יזכור-בוך

פואוואלק

יזכור־בוך
סואוואַלק

און די אַרומיקע שטעטלעך:

באקלעראווע, וויזשאן, יעלינעווע, סייני, פונסק,
פשעראסלע, פיליפּאווע, קראסנעפּאליע, ראצק

רעדאַקטאָר
בערל כהן

אַרויסגעגעבן דורכן
סואוואַלקער רעליף־קאָמיטעט אין ניו־יאָרק

ניו־יאָרק, 1961 — תשכ״א

Digitized by Project Zikaron
Touro University-NY Libraries
www.zikaron.tourolib.org
2026

סובאלק און אומגעגענט רעליעף קאמיטעט פון ניו יארק

סובאלקער אומגעגנט : ראצק, ווישאן, סיני, פונסק, פיליפאווע, באקלעראווע, פשעראשלע, יעלינעווע, קראסנעפאליע און אנדערע

הרב ר׳ דוד ליפשיץ, ערן־פארזיצער
חיים זעליגסאן, פארזיצער־

לעאן פערלא, קאסיר

אליעזר פערלשטיין, געווענענער סעק.

מרדכי מישעל, סעקרעטאר

דוד סילווערמאן, וויצע־פארזיצער

ב. גערשען
ל. דאנסקי
דזש. גלאדסטאון
ה. וולאדקאווסקי
דזש. טראפ
ל. ליווא׳י

ד״ר ד. מיראו
ב. סאלינסקי
ש. רימאן
ל. שערער
דזש. סיימאן

בוך קאמיטעט

הרב ר׳ דוד ליפשיץ, ערן־פארזיצער
אליעזר פערלשטיין, סעקרעטאר

חיים זעליגסאן, פארזיצער
ד״ר ד. מיראו, קאסיר

דאם בוך צו באקומען ביי :
HYMAN SELIGSON
1505 Morris Avenue
Bronx 57, N. Y.

געזעצט און געדרוקט ביי טברסקי ברידער — 1555 מעקומס רואד, בראנקס, ניו יארק

אינהאלט

זייטן

הקדמה ——————————————— 7—8

א. די ערשטע הונדערט יאָר

הונדערט יאָר סואוואַלק און אומגעגנט — **בערל כהן**

1. ווי אַלט איז סואוואַלק? ——————————— 11—19
2. געשיכטע פון יידישן ישוב ——————————— 19—29
3. דער ווירטשאַפטלעכער מצב ——————————— 29—39
4. יידן אויף ערד ——————————— 39—46
5. סואוואַלקער עמיגראַציע ——————————— 46—60
6. חינוך און השכלה ——————————— 60—76
7. חיבת ציון ——————————— 77—98
8. יידישע ארבעטער-באַוועגונג ——————————— 98—102
9. מוסדות, חברות, עסקנים ——————————— 102—122
10. רבנים ——————————— 123—196
11. שריפטשטעלערס ——————————— 197—218
12. פאַרלעגערס ——————————— 219—232
13. פיאַנערן פון יידיש-העברעאישער פרעסע ——————————— 232—238
14. קאַרעספאַנדענטן ——————————— 239—240
15. חזנים ——————————— 240—243
16. אַרטיסטן ——————————— 243—244
17. פאַלקסלידער אין סואוואַלקער געגנט ——————————— 244—250
18. יידן און קריסטן אַ מאָל ——————————— 250—251
19. עפיזאָדן און קוריאָזן ——————————— 251—252
20. פרענומעראַנטן ——————————— 252—266
21. ביבליאָגראַפיע ——————————— 267—280

פון אַלטן טאָגבוך — **אליעזר מרדכי אלטשולער** ——————————— 280—286

א י נ ה אַ ל ט

ב. פאַר און צווישן ביידע וועלט־מלחמות

זייטן

די לעצטע 40 יאָר — **יחזקאל בערלזאן** — — — — — — — — — — — — — 316—291

אַ שטאָט פון לעבעדיקער געזעלשאַפטלעכקייט — **שמואל דוד בערנשטיין** 324—315

אין די יאָרן פון ערשטן וועלטקריג — **א. מ. אַלטשולער** — — — — — — 328—323

פאָגראָם אין סואוואַלק אין 1914 — — — — — — — — — — — — — — — 332—327

דייטשן אין תלמוד־תורה — **אליעזר אראָנאָווסקי** — — — — — — — — — 336—333

נאָכן ערשטן וועלטקריג — **שלמה סטוצינסקי** — — — — — — — — — — 340—337

די ליטווישע אָקופּאַציע־צייט — **מ. שלומי־פרידמאַן** — — — — — — — — 342—340

דער פּאָגראָם אין 1936 — **מרדכי זלאָטניצקי־זהבי** — — — — — — — — 344—343

עפּיזאָדן פון מיין יוגנט — **שמואל סינענסקי־סימן** — — — — — — — — 346—345

ראַצק — **אברהם משה קלימאן** — — — — — — — — — — — — — — — 348—347

פּונסק — **לייב שפּערלינג, אלבערט קירש** — — — — — — — — — — — 350—348

מיין שטעטל באַקלעראָווע — **שלמה באראווסקי** — — — — — — — — — 352—349

פּיליפּאָווע — **מרדכי פּיוואָוואַרסקי, משה אָשינסקי** — — — — — — — — 354—351

ג. מוסדות, חברות, פאַרטייען

סואוואַלק אַ נעסט פון תורה — **משה ראָזנטאַל־רזיאלי** — — — — — — — 362—359

סואוואַלק די פּשרה־שטאָט — **שמואל שוואץ־שחריה** — — — — — — — — 366—363

די תורה־יוגנט אין סואוואַלק — **הרב יהואש זאַוואָזניצקי** — — — — — — 372—365

די רעוואָלוציע־יאָרן — **חיים זעליגסאָן** — — — — — — — — — — — — 380—371

סואוואַלקער אנשטאַלטן — **יעקב אריה טראָפּ** — — — — — — — — — — 386—379

חדרים און שולן — **כלב כאַנאָוויטש** — — — — — — — — — — — — — 388—387

חובבי־ציון אין אונדזער שטאָט — **חיים זעליגסאָן** — — — — — — — — 390—387

פּועלי־ציון אין סואוואַלק — **לייבל חן** — — — — — — — — — — — — 400—391

ציוניסטישע אַרבעט — **גדליה שמחוני** — — — — — — — — — — — — 404—399

זכרונות וועגן סואוואַלקער יידן — **חנה אַלטשולער** — — — — — — — — 406—403

„ביתר" — **שלמה רימאן** — — — — — — — — — — — — — — — — 408—405

סואוואַלקער „טאָז" — **אליעזר שערער** — — — — — — — — — — — — 412—407

„מכבי" — **שלמה רימאן** — — — — — — — — — — — — — — — — — 420—411

א י נ ה א ל ט

ד. טיפן און געשטאַלטן

זייטן

ר' בנימין און ר' מרדכי מגנצא — **הרב אהרן מגנצא** — — — — — — — — 425—430

פֿאַרטרעטן פון לומדים, עסקנים און נדיבים — **הרב יהואש זאַוואַזניצקי** 431—474

ר' חיים מענדל פרידמאַן — **הרב אהרן ראוכן טשאַרני** — — — — — — 473—476

ר' ברוך ראַזנבערג — **אליעזר פּערלשטיין** — — — — — — — — — — 477—480

מיין משפּחה — **משה שלומיפּרידמאַן** — — — — — — — — — — — 481—486

ר' מרדכי שפּינדלמאַן — **אליעזר פּערלשטיין** — — — — — — — — — 485—488

ר' חיים קויפמאַן — **יהודה לייב בלעכמאַן** — — — — — — — — — 487—490

ר' אברהם שמואל ליזעווסקי — — — — — — — — — — — — — — — 489—492

ר' אהרן סינענסקי — **חוה גלאַטשטיין** — — — — — — — — — — — 491—492

א מאָל איז געווען — **ל. שמעוני** — — — — — — — — — — — — 493—504

מלמדים — **משה שלומיפּרידמאַן** — — — — — — — — — — — — 503—506

שטריכן און עפּיזאָדן — **יהושע באַכראַך** — — — — — — — — — — 505—510

הרב מרדכי צבי הלוי וויסמאַן — **א. סואוואַלקער** — — — — — — — 509—512

סואוואַלקער געשטאַלטן — **ראוכן באָיאַרסקי** — — — — — — — — 511—514

אײַסטערלישע געשעענישן אין סואוואַלק — **בן־ישראל** — — — — — 513—518

דער פּאַרבאַהאַלטענער צדיק — **הרב אברהם מגנצא** — — — — — — 517—518

סואוואַלקער צונעמענישן — **זלמן דוד ראָזנבלום** — — — — — — — 519—524

ה. סואוואַלקער אין דער וועלט

סואוואַלקער רעליף־קאַמיטעט — **חיים זעליגסאָן** — — — — — — — 531—566

די ערשטע סואוואַלקער אין ניו־יאָרק — **חיים זעליגסאָן** — — — — — 567—580

סואוואַלקער לאַנדסמאַנשאַפּט אין ישראל — **אברהם קויפמאַן** — — — — 579—580

ו. חורבן

הורבן סואוואַלק — **יחזקאל בערלזאָן** — — — — — — — — — — — 595—628

אויפן בלוטיקן וועג — **חנה לעוויטאַן־ריבאַלד** — — — — — — — — 629—632

סואוואַלקער אין סלאָניטער געטאָ — **ד"ר בתריאל אייזענדער** — — — — 633—636

אין די לאַגערן פון עסטלאַנד — **אהרן קערשקאָוויסקי (קער)** — — — — 635—636

א י נ ה א ל ט

זייטן

מיט סאוואלקער אין טויטלאגערן — **יעקב פריימארק** — — — — — — 637—638

אומגעקומען אין ליטע — **אברהם לייב ווייס** — — — — — — — — — 639—640

פון ארכאנגעלסק און צוריק — **שלמה גוטמאן** — — — — — — — — — 639—642

סאוואלק אין 1957 — **חנה אלטשולער** — — — — — — — — — — — 643—646

חורבן רעצק — **מרדכי מישעל** — — — — — — — — — — — — — 649—650

ניטא מער סאוואלק — **קלמן אברמאוויץ** — — — — — — — — — — 651—652

* * *

טרויער אויסדרוקן — — — — — — — — — — — — — — — — — — 675—788

א י נ ד ע ק ס — 789—820

אינהאלט פון בוך אין ענגליש — — — — — — — — — — — — — — 821—826

הקדמה

דאָס יידישע סואוואָלק איז אָפּגעמאַכט, די יידישע שטעטלעך אָרום זיינען אָפּגעווישט, יידיש לעבן אין זיי איז אויסגעלאָשן צו גלייך מיט אָלע טויזנטער יידישע קהילות אין מזרח-אייראָפּע.

זאָל דער זכר פון יידישן סואוואָלק אויך אָוועק מיטן רויך, ווי אירע יידן זיינען מיטן רויך אָוועק?

סואוואָלק — די שטאָט פון אונדזערע חלומות, די שטאָט פון אונדזער יוגנט, די שטאָט פון אונדזערע עלטערן און אורעלטערן, די שטאָט פון אונדזערע תפילות און די שטאָט פון אונדזערע געזאָנגען — זאָל דאָס אַלץ אַן א שפור פאָרשווינדן אויף אייביק אין תהום פון פאַרגעסנקייט?

יידן האָבן ניט געשטעלט זייער עבר קיין דענקמאָלער פון אייזן און שטיין. יידן האָבן נאָר געזאָרגט, אַז זייער עבר זאָל דורך המשך ווערן עתיד. פון דור צו דור האָבן יידן זיך איבערגעגעבן זייער גייסטיקע ירושה — א גאָראָנטיע פאָר נצח ישראל. „משה קבל תורה מסיני ומסרה ליהושע ויהושע לזקנים וזקנים לנביאים ונביאים לאנשי כנסת הגדולה" — דאָס איז דער גרויסער מאָדיציאָנעלער דענקמאָל פון יידישן פאָלק.

רשעים אַן א פאַרגלייך אין דער מענטשלעכער געשיכטע האָבן חרוב געמאַכט אונדזער אַמאָליקע ליבע היימשטאָט. זיי האָבן געוואָלט אומברענגען ניט נאָר דעם יידישן גוף, נאָר אויך אויסוואָרצלען אויף אייביק דעם יידישן גייסט. דער נקמה'דיקער ענטפער מוז זיין: מיר זיינען דאָ און מיר זיינען ממשיך!

אין אונדזער יזכור-ספר קומט צום אויסדרוק דער לעצטער אָטעם פון ווי געשריי פון אונדזערע קדושים וטהורים, טאָטע-מאַמע, ברידער און שוועסטערס, פון אונדזערע ליבסטע און טייערסטע, די געוואָרפענע אין די גאָזאָווונגס, אין די טיפע ערדגריבער, פאַרברענטע, דערשאָסענע, דערשטיקטע. זייער לעצטע תפילה און אויסגעשריי זיינען אין מיטן איבערגעריסן און פאַרשטומט געוואָרן דורך די נאַצישע תלינים. ווילן מיר, אַז דער יזכור-ספר זאָל פאַראייביקן זייער ניט פאַרענדיקטען געבעט און תפילה.

ה ק ד מ ה

זייער לעבן איז מערדערלעך אָפּגעהאַקט געוואָרן מיט דעם ניט פאַרענדיקטן רוף: שמע ישראל... קומען מיר דאָ איצט און דורך דעם יזכור-ספר זאָגן מיר אַלע בציבור: יתגדל ויתקדש שמיה רבא...

סואוואַלקער יזכור-בוך איז אַבער ניט נאָר אַ מצבה אויף אונדזערע אומגעברענגטע טאַטע-מאַמע, ברידער און שוועסטערס — ס'איז אויך אַ חיליקע התחייבות ממשיך צו זיין אַלץ, מיט וואָס סואוואַלק און אַלע פאַרשניטענע יידישע שטעטלעך האָבן זיך אויסגעצייכנט: זייער זאַפּטיקע יידישקייט, זייער אמונה, זייער נאַציאָנאַלע שאַפּערישקייט, זייער פאַלקישער שטייגער-לעבן, זייער אייגן לשון.

אויב די רוצחים האָבן אָזוי מערדערלעך חרוב געמאַכט אונדזערע יידישע סיאוואַלק און די אַלע קהילות אַרום — ווילן מיר אַבער דורך די בלעטער פון יזכור-ספר פּרעזערווירן און פאַראייביקן אויף דורות זייער גייסטיקע ירושה.

די ערשטע הונדערט יאָר

בערל כהן

הונדערט יאָר סואוואַלק און אומגענט *)

אריינפיר

„הכל תלוי במזל" — אפילו דאָס אָרט פון אַ שטאָט. וואָלט, למשל, סואוואַלק געגרינדעט געווארן מיט עטלעכע צענדליק מייל צפונדיקער, אין דער עכטער ליטע, וואָלט איר יידישע ראָל אין השפעה געווען אומפאַרגלייכלעך גרעסער. אין דעם פיל־מיליאניקן פוילן איז סואוואַלק געווען קליין, אין דער קליין־צאָליקער ליטע וואָלט זי געווען גרויס. פאַר די שטאַרק־צעוואקסענע יידישע קהילות אין פוילן איז די יידישע עדה אין סואוואַלק געווען נישט באַטייטיק; פאַר די כמות־קליינע יידישע קהילות אין ליטע וואָלט סואוואַלק געווען אַן „עיר ואם". נאָך מער: פאַרן פאַליאַק איז סואוואַלק געווען אַ מין צוטשעפּענישׂ — ער וואָלט עס קיינעם ניט אָפּגעגעבן, אַבער קיין הונדערט־פראָצענטיק אייגנס איז עס עפּעס פאַר אים אויך ניט געווען. דער ליטווינער, ווידער, וואָלט סואוואַלק געזען צוגעזומען, און דאָך איז עס געווען עפּעס פרעמדס פאַר אים. ווייל סואוואַלק — און איר אומגעגנט — איז געווען חצי פוילן, חצי ליטע, און די יידן דאָרטן האָבן, אייגנטלעך, געלעבט אין אַ דרייפאַכיקן גלות: אין גלות־פוילן און גלות־ליטע איז געווען אַ גלות־סואוואַלק.

די האַלב־פוילן/דיקייט און האַלב־ליטע/דיקייט פון יידישן ישוב אין סואוואַלקער געגנט איז באַזונדערס צו מערקן אין זיין שפּראַך (יידיש), מנהגים, כאַראַקטער — אַ גמיש פון פוילישן און ליטווישן יידן.

סואוואַלקער יידן זיינען געווען אַ גרענעץ־ישוב — און די גרענעץ האָט אַרויפגעלייגט איר עיקר־שטעמפּל אויף זייער געשיכטע. גרענעץ־איינוואוינערס האָבן פּיינט גרענעצן, ווייל מענטשן, וואָס זענען אַן אויפהער די לאַנד־בארירן פאַר זייערע אויגן, ווילן פון זיי מער פּטור ווערן, ווי אַנדערע, וואָס זענען זיי ניט. גרענעץ־איינוואוינערס זיינען ווייניקער באַגרענעצט — פון זייערע ד׳ אמות באַמערקן זיי אַ וועלט אויבער די גרענעצן. גרענעץ־ישובים זיינען מוטיקער, דרייסטער, פיאָנערישער, — און אויך די סואוואַלקער יידן זיינען געווען אַ שבט פון פיאָנערן.

יידן פון סואוואַלק און אומגעגנט זיינען געווען פיאָנעריש אין השכלה און עמיגראַציע, ראשונים אין ערדאַרבעט, פאַרויסגייעריש אין פראַקטישן ישוב ארץ־ישראל און פון די ערשטע אין חיבת־ציון, יסוד־לייגעריש פון יידיש־העברעאישער פרעסע אין אַמעריקע, און אפילו דער רוף פאַר יידישע טאָגשולן אין קאָלאָמבוס־לאַנד איז געקומען פון זיי — מיט איבער 80 יאָר צוריק.

אַן אייגנאַרטיקער שבט געווען די סואוואַלקער — די נוגעים בדבר האָבן עס ביי זיין לעבן ניט באַמערקט און אַנדערע האָבן עס ניט דערשאַצט. טאָ זאָלן די ווייטערדיקע שורות זיין אַ חסד של אמת ניט נאָר פאַר די קדושים פון סואוואַלק און די יידישע ישובים אַרום, נאָר אויך פאַר דער קדושה, וואָס האָט אַרויסגעשטראָמט פון זיי — ווי פון יעדן פאַרשניטענעם יידישן קבוץ אין מזרח־אייראָפּע — דורך זייער לעבן און שאַפן אין דעם גרויסן קולטור־אוצר פון יידישן פאָלק.

ווי אַלט איז סואוואַלק?

דער שטח, וואָס איז באקאַנט אונטערן נאָמען סואוואַלקער גובערניע, פאַרנעמט 11,005 קוואַדראַט קילאָמעטער.[1] אין מערב האָט סואוואַלקער גובערניע זיך געגרענעצט מיט אַסטפרייסן, אין צפון, מזרח און דרום — דורך די טייכן ניעמאַן און באברע — מיט די גובערניעס פון קאָווע, ווילנע און גראָדנע, און נאָר אין דרום־מערב איז זי דורך דעם שטושינער קרייז פון לאָמזשער גובערניע געווען פאַרבונדן מיט די איבעריקע טיילן פון קיניגרייך פּוילן.

די טעריטאָריע פון דער שפּעטערדיקער סואוואַלקער גובערניע איז ביז 1386 כמעט אין גאַנצן געווען אַ טייל פון ליטווישן גרויספירשטנטום. פון יענעם יאָר איז זי אריבער אין רשות פון פוילישן קיניגרייך. אַבער מלחמות צווישן ליטווינער און פּאָליאַקן פון איין זייט און די פריייסן פון דער אַנדער זייט האָבן ניט אויפגעהערט ניט פאַר דעם, ניט נאָך דעם. נאָך יעדער מלחמה האָט מען געשלאָסן אַפּמאַכן (1402, 1413, 1420 א״אנד), וואָס ביי דער ערשטער געלעגנהייט האָט דער אָדער יענער צד זיי געבראָכן. אין מעלנער שלום־אַפּמאַך פון 1422 איז

*) ביז 1905. — דער נאָמען סואוואַלק האָט זיך געשריבן אויף פּאָרשיידענע אופנים. דאָס רוב איז געניצט געווארן דער העברעאישער אויסלייג סובאלק, אַבער אויף שער־בלעטער פון אַלטע ספרים, אין אַלטע קאָרעספּאָנדענציעס וכדומה טרעפט מען גאָנץ אָפט אויך סוואלק, סוולק, סואלק. אין אַ גט האָט מען געשריבן סוואלק (מיט דריי וואָווען).

1. 12,551 קוו. ק״מ לויט בראקהויז־לעקסיקאָן, לייפּציק, 1895.

שוין קלאָר געזאָגט געוואָרן, אַז די געגנט געהערט צו ליטע־פּוילן.[2]

אין 1795, בעת דער לעצטער טיילונג פון פּוילן, איז די סואוואַלקער טעריטאָריע אַריבער צו פּרייסן. אין 1807 איז זי איינגעגלידערט געוואָרן אין וואַרשעווער פירשטנ־טום, וואָס איז געשאַפן געוואָרן דורך נאַפּאלעאָן דעם ערשטן, וועלכער האָט אין יענעם יאָר פאַרטריבן די פּרייסן פון סואוואַלק. נאפּאלעאנס ממשלה אין סוא־וואַלקער געגנט, ווי בכלל אין פּוילן, האָט קיין אריכת־ימים ניט געהאַט. לויטן ווינער טראַקטאַט פון 21סטן אַפּריל 1815 איז דאָס וואַרשעווער פירשטנטום פּראָקלאַ־מירט געוואָרן, ווי דאָס „קיניגרייך פּוילן", און סואוואַלק, ווי אַ טייל פון אים, איז ארונטערגעפאַלן אונטער דער הערשאַפט פון רוסלאַנד.

ביז 1866 איז די טעריטאָריע פון סואוואַלקער גובערניע (צוזאַמען מיט לאָמזשער) געווען איינגעשלאָסן אין אויגוסטאָווער גובערניע. ערשט דעם 19טן דעצעמ־בער 1866, ווען דאָס קיניגרייך פּוילן איז איינגעטיילט געוואָרן אין 10 גובערניעס, איז געשאַפן געוואָרן די גובערניע סואוואַלק.

סואוואַלקער גובערניע איז געווען איינגעטיילט אין 7 קרייזן מיט די ווייטערדיקע קרייזשטעט: סייני, אויגוסטאווע, ווילקאָווישק, מאַריאַמפּאָל, קאַלוואַריע, ניישטאָט־שאַקי און סואוואַלק.

דאָס צאַרישע רוסלאַנד האָט געוועלטיקט איבער סואוואַלק 100 יאָר. נאָכן ערשטן וועלטקריג זיינען דריי קרייזן — סואוואַלק, סייני און אויגוסטאווע — געוואָרן אַ טייל פון אומאָפּהענגיקן פּוילן, אָבער די איבעריקע 4 קרייזן זיינען איינגעגלידערט געוואָרן אין די גרענעצן פון דער אומאָפּהענגיקער ליטע.

אין סואוואַלקער גובערניע האָבן געלעבט פאַר־שיידענע נאַציאָנאַליטעטן: ליטווינער, רוסן, יידן, פּאָליאַקן, טאָטערס, דייטשן און אַנדערע. דעם גרעסטן פּראָצענט האָבן אויסגעמאַכט די ליטווינער, וועלכע האָבן גע־וואוינט אין די צפון־טיילן פון דער גובערניע. אין דער דומע האָבן די ליטווינער געהאט אפילו אַן אייגענעם דעפּוטאַט פון סואוואַלקער געגנט. דאָס איז געווען אַ ליטווישער גלח, וואָס איז אויף איינער פון די דומע־זיצונגען שאַרף אַרויסגעטראָטן קעגן מיאוסע מעשים פון פּאָליאקן קעגן ליטווינער אין דער פּוילישער פּראָווינץ.[3] די רוסן און פּאָליאַקן האָבן בעיקר געוואוינט אין די ווייניק־פרוכטבאַרע טיילן פון דרום, די יידן — אין די שטעט און שטעטלעך פון דער גאַנצער גובערניע.

סואוואַלק איז געווען די וויכטיקסטע און גרעסטע שטאָט אין דער גאַנצער גובערניע, און אפילו ווען זי איז נאָך געווען אַ טייל פון אויגוסטאַווער גובערניע איז זי געווען די הויפּטשטאָט. אָבער איר עלטער־יחוס ווי אַ שטאָט איז דער קלענסטער צווישן די איבעריקע שטעט פון יענער געגנט.

דער שטח, אויף וועלכן עס זיינען שפּעטער אויסגעוואַקסן סואוואַלק און די אַרומיקע שטעטלעך, איז נאָך אין פערצנטן יאָרהונדערט באַשטאַנען נאָר פון אוראַלט־ווילדע וועלדער, גרויסע זומפּן און פיל אָזערעס (דער אויגוסטאָווער וואַלדמאַסיוו איז נאָך היינט באַקאנט מיט זיין ריזיקער גרייס).

די צאָל מענטשן, וועלכע האָבן באַוואוינט אַ גרויסן טייל פון אָט דער געגנט מיט יאָרהונדערטער צוריק, איז אַלץ קלענער געוואָרן צוליב די אומאויפהערלעכע מלחמות אין יענע מקומות צווישן די רוסן און פּרייסן. סוף 13טן יאָרהונדערט (1280) זיינען די אָרטיקע איינ־וואוינערס בכלל אָפּגעווישט געוואָרן. די גאַנצע געגנט איז געוואָרן נאָך דעם אַ גרויסע פּוסטעניש. אין די כראָניקעס פון דייטשן אָרדן פון 14טן יאָרהונדערט ווערט די געגנט באַצייכנט ווי אַ מדבר.

די גאַנצע טעריטאָריע, וואָס איז געווען גרעסער, ווי די שפּעטערדיקע סואוואַלקער גובערניע, ווערט אין די כראָניקעס פון דייטשן אָרדן אָנגערופן אויף לאַטיין SUDOVIA און אויף דייטש SUDAUEN. דער ליטווישער גרויספירשט וויטאווט דערמאָנט זי איין מאָל מיטן לאַטיינישן TERRA SUDORUM. נאָך דעם ווי די געגנט איז אין גאַנצן חרוב געוואָרן דורך די פיל מלחמות האָט מען אפילו כמעט פאַרגעסן איר נאָמען. אין מיטן 17טן יאָרהונדערט ווערט זי דורך די פּאָליאַקן אָנגערופן KRAJ ZAPUSCZANSKI, אַ שפּעטערדיקער פּוילישער נאָמען פאַר דער געגנט איז TRAKT ZAPUSCZANSKI.[4]

לויט דער „קאלומביא ענציקלאָפּעדיא" האָבן ליט־ווינער, וועלכע זיינען געלאָפן זיך אויסבאהאלטן פון געזעץ, געשאַפן דעם ערשטן מענטשלעכן ישוב אויף יענעם אָרט, פון וועלכן ס'איז שפּעטער אויסגעוואקסן די שטאָט סואוואַלק. שווער צו זאָגן, אויף וויפל דאָס איז הונדערט פּראָצענט אמת. אַזאַ געדיכט־וואַלדיק אָרט איז געווען, ווי אַלע היסטאָריקערס באַטאָנען עס, אַ גוטע באַהעלטעניש פאַר פיל מענטשן, וועלכע זיינען צוליב פאַרשיידענע טעמים אַנטלאָפן פון זייערע שטענ־דיקע וואוינערטער און זיך דאָ באַזעצט. די דאָזיקע עלעמענטן זיינען באַשטאַנען פון פאַרשיידענע נאַציאָנאַ־ליטעטן און צווישן זיי זיכער ניט ווייניק ליטווינער, וועלכע האָבן ארום געלעבט. קלאָר איז לכל הדעות, אַז ליטווינער זיינען געווען שכנים פון די ערשטע תושבים פון סואוואַלק. פון זיי שטאַמט אפילו דער נאָמען פונעם אָרט. די ליטווינער, זיך צוקוקנדיק מסתמא צום אופן לעבן פון זייערע נייע שכנים און זיך דער־וויסנדיק מסתמא עפּעס וועגן זייער „יחוס", האָבן דאָס אָרט אַ נאָמען געגעבן Susivilkas, וואָס אויף ליטוויש אין אַ ניט אות־באות איבערזעצונג מיינט עס: צונויפ־

2. Suduvos Suvalkijos Istorija, Jonas Totoraitis, Kaunas, 1938.

3. וו. גראסמאן אין „ליטע", ניו־יארק, 1951, זייט 1254.

4. Suduvos Suvalkijos Istorija, Jonas Totoraitis, Kaunas, 1938.

געלאָפענע, זיך אַרומטרייבנדיקע. שפּעטער, וועו דאָס אַרט איז אַריבער אין רשות פון קיניגרייך פּוילן, איז דער נאָמען פאַרפוילישט געוואָרן, און פון Susivilkas איז געוואָרן Suvalki. דאָס איז געשען אין יאָר 1667, און דער נאָמען־געבער איז געווען דער קלויסטער פון קאַמעדולן־אַרדן אין וויגרי, וואָס האָט דעם פּלאַץ באַקומען במתנה פון קיניג יאַן קאַזימיר.

דער אָנטוויקל־טעמפּ פון סואוואַלק איז ניט געווען קיין צו געוואַלדיקער. וואַרעם אין 1667 — דאָס הייסט אַן ערך 150 יאָר נאָך דעם, ווי דאָרטן האָט זיך אָנגעהויבן אויספּיקן אַ מענטשלעכער ישוב — איז סואוואַלק נאָך אַלץ געווען ניט מער, ווי אַ גרויס דאָרף. ערשט אין 1710 איז אין סואוואַלק אויפגעבויט געוואָרן די ערשטע קירך.[5] אין 1715 האָט דער קאַמעדולן־אַרדן, וואָס צו

סואוואַלקער מאָגיסטראַט

אים האָט געהערט דאָס אָרט, באפרייט די סואוואַלקער פון פּאָנשטשינע און באַשטימט 300 פּלעצער אויף צו בויען אַ שטעטל. אין 1720 האָט קיניג זיגמונט דער צווייטער געגעבן די סואוואַלקער מאָגדעבורגער רעכט.[6]

סואוואַלקער מאַרק

אין 1797 האָט סואוואַלק ערשט פאַרמאָגט 214 הייזער, אין וועלכע עס האָבן געלעבט 1.184 מענטשן.

פון דער צווייטער העלפט פון ניינצנטן יאָרהונדערט ווערט דער וואוקס פון סואוואַלק ראַשיקער. דערצו האָט

5. דאָרטן, ז׳ 584.

6. אין אַ רשימה פון קירכן אין דער באַשריבענער געגנט, לויט די אָקטן פון ווילנער סינאָד, ווערט סואוואַלק ניט דערמאָנט. ערשט אין אַ צווייטער רשימה פון זעלביקן מקור אין 1717 ווערט אָנגעגעבן דער נאָמען פון סואוואַלק (Totoraitis, 359).

טורעמע גאָם (שפּעטער ד״ר נאַנעוויצא גאָם)

מיטגעהאָלפן דער אויסגעבויטער גרויסער שאסיי סואוואַלק־דווינסק, לויטן באַפעל פון ניקאָליי דעם ערשטן, און אויך דער אַ ביסל פריער דורכגעפירטער אויגוס־טאָווער קאַנאַל. אינטערעסאַנט צו באַמערקן, אַז איידער עס איז אויסגעבויט געוואָרן די באַן־ליניע וואַרשע־פּע־טערבורג, איז סואוואַלק, וואָס איז געלעגן אין מיטן שאסייוועג פּעטערבורג־וואַרשע, געווען אָפט אַן אָפּשטעל־אָרט פאַר די געהייבנסטע לייט פון דער רוסישער קייזערלעכער פאַמיליע. אין שטאָט איז אפילו געבויט געוואָרן אַ ספּעציעל הויז פאַר די הויכע דורכפאָרנדיקע אורחים פון פּעטערבורג. אין די שפּעטערדיקע יאָרן איז דאָס דאָזיקע הויז געווען די רעזידענץ פון סוא־וואַלקער גובערנאַטאר.

דער אויפשטייג טעמפּ פון סואוואַלק אין דאָזיקן צייטאָפּשניט זעט זיך קלאָר פון דער וואַקסנדיקער צאָל איינוואוינערס אין שטאָט. אין 1856 איז די אַלגע־מיינע צאָל פון דער באַפעלקערונג אין סואוואַלק געווען 10,182.[7] אין 1862 האָבן אין סואוואַלק געוואוינט 11,944 מענטשן,[8] אין 1865 איז זייער צאָל שוין 16,533,[9] אין 1882 — 18,040,[10] אין 1893 — 19,116,[11] אין 1897 — 22,000,[12] אין 1905 — ארום 23,000.

כמעט אַלע איבעריקע פון די 9 שטעטלעך, וואָס ווערן דאָ באַשריבן, זיינען אויסגעוואַקסן ווי שטעט פריער, ווי סואוואלק גופא.

באַקלעראַווע איז אויסגעוואַקסן פון פריץ וואָלסקיס הויף, וואָס האָט זיך גערופן באַקאַלאַראָווטשיזנאַ און האָט שוין עקסיסטירט אין 1558. ווי אַ שטעטל איז באַקלעראַווע אויסגעבויט געוואָרן אין 1651. אין 1797 האָט דאָס שטעטל געהערט צום פריץ כלעווינסקי, האָט פאַרמאָגט 67 הייזער און דאָרטן האָבן געלעבט 405 מענטשן.[13] אין רוסיש האָט זיך עס גערופן באַקאַלאַרזשעוו, אין ליטוויש — באַקאַלאַרזעוואַ.

פּיליפּאָווע שטאַמט פון אַ דערפל, וואָס איז אין מיטן 16טן יאָרהונדערט געשאַפן געוואָרן דורך קיניגין באָנאַ ספאָרצאַ און האָט זיך גערופן שעמבעלעוואַ. אין 1570 האָט דער מקום באַקומען מאגדעבורגער רעכט פון קיניג זיגמונט אויגוסט, וועלכער האָט עס אַ נאָמען געגעבן פּיליפּאָווע. אין 1797 האָבן דאָרטן געלעבט 795 תושבים אין 120 הייזער. אין 1858 און אין 1897 האָבן צוויי גרויסע שריפות באַשעדיקט דאָס שטעטל.[14]

דאָס שטעטל ראַצק טראָגט דעם נאָמען פון דער ראצקעוויטש משפחה, וואָס האָט באַקומען די דער־לויבעניש צו קויפן ערד אויפן דאָזיקן אָרט אין 1507. אין 1748 איז ראַצק אריבער צום גראַף מיכאַאיל פּאַץ. מאַגדעבורגער רעכט האָט ראַצק באַקומען פון קיניג סטאַניסלאַוו אויגוסט. אין 1797 האָבן אין ראַצק געלעבט 776 תושבים אין 165 הייזער. אין 1815 איז אַרום שטעטל געשאַפן געוואָרן אַ קאָלאָניע פון שאָטלענדער, וועלכע זיינען אַנטלאָפן פון ענגלאַנד.[15]

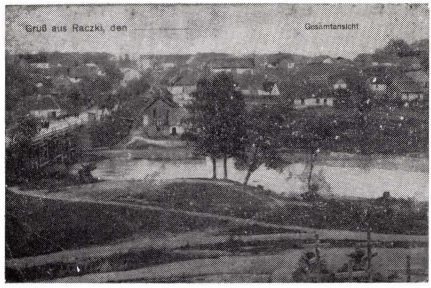

ראַצק אין 1916

וויזשאַן איז אויסגעבויט געוואָרן סוף 16טן יאָר־הונדערט. אין 1559 איז דאָס אָרט נאָך ניט געווען באַוואוינט, דערביי האָט זיך נאָר געפונען אַ דערפל. אין 1797 זיינען אין וויזשאַן געווען 205 הייזער און דאָרטן האָבן געלעבט 946 תושבים. אין 1827 איז די אַלגעמיינע צאָל איינוואוינערס דאָרטן געווען 1,346 און אין 1878 — 2,276.[16]

פשעראָסלע איז אין 1558 נאָך געווען אַ דאָרף, וואָס האָט געהערט צו י. גרודזינסקי. אין 1576 האָט קיניג סטעפאַן באַטאָראַ געגעבן פשעראָסלע מאגדע־בורגער רעכט. אין 1638 האָט דער וואַרשעווער סיים עס געגעבן במתנה צו דער קיניגין צעציליא רענאַטאַ, פרוי פון וולאַדיסלאַוו דעם פערטן. אין 1797 האָבן אין פשעראָסלע געלעבט 1,166 תושבים אין 230 הייזער.[17]

אין פונסק איז סוף 16טן יאָרהונדערט געווען אַ גרעסערער מענטשלעכער ישוב, ווייל אין 1597 האָט זי שוין געהאט אַ קירך. אין 1797 האָבן דאָרטן געלעבט 583 איינוואוינערס אין 59 הייזער.[18]

קראַסנעפּאָלע איז אויסגעוואַקסן ווי אַ שטאָט ארום מיטן 18טן יאָרהונדערט. אין די זעכציקער יאָרן פון יענעם יאָרהונדערט האָט זי פאָרגעשטעלט מיט זיך אַ

7. יעוור. ענציקלאפעדיא, באנד 13.
8. Jurtzenca, 1862, p. 106.
9. ארץ רוסיא ומלואה, יהושע לעווינזאהן, ווילנא, 1868, ז׳ 89.
10. כנסת ישראל, וואַרשא, תרמ״ו.
11. בראקהויז־לעקסיקאן, לייפּציג, 1895, ז׳ 525.
12. יעוור. ענציקלאפעדיא, באנד 14. לויטן זעלביקן מקור, זיינען אין קרייז סואוואַלק דעמאָלט געווען 92,910 מענטשן, בתוכם 10.472 יידן.
13. טאָטאָרייטיס, זז׳ 231, 241, 579.
Uznemuné po Prüsais, Augustinas Janulaitis, Kaunas, 1928, p. 191.
14. סלאָווניק געאָגראַפיטשני קראָלעווסטווא פּאָלסקיעגא, ז׳ 388; יאַנולייטיס, ז׳ 191; טאָטאָרייטיס, זז׳ 195, 202, 578.

15. טאָטאָרייטיס, ז׳ 579; יאַנולייטיס, ז׳ 192; ארץ רוסיא ומלואה, ז׳ 39.
16. יאַנולייטיס, ז׳ 191; טאָטאָרייטיס, זז׳ 199, 243; סלאָווניק געאָגראַפיטשני.
17. טאָטאָרייטיס זז׳ 199, 292, 578; יאַנולייטיס, ז׳ 191; סלאָווניק געאָגראַפיטשני.
18. טאָטאָרייטיס, ז׳ 219, יאַנולייטיס, ז׳ 191.

שטאַרקע קאָנקורענץ צו סיני. אין 1797 האָבן זיך דאָרטן געפונען 105 הייזער און 533 תושבים. אין 1827 האָבן דאָרטן געלעבט 1,414 איינוואוינערס אין 230 הייזער, אין 1880־85 — 2,246 מענטשן אין 289 הייזער.[19]

יעלינגעווע איז דאָס יינגסטע פון די אַלע באשריבענע שטעטלעך אין דער געגנט. אין 1797 האָט זי פאַרמאָגט 346 תושבים אין 69 הייזער.[20]

די עלטסטע ידיעה וועגן סיניי איז פון 1522, וועו קיניג זיגמונט דער אַלטער האָט אין אָט דעם אָרט געגעבן אַ שטיקל וואַלד צו יאַן ווישנעווסקי. אויף אָט דעם שטח איז אויפגעקומען דער סיניער הויף, וואָס איז גיך אויסגעבריייטערט געוואָרן. ווי ס׳איז צו זען פון רעגירונגס־דאָקומענטן, האָט סיניי געהאט רעכט פון אַ שטאָט שוין אין 1593, אָבער לויט אַלע סימנים, האָט זי אַזעלכע רעכט געהאט שוין פיל יאָרן פריער. פאָרן שוועדישן קריג זיינען אין סיניי געווען אַ פאָר הונדערט שטיינערנע הייזער, 2 דרוקעריייען און אַ פרעכטיקער פאַלאַץ פון פירשט ווישנעוועצקי, וואָס אים האָט דעמאָלט געהערט די שטאָט. בעת׳ן שוועדישן קריג איז סיניי כמעט אין גאַנצן חרוב געוואָרן. שפעטער האָט זי זיך ווידער גוט אַנטוויקלט. אין 1778 זיינען אין סיניי געווען עטלעכע עלעמענטאַר־שולן און אַ הויכער בילדונגס־אַנשטאַלט. אין 1808 איז קיין סיניי אריבערגעהויבן געוואָרן דאָס ליצעאום פון לאָמזשע. אין 1835 האָט סיניי פאַרמאָגט אַ זיבן־קלאַסיקע גימנאַזיע און אַ קרייזשול.

אין 1797 האָבן געלעבט אין סיניי 516 מענטשן אין 96 הייזער, אין 1828 — 3,514 איינוואוינערס, אין 1838 — 3,245, אין 1848 — 3902, אין 1856 — 3,274.

מען האָט געהאַלטן, אַז דער נאָמען סיניי שטאַמט פון ליטווישן SENI (־אַלטע), געבויט אויף אַ לעגענדע וועגן דריי אַלטע ריטערס, וועלכע זיינען געקומען אין יענעם אָרט אויסלעבן זייערע יאָרן. פון אַ נאָטיץ אין 1558 איז אָבער אויפגעקלערט געוואָרן, אַז דאָרטן איז אַ מאָל געווען אַ טייכל מיטן נאָמען סיניא. אַרום אָט דעם טייכל האָבן זיך געפונען דריי ישובים, וואָס אַלע האָבן זיך גערופן סיניא. צוויי פון אָט די ישובים זיינען אונטערגעגאַנגען אין מען ווייסט גאָרניט וועגן זיי און געבליבן איז דאָס איצטיקע סיניי.

סיניי איז געווען אַ וויכטיקער צענטער אין דער גאַנצער געגנט, אָבער זינט דעם אויסבוי פון שאסיי קאוונע־וואַרשע און דער באַלינייע פעטערבורג־וואַרשע, איז די שטאָט געוואָרן אַ גרויסער יורד. אין 1910 האָבן געלעבט אין סיניי נאָר 3.348 נפשות — ווייניקער ווי כמעט מיט 100 יאָר צוריק.[21]

געשיכטע פון יידישן ישוב

ווי אַלט איז דער יידישער ישוב אין סאוואַלק? קיין געוויס תשובה קען מען אויף אָט דער פראַגע ניט געבן. אין 1715, בעת דער קאמעדולן־אַרדן פון וויגריער מאַאַסטיר האָט אויסגעטיילט אַ שטח ערד אויף אויסצו־בויען סאוואַלק וווי אַ שטאָט, איז פאַר יידן אָנגעצייכנט געוואָרן אַ באַשטימטע גאַס צו וואויינען.[22] אָבער כמעט אַ גאַנצן יאָרהונדערט פון יענער דאָטע איז ניט צו געפינען קיין שפור פון אַ יידיש לעבן אין סאוואַלק, וואָס איז לחלוטין ניט דער פאַל מיט די אַלע איבעריקע שטעטלעך אַרום. בכל אופן האָבן מיר אַזאַ שפור ניט אָנגעטראָפן. קען דאָ זיין איינס פון די ביידע: אַדער דאָס באַשטימען אַ באַזונדערע גאַס אין סאוואַלק איז געווען נאָר אַן אָנבאָט צו יידן צו קומען אַהין, כדי זיי זאָלן אָנטוויקלען דעם מסחר אין שטאָט — ווי דאָס האָט געטראָפן מיט אַנדערע אַרומיקע שטעטלעך — אָבער יידן האָבן דעם אָנבאָט, צוליב די אַדער אַנדערע סיבות, ניט אָנגענומען; אַדער יידן האָבן זיך יא אפגערופן איף דער אייגלאַדונג פון די קאמעדולן און זיך אין סאוואַלק באַזעצט — און אפשר נאָך פריער דאָרטן געוואויניט אַ קורצע צייט — אָבער אין גיכן האָט מען זיי פון דאָרטן אַרויסגעטריבן.

נאָך אַזוי גוט ווי אין יאָר 1800 האָט קיין איין יייד ניט געלעבט אין סאוואַלק. דאָס גיט איבער דער דייטשער היסטאָריקער האַלשע, וועלכער האָט געלעבט אין יענער צייט. האַלשע שרייבט, אַז אָנהייב ניינצנטן יאָרהונדערט איז סאוואַלק „יודען ריין", און ווי אַ רעזולטאַט פון דעם איז אין סאוואַלק געווען „א גרויסער מאַרק, וואו ס׳איז אָבער ניט געווען וואָס צו קויפן".[23]

האַלשעס רייד פאַלן צונויף מיט דער פעסטשטעלונג פון היסטאָריקער וואַשוטינסקי, אַז אין יאָר 1808 האָבן געלעבט אין סאוואַלק 44 יידן.[24] די דאָזיקע קליינע

19. סלאָוניק געאָגראַפיטשני, ד׳ 636; יאַנולייטיס, ד׳ 191.
20. יאַנולייטיס, ד׳ 191.
21. טאַטאַרייטיס, ד׳ 186; יאַנולייטיס, ד׳ 191; אַ דייטש־רוסישע בראָשור, אַרויסגעגעבן אין סואוואַלק אָרום 1910 (שער־בלאַט פעלט).
22. סלאָוניק געאָגראַפיטשני; טאַטאַרייטיס, ד׳ 584.
23. האַלשעס בוך האָבן מיר ניט געקענט קריגן און מיר ציטירן לויטן אַרטיקל פון ד״ר פ. פרידמאַן „וויראטשאפטליכע אומשיכ־טונגס־פראָצעסע... אין דער פאָלנישן יודענשאפט 1870—1800", געדרוקט אין „דושואיש סטאָדיס אין מעמאָרי אף ג. קאהוט", ניו־יאָרק, 1935. דאָס זעלביקע ווערט געזאָגט אין סלאָוניק געאָגראַפיטשני, בייַ יאַנולייטיס, ד׳ 191, טאַטאַרייטיס, 496, ווי אויך אין
Lietuva, A. Bendorius, Brooklyn, 1952, p. 168.
24. זע הערה 23.
די זעלביקע ציטאַטע פון האַלשען וועגן סואוואַלקער מאַרק ברענגט אויך י. יאקאבסאן אין זיין אַרבעט:
"Die Stellung Der Juden in den 1793 und 1795 von

צאָל יידן אין שטאָט באווייזט, אַז דער אויפקום פון אַ יידישן ישוב דאָרטן האָט זיך אָנגעהויבן ערשט ניט לאַנג. דער שכל איז מחייב, אַז ניט אַלע 44 יידן זיינען אָנגעקומען אין איין טאָג קיין סואוואַלק, נאָר אַ טייל פון זיי האָט זיך דאָרטן באַזעצט מיט אַ געוויסער צייט פריער. דורך דעם וועט דער עלטער־יחוס פון יידישן ישוב אין סואוואַלק זיך אַ ביסל פאַרגרעסערן, אָבער ניט אַריבערשפּרייזן צו ווייט די גרענעץ פון 1800.

אַ ביסל סתירה׳דיק צו אָט דעם אַלעם זיינען די רייד פון פּוילישן היסטאָריקער קאָרזאָן, אַז צום סוף פון 18טן יאָרהונדערט האָבן זיך געפונען דריי טליתים־פאַבריקן אין דובראָווע און סואוואַלק.[25] מען קען ניט אָננעמען, אַז גלייך ביים ערשטן טאָג פון זייער אָנקום קיין סואוואַלק האָבן די יידישע טליתים־פאַבריקאַנטן זיך גענומען צו זייער פרנסה. עס לייגט זיך נאָך ווייניקער אויפן שכל, אַז יידן זאָלן האָבן געמאַכט אַ טליתים־פאַבריק אין אַ שטאָט, אין וועלכער ס׳איז ניטאָ אַ קלענערער קיבוץ יידן. עס קומט בכן אויס, אַז אַ קליינער ישוב יידן איז אין סואוואַלק געווען שוין אַן ערך סוף 18טן יאָרהונדערט. דער צייט־אונטערשייד צווישן די אַלע געשיכטע־מקורות איז אָבער אַ גאַנץ קליינער, און לכל הדעות האָבן יידן זיך אָנגעהויבן פאַקטיש צו באַזעצן אין סואוואַלק ניט פריער פון סוף 18טן אָדער אָנהייב 19טן יאָרהונדערט. אויף אַזאַ אויפן באַקומט זיך, אַז גראד סואוואַלק, די גרעסטע און וויכטיקסטע שטאָט פון דער גאַנצער טעריטאָריע ארום, איז דער סאַמע יינגסטער פון די אַלע אַרומיקע יידישע ישובים.

אַזאַ שטאָט, למשל, ווי ווילקאָווישק, איינע פון די זיבן קרייזשטעט פון סואוואַלקער גובערניע, וואָס האָט זיך ניט געקענט פאַרגלייכן מיט סואוואַלק ניט מיט איר צאָל איינוואוינערס, ניט מיט איר צאָל יידן — אין דער דאָזיקער שטאָט איז שוין געווען אויסגעבויט אַ שול אַזש אין 1623, כמעט מיט צוויי הונדערט יאָר פריער, איידער יידן זיינען געקומען קיין סואוואַלק.[26]

אין קאַלוואריע, וואָס איז אויך געווען אַ קרייזשטאָט אין סואוואַלקער גובערניע, איז שוין געווען אַ יידישער ישוב מיט איבער 250 יאָר צוריק. אין יענער צייט טרעפן מיר אָן דעם נאָמען פון הגאון ר׳ אהרן ברודא, ווי אַ לאַנגיעריקן רב פון קאַלוואַריע.[27] אין 1764 האָט אַ געוויסער שמואל ב״ר אליעזר מק״ק קאַלוואַריע אַרויס־

Preussen Erworbenen Polnischen Provinzen zur Zeit der Besitznahme" ("Monatsschrift für Geschichte und Wissenschaft des Judentums", 64. Jahrgang, Heft 10—12, S. 292).

25. אין ציטירטן אַרטיקל פון ד״ר פרידמאַן, זז׳ 217, 234.

26. די לעגענדע דערציילט, אַז די ווילקאָווישקער שול איז געבויט געוואָרן פון מאַטעריאַל, וואָס די פרוי פון סטאַראָסטאַ אין פּרען, גראַף סטעפאַן פּאַץ, האָט געגעבן.

27. „משפחת ברודא״, עזריאל מאיר ברודא, ורשה, תרצ״ח.

געגעבן אַ ספר אין קיניגסבערג.[28] אין קאַלוואריע זיינען אין יאָר 1766 שוין געווען 1,055 יידן.[29]

דאָס זיינען נאָר צוויי ביישפּילן פון אַ סך סתם ערטער אין סואוואַלקער גובערניע. מיט ניט קיין ווייניק עלטערן יידישן ישוב קענען זיך באַרימען כמעט די אַלע שטעטלעך, וואָס ווערן באַשריבן אין דאָזיקן בוך.

דאָס קליינע וויזשאַן,[30] וואָס ליגט סך־הכל 28 וויארסט פון סואוואַלק, האָט פאַרמאָגט אַ יידישן ישוב שוין מיט איבער 300 יאָר צוריק. די גענויע דאַטע, ווען יידן האָבן זיך אָנגעהויבן דאָרטן באַזעצן, איז ניט באַקאַנט. אין 1723 האָט משה יעפריימאָוויטש, אַ פאָר־שטייער פון גראָדנער קהילה, צו וועמען די יידישע עדה אין וויזשאַן האָט דעמאָלט געהערט, אָנגעגעבן אין גראָדנער שטאָט־פאַרוואַלטונג דעם פּריוויליגע־טשאַרטער, וואָס די וויזשאַנער יידן האָבן געהאַט באַקומען פון קיניג יאַן דעם דריטן. דער דאָקומענט איז דאַטירט פון דריטן פעברואַר, 1676, און איז אַ באַשטעטיקונג פון די פּריווילעגיעס, וואָס די וויזשאַנער יידן האָבן געקראָגן פון קיניג מיכאַאיל דעם 14טן נאָוועמבער, 1670. דער לעצטער דערמאָנט נאָך אין זיין געגעבענער פּריווילעגיע, אַז ער האָט באַקומען אַ פּעטיציע פון זיין יואוועליר אין גראָדנע, איזאַק פייוואושעוויטש, אין נאָמען פון די וויזשאַנער יידן, וועגן זייער רעכט צו לעבן אין שטעטל. דער קיניג מיכאַאיל זאָגט צו די וויזשאַנער יידן צו באַשיצן זייערע רעכט אויף זייערע הייזער, געשעפטן, בתי־מדרשים, בית־עולם, מרחץ. לויט דער געגעבענער פּריווילעגיע, פאַלן די שטעטלשע יידן ניט אַרונטער דער מוניציפּאַלער יוריסדיקציע, נאָר דעם אָרטיקן געריכט מיטן רעכט צו אַפּעלירן צום קיניגלעכן טריבונאל. זיי דאַרפן ניט גערופן ווערן שבת אָדער יום־טוב צום געריכט. משפטים צווישן יידן אַליין ווערן דורכגעפירט נאָר דורך די עלטסטע פון די יידן גופא לויטן יידישן דין. די יידן האָבן רעכט צו פיטערן זייערע בהמות אויך אויף די שטאָטישע לאָנקעס און זיך צו באַניצן מיט די דער־בייאיקע וועלדער, ווי אַלע תושבים.[31]

אָבער יידן האָבן געלעבט אין וויזשאַן שוין פאַר 1670. ס׳איז באַקאַנט, אַז שוין אין 1646 איז דאָרטן געווען טעטיק אַ צעך פון יידישע בעלי־מלאכות.[32] פון דעם קען מען אָננעמען, אַז אַ יידישער ישוב איז געווען אין וויזשאַן שוין פיל יאָרן פריער, אפשר ארום אנהייב 17טן יאָרהונדערט.

ביז אַרום יאָר 1700 פלעגט מען ברענגען נפטרים פון קיניגסבערג — וואָס האָט דעמאָלט ניט געהאט

28. „דרכי נועם״. האָט, אגב, אַ הסכמה פון ווילנער גאון.

29. ענציקלאָפּעדיא יודאַאיקאַ, באַנד IX, ז׳ 848.

30. אויך וויזשייני, וויזשאַני, אָבער ניט וויזשוני, ווי די „דזשואיש ענציקלאָפּעדיא״ גיט עס אָן בטעות: וויזשוני אָדער וויזשון איז אַ שטעטל אין דער ליטע.

31. יעוור. ענציקלאָפּעדיא, V, ז׳ 544; דזשואיש ענציקלאָפּעדיא, XII, ז׳ 445.

32. אַרטיקל פון ד״ר מ. ווישניטצער אין „ליטע״, ב׳ I, ניו־יאָרק, 1951, ז׳ 974.

קיין רעכט אויף אַן אייגענעם בית־עולם — צו קבורה אויפן בית־הקברות פון ווילקאָווישק אַדער וויזשאַן.[33]

אַן ערך אין מיטן אַכצנטן יאָרהונדערט איז אויס־געבראכן אַ חלירע־עפּידעמיע אין וויזשאַן. אַ גרויסער טייל יידן פון שטעטל איז געקומען צוליפן קיין ווילקא־ווישק. מען האָט זיי אָבער אַהין ניט אריינגעלאָזן און די וויזשאַנער אָנטאָפּענע זיינען געבליבן אין דערבייאיקן וואָסיער וואַלד, וואוהין די ווילקאָווישקער יידן פלעגן זיי שיקן עסן און אַנדערע הילף. פיל פון די וויזשאַנער יידן זיינען דעמאָלט אויסגעשטאַרבן אין וואָסי און מען האָט זיי מקבר געווען לעבן אַ לאָנקע, ניט וויט פון וואַלד, וואו עס איז פאַרבליבן אַ קליינער בית־עולם נאָך ביזן לעצטן חורבן. אור־אייניקלעך פון די וויזשאַנער פּליטים האָבן זיך געפונען אין ווילקאָווישק נאָך אין דער צייט פון דער אומאָפּהענגיקער ליטע.[34]

אין 1766 האָבן געלעבט אין וויזשאַן 306 יידן, אין 1856 — 1,130 יידן (827 קריסטן), אין 1879 — 490 יידן, אין 1897 — 312 יידן (1,238 קריסטן).[35] די צאָל פון די יידן אין וויזשאַן איז, בכלל, אַנשטאָט צו וואַקסן אַלץ געגאַנגען צוריק.

פון די עלטסטע יידישע ישובים אין סאוואַלקער געגנט איז געווען אויך באַקלעראָווע. דער געווען־ענער באַקלעראָווער רב, הרב כאשעסמאן, וועלכער געפינט זיך איצט אין שיקאַגע, שרייבט מיר אין אַ בריוו, אַז אָרום 1910 האָט ער אופן שטעטלשן בית־עולם געזען אַ מצבה, וואָס איז אַלט געווען צווי הונדערט עטלעכע און דרייסיק יאָר. אין 1675־1680 האָט שוין, בכלל, באקלעראווע געהאט אַן אייגענעם בית־הקברות. דאָס הייסט, אַז יידן האָבן דאָרטן געוואוינט שוין מיט יאָרן פריער. די באַקלעראָווער יידן האָבן זיך שטאַרק איבערגענומען מיט זייער שטעטלשן עלטער־יחוס און זיי האָבן געוועדט, אַז „גאָר אַ מאַל״ האָט סואוואַלקער קהילה געהערט צו באקלעראָווע (וואָס איז היסטאָריש ניט ריכטיק).

אין 1844־1846 האָבן געלעבט אין באַקלעראָווע 156 יידיש משפחות (590 נפשות), אין 1859־1861 — 152 יידיש משפחות (776 נפשות), אין 1897 — 370 יידישע נפשות (קריסטן — 604).[36]

אין פּילי־פּאָווע האָבן יידן געלעבט שוין אַנהייב 18טן יאָרהונדערט. סוף דרייסיקער יאָרן פון יענעם יאָר־הונדערט איז אויסגעבראָכן אַ שאַרפער סכסוך צווישן די אַרטיקע יידן און די אַנדערע תושבים פון שטעטל, וועלכע האָבן אָפּגעפּרעגט דאָס רעכט פון יידן דאָרטן צו וואוינען.

אַ ספּעציעלער שליח איז געשיקט געווען אויסצופאָרשן דעם גאַנצן ענין. אין 1741 איז די אויספאָרשונג פאַר־ענדיקט געווארן. די אַרטיקע יידן איז נאָך דעם דערלויבט געווארן פריי צו וואוינען אין פילי־פּאָווע, אָבער מיט אַ ריי באַגרענעצונגען: זיי טאָרן ניט בויען קיין נייע בתי־מדרשים, ניט קויפן קיין נייע פלעצער, אויפן מאַרק קענען זיי קויפן סחורה ערשט נאָך די קריסטן וכדומה.

אין 1765 האָבן געלעבט אין פילי־פּאָווע 274 יידן, אין 1856 — 852 יידן, אין 1861 — 812 יידן, אין 1897 — 548 יידן (קריסטן — 1,476).[37]

די דאָמיניקאַנער אין סיני האָבן אין 1768 געהאָלפן אויפשטעלן אַ בית־מדרש אין שטאָט, כדי צוצויציען יידן.[38] יידן האָבן געלעבט אין סיני נאָך פאַר דעם, ווי דאָס איז געווען צו זען פון די אַלטע מצבות אויפן שטעטלשן בית־עולם.

אין 1828 האָבן גאַווואוינט אין סיני 2,036 יידן, אין 1838 — 2,030 יידן, אין 1848 — 2,110 יידן, אין 1856 — 2,378 יידן, אין 1897 — 1,918 יידן (קריסטן — 1,860).[39] אין 1885 האָבן די סינינער יידן אויסגעבויט אַ שיינע שול, וואָס האָט געקאָסט איבער 12,000 רובל.[40]

די שול אין ראַצק

אין ראַצק האָבן יידן געלעבט שוין אין די זיבעציקער־אַכציקער יאָרן פון 17טן יאָרהונדערט, ווייל אַן ערך אין יענער צייט האָט דאָס שטעטל שוין פאַרמאָגט אַ רב מיטן נאָמען ר׳ גרשון. אין 1765 האָבן דאָרטן געוואוינט 472 יידן, אין 1856 — 1,739 יידן, אין 1897 — 1,116 יידן (קריסטן — 810).[41]

אין קראָסנאָפּאָלע האָבן יידן געלעבט, משמעות, שוין אין מיטן 18טן יאָרהונדערט, ווייל אַן אָנדאָט פון דאָמיניקאַנער אָרדן אין 1767 צו יידן צו קומען קיין סיניי איז געווען אויסגערעכנט ווי אַ מיטל אָפּצוציען יידן פון לעבן אַדער זיך באַזעצן אין קראָסנאָפּאָלע. אין 1897

33. „די יידישע וועלט״, ווילקאָווישק, 1935, ז׳ 13.
34. דאָרטן.
35. יעוור. ענציקלאָפּעדיא, v, ז׳ 544; סלאָוניק געאָגראַפּיטשני, ז׳ 697. — אין דושואיש ענציקלאָפּעדיא איז אריינגעפאָלן אַ גראָבער טעות: די צאָל אָלגעמיינע תושבים פון וויזשאַן אין 1897 וועט אָנגעגעבן 2274, וואָס זייער מערהייט זיינען יידן — אַ קלאָרער דרוקפעלער.
36. יעוור. ענציקל., III, ז׳ 694.

37. סלאָוניק געאָגראַפּיטשני, ז׳ 812; יעוור. ענציקל., XV, ז׳ 240.
38. טאָטאַריסיס, ז׳ 518, זע אויך:
Kurland und Litauen Ostpreussens Nachbaren, Johannes Wronka, Freiburg, 1917, S. 139.
39. יעוור. ענציקל., XIV, ז׳ 114; סלאָוניק געאָגראַפּיטשני.
40. „וועדישעס פאָלקס־בלאַט״, פעטערבורג, 1885, נר׳ 14.
41. יעוור. ענציקל., XIII, ז׳ 336.

האָבן געוואוינט אין שטעטל 576 יידן צווישן 1,252 קריסטן.[42]

אין פשעראָסלע האָבן אין 1766 געלעבט 207 יידן, אין 1856 — 672, אין 1897 — 340 (קריסטן — 1,350).[43]

אין פונסק איז די צאָל יידן אין 1897 געווען — 312 (קריסטן — 407) און אין יעלינעווע — 214 (קריסטן — 384).

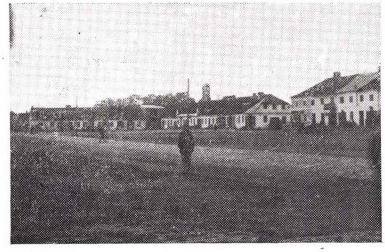

מאַרק אין ראַצק

דער גרעסטער טייל פון אָט די אַלע שטעטלעך האָט זיך געפונען אויף אַ מרחק פון ווייניקער ווי 21 וויארסט פון דער גרענעץ, דעריבער איז אויף זיי חל געווען דאָס געזעץ, וואָס האָט פאַרבאָטן דאָרטן דאָס באַזעצן זיך פון יידן, וועלכע וואוינען ניט אין דער געגנט.

כמעט גלייך נאָך דעם ווי סואוואַלקער געגנט איז אַרונטערגעפאַלן אונטער דער ממשלה פון פרייסן, האָט די פרייסישע רעגירונג זיך גענומען „ברענגען אָרדנונג" אין דער יידן־פראַגע. דעם 17טן אפריל, 1797, האָט זי פאַרעפנטלעכט אַ ספּעציעלן יידן־רעגולאַמין. כאָטש די אַלע תקנות פאַר די יידן אין די נייע פּראָווינצן פון ניי־אָסטפרייסן זיינען געבליבן אויפן פּאַפּיר, ווייל אין 1815 איז דאָך געקומען דער סוף פון דער פרייסישער הערשאַפט דאָרטן, איז אָבער דאָך כדאי איבערצוגעבן אַ טייל פון די אַלע צוגעגרייטע געזעצן. לויט די נייע תקנות, דאַרפן אַלע יידן, וועלכע לעבן נאָר צייטווייליק אין דער געגנט, פאַרלאָזן זייערע וואוינערטער. יעדער ייד פון 10 יאָר און העכער קריגט אַ „שוצבריוו". פאַרן ניט האָבן ביי זיך דעם „בריוו" ווערט מען שטרענג באַשטראָפט. יידן מוזן האָבן פאַמיליע־נעמען. חתונות ווערן קאָנטראָלירט. פאַר 25 יאָר קען אַ ייד ניט חתונה האָבן. די אָרטיקע יידן טאָרן ניט חתונה האָבן מיט יידן פון אַנדערע מקומות. די יידן האָבן נאָר אַ באַשטימט וואוינאָרט. זיי מעגן לעבן נאָר אין די שטעט. די יידן, וועלכע לעבן אין דערפער, בלייבן דאָרטן נאָר צייט־ווייליק, מיט פיל באַגרענעצונגען. די צאָל פון די יידישע סוחרים אין די שטעט ווערט באַשרענקט. אַ יידישער סוחר אָן אַ דערלויבעניש ווערט צום דריטן מאָל אַרויס־

42. דאָרטן, XIV, ז' 114 און ב' IX, ז' 821.
43. דאָרטן, XII, ז' 911; סלאָווניק, ז' 176.

געטריבן פון זיין וואוינאָרט. ער קען זיך ניט פאַרנעמען מיט קיין אַנדער פרנסה. ער טאָר ניט פעדלען מיט זיין סחורה איבער די דערפער. יידן קענען לייען געלט צו קריסטן נאָר דורכן געריכט. פאַר נעמען צו הויכע פּראָצענטן ווערט אַ ייד אַרויסגעטריבן פון דער געגנט. די צאָל בתי־מדרשים ווערט פאַרקלענערט. רבנים מוזן קענען דייטש אָדער פויליש. גרינדן עפנטלעכע יידישע שולן מיט באַשטימטע לערערס דורך דער רעגירונג. אויב קיין יידישע לערערס זיינען ניטאָ, דעמאָלט אריינשיקן קריסטלעכע לערערס אין אַזעלכע שולן. לערנביכער דאַרפן זיין אויף דייטש. יידן ווערן ניט גענומען אין מיליטער, דערפאַר דאַרפן זיי צאָלן אַ גרעסערן שטייער. יידן פון 14 ביז 60 צאָלן אַ ספּעציעלן רעקרוטן־שטייער.[44]

ווען מען קוקט זיך צו צו די אויבן געבראַכטע ציפער וועגן דער אַנטוויקלונג פון די יידישע ישובים ארום סואוואַלק, פאַלט אין די אויגן דער פאַקט, וואָס פון די פופציקער יאָרן פון פאַרגאַנגענעם יאָרהונדערט און העכער האָט קיינער פון זיי ניט פּראָגרעסירט, נאָר געגאַנגען אַלץ אַראָפּ און אַראָפּ. און פונקט דאָס פאַר־קערטע האָט געטראָפן מיט סואוואַלק: דער דאָרטיקער יידישער ישוב האָט גענומען גיך וואַקסן און אין גאָר אַ קורצער צייט איז ער אַריבערגעשטיגן אַלע יידישע קהילות אין יענער געגנט סיי אין צאָל, סיי אין השפּעה. כאַראַקטעריסטיש פאַר דער גיך־וואַקסנדיקער השפעה פון יידישן סואוואַלק איז דער פאַקט, וואָס שוין אין 1809, ווען די סואוואַלקער קהילה איז באשטאַנען נאָר פון עטלעכע מנינים יידן, האָט זי שוין געשיקט אירס אַ פאָרשטייער צו אַ יידישער אסיפה אין וואַרשע. דאָס איז געווען אַ צוזאַמענקום פון יידישע קהילות אין פּוילן, וועלכע האָבן געפּרואווט זיך משתדל זיין, אַז דער שחיטה־שטייער אויף די יידישע שטעטלעך זאָל פאַר־קלענערט ווערן און דערמיט זאָל אָפּגעשריען ווערן די אינסטרוקציע פון פינאַנץ־מיניסטער פון 31סטן מיי, 1909. אין די וואַרשעווער אַרכיוון איז אויפגעהיט געוואָרן אַ טייל פון די מעמאָראַנדומס פון די יידישע קהילות, צווישן זיי אויך איינער פון לאָמזשער גובערניע, דאַטירט פון 3טן אויגוסט, 1809. אויפן לעצטן מעמאָ־ראַנדום זיינען גע'חתמ'עט פיר באַפולמעכטיקטע פון די קהילות אין לאָמזשער גובערניע און איינער פון זיי איז אבא פּאַלינעוויטש פון סואוואַלק. דעם 21סטן אויגוסט זיינען די פיר פאָרשטייערס געקומען קיין וואַרשע, וואו זיי האָבן איבערגעגעבן זייער בקשה צום מלוכה־ראַט, וואָס האָט אויף זיין סדר־היום געהאַט אויך די פראַגע פון שחיטה־שטייער.[45]

44. יאַנולייטיס, ז' 216.
45. „בלעטער פאַר געשיכטע", ווארשע, 1934, נר' 3, ז' 44. — אין יולי 1810 איז אין וואַרשע פאַרגעקומען אַן ענלעכע אסיפה. דאָס מאָל איז איינער פון די דעלעגאַטן פון לאָמזשער גובערניע געווען אברהם סימאָן פון סייני (דאָרטן, 1938, אַרטיקל פון ד"ר מ. קרעמער).

דער יידישער קיבוץ אין סאוואלק איז געוואקסן, ניט געקוקט אויפן פאקט, וואס פון 1823 ביז 1862 האבן ניט אלע סארטן יידן געמעגט וואוינען אין אלע גאסן פון שטאט. אין 1827 ציילט דער יידישער ישוב אין סאוואלק 1,209 נפשות,[46] אין 1856 — 6,407,[47] אין 1857 — 6,587,[48] אין 1862 — 7,165 נפשות.

די דאזיקע ציפערן דארפן באטראכט ווערן ס'רוב נאר ווי קרוב לאמת'דיקע. געוויסע איז י. לעשצינסקי אין זיין מיינונג, אז נאר די באפעלקערונג־צאלן פון דער פאלקסציילונג אין 1897 דארפן פארראכטן ווערן ווי אין גאנצן פארלאזלעכע. אין גרעסטן טייל פאלן שטימען טאקע ניט די ציפערן פון אין מקור צו אן צווייטן, אזוי, למשל, פאלט ניט צונויף די אויבן געבראכטע צאל פון יידישע נפשות אין סאוואלק אין 1862 (7,165) וואס וואשוטינסקי גיט אן, מיט די ציפערן, וואס ד"ר י. שיפער ברענגט פארן זעלביקן יאר (7,525)[49] ד"ר פרידמאן מיינט, אז דער גרויסער וואוקס־טעמפּ פון יידישן ישוב אין סאוואלק איז א רעזולטאט פון דעם גרויסן סחורות־און מענטשן־שמוגל, וואס איז דעמולסטמאל אנגעגאנגען אויף דער פרייסישער גרענעץ, פון וועלכער סאוואלק איז געווען נאר זעקס און צוואנציק ווירסט וויים.[50]

לעשצינסקי, ווידער, האלט, אז די יידישע באפעלקערונג איז דארטן שטארק געוואקסן א דאנק דער אימיגראציע פון יידן פון ליטע און ווייסרוסלאנד.

די הויפט־סיבה פון דער דאזיקער אימיגראציע איז געווען דאס, וואס אין פוילן איז די מיליטער־פליכט פאר יידן איינגעפירט געווארן מיט יאר שפעטער (אין 1843), ווי אין רוסלאנד (1827). און היות יידן זיינען שוין ממילא געלאפן פון גזירת יוון, האבן פיל פון זיי זיך שוין געצויגן צו מקומות, ווי אויגוסטאווער גובערניע, וואס איז נאענט צו א גרענעץ — על כל צרה שלא תבוא. דער אנגעלאף פון די רוסלענדישע יידן אין דער דאזיקער גובערניע איז געווען אזוי גרויס, אז דער גובערנאטאר האט דעם 28סטן יולי, 1851, זיך שריפטלעך געווענדט צו דער אינערן־קאמיסיע אין ווארשע מיט אן אנפראגע, וואס ער זאל טאן מיט די אנגעלאפענע יידן. און כאטש דער ענטפער פון ווארשע איז געווען, אז מען זאל די דאזיקע יידן ארויסטרייבן, איז אבער דער גרעסטער טייל פון זיי שוין פארבליבן אין דיי נייע ערטער.[51] פונקט אזוי איז אויך געבליבן מערסטנס אויפן פאפיר דער אוקאז פון 1843, אז יידן אויף דער רוסישער זייט, וואס וואוינען אין א ראדיוס פון 50 ווירסט פון דער פרייסיש־עסטרייכישער גרענעץ, זאלן ארויסגעטריבן ווערן פון זיערע וואוינערטער.

46. יעור. ענציקל., XIV, ד' 604.
47. „דאס יידישע פאלק אין ציפערן", י. לעשצינסקי, ברלין, 1922.
48. לויט סלאוניק געאגראפישטשני — 7016.
49. Dzieje Handlu Zydowskiego na Ziemiach Polskich, Ignaz Schipper, Warszawa, 1937. p. 462—
ד"ר שיפער זאגט, אגב, אז אין 1862 האבן יידן אין סאוואלק אויסגעמאכט גאנצע 63% פון דער שטאטישער באפעלקערונג.
50. אין שוין ציטירטן ארטיקל, ד' 216.
51. Neueste Wirtschaftsgeschichte Der Juden in Russland und Polen, S. B. Weinryb, Breslau, 1934, s. 14.

אין די יארן 1845—1865 האט זיך דער יידישער ישוב אין איגוסטאווער גובערניע פארגרעסערט אויף גאנצע 41 פראצענט, צווישן דעם אויך סאוואלק גופא, כאטש ניט אין אזא הויכן גראד. אבער פון 1864/5 האט זיך דער וואוקס פון יידישן קיבוץ אין סאוואלק כמעט אין גאנצן אפגעשטעלט. דער פולישער אויפ־שטאנד, די הונגער־יארן פון 69־1868 און די אלץ שטייגנדיקע יידישע עמיגראציע פון דאזיקן געביט — דאס זיינען, משמעות, די וויכטיקסטע סיבות פון דעם. בעת'ן פוילישן אויפשטאנד האבן די יידן געליטן, ווי תמיד, פון ביידע זיינטן, סיי מצד די קאזאקן, וואס האבן אים אונטערדריקט, סיי מצד די אויפשטענדלערס. די לעצטע האבן ביחוד געפאדערט געלט פון יידישע קהילות. אזוי איז, למשל, באקאנט, אז אין 1863 האבן די ראשי־הקהל אין סאוואלק ארויפגעלייגט (און זיכער ניט מינען גוטן ווילן) אויף די ארטיקע יידן א קאנטריבוציע פון 6,000 רובל. אויף דער ליסטע פון די 231 יידן, וואס האבן די סומע באצאלט, איז געווען דער שטעמפל פון דער קהילה. עמעצער האט עס גע'מסר'ט צו דער רעגירונג — און ס'איז געווארן א נייע צרה, ביז מען האט באפרייט די ארעסטירטע ראשי־הקהל.[52]

צוליב אט די אלע סיבות האט אין משך פון 30 יאר אויף א הער זיך ניט פארגרעסערט די יידישע קהילה אין סאוואלק, אויב אין יאר 1862 איז די צאל יידישע נפשות אין סאוואלק 7,165 (לויט וואשוטינסקי) אדער 7,525 (לויט ד"ר שיפער), איז זייער צאל אין דער אפיציעלער פאלקסציילונג פון 1897 — אין גאנצע 35 יאר ארום — ניט מער, ווי 7,458.[53]

פראצענטועל איז די צאל יידישע איינוואוינערס אין סאוואלק לגבי ניט־יידישע שטארק געפאלן אין משך פון דאזיקן צייטאפשנים. אין 1893 איז די צאל יידישע נפשות אין סאוואלק 7,483[54] אויף א באפעל־קערונג פון 19,116 נפשות, וואס מאכט אויס 31%, בעת מיט 31 יאר צוריק האבן די יידן באטראפן 63% פון די תושבים אין שטאט.[55]

צום סוף פון 19טן יארהונדערט און ערשטן צענדליק פון היינטיקן יארהונדערט איז ווידער פארגעקומען א שטארקע פארגרעסערונג פון דער יידישער עדה אין סאוואלק. מען קען אנגענעמן, אז אין 1905, דער גרעניץ־דאטע פון אונדזער דאזיקער ארבעט, האט סאוואלק פארמאגט א קהילה פון ארום 10.000 נפשות, וואס אין 1908 זיינען שוין דארטן געווען 13.002 יידן.[56]

52. דארטן, ד' 22.
53. פערוואיא פערעפיסי נאסעלעניא ראסיסקאיא אימפעריא, סוא־וואלסקאיא גובערניא, 1897, פעטערבורג, 1904.
54. ברא־קהויז־לעקסיקאן, ד' 525.
55. די „הצפירה" פון 1892 (נר' 79) ברענגט אין נאמען פון פוילישן „וויעק", אז אין 1891 האבן יידן אויסגעמאכט 60% פון דער אלגעמיינער צאל איינוואוינערס אין סאוואלק. אין פעטערבורגער „היום" (1886, נר' 102) שרייבט אן אנאנימער קארעספאנדענט פון סאוואלק, אז די צאל יידן איז דארטן גרעסער פון דער צאל קריסטן. אין „המליץ" פון 1893 (נר' 5) ווערט אויבערגעגעבן אין א סאוואלקער קארעספאנדענץ, אז אין שטאט לעבן ביי 10,000 יידן.

דער ווירטשאַפטלעכער מצב

וואָס איז געווען דער עקאָנאָמישער מצב פון די יידן אין סואוואַלק און אין די נאָענט־ליגנדיקע שטעטלעך אין משך פון 19טן יאָרהונדערט? אָן אַ צוטריט צו די געהעריקע אַרכיוו־מאטעריאלן קען מען ניט געבן קיין דעטאַלירטע תשובה אויף דעם, אָבער אויפן סמך פון צייטונגען און ספרים קען מען זיך דאָך שאַפן אַן אַלגעמיין בילד פון סואוואַלקער יידיש־עקאָנאָמישן לעבן אין יענער צייט, וועגן יידישע פרנסות וכדומה.

אָנהייב 19טן יאָרהונדערט האָט סואוואַלק זיך ניט אויסגעצייכנט ניט מיט איר אינדוסטריע,, ניט מיט איר מסחר. מיר האָבן ניט קיין ציפערן און דאַטעס וועגן דער עקאָנאָמישער לאַגע פון די יידן אין סואוואַלק אין די ערשטע עטלעכע צענדליק יאָר פון זייער באַזעצן זיך דאָרטן. אָבער אין אַן אָרט, וואו די עקאָנאָמיק איז נאָך גאָר ווייניק אַנטוויקלט, זיינען בדרך כלל ניטאָ קיין פיל שאַנסן פאַר אַ מאַטעריעלן אויפשטייג פון יידן. מען קען זיך דעריבער משער זיין, אַז עקאָנאָמיש האָט זיך די ערשטע יידן אין סואוואַלק געלעבט ווייט פון גוט. דער היסטאָריקער ע. נ. פרענק מיינט, אַז די עקאָנאָמישע לאַגע פון די יידן אין סואוואַלקער געגנט אין די ערשטע יאָרצענדליקער פון פאַרגאַנגענעם יאָר־הונדערט איז געווען זייער אַ שלעכטע.[57]

נאָך ערגער איז זי געוואָרן אין די דרייסיקער יאָרן פון 19טן יאָרהונדערט. די סומאטאָכע־און מהומה־יאָרן בעת דעם ערשטן פּוילישן אויפשטאַנד (1830—31) און נאָך אים האָבן שטאַרק אַ טרייסל געטאָן דעם אַזוי אויך ניט פעסטן עקאָנאָמישן מעמד פון די סואוואַלקער יידן. ע. נ. פרענק שרייבט, אַז זייער עקאָנאָמישער מצב אין יענער צייט איז געווען שרעקלעך. געווען דענסטמאָל גזרות אויף גזרות, אפילו גירושים, און די יידן דאָרטן האָבן געליטן דחקות און נויט.

פאַר אונדזער באַהאַנדלטן ענין דאָ איז געוואַלדיק אינטערעסאַנט אַ פאַרגלייך־טאַבעלע, וואָס ע. נ. פרענק ברענגט פאַרן יאָר 1843 וועגן די יידישע פּרנסות אין די 10 גובערניעס פון קיניגרייך פּוילן.[58]

לויט דער דאָזיקער טאַבעלע שטעלט זיך אַרויס, אַז דער יידישער ישוב אין סואוואַלקער גובערניע (ווי אַ טייל פון אויגוסטאווער) איז געווען דער סאַמע פּראָלעטארישסטער יידישער קיבוץ פון די יידישע קיבוצים אין אַלע פּוילישע גובערניעס.

די צאָל יידישע קרעמערס און הענדלערס אין אויגוסטאווער גובערניע אין 1843 איז געווען די קלענסטע פון אַלע איבעריקע גובערניעס אין קיניגרייך פּוילן — 392, בעת, למשל, זייער צאָל אין קאלישער גובערניע איז געווען 873.

דערפאַר איז אָבער די צאָל יידישע בעלי־מלאכות אין אויגוסטאווער גובערניע אין ס׳רוב פאַלן געווען די גרעסטע אין פאַרגלייך צו די אַנדערע גובערניעס. לאָמיר ברענגן אַ פּאָר ביישפּילן. אין אויגוסטאווער גובערניע איז געווען די גרעסטע צאָל שוסטערס — 576, די גרעסטע צאָל סטעלמאכערס — 109, אפילו יידישע שמידן האָט זי פאַרמאָגט די גרעסטע צאָל — 297. ווען איר פארגלייכט עס מיט דער צאָל יידישע שמידן אין אַנדערע גובערניעס, ערשט דעמאָלט דערזעט איר די גרייס פון דער ציפער: אין מאזאוויעצקער גובערניע — 8, סאנדאָמירער — 12, קעלצער — 6 וכו׳.

אויך די צאָל יידישע סמאָליארעס איז אין אויגוס־טאווער גובערניע געווען די העכסטע — 39 (אין מאזאָוויעצקער גוב. — 6, קעלצער — 18). דאָס גלייכן מיט דער צאָל יידישע מוליארעס — די גרעסטע ציפער: 48 (אין פּאָלאָצקער גוב. — 9, סאנדאָמירער — 6, קאַלישער — 11 וכד׳). די מערסטע שלאָסערס זיינען אויך געווען דאָ.

אין אויגוסטאָווער גוב. איז אויך געווען (צוזאַמען מיט נאָך אייניקע גובערניעס) די גרעסטע צאָל יידישע טעקסטיל־אַרבעטערס פאַר דער צווייטער העלפט פון 19טן יאָרהונדערט.[59]

ווען מען רעדט וועגן סואוואַלק דערמאָנט מען תיכף די גאַרבערס און בערשטערס. מען פאַרגעסט דערביי, אַז שוין מיט איבער 100 יאָר צוריק איז דער סאָציאלער צוזאַמענשטעל פון יידישן ישוב אין סואוואַלקער געגנט געווען אין אַ גרויסער מאָס פון אַן אַרבעטנדיקן עלע־מענט. אויב מיר זאָלן נאָך צוגעבן די צאָל יידן אין דער לאַנדווירטשאַפט (וואָס וועגן דעם וועלן מיר ריידן באַזונדער אין ווייטערדיקן קאַפּיטל) וועט זיך באַקומען, אַז דער יידישער ישוב אין סואוואַלקער געגנט איז לויט זיין סאָציאַל־עקאָנאָמישן בוי אין יענער תקופה געווען איינער פון איינציקאַרטיקע יידישע קבוצים אין אייראפע.

דער דאָזיקער סאָציאל־עקאָנאָמישער בוי פון יידישן ישוב אין געגנט פון סואוואַלק האָט זיך אָבער מיט דער צייט שטאַרק געאַנדערשט. האַרט פאַרן אָנהייב פון דער צווייטער העלפט פון 19טן יאָרהונדערט און מער און מער שפּעטער טרעפן מיר זיך אָן מיט נעמען פון יידישע סוחרים, וואָס פאַרנעמען שוין אַ וויכטיקן פּלאַץ אין אָרטיקן האַנדל. שוין אָנהייב פערציקער יאָרן האָבן יידן אַזוי באַהערשט דאָס עקאָנאָמישע לעבן אין דער גו־בערניע, אַז דער אויגוסטאָווער גובערנאַטאָר האָט געוואָרנט די רעגירונג ניט איינצופירן מיליטער־פליכט

56. אין ציטירטן בוך פון לעשצינסקי, ז׳ 77. — די ציפער פון איבער 12,000 יידן אין סואוואַלק אין 1913 גיט אָן וולאד. וו. קאַפּלון־קאָגאַן אין זיין
Die Jüdische Sprach-und Kulturgemeinschaft in Polen, Berlin-Wien, 1917, S. 3.
דאָ איז כדאי צוצוגעבן, אַז אין ס׳רוב גרעסערע שטעט פון סואוואַלקער גובערניע האָבן יידן אויסגעמאַכט אַן אַבסאָלוטע מערהייט: שאַקי — 88%, ווילקאָווישק — 86.1%, קאַלוואַריע — 80%, וולאַדיסלאַוואָווע — 79.2%, מאַריאַמפּאָל — 78.7%. אין סייני איז דער פּראָצענט אַ רעכט ביסל קלענער, אָבער אַלץ איבער 60 (לויט „ענציקלאָפּעדיא פּאַוושעכנאַ״, ווארשע, 1903, באַנד 14).

57. „בלעטער פאַר דעמאָגראַפיע, סטאַטיסטיק און עקאָנאָמיק״, בערלין, 25—1923, נר׳ 5, ז׳ 17.

58. דאָרטן, ז׳ 188.

59. אין ד״ר פרידמאנס ציטירטן אַרטיקל, ז׳ 240.

פאַר יידן, ווייל דאָס קען ברענגען צו אַן עקאָנאָמישן חורבן פון דער געגנט.[60] אין אַ באַריכט פון אויגוסטאָווער גובערנאטאר פון 1865 ווערט ווידער איבערגעגעבן, אַז די יידן שפּילן אַ דאָמינירנדיקע ראָל אין אויסלאנד־האַנדל פון דער גובערניע.[61] דערביי דאַרף מען געדענקען, אַז דורך די סואוואַלקער האַנדלס־קאַמערן איז יענעם יאָר דורכגעגאַנגען אימפּאָרט־סחורה קיין רוסלאַנד אויף אַ ווערט פון 38½ מיליאן רובל און עקספּאָרט סחורה אויף אַ ווערט פון 21½ מיליאן רובל.[62]

אין 1867 זיינען אין סואוואַלקער גובערניע געווען 12 יידישע פאַבריקן, וואו עס זיינען געווען באַשעפטיקט 54 יידישע אַרבעטערס.[63] דער ווערט פון דער פּראָדוצירטער סחורה איז אָבער זייער אַ קליינער — 16 583 רובל. גאָר נישטיק זעט אויס די דאָזיקע סומע, ווען מען פאַרגלייכט זי מיטן ווערט פון סחורה, וואָס אידישע פאַבריקן אין די איבעריקע גובערניעס האָבן אַרויס־געגעבן. אַזוי, למשל, איז אין זעלביקן יאָר דער ווערט פון דער פּראָדוצירטער סחורה אין די יידישע פאַבריקן פון לאָמזשער גובערניע 567,300 רובל און פון קאַלישער — נאָענט צו אַ מיליאן רובל.[64]

דאָס פאַרענדיקן דעם גרויסן שאָסייוועג וואַרשע־פעטערבורג, וואָס האָט דורכגעשניטן סואוואַלק, דער אויסבוי פון דער ריזיקער באַנליניע צווישן די דער־מאָנטע צוויי הויפּטצענטערס פון אַמאָליקן רוסלאַנד און דער אויגוסטאווער קאנאל[65] — דאָס אַלץ האָט פיל פאַרגרעסערט דעם האַנדל־פארקערערישן ווערט פון סואוואַלק און ממילא אויך פון דאָרטיקן יידישן סוחר־טום.[66]

נאַטור־אומגליקן, וואָס האָבן זיך אַראָפּגעלאָזן אויף סואוואַלקער געביט, האָבן זיך שלעכט אָפּגערופן אויפן עקאָנאָמישן מצב פון די דאָרטיקע יידן. אין 1847 איז אין יענער געגנט געווען אַ שרעקלעכער הונגער. אין 1853 האָט דאָרטן געבושעוועט אַ גרויסע עפּידעמיע פון חלירע. הרב משה ב״מ אהרון, וועלכער איז געווען אַ „רב ומורה בק״ק ראצקע״, דערציילט אין זיין ספר „מטעי משה״,[67] אַז „וגם אני בעונותי הרבים נאספה בתי המשכלת מאד והצנועה מרת לאה נחמה תנצב״ה בעיר סייני ביום א׳ של ר״ה שנת תרי״ג בחולי החלי־רע, ששלט בעוה״ר בכל הקיץ... ונאספו רבבות אנשים ונשים״.[68] פאַרשטייט זיך, אַז אַזאַ מגפה, וואָס האָט פאַרשניטן די לעבנס פון מאַסן מענטשן, האָט געמוזט זיך אויסווירקן לרעה אויף דער אַלגעמיינער עקאָנאָ־מישער לאַגע אין דער גובערניע און נאָך מער אויף די דאָרטיקע יידן.

ווען סואוואַלק איז אויסגעוואַקסן צו אַ באַטייטיקן פאַרקערס־צענטער און די באַוועגונג פון דורכפאָרנדיקע האָט זיך פאַרגרעסערט, האָט זיך אויסגעברייטערט שטאַרק די האָטעל־פרנסה אין שטאָט. ווי עס שיינט, זיינען די האָטעלן אין סואוואַלק געלעגן מערסטנס אין יידישע הענט. אין אַן אַנאָנס מיט קנאַפּע 100 יאָר צוריק („המגיד״, 1858, נר׳ 16), וואָס איז ווערט דאָ איבער־געדרוקט צו ווערן שוין צוליב זיין דריי־לשון׳דיקייט פון יידיש־דייטש־העברעאיש אַליין, לייענען מיר (אונדזער אָרטאָגראַפיע): „ר׳ משה עפּשטיין, בעל הבית מהאטעל קראַקאָווסקי, מעיר גובערניע סואוואַלק, לעססט באקאנט מאַכן אַלע סוחרים פון מדינת פּוילן ורוסלאנד, דאַס פאָם ערשטן ליפּיץ 1858 ריכטעט ער איין אין זיין האָטעל איין אכסניא פאַר סוחרים מיט 10 נומערן, מיט זייער שיינע מעבל און בעטן, און אַלערהאנט מאכלי כשר, און מיט גרויס אָרדענונג און אויפוואַרטונג, במקח השוה לכל נפש, און ביטטעט אלע סוחרים, דאס זיי זאלן צו אים איינקערן, און יעדער ווירד באשטימט צופרידן זיין״. פון דעם אַנאָנס איז צו זען, אַז עפּשטיינס האָטעל האָט שוין עקסיסטירט יאָרן פריער.

עטלעכע יאָר שפּעטער געפינען מיר אַן אַנאָנס מיט אַן ענלעכן נוסח דייטש־העברעאיש־יידיש פון „אלחנן אוקראַאינסקי, בבית ר׳ יאָסל זייגערמאַכער״.[69] דער דאָזיקער האָטעל האָט שוין געהאט עקסיסטירט אין סואוואַלק פון 1861. זיינע געשעפטן זיינען, משמעות, געגאַנגען גוט, און אין 1876 („המגיד״, נר׳ 41) איז דאָ אַ מודעה וועגן זיין פאַרגרעסערונג. ער האָט עקסיסטירט 80 יאָר. פיל יאָרן איז אין „האָטעל אוקראַאינסקי״ געווען איינגעאָרדנט דער „מאכל כשר״ פאַר די הונ־

60. אין שוין ציטירטן בוך פון ב. וויינריב, ז׳ 44.
61. אין 1860 איז אין מערערע ערטער פון אויגוסטאָווער גובערניע אויפגעשטעלט געוואָרן אַ „הויז פאַר פּויערים״, וואו די דאָרף־איינוואוינערס האָבן פאַרקויפט זייערע פּראָדוקטן און אויך באַקומען הלוואות. די דאָזיקע קאָנקורענץ פאַרן יידישן מסחר דאָרטן האָט ניט לאַנג אָנגעהאַלטן.
62. ד״ר י. שיפּער אין זיין דערמאָנטן פוילישן בוך, ז׳ 470.
63. איין פאַבריק פון חלב׳ענע ליכט מיט 3 יידישע אַרבעטערס, איין טליתים־פאַבריק — 5 יידישע אַרבעטערס, איין טיכלעך־פאַבריק — 26 יידישע אַרבעטערס, 5 קראָכמאל־פאַבריקן — 7, 3 עסיק־פאַבריקן — 3, איין פאַבריק פון שטרויענע היט — 10 יידישע אַרבעטערס („עקאָנאָמישע שריפטן, ייוו״א, ב׳ II, ז׳ 45).
64. ב. וויינריב, דאָרטן, ז׳ 75.
65. דער אויגוסטאָווער קאַנאַל פאַרבינדט דעם ניעמאַן מיט דער וויסלע. מען האָט אָנגעהויבן בויען דעם קאַנאַל אין 1825 אונטער פּוילישע קריגס־אינזשינערן. אין 1838 איז ער אין גאַנצן פאַרענדיקט געוואָרן. ער האָט אָפּגעקאָסט 16,5 מיליאָן רובל, אויסער האָלץ־מאַטעריאַל, וואָס די רעגירונג האָט געגעבן פון אירע דערביי־ליגנדיקע ריזיקע וועלדער.
66. אין „הצפירה״ (נר׳ 35, 1899) שרייבט בן־אמר פון סואוואַלק, אַז די אויסגעבויטע באַנליניע דורך אליטע און אויגוסטאווע קיין ווילנע און גראָדנע האָט געהאט אַ גוטע פּעולה אויף דער אויגוסטאָווער געגנט.

67. ירושלים, תרל״ח, ז׳ נ״ח. וועגן מחבר וועט זיך ריידן ווייטער.
68. „... איז מיין טאָכטער, די זייער געראָטענע און צנועה לאה־נחמה, אומגעקומען אין סייני, דעם ערשטן טאָג ראש־השנה תרי״ג (1853), דורך דער חלירע... און עס זיינען אומגעקומען צענדליקער טויזנטער מענער און פרויען״.
69. „המגיד״, 1866, נר׳ 25 און 35. — דער נאָמען „אוקראַאינסקי האָטעל״ האָט פאַרפירט ניט איין גוי צו מיינען, אַז ער איז הונדערט פּראָצענט גוי׳איש־כשר: אוקראַאינישער...

דערטער יידישע סאלדאטן, וואס האבן געדינט אין גארניזאן פון סאוואלק. דער אטעל איז אונטערגעגאנגען ערשט אין דער היטלער־שריפה.

אין 1871 טרעפן מיר א מעלדונג וועגן א ניי־געגרינדעטן אטעל אין סאוואלק אונטערן נאמען „ענגלישעס הויז" פון ר. בערנשטיין.[70]

פון מיטן די 50ער ביזן סוף 60ער יארן פון פארגאנגענעם יארהונדערט איז, לויט אלע סימנים, געווען א עקאנאמישער אויפשטייג פון די יידן אין סאוואלק. דאס איז אויך די צייט פון יידיש בא־פעלקערונג־צוואוואקס אין שטאט (מען קען משער זיין, אז ווען ניט די יארן פון הונגער און באזונדער פון עפידעמיע, וואלט דער וואוקס פון יידן אין סאוואלק געווען גרעסער).

אין א קארספאנדענץ פון משה מאיר כהנא אין „המליץ" פון 1863 (נר׳ 38) ווערט איבערגעגעבן, אז די יידן אין סאוואלק זיינען געבענשטשט „בנכסים ועושר" (מיט גיטער און רייכקייט).

יידן אין סאוואלק האבן זיך אלץ מער אינגעפעס־טיקט אין עקאנאמישן לעבן. פאראן סימנים פון א קלייניער היימישער אינדוסטריע. אזוי, למשל, טרעפן מיר אין „המגיד" פון 1861 (נר׳ 19) אן אנאנס פון יצחק פעלטין און שוואגער ישראל עפשטיין, אז זיי האבן געעפנט אין סאוואלק „א פאבריק מכל מיני בענדלאך, שניר, שלייקעס" אאו"ו. אין „הכרמל" פון 1865 (נר׳ 19) געפינען מיר אזא מודעה: „הנני להודיע, כי עשיתי בסובאלק פאבריק חדש מכל מיני שטרויהיט, דאמען־פאסטארעך, גם הערען־מיטצעון וקנאבען־מיטצעון טובים ויפים מאד מכל המאדעלן החדשים. — שאול דוד צוקערזיס עם נתן ערדרייך".

דער נייער גרויסער הונגער, וואס האט פארכאפט די מערב־רוסישע פראווינצן אין 69—1868, האט אפ־געשטעלט דעם אלץ וואקסנדיקן עקאנאמישן פראגרעס פון די יידן אין סאוואלק און אומגעגנט. הונגער ברענגט מיט זיך פארשידענע קראנקייטן — אין מענטשן זיינען פשוט געפאלן אין די גאסן.

אין אן אויפרוף פון א „קאמיטעט אין מעמל צו העלפן די ברידער אין וועסט־רוסישע פראווינצן" ווערט אלארמירט וועגן דער שרעקלעכער נויט, אין וועלכער ס׳געפינען זיך די יידן פון די הונגער־געפלאגטע פרא־ווינצן.[71] אין בריוו פון שטעט, וואס זיינען געלעגן אויף דער אסטפרייסישער זייט, ווי מעמל אדער טילזיט, ווערט אין הארץ־רייסנדיקע רייד געמאלן די גרויליקע לאגע פון די יידן אין סאוואלקער געגנט.[72] דער „המגיד", וואס איז דערשינען אין ליק, א שטעטל ניט ווייט פון דער סאוואלקער גובערניע, האט באזונדערס אויפגעהויבן א ויצעקו וועגן דער הונגערנויט. א ספעציעלער „המגיד"־קאמיטעט האט אפגעשיקט 100 רובל פאר די הונגער־

70. „המגיד", 1871, נר׳ 31, 32.
71. "Israelit", 1869, No. 10.
72. דארטן, נר׳ 13.

לידנדיקע יידן. אבער ניט נאר די נאענט־ליגנדיקע שטעט, נאר די גאנצע יידישע וועלט האט זיך געהאט אויפגעהויבן און געפרואווט דורך באלדיקער הילף צו לינדערן די שרעקלעכע נויט.

אדאלף קרעמיע, דער פירער פון „כל ישראל חברים", מאלט אין זיינס אן אויפרוף דעם הונגער אזוי:

„אין גאסן, שולן און בתי־מדרשים גייען ארום אינגעבויגן און כוח הונדערטער מענטשן, וואס גייען אויס פון הונגער. מענטשן, וואס נאר זייער שאטן זעט זיך און וואס בעטן זיך, אז מען זאל מאכן א סוף צו זייער לעבן. אין די שולן שטארבן די תלמידים פאר די אויגן פון זייערע עלטערן און די מיידלעך ווייגען און קלאגן פאר זייערע לערערינס".[73]

קלאר, אז אזא שרעקלעכער הונגער האט שטארק א טרייסל געטאן די יסודות פון דער נאך דעמאלט יונגער יידישער עקאנאמיק אין סאוואלק. אין א קארעס־פאנדענץ פון סאוואלק אין הונגערייאר קלאגט דער מחבר איף דער גרויסער ארעמקייט אין שטאט.[74]

פארשטייט זיך, אז מיטן פארשווינדן פונעם הונגער זיינען ניט נעלם געוואלן גלייך די אלע פון אים ארויס־געפונענע עקאנאמישע מחלות. אזוי, למשל, דערמאנט א קארספאנדענט פון סאוואלק, וואס האט געשריבן אין 1870, די שוועריע עקאנאמישע לאגע פון די סוא־וואלקער בעליי־בתים.[75]

דער הונגער איז געווען א צוגאב קלאפ פון דער נאטור, וואס די יידישע עקאנאמיק אין סאוואלקער געגנט האט באקומען פון מענטשלעכע הענט. ביזן אנהייב צווייטער העלפט פון 19טן יארהונדערט — אין נאך פיל יארן שפעטער — האבן א טייל יידן אין די שטעטלעך פון סאוואלקער געגנט, וואס ליגן נאענט צו דער פרייסישער גרענץ, זיך פארנומען מיט דער פרנסה פון ארבערפירן אחינו בני ישראל קיין פרייסן. ס׳איז אויך אנגעגאנגען א גרויסער סחורות־שמוגל איבער דער גרענץ — און די יידן האבן ניט געהאלטן זייערע הענט אין די קעשענעס. די דאזיקע גרענץ־פירערייַ איז אין משך פון יארן געווען א פרנסה־צווייג פאר ניט ווייניק יידן אין סאוואלקער געגנט. אגב דארף באמערקט ווערן, אז אין אפטע פאלן האט דאס אריבער־פירן יידן די פרייסישע גרענץ געטראגן אויך א כאראקטער פון א מצוה: מען האט געדארפט ראטעווען יידן פון פארשידענע שטראפן און פורענויות, פון וועלכע זיי זיינען אנטלאפן.

73. „הלבנון", 1869, נר׳ 36. — דער „קניגסבערגער הויפט־גרענץ־קאמיטעט" האט זיך צווישן אנדערע פארנומען מיט שיקן אין דייטשע שטעט יידישע יתומים פון די געליטענע געגנטן, כדי זיי צו בילדן און לערנען א פאך. אין א רשימה פון אזעלכע יתומים אין דער שטאט אכצן איז אויך דא דער נאמען פון סאוואלקער ינגל שלמה פרייוקאווסקי (Bericht Der Alliance Israélite Universelle, 1872, Semester II, S. 43).

74. „הלבנון", 1869, נר׳ 36.
75. דארטן, 1870, נר׳ 21.

איבער די גרענעץ־שטעטלעך פון סואוואַלקער געגנט איז אויך אָנגעגאַנגען אַ גרויסער שמוגל פון קאָנטראָ־באַנדע ליטעראַטור, וואָס פאַרשיידענע רוסיש־עמיגראַנ־טישע רעוואָלוציאנערע גרופּעס האָבן געשיקט פון אויסלאַנד קיין רוסלאנד. יידן האָבן אין דאָזיקן שמוגל אויך געהאט ניט קיין קליינעם חלק, אין גרעסטן טייל צוליב ריין־אידעאַליסטישע מאָטיוון. זאָל דאָ, אגב, פאַרצייכנט ווערן דער אינטערעסאַנטער פאַקט, אַז אויך דער סאָציאַליסטישער „האמת" האָט דורכגעמאַכט זיין וועג קיין פּעטראגראד, מאָסקווע, אדעס און אנדערע רוסישע צענטערס דורך סואוואַלקער גרענעץ־שטעטלעך. אהרון־שמואל ליבערמאן, דער רעדאַקטאר פון „האמת" און אַליין אַ שטיקל סואוואַלקער, פלעגט זיין צייטשריפט אריבערשיקן קיין באקלעראָווע און פון דאָרטן פלעגט עס אָפּגעפירט ווערן קיין סואוואַלק, וואו ס'האָט גע־וואוינט דער אַלטער טאַטע פון „האמת"־רעדאַקטאָר ר' אליעזר־דוב ליבערמאן, און יענער פלעגט שוין באזארגן דעם ווייטערדיקן פאַרשפּרייט.[76]

די צאַרישע רעגירונג האָט אַרויסגעגעבן באַפעלן קעגן גרענעץ־שמוגל, וואָס זיינען געווען בעיקר געצילט קעגן יידן. יענע באַפעלן זיינען געווען גאַנץ באגרענעצט אין פאַרנעם, ערשט אין 1843 איז ארויס דער „אוקאַז": אַלע יידן, וועלכע וואוינען אין אַ ראַדיוס פון 50 וויארסט ביי דער פרייסיש־עסטרייכישער גרענעץ, מוזן אין אַ קורצער צייט פאַרלאָזן זייערע ערטער און זיך אריבער־קלייבן טיפער אין רוסלאנד. דאָס איז געווען אַ שרעק־לעכע גזירה, וואָס האָט באַרירט הונדערטער טויזנטער יידן, צווישן זיי פיל טויזנטער יידן אין סואוואַלקער געגנט. יידן זיינען, נאַטירלעך, ניט געבליבן פּאַסיוו און אָנגעהויבן צו זוכן מיטלען, ווי אָפּצושרייען די גזירה. אויף דער גרענעץ פון פּרייסן זיינען די ערשטע צו קעמפן קעגן אָט דער גזירה געווען די יידישע קהילות אין סואוואַלקער געגנט. פון די אויסלענדישע יידישע קהילות איז די איניציאַטיוו צום קאַמף געקומען פון קיניגסבערג. טייל פון קיניגסבערגער יידן זיינען ווירט־שאַפטלעך און משפחה'דיק געווען געבונדן מיט יידן אין די סואוואַלקער שטעטלעך. יאָהאַן יאַקאָבי, פון די קיניגס־בערגער הויפּט קעמפערס קעגן דער גירוש־גזירה, האָט געהאט גאָר אַ נאָענטע שייכות מיט דעם סואוואַלקער גובערניע־שטעטל ניישטאָט, וואו זיין פאָטער איז געבאָרן געוואָרן אין 1759. דער דעמאָלטדיקער רוסישער קאָנסול אין קיניגסבערג יאקאב פאָן אַדלסאן האָט אַליין

76. אין אַ בריוו דאַטירט פון 7טן מיי 1877 שרייבט א. ש. ליבערמאַן, אַז „איצט האָט זיך שוין באַוויזן אַן אַגענט (אויס איבערצייגונג), וועלכער וועט נעמען אַ היפּשע צאָל עקזעמפּ־ליאַרן און אויף אַן אופן, וואָס איז אים שוין באַקאַנט, וועט ער זיי פּינקטלעך אַריבערפירן איבער דער גרענעץ און זיי צושטעלן אַהיים צו די אַבאָנענטן פון עטלעכע שטעט. אַליין איז ער אַ שרייבער און אַ סוחר". ק. מרמר, דער אַרויסגעבער פון „אהרן ליבערמאַנס בריוו" (ניו־יאָרק, 1951, ז' 174), גיט דערביי צו, אַז דער שרייבער־סוחר איז יהודה וויסטינעצקי פון באַקלעראָווע.

געשטאַמט פון סואוואַלקער שטעטל יורבורג, און כאָטש אַ גע'שמד'טער, איז ער ניט געווען גלייכגילטיק צו דער נייער גזירה אויף די יידן פון זיין געגנט און געהאָלפן זיין פריינד יאָהאַן יאַקאָבי מיט אינפאָרמאַציע.[77]

כאָטש דער באַפעל פון 1843 איז פאַקטיש קיין מאָל ניט דורכגעפירט געוואָרן, האָט אָבער דער לאַנגיאריקער און אַלץ שאַרפערער קאַמף פון דער רעגירונג קעגן גרענעץ־שמוגל מיט דער צייט זיך געענדיקט מיט דער־פאָלג, און פון דענסטמאָל האָט דער דאָזיקער חיונה־צווייג ניט פאַרנומען מער קיין חשוב'ן פּלאַץ צווישן די פּרנסות פון די סואוואַלקער יידן.

אויסער דער מכה פון הונגער האָבן אַנדערע שטעט־לעך אין סואוואַלקער גובערניע געליטן פון אַ נייער קלאָג. ווען ס'איז פאַרענדיקט געוואָרן אין 1860 די זייער וויכטיקע אייזנבאַן־ליניע פּעטערבורג־וואַרשע, זיינען אַ טייל שטעטלעך געבליבן אָן אַ זייט פון אָט דעם געוואַלטיק וויכטיקן עקאָנאָמישן לעבנסוועג. דאָס האָט זיך גאָר שטאַרק אָפּגערופן אויף זייער עקאָנאָמישער אַנטוויקלונג, און אַנדערע פון זיי זיינען פּשוט אָפּ־געשטעלט געוואָרן דורך דעם אין זייער גאַנצן ווירט־שאַפטלעכן פּראָגרעס.

סואוואַלק, וואָס איז געווען אַ גובערניע־שטאָט און שוין דורך דעם אַליין אַ וויכטיקער צענטער, האָט ניט אַזוי שטאַרק געליטן פון ווערן אָפּגערוקט פון דער באַנ־ליניע. אָבער אַנדערע שטעטלעך אין קרייז זיינען שווער געטראָפן געוואָרן פון דעם.

דער בולט'סטער ביישפּיל דערצו איז סייני. די דאָזיקע שטאָט איז געווען איינע פון די עלטסטע און קולטו־רעלסטע אין דער גאַנצער גובערניע. זי האָט געשפּילט אַ באַטייטיקע ראָל אויך אין ארומיקן עקאָנאָמישן לעבן. אָבער אין אַ קורצער צייט ארום נאָכן אויסבוי פון דער באַנליניע וואַרשע־פּעטערבורג, פון וועלכער זי איז אָפּגערוקט געוואָרן אויף אַ מהלך פון איבער דריי מייל, האָט סייני אָנגעהויבן ווירטשאַפטלעך אָפּשטאַרבן. אין „הצפירה" פון 1874 (נר' 14) קלאָגט זיך דער קאָרעס־פּאָנדענט פון סייני אויף די שלעכטע צייטן אין שטעטל „מפני מעוט מסחרה וקלקול המקום והזמן" (צוליבן פאַר־קלענערטן האַנדל און דאָס קאַליע ווערן פון אָרט און צייט).

סואוואַלק אָבער האָט זיך גיך אָפּגעכאַפּט פון די שלעכטע יאָרן. די יידן אין שטאָט האָבן זיך גיך געשטעלט ווידער אויף די פיס, און טאַקע מיט אַ רעכט ביסל עשירות. דער ווייטערדיקער פאַקט קען דינען, ווי אַן אילוסטראַציע פאַר דעם וואוילזיין פון די מערסטע (קבצנים זיינען תמיד דאָ) יידן אין סואוואַלק.

דער באוואוסטער חובב־ציון פון סואוואַלק ר' א. מ. אלטשולער שרייבט צו ז. ד. לבונטין אין קרעמענטשוג אין אַ בריוו פון 1881 צווישן אַנדערע אזוי: „... מיר האָבן באַשטימט [אויף א חלק פון אַ חבר, וואָס וויל

77. "Festschrift Zu Dubnows Siebzigsten Geburtstag", Berlin, S. 237, 241.

פאָרן קיין ארץ ישראל. — ב. כ.] צוויי טויזנט רובל... עד היום געפינען זיך אין אונדזער חברה דרייסיק פּערזאָנען... אין זייער מערהייט פאַרמאָגן זיי פינף, אַכט, צען טויזנט רובל.[78] אין אַ קורצער צייט ארום האָט זיך די צאָל חברים פאַרגרעסערט אויף 130 — און אַלע האָבן געדאַרפט האָבן איינצוצאָלן (פאַרן פאָרן) 2,000 רובל — און ס׳איז זיי נאָך זיכער געבליבן אַ פרוטה אין קעשענע! אַזאַ קלאַס פון פאַרמעגלעכע יידן (און זיי זיינען דאָך געווען געוויס נאָר אַ טייל פון די רייכע יידן אין שטאָט) אין אַ קהילה פון זעקס־זיבן טויזנט נפשות איז אַ באווייז אויף דער גוטער עקאָנאָמישער לאַגע פון די יידן אין סואוואַלק אין יענער תקופה.

אין סואוואַלק איז שוין געווען אויסגעוואקסן אַ קלאַס יידישע סוחרים, וועלכע האָבן שוין אָנגעשפּאַרט איבער די מרחקים פון דער ריזיקער רוסישער מדינה, ווי די ראָזנטאַלס, ליפסקיס און אַנדערע. אַזוי, למשל, געפינען מיר אין אַ סואוואַלקער ביכל אַן אַנאָנס פון „גלאווני סקלאד אינסטרומענטאוו מיזיצניך" פון ע. מ. קאמעניעצקי אין סואוואַלק, אין וועלכן ס׳ווערט אָנ־געגעבן, אַז ער איז געגרינדעט אין 1889 און האָט פיליאלעס אין אַזעלכע שטעט, ווי וואַרשע, אדעס, לאָדז, ביאליסטאק, ראָוונע א"אנד.

ווי אין גאַנץ רוסלאַנד, האָט אויך אין געגנט פון סואוואַלק דער „רויטער האָן" אָנגעטאָן גרויסע שאָדנס. ניט געווען כמעט קיין זומער, עס זאָלן ניט זיין קיין גרויסע אָדער גרעסערע שריפות, ווען גאַנצע שטעטלעך פלעגן אָפּגעווישט ווערן. היות די סיסטעם פון פייער־פאַרזיכער איז נאָך דענסטמאָל כמעט ווי ניט געווען אָנגענומען אין שטעטלעך פון רוסלאנד, האָט עס ניט זעלטן פּאַסירט, אַז איינגעפונדעוועטע יידישע גביר׳ישע משפחות זיינען איבער נאַכט געוואָרן קבצנים. אין „הצפירה" פון 1885 (נר׳ 17) דערציילט אליהו וויסטי־נעצקי, אַז י"ג אייר תרמ"ה איז אין סואוואַלק אויס־געבראָכן אַ גרויסע שריפה. עס האָבן אָפּגעברענט ארום 30 הייזער און איין אידישע פרוי איז פאַרברענט געוואָרן. דער שאָדן באַטרעפט ביי 400,000 רובל.

מיט אַ יאָר פריער איז פאָרגעקומען אין סואוואַלק אַ קלענערע שריפה אין שול פון הגבירים ראזנטאל. 13 הייזער האָבן אָפּגעברענט.[79]

אין „הצפירה" פון 1890 (23סטן אויגוסט) גיט איבער א. בערנשטיין וועגן אַ שריפה אין סואוואַלק, וואָס האָט אָנגעטאָן שאָדן אויף 25,000 רובל.

אַזעלכע שריפות האָבן, נאטירלעך, אַ ביסל פאַר־לאַנגזאמט דעם ווירטשאַפטלעכן פּראָגרעס פון די יידן אין סואוואַלק. אָבער אַזאַ שריפה, וואָס זאָל אוועקשיקן אַ שטאָט מיטן רויך, האָט סואוואַלק ניט איבערגעלעבט. קען זיין טאַקע דערפאַר, וואָס שוין דאַן זיינען אין סואוואַלק געווען עטלעכע הונדערט שטיינערנע הייזער.

78. כתבים לתולדות חבת ציון וישוב א"י". עורך: א. דרויאנוב, תל־אביב, תרצ"ב, כרך ג׳, ע׳ 323, נר׳ 1115.
79. „המליץ", 1884 נר׳ 5.

די עמיגראַציע מעבר לים, וואָס איז געוואָרן אלץ גרעסער אין איר פאַרנעם פון די אַכציקער יאָרן און ווייטער, האָט געהאט איר ווירקונג אויף דער אַנטוויקלונג פונעם יידישן עקאָנאָמישן לעבן אין סואוואַלק און אומגעגנט. פאַר אָט די יאָרן געפינען מיר שוין מערערע קאָרעספּאָנדענצן אין די העברעאישע צייטונגען וועגן אָרעמקייט אין סואוואַלק.

אַן אַנאָנימער קאָרעספּאָנדענט פון סואוואַלק שרייבט אין 1886,[80] אַ די אָרעמקייט פאַרגרעסערט זיך, ווייל יעדע וואָך זיינען דאָ פיל אַרויספאָרערס פון לאַנד. ער דערמאָנט אויך, אַז „הגביר הידוע" פּאָזנאנסקי פון לאָדז האָט צוגעשיקט 30 קאָלדרעס פאַר דער אָרטיקער קינדער־היים. דאָס באַווייזט, אַז די אַלגעמיינע עקאָנאָמישע לאַגע פון שטאָט — און נאַטירלעך אויך פון איר יידישן קיבוץ — איז געטראָפן געוואָרן פון דער עמיגראַציע.

אין אַ קאָרעספּאָנדענץ פון עטלעכע יאָר שפּעטער[81] שרייבט איינער פון סואוואַלק, אַז ס׳זיינען איצט דאָ ווייניק פרנסות אין שטאָט, אַז די קאָנקורענץ איז אַ גרויסע וכו׳.

אַן אַנדער קאָרעספּאָנדענט שרייבט, אַז צוליבן מאַסן־אַרויספאָר פון סואוואַלק זיינען זייער געפאַלן די פּרייזן פון הייזער, און אויב עמעצער וויל כאַפּן אַ קונה אויף אַ הויז, מוז ער עס אָפּגעבן בחצי חנם.[82]

אָבער ניט געקוקט אויף דער ווירטשאַפטלעכער ירידה פון די יידישע ישובים אין סואוואַלקער גובערניע, איז זייער עקאָנאָמישער מעמד דאָך ניט געווען געבראָכן, ביחוד אין פאַרגלייך מיט יידישע ישובים אין ס׳רוב אַנדערע גובערניעס אין די ניינציקער יאָרן. די בעסטע מאָס פאַר יידישער אָרעמקייט אַ מאָל איז געווען די צאָל פון יידן, וועלכע נייטיקן זיך אין מעות־חטים. און אַ סטאַטיסטיק וועגן די יאָרן 1894—1898 איבער אַלע גובערניעס פון רוסלאַנד באווייזט, אַז די קלענסטע צאָל יידישע משפחות, וועלכע זיינען דעמאָלט אָנגעקומען נאָך מעות חטים, איז געווען אין סואוואַלקער גובערניע.[83] האָט טאַקע אַ סואוואַלקער קאָרעספּאָנדענט געשריבן אין 1895, מיט ניט קיין קליינער מאָס פון גוזמא, אַז אין סואוואַלק איז ניטאָ קיין אָרעמקייט.

ביזן אָנהייב 20סטן יאָרהונדערט איז לאַנדווירטשאַפט געווען דער יסוד פון דער עקאָנאָמיק אין סואוואַלקער גובערניע. וועגן דער יידישער ראָל אין דאָזיקן סעקטאָר וועט גערעדט ווערן ווייטער. אין פרוכטהאַנדל און פערד־מסחר האָבן יידן געהאַט אַ קענטיקן חלק. פיל ווייניקער אין טאָרף־פאַרקויף, וואָס איז געלעגן בעיקר אין גוי׳אישע הענט. גאָר באַטייטיק איז געווען דער יידישער אָנטייל אין די מילן, גאַרבערייען, בראנפן־זאַוואָדן א׳ן ביר־ברויערייען.

אָבער די הויפּט־עקאָנאָמישע ראָל פון די יידן אין

80. פּעטערבורגער „היום", נר׳ 102.
81. „המליץ", 1894, נר׳ 122.
82. דאָרטן, 1895, נר׳ 54.
83. יעזור. ענצעקל., X, ז׳ 541.

סואוואַלקער געגנט איז געלעגן אין האַנדל, ביחוד אין קליינהאַנדל. אויך דער וויכטיקסטער עקספּאָרט־אַרטיקל פון גובערניע, האָלץ, וואָס איז געגאַנגען דורכן אויגוס־טאָווער קאַנאַל, איז געלעגן אין גאַנצן אין יידישע הענט.

אין ערשטן יאָרצענדליק פון היינטיקן יאָרהונדערט האָט זיך אָנגעהויבן אַנטוויקלען אין סואוואַלקער גו־בערניע אַ קליינע פאַבריק־אינדוסטריע. יידן האָבן געשפּילט אויפן דאָזיקן געביט אַ געוויסע פּיאָנערן־ראָל. יידן זיינען אויך געווען פּיאָנעריש אין אויסבויען אין סואוואַלקער גובערניע אַ מאָדערנע און ברייט־פאַר־צווייגטע קאמוניקאַציע־סיסטעם דורך אויטאָס. דאָס האָט באַלעבט די גאַנצע געגנט. די ערשטע פירמע אויפן דאָזיקן געביט איז געווען פון מ. ווייסבערג אין סואוואַלק.

ס׳וועט זיכער ניט זיין קיין גוזמא די פעסטשטעלונג אין אַן אָרטיקער רוסיש־דייטשישער אינפאָרמאַציע־בראָשור, אַז די יידן אין סואוואַלקער גובערניע זיינען געווען דער פּולס פון גאַנצן אָרטיקן עקאָנאָמישן לעבן.

יידן אויף ערד

איינער פון די באַזונדערע הויפּטשטריכן, וואָס האָבן אויסגעטיילט די יידן פון סואוואַלקער גובערניע פון זייערע ברידער אין די מערסטע יידישע קיבוצים אין רוסלאַנד־פּוילן, איז זייער גרויסער פּראָצענט חיונה־ציערס פון דער ערד. טאַקע דעריבער ווידמען מיר אַ ספּעציעלן קאפּיטל דעם דאָזיקן פרנסה־צווייג פון סואוואַלקער יידן.

לויט דער מיינונג פון ע. נ. פרענק, האָט נאָר איין פּלאָצקער גובערניע פון אַלע גובערניעס אין קיניגרייך פּוילן אַריבערגעשטיגן סואוואַלקער גוב. מיט איר פּראָצענט ערד־יידן. פרענק גיט אָן, אַז 19.7% יידן אין אויגוסטאָווער גובערניע (דער גרעסטער פּראָצענט טאַקע אין סואוואַלקער טייל) האָבן אין 1843 געלעבט אין דערפער.[84] ווען מען זאָל נאָך צוגעבן די יידן, וועלכע האָבן געוואוינט אין די שטעט און שטעטלעך און האָבן געצויגן זייער חיונה (גאַנצע אָדער טיילווייזע) פון ערד, וועט דער פּראָצענט ערד־יידן אין סואוואַלקער געגנט זיין נאָך העכער.

לויט אַ טאַבעלע פון לעשצינסקין[85] קומט אויס, אַז 29.49% יידן אין סואוואַלקער גוב. האָבן געלעבט אין דערפער — דאָס איז דאָך כמעט אַ דריטל פון דער גאַנצער יידישער באַפעלקערונג.

אַן אַנדער באַרימטער יידישער פאָרשער, פּראָפ. ב. ברוצקוס, גייט נאָך ווייטער און שרייבט, אַז דער גרעס־טער פּראָצענט יידן־לאַנדווירטן געפינט זיך אין סוא־וואַלקער גובערניע. אין אַ צווייט אָרט שרייבט ד״ר ברוצקוס, אַז „דערהויפּט זיינען געווען אַ סך יידישע קליינע ערדבאַזיצערס און ערדאַרבעטערס אין סואוואַלקער גובערניע״.[86]

געווען צייטן, ווען אין סואוואַלקער געגנט האָבן זיך געפונען גאַנצע יידישע דערפער, וועלכע האָבן פאַרמאָגט אייגענע בתי־מדרשים[87] — און דאָס שוין מיט אַן ערך 125 יאָר צוריק.

ע. נ. פרענק דערציילט וועגן אַ ריי יידישע דערפער אָנהייב די דרייסיקער יאָרן פון 19טן יאָרהונדערט. „די חשובסטע קאָלאָניעס — שרייבט ער — זיינען אין יענער צייט [1833] געגרינדעט געוואָרן נעבן דאָרף קאַלעטי אין סייניער קרייז, אויגוסטאָווער גובערניע. דאָס דאָזיקע דאָרף האָט געהערט צו דער רעגירונג, און צוויי יידן, מאיר און יאָסל, וועלכע האָבן דאָרטן געוואוינט, האָבן באַקומען פון דער רעגירונג ערד אויף אייביקן טשינש מיטן באַדינג צו באַזעצן אויף איר יידן, וועלכע וועלן זי באַארבעטן אַליין און וועלן נישט נעמען צו הילף קיין קריסטן. דער שטח ערד, וואָס די יידן האָבן געקראָגן, האָט באַקומען דעם נאָמען „פרזשי־קאַלעטי״. אין יאָר 1840 זיינען דאָרטן שוין געווען 8 דאָרפישע פּויערים־הויפן און אַ באַפעלקערונג פון 77 מענער און 59 פרויען, בלויז יידן, וואָס האָבן זיך באַשעפטיקט אויסשליסלעך מיט דאָרפישער ווירט־שאַפט״.[88]

ווי מיר זעען, האָבן יידן אין סואוואַלקער געגנט (צו יענער צייט — טייל פון אויגוסטאָווער גוב.) זיך פאַרנומען מיט ערדאַרבעט און אפילו שוין געהאַט ריין־יידישע דערפער מיט יאָרן פריער, איידער פירשט פאסקעוויטש, דער רוסישער נאַמעסטניק אין פּוילן, האָט זיך דערטראַכט צו זיין פּלאַן וועגן צוציען פּוילישע יידן צו ערדאַרבעט.[89]

אין זיין אַרטיקל „צו דער געשיכטע פון דער יידישער קאָלאָניזאַציע אין קיניגרייך פּוילן״[90] דערציילט ד״ר י. שאַצקי, אַז סוף 1841 האָט פירשט פאסקעוויטש איבערגעגעבן וועגן דערמאָנטן פּלאַן אַ יידישער דעלע־גאַציע. אין פעברואר 1843 האָט ער געשאַפן אַ קאָמיטעט, וואָס האָט געהאַט די אויפגאַבע אויסצואַרבעטן אַ פּראָ־

84. „בלעטער פאַר דעמאָגראַפיע, סטאַטיסטיק און עקאָנאָמיק״, בערלין, 1923—25, נר׳ 5, ז׳ 185.
85. „דאָס יידישע פאָלק אין ציפערן״, טאַבעלע XI.
86. „לאַנדווירטשאַפט אין מזרח־אייראפע״, בערלין, 1926, זייט 38.
87. י. ראַסיין אין „ליטע״, ניו־יאָרק, 1951, ז׳ 997.

88. „בלעטער פאַר דעמאָגראַפיע...״ נר׳ 5, ז׳ 18. — זע אויך אַרטיקל פון ד״ר י. שאַצקי, אין „ייוואָ־בלעטער״, 1934, ב׳ VI, ז׳ 215.
89. אין 1775 האָט דער פּוילישער סיים אָנגענומען אַ באַשלוס צו דערלויבן יידן זיך צו באַזעצן אויף ערד, אָבער קיין גרויסן אָפּקלאַנג ביי יידן אין פּוילן האָט עס ניט געפונען.
90. „ייוואָ־בלעטער״, 1934, נר׳ 2. — זע אויך „היסטאָרישע שריפטן״, ב׳ II, ז׳ 600.

יעקט פֿאַר באַזעצן יידן אויף ערד. עס זיינען אויך פֿאַרגעקומען אַ ריי קאַנפּפֿערענצן פון די פֿאַרשטייערס פון די יידישע קהילות אין קיניגרייך פּויליז, וועגן שאַפֿן אַ גרויסן פֿאָנד, וואָס זאָל העלפֿן דורכפֿירן דעם פֿראַיעקט אין לעבן. דערביי ברענגט ד״ר שאַצקי זייער אַן אינטערעסאַנטן בריוו צום ראש־הקהל אין סוואוואַלק, אין וועלכן דער מחבר שרייבט, אַז מען מוז זיך צואיילן מיטן שאַפֿן דעם ערדפֿאָנד. אין דובנאוו־ארכיוו איז געפֿונען אַ קאָפּיע פון אַ בריוו צו די ראשי־הקהל אין סוואוואַלק, געשריבן אין מערץ, 1843, וואָס איז ענלעך כמעט וואָרט אין וואָרט מיטן אינהאַלט פון בריוו, וואָס ד״ר שאַצקי ברענגט.[91] דער חילוק אין די ביידע בריוו באַשטייט אין דעם: 1) שאַצקיס געברענגטער בריוו איז אַדרעסירט צום ראש־הקהל חיים ליפּסקי, דער דובנאוֿ־בריוו איז געשריבן צו די מנהיגים פון סוואוואַלקער קהילה בראש מיט יחזקאל ליפּסקי. 2) שאצקיס בעבראכטער בריוו איז געשריבן פון אַן אַנאַנימען משכיל אין יעדוואבנע, דער בריוו פון דובנאוו־ארכיוו קומט פון וואַרשע. היות אַבער ביידע בריוו זיינען כמעט ענלעך אין אינהאַלט, קומט אליהו טשעריקאווער צום אויספיר,[92] אַז ביידע בריוו שטאַמען פונעם זעלביקן מחבר, וואָס האָט אים אין מאָל געשריבן פון יעדוואבנע אין אַ צוויי מאָל פון וואַרשע. די פֿראַגע פון דער פֿאַר־שיידנאַרטיקיט אין נאָמען פון סוואוואַלקער ראש־הקהל, פֿאַרנעמט פֿערצן א. טשערקאווער מיט דער השערה, אַז מסתמא האָט ער געהאַט צוויי נעמען חיים־יחזקאל.[93]

דאָ ברענגט מיר די פולע איבערזעצונג פון דעם ביז גאָר אינטערעסאַנטן העברעאישן בריוו צו די סוואוואַלקער ראשי־הקהל:

„וואַרשע ב׳ ויקהל, תר״נ.

לידידי הנגיד המפורסם מו״ה יחזקאל ליפּסקי ולאלופי מנהיגי... דק׳ סובאלק.

ווי מען הערט, וועלן אין גיכן פֿאַרווירקלעכט ווערן די פֿראַיעקטן וועגן די לאַנדווירטן, וואָס דער דער־בארעמדיקער פירשט האָט איבערגעגעבן אַ קאָמיטעט. דערויבער בין איך געקומען אין דאָזיקן בריוו איך אונטערצוויילן, אַז ס׳וואָלן זיין צוגעגרייט די דעקלאַראַציעס, וואָס [דארפן] ווערן דורכגעפֿירט אין אויגוסטאווער גובערניע, וועגן די נדבות פאַר די ארעמעלייט פון אונדזער פאָלק אויף צו באַזעצן זיי אויף ערד, כדי וועלן די זאַך וועט ווערן שריפטלעך פארעפנטלעכט, זאָלן קומען די שליחים פון אויגוסטאווער גובערניע, זאָלן קומען מיט די דעקלאַראַציעס אַן דער מינדסטער פאַר־שפּעטיקונג. און אזוי האָבן מיר אויך געשריבן צו די איבעריקע גובערניעס, און אויך צום מופלג מו״ה מענדל שאדאווער האָב איך היינט געשריבן, צוזאַמען מיטן גביר ר׳ מאטיס מינץ, אַז זיי זאָלן זיין רייזעפֿארטיק, קיין אַנדערע נייס זיינען דערווייל ניטאָ.

נאָכן אַנשרייבן דעם דאָזיקן בריוו — ווייל אַך האָב פֿאַרשפּעטיקט די מאַנטיקדיקע פאָסט — האָב איך געהערט פון מענטשן, וועלכע זיינען געקומען אַהער פון אייער גובערניע, אַז איר האָט נאָך ניט געענדיקט [פאַרשפֿרייטן] די דעקלאַראַציעס און איר האָט נאָך ניט קיין זיכערן פאַנד פאַרן אונטערשטיצן די ארעמעלייט פון אונדזער פאָלק, און איך האָב אפילו געהערט זאָגנדיק, אַז די ראשי־הקהל זיינען געווארן אפֿגעלאָזן אינעם גאַנצן ענין און אַז יעדער איינער איז ווייטער פאַרנומען מיט זיינע עסקים און זיי קימערן זיך ניט וועגן אזא גרויסער זאַך. ווען איך האָב דאָס דערהערט, האָט מיך ארומגענאפט אַ ציטער: וואו איז דאָס געהערט געווארן, אַז אזעלכע קלוגע און פֿאַרשטענדיקע מענטשן ווי איר זאָלט ניט פאַרשטיין און ניט וויסן, וואָס פאַר אַ סוף חס־ושלום עס קען אריסקומען פון דעם, און איך האָב ניט געוואָלט זיך ארויסריידן אין אַ שלעכטער שעה, ווי אונדזערע חכמים ז״ל זאָגן: אַל יפתח פֿה לשטן. איך קען באמת ניט פאַרשטיין, וואָס די מענטשן טראַכטן זיך, שוין אפֿגערעדט דערפון, וואָס דאָס איז לויטן געזעץ פון אונדזער הייליקער תורה און לויטן ווילן פון דעם דערבארעמדיקן פירשט, און וואָס נאָר אין זיין שוץ און חסד און אין חסד פון קיסר ירום הודו לעבן מיר. ווי שטעלט מען זיך ניט פאַר דעם סוף חס־ושלום, אויב איך דאָס מאָל וועט מען זיך ניט זהערן אין אויב מען וועט זיין עקשנות׳דיק און ניט זען צו גענייסן פון די חסדים פון פירשט און זיך ניט נעמען צו ערדארבעט, וואָס דאָס איז אין איצטיקן מאָמענט דאָס גרעסטע גליק פאַרן כלל, אויסער דעם עיקר פון העלפן די ארעמע אין זיי באַזעצן אויף אַ שטח ערד און פאַרקלענערן וויפל ס׳איז נאָר מעגלעך די צאָל ליידיקגייערס. אָך און ווי, וואָס עס קען ארויסקומען דערפון, ווי מיין האַרץ איז פארקלעמט, דער שרעקלעכער סקאַנדאַל, וואָס וועט זיך אויפהייבן קעגן אונדזערע יידן — און די צרות וועלן פאַלן אויפן קאָפּ פון די האַרטהאַרציקע און עקשנים.

איך ווייס נישט, וואָס מען קען מיך חס ושלום חושד זיין אין דעם, איך וועל זיך ב״ה אַן עצה געבן אפילו אַן פעלד און אַן שענק, אפילו אַן קרעמערי (אין דאָזיקן ארט האָט ער אונדז געמאַכט אַ סימן צו פאַר־שטיין, אַז אויב מיר וועלן ניט דערפילן דעם רצון פון

91. „היסטאָרישע שריפטן״, ב׳ IV, ז׳ 601.

92. דאָרטן.

93. אַז דער ראש־הקהל פון סוואוואַלק אין אָט דער צייט איז געווען יחזקאל ליפּסקי איז קיין ספק ניטאָ; מיר האָבן אָבער נאָמען אָנגעטראָפֿן אין פרענומעראַנטן־רשימות, בריוו־חתימות וכו׳, אַ נאָמען חיים־יחזקאל האָבן מיר קיין מאָל ניט געזען. וואָלט יחזקאל ליפּסקי געהאַט אַ צווייטן נאָמען, טא פֿאַרוואָס האָט ער עס קיין מאָל ניט ענגיצט אין זיינע חתימות — אַ זאַך, וואָס איז דעמאָלט ניט געווען אָנגענומען בייַ יידן. אונדז דוכט זיך דעריבער, אַז דער משכיל פון יעדוואָבנע האָט פשוט אַ טעות געהאַט אין נאָמען. נאָר איין מאָל („המגיד״, 1858, נר׳ 10) האָבן מיר באַמערקט אַ סטאַטיסטיק פון איינעם אַ סוואוואַלקער מיטן נאָמען מרדכי ברי״ח ליפּסקי, וואָס די ראשי־תבות קענען יאָ מיינען ב״ר יחזקאל־חיים און קענען אויך אָנדערש מיינען — און מען קען דעריבער אויף דעם ניט בויען.

פירשט ירום הודו, וועט מען צונעמען פון אונדז אַלע פרנסות — צושריפט פון סואוואַלקער ראשי־הקהל). אָבער ווער עס האָט נאָר גאָט אין האַרצן, ברענט ווי פייער, ווען ער זעט, ווי אונדזערע יידן גייען אלץ אַראָפּ און אַראָפּ, און ס׳איז זיך נאָך צו ריכטן אויף פיל שלעכטס, — וועל איך זיך ניט איינהאַלטן פון צו וועקן די הערצער פון אחינו בני ישראל. מיינע פריינד, איך בין ניט קיין פירער און הערשער, ניט קיין רב אָדער שופט — נאָר כדי מיך צו בארואיקן און פון כעס און פאַרביטערטקייט האָב איך גערעדט ביז איצט, — און איך האָב מיין חוב יוצא געווען. און איך וויל בעטן מחילה פאַר די ווערטער פון מיין דאָזיקן בריוו, וואָס זיינען אַן עדות, ווי גרויס מיינע טרדות זיינען און מיין עגמת נפש, וואָס איך האָב פון דעם, — דעריבער וועל איך מער ניט שרייבן. דעם דאָזיקן בריוו האָב איך געשריבן אינעם הויז פון הרב מו״ה זלמן פאָזנער, און איך האָב עס געמאַכט גאַנץ בקיצור, ווייל דער אויבן דערמאָנטער הרב הגביר האָט מיך אָנגעזאָגט אייך צו שרייבן מערער שלעכטע זאַכן. — (מיר האָבן דעם בריוו איבערגעשריבן אות באות.)״

(גע׳חתמ׳עט)
אברהם ראזנטאל
יחזקאל ליפסקי
משה עפשטיין

דער בריוו צו דער סואוואַלקער קהילה דריקט אויס דעם פאַרדראָס פון די דאַמאָלסטדיקע יידישע געזעל־שאַפטלעכע טוערס, הלמאי יידן און באזונדערס די גבירים ווייזן ניט ארויס קיין אינטערעס צום פּלאַן פון באַזעצן פּוילישע יידן אויף ערד. דער ערשטער אויפרוף וועגן דעם, אין דעצעמבער 1841, האָט ניט געבראַכט די געוואונטשענע רעזולטאַטן, און אין דעצעמבער 1843 האָט מען אַרויסגעלאָזן אַ נייעם קול־קורא אונטערן קעפּל „לבני אמונתנו״ וועגן זעלביקן ענין. ס׳איז אינטערעסאַנט, אַז צווישן די ניין חתומים אויפן קול־קורא געפינט זיך אויך דער נאָמען פון „הק׳ יהודא בכרך, אב״ד דק״ק סייני״.[94-95] דער דאָזיקער כבוד איז סייני צוגעטיילט געוואָרן, משמעות, צוליב דעם, וואָס אין יענעם קרייז זיינען שוין געווען אַ צאָל יידישע דערפער, און מסתמא אויך אין זכות פון דעם גרויסן גאון, וואָס איז דעמאָלט געווען רב אין שטאָט.

אין יאָרן ארום, ווען יידן אין סואוואַלקער גובערניע האָבן זיך שוין געהאט גענומען מער צו מסחר, זיינען אין דער דאָזיקער געגנט נאָך אלץ געווען פיל יידישע לאנדווירטן. אין 1854 זיינען נאָר אין קרייז פון סייני געווען 44 יידישע פויערים, צוזאַמען מיט זייערע משפחות — 293 נפשות. אין 1855 — 49 יידישע לאַנדווירטן, מיט די משפחות — 401 נפשות. אין 1856 — 64 יידן אויף ערד, מיט די משפחות — 390. אין 1859 — 179, מיט די משפחות — 985. אין 1865 — 196, מיט די משפחות — 1,208.[96] בעת דער גרויסער שריפה אין לאזדיי, סואוואַלקער גוב., אין 1879 האָבן געשיקט אַהין באַלדיקע הילף דערבייאיקע ערד־יידן: שבח זימאן פון הויף קירסנע — 15 פּוד ברויט, זיין ברודער זאב זימאן פון הויף פּאַקעסנע — 10 פּוד ברויט און זייער ברודער אברהם פון הויף אבעלניק — 25 פּוד קאָרן.[97]

אין 1881 האָט איינעם פון די גרעסטע הויפן אין סואוואַלקער גובערניע אָפּגעקויפט דער סואוואַלקער ר׳ מענדעלע בראמזאן. זיין פרייז באווייזט זיין גרויס־קייט — 150,000 רובל. דער נאָמען פון הויף איז לאסעוויץ און איז געווען אין יידישן באַזיץ נאָך צענ־דליקער יאָרן, סוף ניינציקער יאָרן איז דער שרייבער און לערער י. ש. ווייס (יהושם הלבני) נאך געווען דאָרטן אַ לערער אויף „קאָנדיציע״.[98]

דער דאָזיקער ר׳ מנחם מענדל בראמזאן איז אַ מחבר פון חידושי־תורה אויף יומא („תורת מנחם״, ווארשא, תרס״ז). ער איז פון די געציילטע — און אפשר טאַקע דער איינציקער — צווישן יידישע תורה־מחברים אין די לעצטע יאָרהונדערטער, וואָס גיט אָן גלייך אויפן שער־בלאַט זיין דאָרפישן יחוס: „מאת מחברו הכפרי בר פחתי בעל אחוזה לאסעוויץ פלך סובאלק״.

בראמזאן איז נישט נאָר געווען אַ יידישער פריץ, וועלכער האלט הויפן לשם מסחר. שוין פון זיין יוגנט אָן האָט ער זיך גע׳מיאוס׳ט פון האַנדל־וואנדל, האָט פיל יאָרן געלעבט אויפן דאָרף און טאַקע ליב געהאט זיין שטיקל ערד. דאָס איז צו זען פון זיין הקדמה, וואָס איז געשריבן ניט אין קיין צו קלאָרן לשון, אין זיין דערמאָנטן ספר: „והנני נותן הודאה על חלקי בחיבור זה אשר זכיתי להיות בין המתמיהים על התגרני מנעוריו שקפץ וזבן ארעא ועמד על הקרקע שגם החקלאי זה הוא בין המחברים״.

דער בשעתו באַוואוסטער יידישער שרייבער א. י. גאָלדשמידט איז געווען אַ קורצע צייט אַ לערער ביי די בראַמסאָנס און אָט וואָס ער דערציילט וועגן דער דאָזיקער משפחה:

„אַ זעלטן הויז געווען אָט דאָס הויז פון די בראַמ־סאָנס, די אייגנטימערס פון לאָסעוויטש. דער אַלטער בראַמסאָן, ר׳ מנחם מענדל, אַ האַרציק־גוטער מענטש און אַן אויפריכטיק־פרומער ייד, איז געזעסן יומם ולילה על התורה ועל העבודה און געשריבן אַ ספר „תורת מנחם״ אויף מסכתא יומא. זיין ווייב שיינע לאה איז גע־ווען אַ טיפּ פון אַ פאַרצייטיקע יידישער אשת־חיל, וואָס איז באַזונגען געוואָרן פון פּאָעטן. זייער עלטערער זון, אלכסנדר, האָט זיך געפירט ווי אַ פּוילישער פריץ, אָבער דער יינגערער, וואולף, ביי וועמען איך בין עס אייגנטלעך געווען אויף קאָנדיציע, איז געווען אַן אויסערגעוויינטלע־

95. „בלעטער פאַר דעמאָגראַפיע...״ נר׳ 5.

96. Die Neueste Wirtsschaftsgeschichte Der Juden, O. S. Weinryb, Breslaü, 1934. S. 188/9.

97. „המליץ״, 1879, נר׳ 37. — די משפחה זימאַן ווערט אויס־גערעכנט צווישן די באַוואוסטע יידישע לאַנדווירטן־משפחות אין שוין ציטירטן בוך „ליטע״, ז׳ 999.

98. „טלטולי דרך״, יהושם הלבני, תל־אב״ב, תרצ״א, ז׳ 123.

כער האָרעפּאַשניק און האָט מיט גרויס טאַלענט געפירט אַלע עסקים — הן פונעם מאַיאָנטעק, הן פון דער ברויעריי. פעסט אַיינגעפונדעוועט איז געווען אָט דער מאַיאָנטעק אין די הענט פון אָט די יידן שוין דעם פערטן דור...

...„פאַרן אַלטן טאַטן פלעגט מען אויסשרייבן די בעסטע ספרים פון דער תלמוד׳ישער ליטעראַטור. פאַר דער אַלטער מאַמען — רעליגיעזן לייען־שטאָף; פאַר דעם הויז בכלל — טעגלעכע, וועכנטלעכע און חודש׳דיקע העברעאישע, יידישע, רוסישע, פּוילישע און דייטשע צייטשריפטן... דא איז געווען אַ גראַנדיעזע ביבליאָ־טעק, פול מיט מערקווירדיקע, יקר־המציאות׳דיקע עקזעמפּליאַרן.

...די אָפּטרעטנדיקע אַרמיי [רוסישע, אין צייט פון ערשטן וועלטקריג] האָט צעראַבירט און צעברענט לאָסעוויטש; די דייטשן האָבן אויס׳געהאַקט די 60 טויזנט ביימער פון בראַמסאָנס וועלדער און פאַרנומען די נאָך גאַנץ פאַרבליבענע רעשטלעך פונעם מאַיאָנטעק. די אַלטע בראָמסאָנס און דער עלטערער זון אַלכסנדר זיינען אַוועקגעשטאָרבן און וואולף... איז אַרויסגע־טריבן געוואָרן פון דער נחלה פון זיינע אבות" („אין צייטן פינסטערע און בייזע", א. י. גאָלדשמידט, ווילנע, 1930, ז׳ 198).

אין 1897 האָבן יידן־לאַנדווירטן אין סואוואַלקער גובערניע פאַרמאָגט 33,000 דעסיאַטין ערד, אייגענע אָדער ארענדירטע. דערביי דאַרף מען נאָך נעמען אין באטראכט, אַז ניט ווייניק יידן האָבן מורא געהאט אנצוגעבן אין דער פאָלקסציילונג פון 1897 וועגן זייער באַשעפטיקונג אין לאַנדווירטשאַפט.

*98. ד״ר ל. ווערזשבאָוויץ אין „צום אויפקום דורך אַרבעט", קאו־נאָס, 1935, ז׳ 22.

„אין סואוואַלקער קאַנט איז געווען אַ גרויסע גרופּע פון יידישע לאַנדווירטן, וועלכע האָט געהאַט אין אירע הענט צענדליקער טויזנטער העקטאַר לאַנד. פראַנקס, זימאַנס, פריידס, איידעלסעס און נאָך אַנדערע פאַמיליעס האָבן דורך לאַנגע דורות קאָנצענטרירט אין זייערע הענט מערערע הויפן פון טויזנטער העקטאַר".א98)

אָנהייב היינטיקן יאָרהונדערט שרייבט אַ העברע־אישער מחבר, אַז „בגברניה סובלק אכרים עברים יושבים על אדמתם בכפרים, ובעצמם עובדים את אדמתם, ומתבואות שדותיהם יביאו לחמם" (אין סואוואלקער גובערניע זיצן יידישע פּויערים אויף זייער ערד אין דערפער, און אליין באארבעטן זיי זייער ערד, און פון די תבואות פון זייערע פעלדער ברענגען זיי אריין זייער ברויט).[99]

די לאַנדווירטשאַפט אין סואוואַלקער גובערניע איז שוין ביים סוף פון פאַרגאַנגענעם יאָרהונדערט געשטאַנען אויף אַ געהעריקן ניוואָ. ניט נאָר גרויסע, נאָר אפילו א סך קליינע הויפן האָבן זיך שוין באנוצט מיט מאַשינען, קינסטלעכער באמיסטיקונג וכדומה. יידן זיינען געווען בעלי־בתים פון אַ ריי מאָדערן־געפּירטע הויפן. אַ גרויסער טייל פון אַזעלכע הויפן האָט זיך געפונען אין די קרייזן פון קאַלווארייע, ווילקאווישק, מאַריאמפּאל און ניישטאט (וולאַדיסלאַוואָוו), וואָס גייען ניט אריין אין די ראמען פון דער דאָזיקער ארבעט.

נאָך גאָר קורץ פאַרן חורבן מזרח־איראפע איז נאָך געווען אין סואוואַלקער געגנט אַ דאָרף מיטן נאָמען פּאַנאַסישאָק־זשידקיימיס.[100]

99. חזיון על הציונים ומתנגדיהם", י. יוייסברעם, ווארשא, תרס״ב, ז׳ 26.

100. י. ראַסיין אין „ליטע", ב׳ ו, ז׳ 1001. — זשידקיימיס מיינט אין ליטוויש: יידיש דאָרף.

סואוואַלקער עמיגראַציע

צענדליקער יאָרן פאַרן אָנהייב פון דער יידישער מאַסן־עמיגראַציע פון מזרח־איראָפע אין די לענדער פון יענער זייט ים איז שוין פון סואוואַלקער געגנט אָנגעגאַנגען אַן אויסוואַנדערונג פון יידן אין יעדער ריכטונג. אמת, די דאָזיקע עמיגראַציע האָט ביז די 80ער יאָרן פון 19טן יאָרהונדערט ניט אָנגענומען קיין מאַסן־כאַראַקטער. די סואוואַלקער יידן זיינען געווען פון די ערשטע מזרח־איראפעאישע יידן, וואָס האָבן געשטעלט זייער פוס אויפן אַמעריקאַנער באָדן, פּונקט ווי בעת׳ן אנהייב פון דער יידישער מזרח־איראפעאישער מאסן־עמיגראַציע קיין אמעריקע זיינען זיי ווידער געווען צווישן די ערשטע. די נאָענטקייט פון דער פּרייסישער גרענעץ איז געווען איינער פון די הויפּט־פאַקטאָרן פון דער דאָזיקער דערשיינונג.

יידן פון סואוואַלקער גובערניע (דעמאָלט נאָך אַ טייל פון אויגוסטאָווער) זיינען געקומען קיין אמעריקע מיט אַן ערך 115 — 120 יאָר צוריק. צווישן די יידיש־פּוילישע אימיגראַנטן אין די פערציקער יאָרן פון פאַר־גאַנגענעם יאָרהונדערט האָבן זיך געפונען יידן פון סואוואַלקער געגנט.[1]

דער גרויסער הונגער אין 1847, פון וועלכן סוא־וואַלקער יידן האָבן באַזונדערס געליטן, האָט, משמעות, געבראַכט דערצו, אַז אַ געוויסע צאָל דאָרטיקע יידן האָבן אויסגעוואַנדערט קיין צפון־אַמעריקע (און אין אַנדערע מקומות). אַ ראיה דערצו איז דער פאַקט, וואָס שוין אין אַ קורצער צייט ארום געפינען מיר קענטיקע שפּורן פון סואוואַלקער יידן אין די פאראייניקטע שטאַטן.

צווישן די גרינדערס פון דער ערשטער קהילה

1. „פּוילישע יידן", רעדאַגירט פון י. ז. טיגעל, ניו־יאָרק, 1933, אַרטיקל פון ש. טשאַרנאָבראָדע: „פּוילישע יידן אין אַמעריקע ביז 1881".

פון רוסיש־פוילישע יידן אין ניו־יארק אין 1852 זיינען געווען יידן פון ראַצק און פיליפאָווע: ר׳ לייב ראַצקער, ר׳ שמואל הלוי אייזיקס, ר׳ אברהם ב״ר מאיר ראַצקער אין דער פיליפאָווער ר׳ חיים סאקאלסקי. ר׳ שמואל הלל אייזיקס איז געבאָרן געווארן אין ראַצק אין 1825 און געקומען קיין אַמעריקע אין 1847. ער איז געשטאָרבן אין שיקאָגע אין 1917. ר׳ חיים סאקאלסקי האָט געלערנט תורה ביים גאון ר׳ חיים פיליפאָווער. אין ניו־יארק איז ער געווען אַ סופר סת״ם, האָט אויך געשריבן מערערע מאמרים אין העברעאיש און אַרויס־געגעבן עטלעכע ביכער אויף ענגליש.[2]

נחמן־בער עטלזאן, אַ געבאָרענער אין סאוואָלקער שאקי, האָט אין 1851 שוין געלעבט אין שיקאָגע. ער האָט פאַרעפנטלעכט אַרטיקלען אין אמעריקאנער העב־רעאישע צייטשריפטן.

אין אַ רשימה פון 4 יידן אין ריטשמאנד (ווירדזשיניא) פון יאָר 1855 געפינט זיך דער נאָמען פון מ. לאָזאַרוס, פון קאלוואריע, סאוואָלקער געגנט.[3]

סוף פופציקער יאָרן פון 19טן יאָרהונדערט טרעפן מיר שוין אָן דעם נאָמען פון אַ יידן פון סאוואָלק, וועלכער האָט געשפילט אַ גרויסע ראָלע אין עקספאָרט און אימפאָרט פון קאָליפאָרניע. זיין נאָמען איז ראובן אייזעקס.[4] דער דאָזיקער ראובן איז מסתמא משפחה מיטן פריער דערמאָנטן שמואל הלל אייזיקס, וואָס זיין נאָמען טרעפן מיר ווידער מיט אָן אָנדערהאַלבן צענדליק יאָר שפעטער אויף אַן אויפרוף וועגן יידישע טאָגשולן אין ניו־יארק.

די מעשה מיטן דאָזיקן אויפרוף איז זייער אינטערעסאַנט און מען דאַרף אים דאָ כאָטש בקיצור דערמאָנען. אין 1871 איז דערשינען אין ניו־יארק אַ מין קול־קורא דורך רבי מ״י איש ליטאי, אַז ס׳איז אַ גרויס אומגליק פאַר יידישע קינדער אין אמעריקע צו לערנען אין אַלגעמיינע שולן. ס׳האָט זיך דעריבער געשאָפן אַן איניציאַטיוו־גרופע צו גרינדן „באָזונדערע שולן פאַר יידישע קינדער״. מאָדנע, וואָס כמעט אַלע איניציאַטאָרן זיינען געווען פון סאוואָלקער געגנט: דער שוין דערמאָנטער רבי שמואל הלל אייזיקס, אַ געבאָרענער אין ראַצק, הרבני שלמה־זלמן ליאנס, ראש „משכן ישראל לאנשי ראצק״, הרבני משה־ליפא אברהמס, ראש פון חברה „מזהירי שבת לבני סובאלק״.[5]

אין „המגיד״ 1863 (נר׳ 22) איז דאָ אַ מודעה פון אַ סאוואָלקער פרוי רבקה, אַז איר מאַן, דוב־צבי בן זאב הלוי, פון באָלקאָוויע, איז געשטאָרבן און זי וויל האָבן חליצה פון זיין ברודער בצלאל־אליהו, וועלכער איז שוין לאָנגע יאָרן אין אמעריקע.

אין זעלביקן נומער „המגיד״ געפינען מיר אַ מעלדונג פון איינעם גרשון פראַנק פון סאוואָלק, וועלכער זוכט זיין ניט לאַנג אָנגעקומענעם פאָטער אין אַמעריקע, ברוך זאב. זיין פאָטער איז דאָך ניט נעלם געווארן פונקט אין דעם יאָר (1863), וועו ער איז געקומען.

שוין אין 1866 איז אין ניו־יארק געשאַפן געווארן די „חברה גומלי חסדים לאנשי סובאלק״. דער ראש הגבאים איז געווען ר׳ שמואל מאטוליער, די איבעריקע — יעקב זאב פיאלאנדצער און יעקב דיקהייזער. דער ציל איז געווען צו בויען פאַרן געלט אַ בית־מדרש פאַר דער חברה אין גאָבן שטיצע אָנקומענדיקע סאוואָלקער.

די פאַמיליע פון ד״ר שמואל שולמאן, וועלכער איז שפעטער געווען פון די אָנפירנדיקע רעפאָרם־יידן אין אמעריקע, איז אהין אָנגעקומען פון סאוואָלק אין 1867.

אין „המגיד״ פון 1868 (נר׳ 34) מעלדעט אברהם בן מאיר הלוי, אַ ייד פון ראַצק און אַ תושב פון ניו־יארק, אַז די סאוואָלקער ברידער כנהיים זיינען אָנטלאָפן מיט זיינעם אַ זשירירטן וועקסל פון 1,000 דאלאר.

אין די הונדערטער־יאָרן פון 69—1868 האָט זיך די צאָל סאוואָלקער אין אמעריקע אַזוי פאַרגרעסערט[6] און די צאָל יידישע אימיגראַנטן פון סאוואָלק איז שוין געווען אזוי אויסגעוואַקסן, אַז זיי האָבן שוין געפונען פאַר נייטיק און מעגלעך צו האָבן אַן אייגענעם בית־מדרש. אין 1870 איז טאַקע געגרינדעט געווארן דער ערשטער בית־מדרש פון סאוואָלקער יידן אין אמעריקע אונטערן נאָמען „משכן ישראל לאנשי סובאלק״ (ניו־יארק, 5 אויסט־ברא־דוויי).

צווישן די „מנהיגי החברה״ פון „בית הכנסת מאריאמפאָלער ילידי פוילן אוהבי שלום״ אין 1871 איז דאָ דער נאָמען פון אריה ליב ב״ר משה דירעקטעראוויץ מסיבאלק.[7]

אין 1871 זוכט לאה בת ר׳ צבי־הירש נחימסקי פון ווישאָן איינעם שבתי טאבריסקוסקי, וועלכער איז פאַר־פאַלן געווארן ערגעץ אין אמעריקע.[8]

אין די זיבעציקער יאָרן האָבן עמיגרירט קיין אמעריקע פיל יידן פון לודווינאָוע, קאלוואריע, סאוואָלק, ווישטינעץ, וועראשאָלאָוע און מאריאמפאָל.[9]

---

2. „אוצר זכרונותי״, ר׳ ד. אייזענשטיין, ניו־יורק, 1929, זייטן 29, 133, 247.
3. אין פריער דערמאָנטן טשאַרנאָבראָדער אַרטיקל, ז׳ 14.
4. בעשיכטע פון דער יידישער אַרבעטער־באָוועגונג אין די פאַראייניקטע שטאַטן״, ב׳ ו, ניו־יארק, 1943, אַרטיקל פון י. ליפשיץ, ז׳ 64.
5. „הצופה בארץ החדשה״, ניו־יארק, 1871, נר׳ 50. — אגב, ר׳ שמואל־הלל אייזיקס האָט פאַרעפנטלעכט פיל תורה־אַרטיקלען אין „תורה מציון״, ירושלים.
6. אין דערמאָנטן אַרטיקל פון טשאַרנאָבראָדע.
7. „הצופה בארץ החדשה״, ניו־יארק, 1871, נר׳ 45.
8. „המגיד״, 1871, נר׳ 23, הוספה.
9. „בעשיכטע פון דער יידישער אַרבעטער־באָוועגונג אין די פאַראייניקטע שטאַטן״, באַנד ו, ז׳ 239, ניו־יארק, 1943. דאָס ערשטע אויסגעארבעטע שטעטל וועלכס דאָרטן בטעות אָנגעקומען ליטווינאָוע. — וועגן דער סאוואָלקער עמיגראַציע אין יענע יאָרן שרייבט דאָס זעלביקע י. לעשצינסקי (דאָרטן, ז׳ 39) און בערנאַרד האַרוויטש אין זיין
“My First Eighty Years”, Chicago, 1939.
זע אויך פנקס פון ייוו״א, 1927/28, ז׳ 47, וואו ק. מרמר

אין אַ רשימה פון קיניגסבערגער הילפס־קאָמיטעט, דאַטירט דעם 30סטן מערץ, 1870, פון יידן, וועלכע האָבן עמיגרירט קיין אַמעריקע אין 1869/70, ווערן אָנגעגעבן אַ סך יידישע אויסוואַנדערערס פון סואוואַלקער געגנט. לויט די שטעט פאַרטיילן זיי זיך אַזוי:

פון וויזשאן — מ. פינקלשטיין.

פון סואוואַלק — ס. אַראַגער, ס. באַרלען, ס. ביר־זענסקי, צ. בערמאַן, ס. בראָדאַ, י. גומבינער, יהודית גומבינער, ב. גרודזינסקי, ג. הירשבערג, ב. וואָלאָווסקי, צ. וואָלאָווסקי, ס. ווירַאנסקי, צ. וועגמאַן, חיים טאָווים, ס. טאָווים, י. ליבערמאַן, ל. ליפשיץ, י. לעוויט, ב. נאָווינ־סקי, אַ. סטאָלאָרזשעווסקי, י. סלאַוויצקי, א. עפּשטיין, ס. פּאָפּאָווסקי, א. פינקלשטיין, אַ. פינשטיין, מ. קאַסעל, ל. קלומאָרציסקי, ס. קליינערסקי, י. רובינשטיין, ר. שאפּירא.

פון סייני: אַ. פרידמאַן, א. זשידאָווסקי.

פשעראָסלע: מ. ווישטינעצקי. פיליפּאָווע: ס. אונטער־בערג, ב. בערקאָווסקי, ס. גרידניסקי, מ. דאַנעגער, י. יערמינסקי, מ. יערמינסקי, ס. ליוואַנאָווסקי, מ. שטשי־קאָלאָווסקי.9א)

אין מיטן די 70ער יאָרן איז שוין געווען אין ניו־יארק אַן איינגעפונדעוועטע סואוואַלקער קאָלאָניע. אירע מיטגלידער שטיצן שוין מוסדות אין סואוואַלק, און אין 1875 געפינען מיר אַ דאַנק צו „אחינו הנכבדים הגבאים מניו־יאָרק" משה אהרן אהרנזאָן, אריה בערגשטיין, לייב יצחק ראָזנבערג, משה ליפּע אַבראַמסקי.9ב)

די ערשטע קהילה פון פּויליש־רוסישע יידן אין באָסטאן איז געשאַפן געוואָרן אין 1873 און איינער פון אירע גרינדערס איז געווען ברוך יצחק ריינהערץ, געבאָרן אין באַקלעראווע אין 1848. געווען אַ גביר אַ ייד און אַ גרויסער נדבן, האָט אויך געשריבן אין „המגיד", „השחר" א"אנד.

דער באוואוסטער סואוואַלקער חובב־ציון א. מ. אלטשולער שרייבט אין אַ בריוו פון 15טן דעצעמבער, 1881, צו י. ד. לבונטין צווישן אנדערע אזוי: „און אויך די עמיגראַציע („שנוי מקום") פון דאַנען קיין אמעריקע האָט זיך זייער פארשטאַרקט אין די [לעצטע] צענדליקער יאָרן (מיין קורסיוו — ב. כ.). ניטאָ קיין משפחה אין אונדזערע קאַנטן, וואָס זאָל ניט האָבן קיין ברודער, אָנקל אָדער פריינד אין אמעריקע, וועלכע האָבן דאָרטן פּראָגרעסירט און אויסגעוואַקסן".[10]

אין 1884 שרייבט דניאל ראזנטאַל פון באקלעראָווע, אַז פון די שטעטלעך ארום פּרייסן פאָרן פיל יידן קיין אַמעריקע.

אין 1885 שרייבט שמואל יהודה מארקון פון סוא־וואַלק וועגן אַ גרויסער יידן־אויסוואַנדערונג פון שטאָט.

אין 1886 גיט איבער אַן אַנאָנימער קאָרעספּאָנדענט פון סואוואַלק, אַז יעדע וואָך פאָרן ארויס יידן פון שטאָט.[11]

און דער דאָזיקער אויסוואַנדער־שטראָם האָט אָנגע־האַלטן ניט קיין קורצע צייט. נאָך אין 1892 איז געווען זעלטן אַ וואָך, אַז 20—30 יידישע פאַמיליעס זאָלן ניט אַוועקפאָרן פון סואוואַלק און אומגעגנט קיין אמעריקע.[12] ס'איז געווען אַזאַ געלאף, אַז די פּרייזן פון די הייזער אין סואוואַלק זיינען שרעקלעך געפאַלן.

דער שרייבער י. ש. ווייס דערציילט, אַז ס'איז ניטאָ קיין גרויסע שטאָט אין אַמעריקע אָדער אַפריקע, וואו עס זאָלן ניט זיין קיין סואוואַלקער.[13]

זאָל דאָ, אגב, דערמאָנט ווערן דער אינטערעסאַנטער פאַקט, אַז אין די 90ער יאָרן איז אַ ייד פון סואוואַלק געווען אַ באַוואוסטער סענאטאָר אין אמעריקע, כאָטש קיינער האָט מסתמא ניט חושד געווען אים אין אידיש־קייט. דאָס איז דער סענאטאָר האָדזשעס פון אַלאַבאַמאַ, וועלכער האָט אין סואוואַלק זיך גערופן פּשוט: חדש.[14] און זאָל דאָ אויך באַצייכנט ווערן אַ ביז גאָר כאַראַק־טעריסטישער פאַקט: ווען ס'האָט זיך פונאַנדער־געוואַקסן די באַוועגונג פון „עם עולם", וואָס האָט, צווישן אַנדערע, געוואָלט אויפשטעלן קאָלאָניעס אין אַמעריקע, כדי דאָרטן צו שאַפן אַ ניי יידיש־נאַציאָנאַל לעבן — איז סואוואַלק געווען פון די ראשונים צו דערהערן דעם רוף. אין סואוואַלק איז אין 1881 געווען איינער פון די ערשטע אָפּטיילן פון „עם עולם" אין גאַנץ רוסלאַנד.[15]

אויך קיין דרום־אַפריקע האָבן פרי אויסגעוואַנדערט יידן פון סואוואַלקער געגנט, כאָטש ווייט־ווייט ניט אין אַזאַ מאָס ווי אין די פאַראייניקטע שטאַטן. ח. גער־שאַטער, איינער פון די באַקאַנטע און חשוב'ע יידיש־אַפריקאַנער שריפטשטעלערס, שרייבט אין נאָמען פון דעם בשעתו פּאפּולערן מחבר נ. ד. האָפמאַן, אַז שוין אַן ערך אין 1870 האָט אין קימבערלי געלעבט דער סואוואַלקער ייד צ. ווייס. איינער פון די וויכטיקסטע יידישע סוחרים און געזעלשאַפטלעכע טוערס אין קייפּ־טאן איז געווען חיים ליבערמאַן, וועלכער איז געבאָרן אין סואוואַלק אין 1852 און איז געקומען קיין דרום־אפריקע אין די זיבעציקער יאָרן. דער דאָזיקער ליבער־מאן איז געווען אַן אָרטאָדאָקסישער ייד, האָט זיך אָבער געלאָזט פאַרפירן פון דעם רעפאָרמיסטישן ראַביי א. פ. בינדער און געוואָרן אַן אַקטיווער טוער אין זיין קייפּ־טאָנער „קאָנגרעגיישן". ער איז געווען אַזוי אָנגענומען אין זיין נייער היימשטאָט, אַז פון 1904—1907 איז ער געווען בירגערמייסטער פון קייפּטאָן. ער וואָלט אפשר

באַטאָנט, אַז „אַזוי ווי אין ניו־יארק, זיינען אויך אין שיקאַגאַ די ערשטע יידיש־ריידנדיקע איינוואַנדערערס געקומען פון סואוואַלקער גובערניע".

9*. ז. שייקאָווסקי אין „ייווא־בלעטער", ב' 40, ז' 224.

9**. „המגיד", 1857, נר' 39.

10. „כתבים לתולדות חבת ציון וישוב א"י", תל־אביב, תרצ"ב, כרך ג', נר' 1117.

11. פּעטערבורגער „היום", 1886, נר' 102.

12. „הצפירה", 1892, נר' 139.

13. „המליץ", 1895, נר' 21.

14. „פּוילישע יידן", ז' 41.

15. "To Dwell in Safety", Dr. M. Wishnitzer, Philadelphia, 1948, p. 61.

אויך אויסגעקליבן געווארן אין דרום־אפריקאנער פאר־לאמענט אין 1907, אבער פיל יידן האבן געשטימט קעגן אים, ווייל ער האט זיך ווידער נאכגעשלעפט נאך זיין גויאיש־רעפארמירטן ראבבי אין דער קעגנערשאפט צו ציונים און צו יידיש לשון, ווי אין אייראפעאישע שפראך.[16]

אבער סאוואלקער האבן אנגעהויבן אויסוואנדערן מיט אירבער 100 יאר צוריק ניט נאר אין די לענדער מעבר לים. אין דער זעלביקער צייט (און על־פי שכל נאך פריער) האבן זיי זיך צעשפרייט אירבער פיל לענדער אין איראפע גופא. די נאענטסטייט פון דער גרענעץ, אפטע מסחר־באזוכן אין אויסלאנד, חתונות מיט פרעמד־שטעטישע וכדומה האבן גורם געווען די דאזיקע דער־שיינונג. ס׳איז געווען נאך א סיבה, וואס האט געבראכט צו סאוואלקער צעשפרייטקייט אירבער אייראפעאישע שטעט: יידן פון סאוואלקער געגנט, וועלכע זיינען געפארן אין די לענדער מעבר לים, זיינען אנדערש מאל געווען געצוואונגען זיך צו פארהאלטן אין זייערע דורכפאר־ערטער — און אזוי זיינען אנשטאנען אין אייראפעאישע מקומות אימיגראנטן־קאלאניעס פון יידן פון סאוואלקער גובערניע.

א קליינע עדה יידן פון סאוואלקער געגנט האט זיך געשאפן אין מאלדאוויע־וואלאכיע און אונגארן.

אין 1840 טרעפן מיר שוין א יידן פון אויגוסטאוע, דוד בן יצחק צארנאווסקי, אין קראיאוא, וואלאכיע,[17] וועלכער זוכט זיין פארבליבענע משפחה אין זיין געבוירן־ארט.

אין 1863 זוכט א. מ. אלטשולער פון סאוואלק זיין קוזין פינקלשטיין אין אונגארן.[18]

אין 1864 איז מאיר הירשפעלד פון ראצק א רעליגיע־לערער אין קלויזנבורג, אונגארן. אין 1876 ווערט ער געזוכט פון זיין ברודער יצחק, וועלכער וואוינט אין באקלעראווע.[19]

אין 1873 זוכט פייגע אייזנבערג פון סאוואלק איר זון דוד הלוי, וואס איז אוועק קיין מאלדאוויע־וואלאכיע.[20]

אין שוועדן איז שוין אנהייב 60ער יארן געווען א קענטיקע קאלאניע פון יידן פון סאוואלקער געגנט, ווי דאס איז צו זען פון א ריי צייטונגס־קארעספאנדענציעס, זאלן דא געבראכט ווערן עטלעכע ביישפילן:

מאניע בת ר׳ יוסף פון סאוואלק זוכט אין 1865 איר מאן יוסף ביאלאגאראסקי, וועלכער איז געבאראן לעבן סיניי און איז אוועק קיין שטאקהאלם.[21]

אין 1870 האט איינער, אריה־לייב קליין, צוגעשיקט פון קארלשטאדט, שוועדן, א נדבה פאר עטלעכע יידישע מוסדות פון זיין געבוירן־שטאט סאוואלק.[22] קלאר, אז דער דאזיקער ייד האט שוין דארטן געלעבט מיט יארן פריער.

אין 1871 געפינען מיר אן אנאנס פון סאוואלקער יצחק־דוב מירקאווסקי, אז ער זוכט זיין זון לייב, וועלכער איז אפגעפארן קיין שוועדן. נאר דער זעלביקער מירקאווסקי האט שוין דעמאלט אליין ניט געלעבט אין סאוואלק, נאר אין אסטפרייסן.[23]

אין זעלביקן יאר אטאקירט א צווייטער סאוואלקער ייד אין שוועדן אן ארטיקל אין „המגיד", וואס האט בארעדט יידן אין שוועדן, וועלכע זיינען פון רוסלאנד־פוילן, זיין נאמען איז טוביה בן ר׳ צבי לייבזאן.[24] ווי ס׳איז צו זען פון א צווייטער נאטיץ, האט לייבזאן געלעבט אין סאלוועסבארג און טאקע שוין א לענגערע צייט.[25]

אין 1872 איז צבי הירש בערקמאן פון וויזשאן א שוחט אין גאטנבערג, שוועדן.[26] אין 1874 טרעפן מיר דעם זעלביקן בערקמאן אין גאטנבערג, ווי א קלייביר פאר הונגעריק אין ירושלים.

א באטייטיקער צענטער פון סאוואלקער לאנדסלייט איז געווען אין וואַרשע.

אין די 70ער יארן האט געווירקט אין וואַרשע דער דאמאלסט באוואוסטער לערער און שרייבער י. ל. פארדיסטאל, א לאנגיאריקער סאוואלקער תושב. דער באקאנטער משכיל און שרייבער אין וואַרשע י. זיבענ־בערג האט, משמעות, געלעבט אין סאוואלק א לענגערע צייט (געניצער וועגן זיי אין קאפיטל „שרייבערס"). סוף פופציקער יארן איז שוין געווען טעטיק אין וואַרשע אבעלע מארקסאן, דער באוואוסטער סאוואלקער דרוקער־פארלעגער. די סאוואלקער ראזנטאלס, וועלכע זיינען געווען פארשפרייט איבער פיל שטעט פון רוסלאנד־פוילן, האבן אויך געהאט זייערע „פארשטייערס" אין וואַרשע.

אין 1864 האט דער סאוואלקער ייד שמואל מינץ געעפנט אן אכסניא אין וואַרשע אונטערן נאמען „האטעל לויבעס".[27]

אין דער פרענומעראנטן־רשימה פון וואַרשעווער אויף א ספר, וואס איז דערשינען אין 1865, געפינען מיר דעם נאמען פון דוד כהנא פון סאוואלק.[28]

אין דער פרענומעראנטן־רשימה פון וואַרשעווער אין אן אנדער ספר, וואס איז געדרוקט אין וואַרשע, אין 1871, געפינט זיך דער נאמען פון שמשון־זאב פינבערג פון פילופאווע.[29]

אין 1872 האט א סיניער ייד, אשר בער, וואס האט

16. "The Jews in South Africa", edited by G. Sharon and L. Hotz, Cape Town, 1955, pp. 42, 48, 69.
17. „המגיד", 1864, נר׳ 16.
18. דאַרטן, 1863, נר׳ 24.
19. דאַרטן, 1876, נר׳ 8, הוספה.
20. דאַרטן, 1873, נר׳ 30, הוספה.
21. דאַרטן, 1865, נר׳ 11.
22. דאַרטן, 1870, נר׳ 5.
23. דאַרטן, 1871, נר׳ 29.
24. דאַרטן, 1871, נר׳ 19, הוספה.
25. דאַרטן, 1872, נר׳ 19, הוספה.
26. דאַרטן, 1872, נר׳ 48, הוספה.
27. דאַרטן, 1864, נר׳ 31.
28. „ספר הדעות והמדות" להרלב״ג, חובר והוכן מאת יחיאל מהריח. וואַרשא, 1865.

געלעבט אין ווארשע, זיך אליין אויסגעלערנט מייסטעריי און באקומען א פאטענט אויף א מאשין צו שניידן אייזן.[30]

אויף א מצבה פון 1881 אויפן ווארשעווער בית־עולם ליינען מיר: „הגביר הישר באדם, תורה אהב מצוה שמר, מ׳ משה (יעקב) בן שוע ונכבד בעדתו הר״ר יהודה ז״ל בראהן, יליד סובאלק, תושב ווארשא. נפטר כ״ו אלול תרמ״ט לפ״ק.“[31] בראהן [ברוין] איז געווען פון די באקאנטע משפחה־נעמען אין סוואולק. אין מערערע פרעגנומעראציעס־רשימות פון סוואולקער טרעפט מען אן דעם נאמען. געווען אפילו אין סוואולק א קלויז אויפן נאמען פון (ר׳ יצחק) ברוין.

אין פארשיידענע אנדערע שטעט טרעפן מיר אן פארוואלגלטע יידן פון סוואולקער גובערניע אדער אויך קלייניע עדות פון זיי.

קיין אדעס האט זיך נאך פאר 1865 פארוואלגערט דער סוואולקער זרח בן בנימין, וועלכער ווערט געזוכט דורך זיין פרוי חיה־שרה אהרנזאן, אויך א סוואולקער.[32]

אין די 60ער יאָרן האט זיך באזעצט אין לאדזש א ווין פון סוואולקער גביר מאיר ב״ר ניסן רייגראדסקי, א צווייטער זון זיינס האט זיך אריבערגעקליבן קיין פעטערבורג.

אין 1872 איז ביי דער משפחה פון אברהם־צבי רובליאנסקי פון באקלעראווע פארפאלן געווארן א דרייצן יעריק ייִנגל אין בערלין.[33]

אין 1871 קריגן מיר א גרוס פון א סוואולקער יִיד אין ריגע, שמעון וועריזאלאווסקי.[34] פון גרוס איז צו זען, אז ער געפינט זיך דאָרטן ניט דאָס ערשטע יאָר.

א קאלאניע פון יידישע עמיגראנטן פון סוואולקער געגנט איז אנהייב 70ער יאָרן (און שפעטער) געווען אין האמבורג, וואו זיי זיינען, משמעות, צוליב די אדער אנדערע סיבות געבליבן שטעקן אויף זייער וועג צו יענער זייט ים.

אין 1872 זוכט רפאל־מענדל פון וויזשאן, וועלכער געפינט זיך אין האמבורג, זיין ברודער זאב ב״ר מנחם מענכין (מענוכין?).[35]

אינעם זעלביקן יאָר האט דער יִיד פון סוואולק אברהם־דוד ווילינסקי שוין א האטעל אין האמבורג אונטערן נאמען „האטעל ווארשאו“. ער אליין איז נאך פריער געווען 6 יאָר א שוחט אין אלטונא, פרייסן.[36]

א פריאיקע און גרעסערע קאלאניע פון סוואולקער איינוואנדערערס האט עקסיסטירט אין פאריז. שוין אין 1843 האט דאָרטן געלעבט לעאן האלענדערסקי, וועלכער האט געהאט א גרויסע משפחה אין סוואולק. האלענדער־סקי איז געווען אן אקטיוער פירער פון די אויפ־

30. „המגיד“, נר׳ 47 אין נאמען פון „איזראעליטא“.
31. „נחלת עולמים“, ש. יעווניז, וואראשא, תרמ״ב, ד׳ 105.
32. „המגיד“, 1865, נר׳ 9.
33. דאָרטן, 1872, נר׳ 34, הוספה.
34. דאָרטן, 1871, נר׳ 11, הוספה.
35. דאָרטן, 1872, נר׳ 28, הוספה.
36. דאָרטן, 1872, נר׳ 1.

שטענדלערס אין 1831 איז דער סוואולקער געגנט.[37]

לעאן האלענדערסקי איז געבאָרן געווארן אין ווישטיגענץ, סוואולקער גובערניע, אין 1808 (לויט איין מקור — אין 1812). ער איז געווען א פיאָנער פון דרוק־אינדוסטריע אין סוואולק. זיין בוכהאלטער האט דער־ציילט פאליציי, אז האלענדערסקי דרוקט פויליש־פאטרי־אטישע ליטעראטור און יענער איז דערביבער אנטלאפן פון סוואולק אן עוקף קיין פאריז, וואו ער איז געווען איינער פון די אקטיווסטע יידיש־פאליטישע עמיגראנטן. האלענדערסקי האט זיך ניט נאר פארנומען מיט פאליטישער ארבעט. ער איז געווען א נאוואליסט, פאטער פון מיטארבעטער אין דער יידיש־פראנצויזישער פרעסע און אן איבערזעצער פון העברעאישע ווערק. ער איז דער מחבר, איבערזעצער און ארויסגעבער פון:

“Les Israélites de Pologne”, Paris, 1846.
“Mochek”, Paris, 1859.
“Dix-huit siécles des prejugès des chretiens”, Paris, 1869.
“Délicés Royales”, Paris, 1864.

ער האט אויך ארויסגעגעבן דעם „מעדני מלך“ פון אברהם אבן עזרא מיט א ריי הערות (פאריז, 1864).[37א]

האלענדערסקי איז געשטארבן אין פאריז אין 1878. אנדערע האבן געשריבן, אז האלענדערסקי זאל זיך האבן געשמדט. דאס איז אבער א טעות: מען האט אים פאר־ביטן מיטן ערשטן פויליש־פראנצויזישן שרייבער יאן טשינסקי.[37ב]

אז די סוואולקער האבן זיך געגנומען באזעצן אין פאריז אין די פערציקער־פופציקער יאָרן פון פאר־גאנגענעם יאָרהונדערט, באווייזט דער פאקט, וואס די ערשטע חברה פון פוילישע יידן אין דער פראנצויזישער הויפטשטאט איז אין 1856 געשאפן געווארן דורך סוא־וואלקער. די חברה האט געהייסן: Société de Secours Mutuel des Israélites Polonais de la Loi Rabbinique.

די חברה האט אליין געהאט אן אייגענע שול, וואס מען האט טאקע ערופן „דאס סוואולקער שולכל“. א טייל פרעזידענטן פון אט דער חברה צווישן 1856 און 1882 האבן געהאט דעם צונאמען „דער סוואולקער“. אפילו א ספר־תורה פאר אט דער שול איז געבראכט געווארן אוש פון סוואולק. דאס איז געשען אין די זיבעציקער יאָרן, אין דער חזן אין שול איז אויך געווען א סוואולקער, ישראל מיכאלאווסקי. אייגער פון די גרינדערס פון דער חברה איז געווען פייוול שטערן [משמעות, פון די סוואולקער שטערנס].

אין די פופציקער יאָרן איז געקומען קיין פאריז די סוואולקער משפחה נאוואשעלסקי. אברהם נאוואש־שעלסקי איז געווען דער סעקרעטאר פון דעם ערשטן יידישן קירזשנער־פאראיין, וואס איז ארגאניזירט געווארן אין פאריז אין 1879.

37*. “Leon Holenderski’s Statement of Resignation”, A. G. Duker, New York, 1953.
37**. „תנועת טוביאנסקי בין היהודים“, א. ז. אשכלי, ירושלים, תרצ״ג.

צווישן די די אַרבעטער־טוערס אין פּאַריז איז געווען זשאַן זשאַווערקאָווסקי, וואָס זיין משפחה איז געקומען אַהין אין 1868.[38] ער דערציילט אין זיינע זכרונות אַז „אין פּאַריז האָבן מיר געטראָפן פיל סוא־וואַלקער".

צווישן די גרינדערס פון יידישן אַרבעטער־סינדיקאַט אין פּאַריז אין 1896 האָבן זיך געפונען: יעקב מאַטולסקי, געבאָרן אין סואוואַלק אין 1859, וועלכער האָט חתונה געהאט מיט זיין לאַנדספרוי לאה גאָלדמאן, און שומסקי אייזיק, געבאָרן אין סואוואַלק אין 1862.[39]

אָפּשטאַמיקע פון סואוואַלקער עמיגראַנטן אין פראַנק־רייך האָבן דאָרטן פאַרנומען ביז גאָר חשוב'ע פּאָליטישע פּאָזיציעס. אין דער סאַמע לעצטער צייט, נאָכן שאַפן די פינפטע פראַנצויזישע רעפּובליק, איז אין גענעראַל דע גאָלס מיניסטאָרן־קאַבינעט אַ מיטגליד דער ייד מישעל באָקאַנאָווסקי, אַן אייניקל פון אַ סואוואַלקער עמיגראַנט אין פּאַריז. באָקאַנאָווסקי איז געווען פון די ערשטע, וועלכע זיינען צוגעשטאַנען צו דע גאָלס ווידער־שטאַנד־באַוועגונג נאָך מאַרשאַל פּעטענס קאַפּיטולאַציע. דער פאָטער פון באָקאַנאָווסקין, מאָריס, איז אויך געווען אַ מיניסטער. דער באַרימטער פּואַנקאַרע האָט אים אין 1928 איבערגעגעבן די מיניסטער־פּאָרטפעלן פאַר האַנדל און אַוויאַציע. מאָריס איז אומגעקומען בעת אַן אַעראָפּלאַן־קאַטאַסטראָפע אין זעלבן יאָר.39א)

אַ גרויסע יידישע עמיגראַנטן־קאָלאָניע פון סוא־וואַלקער גובערניע אין אייראָפּע אין די לעצטע 30—40 יאָר פון פאַרגאַנגענעם יאָרהונדערט איז געווען אין ענגלאַנד.

אין 1872 האָבן שוין געלעבט אין ענגלאַנד אַזאַ קענטיקע צאָל יידישע אויסוואַנדערערס פון סואוואַלקער גובערניע, אַז עטלעכע יידן (און מסתמא טאַקע פון יענע מקומות) האָבן געמאַכט אַ מסחר פון איבערשיקן געלט פון ענגלאַנד אין סואוואַלקער געגנט.[40]

אין 1873 זוכט צירל ב"ר אברהם קאַלעצקי, פון סואוואַלק, איר מאַן לייב־בער לעווינסקי, וועלכער איז אַוועק קיין לאָנדאָן און דאָרטן פאַרשוואונדן אָן שפּורן.[41]

אין 1876 זוכט מרים שלאַכעצקי פון סואוואַלק, וועלכע האָט חתונה געהאט אין ווארשע, איר מאַן, וועלכער איז אָפּגעפאָרן קיין לאָנדאן.[42]

אין די 70ער יאָרן איז ר' נחום ליפמאן, אַ גע־באָרענער אין סואוואַלק, דער משגיח איבער די שוחטים אין לאָנדאָן.[43]

פאַראַן זייער אַן אינטערעסאַנטער דאָקומענט, וואָס האָט אַ שייכות צו דער יידישער עמיגראַנטן־קאָלאָניע, בתוכה אויך סואוואַלקער, אין דער ענגלישער הויפּט־שטאָט אָנהייב אַכציקער יאָרן. דאָס איז אַ לאַנגער בריוו אין רוסיש, דאַטירט דעם 31סטן יאַנואר, 1882, לאנדאן, „צו זיין מאיעסטעט דעם הויפּט־פּראָקוראָר ביים הייליקן סינאד ה' פאבעדאָנאָסצעוו". נאָכן דאָזיקן טיטל הייבט דער בריוו זיך אָן מיט די ווערטער, אַז „מיר, די אונטן גע'חתמ'עטע יידן פון רוסלאַנד, וואָס מיר זיינען געקומען קיין ענגלאַנד ניט צוליב עפּעס אַ חטא... נאָר דער מאַנגל אין אויסקומעניש אין יידישן תחום־המושב און די גרויסע נויט האָבן אונדז געצוואונגען צו פאַרלאָזן דאָס פאָטערלאַנד..." דערנאָך ווערט אויפ־געקלערט, אַז די יידן זיינען ניט קיין עקספּלואַטאַטאָרס, אַז די יידן־באַגרענעצונגען אין רוסלאַנד וועלן ניט דערגרייכן זייער ציל, אַז מען דאַרף אָפּשאַפן די יידן־גזירות אאז"וו. צווישן די 15 חתימות זיינען פאַראַן צוויי פון שטאָט סואוואַלק: אברהם רובינשטיין און פּסח ברוין.א43

אין 1883 ווענדט זיך דער קאָרעספּאָנדענט פון „הצפירה" (נר' 32) אין סייני, חלוונא בערנשטיין, וועגן העלפן אויפהאַלטן די תלמוד־תורה „לכל אחינו בני עירנו סייני, השוכנים כבוד בצרפת ובאנגליה".

אין 1884 האָבן שוין די סואוואַלקער אימיגראַנטן אין לאָנדאן געהאט אַ שול, וואו עס האָבן געדאַוונט אייגענע חזנים.[44]

הרב משה־חיים חיימזאן, פון סואוואַלק, איז אין די 90ער יאָרן דיין ראשי אין לאָנדאן.[45]

אין 1894 עקסיסטירט אין לאָנדאן די חברה „פּועלי צדק בני סובאַלק" מיט אַן אייגענעם שטענדיקן מגיד.[46]

אין 1896 איז פאָרגעקומען דער חנוכת „בית־הכנסת החדש" פון „חברת מעגלי צדק אחים דסובאַלק" אין לאָנדאן. לכבוד דעם איז דאָרטן אינעם זעלביקן יאָר דערשינען אַ קליין ביכל „זמירות ושירות" אין העברעאיש און ענגליש.[47]

אין די 90ער יאָרן האָבן סואוואַלקער אפילו אַרויס־געגעבן אַ יידישע צייטונג אין לאָנדאן.[48]

*

די אויסוואַנדערונג פון יידן פון סואוואַלקער געגנט

---

37. „עטיודן צו דער געשיכטע פון איינגעוואַנדערטן יישעוו אין פראַנקרייך", ש. פרידמאן (ז. שייקאָווסקי), פּאַריז, 1937, ז"ז 12, 154.
38. דער אָריגינעלער נאָמען איז מסתמא יאַווערקאָווסקי, פון מאָריס ראָזנפעלדס שווערס משפחה.
39. אין די פריערדיק ציטירטע ש. פרידמאַנס „עטיודן", ז"ז 33, 40, 42, 57, 73, 134, 160, 164.
39*. „טאָג מאָרגן־זשורנאַל", יאַנ' 27, 1959, אַרטיקל פון א. אלפּערין.
40. „המגיד", 1872, נר' 34.
41. דאָרטן, 1873, נר' 3, הוספה.
42. דאָרטן, 1876, נר' 1.
43. „דורות האחרונים", ב. צ. אייזענשטאדט, ניו־יורק, תרע"ד, ז' 156.
43*. אין „זכרון יעקב" פון יעקב הלוי ליפשיץ, חלק ג', קובנה, 1939, איז דאָ דער גאַנצער בריוו.
44. „דער פּוילישער אידעל", לאָנדאָן, 1884, נר' 8.
45. „אהלי שם", שמואל נח גאָטליב, פּינסק, 1912, ז' 454.
46. דאָרטן, ז' 458.
47. די שול איז געווען בשותפות מיט „חברת בני ברית וחברת בני ווילנא".
48. באריכות'דיקער וועגן דעם אין קאַפּיטל „פּרעסע־פּיאָנערן".

האָט געבראַכט צו ניט וויניק משפחה־טראַגעדיעס. אַ מאַן איז אויסגעפאָרן זוכן גליקן אין אַנדערע מקומות און האָט „פאַרגעסן" זיין וויב, קינדער זיינען געפאָרן פרואווען זייער מזל אין אַנדערע לענדער און זיינען „פאַרפאַלן" געוואָרן וכדומה — באַגלייט־דערשיינונגען פון יעדער עמיגראַציע.

די פרוי שרה בת ר׳ יודל, וואָס שטאַמט פון קאָלנע, אַבער וואוינט שוין אין סואוואַלק 16 יאָר, בעט אין 1860 הלפען כּאָפּן איר אַנטלאָפענעם מאַן שמואל שלעזינגער.[49]

אין 1869 זוכט סואוואַלקער רב איינעם אריה־לייב קלינקאוושטיין, וועלכער האָט פאַרלאָזן זיין פרוי און צוויי קינדער.[50]

אין 1872 זוכט רחל סלאווער פון סואוואַלק איר מאַן דוד אוטינסקי.[51]

אין 1874 זוכט צבי־אריה בארגשטיין פון סואוואַלק זיין פאָטער, וואָס האָט עמיגרירט און איז פאַרפאַלן געוואָרן.[52]

אין 1873 מעלדעט דער רב פון סיניי, אַז דער אויסגעוואַנדערטער ברוך־מאיר וואלצינסקי פון דאָרף גיבי, לעבן סיניי, האָט פאַרלאָזן זיין פרוי.[53]

חיה מישקאוסקי פון פשעראָסלע האָט אַ לאַנגע צייט ניט געהערט פון איר מאַן זוסל אין אַמעריקע. ווי אַ תשובה אויף אירס אַ צייטונגס־מודעה איז אַנגע־קומען די מעלדונג, אַז איר מאַן איז געשטאָרבן אין טעקסעס.[54]

אין 1878 איז מנחם־מאַניש לעווין פון סואוואַלק אַוועק קיין אַמעריקע און איבערגעלאָזן זיין וויב שרה בת נפתלי הירץ פון קיידאַן.

געווען אַ צווייטע באַגלייט־דערשיינונג פון דער עמיגראַציע. ניט אַלע יידישע משפחות, וואָס האָבן עמיגרירט, האָבן געהאַט די מעגלעכקייט תיכף מיט־צונעמען אַלע זייערע מיטגלידער. געווען זייער פיל פאַלן, ווען נאָר איינצלנע פון אַ פאַמיליע האָבן אויס־געוואַנדערט, כדי שפּעטער „אַרויפצונעמען" אַלע אַנגע־העריקע פון דער משפחה. אין אַזעלכע פאַלן, אויב אין היז איז געווען אַ זון, וועלכער האָט געדאַרפט גיין אין די סאָלדאַטן אַריין, האָט מען געזוכט ראשית־כל אים „אָפּצוטראַנספּאָרטירן".

צוויישן גאַנץ־משפחה־דיקע יידישע עמיגראַנטן האָבן זיך, נאַטירלעך, אויך געפונען פיל מיליטער־פליכטיקע יונגעלייט. און כאָטש פאָר בחורים אין מיליטער־עלטער איז געווען פאַרבאָטן צו עמיגרירן, האָט אַבער די נאָענטקייט צו דער גרענעץ פיל יידן אין סואוואַלקער געגנט פאַרלייכטערט בייצוקומען דעם דאָזיקן מכשול.

49. „המגיד", 1860, נר׳ 17.
50. דאָרטן, 1869, נר׳ 30, הוספה.
51. דאָרטן, 1872, נר׳ 29, הוספה.
52. דאָרטן, 1874, נר׳ 11, הוספה.
53. דאָרטן, 1873, נר׳ 35, הוספה.
54. דאָרטן, 1877, נר׳ 22.

איף אָזאָ אופן האָט זיך געשאָפן אַ לאַגע, אַז צום פריזיוו האָבן געפעלט פיל ערוספענע יידישע יונגעלייט, ספּעציעל פון סואוואַלקער גובערניע. געווען דאָרטן פריזיוו־יאָרן, ווען די צאָל געקומענע יידישע פריזיוו־ניקעס איז געווען עטלעכע מאָל קלענער, ווי די צאָל ערופענע.

דאָס האָט געגעבן פיל שטאָף פאָר אַנטיסעמיטישע צייטונגען אין פוילן (און רוסלאַנד) אין יענער צייט צו העצן קעגן יידן. פאָר די אַנטיסעמיטישע קריזיזן, וואָס האָבן די יידן ניט געוואָלט האָבן נאָענט צו זיך, איז אָבער דאָך די יידישע עמיגראַציע געווען אַ דאָרן אין אויג: טאָמער, חלילה, וועט די יידן אין נייעם מקום זיין בעסער... אָזוי, למשל, געפינען מיר אין „קוריער וואַרשאַווסקי" פון 23סטן דצעמבער 1883 אַ גאַנצן טאָראָאַם וועגן אַ יידן, וועלכער פאָרט אָרום איבער סואוואַלקער גובערניע און אָגיטירט צו פאָרן קיין אַמעריקע.[55] אָבער דער ענין פריזיוו איז געווען גאָר אַ טייער צוקער־לעקעכל פאָר די אַנטי־יידישע עלעמענטן.

דאָס ניט שטעלן זיך צום פריזיוו מצד פיל יידישע בחורים לאָזט זיך אויך דערקלערן מיט דעם, וואָס יידן, כידוע, זיינען ניט געווען שטאַרק אָפּגעהיט אין אויס־שרייבן געשטאָרבענע פון די שטאָבציכער, אין אויס־רעגיסטרירן אָוועקגעפאָרענע אין אַנדערע שטעטלעך, ווי אויך מיט דעם, וואָס טייל יידן האָבן בכלל ניט געהאט קיין חשק צו דינען דעם צאָר. אָבער בעיקר איז די דאָזיקע דערשיינונג, לויט אונדזער מיינונג, צו דער־קלערן מיט דער עמיגראַציע, ווייל פאָרווואָס איז עפּעס די צאָל יידישע פריזיוו־אָפּטריניקע אָזוי הויך גראָד אין גרענעץ־מקומות און ספּעציעל טאָקע אין סואוואַלקער גובערניע?

דאָס ניט שטעלן זיך צום פריזיוו מצד יידישע יונגעלייט אין סואוואַלקער גובערניע האָט אַנגענומען אָזעלכע פאָרמען, אַז אין 1883 איז אַרויסגעלאָזן געוואָרן אַ ספּעציעלער „קול קורא לרבני פלך סובאלק" וועגן דעם. דער מחבר פונעם אויפרוף איז געווען אברהם דובער בר״ש הכהן אייזנדאָרף, דער אינספּעקטאָר פון דער יידישער רעגירונגס־שול אין שאַקי, סואוואַלקער גוב. אינעם אויפרוף ווערט געזאָגט, אַז אויף די יידן לויערט אַ שווערע געפאָר, ווייל פיל פון זיי דרייען זיך אַרויס פון מיליטער־דינסט, און אַז באָונדערס סכנה׳דיק איז די לאַגע אויפן דאָזיקן געביט אין סואוואַלקער גובערניע. די רבנים ווערן געבעטן זיך צו פאַרענטפער מיט דער דאָזיקער פראָבלעם, ווי אויך צו רעגיסטרירן

55. געבראַכט אין „המליץ", 1863, נר׳ 63, אין „המליץ", נר׳ 68 ווערט די דאָזיקע ידיעה אָפּגעלייקנט דורך שמעון זאב הכהן נאטעלזאן פון וולאָדיסלאָוואוע און דורך ישראל בר״ש מאר־קאָוויץ פון סואוואַלק.
56. „המליץ", 1883, נר׳ 41.
57. דאָרטן, 1891, נר׳ 45.
58. „פראוויט. וועסטניק", 1893, נר׳ 37, געבראַכט אין „המליץ", נר׳ 44.

באצייטנס די נעמען פון די אַוועקגעפֿאָרענע, גע־שטאָרבענע אאז״וו.[56]

פון אַ רשימה אין „פֿראַוויטעלסטוועני וועסטניק״ וועגן יידישע פֿריזיוניקעס איז צו זען, ווי שווער די לאָגע איז געווען: פון 637 געפֿונענע יידישע רעקרוטן אין סאוואַלקער גובערניע אין 1891 זיינען 259 בכלל ניט געקומען.[57]

אין 1893 איז דער פֿראָצענט פון ניט געשטעלטע יידן אין סאוואַלקער גובערניע נאָך פיל העכער: פון 779 געפֿונענע האָבן 499(!) בכלל זיך ניט אָפּגערופֿן.[58]

אין 1900 איז די צאָל יידישע דעזערטירן נאָך גרעסער. אין אַן אַרטיקל „על הרועים הרעים״ שרייבט דער באוואוסטער שריפטשטעלער מרדכי בן הלל הכהן, אַז אין 1900 האָבן 618 יידישע פֿריזיוניקעס זיך ניט געשטעלט פֿאַר דער מיליטער־קאָמיסיע. ער באָטאָנט, אגב, אַז די צאָל יידישע יונגעלייט, וועלכע קומען ניט צום פֿריזיוון, איז באַזונדערס גרויס אין די ערטער, וואָס ליגן נאָענט צו דער גרענעץ.[59]

אַ קאָרעספּאָנדענט פון סיניי דערמאָנט אין „המליץ״ די אַרטיקע קהל־פֿירער, אַז זיי זאָלן אויפֿפֿאָסן וועגן אויסמעקן די נעמען פון די יענעקע, וועלכע פֿאַרלאָזן די שטאָט.[60]

אין אַ צוויטער קאָרעספּאָנדענץ פון סיניי אין „המליץ״ פון זעלביקן יאָר ווערט אויבערגעגעבן, אַז פֿאַליציי מאָנט געלטשטראָף פון 300 רובל [אויפן סמך פון אַ ספּעציעל געזעץ] פון די פֿאָמיליעס, וואָס זייערע מיליטער־פֿליכטיקע מיטגלידער האָבן ניט דערפילט זייער בירגערלעכן חוב.[61]

דער גובערנאטאר פון סאוואַלקער גוב. ביז 1905 איז, משמעות, ניט געווען קיין יידן־שונא, ווייל בעת ער איז אַריבערגעהויבן געווארן קיין פּעטריקאָוו (1905), האָבן אים די פֿאַרשטייערס פון דער קהילה אין סוואוואַלק פריינדלעך אַרויסבאַגלייט אין אים געגעבן אַ מתנה אַ זילבער־געבונדענעם חומש. אין זייער וועדערטער צו די יידישע אַרטיקע מנהיגים האָט דער גובערנאטאָר צווישן אַנדערע געזאָגט: פֿאַסט אויף, אַז יידן זאָלן זיך ניט אַרויסדרייען פון מיליטער־דינסט, ווייל דאָס ברענגט אייך פיל צרות.[62]

בקיצור — די פֿריזיוס, ווי אַן עיקר־דיקע באַגלייט־דערשיינונג פון דער יידישער עמיגראַציע, האָבן פֿאַר־שאַפט די יידישע פירערס אין סואוואַלקער גובערניע ניט ווייניק זאָרג אין קאָפּ־דרייענדיש.[63]

59. „הדור״, 1901, נר׳ 16. אין פּעטערבורגער. „הזמן״, 1903, נר׳ 6־7, איז דאָ אַ ליסטע אויך מיט סואוואַלקער יידישע פּרי־זיוניקעס.

60. 1895, נר׳ 38.

61. 1895, נר׳ 287.

62. „הפּלס״, פֿאלטאוע, תרס״ה, זייט 255.

63. די פּראַגע פון דעזערטירן איבער דער פרייסישער גרענעץ סיי מצד סאָלדאַטן, סיי מצד רעקרוטן, איז ניט געווען קיין „ריין־יידישע״. שוין אָנהייב ניינצנטן יאָרהונדערט, בעת אין רוסלאנד האָט מען נאָך יידן בכלל ניט גענומען אין מיליטער, איז שוין דער דאָזיקער ענין געווען אַקטועל פֿאַר דער צאָרן־מלוכה. רוסלאַנד האָט געפירט וועגן דעם ספּציעלע פּאַר־האַנדלונגען מיט פרייסן. אין 1804 זיינען זיי אפילו געקומען צו אַ הסכם, לויט וועלכן פרייסן האָט געדאַרפט צוריקשיקן אַלע רוסישע דעזערטירן און רוסלאַנד האָט דערפאַר דערלויבט פרייסן צו קויפן רוסישע פערד פֿאַר דער פרייסישער קאַוואַ־לעריע.

חינוך און השכלה

השכלה — די גייסטיקע שטרעמונג, וואָס האָט געווואָלט אַריינברענגען „די שיינקייט פון יפת׳ן אין די געצעלטן פון שם״ — האָט אָנגעהויבן גאָר פרי צו שלאָגן וואָרצלען אין די הערצער פון די יידן אין סואוואַלקער געגנט. בעת אין גרעסטן טייל וואוינערטער פון „תחום־המושב״ איז נאָך אַ משכיל געווען אַ זעלטנ־קייט — זיינען שוין אין די שטעטלעך פון סואוואַלקער געגנט געווען משכילים, וועלכע האָבן געשפּילט אַ ראָל אין אַרטיקן יידישן קהילה־לעבן, און אין די פּופּציקער יאָרן האָט די השכלה דאָרטן שוין געהאט אָנגענומען געוויסע אַרגאַניזאַציאָנעלע פֿארמען. סואוואַלק און די אַרומיקע שטעטלעך, וואָס גייען אריין אין די ראָמען פון דער דאָזיקער אַרבעט, זיינען קלאָסישע השכלה־שטעטלעך שוין מיט אי׳בער 100 יאָר צוריק.

דאָס בולט׳סטע בייספּיל זיינען די רבנים אין די דערמאָנטע מקומות. אַלע אַן אויסנאַם (דאָכט זיך) רבנים פון סואוואַלק זיינען געווען וויט פון דעם טיפּ, וואָס משכילים האָבן באצייכנט מיטן נאָמען „חשוכים״ (פּינצ־טערע). דאָס זעלביקע קען געזאָגט ווערן וועגן גרעסטן טייל רבנים פון די דערבייאיקע שטעטלעך. וועגן סוא־וואַלק — אָדער די שטעטלעך אַרום — האָט געזוכט אַ רב, האָבן די ראשי־הקהל קודם־כל געפֿראַווט אויס־געפּינען, צי ער פֿאַרשטייט דעם גייסט פון דער צייט. דער עצם פּאַקט, וואָס די אַלע רבנים זיינען געווען מער־וויניקער צום האָרצן פון די אַרטיקע משכילים, באַווייזט ווי שטאַרק עס איז געווען דער כוח אין די השפּעה פון השכלה אין סואוואַלק און אין איר פֿראַוויגיק.

ד״ר נחום סלושץ, דער באוואוסטער העברעאישער גלעלערנטער, שרייבט אין זיינע רייזע־אײנדרוקן וועגן יידן אין סואוואַלקער געגנט די וויטיערדיקע טרעפּלעך־כאַראַקטעריסטישע וועדטער: „אלע גייען דעם גאַלדענעם מיטנוועג... דאָ זיינען נישטאָ קיין גרויסע תורה־לומדים, אָבער דאָ געפּינען זיך פיל בעלי־בתים תורה־קנאָים. דאָ זיינען ניטאָ קיין אויסגעצייכנטע משכילים, אָבער די השכלה, ביחוד די תכלית׳דיקע, האָט זיך (דאָ) פֿאַר־שפּרייט אין יעדן אָרט, ניט אַריסטרופּנדיק קיין פֿאַנאַטיזם.

ניטאָ קיין הפקרות, אָבער אויך ניט קיין יתרה׳דיקע פרומקייט״.[1]

די הויפּט־סיבה פון דער דאָזיקער דערשיינונג איז ווידער — דער גרענעץ־כאַראַקטער פון דער געגנט. צוליב דער נאָענטקייט צו דער פּרייסישער גרענעץ האָבן די אידייען פון משה מענדלסאן זיך גיכער פאַר־שפּרייט אין סואוואַלק און איר סביבה. י. ש. ווייס, וואָס איז אַ האַלבער סואוואַלקער, דערציילט, אַז די יידן פון סואוואַלקער געגנט זיינען שטאַרק באאיינפלוסט געוואָרן פון מענדלסאָנס תורה. פיל סואוואַלקער האָבן באַזוכט אַנדערע שטעט, סיי אין „תחום״, סיי אויסער אים — און ניט צו איינעם האָט זיך צוגעקלעפּט עפּעס פון נייע לעבנס־פאָרמען. ווי אַ רעזולטאַט טאַקע פון אַזעלכע נסיעות, וואָס האָבן זיך פאַרענדיקט מיט שידוכים, האָבן זיך אַנדערש מאָל אַריבערגעקליבן קיין סואוואַלק יידן פון גרויסשטעט, וואו דאָס לעבן האָט שוין געהאט אַן אַנדער פּנים — און דאָס האָט ווידער זיך געמוזט אויסווירקן אויף דער גייסטיקער געשטאלטונג פון דער אָרטיקער קהילה. ביחוד זיינען דאָס געווען פרויען, ווי, למשל, די טאָכטער פון וואַרשעווער גביר משה ענדלמאן,[2] די טאָכטער פון מאָסקווער גביר ווישניאק און אַנדערע.

צוגעהאָלפן צו פאַרוועלטלעכן דעם כאַראַקטער פון יידישן ישוב אין סואוואַלק האָבן אויך די פיל טויזנטער רוסישע סאָלדאַטן, וואָס האָבן סטאַציאָנירט אין אָרטיקן גארניזאן. בעת מאַנעוורעס פלעגט די שטאָט און די גאַנצע געגנט פּשוט פאַרפלייצט ווערן פון יוונים. דאָס האָט זיך געמוזט אויסווירקן, ווייל אין די ערטער, וואו ס׳איז ניט געווען קיין אָפּגעשלאָסנקייט פון דער וועלט, האָבן נייע אידייען און נייע לעבנס־פאָרמען געהאט מער שאַנסן צו באהערשן די מוחות.

שוין מיט 100 יאָר צוריק זיינען אין סואוואַלק „געווען עטלעכע לערערס, וועלכע זיינען געקומען פון דייטשלאַנד און האָבן געלערנט אין די רייכע הייזער [תנ״ך] אין דייטשישער איבערזעצונג״.[3]

נאָך פריער, אין די ערשטע צענדליקער יאָרן פון 19טן יאָרהונדערט, זיינען שוין אין סואוואַלק געווען קאָרעספּאָנדענטן פון יידיש־דייטשישע זשורנאלן.

מיט אַ 115 יאָר צוריק האָט אַ יונגערמאן פון סואוואַלק, משה רובאָוויץ, זיך אויפגעהויבן און אַוועק־געפאָרן קיין מאַרסעל זיך לערנען מאָלן.

אין די פופציקער יאָרן איז אין אַזאַ קליין שטעטל, ווי ראַצק, געזעסן אַ ייד, צ. ה. פּערלאָ, און געלייענט די „גאַזעטאַ וואַרשאַווסקא״ און פון איר איבערגעזעצט ידיעות פאַר העברעאישע צייטונגען.[4]

שוין אַזוי גוט ווי אין 1862 איז געגרינדעט געוואָרן אין סואוואַלק אַ „בית־ספר לילדי ישורון״. דער גרינדער איז געווען ר׳ יהודה־לייב פּאראדיסטאַל, וואָס וועגן אים וועט ווייטער גערעדט ווערן באַזונדער. די פּראָגראַם פון דער דאָזיקער העברעאישער שול אין סואוואַלק איז געווען עברית, תנ״ך, דקדוק, פּויליש און דייטש. צווישן די לערערס האָט זיך געפונען מרדכי יהלם־שטיין „המשכיל ודובר צחות בשפות שונות״. די מיט־העלפערס פון שאַפן אַזאַ שול זיינען געווען: דער גביר שלום ערדיך [ערדרייך?] און זיין זון יוסף, ש. ראזנטאל און ש. ז. פערלאָוויץ.[6] אין אַ צווייטן מקור ווערן נאָך צוגעגעבן די נעמען פון: דוד ליפסקי, ר׳ מאָטעלע ליפּסקי, שמואל גרונעם לייפּונער, יעקב לאַסקי, מיכל קליינערמאן, אליעזר אפרים ראָזנטאל, משה באַרדין, יהודה וואָלף, י. ליכטנשטיין, ר״ש מינץ, ד. האָלענדערסקי.[6]

אין אַן אַנדער צייטונג ווערט דערציילט, אַז מען גרייט זיך צו בויען אַ בנין פאַר דער שול און אַז בוי־מאַטעריאַלן זיינען שוין דאָ. עס ווערט צוגעגעבן, אַז אויך תלמידים זיינען שוין פאַראַן. צווישן די לערערישע כוחות ווערן אריינגערעכנט יוסף שיינהאָק און ה. שטערן, אַ תלמיד פון דער ראַבינער־שול.[7]

אַ קאָרעספּאָנדענט אין אַ פערטער צייטונג, משה מאיר כהנא, שרייבט, אַז אין פּראָגראַם פון דער דער־מאָנטער שול גייען נאָך אַריין: חומש מיט רש״י, חשבון און געשיכטע. ער איז נאָך מוסיף, אַז דער אָרטיקער רב האָט באַזוכט די שול, עקזאַמינירט די קינדער און שטאַרק געלויבט פּאַראַדיסטאַלן.[8] דער רב אין סואוואַלק איז דעמאָלט געווען ר׳ שמואל מאהילעווער.

ווי לאַנג פּאַראַדיסטאַלס שול האָט עקסיסטירט האָבן מיר ניט קיין ידיעות. צוויי יאָר נאָך איר גרינדונג ווערט איבערגעגעבן אין „המגיד״, אַז זי אַנטוויקלט זיך זייער גוט.

אין 1861 האָט דער משכיל אשר מרגלית פון פּשעראָסלע — בשותפות מיט ר׳ שרגא פייבוש בערקמאן פון ווילקאָווישק — אָפּגעדרוקט דאָס בוך „פעדאן״ פון משה מענדלסאן.[9]

דער זעלביקער אשר מרגלית איז אין 1862 אַן אַגענט פון „מקיצי נרדמים״.[10] אויף אַן אַלגעמיינער אייראפעאישער רשימה פון מנדבים אויף „מקיצי נרדמים״ אין 1871 איז דאָ דער נאָמען פון ר״ש בר״צ

1. „נסיעה בליטא״.. ז׳ 58.
2. משה ענדלמאן שטאַמט אַליין פון סואוואַלקער גובערניע. ער איז דער זון פון ר׳ זונדל חלפן, וועלכער האָט געלעבט אין סעריי. ר׳ זונדל איז געווען אַ גרויסער למדן און אַ געוואַל־דיקער מדקדק. ווען דער ווילנער גאון האָט זיך אויפגעהאַלטן אין סעריי, האָט מען ר׳ זונדלען צוגעטיילט דעם כבוד צו לייענען די תורה פאַר אים. ר׳ זונדלס פאָטער האָט געהייסן ר׳ משה יפה און האָט געלעבט אין ווילקאָווישק. — משה ענדלמאַנס איידעם אין סואוואַלק איז געווען ר׳ שלמה־זלמן גלאָבוס, דער זון פון ווילנער גביר און פרנס ר׳ צבי־הירש דוב־בער אייזנשטאַדט. ש. ז. גלאָבוס איז געשטאָרבן אין 1883.
3. „טלטולי גבר״, י. ש. ווייס, ז׳ 142.
4. „המגיד״, 1859, נר׳ 46.
5. ש. פ. שייטליס אין „הכרמל״, תרכ״ב, נר׳ 38.
6. „המגיד״, 1863, נר׳ 41.
7. „יוטצענקא״, 1862, נר׳ 51; 1863, נר׳ 23.
8. „„המליץ״, 1863, נר׳ 38.
9. „המגיד״, 1861, נר׳ 38, 39.
10. דאָרטן, 1862, נר׳ 1.

וואַזבוצקי פון סאוואַלק. אין 1877 איז אין[11] קליינעם שטעטל פיליפּאָוו דורכגעפירט געוואָרן אַ געלט־אַקציע פאַר „מקיצי נרדמים" דורך די משכילים ר׳ יהודה וויסטינעצקי, שמעון פיינבערג, אליהו הירשהאָרן, יהודה וואַלק, יהודה ישראל קלעצקי.[12] אין אַ רשימה פון סיניגיר חברים פון אָט דער חברה אין 1866 ווערן אַנ־געגעבן די משכילים: יצחק ראָזנבלום, אשר פינקל, זעליק ראָזנפעלד און ר״צ מעלצערזאָן. (12א)

בערך אַ יאָר נאָך דעם, ווי אין סאוואַלק איז געשאַפן געוואָרן אַ יידישע שול פאַר יינגלעך, איז אַ יידיש מיידל פון דאָרטן, מרים בת שמעון וועריזבאַ־לאָווסקי,[13] אַרויס מיט אַ געוואַלד, הלמאי מען זאָרגט זיך ניט פאַר דער יידישער טעכטער־דערציאונג אין שטאָט. זי דערציילט, אַז סאוואַלקער עלטערן נעמען פּריוואַט־לערערס פאַר זייערע טעכטער, אָבער דאָס קען ניט לייגן די פראָבלעם. און זי קומט אַרויס — אין 1863! — מיט אַ פּאָדערונג: שאַפט אַ יידישע שול פאַר מיידלעך! ביז גאָר אינטערעסאַנט איז, אַז אברהם מאַפּו, דער באַרימטער העברעאישער שרייבער, האָט די קאָרעס־פּאָנדענץ שוין געהאַט געלייענט פריער און ער האָט זי צוגעשיקט צום „המגיד", וואו זי איז געדרוקט געוואָרן מיט זיינס אַ הסכמה צום סוף.[14]

אין סוף יאָר 1867 איז קיין סאוואַלק געקומען אהרון שמואל ליבערמאַן, דער שפּעטערדיקער באַרימטער רעדאַקטאָר פון דער ערשטער סאַציאַליס־טישער העברעאישער צייטונג „האמת".[15] ליבערמאַן איז יענעם יאָר באַשטימט געוואָרן צו זיין לערער אין דער אַרטיקער רוסיש־יידישער רעגירונגס־שול. זיין אפּיציעלער נאָמיניר־ברייוו האָט זיך אין יידישער איבערזעצונג גע־לייענט אַזוי:

מיניסטעריום פאַר פאָלקס־אויפקלערונג.
וואַרשעווער בילדונגס־ראַיאָן.
שעף פון סאוואַלקער שול־דירעקציע.
סאוואַלק, דעם 15טן מאַרץ, 1868.
נומער 1368.

אויפן גרונט פון אַרטיקל 53 פון גזעזץ וועגן ציווילן מלוכה־דינסט ווערט אַרנאָלד ליבערמאַן, וועלכער איז גע־שיקט געוואָרן אַהער אויף דער שטעל פון צווייטער לערער אין דער סאוואַלקער יידישער אָנפאַנגשול, באַשטימט ווי דער צווייטער לערער פון דער יידישער אָנפאַנגשול אין סאוואַלק מיט אַ געהאַלט פון 120 רובל יערלעך. דאָס

11. דאָרטן, 1871, נר׳ 23, הוספה.
12. דאָרטן, 1877, נר׳ 41, הוספה.
*12. „רשימה של שמות החברים לחברת „מקיצי נרדמים", ליק, תרכ״ו.
13. מערער וועגן איר אין קאָפּיטל „שרייבערס".
14. „המגיד", 1863, נר׳ 20.
15. לויט אַנדערע מקורות — אין 1866, וואָס איז, משמעות, אַ טעות, ווייל דעמאָלט זיינען זיינע עלטערן נאָך געווען אין ביאַליסטאָק.

געהאַלט וועט ער באַקומען פון שכר־לימוד, אויף וויפל ער וועט ווערן איינגעצאָלט.[16]

אַ פאַר חדשים פאַר דעם איז ליבערמאַן אַנגעשטעלט געוואָרן אויף אָנצופירן מיט די ענינים פון סאוואַלקער קהילה, וואָס איר פארוואַלטונג האָט אים געשיקט דעם וויטערדיקן ברייף:

סאוואַלק, דעם 28טן יאַנואַר, 1868.

צום הער אהרן ליבערמאַן, דעם געשעפּטס־פירער פון דער יידישער קהילה־פאַרוואַלטונג פון סאוואַלקער קרייז.

די יידישע קהילה־פאַרוואַלטונג פון סאוואַלקער קרייז האָט באַשלאָסן צו באַשטעטיקן אהרן ליבערמאַנען אויף דער שטעל פון געשעפּטס־פירער אין די ענינים פון דער יידישער קהילה־פאַרוואַלטונג. עס ווערט אָנערקענט פאַר אים די שכירות, וואָס איז באַשטימט לויטן בודזשעט, הונדערט זילבער רובל יערלעך, רעכענענדיק פון טאָג, ווען ער האָט אויבערגענומען די שטעל, ד״ה פון ערשטן יאַנואַר, 1868.

[חתימות]
ד. ליכטנשטיין
ישעיהו [ליפסקי?]
ב. ביאַליסטאָצקי

א. ש. ליבערמאַן איז ניט געווען קיין פּנים חדשות אין סאוואַלק. ער האָט פאַרבראַכט אין סאוואַלק עטלעכע יאָר אין הויז פון זיין פאָטער, וועלכער האָט דאָרטן געלעבט אַן ערך אין די יאָרן 1849—1853. אין 1869 האָט ער פאַרלאָזן סאוואַלק און אָפּגעפאָרן שטודירן אין פּעטערבורגער טעכנאָלאָגישן אינסטיטוט.[17]

16. „לתולדות האוטופיות", א. ש. ליבערמאן, ארויסגעגעבן דורך ד״ר מיכל ברקוביץ (תל־אביב, תרפ״ח), ווי אויך „אהרן ליבערמאַנס ברייוו" פון ק. מרמר (ניו־יארק, 1951). בכלל הערשט אַ צעטומלענישן בנוגע דער ביאָגראַפיע פון ליבער־מאַנען. וואָס שייך זיין סאוואַלקער תקופה, שיינען אונדז צו זיין מער קרוב לאמת אונדזערע דאַטעס, וואָס שטיצן זיך בעיקר אויף ש. ל. ציטראָן און אויף פאַרגלייכן מיט אַנדערע מקורות, די פרטי פון ש. ל. ציטראָן איז נעווען אַ קרובֿה פון די ליבערמאַנס, ציטראָן גופא האָט דעם אַלטן ליבערמאַן נאָך געקענט פערזענלעך און אויך געלעבט אין סאוואַלק אוו אומגעגנג אַ ריי יאָרן — ציטראָנס זכרונות זיינען, בכן, גאָר אַ באַגלייבטער מקור וועגן דאָזיקן ענין. ציטראָן האָט צעמאַכט טעותים אין דאַטעס, אָבער ס׳איז ניטאָ קיין יסוד צו צווייפלען אין זיינע פאַקטן וועגן לעבן פון די ליבערמאַנס אין סאוואַלק. דער זעלביקער ק. מרמר, וועלכער האָט אין 1951 געגעבן אַזעלכע וועדטפּולע דערקלערונגען וועגן ליבער־מאַנס בריוו, האָט דאָך נאָך אין 1930 מיט קיין איין וואָרט ניט דערמאַנט די לערערי פון ליבערמאַן אין סאוואַלק (זע: „דער האָמער", ניו־יאָרק, 1930, נאָוועמבער—דעצעמבער). דאָס זעלביקע איז געשען מיט ראובן ברייניז אין זיין סעריע אַרטיקלען וועגן ליבערמאַנען („התורה", גליון ט״ו־ט״ז, ניו־יורק, 1917). די צוויי אָפּיציעלע בריוו וועלן געגעבן לויט דער איבערזעצונג פון פנחס קאַן אין „פון נאַענטן עבר", וואַרשע, 1938, ב׳ 5, ד׳ 7.

17. וועג א. ש. ליבערמאַן איז סוף 1879 אָפּגעפאָרן קיין אַמעריקע, איז זיין פרטי רחל אַוועק מיט די קינדער קיין סאוואַלק, וואו זיי האָבן געלעבט ביי חנה בערנשטיין, רחל׳ס שוועסטער.

אין 1867 איז אין סואוואלק געגרינדעט געוואָרן אַ יידישע פּריוואָטשול מיט רוסיש, ווי די לימוד־שפּראַך. איר גרינדער איז שלמה זעליגמאַן, וועלכער איז געווען דער רעליגיע־לערער פאַר די יידישע קינדער אין דער אַרטיקער מלוכה־גימנאַזיע. שפּעטער איז זעליגמאַן געוואָרן קאָזיאָנער ראָבינער פון סואוואָלק און אין 1894 — מלוכה־אינספּעקטאָר פון אַלע יידישע שולן אין חדרים אין שטאָט. דער דירעקטאָר א. סולטאַנאָווסקי האָט אים געגעבן די דערלויבענישן דערצו.[18]

זעליגמאן האָט צעמאָלדן פאַרן גרינדן זיין שול, אַז אין איר וועט מען לערנען אויך העברעאיש. די ערשטע צייט איז זי אָבער געווען כולה רוסיש אין דאָס האָט אַרויסגערופן דעם צאָרן פון די סואוואַלקער משכילים־העברעאיסטן.[19]

אין 1869 איז אין סואוואַלק געגרינדעט געוואָרן נאָך אַ פּריוואָטשול דורך זאב דאנייגער הכהן, וועלכער האָט שפּעטער זעשפּילט אַ גרויסע ראָל אין חינוך ווען פון סואוואַלק אין איר יידיש־געזעלשאַפטלעכן לעבן. די שול איז געווען אַ העברעאישע, אָבער רוסיש האָט פאַרנומען אין איר אַ זייער חשובֿן פלאַץ. דער רוסיש־לערער אין דאנייגערס שול איז געווען ווישינסקי. די דאָזיקע שול האָט עקסיסטירט ארום 25 יאָר.

אין משך פון זיין פיל יאָריקער פּעדאַגאָגישער און געזעלשאַפטלעכער אַרבעט האָט דאנייגער באַקומען ניט וויניק קעגנערס. לויטן שוין ציטירטן „טלטולי דרך" קומט אויס, אַז די לערערס י. ש. וויס, ש. ל. ציטראן און אַנדערע האָבן געהאַט גרויסע טענות צו אים צוליב זיין תקיפות. אויף די שפּאַלטן פון „המליץ" האָט זיך אין 1894 געפירט אַ גרויסע דיסקוסיע וועגן דאנייגערס טעטיקייט, מיט קריטיק פון אין זייט און לויבגעזאַנגען פון דער אַנדער זייט.[20] די מערכה פון דאנייגערן איז, משמעות, געווען זייער אַ שטאַרקע און ס׳רוב בעלי־בתים האָבן שטאַרק געהאַלטן פון אים. אויף איין קאָרעספּאָנדענץ וועגן דער שול־טעטיקייט פון דאנייגערן, וואָס איז אַן אומדירעקטער ענטפער אויף דער קריטיק, זיינען דאָ אויבער 50 חתימות, צווישן זיי פון די חשוב׳סטע בעלי־בתים און קהל־פירערס, ווי: שלמה־צבי זעליגמאן, קאזיאָנער ראבינער, מנחם־מענדל ראָזנטאָל, מאיר־צבי סערייסקי, יצחק־דוב ברינמאן, מיכל פרענקל, זלמן ראָזנטאל און אַנדערע. צום סוף איז דאָ אַ באָזונדערע הסכמה אויף די רייד פון המו״צ הרב ר׳ נפתלי אין הרב ר׳ משה אלטמאן.[21]

אַן אָפּקלאַנג פון דעם דאָזיקן ווייכוח אין „המליץ" געפינט זיך אויך אין „הצפירה" פונעם זעלביקן יאָר (פון 5טן מיי), וואו אברהם ניימאַרק שרייבט, אַז אַ דאַנק זאב דאנייגער האָט זיך פיל פאַרבעסערט דער חינוך אין סואוואלק.

אין 1886 איז אין סואוואַלק געשאַפן געוואָרן אַ שול פאַר יידישע מיידלעך, וואָס איז בכלל געווען זעלטענע דערשיינונג אין יענע צייטן אין די שטעטלעך פון „תחום". איר גרינדער איז געווען חייקל מידד, אַ לערער אין סואוואַלק שוין מיט יאָרן פריער. אין צוויי יאָר ארום ווערט איבערגעגעבן אין אַ קאָרעספּאָנדענץ, אַז די מיידלשול אַנטוויקלט זיך גוט.[22]

אין די 80ער יאָרן האָט אין סואוואַלק עקסיסטירט אַ קליינער בית־ספר, וואו מען האָט געלערנט העברעאיש, דייטש און פּויליש. דער מנהל און לערער איז געווען גודינסקאַ.

אין 1892 האָט אַנגעפירט מיט אַ העברעאישער מיידלשול אין סואוואַלק אַ סלאָנימער לערער, וועלכער איז פריער געווען אַ לערער אין גרשון ראָזנצווייגס בית־ספר.

י. ש. וויס דערציילט, אַז אין דער גאַנצער גובערניע פון סואוואַלק האָט מען געלערנט יידיש מיידלעך „תורה און וויסן פון לשון קודש". ער באַמערקט נאָך, אַז די דאָזיקע טראַדיציע פון לערנען די טעכטער איז געבליבן ביי אַלע יידישע אימיגראַנטן אין אַמעריקע, וועלכע זיינען געקומען פון סואוואַלקער גובערניע. דאָס רוב תלמידות אין יידישע שולן אין אַמעריקע — שרייבט ער — זיינען פון סואוואַלקער אפשטאָם.[23]

אברהם אליהו סנדלר, אַ לערער פון ווערשבאַלאָווע (ווירבאַלן), דערמאָנט אין זיין סעריע אַרטיקלען „להורים ולמורים"[24], אַז נאָר אין די גובערניעס פון לאָמזשע און סואוואַלק זיינען געווען עטלעכע יידישע שולן פאַר מיידלעך. אַזעלכע שולן, ווי אויך געמישטע פון יינגלעך־מיידלעך, זיינען שפּעטער פאַרבאָטן געוואָרן, לויט סנדלרס רייד, „בהשתדלות מלמדינו בפלך סוואלק".

געווען אויך אַ קענטיקע צאָל יידישע שילערינס אין סואוואַלקער מלוכה־גימנאַזיע שוין אַנהייב די זעכציקער יאָרן — אָבער וועגן דעם וועט גערעדט ווערן שפּעטער.

אין 1893 האָט געעפנט אַ העברעאישע שול אין סואוואַלק דער שפּעטער באַוואוסטער העברעאיש־יידישער שריפטשטעלער שמואל־לייב ציטראָן. די סואוואַלקער חובבי־ציון און נכבדי העיר האָבן אים געבראַכט פון אויגוסטאָווע. אין אַ יאָר אַרום איז ציטראן אַריבער קיין מאַריאַמפּאָל, אָבער שפּעטער איז ער ווידער געקומען קיין סואוואַלק, וואו ער האָט געהאט אַ פּריוואַט־שול ביז 1897 בערך. זיין הויז איז געווען אַ צענטער פאַר אַלע חובבי־ציון און העברעאיסטן אין שטאָט. דאָרטן איז אויך געווען אַ ציוניסטישער „מנין".

אין דער זעלביקער צייט האָט אַנגעפירט מיט אַ

18. „המגיד", 1867, נר׳ 31, 36; „המליץ", 1894, נר׳ 165. שלמה הירש זעליגמאָן, וואָס האָט געעדיקט די ווילנער ראָבינער־שול, האָט דאָס אַראָפּגעבראַכט אהרן ליבערמאַנען קיין סואוואַלק.
19. „הלבנון", 1867, נר׳ 19; „הכרמל", 1869, נר׳ 1.
20. נומערן 40, 53, 65, 66.
21. „המליץ", 1894, נר׳ 83.
22. דאָרטן, 1888, נר׳ 56.
23. „טלטולי גבר", ד׳ 131.
24. „המליץ", 1903, נר׳ 139.

שול אין סואוואַלק י. ש. ווייס, וועלכער איז געוואָרן שטאַרק באַפריינדעט מיט ציטראָנען.

אַ מין חדר מתוקן האָט אין סואוואַלק געהאַט ג. ראָזנצווייג, וועלכער האָט אויסגעפירט אין די שפּעטער־דיקע יאָרן אַ וויכטיקע פּיאָנערישע ראָל אינעם אויס־בוי פון דער יידיש־העברעאישער פּרעסע אין אַמעריקע.

כדאי נאָך צו דערמאָנען דעם אינטערעסאַנטן פאַקט, אַז אין 1894 האָט דימענט — אַ סואוואַלקער ייד, וואָס האָט פריער געפירט זיינע מסחרים אין מאָסקווע — מנדב געווען אַ מויער אין שולגאַס און 500 רובל מזומן אויף צו גרינדן אַ מלאכה־שול אין סואוואַלק.[25]

*

דער עלטסטער, חשוב׳סטער און לאַנגיאָריקסטער חינוך־מוסד אין סואוואַלק איז געווען די תלמוד־תורה. זי איז געגרינדעט געוואָרן אין 1851 דורך דעם דעמאָלט־דיקן סואוואַלקער רב, דעם באַוואוסטן גאון ר׳ יצחק־אייזיק חבר, און זי האָט אויך געטראָגן זיין נאָמען „אהל יצחק".[26] די תלמוד־תורה והישיבה האָט עקסיסטירט ביזן היטלער־חורבן. זי האָט אַרויסגעגעבן מערערע מורי־הוראה בישראל, און אַ צאָל באַוואוסטע יידישע שרייבערס און עסקנים האָבן געלערנט אין איר.

אין אַ קאָרעספּאָנדענץ פון ע. ב. סמאלענסקי פון קאלוואריע אין „המגיד" ווערן דערמאָנט ווי די [מיט־] גרינדערס פון סואוואַלקער תלמוד־תורה יוסף ראָזנטאַל און דוב־בער ברינמאַן.[27]

אַ ריי יאָרן איז געווען דער מנהל פון תלמוד־תורה דוב־בער אייזנבערג. יוסף שיינהאק, דער באַוואוסטער סואוואַלקער מחבר, שרייבט אין 1869, אַז זיין חבר אייזנבערג פירט אָן מיט דער תלמוד־תורה איבער 5 יאָר און אַז דאָרטן לערנען זיך ביי 400 תלמידים.[28]

הרב הגאון ר׳ זבולון־לייב באַריט, פיליפּאָווער רב, האָט אין 1872 באַזוכט סואוואַלק און פאַרהערט די תלמידים פון די העכערע מחלקות, וועלכע האָבן שוין געלערנט לויטן דרך פון אַ ישיבה. ער גיט איבער, אַז דאָרטן האָבן דאמאָלסט געלערנט 8 מלמדים־לערערס און אַז די הנהלה איז באַשטאַנען פון: הרב דמתא — יושב־ראש, יוסף ראָזנטאַל — שני, בנימין דיסקין (דעם רב׳ס איידעם) — מזכיר, זלמן ראָזנטאַל — נאמן און אשר רובינשטיין — משגיח. יוסף ראָזנטאַל, אשר רובינשטיין און זלמן ראָזנטאַל זיינען געווען באַוואוסטע משכילים תלמידי־חכמים, און ס׳איז גאָרניט קיין וואונ־דער יענער טייל פון באַריכט פון פיליפּאָווער רב, אַז אין תלמוד־תורה לערנט מען דקדוק (אין 1872!) און „לשונות עמים".[29]

אין סואוואַלקער תלמוד־תורה האָט מען געלערנט „דקדוק און פעלקער־שפּראַכן", איידער די רעגירונג האָט עס באַפוילן. דאָס הייסט ניט, נאַטירלעך, אַז אַלע מלמדים אין סואוואַלקער תלמוד־תורה (אָדער אַנדערע חדרים) וואָלטן אויסגעהאַלטן דעם עקזאַמען, וואָס עס פאָדערט דאָס געזעץ פון 1872 „וועגן די מלמדים אין סואוואַלקער גובערניע". רוסיש, פּויליש וכו׳ האָבן געלערנט אין תלמוד־תורה אָדער חדרים שפּראַכן־לערערס פון דער מלוכה־גימנאַזיע — און וועגן אַ טייל מלמדים איז מען „דורכגעקומען". טשיבולסקי, וואָס איז געווען שול־אינספּעקטאָר אין שטאָט סואוואַלק פאַר קאַרגע 30 יאָר (1871—1899), האָט פאַרשטאַנען די לאַגע פון די אַלטע מלמדים און ניט געפאָדערט פון זיי בכל חומר הדין צו קענען רוסיש. סידארסקי, וועלכער איז געקומען אויף זיין אָרט, האָט געהאַט די זעלביקע שטעלונג.[30] אַ פּאָר מלמדים האָט טשיבולסקי באַזייטיקט — צוליב מורא פאַר זיך, ער איז אָבער געווען בדרך כלל אַ יידן־פריינד, און אַ דאַנק אים האָט מען אַראָפּגענומען דעם איסור פאַר יידישע קינדער צו לערנען אין לערער־סעמינאַר פון ווייווערי, קרייז מאַריאַמפּאָל.[31]

מיטן רוסיש פון די מלמדים האָט מען זיך אַן עצה געגעבן, פּונקט ווי מען האָט געפונען אַ רפואה צו דער מכה פון געזעץ פון 15טן אפריל 1888 וועגן דער צאָל פון די מלמדים. לויטן דאָזיקן געזעץ האָט אויף 1000 יידן אין אַ שטאָט געמעגט עקסיסטירן נאָר איין חדר, וואָס האָט אויך געמיינט פּראַקטיש: איין מלמד. די יידן אין סואוואַלקער גובערניע האָבן אָבער אויסגע׳פּשט׳לט, אַז מלמדים מעגן האָבן באַהעלפערס, וואָס זייער צאָל ווערט דורכן דערמאָנטן געזעץ ניט באַגרענעצט. טשי־בולסקי האָט מקבל געווען דעם דאָזיקן אויסטייטש, און אויך דער שול־אינספּעקטאר פאַר סואוואַלקער קרייז נענאַדקעוויטש האָט עס אָנגענומען.[32]

די תלמוד־תורה אין סואוואַלק איז געווען אַ גרויסע אונטערנעמונג. זי האָט פאַרמאָגט בדרך כלל אַכט ביז צען מלמדים־לערערס און אַ דורכשניט פון 250 תלמידים, וואָס זייער גרעסטער טייל האָט ניט געצאָלט און פיל פון זיי האָט מען נאָך באַשוכט און באַקליידט. דאָס האָט אריינגעטריבן אין גרויסע הוצאות. דעם חלק הארי פון בודזשעט האָבן געשאַפן סואוואַלקער בעלי־בתים. אין 1875 גיבן אָפּ די משגיחים פון תלמוד־תורה אַ דאַנק

25. דאָרטן, 1894, נר׳ 65.
26. אין הספד איבער ר׳ יצחק־אייזיקן („נפש נקי", ווארשא, 1853) ווערט געזאָגט, אַז „כמה טרחות טרח לייסד חברת ת״ת המפוארה, אשר יסדה בק״ק סובאלק".
27. 1877, נר׳ 29.
28. „ספר המלואים", ווארשא, 1869. לויט אַ קאָרעספּאָנדענץ פון ש. פ. צייטליס אין „המגיד" (1868, נר׳ 47, הוספה), איז צו פאַרשטיין, אַז אייזנבערג איז ניט געווען מנהל פון תלמוד־תורה, נאָר פון אירע וויכטיקסטע מעצענאַטן. — אין מערערע קאָרעספּאָנדענציעס רעדט זיך נאָר וועגן 250 תלמידים אין ת״ת.
29. „הלבנון", 1872, נר׳ 39.
30. זע „המגיד", 1888, נר׳ 10. דער מחבר פון אַרטיקל אין „המגיד" איז א. ס—ר., אָבער לויט אַלע סימנים איז קלאָר, אַז דאָס איז דער שוין פריער דערמאָנטער לערער פון ווערשז־באָלאָווע א. א. סנדלר.
31. „המליץ, 1883, נר׳ 96.
32. א. א. סנדלר אין „המליץ", 1903, נר׳ 139. — געהילף פון טשיבולסקין איז געווען דאַנילעוויטש.

א מיטגליד־קארטע פון סואוואלקער תלמוד־תורה

די אָרטיקע מנדבים, און זיי רעכענען אויס נאָמען ביי נאָמען 87 בעלי־בתים.[33]

פאַר די אָרטיקע איז אָבער דאָך געווען שווער צו דעקן דעם גאַנצן בודזשעט און זיי האָבן זיך געווענדט, משמעות, נאָך הילף ביי יידישע בעלי־צדקה אין אויס־לאַנד. וועגן איינעם פון זיי געפינען מיר, אַז ער האָט זיך וואַרעם אָפּגערופן און האָט אין משך פון אַ ריי יאָרן געגעבן נדבות פאַר סואוואַלקער תלמוד־תורה. דאָס איז געווען דער באַרימטער יידישער מעצענאַט און כלל־טוער ר׳ משה מאָנטעפיאָרי.

אויף איין נדבה פון מאָנטעפיאָרין האָט די הנהלה פון ת״ת אָפּגעשיקט צו אים דעם ווייטערדיקן בריוו:

„ביראת הכבוד הננו החתומים מטה, חברי ועד הת״ת דפה, להודות לך על הסך של 5 לירות שטערלינג, ששלחת לנו למשען הת״ת בעירנו. נפשנו מלאה חרדת קודש בראותנו, כי לבך רחב מני ים לעשות צדקה וחסד, ובהיותך משגיח מן החלונות לתקן ולחזק כל דבר נפל ביעקב, הנך גם מציץ מן החרכים לחזק כל בדק ולשחד מכחך בעד כל פעולה טובה ומועלת.

נפלאים מעשיך, איש צדקות אהב. נפשנו יודעת מאד, כי הנך נעלה על כל רחשי לבנו בהיותך דרוש גם ללא שאלוך וכל מחשבות לבבך רק לרדף צדקה ולהצמיח ישועות בארץ, עד כי תפרש כנפי חסדך בכל רחבי תבל, ובאשר תמצא ידך לזרע צדקות שם הנך. ע״כ תפלתנו ערוכה לד׳, באל הרועה אותך זה מאה שנה, כי יוסף לך שנות חיים וירבה כחול ימיך, יפרח צדיק כתמר ועצמותיך יחלץ, למען תהיה למופת בקרב הארץ ולכבוד בתוך עמך בית ישראל עד שוב כבוד יעקב, בשוב ד׳ שבות עמו״.[34]

די קאָרעספּאָנדענץ וועגן דאָזיקן בריוו איז גע׳־חתמ׳עט פון ישראל־זלמן סטאראָפּאָלסקי, אַ גרויסן בר־אורין און שרייבער אין צייטונגען, וואָס איז דעמאָלט (און פיל יאָרן שפּעטער) געווען דער מנהל פון תלמוד־תורה.[35]

פון טיפן דאַנק און דרך־ארץ וועגן צו מאנטעפיאָרין האָבן די פירערס פון תלמוד־תורה באַשלאָסן אים אויס־צוקלייבן ווי אַן ערן־מיטגליד פון דעם מוסד. דער יידישער באַרימטער נדבן האָט געגעבן זיין הסכמה און אויף אַזאַ אופן איז סער משה מאנטעפיאָרי געווען מערערע יאָרן אַ „חבר כבוד ותפארת״ פון אַ מוסד אין סואוואַלק.

אַ גרויסן חלק אין גייסטיקן אויסבוי פון דער תלמוד־תורה האָט געהאט הרב ר׳ יעקב טוביה גאָלד־בערג, וועלכער איז דאָרטן געווען דער ראש הישיבה אין משך פון 31 יאָר (פון 1864—1895). ר׳ יעקב איז געווען פריער אַ רב אין עטלעכע שטעטלעך אַרום סואוואַלק. ער איז געווען אַן אָנהענגער פון לערנען „שפת המדינה״. ער האָט אויך געשריבן חידושי־תורה אין „הלבנון״ און אַנדערע העברעאישע צייטשריפטן.[36]

אין די 90ער יאָרן האָט דער איין שטאָקיקער בנין פון תלמוד־תורה געהאַלטן ביים איינפאַלן. אין 1894 איז ער גרינטלעך רעמאָנטירט געוואָרן און מען האָט אַרויפגעבויט אויף אים נאָך צוויי עטאַזשן.[37]

חדרים, פון פאַרשיידענע טיפּן, זיינען אין 1894 געווען אין סואוואַלקער קרייז 225 מיט 225 מלמדים און 2960 קינדער.[38]

וועגן אַלגעמיינעם שטייגער פון די ישיבה־בחורים אין סואוואַלקער גובערניע שרייבט י. ש. ווייס אין זיין „טלטולי גבר״, אַז זייער לעבן איז געווען בעסער און אַנגענעמער, ווי אין די ישיבות פון ליטע און אַז זיי האָבן זיך דאָרטן געפילט פרייער. דאָס איז זיכער ריכטיק, נעמענדיק אין באַטראַכט די גאַנצע השכלה־אַטמאָספערע אין אָט דער געגנט.

*

איינע פון די באקאנטסטע יידישע חינוך־אינ־סטיטוציעס אין סואוואַלקער גובערניע איז געווען די העברעאישע שול אין סייני, וואָס איז געגרינדעט און געפירט געוואָרן פון דעם דעמאָלט גוט־באַוואוסטן השכלה־שרייבער ט״ף (טוביה־פּנחס) שאַפּיראָ. אין דער פּראָגראַם פון דער שול זיינען אַריין די לימודים פון: תנ״ך, גמרא, עברית, רוסיש, חשבון, געאָגראַפיע פון רוסלאַנד און אַנדערע.[39]

ט״ף שאפיראס שול, וואָס איז אַזוי שטאַרק אונטער־געשטיצט געוואָרן דורך די משכילים־קרייזן אין סייני, האָט זיך אָבער גאָר גיך אָנגעשטויסן אויף פיל שווערי־קייטן און האָט קיין גרויס אריכת־ימים ניט געהאט. די שול איז געשאַפן געוואָרן אָנהייב 1874 מיט 60 תלמידים און 5 לערערס. אָבער אין אַ קאָרעספּאָנדענץ פון סייני שוין אין זעלביקן יאָר ווערט איבערגעגעבן, אַז די שול האַלט ביים אונטערגיין.[40] ט״ף שאפירא אַליין לייקנט אָפּ די קלאַנגען וועגן מעגלעכן פאַרמאַכן זיך פון זיין שול, ער גיט אָבער אַליין צו — אין צווייטן יאָר פון איר עקסיסטענץ — אַז זי האָט זיך פאַר־קלענערט אויף אַ העלפט אין איר צאָל תלמידים און לערערס.[41]

די פּערזענלעכקייט פון ט״ף שאפירא האָט זיכער געהאט אַ גרויסע השפעה אויפן יידישן לעבן אין סייני, ביחוד אויף די אָרטיקע משכילים. אַ דאַנק אים זיינען זיי געווען פאַרבונדן מיט צענטראַלע השכלה־מוסדות, ווי, למשל, דער „חברת מרבי השכלה בישראל״ אין

33. „המגיד״, 1875, נר׳ 39.
34. „המגיד״, 1884, נר׳ 33.
35. לויט אַ פריערדיקער קאָרעספּאָנדענץ פון זעלביקן סטאַראָ־פּאָלסקי אין „המגיד״, 1883, נר׳ 23, איז די נדבה געווען 10 פונט. 85 אָרעמע קינדער פון תלמוד־תורה זיינען פאַרן געלט אָנגעטאָן געוואָרן אין נייע מלבושים און געגאַנגען אין אַ גרויסער פּראָצעסיע דורך דער שטאָט.
36. געשטאָרבן י״ט אייר תרנ״ה. אים האָבן מספיד געווען הרב הגאון ר׳ טוביה קאצענעלנבויגן, אב״ד סואוואַלק, און הרב ר׳ בנימין מגנצא.
37. „המליץ״, 1894, נר׳ 53 און 1893, נר׳ 27.
38. יעוור. ענציקל.
39. „הצפירה״, 1874, נר׳ 8.
40. „הצפירה״, 1874, נר׳ 19.
41. „הצפירה״, 1875, נר׳ 2.

פּעטערבורג, וואָס האָט זיי געשיקט ביכער און צייטונגען.[42] ניט געקוקט אויף דעם, זיינען אָבער, משמעות, די השכלה־פּאָזיציעס אין סייני געווען פיל שוואַכער, ווי אין סואוואַלק, סיי אין די 70ער, סיי אין די 80ער יאָרן. אין אַ גרעסערער קאָרעספּאָנדענץ פון סייני שרייבט אברהם צבי פּאלניצקי אין 1885, אַז די „פּינצטערע" נוצן אויס די פּאָגראָמען, ווי אַן אָפּשרעק־מיטל קעגן דער השכלה און אַז פיל יידישע עלטערן שיקן ניט זייערע קינדער אין די וועלטלעכע שולן, ווי אַ תוצאה פון אַזאַ פּראָפּאָגאַנדע.[43] אַנטי־השכלה פּראָפּאָגאַנדע איז, נאַטירלעך, געווען אויך אין סואוואַלק, אָבער אירע ממשות'דיקע רעזולטאַטן זיינען געווען פיל נישטיקער, ווי אין סייני.

ניט נאָר די השכלה נאָר אויך די תלמוד־תורה אין סייני האָט געהאט ווייניקער מזל, ווי די תלמוד־תורה אין סואוואַלק.

ט"ף שאפירא שרייט געוואַלד אין 1883 וועגן דער פּעדאַגאָגישער און פינאַנסיעלער לאַגע פון סייניער תלמוד־תורה.[44]

אין זעלביקן יאָר, אין אַן אַנדער צייטונג, שרייבט אַן ענלעכע קאָרעספּאָנדענץ פון סייני חלוונא בערנשטיין. ער באַטאָנט, אַז דער מצב פון תלמוד־תורה איז שוין פיל יאָרן אַ שלעכטער, און ער רופט נאָך הילף, כדי זי צו ראַטעווען פון אונטערגאַנג.[45]

טאַקע אינעם זעלביקן יאָר קומט אַ קול־קורא צו שטיצן די תלמוד־תורה „ביחוד לאנשי סגולתנו בניו־יארק ובפעטערסבורג". דער קו"ק איז גע'חתמ'עט דורך די גבאים פון תלמוד־תורה: משה פין, משה שאפירא, ברוך ליפשיץ, שלמה בערקמאן.[46]

אַ קלאָר בילד וועגן דער וועלטלעכקייט פון יידן אין סואוואַלק און אין גובערניע איז דער באַזוך פון יידישע יינגלעך און אויך מיידלעך אין די מלוכה'שע גימנאַזיעס. דאָרטן איז שוין אפילו אין די 70ער יאָרן ניט געווען קיין זעלטנקייט, אַז יידישע בחורים און מיידלעך זאָלן אפילו פאָרן שטודירן אין די אוניווער־סיטעטן פון רוסלאַנד און אויך פון אויסלאַנד.

שוין אין 1867 געפינען מיר אַן אומגעוויינלעך (פאַר יענער צייט) גרויסע צאָל יידישע קינדער אין דער מלוכה־גימנאַזיע פון סואוואַלק: 27 יידישע תלמידים! אין דער מיידל־גימנאַזיע האָבן געלערנט עטלעכע יידישע מיידלעך אינעם זעלביקן יאָר. די 13 יעריקע ג. ליפּסקי האָט זיך זייער אויסגעצייכנט אין די קלאַס־עקזאַמענס.[47]

אין 1872 האָט אַ יידישער בחור, קליינערמאן, געענדיקט די סואוואַלקער גימנאַזיע מיט אַ גאָלדענעם מעדאַל.[48]

יעקב גאָלדבלאַט פון סואוואַלק האָט אין 1878 שוין געשטודירט אין פּעטערבורגער קונסט־אַקאַדעמיע. ער האָט שפּעטער באַקומען מערערע פּרייזן פאַר זיינע קונסט־אַרבעטן.[49]

אין 1884 איז דער יידישער ערדמעסטער אין סואוואַלק, קורליאַנדטשיק, געווען אַן אוניווערסיטעט־געענדיקטער.[50]

שמואל־זונדל פינקלשטיין פון פיליפּאָווע האָט אָנהייב 80ער יאָרן געענדיקט רעאל־גימנאַזיע אין מאַרבורג.[51]

אין מיטן די 80ער יאָרן איז די צאָל יידישע שילערס אין דער סואוואַלקער רוסישער גימנאַזיע, וועלכע האָבן „אונטערגעקנעלט" מיט זייערע קריסטלעכע חברים, געווען אַזוי גרויס, אַז די דירעקציע האָט דורכ־געפירט אַ ספּעציעלע אַנקעטע ביי די יידישע גימנאַזיסטן, ווער פון זיי גיט געצאָלטע לעקציעס צו די ניט־יידישע גימנאַזיסטן. דער ציל איז געווען קלאָר: פאַרבאָטן אַזאַ מין חבר'ן זיך, ווי דאָס איז שוין געווען אין די גימנאַזיעס פון מינסק, ווילנע און אין אַנדערע ערטער.[52]

אין 1887 האָבן 7 יידישע תלמידים געענדיקט די רוסישע גימנאַזיע אין סואוואַלק. 4 פון זיי זיינען אָנגענומען געוואָרן אין וואַרשעווער אוניווערסיטעט.[53]

אין 1888 זוכט דער גימנאַזיע־שילער פון סואוואַלק יעקב בערנשטיין זיין טאַטן יצחק, וואָס האָט מיט יאָרן פריער געשטודירט אין די אוניווערסיטעטן פון בערלין און ברעסלוי.[54]

סוף אַכציקער יאָרן האָבן צוויי זין פון אסתר און זלמן ראָזנטאַל[55] פון סואוואַלק, אליעזר און אברהם, געלערנט אין דער אָרטיקער גימנאַזיע. זייער טאָכטער מנוחה האָט אין 1889 פאַרענדיקט איר מאטורע־עקזאַמען מיט אַ גאָלדענעם מעדאַל.[56]

די צאָל יידישע גימנאַזיסטקעס אין סואוואַלק איז געווען אַזוי גרויס, אַז אפילו די גרינדערס פון „בקור חולים" אין סואוואַלק זיינען געקומען בעיקר פון זייערע רייען.[57] אגב, דער קאָרעספּאָנדענט פון דער דאָזיקער

42. ח"ץ הכהן גיביאַנסקי, „המליץ", 1878, נר' 25. — אין „תולדות חברת מרבי השכלה בישראל", חלק א', ז' 114 איז דאָ אַ בקשה פון די „מחזיקי בית־הספר בסייני" אין 1874 וועגן הילף.

43. „המליץ", 1885, נר' 38; פּאַלניצקי איז געווען לערער אין סייני און קאלוואריע. אין „ימים ושנים" פון מ. י. פריד (ז' 82) איז דאָ אַ לענגערע שילדערונג וועגן אים.

44. „המליץ", 1883, נר' 27.

45. „הצפירה", 1883, נר' 32.

46. „הצפירה", 1883, נר' 86.

47. „המגיד", 1867, נר' 31.

48. „המגיד", 1872, נר' 28.

49. Jewish Encyclopedia, VI., p. 21

50. „דער פּוילישער אידעל", לאָנדאָן, נר' 9.

51. „המגיד", 1885, נר' 21.

52. „המליץ", 1885, נר' 81.

53. „המליץ", 1887, נר' 203.

54. „המגיד", 1888, נר' 35.

55. ז. ראָזנטאַל האָט, אגב, זיך אויסגעצייכנט אויפן פּאַריזער שאכטורניר אין 1867.

56. „המליץ", 1889, נר' 139 און 1890, נר' 3; „יודישעס פאָלקס־בלאַט", נר' 33, פּעטערבורג, 1889.

57. „המליץ", 1890, נר' 215.

ידיעה איז אַליין אַ פרוי, אסתר ברוינראָט — פון די גאָנץ זעלטענע דערשיינונגען אין די דעמאָלטדיקע העברעאישע צייטונגען.

אין 1900 האָבן צווישן די גימנאַזיע־אביטורי־ענטפנס אין סואוואַלק זיך אויסגעצייכנט די יידישע מיידלעך מינע בוראק פון סואוואַלק און פרייד פון סיניי.[58]

אַזאַ גרויסע צאָל משכיל׳ישע און האַלב־משכיל׳ישע אינטעליגענץ, ווי דאָס האָט פאַרמאָגט סואוואַלק, האָט, נאָטירלעך, געפילט אַ גרויסע באַדערפענישׂ אין אַ יידיש (פינקטלעכער: העברעאיש) בוך. די ערשטע דערלויבענישׂ, אויף וויפל אונדז איז באַקאַנט, אויף צו עפענען אַ יידישע ביבליאָטעק איז אַרויסגעגעבן אין 1867.[59]

אין 1891 איז געשאַפן געוואָרן אין סואוואַלק די חברה „שפה ברורה", וואָס איר ציל איז געווען צו פאַרשפרייטן די העברעאישע שפראַך. „שפה ברורה" האָט געגרינדעט אַן אייגענע ביבליאָטעק אין 1891. דער גביר מאַרקסאָן האָט געגעבן אַ צושטייער צו איר גרינדונג.

די „שפה ברורה" האָט גלייך ביים אנהייב געציילט 70 חברים בערך. זיי האָבן געפירט אַן אַקטיווע טעטיקייט. יעדער חבר האָט עמעזוס מיט אַ צווייטן חבר פון „שפה ברורה" רייידן העברעאיש. יעדן מוצאי שבת פלעגן זיי זיך צונויפקומען אין אַ שול הערן אַ העברעאישע לעקציע אַדער דורכפירן אַן אַנדער אונטערנעמונג, אַלץ אויף עברית.[60] אין זעלביקן יאָר האָבן זיי אויפגעפירט לטובת „שפה ברורה" מ. ל. ליליענבלומס „זרובבל",[62] וואָס איז איבערגעזעצט געוואָרן אויף העברעאיש פונעם אַרטיקן באַוואוסטן לערער זאב דאנייגער. אין אַ יאָר אַרום איז די זעלביקע פאַרשטעלונג געשפּילט געוואָרן דורך די שפה־ברורה׳ניקעס לטובת „לחם עניים". אין „זרובבל" האָט זיך אויך באַטייליקט אַן אַקאַרשט־געגרינדעטער העברעאישער אַרקעסטער מיטן לאָנגן מליצה׳דיקן נאָמען: „מנגנים בכלי־שיר מאהבה מבני ישראל". צווישן די אַרטיסטן אין „זרובבל" האָבן זיך געפונען די לערערס [יעקב אליעזר] ווישניסקי און [שמעון] ווייסייסקי.[63]

אין אַ רשימה פון 120 חברים אין 1901 פון „אחיאסף", דער בשעתו וויכטיקסטער געזעלשאפט פאַר העברעאישער ליטעראַטור, געפינט זיך דער נאָמען פון סאוואַלקער ב. סעריייסקי.[64]

די סואוואַלקער משכילים האָבן אַרגאַניזירט אין די לאָנגע ווינטער־אָוונט קורסן פאַר דערוואַקסענע. אַזעלכע אָוונט־קורסן זיינען, למשל, געשאַפן געוואָרן אין 1899 פאַר רוסיש און חשבון. די לערערס זיינען געווען: ווייסקי, שייסקי, אלכסנדראוויץ און מידד. אין זעלביקן יאָר איז אויך אַרגאַניזירט געוואָרן די חברה „תורה מציון" (משמעות, פון ציוניסטן) ספעציעל פאַר אַרבעטערס צו לערנען תנ״ך און יידישע געשיכטע.[65]

אַ בילד וועגן דער אַלגעמיינער השכלה־שטימונג אין סואוואַלקער גובערניע און ביחוד אין איר הויפּט־שטאָט קען מען געפינען אין די זכרונות און בריוו פון אליעזר מרדכי אַלטשולער, אַ סואוואַלקער מבטן ומלידה.

אַלטשולער, וועלכער האָט אַרגאַניזירט אַ גרופּע חובבי־ציון פון סואוואַלק און אומגעגנט צו פאָרן זיך באַזעצן אין ארץ ישראל, שרייבט אין 1881, אין אַ בריוו צו ז. ד. לבונטן, וועגן אירע חברים אָזוי: „מיר זיינען אַלע בני תורה ותבונה, ניטאָ קיין אייגער אין אונדזער חברה, וואָס קען ניט קיין דריי אָדער פיר שפראַכן, אויסער דער הייליקער שפראַך פון אונדזערע אבות."[66]

זאב דאנייגער, וועלכער איז געווען פון אַלטשולערס הויפּט־מיטהעלפערס אין אַרגאַניזירן זיך אויבן דערמאָנטע גרופּע, באַקלאָגט זיך אין אַ בריוו צום באַקאַנטן יחיאל מיכל פינס אין נאָמען פון זיינע חברים, הלמאי די „חברת מיסדי הישוב" האָט אַ תקנה, אַז „מען טאָר ניט לערנען אַ יידיש קינד קיין שום שפראַך אויסער העברעאיש".[67]

וועגן דער פראַגע פון רעליגיע שרייבט אַלטשולער, אין זעלביקן בריוו צו לבונטין, די וויי־טערדיקע אינ־טערעסאַנטע שורות, וואָס גיבן אַ קלאָר בילד וועגן גייסטיקן פרצוף־פנים פון יידן אין סואוואַלקער געגנט אין יענער תקופה:

„איך זיין פראַגע, אייב אונדזער חברה איז באַזירט איף טאָלעראַנץ אַדער רעליגיעזן פאַנאַטיזם... קען מען זאָגן, אַז אַזעלכע פאַנאַטיקערס זיינען אין אונדזערע קריין (גלילותינו) דאָ וויניק (מיין קורסיוו — ב. כ.) — כאָטש אַזעלכע מענטשן וווּרן ניט בטל [אפילו] צווישן טויזנט... אונדזעריקע זיינען דאָ פאַראַן מערער פון זיערייקע, און מיר פירן ניט קיין דיסקוסיעס מיט זיי, און זיי האָבן איך מורא צו עפענען אַ מויל קעגן אונדז."[68]

געוואָן וויניק שטעט אין תחום־המושב, וואו מען האָט געהאַט מורא „צו עפענען אַ מויל" קעגן חובבי־ציון אין משכילים.

58. „הצפירה", 1900, נר׳ 151.
59. „המגיד", 1867, נר׳ 7.
60. „הצפירה", 1891, נר׳ 7/6.
61. „המליץ", 1891, נר׳ 45.
62. „זרובבל" אַדער „שיבת ציון", אַ דראַמע אין 5 אַקטן פון מ. ל. ליליענבלום, אדעס, 1887.
63. „המליץ", 1891, נר׳ 66 און 1892, נר׳ 100; „הצפירה", 1892, נר׳ 87 און 98.
64. „השקפה על מעשה החברה „אחיאסף", וואַרשא, תרס״ב.
65. „הצפירה", 1899, נר׳ 124.
66. „כתבים לתולדות חבת ציון וישוב א״י", כרך ג׳, זייט 323, נר׳ 1115.
67. דאַרטן, ד׳ 119.
68. דאַרטן.

חיבת ציון

סוואולקער יידן זיינען פון די עשרה ראשונים אין דער באוועגונג פון חיבת־ציון.[1] אין פראקטישער אַרבעט פאר ישוב א״י זיינען די סוואולקער טאקע אפשר די סאמע ערשטע צווישן אלע חובבי־ציון.

קאַרעספאַנדענטן האבן אפט א טבע צו איבער־טרייבן די גרויסקייט פון זייער שטאט, ס׳איז אבער לחלוטין ניטא קיין ברעקל גוזמא אין די ריידן פון „אחד מחובבי ציון״ פון סוואולק, אז „די מענטשן פון אונדזער שטאט סוואולק זיינען דאך געווען די ערשטע, וואס האבן זיך א נעם געטאן צו פארווירקלעכן דעם גדאנק פון ישוב ארץ־ישראל״.[2]

אברהם־אליהו סנדלר, ניט קיין פנים חדשות אין „המליץ״, שרייבט דארטן, אז „פיל האבן געקוקט אויף איר [אויף סוואולקער חברה צו קויפן ערד אין א״י], ווי אויף א פעסטן יסוד, אויף וועלכן מען קען בויען אונדזער גאנצן פאלקס־בנין״.[3]

דוד גראדאן, דער באוואוסטער רעדאקטאר פון „המגיד״, שרייבט אין איינעם פון זיינע בריוו צו די סוואולקער אלטשולער און ברימאן, אז „איר זייט די ערשטע פון אלע צעשפרייטע יידן״, וועלכע קומען ניט בעטן קיין נדבות פאר א״י, נאר גייען אליין פארווירק־לעכן די אידיי.[4]

א. דרויאנוב, איינער פון די הויפט־פארשערס פון חיבת־ציון, שרייבט וועגן סוואולקער חברה „יסוד המעלה״, אז זי איז איינע פון די ערשטע, וואס זיינען געשאפן געווארן פאר ישוב הארץ.

אין זיין גרויסער אַרבעט וועגן דער ציוניסטישער וויילנע שרייבט יצחק ברוידעס, אז סוואולק איז געווען צווישן די ערשטע זיבן שטעט פון חיבת־ציון.[5]

אויך אין זייערע ניי־איינגעוואנדערטע לעזנדער זיינען סוואולקער געשטאנען אין די ערשטע רייען פון חיבת־ציון. אנהייב ניינציקער יארן איז „דער ערשטער צווישן די יונגע [ניי־געקומענע], וואס האט געטראכט צו מאכן לאנדאן פאר א [יידיש]־נאציאנאלע שטאט, געווען דער טייערער משכיל איש־כישור״ פון סוואולק. ער און נאך דרייי חברים „האבן עהאט דעם כוח צו שטיין אויף דער בימה און צו פריידיקן פאר טוינטער מענטשן״ וועגן בנין הארץ. דעם 18טן יאנואר, 1893, איז אויף אן אסיפה פון 20 מענטשן, מערסטנס מיטגלידער פון סוואולקער שול אין לאנדאן, באשלאסן געווארן צו שאפן א חברה „אהבת ציון״. די חברים האבן געדארפט צאלן וועכנטלעך און

1. דער ערשטער חובב־ציון אין איינעם פון די אמאליקע גרעסטע יידישע צענטערס, אין וואַרשע, איז געווען דער סוואולקער שרייבער דוב אריה פרידמאן. דאס דערציילט ד״ר י. שאצקי אין זיין „געשיכטע פון יידן אין וואַרשע״ (באנד III, ז׳ 269), אבער נישט אנגעבנדיק זיין אפשטאם.
2. „המליץ״, 1893, נר׳ 57.
3. דארטן, 1883, נר׳ 18.
4. „מימים ראשונים״, ערוך: א. דרויאנוב, תל־אביב, 1934/35, 5. „וילנה הציונית ועסקניה״, תל־אביב, 1939.

דורך דעם וואלט אין 7־6 יאר אַרום יעדערער געהאַט זיך איינגעשאפט אַ שטיקל נחלה אין ארץ־ישראל.*[5]

נאך צענדליקער יארן פאר חיבת־ציון זיינען יידן פון סוואולק און אומגעגנט עולה געווען קיין א״י. שוין אנהייב פופציקער אין אפשר סוף פערציקער יארן זיינען סוואולקער געווען אין א״י ניט אויף די פינגערס צו ציילן, אזוי, אז אין 1856 האט שוין עקסיסטירט אין ירושלים אַ כולל סובאלק [ולומזא], וואס האט אינעם זעלביקן יאר זיך באַטיליקט אין גרינדן דארטן די חברה קדישא. אין 1866 איז דער כולל סובאלק (ולומזא) אריין אין „ועד הכללי של החלוקה״.**[5]

פון די מצבות־אויפשריפטן אין אלטן ירושלים, וואס אשר־ליב בריסק האט צונויפגעקליבן, איז צו זען, אז אין די זעכציקער און זיבעציקער יארן האבן אין דער הייליקער שטאט געלעבט ניט ווייניק סוואולֿ־קער. עטלעכע ביישפילן פון די דאזיקע אויפשריפטן:

יונה כהן מסוואלק, תרי״ט.

הצדקת והישרה כפה פרשה לעני חנה בת ר׳ יהודה מסוואלק, תרכ״ה (אשת ר׳ זרח מסוואלק שנקרא ר׳ זרח המשיח).

רישל אשת ר׳ חיים גודלעווער מסובאלק, תרכ״ז.

צבי ב״ר זאב הכהן מסוואלק, תרל״ב.

רחל בת הרב המגיד יעקב אשת יוסף מסוואלק, תרל״ד.[6]

מצבה פון תרל״ה פון ר׳ יחזקאל מכולל סובאלק, אביו של מאיר אברהם סנדלר.

מצבה פון „הישיש וי״א מ׳ יעקב בר׳ דוד נוסבוים מראצק, נפטר תרל״ו.[6]*

וועג א. מ. אלטשולער איז אין 1882 עקומען אויף זיין ערשטן וויזיט אין ארץ־ישראל, האט ער געטראפן אין ירושלים דעם סוואולקער ר׳ ישראל־לייב סלאבוטיצקי, וואס לויט זיין מעמד אין דער עזעלשאפט איז קענטיק, אז ער האט דארטן געלעבט שוין צענד־ליקער יארן.[7]

יידן פון סוואולק און אומגעגנט זיינען אין יענע יארן, משמעות, געפארן קיין ארץ־ישראל ניט ווייניק

*5. „זכרונות ציון״, ד. פאניץ, באלטימארע, 1903, זז׳ 9, 20.
**5. „דור דור ועולין״, דר. י. ד. ווילהלם, ירושלים, 1946, ז׳ 126. — אין 1902 האבן זיך געפונען אין כולל 616 נפשות, מערער ווי אין יעדן פון אלע איבעריקע כוללים. די נדבות פון סוואולֿק־לאמזשע פאר זייער כולל אין ירושלים האבן אין זעלביקן יאר באטראפן 7000 דאלאר, מערער פון אלע איבעריקע כוללים. אין 1903 האט דער אמעריקאנער גביר ר׳ ישראל זילבערטאל אויסגעבויט הייזער פאר סוואולקער כולל׳ניקעס אין קוואַרטאל „מאה שערים״ פון ירושלים. זע: „ספר זיכרון לקהילת לומזה״, ירושלים, תשי״ג, רעדאגירט פון ד״ר יום־טוב לעווינסקי.
6. זע צום סוף „חלקת־מחוקק״ אין ביבליאגראפיע־אפטייל.
*6. דארטן.
7. „כתבים לתולדות חבת ציון וישוב א״י״.

אונטער דער השפעה פון אַ פּראָפֿאָגאַנדע, וואָס איז דאָרטן אָנגעגאַנגען. אָזוי, למשל, געפינען מיר, אַז ר׳ צבי־הירש קאַלישער, פון די רבנים־חלוצים פֿאַרן געדאַנק פון שיבת־ציון, לויבט שטאַרק אין 1873 די אָגיטאַציע פֿאַר ישוב א״י פון „הרב המאור הגדול וכו׳ זבולון [בארי״ט] נ״י אבדק״ק פיליפאָווי״.[8]

די דאָזיקע פּראָפֿאָגאַנדע, ווי אויך די משפחה־פֿאַרבינדונגען מיט לאַנדסלייט, וועלכע האָבן זיך באַזעצט אין א״י שוין מיט יאָרן פריער, זיינען געווען פון די פֿאַקטאָרן, וואָס סאוואַלק איז געווען פון די ערשטע צו דערהערן דעם רוף פון חיבת־ציון. אַ חלק אין דעם האָט אויך דער פּיאָנערן־גייסט פון די יידן אין סאוואַלקער געגנט צו גיין דאָרטן, וואו אַ וועג האָט נאָך געדאַרפט אויסגעטראָטן ווערן.

אין 1881 איז אין סאוואַלק געשאַפֿן געווארן די אגודה „יסוד המעלה״. איר הויפּט־גרינדער, פירער און אידעאָלאָג איז געווען ר׳ אליעזר־מרדכי אַלטשולער, זיינע הויפּט־מיטהעלפערס — זאב הכהן דאנייגער, ר׳ יצחק־דוב ברימאן און יהושע־זאב ברימאן.

דער ציל פון די סאוואַלקער יסוד־המעלה׳ניקעס איז געווען — עולה זיין קיין א״י. די זאָך האָט אַנגענומען תיכף גאָר קאַנקרעטע פֿארמען. אַלטשולער און זיינע מיטהעלפערס האָבן אַרגאַניזירט אַ גרופּע פון 30 בעלי־בתים, וואָס יעדער פון זיי האָט זיך מתחייב געווען איינצוצאָלן אויף זיין חלק 2,000 רובל, וועלכע דער נייטיקער שטח באָדן אין א״י וועט אינגעקויפט ווערן. האַנטגעלט האָט יעדער געגעבן פופציק רובל. די צאָל חברים פון דער אגודה איז גיך אויסגעוואקסן.

אין אַ בריוו פון 5טן דעצעמבער, 1881, סאוואַלק, צו ז. ד. לבונטין, קרעמענטשוג,[9] שרייבט אַלטשולער וועגן זיין פלאַן, ווי די זאָך צו פֿארווירקלעכן. קודם כל וועלן געשיקט ווערן אַ פּאָר שליחים קיין א״י, כדי אויסצופֿארשן די לאָגע אויף אַן ארט, און אויב זייער באריכט וועט זיין אַ גוטער, „דעמאָלט וועלן געבן די דאָזיקע חברים, ווי אויך די נייע, וועלכע וועלן זיך מצטרף זיין צו אונדז, די געהעריקע סומע געלט, וואָס איז נייטיק פֿארן אינקויף פון דער ערד און פֿארן בנין פון די הייזער, און 5 אָדער מערער חברים וועלן [דעמאָלט] אַפּפֿארן קיין א״י אינצוקויפן די ערד און זי באָארבעטן. און ווען ס׳וועט קומען די צייט פון זייער, וועלן אַרויס פֿארן צו זיי די איבעריקע חברים, און ווען ס׳וועט קומען די צייט פון שניט, וועלן אַפּפֿארן אַהין זייערע פרויען און קינדער צו שניידן מיט געזאַנג זייערע סנאָפּעס״.

וועגן די צילן פון דער חברה שרייבט אַלטשולער אינעם זעלביקן בריוו, אַז „די כוונה איז אַראָפּצוברענגן פון זיך דעם יאָך פון לוקסוס״ און אַז „מיר וועלן באָארבעטן די ערד מיט אונדזער כוח און אונדזערע הענט״.

אַלטשולער רעדט דאָרטן אויך וועגן דער שפראַך־פראַגע. ער שרייבט: „איינע פון אונדזערע תקנות וועט זיין, אַז אין לאָגד פון אונדזערע אבות וועלן מיר רעדן אין דער שפראַך פון אונדזערע אבות״. ער ברענגט דאָרטן אויך די מיינונג פון די חברה־פירערס וועגן רעליגיעזער טאָלעראַנץ, לימוד פון פרעמדע שפראַכן וכו׳[10].

ר׳ מרדכי אליעזר אַלטשולער

אין „יסוד המעלה״ זיינען אָנגענומען געווארן ווי חברים נאָר אַזעלכע, וועלכע „האָבן ליב זייער פאָלק און לאָגד מיטן גאַנצן האַרצן און זיי זוכן דעם טובת הכלל״ און וועלכע נעמען זיך אַן אָפּצוטרייסלען „פון אַלע מיאוסע מידות, וואָס האָבן געמאַכט דעם יידישן נאָמען צו שאַנד אינעם לאָגד, וואו מיר וואוינען״.

אין אַן אַנדער ארט שרייבט אַלטשולער וועגן די סיבות, וואָס האָבן אין סאוואַלק אַרויסגערופן דעם געדאַנק פון ישוב ארץישראל. ער דערמאָנט, אַז נאָך פֿאַר די פּאָגראָמען פון די 80ער יאָרן האָבן יידן רוסלאַנד־פוילן שוין געהאט אויסצושטיין פיל צרות, וויי רויבעריין, אונטערצינדונגען פון יידישע שטעטלעך און טאָקע איך פּאָגראָמען. אויך אין סאוואַלק, שרייבט ער, האָבן יידן מורא געהאַט, אַז מען וועט אונטערצינדן יידישע הייזער־קוואַרטאַלן. יידן פלעגן פּשוט ניט שלאָפן פֿאַר מורא פון שריפות. זיי האָבן אפילו אָנגעשטעלט שומרים, וואָס זאָלן היטן ביי נאַכט די שטאָט. אַלטשולער דערמאָנט, אַז שוין דעמאָלט האָט צווישן די שטעטלשע יידן זיך אָנגעהויבן צו פֿארשפרייטן דער געדאַנק וועגן שאַפן אַ חברה מיטן ציל צו פֿארן קיין א״י.[11] בריוו פון ענלעכן אינהאַלט שרייבט אַלטשולער צו יעקב גאָלדמאַן און זאב דאנייגער צו י. מ. פּינעס.[12]

איידער די סאוואַלקער יסוד־המעלה׳ניקעס האָבן

8. „הלבנון״, תרל״ג, נר׳ 3.
9. „כתבים לתולדות חבת ציון...״, נר׳ 1115, ז׳ 323.
10. זע וועגן דעם אויך קאַפּיטל „חינוך און השכלה״.
11. „מימים ראשונים״, כרך א׳.
12. דאָרטן זד׳ 93, 94.

באַשלאָסן צו שיקן דעלעגאַטן קיין א״י „לתור את הארץ״, האָבן זיי געפּרואווט אַרויסבאַקומען אינפאָרמאַציע דורך בריוו צו פאַרשיידענע פירנדיקע פּערזענלעכקייטן, ביחוד אָבער צו י. מ. פּינעס אין ירושלים. זיי האָבן געזוכט ענטפערס אויף די פראַגעס: וועט די טערקישע רעגירונג שטערן זיך צו באַוואָפענען, כדי זיך קעגנ־צושטעלן אין פאַל פון אַן אָנגריף? דאַרף מען מורא האָבן פאַר דער שכנות פון ווילדע אַראַבער? וועט די רעגירונג ניט שטערן „אונדזער רעליגיעזע הנהגה און דעם חינוך פון אונדזערע קינדער״? איז בעסער אָנצו־נעמען די שוץ פון דער טערקישער רעגירונג אָדער די פּראָטעקציע פון אַן אייראָפּעאישער מאַכט? אאז״וו.

איינע פון די שאלות־ותשובות צווישן פּינעסן און די סואוואַלקער איז באַזונדערס אינטערעסאַנט. די סואוואַלקער חברים פון „יסוד המעלה״, וועלכע האָבן זיך געגרייט צו פאָרן קיין א״י, זיינען אַלע געווען בעלי־בתים. זיי האָבן אָבער געוואוסט, אַז אָן בעלי־מלאכות וועלן זיי ניט קענען אויסקומען, האָבן זיי געשריבן פּינעסן, אַז זיי רעכענען מיטצונעמען אויף זייער חשבון 20 יידישע האַנטווערקערס פון סואוואַלק. אויף דעם האָט פּינעס זיי געענטפערט, אַז בעלי־מלאכות זיינען גראָד דאָ גענוג, נאָר אויב זיי קענען, זאָלן זיי מיטנעמען 20 קריסטלעכע ערדאַרבעטערס[13] (מיין קורסיוו — ב. כ.).

דערביי איז אויך כדאי צו באַמערקן, אַז אין סואוואַלקער „יסוד המעלה״ זיינען געווען חברים אויך פון מאַריאמפּאָל, לאַזדיי, קאַלוואַריע, און אויך פון מעזעריטש, בריסק און קאָוונע.

ז׳ תשרי תרמ״ב (1882) האָבן די מיטגלידער פון „יסוד המעלה״ באַשלאָסן אויף אַן אסיפה צו דעלעגירן 2 שליחים קיין ארץ־ישראל: א. מ. אַלטשולער און ר׳ יוסף ראָזנטאַל. היות דער לעצטער האָט שפּעטער חרטה געקראָגן, האָט אַ צווייטע אסיפה אויסגעקליבן אויף זיין אָרט ר׳ יצחק־דוב ברימאַן. אויף הוצאות הדרך האָבן געגעבן די מיטגלידער פון דער חברה.[14]

די אויפגאַבע פון די שליחים איז געווען צו ברענגען: „קלאָרע אינפאָרמאַציע וועגן קלימאַט פון לאַנד, ערד־אַרבעט, לעבן פון די שטאָטישע און דאָרפישע, וועגן תבואה און פּרות, רינד און שאָף; קלאָרע אינפאָרמאַציע וועגן דער נייטיקער סומע פאַר אַ משפחה זיך דאָרטן צו באַזעצן, קלאָרע ידיעות וועגן דער זיכערקייט פאַרן לעבן און אייגנטום מצד דער רעגירונג און די איינ־וואוינערס״.[15]

[די חברה „יסוד המעלה״ האָט געהאט אַ גאַנצע פּראָגראַם פון ציל און מעטאָדן, וואָס איז געווען אָפּ־געדרוקט אונטערן נאָמען „פּראָגראַממע לאחוזת יסוד המעלה בארץ הצבי״].[16]

אַלטשולער האָט געשריבן פיל סענטימענטאַלע בריוו וועגן זיין אנקום צו די ברעגעס פון הייליקן לאַנד. וועגן זיין וועג קיין ירושלים שרייבט ער: „מערערע מאָל בין איך אַראָפּ פון וואָגן, און געפאַלן צו דער ערד, און זי אַרומגענומען, און געקושט אירע שטיינער מיט ברענענדיקע ליפּן״.[17]

אין ירושלים האָבן די סואוואַלקער שליחים געהאַט אויסצושטיין ניט פארויסגעזעענע צרות. זיי זיינען אריינ־געפאָרן צו זייער פריינד י. מ. פּינעס. פּינעס איז געווען אַ פרומער ייד, ער איז אָבער ניט אויסגעקומען מיט די קנאים פון ירושלים, וועלכע האָבן אים פּשוט אריינגעלייגט אין חרם. די ירושלימער קנאים, צוזאַמען מיטן דערמאָנטן סואוואַלקער תושב אין ירושלים ר׳ אריה סלאבוטיצקי, האָבן געוואָרנט די דעלעגאַטן, אַז אויב זיי וועלן ניט פאַרלאָזן דאָס הויז פון פּינעסן, וועט מען זיי אויך אריינלייגן אין חרם. די רבנים פון ירושלים בראש מיטן באַוואוסטן גאון ר׳ יהושע לייב דיסקין האָבן געהאט אַ ספּעציעלע זיצונג וועגן אריינלייגן אין חרם „די געסט פון סואוואַלק״, אָבער זיי האָבן באַשלאָסן אויף ניט. ירושלימער פאַנאַטיקערס האָבן אָבער געשריבן קיין סואוואַלק, אַז מען זאָל די שליחים קיין וואָרט ניט גלייבן, ווייל — אַזוי האָבן זיי דערציילט — „שחתנו את דרכנו ונתחברנו לאנשי רשע ומרמה״ (מיר האָבן פאַרדאָרבן אונזער וועג און זיך פאַרבונדן מיט רשעים און ליגנערס).

אַלטשולער און ברימאַן זיינען געווען אין ארץ־ישראל ביי 4 חדשים. כדי עס זאָל ניט ווירקן שלעכט אויף אַנדערע, אויב זיי וועלן אַוועקפאָרן מיט ליידיקן, האָבן זיי איינגעקויפט די „נחלת ארבל הקרובה לטבריא״. די קניה איז אָבער שפּעטער ניט צושטאנדגעקומען און דאָס האַנטגעלט איז פארפאַלן געוואָרן.[18]

דער באַריכט פון די סואוואַלקער דעלעגאַטן איז ניט געווען צו דערמוטיקנדיק. זיי האָבן אָנגעוויזן אויף פיל שווערקייטן סיי פאַר די חברים פון „יסוד המעלה״, סיי אין אַ בריוו צו ר׳ שמואל מאָהילעווער.[19] עמעצער האָט דערשנאַפּט די שלעכטע ידיעות וועגן ארץ־ישראל און עס איבערגעגעבן צום „וואסכאָד״. אין „המליץ״ (1885, נר׳ 24) האָט אַלטשולער גיך אָפּגעלייקנט די פאַרעפנטלעכטע ידיעות.

אַלטשולערס אינפאָרמאַציע וועגן מצב אין ארץ־ישראל, וואָס איז דערגאַנגען צו דער עפנטלעכקייט ניט צוליב זיין שולד, האָט געמאַכט אַ געוואַלדיקן רושם. דער באַוואוסטער יידיש־רוסישער שרייבער ל. לעוואַנדא שרייבט צו אפרים דיינאַרדן וועגן דעם אזוי: „ווי אַ

13. דאָרטן.
14. דאָרטן, ז׳ 120.
15. כתבים לתולדות חבת ציון..״, ז׳ 334. — אין דער ביבלי־אָגראַפישער שריפט „קרית ספר״, כרך י׳, ז׳ 406, ווערט אָנגעוויזן אויפן גרויסן ווערט פון אַלטשולערס בריוו פאַר דער געשיכטע פון חיבת־ציון.
16. „כתבים...״, ז׳ 402.
17. „מימים ראשונים״, ז׳ 164.
18. זע ווייטער וועגן י. אבנר, וועלכער מאָלט אַ ביסל אַנדערש די גאַנצע געשיכטע.
19. „מימים ראשונים״, ז׳ 689.

דונער אין מיטן העלן טאָג האָט אַ זעץ געטאָן איבער אונזער קאָפּ דער בריוו, וואָס ה׳ אַלטשולער האָט געשיקט, אין וועלכן ער שילדערט די אלע פּרטים פון דער לאגע, וואס ער האט געזען אינעם הייליקן לאַנד במשך פון פינף מאָנאַטן — אין וועלכן ער מאָלט אַלע ענינים פון ישוב אין זייער שוואַרצע פאַרבן אָן אַ ברעקל ליכט״.[20]

די סואוואלקער דעלעגאטן האבן דערציילט פאר זייערע חברים וועגן אלע מכשולים אויפן וועג פון באזעצן זיך אין ארץ ישראל, זייער אויספיר איז אבער געווען: מיר דאַרפן און מיר מוזן עולה זיין אַהין. אַלטשולערס באריכט איז געווען אַן אמת׳ע פּראָגראַם־רעדע, וואס איר תמצית האט באטייט: מיר מוזן זיין חלוצים, נאך אונדז וועלן אנדערע קומען.[21]

ניט געקוקט אויף דעם ניט גינסטיקן באַריכט פון דער דעלעגאַציע, האט זיך אבער די חברה „יסוד המעלה״ פארגרעסערט נאך איר צוריקקער און איר צאָל חברים האט דערגרייכט 156 (לויט אַ צווייטן מקור — 137). אויך די אלטע חברים האָבן אָנגענומען דעם אויספיר פון אלטשולערן און ברימאנען און זיי האבן אויף אן אסיפה באשלאָסן צו שיקן אַ צווייטע דעלעגאציע קיין ארץ־ישראל פון דריי מענטשן: ר׳ מענדל בוראק, ווי אַ מבין אויף באָדן, ר׳ ברוך ראָזנבערג, ווי אַ קענער פון פראַנצויזיש, וואָס איז געווען נייטיק פאַרן קומען אין באַריר מיט די רעגירונגס־מוסדות אין א״י, און דער דריטער איז געווען אַ בריסקער.

דאָס מאָל זיינען די דעלעגאטן אויטאָריזירט געווארן איינצוקויפן אַ נחלה פון 10.000 דונאם. מען האט זיי מיטגעגעבן 5.000 רובל אויף האַנטגעלט.דער סכום איז געקומען פון 100 חברים, וואָס יעדערער האָט געגעבן 55 רובל.[22] (די איבעריקע 500 רובל זיינען מסתמא געגאנגען אויף הוצאות־הדרך, הכנות וכדומה).

די צווייטע דעלעגאציע איז אין איר פערזאָנען־צוזאמענשטעל געווען גאר אַנדערש, ווי די ערשטע. ר׳ מענדל בוראק, אַ ייד אַ גביר, האט ניט פארמאגט יענע פלאַמיקע אמונה אין חיבת־ציון, ווי אן אלטשולער. שוין אונטערוועגס האט ער חרטה געקראָגן אויף זיין אָננעמען די שליחות און עטלעכע מאָל זיך געוואָלט פּשוט אומקערן קיין סואוואַלק. אַזאַ שטימונג פון איין דעלעגאַט האָט געמוזט זיך אויסווירקן אויך אויף די אַנדערע צוויי שליחים.

פון אונטערוועגנס האָבן די דריי דעלעגאַטן טעלע־גראַפירט וועגן אַ ידיעה, אַז די טערקישע רעגירונג פאַרבאָט יידן ניט־בירגערס זיך צו באַזעצן אין ארץ־ישראל. די רעגירונג דערלויבט אָבער יידן זיך צו קאָלאָניזירן אין דער דערבייאיקער סיריע, פרעגן זיי, צי זאָלן זיי פאָרן ווייטער. אויפן סמך פון אָט דער דעפּעשע איז גיך גערופן געוואָרן אַן אסיפה פון די חברים פון „יסוד המעלה״, וואו ס׳איז באַשלאָסן געוואָרן צו טעלע־גראַפירן די שליחים: פאָרט און זעט. וואָס שייך דעם ענין סיריע איז ה׳ תמוז תרמ״ב אַרויס אַ ספּעציעלער אָנפרעג צו אַלע חברים אין סואוואַלק און אין די איבעריקע שטעט, אויף וועלכן כמעט אַלע האָבן גע־ענטפערט: ניין.[23]

ריין אָביעקטיוו האָבן די סואוואַלקער שליחים זיך באמת געפונען אין אַ שווערער לאַגע. געקומען אין אַ לאַנד פון אמת׳ע טערקישע געזעצן, וואו זיי האָבן ניט געפונען זייערע הענט און זייערע פיס, מיט אַ גזירה אויף ערד־פאַרקויף צו ניט־בירגערס, וואָס מען האָט געקענט אַרומגיין נאָר מיט די אָריענטאַליש־פאַר־פּלאָנטערטסטע וועגן, מיט אַן איסור ניט צו בויען הייזער און פלאַנצן וויינגערטנער אָן ספּעציעלע דער־לויבענישן, וואָס איז געווען שווער צו באַקומען, ביחוד פאַר פרעמדע, און נאָך אַזעלכע באַגרענעצונגען און באַשווערונגען.

סיי סוביעקטיוו, סיי אַביעקטיוו האָבן זיך די באַ־דינגונגען אויסגעלייגט אַזוי, אַז נאָך עטלעכע וואָכן זיין אין א״י זיינען די דריי שליחים פון סואוואַלקער „יסוד המעלה״ אָפּגעפאָרן מיט ליידיקן.[24] י. מ. פּינעס האָט קריטיקירט מענדל בוראַקן, אַז ער איז ניט געווען מיטן גאַנצן האַרצן אין זיין שליחות און דאָס האָט געבראַכט צום דורכפאַל. אַלטשולער אין זיינע זכרונות האָט אויך געהאט די זעלביקע מיינונג. אָבער די דאָזיקע מיינונג שיינט אונדז צו זיין צו גוזמא׳דיק. נאָך אַלעמען האָט ניט בוראַק, ניט די אַנדערע מיטגלידער פון דער דעלעגאַציע באַשטימט ניט צו קויפן קיין נחלה אין א״י. דאָס האָט באַשטימט די הנהלה פון „יסוד המעלה״ אין סואוואַלק בראש מיט אַלטשולערן, ווי ער אַליין גיט עס איבער אין אַ בריוו פון ט׳ באב תרמ״ב צו פּינעסן.[25] לויטן זעלביקן בריוו איז צו זען, אַז ס׳איז געווען אַן אַנדער פאַקטאָר, וואָס האָט מיטבאַשטימט דעם אויסגאַנג פון א״י־באַזוך פון דער צווייטער דעלע־גאַציע — די געאַנדערשטע שטימונג פון אַ טייל חברים פון „יסוד המעלה״. אַלטשולער דערציילט דאָרטן, אַז די הויפּט־סיבה, וואָס חברים האָבן געוואָלט פאָרן קיין א״י, איז געווען די מורא פאַרן אייגענעם לעבן. איצט אָבער, שרייבט ער, איז דער דאָזיקער מאָטיוו פיל שוואַכער געוואָרן, ווייל דער נייער אינערן־מיניסטער, גראַף טאָלסטאָי, האָט געגעבן גוטע הבטחות וועגן זאָרגן

20. „דברי הימים לציון ברוסיא״, חלק ב׳, אפרים דיינארד, קארני, תרס״ד, ז׳ 4.
עס איז באמת שווער צו פאַרשטיין, ווי אַזוי מען האָט געקענט שרייבן „ודיבת הארץ בפיהם״ אויף די צוויי געטרייע סואוואַלקער ראשונים פון חיבת־ציון (זע: „חדרה״, עבר הדני, תל־אביב, תשי״א).
21. דאָרטן, ז׳ 221.
22. דאָרטן, ז׳ 401.
23. דאָרטן, ז׳ 256.
24. אין ד. תדהר׳ס „אנציקלופדיה לחלוצי הישוב ובוניו״, ז׳ 566, ווערט געזאָגט, אַז „אחוזת יסוד המעלה״ איז שפּעטער אריבער פון די סואוואַלקער צו די מעזריטשער. דאָס איז אָבער אַ טעות: סואוואַלקער „יסוד המעלה״ איז געווען נאָר אַ חברה, ניט קיין אחוזה. געווען אַן אחוזה „יסוד המעלה״ אויך, אָבער זי האָט ניט געהערט צו די סואוואַלקער.
25. דאָרטן, ז׳ 260.

פאר אלע טיילן פון דער באפעלקערונג און זיי געבן גלייכע שוץ. חברים פון „יסוד המעלה", שרייבט נאך אלטשולער, האבן זיך איך דערשראקן פאר נייעם באפעל פון אינערן־מיניסטער, אז פאר אגיטאציע צו פארלאזן רוסלאנד וועט מען שטארק באשטראפט ווערן. דער גאנצער טאן פון בריוו איז זייער אן אומעטיקער, און א צעבראכענער דערציילט אלטשולער פינעסן, אז „נשארתי בודד במועדי".

אלטשולער איז נאך געווען א צוויט מאל אויף א באזוך אין א"י, אין 1904, כדי צו שאפן א באזע פאר זיין אגודה — אבער אויך דאס מאל אן רעזולטאטן.

אין איינער פון די סוואולקער דעלעגאציעס (ווי עס ווייזט אויס, איז דאס געווען אין דער צווייטער) האט זיך באטייליקט אויך דער סוואולקער מגיד־מישרים ר' יהושע זאב אבנר.[26] אלטשולער דער־מאנט ניט זיין נאמען, אבער אבנר דערציילט אליין וועגן דעם אין זיין ספר „ציר נאמן". ער שרייבט דארטן: „הרעיון הקדוש הזה [ישוב א"י] מצא קן בלבות נכבדי עיר מולדתי סובאלק ונתתי ידי להיות חבר לקיים מ"ע של ישוב א"י, היינו לקנות אחוזת נחלה בארץ־ישראל ולהתיישב שם". אבנר שרייבט מטושטש'דיק, אז ער האט געקויפט די „אחוזת ארביל", וואס „אין איר האבן זיך משתתף געווען יידן פון פארשיידענע שטעט", אבער די דאזיקע אחוזה איז די שפעטער בטל־געווארענע קניה טאקע פון דער סוואולקער צווייטער דעלעגאציע. ער האט געגעבן, דערציילט ער, 2,000 רובל האנטגעלט, אבער דורך מלשינות איז פון דעם קויף גארנישט ארויס־געקומען.

אפרים דיינארד, שרייבנדיק וועגן דער עשיכטע פון חיבת־ציון אין רוסלאנד, שרייבט אבער וועגן דעם זייער קלאר: „איש אחד ה' אבנר בא גם הוא במלאכות בני סובאלק, והאיש יודע תורה ושומר אמונים ומלאכתו שוחט, והאיש הזה אבד כסף רב על חשבון האגודה אשר שלחתו, לא באשמתו, כי אם באשמת אי־ידיעתו".[27]

די סוואולקער חברה „יסוד המעלה" — ווי די ערשטע, אדער איינע פון די ערשטע חברות, וואס האבן זיך געשטעלט ווי א ציל עולה צו זיין קיין ארץ־ישראל — איז גיך באוואוסט געווארן אין דער גאנצער יידיש־נאציאנאלער וועלט. די ידיעה, אז רייכע און חשוב'ע בעלי־בתים פון א גרויסער יידישער קהילה ווילן אויפגעבן אלע זייערע געשעפטן און פארן קיין ארץ־ישראל, כדי אליין צו באארבעטן איר ערד — די דאזיקע ידיעה האט געמאכט א קאלאסאלן רושם אויף יידן. די רוסיש־יידישע צייטשריפטן האבן פיל געשריבן וועגן סוואולקער חברה און זי ארויסגעשטעלט, ווי א מוסטער פאר יידן. מיר האבן שוין דערמאנט די ווערטער פון א. א. סנדלר, אז סוואולקער „יסוד המעלה" איז ביי פיל יידן באטראכט געווארן ווי „א פעסטער יסוד [יתד — פלעקל] צו ביין אויף אים אונדזער גאנצן פאלקס־בנין".[28]

צוליב מורא פאר א „בייז אויג" זיינען ארטיקלען וועגן סוואולקער חברה און אירע דעלעגאציעס קיין א"י אפט געשריבן געווארן אן נאמען פון מחבר. אזוי, למשל, איז אין „המגיד" פון 1881 (נר' 42) אפגעדרוקט א גרויסער ארטיקל „לישוב ארץ ישראל", וואו עס רעדט זיך וועגן דער שטאט ק., און אן נאמען פון מחבר. אין זייער בריוו האט אלטשולער שפעטער אויפגעדעקט, אז דער שרייבער פון אט דעם ארטיקל איז ער אליין, און אז ק. איז סוואולק, איז קלאר פון גאנצן סיפור־המעשה.

אין „הצפירה" פון 1881 (נר' 39) האט יעקב גאלדמאן אפגעדרוקט אן ארטיקל „על השאלות של עשרים משפחות מעיר קאלבוס" — און קאלבוס איז די פארדרייטע אותיות פון סובאלק.

אין „המגיד" פון 1882 (נר' 14 און ווייטער) זיינען דערשינען א ריי ארטיקלען אונטערן קעפל „ונשיב לשואלינו דבר" (וועגן „יסוד המעלה"). די ארטיקלען זיינען געחתמעט פון א' וב' — דאס זיינען די ערשטע אותיות פון די די פאמיליע־נעמען פון אלטשולער און ברימאן.[29]

ר' אליעזר־מרדכי אלטשולער, וואס איז געווען דער רוח החיה פון „יסוד המעלה" אין סוואולק, איז געבוירן געווארן אין מארימפאל, סוואולקער גוב., דעם 2טן פעברואר 1844. זיין פאטער האט געהייסן צבי־הירש, זיין מוטער — רחל. צו 15 יאר האט ער חתונה געהאט מיט א קוזינע, וואס איר מוטער האט געווא־ונט אין סוואולק. צו 18 יאר איז אלטשולער אריבער קיין סוואולק, וואו ער האט זיך פארנומען מיט מסחר און דארטן שוין פארבליבן כל ימיו.[30]

אלטשולער איז געווען א גרויסער תלמיד־חכם און משכיל. ער האט אנגעשריבן א פירוש אויפן תהלים, א גרויסן פירוש „פרשת מרדכי" אויף „עין יעקב".[31] אין דער הקדמה פון ספר גיט ער איבער זיין גאנצן משפחה־יחוס. ער דערציילט דארטן אויך, אז ער האט פינף זין אין אייך טאכטער און אז זיין פרוי הייסט שיינע בת ר' מאיר־יהושע דיקהייזער. צוויי פון זיינע זין, שלמה און זלמן, האבן געלעבט אין סוואולק, די איבערריקע אין לאזדיי. איינער פון זיי, זלמן, לעבט איצט אין מדינת ישראל.

אלטשולער איז געשטארבן דעם 15טן יאנואר, 1921 אין סוואולק.

די חברה פון „יסוד המעלה" איז נאך די ניט געלונגענע צווייט א"י־באזוכן פון אירע דעלעגאציעס שטארק

26. וועגן אים זע ווייטער.
27. „דברי הימים לציון ברוסיא", חלק א', קארני, תרס"ד, ד' 75.

28. „מכתבים ממערב ליטא" אין „המליץ", 1883, נר' 18.
29. די ערשטע בקשה צו דער רוסישער רעגירונג צו דערלויבן שאפן א חברה פאר ישוב א"י איז אנגענגען געווארן אין מיי 1885. ערשט אין 1890 איז די דערלויבענישן באקומען געווארן.
30. „מימים ראשונים", כרך א' זייט 91 און כרך ב' זייט 124.
31. „וארשא, תרנ"ו. אין דרוק דערשינען נאר חלק א'.

אָפּגעשוואַכט געוואָרן. 6 יאָר נאָך איר גרינדן זיך איז געשאַפן געוואָרן אין סואוואַלק די ערשטע „אָפיציעלע" גרופּע חובבי־ציון — אין נאָוועמבער 1887. אין אָט דער צייט מערקט זיך אַ פאַרשטאַרקטע טעטיקייט צו קלייבן געלט פאַר א״י, ביחוד דורך קערות ערב יום־כפור. אין בית־המדרש און בית־הכנסת, אין פיל קלויזן און מנינים איז די קערות־אַקציע דורכגעפירט געוואָרן דורך מ. טשאָסטקאָוו, משה ביאליסטאָצקי, ישראל־יהודה סערייסקי, הרב ר׳ חיים־מענדל פרידמאן, משה מאנסזאָן, חייקל קוסנערזיצקי און אַנדערע.[32]

אין גרינדן די אגודה, וואָס האָט געטראָגן דעם נאָמען „חובבי ציון מסובאלק", האָבן אַ גרויסן חלק געהאט דער שילער פון זיבעטן קלאַס גימנאַזיע קאל־וואריסקי און ש. מארקין.[33]

די סואוואַלקער חובבי־ציון, וואָס אַ טייל פון זיי האָבן זיכער געהערט צו „יסוד המעלה", זיינען געווען באַווירקט פון אירע אַרבעטס־מעטאָדן, וואָס האָט זיך אויסגעדריקט אין איין וואָרט: פאַר אַליין קיין א״י. ס׳איז דעריבער ניט קיין וואונדער, וואָס שוין אין 1889 האָבן די „חובבי ציון מסובאלק" דעלעגירט זייערס אַ חבר קיין א״י, כדי דאָרטן צו קויפן נחלות פאַר זיי — דעם ח׳ יהודה־דוד בוטקאָווסקי.

די חובבי־ציון האָבן געשאַפן געלט פאַר א״י אויף חתונות, ברית׳ן, דורך עליות, פאַרקויפן משה מאָנ־טעפיאָריס בילדער, יובילייי־באַגריסונגען (למשל: צו ר׳ זאב וויסאָצקיס זיבעציק־יאָריקן יובל) וכדומה. אין די העברעאישע צייטונגען, ביחוד אין „המליץ", קען מען געפינען רשימות מיט פיל נעמען פון קלייבערס און מנדבים פאַר א״י פון סואוואַלק, סייני, באַקלעראָווע, קראַסנאָפּאָלע, ראַצק און אַנדערע.[34]

אין באַקלעראָווע, פשעראָסלע, פיליפּאָווע זיינען די אגודות חובבי ציון געשאַפן געוואָרן שפּעטער, ווי אין סואוואַלק. אין די דערמאָנטע שטעטלעך איז די גרינדונגס־איניציאַטיוו אַרויס פון די אָרטיקע רבנים — כאַראַקטעריסטיש פאַרן פּרצוף־פנים פון די רבנים אין סואוואַלקער געגנט.[35]

לויט מערערע קאָרעספּאָנדענציעס אין די העברע־אישע צייטונגען איז צו זען, אַז אין אָנהייב פון די 90ער יאָרן איז די אַרבעט פון די חובבי־ציון אין סואוואַלק אָפּגעשוואַכט געוואָרן. איינע פון די סיבות דערפון איז געווען דער פאַקט, וואָס אַקטיווע, פירנדיקע חברים האָבן פאַרלאָזן די שטאָט, ווי, למשל, זאב הכהן דאנייגער.

סואוואַלק, די שטאָט פון „יסוד המעלה", ווערט ניט דערמאָנט אין אַ רשימה פון 1895 פון 30 שטעט, וואָס „האָבן אויסגעהאַלטן זייער ליבע צו ציון פון אָנהייב ביזן סוף" — ד״ה געגעבן 100 רובל אַ יאָר.[36]

סואוואַלק איז טאַקע געוואָרן שוואַכער אין שיקן געלט פאַר א״י, דערפאַר איז זי אָבער געוואָרן שטאַרקער אויף אַ געביט, וואָס איז ניט אַן ערך וויכטיקער, ווי נדבות — זי האָט אָנגעהויבן (אָדער בעסער: ממשיך געווען) צו שיקן אַהין חלוצים. סואוואַלק איז צווישן די ערשטע — ווידער די ערשטע! — צו שיקן מענטשן־פּיאָנערן קיין ארץ־ישראל.[37]

י. ש. ווייס, וואָס איז גוט באַהאַוונט אין סואוואַלקער ענינים, שרייבט, אַז „פון דער שטאָט סואוואַלק — וואו איך האָב דעמאָלט געוואוינט — און פון איר אומגעגנט אַליין זיינען דאמאָלסט [אין די 90ער יאָרן] אָפּגעפאָרן קיין א״י אַרום 30 יונגעלייט און דער גרעסטער טייל פון זיי איז אויסגעשטאָרבן פון דער מאַלאַריע־קראַנקייט אין די ערשטע יאָרן נאָך זייער קומען.[38]

אין 1891 איז אָנגעקומען אַ שיף עולים צו די ברעגעס פון יפו. צוליב פאַרשיידענע סיבות האָט מען די עולים ניט אַראָפּגעלאָזן און מען האָט זיי אַלעמען געדאַרפט באַזאָרגן מיט צוריקפאָר־בילעטן. צווישן זיי זיינען געווען אויך ראַצקער.[39]

אַ סואוואַלקער קאָרעספּאָנדענט שרייבט אין 1893, אַז די לעצטע 10 וואָכן זיינען אָפּגעפאָרן קיין ארץ־ישראל 5 בחורים (איינער אַ גימנאַזיסט) מיטן ציל צו ווערן ערד אַרבעטערס, און אַנדערע גרייטן זיך עולה צו זיין.[40]

אין זעלביקן יאָר געפינען מיר אין „המליץ" (נר׳ 57) אַ לאַנגן בריוו פון חלוץ ראובן גאָלדנבערג צו זיין טאַטן אין סואוואַלק. ער שרייבט פון חדרה, וואָס סואוואַלקער זיינען געווען צווישן אירע הויפּט־מיט־בויערס, וועגן די סכסוכים מיט י. כאַנקין בשייכות מיטן ענדגילטיקן אָפּשלוס פון אָפּקויפן די חדרה־נחלה (ביי 30,000 דונאם). ער לייקנט אָפּ די קלאַנגען וועגן פיל קדחת אין קאָלאָניע, און צום סוף גיט ער אַ לעבעדיקע שילדערונג פון דער טאָגטעגלעכער אַרבעט אין קאָלאָניע פון דער פרי ביז ביי נאַכט, וואו עס קומט צום אויסדרוק זיין גרויסע צופרידנקייט מיט זיין נייעם לעבן אין נייעם לאַנד.

כדי צו האָבן אַ שטיקל באַגריף וועגן דעם חלוצישן צושטייער פון סואוואַלק און איר אומגעגנט אין בוי פון ארץ־ישראל, וועלן מיר דאָ דערציילן וועגן אַ טייל פּערזאָנען פון סואוואַלק און פון די 9 שטעטלעך אַרום איר, וועלכע האָבן זיך באַזעצט אין א״י נאָך אין דער

32. „המליץ", 1887, נר׳ 232.
33. דאָרטן, נר׳ 155. — אין דעם יובילייי־העפט לכבוד ק. וויסאָצקי „דרך צדקה" (ווארשא, תרנ״ה) איז דאָ אַ באַגריסונג פון די סואוואַלקער חובבי־ציון און באַזונדערע ברכות פון די סוא־וואַלקער יהודה־לייב קאלוואַריסקי־מרגלית און חיים טובקין (זייטן 115, 141). פון „רשימות החברים לחברת תמיכת ב״י" (אדעססא, תרס״ג) איז צו זען, אַז אין 1902 האָבן עקסיסטירט אין סואוואַלק די חברות פאַר בנין הארץ: „אוהבי ציון", „בני ציון", „בנות ציון".
34. אין דער ביבליאָגראַפיע צום סוף פון דער דאָזיקער אַרבעט ווערן אָנגעגעבן די מקורות.
35. „המליץ", 1898, נר׳ 79.
36. „לוח אחיאסף", ווארשא, תרנ״ו, ז׳ 249.
37. „המליץ", 1893, נר׳ 57.
38. „טלטולי גבר", ז׳ 73.
39. „החשבון והמפעל", דו״ח קהל עדת בנ״י יפו־ירושלים, תרנ״א.
40. „המליץ", 1893, נר׳ 5.

חלוצישער תקופה און וואס האבן געהאלפן לייגן ציגל צום בנין הארץ.[41]

משה־אריה כהנא

מ. א. כהנא איז געבאָרן אין 1814 אין קאלוואריע. געווען אַ תלמיד־חכם, אַ גרויסער גביר און שתדלן. ער איז געווען זייער גוט אויפגעטראָגן מיטן סואוואלקער גובערנאטאר, וועלכער האָט אים דערלויבט צו זיצן אין זיין ביוראָ מיט אַ היטל. ווען ניקאָליי דער ערשטער האָט באַזוכט די שטאָט, האָט דער סואוואלקער גובער־נאטאָר אים פאָרגעשטעלט פאָרן קייזער. אין 1881 איז ער עולה געווען קיין ארץ־ישראל. ער איז געווען גבאי אין ירושלימער „כולל סובאלק".[42]

משה רובאָוויץ

משה רובאָוויץ איז געבאָרן געווארן אין סואוואלק אין 1835. זיין פאָטער, ר' יהודה־לייב, איז געווען אַ סופר סת"מ, זיין מאַמע האָט געהייסן כיענע. גאָר יונג איז רובאָוויץ געפאָרן קיין מארסעל, פראַנקרייך, וואו ער האָט זיך געלערנט מאָלן. אין 1851 איז ער שוין געווען אין ירושלים, וואו ער איז מיט דער צייט געווארן אַ פאַרמאָגנטער. דערביבער האָט מען אים טאָקע ס'רוב געהרופן ר' משה אפטייקער. וועז ר' משה מאָנטעפיאָרי האָט באַזוכט א"י, האָט רובאָוויץ געמאָלן זיין בילד. ער איז געשטאָרבן אין 1900 אין ירושלים.[43]

יהושע זאב אבנר

איינער פון די ערשטע אָקטיוויסט חובבי־ציון אין סואוואלק איז געווען יהושע זאב אבנר־זיסענוויין. ער איז איין געווען אַ שליח פון די סואוואלקער איינציקויפן פאָר זיי אַ שטיקל נחלה אין ארץ ישראל (אָן ערך אין די ניינציקער יאָרן[44]). אבנר איז אויך געשיקט געווארן קיין אמעריקע צו זאמלען געלט פאָר ארץ־ישראל.

אבנר האָט ארויסגעגעבן אַ ספר „ציר נאמן" (ירושלים, תרנ"ח), וואָס אין זיין הקדמה גיט ער איבער פרטים וועגן זיך. איינפ שער־בלאָט באַצייכנט ער זיך, ווי „זעירא דמן חבריא קדישא דירושלים יהושע זאב בן לא"א ר' ישראל יצחק ז"ל המכונה זיסענוויין דמתקריא אבנר למשפחת אמי נ"ע".

אבנר איז אַ געבאָרענער אין סואוואלק, וואו ער איז שפעטער געווען מגיד מישרים אין שוחט. מיט שחיטה האָט ער זיך פאַרנומען אויך אין סיניי און לייפון. ער איז געווען אַ תלמיד פון ר' ישראל סאַלאַנטער אין אין ארץ־ישראל — פון הגאון ר' יהושע ליב דיסקין.

ער איז געווען איינער פון די גרינדערס פון דער קאַלאָניע „יסוד המעלה" פון די אנשי מעזעריטש.

אבנר איז געשטאָרבן אין ירושלים אין 1899 אין עלטער פון 55 יאָר.[45]

יהודה־דוד בוטקאָווסקי

י. ד. בוטקאָווסקי איז אין 1853 געבאָרן געווארן אין סואוואלק. זיין פאָטער — צבי־נחמיה און זיין מוטער גיטל (שאפירא). ער האָט חתונה געהאט מיט חיה־רחל בת נחום ריווקינד.

יהודה־דוד איז געווען אַ חבר פון אחד־העם'ס „בני משה" און אַ גרויסער חובב־ציון. אין 1886 האָט ער אָנטיילגענומען אין אָרגאַניזירן אין סואוואלק אַ חברה פאָרן איינקויף פון אַ שטח באָדן אין א"י. אין 1889 איז ער פון די „חובבי ציון מסובאלק" געשיקט געווארן קיין א"י, כדי צו קויפן אַ נחלה פאָר זיי. אין 1891 האָט ער איינגעקויפט עֶרד, וואו ס'איז שפעטער אויסגעבויט געווארן חדרה, פון די עלטסטע א"י־קאָלאָניעס. אין 1891 האָט ער אָפּגעשיקט קיין א"י זיין זון נחמן־שלמה, וועלכער איז אָלט געווען 17 יאָר, האָט ניט פאָרטראָגן דעם קלימאַט און גיך געשטאָרבן פון קדחת. אין 1894 האָט ער אָוועקגעשיקט זיין צווייטן זון, צבי־נחמיה.

יהודה־דוד בוטקאָווסקי האָט פיר מאָל באַזוכט ארץ־ישראל. וועז ער האָט שוין געהאט בדעה זיך ענדגילטיק דאָרטן צו באַזעצן, איז אויסגעברָאכן די ערשטע וועלט־מלחמה און צעשטערט זיינע פלענער.

ר' אייר תרע"ו (1916) איז ער געשטאָרבן אין סואוואלק.[46]

פאַמיליע כהן־קאַפלאַן

הלל כהן (קאַפלאַן) איז אין 1855 געבאָרן געווארן אין סואוואלק ביי שמואל און חנה קאַפלאַן. ער האָט זיך פאַרנומען מיט מסחר אין סואוואלק, דערנאָך אין ליק (פרייסן). אונטער דער השפעה פון ר' דוד גאָרדאָן, רעדאַקטאָר פון „המגיד", וואָס איז דערשינען אין ליק, איז הלל הכהן אין 1882 אָפּגעפאָרן קיין א"י. דאָ האָט ער זיך פאַרנומען בעיקר מיט לאַנדווירטשאַפט. געלעבט אין פתח־תקוה, וואו ער איז געווען טעטיק אויף פיל געביטן. ער איז געשטאָרבן י"ח שבט תר"ע (1910).[47]

אין 1887 האָט ר' הלל כהן אָפּגענומען זיין גאַנצע משפחה, וואָס האָט זיך אויך באַזעצט אין פתח־תקוה. זיין זון ישראל, געבאָרן אין סואוואלק אין 1881, איז געווען אַן ארבעטער אין דער קאָלאָניע. זיין צווייטער זון, יחזקאל, געבאָרן אין ליק אין 1882, איז אַ קורצע צייט געווען דער ענגליש־לערער פון דער פיקא־שול אין פתח־תקוה. יחזקאל האָט זיך אָקטיוו באַטייליקט אין אַלגעמיינעם לעבן פון דער „מוטער פון די קאָלאָ־ניעס".[48]

41. די רייז לויטן געבוירן־יאָר.
42. „אנציקלופדיה לחלוצי הישוב ובוניו", דוד תדהר, ד' 389.
43. דאָרטן, ד' 366.
44. פרטים וועגן דעם זע זייט 85.
45. „חלקת מחוקק", חוברת ד', עמוד ב'.
46. תדהר, ד' 896.
47. דאָרטן, ד' 1347.
48. דאָרטן, ד' 1207/8.

פאַמיליע גאָלדנבערג

סואוואַלקער זיינען געווען פון די גרינדערס און מיטבויערס פון דער קאַלאָניע חדרה, צווישן זיי אויך אליעזר גאָלדנבערג, געבאָרן אין 1849 אין סואוואַלק, אין זיינע זין. זיין פאָטער יחזקאל האָט אין 1891 דורך „אגודת קיבנה“[49] איינגעקויפט 250 דונאָם אין חדרה. אליעזר האָט זיך באַזעצט אין ארץ־ישראל אין 1896. ער האָט אַליין באַארבעט זיין נחלה, געווען אויך טעטיק אינעם גזעזלשאַפטלעכן לעבן פון דער קאַלאָניע. געשטאַרבן אין 1919 אין יבנאל.[50]

אליעזר׳ס עלטסטער זון, ראובן, (געב. 1872, סואוואַלק) איז דורך זיין פאָטער געשיקט געווארן אין 1893 צוציוגרייטן די ווירטשאפט, נאָכן אינקויף פון די 250 דונאם. אין חדרה האָט ער געטראָפן זיין יוגנט־חבר נחמן־שלמה בוטקאָווסקי (געב. 1885, אין ביאַליסטאָק). ביידע חברים זיינען אַבער כמעט אין דער זעלביקער צייט געשטאַרבן פון מאַלאַריע (1898). אויף זייער בשותפות/דיקן קבר אין חדרה איז אויפגעשריבן: „בחייהם ובמותם לא נפרדו“.[51]

חיים גאָלדנבערג, דער צוויי־עלטסטער זון פון ר׳ אליעזר׳ן, איז געבאָרן געווארן אין 1883 אין סואוואַלק. 1901 האָט ער זיך אַנגעשלאָסן צום איבעריקן טייל פון זיין משפחה, וואָס איז שוין עולה געווען פריער, צוזאַמען מיט זיין מוטער חווה־שרה (בישקאָווסקי) און זיינע ברידער משה און יחזקאל. ער איז פון די גרינדערס פון בית־ספר און ביבליאָטעק אין חדרה. געווען אויך אַ לענגערע צייט מוכתר (דאָרפעלטסטער) פון דער קאַלאָניע. אין ערשטן וועלטקריג האָט אים די טערקישע מאַכט אין ארץ־ישראל באַשולדיקט אין צושטעלן תבואה פאַר די פיינטלעכע עגנלישע שיפן. אין 1920 איז ער געשיקט געווארן קיין פאַריז צו איק״א צו פאַרהאַנדלען וועגן אַרדענען די ענינים פון ערד אוּן וועלדער. דאָרטן האָט ער זיך פאַרקילט אוּן געשטאָרבן י״ד טבת תרפ״א (1921).[52]

משה גאָלדנבערג, געבאָרן 1886 אין סואוואַלק, איז געווען אַ לאַנדווירט, געווען אַ חבר פון „הסתדרות החקלאים“ אוּן זיך באַטיליקט אין דער שמירה אוּן הגנה פון חדרה.[53]

דער יינגסטער פון די גאָלדנבערגס, יחזקאל, איז געבאָרן געווארן 1891 אין סואוואַלק, אין „בית־המדרש למורים“ אין ירושלים איז ער געווען צווישן די תלמידים פון דוד יעלין אוּן י. מ. פינעס. אין 1919 האָט ער שטודירט מעדיציז אין צירין, שפעטער אין באָז, וואו ער האָט באַקומען זיין דאָקטאָר־טיטל. יחזקאל איז געווען דירעקטאָר פון „בית־הספר לבנות“ אין ירושלים. אַקטיוו אויפן פעדאַגאָגישן אוּן גזעזלשאַפטלעכן געביט.[54]

49. געאַרבעט אַ צייט בשותפות מיט סואוואַלקער.
50. דאָרטן, 509.
51. דאָרטן, 750, 898.
52. דאָרטן, 787.
53. דאָרטן, 1763.

מנחם־מענדל נחומאָווסקי

מ. מ. נחומאָווסקי איז אויך פון די מיטגרינדערס פון חדרה, וואו ער איז געווען אַ לענגערע צייט מוכתר. ער איז געבאָרן געווארן אין סואוואַלק אין 1862, געלערנט אין וואַלאָזשינער ישיבה, וואו ער האָט געשאַפן אַ געהיימע א״י־חברה „נס ציונה“. שפעטער האָט ער אַרגאַניזירט אַזאַ חברה אין קאָוונע, וואו ער האָט חתונה געהאַט מיט חיה־רחל קאַטלער. אין 1890 איז ער אַנגעקומען קיין א״י אוּן זיך באַזעצט אין חדרה, אוּן האָט פיל אויפגעטאָן פאַר דער קאָלאָניע.

נחומאָווסקי איז געשטאָרבן אין 1902. אַלע זיינע קינדער, אויסער איינעם, זיינען געשטאָרבן פון קדחת.[55]

חיים ראָזנטאַל

ח. ראָזנטאַל שטאַמט פון אויגוסטאָוו, וואו ער איז געבאָרן געווארן אין 1865. ער האָט געענדיקט די גימנאַזיע אין סואוואַלק, שפעטער געלערנט אין וואַרשעווער אוניווערסיטעט. געקומען קיין ארץ־ישראל אַרום 1895. געווען טעטיק אין פיל קולטור־אַנשטאַלטן.[56]

יוסף עזריהו (אוזארקאָווסקי)

אַ וויכטיקע פערזענלעכקייט אין א״י־ישוב איז געווען יוסף אוזארקאָווסקי (וועלכער האָט העברעאיזירט זיין נאָמען אויף עזריהו).

עזריהו איז 1872 געבאָרן געווארן אין סואוואַלק, געווען אַ הייסער חובב־ציון נאָך פאַר זיין באַזעצן זיך אין ארץ־ישראל אין יאָר 1893. אין 1900 האָט ער זיך אומגעקערט קיין סואוואַלק. עזריהו איז געווען דעלעגאַט פון דוויסנסקער חובבי־ציון צום פינפטן ציוניסטישן קאָנגרעס, וואו ער איז געווען אַ חבר פון דער „דעמאַקראַטישער פראַקציע“.

1905 האָט עזריהו זיך צוריקגעקערט קיין ארץ־ישראל. זיין הויז איז געווען פון די ערשטע צען הייזער אין תל־אביב.

נאָכן פאַרנעמען ארץ־ישראל דורך די ענגלענדער איז ער געווארן יושב־ראש פון דער קהילה אין חיפה. אין 1919 ווערט ער אינספעקטאָר פון אַלע פאַלקשולן אין לאַנד, וואָס געפינען זיך אונטער דער השגחה פון דער ציוניסטישער באַוועגונג. דערנאָך איז ער געווען שטעלפאַרטרעטער פון ד״ר יוסף לוריע, מנהל פון חינוך־אָפטייל אין ארץ־ישראל.

עזריהו האָט פאַרעפנטלעכט וויכטיקע לערנביכער. נאָך זיין טויט (ו׳ ניסן תש״ה) איז דערשינען זיינס אַ בוך וועגן דער מעטאָדיק פון לערנען תנ״ך.[57]

54. דאָרטן, 1186.
55. דאָרטן, 575.
56. דאָרטן, 1210.
57. דאָרטן, 1191.

חיים מרגלית־קאַלוואריסקי

סואוואַלקער געגנט האָט אַרויסגעגעבן איינע פון די קאָלירפולע פּערזענלעכקייטן פאַר די לעצטע פופציק יאָר פון דער ציוניסטישער געשיכטע, וואָס האָט גע־וואַלדיקע פאַרדינסטן פאַרן אויסלייז פון באָדן אין ארץ־ישראל — חיים מרגלית־קאַלוואריסקי.

חיים קאַלוואריסקי איז געבאָרן געוואָרן דעם 25סטן מערץ 1867 אין הויף דובראצורטקאָוו, לעבן פּשעראָסלע. זיין פאָטער אשר איז אַ מחבר פון ספר „נחלת אשר". זייער משפחה־יחוס ציט זיך ביזן תוספות יום־טוב.

חיים האָט געלערנט אין חדר און אין דער סוא־וואַלקער רוסישער גימנאַזיע. אין מאָנפּאָליע, פראַנקרייך, האָט ער געענדיקט אַגראָנאָמיע. צוזאַמען מיט די באַוואוסטע ציוניסטישע עסקנים ד"ר יהושע בוכמיל, ד"ר יוסף מאהילעווער און ד"ר יוסף ספיר האָט ער אין מאָנפּאָליע געגרינדעט די ציוניסטישע סטודענטן־אָרגאַניזאַציע „עתידות ישראל". זי איז געווען דער ערשטער יידישער סטודענטן־פאַראיין, וואָס האָט זיך אָנגעשלאָסן אָן דער ציוניסטישער אָרגאַניזאַציע.

אין 1895 איז חיים מרגלית־קאַלוואַריסקי עולה געווען קיין ארץ־ישראל. געווען דער סעקרעטאַר פון „בני משה" אין יפו. ער האָט געשאַפן די באַוואוסטע סעדזשערא־ווירטשאַפט. ער האָט אויסגעלייזט די ערד, וואו ער האָט געהאַלפן גרינדן די קאָלאָניעס יבנאל, כפר תבור, בית וגן, מנחמיה. אין לעצטן פונקט האָט קאַלוואריסקי באַזעצט גרים־רוסן, וועלכע זיינען געווען גוטע פויערים. ער האָט אויך אריינגעבראַכט אין יידישן פאָלקסבאַזיץ דעם באָדן פון כנרת, די דגניה'ס, אילת השחר, תל־חי, כפר גלעדי און נאָך אָן אַ שיעור פונקטן.

קאַלוואַריסקי איז אַ סך מאָל געפאָרן קיין אייראָפּע, כדי צו איבערצייגן ד"ר הערצל אין דער גרויסער חשיבות פון פּראַקטישער אַרבעט אין ארץ־ישראל.

קאַלוואריסקי האָט פיל געטאָן אויפן געביט פון שמירה עברית און עבודה עברית (באַשעפטיקן יידישע אַרבעטערס און יידישע וועכטערס אין יידישע ווירט־שאַפטן).

קאַלוואריסקי האָט געהאַלטן, אַז די ציוניסטישע פּאָליטיק דאַרף זיך קודם־כל באַזירן אויף יידיש־אַראַבישער פריינדשאַפט. אין דער ריכטונג האָט ער אויך געאַרבעט און אויף דעם געביט האָט ער געהאַט אויך אַ סך קעגנערס. ער האָט געקענט אויסגעצייכנט אַראַביש און געווען אויסגעבונדן מיט די אַראַבער. אַ דאַנק אים האָט באַראָן ראָטשילד געשאַפן אַ שול פאַר אַראַבישע קינדער לעבן ראש־פּנה. ער האָט צוזאַמענ־געפירט נחום סאָקאָלאָוון מיט די אַראַבישע פירערס. נאָך דער ערשטער וועלט־מלחמה האָט קיניג פייזאל אין דאָס פּרעזידיום פון אַלסירישן קאָנגרעס איינגעלאַדן קאַלוואריסקין אויסצואַרבעטן אַ פּלאַן וועגן רעגולירן די א"י־ענינים. זיין פּלאַן איז אָבער מצד די ציוניסטישע פירערס ניט אָנגענומען געוואָרן.

פון 1923 ביז 1927 איז קאַלוואריסקי געווען דער לייטער פון אַראַבישן אָפּטייל אין דער ציוניסטישער עקזעקוטיווע. זיין טעטיקייט, ביחוד אין אָט דעם דאָזיקן פּעריאָד, צו דערפירן צו אַן אמת'ן יידיש־אַראַבישן שלום האָט ניט געבראַכט קיין רעזולטאַטן.

צוליב זיינע אנשויאונגען וועגן דער יידיש־אַראַ־בישער פראַגע איז ער צוגעשטאַנען צום „ברית שלום" פון ד"ר י. ל. מאַגנעס און געווען אַ פירנדיקער חבר אין זיין לייטונג.

חיים קאַלוואריסקי־מרגלית האָט ניט זוכה געווען צו זען די גאולה פון לאַנד, פאַר וועלכן ער האָט אַוועקגעגעבן זיין לעבן — ער איז געשטאָרבן דעם 19טן יאַנואַר 1947 אין ירושלים.[58]

יחזקאל ראבינזאן

יחזקאל בן דוד ראָבינזאָן איז 1881 געבאָרן גע־וואָרן אין סואוואַלק און אין 1883 איז ער שוין געווען מיט זיינע עלטערן אין ארץ־ישראל. ער איז געווען פון די ערשטע גרינדערס פון „הסתדרות פועלי פתח־תקוה". געשטאָרבן אין 1926.[59]

יוסף זימאן

יוסף זימאן איז געבאָרן געוואָרן 1882 אין פיליפּאָווע ביי זיין פאָטער זאב און מוטער ליבע־פריידע (פראַנק). זיין זיידע חיים האָט שוין אין 1885 אַוועקגעשיקט זיינע צוויי זין אהרון און נטע צו קויפן אַ נחלה אין א"י. זיי זיינען אָבער געקומען צוריק, ווייל זיי האָבן ניט געפונען קיין פּאַסיקע ערד פאַר זיך.

יוסף זימאן האָט געשאַפן אין קאָוונע די געזעלשאַפט „גאולה" פאַרן אויסקויפן א"י־ערד פון אַראַבישע הענט. אין 1925 איז ער אָפּגעפאָרן קיין א"י. געווען פון די ערשטע בויערס פון „נחלת יצחק". ער האָט אויך געהאָלפן שאַפן דעם „איגוד יוצאי ליטא".[60]

צבי־נחמיה בוטקאווסקי

צבי־נחמיה בוטקאָווסקי האָט געשפּילט אַ ראָל אין דער תקופה פון ערב־מדינה. ער איז געווען אַ חבר פון ועד הלאומי אין ארץ־ישראל. ער איז געווען מערערע מאָל אַ דעלעגאַט אויף ציוניסטישע קאָנגרעסן. די „התאחדות האכרים" האָט אים איין מאָל אויסגעקליבן ווי איר נשיא. ער איז געווען 15 יאָר מוכתר פון חדרה. האָט פאַרעפנטלעכט אַ סך אַרטיקלען אין דער א"י־פּרעסע.

צבי־נחמיה איז געבאָרן געוואָרן 1886 אין סוא־וואַלק. אין 1895 איז ער געקומען קיין ארץ־ישראל מיט אַ טייל פון זיין פאַמיליע. צוליב אַ שווערער קדחת־קראַנקייט האָט ער באַלד פאַרלאָזן א"י. ערשט

58. דאָרטן, 809. — אין „ח"מ קלוריסקי והישוב" (ירושלים, תש"ד) ווערט אַרויסגעהויבן זיין גרויסע ראָל אין בויען נייע ישובים.

59. תדהר, 156.

60. „ילקוט החברה קדישא תל־אביב — יפו והמחוז", תל־אביב, תשט"ו, ז' ע"ב; תדהר, 582.

אין 1907 איז ער צוריקגעקומען אַהין, דאָס מאָל שוין אַ פאַרהייראַטער מאַן מיט זיין פרוי רחל וואָלף פון סואוואַלק.

צ. נ. בוטקאָווסקי איז געשטאָרבן אין 1943. אין פרדס־חנה איז אויף זיין נאָמען אויפגעשטעלט געוואָרן אַ „בית בוטקובסקי".[61-62]

אברהם משה קולר

פון יעלינעווע שטאַמט איינער פון די אַקטיווסטע און פירנדיקע חברים פונעם יידישן אַרבעטער־ציבור אין ארץ־ישראל — א. מ. קולר, געבאָרן 1889.

א. מ. קולר איז דער זון פון יעלינעווער רב ר' בן־ציון שמעון עליסזאָן. צו 12 יאָר האָבן אים זיינע עלטערן געשיקט לערנען אין דער תלמוד־תורה וישיבה פון סואוואַלק.

א. מ. קולר האָט אין סואוואַלק געגעבן „שטונדן" אויף עברית און תנ"ך. צוויי יאָר איז ער געווען לערער אויף תנ"ך און עברית אין יעלינעווע, דערנאָך לערער אין קעלם, ליטע.

אין 1909 איז קולר געקומען קיין ארץ־ישראל. געווען אַקטיוו אין „השומר" און פיל געטאָן פאַר עבודה עברית. צוזאַמען מיט דוד רמז האָט ער געאַרבעט אין „הסתדרות פועלי שומרון" (1916). געווען חבר פון „מרכז הסתדרות הפועלים החקלאים". קולר איז אויך פון די מיטגרינדערס פון דער ציוניסטיש־סאָציאַליס־טישער פאַרטיי אין א"י „אחדות העבודה", וואָס האָט נאָך איר פאַראייניקונג מיטן „הפועל הצעיר" געשאַפן די איצט מעכטיקע אַרבעטער־פאַרטיי אין ישראל מפא"י.

א. מ. קולר איז 7 יאָר געווען אין דער הנהלה פון „מרכז החקלאי". ער האָט אָרגאַניזירט דעם „חירות אמריקה". אין 1920 איז קולר אריבער לעבן אין דער קבוצה „גבע", וואו ער האָט זיך געפונען ביז דער לעצטער צייט.

קולר האָט רעדאַגירט דעם „ניב הקבוצה", „בעמק", „חג ומועד", „האמנות בחיינו".[63]

יחזקאל־אליהו חרלפ

י. א. חרלפ איז געבאָרן אין 1897 אין באַקלעראָווע. זיין פאָטער יעקב ציט זיין יחוס פון ווילנער גאון, זיין מוטער פייגע־חנה (בלאוס) — פון ר' ישראל סאלאנטער.

חרלפ האָט געלערנט אין די חדרים און ישיבה פון סואוואַלק. בעת דער ערשטער וועלט־מלחמה איז ער מיט זיין פאַמיליע פאַרוואָגלט געוואָרן קיין גרוזיע, וואו ער איז געווען אַ מיטגליד פון אָרטיקן ציוניסטישן וועד. חרלפ איז געשטאַנען בראש פון דער פאַרטיי צעירי־ציון אין גרוזיע. ער האט זיך באטייליקט אין דער אלרוסישער ציוניסטישער קאנפערענץ און אין דער קאנ־פערענץ פון צעירי־ציון אין פעטערבורג אין 1917.

1921 איז חרלפ געקומען קיין ארץ־ישראל. ער איז זייער אקטיוו אין ארבעטער־ציבור. געווען מערערע מאָל דעלעגאט צו די קאָנפערענצן פון „הסתדרות". ער האט אויך פארעפנטלעכט אַ ריי מאמרים אין „דבר" און „הפועל הצעיר" וועגן אקטועלע ענינים.[64]

אברהם שטערן (יאיר)

דער פירער פון „לוחמי חרות ישראל" („שטערן־גרופע"), וואס האט צוזאמען מיטן „ארגון צבאי לאומי" אָנגעפירט א פארביטערטן קאַמף, בעיקר מיט טעראָר, קעגן דער ענגלישער מאַנדאַטאָר־מאַכט איז געווען אברהם שטערן פון סואוואַלק.

א. שטערן איז געבאָרן געוואָרן 1907 אין סואוואַלק. זיין פאָטער מרדכי איז געווען אַ צאָן־דאָקטאָר און זיין מוטער לאה איז די טאָכטער פון באַוואוסטן ווילקאָמירער משכיל רפאל גרושקין.

בעת דער ערשטער וועלט־מלחמה איז דער פאָטער געבליבן אַ קראַנקער אין דער דייטשער געפאַנגענשאַפט. די מאַמע איז פאַרוואָגלט געוואָרן מיט אירע קינדער טיף אין רוסלאַנד. גלייך נאָך דער מלחמה איז די מאַמע געקומען צוריק קיין סואוואַלק. שטערן איז דאָרטן נאָך פאַרבליבן עטלעכע יאָר. די שווערע יאָרן אַליין און אָן עלטערן האָבן געלייגט אַ שטעמפל אויף זיין גאַנצן כאַראַקטער. 1921 האָט אברהם שטערן זיך אומגעקערט קיין סואוואַלק, וואו ער האָט געלערנט אין דער אָרטיקער העברעאישער גימנאַזיע. ער איז אויך געווען איינער פון די מנהלים פון דער סואוואַלקער יידישער סקאוטן־אָרגאַניזאַציע, וואָס ער האָט געשאַפן.

אין 1925 האָבן שטערנס עלטערן אים אָפּגעשיקט לערנען אין ירושלימער גימנאַזיע. נאָכן ענדיקן דעם אוניווערסיטעט אין ירושלים איז ער געפאָרן זיך פאַר־פולקומען אין פלאָרענץ, איטאַליע. אין 1933 האָט ער איבערגעריסן זיין שטודיום און זיך אריינגעוואָרפן אין אונטערערדישן קאַמף קעגן ענגלאַנדס ממשלה אין א"י. פון דעמאָלט איז א. שטערן באַקאַנט אונטערן נאָמען יאיר.

א. שטערן־יאיר איז געווען זייער עקסטרעם. ער האָט אָפּגעוואָרפן דעם פאַריזער פשרה־הסכם צווישן זאב זשאַבאָטינסקי און די פאָרשטייערס פון „ארגון". אפילו בעתן פלאַקער פון צווייטן וועלטקריג קעגן היטלערן, ווען די „ארגון"־פירערס אין ארץ־ישראל האָבן פּראָקלאַמירט אַ וואָפנרו קעגן ענגלאַנד, איז יאיר אַרויסגעטראָטן קעגן דאָזיקן שריט, פאַרלאָזן דעם „ארגון" און געשאַפן די „שטערן־גרופע".

די ענגלישע א"י־מאַכט האָט געהאט באַשטימט 1,000 פונט פאַר זיין קאָפּ. כ"ה שבט תש"ב איז פּאָליציי געקומען אויף זיינע שפּורן, האָט אַרומגערינגלט דאָס

61-62. דאָרטן, 506.

63. דאָרטן, 767.

64. דאָרטן, 1221.

הויז, וואו ער האָט זיך געפונען, און אין דער אַנטשטאַנענער שיסעריי איז יאיר געטויט געוואָרן.[65]

אין 1950 איז אין תל־אָביב ארויסגעגעבן געוואָרן א. שטערנס אַ בוך לידער „ספר השירים".

*

דאָס איז אַ טייל פון סוואוואלק־אָפשטאַמיקע, וואָס זיינען דאָ און דאָרט פאַרצייכנט געוואָרן צוליב זייערס אַ קלענערער אָדער גרעסטערער ראָל אין בנין הארץ. סוואוואלקער געגנט האָט אָבער אַ גרויסן „אימבאקאַנטן סאָלדאַט", וואָס האָט אויף אַזאַ אָדער אַנדער אופן זיך

65. דאָרטן, 1014; „יאיר" (אומלגאָלע בראָשור פון „לוחמי חרות בישראל", [1944?]; „הדם אשר בסף", יעקב וינשל, תל־אביב, תשט"ז.

איינגעריכט צווישן די בויערס פון ארץ־ישראל שוין פון די פופציקער יאָרן פון 19טן יאָרהונדערט און וואָס איז צעשפרייט אומבאַמערקט איבער אַלע עקן לאַנד.

דער „שמואל שאפירא מסווילק", וואָס מיר האָבן געפונען אין אַ רשימה פון 106 קראַנקע אין ירושלימער שפיטאָל „משגב לדך" — איז אין קיין אַנדער אָרט ניט פאַרשריבן מיט זיינע אויפטוען.[66] אָבער אַזעלכע סוואוואלקער „שאפירא'ס" זיינען דאָ ניט ווייניק אין ארץ ישראל.

ניט די דאָזיקע נעלמים, ניט סוואוואלקער געגנט בכלל האָבן נאָך ניט באַקומען זייער געהעריקן אָפשאַץ אין דער געשיכטע פון חיבת־ציון און אירע פאָרלויפערס.

66. „השקפה", 1904, נר' 38.

יידישע ארבעטער־באוועגונג

די יידישע אַרבעטער־באַוועגונג האָט זיך אָנגעהויבן פונאַנדערוואַקסן תחילת 20סטן יאָרהונדערט — דאָס איז אָבער די גרענעץ־צאָטע פון אונדזער דאָזיקער אַרבעט, און יענער גרויסער דראַמאַטישער קאַפיטל קען דאָ נאָר קורץ סקיצירט ווערן.

סוואוואלק האָט סוף נייַנציקער יאָרן פאַרמאָגט אַ נישקשה'דיקן יידיש־פראָלעטאַריש עלעמענט, וואָס האָט גיך אויפגענומען די רעוואָלוציאָנערע לאָזונגען פון „בונד" און שפּעטער פון די ציוניסטיש־סאָציאָליסטישע פאַרטייען. ניט אומזיסט האָט סוואוואלק געשפּילט אַ קענטיקע ראָל אין דער געשיכטע פון פאַרשיידענע אָפּצווייגן פון דער יידישער אַרבעטער־באַוועגונג נאָכן ערשטן וועלטקריג.[1]

אַ ניט קליינע השפּעה איוף צו פאַרשפּרייטן סאָציאָליסטישע אידעאַלן צווישן זי יידישע אַרבעטערס אין יוגנטלעכע אין סוואוואלק סוף פאַרגאַנגענעם יאָרהונדערט האָבן זיכער געהאַט די יידישע סטודענטן, וואָס פלעגן זיך אומקערן אַהיים פון די דייטשע און שווייצאַרישע אוניווערסיטעטן. דאָרטן האָט דעמאָלט געוירט און געברויזט פון די פאַרשיידענע סאָציאָליסטיש־עמיגראַנטישע גרופּעס, און סוואוואלקער יידישע סטודענטן האָבן די אויפּשטורעמדיקע אידייען מיטגעבראַכט אין זייערע וואויוודערטער.

אַ חלק אין פאַרשפּרייטן די דאָזיקע אידייען האָבן אויך פאַרשיידענע חשוב'ע פערזענלעכקייטן פון אַנדערע מקומות, וועלכע פלעגן צוליב די אָדער אַנדערע טעמים זיך צייטווייליק באַזעצן אין סוואוואלק, ווי, למשל, משה קאַמיאַנסקי, דער אינטימער חבר פון באַוואוסטן סאָציאָליסט אליעזר צוקערמאַן, דעם נאָענטן מיטאַרבעטער פון באַרימטן אליעזר ליבערמאַן. קאַמיאַנסקי האָט געלעבט אין סוואוואלק אין די 90ער יאָרן.

1. זע, למשל, „יידישער אַרבעטער־פּנקס", באַנד I, רעדאַקטאָר: זרובבל, וואַרשע, 1928, ד' 353.

שוין אין דער בראשית־תקופה פון דער יידיש־רעוואָלוציאָנערער באַוועגונג אין רוסלאַנד האָט סוואוואלק פאַרנומען אַ קענטיקן פלאַץ. אין 1901־1902 איז אין סוואוואלק שוין געווען אַקטיוו אַ בונדישע אַרגאַניזאַציע. סוואוואלקער גובערניע איז געווען צווישן די צענטערס, וואו עס האָט זיך דעמאָלט געפירט די היפּט־טעטיקייט פון „בונד". אין די פאַרשיידענע געלט־אַפּרעכענונגען פון די שטעטישע אַרגאַניזאַציעס מיטן צענטראַל־קאַמיטעט פון „בונד" ווערט סוואוואלק אָפט דערמאָנט. די ציוניסטן־סאָציאָליסטן האָבן אין סוואוואלק געהאַט אינעם פון זיערע ערשטע צווייגן.[2] די יידישע גאַרבערס און בערשטטערס אין סוואוואלקער געגנט זיינען גיך אַרגאַניזירט געוואָרן, און ווען ס'איז שפּעטער — סוף 1905 אין 1907 — דאָרטן אויסגעבראָכן דער גרויסער לאָקאָאוט און דער גרויסער שטרייק, וואָס האָבן זיך געצויגן מע־רערע וואָכן, איז דער סוף געווען אַ גרויסער נצחון פון די אַרבעטערס.[3]

אין 1903 איז די לוויה פון סוואוואלקער גאַרבערייי־אַרבעטער דוד... אויסגענוצט געוואָרן פאַר אַ דעמאָנסטראַציע פון פינף שעה. אויף זיין קבר האָט מען געזונגען רעוואָלוציאָנערע לידער און געהאַלטן סאָציאָליס־טישע רעדעס. צוריק פון בית־עולם איז מען געגאַנגען אין געשלאָסענע רייען. אַזאַ זאַך איז נאָך ניט געווען קיין אָפּטע דערשיינונג און „אַנדערע אָפּיציערן האָבן אַראָפּגע־נומען די היטלען און זיך געצלמ'ט".[4]

אָנהייב 1905 זיינען דער „בונד" און אַנדערע רע־וואָלוציאָנערע פאַרטייען אין סוואוואלק געווען שטאַרק אַקטיוו. זיי האָבן דורכגעפירט אַ שטרייק אויף עטלעכע

2. „געשיכטע פון דער יידישער אַרבעטער־באַוועגונג אין רוס־לאַנד", נ. א. בוכבינדער, יידיש: ד. רויכעל, ווילנע 1931, זייטן — 170, 186, 193, 393.

3. „גאַרבער־בונד און בערשטער־בונד", ס. דובנאָוו־ערליך, וואר־שע, 1937, ד' 104.

4. „איסקרא", 1903, נר' 36.

טעג. זיי האָבן געצוואונגען צו פאַרמאַכן די קראָמען. דער „קאַמפס־אטריאד" איז געווען באוואפנט מיט קינזשאַלן און רעוואָלווערן. זייער פיל סאָלדאַטן און פּאָליציסטן האָבן פּאַטרולירט די גאַסן. זעקס־זיבן אַרבעטערס זיינען אַרעסטירט געוואָרן, צווישן זיי זכריה קריוויצקי, ביי וועמען מען האָט געפונען אַ קינזשאַל, און איינער מיטן נאָמען אברהם, ביידע סואוואַלקער שלאָסערס. שפּעטער איז אויך אַרעסטירט געוואָרן אברהם גליקסמאן, אַ פּרי־וואַט לערער, פאַר האַלטן אומלעגאַלע ליטעראַטור.[5]

פאַרשיידענע אַרבעטער־פּראָקלאַמאַציעס זיינען פאַר־שפּרייט געוואָרן אין סואוואַלק. אַנדערש מאָל זיינען די דאָזיקע פּראָקלאַמאַציעס געדרוקט געוואָרן אין סואוואַלק און געשריבן טאַקע אויף מאַמע־לשון. אַזאַ פּראָקלאַמאַציע פון סואוואַלקער „בונד" אין 1903, וואָס איז היינט אַ יקר־המציאות,[6] ווילן מיר דאָ איבערגעבן, ווי זי שטייט און גייט:

„רוססלענדער סאָציאַל־דעמאָקראַטישע ארב. פּאַרטיי
צו אללע סובאלקער ארבייטער און ארבייטערינען

ברידער און שוועסטער! ווי אַ ברייטער שטראָם האָט זיך די אַרבעטער־בעוועגונג פערשפּרייט אין דער גאַנצער וועלט; אומעדום, אין אַלע שטאדט און שטאדטלעך האבען זיך די ארבייטער אויפגעוואכט פון זייער שלאָף און זיינען ארויסגעטראָטען אויף אַ קאמפף פאר אַ בעס־סערען און אַ ליכטיגערען לעבען. אומעדום הערט זיך די שטיממע פון דעם ארבייטער, ווי ער שרייט אויס אפפען פאר דער גאנצער וועלט: „מיר מוזען פערניכטען די יעצטיגע אָרדנונג, וואו מיליאָנען שקלאַפען מאַכען די שעהנסטע פּאלאצען, און האבען אלליין קוים מיט וואָס דאָס לייב צו בעדעקען; וואו די ארבייטער מאכען אללעס, וואס די געזעללשאפט דארף האבען, און אלליין ליידן זיי דחקות און נויטה; וואו אללעס געהערט צו אַ הייפעלע מענשען, וועלכע נעהמען צו די אַללע רייכטי־מער, וואס דער ארבייטער האט מיט שווערער פּראַצע אָנגעהאָרעוועט און פאר וואָס ער בעקוממט אזא קליינעם געצאָהלט, אז ער זאל קעננען קוים דאס לעבען דער־האלטען און נאך שקלאפען בעשאפפען פאר די קאפּי־טאַליסטען. —

דעריבער ווילען מיר אזא ארדנונג, וואו די אללע מיטטלען, מיט וועלכע מען ארבייט אויס די אללע פּראָ־דוקטען, וואָס די געזעללשאפט דאַרף האָבען, זאללען געהערען צו דער גאנצער געזעללשאפט, און ניט צו איינצעלנע מענשען; אז אללע מענשען זאָללען גלייך געניעססען די פּראָדוקטען פון זייער ארבייט. אָט די ארדנונג, אין וועלכע עס וועט ניט זיין קיין הערר און קיין שקלאף, וואו אללע מענשען וועלען לעבען פריי און זיך ניט פערקויפען, ווי פערד, צום קאַפּיטאַליסט, הייסט די סאָציאַליסטישע ארדנונג. און אום צו פער־ווירקליכען די ארדנונג, גרינדען זיך סאָציאַל־דעמאָקראַ־טישע אַרבייטער־ פּאַרטייען, וועלכע שטעללען זיך אויף די פערניכטונג פון דער קאפּיטאַליסטישער ארדנונג, דער שפּיטצע פון דעם אַרבייטער־קלאַס אים קאַמפּף פיר דער ארדנונג פון אונטערדריקונג פון איין מענש דורך דעם צווייטען; זיי פיהרען אַ קאמפּף, אום איינצופיהרען די סאָציאַליסטישע ארדנונג.

מיר, סובאלקער ארבייטער סאָציאַל־דעמאָקראַטען, האבען שוין לאנג אריינגעטרעטען אין די רייהען פון אללוועלטליכען קאמפּפענדען פּראָלעטאַריאַט. מיר רופען מוטהיג צום קאַמפּף אונזערע איבריגע ברידער און שוועסטער, ווייל מיר פערשטעהען, אז דער ארבייטער־קלאסס איז דער פונדאַמענט פון דער געזעללשאַפט, ער איז דער שמשון הגבור, וועלכער האַלט די זיילען פון יעטציגער ארדנונג. זאלל ער נאר אַ טרייסעל טהאָן די זיילען, דאַנן וועט די פערפוילטע וועלט אומפאללען, און אויף איהר אָרט וועט מען אויפבויען אַ בעסערע און אַ פרייערע וועלט.

מיר, יודישע אַרבייטער, דאַרפען ניט הערען די באָבע מעשיות פון די פערטהיידיגער פון די בורזשואַזיע — פון די רבנים, וועלכע זאָגען, אַז אזוי איז באַשערט פון גאָטט, אָדער, ווי די ציוניסטען טענה'ן, אַז אַלע יודען זיינען ברידער (כל ישראל חברים). ניין, מיר דאַרפען פיהרען אונזער עקאָנאָמישען און פּאָליטישען קאַמפּף גלייך מיט אַלע ארבייטער פון אַנדערע נאַציאָנען און שטאנדיק געדענקען די הייליגע ווערטער פון אונזערע פאָר־קאמפּפער: „לעבען אין פרייהייט אָדער שטאַרבען אין קאַמפּף".

אבער מיר, רוססלאנדער ארבייטער, האָבן נאך אַ שרעקליכע הינדערניסס אויף אונזער וועג, וועלכע דער־לאָזט אונז ניט פריי געהען צו אונזער אידעאַל. צוערסט מוזען מיר פערניכטען די טיראַנישע זעלבסט הערשענדע רעגיערונג, וועלכע ליעגט אויף אונז, ווי אַ פּיאַווקע, זויגט אונזער בלוט און פערהיט שטאנדיג נור די אינ־טערעססען פון דעם קאַפּיטאַליסטן־קלאַסס. מיר מוזען פערניכטען די אַזיאַטישע רויבער־באַנדע, וואָס שטעללט זיך ניט אָב פאר קיינע שאנדליכע מיטטלען, אום אָב־צושוואַכען די מאַכט פון דעם ארבייטער־קלאַסס: דא מיט זיססע ווערטער, דא מיט נאגאיקעס און קוילען, מיט טורמעס און סיביר, דאָ דורך אָנרייצען איין נאַציאָן געגען די אַנדערע (ווי קישינעווער פּראָגראָם), אום צושטערן די אחדות פון די ארבייטער פון אַללע נאַצי־אָנען.

מיר, אידישע אַרבייטער, ליידען גאַנץ בעזאָנדערס פון דער זעלבסט־הערשענדער רעגיערונג, און דעריבער מוזען מיר מיט נאָך מעהר ענערגיע קאמפּפען געגען איהר. זי האָט אונז פערשפּאַרט אין די ד'־אמות פון דער פערפלוכטער „טשערטא אָסיעדלאָסטי", וואו מיר ווערען דערשטיקט פון ענגשאַפט, וואו די קאָנקורענץ צווישן די ארבייטער איז שרעקליך גרויס. דעריבער דאַרפען מיר, אידישע ארבייטער, קאמפּפען געגען אללע אויס־נאהמס־געזעטצען אום צו עררייכען בירגערליך־נאַצי־אָנאַלע גלייכבערעכטיגונג. דיעזען קאַמפּף פיהרט אָן דער

5. „ארבייטער־שטיממע", 1905, נר' 39, ביילאגע.
6. אַן אָריגינאַל געפינט זיך אין ניו־יארקער יידישן טעאָלאָגישן סעמינאַר.

„אללגעמיינער אידישער ארבייטער־בונד אין ליטא, פוילין און רוסלאנד".

אין דער צייט, וועגן דער רוססישער טהראָן טרייסעלט זיך פון די מאכטיגע קלעפ פון דעם קאמפפענדען פראָלעטאַריאַט, אין דער צייט, וועגן די אידישע בורזשואָזיע בענוצט אללע ניעדערטראכטיגע מיטטלען, כדי אַבצוהאַלטען דעם שטראָם פון דער ארבייטער בעוועגונג — לאָמיר, סובאַלקער ארבייטער סאָציאַל־דעמאָקראַטען, צוזאַמען מיט דעם גאַנצען קאמפפענדען פראָלעטאַריאַט הילכענד אויסרופען:

ניעדער מיט דעם קאַפּיטאַליזמוס!
ניעדער די ניעדערטרעכטיגע זעלבסטהערשונג!
ניעדער מיט דער נאַציאָנאַלער אונטערדריקונג!
עס לעבע די דעמאָקראַטישע רעפובליק!
עס לעבע דער סאָציאַליזמוס!

סובאַלקער סאָציאַלדעמאָקראַטישע ארגאַניזאַציאָן פון „בונד".

סעפטעמבער, 1903 יאָהר".
געדרוקט אין 700 עקז.
דרוקערייַ פון „בונד".
די ערשטע בונדישע פראָקלאַמאַציע, וואָס איז פאַר־שפרייט געוואָרן אין סואוואַלק, האָט דער אַרטיקער רב, ר׳ דוד טעבלי קאַצענעלנבויגן, געבראַכט אין שול, זי פאַרגעלייענט פאַר אַלעמען און זיך שטאַרק פונאַנדער־געווייענט.[7]

סואוואַלק האָט ניט ארויסגעגעבן, אויף וויפל אונדז איז באַקאַנט, קיין בונדיסטישע טוערס, וועלכע זאָלן האָבן געוואָגן באַקאַנט אויסצער די גרענעצן פון דער שטאָט. דער אינציקער, וועלכער איז געוואָגן באוואוסט ווי אַ חשוב׳ער „בונד"־טוער, איז געוואָגן ד״ר אלכסנדר מאַרגאַליס, געבאָרן אין סואוואַלק אין 1887. זיין פאַמיליע שטאַמט פון סערריי. ער האָט געענדיקט מעדיצין אָן אַ לענגערע צייט געוואָגן דאקטאר אין סואוואַלקער שטאָטישן שפּיטאָל. ד״ר מאַרגאַליס איז אומגעבראַכט געוואָרן דורך די נאַצים.[8]

וועגן ציוניסטיש־סאָציאַליסטישע פערזענלעכקייטן, וואָס שטאַמען פון סואוואַלק אָן אומגעגנט, וועלכע גע־שריבן אין קאַפּיטל „חבת־ציון".

7. „די ארבייטער שטימע", 1903, נר׳ 35, ז׳ 16.
8. „דורות בונדיסטן", רעדאַגירט פון י. ש. הערץ, ניו־יארק, 1956, ז׳ 165. אין מעקסיקאַנער „פאַרויס" (1957, נר׳ 255) וועלכע ד״ר מאַרגאַליס באצייכנט ווי איינער „פון די שענסטע פערזענלעכקייטן פון דעם „בונד" אין פוילן".

מוסדות, חברות, עסקנים

איינער פון די עלטסטע מוסדות אין סואוואַלק איז דער בית הכנסת אַדער די אַלטע שול. די דאָזיקע שול איז געגרינדעט געוואָרן אין 1821. איבער דער אריינ־גאַנגס־טיר זיינען געוועזן אויסגעקריצט די ווערטער: „זה השער לד׳ צדיקים יבואו בו". אין דער שול זיינען איינגעבויט געוואָרן עטלעכע טרעפ אויף אַראָפּ, כדי מקיים צו זיין דעם „ממעמקים קראתיך ד׳".

ווי אין פיל אַנדערע שטעט, איז דער סואוואַלקער

סואוואַלקער בית־מדרש

בית־הכנסת געשטאַנען אין אַ גרויסן הויף, וואו עס האָבן זיך געפונען אַ סך קלויזן אין קהל'שע מוסדות. אין דעם גרויסן שולהויף אין אָרום אים האָט זיך געפונען דער בית־המדרש הגדול, וואָס האָט אריינגענומען ביי 1000 מתפללים, די פישערשע קלויז (חברה "עין יעקב"), די שניידערשע קלויז, די שוסטערשע קלויז, די מוליאַרישע קלויז, ווו אויך די קלויזן פון חברה "מדרש", חברה "הכנסת אורחים", חברה "תורה". אַ ביסל ווייטער — אויף דער שואל־שמש־גאַס — איז געשטאַנען די קצב'ישע קלויז "זובחי צדק". אויפן שולהויף איז אויך געווען דער מרחץ, די מקווה, דער הכנסת־אורחים, און פסח פלעגן דאָרטן די יידן קומען כשר'ן די כלים.

דער שולהויף נאָכן הורבן

א טייל וואָגנ מיט צוויי פענצטערס פון סאוואלקער גרויסער שול, דערבי חברה "עין יעקב" (פישערשע קלויז), דערנאָך דער שטאָטישער מרחץ מיט די מקוואות, אַנטקעגן — דאָס ליידיקע אָרט פון דער רואינירטער קלויז „חברה מדרש". אויפן שולהויף דאָס איינציקע יידישע קינד חיה'לע ליפשיץ.

פון ר' אליה ראָזנטאָל, סינענסקי, צווילינג, ר' יעקב שלמה פינקאָוויץ, לייזער זק"ס, פון די האָנטווערקערס און חובבי־ציון.

דער קול־תורה האָט ניט אויפגעהערט צו קלינגען אין די פאַרשיידענע חברות פון ש"ס, משניות, קיצור שלחן־ערוך, מנורת־המאור, תהלים און אַנדערע. אין די גרעסערע שולן האָט מען געזאָגט אַ "שעור", געלערנט דאָס "בלאָט" אָדער אַ פרק משניות. אין די שבתים פלעגן די בעלי־בתים לערנערס קומען צום מרא דאתרא הערן אַ "שעור". אויסער דעם זיינען אָפט געקומען אויך קיין סואוואלק רבנים־אורחים, מגידים און סתם זאָגערס פון דברי תורה און דברי דרוש, וואָס האָבן מחיה געווען די הערצער סיי פון חשוב'ע בעלי־בתים, סיי פון האַרעפאָשענע יידן נאָך אַן אויס־מאָטערנדיקן טאָג אין קראָם אָדער וואַרשטאָט.

פון די וויכטיקסטע און עלטסטע מוסדות אין סואוואלק איז געווען אויך דער יידישער שפיטאָל. לויט אַ קאָרעספאָנדענץ פון יונה קאָפעלאָוויץ, איז דער יידישער שפיטאָל אויסגעבויט געוואָרן סוף 1859. אגב, ווערט אין דער זעלביקער קאָרעספאָנדענץ דערציילט דער אינטערעסאַנטער פאַקט, אַז די סואוואלקער קהילה שיקט יערלעך 800 רובל פאַרן יידישן קראַנקנהויז אין וואַרשע.[1] לויט די רייד פון אַנדערע קאָרעספאָנדענטן, ווי צבי־

1. „המגיד", 1860, נר' 9.

הירש אבראמזאן, ש. פ. שייטליס, אצב"ע מעלצערזאן און אַנדערע, איז דער בית־חולים געגרינדעט געווארן אין 1863. די שטאָט־פאַרוואַלטונג האָט געגעבן צושטייער אויפן אויסבוי פון דאָזיקן מוסד איבער 5.000 רובל — אַ גרויסע סומע פאַר יענער צייט. זי האָט אויך געגעבן אַ יערלעכע סובסידיע פון 150 רובל.[2] לויט ד"ר יעקב שאַצקי האָט דער סואוואַלקער שפיטאָל שוין עקסיסטירט אין 1845, האָט געהאַט ביי 50 בעטן און איז דעמאָלט געווען איינער פון די 10 יידישע שפיטאָלן אין גאַנץ פוילן.[3]

שול גאַס

די געבראַכטע דאַטעס זיינען באמת ניט אַזוי סתירה'דיק, ווי דאָס זעט אויס אויפן ערשטן קוק, כאָטש אויך ניט אַזוי פּינקטלעך. אמת איז, אַז דעם 13טן נאָוועמבער, 1862, איז דער יידישער שפיטאָל אָפּיציעל איבערגעגעבן געווארן צו דער יידישער קהילה. אָבער דער דאָזיקער שפיטאָל איז געווען אַ נייער און איז איבערגעבויט געווארן פון אַלטן פּוילישן שפיטאָל. ס'איז אויך געווען אַן אַנדער אַלטער שפיטאָל, וואָס האָט זיך געפונען אויסער דער שטאָט, ביים יידישן בית־הקברות, אין יענער איז זיכער געבויט געווארן פריער.

אין ראָט פון נייעם שפיטאָל זיינען נאָמינירט געווארן 12 גבאים: הרב ר' שמואל מאָהילעווער — יושב ראש, יצחק ביאלאסטאצקי, שבתי ראָזנצווייג, מרדכי אהרנזאָן, מרדכי ראָזנטאָל, י. קראָקאָווסקי (מיטגליד פון שטאָטראָט), ישעיה ליפשיץ (מיטגליד פון שטאָטראָט), יצחק בראון, יעקב לוקסעמבורג, שמואל ווילנער, אברהם פאָכוצקי, וואָלף רובינשטיין, פעליקס בראָמסאָן.[4]

דער בנין פון יידישן שפיטאָל איז געווען זייער אַ גרויסער און מאָדערן איינגעאָרדנטע. אין אים זיינען געווען אַן אייגענע אָפּטייק, וואוינונגען פאַר דאָקטוירים און באָדינערס און אַ גרויסע קיך. דער אַנשטאָלט איז אָנגעפירט געווארן פון 12 גבאים בראש מיטן רב.

אין די שפעטערדיקע יאָרן איז אָרגאַניזירט געווארן אַ פרויען־פאראיין צו שטיצן אָרעמע קראַנקע. אין „ועד הנשים התומכות חולים בסובאלק" זיינען געווען: חווה אייזנשטאָט, אידא בוראק, פ. אהרנזאָן, הענע פייגין און גיטל ראָזנטאָל, ווי אויך ד"ר נאָטאַנזאָן און זיין פרוי. דאָס שאָפן די דאָזיקע חברה איז צוגוטפּגעפאָלן מיטן פאַרשפרייטן זיך פון אַ גרויסער פאָקן־עפּידעמיע

2. „הכרמל", תרכ"ג, נר' 29; „המליץ", 1863, נר' 12; „המגיד", 1862, נר' 49.

3. „געשיכטע פון יידן אין ווארשע", ד"ר י. שאַצקי, ב' III, ז' 185.

4. „יוטצענקא", 1863, נר' 8. אין דער דאָזיקער קאָרעספּאָנדענץ ווערט איבערגעגעבן, אַז דאָס געלט פאַרן שפּאָן דעם נייעם יידישן שפיטאָל שטאַמט דאָס רוב „פון אונדזערע קריסטלעכע מיטבירגערס". — אַנשטאָט ליפשיץ דאַרף זיין ליפסקי. זע אונטן הערה 56.

אין שטאָט, אין 1893.[5] פיל יאָרן פאַרן פרויען־פאַראיין און שפּעטער האָבן פאַר קראַנקע געאַרבעט אויך די חברות „בקור חולים" און „לינת הצדק".

די מיטגלידער פון קאָמיטעט פון „בקור חולים" אין 1864 זיינען געווען: שבתי ראָזנצווייג, מרדכי ראָזנטאַל, יצחק ביאַלאָסטאָצקי, משה קראַקאָווסקי.[6]

אין מהומות־יאָר פון 1863 זיינען פיל משפחות אין סואוואַלק עקאָנאָמיש רואינירט געוואָרן. אין אָט דער צייט איז געשאַפן געוואָרן די חברה „תמחוי" צו געבן הונגעריקע עסן. די עסקנים פון „תמחוי" פלעגן ארומגיין איבער די הייזער מיט גרויסע זעק, וואוהין זיי פלעגן אריינלייגן דאָס געגעבענע עסנוואַרג.[7]

דער יידישער שפּיטאָל אין סואוואַלק

אין הונגער יאָר 1868 האָט הרב שמואל מאָהילעווער, וואָס איז דעמאָלט געווען רב אין סואוואַלק, אויסגע׳פּועל׳ט ביים סואוואַלקער פּאָליציי־שעף זשוראַקאָווסקי און גובערנאטאָר ג. גערווע אַ דערלויבעניש צו קלייבן אין ספּעציעלע 25 פּושקעס געלט אויף ברויט פאַר אָרעמע יידן.[8]

די עקאָנאָמישע לאַגע פון אַ סך יידישע פאַמיליעס אין סואוואַלקער געגנט האָט זיך דעמאָלט שטאַרק אַ וואַקל געטאָן און מען האָט געדאַרפט אפילו אָנקומען צו אויסלאַנד. אין איין רשימה פון „לתמיכת עניי אחינו בני ישראל ברוסלאנד ופאלען" פיגורירט סייני ווי אַ מקבל פון 50 רובל און סואוואַלק (צום צווייטן מאָל) — מיט 100 רובל.[9]

אין 1857 איז געשאַפן געוואָרן אין סואוואַלק דער „הכנסת־אורחים", וואָס האָט געהאַט אַ נאָמען ווייט איבער די גרענעצן פון שטאָט. איר ערשטער נאמן (קאַסיר) איז געווען ר׳ יחזקאל־לייב ליכטנשטיין. די דירה האָט זיך געפונען אויף פּעטערבורגער גאַס נר׳ 806.[10]

אין 1863 האָט דער סואוואַלקער גביר און עסקן אברהם ראָזנטאַל אויסגעבויט אַ ניי הויז פאַר „גמילת חסד". דאָס אַלטע גמ״ח־הויז איז אויך געווען פאַר זיין געלט. ער האָט געלייגט דעם יסוד פאַר דער חברה, געבנדיק פאַר איר ביי 1500 רובל.[11] אין די שפּעטערדיקע יאָרן איז פון גמ״ח געוואָרן אַ גרויסע ליי־און שפּאָרקאַסע.

אין 1867 איז געגרינדעט געוואָרן „סומך נופלים". אין ערשטן יאָר איז אין קאַסע געווען 450 רובל און עס זיינען געשטיצט געוואָרן 700 יידן. אין דער חברה זיינען געווען 24 גבאים, וואָס לויט אַ ריי פלעגן זיי חודש׳לעך פירן זייער אַרבעט. דער חבר־אָפּצאָל איז געווען מינימום 2½ קאָפּיקעס אַ וואָך.[12]

די חברה „קרבן עצים" האָט געזאָרגט צו באשאַפן האָלץ פאַר אָרעמע. זי איז געווען, נאַטירלעך, באַזונדערס טעטיק אין ווינטער. אין 1871, ווען ס׳זיינען אָנגעקומען גאָר שטאַרקע פרעסט, האָט די חברה דורכגעפירט אין

5. „המליץ", 1893, נר׳ 72 און 1894, נר׳ 86.
6. „המגיד", 1864, נר׳ 3. — אין 1890 האָבן יידישע גימנאַ־זיסטקעס אין סואוואַלק בראש מיט מאיר שידאָרסקיס טאָכטער באַנייט אָדער געשאַפן אַ נייעם „בקור חולים" („המליץ", 1890, נר׳ 215).
7. „המליץ", 1863, נר׳ 16 און „המגיד", 1867, נר׳ 7.
8. „המגיד", 1868, נר׳ 7, הוספה; „הכרמל", 1869, נר׳ 5.
9. „המגיד", 1868, נר׳ 16, הוספה.
10. פּעטערבורגער „הזמן", 1903, נר׳ 7/6; „המגיד", 1857, נר׳ 45.
11. „הכרמל", 1863, נר׳ 29; „המגיד", 1863, נר׳ 4.
12. „המגיד", 1867, נר׳ 7.

סואוואלק אַן אַקציע אויף האַלץ, וואָס האָט אריינגעבראַכט 120 רובל.[13]

דער סואוואלקער „לחם עניים", וואָס האָבן זיך פאַרנומען בעיקר מיט טיילן ברויט און קאַרטאָפל פאַר אַרעמע, האָט אַנדערש מאָל געטיילט אויך האַלץ. אזוי איז געווען, למשל, אין 1892, ווען סואוואלק האָט דורכגעמאַכט אַן עקאָנאָמישן קריזיס. די פירערס פון „לחם עניים" זיינען דעמאָלט געווען: אַדוואָקאַט גודזי־אַנסקי, אַדוואָקאַט קלינקאָוושטיין און דער משכיל מרדכי ראָזנבערג. זיי האָבן באַקומען די מיטהילף פון ד"ר נאַטאַנזאָן, ד"ר מרגלית און ד"ר ראָטראָזן. יעדער פון זיי פלעגט זיצן אין איינער פון די שולן און טיילן ברויט, קאַרטאָפל אין האַלץ.[14]

געווען נאָך חברות אין סואוואלק, ווי, למשל, „הכנסת כלה", „מלביש ערומים" אאז"ו.

אין 1861 איז שוין געווען טעטיק די חברה „בחורי חמד", וואָס אירע צילן האָבן מיר נישט געקענט אויפ־קלערן. לויטן נאָמען קען מען משער זיין, אַז דאָס איז געווען אַ קרייז פון וואויללערנערס, ווי אַ מין „כולל". די חברה האָט אפילו געהאט אַן אייגענעם שוחט ר' דוב ב"ר אליעזר, וואָס זיין נאָמען ווערט דערמאָנט צווישן סואוואלקער פרענומעראַנטן.

אין 1894 האָט יהושע־דוב בוראָק מנדב געווען אַ גרויסן מויער אויף אַ „מושב זקנים". אים געהאָלפן האָבן א. נאטאנזאָן און ליפסקי.[15] אין דעם זעלביקן יאָר האָט דער מושב־זקנים אָפגעדרוקט, אין העברעאיש און יידיש, זיינע תקנות. די אַרגאַניזאַטאָרס דריקן אויס קודם כל זייער שמחה מיטן אויפשטעל פון דאָזיקן וויכטיקן מוסד: „מה נכבד הוא היום הזה, יום בו התעוררו נדיבי עמנו להקים בית מחסה לזקנים וזקנות".

פאַרן ערשטן יאָר איז געווען אויסגערעכנט אנצו־נעמען ניט מערער פון 20 פערזאָנען. אויב עמעצער וויל אָבער באַצאָלן 75 רובל אַ יאָר, קען מען מאַכן פאַר אים אויסנאָם. אָנגענומען האָט מען נאָר עלטערע פון 50 יאָר, אַ יוצא מן הכלל זיינען געווען „שוואָכע אָדער פעהלערדיגע מענשען וועלכע קענען בשום אופן דורך מיהע אונד אַרבייט זייער חיונה פערדינען".

דער רעזשים אין מושב זקנים איז געווען אַ שטרענגער. אין סעיף ל"ו פון די תקנות ווערט געזאָגט: „זיי טאָרען ניכט אויסגעהן אויס דעם האָף פאָן בית מחסה זאָנדערן מיט אין שריפטליכע ערלויבניס פון גבאי אָדער משגיח".

לויטן סעיף כ"ה, האָט אַ פעלדשער געדאַרפט קומען אין מוסד יעדן טאָג, און לויט אַן אָפמאַך מיט אַ דאָקטאָר איז יענער אויך מחויב געווען צו באַזוכן דעם

13. „המגיד", 1871, נר' 3. — די נדרים פאַרן „קרבן עצים" פלעגט מען דורכפירן אין איינעם פון די לעצטע שבתים אין האַרבסט. דאָס האָט אָנגעהאַלטן ביזן חורבן.
14. „הצפירה", 1892, נר' 87.
15. „הצפירה", 1894, נאָוועמבער 7.

מושב זקנים, אויב דער פעלדשער האָט עס געהאַלטן פאַר נייטיק.

דאָס געדרוקטע ביכל מיט די תקנות, וואָס איז גאַנץ שווער צו קריגן, האָט דער באַוואוסטער ביבליא־גראַף ר' חיים ליבערמאַן אָפגעקויפט פון די סאָוועטן בעת די לעצטע מלחמה־יאָרן, וועלן ער איז פאַרוואָגלט

מושב זקנים

געווארן קיין מאָסקווע. דאָס איז געווען איינער פון די צוויי עקזעמפליאָרן, וואָס די צאַרישע צענזור פלעגט פאָדערן פון יעדער געדרוקטער זאַך. פון צאַרישן צענזאר איז טאָקע דאָרטן אָנגעשריבן, אַז דאָס ביכל איז אָפגע־דרוקט אין טויזנט עקזעמפליאָרן.

אַ ריי חברות אין מוסדות פלעגן אַראָנזשירן ליבהאָבער־פאַרשטעלונגען, כדי צו פאַרגרעסערן זייערע הכנסות. „זרובבל" פון ליליענבלום איז מערערע מאָל געשטעלט געווארן, אויך „יהודית" פון לערנער און אַנדערע.

די עסקנים אין סואוואלק האָבן געהאָט אַ ספעציעלן טעטיקייטס־שטח, וואָס דער גרעסטער טייל יידישע

שטעט האָבן עס ניט געהאַט; די זאָרג פאַרן יידישן סאָלדאַט. סאוואַלק איז געווען אַ גאַרניזאָן־שטאָט, און אָפט זיינען דאָרטן געווען הונדערטער יידישע סאָלדאַטן; וועמען די אָרטיקע כלל־טוערס האָבן באַזאָרגט מיט כשר עסן און מיט אַ פּלאַץ, וואו צו פאַרברענגען ימים־טובים.

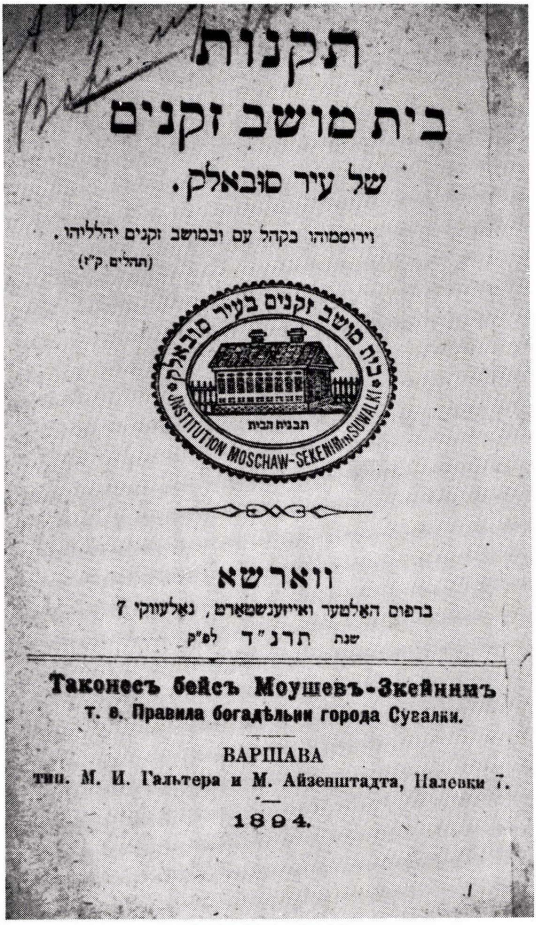

תקנות מושב זקנים

ס׳איז אויסגעפּוּעל׳ט געוואָרן, אַז שבת און יום־טוב זאָלן יידישע סאָלדאַטן זיין פריי. פאַרן דאָזיקן צוועק איז געשאַפן געוואָרן אין סוואוואַלק אַ ספּעציעלע חברה „מאכל כשר" (אַדער „קופת הצדקה"), באַזירט אויף וואָכערס. אין 1884 האָט די וועכנטלעכע הכנסה באַטראָפן

30 רובל. די צאָל יידישע סאָלדאַטן האָט דעמאָלט דערגרייכט 47, אין 1894 איז זייער צאָל געווען ארום 200, אין 1889 — 130 וכו׳.[16]

געווען אָבער אַ פּיל־פּיל שוועריקע אויפגאָבע, ווי באַזאָרגן אוניפאָרמירטע יידישע בחורים מיט כשר עסן. געווען צייטן אין רוסלאַנד, וועו יידן האָבן געזעצלעך זיך געקענט „אויסקויפן" פון מיליטער־דינסט. היות ס׳רוב בעלי־דבר האָבן ניט געהאַט די מעגלעכקייט עס אַליין צו טאָן און היות ס׳זיינען געווען דרינגלעכע פאַלן, וועו מען האָט געמוזט געבן אויסקויף געלט — איז דאָס ווידער

16. „המליץ", 1884, נר׳ 56 און 60, 1889, נר׳ 143, 1894, נר׳ 9.

שאלון לתלמידי בתי הספר היסודיים בשנת 1894

— 8 —

— 8 —

געפאַלן אויף די פּלייצעס פון די אָרטיקע כלל־טוערס. אין 1866, למשל, האָט זיך געשאַפן אַזאַ לאַגע מיט 14 יידישע סאָלדאַטן, וועלכע זיינען געווען בעלי־משפחות. האָבן הרב שמואל מאָהילעווער, ישעיה ליפּסקי, דוד ליכטנשטיין, אבעלע מאַרקסאָן און אַנדערע דורכגעפירט אַ געלט־אַקציע, וואָס האָט אריינגעבראַכט די ריזיקע סומע פון 5,000 רובל און אַלעמען אויסגעקויפט.[17]

פאַרשטייט זיך, אַז ניט אַלע מאָל איז דער עולם געווען צופרידן, ווי אַזוי די דאָזיקע טעטיקייט פון די כלל־טוערס ווערט דורכגעפירט. אַזוי, למשל, באַקלאָגט זיך שטאַרק אַ קאָרעספּאָנדענט פון סואוואַלק, הלמאי מען קויפט אויס אַנדערש מאָל רייכע זינדלעך פון פּריזיוו, בעת אָרעמע קינדער (אפילו איבער די יאָרן) לאָזט מען גיין דינען דעם צאַר.[18]

סואוואַלק, ווי אַלע יידישע שטעט און שטעטלעך, האָט אָבער געהאַט צו באַזאָרגן ניט נאָר די אייגענע הצטרכות׳ן אַליין. דאָס געפיל פון „כל ישראל חברים" איז געווען אַזוי שטאַרק, אַז וואו נאָר ס׳האָט זיך געמאַכט אַ צרה פאַר יידן, זיינען זייערע ברידער אין פּוילן און רוסלאַנד געווען פון די ערשטע צו העלפן.

אין 1871 מעלדעט אשר מרגלית וועגן אַ גרויסער געלט־אַקציע פאַר די יידישע אָרעמעלייט אַזש פון שטראַסבורג, עלזאַס לאטערינגען. די קלייבערס זיינען געווען ר׳ בנימין דיסקין און ר׳ אהרן אהרנזאָן. צווישן די מנדבים ווערן אויסגערעכנט:[19] אהרן בערנשטיין, שלמה ראָזנטאַל, אייזיק אהרנזאָן, זלמן אייזנשטאַדט, אליהו־משה שאַפּירא, מרדכי יפה, משה מינסקי, בצלאל־לייב רובינשטיין און אַנדערע.[20]

אין 1872 ווערט אין סואוואַלק דורכגעפירט אַ גרויסע געלטזאַמלונג פאַר די געליטענע יידן אין פּערסיע. צווישן די מנדבים ווערן אויסגערעכנט: אריה סימיאַטיצקי, חיים־צבי ראָכמאַן, אברהם פרידמאַן, אברהם וואַרשאַווסקי, משה פרידמאַן, מרדכי איצקאווסקי, אריה פליגלטויב, משה־אריה יעזערסקי, אלחנן זילבער־שטיין, דוד אמדורסקי, יעקב פּאַרעסקי, משה לעווי־טאַנסקי, ברוך לובעלסקי, נחמן־אריה ראַבינאָוויץ. אין אַן אַנדער רשימה פון סואוואַלקער ווערן אויסגערעכנט 200 נעמען. די זאַמלערס זיינען געווען: אשר רובינשטיין, מאָריץ לעווינסקי, עזריאל־זעליק גרינבערג, שרגא ברייז, ביילע שיינמאַן, הענע מינץ, לייב עפּשטיין.[21]

אַ געלטזאַמלונג פאַר די יידן אין פּערסיע איז דורכגעפירט געוואָרן אויך אין פיליפּאָווע. די זאַמלערס: הרה״ג ר׳ זבולון בריט, שמואל כץ, יוסף זימאַן. צווישן די מנדבים: דוב קאָמיסארסקי, פ. גיביאַנסקי, זלמן־צבי רויזנגאָלד, א. י. צארנאנסקי, אריה ווישטינעצקי, שלמה ראדזיסקאנסקי, משה פשעדמייסקי, אריה כמאַלינסקי, יהושע־יודל טוכמאַן, שרגא ראדזילאָווסקי, שכנא רושינסקי, יהודה־לייזער פינקלשטיין, ברוך סוכאוועצקי, מרדכי שידלאווסקי, משה סוכאוועצקי, ר׳ שאול לייב הלוי, שלמה גארבאַשיקער.[22]

פּשעראָסלע האָט אויך געגעבן איר חלק דורך די מנדבים: יצחק מרגלית, ש. געצעוויץ, ח. וויסטינעצקי, י. און ב. מישקאָווסקי, ש. י. אבראַמסקי, י. פרענקל, ג. חאַזאַנאָווסקי, צ. פּעלטין, ישראל ברוידע, י. מער־טעלסקי, מ. דאָבראָוואָלסקי, י. מ. פּאַשושינסקי, י. ח. פּונסקער, א. ר. וויניצקי, מ. ד. יאקובאָווסקי, אַ. שלאַ־כעצקי, ש. גאָטליב, א. קאַרפּאוויץ, י. בראַמסאָן.[23]

אין באַקלעראָווע האָבן פאַרן זעלביקן צוועק געזאַמלט געלט פייוול ראָזין און אשר שטערלינג. די מנדבים־רשימה באַשטייט פון 40 נעמען:[24] משה וויזאַנסקי, יצחק הירש־פעלד, דוד האלצמאַן און זיין זון זאב, יהודה טראָצקי, חנניה סקוראַנסקי, אַבלי גיטלזאָן און זון אריה לייב, מאיר גיטלזאָן, מאיר יונה גאלעמביעסקי, יעקב אנושינ־סקי, זיין איידעם ברוך אליה, יהודה לייב זימאַן, מרדכי קראַנענבערג, יוסף איייזק ראָזנטאַל, אברהם זלמן (חזן), חיים זלמן אָרנשטיין, נטע שטערלינג, נחום וויינעראָוויץ, ישראל משה זילבערמאַן, פסח לייב לודווינאווסקי, לייב פּלאָצקי, בערל גאָלדבערג און זון מאיר, יחזקאל גוראל־סקי, אהרן אַלעקסאַנדעראָוויץ, אברהם אַלעקסאַנדעראָוויץ, ניסן צדיק, מאיר מאַטולסקי, יהודה זאַנטאוויץ, מאיר יצחק זעלאזניצקי, מנשה זוסמאַן, משה צאַרנינסקי, יהושע פרידמאן, יהושע הורוויץ. אין דער רשימה פון ראַצק זיינען פאַראַן ביי 50[25] נעמען: ישראל זוברונסקי, אברהם יצחק סטאלאווסקי, גרשון מילערסקי, יהודה לייב פינקלשטיין, דוד ליכטציער, צבי סוכעלסקי, יחזקאל איינפראַנק, אליעזר צבי אָפּנהיים, שמואל כאַדראָווסקי, אליהו איוואַשקאָווסקי, אהרן זאַבלודאָווסקי, יצחק כאַנאָ־וויץ, זלמן פּלאַטנאָווסקי, אברהם דניאל קריינזאָן (ש״ץ ושו״ב), מרדכי קרוגמאַן, יחזקאל דאַווידזאָן, יעקב צבי קארפּעל, בערל אניקסבוים, אליעזר יעקל ווערבאלסקי, אפרים דוד ברינמאַן, אברהם יאַלקוט, אהרן אויסטערין, שמעון קרוגמאַן, דוד איסר סעגאלאָוויץ, אליעזר מרגלית, יוסף זאבלודאווסקי, מיכל איינפראַנק, מאיר סטאַלאָווסקי, אריה לייב ראצקעוויץ, יחיאל משה רויטנבערג, חיים לייזער חייט, טוביה איכללייטנער, ישראל עפּשטיין, עזרא און משה אָשינסקי, אברהם לייב עלטערמאַן, מרדכי פעלענדלער, אברהם זאב גאַרפינקל, משה אריה כאַנאָוויץ, יצחק ראצקעוויץ, אייזיק שטיידאם, אליעזר מאַטלאָוויץ, זיין זון יחזקאל, חיים צבי ווירצעבאָווסקי, דוד הירשפעלד, יעקב ספּיוואַק, מאיר גאָטליבאָווסקי, יעקב נוסבוים, אברהם יצחק בערוואַלד, ישראל ראובן פּלאצינסקי, שלמה ביילאָוויץ, משה רעכטמאַן, מאיר

17. „הכרמל", 1869, נר׳ 1; „המגיד", 1866, נר׳ 8 און 49, הוספה.
18. „המליץ", 1885, נר׳ 68.
19. סיי דאָ, סיי ווייטער גיבן מיר בעיקר די יעניקע נעמען, וואָס ווערן ניט דערמאָנט אין אַן אַנדער אַרט.
20. „המגיד", 1871, נר׳ 11 און נר׳ 23, הוספה.
21. „המגיד", 1872, נר׳ 6, 7, הוספה, 10, 14, 23, הוספה.
22. „המגיד", 1872, נר׳ 7, הוספה.
23. דאָרטן, 1872, נר׳ 6.
24. דאָרטן, 1872, נר׳ 4, הוספה, און נר׳ 15, 16.
25. דאָרטן.

צבי ביילאָוויץ, איטע שאַמפּאַנסקי, אליעזר וואַלאָווסקי, גאלע קארפּעל, יצחק זוברינסקי. די קלייבערס: שמואל נחמיה רברביא[?], נחום בערוואַלד, בנימין טעלשיץ, חיים גיביאַנסקי, פנחס פונק, פנחס קוואַל, יחזקאל בערזין, אברהם מנחם גראנעוויץ, אהרן פאלק, משה קיילא, בנימין גוטשטיין, צבי ריינשמיד, יוסף שלימאַקאָווסקי, זאב ווישייסקי, זיסקינד ראָזנבלום, דובער שאַפּירא, דוד שלמה כהן, מנוחה טילע פיינבערג, שלמה לייב שאַפּירא, דוב פרידמאַן, יצחק לייב ווישייסקי, שבתי נייהויז, אריה לייב סטוצינסקי, זיסקינד ראָזנטאַל, אריה באַרדין, שמחה לייב באַלינסקי, צבי אריה דאַנטע, יעקב סעגאַל, אברהם שלאם, יצחק גיביאַנסקי, צבי דן, זלמן ראָזנפעלד, אברהם יצחק באבראָווסקי. די קלייבערס: צבי וויזאַנסקי, זעליק ראָזנפעלד. פון סייני — 60:[26] ברוך גוטשטיין, רפאל גוטשטיין, משה ברוך גלאַנטי, חיים שלמה גלאַנטי, דובער פראַנק, אברהם לייפּונער, משה בראַמזאָן, צבי בערנשטיין, צבי גאָלדבערג, ישראל לייפּונער, נח ליי־פּונער, יוסף קאַמיסאַרסקי, משה לעוויטא, אשר דונקל, איסר וואלצאנסקי, אברהם יצחק ליפשיץ, אריה פראַנק, קלמן פיוואַרסקי, רפאל לייפּונער, יצחק גאָלדבערג, שלמה גיזיאַנסקי, אשר פונק, אברהם ראגאלסקי, משה פּיק, משה יאקובזאָן, יחיאל ברוך טעפּליץ, חיים סאבא־צעווסקי, משה גיבאנסקי, מאיר לייב דיליצקי, צבי רובינציק, אליהו שיינהאָלץ, דוד זאַרימבאָווסקי, יעקב ראָזנבלום, יעקב צבי שיינמאַן (שו״ב), חיים משה עלסאָן, יצחק גאַרבארסקי, משה יצחק זעליכאָווסקי, יוסף העפ־נער, משה אליהו פינקל, יעקב שאפּירא, יוסף אריה לעווינטינסקי, יקותיאל ווערבלינסקי, נחום לייפּונעק, יעקב וויזאַנסקי, שמואל ראגאלסקי, משה יצחק זעלווי־אַנסקי, משה פראַנק, אהרן יצחק פראַנק, אריה לייפּונער, יהודה פראַנק, פייוול גיבאַנסקי, דובער רוטנבערג, מנחם מענדל זילבערמאַן (ש״ץ), יהודה וויזבוצקי, יצחק אריה קאמיסארסקי, משה לעווינטאַל, שלמה אזאן, אבא פּאלניצקי, צמח באַלינסקי, שמריה כמילעווסקי, אהרן כץ, שמואל אריה האנדלסמאַן, נחום זלמן סאכא־צעווסקי, נחמן לייפּונער, בצלאל טעפּליץ, יעקב ראַצקי, יחזקאל פּרענסקי, מרדכי מאַרקסאָן, נטע גרינבערג, לייב פרייד, יצחק צבי הורוויץ, יוסף יאַבלאָנסקי, אבעל וואַרג־לינסקי, קאָפּל יאַווערקאָווסקי, מאיר יונה בילעוויץ, יוסף יהודה ראָזנטאַל, אליהו מרגליות, יהושע שמש, אהרן זלאטאווסקי, ישראל נתן גראדזינסקי, מרדכי אליעזר לאזאווסקי, יצחק ליטמאַן, דוב זאב זילבערמאַן, משה שמש, יעקב קרוקאָווסקי, מאיר סמאלינסקי, זלאַטע גרינבערג, ראובן ראצקאָווסקי, אברהם אליהו הירשפעלד, חנוך כץ, יצחק לייב גוראַלסקי, משה סגל, זעליק שוואַרצ־מאַן, יוסף פינקאָווסקי, שמעון אליהו באַראָווסקי, ישראל יעקב קאַפּלאַן.

ווען אין 1874 איז אין ירושלים אויסגעבראָכן אַ גרויסער הונגער האָט באַקלעראָווע געשיקט אַהין 20 רובל דורך די זאַמלערס פ. ראָזען און חנניה סקוראנסקי, צונויפגעקליבן פון 83 פּערזאָנען.[27] דאָס זעלביקע האָבן געטאָן פיליפּאָווע, סואוואַלק, קראַסנאָפּאָליע, יעלינעווע וכו׳. ס׳זיינען אָבער געווען ניט נאָר הילפסרופן אין יידיש־נאַציאָנאַלן מאַסשטאַב, וואָס האָבן געפונען אַ וואַרעמען אָפּרוף ביי יידן פון סואוואַלקער געגנט. געווען אויך צרות פון שכנות׳דיקע שטעטלעך, צו וועלכע מען איז ניט געבליבן גלייכגילטיק. דאָס רוב זיינען אַזעלכע צרות געקומען פון שריפות.

אין 1886 איז געווען אַ גרויסע שריפה אין לאַזדיי, ס׳האָבן אָפּגעברענט 250 הייזער. האָט מען פון סואוואַלק, סייני און אַנדערע תיכף אַרויסגעשיקט ברויט, בגדים און אַנדערע נייטיקע זאַכן.[28] אין 1879 איז אויך געווען אַ גרויסע שריפה אין לאַזדיי, און די דאָרטיקע יידישע קהילה האָט געדאַנקט די יידן פון סייני פאַר זייער הילף.[29]

אין זעלביקן יאָר האָט מען אין סואוואַלק צונויפ־געקליבן 120 רובל פאַר יידן־נשרפים פון אַנדערע דריי שטעטלעך אַרום.[30]

אין 1895 האָבן סואוואַלקער יידן צונויפגעזאַמלט די גרויסע סומע פון 1000 רובל פאַר דעם ווייטן בריסק, וואו יידן זיינען שטאַרק געטראָפן געוואָרן פון אַ שרעק־לעכער שריפה אין יענעם יאָר. די געלט־אַקציע האָבן אָנגעפירט הרב ברוך ראָזנבערג און ר׳ שמואל־יוסף מאַריאַמפּאָלסקי.[31]

אין 1900 האָבן אָפּגעברענט אַרום 200 יידישע משפחות אין אויגוסטאַווע, האָט מען פון סואוואַלק און ראַצק אַרויסגעשיקט אַהין פורן מיט עסנוואַרג.[32]

די יידישע עסקנים אין סואוואַלק און אומגעגנט האָבן זיך ניט נאָר באַשעפטיקט מיט הילף און צדקה. געווען אויך אַנדערע געזעלשאַפטלעכע אַרבעטס־שטחים, וואו זיי האָבן געמוזט זיין וואַכזאַם. דאָס האָט אָפט געהאַט אַ שייכות מיט פּאַסירונגען אין צאַרס הויף און מיט סתם נאַטשאַלסטוואָ.

ווען אין 1864 איז אין דער קייזערלעכער משפחה געבאָרן געוואָרן פירשט ניקאָליי, האָבן סואוואַלקער יידן מאַרשירט מיט מוזיק דורך די גאַסן ביזן בית־מדרש, וואו מען האָט געהאַלטן דרשות לכבוד דער געשעעניש. די יידן האָבן געפּראַוועט אַזאַ יום־טוב, אַז דער גענעראַל־גובערנאטאָר פון ווילנע מוראַוויאָוו האָט טעלעגראַפיש באַגריסט די קהילה אין סואוואַלק.[33]

אין עטלעכע וואָכן אַרום איז געווען אַ נייע שמחה: געוואָרן 9 יאָר, ווי דער קייזער זיצט אויפן טראָן. בעת דער צערעמאָניע אין שול איז בייגעווען „השר הגדול״ באַקלאַנאָוו.[34]

אין 1897 האָט באַזוכט סואוואַלק „שר מדינת פּוילן״

26. דאָרטן.

27. דאָרטן, 1874, נר׳ 23, הוספה.
28. „המליץ״, 1886, נר׳ 49.
29. דאָרטן, 1879, נר׳ 30 און „הצפירה״, 1879, נר׳ 27.
30. „המליץ״, 1886, נר׳ 35.
13. דאָרטן, 1895, נר׳ 134.
32. „הצפירה״, 1900, נר׳ 121.
33. אצב״ע [מעלצערזאן] אין „המגיד״, 1864, נר׳ 5.
34. „המגיד״, 1864, נר׳ 13.

און אייבערקאָמאַנדיר פון וואַרשעווער ראַיאָן פירשט אימעריטינסקי. אויסער דעם אָפּיציעלן שטאַטאויפנעם אין גימנאַזיע, וואו ס׳האָבן זיך אויך באַטייליקט די יידישע פּאָרשטייערס יהושע בורַאק און שיינמאַן, האָט דער פירשט אויך באַזוכט די שול. ביים אריינגאַנג פון שול זיינען געווען אויסגעשטעלט שפּאַלערן פון יידישע גימנאַזיסטן און גימנאַזיסטקעס, אַלע אויסגעפוצט אין זייערע אוניפּאָרמעס אין אין בלומען. אין שול האָט דעם פירשט באַגריסט דער קאזיאָנער ראַבינער זעליג־מאַן. דער כאַר פון יהודה־לייב חסיד האָט געזונגען עטלעכע רוסישע לידער. דער פירשט האָט באַדאַנקט דעם הרב ר׳ טוביה קאַצענעלנבאָגן, ראַבינער זעליגמאַן־בורַאקן און סעריסקין. אין קהל־פּנקס האָט ער אריינ־געשריבן די וויטערדיקע שורות: „איך דריק אויס מיין דאַנק צו דער יידישער קהילה אין סאוואָלק, די רבנים און פירערס פון דער קהילה אין דעם חזן מיט זיין כאָר״.[35]

אַזעלכע ימים־טובים זיינען געווען אין אַלע שטעט־לעך ארום.

צענדליקער אין צענדליקער עסקנים אין נדבנים האָבן אָנטיילגענומען אין די אַלע געזעלשאַפטלעכע טעטיקייטן. לויט צייטונגס־קאָרעספּאָנדענצן און ספּרים־צושריפטן קען מען ניט צוניישטעלן קיין פולע רשימה פון זיי, אָבער אַ גרויסער טייל פון זייערע נעמען געפינט זיך אין זיי, און זאָלן זיי דאָ דערמאָנט ווערן.[36]

משה ב״ר אברהם ראַזנטאַל איז געווען אַ תלמיד־חכם, אַ גביר און אַן עוסק בצרכי צבור. ער איז געשטאָרבן יונג (י״ב אייר, תרי״ב). דער גאון ר׳ יצחק־אייזיק חבר האָט אים מספּיד געווען.[37]

משה־עקיבא אַלטשולער איז געווען פון די נכבדי העיר אין סאוואָלק און אַ נאָענטער חבר פון הגאון ר׳ יוסף חבר, ר׳ יצחק־אייזיקס זון. צום סוף פון ר׳ יצחק־אייזיקס ספר „בית נאמן״ איז פאַראַן זיינס אַ „מכתם״.

אין 1858 איז געשטאָרבן דער גביר און עסקן יהודה־לייב ראַזנטאַל. בעת דער לוויה זיינען געשלאָסן געוואָרן אַלע קראָמען.[38]

אין דער רשימה פון „המתנדבים לחברת שומרי תורה״, אין וועלכער ס׳געפינען זיך נעמען פון גאונים און גבירים פון דער גאַנצער וועלט, איז דאָ אויך דער נאָמען פון „המשכיל השלם״, שלמה ראַזנטאַל פון סוא־וואַלק.[39]

אין 1869 איז געשטאָרבן „הרב הגביר״ בנימין־נטע ריבלין. סואוואַלקער רב האָט אים מספּיד געווען.[40]

אברהם ראַזנטאַל, דער גרויסער סואוואַלקער בעל־צדקה און גביר, איז געשטאָרבן אין 1870. די עדה אין סואוואַלק איז דעם טאָג איינגעהילט געוואָרן אין טרויער. הרב ר׳ אליעזר־שמחה און ר׳ אברהם יערוזאַלימסקי האָבן אים מספּיד געווען.[41]

ר׳ נחמן ב״ר אבא בוטקאָווסקי איז געווען אַ תלמיד־חכם און בעל־צדקה. געשטאָרבן אין 1871.[42]

דער „משכיל ורב״ ר׳ שאול ראַזנטאַל איז געשטאָרבן אין 1873.[43]

פון די סואוואַלקער בעלי־בתים־לומדים איז געווען ר׳ יצחק גאַרדאַן. חדושי־תורה זיינע געפינען זיך אין „המגיד״, 1871, נר׳ 33.

נחום ראַזנבערג און ניסן ליפּנאצקי זיינען געווען די מנהלים פון י. ברוינס קלויז.

ר׳ משה בה״ר יעקב סאַלאָוויייטשיק, דער איידעם פון „זקן הדיינים״ הרב ר׳ נפתלי פרענדזעל, איז געווען אַן אָקטיוויער עסקן אין סואוואַלק. געשטאָרבן איז געטינגען אין 1896.[44]

אליעזר־צבי ראצעווסקי איז געווען אַ סואוואַלקער גביר און משכיל.

ר׳ שלמה טאַבאַלאוסקי איז אין די זעכציקער און זיבעציקער יאָרן געווען פריוואַט־אדוואָקאט אין סואוואַלק. זיין פאַמיליע האָט גלעבט אין קאַלוואריע, אָבער זיין ביורא האָט זיך געפונען אין דער גובערניע־שטאָט, וואו ער פלעגט וואוינען 5 טעג אין דער וואָך. אין זיין סואוואַלקער ביורא האָבן געארבעט אַ 15 אָנגעשטעלטע. ער האָט געהאט אַ גוטן נאָמען. דער רוסישער יוסטיץ־מיניסטער האָט אַ מאָל געזאָגט, אַז אין פוילן זיינען דאָ צוויי אויסגעצייכנטע פריוואַט־אדוואָקאטן — פּאָוואָלוסקי אין וואַרשע און טאבאלאוסקי אין סואוואַלק.[45]

שמעון פיינבערג פון פילי־פּאָוע האָט אויסגעהאַלטן פיל מוסדות אין זיין שטאָט. ער האָט געגעבן אַ גרויסן חלק געלט פאַרן אויפבוי פון בית־מדרש און פון בית־הכנסת, געהאָלפן גרינדן דעם גמ״ח, געמאַכט דעם פאַרקאַן אָרום בית־עולם אאז״וו. אויך זיין ברודער מהר״ש הכהן איז געווען אַ בעל־צדקה.[46]

אַ גרויסער מנדב פאַר קהל־ש׳ע הצטרכות׳ן אין פילי־פּאָוע איז געווען שלום רויזנגאָלד, געשטאָרבן אין 1876.[47]

ר׳ שמואל כ״ץ איז איך געווען אַן עסקן אין פילי־פּאָוע.

35. „המליץ״, 1897, נר׳ 179.
36. עסקנים פון חינוך, חבת־ציון וכדומה וועלן דערמאָנט אין די ספּעציעלע קאַפּיטלען. נעמען פון עסקנים, וואָס וועלן דער־מאָנט ווי זייערע חברות, וועלן איבערגעזוכט נאָר אין אויסנאַם־פאַלן.
37. „ציון לנפש״ פון ר׳ יוסף חבר, ווארשא, 1856.
38. פאַראַדיסטאַל אין „המגיד״, 1858, נר׳ 43.
39. „הלבנון״, 1867, נר׳ 10.
40. „המגיד״, 1869, נר׳ 12, הוספה.
41. „הלבנון״, 1870, נר׳ 21; „המגיד״, 1870, נר׳ 24.
42. „המגיד״, 1871, נר׳ 42.
43. דאָרטן, 1873, נר׳ 41, הוספה.
44. „המליץ״, 1896, נר׳ 117.
45. „ימים ושנים״, חלק א׳, מ. י. פריד, תל־אביב, תרצ״ח, ד׳ 30. — טאַבאַלאָוו איז דער נאָמען פון אַ דאָרף לעבן סואוואַלק.
46. „המגיד״, 1865, נר׳ 40.
47. דאָרטן, 1876, נר׳ 4, הוספה.

צווישן די חינוך־עסקנים אין סייני איז געווען באקאנט דער גביר ברוך גוטשטיין.

אין 1883 איז פאַרענדיקט געוואָרן דער בוי פון דער גרויסער שול אין סייני, וואָס 1200 דאלאר אויף דעם זיינען גענומען געוואָרן פון די צוואה־געלטער פון סייניער צבי־הירש שניצער, וועלכער איז געשטאָרבן אין ניו־יאָרק אין 1881. אגב, צו דער דערעפענונג איז געקומען פון סואוואַלק אשר רובינשטיין מיט זיינע דריי זין, וועלכע האָבן מיט זייערע שיינע שטימעס באַשיינט (אומזיסט) די שמחה. איינער פון זיינע זין איז געווען 9 יאָר אַלט.[48]

די סייניער בעלי־בתים מאיר ראָזנבלום און אשר פינקל האָבן פיל געטאָן אויף צו באַזאָרגן אָרעמעלייט מיט האָלץ.

ר׳ אייזיק בישקא ליטויער איז געווען ראש בית־דין אין סייני און פון די דאָרטיקע באוואוסטע עסקנים. געשטאָרבן אין 1884.[49]

אברהם־אבעלע מרגלית פון פיליפּאָווע האָט זיך שטאַרק מתעסק געווען בצרכי צבור. געווען אַ תלמיד פון ר׳ חיים פיליפּאָווער. געשטאָרבן אין 1877.[50]

חיים הכהן וויסטינעצקי האָט זיך באַטייליקט אין פיל חברות פון באַקלעראווע. געווען אַ גרויסער בקי אין תנ״ך און אַ בעל־דקדוק. געשטאָרבן אין 1891.[51]

פון די עסקנים אין פשעראָסלע פון 1872 ווערט דערמאָנט דער נאָמען פון ר׳ ח״ד(?) זוקאָווסקי.

ר׳ יהודה־לייב בהרב מרדכי ווערבאלסקי (ר׳ לייב יעקלס) איז געווען 36 יאָר פון די פרנסים אין ראַצק. אַ צדיק און בעל־צדקה. געשטאָרבן אין 1871.[52]

אַ באַקאַנטער עסקן אין ראַצק אין די זיבעציקער יאָרן איז געווען ר׳ נחום בערוואַלד. אין דער זעלביקער צייט איז דאָרטן געווען ש״ץ ושו״ב ר׳ דניאל קריינזאָן.[53]

אין די זיבעציקער יאָרן זיינען געווען געטרייע עוסקים בצרכי ציבור אין באקלעראווע ר׳ שרגא ראָזין און ר׳ אשר שטערלינג.[54]

די גרעסטע צאָל עסקנים האָט אַרויסגעגעבן די משפחה ראָזנטאַל, די מיוחס׳דיקסטע און פאַרצווייגטסטע אין סואוואַלק. ניט געווען, דאַכט זיך, קיין פאַל, אַז פון 1843 זאָל ניט זיין קיין מיטגליד פון די ראָזנטאַלס צווישן די ראשי־הקהל פון שטאָט. די סואוואַלקער ראָזנטאַלס זיינען געווען צעשפרייט איבער פיל שטעט: ווילנע, גראָדנע, הארודאק, וואָלקאָוויסק, ביאַליסטאָק, וואַרשע, בערלין, לאָדזש, פּעטערבורג, מאָסקווע, אפילו אין שטעט פון טיף־רוסלאַנד.[55]

גלייך אין יחוס, אָבער פיל קלענער אין צאָל איז געווען די ליפּסקי־משפחה אין סואוואַלק. אויסער עסקנים שטאַמען פון איר מערערע ראשי־הקהל.

צוליבן פעלן פון אַרכיוו־מאַטעריאלן פאַרמאָגן מיר ניט קיין סיסטעמאַטישע נעמען־רשימות פון די ראשי־הקהל אין סואוואַלק און אומגעגנט פאַר די אַלע יאָרן. טאָ זאָל פאַרצייכנט ווערן דאָס ביסל אינפאָרמאַציע, וואָס ס׳איז יאָ געלונגען אויסצוגעפינען.

אין 1843 זיינען די ראשי הקהל אין סואוואַלק געווען: אברהם ראָזנטאַל, יחזקאל ליפּסקי, משה עפשטיין. אין 1864 — מרדכי ראָזנטאַל, משה קראַקאָווסקי און ניסן האָלענדערסקי.[56] אין 1875 — ישעיה ליפּסקי, יוסף ראָזנטאַל, יהודה שיימאן. אין 1892 — מנחם־מענדל ראָזנטאַל, אליעזר מרדכי אַלטשולער, משה בארדין.

אין סייני זיינען די ראשי־הקהל אין 1876 געווען: אברהם־יצחק כהנא, מאיר־לייב דושניצקי, יעקב שא־פירא.[57] אין 1884 — אייזיק ליטאוער, אריה־לייב לייפּונער, חיים שלמה גאַלאַנטי.

די ראשי־הקהל פון ראַצק אין 1892 זיינען געווען: שמעון כ״ץ קרוגמאַן, מאיר סטאָלאָווסקי, יהודה לאַפּינ־דאר.[58]

אין באַקלעראווע זיינען אָנהייב 20סטן יאָרהונדערט געווען די ראשי־הקהל: מאיר גיטלזאן, אברהם הלל זילבערמאן, אברהם מיראווסקי.[59]

---

48. „הצפירה״, 1883, נר׳ 19; „המליץ״, 1881, נר׳ 7.
49. „המגיד״, 1884, נר׳ 19.
50. דאָרטן, 1877, נר׳ 3.
51. דאָרטן, 1891, נר׳ 18.
52. דאָרטן, 1871, נר׳ 42.
53. דאָרטן, 1872, נר׳ 15.
54. דאָרטן.

55. „היסטאָרישע שריפטן״, ב׳ III, ז׳ 416, אַרטיקל פון אַנגאַ ראָזנטאַל־העליר „בלעטלעך פון אַ לעבנס־געשיכטע״. — אַן עלטער־עלטער־באָבע פון די ראָזנטאַלס האָט שוין אין 1812 געלעבט אין מאָסקווע און אויפגענומען נאַפּאָלעאָנען אין איר הויז לעבן דער רוסישער הויפּטשטאָט. אַן אור־אור־אייניקל אירס, אַנאַ ראָזנטאַל, איז געווען די פרוי פון וולאַדימיר פּעניאַקאָוו, איינעם פון די לעגענדאַרישע פיגורן אין דער ענגלישער אַרמיי בעת׳ן צווייטן וועלטקריג.
("Popski", J. Willet, London, 1954, p. 12).
אין אונגאַרן איז געווען אַ פאַרצווייגטע משפחה ראָזנטאַל. צי זי האָט געהאט אַ וועלכע ס׳איז שייכות מיט די סואוואַלקער ראָזנטאַלס, ווייסן מיר ניט. זע: „תולדות משפחת ראָזענטהאל״, י. גרינוואלד, בודאפּעסט, 1920.
56. אין די ערשטע וואַלן צום שטאָטראַט אין סואוואַלק אין 1862 זיינען אויך אויסגעקליבן געוואָרן די ווייטערדיקע יידישע ראַטמענער: יצחק קלינקאָוושטיין, ברוך בראַמסאָן, שמואל משה קראַקאָווסקי. זייערע ממלא־מקום׳ס: מאיר אהרנזאָן, ניסן האָלענדערסקי, אפרים ליכטנשטיין, אברהם ראָזנטאַל, ישעיה ליפּסקי („הצפירה״, 1862, נר׳ 10). אין „יוטצענקא״ איז דער נאָמען ליפּסקי פארדרייט געוואָרן אויף ליפשיץ.
57. „הצפירה״, 1876, נר׳ 14.
58. דאָרטן, נר׳ 75.
59. פון אַ בריוו צו מיר פון הרב כאַשעסמאַן אין שיקאַגע.

רבנים

אויפן כסא הרבנות פון סואוואַלק און איר אומ־געגנט זיינען אָפט געזעסן גאוני עולם. גענוג צו דער־מאָנען דעם נאָמען פון באַרימטן גאון ר׳ יצחק־אייזיק חבר, רב אין סואוואַלק, אָדער פון גרויסן גאון ר׳ יהודה בכרך, רב אין סייני. פיליפּאָווע האָט געשטאָלצירט מיט איר גאון ר׳ חיים פיליפּאָווער, ראַצק — מיט איר גאון ר׳ חיים ראַצקער. פון סואוואַלקער (און ראַדאָמער) רבנות איז ר׳ שמואל מאָהיליווער אַריבער אין דער פיל גרע־סערער קהילה פון ביאַליסטאָק און ר׳ דוד־טעבעלע קאַצענעלנבויגן איז פון סואוואַלקער כסא־הרבנות אויפ־גענומען געוואָרן ווי דער רב־הכולל פון פּעטערבורג.

ס׳איז נישט קיין פּוסטע אַליין־באַרימעריי אַ מודעה פון סואוואַלקער קהילה אין 1858 וועגן זוכן אַ נייעם רב, אַז סואוואַלק איז תמיד געווען „כס משרת הרבנות לגדולי זמננו".[1] די רעדאַקציע פון „המגיד" באַמערקט וועגן סואוואַלק, אַז „... מעולם ישבו בה על כס ההוראה גדולי ישראל אנשי שם".[2] אַזוי זיינען אויך ניט קיין גוזמא די ווערטער פון סייניער רב ר׳ משה בצלאל וועגן זיין שטאָט, אַז „גאוני עולם ישבו בה כסאות למשפּט".[3]

ערשטע סואוואַלקער רבנים

מיר האָבן ניט קיין זיכערע ידיעות וועגן דעם, ווער ס׳איז געווען דער ערשטער סואוואַלקער רב. אָבער מען קען אָננעמען ווי אַ זאַך, וואָס איז קרוב לאמת, אַז דאָס האָט געמוזט זיין אַ רב מיטן נאָמען ר׳ אברהם־אַבעלע בר׳ מרדכי. אין תר״א (1841) איז דער דאָזיקער ר׳ אברהם־אבעלע נאָך געווען רב אין סואוואַלק, ווייל אויף אַ ספר, וואָס איז דערשינען יענעם יאָר, געפינט זיך צווישן די רבנישע הסכמות־געבערס אויך דער נאָמען פון אברהם בא״א מו״ה מרדכי זלה״ה החופ״ק סובאלק יצ״ו.[4]

אין 1808 זיינען אין סואוואַלק געווען 44 יידן. די יידישע קהילה איז דאָרטן גאַנץ גיך געוואַקסן און האָט אָנהייב 40ער יאָרן געציילט וואָסערע פיר־פינף טויזנט נפשות — אַ גרויסע קהילה. היות ס׳לייגט זיך ניט אויפן שכל, אַז אַזאַ גרויסע יידישע עדה זאָל צענדליקער יאָרן זיין אָן אַ מרא דאתרא און היות וועגן קיין אַנדער רב אין סואוואַלק איז אונדז ניט באַקאַנט — דאַרף מען משער זיין, אַז ר׳ אברהם־אַבעלע איז געווען רב אין סואוואַלק אַן ערך 20־25 יאָר.

אַז ער איז געווען רב אין סואוואַלק סוף דרייסיקער יאָרן איז צו זען פון דעם, וואָס זיין נאָמען געפינט זיך בראש פון אַ סואוואַלקער פּרענומעראַנטן־רשימה פון יענער צייט, ווי דאָס איז געווען דער מנהג צו געבן דעם נאָמען פון מרא דאתרא.[5] ער איז נפטר געוואָרן אין סואוואַלק אין תר״ג. דער נוסח פון זיין מצבה אויפן אַלטן בית־עולם איז: ר׳ אברהם בן ר׳ מרדכי רב דפה נפטר ביום כ״ד כסלו בשנת תר״ג לפ״ק. תנצב״ה.[6]

דער צווייטער צו זיצן אויפן כסא הרבנות אין סואוואַלק איז געווען אויך אַ ר׳ אברהם־אבעלע, אָבער זיין פאָטערס נאָמען איז געווען ברוך. היות ר׳ אברהם־אבעלע בן מרדכי איז געווען רב אין סואוואַלק ביז צום סוף פון 1842 און היות ר׳ אברהם־אבעלע בן ברוך איז אין 1850 געשטאָרבן קומט אויס, אַז דער לעצטער איז געווען רב אין סואוואַלק וואָסערע 7־8 יאָר.

וועגן צווייטן סואוואַלקער רב זיינען אויך פאַראַן ווייניק פרטים, אָבער עטלעכע קורצע ביאָגראַפישע שטריכן זיינען דאָך באַקאַנט. זיין פאָטער, הגאון ר׳ ברוך, איז געווען רב אין אָפּטע און ער ציט זיין יחוס ביז רשי׳ן. ר׳ אברהם־אבעלע איז געווען אַ רב און מקובל אין דער ערשטער העלפט פון ניינצנטן יאָר־הונדערט. מען האָט געזאָגט אויף אים, אַז ער האָט דורכגעלערנט 145 מאָל דעם תלמוד בבלי און ירושלמי און 200 מאָל דעם „זהר". ווי דער „שם הגדולים השלישי" דערציילט, האָט ער פאַר זיין פּטירה אָנגעשריבן דעם פּסוק „קמה אלומתי" און וועלנדיק ענדיקן דעם סוף פּסוק „וגם נצבה" איז ער אויסגעגאַנגען.

ס׳איז זייער גריילעך, אַז ר׳ אברהם אבעלע ב״ר ברוך האָט שוין יאָרן געלעבט אין סואוואַלק, בעת דאָרטן איז נאָך געווען רב ר׳ אברהם־אבעלע ב״ר מרדכי. אויף דער דערמאָנטער סואוואַלקער פּרענומעראַנטן־רשימה, וואָס בראש פון איר געפינט זיך דער נאָמען ר׳ אברהם ב״ר מרדכי, גייט אויפן צווייטן אָרט „הרב המגיד ר׳ אבלי". דאָס איז מסתמא דער ר׳ אברהם אבעלע ב״ר ברוך, וועלכער איז אפשר געווען מגיד־מישרים אין סואוואַלק, איידער ער איז דאָרטן געוואָרן רב.

דער צווייטער סואוואַלקער רב האָט געהאט צוויי באַרימטע זין: הרב הגאון ר׳ עזריאל אריה־ליב, אבד״ק מאַריאַמפּאָל, און הרב ר׳ דובער פון ווילקאָווישק. דער בעל „פרי תבואה", הגאון ר׳ יהודה ליב מרגליות, אבד״ק בוזאנאָוו און פראַנקפורט ביים מיין, איז געווען ר׳ אברהם־אבעלעס אָנקל.[7]

הרב הגאון ר׳ יצחק־אייזיק חבר

נאָך דער פּטירה פון ר׳ אברהם־אבעלע בן ברוך

1. „המגיד", 1858, נר׳ 32.
2. דאָרטן, 1864, נר׳ 26.
3. „נפש חיה", ווארשא, תר״מ.
4. „תולדות הארץ", יוסף שיינהאק, ווארשא, תר״א. זע אויך „מפתח ההסכמות", נר׳ 69.
5. רב אלפס, עם ביאור „שביל הישר" לר׳ שאול שישקעס, ווילנא, 1839.
6. איר אָפּשריפט, וואָס ווערט דאָ געגעבן, איז גענומען פון לעצטן סואוואַלקער רב ר׳ דוד ליפשיץ, איצט ניו־יאָרק.
7. „שם הגדולים השלישי", משה מארקאוויץ, ווילנא, תר״ע, ז׳ ט״ז; „אשכול", כרך א׳, ז׳ 349. דער „שם הגדולים השלישי" גיט אָן תר״י ווי זיין פטירה־יאָר, דאָס איז אָבער ניט פּינקט־לעך, ווייל שוין אין תר״ט איז ר׳ יצחק חבר געוואָרן רב אין סואוואַלק.

האָט סוואוואַלקער כסא־הרבנות פֿאַרנומען ר׳ יצחק־אייזיק חבר, איינער פון די גרעסטע גאונים פון זיין צייט.[8] ר׳ יצחק אייזיק איז אויך געווען אַ גרויסער מקובל און האָט מחבר געווען פיל ספֿרים אויף קבלה. פֿאַר זיין פּטירה האָט ער אָנגעזאָגט, אַז נאָר „בקיאים וטהורים״ זאָלן איבערקומען און דרוקן זיינע קבלה־ספֿרים. ר׳ יצחק־אלחנן, קאָוונער רב, האָט געשריבן וועגן אים, אַז „ער איז געווען גרויס אין חכמת הקבלה מערער ווי אַלע חכמים פון זיין דור״.[9] ווען ער איז געווען אַ בן־ששים, האָט ער געהאט שוין זעכציק מאָל דורכ־געלערנט ש״ס.

ר׳ יצחק־אייזיק חבר איז געווען רב 37 יאָר. ער איז געבאָרן געווארן אין 1789 אין גראָדנע. האָט געלערנט תורה בייַ ר׳ מענדל שקלאָווער. גאָר יונג איז ר׳ יצחק־אייזיק געווארן רב אין פֿאראזאוע,[10] דערנאָך אין ראָזינאי — 14 יאָר, וואָלקאָווויסק — 7 יאָר, טיקטין — 9 יאָר און צום סוף אין סוואוואַלק — 4 יאָר בערך.[11]

סוואוואַלקער קהילה האָט טיף אָפּגעשאַצט דעם גרויסן זכות פון האָבן אזאַ גאון פֿאַר אַ רב אין זי האָט ר׳ יצחק־אייזיקן געהאַלטן אין גרויס כבוד. ער אַליין שרייבט וועגן סוואוואַלקער בעלי־בתים, אַז „מצאתי לבבם נאמן אתי להחזיק בימיני לעת זקנותי״. ער רימט שטאַרק די „חכמי העיר״ אין דערמאָנט מיט דאַנק די גבירים ר׳ יחזקאל ליפּסקי און ר׳ אברהם ראָזנטאַל, וועלכע האָבן געגעבן אַ „גרויסע סומע״ צו העלפן אָפּדרוקן זיין ספֿר „בנין עולם״.

ר׳ יצחק־אייזיק איז נפטר געווארן אין סוואוואַלק ערב ראש־חדש כסלו, תרי״ג.[12] עס האָבן אים מספּיד געווען דער באָוואוסטער גאון ר׳ יצחק אביגדור, דעמאָלט רב אין סיניי, הרב הגאון ר׳ מרדכי מעלצער פון קאלווא־ריע און ר׳ מרדכי הכהן, זיינס אַן אייניקל.

זיין צוואה איז אַ וואונדערלעכער דאָקומענט. דער גרויסער צדיק, וואָס איז געזעסן טאָג און נאַכט על התורה, האָט אָנגעזאָגט, אז אין אַלע שולן פון די שטעט, וואו ער איז געווען רב, זאָל מען בעטן מחילה פֿאַר אים, טאָמער האָט ער געזינדיקט „באבק לשון הרע״, טאָמער האָט ער עמעצן אָנגעריבט אין געלט־ענינים אאז״וו. ער האָט אויך געבעטן, אַז זיין מצבה זאָל מען מאַכן וואָס פֿשוטער אין אַז אין די הספּדים זאָל מען אים ניט אָנרופן ניט גאון און ניט גדול.[13]

זיין מצבה לייענט זיך אַזוי:

איש אשר פקודתו שמה מחסום לעט
וסגר ליד חוקקת לקצר במהללו
ולמעט בתאריו
הרב מ׳ יצחק אייזיק בהרב מ׳ יעקב
שהיה אב״ד בכמה ק״ק ופה ק״ק סוואלק
בעהמ״ס בית יצחק וס׳ יד מצרים
וס׳ סדר זמנים וס׳ בנין עולם וס׳ מגן וצינה
ועוד הרבה ספרים יקרים
עלה למעלה ורוחו לגנזי מרומים
ביום ה׳ ער״ח כסלו תרי״ג לפ״ק
תנצב״ה.

ר׳ יצחק־אייזיק פֿאָטער, ר׳ יעקב, איז געווען אַ גרויסער תלמיד־חכם. ס׳איז דאָ זיינס אַ באָר אויף „מגדל עדר״.[14] זיין מוטער איז די טאָכטער פון הרב החסיד ר׳ יצחק פון אמדור. אַ סך יארן נאָך דער חתונה איז געשטאָרבן זיין ערשטע פרוי שפּרינצע, די טאָכטער פון ר׳ יהודה־אידל פון פּרוזינע.

פון וואַנען שטאַמט די משפּחה חברה?

חבר, כידוע, איז געווען אַ גרויסער טיטל בייַ יידן, כאָטש קלענער, ווי דער תואר „רב״. איז פֿאַראַן טאָקע אַ סברה, אַז פון טיטל חבר שטאַמט דער פֿאַמיליע־נאָמען פון ר׳ יצחק־אייזיק. זיין זיידן, הייסט עס לויט אט דער סברה, וועלכער איז געווען אַ פֿשוט׳ער יד, אַ שניידער, און פלעגט גיין אויבער די דערפער נייען, האָט מען צוליב זיין גרויסער צדקות און תמימות געפרופן מיטן טיטל „חבר״. ר׳ יצחק־אייזיקס פֿאָטער, ר׳ יעקב, האָט שוין געטראָגן דעם פֿאַמיליע־נאָמען חבר, און דאָס געסל אין גראָדנע, וואו ס׳האָט זיך געפונען ר׳ יעקב׳ס דירה, האָט מען גערופן „חבר׳ס גאַס״.[15]

עס קען גאָנץ גרייללעך זיין, אַז ר׳ יצחק־אייזיק שטאַמט פון יענער באָוואוסטער משפּחה, וואָס איר ערשטער ראש האָט שוין געלעבט מיט אַ 300 יאָר צוריק — ר׳ יוסף חבר פון ווין, „אוד מוצל מגזירת ווינא״.

פֿראָפּ׳ ג. שלום גיט אַן אין זיין „ביבליאָגראַפֿיא קאַבאַליסטיקא״ (לייפּציג, 1927, ז׳ 297), אַז ר״ יצחק־אייזיק פֿאַמיליע־נאָמען איז גאָר ווילדמאַן. דער „אוצר בדויי השם״ (ז׳ 128) חזר׳ט איבער דאָס זעלביקע אין שלום׳ס נאָמען. ח. ד. פרידבערג אין זיין „בית עקד הספרים״, נייע אויפלאָגע, גייט אויך אויפן זעלביקן דרך. קיינער פון זיי גיט ניט אַן דעם מקור, אויף וועלכן זיי שטיצן זיך. משמעות, אַז עס איז טעות׳דיק די השערה, אַז חבר האָט געהייסן ווילדמאן. אונדזערע ראשות:

---

8. זע הקדמה פון זיין ספר „בנין עולם״.
9. אין הסכמה אויף „בית נאמן״, וואַרשא, תרמ״א.
10. אין „ענציקל. יודאַיקא״ — פֿאַראַשקאָוו(?).
11. אויף וועלכן סמך עס שרייבט הרב ר׳ אפרים אשרי אין זיין „חורבן ליטע״, אַז ר׳ יצחק־אייזיק חבר איז געווען רב אין שאַוול, איז אונדז ניט באַקאַנט. מסתמא האָט ער אים בטעות פֿאַרבינדן מיטן נאָמען פון אַ שאַוולער רב, וועלכער האָט אויך געהייסן ר׳ יצחק־אייזיק, אָבער זיין פֿאַמיליע־נאָמען איז געווען ראבינאָוויטש.
12. סיי אין „שם הגדולים״, סיי אין „שם הגדולים החדש״ איז אָנגענומען, אַז ער איז געשטאָרבן אין תרי״ב. אַז דאָס איז אַ טעות קען מען זען שוין פון דעם אַליין, וואָס זיין צוואה איז דאַטירט פון כ״ט אלול תרי״ב — בכן, דעם לעצטן טאָג פון תרי״ב. ער האָט געלעבט 64 יאָר און ניט 62 יאָר, ווי „עיר ווילנא״ גיט אָן.

13. „נפש נקי״, וואַרשא, 1853. די גאַנצע צוואה — אין „ציון לנפש״ פון ר׳ יוסף חבר, „אהאניסבורג, תרט״ז.
14. „הגדה של פסח״ עם 115 פירושים, ישראל דוד מיללער מהורדנא, ווילנא, תרכ״ג. דער נאָמען פון ר׳ יעקב׳ס פירוש איז „זכרון יעקב״.
15. נ. ט. לאנדאן אין „בית ועד לחכמים״, ניוויארק, תרס״ג.

1) אויף קיין איינעם פון זיינע פיל ספרים אין דער נאָמען ווילדמאן ניטאָ, 2) זיין זון ר׳ יוסף, זיין אייניקל ר׳ מרדכי הכהן, די ווערבלאווסקיס, וועלכע האָבן אַרויס־געגעבן עטלעכע ספרים זיינע, דערמאָנען קיין מאָל ניט דעם נאָמען ווילדמאַן, 3) פון „שיח יצחק" איז צו זען, אַז ר׳ יצחק אייזיקס זין און אייניקלעך האָבן זיך גאָר ס׳רוב גערופן ראַבינאָוויץ, 4) און אחרון אחרון — אויף דער מצבה פון זיין קבר איז דאָ נאָר דער נאָמען פון חבר.

די גראָדנער חבר־משפחה איז געקניפּט און געבונדן מיט די באַרימטע מיוחס׳דיקע פאַמיליעס פון הגר״א, ריבלין א״אנד.[16]

ווי עס זאָל אָבער ניט זיין זיין משפחה־יחוס — ר׳ יצחק־אייזיקס יחוס עצמו איז די והותר. וועגן אים איז בערך פיל געשריבן געוואָרן און ער אַליין האָט געשאַפן אַן „אייגענע" ליטעראַטור: גאַנצע 38 חיבורים. פון זיי זיינען 22 דערשינען אין דרוק, אַ טייל נאָך זיין טויט. די כתב־יד׳ן פון די איבעריקע חיבורים זיינען פאַרבליבן ביי זיינע קינדער. הרב הגאון ר׳ יוסף חבר, ר׳ יצחק־אייזיקס זון, האָט צום סוף פון זיין הספד־ספר „ציון לנפש" (יאהאננעסבורג, תרט״ז) מיט זיין האַנט־שריפט אויסגעשריבן די נעמען פון זיין פאָטערס אַלע ספרים.[17]

ר׳ יצחק אייזיקס געדרוקטע ספרים אָדער פירושים זיינען:

1) באר יצחק, ביאור אויף „לקוטי הגר״א", ווארשא, תרמ״ט.

2) באר יצחק, ע״י ר׳ שמואל לוריא, ווארשא, תרמ״ח.

3) באר יצחק, פירוש אויף „מים אדירים" לר׳ מנחם מענדל משקלאב, ווארשא, תרמ״ו.

4) באר יצחק, פירוש אויף „אדרת אליהו" מהגר״א, ווארשא, תרמ״ז. (אַ נייע אויפלאַגע — תל־אביב, תשט״ו).

5) אור תורה, ביאור על „עמודי התורה" לר׳ אברהם אחי הגר״א, ירושלים, תרמ״ו.

6) בית יצחק, סדילקוב, תקצ״ו.

7) בית יצחק, חלק ב׳, ברורי המדות, היו״ל ע״י יחיאל מיכל ווערזבלאָווסקי, ווילנא, תרע״א.

8) בית יצחק, כרך שני, ווילנא, תרע״ג.

9) בית נאמן, חלק א׳, הוגה והובא לדפוס ע״י בן אחיו יוסף חבר, וארשא, תרמ״א.

10) בית עולמים, ווארשא, תרמ״ט.

11) בנין עולם, על אה״ע, ווארשא, תרי״א.

12) בנין עולם, על ש״ע או״ח ויו״ד, ווארשא, תרס״ד.

13) גנזי מרומים, ביאור אויף מסכת אצילות, [יאהאניסבורג], תרכ״ד.

14) הגהות אויף ש״ס ווילנא, תרמ״ה.

15) יד חזקה, פירוש אין „מגדל עדר" פון י. ל. מיללער, ווילנא, תרנ״ג.

16) יד מצרים, פירוש על ההגדה, ווארשא, תר״ב.

17) מגן וצנה, יאהאנניסבורג, תרי״ב. (דערשינען אויך אָן נאָמען פון מחבר און אָן יאָר און צייט פון אויסגאַבע, נאָר „כמש״נ באמשטרדם").

18) סדר זמנים, ווארשא, תר״ד.

19) פרי יצחק, פירוש אויפן „ספר יצירה", ווארשא, 1884.

20) פתחי שערים, חלק א׳, ע״י ר׳ משה, אב״ד יעדוואבנע, ווארשא, 1888.

21) צפירת תפארה, ביאור אויף שיר השירים, ווארשא, תר״ו.

22) שיח יצחק, הו״ל ע״י מאיר ווערבעלאווסקי, ווילנא, תרע״ב. אַ צווייטע אויסגאַבע — קיידאן, תרצ״ט.

די ניט־פאַרעפנטלעכטע חיבורים:

בית נאמן, חלק ב׳. בנין עולם, חלק ב׳, חידושים מלוקטים, אפיקים [אפיקי ים?], בית דוד, נר מצוה ותורה אור, אור בהיר, קובץ גדול (דרושים), ביאור על יונה, ביאור על התורה, ביאור מעשה מרכבה, ביאור אגדת אין דורשין, קובץ גדול (נאָך דרושים), קובץ, קרני הוד (פירוש על זהר חדש), יד רמה.

אין „רבי יהודה אריה מודינא" פון נחמיה שמואל לייבאוויטש (ניו־יארק, תרס״א, ע׳ 80, 104) ווערן גע־בראַכט השגות פון ר׳ יצחק אייזיק חבר אויפן ארי׳ ממודינא. אין „עמודי אור" פון ר׳ יחיאל העליר געפינען זיך תשובות צו אים (ע׳ ס״ט, ע׳, פ״ו, פ״ז).

זיינע חידושים ווערן אויך געבראַכט אין „כור לזהב" פון יהודה אידל שערעשעווסקי (ווילנא, תרי״ח), „מטעי משה", משה אהרנסאן (ירושלים, תרל״ח), „בגדי ישע", שמואל סג״ל (ווילנא, 1844). אין „עמק יהושע אחרון", יהושע אלתר ווילדמאן (ווארשא תרע״ג), ווערן געבראַכט זיינע עטלעכע דרושים, ווי אויך אין „דעת מרדכי", ח״א, מרדכי יצחק ראַבינאָוויץ (קיידאן, תרצ״ט).

ר׳ יצחק־אייזיק חבר האָט געגעבן מערערע הסכמות אויף ספרים. מיר האָבן געפונען זיינע הסכמות אויף:

1) „ברכות מים" (געדרוקט אין „עינות מים") פון יוסף אלחנן לבית הלוי, ווארשא, 1856.

2) „תולדות הארץ" פון יוסף שיינהאק, ווארשא, תר״א.

3) „חידושי מוהרמ״ז" פון הרה״ג משה וואלף, ארויסגעגעבן דורך מנחם־דוד יעבץ, ווילנא, 1858.

---

16. „ספר היחס", א. ריבלין, ירושלים, תרצ״ה; „קריה נאמנה", ש. י. פין, ווילנא, תר״ך, ז׳ 90. — אין „אבן שמואל" (ווילנא, תרל״ד, ז׳ 55) פון א. ל. פרומקין ווערט דערמאָנט איינער אַ ר׳ יצחק חבר „רב גדול ורשום", פאַטער פון ר׳ חיים חבר, פון די רבנים אין צפת, וואָס ווערט געבראַכט אין די תשובות פון ב״י והמבי״ט. — אין איטאַליע איז אויך געווען אַ משפחה פון בעלי־קבלה מיטן נאָמען חבר.

17. דער עקזעמפּליאַר געפינט זיך אין ניו־יאָרקער יידיש־טעאָלאָ־גישן סעמינאַר. צי די דאָזיקע האַנטשריפטלעכע צושריפט איז דאָ אויף אַלע עקזעמפּליאַרן, ווייסן מיר ניט. אין דער רשימה פון ר׳ יוסף חבר ווערן אויסגערעכנט נאָר דרייסיק חיבורים. ר׳ יוסף גיט צו די באַמערקונג „נדפס" צו 8 ספרים, שפּעטער זיינען אָבער געדרוקט געוואָרן נאָך 14.

4) „בגדי ישע", שמואל הלוי סג"ל, ווילנא, 1844.
5) „בית אהרן", יצחק אהרן ב"ר יהודה ליב, ווילנא, תר"ג.
6) „זכרון יהודה", חלק א', יהודה אבעלזאן, ווילנא, 1851.
7) „אבות דר' נתן" הו"ל ע"י אליהו ב"ר אברהם מדעליאַטיץ, ווילנא והוראדנא, 1833.
8) „לקוטי רצב"א", צבי הירש כהנא, ווארשא, תרנ"ז.
9) „מאורי יצחק", אורי יצחק אייזיק ב"ר אבא קדש, ווארשא, 1857.
10) „תנא דבי אליהו", עפ"י אברהם שיק, לעמבערג, 1869.
11) „תוספת שבת", צבי הירש באיארסקי, ווארשא, תרמ"ו.

ר' יצחק אייזיק חבר האָט געלאָזן נאָך זיך אַ ברייט־פאַרצווייגטע משפחה — דער גרעסטער טייל אין סוא־וואַלקער גובערניע אָדער נאָענט צו איר. לויט פּרענו־מעראַנטן און ספרים האָבן מיר צונויפגעשטעלט די ווייטערדיקע, זיכער ניט פולע רשימה:

זין: הרב הגאון ר' יוסף חבר, אב"ד יעדוואבנע, הרב הגאון ר' משה ראַבינאָוויטש, אב"ד יעדוואבנע, אהרן פונדיק, ווילנע.[18]

טאָכטער: חיה.

איידעמס: הרב הגאון ר' אליעזר שלמה וועלער, אב"ד וויסאָקי מאַזאָוויעצק, הרב הגאון ר' יחיאל העלער.

אייניקלעך: ר' בנימין ראבינאוויטש, לייבוש כץ (ביידע יעדוואָבנע), דוד ראַבינאָוויטש (סטוצין), אליעזר אהרן עפּשטיין, אייזיק ראַבינאָוויטש (ביידע ווארשע), ל. ראבינאוויטש, יוסף ראבינאוויטש (ביידע דערעטשין), יהודה כץ (לאָמזשע), ר' יצחק־אייזיק וועלער, אב"ד וויסאקי־מאזאוויעצק, מחבר פון „ברית עולם" (ווארשא, תרנ"ז), מרדכי הכהן (סואוואַלק), פּלימעניק ר' יוסף ב"ר מרדכי, מו"צ ור"מ אין זשעטל.

נאָענטע קרובים: הרב ר' ראובן לעווינבוק (אלי־טע), אריה לייב סענדאק (יעדוואָבנע), הרב בן־ציון יפה, ר' צבי ב"ר דוד, ר' קדש שאצקי, יעקב יאטוויסקי — אַלע אין סטוצין. אין ווארשע: אליעזר קרונסקי, יוסף קיזניצקי. יחיאל־מיכל ווערזבלאָווסקי און מאיר ווערז־בלאָווסקי פון שאַקי. דר. משה גליקסאָן, דער באַוואוסטער אַלגעמיין־ציוניסטישער פירער און לאַנגיאָריקער רע־דאַקטאָר פון „הארץ", שטאַמט אויך פון ר' יצחק־אייזיקס משפחה.[19]

הרב הגאון ר' יחיאל העלער

דער פערטער צו זיצן אויפן כסא הרבנות פון סואוואַלק איז ר' יחיאל העלער (העליר), אַ באַוואוסטער גאון אין זיין דור. העלער איז אַ באַרימטע רבנים־משפחה, וואָס ציט איר יחוס ביזן תוספות יום־טוב. ר' יחיאל איז משפחה'דיק פאַרבונדן מיט די באַוואוסטע יחוס־פאַמיליעס בכרך און אפרתי, וואָס האָבן אַרויס־געגעבן רבנים סיי פאַר סואוואַלקער געגנט, סיי פאַר אַנדערע מקומות. ר' יחיאל העלער איז גאָר ענג געקניפּט אויך מיט דער משפּחה פון חבר: זיין צווייטע פרוי איז געווען ר' יצחק אייזיק חבר'ס טאָכטער חיה.[20] די ערשטע פרוי זיינע האָט געהייסן פּעסע, די טאָכטער פון ר' אליהו בער פון קרעטינגע.[21] ר' יחיאל'ס עלטערן — אהרן און רבקה. ער איז אַ נאָענטער משפחה־גליד פון הרב הגאון ר' אייזיק לייב, ראַצקער רב. זיין שוועסטער איז ר' אייזיק לייבס באָבע.

ר' יחיאל העלער איז ניט קיין „פרעמדער" רב אין סואוואַלק. בעת ער איז געווען רב אין דעם דערבייאיקן וואָלקאָוויסק, האָט ער אָפט באַזוכט סואוואַלק. זיין זון, הרב הגאון ר' אברהם, איז געבאָרן געוואָרן אין סואוואַלק אין 1842.

ר' יחיאל העלער איז געבאָרן געוואָרן 1814 אין קוידענאָוו. פון 1836 ביז 1843 איז ער געווען רב אין הלוסק, דערנאָך אין וואָלקאָוויסק, און סוף 1853[22] האָט ער פאַרנומען דעם כסא הרבנות אין סואוואַלק.

ר' יחיאל העלער איז געווען רב אין סואוואַלק 5 (אָדער 6) יאָר. לויט איין קאָרעספּאָנדענט אין „המגיד", איז אין שטאָט אויסגעבראָכן אַ מחלוקת צוליב אים און ס'האָבן זיך געשאַפן צוויי צדדים. אין „המגיד" 1858 (נר' 32) איז שוין דאָ אַ מודעה פון קהל, אַז סואוואַלק זוכט אַ רב. אגב, דאָרטן ווערט געמאָלדן אויך די שכירות — 15 רובל אַ וואָך, „מלבד הכנסת הרב".

יאָ מחלוקת, ניט מחלוקת — ווען ר' יחיאל האָט פאַרלאָזן סואוואַלק, זיינען יידן געווען אַרומגענומען פון טרויער. די גאַנצע עדה האָט אים באַגלייט ווייט הינטער דער שטאָט, פיל זיינען געפאַלן צו זיינע פיס און געקושט זיינע בגדים, געווען אַ געוויין, ווי אויף אַ לוויה.[23]

נאָך סואוואַלק האָט ר' יחיאל העלער איבערגענומען די רבנות אין פּלונגיאן, וואו ער איז נפטר געוואָרן י"א כסלו, תרכ"ב (14טער נאָוועמבער 1861).[24]

---

18. אין „עיר ווילנא", ז' 281, ווערט דערציילט אַז אהרן פּונדיק איז געקומען קיין ווילנע „לרגל מכירת בשר כשר", איז שוין דאָרטן פאַרבליבן און געוואָרן אַן עושר.
19. אין „שיח יצחק" ווערן געגעבן נאָך פּרטים וועגן דער משפחה פון ר' יצחק־אייזיקן.
20. געשטאָרבן פיל שפּעטער פון מאַן — כ"ח חשוון, תרנ"ט, אין ירושלים. זע „ספר היחס", א. ריבלין, ז' 26.
21. הקדמה אין „יפה נוף", אברהם העלער (פּיעטרקוב, תרס"ח) און הקדמה אין „עמודי אור" פון ר' יחיאל העלערן גופא.
22. לויט „עיר ווילנא" און „דזשואיש ענציקלאָפעדיא" — אין 1854. עס איז אָבער, משמעות, ריכטיקער פון 1853, ווי עס זאָגט עדות „עמק שושנים" [־ראָזנטאַל] אין „המגיד", 1858, נר' 27 און „אני ולא אחר" אין „המליץ", 1878, נר' 7.
23. „המגיד", 1858, נר' 27.
24. די ידיעה אין דער
Encyclopedia Judaica, vol. VII, p. 1150,
אַז ער איז געשטאָרבן אין 1863, שטימט נישט מיט קיין אַנדערע מקורות. די ידיעה פון „שם הגדולים החדש" — 21 יאָר נאָך זיין טויט — אַז ער איז „נפטר זה לא כביר", איז אויך ניט אַזאַ פּינקטלעכע. אין „בית יצחק" פון יצחק דאנציג (ווילנא, תרכ"ו, דרוש י"ח) איז דאָ אַ הספד אויף אים. —

ר׳ יחיאל העלער האָט אָנגעשריבן די ווייטערדיקע חיבורים:

1) „עטה אור״, אויף שיר־השירים, מעמל, 1861.

2) „עמודי אור״, שאלות ותשובות, קעניגסבערג, 1858[25]

3) „אור ישרים״ אין „הגדה לליל שמורים״, קעניגס־בערג, תרי״ז,[26] ווי אויך אין „הגדה של פסח״ עם 115 פירושים הנקרא „מגדל עדר״ פון ישראל־דוד מיללער מהורדנא, ווילנא, תרנ״ג.

4) באור אויף דינים וסדר פסח של הגר״א אין „הגדה של פסח״ עם פירוש „גבול ים״ מאת אליעזר־זלמן גראַיעווסקי, ירושלים, תרנ״א.[27]

5) תוספת מנהגים״ אויף פסח־מנהגים פון הגר״א אין הגדה מיט באור פון יחזקאל ב״ר שלום ראטנער, ווילנא, תרנ״ב.[28]

6) „קינה לדוד״ (צום סוף פון „קדמות ספר הזהר״ פון הגאון ר׳ דוד לוריא, קעניגסבערג, תרט״ו).

7) פירוש על ספר מצוות להרמב״ם, ירושלים, תרפ״ט.

8) „כבוד מלך״, פּעטערסבורג, 1856.[29]

9) „דברי יהושע״, קעניגסבערג(?), תר״ב.

ש״ר פין אין „כנסת ישראל״, ד׳ 521, זאָגט, אַז ר׳ יחיאל האָט פאַרלאָזן סואוואַלק, ווייל „קנאים האָבן זיך אַנגעזעצט אויף אים״.

25. אין דער הקדמה דאָנקט דער מחבר פאַרן העלפֿן אַרויסגעבן זיין ספר די סואוואַלקער חזקיה אברהם במוהר״י ראָזנטאל, יחזקאל במוהר״נ ליפּסקי, יצחק אייזיק במוהר״י ליטוינער, אלחנן דוב לנדא.

26. “Bibliographie der Oster-Haggada”, New York, 1949, p. 25.

27. דאָרטן, ד׳ 39.

28. דאָרטן, ד׳ 40.

29. אין אויפטראָג פון דער רוסישער רעגירונג איז „כבוד מלך״ איבערגעזעצט געוואָרן אויף רוסיש און דייטש. די איבער־זעצונג איז געמאַכט געוואָרן דורך לאָזן מאַנדלשטאַם. דער רוסישער בילדונגס־מיניסטער האָט ר׳ יחיאל׳ן צוגעשיקט אַ דאַנקבריוו פאַר זיין חיבור.

דער תמצית פון „כבוד מלך״ איז דער זעלביקער, ווי די דרשה, וואָס ר׳ יחיאל האָט מיט אַ צייט פריער געהאַלטן אין אַ שול אין ליבאַוואַ. דער סואוואַלקער רב איז געווען אַן אורח אין אָט דער קורלענדישער שטאָט און ער האָט דאָרטן געהאַלטן אַ דרשה אין דייטש, בעת דער רוסישער קרוינפרינץ אלעקסאַנדער דער צווייטער און אַ ריי הייכע לייט פון רוסישן אַדל זיינען געווען צו גאַסט אין שול. זיין רעדע האָט שטאַרק אויסגענומען, און עמעצער, קען זיין, האָט אים פאַרגעלייגט עס אַרויסצוגעבן אין בוך־פאָרעם. אַ גרויסער טייל פון דער רעדע איז נאָך פריער געווען געדרוקט אין „שני פרקים״ (פּעטערבורג, תר״ב), אונטערן טיטל „כבוד מלכים בזמנינו״ (דייטש און העברעאיש).

א. י. פּפֿירנא דערציילט אין זיינע זכרונות („רשומות״, תל־אביב, תרפ״ה, כרך א׳, ד׳ 154), אַז לעאָן מאַנדלשטאַם האָט אויסגעגעבן אַ שאלה־תשובה פון ר׳ יחיאל העלער וועגן „דינא דמלכותא דינא״ אין אַ באַזונדער בראָשור מיט גרויסע קדושל־לבנה־אותיות און מיט אַ דייטשער איבערזעצונג. מיר האָבן עס ניט געזען. זאָל דאָס זיין דער זעלביקער „כבוד מלך״?

אין „מעשה רב״ פון ר׳ ישׂשכר־בער (ווילנא, תקצ״ב) געפינען זיך זיינע הוספות „סדר כהלכתו״.[30]

ר׳ יחיאל העלער האָט ציגעגרייט צום דרוק דעם ירושלימער כתב־יד פון קבלה־ספר „שאלות ותשובות מן השמים״ פון יעקב הלוי ממרוישׂ.

ר׳ יחיאל האָט געשריבן חדושי־תורה אין „התבונה״ פון ר׳ ישראל סאַלאַנטער.

הסכמות פון ר׳ יחיאל העלער געפינען זיך אין די ווייטערדיקע ספרים:

1) „פרדס הבינה״, משה ב״ר אהרן, אמסטרדם, 1842.[31]

2) „עינות מים״, יוסף אלחנן הלוי, ווארשא, 1856.

3) „היכלות הזהר״ עם ביאור הגר״א, קעניגסבערג, תרי״ז, (אָרט און צייט לוים בן־יעקב), מיט ר׳ יחיאל׳ס אַ גרעסערן אַריינפיר אַ״נ „מעטה תהלה״.

4) „אגדות אליהו״, אליהו שרהזאָן, ניו־יאָרק, תרס״ג.

5) „כתוב לחיים״, אברהם חיים שמאלעוויצער, ווילנא, תרי״ח.

6) „מנחת הזבח״, משה אהרן הכהן, ווארשא, 1885.

7) „ילקוט שמעוני״, הו״ל ע״י משה יהודה איטא־ליענער, תרט״ז.

ר׳ יחיאל האָט געהאַט צוויי טעכטער. איינע האָט חתונה געהאַט מיט ר׳ משה־לייב סעגאל.[32]

ר׳ יחיאל׳ס זון, ר׳ אברהם, איז פון 1860־1877 געווען רב אין יאַנישאָק, ליטע, דערנאָך אין האַזנפּוט, לעטלאַנד, און פון 1882 רב ומו״צ אין ליבאַוע (לעפּיי). מחבר פון ספר „יפה נוף״. געשטאָרבן 1923. ר׳ אברהם׳ס זון, ר׳ לייב, איז געווען מו״צ אין שאוול.

ר׳ יחיאל׳ס דריי ברידער זיינען געווען אַלע רבנים. ר׳ יהושע — אין פאַלאַנגע, טעלז און אַנדערע. מחבר פון דברי יהושע, חוסן יהושע,[33] תולדות יהושע, מעוז הדת, מעיני יהושע, אהל יהושע. ר׳ מאיר — דיין אין ווילנע, שפּעטער רב אין טראָק און קאשטאָוויץ, ר׳ ישראל (חריף) — אין קוידענאָוו, פּריער ר״מ אין מינסק.

ברוך־נתנאל נייווידל, טאַוורי־קער רב, איז געווען זיינס אַ קרוב. מאיר אייזבערג פון סרעדניק איז ר׳

30. דער נאָמען פון מחבר אויפן ספר איז יב״א. „קהלת משה״ זאָגט ריכטיק, אַז דאָס זיינען די ראשי־תבות פון ר׳ יחיאל ב״ר אהרן, ווי דאָס איז טאַקע צו זען פון דער אויסגאַבע פון זעלביקן ספר אין תרמ״ה (ווילנא), וואו ר׳ יחיאל׳ס נאָמען ווערט שוין קלאָר אָנגעגעבן.

31. די דאַטע 1842 איז אָדער אַ דרוקפעלער אָדער אַ פאַלסיפיקאַט. ר׳ יחיאל׳ס הסכמה איז דאַטירט „ב׳ שבט תזר״ח״ [תרט״ו], דאָס גלייכן די איבערזיקע הסכמות אין ספר. ווי קען אָבער אַ ספר פון 1842 האָבן הסכמות פון 1855? און נאָך: בראש פון די סואוואַלקער פּרעזומעראַנטן גייט „הגאון ר׳ יחיאל העלער האב״ד״. — קומט אויס, אַז אין 1842 איז ר׳ יחיאל שוין געווען רב אין סואוואַלק, אָבער דאָס איז לחלוטין פאַלש. ביי בן־יעקבן איז טאַקע אָנגעגעבן: אמסטרדם, תרט״ו, דאָס גלייכן ביי פּרידבערגן, אָבער מיטן דרוקאָרט: יאַהאַנניסבורג.

32. „ספר היחס״, ריבלין, ד׳ 37.

33. אין „חוסן יהושע״ (ווילנא, תרכ״ב) איז דאָ צ״א אַ הספד אויף ר׳ יחיאל העלער.

יחיאל׳ס אַ שוואָגער. אייבערגס אַ טאַכטער איז געווען די פרוי פון ר׳ משה־בצלאל לוריע, דעם שפּעטערדיקן סואוואַלקער רב — קומט אויס, אַז די ביידע סואוואַלקער רבנים זיינען געווען משפּחה.

ר׳ יחיאל העלער האָט געקענט גוט דייטש און אויך רוסיש. די שפּראַכן־קענטעניש איז אַ כאַראַקטער־שטריך פון כּמעט אַלע סואוואַלקער רבנים.

הרב הגאון ר׳ שמואל מאַהיליווער

נאָך הרב הגאון ר׳ יחיאל העלער איז סואוואַלק געווען אָן אַ רב קרוב צו צוויי יאָר. די סיבות זיינען צוויי: 1) די מחלוקת ארום ר׳ יחיאל העלער, וואָס האָט געשאַפן צדדים אין שטאָט. 2) צו געפינען אַ יורש פאַרן כּסא הרבנות, אויף וועלכן ס׳איז געזעסן אַ ר׳ יצחק־אייזיק חבר אַדער אַ ר׳ יחיאל העלער, איז ניט געווען אַזוי לייכט. באַשווערט די זאָך האָט נאָך אויך דער פּאָקס, וואָס סואוואַלקער בעלי־בתים האָבן געזוכט אַ רב ניט נאָר מיט תורה און חכמה, נאָר אויך מיט וויסן אין הליכות עולם. סוף־סוף האָט מען זיך געאייניקט אויף דער קאַנדידאַטור פון הרב הגאון ר׳ שמואל מאַהיליווער.[33]*

ר׳ שמואל מאַהיליווער איז געקומען קיין סואוואַלק פון אַ רבנות־שטעלע אין שאָקי, הרב י. ל. פישמאַן באַמערקט ריכטיק, אַז ערשט פון סואוואַלק האָט זיך אַנגעהויבן ר׳ שמואל מאַהיליווערס באַרימטקייט ווי אַ גאון און נאָך מער ווי אַ געזעלשאַפטלעכער טוער פון וועלט פאַרנעם.

כ״ז אדר תר״ך (1860) איז ר׳ שמואל מאַהיליווער אַנגעקומען קיין סואוואַלק, אַ גרויסער המון יידן איז אַרויס אים מקבל פּנים זיין אויסער דער שטאָט, טייל פון זיי אין קאַרעטעס. אין אַ קאַרעטע האָט מען אים געבראַכט אין זיין צוגעגרייטער דירה, וואו ר׳ שמואל האָט גאָר זיין ערשטע דרשה אין סואוואַלק.[34]

ר׳ שמואל מאַהיליווער האָט געהאַט דורכצומאַכן שווערע צייטן אין זיין סואוואַלקער רבנות — דעם צווייטן פּוילישן אויפשטאַנד אין דעם אַנהייב פון שרעק־לעכן הונגער אין 1868.

אין צייט פון פּוילישן אויפשטאַנד זיינען געווען אין סואוואַלק און אומגעגנט יידן, וועלכע האָבן סימפּאַטיזירט מיט די פּוילישע אויפשטענדלערס. געווען אויך אַזעלכע יידן, וועלכע זיינען געווען אַקטיוו אין אויפשטאַנד. אַזוי, למשל, ווייסן מיר, אַז פאַכוצקי פון סואוואַלק איז פאַרשיקט געוואָרן אויף פיל יאָרן קיין סיביר פאַר באַטייליקן זיך אין אויפשטאַנד. זיין זון, דער זשורנאַליסט וויליאם פאכוצקי, איז טאָקע געבאָרן געוואָרן אין אַ סיבירישן פאַרשיקאָרט. דער פריוואַט־

*33. סואוואַלקער קהילה האָט פאַרגעלייגט ר׳ ישראל סאַלאַנטער צו ווערן איר מרא דאתרא, אָבער ער האָט זיך אָפּגעזאָגט. („געקליבענע שריפטן״, ש. ראָזענפעלד, ניו־יארק, 1947, ד׳ 88).

34. „המגיד״, 1860, גר׳ 14.

אַדוואָקאַט שלמה טאבאלאווסקי האָט זיך ווי דורך אַ נס אַרויסגעדרייט פון פאַרשיקט ווערן קיין סיביר און איז אָפּגעקומען מיט צוויי יאָר טורמע פאַר אַנטיילנעמען אין אויפשטאַנד.[35] שמואל ראַזנטאָל, וועלכער איז שפּעטער געוואָרן אַ באַוואוסטער שאַכשפּילער, האָט נאָך דער צווייטער פּוילישער רעוואָלוציע געמוזט אַנטלויפן פון סואוואַלק.

פון די שתדלנות׳ן מצד ר׳ שמואל מאַהיליווער ביי די מאַכט־אַרגאַנען איז צו זען, אַז פיל יידן פון סוא־וואַלקער געגנט זיינען געווען פאַרמישט אינעם אויפ־שטאַנד פון 1863, כאָטש אַ טייל, קען גרייליך זיין, זיינען אומשולדיק אריינגעפאַלן.

וואָס איז געווען די אמת׳ע באַציאונג פון ר׳ שמואל מאַהיליווער צום פּוילישן אויפשטאַנד איז אונדז ניט באקאנט. אָפּיציעל איז ער געווען קאַטעגאָריש קעגן אים. אין דעם זין האָט ער געהאַלטן דרשות און גע־וואָרנט יידן זיך ניט צו באַטייליקן אין אויפשטאַנד. נאַטירלעך האָט ער דערמיט נושא־חן געווען אין די אויגן פון דער מאַכט און האָט אפילו באַקומען אַן אויסצייכן פון דער רוסישער רעגירונג. אָבער טאָקע אַ דאַנק דעם צוטרוי פון דער מאַכט צו אים, איז ר׳ שמואל מאַהיליווערן געלונגען צו ראַטעווען פון קאַטאָרגע און פון טויט פיל סואוואַלקער יידן, ווי דאָס באַטאַנען אַלע זיינע ביאָגראַפן.

סואוואַלקער יידן האָבן לאַנגע יאָרן ליב געהאַט צו דערציילן אין נאַמען פון זייערע זיידעס און טאַטעס אַ מעשה, ווי אַזוי ר׳ שמואל האָט גערעטעוועט עטלעכע אַרטיקע יידן פון אַ זיכערער תליה. געווען איז עס ערב יום־כּפּור, ווען ר׳ שמואל האָט דערוואוסט, אַז עטלעכע (לויט איין נוסח — 10) סואוואַלקער יידן זיינען פאַר׳משפט געוואָרן צום טויט פאַר שפּיאָנאַזש און אַז יום־כּפּור דאַרפן זיי פּנימלעך געהאַנגען וועלן. ר׳ שמואל מאַהיליווער איז אַוועקגעלאָפן צום גובערנאַטאָר, ער איז דאָרטן אָפּגעווען שעה׳ן, ווייל דער מושל האָט אים בשום אופן ניט געוואָלט אויפנעמען. ווען ר׳ שמואל איז סוף־סוף צוגעקומען צו אים, האָט ער מיט זיינע קלוגע רייד און הייסע טרערן קודם־כל געפּועל׳ט, אַז די יידן זאָלן כאָטש יום־כּפּור ניט געהאַנגען ווערן. און נאָך יום־טוב האָט ער זיי אין גאַנצן ארויסגעראַטעוועט פון טויט.

ניט אַלע מאָל האָט ר׳ שמואל מאַהיליווער געהאט הצלחה אין זיינע פּראַווען צו ראַטעווען סואוואַלקער יידן, וועלכע זיינען באַשולדיקט געוואָרן אין האָבן אַ חלק אין פּוילישן אויפשטאַנד. טאָקע אין זיין סואוואַלקער רבנות־צייט איז דעם 2טן מערץ, 1864, עפּנטלעך געהאַנגען געוואָרן אין סואוואַלק אַ יידישער אויפ־שטענדלער מיטן נאָמען לייב בן מרדכי לייבמאן. ער איז פאַר׳משפט געוואָרן דורך אַ רוסישן קריגסגעריכט, וויייל ער איז געווען „אין דעם אינסורגענטן־לאַגער, אַנגענומען אַ „טשין״ פון אַ וואַכמייסטער פון די זשאַנ־

35. „ימים ושנים״, מ. י. פריד, תל־אביב, תרצ״ט, ד׳ 30.

דאַרמען־הענקערס, אויסגעפירט אַ טויטאורטייל און זיך באַטייליקט אין ראַבירן אַ קאַסע".[36]

אזא סאָרט שתדלנות — פאַרטיידיקן מענטשן, וועלכע ווערן באַשולדיקט אין אויפשטאַנד קעגן דער מלוכה — און אין אַזאַ אומרואיקער צייט שטעלט דעם שתדלן גופא אין דער גרעסטער סכנה, און ר׳ אברהם משה ראַבינאָוויץ, רב פון פּאָפּעליאַן, ליטע, שרייבט טאַקע אין זיין הספד־אַרטיקל אויף ר׳ שמואל מאָהילי־ווער, אַז „ער האָט וויפל מאָל געשטעלט זיין לעבן אין טויטגעפאַר".[37]

ר׳ שמואל מאָהיליווער האָט פיל געטאָן פאַר די אָרטיקע יידישע אָרעמעלייט, ווען ס׳האָט זיך אָנגעהויבן דער גרויסער הונגער אין 1868. אַ דאַנק זיין איניציאַטיוו זיינען יידישע הונגעריקע באַזאָרגט געוואָרן מיט אומ־זיסטן עסן אין קהל׳שע קיכן. ער האָט דורכגעפירט אַ מין שטייער, אַז יעדער (ניט־הונגערנדיקער) ייד פון דער סואוואַלקער עדה דאַרף געבן אַ האַלבע קאָפּיקע פון יעדן פונט פלייש און פון יעדן פונט זאַלץ, וואָס ער קויפט אין דער וואָך, לטובת די יידישע הונגעריקע אין שטאָט. שפּעטער איז די דאָזיקע תקנה בטל געוואָרן, ווייל ס׳האָט זיך אַרויסגעוויזן, אַז זי איז קעגן געזעץ.[38]

ר׳ שמואל מאָהיליווער איז געווען באַליבט ביי זיין עדה, אָבער ער האָט אויך געהאט זיינע קעגנערס. אין זייער אַ לאַנגער קאָרעספּאָנדענץ פון סואוואַלק[39] ווערט ער באַשולדיקט אין נוצן פיל חרמות און ס׳ווערט דער־ציילט וועגן אַ גרויסער מחלוקת צווישן אים און דעם סואוואַלקער בעל־הבית ר׳ אברהם־דוב יערוזאלימסקי. יערוזאלימסקי איז געווען אַ גרויסע און חשוב׳ע משפּחה אין סואוואַלק. אויף די ספרים־פּרענומעראַנטן געפינען זיך די נעמען פון מערערע מיטגלידער אירע. צום סוף פון „הגדה של פסח", וואָס איז דערשינען אין סואוואַלק, ווערט געזאָגט, אַז די תקנות וועגן בעור חמץ האָט איבערגעשריבן „הרב המאוה"ג חו"ב וכו׳ ר׳ אברהם ב"ר שמואל־יוסף ירוזילימסקי". דער לעצטער איז געווען פריער אַ גביר, דערנאָך איז ער געוואָרן אַ יורד. היות ער איז געווען אַ ייד אַ תלמיד־חכם, האָט ער זיך פאַר־נומען אויך מיט פּסק׳ענען שאלות, דער עיקר אָבער — מיט מאַכן שלום צווישן צדדים. האָט פּאַסירט אַ געשיכטע מיט אַן אלמנה, וואָס ר׳ שמואל מאָהיליווער האָט איר ניט געגעבן קיין חופּה וקדושין צוליב אַ חשש פון חליצה, אָבער ר׳ אברהם־דוב האָט זי מתיר געווען. די אלמנה האָט געפאָלגט ר׳ אברהם־דוב׳ן און ר׳ שמואל מאָהיליווער האָט זי אַריינגעלייגט דערפאַר אין חרם. ער האָט אויך געוואָלט אסר׳ן ר׳ אברהם־דוב׳ן צו פּסק׳ענען שאלות. אין דעם ענין האָבן זיך אַריינגעמישט די גאונים ר׳ חיים פיליפּאָווער און ר׳ מרדכי מעלצער, קאַלוואַריער רב. די זאַך איז אַזש דערגאַנגען צו הגאון ר׳ שלמה קלוגער פון בראָדי. זיי אַלע האָבן אָבער גע׳פּסק׳נט, אַז ר׳ אברהם־דוב איז גערעכט.

די פּרטים פון דער דאָזיקער קאָרעספּאָנדענץ זיינען גאָר גיך אָפּגעלייקנט געוואָרן אין אַ קורצער נאָטיץ דורך די סואוואַלקער קהל־לייט מרדכי ראָזנטאַל, משה קראַקאָווסקי, ניסן האָלענדערסקי.[40]

ניט געקוקט אויף אַזעלכע אינצידענטן איז דער פּרעסטיזש פון ר׳ שמואל מאָהיליווער ביי סואוואַלקער יידן געווען זייער גרויס. די עדה יידן אין סואוואַלק איז געווען זייער אַנטוישט פון דעם, וואָס זייער רב, נאָך 8 יאָר, האָט באַשלאָסן אָנצונעמען דעם כסא־הרבנות אין ראדאם. זייערע געפילן פון כבוד צו אים זיינען געווען לעבעדיק נאָך פיל יאָרן, און ווען ס׳איז גע׳יום־טוב׳ט געוואָרן אין ביאליסטאָק, אַ צייט שפּעטער, פון אַלע חובבי־ציון אין דער וועלט דער 70־יעריקער יובל פון ר׳ שמואל מאָהיליווער, האָבן צווישן די געסט פון אַ ריי קהילות זיך געפונען אויך די שליחים פון סואוואַלק.

ווען ר׳ שמואל מאָהיליווער האָט געוואָלט פאַרלאָזן סואוואַלק, האָבן אים געפּרואווט אָפּריידן דערפון ניט נאָר די פירערס פון דער יידישער עדה, נאָר אויך דער גובערנאַטאָר האָט אים געבעטן פאַרבלייבן ווייטער אין שטאָט.[41]

ר׳ שמואל מאָהיליווער האָט געקענט דריי שפּראַכן: דייטש, רוסיש, אָבער באַזונדערס גוט פּויליש.

ר׳ שמואל האָט ניט געלאָזן נאָך זיך קיין ספרים, אָבער פיל פון זיינע חידושי־תורה זיינען פאַרעפנטלעכט געוואָרן אין תורה־זשורנאַלן און אין חיבורים פון אַנדערע רבנים.

אין „ספר שמואל", רעדאַגירט פון הרב י. ל. פישמאן (ירושלים, תרפ"ז), ווערן געבראַכט זיינע שאלות־ותשובות און חידושים. ערשט אין 1956 האָט מען אַרויסגעגעבן אַ טייל פון ר׳ שמואל מאָהיליווערס תורה־חידושים אין אַ באַזונדער ספר אונטערן נאָמען „חקרי הלכה ושאלות ותשובות" (ירושלים, תשט"ז), מיט הערות „וזאת ליהודה" פון הרב י. ל. פישמאן־מימון.

הסכמות פון ר׳ שמואל מאָהיליווער האָבן מיר געפונען אין די ווייטערדיקע ספרים:

1) „אור יצחק", יצחק נח בהרב מאיר, ווארשא, תר"ן.

2) „אמרי חיים", חיים זונדל מכבי, תל־אביב, תרפ"ט.

3) „אשל ברמה", אפרים הלוי [סמאלענסקי], ווארשא,, תרנ"ז.

4) „בית אליקום", אליקום געציל, ווארשא, תרמ"ו.

---

36. אַרטיקל פון ד"ר י. שאַצקי „יידן אין דעם פּוילישן אויפשטאַנד פון 1863" אין „היסטאָרישע שריפטן", ב׳ I.

37. „המאסף", חוברת ז׳, ירושלים, תר"ס. זע אויך: „לקסיקון ציוני", ש. ל. ציטרון, ווארשא, תרפ"ד, ז׳ 378 און „ספר שמואל", רעדאַגירט פון הרב י. ל. פישמאן, ירושלים, תרפ"ג.

38. „המגיד", 1868, נר׳ 2 און 7.

39. „המליץ", 1864, נר׳ 19.

40. „הכרמל", תרכ"ד, נר׳ 41; „המגיד", 1864, נר׳ 26.

41. י. ניסנבוים אין „לוח אחיאסף", תרנ"ט, ז׳ 290. א. דיינארד אין זיין „מסע באירופה" (פּיטסבורג, תרמ"ה, ז׳ 57), זאָגט פאַרקערט, אַז „די סואוואַלקער יידן האָבן ניט געוואוסט אָפּצושאַצן זיין ווערט און זיי האָבן אים געלאָזט אַוועקגיין פון זיי".

5) „בני גרשון", גרשון ליפשיץ, ווילנא, תרנ"ט.
6) „גן יוסף עדן דוד", יוסף חיים פּראַגער, ווארשא, תרנ"א.
7) „דבר אליהו", אליהו ב"ר אברהם יוזפא, ווארשא, תרמ"ד.
8) „דברי חיים", חיים אוריה הכהן, ווילנא, תרמ"ט.
9) „דברי חכמים", מרדכי צבי הלוי, ווארשא, תרל"ו (מיט אַ גרויסן מאמר זיינעם).
10) „דברי משה", [הרמב"ם], הובא לדפוס ע"י יעקב מהרש"ק, ווארשא, 1886.
11) „דובב שפתי ישנים", דוב בער טויבער, ירושלים, תר"ס.
12) „דורש לציון", חיים יעקב קרעמער, ווארשא, תרמ"ו און תרנ"א.
13) „הגדה", אברהם אבוש, מגנצא, תרמ"ז.
14) „הוד תהלה", אפרים אליעזר צבי חרל"פ, ווארשא, תרנ"ט.
15) „ספר ההשלמה", ע"י מנחם מנדיל שחור, ברלין, תרנ"ג.
16) „ספר ההשלמה" לרבנו משולם ב"ר משה, מיט הערות פון י. לובעצקי, פּאַריש, תרמ"ה.
17) „זכר למקדש", פלא"י, ווארשא, תרמ"ט.
18) זכרון בספר ואבן ספיר", יוסף ספיר שטיין, ברדיטשוב, תרנ"ח.
19) „זרע יצחק", יואל יצחק קאצינעלינבויגן, ווארשא, תר"ן.
20) „חבת הקדש", יקותיאל ליב עליאן, ווארשא, תרנ"ט.
21) „חדושי רי"ח", יהושע חיים עפּשטיין, ווילנא, תר"ן.
22) „חידושי מהרמ"י", משה יחזקאל, ווארשא, 1893.
23) „חיי אדם", אברהם דאנציג, מיט הוספות פון משולם פינקלשטיין, ווארשא, 1888.
24) „ילקוט אבני אמונת ישראל", ישראל פנחס לינטופּ, ווארשא, 1895.
25) „ילקוט ארץ־ישראל", יהודה אידל ציזלינג, ווילנא, תר"ן.
26) „כף המאזנים", אלכסנדר זיסקינד גבריאלוב, ווארשא, תרנ"ז.
27) „מדרש רבה", על שיר השירים, עפ"י ברוך עטילזאהן, ווארשא, תרל"ו.
28) „מזקנים אתבונן", בן־ציון כ"ץ, ווארשא, תרנ"ה.
29) „מעון אריה", אריה ליב בינקאוויטש, ווארשא, 1886.
30) „מצות ישיבת ארץ־ישראל", ע"י יונה דוב בלומבערג, ווילנא, תרנ"ח.
31) משניות (זרעים), ווארשא, תרכ"א.
32) „משנת יהודה", חלק א', יוסף שרגא ב"ר איסר יהודה, ווארשא, תרנ"ה.
33) „נהורא דיעקב", יעקב אהרן ב"ר צבי הירש, ווארשא, תרנ"ט.
34) „נזיר מן תלמוד בבלי", עם הגהות מקובצות ע"י ר' יצחק שמואל סימיאַטיצקי, ווילנא, תרס"א.
35) „סניגור", אליעזר צווייפל, ווארשא, תרמ"ה.
36) „עתים לבינה", יוסף גינצבורג, ווארשא [1885].
37) „ספר קהלת", עם פירוש „כוכב מיעקב" ו„שבט מאפרים", אפרים ב"ר צבי הלוי, ווארשא, תרל"א.
38) „קהלת משה", חלק א', ע"י משה חיים טרי־וואַקס, ווארשא, תרס"ב.
39) „שארית יעקב", זלמן יעקב האבערמאן, ווילנא, תרמ"ד.
40) „שואל אמת", אברהם צבי שילעל, ווילנא, תרמ"ד.
41) „שיח יצחק", חיים יצחק גאַנדמאַן, ווארשא[42]

הרב הגאון ר' אליעזר־שמחה ראַבינאָוויץ

סוף 1868 אָדער אָנהייב 1869 האָט סואוואַלק געהאט אַ נייעם רב — הרב הגאון ר' אליעזר־שמחה ראַבינאָוויץ.

ר' אליעזר־שמחה איז געבאָרן אין קאָוונע אין 1839 בערך. ער שטאַמט פון 30 דורות רבנים, ווי עס ווערט געזאָגט אין הקדמה פון בעל „מראות הצבאות". זיין זיידע ר' מנחם מענדל איז געווען אב"ד קאָוונע.

ר' אליעזר שמחה האָט חתונה געהאט מיט דער טאָכטער פון ר' לוי יפה אין ראָגעווע, ליטע. זייענדיק נאָך גאָר יונג האָט ער באַקומען זיין ערשטע רבנות אין שטאָט פון זיין שווער. ער האָט אָנגענומען די רבנות אויף דריי יאָר צייט בתנאי, אַז פאַר זיין שכירות זאָל מען אויסבויען אַ נייעם בית־מדרש, און אַזוי איז געשען. שפּעטער איז ער געווען עטלעכע יאָר רב אין אַ צווייט ליטוויש שטעטל, אין שאדעווע.

ווען אין רוסלאַנד איז אַרויס די גזירה, אַז מען זאָל שליסן אַלע חדרים, איז ר' אליעזר שמחה געווען איינער פון דער דריי־דעלעגאַציע, וואָס איז געפאָרן קיין פּעטערבורג צו באראן גינצבורג, אַז ער זאָל זיך משתדל זיין וועגן אָפּשאַפן די גזירה (די אַנדערע צוויי זיינען געווען: ר' שמואל מאָהיליווער און ר' יעקב באַריט פון ווילנא).

ר' אליעזר שמחה איז געווען אַ טיפּישער רב פאַר סואוואַלק — אַ רב אַ גאון און מיט וועלטלעכן וויסן. ישראל זלמן סטאראפּאָלסקי, אין אַ קאָרעספּאָנדענץ אין „הלבנון", קען זיך ניט גענוג אָפּלויבן פון אים. ער דערציילט, אַז ר' אליעזר־שמחה קען זייער גוט רוסיש,

42. אויף באַרימטע רבנים אָדער שרייבערס פון סואוואַלק און אומגעגנט, וועגן וועלכע ס'איז שוין פיל געשריבן געוואָרן, שטעלן מיר זיך אָפּ בקיצור, זיך באַמיענדיק ארויסצוהייבן בעיקר יענע מאָמענטן, וואָס האָבן אַ דירעקטע שייכות צו זייער טעטיקייט אין און ארום סואוואַלק, אָדער אַזעלכע ענינים, וואָס זיינען דורך אַנדערע ווייניק באַרירט געוואָרן (למשל: די דאָ געבראַכטע הסכמות־ביבליאָגראַפיע פון ר' שמואל מאָהליווער). — אין ספר „חשבון חברת „משגב לדך" (ירושלים, תרנ"א) איז דאָ ר' שמואל'ס אַ המלצה־בריוו.

געאָגראָפיע, היסטאָריע, אַלגעברע, געאָמעטריע און אַנדערע חכמות.[43]

ר׳ אליעזר־שמחה ראַבינאָוויץ איז געזעסן אויפן כסא־הרבנות אין סואוואַלק 5־6 יאָר — סוף 1874 איז ער שוין דאָרטן ניט געווען.[44] נאָך זיין פאָרלאָזן סואוואַלק איז אויסגעבראָכן אַ גרויסע מחלוקת, וואָס פאָר אַ טיפּ רב סואוואַלק זאָל נעמען. איין צד האָט געהאַלטן, אַז דאָס דאַרף זיין אַ רב, וואָס פאַרשטייט זיך אויך אין וועלטלעכע ענינים, וואָס קען די מלוכה־שפראַך וכדומה. דער צוויטער צד האָט געוואָלט אַ רב אַ גאון בתורה, וועלכער זאָל זיין באַרימט נאָר מיט זיין גרויסקייט אין לומדות, לערנט תורה און פסק׳נט שאלות.

ר׳ אליעזר שמחה איז דערנאָך געוואָרן רב אין לאָמזשע. דאָרטן איז ניט געווען קיין שלום־בית צווישן אים און אַ טייל פון די חשובֿע בעלי־בתים. ער האָט אויך געהאט צוזאַמענשטויסן מיט דער פאָליציי, וואָס האָט ניט געקענט פאַרטראָגן זיין „ניט יידישע״ שטאָלצע האַלטונג לגבי איר. ר׳ אליעזר שמחה איז געווען אַ תקיף בדעתו און געפירט זיין רבנות ביד רמה סיי כלפי די ארטיקע בעלי־בתים, סאַי לגבי „נאטשאלסטוואָ״. מען האָט אים אָבער אין לאָמזשע אַזוי פאַרביטערט דאָס לעבן, אַז ער איז אריבער קיין קאָלוואריע, וואו ער איז געווען רב פיל יארן, אין 1909 האָט ער פאָרלאָזן קאַלוואריע און זיך וויידער באַזעצט אין לאָמזשע, וואו ער האָט געהאט אַ חתונה געהאַט טאַכטער און אַן אייגן הויז. דאָרטן איז ער נפטר געווארן אין 1911.

הרב הגאון ר׳ יעקב ראַבינאָוויץ, ר׳ אליעזר שמחה׳ס זון, איז געווען רב אין ראַדווילישאק, ליטע, און אין עדינ־בורג. ער האָט ארויסגעגעבן זיין פאָטערס הערות אויף „הלכות א״י״ לרבנו יעקב בן אשר (לאנדאן, תר״ס). דאָרטן געפינען זיך אייך עטלעכע פלפולים פון ר׳ יעקב׳ן.

ר׳ אליעזר שמחה איז געווען אַ מקיל. וועג עס האָט זיך אַנגעהויבן דער וויכוח מכוח דעם, צי בימים מל זיין מעג מען פאַרבייטן מציצה מיטן מויל דורך אַ ספעציעלער מאַשינקע, האָט ר׳ אליעזר־שמחה זיך געשטעלט אויפן צד פון די מתירים.[45]

אַ גרויסע צאָל רבנים האָבן באַקומען סמיכה פון ר״ש ראבינאָוויץ.[46]

הסכמות זיינע האָבן מיר געפונען אויף:

1) אגדות תלמוד בבלי״, עפ״י „פרשת מרדכי״, פון א. מ. אלטשולער, וואַרשא, תרנ״ו.

2) „אור יצחק״, יצחק נח בהרב מאיר, וואַרשא, תר״ן.

3) „בית אליקום״, אליקום געציל מאיר, וואַרשא, תרמ״ו.

4) „דברי נגידים״, יהודה ליב הכהן ודוד מאיר קראליאוויעצקי, וואַרשא, 1894.

5) „ונגש הכהן״, הלל דוד טריווש, ווילנא, תרמ״ב.

6) „חדושי אב״ד״, יהודה ליב אניקסטער ב״ר יצחק אייזיק, שיקאגא, תרס״ד.

7) „ספר המלואים״, יוסף שיינהאק, וואַרשא, 1869.

8) „מלחמת אהרן״, אהרן פרידמאן, ווילנא, תר״מ.

9) „עבודת עבד״, עזריאל זעליג ב״ר ישכר דובער, וואַרשא, תרל״ז.

10) „קרני אור״, אלכסנדר זיסקינד מהוראדנא, ווילנא, 1883.

11) „תורת חטאת״, עפ״י „שלמי נדבה״ מאת נתן נטע קלונימוס, וואַרשא, 1903.

הרב הגאון ר׳ הלל ליבשיץ[47]

צוליב דער אויבן דערמאָנטער מחלוקת איז סואַ־וואַלק, נאָכן אַוועקפאָר פון ר׳ אליעזר־שמחה׳ן, ווידער געווען אָן אַ רב באַלד צוויי יאָר. ערשט אָנהייב אַדער אין מינט 1876 האָט סואוואַלק געמומען אַ נייעם רב — הרב הגאון ר׳ הלל אריה־ליב ליבשיץ. אין יענעם יאָר איז סואוואַלקער רבנות פאַרגעלייגט געוואָרן דעם באַוואוסטן בויסקער רב און חובֿב־ציון ר׳ מרדכי עליאשבערג, וועלכער האָט זי נישט אָנגענומען.[48]

ר׳ הלל ליבשיץ איז געווען אַ באַוואוסטער רב שוין פאָר זיין קומען קיין סואוואַלק. צוליב אים איז אויף פאַרגעקומען אַ קאַמף צווישן צוויי וויכטיקע יידישע קהילות: פּלונגיאָן און סיניי. אין פּלונגיאָן איז ר׳ הלל געווען רב מערערע יארן, אַ דאַנק אַ געשאַפענער לאַגע האָט אים סיניי אין 1874 פלוצעם „אויסגעכאַפט״. ער איז אָבער געווען רב אין סיניי נאָר עטלעכע וואָכן אין פּלונגיאָן האָט אים צוגענומען צוריק.[49] פון דאָרטן איז ר׳ הלל אריבער קיין סואוואַלק.

ר׳ הלל ליבשיץ איז געזעסן אויף סואוואַלקער כסא־הרבנות 17 יאָר — כמעט אַזוי פיל צייט, ווי אַלע פיר רבנים פאָר אים צוזאַמען. אים איז אויך אויסגעקומען צו זיין רב אין סואוואַלק אין איינער פון די שטורעמ־דיקסטע עפאָכעס אין יידישן לעבן — פאַגראָמען, מאַסן־עמיגראַציע, ביל״ו, חיבת־ציון. אָבער ניט געקוקט אויף דעם, איז וועגן אים ווייניק געשריבן געוואָרן אין די קאָרעספאָנדענציעס פון סואוואַלק.

בעת זיין רבנות אין סואוואַלק האָט הרב הלל ליבשיץ געהאַט איין מאָל אַ שטיקל איבעררייד מיטן חפץ־חיים. דער גרויסער גאון איז אין די אָכציקער יאָרן געקומען קיין סואוואַלק, וואו ער האָט געהאַלטן אַ פייערדיקע

43. „הלבנון״, 1870, נר׳ 22. — ד. מ. ליפמאן אין זיין „לתולדות היהודים בקובנה וסלבודקה״, ד׳ 221, דערציילט, אַז ר׳ אליעזר שמחה האָט מיט דער הילף פון סואוואַלקער פאַליציי־שעף אַרויסגעגעבן אַ רוסישע בראָשור וועגן יידישע נעמען.

44. לויט אַ קאָרעספאָנדענץ פון זלמן ראַזנטאַל אין „המגיד״, 1875, נר׳ 47, קומט אויס, אַז ר׳ אליעזר שמחה איז שוין אין 1873 ניט געווען רב אין סואוואַלק. דאָס איז אָבער ניט ריכטיק: אין מינט 1874 איז ער נאָך פון סואוואַלק געפאָרן מספיד זיין דעם סייניער רב ר׳ יהושע־העשיל.

45. „אות ברית״, ד״ר ש. כהן, קראקא, תרס״ג, ד׳ 212.

46. „אהלי שם״, ד׳ 61.

47. אין „אהלי שם״, ד׳165, איז זיין צווייטער נאָמען אריה, אזוי אויך אין זיין ספר „בית הלל״. אין פרענומעראַנטן ווערט זיין צווייטער נאָמען אָנגענעבן: פישל.

48. „דושואיש ענציקל.״, ב׳ ע׳ ד׳ 111.

49. „הצפירה״, 1874, נר׳ 14.

דרשה וועגן מאכל כשר פאר די יידישע סאלדאטן אין ארטיקן גארניזאן. ער האט שטרענג געוארעט וועגן דער אחריות פון די בעלי־בתים, אז די יידישע סאלדאטן זאל ניט אויסקומען צו עסן טרפות. ר׳ הלל ליבשיץ האט אים נאך דער דרשה געפרעגט, הלמאי ער האט אזוי שארף געארעדט. דערויף האט דער חפץ־חיים אים געענטפערט: אן אבל טאר ניט ארבעטן, אבער אויב ער האט ניט וואס צו עסן, מעג ער ארבעטן. די חכמים האבן אבער אזוי געזאגט: „תבא מארה לשכניו שהביאוהו לידי כך" (זאל קומען א קללה אויף זיינע שכנים, וואס האבן גורם געווען דערצו).[50]

סוף אכציקער יארן איז ביי טייל ניו־יארקער פויליש־רוסישע יידן ריף געווארן דער געדאנק פון אויסקלייבן א רב הכולל פאר ניו־יארק. צווישן די פארבעטענע מזרח־איראפאישע באראימטע רבנים איפן דאזיקן חשובן כסא הרבנות איז אויך געווען הרב ר׳ הלל ליבשיץ. זיין קאנדידאטור איז געווען די שטארקסטע, ווייל זי איז אונטערגעשטיצט געווארן דורך א מערהייט פון דאזיקן קאמיטעט, וואס הרב ליבשיץ האט באקומען אין 1887, ענטפערט דער סואוואלקער רב אזוי:

„קשה עלי כרגע לכתב לכם החלט דעתי עד שובי אי״ה לביתי [ער האט זיך דעמאלט געפונען אין יורבורג] בשעה צלחה. בלתי את זאת אשאלה את כבודם, יודיעוני נא באר היטב: א) מי הנה המפלגות ובני בתי כנסיות, אשר כבר התאחדו ומי עיד יפקדו ואדעם בשם, ב) התוכל הרבנות (ה)כללית הזאת להתקיים ע״י הממשלה שתהיה משרה אפיציעלית יתד בל תמוט לעולמים? לשתי השאלות ההנה תתנו נא לי פתרונים בהחזר ואדע אם יתקנני ה׳ בעצה טובה מלפניו להשיב לכם עצה הוגנת לטוב לכם״ וכו׳.

אין דער תשובה פון די ניו־יארקער „מנהלי אגודת הקהלות" צו הרב ליבשיץ וועדט צ״א געזאגט:

„אמנם אחרי החקירה והדרישה בענין הגדול והקדוש הזה ראו חברי האספה על ככה להציע את דברינו אלה לפני כבודו דכולא בו ולהודיעו עם הספר, כי הוא הוא אחד מיחידי סגולה שאנחנו מבקשים... ובד׳ בטחנו שיערה עליו רוח ממרום למלא משאלתנו ולא ישיב את פנינו ריקם, כי למי חמדת ישראל ומשושו בעירנו זאת אם לא לגבר מורם מעם כמוהו:...".

די בריוו שרייבערס באטאנען, פארוואס זיי ווילן הרב ליבשיץ פאר ניו־יארקער רב הכולל, ווייל זיי זוכן ניט נאר א גאון בתורה, נאר אויך „משכיל.... ובעל מדות נמוסות, נוח למקום ונוח לבריות, ופיו ממלל רברבין בשפה ברורה ונעימה באחת השפות המתהלכות בתבל, כמו שפת אשכנזית".[51]

פון די פארהאנדלונגען וועגן ניו־יארקער רבנות איז אבער גארנישט ארויס. הרב ליבשיץ איז נאך געבליבן רב אין סואוואלק ביז 1893, וועו ער האט איבערגענומען דעם כסא הרבנות אין דער גרויסער חשוב׳ער קהילה פון לובלין. דארטן איז ער נפטר געווארן אין 1910.[52]

ר׳ הלל ליבשיץ האט געשטיצט די באווגונג פון „חיבת ציון". אין „המליץ" פון 1890 (נר׳ 51) איז אפגעדרוקט זיינס א בריוו, אין וועלכן ער קלערט אויף, אז ישוב ארץ־ישראל איז א גרויסע מצווה און אז מען דארף העלפן די אלע יעניקע, וועלכע פארנעמען זיך איצט מיט בנין הארץ. אין באווואוסטן חובב־ציוניסטישן „שיבת ציון" פון אברהם יעקב סלוצקי[53] איז דא א הסכמה בריוו פון ר׳ הלל׳ן וועגן ישוב ארץ־ישראל.

ר׳ הלל איז דער מחבר פון ספר „בית הלל" (וואר־שא, 1887). אין זיין פאטערס ספר „מעין חיים" (ווילנא, תר״ן) איז דא א דרוש פון ר׳ הלל׳ן. אין זיין זונס ספר „המדרש והמעשה" געפינען זיך זיינע הערות אונטערן טיטל „ברכת הורים". זיינס א „הדרן" אויף משניות איז געבראכט אין „חדושי יחיאל" פון זיין ברודער יחיאל אידל ליבשיץ (ווילנא, תרצ״ב). מערערע דרושים פון ר׳ הלל ליבשיץ געפינען זיך אין „פרח לבנון", ארויס־געגעבן דורך אליעזר ליפא וויינסבלום (ורשה, תרפ״ח). עטלעכע שאלות־ותשובות זיינע וועלן געבראכט אין „שערי תודה" פון מרדכי עפשטיין (ווילנא, תר״ע) און זיינע חדושי תורה אין „קהלת משה" פון יצחק ב״ר ניסן [רייטבארד], (ווילנא, תר״ס, זז׳ 56, 148).

ר׳ הלל האט געהאט דריי זין: יחזקאל, יעקב, אליעזר. ר׳ יעקב איז געווען רב אין סאלטין, קורלאנד. ר׳ יחזקאל איז געווען רב אין יורבורג, בויסק, פלאצק און קאליש, מחבר פון באווואוסטן חיבור „המדרש והמעשה", ר׳ הלל׳ס פאטער, הרב הגאון ר׳ דובער זאב, איז געווען רב אין סרעדניק און שטאמט פון א משפחה גאונים וגדולים בישראל.[54]

הרב הגאון ר׳ הלל ליבשיץ איז אן עכטער המשך אין דער קייט פון סואוואלקער רבנים, וועלכע זיינען געווען גאונים און דאך ניט ווייט פון מילי דעלמא. ער האט אפילו איבערגעזעצט פון דייטש אויף העברעאיש די היסטאריש דערציילונג „זיס אפפנהיים" פון ד״ר מ. לעהמאן (מאינץ, תרל״ג) און אנדערע. אויף די איבער־זעצינגען האט ער זיך גע׳חתמ׳עט האל״ה מפלונגיאן.[55] ר׳ הלל איז געווען א יוגנטפריינד פון באווואוסטן ראֹ־סיינער משכיל „השר העדלמי", וואס לכבוד אים האט ער אפילו געשריבן א „שיר תהלה".[56]

ר׳ הלל׳ס הסכמות זיינען פאראן אין:

50. „דאס לעבען און שאפען פון חפץ־חיים", הרב משה מאיר ישר, ניו־יארק, 1947, ז׳ 883.
51. די ציטאטעס זיינען פון י. ד. אייגנשטיינס „אוצר זכרונותי", ניו יורק, 1929, ז׳ 258 א״וו.

52. „לובלין", נ. שמן, טאראנטע, 1951, זז׳ 89—91.
53. וואראשא, תרנ״ב, חלק ב׳, ז׳ 26.
54. „לקורות היהודים בלובלין", שלמה ברוך ניסענבוים, לובלין, תר״ס, ז׳ 128; „אהלי שם", ז׳ 165.
55. זע אויך „אוצר בדויי השם" פון חיות, ז׳ 106. „קהלת משה" רופט אים „הרב הגודע בהעתקותיו".
56. „חכם ושר", מ. י. עדעלמאן, וואראשא, תרנ״ו.

1) „בית אליקום", אליקום געציל מאיר, ווארשא, תרמ"ו.

2) „ידות נדרים", יהודה ראזענבערג, ווארשא, תרמ"ח.

3) „קהלת", דובער זאב וואלף ליבשיטץ, ווארשא, תרמ"ד (אין פאַרעם פון בריוו).

4) „קרן יהושע", חלק ב', יהושע עפשטיין, פיעט־רקוב, תרס"ו.

5) „שירי מוסר השכל לרב האי גאון", משה יחזקאל פאגעל, ווארשא, תרנ"ה.

הרב הגאון ר' דוד־טעבלי קאַצענעלנבויגן

נאָך דעם ווי ר' הלל ליבשיץ האָט פאַרלאָזן סוא־וואַלק, האָט זיך דאָרטן ווידער צעפלאַקערט אַ גרויסע מחלוקת וועגן אַ נייעם רב, וואָס האָט אָנגעהאַלטן אַן אנדערהאַלבן יאָר. סוף 1894 איז סואוואַלקער כסא־הרבנות באַזעצט געוואָרן דורך הרב הגאון ר' דוד־טעבלי קאצענעלנבויגן.

ר' דוד־טעבלי שטאַמט פון דער באַרימטער רבנים־משפחה קאַצענעלנבויגן,[57] וואָס יחוס'ט זיך ביזן מהר"ל פון פראג. ער איז געבאָרן געוואָרן אין 1850 אין טאוואריק צו זיין פאָטער הרב ר' נפתלי־הירץ. אין 1871[58] איז ר' דוד־טעבלי געוואָרן רב אין ווירבאַלן (וועזשבעלאוע), וואו ער איז געווען אָרום 23 יאָר. פון ווירבאלן איז ער דעלעגירט געוואָרן צו דער קאָנפערענץ פון די חובבי־ציון אין ווילנע, שפטער אויסגעקליבן געוואָרן אויך אין דער הנהלה.[59]

די מוטער פון ר' דוד טעבלי קאַצענעלנבויגן, כיענע, איז די טאָכטער פון הרב ר' יהודה אבעלסאן, בעל 'זכרון יהודה'. זיין ברודער ר' משה איז געווען רב אין קאמענץ דליטא, דער צווייטער ברודער ר' צבי שמעון — רב אין שיקאָגע.[60]

ר' דוד טעבלי איז געווען פאַררעכנט אין דער וועלט ווי אייניער פון די באַוואוסטע גאונים אין זיין צייט. ער איז געווען אויך אַן אויסגעצייכנטער קענער פון רוסיש און ווען ס'איז נייטיק געווען צו האַלטן אַ רעדע אין דער מלוכה־שפראַך אָדער סתם אַ שתדלנות, האָט ער ניט געדאַרפט אנקומען צום קאזיאָגעם ראַבינער אין סואוואַלק זעליגמאַן. פראָפ' יצחק מארקון דערציילט, אַז ר' ישראל סאַלאַנטער האָט ר' דוד־טעבלין אין זיין יוגנט גע'עצה'ט צו לערנען רוסיש, ווייל ער האָט פאַרויס־

57. דער אויסלייג פון נאָמען האָט פיל וואַריאַציעס.

58. „דושואיש ענציקלאפעדיא". לויט „דורות האחרונים" פון אייזענשטאדטן — 1876.

59. „תולדות חבת ציון", ש. ל. ציטרון, אודיסה, תרע"ד.

60. „מי נפתוח", פטרבורג, תרפ"ד, הקדמה. דאָרטן איז אויך דאָ דער גאַנצער יחוס פון ר' ד"ט.

געזאָגט, אַז יענער וועט זיין אַ רב אין אַ גרויסער קהילה.

גלייך אין די ערשטע חדשים פון זיין רבנות אין סואוואַלק האָט ר' דוד־טעבלי דדורכגעפירט אַ גרויסן יום־טוב לכבוד דעם ראַטעווען זיך פון דער קיניגלעכער משפחה פון אַן אַטענטאַט דעם 17טן אַקטאָבער 1888.

הגאון ר' דוד טעבלי קאַצענעלנבויגן

די הויפט־אַנטיילנעמערס זיינען געווען די יידישע סאָל־דאַטן פון 6טן דראַגונער־פולק, וואָס האָט סטאַציאָנירט אין סואוואַלק. די יידישע סאַלדאַטן האָבן מיטן אַלגע־מיינעם אַרקעסטער פון פולק אריינגעמארשירט אין בית־הכנסת, וואו ר' דוד־טעבלי און קאזיאָנער ראַבינער זעליגמאן האָבן געהאַלטן רעדעס. דער אַרקעסטער האָט געשפילט דעם מלוכה־הימן. דער כאָר פון ר' יהודה־לייב חסיד האָט געזונגען.[61–62]

ר' דוד־טעבלי קאצענעלבויגן איז ניט געווען קיין גרויסער מאמין אין דער תורה פון ציוניזם, כאָטש ער איז אויך ניט געווען אין דער מחנה פון אירע שאַרפע באַקעמפערס. אין 1899 איז אין סואוואַלק פאַרגעקומען אַ קאָנפערענץ פון אַלע ציוניסטישע אָפּטיילן אין די אַרומיקע שטעטלעך. ווי דער הרב דמתא איז ר' דוד־טעבלי פאַרעטען געוואָרן צו דער קאָנפערענץ אין ער האָט די אינלאַדונג אנגענומען. אויפן באַנעטץ איז אַבער געקומען צו ניט קיין אנגענעמען צווישנפאָל. ווי עס

61–62. „הצליץ", 1894, נר' 233.

דערציילט אין זיינע זכרונות דער באַוואוסטער ציוניס־טישער מטיף און מזרחי־פירער יצחק ניסנבוים, איז צווישן די פאַרשיידענע רעדנערס אויפן באַנקעט געווען אויך הרב זלמן השכל(?), אַ דעלעגאַט פון מאריאמפּאָל. ער איז געווען אַ פלאַמיקער ציוניסט און אין זיין דרשה האָט ער געבראַכט א גמרא־ווערטל, וואָס אין זיין אויסטייטש איז עס געווען אַ בייסיקער שטאָך פאַר די רבנים, וואָס זיינען קעגן ציוניזם. ר׳ דוד־טעבלי האָט זיך זייער אויפגערעגט און עס האָט אים שטאַרק פאַר־דראָסן פאַרן מבייש זיין רבנים און באַליידיקן דעם כבוד התורה, און האָט זיך אויך שפּעטער ניט געלאָזן איבער־בעטן. ר׳ דוד־טעבלי איז זיין גאַנץ לעבן געבליבן קאַלט צום ציוניזם.[63]

הרב קאצענעלנבויגן איז געווען פאָרזיצער פון אספת הרבנים אין ווילנא, אין וועלכער עס האָבן זיך באַטייליקט אַזעלכע גאונים ווי ר׳ חיים סאָלאָווייטשיק, דער חפץ חיים און ר׳ חיים עוזר גראדזענסקי.[64]

ר׳ דוד־טעבלי קאצענעלנבויגן איז געווען אַ פּער־זענלעכקייט פון אזא פאָרמאַט, וואָס איז געווען געוואקסן צו זיין דער גייסטיקער מנהיג פון א פיל גרעסערער קהילה, ווי סואוואַלק. איז ער טאַקע אין 1907 איינ־געלאַדן געוואָרן אויפן כסא־הרבנות פון דער צענ־טראַלסטער יידישער קהילה אין דעמאָלטדיקן רוסלאַנד — פּעטערבורג, וואו ער איז געוואָרן רב־הכולל. ר׳ דוד־טעבלי האָט גרויסע פאַרדינסטן פאַר פּעטערבורגער קהילה, ער האָט קאָלאָסאַל אויפגעטאָן פאַר יידן בכלל אין צייט פון ערשטן וועלטקריג — אָבער דאָס געהערט ניט אין די ראַמען פון דער דאָזיקער אַרבעט.

איין זאַך זאָל דאָ יאָ דערציילט ווערן, ווייל עס האָט אַ דירעקטע שייכות מיט סואוואַלק. אין 1908 האָט דער סיים אין פינלאַנד אָנגענומען אַ געזעץ וועגן שחיטה־פאַרבאָט. ר׳ דוד־טעבלי איז עטלעכע מאָל געקומען קיין העלסינגפאָרס, וואו ער האָט מיט הצלחה אינטערוועניירט וועגן ענין ביים גענעראַל־גובערנאַטאָר בעקמאַן. פּלוצים איז באַשטימט געוואָרן אַ נייער גענעראַל־גובערנאַטאָר — און די געפאַר פון פאַרבאָטן שחיטה אין פינלאַנד איז ווידער געוואָרן זייער אַקטועל. דורך אַ גליקלעכן צופאַל האָט מען אויסגעפונען אין פּעטערבורג אַ מענטשן, וואָס האָט זיך גוט געקענט מיטן נייעם פינישן גענעראַל־גובערנאַטאָר — דאָס איז געווען אַ גענעראַל מיטן נאָמען גולקאָווסקי, וועלכער איז פריער געווען דיוויזיע־אָפיציער

63. „עלי חלדי", י. ניסנבוים, ורשה, תרפ"ט, ז׳ 150. — זלמן עפשטיין שרייבט אָבער אין „ההד" (ירושלים, תרצ"א, חוברת ו׳), אַז ר׳ דוד טעבלי „היה מתיחס בחיוב גמור לישוב א"י ולציוניות כחלק מן היהדות". — ביי דער געלעגנהייט זאָל שוין דאָ דערמאָנט ווערן, אַז דער זעלביקער ניסנבוים האָט צום פינפטן ציוניסטישן קאָנגרעס באקומען זיין מאַנדאַט פון זעקס ציוניסטישע אגודות אין סואוואַלקער גובערניע: מאַריאַמפּאָל, ווילקאָווישק, ווערזשבאָלאָווע, קיבאַרט, ווי אַדיסלאַוואָווע, שאַקי.

64. „דאָס לעבען און שאַפען פון חפץ־חיים", חלק א׳, ז׳ 289.

אין סואוואַלק און האָט זיך געקענט מיט הרב קאַצע־נעלנבויגן. גולקאָווסקי האָט געגעבן ר׳ דוד־טעבלין אַ המלצה־בריוו צום נייעם גובערנאַטאָר און דאָס האָט גע־האָלפן, אַז מיט דער צייט איז בטל געוואָרען דער אַנטי־שחיטה געזעץ אין פינלאַנד.

ר׳ דוד־טעבלי איז נפטר געוואָרן אין לענינגראַד (פּעטערבורג) אין 1930 — נאָך 13 יאָר לעבן אונטער דער ממשלה פון די באָלשעוויקעס.

ר׳ דוד־טעבלי איז דער מחבר פון די ספרים:

1) „דברי דוד", לענינגראד, תרפ"ח.

2) „גם אלה דברי דוד", לענינגראד, בדפוס איטצ־קובסקי בברלין, תרפ"ח.

3) „מי נפתוח", פטרבורג, תרפ"ד.

די ערשטע צוויי ספרים זיינען אויף דרוש און דער „מי נפתוח" איז חידושים אויף דער מסכתא יבמות.

ר׳ דוד־טעבלי איז ניט געווען קיין גרויסער הסכמות־געבער אויף ספרים, ווי ער אליין זאָגט עס וועגן זיך. מיר האָבן געפונען זיינע הסכמות אויף:

1) „אבן לב", יהודה־ליב יפה, ווילנא, 1900.

2) „אגדות תלמוד בבלי", עם פירוש „פרשת מרדכי", א. מ. אלטשולער, ווארשא, תרנ"ו.

3) „באר מים", דוב אהרון ב"ר משה יוסף, פּיעטר־קוב, תרס"ט.

4) „שמירת שבת", י. האסיל, פּעטערבורג, 1909.

אין „שערי תודה", חלק ב׳, פון מרדכי עפשטיין (ווילנא, תרע"ה) ווערן געבראַכט שאלות ותשובות פון ר׳ ד"ט קאצענעלנבויגן.

אין דער קראטאשין־אויסגאַבע פון תלמוד ירושלמי געפינען זיך הערות פון ר׳ דוד־טעבלין.

הרב הגאון ר׳ משה בצלאל לוריא[65]

נאָך ר׳ דוד־טעבלי קאצענעלנבויגן האָט דעם כסא־הרבנות אין סואוואַלק פאַרנומען ר׳ משה־בצלאל לוריא. ער איז אַ מחבר פון פיל ספרים. פאַר סואוואַלק איז ר׳ משה־בצלאל געווען לאַנגע יאָרן רב אין שכנות׳דיקן סייני. ער איז נפטר געוואָרן אין סואוואַלק אין 1914.[66]

הרב הגאון ר׳ אהרן באקשט

נאָך ר׳ משה־בצלאל׳ס פּטירה האָט סואוואַלק גענומען פאַר אַ מרא דאַתרא דעם גאון און באַוואוסטן פאָרשער ר׳ חיים העלער. ס׳איז שוין געווען געשריבן און גע׳־חתמ׳עט דער כתב־רבנות. אין צווישן איז אויסגעבראָכן די ערשטע וועלט־מלחמה, ר׳ חיים העלער איז מגולגל געוואָרן אין טיף־רוסלאַנד, פיל סואוואַלקער יידן זיינען פאַרוואָגלט געוואָרן פון זייער היימשטאָט, און סואוואַלק איז פאַרבליבן אָן אַ רב גאַנצע זיבן יאָר. אין אָט דער צייט זיינען געווען טעטיק אין שטאָט די לאַנגיאָריקע

64*. „מצודה", תש"ה, ספר ג—ד, ע׳ 341.

65. מיר מאַכן דאָ אַן אויסנאַם און פאַרענדיקן די רשימה פון רבנים אין סואוואַלק ביזן חורבן.

66. אויספירלעכער וועגן אים אין קאַפּיטל וועגן סייניער רבנים.

אונזער לעזער ג. מאריאנסקי פון סובאלק האָט אונז אַריינגעשיקט די געבראַכטע היסטאָרישע פאָטאָגראַפיע, ווי סובאלקער אידן האָבן אין יאָר 1905 באַנעגנט דעם רוסישן צאַר ניקאָלאי און אים איבערגעגעבן אַ ספר-תורה, וועלכע איז איצט איבערגעשיקט געוואָרן קיין ארץ-ישראל (ז. „אידישע בילדער" נומער 7). אויפן בילד איז צו זען די דעלעגאַציע פון סובאלקער אידן (פון רעכטס): באַנקיר גליקשטיין, באַנקיר בוראק, דאָזאָר ראָזענטאַל, באַנקיר שיינמאַן, דאַזאָר פאַרוצקי הרב קאַצע-נעלנבוינן (שפּעטער רב אין פּעטערבורג) „קאַזאָנער ראַבינער" זעלינמאַן, אין צענטער — צאַר ניקאָלאי 2.

לפני 32 שנים... יהודי סובלק מוסרים ספר - תורה להצר הרוסי נקולי השני בעת בקרו את העיר. (ראה „אידישע בילדער" 7). הצלום נמסר ע"י ג. מרינסקי, סובלק.

Vor 32 Jahren... Eine Abordnung der jüdischen Gemeinde in Suwalki überreicht im Jahre 1905 dem ehem. russischen Zaren Nikolai II eine Thorarolle. (Siehe »Jüdische Bilder« № 7). Eingesandt von G. Marianski, Suwalki.

באַזוך פון צאַר ניקאָליי אין 1905 אין סואוואַלק

סוואוואלקער מורי־הוראה ר׳ בנימין מגנצא און ר׳ משה אלטמאן.

ערשט אין 1921 איז דער כסא־הרבנות אין סוואוואלק באַזעצט געוואָרן דורך הרב הגאון ר׳ אהרן באַקשט, וועלכער איז געבאָרן געוואָרן אין 1867 אין איוויע און וועלכער איז שוין אין זיין יוגנט געקרוינט געוואָרן מיטן נאָמען „איוויער עילוי״. ר׳ אהרן איז געווען אַן אַנהענגער פון דער מוסר שיטה אין קעלם און שפעטער פון די גרויסע משפיעים׳דיקע בעלי־המוסר. דער חפץ־חיים האָט שטאַרק געהאַלטן פון אים.

די ערשטע רבנות־שטעלע פון ר׳ אהרן באַקשט איז געווען בייסעגאלע, אין 1897, שפעטער אין שאדעווע. צוליב דעם יידן־גירוש פון שאדעווע אין 1915 איז ר׳ אהרן אַוועק אין די וווייטע גובערניעס פון רוסלאַנד. אַ קורצע צייט איז ער געווען רב אין טולע, צאַריצין און פאַלטאַווע, נאָך ר׳ עקיבא ראַבינאָוויץ, דעם בעל „הפלס״.

די רבנות פון ר׳ אהרן באַקשט אין סוואוואלק האָט אָנגעהאַלטן אַן ערך 4 יאָר. אין אָט דער קורצער צייט האָט ער באַווייזן צו שאַפן אַ מין „קיבוץ״ פאַר גאָר פעאיקע לערנערס, בחורים אין יונגעלייט. צווישן זיי איז כדאַי צו דערמאָנען: הרב הגאון ר׳ יעקב ניימאן, שפעטער ראש־ישיבה אין סוואוואלק און לידע, איצט ר״מ אין ישיבת „אור תורה״ אין פתח־תקוה; הרב הגאון ר׳ נחמן לאָנדינסקי, שפעטער ר״מ אין ישיבת גייטסעד (ענגלאַנד), איצט רב אין ניו־יאָרק; הרב הגאון ר׳ דוב סאקאלאווסקי, פון סאפאטקין, איידעם פון מירער רב הגאון ר׳ אברהם צבי קאַמיי, איצט ר״מ אין דער ישיבה „מאור התורה״ אין ירושלים; הרה״ג ר׳ יהודה יעקב צימערמאַן הי״ד, שפעטער ר״מ אין סוואוואלקער ישיבה; הרה״ג ר׳ מאיר פעטשינער הי״ד, דערנאָך ר״מ אין סוואוואלק און גראַדנע און רב און אַרלאָווע; הרה״ג ר׳ משה לייב פאַפּע, שפעטער רב ערגעץ אין פוילן; הרה״ג ר׳ יצחק פדלשטיין, איצט אין ירושלים, איידעם פון אויגוסטאָווער דיין ר׳ עזריאל זעליק קושילעווסקי הי״ד; הרה״ג ר׳ אהרן קאלט־מאן הי״ד, שפעטער ר״מ אין סוואוואלקער ישיבה.

אין 1925 איז ר׳ אהרן געוואָרן רב אין לאמזשע און 1930 — אין שאָוול, וואו ער איז אין 1941 אומגעקומען מיט זיין קהילה על קידוש השם.[67]

ר׳ אהרן באַקשט איז געווען פאַרעכטנט פאַר איינעם פון די גדולי הדור. ער איז פון די גרינדערס פון „אגודת ישראל״ און „מועצת גדולי התורה״.

הרב הגאון ר׳ יוסף יאסעלעוויטש

אין יאָר תרפ״ו איז געוואָרן רב אין סוואוואלק הרב הגאון ר׳ יוסף יאסעלעוויטש, געבאָרן אין יאָר 1879 אין שטעטל לובטש, לעבן נאָוואַרעדאָק, צו זיין פאָטער ר׳ ישראל אריה און מוטער צפורה־לאה, וועלכע האָט גע־שטאָמט פון באָוואָסטן מקובל און גאון ר׳ חיים פון סעליב און זעלווע.

שוין קינדוויז האָט ר׳ יוסף אַרויסגעוויזן גרויסע עילוי׳אישע כשרונות, באַזונדערס האָט ער זיך אויסגע־צייכנט מיט זיין אויסערגעווייניקלעכן זכרון און שאַרפן מוח, ווי אויך מיט זיין איבערנאַטירלעכער התמדה. ער האָט געלערנט פיל יאָרן אין סלאבאָדקער ישיבה, וואו ער איז באַרימט געוואָרן ווי דער „לובטשער עילוי״.

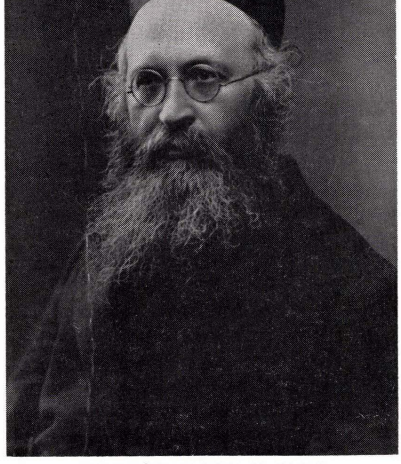

הגאון ר׳ יוסף יאָסעלעוויטש

אין תרס״ד האָט ער חתונה געהאַט מיט שרה־רבקה, דער טאַכטער פון הרב הגאון הצדיק ר׳ חיים אברהם ש״ס, רב פון זאסלע, ליטע, וואָס שטאַמט פון דער משפחה פון הגאון ר׳ שלמה זלמן, ראב״ד אין ווילנא אין די צייטן פון ווילנער גאון. אין תרס״ז איז הרב יאסעלעוויטש געוואָרן רב אין שטעטל אבעל. ער איז דאָרטן געזעסן יומם ולילה און געלערנט און איז געווען אַ גרויסער מקורב פון די שכנות׳דיקע דווינסקער וועלט־גאונים ר׳ מאיר־שמחה הכהן און דעם ראַגאטשאווער עילוי ר׳ יוסף ראָזין, וועלכע האָבן פון אים שטאַרק געהאַלטן און אים מכבד געווען.

לויט דער רעקאָמענדאַציע פון ר׳ מאיר־שמחה דווינסקער, האָט אים אין תרע״ב געגנומען פאַר אַ רב טרעסטינע, דאָס באַוואוסטע שטעטל מיט זיינע לומדים און בעלי־בתים. דאָרטן האָט ער דורכגעמאַכט די שווערע יאָרן פון דער ערשטער וועלט־מלחמה. בעת אַ גרויסער טייל פון דער יידישער באָפעלקערונג איז אין 1914 אַנטלאָפן פון שטעטל, האָט הרב ר׳ יוסף יאסעלעוויטש ניט פאַרלאָזן זיין איבערגעבליבענע עדה· ער האָט דע־מאָלט געראָטעוועט פיל יידישע לעבנס פון די קאָזאַקן און דורך דעם ניט מאָל אייגעשטעלט

67. „תולדות אנשי שם״, חלק א׳, העורך: ז. ראנד, ניו־יורק, תש״י; „אלה אזכרה״, ניו־יורק, תשט״ז.

זיין אייגן לעבן אין געפאַר. ס׳איז געווען אַ מסירות־נפש׳דיקע אַרבעט, וואָס זיין קהילה האָט עס קיין מאָל ניט פאַרגעסן. גלייכצייטיק האָט ער אָבער אָנגעהאַלטן זיין געוואַלדיקע התמדה, לערנענדיק גאַנצענע נעכט. עס איז דאַן ניט געווען קיין קעראָסין, פלעגן פרויען פון שטעטל, וויסנדיק דעם רב׳ס התמדה, ברענגען אים ליכטלעך צום לערנען. אָט אין יענער צייט האָט ער אָנגעשריבן אַ גרויסן טייל פון זיין חיבור אויף ש״ס.

אין די ערשטע יאָרן נאָך דער מלחמה האָט ער אָרגאַניזירט אַ גרויסע הילפס־אַקציע דורך די אַמעריקאַנער לאַנדסלייט לטובת די געדריקטע יידן אין שטעטל, געשטאַנען בראש פון קאָמיטעט און געזען, אַז די הילף זאָל פאַרטיילט ווערען יושר׳דיק און ערלעך. די אַמעריקאַנער טוערס און לאַנדסלייט האָבן אָפּגעשאַצט די גרויסקייט פון טרעסטינער רב און זיין איבערגעגעבנקייט צו זיין קהילה און האָבען אים פאָרגעלייגט אַ וויכטיקע רבנות־שטעלע אין אַמעריקע. הרב יאסעלעוויטש האָט אָבער ניט געוואָלט אין די שווערע יאָרן פאַרלאָזן זיין עדה.

אין תרפ״ב איז הרב ר׳ יוסף יאסעלעוויטש אויפגענומען געוואָרן ווי אַ רב אין סעמיאַטיטש. דאָרטן האָט ער זיך פיל אָפּגעגעבן מיטן אריינברענגען אָרדענונג אין די שטאָטישע יידישע אינסטיטוציעס, וואָס זיינען דורך די מלחמה־יאָרן געוואָרן שטאַרק אָפּגעלאָזן. ער האָט אַוועקגעשטעלט די שחיטה און כשרות־ענינים אויף דער גע־העריקער הייך, אָרגאַניזירט די תלמוד־תורה, געבויט אַ מרחץ און מקוואות און אָנגעפירט מיט אַלע קהל׳שע זאַכן. אַ דאַנק דעם איז ער געווען באַליבט און געאַכט ביי אַלעמען אין שטאָט.

אָבער לאַנג איז הרב יאסעלעוויטש דאָרטן ניט פאַר־בליבן. דער נאָמען פון סעמיאטיטשער רב איז מפורסם געוואָרן, און זומער תרפ״ו איז אָנגעקומען קיין סעמיאטיטש אַ חשוב׳ע דעלעגאַציע פון דער סואוואַלקער קהילה און אים פאָרגעלייגט די רבנות אין שטאָט. די דעלעגאַציע איז באַשטאַנען פון די אנערקענטע תלמידי חכמים און קהילה פאָרשטייערס: ר׳ נפתלי פרידלענדער, ר׳ אברהם שמואל ליזשעווסקי (ביידע אומגעקומען על קידוש השם) און ר׳ שלמה גוטמאן (דער לעצטער האָט זיך גערא־טעוועט און געפינט זיך איצט אין תל־אביב).

אויף די סואוואַלקער פאָרשטייערס האָט געמאַכט אַ שטאַרקן איינדרוק דער תנאי פון סעמיאַטיטשער רב: ער פאָרט ניט קיין סואוואַלק צו האַלטן דרשות אויף פּראָבע (ווי דאָס האָבן דעמאָלט געטאָן פיל רבנים), נאָר דער כתב רבנות זאָל אים צוגעשיקט ווערן אין סעמיאטיטש. די סואוואַלקער פאָרשטייערס האָבן זיבן שעה פאַרבראַכט מיטן רב אין דברי תורה און אויף אַן אָרט באַשלאָסן אָנצוועמען דעם באַדינג פון הרב ר׳ יוסף יאסעלעוויטש.

אויפן כתב רבנות געפינען זיך די חתימות פון אַלע מיטגלידער פון סואוואַלקער ועד הקהל: יושב ראש — ד״ר ל. ווייסמאן, סגן — חיים מענדל פרידמאן, חברים: הרב יואל דוד מאזעסאן (איצט רב אין קאלוואריער שול אין ניו־יאָרק), ד״ר נפתלי סטאראפּאלסקי, נפתלי פריד־לענדער, אברהם שמואל ליזשעווסקי, חיים רייבמאן, אלחנן סוכאוואלסקי, שלמה גוטמאן, מאיר יצחק בראמ־בערג, אלקנה גלאדשטיין, יצחק שערמאן, חיים סמעצע־כאווסקי, יעקב איילענדער, יצחק יאגעל, שלמה האלענ־דערסקי, משה איסר רובינטשיק, אהרן וואראבייטשיק, יוסף מינסטער, שוכמאַן, יעקב אריה עפּלבוים. צום סוף קומט די חתימה פון קהילה סעקרעטאר — נחום סלא־וואטיצקי.

במשך פון זיינע רבנות־יאָרן אין סואוואַלק האָט הרב ר׳ יוסף יאסעלעוויטש פיל אויפגעטאָן פאַר די פאַרשיי־דענע מוסדות אין שטאָט און גענומען אַן אַקטיוון אנטייל אין אַלע יידישע געזעלשאַפטלעכע ענינים. ער האָט איינ־געאָרדנט אַ מאכל כשר פאַר די יידישע זעלנערס אין סואוואַלקער גאַרניזאָן, געפירט פאַרשיידענע געלט־אַקציעס לטובת געדריקטע שיכטן, ווי: הכנסת כלה, מעות חטים, לינת הצדק, האָלץ פאַר אָרעמעלייט אאז״וו. ביחוד האָט ער זיך אָפּגעגעבן מיט דעם גרויסן שטאָטישן חינוך־מוסד תלמוד־תורה והישיבה „אהל יצחק״, פאַר וועלכן ער האָט זייער אַ סך אויפגעטאָן, סיי גייסטיק סיי מאַ־טעריעל, און אַוועקגעשטעלט אים אויף אַ הייכער מדרגה.

הרב ר׳ יוסף יאסעלעוויטש איז געווען אַן אָנער־קענטער גאון, צו וועמען ס׳פלעגן זיך ווענדן פיל רבנים מיט שאלות ותשובות. ער פלעגט זאָגן יעדן שבת אין בית־המדרש הגדול און ביי זיך אין הויז נאָך שלש סעודות טיפע שעורים אין הלכה פאַר די חשוב׳סטע לומדים פון דער שטאָטישער חברה ש״ס. אין יאָר תר״ץ איז פאָרגעקומען ביי דער חברה ש״ס אַ סיום הגדול אויף גאַנץ ש״ס. לכבוד דעם איז געפראַוועט געוואָרן אַ גרויסע שטאָטישע שמחה מיט אַ סעודה און גרויס פּאַראַד. ביי דעם סיום האָט דער רב אָנגעהויבן זאָגן אַ שאַרפן און טיפן „הדרן״, וועלכן ער האָט ממשיך געווען אַ גאַנצע וואָך. דאָס האָט אַרויסגערופן פיל באַוואונדערונג און באגייסטערונג.

זיינע חידושי תורה געפינען זיך אין פאַרשיידענע תורה־זשורנאַלן: יגדיל־תורה (סלוצק), שערי ציון (ירו־שלים), כנסת (ווילנא) און אַנדערע. זיינע כתבי־יד, חידושים אויף ש״ס בבלי וירושלמי, זיינען בשעת דעם חורבן אַרויסגעראַטעוועט געוואָרן דורך זיין איידעם הרב הגאון ר׳ דוד ליפשיץ, און וועלן אין גיכן דערשיינען אין דרוק.

הרב ר׳ יוסף יאסעלעוויטש איז געווען איינער פון די פירנדיקע רבנישע פערזענלעכקייטן אין פּוילן, אַ גרויסער דרשן און רעדנער, וועלכער פלעגט באַצויבערן דעם עולם מיט זיינע טיפע געדאַנקען און שאַרפע רעדעס. ווי אַ מיטגליד פון וועד הפּועל פון אגודת הרבנים אין פּוילן, פלעגט ער זיין אַן אָפטער אָנטיילנעמער פון רבנים־קאָנפערענצן אין וואַרשע, ווילנע און פון די הויפּט־וואָרטזאָגערס. אויף איינער פון אַזעלכע קאָנפע־רענצן אין וואַרשע האָט ער איין מאָל געפאָדערט, אַז יידישע פאַבריקאַנטן אין פּוילן זאָלן באַשעפטיקן מער יידישע אַרבעטערס.

הרב ר׳ יוסף יאסעלעוויטש האָט אַלע זיינע יאָרן זיך אויסגעצייכנט מיט זיין איבערגעגעבענער חיבת ציון

ואהבת ישראל. ער האָט אַ סך געטאָן פאַר די ישיבות, פאַר חיזוק היהדות אין שטאָט און איבערן לאַנד און פאַר עניני ארץ ישראל. אין אַלע זיינע רבנות־שטעט האָט ער געטראָגן שטאָלץ און ווירדיק דעם דגל התורה והדת. מען האָט אים געפרופן „איש האמת", ווייל ער האָט קיינעם ניט נושא פנים געווען און ניט געחנפ׳עט, אַלע מאָל זיך איינגעשטעלט און געקעמפט פאַרן אמת, כאָטש פיל מאָל האָט ער צוליב דעם געליטן.

הרב יאָסעלעוויטש איז פלוצלונג נפטר געוואָרן מיטוואָך פאַר טאָג, י״ט שבט תרצ״ה, אין עלטער פון קוים 56 יאָר. די פריצייטיקע און פלוצלונגדיקע פטירה פון גרויסן רב און גאון האָט אַרויסגערופן גרויס טרויער אין דער ירדישער וועלט, בפרט אין שטאָט און אומגעגנט. אַלע רבנים און ראשי־ישיבות פון די אַרומיקע שטעט און אַ סך פון וויטערע ערטער זיינען געקומען צו דער לוויה, אין וועלכער עס האָט זיך באַטייליקט גאַנץ

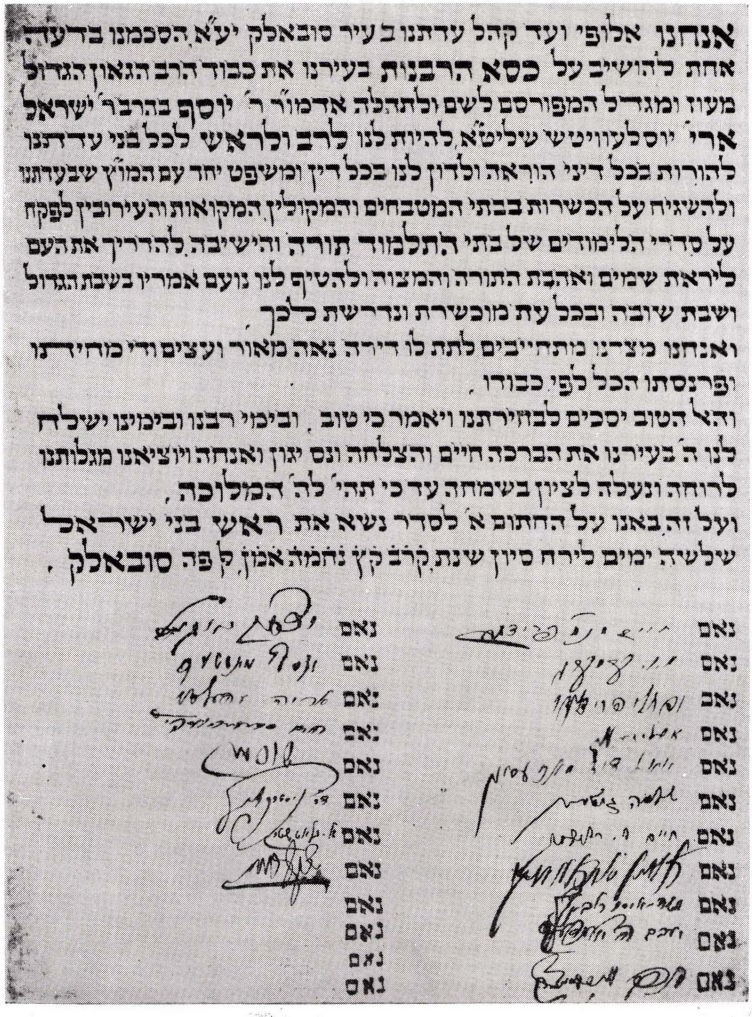
אנחנו אלופי ועד קהל עדתנו ב עיר סובאלק יע״א הסכמנו בדעה אחת להושיב על כסא הרבנית בעירנו את כבוד הרב הגאון הגדול מעוז ומגדל המפורסם לשם ולתהלה אדמו״ר ר׳ יוסף בהרב׳ ישראל אריי יוסלעוויטש שליט״א להיות לנו לרב ולראש לכל בני עדתנו להורות בכל דיני הוראה ולדון לנו בכל דין ומשפט יחד עם המוץ שבעדתנו ולהשגיח על הכשרות בבתי המטבחים והמקולין המקואות והעירובין לפקח על סדרי הלימודים של בתי התלמוד תורה והישיבה להדריך את העם ליראת שמים ואהבת התורה והמצוה ולהטיף לנו נועם אמריו בשבת הגדול ושבת שובה ובכל עת מוכשרת ונדרשת לכך.
ואנחנו מצינו מתחייבים לתת לו דירה נאה מאור ועצים ודי מחיתו ופרנסתו הכל לפי כבודו.
והא הטוב יסכים לבוזירתנו ויאמר כי טוב. וביומי רבנו ובימינו ישלח לנו ה׳ בעירנו את הברכה חיים והצלחה ונס יגון ואנחה ויוציאנו מגלותנו לרוחה ונעלה לציון בשימחה עד כי תהי׳ לה׳ המלוכה.
ועל זה באנו על החתום א׳ לסדר נשיא את ראש בני ישראל שלשיה ימים לירח סיון שנת קרב קץ נחמה אמן ק פה סובאלק.

נאם
נאם
נאם
נאם
נאם
נאם
נאם
נאם
נאם
נאם
נאם
נאם
נאם
נאם
נאם

סואוואלקער כתב־רבנות פון הרב הגאון ר׳ יוסף יאָסעלעוויטש

שטאָט. צוליב דער געוואַלדיקער ענגשאַפט האָט מען דעם נפטר אַרויסגעטראָגן פון בית־המדרש הגדול אויפן שול־הויף — ניט געקוקט אויפן גרויסן פראָסט — וואו עס זיינען געהאַלטן געוואָרן האַרץ־רייסנדיקע הספּדים. גרויסע יללות און בכיות האָבן געשפּאָלטן די ל.פט אַרום.

אויף אַ ספּעציעלער אסיפה פון אַלע קהילה־פאָר־שטייערס, פאַר דעם רב׳ס לוויה, איז דעמאָלט איינשטימיק אויסגעקליבן געוואָרן פאַר זיין ממלא מקום זיין איידעם הרב הגאון ר׳ דוד ליפשיץ.

צום יאָרצייט האָט די שטאָט געשטעלט אַן אהל אויף דעם רב׳ס קבר, און עס זיינען געהאַלטן געוואָרן רירנדיקע הספּדים פון זיין איידעם און פון נאָך געקו־מענע רבנים. דעם רב׳ס אהל און מצבה זיינען לאַנג ניט געבליבן שטיין: די זעלביקע מערדערלעכע נאַצישע הענט, וואָס האָבן אויסגעוואָרצלט די לעבעדיקע יידן פון סואוואַלק, האָבן אויך די מצבות פון סואוואַלקער בית־עלמין אויסגעריסן און פאַרניכט, צווישן זיי אויך דעם רב׳ס אהל. אין יאָר תש״ו, ווען געציילטע סואוואַלקער יידן האָבן זיך צוריקגעקערט אין שטאָט, איז צוריק אויפגעשטעלט געוואָרן אַ מצבה אויף זיין קבר.

די ניי־אויפגעשטעלטע מצבה נאָכן חורבן אויפן ארט פון „אהל״ פון הגאון ר׳ יוסף יוסלביץ זצ״ל אב״ד דק״ק סובאלק

דאָס איז דער נוסח המצבה פון צעשטערטן אַלטן אהל אויפן רב׳ס קבר:

נפלה עטרת ראשנו ונטל ממנו פּארנו

✡

פ״נ

אדוננו מורנו ורבנו אב״ד דעירנו
הרב הגאון האמתי, שר התורה, נזר ישראל ותפארתו,
ע״ה פ״ה ציס״ע הנודע למשגב כקש״ת
מרן אברהם יוסף בר׳ ישראל ארי׳
יוסלביץ זצוק״ל.
שהיה אב״ד בק״ק אבעל, טרעסטינע, סעמיאטיטש,
ומשנת תרפ״ו פה בק״ק סובאלק.
בעל המחבר ספר „חקר התלמוד״ על הש״ס
ונושאי כליו, ועוד חדושים יקרים בכתב יד.
לו דומיה תהלה.
נתבקש בישיבה של מעלה ועלתה רוחו בגנזי מרומים
בשנת החמשים ושש לימי חייו, ביום ד׳
י״ט שבט שנת תרצ״ה לפ״ק
זכותו יגן עלינו
ותנצב״ה

די רבי׳צין שרה־רבקה יאסעלעוויטש איז געווען באַרימט מיט איר חכמה און געלערנטקייט, איז געווען קלאָר אין תנ״ך און געוואוסט פיל מאמרי חז״ל, געווען זייער איבערגעגעבן פאַר ארץ ישראל און זיך אויסגע־צייכנט מיט איר נאָבעלן כאַראַקטער, באַרעמהאַרציקייט און מעשים טובים. נאָך פאַרשיידענע שווערע וואַנדער־וועגן איז זי אומגעבראַכט געוואָרן דורך דער נאַצישער שחיטה אין שטעטל סימעלישאָק, ליטע, דעם ערשטן טאָג סוכות, תש״ב, ה׳ ינקום דמה.

זיי האָבן איבערגעלאָזט אַן איינציקע טאָכטער, הרבנית צפורה־חוה, פרוי פון הרב ר׳ דוד ליפשיץ, און צוויי זין: אליהו דוד און עובדיה יאסעלעוויטש (לעצטנס געביטן זייער פאַמיליע־נאָמען אויף פורת נאָכן פאָטערס נאָמען הרב ר׳ יוסף „בן פורת־יוסף״). זייענדיק נאָך פון דער יוגנט איבערגעגעבענע טוערס פאַר ארץ ישראל, זיינען זיי אין יאָר תרפ״ט עולה געווען אַהין, וואו זיי פאַרנעמען וויכטיקע און פירנדיקע פּאָזיציעס אין ישוב.

דער לעצטער סואוואַלקער רב

הרב הגאון ר׳ דוד ליפשיץ

דער רב, וועלכער האָט דורכגעמאַכט דעם יסורים־וועג פון סואוואַלקער קהילה אין דער לעצטער מלחמה, איז הרב הגאון ר׳ דוד ליפשיץ, געבאָרן אין מינסק. זיין פאָטער הרב ר׳ יעקב־אריה, הי״ד, איז דער זון פון הגאון ר׳ שלמה זלמן ליפשיץ זצ״ל פון גראָדנע, מחבר פון באַ־רימטן ספר אויף סדר קדשים „עולת־שלמה״. זיין מוטער איטל, הי״ד, איז די טאָכטער פון הרבני המופלג ר׳ יהודה־ליב באָרשטש, פון די חשוב׳סטע בעלי־בתים אין מינסק.

אין זיין יוגנט האָט הרב ליפשיץ געלערנט אין

מינסקער ישיבה. אין תרע״ט איז זיין פאַמיליע אַריבער קיין גראָדנע. דאָרטן האָט הרב ליפשיץ געלערנט אין דער ישיבה „שער־התורה״ ביי דעם באַוואוסטן גאון ר׳ שמעון שקאָפּ זצ״ל. פון תרפ״ו ביז תרצ״ג האָט ער געלערנט אין דער וועלט־באַרימטער מירער ישיבה. אין די ישיבות האָט ער זיך קונה שם געווען און איז שוין דאַן באַקאַנט געווען ווי אַ זעלטענער חריף ובקי. אין תרצ״ג האָט ער חתונה געהאַט מיט דער טאָכטער פון הגאון ר׳ יוסף יאָסעלע־וויטש, צפורה חוה, און נאָך זיין שווערס פטירה, י״ט שבט תרצ״ה, איז ער געוואָרן אויסגעקליבן צו פאַרנעמען זיין כסא הרבנות אין סואַוואַלק.

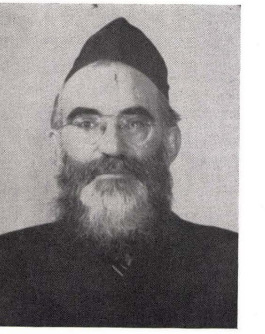

הרב הגאון ר׳ דוד ליפשיץ שליט״א

אין די יאָרן פון זיין רבנות האָט הרב ליפשיץ געפירט די אַלע שטאָט־ענינים און מוסדות מיט פיל איבערגעגעבנקייט און האַרציקייט, געזאָרגט פאַר אָרעמע־לייט און זיך באַמיט מקרב צו זיין און צו העלפן יעדער נייטיקן. לויט דעם מנהג פון זיין שווער זצ״ל, פלעגט ער שבת זאָגן חידושי־תורה פאַר דער חברה־ש״ס אין בית־המדרש הגדול, וואָס איז געווען באַקאַנט אין שטאָט מיט אירע אָנערקענטע לומדים ווי: ר׳ חיים מענדל פרידמאן, ר׳ נפתלי פרידלענדער, ר׳ מנחם ווייקסלבוים, ר׳ לייזער גאַרבאַרסקי, ר׳ חיים ליב באכראך, ר׳ שלמה דאבקין, ר׳ חיים רייבמאן, ר׳ זיידל כווילאווסקי, ר׳ טוביה און ר׳ תנחום קרוציניצקי און אַ ריי אַנדערע. בעיקר האָט ער זיך אָפּגעגעבן מיט דעם חינוך פון די הונדערטער קינדער אין דער גרויסער שטאָטישער תלמוד־תורה. גלייכצייטיק האָט ער אויך גע־גרינדעט און אָנגעפירט מיט אַ העכערער ישיבה, וואו עס האָבן געלערנט די בעסערע תלמידים, וועלכע פלעגן ענדיקן די תלמוד־תורה, און אויך צענדליקער יונגע בחורים פון די ארומיקע שטעטלעך. די ישיבה האָט געהאַט צוויי כיתות. די טעגלעכע שיעורים האָט געזאָגט דער ראש־ישיבה הרה״ג ר׳ יעקב סקופסקי, הי״ד, אַ פיליפּאָווער איידעם, און שבת פאַר נאַכט פלעגן אַלע בחורים קומען צום רב אין הויז, וואו ער פלעגט פאַר זיי זאָגן אַ שיעור און אָפט מאָל אויך אַ מוסר־שמועס.

אַ באַזונדער קאַפּיטל האָט מיט זיך פאָרגעשטעלט דעם רב׳ס טעטיקייט פאַר פאַרשיידענע הצטרכות׳ן פון די יידישע סאָלדאַטן, וועמעס צאָל ס׳פלעגט אָפט דערגרייכן ביז איבער 500. איין מאָל אַ וואָך פלעגן גרעסערע טיילן פון זיי קומען אין בית המדרש הגדול, וואו זיי פלעגן דאַוונען, און דער רב פלעגט פאַר זיי ריידן מענינא דיומא, אויך לערנען פאַרשיידענע דינים. ביחוד האָט ער זיך פיל עוסק געווען אויפצוהאַלטן אין שטאָט דעם „מאכל־כשר״ פאַר די פרומע אידישע זעל־נערס, וואָס האָט זיי געשיקט אין די קאַזאַרמעס היימישע כשר׳ע מיטאָגן. אין אַ גרויסן שטאָטישן זאַל פלעגן איינגעאָרדנט ווערן פאַר אַ ערך 300־400 סאָלדאַטן פּראַכטפולע סדרים, וואָס פלעגן אָנגעפירט ווערן דורכן רב, מיט דער באַטייליקונג פון פאָרשטיי־ערס פון ועד־הקהל און נכבדי העיר. פון דאָרטן פלעגט דער רב ערשט גיין פּראַווען דעם סדר ביי זיך אין הויז. כדי איינצואָרדענען די פּסח־קיך, פלעגט דער רב גלייך נאָך פּורים גרינדן ספּעציעלע קאָמיטעטן פון חשוב׳ע בעלי־בתים, וועלכע פלעגן באַזאָרגן די פינאַנס־מיטלען, און פון יוגנטלעכע פאָרשטייערס פון אָרגאַניזאַציעס, וואָס פלעגן פאָרן מיט פורן איבער דער שטאָט צו זאַמלען די נייטיקע שפּייז־אַרטיקלען.

זאָלן דאָ דערמאָנט ווערן עטלעכע נעמען פון די שטענדיקע איבערגעגעבענע עסקנים פאַר דעם: ר׳ בער־טשיק רובינשטיין, ר׳ אביגדור פאיאנס, ר׳ יצחק קוויאט, ר׳ אהרן קרוציניצקי, ר׳ יוסף גראיעווער, אליהו בערנ־שטיין, חיים זלמן גראדאווסקי, יוסף מיראווסקי, גוטקאָוו־סקי, משה עברי און נאָך. מצה פלעגן געבן די פּאדריאַדן, פלייש— די קצבים און פיש — די פישערס, אַלץ אומ־זיסט. יום־טוב פלעגט אַ ספּעציעלער פרויען־קאָמיטעט אָנטיילנעמען אין קיך און העלפן סערווירן דאָס עסן בכבוד.

ערב דעם לעצטן פּסח פון 1939, ווען די פּוילישע אַרמיי האָט זיך געפונען אין אַלאַרם־צושטאַנד צוליב אַ דראָענדיקן אנגריף מצד נאַצי־דייטשלאַנד, האָט די סוא־וואַלקער אַרמיימאַכט זיך אָפּגעזאָגט צו באַפרייען די יידישע סאָלדאַטן אויף יום־טוב. דער רב האָט זיך דע־מאָלט איינגעשטעלט, געלאָפן צום גענעראַל, און נאָך גרויס אָנשטרענגונג קוים גע׳פּועל׳ט, אַז מ׳זאָל לכל הפּחות דערלויבן צו פירן די זעלנערס צוויי מאָל טעגלעך אין שול און פון דאָרטן צו דער קיך צום עסן. דערביי האָט דער רב געמוזט זיך פּערזעגלעך מתחייב זיין, אַז אַלע סאָלדאַטן וועלן צו דער באַשטימטער צייט זיין צוריק אין די קאַזאַרמעס, וואָס האָבן זיך געפונען אויסער דער שטאָט.

עס פלעגט זיין אַ מנהג אין שטאָט, אַז געוויסע חברות האָבן געהאַט זייערע באַשטימטע שבתים אין יאָר, דעמאָלט פלעגט קומען אַהין דאַוונען דער רב און דרש׳נען לטובת דער חברה, ווי אויך מחזק זיין די חברים פאַר זייער טעטיקייט. אַזוינע שבתים זיינען געווען: שבת פּ׳ וירא — פאַר חברה „הכנסת אורחים״, פּ׳ שמיני — חברה „תפארת־בחורים״, פּ׳ נשא — „חברה מדרש״,

פ׳ בהעלתך — „חברה חייטים״, שבת נחמו — „חברה ש״ס הגדול״. עס איז געווען אַ מנהג אין בית המדרש הגדול און אין „חברה תורה״, אַז יעדער שבת געהערט די עליה איינס פאַר אחרון צו די חברים פון „חברה ש״ס״.

אין באַשטימטע שבתים פון יאָר פלעגט דער רב רופן מנדב זיין לטובת פאַרשיידענע מוסדות, שטאָטישע און אַלגעמיינע, ווי למשל: שבת פ׳ יתרו — פאַר דעם צענטראַלן „ועד־הישיבות״ אין ווילנע, שבת פ׳ במדבר — פאַר דער שטאָטישער תלמוד־תורה, פ׳ אמור — פאַר לינת הצדק און בקור חולים. אויך אין אַנדערע שבתים פון יאָר פלעגן ווערן דורכגעפירט אין די בתי־מדרשים געלט־ביישטייערונגען לטובת פאַרשיידענע צדקה־ענינים, ווי, למשל: ווינטער — אַ האָלץ־אַקציע פאַר אָרעמעלייט, מאכל כשר פאַר זעלנערס, מעות חטים פאַר פסח, וואו דער רב אַליין פלעגט אויך גיין צוזאַמען מיט בעלי־בתים צו די גבירים פון שטאָט.

די פאַרצווייגטע געזעלשאַפטלעכע טעטיקייט פון הרב ליפשיץ האָט אים באַליבט געמאַכט אין שטאָט און זיין גייסטיקע השפעה איז געווען גרויס צווישן אַלע שיכטן — בעל־בתים לומדים, פשוט׳ן עולם און דער יוגנט. כאָטש ער איז נאָך דעמאָלט גאַנץ יונג געווען, פלעגט מען קומען צו אים מיט פאַרפלאָנטערטע דין־תורה׳ס אויך פון דער פראָ־ווינץ. הרב ליפשיץ איז אויך געווען טעטיק אין יידישן לעבן פון פוילן אויף די געביטן פון חיזוק היהדות, ארץ ישראל און וועד הישיבות און פלעגט זיך אָפט באַטייליקן אין רבנ׳ישע אסיפות און קאָנפערענצן.

סוף תרצ״ט, אין מיטן חודש אלול, איז פלוצלונג אויסגעבראָכן די מלחמה־מהומה· די נאַציס זיינען אַריין אין סואוואַלק און עס האָט זיך אָנגעהויבן אַ שרעקלעכע תקופה. וואָס אַ טאָג מער איז דער חורבן געוואָרן אַלץ גרעסער. אַ גרויסער טייל שטאָט איז זיך צעלאָפן אין ווייטערע געגנטן, אָבער דער רב, ווי בשעתו זיין שווער הרב יאָסעלעוויטש אין טרעסטינע, האָט ניט פאַר־לאָזן זיין עדה, כאָטש ער האָט געהאַט געלעגנהייטן דערצו, און געבליבן אין סואוואַלק ביזן טאָג, ווען ער האָט נאָך געקענט מיט עפעס העלפן זיין שווער געטראָ־פענער קהילה. ערשט אַ נאַכט פאַר דעם, ווי די דייטשע מאַכט האָט אים געזוכט צו נעמען ווי אַן ערב׳ניק פאַר דער יידישער קהילה, האָט הרב ליפשיץ מיט נסים זיך געראַטעוועט, אַנטלויפנדיק איבער דער גרענעץ קיין ליטע. דאָ האָט ער זיך אריינגעוואָרפן מיט מסירות נפש צו העלפן די עטלעכע טויזנט יידן פון סואוואַלק און אומ־געגנט, וועמען ס׳איז געלונגען זיך אַרויסצורייסן פון די דייטשע הענט.[68]

נאָך לאַנגע וואָגלענישן איז הרב ליפשיץ אין זומער 1941 אָנגעקומען קיין אַמעריקע, וואו ער איז מיט פיל פריינדשאַפט און כבוד אויפגענומען געוואָרן פון די סוא־וואַלקער לאַנדסלייט, וועלכע באַטראַכטן אים נאָך היינט פאַר זייער רב. הרב ליפשיץ שטייט צוזאַמען מיט די געציילטע איבערגעגעבענע סואוואַלקער עסקנים בראש פון הילפס־קאָמיטעט פאַר די פליטים פון סואוואַלק און אומגעגנט. אין 1942 איז הרב ליפשיץ געוואָרן ראש־ישיבה אין ישיבת בית־מדרש לתורה אין שיקאַגע. אין יאָר 1945 איז ער אויפענומען געוואָרן ווי אַ ראש־ישיבה אין דער באוואוסטער ישיבת ר׳ יצחק אלחנן אין ניו־יאָרק. אויסער זיינע טיפע שעורים אין לערנען איז ער באַרימט מיט זיין גרויסער השפעה אויף די תלמידים, וואָס פיל הונדערטער פון זיי פאַרנעמען שוין אַליין רבנות־שטעלעס איבערן לאַנד.

הרב ליפשיץ איז זייער טעטיק אויף פאַרשיידענע געביטן פון חיזוק היהדות, ארץ ישראל, שמירת שבת, חינוך און אחדות ישראל, און איז אין משך פון פיל יאָרן געווען דער יושב־ראש פון פאַראייניקטן רעליגיעזן בלאָק. אין 1956 איז ער אויסגעקליבן געוואָרן ווי אַ חבר אין פרעזידיום פון אגודת־הרבנים אין אַמעריקע און קאַנאַדע און איז פאַררעכנט אין דער יידישער וועלט ווי אַ באַרימטער ראש־ישיבה און איינער פון די פירנדיקע רבנים און גדולי־התורה.

*

אויפן סמך פון די פריער געבראַכטע ביאָגראַפיעס קענען מיר אויפשטעלן די ווייטערדיקע כראָנאָלאָגישע טאַבעלע פאַר די רבנים אין סואוואַלק:

1) ר׳ אברהם אבלי בן מרדכי - - - 1842/3—
2) ר׳ אברהם אבלי בן ברוך - - - - - 1842/3—1850
3) ר׳ יצחק אייזיק חבר - - - - - - - 1850—1853
4) ר׳ יחיאל העלער - - - - - - - - 1853—1858
5) ר׳ שמואל מאהליווער - - - - - - - 1860—1868
6) ר׳ אליעזר־שמחה ראבינאוויץ - - - - 1868/9—1874
7) ר׳ הלל ליבשיץ - - - - - - - - - 1876—1893
8) ר׳ דוד־טעבלי קאצענעלנבויגן - - - 1894—1907
9) ר׳ משה בצלאל לוריע - - - - - - 1907—1914
10) ר׳ אהרן באַקשט - - - - - - - - 1921—1925
11) ר׳ יוסף יאָסעלעוויטש - - - - - - 1926—1935
12) ר׳ דוד ליפשיץ - - - - - - - - - 1935—1940[69]

*

ס׳איז וויכטיק אויך צו באשרייבן די ראשי־ישיבות,

68. מפי הרב ר׳ דוד ליפשיץ.

68*. וועגן דער ראָל פון הרב ליפשיץ אין דער צייט פון חורבן זע אַרטיקל „חורבן סואוואַלק״.

69. הרב א. אשרי שרייבט אין זיין „חורבן ליטע״ (ניו־יאָרק־מאָנטרעאָל, 1951), אַז הרה״ג ר׳ מאיר אטלאַס איז געווען רב אין סואוואַלק. דאָס איז אָבער ניט ריכטיק. פעלערדיק איז אויך די אונטערשריפט אונטערן בילד פון הרה״ג ר׳ יהודה־לייב גאָרדאָן אין „אוצר התמונות״ פון ב. צ. אייזענשטאַדט, ווי „רב דסובאלק״. אָן יסוד איז די ידיעה אין „דור ודור ודורשיו״ פון י. לעווינשטיין (ווארשא, 1941, ז׳ 73), אַז ר׳ יהושע העלער איז געווען אבד״ק סואוואַלק. טעות׳דיק איז אויך דאָס שרייבן פון ד״ר יעקב קלאַצקין, אַז הרה״ג מעלצער־קלאַצקאָ איז געווען אב״ד סואוואַלק („הדאר״, ניו־יורק, תש״ה, גליון כ׳). קיינער פון די אויסגערעכנטע איז קיין מאָל ניט געווען רב אין סואוואַלק. אַ גרויס רעטעניש איז די ווייטערדיקע אויפשריפט אויף אַ מצבה אין ירושלים: „ת״ח ירא אלקים דרב ר׳ יוסף בהרב הג׳ אברהם האבד״ק סוואלק ז״ל. נלב״ע י״ד טבת שנת תר״ל, תנצב״ה״. („תולדות חכמי ירושלים״, חלק שלישי, אריה ליב פרומקין, ירושלים, תרפ״ט, ע׳ 246). דאָ איז פאראן עפעס אַ טעות, ווייל סואוואַלק האָט אין יענע יאָרן ניט געהאַט קיין רב מיט אזא נאָמען: קעגן דעם רעדט

דיינים, מורי הוראה און מגידים. וועגן זיי שרייבט מען בדרך־כלל ווייניקער, ווי וועגן רבנים, דעריבער ווייסט מען ווייניקער וועגן זיי. לאָמיר דערציילן דאָס ביסל, וואָס מיר ווייסן.

ווען משה מאָנטעפיאָרי האָט געמאַכט זיין באַרימטע נסיעה קיין פּעטערבורג אין 1842, איז איינער פון די ערשטע אים צו באַגריסן אין קאָוונע געווען אַ סוא־וואַלקער מורא־הוראה, אַ בלינדער זקן פון 80 יאָר. זיין ברכה צו מאָנטעפיאָרין איז געווען אַזאַ: „אַזוי ווי איר נעמט אויף היינט אַ פּנים, וואָס אַליין זעט עס ניט, אָבער איר קענט עס יאָ זען, אַזוי זאָלט איר זוכה זיין מקבל צו זיין אַ פּנים, וואָס איר וועט עס ניט זען, אָבער אייך וועט עס יאָ זען" (די שכינה).[70]

דער דאָזיקער בלינדער דיין איז אָן ספק געווען איינער פון די עלטסטע מורי־הוראה אין סואוואַלק. צום באַדויערן, ווייסן מיר ניט קיין פּרטים וועגן אים, און אפילו זיין נאָמען איז אונדז ניט באַקאַנט.

איינער פון די עלטסטע און לאַנג־יאָריקסטע דיינים אין סואוואַלק איז ר׳׳ אברהם נתן בהרב מוהר״ח שטערין. ער איז געבאָרן געוואָרן אין 1801 און געשטאָרבן אין 1884. געוואָרן דיין אין סואוואַלק אין 1839 און אָנגע־האַלטן דאָרטן זיין דיינות ביז דער פטירה — גאַנצע 45 יאָר.[71]

זיינס אַ הסכמה איז פאַראַן אין „ספר הדעות והמדות" פון יחיאל מהריח און אין „אבן ציון" פון ר׳ אליעזר אפרתי.

אַ צווייטער, וואָס איז געווען דיין אין סואוואַלק גלייכצייטיק מיט ר׳ אברהם־נתן מערערע צענדליק יאָר, איז ר׳ יעקב בהרב מוהר״א. זיין נאָמען איז תמיד דער־מאָנט מיטן נאָמען פון ר׳ אברהם־נתן שטערין, אַזוי אויף דער דערמאָנטער הסכמה פון „ספר הדעות והמדות", אַזוי אין אַ מודעה וועגן אַ יידן, וואָס האָט 4 ווייבער.[72] אין „אבן ציון" איז די צווייטע הסכמה נאָך ר׳ אברהם־נתן׳ס פון „יעקב מרגליות מ״ץ דפה". דאָס איז מסתמא דער זעלביקער יעקב בהרב מוהר״א.

איינער פון די באַוואוסטע דיינים אין סואוואַלק איז געווען ר׳ נפתלי פרענדזעל, וועלכער ווערט אין קאָרעס־פּאָנדענציעס תמיד אָנגערופן „זקן הדיינים". ער איז געשטאָרבן ערב יו״כ תרנ״ו (1896) אין סואוואַלק.[73-74]

באַליבט ביי די סואוואַלקער יידן איז געווען דער דיין הרב ר׳ בנימין מגנצא (מאַגענצא), וועלכער האָט געשפּילט אַ גרויסע ראָל אין אָרטיקן יידישן לעבן אין משך פון די לעצטע צענדליקער יאָרן פון ניינצנטן און ערשטן פערטל פון צוואַנציקסטן יאָרהונדערט. ר׳ בנימין איז געווען אַ גרויסער צדיק, אַ גדול בתורה און ביחוד האָט ער גע׳שמ׳ט פאַר זיין געוואַלדיקער בקיאות אין ש״ס. ער איז תמיד געווען פאַרנומען מיט זאָרגן פאַר אָרעמעלייט, מיט „באַשטעלן" שבתים פאַר אורחים און מיט איינאָרדענען יידישע סאָלדאַטן אויף ימים־טובים. ביי די לעבן געבליבענע סואוואַלקער פון יענער צייט ווערט זיין נאָמען נאָך היינט דערמאָנט מיט כבוד און ליבע. ער איז נפטר געוואָרן אין 1925 (תרפ״ה, ג׳ אלול).

אַ באַוואוסטער דיין ומו״צ אין סואוואַלק איז געווען הרב ר׳ חיים משה בהרב ר׳ שלמה זלמן אַלטמאַן, וועל־כער איז דאָרטן געשטאַנען ביי זיין מלאכת הקדש אַ האַלבן יאָרהונדערט· אין דער טומלדיקער צייט בעת און גלייך נאָך דער ערשטער וועלט־מלחמה איז ער אַ געוויסע צייט געווען אומאָפיציעל דער רב פון שטאָט. הרב אַלטמאַן איז געווען אַ חובב־ציון. אויפן ספר „בית יעקב" פון יעקב בנימין זאב יאַקימאָווסקי (פּיעטרקוב, תרס״ז) איז דאָ זיין הסכמה. ער איז נפטר געוואָרן אין סואוואַלק י״ח שבט, תרצ״ז. הרב שמואל שער, געווע־זענער אבד״ק סובאטש (ליטע) און איצט מגדולי משפּיעי חב״ד אין ליובאַוויטשער ישיבה אין ברוקלין, איז געווען זיין שוואָגער.

גאַנצע 31 יאָר איז געווען ראש־ישיבה אין סואוואַל־קער „תלמוד תורה והישיבה אהל יצחק" הרב ר׳ יעקב־טוביה גאָלדבערג.

לענגערע יאָרן איז געווען ראש־ישיבה אין סואוואַלק הרב ר׳ שמחה פּינסקער. אין 1863 האָט ער שוין דאָרטן געלעבט. יהונתן שעפף, פון די מיטגרינדערס פון דער ישיבת ר׳ יצחק־אלחנן אין ניו־יאָרק, וועלכער האָט פאַרלאָזן סואוואַלק אין 1886, האָט נאָך ביי אים געלערנט.

סואוואַלק האָט געהאַט אירע אייגן־אויסגעהאַלטענע מגידים· זיי זיינען ניט געווען מגידים אינעם שפּעטער אָנגענומענעם זין פון וואָרט — דרשנים און בעלי־משלים. זייער עיקר אויפגאַבע איז געווען צו לערנען מיט דער חברה, וואָס האָט זיי אויסגעהאַלטן, אַ שטיקל שלחן־ערוך, אַ פרק משניות און מיט אַ טייל אויך אַ בלאַט גמרא. אַזעלכע מגידים האָבן זיך גערופן „מגיד מישרים" (בקיצור: מ״מ). אָפט זיינען זיי באַטיטלט געוואָרן מיט „רב ומורה".

איינער פון אַזעלכע מגידים אין סואוואַלק איז געווען הרב ר׳ מרדכי ב״ר יהודה הכהן. ער האָט דאָרטן געלעבט מיט איבער 100 יאָר צוריק. ער איז געווען ר׳ יצחק־אייזיק חבר׳ס אַן אייניקל. ר׳ מרדכי הכהן איז געווען איינער פון די דריי מספידים[75] אויף זיין גרויסן זיידן ער האָט אַרויסגעגעבן ר׳ יוסף חבר׳ס ספר „נפש נקי" (ווארשא, 1853). אויפן שער־בלאַט באַטיטלט ער זיך: „מגיד מישרים לפני חברא בק״ק סוואלק". פון דער הקדמה אין „נפש נקי" דערוויסן מיר זיך, אַז ער האָט מחבר געווען אַ ספר „פּנים מאירות" און אַז ער האָט

קלאָר די אויסגעשטעלטע רבנים־טאַבעלע. אגב, דער טיטל „ת״ח ירא אלקים" איז ווייט ניט קיין אָנגענומענער נוסח פאַר אַ רב.

70. „גדולים פון אונדזער צייט", יעקב מארק, ניו־יארק, 1927.

71. „המגיד", 1884, נר׳ 42, — סואוואַלקער בני־תורה אין אמע־ריקע דערציילן, אַז זיינע הגהות זיינען געווען צוגעשריבן אויף אַ סך גמרות אין אָרטיקן בית־המדרש און אין „חברה תורה".

72. „המגיד", 1874, נר׳ 9, הוספה.

73-74. „המליץ", 1896, נר׳ 206.

75. די איבעריקע צוויי — די גאונים ר׳ משה יצחק אביגדור און ר׳ מרדכי מעלצער פון סייני און קאַלוואַריע.

דריי יאָר געלערנט תורה ביי אדמו״ר הגאון בערוש אשכנזי אין סלאָנים.[76]

משה דב קווינט, אַן אָפשטאָמיקער פון סואוואַלק, דערציילט וועגן ר׳ מרדכי׳ן אַ זייער אינטערעסאַנטע געשיכטע, וואָס ער האָט גהערט אין זיין יוגנט. אין די פופציקער יאָרן האָבן פֿלוצעם זיך אַנגעהויבן כוליגאַנישע אָנפאַלן אויף יידן אין סואוואַלק, ״מ׳האָט פלוצעם אַנגע־הויבן דאָרטן כאָפּן יידן אויפֿן גאַס, אריינפירן אין דער פאָליציי און זיי אָפּשערן בארד און פּאות״. אַ שרעק איז געפאַלן אויף די אָרטיקע יידן און ס׳איז געווען אַ מורא צו פֿאַרלאָזן דאָס הויז.

דעמאָלט האָט געלעבט אין סואוואַלק דער מגיד ר׳ מרדכי דעם סופֿר׳ס (אַזוי רופט אים קווינט), וואָס איז געווען אַ הדרת־פנים׳דיקער ייד. ״הויך געוואַקסן, אַ שיינע צאָרטן, רונדן שטערן, טיפֿע, קלוגע אויגן... אַ שיינע פּאָטריאַרכאַלישע זילבער־וויסע בארד״. ר׳ מרדכי האָט געהאָט אַ הייס יידיש האָרץ, געזאָרגט פאַר אָרעמעלייט און שטאַרק געווייטיקט אויף יידישע צרות. פון די נייע אָנפאַלן אויף יידן אין סואוואַלק איז ער געווען גאָר צעבראָכן.

מאָכט זיך גראָד, אַז צו די מיליטעריש מאַנעווערס איז געקומען קיין סואוואַלק דער קייזער ניקאָלַיי דער ערשטער בכבודו ובעצמו. אַלע צוגענג זיינען געווארן אָפּגעשלאָסן און אַ קייט פון טאָלדאָטן האָבן געהיט דעם צוטריט צום קייזער. מיט אַ מאָל דערזעען דעם מושל׳ס באָגלייטערס מיט גרויס שרעק, ווי אייניער וואָרפט זיך אַנידער פאַר די פערד פון דעם מלך׳ס קאָרטעג מיט אַ פּאָפּיר אין האַנט — ר׳ מרדכי דעם סופֿר׳ס.

דער קייזער הייסט זיינע אַדיוטאַנטן פרעגן, וואָס ער וויל.

ר׳ מרדכי ענטפֿערט: איך וויל געבן דאָס פּאָפּיר צום קייזער.

דער קייזער ענטפֿערט, אַז ער טאָר נישט נעמען קיין בקשות פון ציווילע מענטשן.

אויף דעם ענטפֿערט ר׳ מרדכי:

״אמת, מאָיעסטעט, איר טאָרט נישט נעמען קיין בקשה, וואָס איז עגשריבן מיט טינט, אָבער אַ בקשה, וואָס איז גשריבן מיט בלוט, מוזט איר נעמען!״

ר׳ מרדכי האָט זיך אַזוי צעקליפּעט, אַז דער קייזער האָט באָפוילן די בקשה צוצונעמען.

די בקשה איז געווען אַ ווייגשריי קעגן די כוליגאַ־נישע אָנפאַלן אויף יידן אין סואוואַלק און זי האָט דעם צילַ דערגרייכט: גאָר גיך איז געוואָרן רואיק־שטיל אין סואוואַלק.[77]

אַ מגיד־מישרים אין סואוואַלק איז אויך געווען הרב אליהו שרהזאן, דער פאָטער פון באוואוסטן כתריאל־צבי. פאַר סואוואַלק איז ר׳ אליהו געווען מגיד־מישרים ומ״ץ אין סטוצין און לאָמזשע. נאָך סואוואַלק איז ער געווארן רב אין מישיניץ, פרעג און פּיזיער. אויף זיינע עלטערע יאָרן איז ער עולה געווען קיין ירושלים, וואו ער איז געווען אַ מגיד אין גרויסן בית־הכנסת.

ר׳ כתריאל־צבי האָט אַרויסגעגעבן זיין פאָטערס ספר אויף דער הגדה ״אגדת אליהו״ (ניו־יארק, תרס״ג). אין דער ״התנצלות בן המחבר״ וועלט ער איבערגעגעבן, אַז ר׳ אליהו ב״ר יצחק איז געבאָרן אין יאָר 1800 אין מיכאַלישאַק, און נפטר געוואָרן כ״ז אייר, תרל״ט, אין ירושלים. אין יענעם יאָר איז אויך געשטאָרבן זיין פרוי פריידל.[78]

ער האָט מחבר געווען נאָך צוויי ספרים: ״עזגת אליהו״, אַרויסגעגעבן דורך חיים מיכל מיכלין (ירושלים, תרע״ג) און ״חבת ירושלים״ (וואַרשא, תרמ״א).

אין ״כלי־ל תפארת משה״, ישעיה ראובן [קלינגער], (קעניגסבערג, תרל״ה) איז דאָ אַ מכתב־תהלה פון ר׳ אליהו שרהזאן, און אין ״ידעי אמונה״, צבי שלעז (וואַרשא, תר״מ) — זיינס אַ הסכמה.

איינער פון די ראשי־ישיבות, וועלכער האָט אין סואוואַלק מרביץ תורה געווען 18 יאָר, איז געווען הרב ר׳ צבי הירש יוסף הכהן ב״ר יצחק יעקב רעזניק (רעזניקאָוו), באַקאַנט אונטערן נאָמען ר׳ הירשל מייטשע־טער. פיל יאָרן פריער איז ער געווען ראש־ישיבה אין סלאָנים. ר׳ צבי יוסף איז געקומען קיין סואוואַלק אין 1894 און נפטר געוואָרן אין עלטער פון 71 יאָר י׳ ניסן, תרע״ב.[79]

ר׳ הירשל מייטשעטערס זון הרב ר׳ מנחם ריזיקאָוו, וועלכער איז געווען פיל יאָרן רב אין ניו־יאָרק און איצט אין עדת ״אוהבי שלום״ אין ברוקלין,[80] האָט אונדז דערציילט, אַז הגאון ר׳ משה בצלאל לוריע האָט איין מאָל געזאָגט צו זיין פאָטער: אויב איצט זאָל קומען משיח, וועט איר זיין כהן גדול. ר׳ אייזל חריף, דער באַוואוסטער סלאָנימער רב, האָט אים געזאָגט: ווער עס האָט ניט געלערנט ביי אייך, קען ניט לערנען. ווען ר׳ הירש איז געווען אין סלאָנים, פלעגט ר׳ יאָסל שלופּער, דער דע־מאָלטדיקער מרא דאתרא, יעדן ערב יום־כפור אריינגיין צו אים נאָך אַ ברכה.

ר׳ הירש מייטשעטער האָט ניט געלאָזן נאָך זיך קיין ספר, ווייל ער האָט געהאַלטן, אַז די צייט, וואָס דאָס שרייבן פאַרנעמט, איז ביטול תורה.

---

76. זע אויך קאָפּיטל ״פאַרלעגערס״.

77. ״אידישע וועלט״, נר׳ 2, קאָווּנע, 1931. — ר׳ משה דוב קווינט איז געבאָרן אין סואוואַלק אין 1858. געווען אַ ייד אַ למדן און משכיל. פון 1892 איז ער געווען 46 יאָר שוחט אין שאַוול, וואו ער איז געשטאָרבן אין 1938 (״יאָר איין — יאָר אויס״, קאָווּנע, 1939, ז׳ 223). — דער זעלביקער קווינט איז אָנהייב ניינציקער יאָרן געווען שוחט אין סואוואַלק, ווי דאָס איז צו זען פון זיינעם אַ ברייו אין ניו־יאָרקער ״העברי״

(ח׳ תמוז, תרנ״ב) וועגן דעם שוחט ר׳ משה ב״ר יעקב קאפלאן אין אלבאני, ניו־יאָרק. צוזאַמען מיט אים איז געי־חתמ״עט אויפֿן בריוו אַ צווייטער שוחט פון סואוואַלק ר׳ דוד ב״ר אליעזר קלייף.

78. ״חלקת מחוקק״, אשר ליב בריסק, חוברת ג׳, מחברת ג׳, ע׳ ל״ב. דאָרטן ווערט אָנגעגעבן, אַז ר׳ אליהו איז געשטאָרבן אין תרל״ח.

79. ״מתורת צבי יוסף״, מנחם ריזיקאָוו, חלק א׳, ניו־יארק, תרפ״ו, הקדמה; ״דורות האחרונים״, ב. צ. אייזענשטאָדט, ד׳ 335.

80. ״אהלי שם״, ש. י. גאטליב, פינסק, 1912, ד׳ 297.

אַ שטיקל צייט אַנהייב 20סטן יאָרהונדערט איז געווען מו״צ אין סואוואַלק הרב ר׳ נוח־זאב ברעסלער. 1904 איז ער געקומען קיין אַמעריקע, וואו ער האָט אַרויסגעגעבן דעם זשורנאַל „דער וועגווייזער״. געווען אויך רב אין שיקאָגע און ברוקלין.[81]

ניט קיין רב און ניט קיין דיין, נאָר אַ מחבר פון אַ תורה־ספר איז מרדכי צבי הלוי איש סובאַלק, ווי ער באַטיטלט זיך אַליין אויפן שער־בלאַט פון זיין „דברי חכמים״ (ווארשא, תרל״ו). אין פאַרוואַרט גיט ער אַן זיין פאַמיליע: ווייסמאַן, זון פון ר׳ יוסף זעליק. ס׳איז באמת נאָר אַ זאַמלונג מאמרים פון אַנדערע מחברים וועגן געוויסע שבת־דינים אויף אַ שיף און מרדכי צבי האָט נאָר צוגעגעבן קלייניע הערות.

ר׳ מרדכי ווייסמאַן איז געבאָרן געווארן 1845 אין סואוואַלק. ער איז געווען דער אויפפאַסער פון ר׳ שמואל מאַהליעווס גיטער אַרום סואוואַלק. וועז ר׳ שמואל מאַהלי־ווער איז אַריבער קיין ראַדאָם, איז ר׳ מרדכי ווייסמאַן מיטגעפאָרן מיט אים אַהין. אין ראַדאָם האָט ער מרביץ תורה געווען. ער האָט פאַרעפנטלעכט אַ סך חידושי־תורה אין די צייטשריפטן פון „אגודת ישראל״ אין פוילן. זיינע חידושי־תורה זיינען געדרוקט אויך אין ירושלימער „המאסף״. נאָכן אָפּזיין צווייי יאָר אין אַמעריקע האָט ר׳ מרדכי ווייסמאַן אין 1935 זיך ווידער באַזעצט אין סואוואַלק, וואו ער איז געשטאָרבן אין 1938.[82]

ר׳ מרדכי איז דער פאָטער פון באַקאַנטן סואוואַלקער ציוניסטישן עסקן דר׳ לעאָ ווייסמאַן. ער איז געווען אַ גרויסער בקי אין תלמוד ונושאי כליו און אין סואוואַלק האָט מען אים געריפן „ר׳ מאָטעלע מופלג״.

צום סוף זאָל דאָ דערמאָנט ווערן דער סואוואַלקער ר׳ ברוך יצחק בר׳ אליעזר לובעלסקי, איינער פון די פינקטלעכסטע מוהלים, וואָס מיר האָבן ווען עס איז געהאָט. זיין ספר הנימולים, וואָס הייבט זיך אָן אין 1873 און ענדיקט זיך אין 1902, איז געשריבן אין אַ וואונדער־לעכן סדר און נעמט אַרום איבער 10,000 גע׳מל׳טע. לובעלסקי איז געשטאָרבן אין ניו־יאָרק אין 1904.

*

וועגן סיני, איינער פון די עלטסטע קהילות פון די אַלע דאָ באַשריבענע 9 שטעט און שטעטלעך פון סוא־וואַלקער געגנט, איז אונדז ניט געלונגען אויסצוגעפינען די כראָנאָלאָגיע פון אַלע אירע רבנים. אויב מען זאָל אַננעמען פאַר באַגרינדעט די ידיעה פון בעל „מפתח ההסכמות״[83] איז איינער פון די ערשטע רבנים אין סיני געווען הגאון ר׳ נחמן ב״ר שלמה נפתלי, וואָס האָט געלעבט מיט קרוב 300 יאָר צוריק. צווישן די בעלי „הסכמות הגאונים הגדולים יושבי כסאות למשפט בארצות פולין וליטא...״ אויפן ספר „גופת צופים״ פון ר׳ בצלאל ב״ר שלמה מקאברין (לעמבערג, תקס״ד) איז דאָ אויך זיין נאָמען. זיינע הסכמות געפינען זיך אויך אויף „עמודיה שבעה״ פון דערמאָנטן ר׳ בצלאל, סיי איז דער אויסגאָבע פון דיהרן פורט, שנת ש בצלאל (תנ״ג), סיי אין דער פיל שפעטערדיקער אויסגאָבע פון לעמ־בערג, 1888, ווי אויף „שערי שמים״ פון יחיאל מיכל סג״ל (פראג, תל״ה).

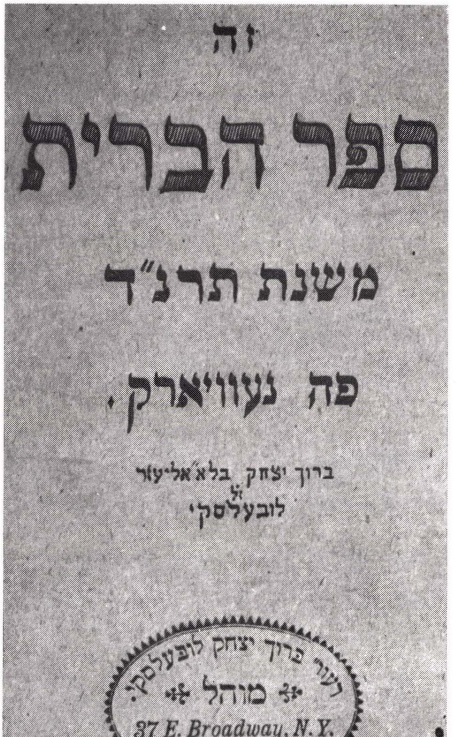

ספר הברית פון סואוואַלקער מוהל לובעלסקי

ר׳ נחמן איז לויט די הסכמות „חונה בק״ק לאדמיר״ אדער „חונה בק״ק ווילנא לע״ע״. אויף וואָס פאַר אַ סמך גיט אַן דר׳ לעווינשטיין, אַז ר׳ נחמן איז געווען רב אין סיניי? שווער צו זאָגן. מיר האָבן קיין ראיה צו זיינע רייד ניט געפונען. אין „עיר ווילנא״ (ז׳ 8), וואו עס רעדט זיך וועגן דאָזיקן ר׳ נחמן, ווערט ניט דערמאָנט, אַז אָט דער רב זאָל האָבן וועלכע ס׳איז שייכות צו סיניי. אויך דער באַוואוסטער בקי אין רבנ׳ישער גענעאַלאָגיע ח. נ.

81. „לתולדות ישראל באמריקה״, ב. צ. אייזענשטאַדט, ניו־יארק, תרע״ז, ד׳ 10.
82. „ההד״, חוב׳ ב׳, תרצ״ח, ירושלים; „המאסף״, שנה י״ב, חוב׳ ה׳.
83. פון ד״ר לעאָפאלד לעווינשטיין, בערלין, 1923.

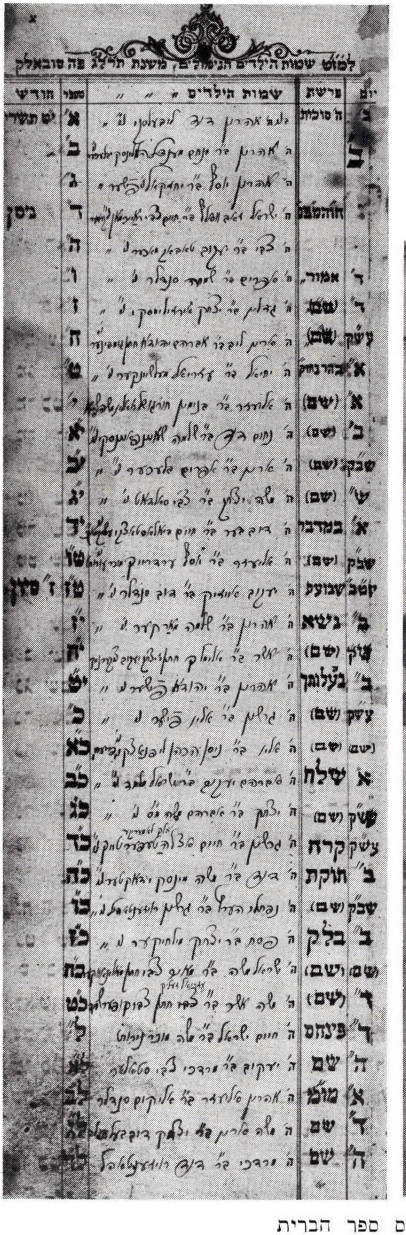

צוויי בלעטלעך פון לובעלסקים ספר הברית

דעמביצער, שרייבנדיק וועגן אים, דערמאָנט לחלוטין ניט וועגן סייני.[84]

הרב הגאון ר׳ איצעלע סיניער

אין די אַכציקער־ניינציקער יאָרן פון 18טן יאָר־הונדערט איז אויף סיניער כסא הרבנות געזעסן אינער מיטן נאָמען ר׳ איצעלע סיניער. זיין פאָטער האָט מען גערופן ר׳ אשר הוראָדנער און האָט געשטאָמט פון תוספות יום־טוב. אין דער צייט פון שוואַרצן טויט איז זיין משפחה געקומען קיין ליטע.

הרב הגאון ר׳ איצעלע סיניער איז אַן עלטער־עלטער זייד פון באָוואוסטן קענער פון אינטערנאַציאָנאַלן רעכט ד״ר יעקב ראָבינזאָן, וועלכער האָט אונדז אי־בערגעגעבן דאָס ביסל אויבן געבראַכטע אינפאָרמאַציע.

הרב הגאון ר׳ יהודה בכרך (הגרי״ב)

דער ערשטער רב אין סיני, וועגן וועלכן מיר פאָר־מאָגן זיכערע און מער ידיעות, איז הרב ר׳ יהודה בכרך בהרב ר׳ יהושע העשיל, איינער פון די גרעסטע גאונים פון זיין צייט, באַקאַנט מיטן ראשי־תיבות׳דיקן נאָמען הגרי״ב. ער האָט געלעבט אין סיניי מיט אן ערך 130—140 יאָר צוריק.

ר׳ יהודה איז אַן אָפשטאַמיקער פון הרב ר׳ טוביה בכרך, וועלכער איז געווען דער ערשטער קדוש אין דער שחיטה פון ראזינאי (גראָדנער גוב.) אין יאָר ת״ך (1660)[85] באכאראך איז דער נאָמען פון אַ שטעטל אין פּרייסן, וואו יידן האָבן דאָרטן געלעבט שוין מיט אַן ערך 800 יאָר צוריק. ס׳לאָזט זיך גריילעך שיקן, אַז די משפחה בכרך אין ראזינאי איז אַן אָפצווייג פון יענע יידן. ס׳איז אַ משפחה פון „גאוני עולם, הכמים ודינים״.[86]

ר׳ יהודה בכרך איז געבאָרן אין 1775. ער איז געווען רב אין סיניי, משמעות, פיל יאָרן. ער האָט ניט אַנגע־נומען די פאָרליגן פון אַנדערע גרעסערע קהילות צו פאָרנעמען דאָרטן דעם כסא הרבנות, ווייל ער האָט מורא געהאַט, אַז אין אַ גרעסערער שטאָט וועט ער זיך ניט קענען גוט אָפּגעבן מיט לעו״נען תורה. כדי ער זאָל האָבן וואָס וויניקער ביטול תורה, האָט ער מיט עטלעכע יידן געמאַכט שותפות אַ געשעפט, וואָס איז אַוועק זייער גוט. ר׳ יהודה האָט געלעבט אין עשירות. ער האָט געגעבן גרויסע צדקה און דערמיט געדינט ווי אַ ביישפיל פאַר די גבירים פון שטאָט.

די משפחה פון הגרי״ב זיינען געווען לאַנגיאָריקע תושבים אין סיוואָלקער געגנט — ווילקאָוויסק, קאל־וואריע, סעריי, סאפאָטקין, סיוואָלק. זיין פרוי, רייזל, איז די טאָכטער פון ר׳ ישראל בורלויבער (בערלינער?) אין סעריי (געשטאַרבן 1863 אין סאפאָטקין), וואָס אין זיין הויז האָט אַ געוויסע צייט געלעבט דער ווילנער

84. „כלילת יופי״, חלק א׳, קראקא, תרמ״א, ד׳ ע״א.
85. „דעת קדושים״, פעטערבורג, 1897.
86. דאָרטן.

גאון.[87] ר׳ חנוך הענעך בכרך, ר׳ יהודה׳ס זון, איז געווען אַ סיוואָלקער תושב (געשטאַרבן אין סיוואָלק אין 1863[88]). אויך זיין צוויטער זון, ר׳ אליעזר־משה, האָט געלעבט אין סיוואָלק און געשטאַרבן אין גראָדנע אין 1867[89]). דער באַוואוסטער גאון ר׳ חנוך־הענעך, אבדק״ק קאלוואריע און זאבלודאווע, איז דער שוויגר פון ר׳ יהושע־העשל בכרך, ר׳ יהודה׳ס פאָטער. די פרוי פון הרב ר׳ יצחק־אייזיק בכרך, רב אין אמדור, איז די טאָכטער פון אברהם גראיעווער פון סיוואָלק. דער צוועלפטער דור אין דער בכרך־משפחה איז אליהו בר׳ אברהם וואַרשאָווסקי פון סיוואָלק.[90] פון דער זעלביקער משפחה שטאַמט אויך „הרב המפורסם״ ר׳ מאיר בן וואָלף הלוי חסיד פון סיניי (געלעבט אין ערשטער העלפט פון 19טן יאָרהונדערט, בערך). ר׳ מאיר׳ס זון, ר׳ יוסף־אלחנן, איז געווען רב אין סעריי.[91] דער הגרי״ב איז זייער ענג משפחה׳דיק פאַרבונדן מיט דער רבנים־פאַמיליע אפרתי, וואָס איז געווען נאָך מער תושב׳דיק סיוואָלקער געגנט.

ר׳ יהודה איז נפטר געוואָרן אין 1846 און געקומען צו קבורה אויפן בית־עולם אין סיוואָלק.[92] און דאָס איז דער נוסח פון זיין מצבה:

הרב הגדול הצדיק מורנו
ר׳ יהודא בן הרב ר׳ יהושע
העשיל בכרך
שחל״ח ביום כ״ט ניסן
שנת תר״ו לפ״ק
תנצב״ה

ר׳ יהודה בכרך האָט געהאַט פיל חידושי תורה, אָבער דער גרעסטער טייל פון זיי איז געבליבן אין כתב־יד. אין די „הוספות חדשות״ אויפן תלמוד בבלי (ווילנא, תרס״ח) זיינען אַריין זיינע באַוואוסטע „נמוקי הגרי״ב״ און צום סוף פון די מסכתות — חידושים על גפ״ת. די „נמוקי הגרי״ב״ זיינען אויך דערשינען אין עטלעכע איסגאַבעס פון משניות,[93] אין שלחן ערוך יורה דעה פון קענ־גסבערגער אויסגאַבע (תרי״ט), אין „משנה תורה״ להרמב״ם (ווילנא, תר״ס), אין „עין יעקב״ (ווילנא, תרנ״ד). הגהות הגרי״ב זיינען פאַראַן אין „תורת חטאת״ פון רמ״א (פיעטרקוב, תרס״ד), אין „דמשק אליעזר״, אליעזר בן יהושע, (פיעטרקוב, תרס״ד). אין

87. „דור דעה״, יקותיאל אריה קאמעלהאר, פיעטרקוב, תרצ״ח, ד׳ ע״ג; „דעת קדושים״, ד׳ 39.
88. „המגיד״, 1863, נר׳ 16.
89. „אנשי שם״, ח. בראַוועדמאן, וואַרשא, תרנ״ב, זד׳ י״ח, ל״ב; „תולדות אנשי שם״, דוד טבלי אפרתי, וואַרשא, תרל״ה; „עיר גבורים״, שמעון אליעזר פרידנשטיין, ווילנא, תרי״ם, ד׳ 89. דער לעצטער זאָגט, אַז אויף דער מצבה אין גראָדנע איז אַנגעגעבן: „הרב החריף אליעזר חנוך בכרך מסובאלק״. דאָ איז אריינגעפאַלן אַ טעות, וויייל זיין נאָמען איז געווען אליעזר־משה.
90. „תולדות יעקב יוסף״, יוסף בכרך, ווילנא, 1867.
91. „דעת קדושים״, זד׳ 38, 40.
92. „דורות האחרונים״, ד׳ 335.
93. וואַרשא, תרכ״א—כ״ב; ווילנא, תרנ״ט, תרט״ב.

„מגיני ארץ" פון וואַרשעווער אויסגאַבע (תרנ"ג) געפינען זיך זיינע הערות.

דער הגרי"ב האָט געגעבן מערערע הסכמות, פון וועלכע מיר האָבן באַגעגנט אין:

1) „תולדות האַרץ", יוסף שיינהאַק, וואַרשא, תר"א.
2) „פרדס החכמה", משה ב"ר אהרון, סדילקאָב, 1836.
3) „גבורות ארי", ר' אריה ליב, אבד"ק מיץ, ווילנא, 1862.
4) „בגדי ישע", שמואל הלוי סג"ל, ווילנא, 1844.
5) „הלכות רב אלפס", חלק א', ווילנא, תקצ"ט.
6) „שבת אחים", בנימין בישקא כ"ץ, ווילנא־גראדנא, 1833.
7) „שיר השירים", עפ"י הגר"א, הו"ל ע"י זאב ב"ר יצחק ישראל, וואַרשא, 1842.
8) „תאמי צביה", צבי הירש בלאָך, קאָניגסבערג [תרכ"א].
9) „צוואה", יוסף משה אברהם, וואַרשא, 1845 (ניו־יארק, תשי"ב, צווייטע אויסגאַבע).

ר' יהודה בכרך"ס נאָמען געפינט זיך אויך צווישן די הסכמה־געבערס אויף ש"ס ווילנא אין 1835, בעת דער פייערדיקער מחלוקת מיט די ש"ס־אַרויסגעבערס אין סלאָוויטא.

הרב הגאון ר' משה־יצחק אביגדור

נאָך דער פטירה פון ר' יהודה בכרך אין 1846 איז דער כסא הרבנות אין סיניי ניט פאַרשעמט געווואָרן — עס האָט אים פאַרנומען אַן אַנדער גרויסער גאון, ר' משה־יצחק אביגדור בהרב הג' ר' שמואל מבריסק דליטע. אייניקל פון דעם גאון ר' שמואל, לעצטן ווילנער רב, וואָס שטאַמען פון מהר"ל מפראג.

הגאון ר' יצחק אביגדור איז פאַר סיניי געווען רב אין סלאָנים און וואשילישאָק אין נאָך סיניי — אין די גרויסע קהילות פון קאָוונע אין שקלאָוו, וואו ער איז נפטר געווארן אין תרכ"ה.[94]

ר' יצחק אביגדור איז געווען רב אין סיניי ארום 31 יאָר. ער האָט אָנגעהויבן צו שאַפן דאָרטן אַ גרויסע ישיבה לויטן מוסטער פון וואָלאָזין. ער האָט שוין דעמאָלט געהאַט אַ שם פון אַ גרויסן גאון און זייער פיל תלמידים האָבן אָנגעהויבן צו שטראָמען קיין סיניי. די ישיבה האָט אָבער געהאט קורצע יאָרן, ווייל זי איז געווען „וויי אַ שטעטיקער דאָרט פאַר פיל ניט פאַר־גינערס", וועלכע האָבן פאַר־מטר"ט די ישיבה, אַז זי איז אַן אָרט פון רעוואָלוציאָנערן און פאַרברעכערס. ר' משה־יצחק איז פאַרקלאָגט געווארן אין געריכט, אָבער זיינע ספרים זיינען קאָנפיסקירט און אָפגעשיקט געווארן צום מלוכה־צענזאר אין וואַרשע און די ישיבה איז תיכף פאַרמאַכט געווארן. דער פסק־דין פון געריכט איז געווען, אַז ר' משה־יצחק איז פריי פון דער באַשולדיקונג וועגן אָנפירן אַן אַנטי־מלוכה'שע טעטיקייט, עס איז אים אָבער

94. „דור ודור ודורשיו", לעווינשטיין, וואַרשא, 1941, ד' 77.

פאַרבאָטן געווארן צו וואוינען אין פוילן. זיינע ספרים זיינען פון וואַרשע אריבערגעשיקט געווארן אין דער צענטראַל־ביבליאָטעק פון פעטערבורג, וואו זיי געפינען זיך נאָך עד היום. אויף די ראָנדן פון די עמודים אין די ספרים זיינען געווען צוגעשריבן פיל חידושי־תורה, כמנהג הרבנים אין יענער צייט. ס'איז אויך צוגענומען געווארן דער כתב־יד פון צווייטן טייל פון זיין ספר „פרדס רמונים".[95]

ר' משה־יצחק אביגדור איז געווען אַ געוואַלדיקער חריף. אין 1849 איז פאַרגעקומען דער סיום־הש"ס פון אַ גרופּע יידן־לומדים אין סיניי, אין דער זעלביקער צייט זיינען דאָרטן געווען צוזאַמענגעפאָרן רבנים און גאונים צו אַן אסיפה. כדי אויסצופרואוון זיין גאונות און חריפות, האָבן די סיניער לומדים געבעטן ר' משה־יצחק אביג־דור'ן צו זאָגן דעם „הדרן", אָבער זיי האָבן דאָס געטאָן נאָר צוויי שעה פאַרן אָנהייב. האָט ער אָנגעהויבן זיין סיום־דרשה וונטיק אין מערעדט גאָנצע פינף טעג, יעדן טאָג סותר זיינעדיק זיינע רייד פון נעכטן. צווישן זיינע צוהערערס האָבן זיך געפונען אויך די אַלע רבנים, וועלכע זיינען זיך דעמאָלט צוזאַמענגעקומען אין סיניי, און אַלע זיינען נתפּעל געווארן פון זיין גאונ'ישער חריפות.[96]

היות די חידושי־תורה פון הרב אביגדור זיינען קאָנפיסקירט געווארן צוזאַמען מיט זיינע ספרים, זיינען דערשינען נאָר צוויי חיבורים זיינע:

„פרדס רמונים", פי' על יו"ד הלכות נדה, ווילנא, תרכ"ט, חלק א'.

„גליוני קדש", ניו־יאָרק, תרס"ט, ב' חלקים.

אין „פרדס רמונים" איז דאָ אַ הקדמה פון זיין בן־יחיד ר' אברהם שמואל. ר' יצחק'ס פרוי, שיינע אסתר, איז די טאָכטער פון הגאון ר' יהודה־ליב, אבד"ק מינסק.

אין „חיי יעקב" פון ר' חיים יעקב לנדא, חלק א' (ווילנא, תרע"ג) ווערן געבראכט זיינע שאלות־ותשובות (ע' נו), ווי אויך אין „תורה מציון", חוברת א' (ירושלים, תרמ"ז).

ר' משה יצחק אביגדור האָט געגעבן פיל הסכמות אויף ספרים. מיר האָבן זיי אָנגעטראָפן אין:

1) „אבני זכרון", אברהם פירקאוויץ, ווילנא, תרל"ב.
2) 'בית מדרש", משה משקלאוו, ווילנא, תרכ"א.
3) „גאון אברהם", אברהם ב"ר שאול משקלאוו, אדעסא, תרכ"ד.
4) „דברי חיים", חיים יואל שארין, ווילנא, 1870
5) „דרך הישר", צבי פנחס ליפשיץ, ווילנא, תרכ"ד.
6) „הוחק לזכר", יהודה אבעלזאן, ווילנא, תר"ך.
7) „זכרון אברהם", אברהם אבלי רוזאָנוס, ווילנא, תרי"ט.
8) „זכרון יהודה", [יהודה אבעלזאן], ווילנא, 1851.
9) „זכרון למשה", משה ראסקעס, אדעסא, תרל"ג.

95. „גליוני קדש", משה יצחק אביגדור (ניו־יארק, תרס"ט, חלק א'), ארויסגעגעבן דורך זיינע אייניקלעך ישראל שלום שמו־אלאוויץ מקאוונא און יוסף בוטה מניו־יארק.

96. דאָרטן, הקדמות.

10) „זכרון מנחם", מנחם מן, ווארשא, תרל"ה.

11) „יאיר נתיב", ר' אברהם הלוי, ווארשא, תרל"ט, צווייטע אויפלאַגע.

12) „יד הקטנה", ר' בעריש ב"ר יעקב, קעניגסבערג, תרט"ז (איבערגעדרוקט אין „גאולה האחרונה" ע"י שלמה הלוי הלפרין, ווארשא, תרפ"ט).

13) ספר „כריתות" לרבנו שמשון מקינון, ווארשא, תרי"ד.

14) „כרם חמד", שלמה פריידעש, ווילנא, תרכ"ז.

15) „לקוטי רצב"א", צבי הירש כהנא, ווארשא, תרכ"ז.

61) „רוח חיים", חיים מוואלאזין, ווילנא, [1858].

17) „תאמי צביה", צבי הירש בלאך, קעניגסבערג, תרכ"א.

18) „תורה שבכתב ושבעל פה", ספר שמות, עפ"י „משרת משה", יהושע העשיל סירקין, פרעסבורג, תרכ"ג.

הרב הגאון ר' משה יצחק אביגדור האָט געגעבן זיין הסכמה אויף דעם ש"ס סלאוויטא אין 1835, בעת דער גרויסער מחלוקת מיט דער ראם־דרוקעריי אין ווילנע וועגן רעכט צו דרוקן אַ נייע אויפלאַגע פון ש"ס.

הרב הגאון ר' שרגא־פייבל סארנא

פון 1859 ביז סוף 1866 האָט סייניער כסא־הרבנות פאַרנומען הרב הגאון ר' שרגא־פייבל סארנא.[97] מיר ווייסן וועגן דאָזיקן רב זייער ווייניק. בראש פון דער פרענו־מעראַנטן־רשימה אין יחיאל מהריח'ס „ספר הדעות והמדות" געפינט זיך דער נאָמען פון „הגאון אב"ד ר' שרגא פייביל". דאָס איז, משמעות, הרב סארנא, וועלכער איז מסתמא געווען רב אין סייני אין 1865, ווען דער דערמאָנטער ספר איז אַרויס פון דרוק.

אין „הפלס" (תרס"א, ע' 151) ווערן איבערגעגעבן חידושי תורה אונטערן נאָמען 'מילי דאגדה" פון „הרה"ג מוהר"ר שרגא פייבל סארנא שהיה אבדק"ק סייני ואח"כ בהוראדאק". אין „עמודי אור" פון ר' יחיאל העלער איז דאָ אַ תשובה (ע' נ"ו) צו ר' שרגא פייוול אב"ד סייני.

אויף „אור מתוק" פון ישראל בנימין לביא המכונה לעמפערט (ווילנא, תרמ"ח) איז דאָ זיינס אַ הסכמה, אויף וועלכער ער חתמ'עט זיך: „שרגא פייוויל מיסקאלקא ומסייני וכעת רב בהורדאק".

זיינע הסכמות זיינען אויך פאַראַן אויף „ערי יהודה", יהודה ליב, (ווילנא, תרכ"ה), אויף זרעים (ווארשא, תרכ"א, ארויסגעגעבן דורך א' מארקסאהן), און אויף „דובב שפתי ישנים", חלק א', ב', ג', דוב טויבער, (ירושלים, תר"ס).

הרב הגאון ר' יחזקאל סאַרנא, דער ר"מ פון „ישיבת חברון" אין ירושלים, וועלכער איז אַן איינ'יקל פון ר' שרגא פייבל, שרייבט אונדז, אַז הרב סארנא איז נאָך סייני געווען רב אין אסטראווע (לאָמזשער גובערניע), שפּעטער אין סאָקאָלקע און צום סוף אין האָראָדאָק, וואו ער איז נפטר געוואָרן. ר' יחזקאל גיט צו, אַז הרב סאַרנאָ איז געווען באוואוסט וו אַ בעל־מופת און פון ווייטע מקומות פלעגט מען קומען צו אים נעמען ברכות.[98]

ר' שרגא פייבל איז געבאָרן געוואָרן אין 1827 און געשטאָרבן י"ב שבט, תרנ"ב. זיין מצבה אויפן ביאליס־טאָקער בית־עולם האָט געהאַט אַזאַ נוסח: ציון לנפש צדיק. שובי נפשך צדיק למעון שמים. רבות פעלת בהיותך בחיים, גאון היית לגאון ולתפארת, אשר תורתך לך עטרת. הרב הגדול המפורסם מו"ה שרגא פייבל בהרב יוסף זצ"ל היה רב בעיר פאָפּאָלניע, סייני, אָסטראָווע, סאקאלקע והאראדאק".[99]

הרב הגאון ר' יהושע העשל עליאַסאָן

אָנהייב 1867 האָט פאַרנומען סייניער כסא הרבנות דער גאון ר' יהושע־העשל עליאַסאָן.[100]

ר' יהושע העשל איז געבאָרן געוואָרן אין קראָזש, ליטע, אין 1799. פאַר סייני איז ער געווען רב אין יאנעווע, זעזמער, שאַקי, ווילקי, סווענציאן. אין יאנעווע האָט ער פיל געליטן פון קהל' אין סייני, פאַרקערט, האָט מען אים געוואַלדיק פאַרערט. מען האָט אים דאָרטן געהאלטן פאַר אַן איש־מופת. די סייניער יידן האָבן געגלויבט, אַז ווען ר' יהושע־העשל קומט אין אַן אָרט פון אַן אומגליק, קומט צוזאַמען מ־ט אים די הצלה.

זיין פרוי איז געווען די באָבע פון העברעאישן שרייבער א. א. פרידמאן. זיין שוועסטער שרה צירל איז די טאָכ־טער פון הרב ר' בענדעט, דעם זון פון צדיק און מקובל ר' אליהו פון קראזש.[101]

ר' יהושע־העשל האָט געהאַט אַ פענאָמענאַלן זכרון, מען האָט אים דעריבער גערופן „ר' העשל די אייזערנע קאָפּ".[102] ער איז געווען אַ גרויסער קעגנער פון דער מוסר־באַוועגונג און געפירט אַ קאַמף קעגן איר, צוזאַמען מיט די גאונים ר' לייבעלע קאָוונער און ר' ישעיה, סאַלאַנטער רב. ווען ר' ישראל סאַלאַנטער פלעגט קומען ערגעץ האַלטן דרשות וועגן מוסר, פלעגט ר' יהושע־העשל ספּע־

97. מיר רעכענען זיין רבנות־צייט אין סייני אויפן יסוד פון דעם, וואָס אַלע רבנים דאָרטן ביז 1859 און פון 1867 זיינען אונדז באקאנט, און היות הרב סרנא איז דאָרטן געווען רב, דאַרף מען זיך משער זיין, אַז דאָס איז געווען אַן ערך אין די אָנגעגעבענע יאָרן.

98. הרב הגאון ר' יחזקאל סארנא פון חברון איז אונדז מודיע, אַז ר' שרגא־פייבל איז געווען רב אין סייני אין 1880 און נאָר עטלעכע חדשים. דאָ מוז אָבער זיין אַ זיכערער טעות: 1) אין יענעם יאָר איז דאָרטן געווען רב ר' משה בצלאל לוריא, 2) דאָס איז אין סתירה צו דער פרענומעראַנטן־רשימה אין דערמאָנטן ספר פון מהריח, 3) אין זיינע הסכמות אויף „זרעים", געגעבן אין תר"ך און אויף „ערי יהודה" אין תרכ"ה, חתמ'עט ער זיך קלאָר: חונה סייני. — אין דער הקדמה פון „דבר אמת", חלק א', ר' דובער [יאהנאוויץ], פאָלטאווא, תרע"ג, ווערט געזאָגט, אַז ר' שרגא פייוויל איז אין 1872 געווען רב אין אסטראווע.

99. „פנקס ביאליסטאק", באַנד I, א. ש. הערשבערג, ניו־יארק, 1949, ז' 462.

100. „המגיד", 1867, נר' 30.

101. „בית ארזים", א. א. פרידמאן, ברדיטשעב, תרנ"ז, ע' ז'.

102. דאָרטן.

ציעל קומען אהין און ארויסטרעטן קעגן, אפט גלייך נאך ר׳ ישראל׳ן.[103]

ר׳ יהושע־העשל איז געווען רב אין סיניי נאר 7 יאר. אין 1874 איז ער נפטר געווארן. 5 רבנים האבן אים מספיד געווען, צווישן זיי דער סיניער שוחט ר׳ יעקב־צבי שיינמאן.[104]

אויף ״יד יצחק״ פון יצחק צבי הכהן (ווילנא, 1867) איז דא זיינס א הסכמה.

הרב הגאון ר׳ משה־בצלאל לוריא

סוף 1875 איז געווארן רב אין סיניי הרב הגאון ר׳ משה־בצלאל לוריא.[105] ער איז געבארן אין סוכאווא׳ליע אין 1835. פאר סיניי איז ער געווען רב 8 יאר אין ווילאן, ליטע, און 8 יאר אין שאקי (סואווא׳לקער גובערניע).[106] ר׳ משה בצלאל איז אויף סיניער כסא־הרבנות געזעסן 33 יאר. סוף 1907 איז ער געווארן רב אין סואווא׳לק, וואו ער איז נפטר געווארן כ״ו ניסן תרע״ד (1914).[107] זיין צווייטע פרוי איז געווען צערנע מרים בת ר׳ מאיר אייבערג פון סרעדניק (געשט. ג׳ תשרי, תרע״ג אין קעניגסבערג). זיין ערשטע פרוי איז געווען דבורה (געשטארבן אין ווילאן, ליטע, י״ג אדר א׳ תרכ״ז).

הרב משה בצלאל לוריא

הרב לוריא איז געווען א הסיד פון ישוב ארץ־ישראל׳. אויף דעם באווא׳סטן חובב־ציוניסטישן ספר ״שיבת ציון״ איז דא זיינס א הסכמה־בריוו וועגן דער נייטיקייט פון בנין הארץ.[108]

ר׳ משה בצלאל איז געווען ״הרב המפורסם בחבוריו הרבים״, און דאס זיינען זיינע חיבורים:

1) ׳נפש חיה״, אויף מס׳ בבא מציעא, ווארשא, תר״מ.
2) ״נהור שרגא״, אויף מס׳ יבמות, ווילנא, 1871.
3) ״מלאכת חושב״, אויף מס׳ תמורה, ווארשא, תרס״ב.
4) ״מעשה חושב״, אויף מס׳ ערכין, ווארשא, תרנ״ה.
5) ״מצבת משה״ אויף מס׳ מועד קטן, מיט הגהות פון זיין זון הרב הגאון ר׳ צבי אריה לוריא,[109] ווילנא, תרפ״ד.
6) ״מלאכת בצלאל״, אויף מס׳ שבועות, ווארשא, תרצ״ח, מיט הגהות ״ארץ צבי״ פון זיין זון הרב הגאון ר׳ צבי אריה ליב לוריא זצ״ל.
7) ״מעשה בצלאל״, א פירוש אויפן פסקי מהר״ם מריקאנטי, פיעטרקוב, תרנ״ט.
8) ״כובע ישועה״ אויף מס׳ בבא קמא, ווארשא, תרמ״ח.
9) ״כתר ישועה״, אויף מס׳ כריתות, פיעטרקוב, תרע״ג.
10) ״עמק סוכות״, אויף מס׳ סוכה, בילגורייא, תרס״ט.
11) ״תורת הקנאות״, אויף מס׳ סוטה, ווארשא, תרנ״ט.
12) ׳שבעת הנרות״, על פסקי התשב״ץ, ווארשא, תרס״א.

אין כתב־יד איז פארבליבן ר׳ משה בצלאל׳ס א חיבור אויף ספר ״הפרנס״ פון א תלמיד פון מהר״ם מרוטנבערג (428 פסקים).

אין דער ווילנער אויסגאבע פון ״נודע ביהודה״ (1904) געפינען זיך צווישן די צוגעגעבענע פירושים אויך ר׳ משה בצלאל׳ס.

ר׳ משה בצלאל איז צוזאמען מיט א ריי רבנים שאדף ארויסגעטרעטן קעגן א טייל פון פראנצוויזישע רבנים, וועלכע האבן געזאגט, אז ״יש תנאי בנשואין״.[110]

ר׳ משה בצלאל האט געגעבן סמיכות צו א גרויסער צאל רבנים. אויך זיינע הסכמות זיינען פארא אויף פיל ספרים. פון זיי האבן מיר אנגעטראפן אין:

1) ״אבן לב״, יהודה ליב יפה, ווילנא, 1900.
2) ״אור זרוע״, יצחק ב״ר משה, חלק א׳, זיטאמיר, תרכ״ב.
3) ״בית יעקב״, יעקב בנימין זאב יאקימאווסקי, פיעטרקוב, 1907.

---

103. ״ספר הזכרונות״, א, א. פרידמאן, תל־אביב, תרפ״ו, ד׳ 26.
104. ״המגיד״, 1874, נר׳ 14, הוספה. א. א. פרידמאן שרייבט בטעות, אז ער איז געשטארבן אין 1870.
105. ״הצפירה״, 1875, נר. 9.
106. ״דור רבניו וסופריו״, ב. צ. אייזענשטאדט, ווארשא, 1895; ״ענציקל. יודאיקא״, ב׳ VII, ד׳ 1213.
107. עפעס וועגן זיין פריוואטן לעבן זע ״ימים ושנים״, חלק א׳, מ. י. פריד, תל־אביב, תרצ״ח, ד׳ 58.
108. אברהם יעקב סלוצקי, חלק ב׳, ווארשא, תרנ״ב.
109. דער ארויסגעבער דאנקט זיינע יונגנשפריינד פון סיניי פארן העלפן ארויסגעבן דעם ספר: יצחק ב״ר דוד שלמה רובין, יהודא ליב ב״ר משה ניסן ראזנגאלד, שלמה יעקב ב״ר אברהם ראגאלסקי (אלע פון אמעריקע) און זיין שוואגער ב״צ כהן פון פעטערבורג.
110. ״אין תנאי בנשואין״, יהודה לובצקי, ווילנא, תר״ץ, ע׳ כ״ג.

4) „בית יעקב", יעקב רודערמאן, ווילנא, תרע"ב.
5) דבר אברהם", אברהם זלמנסקי, ווילנא, תרס"ג.
6) „דגול מרבבה", דוב גראָסמאן, ווילנא, תרע"א.
7) „הועד", עורך: ראובן לעווינבוק, פיעטרקוב, תרע"ד.
8) 'חדושי אב"י", יהודה ליב אניקסטער, שיקאגא, תרס"ד.
9) „ידי משה", יעקב בנימין יאקימאווסקי, גראיעווע, תרס"ט.
10) „ילקוט ספורים ומדרשים", ע"י זאב וואלף גרינוואלד, חלק ג', הוצאה שניה, ווארשא, תרפ"ג.
11) „מבית מאיר", מאיר סטאלעוויץ, ווארשא, תרנ"ט.
12) מדרש רבה, על שיר השירים, עפ"י ברוך עטילזאהן, ווארשא, תרל"ו.
13) „מיטב הגיוני היהדות", חלק א', ראובן לעווינ־בוק, פיעטרקוב, תרע"ד.
14) „מעיל שמואל", שמואל הלל גימפל, גראיעווע, תרע"א.
15) נהורא דיעקב", יעקב אהרן ב"ר צבי־הירש, ויארשא, תרנ"ט, תר"ע.
16) „עבודת הקודש", חיים יוסף דוד אזולאי, ווילנא, תרס"ז.
17) „עטרת צבי", אפרים אליעזר חרל"פ, ווארשא, תרנ"ז.
18) „שנות החיים", חיים דובר מאנושעוויץ, ווארשא, תרס"ח.
19) „תהלות חיים", חיים דוב מאסטראלענקא, ווארשא, תרס"ב.
20) „תוצאות חיים", חיים שלמה כהנא, פיעטרקוב, תרס"ט.
21) „תפארת אברהם", חלק א', פנחס משה גארדאן, ווארשא, תרנ"ז.
22) „תרומת יעקב", יעקב מאיר יאָקאָ, ווילנא, תר"ע.

ר' משה בצלאל'ס זון ר' חנוך זונדל איז געווען רב אין ווישנעווע, אַ צווייטער זון, ר' צבי אריה ליב לוריא — אין קאָפּטשעווע,[111] און זאָלודאָק, מחבר פון „קונטרס עגונה" (תרס"ז). זיין איידעם איז געווען הרב ר' יהודה ליב פאלטעראוויטש, אב"ד פון ביכאוו און סאָמאָראָ, וואו ער איז נפטר געוואָרן. בייַ אים איז געבליבן דער כ"י פון ר' משה בצלאל'ס חיבור אויפן „ספר הפרנס".

*

וועז אין סואוואלק איז נאָך ניט געווען קיין סימן פון קיין יידן, האָט ראצק שוין געהאַט אַן אייגענעם רב. דאָס איז געווען אַן ערך 270—280 יאָר צוריק.

אין „עיר ווילנא" (ז' 165) ווערט דערמאָנט איינער אַ ר' גרשון אבד"ק ראצקי. מיר האָבן געפֿרואווט אויס־רעכענען די צייט, וועז ער האָט געלעבט, אויף אַזאָ אופֿן: ר' גרשון'ס טאָכטער איז געווען די מוטער פון ר' אריה־ליב בהרה"ג ר' נחום, אב"ד פֿלאָצק, ר' אריה־ליב איז דער זיידע פון ווילנער גביר ר' יוסף זאקהיים, וועלכער איז געשטאָרבן אין 1848 „בזקנה ושיבה" און איז, בכן, געבאָרן געוואָרן אַרום 1769—1770. קומט אויס, אַז ר' אריה־ליב איז געבאָרן אַן ערך 1730—1740, ר' נחום—אַרום 1710 און ר' גרשון זאָל האָבן געלעבט און געווירקט אין ראַצק אַרום 1670—1680.

ז'י נייע אויפגעשטעלטע מצבות נאָכן חורבן אויף די קברים פון הגאון ר' משה בצלאל לוריא זצ"ל, סואוואָלקער רב (לינקס), און פון דיין הרב הצדיק ר' בניטין מגנצא זצ"ל, (רעכטס).

מען קען אויך אויף אַ צוויטיין וועג פֿרואון אויס־געפינען, וועז ר' גרשון איז געווען רב אין ראַצק. דער דערמאָנטער ר' נחום איז געווען אַ ברודער פון ר' שלום אב"ד בירזש. ר' שלום איז געשטאָרבן (לויט „דעת קדושים") אַרום 1725. אָבער מען קען אויך אויף אַנדערע אופֿנים אַרויסגעפֿינען, אַז ר' שלום האָט געלעבט אַ 65—75 יאָר, קומט אויס, אַז זיין ברודער ר' נחום איז געבאָרן געוואָרן אַרום 1650—1660, האָט חתונה געהאַט אַרום 1675—1680 מיט ר' גרשון'ס טאָכטער, — און דאָס איז, בכן, די צייט, וועז ר' גרשון, ר' נחום'ס שוועסטער, איז געווען רב אין ראַצק.

---

111. „קונטרס הערות" אין „עמק סוכות"; „דור ודורשיו", א. אפרתי, ווילנא, תרמ"ט.

אין די פערציקער—פופציקער יאָרן איז געזעסן אויף ראַצקער כסא־הרבנות הרב הגאון ר׳ יעקב יששכר בר׳ יהודה ליב. דאָס איז צו זען פון זיינס אַ הסכמה אויף אַ ספר פון זיין שוויגער ר׳ אברהם סגל.[112] און מער האָבן מיר נישט געפונען גאָרנישט וועגן זיין פערזונלעכקייט.

אין די זיבעציקער יאָרן איז געווען רב אין ראַצק הרב הגאון ר׳ זעליק בערמאַן. אין „המגיד״ פון 1871 (נר׳ 42) געפינט זיך אַ קאָרעספאָנדענץ פון „זעליג לייב בערמאַן, חופ״ק ראצק״. מען קען אָננעמען פאַר זיכער, אַז ער איז געבליבן רב אין ראצק ניט שפעטער, ווי ביז 1878, ווייל דעמאָלט איז שוין דאָרטן געווען אַ נייער רב. און דאָס איז אַלץ, וואָס מיר וויסן וועגן הרב בערמאַן.

הרב הגאון ר׳ חיים ראַצקער

פון די רבנים, מיט וועלכע די ראַצקער האָבן באַזונדערס שטאַלצירט, איז געווען הרב הגאון ר׳ חיים בר׳ אברהם סג״ל, וועלכער איז אַלגעמיין באקאנט אינטערן נאָמען ר׳ חיים ראַצקער. אין 1878 איז ער שוין זיכער געווען רב אין ראצק, ווי דאָס איז צו זען פון זיין ספר „אורח לחיים״ (ווילנא, תרל״ט). אין „תשובה שלמה״ פון חיים פישל עפשטיין (פיעטרקוב, תרע״ד) זיינען פאראן זיינע חידושי תורה.

ר׳ חיים ראצקער איז געווען אַ גאון בדורו און פיל זיינען געקומען נעמען סמיכות ביי אים. די צאָל פון זיינע אַרויסגעגעבענע סמיכות׳ן איז אומגעהויער גרויס.[113]

ר׳ חיים סג״ל איז געווען רב אין ראצק 14 יאָר.[114] אין 1892 איז ער געוואָרן רב אין יאנעווע, ליטע.

זיינע הסכמות געפינען זיך אויף די וויטערדיקע ספרים:

„נפש הגר״, מרדכי לעווענשטיין, פיעטרקוב, תרס״ז.

„בני גרשון״, גרשון ליפשיץ, ווילנא, תרנ״ט.

„ברית יצחק״, יצחק איזעקסאָן, ווילנא, תרס״ב.

„הגיוני א״ב״, אברהם דובער גאלדענזאהן, וואַרשא, תרנ״ט.

„פסקי הלכות המרדכי״, מרדכי שאטץ, וואַרשא, תרס״ב.

„אוצר כל מנהגי ישרון המשכלל״, אברהם אליעזר הירשאָוויץ, סט. לואיס, 1917.

„מנהגי ישרון״, אברהם אליעזר הירשאָוויץ, ווילנא, 1914.

הרב הגאון ר׳ אייזיק־לייב סטאָליאר־ספיר

אין תרס״ג (1903) האָט איבערגענומען די רבנות אין ראַצק הרב הגאון ר׳ אייזיק־לייב (יצחק־יהודה) בר׳ שרגא־עזריה סטאָליאר.

ר׳ אייזיק־לייב איז געבאָרן אין שאַקי אין 1858. אין 1887 איז הרב סטאָליאר געוואָרן רב אין אַדעלסק, 1892 — אין קוזניצע. אויפן ראַצקער כסא־הרבנות איז ער געזעסן 18 יאָר (1903—1921). דערנאָך האָט ער עולה געווען קיין ארץ־ישראל. ביז זיין פטירה אין 1935 איז ער געווען מו״צ אין פתח־תקוה. אין ארץ־ישראל האָט ער העברעאיזירט זיין פאַמיליע־נאָמען אויף ספיר. דער קוז־ניצער רב הרב הגאון ר׳ אליעזר ליפמאן איז געווען זיין שוויגער.

נאָך אין זיינע גאָר יונגע יאָרן האָט ער בשותפות מיט זיין ישיבה־חבר יעקב בר׳ שלמה זלמן הורוויץ (דעם שפעטערדיקן רב אין אַ ניו־יאָרקער קהילה) מחבר געווען אַ ספר, וואָס זיין גאוני׳שע חריפות האָט געמאַכט אַ רושם. אַ פאָר יאָר שפעטער איז דער ספר אַרויס פון דרוק אונטערן נאָמען „אלומת עלומים״, חידושי הלכה (ווילנא, 1882). פון דער הקדמה דערוויסן מיר זיך, אַז זיין פרוי איז די טאָכטער פון ר׳ אלחנן בר׳ דוב בערקאָוווסקי פון שאַקי, זיין מוטערס נאָמען איז טויבע.

ר׳ אייזיק לייב איז דער מחבר פון די ספרים:

) „שרגא טובא״.[115]

2) „שרגי נפישי״, ווילנא, תרנ״ט, תרס״ח, תרע״ג.

3) „ציון לנפש יקרה״, ווילנא, תרנ״ג.[116]

4) „לקוי המאורות״, ווילנא, תרנ״ד.

5) „אקלידא דרחמי״, ווילנא, תרע״ג.

6) „נס פך השמן״, ווילנא, תרמ״ג, תרנ״ה.

7) „שפך שיח״, פירוש על „אבינו מלכנו״ [יידיש], ווילנא, תרע״ד.

8) „שרגא נהורא״, ווילנא, תרע״ד.

לכבוד דעם קרוינונגסטאָג פון ניקאָליי דעם צווייטן האָט ר׳ אייזיק לייב פאַרעפנטלעכט אַ בראָשור מיטן נאָמען „כבוד מלכים״ (ווילנא, 1896).

אין „דברי שמואל״ פון שמואל אלכסנדראָוו (וואַרשא, תרנ״ג, ע׳ ז׳) איז דאָ אַ בריוו און עטלעכע הערות פון ר׳ אייזיק־לייבן. אין „תורה מציון״ (ירושלים, תרס״ה, חוב׳ א׳, ד׳) האָט ער געדרוקט חידושי־תורה.

אויף „מסורת התורה והנביאים״, פסח פינפער (ווילנא, 1906), איז דאָ זיין הסכמה.

הרב סטאָליאָר האָט אַרויסגעגעבן דעם „אהל יהושע״ פון יהושע בר׳ אהרן העליר (ווילנא, תרמ״ב) מיט זיינס אַ הקדמה.

הרב הלל ב״ר זאב וואָלף

ראצק איז אַ מאָל געווען אַ פיל גרעסערע קהילה, ווי אין די לעצטע יאָרן, און זי האָט זיך געקענט פאַר־גינען צו האָבן שטענדיקע דרשנים, וועלכע האָבן געהאָט אַ שם. אינער פון זיי האָט געלעבט אין ראצק מיט אַ 150—160 יאָר צוריק. זיין נאָמען איז ר׳ הילל מקאָווני

112. „לקוטי תהלים״, וואַרשא, תרנ״ו.

113. „אהלי שם״, ד׳ 421.

114. „הצפירה״, 1892, נר׳ 75.

115. דער ספר האָט געהאט עטלעכע אויפלאַגעס: ווילנא, תרנ״ב, תרנ״ט, תרס״ח, תרס״ט, תרע״ג. — פרידבערג אין זיין „בית עקד ספרים״ (נר׳ 2374) גיט אַן דעם מחבר׳ס נאָמען — ספירליאר. אונדז איז באַקאַנט נאָר זיין העברעאיזירטער נאָמען ספיר.

116. „ציון לנפש יקרה״ איז דערנאָך אריין אין „לקוי המאורות״, וואָס איז דער חלק שני פון „שרגי נפישי״.

ב״ר זאב וואלף מ״מ ומ״ץ דק״ק ראצק, ווי ער גיט זיך אָן אויף זיין ספר „הילל בן שחר״ (ווארשא, תקס״ד), פון דער לאַנגער הקדמה איז צו זען, אַז ער האָט זיך געהאַט פאַרנומען מיט מסחר, שפעטער איז ער געווען ערגעץ־וואו רב אין נאָר די לעצטע יאָרן איז ער „בשירות המגידות״. ער האָט, ווייזט אויס, געהאַט וויניק גוטע טעג אין זיין לעבן און ער זאָגט אין זיין הקדמה, אַז מסחר, רבנות און מגידות זיינען „הבל בכעס ומכאובים״. צום סוף פון ספר געפינען זיך צוויי הספדים, איינער פון זיי אויפן ווילנער גאון, וואָס ער האָט געהאַלטן אין ווילנע.

אַ ברודער פון ר׳ הלל ראַצקער, ר׳ ארעלע, איז געווען מו״צ אין קאַלווארייע.[117] ר׳ הלל׳ס אַן אייניקל איז ר׳ הלל הכהן בישקא, איינער פון די גרעסטע לומדים און חשובי העיר פון קיידאַן, וועלכער איז געשטאָרבן אין 1868.[118] ר׳ הלל בישקא גופא איז געווען יאָרן ראָב״ד אין ראַצק, ווי דאָס איז צו זען פון מערערע פרע־נומעראַנטן. ר׳ הלל בישקאָס שוואָגער איז געווען דער קיידאַנער גביר ר׳ הערשל דייטש.

דער באַוואוסטער העברעאישער שרייבער מרדכי אהרן גינצבורג איז אַן אָפשטאַמיקער פון ר׳ הלל ראַצ־קערס משפחה.

הרב ר׳ אליקום געציל אַלטשול

אַ צווייטער ראַצקער מגיד־מישרים, געציל אַלטשול,[119] איז געווען אייניער פון די גרויסע דרשנים אין זיין צייט. ער האָט געלעבט אין ראַצק מיט אַן ערך 140—150 יאָר צוריק און איז געקומען אַהין, ווייזט אויס, טאַקע גלייך נאָך ר׳ הלל ראַצקער.

ר׳ אליקום געציל פאָטער, ר׳ זאב וואָלף, איז געווען רב „בק״ק לוצין והאוייעזד במדינת איפלאַנד״. נאָך דעם פאָטערס פטירה האָט ר׳ אליקום געציל פאָר־נומען זיין אָרט. דערנאָך איז ער געווען דיין אין פאָנעדעל, דערעטשין, ראַצק און הלוסק.

ווען איז דער דאָזיקער באַוואוסטער דרשן און מחבר געווען מ״ץ אין ראַצק? אויפן שער־בלאַט פון דער צווייטער אויסגאַבע פון זיין פאָטערס „זבד טוב״, אַרויס אין 1814, גיט ער זיך שוין אָן, ווי מ״מ ומ״צ דק״ק ראצקי. אויפן שער־בלאַט פון ספר „שפת הים ומיצר ים״ ווערט אָנגעגעבן: „אליקום געציל מ״מ ומ״ץ בק״ק הלוסק ומכבר הי׳ למ״מ ומ״ץ בק״ק ראצקי׳ במדינת פולין קטן.[120]

דער ספר איז דאָטירט פון תקע״ט, ברעסלוי, און דעמאָלט איז ר׳ אליקום געציל שוין געווען אין הלוסק. קומט אויס, אַז אין ראַצק איז ער געווען אַן ערך אָנגעהייב ניינצנטן יאָרהונדערט.

ר׳ אליקום געציל פאָטער איז דער מחבר פון „חמשה חלוקי אבנים״ (שקלאוו, תקנ״ד) און „זבד טוב״ (שקלאָוו, תקנ״ג, ווארשא, תקע״ד) — אַ דעטאַלירטער בויפּלאַן פון בית־המקדש, מיט אַ פירוש פון ר׳ אליקום געציל.

איינער פון די אַלטשולס האָט אָנגעשריבן די יחוס־מגילה פון זייער משפחה, אין וועלכער עס ווערט געזאָגט, אַז „יותר מח״י דורות מלפניו [פאָר ר׳ אליקום געציל פאָטער] היו כולם גדולי שרי התורה, אשר שמשו בכתר הרבנות בקהילות גדולות ומפורסמות, או כתר הרבנות היתה הולמתם, אנשי שם בישראל בתורה וביראה וקדושה בשם טוב וביחוסים״.[121]

ר׳ אליקום געציל אַ הסכמה איז פאָראַן אויפן ספר „דרך המלך״ פון יחיאל ב״ר יהודה מק״ק קלווריע [שקלאוו, תקנ״ח].

הרב הגאון ר׳ אברהם מרגליות, אבד״ק טעלז, איז געווען דער איידעם פון ר׳ זאב וואלף אלטשולער.[122] ר׳ זאב־וואָלפס אייניקל, הרב הגאון משה־זבולון מרגליות, איז אין 1889 געווען רב אין באַסטאַן און אין 1906 — רב אין ניו־יאָרק, איינער פון די גדולי הרבנים אין אמעריקע און פון די גרינדערס פון אגודת־הרבנים אין אַמעריקע אין תרס״א (1901).

הרב ר׳ יוסף משה אהרנזאן

נאָך אַ דרשן און מחבר, וועלכער איז געווען „רב ומורה״ אין ראַצק,[123] מיט אַ 110 יאָר צוריק, איז הרב משה ב״ר אהרון מסלאַנט (סאלאַנט), געבאָרן אין 1805 בערך. ער איז מערערע יאָרן געווען מ״ץ ומ״מ אין מיר, דערנאָך אין זעלווע „ומשם נתקבל לרב ומורה בק״ק ראצקע במדינות פ׳ [פולין]. ער איז געווען רב ומורה אויך אין וויישטינעץ. לויט די דאָטעס אויף זיינע דרושים אין זיין ספר „מטעי משה״, איז ער אין 1844 שוין זיכער געווען אין ראצק. אין 1847 און 1848 טרעפן מיר אים שוין האָלטנדיק דרשות אין אייבערגרץ, האָלאנד. 1862 איז ער אָנגעקומען קיין ניו־יאָרק, וואו ער איז געווארן רב אין „עדת ישורון״. אין ניו־יאָרק איז ער אויך געווען סופר סת״ם און שוחט.

מיטן נאָמען פון הרב אהרנזאן איז פאַרבונדן אַ גרויסע מחלוקת אין ניו־יאָרק, וואָס האָט זיך דאָרטן צעפלאַקערט אין די זעכציקער יאָרן. ביז זיין קומען פלעגן יידן אין ניו־יאָרק עסן פון געשטאָכענע קעלבער,

„ענציקל. יודאַיקא״ ווערט הלוסק ניט דערמאָנט אין דער רשימה פון שטעט, וואו ר׳ אליקום געציל איז געווען דיין.

121. „רשמות״, סדרה חדשה, כרך ד׳, ע׳ 133.

122. „אהלי שם״, ד׳ 39.

123. אין ס׳רוב אַמאַליקע ספרים — ראַצקע (מיט אַן „ע״) אָדער ראַצקי (מיט אַ „י״).

117. „לקוט מערבי״, ניו־יורק, תרס״ד, ד׳ 37.

118. „לקורות קיידאן ורבניה״, מ. מארקאוויץ, וואַרשא, תרע״ג, ד׳ 10. — אגב, ער שרייבט בטעות, אַז ר׳ הלל ב״ר זאב־וואלף איז געווען אב״ד ראַצק.

119. אין זיינע, ווי אין זיין פאָטערס ספרים, טרעפט מען: אלט־שול, אלטשולער, אלטשילער.

120. דער ספר, וואָס איז אַ ביאור אויף הגדה, האָט געהאַט, משמעות, גרויס הצלחה, ווייל אין תקפ״ו איז שוין דערשינען אין ברעסלוי זיינס אַ פערטע אויסגאַבע. די ערשטע אויסגאַבע איז ארויס אין שקלאוו, תקנ״ד, די צווייטע — קאפוסט, תקע״ב. אגב, „מיצר ים״ איז ר׳ אליקום געציל׳ס אַ פירוש אויף „שפת הים״ פון זיין פאָטער. — אין „אשכול״ און

ד"ה מען פלעגט די קעלבער איינשטעכן און אָפּצאָפּן אַ גרויסן טייל פון בלוט דורך אַן אָדער פון האַלדז. הרב אהרנזאן האָט אָנגעהויבן אַ שאַרפן קאמף קעגן דעם און ג'אסר"ט אַזאַ סארט שחיטה. אין זיין ספר „מטעי משה" מאַטיווירט ער זייַנע טענות. דער דאָזיקער קאַמף האָט זיך אַריבערגעטראָגן אויך אין אַנדערע לענדער און ווערט דערמאָנט אין די שאלות־ותשובות פון אַ רייַ אייראָפּאעישע גאונים, ווי ר' יוסף שאול נאַטאנזאן, ר' שמשון רפאל הירש, ר' שלמה קלוגער, ר' אלעזר הורוויץ פון ווין, ר' יצחק הלוי פון ווירצבורג א"אנד.[124]

ר' משה ב"ר אהרון איז געווען אַ קאָנסעקווענטער ייִד. וואָס אים איז געווען הייליק און טייער, פֿאַר דעם האָט ער געקעמפט, זיך ניט רעכענענדיק מיט די רעזולטאַטן פֿאַר אים פֿערזענלעך. זיין מחלוקת וועגן די געשטאַלטענע קעלבער איז נישט געווען די איינציקע. ער האָט געפירט אַ גרויסע מחלוקת קעגן רב פון ניו־יאָרקער בית המדרש הגדול הרב ר' אברהם יוסף אש צוליב זיין איינגעפירטן נוסח הגט אין ניו־יאָרק, קעגן די רבנים, וועלכע האָבן געגעבן אַ הכשר אויפן וויין פון קאַליפאָרניע און געפירט אַ קאַמף אַרום די שליחים פון דער ישיבת „עץ חיים" אין ירושלים.

די מחלוקת איז געווען אַזוי גרויס, אַז אַנדערע רבנים האָבן ר' משה אהרנזאן אריינגעלייגט אין חרם. ר' משה'ן איז געווָארן ענג אין ניו־יאָרק און ער האָט זיך געלאָזן אין וועג צו פֿאָרן קיין ארץ־ישראל. ער האָט אָבער ניט זוכה געווען צו קומען אַהין, ווייל ער איז געשטאָרבן אין מיטן וועג, אין שיקאָגע, כה' אלול, תרל"ה.[125]

ר' משה ב"ר אהרן איז דער מחבר פון די ספרים:

1) „פרדס החכמה", סדילקאב, 1836.
2) „פרדס הבינה", אמסטרדם, 1842 [1856]
3) „מטעי משה", ירושלים, תרל"ח.

*

הרב הגאון ר' יהודה לייב גינצבורג

איינער פון די עלטסטע רבנים אין פּילִיפּאָווע, וועגן וועלכע מיר ווייסן, האָט דאָרטן געלעבט מיט אַן ערך הונדערט צען—צוואַנציק יאָר צוריק. אין „לתולדות משפחות גינצבורג"[126] וועלכע איבערגעגעבן, אַז צווישן די „אויסגעצייכנטע גינצבורג־אָפּשטאַמיקע אין פֿאַרשיידענע לענדער" איז הר"ר יהודה ליב גינצבורג, רב פון פּילי־פּאָווע. זיין נאָמען וועלכע אויך דערמאָנט אין „עמודי אור" פון הגאון ר' יחיאל העלער. דאָרטן (זייט ו') געפינט זיך אַ תשובה פון מחבר צו „יהודה ליב גינצבורג אב"ד פּילִיפּאָווא". אויף „ערוגת הבושם ובאר מים", וואָס איז אַ פּירוש אויף תהלים (קאניגסבערג [תרי"ב]) פון שמערל ראָזענטהאל, איז דאָ די הסכמה פון יהודא ליב בהמנוח מוהר"א חובב"ק פּילִיפּאָווא. פון מחבר'ס הערה, ווי אויך פון ר' יחיאל העלערס תשובה, איז זיך משער צו זיין, אַז אין די פערציקער יאָרן פון פארגאנגענעם יאָר־הונדערט איז ר' יהודה לייב געווען רב אין פּילִיפּאָווע.

הרב הגאון ר' חיים וואסערצוג

דער רב, מיט וועלכן פּילִיפּאָווע האָט זיך געגרייסט, איז הרב הגאון ר' חיים במוהר"ר שמשון וואסערצוג, זצ"ל. ווער עס ווייסט זיין פאַמיליע־נאָמען, און ער איז אַלגעמיין באקאנט אונטערן נאָמען ר' חיים פּילִיפּאָווער.

ר' חיים איז געבאָרן אין פּלונסק. ער איז געווען רב אין טשעפּעטאָוו, רייגראָד, פּילִיפּאָווע, סעריי און ווייס־טינען. פּילִיפּאָווער רבנות האָט ער פֿאַרנומען סוף פערציקער אָדער אַנהייב פופציקער יאָרן פון פאַר־גאַנגענעם יאָרהונדערט. דער פאַקט, וואָס מען האָט אים אַנגערופן ר' חיים פּילִיפּאָווער, איז אַ סימן, אַז אין פּילִיפּאָווע איז ער געווען רב אַ לענגערע צייט.[127]

ר' חיים פּילִיפּאָווער איז געווען אַ באַצויבערנדיקע פּערזענלעכקייט. שכירות האָט ער געמוען נאָר אויף אויסקומעניש. דעם „פת במלח תאכל" האָט ער מקיים געווען מיט אַלע קלִיפערלער. אין די נעכט האָט ער מערער גלעלערנט, ווי געשלאָפן. אהבת־ישראל איז בייַ אים געווען אַזוי גרויס, אַז ער האָט שטענדיק געזוכט מקיל צו זיין, ווען עס האָט זיך געהאַנדלט וועגן יידיש געלט. צוליב „חס על ממונם של ישראל" האָט ר' חיים פּילִיפּאָווער אפילו איין מאָל ג'פסק'נט קעגן אַ פסק־דין פון ווילנער גאון.[128] אַ טייל רבנים האָבן צוליב דעם אים געוואָלט אריינליגן אין חרם. ס'איז שוין געווען ערפּופּ וועגן דעם אַ ספעציעלע אסיפה פון פיל רבנים. ס'האָט אָבער געווירקט דער אַרגומענט פון אַ רב, וואָס האָט געזאָגט: ווי קענען מיר, וואָס עסן נאָרמאַל און שלאָפן נאָרמאַל, משפט'ן אַ גאון, וואָס עסט ניט קענוג און שלאָפט ניט גענוג און איז זיך „„ממית באהלה של תורה"?[129]

ר' חיים פּילִיפּאָווער איז געווען אַ גרויסער חקרן אין דת און הלכה. ער איז געווען אַ קעמפער קעגן חסידות און געהאַט אויסצושטיין צרות פון חסידים.

127. באוואוסט, כאָטש פיל וויניקער, אויך מיטן נאָמען ר' חיים וויישטיינצער.
128. „המליץ", 1874, נר' 21.
129. דער יונג־אומגעקומענער פאַרשער פון יידן אין ליטע ד. מ. ליפּמאן שרייבט אין זיין „לתולדות היהודים בקובנה וסל־בודקה" (קידאן, 1930, ד' 226), אַז צווישן די, וועלכע האָבן באשולדיקט ר' חיים פּילִיפּאָווערן אין צופיל מקיל זיין און געוואָלט אים פשוט מעביר זיין פון רבנות, האָבן זיך געפונען די גרויסע גאונים פון זייַנע שכנות'דיקע שטעט: ר' יצחק־אייזיק חבר פון סאוואָלק און ר' משה־יצחק אביגדור פון סייני. בעקומען מיט די טענות זייַנען זיי צום גאון ר' לייבעלע שאפירא פון קאָוונע — און דער קאָוונער רב זאָל זיי האָבן בעזאָגט: מיר לערנען אַ וואָך, וואָס ער לערנט אַ טאָג, און מיר עסן אַ טאָג, וואָס ער עסט אַ וואָך — ווי קענען מיר אים משפט'ן?

124. זע אויך „השוחט והשחיטה בספרות הרבנות", יקותיאל יהודה גרינוואלד, ניו־יארק, תשט"ו, ד' 6—7.
125. „אוצר ישראל", חלק א', ד' 167.
126. זייט 63.

ר׳ חיים פיליפּאָווער האָט געלאָזן פיל חידושי־תורה אין כתב־יד. ט״ף שפירא האָט אָפּגעדרוקט עטלעכע מאמרים זיינע אין הלכה־ענינים.[130] ש״י פין האָט אָפּ־געדרוקט אַ טייל הקדמה פון זיין ספר (אין כתב־יד) „נשמת חיים״. פין זאָגט, אַז ר׳ חיים פיליפּאָווער איז געווען אַ גרויסער אוהב־אמת, דעריבער האָט ער לאַנג ניט געקענט זיך האַלטן אויף איין אָרט. ער האָט אויך פיל געליטן צוליב זיין ביטערער קעגנערשאַפט צו חסידות.[131]

ר׳ חיים פיליפּאָווער איז נפטר געוואָרן 1865 אין ווישטינעץ.[132]

הרב הגאון ר׳ זבולון־לייב ברי״ט ליפמאן

איינער פון די פיליפּאָווער רבנים איז געווען הרב הגאון ר׳ זבולון לייב ברי״ט ליפמאן.[133] צי האָט ער פאַרנומען דעם כסא־הרבנות אין פיליפּאָווע גלייך נאָך ר׳ חיים פיליפּאָווער, איז ניט קלאָר. אָנהייב זיבעציקער יאָרן איז ער זיכער געווען דאָרטן רב.[134] היות 1873 האָט פיליפּאָווע שוין געהאַט אַ נייעם רב, דאַרף מען אָנ־נעמען, אַז ר׳ זבולון־לייב האָט פאַרנומען פיליפּאָווער רבנות אין די זעכציקער (און אפשר סוף פופציקער) יאָרן.

חידושי־תורה פון ר׳ זבולון־לייב געפינען זיך אין אַ ספר פון זיין איידעם, הרב הגאון ר׳ דוב משה בר׳ יחיאל מיכל נאמיאט, רב אין קראָזש, פלונגיאן א״אנד. אין דער הקדמה פון דאָזיקן ספר ווערט איבערגעגעבן, אַז שאלות־ותשובות פון ר׳ זבולון זיינען פאַרעפנטלעכט אין הלבנון, הפּסגה, הפּלס, יגדיל תורה און אין ספרים פון אַנדערע מחברים.[135]

ר׳ זבולון איז נפטר געוואָרן ב׳ סיון, תרס״ג.

הרב בארי״ט איז געווען אַ הייסער חובב־ציון. ער איז געווען אַ ידיד פון הרב הגאון ר׳ צבי הירש קאַלישער, וועלכער האָט גערימט זיינע ציון־דרשות.[135] אין די קול־קורא׳ס פון אָדעסער וועד זיינען תמיד דערמאָנט געוואָרן ציטאַטעס פון זיינע מאמרים. אין א. י. סלוצקיס „שיבת ציון״ איז פאַראַן זיינס אַ גרויסער אַרטיקל בשבח בנין ארץ־ישראל (ז׳ 43, אין חלק ב׳—ז׳ 55).

הרב הגאון ר׳ משה זאקס

אין 1873 איז געוואָרן רב אין פיליפּאָווע הרב הגאון ר׳ משה בר׳ יעקב זאַקס.

ר׳ משה זאקס איז געבאָרן אין ווילנא אין 1829.[136] ער האָט געלערנט ביים ווידזער רב ר׳ דוד און ביי ר׳ ישראל סאַלאַנטער. פאַר זיין רבנות אין פיליפּאָווע איז ער געווען רב 18 יאָר אין נעמאקשט, וואו ער האָט געלעבט אין גרויס דחקות. ביז 1886 איז ר׳ משה זאקס געווען רב אין פיליפּאָווע און פון דאָרטן האָט אים נעמאָקשט ווידער צוגענומען אויפן כסא־הרבנות, און דאָס מאָל האָט ער דאָרטן שוין געהאט מער נחת.

אין „אמרי שפר״ פון שמואל נפתלי הירש עפשטיין (ווילנא, תרל״ד) איז דאָ זיינס אַ הסכמה.

ר׳ משה זאקס איז נפטר געוואָרן ר״ח שבט, תרס״ה, אין נעמאקשט. אין זיין ספר „דברי משה״ (ווילנא, תרל״ח) שרייבט ער, אַז ער שטאַמט „מגזע אהרון הכהן״.

הרב הגאון ר׳ ירוחם פישל זאַבלודאווסקי

נאָך ר׳ משה זאַקס איז געווען רב אין פיליפּאָווע הרב הגאון ר׳ ירוחם פישל בר׳ יהושע זאבלודאווסקי, אַן אָפּשטאַמיקער פון דער באַוואוסטער ביאַליסטאָקער משפחה. משמעות, אַז ער האָט פאַרנומען פיליפּאָווער רבנות ביז אָנהייב ניינציקער. אין זיין ספר „מסתרי ים התלמוד״ (וואַרשא, 1896) שרייבט ער שוין „אשר הייתי אבד״ק פיליפּאווא״. די בעלי־הסכמות רימען אין דאָזיקן ספר דאָס וועלטלעכע וויסן פון מחבר. איינער פון זיי איז נחום סאקאלאוו, וועלכער שרייבט, אַז „והוא מתבונן בעין חודרת אל דברים רבים אשר לא הסכינו תופשי התורה לשים לבם אליהם״.

ר׳ ירוחם פישל איז דער מחבר פון אַ צווייטן ספר— „עטרות יהושע (ווילנא, תרמ״ב).

הרב הגאון ר׳ אברהם־אריה גראסבארד

הרב יהודה כאַשעסמאַן, געוועזענער רב פון באק־לעראווע, שרייבט אונדז פון שיקאַגע, אַז אין מיטן די ניינציקער יאָרן איז געוואָרן רב אין פיליפּאָווע הרב הגאון ר׳ אברהם־אריה גראָסבארד. ער האָט איבערגע־נומען דעם פיליפּאָווער כסא הרבנות פון זיין פאָטער ר׳ ברוך. משמעות, אַז ר׳ ברוך איז געווען רב אין פיליפּאָווע אַ קורצע צייט, אָבער מיר האָבען ניט געקענט אויפקלערן גענויער דעם ענין. ר׳ ברוך איז פאַר פילי־פּאָווע געווען רב אין גאַברי, ליטע, און נאָך פיליפּאָווע — רב אין באַלבירישאָק, ליטע. אין אַ רשימה פון פיליפּאָווער מנדבים פאַר ישוב ארץ ישראל אין „המליץ״ פון 1899 און 1903 געפינט זיך דער נאָמען פון הרב הגאון ר׳ א. א. גראסבאָרד. הרב גראָסבארד איז געווען רב אין פילי[אָאָווע ביז 1913. פון יענעם יאָר איז ער געזעסן אויפן כסא הרבנות פון שירווינט, וואו ער איז אומגע־קומען מיט דער גאַנצער קהילה קדושה דורך די נאַצישע מערדערס.

---

130. „המליץ״, 1903, נר׳ 18, 39 א״אנד; 1873, נר׳ 18, 19 א״אנד; 1874, נר׳ 21 א״אנד.
131. „כנסת ישראל״, ווארשא, 1886, ז׳ 344; „אוצר ישראל״, ז׳ 272.
132. „המגיד״, 1865, נר׳ 11.
133. ער איז באקאנט נאָר אונטערן נאָמען ברי״ט, אָבער דוד־מתתיהו ליפמאן, דער בעל „לתולדות היהודים בליטא־זאמוט״, וועלכער איז געווען משפחה מיט אים, זאָגט, אַז זיין פאַ־מיליע־נאָמען איז ליפמאן — און, משמעות, מיט רעכט.
134. „הלבנון״, תרל״ג, נר׳ 3, 39; „המגיד״, 1872, נר׳ 7, הוספה.
135. „דברי משה״, ווילנא, תרס״ו.
135*. „הרב צבי הירש קלישר״, יצחק גור אריה, ירושלים, תרפ״ח, ע׳ קנ״ד.
136. אַזוי קומט אויס לויט דער הקדמה פון זיין זון אין „בכורי ציון וענבי ציון״. לויט אייזנשטאַדטס „דור רבניו וסופריו״ — 1837.

אַ רב ומורה אין די פופּציקער יאָרן (בערך) אין פּיליפּאָוו איז געווען דער שפּעטערדיקער רב פון רייגראַד און סעריי הרב הגאון ר׳ יוסף אלחנן הלוי.

ר׳ יוסף אלחנן איז געבאָרן אין סיניי. יונגערהייט האָט ער געשריבן שירים.

ר׳ יוסף אלחנן איז דור מחבר פון „עינות מים״ (וואַרשא, 1856). ער איז נפטר געוואָרן אין סעריי ז׳ תשרי, תרל״ז.[137]

*

הרב הגאון ר׳ יעקב ב״ר יהודה לייב

דער עלטסטער רב פון אַלע צען דאָ אַשריבענע סאוואַלקער שטעט, וואָס אונדז איז געלונגען אויסצוגעפינען, איז פון קליינטשינקן ישוב אין קראַסנעפאָלע. ער האָט דאָרטן געלעבט מיט אַן ערך 160—170 יאָר צוריק (און אפשר נאָך פריער). זיין נאָמען איז ר׳ יעקב ב״ר יהודה לייב.

דאָס ביסל ידיעות, וואָס מיר האָבן וועגן אים, שטאַמט פון זיין ספר „פדויות יעקב״, וואָס איז דערשינען „פה ק״ק פ״פ [פראנקפורט] ד׳אדר תקנ״ו״. אויפן שער־בלאַט איז אָנגעגעבן, אַז דער מחבר איז „חתן הנגיד (ה)מפורסם כמ״ה נתן נטע מק״ק פילעפּאָוו״. ער האָט אַ הסכמה פון אָרטיקן רב הרב הגאון נפתלי הירש קצנאילבוגן (קאַצענעלבאָגן).

פון דער הקדמה אין דאָזיקן ספר איז צו זען, אַז ער איז ניט נאָר אַ פילעפּאָווער אייידם, נאָר אַז ער און אויך זיין טאַטע זיינען געווען פילעפּאָווער תושבים.[138]

ר׳ יעקב האָט געהאַט אויסצושטיין גרויסע צרות, געווען אפט אויף די ווענק, געזעסן אפילו אין טורמע לאָנגע יאָרן. ער שרייבט: „הריעו בי בני בליעל להציבני כחץ למטרה ליתן אותי בבית־האסורים... (אַ צעריבן וואָרט) כל היום דוה אכלני חור״ף ביום ובלילה קרח״. זיצנדיק אין טורמע האָט ער זיך אַ נדר געטאָן, אַז אויב ער וועט אַרויס אויף דער פריי, וועט ער אַנשרייבן אַ חיבור. ער האָט זיין נדר מקיים געווען.

דאָס איז אַלץ, וואָס מיר ווייסן וועגן דאָזיקן רב אין קראַסנעפאָלע. אויך ש״י פין שרייבט, אַז מער איז ניט באקאנט וועגן אים.

ב. צ. אייזנשטאדט האָט נאָך אויסגעפונען, אַז זיין פאָטער, ר׳ יהודה לייב, איז געווען דער ערשטער שומר אויפן ווילנער בית־הקברות.[139]

הרב הגאון ר׳ אריה ב״ר יצחק

גאָר וויניק מזל האָבן מיר געהאַט צו די קראַסנע־פאלער רבנים, וועלכע האָבן געלעבט פיל־פיל שפּעטער פון ר׳ יעקב ב״ר יהודה לייב.

137. „המגיד״, 1876, נר׳ 39.

138. פון דעם קען מען, אגב, זען, אַז דער ייִדישער קיבוץ אין פילעפּאָוו איז לכל־הפחות 200 יאָר אַלט.

139. „דורות האחרונים״, ספר א׳, ניו־יאָרק, תרע״ד, ד׳ 210.

לויט אַ ידיעה אין „המגיד״ (נר׳ 34, הוספה), איז אין 1872 געווען רב אין קראַסנעפאָלע הרה״ג ר׳ אריה במו״ה יצחק. קיין אַנדערע פרטים וועגן אים וויסן מיר ניט.

הרב הגאון ר׳ עקיבא בראַכאָוויץ

אין 1896 האָט פאַרנומען דעם כסא־הרבנות אין קראַסנעפאָלע הרב הגאון ר׳ עקיבא בב״ר יצחק אליהו בראַכאָוויץ. ער איז געבאָרן אין סקידל אין 1866.

ווי אַ כאַראַקטעריסטישער שטריך פון אַ רב אין סאוואַלקער געגנט זאָל דאָ געברַאכט ווערן די ווייטער־דיקע ציטאַטע פון „פתח דבר״ אין זיין ספר „עקב רב״ (ווילנא, 1903): „עת להגות בחכמה ומדעים וידיעת שפות אחדות על בורין״. דאָרטן ווערט אויך געזאָגט, אַז ער שטאַמט פון ש״ך.

*

הרב הגאון ר׳ אליהו מרגלית

סוף דרייסיקער יאָרן פון ניינצנטן יאָרהונדערט איז געוואָרן רב אין פּשעוואָסלע הרב הגאון ר׳ אליהו מרגלית, ער האָט געשטאַמט פון קאַלוואַריע, וואו ער איז געבאָרן געוואָרן אין 1811. ער האָט פאַרנומען דעם כסא־הרבנות אין פּשעראָסלע ביז ארום סוף די פופּציקער. שפּעטער איז ער געווען רב אין ווישיי, ראָדון און ראַקישאָק, וואו ער איז נפטר געוואָרן אין 1867.

אין „עמודי אור״ פון ר׳ יחיאל העלער איז דאָ אַ תשובה צו ר׳ אליהו מרגלית, אב״ד פרעראָשלע.

ר׳ אליהו האָט געהאט פינף זין. איינער, ר׳ אשר מרגלית, איז נאָך אים געווען רב אין ראַקישאָק. אויך „הלכות גדולות״ (ווילנא, תרנ״ד) געפינען זיך זיינע הערות. אין „המגיד״ פון 1957 (נר׳ 28) איז דאָ זיינס אַ גרויסער ארטיקל. אויך אין אַנדערע נומערן פון אָט דער צייטונג זיינען געדרוקט זיינע אַרבעטן.

זיין זון מרדכי איז געווען אב״ד ומו״צ אין אליקסט. ער איז דער מחבר פון „סוגה בשושנים״ (ווילנא, תרנ״ד).

דער באַוואוסטסטער פון אַלע זיינע זין איז ר׳ יצחק מרגלית (מרגליות). ער איז דער מחבר פון „מעיז התלמוד״ (וואַרשא, 1868), „מעוז הים״ (ווילנא, 1870), „סופרי ישורון״ (בערלין, 1876). ר׳ יצחק מרגלית האָט מגיה געווען דעם אות „נון״ אין ׳פחד יצחק׳, וואָס די חברה „מקיצי נרדמים״ האָט אַרויסגעגעבן (ליק, 1864). ער האָט פיל געשריבן אין דער דעמאָלטדיקער העברע־אישער פּרעסע.

ר׳ יצחק מרגליות איז געבאָרן געוואָרן אין קאַלוואַ־ריע אין 1842, געלעבט אין מערעטש און קאָוונע און סוף זיבעציקער יאָרן געווען רב אין דרוזגעניק. אין 1884 איז ער געקומען קיין ניו־יאָרק, ווו ער איז געווען רב אין „אנשי קלבריה״ שול. ער איז געשטאָרבן אין 1887.[140]

140. „תולדות אנשי שם״, דוד טעבלי אפרתי, וואַרשא, תרל״ה, ע׳ י״ב; דושואיש ענציקל., VII, ד׳ 330; „תולדות ישיבת ה־יהודים בקורלאַנד״, לוי אוצינסקי, פּיעטרקוב, תרס״ח, ע׳ 46.

הרב הגאון ר' אברהם יעקב סאנדראוויץ

נאָך ר' אליהו מרגליות איז געווארן פֿשערֶאסלער רב הרב הגאון ר' אברהם אבא יעקב סאנדראוויץ (סענדרא־וויץ). משמעות, אז ער איז דאָרטן געווען רב אין די זיבעציקער און אפשר אויך אַנהייב אַכציקער יאָרן. אין „בנין ציון" פון ר' יעקב יוקב עטטלינגער (ווילנא, תרל"ח) זיינען פֿאַראַן זיינע שאלות ותשובות, דאָטירט פון 1870, און גע'חתמ'עט „הגאב"ד פרישלע". אין דער צווייטער העלפט פון די אַכציקער יאָרן איז ער שוין נישט געווען אין פּשעראשלע, וויייל אינטער זיינע ארטיקלען אין אַ תורה־זשורנאַל פון ירושלים אין 1887 חתמ'עט ער זיך „לפנים אבד"ק פרישלי מ"מ פעה"ק" [מגיד מישרים פה עיר הקדש].[141]

אַ הסכמה פון הרב סאנדראוויץ איז דאָ אויף „זכרון תנחום", תנחום זרחי, ירושלים, תרנ"ב.

הרב הגאון ר' בן־ציון זאב קרעניץ

פון 1895 ביז סוף 1897 איז געווען רב אין פּשע־ראָסלע הרב הגאון ר' בן־ציון זאב בהרב ר' אברהם־אבא קרעניץ. ער איז געבאָרן אין 1858. פֿאַר פּשעראָסלע איז ער געווען רב אין ברעזניק (סוואולקער גוב.) 6 יאָר, נאָך דעם — אין פּרעמ און שוועקשנע.[142]

הרב הגאון ר' בן־ציון יהודה לייב זאַקס

סוף 1897 איז געווארן רב אין פּשעראָסלע הרב הגאון בן־ציון יהודה לייב זאַקס. ער איז געבאָרן אין 1870, גלעלערנט ביים נצי"ב און ר' חיים וואָלאָזשינער. ער איז דער זון פון הרב הגאון ר' משה זאַקס, וואָס איז געווען 13 יאָר רב אין פּילִיפּאָווע.

ר' בן־ציון איז געווען רב אין פּשעראסלע 7 יאָר. פון דאָרטן איז ער אַוועק קיין נעמאקשט, וואו ער האָט פֿאַרנומען דעם כסא־הרבנות פון זיין פֿאָטער. ר' בן־ציון איז נפטר געווארן אין נעמאקשט ארום 1933. זיין ספר „בכורי ציון וענבי ציון" איז דערשינען אין 1928. אויף „המבאר" פון חיים הלוי הערצמאן (ביאליסטאק, תרע"ג) איז דאָ זיין הסכמה.

הרב ר' דובער טויבער

אין די זיבעציקער אָדער אַכציקער יאָרן איז געווען מגיד־מישרים אין פּשעראָסלע הרב ר' דובער בהרב ר' עזריאל זאב טויבער. נאָך איבער דרייסיק יאָר מגידות האָט ער זיך באַצעצט אין 1896 אין ירושלים. פֿאַר דעם איז ער געווען מגיד מישרים אויך אין וואַבאָלניק (ליטע) און מו"צ אין מיטאווע, טאָוואריק און ניזבאָטקע. די לעצטע צען יאָר פֿאַר זיין קומען קיין ירושלים האָט ער גלעבט אין ווילנע.

141. „תורה מציון", חוברת א'—ד'. אין „המליץ", 1890, נר' 173, איז הרב סאנדראוויץ ארויסגעטראָגן מיט שׂרפּע טענות קעגן דעמאָלט באוואוסטן חובב־ציון יעקב גאָלדמאן.

142. „אהלי שם", ד' 202.

הרב טויבער איז דער מחבר פון „דובב שפתי ישנים", חלק א', ב', ג' (ירושלים, תר"ס), „שלחן המגדים" (ירושלים, תר"ס) און „שלחן המורים".[143]

*

הרב הגאון ר' אליהו בארדין

אין באקלעראווע האָט דעם כסא־הרבנות אין 1827 פֿאַרנומען הרב הגאון ר' אליהו בארדין. ער איז געבאָרן אין 1797. ר' אליהו איז נפטר געווארן אין באקלעראווע, וואו ער איז געווען רב אַן ערך 40 יאָר.[144]

הרב הגאון ר' שלמה שמריהו מרגליות

נאָך ר' אליהו בארדין איז, משמעות, געווארן רב אין באָקלעראָווע הרב הגאון ר' שלמה שמריהו בהגאון ר' יצחק מרגליות. אין זיינם אַ מודעה וועגן אַ גע'הרג'עטן יידישן סאָלדאָט (המגיד, 1870, נר' 17) לעבן באָקלעראָווע חתמ'עט ער זיך חופ"ק פה ק"ק, וויפל יאָר ער האָט פֿאַרנומען באָקלעראָווער רבנות, איז ניט באווסט.

הרב הגאון ר' יהודה באָשעסמאַן

ווער זיינען געווען די רבנים אין באָקלעראָווע נאָך ר' שלמה שמריה מרגליות, ווייסן מיר ניט. אין 1904 איז דאָרטן געווארן רב הרב הגאון ר' יהודה ב"ר ישראל אשר באָשעסמאַן, וועלכער איז געבאָרן געווארן אין 1876 אין האָראָדישץ. ער איז געווען 10 יאָר רב אין באָקלע־ראָווע און אַ יאָר אין קרעווע. פון 1925 ביז 1954 איז ער געווען רב פון „קהלת אנשי טיקטין" אין שיקאָגע.[145]

אין „מאסף דרושי" פון יעקב מאיר סאגאלאוויץ (ווילנא, תרס"ט) איז געבראַכט זיינם אַ דרוש.

*

הרב הגאון ר' שלמה גאָרדאן

אין יעלינעווע איז אין 1872 געווארן רב הרב הגאון ר' שלמה ב"ר יעקב גאָרדאן. ער איז געבאָרן אין שאקי אין 1850. ער האָט אָנגעהאָלטן זיין רבנות אין יעלינעווע אַן ערך 10 יאָר. שפּעטער איז ער געווען רב אין דרוזגעניק כמעט ביז דער צווייטער וועלט־מלחמה. נפטר געווארן אַ זקן מופלג.

אין זיין ספר „בנין שלמה וזכרון יעקב" (גראיעווע, 1908, סימן ד') איז דאָ אַן אינטערעסאַנטע שאלה[146] וועגן איינעם יחזקאל בן יוסף מייליעוו, אַ געבאָרענעם

143. אונדז איז ניט באקאנט, צי דער לעצטער ספר איז געדרוקט געווארן.

144. „המגיד", 1867, נר' 12.

145. „אהלי שם", ד' 19; „תולדות אנשי שם", ערך: א. ראנד, ניו־יאָרק, תש"ל, ד' 52. אין לעצטן מקור ווערט אַנ־גענעבן, אַז הרב באָשעסמאַן איז געווען 18 יאָר אין באָקלעראָווע.

146. אַ פֿאַר שאלות זיינען, אגב, צו די סואוואָלקער רבנים ר' אליעזר שמחה ראבינאוויץ און ר' הלל ליבשיץ.

אין סואוואַלק. ער מיט זיין פרוי האָבן געהאט אויס־געוואַנדערט קיין פּאַריז. ער האָט זיך באַטייליקט אין דער פראַנצויזיש־דייטשישער מלחמה אין 1870 און ניט צוריקגעקומען. זיין פרוי האָט זיך אומגעקערט קיין יעלינעווע און געוואָלט נאָך אַ מאָל חתונה האָבן, טענה׳־דיק, אַז איר מאַן יחזקאל איז גע׳הרג׳עט געוואָרן אין קריג. דער וויזשאנער רב האָט איר געגעבן אַ היתר. שפּעטער איז אָנגעקומען אַ בריוו פון מאַן, אַז ער איז אין פּאַריז.

פון ספר איז אויך צו זען, אַז זיין אָנקל ר׳ יהודה לייב איז געווען דיין ומו״ץ אין ראסיין.

סוף פאַרגאַנגענעם יאָרהונדערט איז געווען רב אין יעלינעווע הרב גאָלדנסאָן. ער האָט שפּעטער געהאַט זיינע רבנות־שטעלעס אין שיקאַגע און סט. לואיס, וואו ער איז נפטר געוואָרן.

*

וויזשאן איז אַן אַלטע יידישע קהילה, צום באַדויערן האָבן מיר אָבער ווייניק ידיעות וועגן אירע רבנים ביז 1905. אין ירושלימער „המאסף" (תרס״ג, חוברת א׳, ה׳) געפינען מיר מאמרים פון שמואל צבי בהגאון מו״ה משה ארי׳ הלוי ווינן[147] רב מוויזאן. מען קען אָננעמען, אַז דער דאָזיקער ר׳ שמואל צבי איז געווען רב אין וויזשאן אין די זיבעציקער יאָרן און ער ווערט דאָס מסתמא דערמאָנט אין ר׳ שלמה גאָרדאָנס „בנין שלמה וזכרון יעקב", ווען ער רעדט וועגן יעלינעווער יחזקאל בן יוסף. דעם וויזשאַנער רב׳ס נאָמען ווערט דאָרטן באַצייכנט מיט „הרה״ג רמ״א", און זיינען, משמעות, די ראשי־תבות פון ר׳ משה אריה (הלוי).

אָנהייב 20סטן יאָרהונדערט איז ר׳ שמואל צבי וויין געווען רב אין ניו־יאָרק.

*

אין פונסק איז אין די 50ער יאָרן געווען רב הרה״ג ר׳ יעקב־טוביה גאָלדבערג. 1864 איז ער געוואָרן ראש־ישיבה אין סואוואַלק. ער האָט געלערנט אין דער קיידאַנער ישיבה, וואו ער איז אויך אַ שטיקל צייט געווען ראש־ישיבה.

אין 1869 איז געשטאָרבן אין סואוואַלק איינער מיטן נאָמען ר׳ יעקב ווילאוונער.[148] ישראל־זלמן סטאראפּאלסקי שרייבט, אַז ער איז פריער געווען „אב״ד אין אַ קליין, נאָענט שטעטל". קען זיין, אַז ער איז געווען רב אין איינער פון די 9 שטעט אין סואוואַלקער געגנט.[149]

*

צום דאָזיקן קאפּיטל, מיינען מיר, דאַרפן אויך צו־געשריבן ווערן די נעמען פון די יעניקע, וועלכע זיינען געווען רבנים, דיינים וכו׳ אין אַנדערע מקומות, אָבער זיי שטאַמען פון סואוואַלק און אומגעגנט, אָדער פון אַזעלכע, וועלכע זיינען געווען רבנים, דיינים, מגידים אין סואוואַלקער אויסלענדישע חברות.

הרב הגאון ר׳ אריה לייב ב״ר אליעזר, וועלכער איז געווען רב אין סאסמאקין, לעטלאַנד, דערנאָך ר״מ אין דווינסק און צום סוף פיל יאָרן אין ראדין, איז אַ געבאָרענער אין ראַצק. לויט דער בקשה פון הרב הגאון ר׳ אברהם אבלי פּאָסוואָלער, איז ער געוואָרן מורה צדק אין ווילנע. ר׳ אריה לייב איז געווען אַ חבר אין לערנען מיט הגאון ר׳ יהודה בכרך, דעם אב״ד סייני, און תלמיד פון פּלאָצקער רב הגאון ר׳ אריה לייב צונץ. צוליב זיין שאַרפן קאָפּ האָט מען אים גערופן ר׳ לייב חריף. ער איז געווען דער איידעם פון צדיק און מקובל ר׳ גדליה, אב״ד אָסטרע. זיין זון ר׳ אברהם יששכר ראַצקער איז מערערע יאָרן געווען ר״מ אין דווינסק און וויטעבסק. ער איז געשטאָרבן אין 1890 אין סווענציאַן.

ר׳ אברהם יששכר׳ס זון, ר׳ צבי הירש ראַצקער, איז געווען רב אין ניי־סווענציאַן. ער איז דער מחבר פון „זרע אברהם" (קראקא, תרנ״א). אין „ילקוט אליעזר" פון אליעזר ראַנין (קובנה, תרע״א) געפינען זיך זיינע שאלות־ותשובות.[150–151]

הרב הגאון ר׳ שאול שאַפּיראָ, אַ געבאָרענער אין סוא־וואַלק, איז איבער 30 יאָר געווען רב אין סאַפּאָטקין, סואוואַלקער גובערניע. ער איז אַ תלמיד פון הגרי״ב און מען האָט אים גערופן ר׳ שאול חריף. נפטר געוואָרן אין סאַפּאָטקין אין 1887.

ר׳ נחום ליפּמאַן, געבאָרן אין 1848 אין סואוואַלק, איז אין 1870 אַוועק קיין לאָנדאָן, וואו ער איז געוואָרן הויפּט־משגיח איבער אַלע שוחטים אין שטאָט.[152]

הרב ר׳ משה חיים חיימזאָן, געבאָרן אין 1862 אין סואוואַלק, איז פון 1901 ביז 1911 געווען ראש בית־דין אין ענגלאַנד און פון 1911 ביז 1913 — ממלא־מקום פון רב הכולל אין ענגלאַנד. שפּעטער איז ער געוואָרן רב אין דער חברה „אורח חיים" אין ניו־יארק, וואו ער איז געשטאָרבן אין 1949 אין עלטער פון 87 יאָר. ר׳ משה חיים איז דער מחבר פון עטלעכע ספרים וועגן רעליגיעזע ענינים. ער האָט איבערגעזעצט אויף ענגליש דעם „משנה תורה" פון רמב״ם און אַנדערע ספרים. ער איז געווען אַ מומחה אין דער אַלטער און מיטלעלטערלעכער ליטע־ראַטור.[153]

הרב ר׳ צבי איזאקס, געוועזענער אב״ד יאָהאַניסבורג און רב ומטיף אין לאָנדאָן, איז געבאָרן געוואָרן 1860 אין סואַוואַלק.

147. גיכער: וויין. אין „המאסף" פון תרס״ד זיינען דאָ פיל שבחים פאַר אים און זיין פרוי חיה רוזא פאַר העלפן דעם זשורנאַל. דאָרטן איז אויך פאַראַן זיינס אַ המלצה פאַרן „המאסף".

148. אין אַן אַנדער אָרט: ווילנער.

149. „המגיד", 1869, נר. 48, הוספה.

150. „גדולת מרדכי", משה מרדכי ישראל ריבקינד, שיקאגא, 1904, ז׳ ד; „תולדות ישיבת היהודים בקורלאנד", ז׳ 130; יעוור. ענציקלאפעדיא, XII, ז׳ 336; „אוצר התמונות", ב. צ. אייזענ־שטאַדט, ניו־יארק, 1915, ז׳ 9; „תורה מציון", תרס״ה, חוברת ג׳.

151. דאָרטן.

152. „אהלי שם", ז׳ 454.

153. „הדאר", תש״ט, גל׳ ל׳; „דורות האחרונים", ב. צ. אייזענ־שטאַדט, ז׳ 156; „חכמת ישראל במערב־אירופה", עורך: ד״ר שמעון פדרבוש, ניו־יורק, תשי״ט, ע׳ 510.
The Jewish Universal Encyclopedia, p. 509.

הרב ר׳ ישראל יוסף בערלין, געבאָרן 1860 אין מאַ־טיסלאַוו, איז געווען רב אין „משכן ישראל אנשי סובאלק" אין ניו־יאָרק. אין 1895 איז דאָרטן געווען רב ר׳ דובער אַבראַמאָוויץ.[154]

אין מיטן די ניינציקער יאָרן איז „רב לעדת אנשי סובאלק" אין שיקאַגע געווען ר׳ יוסף קאָמיסאַרסקי, וועלכער איז געבאָרן געוואָרן 1831 אין פיליפּאָווע. 1884 איז ער געקומען קיין אַמעריקע. ער איז מחבר פון אַ ריי חיבורים.[154*] אויף „שומר אמונים" פון חיים יחיאל אָשרי (באַלטימאָר, תרנ"ו) איז פאַראַן זיין הסכמה.

הרה"ג ר׳ אברהם אליעזר אַלפּערשיין איז פון 1884 ביז 1899 געווען רב אין „בית הכנסת סובאלק" פון שיקאַגע. ער איז געבאָרן 1853 אין קאָברין.[155]

ר׳ שמואל קלמן מעלינעק איז אין 1894 געוואָרן אַ מגיד־מישרים אין לאָנדאָנער חברה „פועלי צדק בני סובאַלק".

הרה"ג ר׳ ישראל איזאַקסאָן איז אָנהייב היינטיקן יאָר־הונדערט געווען רב אין גרויסן בית־הכנסת פון די סוא־וואַלקער אין ניו־יאָרק „כל ישראל אנשי פולין.[156]

פון 1906 ביז 1922 האָט דער זעלביקער בית־הכנסת געהאַט פאַר אַ רב ר׳ מרדכי דאָקטאָר, מחבר פון 2 בענד „קובץ נאומים לזמנים, לענינים ולמקרים שונים בחיי הלאום, המשפחה והיהדות" (ניו־יאָרק, תרפ"ב). זיין פאָטער ר׳ צבי־הירש ב"ר שמריה האָט געשטאַמט פון נאָוואַראַדעק. דעם פאָטערס אמת׳ער נאָמען איז געווען רויט, אָבער צוליב פּריזיוו־ענינים איז דער זון געוואָרן „דאָקטאָר". ר׳ מרדכי׳ס קינדער זיינען געשטאָרבן אין סואוואַלק בעת דער דאָרטיקער גרויסער סקאַרלאַטין־עפּידעמיע אין 1900—1901. נאָך דער פּטירה פון הרב מרדכי דאקטאר איז זיין רבי׳צין מלכה אַוועק צוריק קיין סואוואַלק און זי איז שפּעטער אומגעקומען פון די נאַציס אין ביאלא־פּאדלאסק, הי"ד.

הרב הגאון ר׳ שבתי סופר איז אין 1904 געווען רב אין „מחזיקי תורה אנשי סייניער".[157]

הרב הגאון ר׳ חיים האַלידיצקי איז געווען רב אין דער שול „אנשי סיניער ואנשי ווילנא בניו־יאָרק.[158] אָנהייב צוואַנציקסטן יאָרהונדערט איז דאָרטן געווען מגיד ר׳ ישעיה צבי אבנר.[159]

הרב הגאון ר׳ מעשיל, אב"ד ווישקעס, איז געווען באַקאַנט מיטן נאָמען „סואוואַלקער עילוי". ער איז געווען דער שווער פון הרה"ג ר׳ צבי־הירש ימיני, אב"ד ווילאָן.[160]

ר׳ אליעזר ב"ר שמואל ראנין, מו"צ אין ניישטאָט, ליטע, אַ געבאָרענער אין קאָרעץ, האָט לאַנגע יאָרן געלעבט אין סייני.[161] ער איז דער מחבר פון „ילקוט אליעזר" (קובנה, תרע"א) און „שיח אליעזר" (ווילנא, תרס"ו).

הרה"ג ר׳ זאב־חיים וויין, אַ געבאָרענער אין ראַצק אין 1905, איז פון 1939 רב אין בית־המדרש הגדול פון שיקאַגע. הגאון ר׳ מרדכי, אב"ד קיבאַרט, ליטע, איז געווען זיין זיידע.[162]

הרב הגאון ר׳ מרדכי קרימער, רב אויפן שאָסייבאַרג אין קאָוונע, איז געבאָרן אין סואוואַלק אין 1897. ער האָט געטיילט דעם ביטערן גורל פון אַלע קאָוונער יידן.

הרה"ג ר׳ אפרים צבי מינזבערג, אַ געבאָרענער אין ליפּסק, סואוואַלקער גובערניע, האָט אָנהייב איצטיקן יאָרהונדערט געלערנט דריי יאָר אין דער תלמוד־תורה וישיבה פון סואוואַלק ביי הרב צבי־הירש רעזניק, הרב משה לערנער און הרב משה שטערמאַן. ער איז געווען רב אין עטלעכע קהילות אין רוסלאַנד און שפּעטער אין אַמעריקע.

הרה"ג ר׳ מאיר־צבי לוי, וועלכער איז פון 1902 געווען רב אין טאָראָנטאָ, האָט זיין גרסא דינקותא באַ־קומען אין סואוואַלקער תלמוד־תורה וישיבה ביים ראש־ישיבה הרב ר׳ טוביה גאָלדבערג.

הרב הגאון ר׳ מרדכי יצחק עפּשטיין, אב"ד זיים, ליטע, און שעיפעלד, אַמעריקע, האָט פיר יאָר געלערנט אין סואוואַלק.

ר׳ משה חיים ראַצקער איז געווען מו"צ אין איינער פון די קהילות אין פראַנקפורט ביים מיין.[163]

הרב הגאון ר׳ אהרן טשארני, איצטיקער רב און באיאן, ניו־דזשוירזי, איז אַן איידעם פון חיה־ביילע דא־לאָוויטש, דער טאָכטער פון ר׳ אליעזר צבי און קלאַרע אפענהיים פון ראצק.

דער איצטיקער רב הכולל פון מעקסיקע ר׳ דוד שלמה ראַפאַלין איז געבאָרן געוואָרן אין פּונסק אין 1899. ער האָט געלערנט אין סואוואַלקער און סלאַבאָדקער ישיבות. פון 1922 איז ער געווען 3 יאָר רב הכולל אין קובאַ.*[163]

אַ משפחה־שייכות צו סואוואַלק האָט געהאַט דער ביאַליסטאָקער רב הגאון אליקום געציל מאיר, וואָס זיין סואוואַלקער אייניקל משה יהושע ב"ר בצלאל יהודה פאבראביניק האָט אָפּגעדרוקט זיין ספר „בית אליקום" (ווארשא, תרמ"ו).

ביי דער געלעגנהייט זאָל דאָ דערמאָנט ווערן איינער, וואָס כאָטש ער איז ניט קיין רב און ניט קיין דיין, האָט ער אָבער אַ חלק אין איינעם פון די גראַנדיעזסטע תורה־מוסדות אין אמעריקע — ר׳ יהונתן שעפּף, זון פון ר׳

---

154. „העברי", 1895, נר׳ 13; „לתולדות ישראל באמריקה", ב. צ. אייזענשטאַדט, ניו־יארק, תרע"ז, ע׳ ד׳.

154*. "History of the Jews in Chicago", H. L. Meites, New-York, 1924, p. 556.

155. „תולדות אנשי שם", א. ראנד, ע׳ 3.

156. „אהלי שם", ז"ז 306, 458.

157. „המאסף", ירושלים, תרס"ד.

158. „דורות האחרונים", ז׳ 297.

159. „מגדל דוד", שמואל דוד סאבעל, ניו־יארק, תרס"ז, פּרענו־מעראַנטן־רשימה.

160. „אהלי שם", ז׳ 59.

161. דאָס איז צו זען פון זיינס אַן אָפּשייד־ברכה אין פאָרעם פון אַ ליד, פאַרעפנטלעכט אין „תשובות מנחם", מנחם מענדיל פּנחס פּערעוואזניק, ירושלים.

162. „תולדות אנשי שם", א. ראַנד, ז׳ 42.

163. „דעת מרדכי", חלק א׳, מרדכי יצחק אייזיק ראבינאוויץ, קיידאן, תרצ"ט, סימן ל"ג.

163*. „בויער פון אַ ישוב", ל. פאָרעם, מעקסיקע, 1947, ז׳ 108.

שמערל שערעשעווסקי, וואָס האָט געהאָלפן גרינדן די „ישיבת רבנו יצחק אלחנן" אין ניו־יאָרק. ער איז אַליין אַ געבאָרענער אין סואוואַלקער גובערניע (דאָרף שצעב־רא) און האָט 5 יאָר געלערנט אין דער ישיבה פון סואוואַלק.

די רבנים־משפחה אפרתי

דער קאַפּיטל וועגן סואוואַלקער רבנים וועט ניט זיין פאַרענדיקט, אויב מען זאָל צו אים ניט צוגעבן עפּעס וועגן דער רבנים־משפּחה אפרתי, וואָס איז בעיקר אַ סואוואַלקישע.

הרב ר׳ אליעזר אפרתי איז אַ געבאָרענער אין סואוואַלק (אַן ערך 1846). זיין פאָטער, ר׳ בן־ציון, איז אַ סואוואַלקער נגיד. זיין מאַמע, יענטע, איז די טאָכטער פון סואוואַלקער גביר ר׳ אריה־לייב ביאַליסטאָצקי, אַ דאָרטיקער גביר׳ישער משפּחה. ר׳ בן־ציון׳ס ברודער, ר׳ מנחם־מענדל, האָט געלעבט אין קאַלוואַריע.[164] זיין איינ־ציקע שוועסטער, שרה פּערל, האָט חתונה געהאט מיט משה־דוב פריד פון לאזדיי. ר׳ שמואל־יוסף יערוזא־לימסקי, אַן אַלטער סואוואַלקער תושב, איז געווען זיין עלטער־אָנקל.[165]

ר׳ אליעזר אפרתי האָט לאַנגע יאָרן געלעבט אין בריסק דליטא און דערנאָך געווען אַ תושב אין קאָוונע. ער איז דער מחבר פון די ספרים ׳אבן ציון" (ווארשא, 1866, חלק א׳) און „דור ודורשיו" (ווילנא, תרמ"ט).[166]

אויך דער זון פון ר׳ מנחם־מענדל אפרתי, דעם ברודער פון ר׳ בן־ציון, האָט געהייסן אליעזר. ער האָט אַ סך יאָרן געלעבט אין שאַוול, וואו ער איז געווען אין דער צווייטער העלפט פון פאַרגאַנגענעם יאָרהונדערט איינער פון די חשוב׳סטע טובי העיר. זיין אָנקל, ר׳ דוד טעבלי, רופט אים „הגביר והליטעראט משאַוויל".

דער פּאר פון סואוואַלקער אפרתי׳ס איז ר׳ אליעזר׳ס אָנקל הרה"ג ר׳ דוד טעבלי אפרתי, באקאנט אונטערן נאָמען ר׳ דוד־טעבלי מוויטעבסק.

ר׳ דוד טעבלי אפרתי איז געבאָרן 1850 אין מע־רעטש,[166*] סואוואַלקער גובערניע. זיין פאָטער, ר׳ אברהם, שטאַמט פון ווילקאָווישק, סואוואַלקער גוב., און איז דער זון פון הגאון ר׳ לייזער פּרוזינער. ר׳ דוד טעבליס עלטער־זיידע איז דער גאון ר׳ חנוך הענעך פון קאל־וואריע, דער זון פון גאון עולם ר׳ יהודה יסו"ד. ר׳ דוד־טעבלי אפרתי איז משפחה׳דיק געבונדן מיט ר׳ דוד־טעבלי בריסקער (עלטער־זיידע), מיט ר׳ דוד־טעבלי פון בראָדי, אבד"ק הארחוב וליסא און מיט ר׳ דוד טעבלי ליפשיץ פון סלאָנים.[167]

ר׳ דוד טעבלי אפרתי האָט צו 14 יאָר שוין געהאַט אָנגעשריבן אַ חיבור „דלתות זהב". צו 15 יאָר זיינען זיינע מאמרים געדרוקט געוואָרן אין „הלבנון". אין 1873 איז ער פלוצעם אַרעסטירט געוואָרן צוליב אַ מסירה („נתפשתי בכף מלשני בסתר"). אין אַ יאָר אַרום איז ער געפונען געוואָרן אומשולדיק.[168]

ר׳ דוד טעבלי אפרתי איז דער מחבר פון די ספרים און פירושים:

1) „דברי דוד", בערלין, תרל"ה.
2) „יד דוד טעבלי", לעמבערג, תר"מ (מיט קונטרס „שתילי זיתים").
3) „מגדול דוד", מאינץ, תרל"ב.
4) „מאירת עינים", קונטרס.
5) „קהלת דוד האפרתי", בערלין, תרמ"ד.
6) "שמענוה באפרת", קונטרס.
7) „שתילי דוד" און ׳קול דוד" (אין „נטעי אברהם").
8) „תולדות אנשי שם", ווארשא, תרל"ה.
9) „מטעי אפרתי", פּרעמישלא, תרמ"ב.

אין „חיי יעקב" פון חיים יעקב לנדא (ווילנא, תרע"ג, חלק א׳) ווערן געבראַכט מערערע שאלות־ותשובות פון ר׳ ד"ט אפרתי.

ר׳ דוד טעבליס הסכמות געפינען זיך אין:

1) „קנה אברהם", אברהם אביש, ווארשא, תרמ"ד.
2) „מלחמת אהרן", אהרן פרידמאן, ווילנא, תר"מ.
3) „המדריך", אברהם בנימין זינגער, פּרעסבורג, תרמ"ב.

ר׳ דוד טעבלי אפרתי האָט רעדאַגירט דעם „עץ החיים" (לעמבערג, 1881, בערלין, 1884), דעם „התנובה" און „יגדיל תורה" (אָדעס).

ר׳ ד"ט האָט געלאָזן אין כתב־יד עטלעכע חיבורים: „גפן אדרת", „ייטב לב" אויף משניות און אַ גרויסן ספר אויפן „זהר".[168*]

הרב אפרתי איז געווען אַ הייסער חובב־ציון. אין וויטעבסק איז ער געווען אַקטיוו פאַר חיבת־ציון. ד"ר חיים זשיטלאָווסקי, וועלכער האָט דעמאָלט אויך געלעבט אין וויטעבסק און דאַן געווען קעגן ישוב ארץ־ישראל, דערמאָנט אים אין זיינע זכרונות פון יענער תקופה.

ר׳ דוד טעבלי איז נפטר געוואָרן אין פראַנקפורט ביים מיין אין זיין עכטער בליצייט — צו 34 יאָר.[169]

---

164. אויף דער פּרענומעראַנטן־רשימה פון „פרדס החכמה" (סדיל־קאב, 1836) געפינט זיך זיין נאָמען.

165. שמואל יוסף יערוזאַלימסקי איז געווען אַ ברודער פון ר׳ אריה לייב ביאַליסטאָצקי, נאָר פון „סגולה" וועגן, פאַרן פּריזיוו, משמעות, האָט איין ברודער געאַנדערשט זיין פאַמיליע־נאָמען. יצחק עטינגער פון סואוואַלק איז געווען יערוזאַלימסקיס איידעם.

166. די געבראַכטע ידיעות וועגן אים זיינען גענומען פון זיינע ספרים.

166*. „ענציקל. יודאַאיקא גיט אָן זיין געבוירן־אָרט — האָראָדאָק, אָבער ר׳ דוד טעבלי אליין שרייבט אין זיין „תולדות אנשי שם": „מרץ [מערעטש] עיר מולדתי".

167. אין „עיר תהלה" פון אריה ליב פיינשטיין (ווארשא, 1886, זז׳ 168, 179) זיינען פאַראַן עטלעכע בריוו פון ר׳ ד"ט אפרתי, אין וועלכע עס ווערט באריכות אויסגערעכנט זיין יחוס ביז אין די ווייטע דורות אריין.

168. „אנשי שם", ח. בראווערמאן, ווארשא, תרנ"ב; ענציקל. יודאַ־איקא און ר׳ דוד־טעבליס ספרים.

168*. „האסיף", ווארשא, תרמ"ו, ז׳ 754.

169. חידושי־תורה פון זיין פּלימעניק ישראל יצחק האפרתי געפינען זיך אין „הצופה בארץ החדשה" (ניו־יארק, 1871, נר׳. 43, 44 א"אנד).

שריפטשטעלערס

סואוואַלק און אירע ארומיקע 9 שטעטלעך האָבן דער העברעאיש־יידישער ליטעראַטור ניט געגעבן קיין גלאַנץ נעמען, פון דאָרטן שטאַמען אָבער שריפטשטעלערס, וואָס האָבן, יעדער לויט זיין טאַלאַנט, צוגעטראָגן זייער חלק צו דער יידישער און בעיקר העברעאישער שאַפונג פון 19טן יאָרהונדערט. טייל פון זיי האָבן אויך געשריבן אין אַנדערע שפּראַכן.

יוסף שיינהאק

איינער פון די עלטסטע סואוואַלקער העברעאישע שרייבערס איז יוסף שיינהאק,[1] געבאָרן אין 1812. זיין פאָטערס נאָמען איז בנימין־דוב, זיין מוטערס — שרה־רחל פון סטאַוויסק. שיינהאק שטאַמט פון טיקטין, אָבער ער איז, משמעות, אין זיינע יונגע יאָרן אַוועק קיין סואוואַלק, וואו ער האָט געלעבט די מערסטע צייט ביז זיין טויט. איינער פון די סואוואַלקער ראשי־הקהל, משה קראַקאָווסקי, ווי ס׳איז צו זען פון דער פרענומעראַנטן־רשימה אין שיינהאָקס „ספר המלואים", איז געווען זיין שוואָגער, און קען זיין, אַז נאָך דער חתונה מיט קראַ־קאָווסקיס שוועסטער האָט ער זיך באַזעצט אין סוא־וואַלק. דער פאַקט אַז אַלע זיינע ספרים זיינען אַרויס־געגעבן געוואָרן בעת זיין אויפהאַלט אין סואוואַלק, איז אַ סימן, אַז טיקטין האָט ער פאַרלאָזט יונגערהייט. אין זיין „תולדות הארץ", וואָס איז דערשינען אין 1841, שרייבט ער אויפן שער־בלאַט: „מילידי טיקטין המתגורר בסובאלק". פון דער הקדמה (ז׳ כ״ח) אין זעלביקן ספר איז צו זען, אַז שוין אין 1840 האָט ער געלעבט אין סואוואַלק. צו 27—28 יאָר, בכן, האָט שיינהאָק שוין זיכער געוואוינט אין סואוואַלק — און אפשר נאָך פריער.

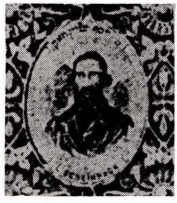

יוסף שיינהאק

צוליב די ענינים פון זיינע ביכער פלעגט שיינהאָק פאָרן קיין וואַרשע, וואו ער פלעגט אָפט פאַרברענגען ניט קיין קורצע צייט. די פאַמיליע איז תמיד פאַרבליבן אין סואוואַלק. אין דער הקדמה פון זיין „המשביר" דאַנקט ער זיין שוואָגער משה קראַקאָווסקי, „וואָס האָט אויפגעפאַסט אויף די ענינים פון מיין הויז און מיינע קינדער אין דער גאַנצער צייט, וואָס איך האָב זיך געפונען אין וואַרשע". פון דעם איז צו זען, אַז די אַלע, וועלכע ריידן וועגן שיינהאָקן ווי וועגן אַ „וואַרשעווער משכיל", מאַכן אַ טעות.

שיינהאָק האָט געקענט פיל שפּראַכן (גריכיש, לאַטיין, אַראַביש, אַראַמיש א״אנד.), ווייל אָן אַ גרויסער לשונות־קענטעניש וואָלט ער אַ טייל פון זיינע ביכער ניט געקענט שרייבן. צי האָט ער די שפּראַכן ערגעץ־וואו און ביי עמעצן געלערנט אָדער ער איז געווען אַן אויסער־געוויינלעך־פעאיקער אויטאָדידאַקט — איז אונדז ניט באקאנט.

אין זיין „תולדות הארץ" (ווארשא, תר״א) קלערט שיינהאק אויף די „פּלאי יוצר בראשית", לויטן אויסדרוק פון הגאון ר׳ יצחק־אייזיק חבר אין זיין הסכמה. דאָס איז איינס פון די ערשטע נאַטור־וויסנשאַפטלעכע ביכער אויף עברית.

פישל לחובר, דער באוואוסטער העברעאישער ליטע־ראַטור־קריטיקער, שרייבט: „פון די ערשטע, וואָס האָבן פיל פאַרשפּרייט דאָס וויסן וועגן וועלט און נאַטור צווישן די העברעאישע לייענערס, איז אויך געווען יוסף שיינהאק פון סואוואַלק".[2]

שיינהאקס „ספר המשביר או ערוך החדש" (ווארשא, 1858) דערקלערט די וואָרצלען פון די ווערטער אין תנ״ך, ש״ס, מדרשים וכו׳, זיי פאַרגלייכנדיק מיט אַ ריי אַנדערע שפּראַכן.[3] זיין „ספר המלואים או משביר החדש" (ווארשא, 1867) איז אַ המשך פון פריערדיקן בוך. אויפן לעצטן ספר געפינען זיך הסכמות פון די גאונים ר׳ יצחק־אלחנן, ר׳ שמואל אביגדור תוספאה פון קארלין א״אנד.

אַ ריי באַוואוסטע שרייבערס פון זיין צייט, ווי ש. י. פין, למשל, האָבן שטאַרק גערימט שיינהאקס ספרים.[4]

ס׳איז ניט געווען קיין גרויסע גוזמא אין דער ידיעה פון י. ז. סטאַראָפּאָלסקי וועגן שיינהאָקס טויט, אַז ס׳איז געשטאָרבן „הרב החכם הכולל המבקר הגדול המפורסם".[5] שיינהאָק איז געשטאָרבן אין 1870 און דער סואוואַלקער רב הרב הגאון ר׳ אליעזר שמחה ראַבינאָוויץ האָט אים מספּיד געווען.

שיינהאָק איז בשעתו געווען אַזוי באַקאַנט, אַז אויף

1. ניט שיינהאך, ווי אַנדערע שרייבן בטעות.

2. „תולדות הספרות העברית החדשה", ספר ב׳, חלק ב׳, תל־אביב, תש״ז.

3. אין „המגיד" פון 1857, נר׳ 13, איז דאָ שיינהאקס אַן אויפ־רוף־אַנאָנס וועגן דאָזיקן בוך אונטערן נאָמען „שמעו נבונים מלי".

4. „שפה לנאמנים", ש. י. פין, ווילנא, תרמ״א, ע׳ 167. — שיינ־האָק האָט פאַרעפנטלעכט אין העברעאישע צייטשריפטן אַ ריי דערקלערונגען און הערות צו שווערע פסוקים אין תנ״ך און מימרות אין ש״ס, ווי, למשל, אין „הכרמל", תרכ״א, נר׳ 28 („הגהה בש״ס"), נר׳ 29 („באור מקראי קדש") און אַנדערע.

5. „המגיד", 1879, נר׳ 49. — אין בריוושטעלער „כתב יושר החדש" (ווארשא, תרל״א) ווערן עטלעכע שיינהאקס בריוו געבראַכט ווי אַ מוסטער.

אַ קאָלעקטיוו בילד „תמונות חכמי וסופרי ישראל", פאָטאָגראַפיעס פון די באַרימטסטע יידישע געלערנטע און שריפשטעלערס פון אַמאָליקן רוסלאַנד, איז דאָ אויך זיין בילד.[6] דאָס בילד איז איצט אַ יקר־המציאות.

אין דער פּרענומעראַנטן־רשימה פון זיין „ספר המלואים" רופט י. שיינהאָק אָן איינעם „בני ר' שמואל שיינהאק". דער דאָזיקער שמואל האָט ארויסגעגעבן „איוב" (ווארשא, תרנ"ו) און „משלי" (ווארשא, תרנ"ה) מיט זיינע פירושים. ער איז געבאָרן געוואָרן אין 1835 און געשטאָרבן אין 1913.

אין סטאַוויסק האָט געלעבט שיינהאָקס ברודער זבולון אריה־לייב.

יהודה לייב פּאַראַדיסטאַל[7]

איינער פון די אינטערעסאַנטע העברעאישע שריפט־שטעלערס פון סואוואַלק איז יהודה־לייב פּאַראַדיסטאַל. צום באַדויערן, זיינען דאָ ווייניק ידיעות וועגן זיין לעבן. דאָס איינציקע, וואָס מיר ווייסן וועגן זיין אָפּשטאַם, איז צו געפינען אין דער הקדמה פון זיין בוך „מערכת מכתבים"[8] (ווארשא, 1853). דאָרטן שרייבט פּאַראַדיסטאַל, אַז „איך בין געבאָרן געוואָרן אין אַ קליין דאָרף פון אַ ליטווישן קרייז (מחוז), און מיט די יינגלעך פון די דאָרפסלייט האָב איך זיך געשפּילט (היה בריתי), ביז איך בין אַלט געוואָרן 14 יאָר". ער איז געבאָרן, הייסט עס, אין אַ ליטוויש דאָרף, וואָס איז געלעגן, משמעות, אין סואוואַלקער געגנט אָדער נאָענט צו איר. אין 1841 איז פּאַראַדיסטאַל שוין געווען אין סואוואַלק, ווייל צווישן די סואוואַלקער פּרענומעראַנטן אויף שיינהאָקס „תולדות הארץ", וואָס איז אַרויס אין יענעם יאָר, געפינט זיך זיין נאָמען.

אין 1862[9] האָט פּאַראַדיסטאַל געגרינדעט אין סואוואַלק די ערשטע העברעאישע שול. אין 1864 האָט זיין שול נאָך גוט פּראָגרעסירט. דאַרף מען משער זיין, אַז ביז אַן ערך סוף זעכציקער יאָרן האָט פּאַראַדיסטאַל נאָך זיכער געלעבט אין סואוואַלק. ער איז דערנאָך אריבער קיין וואַרשע, אָבער ווען און ווי לאַנג ער איז דאָרטן געווען, ווייסן מיר ניט. קלאָר איז נאָר, אַז זיינע ביכער האָט ער געשריבן אין סואוואַלק און ניט אין וואַרשע.

נאָך איידער פּאַראַדיסטאַל האָט געעפנט זיין העברעאישע שול אין סואוואַלק, האָט ער דאָרטן יאָרן פריער זיך פאַרנומען מיט געבן „שטונדן" אויף דייטש, פראַנצויזיש און העברעאיש. די דאָזיקע שפּראַכן האָט אין 1854—1857 געלערנט ביי אים אין סואוואַלק די העברעאישע שריפטשטעלערין מרים מאַרקעל־מאָזעסזאָן.[10]

ווען איז פּאַראַדיסטאַל געבאָרן געוואָרן? די דאַטע איז ניט באַקאַנט, אָבער מיר זיינען זיך משער, אַז דאָס דאַרף זיין צווישן 1815 און 1820. מיר טוען דאָס אויפן סמך פון דעם, וואָס זיין נאָמען געפינט זיך צווישן די פּרענומעראַנטן אויף א. ב. גאָטלאָבערס „פרחי האביב", וואָס איז אַרויס אין 1837, — און ס'לייגט זיך ניט אויפן שכל, אַז גאָר אַ יונגער יינגל אין סואוואַלק אָדער אין אַ דערבייאיק שטעטל זאָל זיך דעמאָלט פּרענומערירן אויף גאָטלאָבערס אַ בוך.

וואָס פאַר אַן אָרט פּאַראַדיסטאַל האָט פאַרנומען אין דעם גרויסן יידישן צענטער פון ווארשע, קענען מיר לערנען פון די רייד פון ד"ר יעקב שאַצקי: „צו די גאָר פיינע העברעאיסטן אין וואַרשע איז געווען פאַררעכנט דער מחבר פון אַ העברעאישן בריוון־שטעלער (1853) יהודה־לייב פּאַראַדיסטאַל, אַ סואוואַלקער ייד, איידעם פון דניאל נייפילדן, שפּעטערדיקן רעדאַקטאַר פון דער „יוטצענקא".

פּאַראַדיסטאַל איז אָן ספק געווען פון די „גאָר פיינע העברעאיסטן" ניט נאָר אין ווארשע אַליין. ווען מען לייענט זיינע ביכער, קען מען זיך ניט אָפּוואונדערן פון דער ריינקייט און קלאָרקייט פון זיין העברעאיש אין אַ צייט, ווען לשון־קודש איז געווען פאַרטרונקען אין אַ ים פון מליצות. אפילו די שירים, וואָס ער גיט צום סוף פון „מערכת מכתבים", וואָס זיינען שוין מערער מליצה'דיק, זיינען אויך מיט אַ מאָס, פאַר יענער צייט, און זיינען ווייט פון דעם „אץ קוצץ לקצץ", וואָס מען האָט אָנגעטראָפן אין אַ „המליץ", אַ „הצפירה" א"אנד. אפילו די פּונקטואַציע זיינע איז פיל אָפּגעהיטער, ווי אין אַנדערע העברעאישע חיבורים.

אַ צווייט ווערק זיינס איז געווען „זכר רב" (ווילנא, 1863), וואָס זיין מחבר איז געווען ר' בנימין מוספיא הספרדי און פּאַראַדיסטאַל האָט עס באארבעט. אין דער הקדמה פּרואווט ער אויפקלערן, פאַרוואָס ניט אַלע יידן פאַרשטייען העברעאיש.

יוסף בריל („איוב") ממינסק האָט אין 1878 געפירט אַ וויכוח וועגן י. ל. פּאַראַדיסטאַלס דקדוק.[12]

אין „המגיד" פון 1858 (נר' 43) איז דאָ פּאַראַדיסטאַלס אַ נעקראָלאָג אויף יהודה לייב ראָזנטאַל, דעם באַוואוסטן גביר און כלל־טוער פון פּעטערבורג.[13]

---

6. „פון יאָר צו יאָר", רעדאַגירט פון מ. שאַליט, ווארשע, 1926, ז' 74.
7. האָט אָפט פאַרהעברעאישט זיין נאָמען: פּרדס־טל.
8. די קאָרעספּאָנדענטן האָבן געשריבן פאַלש: „מערכת כתבים".
9. זע קאפּיטל „השכלה און חינוך".
10. „צרור אגרות יל"ג אל מרים מארקל־מאָזעסזאָהן", ע"י אברהם יערי, ירושלים, תרצ"ז; דזשואיש ענציקל., IX, ז' 95.
11. „געשיכטע פון יידן אין ווארשע, באוד II, ניו־יארק, 1948, ז' 129.
12. „אספת חכמים", קעניגסבערג, איר, תרל"ח, ע' 133.
13. אין „המגיד" פון 1866 האָט איינער אַן אהרן פּאַראַדיסטאַל געדרוקט קאָרעספּאָנדענציעס פו מעמפיס, טענעסי. היות ער חתמ'עט זיך אהרן ב"ר יהודה ליב קען מען משער זיין, אַז דאָס איז טאַקע פּאַראַדיסטאַלס אַ זון. — דער דאָזיקער פּאַראַדיסטאַל איז געווען דער ערשטער חזן פון דער שול „אוהבי שלום מאַריאַמפּאָל" אין שיקאגע. ער איז געווען אַ ייד אַ משכיל און איינער פון די גרינדערס „דורשי ספרות עברית" אין שיקאגע („פנקס שיקאגו", שיקאגו, תש"ב, ע' כ"ה). דער פאַקט, וואָס ער איז געווען חזן אין אַ שול פון יידן פון מאַריאַמפּאָל, סואוואַלקער געגנט, באווייזט גאַנץ קלאָר זיין קרובה'שאַפט צו י. ל. פּאַראַדיסטאַל.

יצחק זיבענבערגער

איינער פון די חשוב׳ע העברעאישע שריפטשטעלערס סוף ערשטער און אָנהייב צווייטער העלפט פון 19טן יאָרהונדערט איז געווען יצחק בן דוד זיבענבערגער. אָבער מאָדנע איבער מאָדנע: דער דאָזיקער וויכטיקער שרייבער איז זעלטן דערמאָנט אין אַ יידישער ענציקלאָ־פּעדיע.[14] און מיר האָבן טאַקע וועגן אים (אויך) גאָר מאָגערע ידיעות.

דר. י. שאַצקי שרייבט, אַז זיבענבערגער איז געבאָרן געוואָרן אין 1803[15] און אַז ער איז געווען „דער סאַמע פּאָפּולערסטער משכילישער מחבר אין וואַרשע" אין זיין צייט. ער גיט אויך איבער, אַז זיבענבערגער איז געווען אַ לערער, אַז קיינער האָט ניט געוואוסט זיין אמת׳ן נאָמען און מען האָט אים גערופן ר׳ איציקל דער בעל דקדוק.[16]

דר. שאַצקי גיט ניט אָן זיין אָפּשטאַמיקייט, אָבער אפרים דיינארד, וועלכער איז אין לעצטען פערטל פון 19טן יאָרהונדערט ארומגעפאָרן איבער מזרח־אייראָפּע און זיך געטראָפן מיט אַ סך דאָרטיקע יידישע שרייבערס און קולטור־טוערס, שרייבט, אַז זיבענבערגער איז פון סואוואַלק (אָדער אין סואוואַלק).[17] קלאָר איז, אַז ער איז געבאָרן אין וואַרשע, ווי דאָס איז צו זען פון דער הקדמה אין זיין „מעגל ישר" (ווארשא, 1850), וואו ער שרייבט, אַז ער איז „אחד מילידי ווארשויא", און אַ געוויסע צייט האָט ער געלעבט אין סואוואַלק.

„מעגל ישר" איז אַ דקדוק בוך, וואָס האָט געהאַט דריי אויסגאַבעס. צום סוף פון בוך גייען „ספורים" אויף „יודיש־דייטש". שפּראַכלעך איז פּאַראַדיסטאַלס העברע־איש שענער און ריינער.

דאָס וויכטיקסטע ווערק פון זיבענבערגערן איז זיין „אוצר השרשים הכללי" (ווארשא, תר"ו, תר"י, תרכ"ג), וואָס קלערט אויף די שפּראַכוואָרצלען פון עברית, ארמית וכו׳ אין תנ"ך און תלמוד. דער אָנגעזאָגטער פערטער טייל פון בוך איז ניט דערשינען. דאָס בוך איז דריי מאָל גרעסער, ווי בן־זאב׳ס.[18]

זיבענבערגער רופט זיך אויך זיבענבערג און זיבענ־בירגען, ווי, למשל, אין זיינע הערות צו „מגלת יהודית" (ווארשא, 1840). ער האָט אויך אַרויסגעגעבן מיט פּירושים און הגהות דעם „ספר ברוך ותפלת מנשה ותפלת עזריה", נעתק ללשון הקודש ומתורגם לל"א [לשון אשכנז] (ווארשא, תר"א), דעם „חיי טוביה" (ווארשא, 1839) און „ספרי מכבי" (ווארשא, 1843).

יצחק זיבענבערגער איז געשטאָרבן ט׳ ניסן, תרל"ט.[19]

יוסף פינקלשטיין

אַ לחלוטין אומבאוואוסטער פון סואוואַלקער געגנט איז יוסף פינקלשטיין, וועלכער האָט אויסגעוואַנדערט אָנהייב פערציקער יאָרן קיין אונגאַרן. אויף זיין ספר „מקורי מנהגים" (אמשטרדם, תרי"ג) ווערט אָנגעגעבן דער מחבר „מק"ק מישקאָלטץ", ווייל דאָרטן, משמעות, האָט ער געלעבט.[20] אַ צווייטע אויסגאַבע איז דערשינען אין ווארשע (תרל"ד).

יוסף פינקלשטיין איז געווען אַ קוזין פון באקאנטן סואוואַלקער חובב־ציון ר׳ מרדכי־אליעזר אַלטשולער.[21] זיין מוטער האָט געוואוינט אין מאריאמפּאָל.

ט"ף שאפּירא

פון די באוואוסטסטע העברעאישע שרייבערס פון סואוואַלקער געגנט אין דער באַשריבענער תקופה איז געווען ט"ף (טוביה פּסח) שאפּירא.

ט"ף שאפּירא איז געבאָרן אין סייני אין 1845. זיין פאָטער ר׳ מאיר הלוי, אַ חשוב׳ער בעל־הבית און בן־תורה, האָט אין די פופציקער יאָרן זיך אַריבערגעקליבן קיין פיליפּאָווע. ער האָט פיל ארומגעוואַנדערט איבער אייראפּע. געווען לערער אין זאַקראַצין, וולאַצלאַוועק, פּלאָצק. אַ ריי יאָרן האָט ער זיך הצלחה׳דיק פאַרנומען מיט פּעדאַגאָגישער אַרבעט אין לאָדז. אין 1874 האָט שאפּירא געשאַפן אין סייני אַ שול, וואָס האָט געהאט אַ שם, אָבער ניט קיין יאָרן. אין 1881 איז ער געקומען קיין אַמעריקע. ער האָט זיך דאָרטן ניט געקענט איינלעבן און דאָס לאַנד פאַרלאָזן.[22]

פון סוף זעכציקער יאָרן איז ט"ף שאפּירא געוואָרן אַן אַקטיווער קעמפער פאַר השכלה און העברעאיש. זיינע „מכתבים מפולין", ביחוד וועגן העברעאישן חינוך אין רוסלאַנד, האָבן בשעתם געמאַכט אַ שטאַרקן רושם.

ט"ף שפּירא האָט געפירט אַן אָפטע קאָרעספּאָנדענץ מיט די גרעסטע משכילים פון זיין צייט: פּ. סמאלענסקין, י. ל. גארדאן, ש. י. פין, מ. ל. ליליענבלום, ח. ז. סלאנימסקי א"אנד.

ט"ף שאפּירא איז דער מחבר פון מערערע ביכער. זיין בריוונשטעלער „עט עברי" (ווארשא, תרל"ח, תרמ"ג) צייכנט זיך אויס מיט זיין ריינער און שיינער שפּראַך. טייל פון זיינע 91 בריוומוסטערס וואָלט מען נאָך היינט

---

14. דער זעלביקער גורל האָט געטראָפן אויך שיינהאָקן און פּאַראַדיסטאַלן, בעת די נעמען פון פיל־פיל קלענערע שריפט־שטעלערס פון זיי ווערן אָפטער דערמאָנט אין די פאַרשיידענע יידישע ענציקלאפּעדיעס.
15. אין „המגיד", 1879, נר׳ 18, וואו עס ווערט איבערגעגעבן וועגן זיין טויט, ווערט געזאָגט, אַז זיבענבערג איז געשטארבן אין עלטער פון 82 יאָר. לויט דעם קומט אויס, אַז ער איז געבאָרן אין 1797.
16. „די געשיכטע פון יידן אין ווארשע", ב׳ II, ז׳ 129.
17. „משגי עורים", סט. לואיס, תרע"ט, ז׳ 30.
18. דער כתב־יד פון צווייטן טייל געפינט זיך אין בית הספרים הלאומי בירושלים.
19. „נחלת עולמים", ש. יעוונין, ווארשא, תרמ"ב, ז׳ 96. דאָרטן איז אויך דאָ דער מצבה־נוסח פון זיין קבר אויפן וואַרשעווער בית־עולם.
20. סואוואַלקער האָבן געהאַט אַ „שוואַכקייט" צו אונגאַרן און טאַקע צו מישקאָלץ: מיט איבער 40 יאָר פאַר פינקלשטיינען האָט דאָרטן שוין געוואוינט יששכר בער מלמד ב"ר מרדכי פון ווילקאָווישק, וועלכער האָט אין 1805 ארויסגעגעבן דעם ספר „אהל יששכר" (פּראַג).
21. „המגיד", 1863, נר׳ 24.
22. „משל הקדמוני", ט"ף שפּירא, הקדמה פון ד"ר ישראל שפּירא, פילדלפיה, תרפ"ה: „כנסת ישראל", ש. י. פין.

געקענט ניצן. זיין „משלי אב" איז דערשינען אין פּיעט־רקוב, 1907. די איבעריקע ביכער זיינען: „ספורים" (ווארשא, תרל"א), „יד ועט" (ווילנא, תרנ"א), „עובר לסוחר" (פּיעטרקוב, תרס"ז), „אמרי שפר", „בית האוצר" (ווארשא, תרל"ו), „שפּינוזה" (ווארשא, תרנ"ח). זיין זון, ד"ר ישראל שאַפּירא, האָט אַרויסגעגעבן זיין פאָטערס צוויי ביכער: „משל הקדמוני" (פילדלפיה, 1925), „פתגמים של חכמים (ניו־יאָרק, 1927). עטלעכע מאַנוסקריפּטן זיינע געפינען זיך אין ניו־יאָרקער טעאָלאָגישן סעמינאר.

אָן אַ צאָל אַרטיקלען און גרעסערע אַרבעטן פון ט"ף שאפירא זיינען צעשפּרייט איבער הצפירה, המליץ, המגיד, הכרמל, השחר, נגה הירח, כנסת ישראל, גן שעשועים וכו'.[23]

ט"ף שאפּירא איז געשטאָרבן 1924 אין קאַלוואַריע, וואו ער האָט זיינע לעצטע יאָרן געלעבט אין הויז פון זיין טאָכטער.

יחיאל מהריח

אַ מחבר מיטן דאָזיקן מאָדנע־קלינגענדיקן נאָמען איז געווען אַ סואוואַלקער. ער איז אויסגעוואַקסן און גייסטיק רייף געוואָרן אין סואוואַלק און מסתמא אויך דאָרטן געבאָרן. אין די הסכמות פון די סואוואַלקער אברהם נתן בהרב מוהר"ח שטערין און יעקב בהרב מוהר"א אויף זיין „ספר הדעות והמדות" ווערט געזאָגט: „ראה ראינו מצעדי גבר. צורבא מרבנן דידעין ליה במתא. ומחבבין ליה. ומהדרין ליה שמעתתא. למד ולימד".[24] מיט אַנדערע ווערטער — יחיאל מהריח האָט אין זיין יוגנט, אין זיין בחור'שאַפט און אין די מיטעלע יאָרן געלעבט אין סואוואַלק.

דער פאַמיליע־נאָמען איז איינציק־אַרטיק צווישן די סואוואַלקער. מיר האָבן אויך אַזאַ נאָמען ניט אָנגעטראָפן ניט אין די פּרענומעראַנטן פון סואוואַלק, ניט פון אַנדערע ארומיקע שטעט. קען זיין, אַז זיין נאָמען איז אַ ראשי־תבות'דיקער, אָבער אין קיין אָרט איז מהריח ניט געשריבן מיט סימנים פון ראשי־תבות. מוזן מיר, בכן, אָננעמען, אַז מהריח איז אַן אמתער פאַמיליע־נאָמען.

פון הרב הגאון ר' נפתלי צבי יהודה בערלין איז דאָ אַ הקדמה אין ספר. הסכמות זיינען פאַראַן פון דובעריש מייזילש, אב"ד ור"מ ווארשא, מאיר ליבוש מלבים, אב"ד ור"מ בוקארעשט, שמואל אביגדור תוספאה, אב"ד קארלין, ר' ישראל סאלאנטער, ר' יהושע יהודה ליב בה"ר בנימין, אב"ד ור"מ בלאָמזע, ווי אויך פון בארימטן אדם הכהן לעבענזאן. אין אַ בריוו פון יהודה נארמאן, סעקרעטאר פון „כל ישראל חברים" אין פּאַריז, ווערט איבערגעגעבן, אַז די חברה האָט באַשלאָסן צו נעמען 10 עקזעמפּליארן פונעם ספר.

יחיאל מהרי"ח איז געשטאָרבן צו 48 יאָר אין 1873. אין דער ידיעה וועגן זיין טויט בעט דער קאָרעספּאָנדענט, י. ז. סטאַראָפּאָלסקי, אַז מען זאָל שיקן הילף פאַר דער אלמנה און די קינדער.[26]

אריה־דוב פרידמאן

פרידמאַן אריה־דוב (לייב־בער), וועלכער האָט פאַר־עפנטלעכט ביי אַ צוויי צענדליק ביכער,[27] איז געבאָרן גע־וואָרן 1845 אין סואוואַלק. ער האָט אַ לאַנגע צייט גע־לעבט אין סייני און אויף אַ טייל פון זיינע ביכער באַ־טיטלט ער זיך אויך „איש סייני".

אריה־דוב פרידמאַן איז געווען פון די ערשטע חובבי־ציון. אין וואַרשע, וואו ער האָט געלעבט פון 1877 ביז 1892, האָט ער געשאַפן די ערשטע חברה פון חובבי־ציון.

אין די ניינציקער יאָרן איז ער געקומען קיין אַמעריקע. געווען לערער אין וואוסטער, טראָי, רא־טשעסטער, אַ געוויסע צייט — אויך רב.

פרידמאַן האָט געשריבן אין „המגיד", „הצפירה" א"אנד, ווי אויך אין דער יידיש־אַמעריקאַנער פּרעסע.

אריה־דוב פרידמאן איז געשטאָרבן 1929 אין אינדי־אַנאַפּאָליס, אַמעריקע.[28]

אַפּאָלאן פינקנשטיין

וועגן דאָזיקן פּען־מענטשן פעלן פיל ביאָגראַפישע פרטים. מען ווייסט אפילו ניט גענוי זיין ריכטיקן נאָמען

---

23. „דורות האחרונים", ז' 346. — אין „כנסת ישראל" פון תרמ"ז, ז' 345, גיט איבער ט"ף שאפירא חידושי־תורה פון סערייער רב ר' יוסף אלחנן הלוי, וועלכער איז געווען זיין אָנקל. אין „ימים ושנים" פון מ. י. פריד (ז' 87) גיט דער מחבר אַ שטיקל כאַראַקטעריסטיק פון זיין אָנקל ט"ף שפירא.
24. „ספר הדעות והמדות" להרלב"ג, חובר והוכן מאת יחיאל בן־שלמה מהריח, ווארשא, 1865. אין „הכרמל", 1872, ח' אייר, געפינען זיך זיינע חידושי־תורה, און דאָרטן האָבן מיר דאָס איינציקע מאָל געטראָפן זיין נאָמען מיט ראשי־תבות.
25. „המגיד", 1873, נר' 10.
26. „המגיד", 1873, נר' 10.
27. „אלופי ישראל" (ווארשא, תרנ"ב), „כרם שעשועים" 2 טיילן (ברדיטשב, 1893 און 1903), „יחש המדות" (ווארשא, 1871), „הפּדגוג העברי" (ווארשא, תרנ"א, ניו־יורק, תש"ד), „תורת הבוכהאלטונג" (ווארשא, תרל"ה), „מקרא קדש"... (ברוקלין־ניו־יורק, 5טע אויסגאַבע), „גמול אלהים", יעקב פאשעלעס, איבערגעזעצט דורך א. ב. (ווארשא, תרנ"א), „מכתבים לבני הנעורים" (ברדיטשוב, תר"ן), „נצח ישראל" (ווארשא, תרמ"ד), „שומר ישראל" (ווארשא, תרמ"א), „קרוא מקרא" (ווארשא, תרע"א), „תורת הלשון" (ווארשא, תרמ"ט), „שבי פּשע" (ווארשא, תרנ"ב), „דקדוק לשון עבר" (ניו־יורק, תרע"ב, הוצאה שניה), „תולדות ישורון" (ווארשא, תרנ"ה), „עמק שוה" (ווארשא, תרמ"ח), „קורות ישורון" (ניו־יארק, תרנ"ט). „אמרות טהורות" (תל־אביב, תרצ"ה). — ר' ברוך עפּשטיין דערציילט אין זיינע זכרונות די ווייטערדיקע הלצה וועגן אריה־דוב פרידמאן. פרידמאן האָט צווישן זיינע פיל ביכער געהאט אויך אַ בראָשור מיטן נאָמען „הרבנים בשנים קדמוניות", האָט איינער פון די היסטאָריקערס געמאַכט אַ טעות און געשריבן, אַז פרידמאן איז געווען „רב בשנים קדמוניות" („מקור ברוך", חלק ג', ווארשא, תרפ"ח, ע' תשע"ו).
28. „לעקסיקאן פון דער יידישער ליטעראַטור", ז. רייזען, ווילנע, 1930, ב' III, ז' 178; „חכמי ישראל באמריקא", ז' 80; דזשו־איש ענציקל., V, ז' 518, שרייבט בטעות, אַז ער איז געבאָרן אין 1865.

און אויך זיין געבוירנאָרט איז ניט קלאָר. אַנדערע זאָגן, אַז ער הייסט יעקב־אבא פינקלשטיין, און לויט ש. ל. ציטראן שטאַמט ער פון סייני.

פינקנשטיין איז געבאָרן ארום 1850. ער איז יונגער־הייט אַוועק קיין ענגלאַנד. ער האָט פאַרמאָגט גרויס וויסן און באַהערשט אויסערגעוויינלעך פיל שפּראַכן. פינקנ־שטיין האָט געאַרבעט אין לאָנדאָנער „טיימס". ער איז תחילת געווען אַ ראַדיקאל, דערנאָך אַ חובב־ציון. פיל יאָרן האָט ער מיט ישראל זאַנגווילן געאַרבעט אין ייט"א. די ערשטע איבערזעצונג פון ד"ר פּינסקערס „אויטאָעמאַנסיפּאציאָן" אויף ענגליש איז געמאַכט געוואָרן דורך אים.[29]

מרים מאַרקעל־מאָזעסזאָן

צווישן די אַמאָליקע סואוואַלקער איז געווען אַ פרוי, וועלכע האָט געפּרואווט איר כוח אין דער פּען — דאָס איז מרים מאַרקעל. אין 1869 האָט זי פאַרעפנטלעכט אין העברעאיש אַ דייטשן ראָמאַן פון אויגען ריספּארט (ד"ר פראַנקאָלם). בראש פון איבערגעזעצטן בוך גייט אַ בריוו פון יהודה לייב גאָרדאָן, וואָס איז פול מיט התפעלות, געשריבן פון טעלז: „יקר בעיני ספרך אשר כתבת מפּז ומכתם אופיר. ברוכה את לנו אחותנו... את היי למופת לאלפי רבבה".

אויפן שער־בלאַט פון דערמאָנטן בוך גיט די איבער־זעצערין אָן, אַז זי שטאַמט פון דער פאַמיליע ווערזבאָ־לאָווסקי, אירע עלטערן הייסן שמעון און חיה און איר מאַן — אנשיל מארקעל.[30]

דאָס איז געוויס די זעלביקע מרים ווערזבאָלאָווסקי, וועלכע האָט אָפּגעדרוקט אַן אַרטיקעל אין „המגיד"[31] וועגן שולן פאַר יידישע מיידלעך, מיט אַ וואַרעמער הסכמה פון אברהם מאַפּו. מאַפּו האָט איר אויך געשריבן עטלעכע פּריוואַטע בריוו.

אין שלום עליכם'ס באַוואוסטער „די יודישע פאָלקס־ביבליאָטהעק" רעכנט דער שרייבער י. ווייסבערג אריין מרים מאזעסזאנען צווישן די געלערנטסטע יידישע פרויען. ביז גאָר אינטערעסאַנט איז די באַמערקונג פון שלום עליכם'ען אויפן שרייבן פון מרים מאזעסזאן, אַז זי וועט מיטאַרבעטן אין „פאָלקס־ביבליאָטהעק": „מיר שטאָלצירען פאָראויס מיט אַזאַ מיטאַרבייטערין און ווינ־שען זיך אַזעלכע פרויען...צווישן אונזערע שוועסטער צו באַגעגענען אָפט און אַ סך".[32]

די סואוואַלקער איבערזעצערין־קאָרעספּאָנדענטין מרים ווערזבאלאווסקי איז, בכן, באַוואונדערט געוואָרן פון דעם גרעסטן העברעאישן פּאָעט אין זיין דור, י. ל. גארדאן, פון דעם בשעתו גרעסטן העברעישן פּראָזאַ־איקער אברהם מאַפּו, און פון דעם גרויסן יידישן קלאַ־סיקער שלום עליכם.

מרים מאַרקעל־מאָזעסזאָן איז געווען די ערשטע העברעאישע שרייבערין, מיט וועמען י. ל. גארדאן האָט געפירט אַ קאָרעספּאָנדענץ, וואָס האָט זיך געצויגן אויף אַ משך פון ניינצן יאָר. דער באַרימטער העברעאישער משורר האָט איינע פון זיינע וויכטיקסטע פּאָעמעס, „קוצו של יוד" — וואָס איר צענטראַלער מאָטיוו איז די יידישע פרוי — געווידמעט מרים מאַרקעל.

מ. מאַרקעל האָט זיך גע'חתמ'עט מיט די איניציאַלן מ. מ. מ. אויף אַנדערע אַרטיקלען, וואָס זי האָט אָפּ־געדרוקט אין דער העברעאישער פּרעסע.

די ערשטע ליטעראַרישע אַרבעט פון מ. מאַרקעל „הפליט מירושלים" (אַן איבערזעצונג פון פיליפּזאָנס „דער פליכטלינג אויס יערוזאַלעם") איז ניט געדרוקט געוואָרן.

מרים איז געבאָרן געוואָרן אין 1841 אין ווילקאָ־ווישק, סואוואַלקער גובערניע. צו 13 יאָר איז זי אריבער מיט אירע עלטערן קיין סואוואַלק, וואו זי האָט דריי יאָר געלערנט העברעאיש, דייטש און פראַנצויזיש ביי יהודה־לייב פּאַראַדיסטאַל. צו 15 יאָר האָט זי געקענט גאַנץ תנ"ך. איר ערשטער מאַן איז געווען אַנשיל מארקעל. אין קאָוונע האָט זי חתונה געהאט אַ צווייט מאָל מיט מאָזעסזאָן. צוזאַמען מיט איר צווייטן מאַן האָט זי דורכ־געמאַכט פיל וואַנדערונגען. פון 1875 ביז 1914 האָבן זיי געלעבט אין ווין. די לעצטע דריי יאָר פון איר לעבן האָט זי געוואוינט אין גראַיעווע, וואו זי איז געשטאָרבן אין 1921.[33]

אהרן־צבי פרענקל

פרענקל איז געבאָרן געוואָרן 1852 אין סואוואַלק און 1903 געשטאָרבן אין אמעריקע. ער האָט ארויסגעגעבן עטלעכע ווערק אין ענגליש, צ"א "In Gold We Trust" געווען אַ גרויסער אַגיטאַטאָר פאַר וועגעטאַריזם און פאַרעפנטלעכט אין ענגליש אַ בוך וועגן דעם.[34]

---

29. ד"ר דוב וויינריב שרייבט, אַז זיין נאָמען איז פינקלשטיין און אַז ער שטאַמט פון קאַלוואַריע, סואוואַלקער גובערניע. ער איז געווען דער ערשטער אָדער איינער פון די ערשטע יידישע סאָציאַליסטן. ער האָט געלעבט אַ געוויסע צייט אין וולאַדיסלאַוואָווע (אין סואוואַלקער גובערניע). אין 1872 האָט ער געשאַפן אין ווילנער רבנים־סעמינאַר אַן אומלעגאַלע ביבליאָטעק פון סאָציאַליסטישער ליטעראַטור („בראשית הסוציאליזם היהודי", ירושלים, תש"ו, ז' 16).

30. „היהודים באנגליא או היהודים ונוסעי הצלב ומלך ריכאַרד לב־הארי", ווארשא, תרכ"ט. דער צווייטער טייל איז ארויס אין ווארשע אין 1895. אַ נייע אויסגאַבע, לויט איר איבערזעצונג, איז ארויס אין ווארשע אין 1928, מיט אַ דרוקפעלער אין איר ערשטן נאָמען („א" אנשטאָט „מ"). אין „ימים ושנים" פון מ. י. פריד ווערט בטעות געזאָגט, אַז דער ראָמאַן איז איבערגעזעצט פון ענגליש.

31. יע קאפּיטל „השכלה און חינוך".

23. „די יודישע פאָלקס־ביבליאָטהעק", קיעוו, תרמ"ח, ז' 433, אַרטיקל פון י. ווייסבערג „יודישע וואהלקאנענדע פרויען".

33. „יאָרבוך־קאַלענדאַר פון קאָוונער היסטאָריש־עטנאָגראַפישער געזעלשאַפט", 1939; „צרור אגרות יל"ג אל מרים מארקל־מאָזעסזאָהן", ע"י אברהם יערי, ירושלים, תרצ"ז; „המליץ". תרמ"ז, י"ט אייר, י' סיוון, כ"ג סיוון; דזשואיש ענציקל. IX, ז' 95.

34. לעקסיקאָן, ז. רייזען, ב' III, ז' 238.

סאלאמאן רובין

איינע פון די אינטערעסאנטע פערזענלעכקייטן, ווי אַ שרייבער און מענטש, איז סאלאמאן רובין. פון זיין אויטאָביאָגראפיע, וואָס איז פֿאַרפֿנטלעכט געוואָרן מיט נײַן יאָר צוריק,[35] דערוויסן מיר זיך זיין לעבנס־געשיכטע. סאלאמאן רובין איז אין 1852 געבאָרן געוואָרן אין סוואוואלק. צו 14 יאָר האָט ער פֿאַרענדיקט די דאָרטיקע תלמוד־תורה וישיבה. ער האָט געלערנט ווייטער „פֿאַר זיך", שטודירנדיק אין געהיים דייטש און אַלגעמיינע וויסנשאַפֿטן. 1870 האָט ער חתונה געהאַט מיט מירל שׂגאל פון סוואוואלק. אויף פֿאַרשיידענע וועגן איז ער שפּעטער געקומען קיין פֿרעסבורג. ער האָט געלערנט אין פֿרעסבורגער ישיבה (געגר. 1803) פון ר׳ משה בן שמואל שרייבער (סופר) און פון אים אין באָקומען זיין סמיכה. פון דאָרטן איז ער אַוועק קיין פּאַריז. אַ דאַנק דעם פֿאַריזער רב ר׳ צדוק הכהן, האָט ער באָקומען אַ רבנות־שטעלע אין עלזאס־לאטערינגען, וואו ער איז געווען 11 יאָר. אין שליחות פון פֿאַריזער יידישע כלל־טוערס איז ער געפֿאָרן, סוף אַכציקער יאָרן, קיין שפּאַניע מיטן ציל צו געפֿינען אַ וועג, ווי צו עפֿענען די טויערן פון דאָזיקן לאַנד פֿאַר יידישער אימיגראַציע. זיין מיסיע איז פֿאַרמאָסקירט געוואָרן און ס׳האָט געהייסן, אַז ער פֿאָרט בויען אַ בית־מדרש אין מאַדריד. דער דעמאָלט באַרימטער זשורנאַליסט ערמאנד לעווי האָט אים מיט־געגעבן אַ רעקאָמענדאַציע־בריוו צו קאסטעלאר, דעם עקס־פֿרעזידענט פון דער שפּאַניישער רעפובליק.

פון סאלאמאן רובינס שליחות האָט זיך גאָרניט אויסגעלאָזן, און ער האָט זיך באַזעצט אין באַיאָנ, וואו ער איז געוואָרן געהילף פון אריסטיד אסטרוך, געוועזענעם רב־הכולל אין בעלגיע. דאָרטן האָט רובין איבערגעזעצט אויף פּראָנצויזיש דעם חושן־משפט. ער האָט אויך אריסטאָגעבן אַ פֿאַרגלייך־לעקסיקאָן פון גריכיש־העברעאיש „שורש ועניף". ער האָט אין יענער צייט אָנגעשריבן צוויי גרויסע פילאָזאָפישע פֿאָעמעס און איינע, אין העברעאיש, האָט ער אָפּגעשיקט צום עקס־אימפּעראַטאָר פון בראַזיליע דאָן פּעדראָ,[36] וועלכער האָט שטודירט העברעאיש.

נאָכן אָפּלעבן אַ געוויסע צייט אין מאַרסעל, איז סאַלאָמאָן רובין אין 1892 אָפּגעפֿאָרן קיין אַמעריקע. אין 1894 האָט ער האָנטשריפֿטלעך צוגעגרייט דעם קאַטאָלאָג פון די העברעאישע און אַראַבישע כתב־יד׳ן אין דער באַרימטער סוטרא־ביבליאָטעק, וואָס איז אַ טייל פון „קאָליפֿאָרניער מלוכה־ביבליאָטעק".

רובינס גרעסט ווערק איז אַ בוך וועגן תהלים, אויף וועלכן ער האָט געאַרבעט 20 יאָר, און וואָס פֿאַר־נעמט 1300 זייטן. ער האָט עס שפּעטער איבערגעזעצט פון ענגליש אויף העברעאיש אונטערן נאָמען „נחלת

35. "Semitic and Oriental Studies", רעדאַקטאָר — וואָלטער י. פישעל, באנד XI, לאָס אנדזשעלעס, 1951 ז׳ 355.

36. אַראָפּגעזעצט פון טראָן אין 1889.

שמואל ראָזנטאָל

שמואל ראָזנטאָל, וועלכער איז געבאָרן געוואָרן אין סוואוואָלק אין 1838, איז געווען אַ פֿראָפּעסיאָנעלער שאָכ־שרייבער. ער האָט רעדאָגירט אַ ריי שאָכזשורנאַלן אין פּראָנצויזיש און פיל געשריבן אין זיי. ראָזנטאָל איז געווען אָקטיוו אין צווייטן פּוילישן אויפֿשטאַנד און נאָך זיין דורכפֿאַל איז ער אַנטלאָפֿן קיין פּאַריז, וואו ער איז געוואָרן אַ באַוואוסטער שאָכשפּילער. ער האָט זיך באַ־טייליקט מיט גרויס הצלחה אויף מערערע אינטערנאַצי־אָנאַלע פֿאַרמעסטן אין שאָך. אויפֿן לאַנדאָנער שאָכטורניר פון 1883 איז ראָזנטאָל באַשאָנקען געוואָרן מיט אַ פּריז פֿאַר שיינשפּילן אין אַ פֿאַרטיע מיטן באַרימטן שאָכ־מייסטער שטייניץ.

ראָזנטאָל איז געשטאָרבן אין פּאַריז אין 1902.[37]

אשר מרגליות

אשר ב״ר יהודה ליב מרגליות איז געווען אַ רבני־שער משכיל, וואָס איז 1827 געבאָרן געוואָרן אין פּשע־ראסלע. געווען אַ תלמיד פון ר׳ חיים פּיליפּאָווער. יוסף ראָזנטאָל רופט אים „הרב המופלג בתורה וחכמה ומשכיל ביראת אלהים", און ווי אַ ראיה צו זיינע רייד ברענגט ער ר׳ אשר׳ס ספר „נחלת אשר" (ניו־יארק, תרע״ב, ארויסגעגעבן דורך זיינע זין אין אַמעריקע). אשר מרגליות האָט אויך ארויסגעגעבן מעגדלסאנס „פּעדאָן" (בשותפות מיט בערקמאנען). פון צייט צו צייט איז געשריבן קאָרעספּאָנדענציעס אין די העברעאישע צייטונגען.

ער איז געשטאָרבן אין 1887 אין קאָלוואָריע.[38]

מאָריס ראָזענפעלד

דער באַוואוסטער יידישער דיכטער מאָריס ראָזענפעלד שטאַמט פון סוואוואָלקער דאָרף באָקשאַ. ניט ווייט פון סיניר, וואו ער איז געבאָרן געוואָרן אין 1862. אין 1875 זיינען זיינע עלטערן געקומען צוריק פון וואַרשע, וואו זיי האָבן געלעבט פיר יאָר. וועגן זיינע סוואוואָלקער יארן שרייבט מ. ראָזענפעלד אַזוי: „דאָרט בין איך געווען אַ בעל הבית׳ישער לייִדיג געהער, פלעג אַ ביסל לערנען אין בית המדרש און אַ ביסל זיך לערנען נייען. אויפן מאַשין אין מיין טאַטנס „וואַרקשאפּ".[39] ראָזענפעלד דער־ציילט אויך, אַז שוין אין סוואוואָלק האָט מען געזונגען —

ראיבן" און צום סוף נאָך צוגעגעבן אַ פּירוש אויף „קהלת".

רובין איז געווען ראַבבי אין וואַדבין, ניו דזשויר־זי, בוטא מאָנטאנא, ווינניפּעג, מיניאַפּאָליס, ספאוקין (וואשינגטאן), קאלגערי, אלבערטא. ער איז געשטאָרבן אין 1927, איבערלאָזנדיק פיר קינדער.

37. "Popski", J. Willet, London, 1954, p. 12—13; Jewish Encyclopedia, X, p. 481.

38. „נחלת אשר", הקדמה; „המליץ", 1887, נר׳ 185. די ביאָגראַ־פישע פרטים פון ביידע מקורות פאַלן ניט צונויף.

און אין דעם פרט זיינען מסתמא די סואוואַלקער געווען די ערשטע — זיינע לידער, צו וועלכע ער האָט צוגע־פּאַסט מעלאָדיעס.[40]

צו 18 יאָר האָט ראָזענפעלד חתונה געהאַט מיט אָסנע־ביילע יאַוואָראָווסקי,[41] אַ טאָכטער פון אַ סואוואַל־קער סוחר. 1882 איז ער געקומען קיין אַמעריקע, אָבער גיך זיך אומגעקערט אַהיים. אין 1883 האָט מאָריס ראָזענ־פעלד זיך באַזעצט אין לאָנדאָן, וואו ער האָט זיך באַ־שעפטיקט מיט שניידעריי. דאָרטן האָט ער אָנגעהויבן שרייבן זיינע ערשטע אַרבעטער־לידער. אין זעלביקן יאָר איז ער צוריקגעקומען קיין סואוואַלק, וואו זיין פרוי האָט געצויגן איר פּרנסה פון איר אַלטער פּראָפעסיע — פּאַרוק־מאַכעריי.

פון 1886 איז ראָזענפעלד אַ תושב אין אַמעריקע. ער האָט ווייטער געשריבן זיינע לידער און איז גיך געוואָרן איינער פון די באַליבטסטע און פּאָפּולערסטע יידישע דיכטערס, וואָס זיינע שירים זיינען געזונגען גע־וואָרן אין היים און אין פאַבריק.

זיין טריאומף האָט לאַנג ניט געדויערט. מען האָט אים אָנגעהויבן פאַרגעסן. צוליב אַ סכסוך איז ער אַוועק פון „פאָרווערטס" און דורך דעם איז ער אין אַ גרויסער מאָס אָפּגעריסן געוואָרן פון זיינע הויפּט־לייענערס — די יידישע אַרבעטערס. אפילו אויף זיין לוויה (1922) האָבן געפעלט יענע, פאַר וועמען ער האָט זיין גאַנץ לעבן געשריבן — די יידישע אַרבעטער־מאַסן.[42]

יוסף ראָזנטאַל

איינער פון די באַוואוסטע העברעאישע פובליציסטן אין די לעצטע פּאָר צענדליק יאָר פון פאַרגאַנגענעם יאָר־הונדערט איז געווען יוסף ראָזנטאַל. ער איז מערערע יאָרן געווען פון די הויפּט־מיטאַרבעטערס אין „המליץ", וואו ער האָט פאַרעפנטלעכט אָן אַ שיעור אַרטיקלען. ער האָט אויך פיל געשריבן אין „הלבנון" און „הכרמל" וועגן וויסנשאַפטלעכע און אַקטועלע ענינים. אין „המגיד" האָט ער אָנגעהויבן זיין ליטעראַרישע קאַריערע מיט אַ

39. אויטאָביאָגראַפיע, איבערגעגעבן דורך ד"ר י. שאַצקי אין „מאָריס ראָזענפעלד אין ליכט פון זיינע בריוו", ניו־יארק, 1936.

40. „מאָריס ראָזענפעלדס בריוו", י. ליפשיץ, בוענאָס איירעס, 1955, ז' 25. איין בריוו איז געשריבן צו אַ סואוואַלקער בן־עיר, מאיר אפּעלבוים, וועלכער איז אין 1892 געווען סעקרע־טאר פון ניו־יארקער הכנסת־אורחים, בעת כתריאל שרהזאן איז דאָרטן געווען פּרעזידענט.

41. אין די בריוו, וואס י. ליפשיץ האָט ארויסגעגעבן, איז אריינ־געפאַלן אַ פאַרדריסלעכער טעות. דער מיידלשער נאָמען פון ראָזענפעלדס פרוי ווערט דאָרטן אָנגעגעבן יעווארקאָווסקי און ערשטער נאָמען — רבקה. דער נאָמען יאַוואָראָווסקי, ווי זלמן רייזען גיט אָן, געפינט זיך אויף סואוואַלקער פּרענומעראַנטן־רשימות, געווען אָבער אויך יעוואַרקאָווסקיס אין סואוואַלק; אָבער איר ערשטער נאָמען איז לכל־הדעות ניט רבקה, נאָר אסנע־ביילע.

42. לעקסיקאן, רייזען, ב' IV, ז' 141.

ריי פילאָלאָגישע אַרטיקלען. ער האָט אויך מיטגעאַרבעט אין דער „אשכול"־ענציקלאָפּעדיע.

אין „דברי משה" פון ר' משה זאַקס (ווילנא, תרס"ו) ווערן געבראַכט עטלעכע שאלות־ותשובות זיינע. צוויי שאלות־ותשובות האָט ער געדרוקט אין „המליץ" (אונטער די פּסעוודאָנימען 'הצעיר" און „אחד מתלמידיו של הלל").

אין „כנסת ישראל" פון 1887 האָט ראָזנטאַל פאַר־עפנטלעכט אַ גרעסערע אַרבעט וועגן „ספר יצירה".

פיר גרעסערע מאמרים האָט יוסף ראָזנטאַל אַרויס־געגעבן אין בוכפאָרעם אונטערן נאָמען „דרך אמונה" (ווארשא, תרנ"ד). הרב שמעון רובינשטיין האָט פאַרעפנט־לעכט אַ שאַרפע קריטישע בראָשור אויפן דאָזיקן בוך אונטערן זעלביקן טיטל „דרך אמונה". אין 1892 איז אַרויס אין בערלין זיין ספר „אילת השחר".

אויף „מסתרי ים התלמוד" פון ירוחם זאַבלודאָווסקי (ווארשא, 1896) איז דאָ זיינס אַ הסכמה.

יוסף ראָזנטאַל איז געווען אַ באַוואוסטער שאַכ־שפּילער. אין 1885 האָט ער געוואונען דעם ערשטן פּריז אויפן שאַכטורניר אין דרוזגעניק.

ניטאָ כמעט קיין איין סואוואַלקער פּרענומעראַנטן־רשימה, אין וועלכער זיין נאָמען זאָל זיך ניט געפינען.

יוסף ב"ר מרדכי ראָזנטאַל איז געבאָרן אין סואוואַלק אין 1844. אין די ניינציקער יאָרן איז ער אַריבער קיין וואַרשע, וואו ער האָט זיך פאַרנומען מיט אַדוואקאַטור. זיין טויט אין 1913 האָט געהאט אַ שטאַרקן אָפּקלאַנג אין דער העברעאישער פּרעסע.[43]

אליעזר דב ליבערמאַן

אליעזר דב ליבערמאן איז אַן אָפּשטאַמיקער פון פּילווישאק, וואו ער איז געבאָרן געוואָרן אין 1819. זיין פאָטער ר' צבי־הירש איז געווען אַ שוחט. בחור'ווייז האָט ער געלערנט אין לונע (גראָדנער גוב.), וואו דער אָרטיקער רב, ר' איצעלע, האָט אים גענומען פאַר אַן איידעם. דער שווער האָט געוואָלט, אַז ליבערמאן זאָל נאָך אים פאַרנעמען דעם כסא־הרבנות אין לונע און ער האָט אים דעריבער אַוועקגעשיקט לערנען אין סלאַ־באָדקער ישיבה. אַנשטאט צו ווערן אַ רב איז אָבער דער פּילווישקער יונגערמאַן געוואָרן אַ משכיל, איז שוין מער קיין לונע ניט געקומען, נאָר האָט זיך מיט זיין פאַמיליע באַזעצט אין סואוואַלק ארום 1848/9. ער איז דאָ אָפּ־געווען אַ פיר יאָר און זיך אַריבערגעקליבן קיין ביאַליס־טאָק. דאָרטן און אין אַנדערע שטעט ארום האָט ער געצויגן זיין פרנסה פון לערנען העברעאיש און דייטש אין רייכע הייזער. סוף 1867 איז ער ווידער געקומען קיין סואוואַלק, וואו ער איז פאַרבליבן ביז 1885.[44]

43. „הד הזמן", ווילנא, 1913, נר' 249; „ספר זכרון" (פון „האסיף"), ווארשא, תרמ"ד, ע' 106;
"Biblioteca Hebraica Post-Mendelssoniana", W. Zeitlin, p. 317.

44. אין דער הקדמה פון זיין ספר „גיא חזיון" דערמאָנט ער צום סוף, אַז דאָס בוך „נכתב בסובאלק עד החדש הרביעי תרמ"ה".

וועז אליעזר־דב ליבערמאן איז געקומען קיין סוא־
וואלק צום צווייטן מאל, איז ער שוין געווען א מחבר
פון צוויי ספרים: „מגילת ספר" (יאהאניסבורג, תרי"ד)[45]
און „צדקה ומשפט" פון ש. ד. לוצאטו, איבערגעזעצט פון
דייטש (ווילנא, 1866). דאָ האָט ער אָנגעשריבן זיין
דריטן ספר „גיא חזיון", וואָס איז דערשינען אין וואַרשע
(תרמ"ט). פון סואוואלק האָט ער אויך געשריבן קאָרעס־
פּאָנדענציעס, מאמרים און חידושי־תורה אין פּאַרשיידענע
העברעאישע צייטונגען (הצפירה, הקול וכו').

א. ד. ליבערמאן האָט אַרויסגעגעבן די צווייטע
אויפלאָגע פון ד"ר ישראל זאבלודאווסקיס „הילדות
והשחרות" (וואַרשא, 1893). אין „בבטן האדמה", וואָס עס
האָט איבערגעזעצט ישראל זאב בן נפתלי שפּערלינג
(וואַרשא, תרל"ח), איז דאָ זיינס א הסכמה־בריוו, געשריבן
אין סואוואלק, תרל"ז.

אליעזר־דב ליבערמאן איז דער פאָטער פון אהרן־
שמואל ליבערמאן, דעם באוואוסטן רעדאַקטאָר פון דער
ערשטער סאָציאַליסטישער צייטשריפט אין העברעאיש
„האמת". ער איז געשטאָרבן אין 1897.

יהודה וויסטינעצקי

אַן אָפּטער און חשוב׳ער נאָמען אין אַמאָליקער
העברעאישער פּרעסע איז געווען ר׳ יהודה וויסטינעצקי.
ער האָט געשריבן זייער ערנסטע אַרטיקלען און פיל
חידושי־תורה אין ס׳רוב העברעאישע צייטשריפטן פון די
זיבעציקער אין אָכציקער יאָרן. דוד גארדאן, דער בעל
„המגיד", האָט זיין שרייבן הויך אָפּגעשאַצט.

די פירערס פון „מקיצי נרדמים" האָבן וויסטינעצקין
אָנגעפאָרטרויט צו באאַרבעטן — ליוט א מאָנוסקריפּט
אין פאָרמאַ, איטאַליע — און אַרויסצוגעבן דעם „ספר
חסידים". וויסטינעצקיס הגהות, תיקונים, ביאורים און
מראה־מקומות אין דער דאָזיקער אויסגאָבע (בערלין,
תרנ"א) פון באָוואוסטן ספר האָבן א באַטייטיקן וויכּס־
שאפּטלעכן ווערט. דאָס איז אויך צו זען פון דעם פאָקט,
וואָס אין 33 יאָר ארום איז דערשינען א צווייטע אויס־
גאָבע פון דאָזיקן ספר מיט וויסטינעצקיס פּירושים
(פראַנקפורט ע"נ מין, תרפ"ד), און אין די סאָמע לעצטע
יאָרן איז אַרויס אין ישראל א נייע אויסגאָבע פון וויס־
טינעצקיס באָאַרבעטן „ספר חסידים".

יהודה וויסטינעצקי איז געבאָרן געווארן אין 1843
אין פּשעראָסלע, האָט געלעבט אין ראָצק, באָקלעראַווע
און אין סואוואלק, ער האָט אויך געפּרואווט זיין מזל אין
אַמעריקע, וואו ער איז געווען 5 יאָר רב אין בופאלא.

אשר במכתבות עתותי באתי לגור שמה, ואחר שמונה עשרה שנה". — אָקטאָבער 1875 איז געקומען קיין סואוואלק זיין שנור מיט די קינדער. משמעות, אז זיי זיינען שוין דאָ אויך פאַרהאלטן ביז 1885. זע אויך „ספר זכרון" (פון „האסיף"), תרמ"ט, ע' 57.

45. אויף זיין „מגילת ספר" איז דאָ א הסכמה פון אברהם מאפּו און א לויב פון קלמן שולמאן פאַרן שיינעם העברעאיש פון בוך.

ער האָט זיך אָבער ניט געקענט גייסטיק אקלימאַטיזירן
אין אמעריקע און צוריקגעפאָרן קיין סואוואַלק.
וויסטינעצקי איז געשטאָרבן אין 1908.[45*]

יעקב בכרך

דער באַוואוסטער שרייבער און פאָרשער פון דער
קראַאימער־ליטעראַטור יעקב בכרך איז געבאָרן געווארן
אין סיניי אין 1824. זיין פאָטער ר׳ משה איז דער זון
פון הגאון ר׳ יהודה בכרך (הגרי"ב). ער איז געווען
א גרויסער בקי אין ש"ס ופוסקים, אָבער ער האָט ניט
אָנגענומען קיין רבנות־שטעלע און געמאַכט זיין פרנסה
פון דיסטילירן בראַנפן.

יעקב בכרך האָט אַרויסגעגעבן א ריי ספרים, וואָס
דער בארימטסטער צווישן זיי איז „ספר היחס לכתב
אשורי" (וואַרשא, תרי"ד).[46]

גארסאן משה ישראל

גאַרסאן איז געבאָרן געווארן אין 1861 אין ראָצק
צו זיין פאָטער גרשון מרדכי און מוטער שרה (ראָזאַל־
סקי). גאָר יונג האָט ער זיך שוין געדרוקט אין „הקול".
אין „המליץ" און שפּעטער אין „הצפירה".

1881 איז גארסאן געקומען קיין אמעריקע. דאָ האָט
ער זיך פאַרנומען נאָר מיט מסחר, אָבער פון צייט צו
צייט פאַרעפנטלעכט שירים אין „נר המערבי", „הדבורה"
און „העברי". אין די ניינציקער יאָרן האָט גארסאן זיך
שטאַרק באַפריינדעט מיט מ. מ. דאַליצקין, וועמעס לידער
ער האָט אַרויסגעגעבן אויף זיין חשבון.

משה ישראל גארסאן איז געשטאַרבן אין פאָרט
אַמבאָי, ניו דזשירזי.[47]

אברהם ראָזנטאַל

אברהם ב"ר זלמן ראָזנטאַל איז געבאָרן געווארן
אין סואוואַלק אין 1875. אין 1898 האָט ער געענדיקט
דעם מדיצינישן פאַקולטעט. ער איז געווען א דאָקטאָר
אין מאַסקווע און בערלין. אין 1924 האָט ער זיך
באַזעצט אין ארץ־ישראל. ביז 1935 איז ער געווען
רעדאַקציע־מיטגליד פון מדיצינישן זשורנאַל „הרפואה".
אברהם ראָזנטאַל האָט פאַרעפנטלעכט מדיצינישע
אַרטיקלען אין רוסיש און העברעאיש.

וויליאם פּאָאָצקי

פּאָאָצקיס פאָטער איז א ייד פון סואוואַלק, וואָס
פאָר זיין אָנטייל אין צווייטן פּויליש־אויפשטאַנד איז ער
פאַרשיקט געווארן קיין טאָמסק, סיביר. דאָרטן איז אין
1881 געבאָרן געווארן וויליאם. אין 1896 האָט די גאַנצע

*45. „אהרן ליבערמאַנס בריוו", ק. מרמר, ניו־יארק, 1951, ד' 174; „הד הזמן", 1908, נר' 259.

46. „אוצר ישראל", ספר ג', ד' 81.

47. „אנתולוגיה של השירה העברית באמריקה", בעריכת מנחם ריבלוב, ניו־יורק, תרצ"ח, ד' 26.

פֿאכאצקי־פֿאמיליע זיך אומגעקערט קיין סואוואלק. פֿאר זיין טעטיקייט אין סואוואלקער „בונד" איז ווילהעם פֿא־כאצקי געווען אַרעסטירט.

1905 איז פֿאכאצקי געקומען קיין אַמעריקע. ער האָט פֿאַרענטלעכט דערציילונגען און פעליעטאָנען אין פֿאַרשיידענע צייטונגען. פון 1915 איז ער געווען אַ מיט־אַרבעטער אין „מאָרגן זשורנאַל", וואו ער האָט אָפט געשריבן אונטערן פסעודאָנים „גראַף פֿאטאַצקי".[48] פֿא־כאצקי איז געשטאָרבן אין ניו־יאָרק.

ישראל שאפירא

ט"ף שאפיראס זון, ישראל, איז געבאָרן אין די דרכים פון זיין טאַטן — סיי אין לערעריי, סיי אין שרייבערייי. ישראל שאפירא איז געבאָרן אין סייני אין 1882. צו 12 יאָר האָט מען אים געשיקט לערנען אין טעלזער ישיבה, שפעטער האָט ער געלערנט אין סואוואַל־קער גימנאַזיע. ער האָט שטודירט אין די אוניווערסיטעטן פון בערלין, שטראסבורג, וואו ער האָט באַקומען זיין דאָקטאָר־טיטל.

אין 1907 איז ער געוואָרן לערער אין לערער־סעמינאַר פון „עזרה" אין ירושלים. פון 1914 איז ער געווען לייטער פון סעמיטישן אָפּטייל אין דער קאָנגרעס־ביבליאָטעק פון וואַשינגטאָן. ער איז אויך געווען פּראָ־פעסאָר פון סעמיטישער וויסנשאַפט אין וואַשינגטאָן־אוניווערסיטעט. אין די לעצטע יאָרן האָט ד"ר שאפירא געלעבט אין ישראל, וואו ער איז געשטאָרבן אין 1957.

ישראל שאפירא האָט גאָר יונג אָנגעהויבן זיין ליטעראַרישע טעטיקייט. ער האָט עשריבן אין המליץ, הצפירה, המגיד, היהודי, העברי, מקלט, הדואר און אַנדערע.

שאפירא האָט פֿאַרעפנטלעכט אַ ריי וויסנשאפטלעכע ווערק,[49] ווי:

1) Die Haggadische Elemente im Erzählenden Teil des Korans (1902, Leipzig).

2) Leviticus XXVII im Lichte des Talmuds (1909).

3) Schiller und Goethe im Hebräischen (1935).

4) פירוש משניות של הרמב"ם (ירושלים, תר"ע).

5) אוצר תרגומים עברים מספרות הגרמנית (תרצ"ד).

6) אוצר תרגומים עברים מספרות האנגלית (תרפ"ט).

אהרון־צבי ראַמאַנאָווסקי

ראַמאַנאָווסקי איז געבאָרן אין דאַרף גובי, לעבן סייני, אין 1885. זיין מוטער איז מאַריס ראָזענפעלדס אַ שוועסטערקינד. אַ טייל פון זיין יוגנט האָט ער פֿאַרבראַכט אין סואוואַלק. מיט אַ גרופּע חברים האָט ער אין סוא־וואַלק אַרויסגעגעבן אַ שאפיראגראפירטן יידישן קינדער־זשורנאַל, וואו ער האָט געשריבן לידער.

48. רייזען־לעקסיקאן, II, ד' 849.

49. דאָרטן, באַנד IV, ד' 463; „דורות האחרונים", אייזנשטאדט, ד' 341.

אין 1904 איז ראַמאַנאָווסקי אוועק קיין לאָנדאן, וואו ער האָט פֿאַרענדיקט דעם דאָרטיקן אוניווערסיטעט. נע־ווען איינער פון די הויפּט־מיטאַרבעטערס פון מאַריס מייערס „די צייט", ראַמאַנאָווסקי איז פיל יאָרן געווען פרעזידענט פון די פּועלי־ציון אין ענגלאַנד.[50]

דוד־אריה פרידמאן

איינער פון די באַקאַנטע העברעאישע ליטעראַטור־און קונסט־קריטיקערס, דוד־אריה פרידמאן, איז געבאָרן אין סאוואַלק אין 1889. ער איז דער זון פון הרב ר' חיים־מענדל, ראש־הקהל פון שטאָט. ער האָט געלערנט אין ישיבות, דערנאָך געענדיקט כהן"ס גימנאַזיע אין ווילנע. פרידמאַן האָט באַקומען זיין דאָקטאָר־טיטל אין מאָסקווער אוניווערסיטעט און שפעטער זיך ספּעציא־ליזירט אויף אייגן־דאָקטאָריע אין בערלין און ווין. אין צייט פון ערשטן וועלטקריג איז ער געווען מיליטער־דאָקטאָר אויפן רוסישן פראָנט. נאָכן קריג האָט ער זיך צוריקגעקערט קיין סאוואַלק, וואו ער איז געווען גע־זעלשאפטלעך זייער טעטיק. ער האָט זיך ביחוד אָפּגעגעבן מיט דער אָגיטאַציע פֿאַרן אויפֿלעבן די העברעאישע קולטור אין פֿאַרן אנטוויקלען ספּאָרט ביי יידן.

אין מאָסקווע איז ד"ר דוד־אריה פרידמאן געווען פון די גרינדערס און רעדאקטארן פון „מדע", צוזאַמען מיט בוקי בן יגלי, שאול טשערניכאָווסקי. פּראָפּ' מינץ און אַנדערע. צוזאַמען מיט ד"ר צבי וויסלאָווסקי האָט ער רעדאַגירט דעם ביבליאָגראַפישן זשורנאַל „עין הקורא". ד"ר פרידמאנס ערשטער אַרטיקל (וועגן ביאַליק) איז געדרוקט געוואָרן אין „השלוח" (תשרי, תרע"ב) און איז געשריבן געוואָרן אין סואוואַלק (אב, תרע"א).

דוד־אריה פרידמאן האָט פֿאַרעפנטלעכט אַ ריי וויס־טיקע ביכער און גרעסערע אָפּהאַנדלונגען וועגן י. ח. ברענער, משה זכות, טוביה הרופא און אַנדערע. ער האָט זיך באַטייליקט אין וואָסערע פערציק צייטשריפטן מיט וואָלעיקע אַרבעטן איבער צענדליקער העברעאישע שריי־בערס. איינער האָט ריכטיק באַמערקט, אז „ער איז געווען דער אָנזאָגער און דערמוטיקער פון אונדזערע בעסטע שרייבערס, וועלכע זיינען געשטאַנען און שטייען נאָך איצט אין צענטער פון אונדזער ליטעראַרישן לעבן".[51]

ד"ר פרידמאַן האָט געשריבן וויניק יידיש. אַ דראַמע אין יידיש מיטן נאָמען „לילית" האָט ער אָפּגעדרוקט אין „צוקונפט" (1923) אינטערן פסעודאָנים „ארי מאנ־פריד". אין 1920 איז ער געווען אַ געוויסע צייט רעדאַק־טאָר פון בערלינער „אונזער באפרייאונג".

פון 1925 האָט דוד־אריה פרידמאן געלעבט אין ארץ־ישראל, וואו ער איז געווען פּראָדוקטיוו אויפן פון ליטעראַטור־און קונסט־קריטיק. די לעצטע יאָרן האָט ער בעיקר געשריבן וועגן מעדיצין. געווען דער רע־

50. דאָרטן, IV, ד' 211.

51. „לתולדות חלוצי הישוב ובוניו", ד. תדהר, ד' 1022; רייזענס לעקסיקאן, ב' III, ד' 181.

דאָקטאר און אַרויסגעבער פון „לוח רפואי של ארץ־ישראל". ער האָט אויך רעדאַגירט דעם מעדיצינישן זשורנאַל „הרפואה"[52]

ד"ר דוד אריה פרידמאן איז געשטאָרבן אין 1957 אין תל־אביב.

לייב דינסקי

לייב דינסקי איז אַ סאוואַלקער, געבאָרן אין 1890. אין 1905 איז ער אַוועק קיין פאַריז. קיין אמעריקע איז ער עקזאמען אין 1913.

דינסקי האָט דעביוטירט אין 1916 מיט אַ ליד אין ניו־יאָרקער „קונדס". ער האָט געשריבן אַ סך רעווא־לוציאָנערע לידער. ער איז דער מחבר פון די ביכער „דערווייל" (ניו־יאָרק, 1922) און „טעג אין שאָפּ" (ניו־יאָרק, 1936).

מאיר קויפמאן

קויפמאַן איז אין 1899 געבאָרן געוואָרן אין סאוואַלק, שפעטער אַוועק קיין אמעריקע. אין שיקאַגע האָט ער געגרינדעט דעם „יונגער שרייבער־פאראיין" און אין זיינע אויסגאַבעס האָט ער פיל געשריבן. קויפמאן האָט מיטגעאַרבעט אויך אין אַנדערע יידישע צייטונגען פון אמעריקע.[54]

אברהם־אבא סעניער

א. א. סעניער שטאַמט פון סיניי. ער איז אַן אייניקל פון דעם בשעתו באַוואוסטן גביר ר' יהודה־לייב סעניער. אין 1910 האָט ער איבערגעזעצט פ. שילערס „מאריא סטוארט".[55]

י. ש. וויס

י. ש. וויס, וועלכער איז באקאנט מיט זיין העברע־אישן פּען־נאָמען יהושע הלבני, האָט געלעבט אין סוא־וואַלק אַן ערך 7 יאָר. מיר נעמען אריין זיין נאָמען אין דאָזיקן טייל פון קאפיטל, ווייל ער איז, דאָכט זיך, דער אינזיקער שרייבער, וואָס אין זיינעם אַ בוך וועלט אַזוי פיל באשריבן סוואוואַלק (און איר סביבה) אין די לעצטע יאָרצענדליקער פון נייניצטן יאָרהונדערט. אויך אין אונדזער דאָזיקער אַרבעט האָבן מיר ניט זעלטן ציטירט זיין דאָזיקן בוך מיטן נאָמען „טלטולי גבר".

י. ש. וויס איז געבאָרן אין ביאלסק אין 1872, 1892 איז ער געקומען קיין סוואוואַלק, דאָרטן חתונה געהאט און געעפנט אַ בית־ספר. ער האָט זיך שטאַרק באַפרײנדט מיט ש. ל. ציטראָן, וועלכער איז אויך יענע יאָרן געווען לערער אין סוואוואַלק.

י. ש. וויס האָט קיין פיל נחת אין זיין לעבן ניט געהאט. ער האָט פיל ארומגעוואַנדערט, אָן אויך נאָך זיין קומען קיין אמעריקע האָט ער קיין רו ניט געפונען. ער איז געווען יאָרן לאַנג מלמד אין ניו־יאָרק, אָבער ניט געפונען קיין גייסטיקע באפרידיקונג אין זיין ארבעט.

דער כתב־יד פון צוויי־טייל פון זיין „טלטולי גבר" איז געווען אין גאַנצן פאַרטיק, נאָר פון פאַרביטערונג האָט וויס אים פאַרברענט.

זיינע קאָרעספּאָנדענציעס אין „המליץ" האָט וויס אָפּט געחתמ'עט מיט די אותיות A. V—S.

י. ש. וויס איז געשטאָרבן אין 1948 אין לאָס אנ־דזשעלעס.

ד"ר א. דושקין

ד"ר א. דושקין איז געבאָרן געוואָרן אין סוואוואַלק אין 1890. אין 1902 איז ער געקומען אין די פאַראייניקטע שטאַטן, וואו ער איז אין שפּעטערדיקע יאָרן געוואָרן אייניער פון די פירנדיקסטע פּרעזענלעכקייטן אויפן געביט פון יידישן חינוך. זיין בוך

"Jewish Education in New York City"

איז אינפֿ פון די בעסטע אויפן דאָזיקן געביט. נאָכן ערשטן וועלטקריג האָט ד"ר דושקין פאַרנומען אַ פירנ־דיקע פאָזיציע אינעם העברעאישן חינוך וועזן פון ארץ־ישראל.[53]*

שמואל דושקין

שמואל דושקין איז געבאָרן געוואָרן אין סוואוואַלק אין 1898. ער איז אַ באַוואוסטער פידלער. דעם ערשטן קאָנצערט האָט ער געהאַט אין 1924, אין ניו־יאָרק. ער שרייבט אויך אליין קלענערע קאָמפּאָזיציעס.

משה מרגלית — אַ משומד

אין דער רשימה פון סואוואַלקער שריפטשטעלערס דאַרף, צום באַדויערן, אַרײַנגיין אויך דער נאָמען פון אַ געוועזענעם יידן. אין וואָלט ער ניט געווען קיין משומד, וואָלט ער, לויט אונדזער כראָנאָלאָגישן סדר, געדאַרפט זיין אינעם פון די ערשטע אין דער דאָזיקער רשימה.

דער נאָמען פון דאָזיקן אָפּטריניקן יידן איז משה מרגלית [Margalita], אַן אָפּשטאַמיקער פון יענער גרויסער מרגלית־משפחה, וואָס האָט אַרויסגעגעבן אַזוי פיל גאונים און גדולים בייַ יידן.

משה מרגלית איז געבאָרן אין סואוואַלק אין 1818. האָט געלערנט אין פשעראָסלע בייַ ר' יעקב(?), שפּעטער אין גראָדנער ישיבות. אין קאָלוואריע האָט ער געקראָגן סמיכה. אין 1837 איז ער געקומען קיין לאַנדאָן, דאָרטן איז ער אַראָפּגעפירט געוואָרן פון דרך הישר און אין אַ

*"History of the Jews in Chicago", H. L. Meites, New York, 1924, p. 670.

52. אין „מחברת העיונין" פון בנימין שמואל (תל־אביב, תשי"ב) איז דאָ אַ ביבליאָגראַפישע רשימה פון דוד אריה פרידמאַנס מאמרים, זע אויך אַרטיקל פון חיים תורן אין „הפועל הצעיר", תשי"ח, נר' 1.

53. לעקסיקאן, רייזען, I, ז' 698.

54. דאָרטן, III, ז' 590.

55. „דורות האחרונים", אייזענשטאַדט, ז' 259.

יאָר אַרום זיך גע׳שמד׳ט. ער האָט פאַרענדיקט דעם קריסטלעכן טעאלאגישן סעמינאַר און געוואָרן אַן אָנ־געזעענער גלח אין דער אַנגליקאַנער קירך.

מרגלית האָט פאַרפאַסט מערערע ביכער, ווי „די געשיכטע פון יידן אין ענגלאַנד", „פילגרים־נסיעה קיין ארץ־ישראל" און אַנדערע.

ער איז געשטאָרבן אין 1881.[56]

אשר בער

ניט קיין שרייבער נאָר קונסט־גראַווירער און מאַטע־מאַטיקער איז געווען אשר בער, וועלכער איז געבאָרן געוואָרן אין סייני אַן ערך אין צווייטן צענדליק פון ניינצנטן יאָרהונדערט. ער האָט געמאַכט באטייטיקע אויסגעפינסן אין מאַטעמאַטיק, אָבער בעיקר אין מעכאַ־ניק. באַזונדערס באקאנט איז ער געווען מיט זיין קונסט־גראווירעריי, וואָס פאַר איר האָט ער באקומען אַ פריז אויף דער קיניגסבערגער אויסשטלונג פון 1858. סיי די דייטשע, סיי די יידיש־רוסישע און רוסישע פרעסע האָבן אים שטאַרק געלויבט.

אשר בער

נאָכן לעבן אַ געוויסע צייט אין פאַריז איז אשר בער אָפּגעפאָרן סוף זעכציקער יאָרן קיין ירושלים. פון דאָרטן האָט ער געשריבן פיל אַרטיקלען פאַרן „המגיד" און אַנדערע העברעאישע צייטשריפטן.[57]

ער איז געשטאָרבן אין 1897 און אויף זיין מצבה אין ירושלים איז אָנגעגעבן: „הרבני ר׳ אשר ב״ר דוב בער מסייני".[58]

*

ביי דער געלעגנהייט לאָמיר דערמאָנען בקיצור די יעניקע שרייבערס, וואָס זיי איז אויסגעקומען צו לעבן אין סואוואַלק אַ געוויסע צייט.

ד״ר גאָטליב מאיר, וואָס האָט געשריבן אין „הצפירה", ׳האסיף" און אין אַנדערע צייטשריפטן, האָט געענדיקט די גימנאַזיע אין סואוואַלק. ער האָט אויך גע־שריבן יידיש און רוסיש. גאָטליב איז געווען אַ פאָפּולאַ־ריזאַטאָר פון היגיענישע פראָבלעמען אויף יידיש.[59]

ישראל פרייס, דער מחבר פון מערערע ספרים, האָט ביז 18 יאָר געלערנט אין די ישיבות פון סייני און סואוואַלק.[60]

ריינהאַרט מאָריס (משה־דוד אָפּנהיים) האָט פאַר־פאַסט אייניקע ביכער, אויך געשריבן אין יידיש־אַמערי־קאַנישע צייטונגען. ער האָט געלערנט אין סואוואַלקער ישיבה, דערנאָך אין דער דאָרטיקער רוסישער גימנאַזיע.[61]

אלשוואנגער אליהו, יידישער שרייבער און זשורנאַ־ליסט, האָט געלערנט אין ש. ל. ציטראָנס שול אין סואוואַלק, דערנאָך געענדיקט סואוואַלקער רוסישע גימ־נאַזיע. זיין ברודער, ד״ר עמנואל אלשוואנגער, וואָס איז דער אויטאָר פון מערערע ביכער, האָט אויך פאַרענדיקט די סואוואַלקער גימנאַזיע.[62]

ד״ר יעקב ראַבינזאָן, מחבר פון אַ ריי ביכער וועגן אינטערנאַציאָנאַלן רעכט, באַוואוסטער ציוניסטישער עסקן און געוועזענער לאַנגיאָריקער יוריסקאָנסול פון מדינת ישראל אין יו־ען, האָט געלערנט אין סואוואַלקער גימ־נאַזיע. די ערשטע יאָרן נאָכן וועלטקריג נומער איינס איז ער געווען טעטיק אין סואוואַלקער קהילה־לעבן. די ראבינזאנס זיינען געווען אַ פאַרשפּרייטע משפחה אין סואוואַלק און אומגעגנט.[63]

שמואל־משה מלמד האָט געשריבן פיל אין העברע־אישע, דייטשע און ענגלישע צייטונגען. ער האָט גע־לערנט אין סואוואַלקער ישיבה.[64]

דער שרייבער י. בערעביטשעס, וועלכער געפינט זיך איצט אין מעקסיקע, האָט געלערנט אין דער ישיבה פון סואוואַלק.

---

56. "Christen und Juden", A. Fürst, Strassburg, 1892, s. 193.

ריידנדיק וועגן משומדים זאָל דאָ דערמאָנט ווערן, אַז מיט אַן ערך הונדערט יאָר צוריק האָט סייני געהאַט אַ משומד פאַר אַ בישאָף. זיין נאָמען איז מאַרציעווסקי. דער סייניער פרעלאַט בוטקוס־בוטקעוויטשיוס, אין די זיבעציקער־אַכציקער יאָרן בערך, איז געווען אַ האַלבער ייד. מיר האָבן ניט קיין פרטים וועגן זיי אויסער דעם, אַז ביידע זיינען געווען ליטווישע. זע וועגן דעם אין:

"Lietuviu Tautos Kelias", M. Birziska, Los Angeles, 1952, p. 209.

57. „מסע באיירופא", אפרים דיינארד, פרעסבורג, תרמ״ה, ז׳ 154; דזשואיש ענציקל., 11, ז׳ 429. — ווי ווייט אשר בער איז געווען באקאנט, באַווייזט דער פאַקט, וואָס אויף דער קאָלעק־טיווער פאָטאָגראַפיע פון די באַרימטע יידישע פערזענלעכקייטן אין דער צווייטער העלפט פון 19טן י״ה געפינט זיך זיין בילד. ווען אשר בער האָט אין 1861 באַזוכט ווילנע האָט דער „הכרמל" (נר׳ 31) אַזוי געשריבן: „חכמי עירנו שמחים לקראת הרב החכם המופלא... אחד המיוחדים בדורנו זה בשכלו העמוק... וכבר המציא המצאות גדולות ונפלאות בחכמת המאטעמאטיק, המעכאניק והפיזיק." — אין נר׳ 31־32 פון „הכרמל" איז דאָ אשר בערס אַ „הערה ברש״י". אין נר׳ 35 שרייבט ער וועגן געאָמעטרישע ענינים.

58. „חלקת מחוקק", א. ל. בריסק, חוב׳ ז׳, מחברת ב׳, ע׳ י״ט. — דאָ ווערט אָנגעגעבן — ווייט ניט פינקטלעך — אַז אשר בער איז געקומען קיין ירושלים ערשט „בסוף ימיו".

59. לעקסיקאן, רייזען, ב׳ 1, ז׳ 462; נייער לעקסיקאן, נ״י, ז׳ 20.

60. דאָרטן, II, ז׳ 953.

61. דאָרטן, IV, ז׳ 387.

62. „אנציקלופדיה לחלוצי הישוב ובוניו", תדהר, ז׳ 1822.

63. Jewish Universal Encyclopedia, p. 175.

64. לעקסיקאן, רייזען, II, ז׳ 436.

פאַרלעגערס

אברהם אבעלע מארקסאן איז אין די זעכציקער יאָרן געווען אַ באַוואוסטער נאָמען אין דער יידיש־פאַר־לעגערישער וועלט. אין 1860 האָט ער אין וואַרשע אָנגעהויבן דרוקן די משניות. אין 1862 האָט ער געעפנט אין זיין געבוירנשטאָט סואוואַלק אַ דרוקעריי. אין זעלביקן יאָר האָט ער דאָרטן אָפּגעדרוקט די מסכת סופרים און

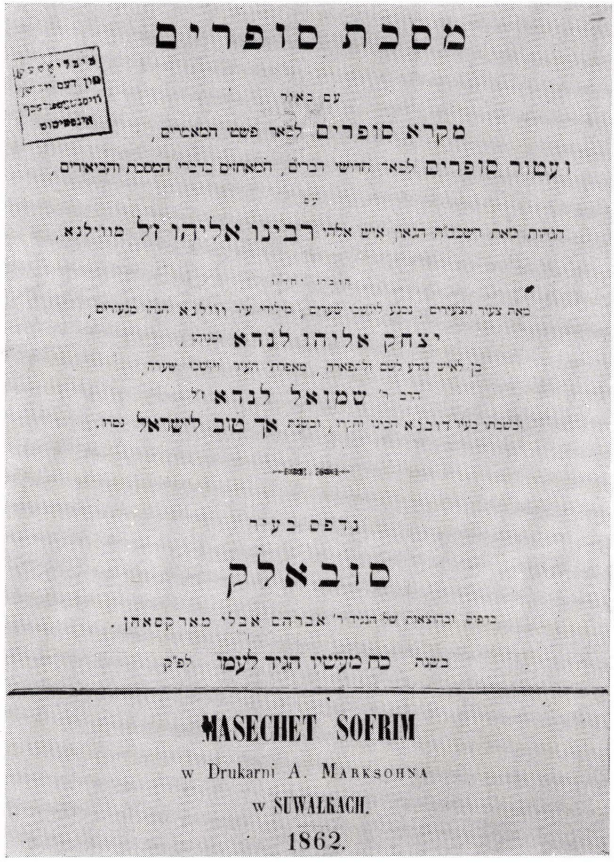

מסכת סופרים

עם באור

מקרא סופרים לבאר פשטי המאמרים,

ועטור סופרים לבאר חדושי דברים, המאחזים בדברי המסכת והביאורים,

עם

הגהות מאת רשכב"ה הגאון איש אלהי רבינו אליהו זל מווילנא,

חוברו יחדיו

מאת צעיר הצעירים, נכנע ליושבי שערים, מילודי עיר ווילנא הנחו מנעורים,

יצחק אליהו לנדא יכנוהו,

בן לאיש נודע לשם ולתפארה, מאפרתי העיר ויושבי שערה,

הרב ר' שמואל לנדא ז"ל

ובשבתו בעיר דובנא הכינו והקרו, ובשנת אך טוב לישראל נטרו.

נדפס בעיר

סובאלק

בדפוס ובהוצאות של הנגיד ר' אברהם אבלי מארקסאהן.

בשנת כח מעשיו הגיד לעמו לפ"ק

MASECHET SOFRIM

w Drukarni A. Marksohna

w SUWAŁKACH.

1862.

אין 1863 — די הגדה „גאולת ישראל" און „חובות הלבבות". בדרך כלל איז אָנגענומען, אַז אין מארקסאנס סואוואַלקער דרוקעריי זיינען געדרוקט געוואָרן נאָר די דריי דערמאָנטע ספרים, אָבער באמת איז דאָרטן ארויס אין 1863 אויך דער ספר תהלים. משמעות, דער עסק האָט זיך ניט איינגעגעבן און דערמיט האָט זיך פאַר־ענדיקט די מארקסאן־פארלעגעריי אין סואוואַלק.[1]

מאַרקסאָן איז געווען אַ באוואוסטער וואַרשעווער

1. ש. ווינער אין „ביבליאָגראַפיע דער אָסטער־האַגאַדאַ" (ניו־יארק, 1949) איז משער, אַז די דאָזיקע הגדה איז אַן איבערדרוק פון אַ פריערדיקער אויסגאַבע אין ברעסלוי. — אין „אוצר הבאורים והפרושים" פון פנחס יעקב הכהן (לאָנדאן, 1952) ווערט אָנגעגעבן, אַז די מסכתא סופרים איז דערשינען אין 1864. אויב דאָס איז ניט קיין צווייטע אויסגאַבע, מאַכט דער „אוצר"

פארלעגער, אבער א סך וויניקער איז באקאנט דער פאקט, אז ער איז אויך געווען דער גרינדער פון דער באוואוסטער וואַרשעווער דרוקערייַ און פארלעגערייַ פון א. באמבערג.[2]

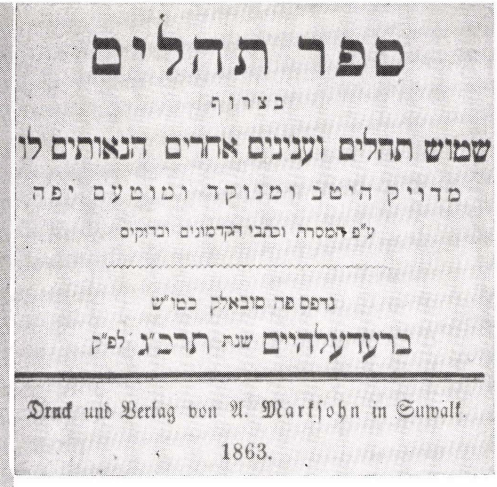
ספר תהלים
בצרוף
שמוש תהלים וענינים אחרים הנאותים לו
מדויק היטב ומנוקד וטוטעם יפה
ע"פ המסרת וכתבי הקדמונים וברוקים
נדפס פה סובאלק כט"ש
בריעדעלהיים שנת תרכ"ג לפ"ק
Druck und Verlag von A. Markjohn in Suwalk.
1863.

איין פארלעגער, נחמן גאלדבערג, האט געהאט א סכסוך מיט אברהם אבעלע מארקסאן, הלמאי דער לעצטער האט אפגעדרוקט אין זיינע ארויסגעגעבענע משניות די חידושי ר' עקיבא איגר. גאלדבערג האט געטענט, אז נאר ער האט דאס אינציקע רעכט אויף אט די חידושים. ר' שמואל מאהליווער, וועלכער איז דעמאלט געווען רב אין סואוואלק, האט אבער געפסקנט, אז מארקסאן האט עס געמעגט טאן.

מארקסאנס נאמען ווי א פארלעגער איז געווען אזוי פאפולער, אז מען פלעגט אים אפט אפילו ניט פורש בשמו זיין. הרב ר' יצחק אליהו לנדא, וועלכער האט געהאט אויף מארקסאנען, אז ביי אים זיינען

א טעות. — זע אויך „הכרמל", 1860, נר' 22; ד"ר י. שאצקיס „קולטור־געשיכטע פון דער השכלה ביי יידן אין ליטע" אין „ליטע", באנד ו, ז' 755, ווי אויך „תולדות הדפוס העברי בפולניה" פון ח. ד. פרידבערג, תל־אביב, תש"ו, ז' 112.

2. ד"ר י. שאצקי האט אין זיין מאנומענטאלן ווערק „געשיכטע פון יידן אין וואַרשע" וועגן דעם ניט דערמאנט, אבער ס'איז קלאר געשריבן וועגן דעם אויף א ריי שער־בלעטער פון ספרים, וואס צוויי פון זיי זאלן דא געברענט ווערן: משניות (זרע"ם), וואַרשא, תרכ"א „בדפוס ר' אב. באמבערג, אשר הוסד ע"י א"א מארקסאהן מסובאלק", אן ענלעכע אויפשריפט איז דא אין „חדושי הרשב"א", וואַרשא, תרכ"ט.

ספר
תורת
חובת הלבבות
עם פירוש
פת לחם
בהוספת כמה מעלות טובות
חלק שני
סובאלק
בדפוס של הגיד ר' אברהם אבלי מארקסאהן
שנת תרכ"ג לפ"ק
Ховасъ Галвовасъ, т. е. Обязанность Сердца.
СУВАЛКИ, въ Типографіи А. Марксона.
1863.

ס'רוב סואוואלקער פרענומעראַנטן־רשימות. איינער פון זיי, „הרבני הנגיד המופלג מו"ה אלחנן דוב בהגביר מ' יעקב לנדא", האָט געהאלפן ר' ישראל יפה'ן, וועלכער איז געווען חזן אין סואוואלק, ארויסגעבן זיין ספר „אשי ישראל".

מארקסאן איז געווען דער סואוואלקער פארלעגער בה' הידיעה, אבער ס' איז א סך וויניקער באוואוסט, אז די באקאנטע משפחה יעבץ, וואס האט ארויסגעגעבן אין זעכציקער יארן א גרויסן טייל פון וואַרשעווער ש"ס און אנדערע ספרים, האט א קענטיקע שייכות צו סואוואלק. איינער פון דער דאזיקער משפחה, אליהו יעבץ, גיט זיך אליין אן ווי א סואוואלקער. אויפן שער־בלאט פון ספר „תולדות רבנו עקיבא איגר" (וואַרשא,

3. „דרך ארץ זוטא", עם ביאור „דרך חיים" לר' יצחק אליהו לנדא, ווילנא, 1872.

פארלאַרן געגאַנגען זיינע מאַנוסקריפטן, רופט אים אן נאר „המדפיס מסובאלק".[3]

דער דערמאַנטער י. א. לנדא גופא האָט א קענטיקע שייכות צו סואוואַלק. די לנדא־משפחה געפינט זיך אויף

תרל"ה) ווערט געזאָגט: „נדפס ע"י ר' אליהו יעבץ מסוואלק". פון דעם איז צו דרינגען, אַז אָדער ער איז געבאָרן געוואָרן אין סואוואַלק אָדער ער האָט דאָרטן געלעבט אַ לענגערע צייט.

דער דאָזיקער ר' אליהו, ווי ער גיט זיך אַליין אָן אויפן שער־בלאַט פון דערמאָנטן ספר, איז אַ זון פון ר' יהודה ליב יעבץ, וועלכער שטאַמט פון קאָלנע, איז אָבער געווען געקניפּט און געבונדן מיט סואוואַלקער געגנט.

בעזה"י

גאולת ישראל

והוא סדר **הגדה** של פסח

עם כמה מעלות נפלאות · כולמו בפז מסולאות :

א] כל הדינים וסדר הנהגות ליל שמורים : כלם אהובים וברורים :

ב] מחברת **ספורי נפלאות** מנסי אלהים חיים . בו יבואר כל נס וגס אשר עשה ברחב ידים · עם עמו מימי צאתם ממצרים · ועד היום הזה לא עזב חסדו לדושיעם משמים · ואשר יעשה עוד לעינינו במהרה בימינו פחז כמים . עת יוושע יהודה **וירושלים** · כפי המבואר בש"ס וילקוטים ומדרשים אשר כל דבריהם מקור חיים · אשר קיבץ וליקט הרב החסיד המנוח מהו' **משה** מזאלשין · בעה"מ ס' **תיקון שבת** וס' **משפט צדק** · בזכותו ה' יציל עמו ממשוכת חדק · ויחזיק בדק :

ג] פי' **ילקוט הרועים** · והוא פירושים נפלאים על סדר הגדה· המקובצים משבעה רועים נאמנים · ראשונים (גאונים (המבוארים בהקדמה) מתוק מדבש עשרת מונים :

ד] איזה הערות ע"ד מוסר מספרים קדושים · אשר כל דבריהם בלב כל ישראל עושים רושם :

ה] **הוספות** והגהות למחברת ספורי נפלאות · אשר בשולי הוריעה באות · יפות גם נאות :

ו] סדר קצירת עומר · ועי"ז נזכה לקול מבשר ואומר :

ז] קצת מראה מקומות בש"ס ומדרשים ובהג"ך כל מאמר מצויין כאשר עיניכם יראו עין בעין · כ"ז לקבתי ואספתי אחרי מות **משה** עבד ה' · בעני המלקט שבלים · בעשתונות נבהלים · ורעיונות נכשלים · והכאתים לביה הדפוס המשובח והמפואר · בעזר צור **ישראל** :

סובאלק

בדפוס ר' אברהם אבלי מארקסאהן

בשנת למען **תזכור את** יום **צאתך** מארץ מצרים לפ"ק

ГАГАДА ШЕЛЪ ПЕСАХЪ,

т. е. Молитвы читаемыя въ ночи Праздника Пясхи

СУВАЛКИ въ Типографіи А. Марксона.

1863.

ר' יהודה ליב, וועלכער האָט זיך באַזעצט אין ירושלים אין 1854, האָט צוזאַמען מיט אַ גרופּע יידן געשאַפן אַ קליינע ישיבה מיטן נאָמען „עץ חיים". פיל רבנים אין ירושלים זיינען אַרויסגעטראָטן קעגן דעם מיט דער באַשולדיקונג, אַז „בירושלים מבקשים ללמד נערי בני ישראל בילדונגס". די קעגנערס האָבן ארויסגעגעבן אַ ספעציעלע בראָשור, אין וועלכער זיי שרייבן צווישן אַנדערע וועגן ר' יהודה ליב יעבץ: „והזקן הזה הי' לו

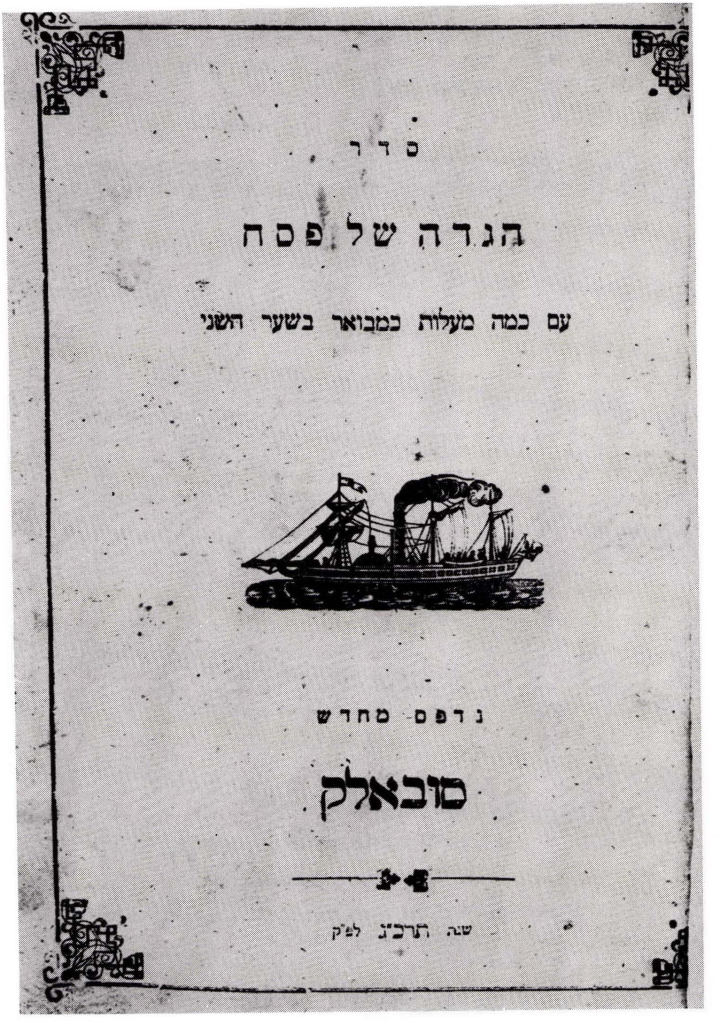
סדר
הגדה של פסח
עם כמה מעלות כמבואר בשער השני
נדפס מחדש
סובאלק
שנה תרכ"ג לפ"ק

מספרי ר' דוד תלוי זוק נע"

אוהב ה' שערי ציון מכל משכנות יעקב

ספר

חבת ירושלם

המאיר לארץ ולדרים. להשביע מלא כף נחת בלבות ישרים. מטיב הארץ וירושלם ת"ו במשרים. אשר יסודתו בהררי קדש בסיפורים. ואסף איש טהור ולקט באמרים. מפי סיפרים וספרים. וכשם אומרם נאמרים. ערי קדש וכפרים. ושכונת קברות יקרים. זכותם הגן לדור דורים.

נדפס על מכבש הדפוס משאת משה ויהודית הי"ו:

ע"י הרב המדפיס חכם עליף וכו' כמי"ה ישראל בהרב החסיד מוהר"ר אברהם זללה"ה.

פה עה"ק ירושלם תובב"א

תחת ממשלת אדוניכו המלך האדיר החסיד שולטן עבדול מאגיד יר"ה.

הובא לדפוס ע"י הרבני המופלג מוה' מרדכי ב"ר יהודא הכהן נר"ו מגיד מישרים לפני חברה בק"ק סוואלק מע"א.

מה ידידות משכנותיך יי' צבאות נכספה וגם כלתה נפשי לחצרות יי'

מספרי ר' דוד תלוי זוק נע"

מספרי ר' דוד תלוי זוק נע"

סך עצום בכל שנה מגוברנא סובלק לחלק ללומדי תורה".[4]

די פאַמיליע יעבע געפינט זיך אָפט אויף סואוואַלקער פּרענומעראַנטן־רשימות אָדער אויף ליסטעס פּרענומעראַנטן פון סואוואַלקער מחברים.

תורה
רבינו עקיבא איגר
זה ספר תלדות ימי חיי אדונינו מורינו ורבינו האור המפורסם בשבחי' החסיד והעניו מוהר"ר עקיבא איגר זצ"ל, מעשים נוראים נפלאים ואבתים מאורעיתו וקורותיו דעדו עליו כל ימי חייו אשר חי, ואיך היה מנהג ומנהל בעניני צדק קהל עדת ישורון בכל המקומות שישב עד בסא הרבנות:
נדפס ע"י ר' אליהו יעבין ז"ל מסוואלק, בן הגאון הצדיק, מוהר"ר יהודא ליב יעבין זצ"ל, מגיהתו לכבוד, בירושלים ת"ו נ"נ:
וואַרשא
ברשות הרבני [illegible] נתן שריפטגיססער נ"י
בווילנא [illegible] ל"ה רפ"ק
ТОЛДОСЪ
РАБИНО ЕКИВУ ЕРЕРЪ
B A P Ш A B A 1875
Въ Типографіи Н. Шрифтгиссеръ
на улице Налевки № 2242.

ר' מרדכי ב"ר יהודה הכהן, וועלכער איז געווען אַ מגיד־מישרים אין סואוואַלק, האָט אויך פאַדינסטן אויפן געביט פון אַרויסגעבן ספרים. אַ דאַנק אים איז אַרויס אַ נייע אויפלאַגע פון באוואוסטן ספר וועגן ווילנער גאון „עליות אליהו" (שטעטטין, תרט"ז), ווייל די ערשטע אויסגאַבע, וואָס איז דערשינען אינעם זעלביקן יאָר, איז גיך צעכאַפט געוואָרן. ר' מרדכי איז דער אַרויסגעבער פון „חבת־ירושלים" פון ר' חיים הלוי הורוויץ (קעניגס־בערג, תרי"ח, צווייטע אויפלאַגע). ער איז אויך דער מציא לאור פון „נשמת חיים", מנשה בן ישראל (שטעטטין, תרי"א). צום סוף פון ספר „משרת משה", שמחה שמואל [נבר], זיינען דאָ „דברי המגיה מרדכי ב"ר יהודא הכהן מ"מ לח' בסוואלק". ער האָט אויך מגיה געווען „נתיבות השלום", וואָס עס האָט אַרויסגעגעבן משה נחמיה ב"ר משולם פייוויש [קעניגסבערג, תרי"ט], און דעם חלק ג' פון „אשי ישראל" פון ישראל יפה (ווארשא, 1854). ר' מרדכי הכהן איז אויך דער מוציא לאור פון „בית אברהם", אברהם דאַנציג (קאניגסבערג, תרי"ט). אין דעם האָט אים געהאָלפן זיין זון קאָפל, וועלכער האָט געלעבט מיט זיין פרוי און קינד אין קיניגסבערג.

*

אין 1846 איז דערשינען אין בערלין אַ ספר „זכרון יהודה" (שאלות־ותשובות לרבנו יהודה בן הרא"ש) פון איינעם יהודה בן אלכסנדר זיסקינד ראָזענבערג מראַצק, וועלכער האָט עס אַרויסגעגעבן אויף זיינע הוצאות. ער שרייבט אין דער הקדמה, אַז אין בערלין האָט ער זיך אָנגעשטויסן אויף אַ כתב־יד פון ר"ש"ס זון, וואָס איז שוין אַלט „פינף הונדערט יאָר".

אין צען יאָר ארום האָט ער אָפגעדרוקט אין זיין „קובץ מעשי ידי גאונים קדמונים", חלק א', אַ פירוש פון רבנו רב האי גאון אויף סדר טהרות, „אשר זה אלף שנים גנוז וטמון" (בערלין, תרט"ז).

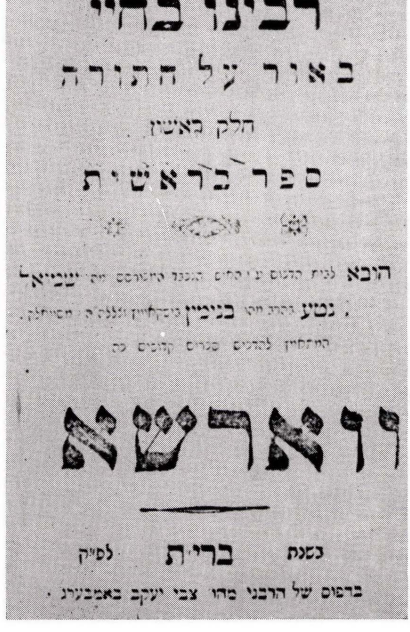
רבינו בחיי
באור על התורה
הלק ראשון
ספר בראשית
היבא
נתן
ווארשא
בריה

4. „קונטרס אמת ומשפט", ירושלים, תרס"א.

אין 1860 האָט ראָזנבערג אַרויסגעגעבן אין לייפּציג „„שאלות ותשובות" פון חיים אשכנזי.

אין 1846 איז ר׳ יהודה ראָזנבערג שוין געווען אַ זקן. אין הקדמה פון „זכרון יהודה" קלאָגט ער, אַז די האָר זיינען שוין ווייס און עס זיינען געקומען די טעג, אין וועלכע ס׳איז ניטאָ קיין אינטערעס. ער האָט געליטן פון חולאת׳ן, געלעגן קראַנק און פארלאָזן אין ברעסלאו, שפּעטער אין פראָנקפורט ביים מיין און אין בערלין. ער איז געשטאָרבן אין האָלבערשטאָט.

אַן אָנדער סאוואָלקער, וועלכער איז פאַרוואָגלט געוואָרן קיין וואַרשע, האָט אויך געהאט אין זיינע פּלענער דאָס דרוקן „ספרים קדושים". משמעות, אַז דאָס האָט זיך אים ניט איינגעגעבן. מיר האָבן אָנגעטראָפן נאָר דריי ספרים, וואָס ער האָט אַרויסגעגעבן: „רבינו בחיי, חלק א׳, ספר בראשית (וואַרשא, תרי״ב), הובא לדפוס ע״י האיש הנכבד המפורסם מו״ה שמואל נטע בהרב מה״ו בנימין בישקאוויץ מסוואלק". צום סוף איז דאָ אַ רע־קלאָמע פון מחבר אין פאַרעם פון אַ ליד צו קויפן דעם ספר. זיין צווייטער אַרויסגעגעבענער ספר איז דער „חובת הלבבות" מיטן פירוש „פת לחם" (וואַרשא, תר״י) און דער דריטער: „חשבון הנפש", מנחם מנדל ב״ר יהודא ליב [סאטאַנאוועך], (וואַרשא, תרי״ב). ר׳ שמואל בישקא־וויץ האָט אַ לענגערע צייט געלעבט אין פּשעראָסלע.

דער געבאָרענער אין סיניי מאיר אריה ב״ר יאיר הכהן האָט ארויסגעגעבן „צוואה" פון יוסף משה אברהם (ניו־יאָרק, תשי״ב[?]), צוויי־טיט אויסגאַבע. ערשטע אויס־גאַבע דערשינען וואַרשא, 1845).

דוב בער גאָלדבערג (ב״ג), געבאָרן אין כלודנע, לעבן ראָצק, אין 1890, אַ פאַרשער אויפן געביט פון אַלטער יידישער ליטעראַטור, האָט אַרויסגעגעבן טייערע מאַנוסקריפטן פון אַמאָליקע גדולי ישראל, ווי, „סוד עולם" לר׳ יצחק ב״ר יוסף ישראלי, „ברכת אברהם" לר׳ אברהם בן הרמב״ם (ליק, 1859) און אַנדערע. ער איז געשטאָרבן 1883 אין פאַריז. אין 1830 איז ער געווען אַ לערער ביים גביר און משכיל ליטינסקי אין איינעם פון די דערפער אַרום סאוואָלק. ער האָט פאַרעפנטלעכט 17 ביכער און בראָשורן און הונדערטער אַרטיקלען אין דער העברעישער פּרעסע אונטער דעם בשעתו באַ־וואוסט פּענאַמען ב״ג.[5]

אשר מרגלית פון פּשעראָסלע האָט אַרויסגעגעבן מענדלסאָנס „פּעדאַן", בשותפות מיט בערקמאַן פון ווילי־קאָוויסק.

ר׳ ישראל יפה, לאַנגיעריקער סאוואָלקער חזן, האָט ארויסגעגעבן אַ דריטע אויפלאַגע פון „שער השמים" פון אברהם כהן אירירי (וואַרשא, 1864).

5. „אנציקלופּדיה עברית", ירושלים—תל־אביב, תשט״ו, כרך י׳, ע׳ 382; ענציקל. יודאַיקא, VII, ד׳ 467.

פּיאָנערן פון יידיש־העברעאישער פּרעסע

כאָטש אין דער אייגענער געגנט האָבן די סאוואל־קער ניט געהאט צו פאַרצייכענען דעם מינדסטן אויפּשט אויפן געביט פון יידישן צייטונגס־וועזן, האָבן אָבער סוא־וואָלק־אָפּשטאַמיקע אימיגראַנטן אויסגעפירט אַז ערשט־קלאַסיקע פּיאָנערן־ראָל אינעם אויפבוי פון דער יידישער און העברעאישער פּרעסע אין די פאַראייניקטע שטאַטן.

צווישן די סאָמע ערשטע חלוצים פון יידיש־גע־דרוקטן וואָרט אין אמעריקע זיינען געווען כתריאל־צבי שרהזאן און מרדכי יהלמשטיין (יהלם־שטיין), ביידע סוואוואלקער. יהלמשטיין איז געבאָרן געוואָרן אין סוא־וואָלק אין 1835, שרהזאן 1837 — אין פייזער, אַ דערפל ניט ווייט פון סוואוואלק. זיי זיינען געווען שוואָגערס. נאָך דער חתונה האָט כתריאל־צבי געלעבט אין סוואוואלק אַ לענגערע צייט.[1] אין 1866 זיינען ביידע געקומען קיין ניו־יאָרק. אין זעלביקן יאָר האָט מ. יהלמשטיין אַרויס־געגעבן די יידישע צייטונג „דיא אידישע פּרעסע", וואָס האָט ניט געהאט קיין אריכט ימים. שפּעטער האָט ער אַרויסגעגעבן „דיא ניו־יאָרקער אידישע צייטונג", וואָס האָט אָבער אויך קיין בעסערן מזל ניט געהאט און איז גיך אַרונטער פון דער סצענע.[2]

1. מ. יהלמשטיין האָט נאָך דער חתונה געלעבט אין פאַריז, שפּעטער אין וואַרשע, וואו ער איז געווען הויפּט־קאָרעקטאָר ביי זיין פעטער ר׳ אבעלע מאַרקסאָן. ער האָט אַ סך געשריבן אין „המליץ" אונטערן פסעוודאָנים „איש ימיני". —

2. „פּוילישע יידן", ניו־יאָרק, 1935, ד׳ 31.

2*. ערשטער נומער אריס דעם 18טן יוני.

3. „זאמלבוך לכבוד דעם 250סטן יוב׳ פון יידישער פּרעסע", רעדאַגירט ד״ר י. שאַצקי, ניו־יאָרק, 1937, ד׳ 127.

4. דאָרטן, ד׳ 118 און ווייטער.

שינען מיט דער הילף פון זיין זון יחזקאל און זיין שפעטערדיקן איידעם יהודה־לייב (לעאן) קאמייקא. קא־מייקא אליין איז געבאָרן געוואָרן אין סואוואַלקער קרייז־שטאָט ווילקאָווישק, בערך אין 1865.[5-6] קאמייקא, אגב, האָט פאַרנומען אַ חשוב׳ע פּאָזיציע אין געזעלשאַפטלעכן לעבן פון דער יידישער אמעריקע און בעת דער ערשטער וועלט־מלחמה איז ער געווען דער פאָרזיצער פון צענטראַלן רעליף־קאָמיטעט פאַר יידישע קריגס־געליטענע.

די „גאזעטטען־טאַגעבלאַט" האָבן עקסיסטירט אַ לאַנגע צייט — ביז 1928, ווען זיי זיינען אָפּגעקויפט געוואָרן דורכן „מאָרגען זשורנאל".

די ערשטע יידישע צייטונג אין שיקאַגע איז אויך געגרינדעט געוואָרן דורך אַ סואוואַלקער, נחמן־בער עטעלסאן, אין 1877. עטעלסאן איז, אמת, ניט קיין „ריינער" סואוואַלקער, אָבער ער שטאַמט פון סואוואלקער גובערניע, פון שאַקי, וואו ער איז געבאָרן געוואָרן אין 1828. קיין אמעריקע איז ער געקומען אין 1857. דער נאָמען פון דער צייטונג איז געווען „די איזראעליטישע פּרעסע", מיט אַ העברעאישער הוספה „היכל העבריה", און האָט אָנגעהאַלטן ארום דריי יאָר.[7]

כתריאל־צבי שרהזאן איז געווען פּאפּולער און אָנ־גענומען אין ניו־יאָרק און האָט זיך אַקטיוו באַטייליקט אין מערערע חברות. איין ניו־יאָרקער חברה, „גבאי מחזיקי עניי ארץ־ישראל", האָט אים אין 1875 דעלעגירט קיין ארץ־ישראל מיט דער אויפגאַבע צו ליקווידירן דעם סכסוך צווישן די צוויי קאָנקורירנדיקע שפּיטאָלן אין ירושלים — פון די ספרדים און פון די אשכנזים. שרהזאן האָט ניט מצליח געווען אין זיין מיסיע און אין אַ ריי אַרטיקלען האָט ער שפּעטער דערקלערט די סיבות דערפון.[8]

שרהזאן איז געווען פון די ערשטע פּלאַנירערס און צוגרייטערס פון דער קאָנפערענץ צו שאַפן אַן אָרגאַני־זאַציע פון אָרטאָדאָקסישע יידן אין די פאַראייניקטע שטאַטן.[9]

שרהזאָן און יהלמשטיין זיינען די גרינדערס פון דער ערשטער אגודה עברית אין דער וועלט — „שוחרי שפת עבר", געשאַפן אין 1880. שרהזאן האָט אויך אַרויסגעגעבן (אין 1882) דאָס ערשטע יידישע לערנבוך צו לערנען ענגליש „דער אמעריקאנער".[10]

שרהזאן איז אין זיין לאַנגער זשורנאַליסטישער און צייטונגס־פאַרלעגערישער קאַריערע אַנדערש מאָל באַ־שולדיקט געוואָרן, אַז ער „ניצעוועט" איבער פרעמדע מאַטעריאַלן פאַר זיינע צייטשריפטן. איינעם פון די שאַרפסטע אָנפאַלן און באַשולדיקונגען אין פּלאַגיאַט אויף כתריאל צבי שרהזאָן האָט געמאַכט די לאָנדאָנער „צוקונפט".[11]

וו. שור, דער רעדאַקטאָר־אַרויסגעבער פון שיקאַגער „הפסגה" און איינער פון די ערנסטע העברעאישע פּובלי־ציסטן בשעתו אין אַמעריקע, האָט געהאט וועגן כתריאל שרהזאן גאָר אַ שלעכטע מיינונג. ער זאָגט אויף אים: „האיש השפל הזה הוא צרעת ממארת..."[12] דערביי דאַרף מען געדענקען, אַז שור און שרהזאן זיינען תחילת געווען שותפים אין „הפסגה" און זיינען זיך צעגאַנגען. די מיינונג פון וו. שור וועגן זיין אַמאָליקן שותף קען דערי־בער ניט זיין קיין צו אָביעקטיווע.

ווי אַן אַרויסגעבער פון מערערע צייטונגען איז כ. שרהזאן ניט זעלטן באַגאַנגען גראָבע טעות׳ן. איינס פון די סאַמע בולט׳סטע ביישפּילן פאַר דעם איז זיין באַצי־אונג צו זיין האַלבן לאַנדסמאַן און באַרימטן יידישן פאָלקסדיכטער מאָריס ראָזענפעלד. ראָזענפעלד פלעגט שרייבן לידער פאַר שרהזאָנס „יודישעס טאַגעבלאטט". האָבן די באַלעבאַטים, שרהזאן און זון, איין מאָל זיך מיישב געווען און ראָזענפעלדן אָפּגעזאָגט די מיטאַרבעט אין צייטונג, צושיקנדיק אים דאָס ווייטערדיקע קליינע בריוועלע: „געערטער הער, מיר געפינען פאַר נויטיק אייך צו לאָזן וויסן, אַז פון היינט אָן דאַרפט איר מער אונדז ניט שרייבן. די אורזאַך איז, ווייל אייער שרייבן איז נישט גענוג אין קוואַליטעט און קוואַנטיטעט".[13] אַ שיין ביישפּיל פון ליטעראַרישער „מבינות"!

בדרך כלל האָט אָבער כ. שרהזאן אויסגעפירט אַ זייער וויכטיקע פּיאָנערן־ראָל אינעם אויסבוי פון יידישן פּרעסע־וועזן אין אמעריקע.

שרהזאן האָט זיך געהאַט גוט ארויפגעארבעט אין אַמעריקע, ווי עס באווייזט זיין צוואה, אין וועלכער ער צעטיילט 600.000 [60 טויזנט?] דאָלאַר אויף יידישע מוסדות — צוויי דריטל פאַר חברות אין ניו־יאָרק און איין דריטל פאַר ארץ־ישראל.[14] שרהזאן איז געשטאָרבן דעם 12טן יאַנואַר, 1905, אין ניו־יאָרק און אין דער לוויה האָט זיך באַטייליקט אַן עולם פון אַ 50.000 יידן.

מרדכי יהלמשטיין איז געשטאָרבן אין ניו־יאָרק אין 1897. אין 1893 איז דערשינען זיין בוך „דברי ימי ארצות הברית".

אפילו די סאַמע ערשטע יידישע צייטשריפט אין אַמעריקע — „די פּאָסט" — איז פאַרבונדן מיטן נאָמען פון אַ סואוואַלק־אָפּשטאַמיקן, צבי־הירש בערנשטיין פון ניישטאַט, אַן איידעם פון קאלוואריער רב. בערנשטיין איז געווען איר גרינדער און דער סואוואַלקער מ. י.

5-6. „לתולדות ישראל באמריקא", בן־ציון אייזענשטאַדט, ניו־יאָרק, תרע"ז, ז׳ 47.

7. „זאמלבוך לכבוד דעם 250סטן יובל פון יידישער פּרעסע", ז׳ 116 און „פנקס" פון ייווא פון 1927/8, ז׳ 739. — אויף י. שיינהאקס „תולדות הארץ" געפינט זיך צווישן די סואוואַל־קער פּרענומעראַנטן שמואל יצחק עטעלזאן, וואָס איז מסתמא די זעלביקע משפּחה.

8. „הצבי", ירושלים, נר׳ 3, 5, 6, 7, 9; „העברי", 1875, נר׳ 3.

9. „יהדות אמריקה בהתפתחותה", משה דייוויס, ניו־יארק, תשי"א, ע׳ 283.

10. „עברים כחלוצי יידיש באמריקה", מ. שטאַרקמאַן, תדפיס מ„מצודה", תשי"ד.

11. „צוקונפט", לאָנדאָן, 1885, נר׳ 30.

12. „אגרות סופרים", א. ר. מלאכי, ניו־יורק, תרצ"ב, זז׳ קיג׳, קיח׳.

13. „מאָריס ראָזענפעלדס בריוו", י. ליפשיץ, בוענאס איירעס, 1955, ז׳ 22 (מאָדערניזירטער אויסלייג פון ארויסגעבער).

14. „הפּלס", תרס"ה, ז׳ 383.

ילהמשטיין איר צווייטער רעדאקטאר (נאָך צבי גרשוני).

לויט מ. שטאַרקמאן, איז די עלטסטע יידישע צייט־שריפט אין אמעריקע ניט „דיא פאָסט",[15] נאָר „די אידישע צייטונג", אָבער אויף יעדן פאַל איז דער צייט־מהלך צווישן ביידן נאָר אין 6 חדשים.[16]

סואוואַלקער אימיגראַנטן זיינען געווען אויך די ערשטע פאָרלויפערס פון דער העברעאישער פרעסע אין אמעריקע.

דער דערמאָנטער צבי־הירש בערנשטיין איז געווען דער רעדאַקטאָר פון „הצופה בארץ החדשה", וואָס ער האָט געגרינדעט אין ניו־יאָרק אין 1871 און איז דער־שינען גאַנצע פינף יאָר.[17] איר מיטגרינדער איז געווען דער „ריינער" סואוואַלקער מרדכי יהלמשטיין.

ווי אַ „סואוואַלקער" צייטונג, געפינט איר טאַקע אין „הצפה בארץ החדשה" אויך סואוואַלקער „נייס": אין נר' 42 זוכט אַ סואוואַלק־געבאָרענער דעם סואוואַלקער בחור יעקב לעוויט, וועלכער האָט אים באשווינדלט; אין נר' 43 שרייבט דער סואוואַלק־אָפּשטאַמיקער ר' ישראל־יצחק האפרתי חידושי תורה; אין זעלביקן נומער מעלדעט דער סואוואַלקער מרדכי יהלמשטיין, אַז ער איז אַן אַגענט פון אַ שיף־געזעלשאַפט אין האַמבורג וכדומה.

אין 1881 האָט מ. יהלמשטיין רעדאַגירט דעם „המאסף בארץ החדשה", וואָס איז דערשינען אין ניו־יאָרק אַ קורצע צייט.

כתריאל־צבי שרהזאן איז געווען דער גרינדער פון ניו־יאָרקער „העברי" (אין 1892). זיין רעדאַקטאר איז כמעט די גאַנצע צייט פון זיין עקסיסטענץ געווען גרשון ראָזנצווייג, אַ פריערדיקער סואוואַלקער לערער. אַ גע־וויסע צייט איז דער „העברי" רעדאַגירט געוואָרן דורך אַ צווייטן סואוואַלקער — אריה דוב פרידמאן.

יהודה־לייב גאָרדאָן האָט ניט געהאט קיין צו גע־הייבענע מיינונג וועגן דער דאָזיקער העברעאישער צייט־שריפט. אין איינעם פון זיינע בריוו שרייבט ער אַזוי: „גם מוציאי „העברי", שרהזאן אב ובנו, קוראים אותי לעזרה; אכן את פניהם השיבותי ריקם, כי מתוך העלים אשר שלחו לי לדוגמא ראיתי, כי האנשים ההם שפתנו איננה אתם ולא יבינו לדבר כן".[18] יל"ג האָט זיין דאָזיקע מיינונג אַרויסגעזאָגט אויפן סמך פון עטלעכע, אפשר ניט געלונגענע, נומערן, אָבער בדרך כלל האָט דער „העברי" זיך ווייט ניט געהאט צו שעמען מיט זיין לשון פאַר די איבעריקע העברעאישע צייטשריפטן פון יענער צייט.

גרשון ראָזנצווייג איז אויך געווען דער רעדאַקטאָר און ארויסגעבער פון „קדימה", „מכתב עתי לעניני החיים ולספרות ישראל", וואָס האָט אָנגעהויבן צו דערשיינען אין ניו־יאָרק אין 1899. אין פראָגראַם־אַרטיקל „אל הקוראים" ווערט געזאָגט: „וקדימה תהיה מגמת פניו, לרוח הזמן הזה, ולרוח היהדות שקדמה בהשכלתה להשכלת הדור הזה... קדימה יקרא לאחינו בעלי ה־תערובות השוכחים צור מחצבתם".

ג. ראָזנצווייג האָט אויך רעדאַגירט די „הדבורה" און זיך באַטייליקט אין מיטרעדאַגירן דעם ניו־יאָרקער „נר המערבי".

אין 1892 (ניו־יאָרק) און 1894 (ווילנע) איז דער־שינען זיין „מסכת עמאריקא" (פון „תלמוד ינקאי", וואָס איז ארויס אין ניו־יאָרק אין 1907). אין 1904 האָט ראָזנצווייג ארויסגעגעבן אַ בוך „אָריגינעלע אַפאָריזמען" מיטן נאָמען „חמשה ואלף" (ניו־יאָרק, תרס"ג, חלק א'), געווידמעט כתריאל־צבי שרהזאן. אין 1898 איז ארויס זיינס אַ קליין ביכל לידער „מזמרת הארץ". אין 1894 האָט ער ארויסגעגעבן אין ניו־יאָרק זיין „שירים, משלים ומכתבים".

ראָזנצווייגס „מסכת עמאריקא" איז אפשר די סאמע בייסיקסטע סאַטירע, וואָס איז ווען עס איז פאַרעפנטלעכט געוואָרן אין העברעאיש און יידיש אויף דעם אויפ־געקומענעם פאַרפּוסטעוועטן און פאַר'עם־הארצ'עוועטן יידישן „אָלרייטניק" און קהל־פירער אין אמעריקע.

ג. ראָזנצווייג איז געבאָרן געוואָרן 1861 אין קראַ־טאָשין. נאָך זיין חתונה אין 1880 האָט ער געעפנט אין סואוואַלק אַ בית־ספר עברי, וואָס האָט עקסיסטירט ביז זיין אָפּפאָר קיין אמעריקע אין 1888 און האָט געהאט אַ קענטיקע הצלחה.[19] ער איז געשטאָרבן אין ניו־יאָרק אין 1914.

מנחם ריבולוב שרייבט, אַז בזכות פון זיין סאַטירע איז גרשון ראָזנצווייג איינער פון די, וואָס פאַרנעמען אַן אָרט אין דער געשיכטע פון דער העברעאישער פּאָעזיע אין אַמעריקע.[20] אויך א. ר. מלאכי זאָגט, אַז ראָזנצווייג איז ניט געווען קיין גאָט־געבענטשטער משורר, אָבער אַ מענטש מיט גאָר גרויסע כשרונות.[21]

אַ גאַנץ אַקטיווער מיטאַרבעטער אין דער העברעאיש־אַמעריקאַנער פרעסע איז געווען נחום טוביה לאָנדאָן, וועלכער איז אין 1837 געבאָרן געוואָרן אין סואוואַלק. ער האָט געלערנט אין קאַלוואַריע ביים אָרטיקן רב ר' מרדכי מעלצער. אין 1867 איז ער געווען לערער אין דער רעגירונג־שול אין ווילקאָווישק, ליטע. אין 1895 האָט ער זיך באַזעצט אין אַמעריקע. לאָנדאָן האָט פאַר־עפנטלעכט אַרטיקלען אין „המודיע לחדשים", „העברי", „הלאם", „בית ועד לחכמים", „ילקוט מערבי". ער האָט בייגעטראָגן מערערע אַרבעטן צו דער „דזשואיש ענציק־לאפעדיא".[22]

---

15. ערשטער נומער — ערשטער אויגוסט 1870.
16. „זאמלבוך צו דער געשיכטע פון דער יידישער פרעסע אין אַמעריקע", רעדאגירט פון ד"ר י. שאַצקי, ניו־יארק, 1934 און ש. טשארנאָבראדאס אַרטיקל אין „פּוילישע יידן", ניו־יאָרק, 1933.
17. ערשטער נומער — כ"ב סיוון, תרל"א.
18. „אגרות יל"ג", ע"י י. י. ווייסבערג, כרך שני, חלק ד', ווארשא, תרנ"ה, ע' 398.
19. „חכמי ישראל באמריקא", ב"צ אייזענשטאַדט, ניו־יארק, תרס"ג, ז' 94. לויט „המקהלה" איז ער געבאָרן געוואָרן אין דובראָווע. — ראָזנצווייגס נאָמען געפינט זיך גאַנץ אָפט אויף סואוואַלקער פרענומעראַנטן־רשימות.
20. „השירה העברית באמריקה", ניו־יורק, תרצ"ח, ע' ג'.
21. „מסות ורשימות", ניו־יורק, תרצ"ט, ע' קע"ט.
22. זע אויך „חכמי ישראל באמריקא", ע' י"ב.

סוואוואלקער, בכלל, זיינען פאַרקניפט אין פאַרבונדן מיט די סאַמע אָנהייבן פון דער יידישער און העברעאישער פּרעסע אין אַמעריקע און זיי קענען שטאָלץ זיין מיט זייער גרויסן ביישטייער אין איר אויסבוי.

*

פאַראַן אַ צוויי־טאָג, וואו סוואוואלקער עמיגראַנטן האָבן אַ חלק אינעם אויסבוי פון דער יידישער פּרעסע — אַ קאַפּיטל, וואָס איז גאָר וויניק באקאַנט אין אונדזער פּרעסע־געשיכטע.

בלעטערנדיק די אַלטע העברעאישע צייטונגען האָבן מיר זיך אָנגעשטויסן אויף אַ קאָרעספּאָנדענץ פון לאָנדאָן אין „המליץ", 1885, נר׳ 155, געשריבן פון „גר ותושב", וואָס איז געווען ניט קיין זעלטענער קאָרעספּאָנדענט פון סוואוואלק אין „המליץ". און אָט וואָס ער שרייבט דאָרטן צווישן אַנדערע:

„דער געדאַנק פון ישוב א״י האָט געפונען וועג אויך אין האַרצן פון אונדזערע ברידער געבוירענע אין אונדזער שטאָט, וועלכע האָבן פאַרלאָזן אונדזער לאָנד [פוילן] צוליב אַרבעטסלאָזיקייט און איצט וואוינען זיי אין דער הויפּטשטאָט לאָנדאָן. די דאָזיקע מענטשן האָבן אויסער דער חברה, וואָס זיי האָבן געשאַפן צו זאָמלען נדבות פאַרן אויפבוי פון א״י, אויך אָנגעהויבן אָרויס־צוגעבן אַ צייטונג אין דער יידישער שפּראַך „המצפה" [האָמצאָפּע], וואָס איר גאַנצע אויפגאָבע און ציל איז צו פאַרשפּרייטן דעם געדאַנק פון ישוב [א״י] צווישן אונ־דזערע ברידער. און כאָטש דערווייל איז די צייטונג נאָך ניט רייף און אירע רעדאַקטאָרן פאַרשטייען נאָך ניט צו ריידן צום פאָלק אין צו וועקן זיין האַרץ מיט שטאַרקע און עהייבענע וועראטער — אָבער לאָמיר האָפן, אַז מיט דער צייט וועט זיך פאַרפולקומען די צייטונג. . .״

קלאָר פון דעם, אַז סוואוואלקער האָבן אין לאָנדאָן אַרויסגעגעבן, אין 1885, אַ יידישע צייטונג מיטן נאָמען „המצפה". אין יידישע פּרעסע־איבערבליקן איז אַזאַ אָרגאַן ניט פאַרצייכנט, און אפילו אין דער גרעסטער און אויספירלעכסטער ביבליאָגראַפיע פון פאַרשיידנ־שפּראַכיקע יידישע אויסגאָבעס אין ענגלאַנד פון סעסיל ראָט איז וועגן איר קיין איין וואָרט ניט דערמאָנט.[22]

אייגער פון די רעדאַקציע־מיטאַרבעטערס פון „המצפה" איז געווען אפּרים איש כישור. אין זיין פיל־

22. "Magna Bibliottheca Anglo-Judaica, London, 1937; אויך אין ז. רייזענס פּרעסע־איבערבליק אין „לעקסיקאָן" פון 1914.

בענדיקער „אנציקלופּדיה לחלוצי הישוב ובוניו"[24] שרייבט ד. תדהר: „אין 1887 האָט ער [א. א. כישור] זיך באַטיי־ליקט אין רעדאַקציע פון דער צייטונג „המצפה", וואָס איז דערשינען אין יידיש און האָט געפּרעדיקט דעם געדאַנק פון שיבת ציון".

אפּרים איש כישור איז געווען דער פּענאַמען פון שפּינדלמאַן, וועלכער איז געבאָרן געווארן דעם 20סטן יולי, 1863, אין פאָנעמון, סוואוואלקער גובערניע. זיין גאַנצע משפּחה האָט דערנאָך יאָרן לאַנג געלעבט אין סוואוואלק גופא. ער האָט אויך רעדאַגירט „די יודישע נאַציאָנאַל־צייטונג". איש־כישור האָט פיל געהאָלפן ד״ר הערצלען אין זיינע ערשטע פּאָליטישע שריט אין לאָנדאָן. ד״ר הערצל דערמאָנט אים אויך אין זיינע טאָגבּיכער. ער האָט מערערע יאָרן געלעבט אין אַמעריקע און פון דאָרטן אַוועק קיין ארץ־ישראל, וואו ער איז רעוואָרן אַן אַקטיוואָר רעוויזיאָניסט. דעם 23סטן סעפּ־טעמבער, 1945, איז ער געשטאָרבן אין ירושלים.[25]

מערער פּרטים איז אונדז ניט געלונגען אויסצו־געפינען וועגן „המצפה", אויך ניט וועגן זיין רעדאַקטאָרן. מיר זיינען משער, אַז דער „המצפה" איז דערשינען נאָר אַ קורצע צייט — אין דערציבער וויסט מען אַזוי וויניק וועגן אים.

אין תדהר׳ס רייד, אַז כישור־שפּינדלמאַן האָט רע־דאַגירט דעם „המצפה" אין 1887, מוז זיין מסתמא אַ טעות. אויב דאָס זאָל זיין ריכטיק, קומט אויס, אַז דער „המצפה" — וואָס „גר ותושב" שרייבט שוין וועגן זיין עקסיסטענץ אין 1885 — האָט אָנגעהאַלטן וואָסערע 2—3 יאָר, — און אַ יידישע צייטונג מיט אַזאַ עלטער וואָלט זיכער ניט געבליבן אַזוי אומבאַקאַנט און אַזוי פאַרגעסן.

א. ר. מלאכי, דער באוא׳סטער העברעאישער ביב־ליאָגראַף, שרייבט, אַז דער רעדאַקטאָר פון „המצפה" איז געווען אַ דייטשער יידּ, ד״ר הערצבערג.[26] ער האָט געזען נאָר אין נומער פון דער צייטונג. אָבער ווי ס׳איז צו זען פון די רייד פון „גר ותושב", זיינען טאָקע די הויפּט־מיטאַרבעטערס אין „המצפה" געווען סוואוואלקער בני־עיר.

אין לאָנדאָן, ווי אויך — אין אַ פיל־פיל גרעסערער מאָס — אין ניו־יאָרק און שיקאָגע האָבן סוואוואלקער אימיגראַנטן אויסגעפירט אַ גרויסע פּיאָנערן־אַרבעט אינעם אויסבוי פון יידיש־העברעאישן פּרעסע־וועזן.

24. תל־אביב, 1942, ז׳ 1167.

25. אין „ספר הקונגרס", בעריכת ל. יפה, ירושלים, תרפ״ג, ז׳ 98 איז דאָ אַן אַרטיקל פון איש־כישור.

26. „שיקאגא", אוריגוסט, 1933, ז׳ 22.

קאַרעספּאָנדענטן

פון סואוואַלקער געגנט, באַזונדערס פון סייני און סואוואַלק, האָט מען געשיקט אַ היפּשע צאָל קאָרעספּאָנ־דענציעס אין די אַמאָליקע העברעאישע צייטונגען. צווישן די קאָרעספּאָנדענטן זיינען געווען אויך אַזעלכע, וועלכע האָבן ניט נאָר געשריבן וועגן לויפיקע געשע־ענישן, נייערט פון צייט־צו־צייט אויך פאַרעפנטלעכט אַ ריי ערנסטע אַרטיקלען אין פאַרשיידענע העברעאישע צייטשריפטן.

אין דער לעצטער קאַטעגאָריע דאַרפן אריינגערעכנט ווערן: פון סואוואַלק — יהודה הכהן וויסטינעצקי,[1] יוסף ראָזנטאַל, ישראל־זלמן סטאַראָפּאָלסקי. אין אַ קלענערער מאָס: יחזקאל ליעבשיץ בן האל״ה,[2] אליהו וויסטינעצקי. אשר מרגלית,[3] יהושע זאב סערייסקי, אליעזר דוב ליבער־מאַן, יהושם הלבני (י. ש. ווייס). פון סיינ: ט״ף שפּירא.[4]

די איבעריקע קאָרעספּאָנדענטן זיינען:[5]

פון סואוואַלק — אברהם מאיר זילבערבערג (1), שמואל־יהודה מאַרקין (3), אברהם ניימאַרק (1), זלמן ראָזנטאַל (4), א. ד. ליבערמאַן (3), יג״ר שטערן (1), זאב דאנייגער (3), יצחק גארדאן (1), מ. לעווינזאן (2), יהודה־דוד בוטקאָווסקי (1), צבי־הירש אבראמזאן (1), ישראל מאַרקאָוויץ (1), שרגא פייבא שייטליס (7), אשר רובינשטיין (3), י. צ. מידד (1), חייקל מידד (1), יצחק־לייב פרידמאן (1), י. ל. פּאַראַדיסטאַל (1), יונה קאָפּעלא־וויץ (1), שו״ב אביגדור כ״ץ (1), אצב״ע מעלצערזאָן (3), מרים ווערזבלאָווסקי (1), אסתר ברוינראָט (1), אברהם הלוי (1), אליהו בערנשטיין (3), משה קאָרקעוויטש (1), צמח קלויזמאן (1), משה מאיר כהנא (1), גרשון ראָזנצווייג (1), יהודה־לייב קאלוואריסקי (1), יוסף קאָמיסאַרסקי (1).

פון סיינ: משה־אליהו פינקל (1), נחמן בן אריה־לייב פּאַלאַנטער (1), ח״ץ הכהן גיביאנסקי (2), ישראל שאפּירא (2), אליהו לעווינטאַל (1), שלום־יעקב ווילענסקי (1), נוח־יהושע ראָטנבערג (1), חלוונא בערנשטיין (2), אברהם־צבי פּאָלניצקי (1), צבי־אריה לוריע (1), נוח־יהושע ראָזנבערג [ראָטנבערג?] (1) דוב פראנק (1).

פון קראַסנעפּאָלע: אהרון־יהודה פּאָסטאַוועלסקי (1), דניאל ראָזנטאַל (2), מאיר פרידמאן (1), יהושע פּאָסטאַ־וועלסקי (1), אברהם עסקין (1).

פון ראַצק: צבי־הירש פּערלא (1), אברהם צימערמאן (1).

פון פּיליפּאָווע: הרה״ג ר׳ זבולון ליב ברי״ט (1), נחום אריה קאפּלאן (1).

דער פונאַנדערטייל פון די קאָרעספּאָנדענציעס לויט די וויכטיקסטע העברעאישע צייטונגען איז אַזאַ: „המגיד״ — 54, „המליץ״ — 43, „הצפירה״ — 11, „הלבנון״ — 9, „הכרמל״ — 9, „הקול״ — 1.[6]

1. געשריבן אויך פון פּשערסאָלע. דוד גארדאן, דער בעל „המגיד״, האָט אין אַ בריוו צו ש. ל. ציטראן געלויבט וויסטינעצקיס מאמרים און חידושי־תורה. ער רעכנט אויך צו וויסטינעצקין צו די אַקטיווע עסקנים פון חובבי־ציון.
2. ער האָט פאַרעפנטלעכט איבערזעצונגען פון פראַנקפורטער „איזראַעליט״ אין „הלבנון״ (1878, נר׳ 28 א״אנד). די ערשטע איבערזעצונגען זיינען גע׳חתמ׳עט: יחזקאל ליעבשיץ מסובאלק, די ווייטערדיקע — יחזקאל ליעבשיץ בן האל״ה מסובאלק. פון 1878 איז געווען רב אין סואוואַלק ר׳ הלל אריה ליב ליבשיץ (ראשי־תבות: האל״ה — דער „ה״ באטייט מסתמא הרב אָדער הלוי). ער האָט געהאט אַ זון יחזקאל, שפּעטער אַ באַוואוסטער רב, און ער איז עס, זיכער, דער מתרגם פון „איזראַעליט״. אין „הלבנון״ פון 1872, נר׳ 10, איז דאָ אַן אָנהייב פון אַ דערציילונג אין פיל המשכים, איבערגעדרוקט פון דער דערמאָנטער ייִדיש־דייטשער צייטונג און איבערגעזעצט פון האל״ה מפּלונגיאן — ד״ה פון זיין פאָטער אַליין. אין יענעם יאָר איז ר׳ הלל ליבשיץ טאַקע געווען רב אין פּלונגיאַן, ליטע. זע אויך אין „אוצר בדויי השם״ פון ש. חיות, נר׳ 3530.
3. געשריבן אויך פון פּשעראָסלע.
4. אין „המגיד״, 1867, נר׳ 15, געפינט זיך אַ שיר פון איינעם אפרים לייב בן יחזקאל באַנקאָווסקי מסוואלק. מער האָבן מיר זיין נאָמען ניט באַמערקט.
5. דער נומער אין קלאַמערן ווייזט די צאָל קאָרעספּאָנדענציעס.
6. אַרטיקלען ווערן דאָ כמעט ניט אריינגערעכנט. אַנאָנימע אָדער פּסעוודאָנימע קאָרעספּאָנדענציעס גייען אויך ניט אריין אין חשבון. די צאָל פון אַלע קאָרעספּאָנדענציעס איז, לכן, אַן אַנדערע: „המליץ״ — 116, „המגיד״ — 150, „הצפירה״ — 33, „הלבנון״ — 14, „הכרמל״ — 9, „הקול״ — 3, סך־הכל — 325.

חזנים

ר׳ ישראל ב״ר ידידיה יפה, וועלכער איז באַקאַנט אונטערן נאָמען ישראל׳קע סואוואַלקער, איז געווען שטאָט־חזן אין סואוואַלק קרוב צו 30 יאָר, פון 1832—1833 ביז 1860, אַ פּאָר יאָר נאָך דער רבנות־צייט פון הגאון ר׳ יחיאל העלער.[1] ר׳ יחיאל אַליין איז געווען אַ גרויסער בעל־נגינה און ווען ר׳ ישראל האָט זיך איין מאָל פאַר־שפּעטיקט אין שול, האָט ר׳ יחיאל געוויזן זיין יכולת אין חזנות. נאָך סואוואַלק איז ר׳ ישראל יפה געווען

1. אין דער הקדמה פון זיין ספר „אשי ישראל״, חלק ב׳, וואָס איז ארויס אין 1854, שרייבט ר׳ ישראל: „קרית סובאלק הנכבדה אשר ימלאו מחסורי לכלכלני זה עשרים ושתים שנה מאז נהייתי להם לש״ץ״. דאָס פאַלט ניט צונויף מיט די ידיעות פון שפּעטער געבראַכטן חזנים־בוך פון א. זאַלודקאָוו־סקי.

פיל יאָרן חזן אין קאָליש. זיין יחוס ציט זיך ביזן של״ה הקדוש. לויט אַ בריוו פון ר׳ ישראל׳ס פאָטער קומט אויס, אַז ר׳ שניאור זלמן פון ליאַדי, דער בעל ״התניא״, איז געווען זיין עלטער־אָנקל, אָבער דער מחבר פון ר׳ שניאור זלמנס ספר־היוחסין זאָגט, אַז די זאַך דאַרף נאָך אויפגעקלערט ווערן.[2]

ר׳ ישראל יפה איז דער מחבר פון ״אשי ישראל״ — אַ פירוש אויפן ״תורת העולה״ פון רמ״א — וואָס 23 רבנים פון רוסלאַנד־פוילן האָבן געגעבן זייערע הסכמות אויף אים (קאניגסבערג, 1854, ג׳ חלקים). סעריעס תורה־ארטיקלען זיינע געפינען זיך אין ״המגיד״ (1859) און אין אנדערע צייטשריפטן.

ר׳ ישראל האָט זיך מתעסק געווען מיט קבלה און אויך מיט וועלטלעכער פילאָסאָפיע. ער האָט אַרויסגעגעבן אַ דריטע און פֿאַרבעסערטע אויסגאַבע פון ״שער השמים״ פון אברהם כהן אירירי (וואַרשא, 1864), וואו ער גיט אַ גרויסן מבוא וועגען קבלה, זיך אָפּשטעלנדיק אויך אויף די טעאָריעס פון אריסטאָטעל, פלאַטאָ, ניוטאָן, לייבניץ, קאַנט און אַנדערע.

ר׳ ישראל יפה איז אויך געווען חזן אין ניו־יאָרק, וואו ער איז געשטאָרבן אין 1888.[3]

אַרנאָלד מאַרקסאָן, וועלכער האָט שטודירט חזנות ביים באַרימטן זולצער און ווין און איז געווען חזן אין בערלין איבער 25 יאָר, איז געבאָרן געווארן אין סוא־וואַלק אין 1839. ער איז געווען משורר ביים אויבן דערמאָנטן ר׳ ישראלקע סוואוואַלקער. מאַרקסאָן איז גע־שטאָרבן אין 1900.

געזונגען ביי ר׳ ישראל יפה האָט אויך ר׳ חיים ב״ר ברוך ווינשעל, וועלכער איז געבאָרן געווארן אין סוא־וואַלק אין 1838. אין זיינע לעצטע יאָרן איז ער געווען חזן אין דער ניו־יאָרקער שול ״תפארת ישראל״ פון ״אנשי ניישטאט־שירווינט״. ער איז אַראָפּגעבראַכט גע־ווארן קיין אַמעריקע דורך סוואוואַלקער לאַנדסלייט פון ניו־יאָרק צו דאָוונען אין זייער שול. י. ד. אייזענשטיין רופט אים אין זיינע זכרוניות -הי־ון המהולל״ אין דער מחבר יעקב צוזמער רעכנט אים אָר־יין אין זיינע מעמואָרן צווישן די ״מאורות גדולים״ אין חזנות. ווינשעל איז אויך געווען חזן אין מינסק, קאָוונע און לאַנדאָן. ער איז גע־שטאָרבן אין 1901 אין ניו־יאָרק.[4–5]

חיים ווינשעל איז דער מחבר פון אַ ביכל לידער

2. ״בית רבי״, חיים מאיר הײלמאַן, ברדיטשוב, 1906, ע׳ נ״ו. — פֿאַרן אָנווייזן אויפן דאָזיקן מקור קומט אַ דאַנק ר׳ חיים ליבערמאַן, דעם ביבליאָטעקאַר פון דער ליובאָוויטשער ביבלי־אָטעק אין ניו־יאָרק און איינעם פון די בקיאות׳דיקסטע ביבליאָגראָפן פון אונדזער דור.

3. ״קולטור־טרעגער פון דער יידישער ליטורגיע״, אליהו זאַלוד־קאָוסקי, דעטראָיט, 1930, ד׳ 215; ״יהדות לטביה״, תל־אביב, תשי״ג, ד׳ 265; ״ספר זכרון פון ״האסיף״, וואַרשא, תרמ״ט, ד׳ 51; דושואיש ענציקלאָפּעדיא, VII, זד׳ 53, 56; "Lebensbilder Berühmter Kantoren", Band III, Aron Friedmann, Berlin, 1927, s. 135.

4-5. ״בעקבי הדור״, יעקב צוזמר, [ניו־יאָרק], 1957, ד׳ 71; ״קולטור־טרעגער . . .״, ד׳ 137.

״נטעי נעמנים״ (ניו יאָרק, 1891), מיט אַ הקדמה פון זיין חזנישן סוואוואַלקער רביי״ן ר׳ ישראל יאָפּו (יפה), איין ליד איז אויך געווידמעט דעם לעצטן. אַ טייל לידער, גיט איבער דער מחבר, האָט ער פריער געשיקט צו דעם באָוואוסטן סוואוואַלקער יוסף ראָזנטאָל. דער ליטעראַ־רישער ווערט פון די שירים איז אַ קנאַפּער.

איינער פון די באָרימטסטע חזנים אין אַמאָליקן רוסלאַנד איז געווען דוד־מרדכי קיינאָוסקי, געבאָרן אין סוואוואַלק 1859. ער האָט זיך געלערנט זינגען אין ווארשע ביים חזן גריצהענדלער, שפּעטער ביי זולצערן אין ווין. 1883 איז ער געווארן חזן אין קערשט, 1885 — אין כאַר־קאָוו, 1887 — אין דער באָרימטער פֿאָליאַקאָוו־שול אין מאָסקווע. צוליבן יידן־גירוש פון מאָסקווע איז 1891 איז קיינאָוסקי אַוועק קיין מילוואָפּל, וואו ער איז געווען חזן ביז זיין טויט אין 1920. קיינאָוסקי האָט פֿאַרמאָגט אַ ריזיקן העלדן־טענאָר און איז באָוואונדערט געוואָרן פון די גרעסטע אָפּערע־זינגערס. ער האָט אויפגעשטעלט אַ דור תלמידים.[6]

ר׳ יהודה לייב חסיד איז געווען חזן אין סוואוואַלק סוף פֿאַרגאַנגענעם און אָנהייב איצטיקן יאָרהונדערטס, אַן ערך 30 יאָר. ער האָט געהאַט אַ גרויסן כאָר. ער און זיין כאָר זיינען געווען שטאַרק באַליבט ביי די סוואוואַלקער.

דער חזן אברהם־דובער כאַרלאָפּ (בערעלע כאַרלאָפּ) האָט געלערנט ביי ר׳ הירשל מייטשעטער אין סוואוואַלק, געווען חזן אין אַ באָראָפּאַרקער שול אין ברוקלין.[7]

באָוואוסט אין סוואוואַלק מיט זיין מתיקות׳דיקער שטים איז געווען אשר רובינשטיין מיט זיינע דריי זין, וואָס איינער האָט געזונגען שענער פֿאַרן צווייטן. אשר רובינשטיין פלעגט מנדב זיין זיין ״דאָוונען״ אויף פֿאַרשיי־דענע קהל׳שע הצטרכות׳ן. ער פלעגט אויך דאָוונען אין ארומיקע שטעטלעך אויף וואויל־טעטיקע צוועקן.[8]

סוואוואַלקער לאַנדסלייט אין ניו־יאָרק האָבן זיך געהאַט פֿאַרבענקט נאָך דער נגינה פון זייערס אַ היימישן חזן, האָבן זיי אין 1910 פֿאַרבעטן אשר רובינשטיין, אַז ער זאָל קומען צו זיי דאָוונען אויף ימים־נוראים. ר׳ אשר האָט דערפֿילט זייער בקשה — און זיינע אַמאָליקע בני־עיר האָבן ווידער דערפֿילט די מתיקות פון אַ סוא־וואַלקער בעל־תפלה.

חנוך־זונדל זאקהיים, געבאָרן 1846 אין יאַנאָוו, איז אַ געוויסע צייט געווען חזן אין ראַצק.[9]

אַ קורצע צייט האָט געזונגען אין סוואוואַלק בנימין־זרח לעווין, שפּעטער חזן אין אַמעריקע.[10]

דער חזן אברהם בלעכאַראָוויטש, פון אַראַן, איז קינדווויז מיט זיין משפּחה געקומען קיין סוואוואַלק. דאָ האָט ער געלערנט אין דער אַרטיקער העברעאישער גימנאַזיע און האָט זיך איין איסגעפֿורעמט ווי אַ חזן.

6. דאָרטן, ד׳ 217.

7. דאָרטן, ד׳ 298.

8. ״הצפירה״, 1883, נר׳ 10; ״המגיד״, 1872, נר׳ 43.

9. ״קולטור־טרעגער . . .״, ד׳ 226.

10 דאָרטן, ד׳ 307.

צו 21 יאָר איז ער געווען ערשטער סאָליסט אין דער ריגער מלוכה־אָפּערע. איצט איז בלעכאַראָוווויטש אייבער־חזן אין בוענאָס־איירעס.[10]*

איינער פון די באַוואוסטע חזנים אין אַמאָליקן רוסלאַנד און פּוילן איז ישראל מיכאַלאָווסקי, אַ גע־בוירענער אין סואוואַלק. ער איז געווען יאָרן לאַנג חזן אין פּראַגאַ און 10 יאָר הויפּט־חזן אין בית־המדרש הגדול פון ניו־יאָרק. מיכאַלאָווסקי איז געשטאָרבן אין 1911 אין עלטער פון 80 יאָר.[11]

סוף ניינציקער יאָרן איז אין סייני באַרימט געוואָרן אַן אַכט יעריק יידיש קינד פון לאַזדיי (סואוואַלקער גובערניע), יוסף אחרון, מיט זיינע אויסערגעוויינלעכע מוזיקאַלישע פעאיקייטן.[12] שוין צו 4 יאָר האָט מיט אים געלערנט נגינה דער קאָמפּאָזיטאָר מיכאַלאָוויץ. זיינע קאָנצערטן אין סואוואַלק, קאָוונע, מינסק, וואַרשע א״א האָבן געהאט אַ ריזיקן דערפאָלג. די רוסישע צייטונגען האָבן אים געלויבט אין הימל אריין, צווישן זיי אויך די „סואוואלסקי גובערנסקי וויעדאמאָסטי״.[13] דאָס איז דער זעלביקער אחרון, וועלכער איז שפּעטער אויסגעוואקסן ווי איינער פון די גרעסטע יידישע קאָמפּאָזיטאָרס פון אוונדזער צייט.

*10. „ספר החזנים״, י. ל. חדקל, בוענאס איירעס, 1957, ז׳ 162.
11. „דורות האחרונים״, ב״צ אייזענשטאַדט, ז׳ 232.
12. ס׳רוב איז זיין נאָמען פאַרגרייזט געאָרן אין די צייטונגען: עכרן, ערכין וכד׳.
13. „המליץ״, 1896, נר׳ 149; „הצבי״, ירושלים, נר׳ 43.

אַרטיסטן

סואוואַלק און איר אומגעגנט האָט ארויסגעגעבן ווייניק יידישע אַרטיסטן. געציילטע זייטלעך אין יידישן טעאַטער-בוך פאַרנעמען סואוואַלקער אַקטיאָרן.

אטלאס דזשעני האָט אין אַמעריקע געשפּילט יידיש טעאַטער מיט אַדלער, קעסלער, אַנדערש מאָל אויך מיט טאָמאַשעווסקין. זי איז געבאָרן אין סואוואַלק אין 1880 און געשטאָרבן 1927 אין אַמעריקע.[1]

גודינסקאַ בעלאַ איז ארום 1890 געקומען קיין אַמעריקע. זי האָט געשפּילט אויף דער יידישער בינע מיט מאגולעסקא, מאשקאוויטש, טאמאשעווסקי, קעסלער, אדלער. אין 1928 האָט זי אַ קורצע צייט געשפּילט אויך ענגליש טעאַטער.

גודינסקא איז געבאָרן אין סואוואַלק אין 1877. איר פאָטער האָט אין סואוואַלק געהאַט אַ קליינע שול, וואו ער פלעגט לערנען די קינדער העברעאיש, פּויליש און דייטש.[2]

געילינג בערנאַרד איז געבאָרן אין קראַסנעפּאָלע אין 1899. זיין פאָטער איז געווען אַ שניידער און אַ שטיקל כלי־זמר. געילינג האָט געלערנט אין סואוואַלקער חדרים. 1914 איז ער געקומען קיין אמעריקע. 1918 ווערט ער אַ פּראָפעסיאָנעלער יידישער אַרטיסט. אין 1922 האָט ער געשפּילט אין שוואַרצס קונסט־טעאַטער. זיינע צוגעטראַכ־טע לידלעך האָט מען נאָך געזונגען אין זיין שטעטל. געילינג האָט פאַרעפנטלעכט פעליעטאָנען אין קאַנאַדישע און ניו־יאָרקער צייטשריפטן. זיינע מעלאָדראַמעס האָט מען געשפּילט אין יידישן טעאַטער. אין 1949 איז אַרויס אין באָסטאָן זיין בוך „גיט אַ שמייכל״.[3]

1. „לעקסיקאָן פון יידישן טעאַטער״, ז. זילבערצווייג, ניו־יארק, 1931, ז׳ 48.
2. דאָרטן, ז׳ 467.
3. דאָרטן, ז׳ 497; לעקסיקאָן II, נ״י, 1958, ז׳ 292.

פאַלקסלידער אין סואוואַלקער געגנט

יידישע פאָלקסלידער אין מזרח־אייראָפּע האָבן ניט אנערקענט קיין גרענעצן. זייערע ניגונים האָבן זיך גע־טראָגן פון לאַנד צו לאַנד, וואו נאָר יידן האָבן געלעבט און יידיש איז געווען זייער שפּראַך. פונדעסטוועגן זיינען דאָך געווען יידישע פאָלקסלידער, וואָס אין איין לאַנד און אפילו אין איין געגנט פון אַ לאַנד זיינען זיי דורך די דאָרטיקע יידן מער געזונגען געוואָרן, ווי אין אַנדערע יידישע וואוינערטער.

אויך סואוואַלקער יידן זיינען אין דעם פּרט ניט געווען קיין יוצא מן הכלל — און מיר גיבן דאָ אַ טייל יידישע לידער, וואָס זיי האָבן מיט איבער 100 יאָר צוריק באַזונדערס געזונגען.[1]

פערד און — חתן־כלה

היי, היי העמערל,
קום צו מיר אין קעמערל,
איך וויל דיר עפּעס ווייזן:
שיסעלעך מיט רויזן
טעפּעלעך מיט לויטער גאָלד,
איך האָב דיר זייער האָלט.
אַ פּאָר פערד יאָגן זיך,
חתן־כלה שלאָגן זיך;

1. די לידער זיינען גענומען פון שמעון איינהאָרנס אַרטיקל „מה היו שרים בפלך סובלק לפני מאה שנה״ אין „רשמות״, כרך ו׳, תל־אביב, תר״ץ. כמעט אַלע לידער האָט ער געהערט פון זיין באָבען פון דער משפחה אַבראַמסאָן אין שאַקי, סואוואַלקער גובערניע. דעם אויסלייג האָבן מיר מאָדערניזירט.

אַ פּאָר פערד הושען זיך,
חתן־כלה קושן זיך.

בענדעלע־רענדעלע פון חתן־כלה

שפּיץ בוידעם אַף דער ערד,
אלע שטיבער אויסגעקערט.
אלע יידן די קעפּ פאַרצוואַגן.
אלע בעטן פאַרבעט.
קומט אריין די שוויגער מיט די גאלע חלה.
גאלע חלה שמירט מען,
חתן־כלה פירט מען.
גייט אריין די שנור,
טרייבט אַרויס די הון.
די כלה געגאַנגען אין באַד אריין,
דער חתן געגאַנגען אין שטאַט אריין.
די כלה געפונען אַ בענדעלע,
דער חתן געפונען אַ רענדעלע.

איך ארבעט פאַר אַלעמען

שיין בין איך, פיין בין איך,
שיין איז מיין נאַמען,
ארבעט איך, ארבעט איך
צוויישן די קראַמען.
ארבעט איך גלייכע —
קויפן די רייכע.
ארבעט איך קרומע —
קויפן די פרומע.
ארבעט איך גאַרענע [3-2] —
קויפן די ארעמע.

יאַמער און געווין פון אַ מאַן וואָס אליין

אַמאָל איז געווען אַ מעשה, אזוי און אזוי, אזוי
און אזוי,
מאַן האָט אויפגעוואַרפן א יונגע פרוי.
איז ער געגאנגען וואַלד־אויס און וואַלד־איין,
ביזוואַנען ער איז געקומען אין וואַלד אריין.
הערט ער פייגעלעך זינגען גרויס און קליין,
האָט אים אַנגענומען אַ יאַמער און געווין.
האָט ער אנגעהויבן וויינטער צו גיין(?).
הערט ער פייגעלעך זינגען קליין און גרויס,
באַגיסט ער זיך מיט טרערן איבערן שויס.
האָט ער אַנגעהויבן גיין וואַלד־איין און וואַלד־
אויס,
ביז ער איז געקומען פון וואַלד ארויס.
האָט ער באגעגנט דעם יידישן מלך,
איז אים געוואַרן אַפּן הערצעלע פריילעך,
האט ער אנגעהויבן בריוועלעך שרייבן,
אז די וויב זאל קיין עגונה ניט בלייבן.

די מלכה זוכט דעם מלך

דער מלך איז אַף מלחמה אוועקגעפאַן,
איז די מלכה אומעטיק געוואָרן.
זיבן יאָר אַן אַ מאַן' צו זיין! —
איז די מלכה אין שטאָט אריין.
— — — — — — — — — — — — — —
— — — — — — — — — — — — — —
— פייגעלע דו ליבע, פייגעלע דו מיין,
ווייסט ניט, וואו מיין מאַן קען זיין?
— שרייב מיר אַ בריוועלע,
בינד מיר אַן אַ פליגעלע,
וועל איך פליען וואלד־אויס און וואַלד־איין
און איך וועל זוכן, וואו דיין מאַן קען זיין.
(סוף: בשורה פון פייגעלע, אַז מאַן איז טויט.)

וועגן א מאַן אַן אלטן

מיין מאַן, מיין מאַן צום וואַסער געטריבן,
מיין גאלט, מיין גאלט אין בייטעלע געבליבן.
טאָלער אין די טאַשן,
מעד אין די פלאַשן,
ביר אין די קריגער,
קינדער אין די וויגער,
א הוט מיט פעדערן,
אַ קלייד מיט פאַלטן,
א מאַן אן אלטן —
די קעפּעלע צו שפאלטן,
חרוסת צו באהאלטן.

בין איך דאָך אַן עלנטע

אמאָל איז געווען אַ יידענע תמר, תמר,
נעמט מיר אַן אַ יאָמער,
אַ יאָמער אין אַ געוויין,
איך בלייב דאָך גאָר אַליין.
בין איך דאָך אַן עלנטע, אַן עלנטע,
'זוי עלנט ווי איך בין —
השם יתברך זאל זיך דערבאַרעמען, דער־
באַרעמען.
וואו איך קום אַהין —
א שיף אַן א רודער,
קיין שוועסטער און קיין ברודער,
קיין טאַטע און קיין מאַמען,
קיין גאַרטן און קיין בלומען,
קיין פעטער און קיין מומען.

לאה'שי קומט צו חלום

וואו ביסטו געווען לאה'שי?
— ביי א שוועי, וואָס ברומט ווי א בער,
ביי אַ שוויגער, וואָס ברומט ווי אַ טיגער,

3-2. גאַרן — אַזאַ געוועב פון פלאַקס.

4. איינהאַרנס באַבע האָט אים איבערגעגעבן, אַז סואוואַלקער פלעגן זאָגן מאַן (מיט אַ פּתח), אַבער אין די לידער האָבן זיי געזונגען מאַן (מיט א קמץ).

מוטער דו ליבסטע, דו מיינע.
וואו האָט מען דיך אַוועקגעפירט, לאה׳שי?
— אויף אַ באנק געלעגן קראנק
— — — — — — — — — — — —
מוטער, דו ליבסטע, דו מיינע.
וואו האָט מען דיך אַוועקגעפירט, לאה׳שי?
— אונטער אַ בוימעלע גרין,
וואו אלע קומען דאָרטן הין,
מוטער דו ליבסטע, דו מיינע.

א פויגעלע אָן אַ נעסט

ווי ס׳איז ביטער, מיין ליב מוטער,
אַ פויגעלע אָן אַ נעסט,
אַזוי איז ביטער, מיין ליב מוטער
אַף שוועך און שוויגערס קעסט.
ווי ס׳איז ביטער, מיין ליב מוטער,
א פויגעלע אויפן זאמד,
אזוי איז ביטער, מיין ליב מוטער,
אין אַ פרעמדע לאנד.
ווי ס׳איז ביטער, מיין ליב מוטער,
אַ פיש אין אַ פאַן,
אזוי איז ביטער, מיין ליב מוטער,
ביי אַ שלעכטן מאַן.
ווי ס׳איז ביטער, מיין ליב מוטער,
אַן וואַסער א פיש,
אזוי איז ביטער, מיין ליב מוטער,
ביי אַ פרעמדן טיש.

א מעשה מיט אַ יידישן מלך

איך וויל אייך דערציילן אַ מעשה,
די מעשה איז זייער פריילעך.
די מעשה הייבט זיך אָן מיט אַ יידישן מלך.
דער מלך האָט געהאַט אַ בת יחידה,
איז ער געפאָרן פאר איר זוכן אַ שידוך.
זיינען זיי געקומען צו די אומות־גויים,
האָט מען זיי געענטפערט אזוי ווי די רשעים.
זיינען זיי געפאָרן צו די אומות־פריצים,
האָט מען זיי געענטפערט פאלשע תירוצים.
זיינען זיי געפאָרן צו די אומות־יידן,
זיינען זיי געוואָרן מיט דער תורה צופרידן.

די מאמעשי פאַרשטייט

מאַמע, וואוהין גייסטו?
— טאַכטער, וואָס זשע ווילסטו?
אפשר ווילסטו אַ קלידל האָבן,
וועל איך גיין דעם שניידער זאָגן.
— ניין, מאמע, ניין,
פארשטייסט ניט, וואָס איך מיין.
אַיי וויי, לאטערי[?], ס׳ארא שלעכטע מאַמע זי.
פארשטייט ניט, וואָס איך מיין.

2

מאַמע אאז״וו טאַכטער אאז״וו
— אפשר ווילסטו אַ פאַציילע האָבן,
וועל איך גיין דעם קרעמער זאָגן.
— ניין אאז״וו

3

מאַמע אאז״וו טאַכטער אאז״וו
— אפשר ווילסטו אַ פאַר שיכעלעך האָבן,
וועל איך גיין דעם שוסטער זאָגן.
— ניין אאז״וו

4

מאַמע אאז״וו טאַכטער אאז״וו
— אפשר ווילסטו אַ חתן האָבן,
וועל איך גיין דעם שדכן זאָגן.
— אַיאָ, מאמע, אַיאָ,
אי ווי לאָטערי, וואָס פאַר אַ גוטע מאַמע זי,
זי פאַרשטייט, וואָס איך מיין.

1853 [6]

אין טויזנט אַכט הונדערט פופציק דריי
הייבט זיך אָן די מאַכערייַ,[7]
היי מאַכער, אַרעמער פּראַכער,[8]
לוסטיק, לעבעדיק געמאַכט!
— — — — — — — — — — — —
בין איך געגאנגען אויפן גיי [9]
האָב איך געפונען אַ שטיקל בליי,
האָב איך געגומען אַ רובל דריי,
בין איך אריין ביי צינקען אין טשיינע [10]
און געמאַכט אַ רייבעריי.[11]

די גרעסטע גזירה

קלאָגט און ווייַנט, איר יידישע קינדער,
אַז די יידעלעך מוזן אויסטאָן די יידישע קלייַדער.
דער זון מיטן טאַטן
טוען אויס די כאַלאַטן,
די הייליקע היטל,
די ליכטיקע שטריימל
מאַכט אָן אסיפה פון מופלגים, רבנים,
— — — — — — — — — — — —
געוואלד, א דעה,
אַ בארד מיט אַ פּאה —
דאָס איז דער צירונג פון יידישן פּנים.
א ראָק מיט אַ שפּאָלט

6-5. אין צייט פון קרימער קריג איז אַ גרויסער טייל פון רוסישן מסחר געגאַנגען דורך די מערב־פראָווינצן פון רוסלאַנד, בתוכם אויך סואוואַלק, וואָס האָבן דערפון שטאַרק פּראָפיטירט.

7. דער קרימער קריג.
8. קבצנ.
9. טאָל אין קאָווגע.
10. טייהויז.
11. אַ גרויסע אכילה.

איז איין גרויסער געוואלד.
די שיינע בגדים קיין גרויסע עבירה,
אָבער ווי וועט זיין צו „מודים" ביקן,[12]
אז דער אנדערער וועט פון הינטן אריינקיקן —
דאָס איז די גרעסטע גזירה.

אונטער יידעלעס וויגעלע

אין סוואולקער גובערניע האָט מען די לעצטע
שורות פון דאזיקן באַרימטן פאָלקסליד געזונגען אַ ביסל
אַנדערש, ווי אין מערסטן טייל מקומות.
... דו וועסט לערנען תורה,
תורה, תורה אין קעפעלע,
קאַשע, קאַשע אין טעפעלע,
פּוטער מיט ברויט שמירן,
דער טאטע מיט דער מאמען זאלן דערלעבן
דיר צו דער חופה פירן.

פירט מען, פירט צו דער חופה,
זעצט מען ארויף אייבנאן
אין גאלד און אין זילבער אָנגעטאן.
גיט מען א שטיקל פלייש,
זאגט דער חתן, אַז די פלייש איז הייס.
גיט מען א שטיקל עוף,
זאָגט ער: די עוף אי׳ פאַסט.[13]
שלאף־זשע, שלאף־זשע אין דיינעם רו,
מאַך־זשע דיינע כשר׳ע אייגעלאַך צו.
מאַך־זשע צו און עפן אויף.
קומט דער טאטע און וועקט דיר אויף.
זאָל ער מיר וועקן, ווי ער וויל,
איך על מיר שטומאכן די אייגעלאַך
און שווייגן שטיל.[14]

12. דאָס לידּ איז אין סוואולקער גובערניע איבערגענומען געווארן פון אַ וואַרשעווער בדחן, דעריבער: ביקן, קיקן.

13. טרוקן, מאַגער. אין צייט פון „פאַסט", פאַרן קריסטלעכן פסח, פלעגן פרומע קאַטאָליקן ניט עסן קיין פלייש.

14. לויטן נוסח פון דזשואיש ענציקל., IV, ז׳ 331.

יידן און קריסטן אַ מאָל

גראָד איצט, נאָך דער טיוולשער היטלער־שחיטה אויף יידן אין מזרח־אייראפע, אין וועלכער די אַרטיקע פעלקער האָבן געניטמען אַן אָקטיוון אנטייל; און גראָד אין א בוך, וואָס דאָרף זיין א מצבה אויף די אומבאקאנטע קברים פון אונדזערע קדושים וטהורים אין אַ טייל פון אָט יענעם היטלער־גיהנום — איז כדאי אַ קוק צו טאָן אויף די יידיש־קריסטלעכע באציאונגען אין סוואולקער געגנט מיט זיבעציק, אַכציק אָדער נייַנציק יאָר צוריק, ווי דאָס שפּיגלט זיך אָפּ אין די קאָרעספּאָנדענציעס פון די אמאָליקע העברעאישע צייטונגען. עס פּאַרשטייט זיך, אז אזעלכע קאָרעספּאָנדענציעס גיבן איבער אָדער זייערע גאָר גוטע מעשים פון די קריסטן־שכנים אָדער זייערע גאָר שלעכטע טאַטן — אין דאָס טאָג־טעגלעכע פעלט אין זיי. אָבער ניט געקוקט אויף דעם, וואָרפן זיי דאָך אַ שטיקל ליכט אויפן יידיש־קריסטלעכן צוזאמענלעב אין לעצדער, וואָס זיינען פיל יאָרן שפּעטער געווארן דער הריגה־טאָל פון מיליאָנען יידן.

די צאָל קאָרעספּאָנדענציעס, וואָס דערציילן וועגן גוי׳אישער רשעות אין סוואולקער געגנט,[1] זיינען — ווי מאָדנע דאָס זאָל ניט קלינגען אין 1960! — קלענער, ווי יענע קאָרעספּאָנדענציעס, אין וועלכע עס שפּיגלען זיך אָפּ פרידלעכע און אָפט טאָקע פריינדלעכע באציאונגען צווישן יידן און זייערע קריסטלעכע שכנים.

פון 50 יאָר העברעאישער פרעסע לאָמיר דאָ ברענגען דריי פון ערשטן מין.[2] אין 1895 האָט אין סיניי אַ קריסט

1. דאָס רעדט זיך ניט וועגן אָרגאַניזירטער רשעות, ווי פאָגראָמען.

2. דאָס וועלט, נאַטירלעך, געבראַכט, ווי אַ כאַראַקטעריסטיק, ניט ווי אַ סטאַטיסטיק.

דער׳הרג׳עט אַ יידן אין מיטן מאַרקטאָג.[3] אין 1899 איז אַ יידישער בעקער און זיין פרוי דערמאָרדעט געווארן בייַ נאַכט.[4] אין 1881 זיינען ליטווישע פריזיווניקעס באפאלן און באריבט יידישע קראָמען אין סוואולק.[5]

די צאָל קאָרעספּאָנדענציעס פונעם צווייטען מין איז, ווי געזאָגט, גאַנץ פיל.

דער פויליישער פריץ מוישינסקי פון דערפל מאָטעל האָט אין 1879 מנדב געווען 3.000 רובל פאַר די יידישע און ניט יידישע נשרפים אין לאָדזי.[6]

דער פויליישער פרץ ב. נאַרבוט האָט אין 1866 אין זיין צוואה אָפּגעשריבן פאַר יידישע אָרעמעלייט אין סוואולק — 150 רובל, פאַר יידישע אָרעמעלייט אין פשעראָסלע — 60 רובל, אין פילייפּאָווע — 60 רובל און אַ געוויסע סומע פאַר די יידישע אָרעמע אין ראַצק.[7]

געגנראַל גאַנצקי, קאָמאַנדיר פון וווילנער קרייז, האָט אין 1892 געגעבן 110 רובל פאַר יידישע און ניט־יידישע אָרעמעלייט אין סוואולק.[8]

בעת דער גרעסט־אַקציע אין באקלעראָווע פאַר די גליטענע יידן אין פערסיע אין 1872 האָט געגעבן אַ שיינע נדבה קאָפּיטאַן נאַדזיראַטל טשערמישאָוו.[9]

אין 1864 איז געווען נייטיק אויסצובייטערן דעם בית־עלמין אין סוואולק, האָט מאיאָר דוברָאוו אָפּגעגעבן

3. „המליץ", 1895, נר׳ 152.

4. דאָרטן, 1899, נר׳ 125, הוספה.

5. דאָרטן, 1881, נר׳ 47.

6. דאָרטן, נר׳ 35.

7. „המגיד", נר׳ 11.

8. „הצפירה", נר׳ 139.

9. „המגיד", נר׳ 15.

אומזיסט אַ טייל פון זיין דערביי ליגנדיקער ערד.[10]

אין שטעטל שטאַבין, סואוואַלקער געגנט, האָט דער פוילישער פריץ בזשאסטאווסקי איבערגעלאָזן נאָך זיין טויט אין 1881 אלע זיינע גיטער פאַר די אָרטיקע יידן און ניט־יידן.[11]

דער פאָליאַק זיגמונט גוט איז אזוי גוט געווען צו־זאַמענגעלעבט מיט די יידן, אַז בעת ער איז געשטאָרבן אין 1881 אין זיין הויף זיגמונטאָווע, זיינען יידן פון קאַלוואַריע געקומען מאַכן אַ הספד אויף אים.[12]

10. „המליץ", נר' 49.
11. דאָרטן, נר' 5.
12. דאָרטן, נר' 5.

עפּיזאָדן און קוריאָזן

אין די קאָרעספּאָנדענציעס זיינען אַנדערש מאָל איבערגעגעבן געוואָרן קוריאָזן. אין אנדערע קורץ־שורה'־דיקע קוריאָזן פון שטעטל שפּיגלט זיך אָפט אָפּ אַמאָ־ליקער יידישער שטייגער לעבן מערער, ווי אין לאַנג־אָטעמדיקע קאָרעספּאָנדענציעס.

נעמט, למשל, אַזאַ קאָרעספּאָנדענץ פון קראַסנעפּאָלע: ס'האָט זיך פאַרשפּרייט אַ קלאַנג, אַז דער רב פון ... האָט אָנגעזאָגט ווי אַ סגולה קעגן אַן אָנקומענדיקער מגפה אויף קינדער, זיי צוצובינדן אויפן האַלדז און אויף די הענט אַ חוט־השני" (אַ זיידן רויט בענדל). קיינער ווייסט ניט, צי דאָס איז אַ טריוק פון די קרעמערס, צי ניט — נאָר אין גאַנץ סואוואַלקער געגנט זיינען די קראָמען גיך אויסגעליידיקט געוואָרן פון זייערע זיידנס...[1]

אָדער נעמט, אַ שטייגער, אזא קוריאָזנע קאָרעס־פּאָנדענץ: אין סואוואַלק איז דער הויפּט־פּראָקוראָר געווען אַ שונא־ישראל, אָבער צו זיין אומגליק האָט ער גראָד געהאט דאָס אויסזען פון אַ יידן. איז ער אין אַ טונקעלן פאַרנאַכט ארויס אויף אַ שפּאַציר און חברה שקצים זיינען אים באפאלן און שיער ניט דער'הרג'עט — ווייל זיי האָבן געמיינט, אַז דאָס איז אַ „זשיד". נאָך דער דאָזיקער „לעקציע" האָט דער הויפּט־פּראָקוראָר זיך אויסגעמענטשלט און געזאָגט, אַז איצט ווייסט ער שוין, ווער עס מאַכן טומלענישן און אומרוען אין שטאָט: די אַנטיסעמיטן...[2]

פאַראַן סתם אינטערעסאַנטע געשיכטעלעך.

יוסף יוסיפון, אַ סופר סת"מ אין סואוואַלק, האָט אָפּגעשיקט צו באַראָן יעקב ראָטשילד אין פּאַריז אַ ספּעציעל פאַר אים געשריבענע ספר־תורה. דער באַראָן האָט אים צוגעשיקט 600 פראַנק פאַר דער מתנה.[3]

דער אַכציק־יעריקער בלינדער ייד אלקנה גלאדשטיין איז אריינגעפאַלן אין אַ טיפן ברונעם. מען האָט אים אַרויסגעצויגן קוים אַ לעבעדיקן. נאָך דער אָפּעראַציע אויף זיינע פאַרשיידענע וואונדן איז ער גאָר געוואָרן — זעעוודיק.[4]

אין סואוואַלק איז אין 1888 אריינגעפאַלן דאָס גרויסע לאָטעריי־געווינס פון 40.000 רובל. די געווינערין איז געווען פרוי ל. אהרנזאן.

און אַזוי ווייטער און אַזוי ווייטער. שטיקער פון אַ גרויס און שיין יידיש לעבן — וואָס איז שפּעטער אויס־גערויכערט געוואָרן אין די גאַזאויוונס פון אוישוויץ און טרעבלינקע.

1. „המליץ", 1887, נר' 163.
2. דאָרטן, 1890, נר' 133.
3. „המגיד", 1865, נר' 31.
4. דאָרטן, 1866, נר' 35.

פּרענומעראַנטן

אַ מאָל איז געווען אַ גאָר פאַרשפּרייטער מנהג, אַז ווען אַ מחבר האָט געוואָלט אַרויסגעבן אַ ספר, האָט ער פריער זיך פאַרזיכערט מיט אַן אַוואַנס־איינצאָל אָדער מיט אַ הבטחה עס צו קויפן ביי אַ טייל פון זיינע קונים — פּרענומעראַנטן. די רשימות פון פּרענומעראַנטן דערמעגלעכן אַן אריינקוק אין דעם קולטור־אינטערעס פון דעם געגעבענעם שטעטל, אין זיין קולטורקרייז און זיינען אַ גאָר וויכטיק מאַטעריאַל פאַר דער גענעאַלאָגיע פון זיין יידישן ישוב. דעריבער גיבן מיר דאָ די ווייטער־דיקע פּרענומעראַנטן רשימות:[1]

סואוואַלק, 1836

אברהם כהנא	לייב ראָזנטאל
אברהם ראזנטאל	יצחק פאשין
אריה פרידמאן	פישל ב"ר אברהם

פון „פרדס החכמה", משה ב"ר אהרן מסלאַנט. סדילקאב, 1836).

1. פון מיין „ספר הפּרענומעראַנטן" (כ"י). — פון די ווייטערדיקע פּרענומעראַנטן נעמען מיר ארויס בעיקר אַזעלכע נעמען, וואָס זיינען אין גאַנצן ניט אָדער זייער זעלטן דערמאַנט אין דער דאָזיקער אַרבעט. פון די שפּעטערדיקע יאָרן גיבן מיר אַלע נעמען.

אין פּרענומעראַנטן פאַלן אָפט אריין אַ סך דרוקפעלערן און נעמען ווערן צעדרייט. אויך אונדזערע רשימות זיינען ניט קיין אויסנאַם. געציילטע נעמען האָבן מיר פאַרריכט, נאָך לחלוטין אומקלאָרע נעמען — געשטעלט אַ פרעגצייכן.

סואוואַלק, 1839

אברהם ב״ר מרדכי
יחזקאל ב״ר ניסן
הרב המגיד ר׳ אבלי
אליעזר חנוך איש בכרי
[בכרך?]
דוד ב״ר זאב
יצחק ראַכשטיין
אברהם דוב ירוזאַלימסקי
מרדכי ב״ר אברהם

בן־ציון אפרתי
משה ב״ר גרשון
אברהם ב״ר אהרן
יהודא לייב ראזנטאל
יוסף ב״ר אברהם מרגליות
שבתי ראזנצווייג
יהודה בראן [ברוין]
שמחה גינצבורג
צבי בלאך וגיסו ר׳ אברהם

סיני, 1839

הרה״ג ר׳ יהודה [בכרך]
יעקב רויזנבלום
מנחם עטיגיגער (עטינגער?)
שאול שפירא
משה אהרן במוהר״א
מנחם נחום ב״ר אריה
לייב כ״ץ
אברהם היילפערין

יצחק ב״ר חיים
ברוך שמואל גוטשטיין
אריה ב״ר יצחק
רפאל יחזקאל בהרב
ר׳ אריה לייב
יוסף ב״ר מרדכי
אברהם יצחק הכהן

ראַצק, 1839

חיים ב״ר אריה ליב
נישוועזסקי

חיים ב״ר אהרן

יצחק ב״ר שמעון כ״ץ

יהודה לייב בהרב ר׳ מרדכי
מווערבעלאווי
דוד ב״ר זאב וואלף
פינקלדונער
דוב ב״ר אריה־בער וואלד

(פון „הלכות רב אלפס״, עפ״י „שביל הישר״ לר׳ שאול שישקעס, ווילנא, תקצ״ט)

סואוואַלק, 1840

... פראַנק

פון J. Tugendhold, "Pierwsza Wskrzeszona myslo jstnieniu Boga", Warszaw, 1840.

סואוואַלק, 1841

אברהם ראַזנטאל
אברהם אראנזאן
אברהם פּלאטוי
אברהם ראזנשטיין
אברהם דוד עפשטיין
אברהם פאכוצקי
אלחנן דוב לנדא
אליעזר פרענקל
אליעזר אראנזאן
בנימין מינץ
בן־ציון האפרתי
בנימין נטע ריבלין
בערל פרענקל
גבריאל ברומבערג

גרשון ראזנטאל
גרשון אמדורסקי
דוב בער פאכוצקי
דוד זיבערג
דוד קלינקאוושטיין
הלל מרגליות
הלל קאפלאוויץ
הירש שפירא
הירש ראזנטאל
חנוך בכרך
חיים שלמה קאלעצקי
חיים וואלדמאן
יהודה ברוין
יהודה לייב ראַזנטאל

יהודה לייב מינץ
יוסף מרגליות
יוסף קאַמינער
יחזקאל ליפסקי
ניסן קאַלעצקי
ניסן האַלענדערסקי
פנחס זעליק קאַלעצקי
צבי ליבזאן
שבתי ראַזנטאל
שבתי ראזנצווייג
שכנא זילבערמאן
שמואל בירגער
שמואל ביאַלאַסטאַצקי
שמואל לייב לובזענסקי
שמעון ראזנטאל
משה ווילענסקי
משה קראַקאַווסקי
משה בלומענטאל
משה ביאַלאַסטאַצקי
משה כאַראַנזיצקי
משה אבלזאן
משה בר״א ראזנטאל
משה אליעזר אראנזאן
משה פרענקל
נטע הערץ ריינהערץ
מאיר קראַקאַווסקי
מענדל פאכוצקי

מרדכי ראזנטאל
מרדכי קאנאפניצקי
משה פראַנק
משה עפשטיין
משה צבי שפירא
משה יערוזאַלימסקי
משה בלומראַזן
צבי שפירא
משה בר״ג ראזנטאל
משה בר״ש ראזנטאל
ישראל ישעיה נאטאנזאן
ישראל יפה, ש״ץ
לייב טיקאַלסקי
לייב לעווינסקי
לייב האַלענדערסקי
לייב פּאַראַדיסטאַל
הירש פּעלטין
מאיר יהושע דיקהייזער
מאיר ברוין
יעקב מינץ
יעקב שיינמאן
יעקב שפירא
יצחק עטינגער
יצחק קלינקאוושטיין
יצחק ביאַלאַסטאַצקי
יצחק ברוין
ישראל קאַלעצקי
ישראל מינץ

ראַצק

נחמן באדקער
פייוול בלייבערג

שמחה לאַוונער

סיני

ראב״ד ר׳ אייזק בישקא
ליטויער

דוד גלאנטא
יצחק לייפּונער

פשעראַסלע

יצחק צבי מרגליות
משה יעקב זילבערמאן

דובער זוקאַווסקי

באקלעראוע

גרשון מינץ
יוסף פינקאַווסקי

הירש מיימון

פון „תולדות הארץ״, חלק א׳, יוסף שיינהאק, וואַרשא, תר״א).

סואוואַלק, 1846

יהודה ב״ר משה אברהם גאלדשטיין
שלמה אליעזר ב״ר מאיר צבי אבראַמס
שיינע פייגל ב״ר זלמן הכהן

(פון „צוואה״, יוסף משה אברהם, וואַרשא, תר״ן).

סואוואלק, 1852

העניך בכרך	גבריאל בראמבערג
יחזקאל ליפסקי	

(פון „פרקי דרבי אליעזר", עפ"י הרד"ל, ווארשא, 1852).

סואוואלק, 1853

אברהם נתן ב"ר חיים,	זאוויל ראזנטאל
דיין צדק	חנוך בכרך
אברהם ראזנטאל	חנוך זונדל ראזנטאל
אלחנן דוב לאנדא	יחזקאל ליפסקי
אליהו ווילנער	יהודה בראון
אייזיק ליטוישער	יצחק קלינקאוושטיין
אליעזר ליפנאצקי	יצחק בראון
אליעזר בר"ש ראזנטאל	ירחמיאל דוב ראצקאווסקי
אליעזר אהרנזאן	יצחק ביאלאסטאצקי
אליעזר קלינקאוושטיין	יעקב וואלף
אריה ליב אבראמסקי	יונה קאפעלאוויטש
אברהם אבראמסקי	יצחק אייזנבערג
אליה משה שפירא	יוסף אייזנבערג
אליה חיים הורוויץ	יוסף גלאטשטיין
אריה ליב זאלינגער	יהושע עפשטיין
אריה ליב בר"ש ראזנטאל	יעקב בר"ז ראזנטאל
אליעזר מושקאט	יעקב בר"מ ראזנטאל
אליעזר שו"ב	יצחק ירוזאלימסקי
אייזיק ליכטנשטיין	יהודא ליב בר"א ראזנטאל
אריה ליב סיינענסקי	יוסף קאלטשטיין
אברהם נתן ווייזאנער	ליב הירש שיינמאן
אברהם יצחק בירגער	מרדכי אהרנזאן
אברהם אבא מארקזאן	מרדכי בר"א ראזנטאל
אפרים לעוואנדערשטיין	מרדכי בר"י ראזנטאל
אשר פראנק	משה עפשטיין
אריה ליב אייזנבערג	משה בר"ש ראזנטאל
אליעזר צבי בלומענטאל	משה ווילינסקי
אשר שפירא	משולם ווילנער
אברהם מינסקי	משה בלומענטאל
אברהם אלחנן גראדצקי	משה אבעלסאן
בנימין נטע ריבלין	מאיר בראון
ברוך בראמזאן	משה בראון
בן ציון אפרתי	משה שיינמאן
גבריאל בראמבערג	משה קארקלינסקי
דוד בראמבערג	נחמן פאכוצקי
גרשון אמדורסקי	ניסן האלענדערסקי
דוד קלינקאוושטיין	ניסן ליפנאצקי
דוב פאכוצקי	פלטיאל זינעוווסקי
דוב מרדכי בלאשטיין	פייוויל שפירא
דוד ליפסקי	פייוויל בראון
דוב אייזנבערג	צבי בר"ג ראזנטאל
הלל קאפעלאוויטש	צבי בר"מ ראזנטאל
זכריה ראזנטאל	קדיש שיינקער
זעליג זאליכגער	שבתי ראזנצווייג
זעליג בראמזאן	

שמואל מינץ	שלום אשכנזי

(פון „בפש נקי", יוסף חבר, ווארשא, 1853).

ראַצק, 1853

ר' בער ראצקער

(אויף „משלי" מיטן „ביאור", ווילנא, תרי"ג).

סואוואלק, 1854

אייזיק ליטאוער	יחזקאל ליפסקי
אלחנן ראצשקאווסקי	יצחק אייזיק אראנזאן
אליעזר חנוך בכרך	יצחק מינץ
אליעזר משה שיינמאן	ישעיה ליפסקי
ברוך בראמזאן	מרדכי ראזנטאל
גבריאל ברומבערג	משה בלומענטאל
גרשון מינץ	צבי זאב רובינשטיין
זעליק בראמזאן	שלום מינץ

סיני, 1854

אברהם חיים בכרך	שכנא ניימארק
יצחק סטראפאלסקי	

(פון „ספר היחש לכתב האשורי", יעקב בכרך, ווארשא, 1854).

סואוואלק, 1856

ישעיה ליפסקי	יעקב פריידבערג
זאב לפידות	משה ווינרייך
יוסף גומבינער	יהודה ליב ראזנטאל
מנחם צבי סאפירשטיין	אברהם ראזנטאל
שמואל יחזקאל ווילנער	

באקלעראוע

אברהם אבעלע מרגליות	מרדכי קרונבערג

פיליפאוע

אליעזר פייוול כ"ץ	שמעון פיינבערג
יהודה שלפסקי	אשר הורוויץ

ראַצק

זלמן פלאטנאווסקי	יצחק קרוגמאן
חיים צבי סאגאלאוויץ	יוסף לאווסקי
יוסף מאשקאוויסקי	ישראל זוברינסקי
יחזקאל איינפראנק	מענדל זוברינסקי
שמואל אלישע שלאווינצקי	

(פון „פרדס הבינה", משה ב"ר אהרן, אמסטרדם [1856].

סואוואלק, 1858

אבלי מארקסאן	אברהם כהן
אברהם פאכוצקי	אהרן ברוידא
אברהם יעבץ	אייזיק ליטאוער

אליהו יעבץ
אלחנן לאנדא
בנימין נטע ריבלין
בנימין וואלף פרומקין
ברוך בראמזאן
דוב פאכוצקי
דוד בראמבערג
דוד קראָקאָווסקי
דוד ליפסקי
הירש וועלוול רובינשטיין
זבולון זאב שיינהאק
זכריה ראזנטאל
זלמן אייזנשטאט
זעליק בראמזאן
זעליק שטיינמאן
יהודה ליב ראָזנטאל
יוסף גומבענער
יוסף יוסיפון
יחזקאל ליפסקי
יעקב לוקסנבערג
יעקב לאסקא

יעקב יואל קינסטלער
יעקב ליב פרידבערג
יצחק ביאלאסטאצקי
ישעיה ליפסקי
ישראל יפה
ליב פאראדיסטאל
ליב הירש מינסקי
נטע פרענקל
מאטל בר״א ראזנטאל
מאטל ליפסקי
מאיר קאצענעלנבויגן
משה עפשטיין
משה קראָקאָווסקי
משה בר״ג ראזנטאל
משה ביאַלאסטאצקי
משה וויינרייך
שמואל ליפינער
שמואל ווילנער
שמואל שיינהאק
שמעון ראזנטאל
שבתי ראזנצווייג

(פון: „המשביר או ערוך החדש״, חלק ב׳, ווארשא, תרי״ח).

סואוואָלק, 1858

אליעזר ב״ר זאב
וואלף שו״ב

אליעזר ב״ר ישכר
בער שו״ב

(פון „מנחת הזבח״, משה אהרן הכהן, ווארשא).

סואוואָלק, 1859

ניסן האלינדערשקי

נחום מאנעוו[ס]קי

המורה. . . . ר׳ כלב (בבית ר׳ אברהם ראזנטאל)

(פון „רצון יראים״, חיים ב״ר שמחה, ווילנא).

סואוואָלק, 1865

מרדכי ליפסקי
שמואל ווילנער
הלל קליבאנאוו
יוסף ראָזנטאָל
משה ברדין
מיכל פריינקיל
משה קראקאווסקי
משה לעווינסאן
צבי זאב רובינשטיין
זלמן אייזנשטאט
משה ליב ראָזנטאל
יעקב לוקסנבערג
אליהו משה שפירא
שמואל צבי מארקאוויץ
מרדכי ליב אהרנסאן

יחזקאל חנן זונענשיין
שאול ראָזנטאל
אליעזר אהרנסאן
צבי הירש טיקאצינסקי
אליעזר מרדכי אלטשולער
משה חיים עפשטיין
דוב בער אייזנבערג
אליהו יעבץ
דוב בער געלבארג
אליהו איינהארין
יצחק אייזיק בכרך
ברוך הערץ כנהיים
מרדכי בער גוטשטאט
ישראל לינדנער
זלמן גאלדינגער

יעקב גאלדינגער
בנימין מרדכי כ״ץ
סואוואָלקער בוך גאלי 121
יהודא ליב זילבערמאן
בנימין וואלף גאלדבערג
אליהו חיים הורוויץ
קלמן ראזנבערג
זכריה אלטשולער
זרח אמאלסקי
יעקב ראזנטאל
ישראל עפשטיין
יוסף טוביה פינקלשטיין
צבי אהרנסאן
אשר מרגלית
אהרן בערנשטיין
חיים קלאָצקי
אשר לעווינזאן
יחזקאל פיגאווסקי
אשר רובינשטיין
זאלקינד פערלאוויץ
נתן נטע קנארזאוסקי
מאיר צבי סעריייסקי
יהודא רומשישקי

שרגא שייטליס
הערץ באלקאווסקי
משה פראָנק
מאיר גאלדבארג
ליב עפשטיין
אליהו לעווין
שמואל צבי אהרנסאן
מרדכי יהלום שטיין
אברהם וואַרשאווסקי
כתריאל שרהזאן
דוד בלומענטאל
ישראל אריה סעמיאטיצקי
שלמה ליכטנבערג
יוסף עפלבוים
יחזקאל עפלבוים
זאב שלימאָקאווסקי
יוסף יאנאש(?) כהן
שמריהו בערנשטיין
יהודה ליב פרענקיל
יוסף אפאשינסקי
אפרים מושקאט
אשר בערנשטיין
חיים וואַרטעלסקי

סיני, 1865

אריה קאוואליער
מאיר יעקב אדענץ
זעליק ראָזנפעלד
זיסקינד צירלסאן
אברהם היילפרין
שלמה זק״ס
שמואל אריה האנדלסמאן

חיים שאכאצאווסקי
יצחק מענדל טעפליצקי
יעקב ראשגאלסקי
משה זאב גיביאנסקי
יצחק זעלוויאנסקי
אשר האלינסקי

(פון „הדעות והמדות״ להרלב״ג, ע״י יחיאל מהריח, ווארשא, תרכ״ה).

סואוואָלק, 1869

אברהם קראָקאָווסקי
יצחק קראָקאָווסקי
שלמה קראָקאָווסקי
דוד קראָקאָווסקי
אליעזר ראָזנטאל
בן־ציון פאכוצקי
דוד זיבענבערגער
ברוך בראמזאן
משה בראמזאן
שאול בר״מ ראזנטאל
שמואל שיינהאק
שלמה צבי בר״מ ראזנטאל

ש. צ. זעליגמאן
שמואל יצחק יעבץ
שמעון וועדזאלאווסקי
דוב בערל אייזנבערג
מענדל ראזנטאל
זאב וואלף פרומקין
יוסף ראזנצווייג
יוסף ציגלמאן
מאיר יוסף ברוין
ניסן האלענדערסקי
שמואל בראָמזאן

(„ספר המלואים או משביר החדש״, יוסף שיינהאָק, ווארשא, 1869).

סואוואלק, 1871

אייזיק אהרנזאן
אברהם פאכוצקי
בנימין נטע ריבלין
אברהם פאכוצקי
בנימין נטע ריבלין
דוד בראמבערג
יעקב גאלדינגער

ישראל ליב סימיאטיצקי
מאטל ליפסקי
משה בראמס(־אן?)
צבי הירש גארפינקל
שמואל פרידקא[ו]סקי
מאיר זאב היילפערין

פילי׳פאווע, 1871

שמעון זאב פיינבערג
(„ספר קהלת" עפ״י אפרים ב״ר צבי הירש הלוי, ווארשא, תרל״א).

ראַצק, 1873

אברהם יששכר ראַצקער
(„מורה צדק", חיים אלחנן צדק, ווילנא, 1873).

סואוואלק, 1875

יעקב מרגליות
דוד חיימזאן
טוביה קרוצינשקי
בנימין יערוזעלימסקי
יצחק יערוזעלימסקי
שמעון רודניצקי
יצחק קרימאנסקי
אליה זילבערבערג
זלמן בירגער
צבי הירש פאדלאסקי
משה שמחה גראדינסקי
אריה ליב מעדזוועדסקי
קלמן מאלינאווסקי
יצחק קאזוכאווסקי
מאיר בערנשטיין
ישראל סג״ל קעוויט
(קעווין ?)
אליה כ״ץ אחרון
מאיר ליפסקי
יעקב כץ פארוסקי
שאול האלינדערסקי
שאול דודזאן
משה לייב שטיינבערג
דוד שלמה איגער
שמעון וועדבלאווסקי
ניסן אורינזאן
אליעזר דובער ראצ׳יזעווסקי
יעקב טוביה גאלדבערג,
ר״מ דפה
אריה גוטמאנסקי
יצחק ליפשיץ
שמואל צבי מארקאוויץ

אליה משה שפירא
משה דירעקטעראוויץ
ידידיה קשימאנסקי
זעליק כהן
חיים אייזנבערג
יצחק איגעלסקי
צבי אריה פארווין סג״ל
חיים ווארטעלסקי
מרדכי יפה
יצחק צאמקין
אהרן צבי אהרנסאן
דוד מיכל שו״ב
ישראל טוביה שעשופסקי
חיים קופעצקי
אליה פילעפאווסקי
יצחק שיינמאן
ראובן שידערסקי
פישל כהן
יחזקאל כ״ץ
צבי פרידמאן
ברוך יצחק אובעלסקי
זאב געלבערד
יצחק בירגער
מרדכי שלמה יעזערסקי
מאיר שידערסקי
אהרן פיינשטיין
חיים הערש רייכמאן
משה אדילמאן
יצחק אליה היילפערין
יהודא בעלאנסקי
נח האלניץ
חיים ראצקאווסקי

מאיר רוסענבערג
משה ווילענסקי
משה לעווינזאן
נחום יצחק ראבינזאן
מאיר מעדזוועצקי
דובער געלבערג
מיכל חתן שאול שמש
שמעון אהרנסאן
יוסף גאלדנבערג
דובער לייפינער
זלמן אייזנשטאט

שמואל יעקב פשעדמיעסקי
חנן זילבערשטיין
יוסף יעזערסקי
יצחק אריה זאבראווסקי
אליעזר פרענקל
איסר זאבלידאווסקי
ברוך צוקערברום
יעקב צבי ווינקלשטיין
יצחק בישקאוויץ
אהרן דוב סאלינסקי
אברהם ווארשאווסקי

סיני, 1875

אהרן משה ראזנטאל
(פון „פסקי הגאון רבינו אליהו ז״ל מווילנא", צבי הירש ב״ר שלמה, ווילנא, 1875).

ברוך אליעזר פיאסקאווסקי

סואוואלק, 1878

משה לעווינזאן
(„דברי משה", משה זאקס, ווילנא, תרל״ח).

סואוואלק, 1879

גדליה ראבינאוויץ
דוד טויבזאן
חיים בנימין דושקין
יצחק בושקאוויץ
(פון „אורח לחיים", חיים סג״ל, ווילנא, תרל״ט)

יהודה קנישניצקי
משה לעווינזאן
נחום יצחק ראבינזאן

סואוואלק, 1882

ישראל זלמן סטאריפאלסקי
זלמן אייזנשטאט
דוד קלייף, שו״ב
יצחק גארדאן
גדליה ראבינאוויץ
יהודה ליב שיינמאן
ידידיה קרישימיאנסקי
אהרן הירש אהרנזאן

ישראל יהודה סעריסקי
נחמיה צפור
ליפמאן לעווין
משה לעווינזאן
מאיר צבי סעריסקי
שלמה צבי זעליגמאן,
הרב דממשלה

ראַצק, 1882

אברהם יצחק סטאלאווסקי
מרדכי יונה אברינסקי
נחמיה שולקעס
אברהם ילקוט

יוסף דודזאן
יחזקאל דאווידאוויץ
יצחק סעריסקי

(פון „נגש הכהן", הלל דוד טריווש, ווילנא, תרמ״ב).

סואוואלק, 1888

הרב אב״ד [?] ר׳ אברהם נתן
הרב ר׳ יעקב טוביה גאלדבערג

משה לעווינזאן
יעקב קישענשקע
[קישענישסקי]
תנחום יצחק ראבינזאן

מאיר צבי סערייסקי אליהו משה שפירא
יהושע דוב בער בוראַק אריה צבי פאליוואנדא
שמואל יעקב פשעדמיעסקי צבי לעווינזאן
דוד קלייף משה ווילינסקי

(פון „חשק שלמה", משה שלמה לעווינסאן, ווארשא, 1888).

סואוואַלק, 1890

גרשון אברהם קרעמער משה זילברשטיין
ישראל יעקב ברייטמאן ישראל ניסן סימאנסקי
דובער כהן משה סאנדאווסקי
זלמן בירגער אלי' ב"ר ארי' כ"ץ
ישראל יעקב ברוין שמואל טוביה ראזאראווסקי
אביגדור זאב כ"ץ, שו"ב משה יוסף ספיר
ר"ש צבי מארקאוויץ אליה עקיבא טאָפּאָלאָווסקי
אברהם ראבאנאווסקי יוסף זעליק קאסעל

סייני, 1890

אברהם משה סופר צבי ב"ר יוסף וויזאנסקי
הרב ר' צבי גאלדבערג אהרן יצחק פראנק

(פון „מפיק מרגליות", דובער איש הורוויץ, ווילנא, תר"ן).

סואוואַלק, 1893

אליעזר דוב ראצעווסקי מאיר בירגער
ברוך זילבערשטיין משה שערמאן
זלמן בירגער משה סאלאווייטשיק
יצחק פינקלשטיין צבי הירש קאמענעצקי
לייב אראנסאן

(פון „תפארת צבי", צבי הירש באיארסקי, ווארשא, תרנ"ג).

סואוואַלק, 1897

הרב הגאון ר' דוד טעביל מאיר צבי סאריסקי
המו"ץ ר' משה אלטמאן אליעזר דוב ראטשעווסקי
הרב ר' בנימין מגנצא דוב פושצאַנסקי
ברוך ראזנבערג יצחק אריה באנזישקאווסקי

(פון „קרן יהושע", יהושע עפשטיין, ווארשא, תרנ"ז).

סואוואַלק, 1898

חיים שלמה זילבערמאן (ירושלים)
חיים יצחק בלומענפעלד (הייזלטאון, אמעריקע)
צבי לידווינאווסקי (הייזלטאון, אמעריקע).

(פון „ציר נאמן", ישראל יצחק אבנר, ירושלים).

סואוואַלק, 1903

ר' דוד טעבל קאצענעלנבויגן
ר' משה אלטמאן, מו"צ לייב ראבינאוויץ

(פון „המאיר לעולם", מאיר מיכל ראבינאוויץ, ווילנא, תרס"ג).

סואוואַלק, 1911

אברהם ראָזנטאל אברהם לעוויטאַנסקי
אייזיק אראנסאן אריה קאווין
אליהו יערוזאלימסקי אריה ליב מיראווסקי
אהרן צבי אראנסאן אליעזר קראמארסקי
אהרן ראָזנטאל אברהם רויך
אליהו ראזנטאל אריה ווילענסקי
אריה ראבינאוויץ אריה עפלבוים
אברהם צבי פאלניצקי אשר זדאטנאוויץ
אהרן מרדכי פרוזינסקי אברהם גלאטשטיין
אברהם יצחק פישער אלקנה גלאזהענדלער
אברהם צבי פיליפאווסקי אברהם מרדכי אויערהאן
אריה ליב ראזנבלום אפרים ווייסוואַסער
אשר אברהם לערנער אברהם העשל יאנעס הכהן
אליהו עפלבוים אהרן ווייסוואסער
אברהם יצחק אבראמייטיס אשר גוטמאַנסקי
אהרן קרוצינסקי אפרים דוד אלכסנדראוויץ
אברהם צווילינג בנימין מגנצא
אליהו חיים שלימאקאווסקי ברוך ראזנבערג
אריה שטיינבערג בנימין מינץ
אליעזר זעף (זיף?) בנימין גאטליב
אייזיק בלומבערג בנימין יערוזאַלימסקי
אלחנן לובעלסקי ברוך זילבערשטיין
אברהם דוב באווערזאנסקי ברוך ראצקאווסקי
אברהם געווירצמאן בנימין זאב יעלין
אהרן דוב כץ ברוך ראדיסקאנסקי
אריה הערץ ברוך יהודה סיינענסקי
אייזיק ראמאנאווסקי בצלאל דאטנאוויץ
אייזיק אפנהיים בן־ציון זעזניצקי
אשר לאנדארסקי בנימין משה כ"ץ
אריה ליב גראדאווסקי גרשון גראדאווסקי
אברהם דוב מאשענזניצקי גרשון עפלבוים
אליהו וועקסמאן גדליה באווירזאנסקי
אברהם יוסף פיוואווארסקי גדליה גראלינסקי
אריה איגעלסקי דוד ראזנטאל
אהרן ראבינסקי דוד האלאנדערסקי
אפרים קראסנאפאלסקי דובער פושצאנסקי
אהרן קאפלאן דניאל ליפשיץ
אריה צבי גאלדרינג דוד קלייף
אלחנן פאקרויסקי דוב אריה באַראַנאווסקי
אברהם שמואל אחרון דוד דאקטארסקי
אברהם רייגראדסקי דוד עברי
אברהם ליס דוב צערנינסי(?)
אליעזר טאַרטאַצקי דוב אייזנבערג
אריה זילבערמאן דוב שטיינבערג
אברהם יצחק וואלאווסקי דוב זוברינסקי
אריה סלאוואטיצקי דוד שלמה באראנאווסקי
אברהם יצחק קלוצינסקי דובער געווירצמאַן
אברהם גאלינסקי וואלף ביאלעסטאצקי
אשר מיכאליצקי וואלף זעף
אברהם לידווינאווסקי זלמן ראזנטאל

זלמן צונג
זלמן ערבשטיין
זאב לובאווסקי
זאב ניסן ראזנגאלד
זרח ראזנדארף
זאב קאפוטקאווסקי
חיים מענדל פרידמאן
חייקל קוסנערזיצקי
חיים יעקב קאצענעלסאן
חיים ראזין
חיים לעוויטאנסקי
חיים אריה באָאַנסקי
חנוך גלאזענדלער
חיים קויפמאן
חיים שלמה קאָצפערסקי
חיים פיוואוארסקי
חיים שמאלאן
חיים ראזנבלום
חיים טוביה זעלניצקי
חיים ברייקארסקי
חיים נחמיה פינקאוויץ
טוביה קרוצאַנסקי
טאָדרעס קאלווערישקי
יהושע דוב בוראק
יהודה שיימאן
יוסף טוביה זילבערבערג
יוסף יעקב לעוויטאַנסקי
יעקב זילבערבלאָט
יהושע סיינענסקי
יהודה קוסנערזיצקי
יצחק אוסטערין
ידידיה קשימיאנסקי
יהושע שפירא
יהודה ביאליסטאצקי
יהודה בוטקאווסקי
יהושע בירגער
יצחק קשימיאנסקי
יהודה סעריסקי
יהודה ליב בלעכמאן
יעקב יעזערסקי
ירוחם פישל ווישינסקי
יצחק אייזיק דאנסקי
יחזקל בלאך
ישראל שאדון
יחזקל דינענזאן
יחזקל דוד שראגאווסקי
יצחק קלייף
יוסף בארווסקי
ישראל פערלא
יוסף אהרן בירגער,
סופר סת"מ
יואל פיליפאווסקי

יעקב כאנאוויץ
יעקב דוב פאנימענסקי
יעקב טאפאלאווסקי
יעקב גארפינקל
יחזקאל ראבינאוויץ
יצחק אריה זאבוראווסקי
יוסף גלאזַ
יעקב רובינסקי
יעקב קאגאן
יעקב צבי דוד רויך
יעקב צבי לעוויט
יוסף זאבוקריוואוו
יוסף אלטמאן
יהודה גאלינסקי
יעקב קאראפציק
יוחנן בירגער
יעקב יהודה גאטליבאווסקי
יעקב שטרעלעצקי
יעקב דוד מארימאנד
יעקב שלמה פינקאוויץ
יעקב שנייפיצקי
יצחק אייזיק סמעצעכאווסקי
יהודה ליב מוסקינסקי
יהודה יאטקאווסקי
יחמיאל בורשטין
יהודה אריה דעמבאוויץ
יעקב קאספערסקי
יחמיאל פונק
ישראל עפלבוים
יעקב ראצקאווסקי
ישראל משה זאבוראווסקי
יעקב מאיר לוריא
יהודה יוסף סמאלער
יעקב משה ליפשיץ
ישראל יעקב אשינסקי
יצחק סווירסקי
יצחק ראטשטיין
יהושע דוואַרעצקי
כתריאל אבלסאן
ליב לורענזאן
ליב ביאליאסטאצקי
ליב ראַצקאווסקי
ליב ראַצעווסקי
ליב הערש זימאַנסקי
ליב זילבערשטיין
ליב הערש גאטליב
ליב עפלבוים
די ברידער לעווין
מענדל זאב ראַזנטאל
מרדכי אלטשולער
מאיר הערש סעריסקי
מנחם מענדל היימאן

משה חיים יערוזאַלימסקי
משה דוב בודווּעצקי
משה שלמה פארנאוויץ
משה יוסף ספיר
מאיר סטוצינסקי
משה קראוצינסקי
מרדכי קאזלאווסקי
משה גליקשטיין
מנחם ווייקסלבוים
מנחם יוסף וואלבארשט
מאיר בערנשטיין
מנחם קאפלאן
מרדכי אבן ספיר
מרדכי רוטבארד
מנחם זאמוטיצקי
משה ליב גראדזענסקי
משה בערליס
משה סאנדאווסקי
מנחם חיים בירגער
מרדכי מאיר קליינמאן
משה צווילינג
מרדכי לובעלסקי
משה בלעכמאן
שמואל שימענסקי
מאיר פאלניצקי
משה פילישטאווסקי
משה סעגאלאוויץ
משה גאלינסקי
מרדכי פאדובאווסקי
משה יהושע שטיין
משה יוסף קריוויאנסקי
משה רויך
מרדכי שלמה שוכאריצקי
מאיר מנחם מענדל אלינסקי
מאנוס עפלבוים
מנחם מענדל מיטקאווסקי
משה דוד בארווסקי
מרדכי רובינסקי
משה יצחק בלומענפעלד
משה ראובן צוויק
נתן וואלף
נפתלי מרגליות
נחום שישופסקי
נחמן ראטשטיין

ניסן זילבערשטיין
נח ראצקאווסקי
סענדער גליקשטיין
סענדער בארווּיץ
עזריאל שפילבערג
עזריאל ברוקארסקי
הערץ שאלניצקי
פנחס צערלאוויץ
פסח איזערסקי
צבי הירש בראמזאן
צבי הירש רובינשטיין
צבי ראצעווסקי
הערש פאדלאנסקי
הערש יעשיפאוו
הערש סובאלסקי
הערש קאסמאן
צבי בוראקינסקי
צבי סמאלינסקי
צבי פורווין
צבי לעוואנטין
צבי זאב וואלקאווסקי ז"ץ
קלמן ז"ץ
רפאל שלמה פרידמאן
ראובן אינדורסקי
שלמה אלטשולער
שלמה זלמן בירגער
שאול דאווידזאן
שמואל מינץ
שלמה ווילנעווסקי
שמואל אריה מישקינסקי
שמואל טענענבוים
שלמה פאכצער
שמעון יעקב שופליצקאווסקי
שלמה יצחק ראדיסקאנסקי
שמואל שפירא
שמחה מאריאנסקי
שמואל גראדאווסקי
שמואל דוד מעלצער
שמואל אביגדור סטוצינסקי
שרגא פייבוש אלכסנדראוויץ
שבתי גודעלסקי
שמואל גרשון זאמושעוויצקי
תנחום זעליק שוכמאן

(פון „בית יצחק", יצחק אייזיק חבר, ווילנא, תרע"א).

סיניער אין אַמעריקע, 1924

פיטסבורג

הרה"ג ר' משה שמעון דוב גאלדשטאק
זיוויטץ איסר קאהן
אברהם שפירא שרגא ברוך קאהן

חיים קאמון
בנימין שפירא
אריה ליב סולקעס
דוב ראגאלסקי
יצחק צבי עדלשטיין
פעני סיגל — ריינוואסער
אליעזר זיף
ידוחם זיף
מאיר זיף
פרוי ג. ניומאן
בצלאל שפירא
דוב קאהן
לואי זיף

יהושע אליעזר זילבערמאן
נתנאל זיף
יואל ראזנטאל
משה בערמאן
מאיר גוטשטיין
משה ריינוואסער
מאריס בערמאן
משה מילער
יצחק מארטינסקי
שמחה יעקב ראגאלסקי
ישראל ראגאלסקי
וואלקינס
פרוי פישער

וואַשינגטאַן

הרה״ג ר׳ גדליה סילווערסטאַן

ד״ר ישראל שפירא — יוסף שניצער

(פון „מצבת משה״, משה בצלאל לוריא, ווילנא, תרפ״ד).

סואוואַלק, 1934

הגאב״ד ר׳ יוסף
יאסעלאוויטש
מרדכי מגנצא
מרדכי רובינשטיין
אברהם יצחק ברענער
יעקב גרשון איילענדער
יהושע רובינשטיין
חיים מעסעלעווסקי
יוסף טורעצקי
טוביה קרוטשענישקי
יעקב קאווין
צבי רובינשטיין
יצחק קשימיאַנסקי
יעקב שלמה פינקאוויץ
יעקב אייזין
אליעזר ש״ץ
ד״צ ומו״צ ר׳ משה אלטמאן
ברוך חואט
חיים ליאכאוור
צבי פרידמאן
דוד וואלמאן
יהושע מאיר מלאטאק
דוב אייזנבערג
דניאל ליפשיץ
אברהם אבא גאלדבלאט
יוסף זעף
לוי יצחק געלבארד
משה שמואל אריאנווסקי
מאיר דוב פלאצקאווסקי

אליעזר גארבאַרסקי
שמחה פעסטמאן
אברהם טאמבאכער
בנציון בלאכארסקי
אלקנה גלאשטיין
די ברידער קרעשקאווסקי
יהודה ווישנעווסקי
מאיר יצחק בראמבערג
רבקה זילבערבלאט
קלמן אסאוועצקי
אברהם שלמה
גאלאמבעווסקי
יעקב לעווין
מרדכי מאַריאַמפאַלסקי
יצחק שערמאן
יעקב שטיינבערג
יהודה ראַדישקאַנסקי
יצחק גוטקאווסקי
אברהם יצחק פיליפאווסקי
אבא אפקעוויץ
דוד ראבינזאן
חיים רייבמאן
דוד זוברינסקי
דוד איינשטיין
אהרן דוב קאנאוויץ
יעקב אריה עפלבוים
פלטיאל פאוולאווסקי
מאיר פאלניצקי
פרץ פאלניצקי

אַנשל זוכאוויצקי
אליהו בערנשטיין
משה געלצינסקי
זאב קאבראנסקי
מרדכי מאיר קליימאן
גדליה ישראל באווארזאַנסקי
יהודה אריה בלאכמאן
אהרן מרדכי דרוזינסקי
אריה צבי גאלדרינג
יצחק פרידמאן
צבי פרענאוויץ
אריה ווישייסקי

יוסף בירגער
לייב זילבערשטיין
יוסף זילבערשטיין
חיים ראזנטאל
יצחק פינקלשטיין
אברהם אריה קורטשינסקי
צבי לעווינזאן
צבי אפנהיים
בנימין מינץ
ברריגדל מגנצא
אברהם זלאווסק׳י

ראַצק, 1934

יעקב צורלעוויץ
אברהם מאיר ברימאן
יהושע בערוואלד
יהושע מרגלית
יעקב פסח
סטאוויסקאַווסקי

שמואל יעקב איוואַשקאַווסקי
מרדכי שטיינדאם
יעקב מאריאנסקי
חיים שטיינדאם
שמואל אריה ווילינסקי
חיים אליה טאבאלסקי
יצחק ליפונער

ווישאַן, 1934

ר׳ יוסף חיים קלעצקי
קויפמאן ראמאר(?)
שלמה פיגיל
חיים משה קאפלאן

צבי ריער
בנציון שטיין
יוסף ליטקין

(פון „רחשי לב״, חיים שמחה גלוסקין, בילגורייא, תרצ״ד).

סואוואַלק, 1938

חיים מענדל פרידמאן
שמואל נח שאפירא
האחים ראזנבערג
האחים שמואל ויצחק גאַלדרינג
ד״ר נפתלי סטאראפאלסקי
יעקב סאלניצקי
בנימין זאב מינץ
מאיר משה כץ
מרדכי ווייסבערג
חיים לאכאוור

בריינע אלטשולער
ביהמ״ד הגדול
ביהמ״ד עין יעקב
ביהמ״ד זילבערבלאט
ביהמ״ד אהרנסאַן
ביהמ״ד הכנסת אורחים
ביהמ״ד מדרש — ע״י
הגבאי ר׳ חיים קויפמאן
ביהמ״ד מושב זקנים
ביהמ״ד חיטים

סיני, 1938

הרב אב״ד ר׳ מרדכי ראגאוצבי פלאסנאווסקי
אברהם קריקסטאנסקי
דוב קאמינאווסקי

יהושע ראובן
סטאוויסקאַווסקי

(פון „מלאכת בצלאל״, משה בצלאל לוריא, ווארשא, תרצ״ח).

ביבליאָגראַפיע *)

א. צייטונגען און זשורנאַלן

אידישע וועלט, **נר׳** 2, קאָוונע, 1931.
איזראעליט, **נר׳** 10, 13, פראַנקפורט, 1869.
אִיסקרא, **נר׳** 36, 1903.
האסיף, **וואַרשא**, **תרמ״ו**, ז׳ 754.
אספת חכמים, **קעניגסבערג**, **תרל״ח**, ז׳ 133.
די אַרבייטער־שטימע, 1903, **נר׳** 35, ז׳ 16, 20; 1905, **נר׳** 39, **ביילאָגע**.
דער בונד, 1904, **נר׳** 5. 1905, **נר׳** 8.
בית האוצר, **חוב׳ ב׳**, יו״ל ע״י א. י. **שפירא**, **וואַרשא**, **תרל״ו**.
בית ועד לחכמים, **ניו־יאָרק**, **תרס״ג** (**אַרטיקל** פון נ. ט. **לאנדאו**).
הבקר אור, **שנה ד׳**, **חוב׳ תשרי** (**אַרטיקל** פון ח. **בערנשטיין**).
גן שעשועים, **ליק**, 1899.
הדאר, **ניו־יורק**, **תרפ״ד**, **נר׳** כ״ג; **תש״ה**, **נר׳** ט״ו, כ׳, ל׳; **תש״ז**, **נר׳** כ״ט.
הדור, **וורשא**, 1901, **נר׳** 16.
דער אַמעד, **ניו־יאָרק**, 1930, **נאַוועמבער — דעצעמבער** (ק. מרמרס **אַרטיקל** וועגן **ליבערמאנען**).
ההד, **ירושלים**, **תרצ״א**, **חוב׳ ו׳**, **אַרטיקל** פון **זלמן עפּ־שטיין**; **תרצ״ד**, **חוב׳ ז׳**, זייט ט״ו. **תרצ״ח**, **חוב׳ ה׳**, **אַרטיקל** פון **יחיאל פרענקל**.
הד הזמן, **ווילנא**, 1908, **נר׳** 259; 1913, **נר׳** 249.
השקפה, **ירושלים**, 1904, **נר׳** 38.
הועד, **פיעטרקוב**, **תרע״ד**.
זאמלבוך **לכבוד** 250 **יאָר יידישע פּרעסע**, **רעד׳ ד״ר י. שאַצקי**, **ניו־יאָרק**, 1937, **זייטן** — 115, 116, 127, 128.
הזמן, **פעטערבורג**, 1903, **נר׳** 6—7, 80.
טאָג מאָרגען־זשורנאַל, **יאָ׳** 27, 1959.
יאָר אין — יאָר אוים, **קאונאס**, 1939, ז׳ 223.
יאָרבוך פון **אמאָפּטייל**, **ייוואָ**, **ניו־יאָרק**, 12938, **זז׳** 41, 273.
די יודישע פּאָלקס־ביבליאָטהעק, **קיעוו**, **תרמ״ח**, ז׳ 433.
יודישעס פּאָלקס־בלאַטט, **נו׳** 27, 1882; **נר׳** 33, 1889.
די יידישע וועלט, **ווילקאָווישק**, **יאָנואַר** 1935, ז׳ 13.
יידישער אַרבעטער־פּנקס, **רעד׳ י. זרובבל**, **וואַרשע**, 1928, **באַנד** ו, **זז׳** 353, 355.
ייוא־בלעטער, 1934, **ב׳ VI**, **נר׳** 2 (**אַרטיקל** פון **ד״ר שאַצקי**: „יידי׳ קאָלאָניזאַציע אין פוילן״); **ב׳** 40, ז׳ 224.
ילקוט מערבי, **ניו־יאָרק**, **תר״ס**, **זז׳** 37—41.
כנסת ישראל, **וואַרשא**, **תרמ״ז**, ז׳ 345.

---

* אין דער ביבליאָגראַפיע גייען ניט אריין די ספרים פון מחברים פון סואוואלק און אומגעגנט, וואָס ווערן באַשריבן אין די געהעריקע קאַפּיטלען, און ניט די ספרים מיט הסכמות אויף זיי.

הכרמל — **תר״ך** — **נר׳** 22, 29.
תרכ״א — 28, 29, 30, 31, 32, 35.
תרכ״ב — 38.
תרכ״ד — 41.
תרכ״ה — 19.
תרכ״ט — 1, 5.
1872 — **ח׳ אייר**.
הלבנון — 1867 — **נר׳** 10, 19.
1869 — 3, 9, 36.
1870 — 21, 22.
1872 — 10, 39.
1873 — 3, 4, 5.
1878 — 28, 39.
לוח אחיאסף, **תרנ״ח**, **ארטיקל** פון ש. ל. **ציטרון**; **תרנ״ט**, ז׳ 290.
די לעצטע פאַסירונגען, 1905 **נר׳** 17, 22.
המאסף, **ירושלים**, **תר״ס**, **חוב׳ ז׳**. **תרס״ג**, **חוב׳ א׳**. **תרס״ד**, **חוב׳ א׳** (**רשימת המנויים**). **תרס״ז**, **חוב׳ ה׳**.
המבית, ווין, 1878, **נר׳** 16—17.
המגיד — 1857 — **נר׳** 13, 28, 33, 45.
1858 — 10, 16, 27, 32, 43.
1859 — 20, 43, 46.
1860 — 9, 12, 14, 33.
1861 — 2, 10, 19, 22, 38, 39.
1862 — 1, 9, 41, 49.
1863 — 1, 4, 16, 20, 22, 24, 41, 45, 46, 50.
1864 — 1, 3, 5, 13, 19, 26, 31, 33, 36, 37.
1865 — 9, 11, 31, 39, 40.
1866 — 8, 11, 25, 35, 36, 49.
1867 — 7, 12, 15, 27, 31, 32, 36, 44, 48.
1868 — 2, 7, 16, 23, 34, 47.
1869 — 12, 25, 30, 39, 48.
1870 — 5, 17, 19, 24, 49.
1871 — 3, 9, 11, 12, 19, 21, 23, 29, 31, 33, 35, 42.
1872 — 4, 5, 6, 7, 10, 15, 16, 19, 25, 28, 29, 34.
1873 — 3, 10, 30, 35, 41.
1874 — 9, 11, 14, 23, 26, 35.
1875 — 39, 47, 49.
1876 — 1, 4, 8, 19, 36, 39, 41.
1877 — 3, 22, 29, 41, 43, 47, 48.
1878 — 2.
1879 — 18, 24.
1881 — 42.
1882 — 14.
1883 — 23.
1884 — 19, 33, 42.
1885 — 21, 32.
1888 — 10, 16, 17, 22, 35.

1890 — 173.
1891 — 18.
1899 — 140.
המודיע לחדשים, ניו־יאָרק, 1900, ז׳ 14.
המליץ — 1863 — נר׳ 12, 38.
1864 — 25, 49.
1865 — 11, 44.
1873 — 18, 19.
1874 — 21.
1878 — 7, 25, 26.
1879 — 30, 35, 37.
1881 — 5, 7, 18, 32, 33, 47, 69.
1883 — 7, 18, 27, 41, 63, 68, 96.
1884 — 5, 8, 56, 60, 69, 92, 103.
1885 — 3, 24, 27, 38, 58, 68, 78, 80, 81, 155.
1886 — 35, 48, 49, 112, 147, 152, 158.
1887 — 28, 97, 111, 122, 124, 155, 163, 185, 200, 232.
1888 — 56, 64.
1889 — 2, 139, 143, 144.
1900 — 3, 51, 133, 140, 169, 215.
1891 — 44, 45, 66, 120.
1892 — מיי 3, מיי 5.
1893 — 5, 6, 27, 32, 44, 57, 72, 129.
1894 — 9, 40, 53, 65, 66, 69, 83, 86, 122, 164, 165, 233.
1895 — 21, 54, 91, 100, 134, 136, 138, 152, 287.
1896 — 79, 117, 134, 149, 184, 206, 282, 283.
1897 — 86, 179.
1898 — 24, 44, 79, 140.
1899 — 125, 285.
1900 — 30, 118.
1902 — 202.
1903 — 7, 18, 29, 139.
מצודה, לונדון, תש״ה, ספר ג־ד, ארטיקל פון י. ד. מרקון.
העברי, ניו־יאָרק, 1891, נר׳ 41; 1895, נר׳ 3, 13; תרנ״ב, ח׳ תמוז.
העולם, לונדון, 1928, נר׳ כ״ו—כ״ט.
דער פוילישער אידעל, לאָנדאָן, 1884, נר׳ 8, 9.
הפועל הצעיר, תל־אביב, תשי״ח, נר׳ ו, ארטיקל פון חיים תורן; 1957, סעפטעמבער 3, ארטיקל פון ג. קרסל; 1958, נר׳ 24, ארטיקל פון מ. אביגל.
הפלס, בערלין, תרס״א, ז׳ 151. תרס״ה, זז׳ 255, 383.
פנקס שיקאגו, שיקאגו, תש״ב, ז׳ כ״ה.
פאָרויס, מעקסיקע, 1957, נר׳ 255.
פון יאָר צו יאָר, רעדאַגירט מ. שאַליט, וואַרשע, 1926, זז׳ 38, 74; 1927, זז׳ 53, 78, 127. 1929, ז׳ 111.
פון נאַענטן עבר, רעד׳ משה שאַליט, וואַרשע, 1938, ב׳ 5, ז׳ 7 און ב׳ II (VI), זייטן 106, 108, 109.
הצבי, ירושלים, 1898, נר׳ 3, 5, 7, 9, 43.
הצופה בארץ החדשה, ניו־יאָרק, 1871, נר׳ 42, 43, 45, 50.
צוקונפט, לאָנדאָן, 1885, נר׳ 30.
צייטשריפט, ו, מינסק, 1926, ז׳ 190, ארטיקל פון מ. וויינגער „וועגן יידישע דיאַלעקטן״.
הצפירה — 1862 — נר׳ 1, 2, 10.
1874 — 8, 12, 14, 15, 18, 19.
1875 — 2, 8, 9.
1876 — 14.
1879 — 21.
1880 — 25.
1883 — 19, 32, 86.
1884 — 11, 12.
1885 — 11, 17.
1890 — אוגוסט 8.
1891 — 6—7, 22.
1894 — יולי 11.
1892 — 24, 75, 79, 87, 98, 131, 139.
1900 — 89, 111, 121, 151.
הקול, קעניגסבערג, 1876/77, נר׳ 3, 31.
1877/8, נר׳ 84.
קול מבשר, אָדעס, 1867, ז׳ 232.
קרית ספר, ירושלים, כרך י.
קרן אור, שיקאגא, תרמ״ו (אליסף — רעדע).
רשמות, כרך א׳, תל־אביב, ז׳ 154; כרך ו׳, תל־אביב, תר״ץ (ארטיקל פון ש. איינהאָרן); כרך ד׳, סדרה חדשה, ז׳ 133.
שיקאַגאַ, אויגוסט, 1933, ז׳ 22.
השלח, כרך י״ז, ע׳ 261.
תורה מציון, ירושלים, תרמ״ז, חוב׳ א׳—ד׳. תרס״ד, חוב׳ ב׳—ג׳.
תרס״ה, חוב׳ א׳, ג׳, ד׳.
תלפיות, ניו־יארק, תשי״ב, ע׳ 406.
התרן, ניו־יאָרק, 1917, נר׳ ט״ז, ט״ז.

ב. ביכער

אבן שמואל, א. ל. פרומקין, ווילנא, תרל״ד, ז׳ 55.
אבני זכרון, אברהם פירקאוויץ, ווילנא, תרל״ב.
אגרות יל״ג, ע״י י. וויינבערג, כרך שני, חלק ד׳, וואַרשא, תרנ״ה, ז׳ 398.
אגרות סופרים, א. ר. מלאכי, ניו־יורק, תרצ״ב, זז׳ קי״ג, קי״ח.
אהל יהושע, יהושע העליר, ווילנא, תרמ״ב.
אהלי שם, שמואל נח גאָטליב, פינסק, 1912, זייטן — 8, 9, 19, 39, 40, 59, 145, 161, 163, 165, 170, 198, 201, 202, 297, 304, 306, 313, 421, 454, 458, 469.
אהרן ליבערמאַנס בריוו, קלמן מרמר, ניו־יארק, 1951, זייטן — 27, 28, 31, 38, 46, 54, 174.
אוצר הבאורים והפרושים, פנחס יעקב הכהן, לאָנדאָן, 1952.
אוצר בדויי השם, ה. חיות, ווינא. תרצ״ג. זז׳ 106, 128.
אוצר זכרונותי, י. ד. אייזענשטיין, ניו־יורק, 1929, זייטן — 24, 29, 75, 133, 247, 251, 258.
אוצר ישראל, ניו־יאָרק, 1908, ח״א, ז׳ 167. ח״ג, ז׳ 81.
אוצר התמונות, ב. צ. אייזענשטאַדט, ניו־יאָרק, 1915.
אור יצחק, יצחק נח ב״ר מאיר טשארקעס, וואַרשא, תר״ן.
אור מתוק, ישראל בנימין לביא־לעמפערט, ווילנא. תרמ״ח.
אות ברית, ד״ר ש. כהן, קראקא, תרס״ג, ז׳ 212.

אין צייטן פינסטערע און בייזע, **א. י. גאָלדשמידט**, ווילנע, 1930, ז׳ 198.
אין תנאי בנשואין, **ווילנא, תר״ץ, ע׳ כ״ג.**
אלה אזכרה, **חלק א׳**, ניו־יורק, **תשט״ז**, זיטן — ט״ז, י״ח, **כ״ג, כ״ח, ל״ב**, ז׳ 39, 64, 239, מ״ו.
אמרי שפר, **שמואל נפתלי עפשטיין, ווילנא, תרל״ד.**
קונטרס אמת ומשפט [**ירושלים, תרס״ג** — ס״ד].
דער אָנהויב פון דער יידישער ליטעראַטור אין אַמעריקע, **קלמן מרמר, ניו־יאָרק**, 1944 זז׳ 69—70, 120.
אנציקלופעדיה לחלוצי הישוב ובוניו, **ד. תדהר, תל־אביב,**
תש״ח. זיטן — 366, 389, 506, 509, 566, 575, 582, 592, 250, 767, 787, 801, 896, 898, 1014, 1022, 1154, 1167, 1186, 1191, 1207, 1208, 1210, 1221, 1347, 1404, 1763, 1822.
אנציקלופעדיה של גלויות, **כרך לובלין, ירושלים—תל־אביב,**
תשי״ז, ז׳ 299.
אנציקלופעדיה של הציונות הדתית, **בעריכת יצחק רפאל,**
ירושלים, תשי״ח, זז׳ 171, 391, 571.
ארץ רוסיא ומלואה, **יהושע לעווינזאהן, ווילנא**, 1868, **זז׳** 29, 89.
אנשי שם, **חיים בראווערמאַן, וואַרשא, תרנ״ב.**
אנשים וסופרים, ש. ל. **ציטראַן, ווילנא [תרפ״א]**, ז׳ 26.
אשכול, **ברלין. כרך א׳**, ז׳ 349, **כרך ב׳**, ז׳ 514.
אנתלוגיה של השירה העברית באמריקה, **בעריכת מנחם**
ריבולוב, ניו־יורק, תרצ״ח, ז׳ 26.
בויער פון אַ ישוב, **ל. פאַרעם**, מעקסיקע, 1947, זז׳ 93, 108.
בית אהרן, **יצחק אהרן ב״ר יהודה, ווילנא, תר״ג.**
בית אליקום, **אליקום געציל מאיר, וואַרשא, תרמ״ו.**
בית ארזים, **א. א. פרידמאן, ברדיטשוב, תרנ״ז, זייט ז׳.**
בית יעקב, **יעקב בנימין זאב יאקימאָווסקי, פיעטרקוב,**
תרס״ז.
בית יצחק, **יצחק דאַנציג, ווילנא, תרכ״ו.**
בית רבי, **חיים מאיר היילמאן, ברדיטשוב**, 1906, ז׳ נ״ו.
בלעטער פאַר דעמאָקראַפיע, סטאַטיסטיק און עקאָנאָמיק,
בערלין, 25—1923 (ע. נ. **פרענקס אַרטיקל: „צו דער**
געשיכטע פון יידישער קאָלאָניזאַציע אין קאַנגרעס־
פוילן״).
בלעטער פאַר געשיכטע, **נר׳** 3, וואַרשע, 1938, **ארטיקל**
פון ד״ר קרעמער.
בני גרשון, **גרשון ליפשיץ, ווילנא, תרנ״ט.**
בעקבי הדור, **יעקב צוזמר** [ניו־יארק], 1957, זז׳ 71, 213.
בראַקהויז־לעקסיקאָן, **לייפציק**, 1895, ז׳ 525.
בראשית הסוציאליזם היהודי, **ד״ר דוב ווייניריב, ירושלים,**
תש״ז, ז׳ 16.
ברית יצחק, **יצחק איזעקסאָן, ווילנא, תרס״ב.**
גאַרבער־בונד און בערשטער־בונד, **ס. דובנאַוו־ערליך,**
וואַרשע, 1937, ז׳ 98.
גדולים פון אונדזער צייט, **יעקב מאַרק**, ניו־יארק, 1927.
גדולת מרדכי, **משה מרדכי ישראל ריבקינד, שיקאגא**,
1904, ז׳ 130.
גן יוסף עדן דוד, **יוסף חיים פראָגער, וואַרשא, תרנ״א.**

געקלייבענע שריפטן, **ש. ראָזענפעלד, ניו־יאָרק**, 1947, **ז׳** 87, 88.
געשיכטע פון דער יידישער אַרבעטער־באַוועגונג אין אַמעריקע, **ניו־יאָרק**, 1943, **באַנד** ו, זז׳ 39, 64, 239, **באַנד** וו, ז׳ 387.
געשיכטע פון דער יידישער אַרבעטער באַוועגונג אין רוסלאַנד, **יידיש: ד. רויכל, ווילנא**, 1935, **זייטן** — 170, 186, 193, 342, 376, 393.
די געשיכטע פון יודען אין פוילען (1788—1914), **ש. הירשהאָרן, וואַרשא**, 1923.
געשיכטע פון יידן אין וואַרשע, **ד״ר י. שאַצקי, ניו־יאָרק**, 1948, **באַנד** וו, ז׳ 129—130.
באַנד ווו, זז׳ 152, 185, 194, 240, 259, 262, 269, 319, 374.
דבר אליה, **אליהו יוזפא, וואַרשא, תרמ״ד.**
דבר אמת, **חלק א׳, ר׳ דובער, פאלטאווא, תרע״ג, הקדמה.**
דברי הברית, **אליעזר ב״ר צבי הירש, שקלאוו, תפ״ט**
(**הסכמות**).
דברי חיים, **חיים שארין, ווילנא**, 1870.
דברי חכמים, **מרדכי צבי הלוי, וואַרשא, תרל״ו.**
דברי הימים לציון ברוסיא, **אפרים דיינארד, קאַרני,**
תרס״ד, חלק א׳ — זז׳ 75 81, חלק ב׳ — ז׳ 4.
דברי ירמיהו, **ח. י. פלענסבערג, ווילנא, תרפ״ז.**
דברי משה, **הו״ל ע״י יעקב מהרש״ק, וואַרשא**, 1886.
דברי משה, **משה נאמיאט, ווילנא, תרס״ו.**
דברי שמואל, **שמואל אלכסנדראוו, וואַרשא, תרנ״ג, זייט ז׳.**
דובב שפתי ישנים, **חלק א׳, ב׳, ג׳, דוב טויבער, ירושלים,**
תר״ס.
דור דור ועוניו, **ד״ר ד. ווילהלם, ירושלים**, 1946, ז׳ 126.
דור דעה, **יקותיאל אריה קאמעלהאר, פיעטרקוב, תרצ״ח,**
ז׳ ע״ג.
דור ודור ודורשיו, **י. לעווינשטיין, וואַרשא, תר״ס,**
זז׳ 73, 74.
דור ודורשיו, **אליעזר האפרתי, ווילנא, תרמ״ט, ז׳** 42.
דור רבניו וסופריו, **בן־ציון אייזענשטאדט, וואַרשא**, 1895, **ניו־יאָרק**, 1905.
דורות האחרונים, **בן־ציון אייזענשטאדט, ספר א׳, ניו־**
יארק, תרע״ד, זייטן — 141, 156, 259, 263, 266, 297, 305, 335, 341, 346, **ספר ב׳—ז׳** 232.
דורש לציון, **חיים יעקב קרעמער, וואַרשא, תרנ״א.**
הדם אשר בסף, **יעקב וינשל, תל־אביב, תשט״ז.**
דעת מרדכי, **ח״א, מרדכי יצחק אייזיק ראבינאוויץ,**
קיידאן, תרצ״ט, ז׳ 172.
דעת קדושים, **ישראל טוביה אייזענשטאדט, פעטערבורג,**
1897, **זז׳** — 38—41, 134, 213.
דריי ליטעראַרישע דורות, ש. ל. **ציטראַן, וואַרשא, באַנד** וו
זז׳ 4, 28.
דרך ארץ זוטא, **עפ״י יצחק אליהו לנדא, ווילנא**, 1872.
דרך החיים, **יצחק אליהו לנדא** (**הקדמה לויט „עיר ווילנא״**)
דרך המלך, **יחיאל מיכל מק״ק קלווריץ** [**שקלאוו, תקנ״ח**].
דרך צדקה, [**צום** 70 **יעריקן יובל פון ק. וויסאָצקי**],
וואַרשא, תרנ״ה.

דרכי נועם, שמואל ב״ר אליעזר מק״ק קאלווארייע, קיניגשבערג, 1764.
דרשות ונאומים, מרדכי דאקטאר, 2 חלקים, ניו־יארק, 1922.
דרשות מהרי״ח, ישראל חיים דייכעס, ליעדז, 1920, VIII.
הגדה, עפ״י אברהם אבוש, מגנצא, תרמ״ז.
הגיוני א״ב, אברהם דובער גאלדענזאהן, ווארשא, תרנ״ט.
הילדות והשחרות, ד״ר ישראל זאבלודאווסקי, ווארשא, 1893.
הילל בן שחר, הלל ב״ר זאב וואלף, ווארשא, תקס״ד.
היסטאריש שריפטן, באנד ו (ארטיקל פון ד״ר י. שאצקי: „יידן אין פוילישן אויפשטאנד אין 1863). באנד III (ארטיקל פון אננא העלער־ראזענטאל), ז׳ 416.
היסטוריה של „הספרות העברית החדשה״, י. קלוזנר, ירושלים, תש״י, כרך ו, ז׳ 246.
הלכות רב אלפס, ווילנא, תקצ״ט.
ספר ההשלמה לרבנו משולם ב״ר משה, פאריש, תרמ״ה.
השקפה על מעשה החברה „אחיאסף״, וארשא, תרס״ב.
וילנא הציונית ועסקניה, יצחק ברוידס, תל־אביב, 1937.
זכר למקדש, פלא״י, ווארשא, תרמ״ט.
ספר זכרון (של „האסיף״), ווארשא, תרמ״ט, זז׳ 51, 57, 106.
ספר זכרון, יהודה ליב גרויבארט, לודז, תרפ״ט, זז׳ 51, 60.
זכרון אברהם, אברהם אבלי רוזאנוס, ווילנא, תרי״ט.
זכרון בספר, יוסף ספירשטיין, ברדיטשוב, תרנ״ח.
זכרון יהודה, יהודה אבעלזאן, ווילנא, 1851.
זכרון יהודה, יהודה ראזענבערג, בערלין, 1846.
זכרון יעקב, יעקב ליפשיץ, קובנה, 1927, חלק ב׳, ז׳ 127 און חלק ג׳, קובנה, 1930.
זכרון למשה, משה ראסקעס, אדעסא, תרל״ג.
ספר זכרון לקהילת לומזה, עורך: ד״ר יום־טוב לעווינסקי, ירושלים, תשי״ג.
זכרון מנחם, מנחם מן, ווארשא, תרל״ה.
זכרון תנחום, תנחום זרחי, ירושלים, תרנ״ב.
ספר הזכרונות, א. א. פרידמאן, תל־אביב, תרפ״ט, ז׳ 26.
זכרונות ציון, דוד פאניץ, באלטימארע, 1903, זז׳ 9, 20.
זמירות ושירות לשיר במקהלות... חברת מעגלי צדק אחים דסובאלק, לונדון, תרנ״ו.
זרע יצחק, יואל יצחק קאציענעלינבויגען, ווארשא, תרנ״ח.
חדושי יחיאל, יחיאל אידל ליבשיץ, ווילנא, תרצ״ב.
חידושי ר״ח, יהושע חיים עפשטיין, ווילנא, תר״ן.
חידושי הרשב״א, ווארשא, תרכ״ט.
חדרה, עבר הנהר, תל־אביב, תשי״א, זז׳ 13, 25, 136—140.
חובת הלבבות, הר״ל ע״י שמואל נטע בישקאוויץ, ווארשא, תר״י.
חזיון על הציונים ומתנגדיהם, י. ווייסברעם, ווארשא, תרס״ב.
ספר החזנים, י. ל. חדקל, בוענאס איירעס, 1957, ז׳ 162.
חיי אדם, אברהם דאנציג, ווארשא, 1888.
חיי יעקב, חלק א׳, חיים יעקב לנדא, ווילנא, תרע״ג.
חכם ושר, מ. י. עדעלמאן, ווארשא, תרנ״ו.
חכמי ישראל באמריקה, בן־ציון אייזענשטאדט, ניו־יורק, תרס״ג, זייטן — 80, 93, 94, 99, 102.
חכמת ישראל במערב־אירופה, עורך: ד״ר שמעון פדרבוש, ניו־יורק, תשי״ט, ע׳ 510.
חלקת מחוקק, אשר ליב בריסק, ירושלים, תרס״ב. חוברת ג׳, מחברת ג׳ — זז׳ כ״ט, ל׳, ל״ב, ל״ה. חוברת ה׳, מחברת א׳, — זייט ג׳; מחברת ב׳ — זייט י״ח. חוברת ז׳, מחברת א׳ — זז׳ ב׳, ד׳, ה׳, ו׳, ח; מחברת ב׳ — זז׳ י״ג, י״ט. חוברת ט׳, מחברת ט״ו — זז׳ ד׳, מ׳.
ח״מ קלוריסקי והישוב, ירושלים.
חמשה חלוקי אבנים, זאב וואלף אלטשול, שקלאוו, 1794.
יאיר נתיב, אברהם הלוי, ווארשא, תרל״ט.
יד יצחק, יצחק צבי הכהן, ווילנא, 1867.
יהדות אמריקה בהתפתחותה, משה דייוויס, ניו־יארק, תשי״א, ז׳ 283.
יהדות לטביה, תל־אביב, תשי״ג, ז׳ 265.
ספר היחס, א. ריבלין, ירושלים, תרצ״ה, זז׳ — 17, 23, 26, 32, 35, 37.
יידישע בלעטער אין אמעריקע, י. חייקין, ניו־יארק, 1946, ז׳ 52, 53, 317.
דאס יידישע פאלק אין ציפערן, י. לעשצינסקי, בערלין, 1922, זייטן — 30, 56, 62, 77.
ילקוט אליעזר, אליעזר ראנין, קובנה, תרע״א.
ילקוט החברה קדישא תל־אביב—יפו והמחוז, תל־אביב, תשט״ו, ז׳ ע״ב.
ילקוט הרועים, ווארשא, 1885.
ימים ושנים, מ. י. פרייד, תרגם א. זמיר, תל־אביב, תרצ״ח.
חלק א׳, זז׳ 30, 58, 80, 82, 87.
יתר שירי אד״ם, אברהם דב לעבענזאהן, ווילנא, תר״ל, ז׳ 91.
כליל תפארת משה, ישעיה ראיבן [קלינגער], קעניגס־בערג, תרל״ה.
כלילת יופי, חלק א׳, ח. נ. דעמביצער, קראקא, תרמ״ח, זייט ע״א.
כנסת ישראל, ש״י פין, ווארשא, 1886, זז׳ 340, 511, 521.
ספר כריתות לרבנו שמשון מקינון, ווארשא, תרי״ד.
כתב יושר החדש, שלום בר״י הכהן, ווארשא, תרל״א.
כתבים לתולדות חבת ציון וישוב א״י, עורך: א. דרויא־נוב, תל־אביב, תרצ״ב.
כרך ג׳, זייטן: 323, 401, 402, 434, 619.
לאנדווירטשאפט אין מזרח־איראפע, ב. ברוצקוס, בער־לין, 1926, ז׳ 38.
לובלין, נ. שמן, טאראנטא, 1951, זז׳ 89—91.
ליטע, באנד ו, אונטער רעד׳ פון ד״ר מ. סודאַרסקי, אוריה קאצענעלנבויגן און י. קיסין, ניו־יארק, 1921, זייטן — 443, 755, 1165, 1258, 1460, 1522.
דאס לעבן און שאפן פון חפץ חיים, משה מאיר ישר, ניו־יארק, תרצ״ז, חלק א׳, זז׳ 183, 258, 289.
לעקסיקאן פון יידישן טעאטער, ז. זילבערצווייג, ניו־יארק, 1931. זייטן — 48, 467, 497.

לעקסיקאָן פון דער יידישער ליטעראַטור און פרעסע, **זלמן רייזען.**
באַנד I, זייטן — 112, 369, 462, 698, 1256.
באַנד II, זייטן — 122, 436, 849, 934, 953.
באַנד III, — זייטן 95, 178, 181, 238, 590.
באַנד IV זייטן — 141, 211, 387, 463.
לקוטי תהלים, **אברהם סגל**, **ווארשא, תרנ"ו.**
לקורות היהודים בלובלין, **שלמה ברוך ניסענבוים, לובלין, תר"ס**, ז' 128.
לקורות קידאָן ורבניה, **משה מאַרקאָוויץ, ווארשא, תרע"ג**, ז' 10.
לקסיקון ציוני, **ש. ל. ציטרון, ווארשא, תרפ"ד**, ז' 378.
לתולדות האוטופיות, **א. ש. ליברמן, ארויסגעגעבן דורך ד"ר מיכל ברקוביץ, תל־אביב, תרפ"ח.**
לתולדות הדפוס העברי בפולניה", **ח. ד. פרידבערג, תל־אביב, תש"י**, ז' 112.
קידאן, 1934, ז' 226.
לתולדות היהודים בקובנה וסלבודקה, **ד. מ. ליפמאן, קידאן**, 1934, ז' 226.
לתולדות ישראל באמעריקה, **ב. צ. אייזענשטאַדט, ניו־יאָרק, תרע"ז, זייטן** — 4, 8, 10, 17, 38, 41, 47, 55—57.
המאיר לעולם חלק **א', מאיר מיכל ראבינאוויץ, ווילנא, תרס"ג.**
מאָרים ראָזענפעלד בריוו, **י. ליפשיץ, בוענאס איירעס.**
המבאר, **חיים הערצמאן, ביאליסטאק, תרע"ג.**
מגדל דוד, **שמואל דוד סאבעל, ניו־יאָרק, תרס"ז.**
מגילת ספר, **אליעזר דב ליבערמאן, יאהאניסבורג, תרי"ד.**
מימים ראשונים, **עורך: א. דרויאנוב, תל־אביב**, 1934, **כרך א'**, זייטן — 91, 94, 96, 117, 119, 120, 122, 126, 161, 164, 221, 256, 260.
כרך ב', ז' 124.
מכתב מאליהו, **דוד בונימאוויטש, ווילנא, תרס"א**, ז' 18.
מסורת התורה והנביאים, **פסח פינפער, ווילנא**, 1906.
מסות ורשימות, **א. ר. מלאכי, ניו־יורק, תרצ"ז**, ז' קע"ט וכו'.
מסע באירופא, **אפרים דיינארד, פרעסבורג, תרמ"ה, זז' 57**, 154.
מסתרי ים התלמוד, **יחזקאל פישל זאבלודאווסקי, ווארשא**, 1896.
מענדישט, **בוענאס איירעס**, 1952, ז' 89.
מענין חיים, **דובער זאב ליעבשיטץ, ווילנא, תר"ן.**
המקהלה, **לונדון**, 1903.
מקור ברוך, **ברוך עפשטיין, ווילנא, תרפ"ח**, חלק **ג'**, ז' **תשע"ו.**
משגב לדך, **ירושלים, תרנ"א.**
משגי עורים, **אפרים דיינארד, סט. לואיס, תרע"ט, זז'** 30, 52, 111, 187.
משניות (זרעים), **ווארשא, תרנ"א, בדפוס א. בראמבערג.**
משפחת ברודא, **עזריאל מאיר ברודא, ורשה, תרצ"ח**, ז' 29.
מתורת צבי יוסף מנחם ריזיקאוו, **חלק א', ניו־יארק תרפ"ו, הקדמה.**
נחלת עולמים, **שמואל יעוונין, ווארשא, תרמ"ב, זז'** 96, 105.
נסיעה בליטא, **נחום סלושץ**, ז' 56.
נפש הגר, **מרדכי לעווענשטיין, פיעטרקוב, תרס"ו.**
עברים כחלוצי יידיש באמריקה, **מ. שטאַרקמאן, תדפיס מ"מצודה", תשי"ד.**
עטיודן צו דער געשיכטע פון איינגעוואַנדערטן יישוב אין פראנקריך, **ש. פרידמאן** (ז. שייקאָווסקי), **פאריז** 1937, **זייטן** — 12, 33, 40, 42, 57, 73, 134, 154, 160, 164.
עיר גבורים, **שמעון אליעזר פרידנשטיין, ווילנא, תר"מ**, ז' 89.
עיר ווילנא, **הלל נח מגיד, ווילנא, תר"ס, זז'** 8, 24, 25, 99, 165, 265, 281.
עיר תהלה, **אריה ליב פיינשטיין, ווארשא**, 1866, **זז'** 168, 171.
עלי חלדי, **י. ניסנבוים, ורשה, תרפ"ט**, ז' 150.
עקאנאמישע שריפטן פון ייוו"א, **ב'** 11, ז' 45.
ערי יהודה, **יהודה ליב, ווילנא, תרכ"ה.**
פוילישע יידן, **רעדד' י. ז. טיגעל, ניו־יארק**, 1933 (**ארטיקל פון טשאַרנאָבראָדע: "פוילישע יידן אין אמעריקע ביז 1881").**
פנקס, ייוו"א, **ניו־יארק**, 1927/28, **זז'** 47, 739.
פנקס ביאליסטאק, **א. ש. הערשבערג, באנד I, ניו־יארק**, 1949, **זז'** 173, 462.
פסקי הלכות המרדכי, **מרדכי שאטץ, ווארשא, תרס"ב.**
פעמי הגאולה, **א. צנציפר, תל־אביב, תשי"ב.**
פרח לבנון, **אליעזר ליפא ווייסבלום, ורשה, תרפ"ח.**
פרחי האביב, **א. ב. גאטלאבער, ווארשא**, 1837, **פרענומעראנטן.**
צום אויפקום דורך ארבעט, **ארטיקל פון ד"ר ל. ווערזשבאוויץ, קאונאס**, 1935, ז' 22.
צרור אגרות י"ג אל מרים מארקל־מאזעסזאהן, **ע"י אברהם יערי, ירושלים, תרצ"ז.**
ספר קהלת, **אפרים בהרב צבי־הירש הלוי מסטאַוויסק, ווארשא, תרל"א.**
קהלת יצחק, **יצחק ב"ר ניסן [רייטבארד], ווילנא, תר"ס, זז'** 56, 148.
קולטור־טרעגער פון דער יידישער ליטורגיע, **אליהו זאלודקאווסקי, דעטראיט**, 1930, **זייטן** — 24, 137, 215, 217, 226, 291, 302.
ספר הקונגרס, **בעריכת ל. יפה, ירושלים, תרפ"ג**, ז' 98.
קריה נאמנה, **ש. י. פין, ווילנא, תר"ך, זז'** 90, 210.
הראשונים כבני אדם, **ספר ג', י. ד. ברקוביץ, תל־אביב, תש"ג**, ז' **תט"ז.**
רב אלפס, **עם ביאור "שביל הישר", לר' שאול שישקעס. ווילנע**, 1839.
הרב צבי הירש קלישר, **יצחק גור אריה, ירושלים, תרפ"ח, ע'** קנ"ד.
רבי יהודה אריה ממודינא, **נחמיה שמואל ליבאוויטש, ניו־יארק, תרס"א, זז'** 40, 80, 104.

רוז׳ינוי, **ליקט וערך מאיר סוקולובסקי, ת״א, תשי״ז,** ז׳ 32—33.

רשימה של שמות החברים לחברת „מקיצי נרדמים״, **ליק, תרכ״ו.**

רשימת החברים לחברת תמיכת בנ״י, **אדעסא, תרס״ג.**

השוחט והשחיטה בספרות הרבנות, **יקותיאל יהודה גרינוואלד, ניו־יארק, תש״ט.**

שיבת ציון, **חלק ב׳, אברהם יעקב סלוצקי, ווארשא, תרנ״ב,** ז׳ 26.

השירה העברית באמריקה, **מנחם ריבולוב, ניו־יארק, תרצ״ח,** ז׳ ג׳.

שם הגדולים החדש, **אהרן וואלדן, ווארשא, 1882.**

שם הגדולים השלישי, **משה מארקאוויץ, ווילנא, תרע״א,** זז׳ ט״ז, י״ח, כ׳, כ״ג.

ספר שמואל, **עורך: הרב י. ל. פישמן.**

שערי תודה, **מרדכי עפשטיין, ווילנא, תר״ע.**

שפה לנאמנים, **ש. י. פין, ווילנא, תרמ״א,** ז׳ 167.

תולדות אנשי שם, **חלק א׳, עורך: הרב א. ראנד, ניו־יארק, תש״י,** זז׳ 3, 42, 64, 76.

תולדות חברת מרבי השכלה בישראל, **חלק א׳, י. ל. ראזענטהאל, פעטערבורג, תרמ״ו,** ז׳ 114.

תולדות חבת ציון **חלק א׳, ש. ל. ציטרון, אודיסה, תרע״ד.**

תולדות חכמי ירושלם״, **חלק ג׳, אריה ליב פרומקין, ירושלים, תרפ״ט,** ז׳ 246, 256.

תולדות יעקב יוסף, **יוסף בכרך, ווילנא, 1867.**

תולדות ישיבת היהודים בקורלאנד, **לוי אווצינסקי, פיעטערקוב, תרס״ח,** זז׳ 46, 95, 130.

תולדות משפחת גינזבורג, **ד. מגיד, פעטערבורג, תרנ״ט,** ז׳ 63.

תולדות הספרות העברית החדשה, **פ. לחובר, ספר ב׳, חלק ב׳, תל־אביב, תש״ז.**

תנועת טוביאנסקי בין היהודים, **א. ז. אשכלי, ירושלים, תרצ״ז.**

תקנת עגונות, **ע״י שמשון אריה שוואבאכער, אדעסא, 1887.**

תשובות מנחם, **מנחם מענדיל פנחס פערעוואזניק, ירושלים.**

Bartuska, V., Dr. L'état Lituanien et la Gouvernement de Suvalkai, Lausanne, 1918, pp. 3, 5, 7, 10, 11, 14.

Bendorius, A., "Lietuva", Brooklyn, 1952, p. 168.

"Bericht der Alliance Israélite Universelle", 1872, Semester II., pp. 38, 88, 209.

Birziska, M., "Lietuviu Tautos Kelias", Los Angeles, 1952, pp. 90, 209.

Duker, A. G., "Leon Holenderski's Statement of Resignation", New York, 1953.

Ehret, Y., Dr., "Litauen", Bern, 1919, p. 442. Festschrift zu S. Dubnows siebzigstem Geburtstag", Berlin, 1930, pp. 237—241.

"Encyclopedia Britanica", 1930 ("Suwalk").

"Encyclopedia Judaica", Vol. II, pp. 302, 520. Vol. III, pp. 921, 925, 935. Vol. V, p. 129. Vol. VI, p. 205. Vol. VII, pp. 311, 467, 1150. Vol. IX, pp. 848, 1075. Vol. X, p. 1213.

Friedman, Aron, "Lebensbilder beruhmter Kantoren", Band III., Berlin, 1927, p. 135.

Furst, A., "Christen und Juden", Strassburg, 1892, p. 193.

Grodowsky, Nicolas de, "La Situation des Israélites en Russie", Tome I., Paris, 1890, p. 215.

Hornich, Bernard, "My First Eighty Years", Chicago, 1939.

Jacobson, J., "Die Stellung der Juden in den 1793 und 1795 von Preussen erworbenen polnischen Provinzen zur Zeit der Besitznahme" ("Monatsschrift fur Geschichte und Wissenschaft des Judentums", Heft, 10/12.

Janulaitis, Augustinas, "Uznemune po Prusais", Kaunas, 1928, pp. 160, 177, 180, 191, 192, 216.

"Jewish American Yearbook", 1945/46, p. 534.

"The Jewish Encyclopedia", Vol. 1, p. 416. Vol. II, p. 154. Vol. IV, pp. 331, 340. Vol. V p. 111. Vol. VI, p. 21. Vol. VII, pp. 53, 56. Vol. VIII, p. 330. Vol. IX, p. 95. Vol. X, pp. 479, 481, 541. Vol. XII, p. 445.

"Jewish Studies in Memory of G. Kohut", New York, 1935, pp. 207, 216, 217, 234, 240 (Article by Dr. Philip Friedman).

"The Jewish Universal Encyclopedia", pp. 175, 509.

"Jewreiskaja Encyklopedia", Vol. III, p. 694. Vol. V, p. 544. Vol. VI, p. 240. Vol. XII, p. 911. Vol. XIII, p. 336. Vol. XIV, p. 114.

"The Jews in South Africa", editors: G. Sharon and L. Hotz, Cape Town, 1955, pp. 42, 48, 69,.

"Juden in Russland", Hamburg, 1848.

Kaplun—Kogan, W., "Die Judishe Sprach— und Kulturgemeinschaft in Polen", Berlin—Wien, 1917, pp. 2—3.

"Lietuvos Encyklopedija", Tomas V, Chicago, 1956, p. 271.

Meites, H. L., "History of the Jews in Chi-

Sholem, G., "Bibliographia Kabbalistica", Leipzig, 1927, p. 207.
"Slownik Geograficzny Krolewstwa Polskiego", pp. 176, 388, 612, 613, 687.
Totoraitis, Jonas, "Suduvos Suvalkijos Istorijia", I—oji dalis Kaunas, 1938. pp. 195, 199, 202, 216, 219, 231, 241, 243. 292, 359, 496, 518, 577—579.
Weinryb, O. S., "Neueste Wirtschaftsgeschichte der Juden in Russland und Polen", Breslau, 1934, pp. 14—15, 22, 44—45, 75, 188, 223.
Wiener, S., "Bibliographie der Oster—Haggada", New York, 1949.
Willet, J., "Popski", London, 1954, p. 12.
Wishnitzer, M., "To Dwell in Safety", Philadelphia, 1948, p. 61.
Wronka, Johannes, "Kurland und Litauen Ostpreussens Nachbaren", Freiburg, 1917, S. 139.
Zeitlin, William, "Bibliotheca Hebraica Post-Mendelssohniana", Leipzig, 1805, p. 317.

cago", New Yoork, 1924, pp. 194, 276, 412, 556, 596, 670.
"Pervaja Perepisi Naselenia Rossiskaja Imperia", 1897, Suwalskaja Gubernia.
"A Priceless Heritage", Morris A. Gutstein, New Yor, 1953, pp. 127, 130.
"Publication of the American Jewish Historical Society", 1955, No. 3.
"Recueil de Matériaux sur la Situation economique des Israélites de Russie", Vol. II, pp. 116, 140.
Roth, S., "Magna Bibliotheca Anglo—Judaica", London, 1937.
Rivas, C., "La Lituanie sous le jong Allemand 1915—1918", Lausanne, 1918, p. 29.
Schipper, Ignaz, "Dzieje Handlu Zydowskiego na Ziemiach Polskich", "Warszawa, 1937, pp. 462, 470.
"Semitic and Oriental Studies", Vol. XI., Los Angeles.
(אַרטיקל פון ניומאן: „סאלאמאן רובין און אפרים דיינארד").

אליעזר מרדכי אלטשולער

פון אַן אַלטן טאָגבוך

די ווייטערדיקע קאַפּיטלעך זיינען פראגמענטן פון א. מ. אלטשולערס העברעאישן „ספר הזכרונות", איבערגעשריבן דורך זיין זון זלמן אלטשולער און איבערגעזעצט, מיט קליינע שינויים, דורך אונדז אויף יידיש. דער גאנצער „ספר הזכרונות" געפינט זיך אין „הארכיון הציוני המרכזי", ירושלים.

תרכ"א—1861

דעם ווינטער האָט דער רב [ר' שמואל מאָהליווער] געשאַפן אַ חברה „ביקור חולים" פון אַלע יונגעלייט פון שטאָט. איך בין אויך געווען איינער פון זיי. איך בין אַ סך מאָל געגאַנגען מיט נאָך איינעם צו קלייבן נדבות אויף דעם.

תרכ"ב—1862

היינטיקן ווינטער איז געשאַפן געוואָרן אַ „חברה אלפס". תחילת האָט די חברה געציילט בלויז פינף חברים, אָבער אין משך פון עטלעכע וואָכן איז זייער צאָל געשטיגן אויף איבער הונדערט, און אַלע טישן פון בית־המדרש זיינען געווען באַזעצט. די חברה האָט זיך לאַנג ניט געהאַלטן. געבליבן זיינען נאָר די ערשטע פינף גרינדערס, וואָס איך בין אויך געווען איינער פון זיי. מיר האָבן אָפגעהיט דאָס לערנען יעדן טאָג נאָך שחרית אין משך פון פיר יאָר, ביז מיר האָבען צוויי מאָל געענדיקט דעם גאַנצן אלפס.

תרכ"ג—1863

אַ גרופּע בעלי־בתים מיט ר' שאול ראָזנטאל בראש האָט היינטיקן זומער געגרינדעט אַן אַלגעמיינעם בית־ספר פאַר די יידישע קינדער. מען האָט איינגעטיילט די שול אין זיבן מחלקות, מיט ספּעציעלע משגיחים. אויף איין קלאַס בין איך געווען משגיח. די איבעריקע מלמדים פון שטאָט זיינען ניט געווען צופרידן מיטן גאַנצן אויפטו אין זיי האָבן געוואָרנט, אַז פון דער שול וועט אַרויס־קומען כפירה. מער ווי צוויי יאָר האָט די דאָזיקע שול ניט עקסיסטירט.

תרכ"ד—1864

עטלעכע יונגע משכילים האָבן אַרויסגעגעבן אַ צייטונג אין שטאָט אונטערן נאָמען „רוח הזמן".

תרכ״ז—1867

דעם ווינטער האָט געבושעוועט אין שטאָט די כאַ־ לערע. אַ סך אינוואוינערס זיינען געשטאָרבן. אין שבט איז די שרעקלעכע קראַנקייט אַריבער, גאָט צו דאַנקען.

דעם זומער זיינען געווען זייער גרויסע רעגנס. די תבואה איז פעלדער האָט שטאַרק געליטן. די גאַנצע מדינה זיך געשראָקן פאַר אַ הונגער. דער פּריים איז תבואה איז געשטיגן זייער הויך.

תרכ״ח—1868

ווינטער איז דער יקרות געווען זייער שטאַרק. אַרעמעלייט זיינען אויסגעגאַנגען פון הונגער אין קעלט. צוליב דעם האָט מען אָנגעהויבן ברענגען אַהער פון רוסלאַנד ריין און הירש, און אַלע האָבן דאָס ענווצט. אין די מערב־לענדער האָבן יידן דורכגעפירט גרויסע געלט־זאַמלונגען לטובת די יידישע געליטענע פון אונ־ דזער לאַנד. אויך קיין סואוואַלק זיינען געשיקט געווארן טויזנטער רובל. אַ דאַנק אָט דער הילף זיינען איינגע־ אַרדנט געווארן קיכן פאַר ארעמע. פאַר דעם איבערגע־ בליבענעם געלט איז געקויפט געווארן דאָס הויז פון דער תלמוד־תורה.

תרכ״ט—1869

איך האָב געמאַכט אַ קאַמאַשן־פאַבריק. אין וואַרשע האָט איך איינגעקויפט אַ שטעפּמאַשין, פאַר וועלכער איך האָב באַצאָלט 130 רובל. די שטעפּמאַשין איז געווען די ערשטע פון איר סאָרט אין שטאָט. ניט ווייניק האָבן תחילת געהאַט מורא צו געבן שטעפן אויף דער מאַשין.

תר״ל—1870

איך בין געפאָרן קיין פרייסן און פון דאָרטן גע־ בראַכט אַ נאַפטלאַמפּ, וואָס איז געווען אַ נייס אין שטאָט. חול־המועד פּסח זיינען זיך צוזאַמענגעקומען אונ־ דזערע פריינד מיט ר׳ שאול ראַזנטאל און באַשלאָסן צו גרינדן אַ שטאָטישע ביבליאָטעק. מיר האָבן באַזוכט אַ סך הייזער און צוזאַמענגעקליבן אַרום 500 ביכער. נאָך פּסח האָבן מיר איינגעאָרדנט די ביבליאָטעק אין אַ צימער פון דער תלמוד־תורה. פיל מענטשן פלעגן קומען אַהין לייענען. אלזל איז אויסגעבראכן אַ שריפה אין תלמוד־ תורה און די ביבליאָטעק איז פאַרברענט געווארן.

תרל״ג—1873

חול־המועד סוכות האָט אַ גרופּע פון צוואַנציק בעלי־בתים באַשלאָסן צו שאַפן אַ נייע חברה ש״ס, ווייל פון דער אַלטער איז שוין כמעט קיינער ניט געבליבן. מיר האָבן איינגעלאַדן דעם רב ר׳ אליעזר שמחה ראַבי־ נאָוויץ צו מאַכן די התחלה. די חברה איז געוואָקסן פון טאָג. ביים סיום פון דער ערשטער מסכתא זיינען שוין געווען זעכציק חברים.

אין שטאָט איז אויך דאָ אַ „חברת־משמורים״, וואָס איז געשאַפן געווארן דורך הגאון ר׳ יחיאל העלער זצ״ל, און ער אַדער זיין ברודער פלעגן אין מאָל אַ וואַך זאָגן דברי אגדה פאַר די חברים. דאָס זעלביקע פלעגן טאָן די אַנדערע רבנים, בפרט הרב ר׳ אליעזר שמחה, וועלכער פלעגט דרש׳ענען יעדן שבת צו נאַכט, און צייטנווייז אויך החכם הנכבד ר׳ יוסף ראַזנטאל. מיין חזקה צו ריידן פאַר זיי איז געווען שבת־צו־נאַכט פאַר סליחות.

תרל״ז—1877

הרב ר׳ אליעזר שמחה האָט פאַרלאָזן סואוואַלק. נאָך זיין אַוועקפאָרן איז אויסגעבראכן אַ גרויסע מחלוקת, אַ טיייל האָבן געוואָלט נעמען דעם סלוצקער רב און אַ טיייל — דעם רב פון בריסק. ווען אַ דעלאגאציע איז געפאָרן ברענגען דעם בריסקער רב, האָבן די קעגנערס געשיקט צו אים טעלעגראַמעס, אַז ער זאָל ניט קומען. דער רעזולטאַט פון דער מחלוקת איז געווען, וואָס גע־ וויסע מקורבים למלכות זיינען אַוועק צום גובערנאַטאָר און אים געבעטן צו באַשטימען דעם לערער פון רעליגיע און רוסיש, ה׳ זעליגמאַן, פאַר דעם ׳קאָזיאַנעם ראַבינער׳. לכתחילה האָט זעליגמאַן ניט געוואָלט מסכים זיין, אָבער מענטשן פון איין צד זיינען איף אים זייער אָנגעשטאַנען, כדי זיי זאָלן שפּעטער האָבן די דעה צו נעמען זיין געהילף [לויט די דעמאָלטדיקע געוועזן], דעם ׳דוכאָוונעם״ רב, דעם אמת׳ן רב פון שטאָט. אין שטאָט איז געווען אַ גרויסע קעגנערשאַפט אפילו קעגן דעם, אַז זעליגמאן זאָל ווערן דער קאָזיאַנער ראַבינער, אָבער דער כוח פון זיינע מקורבים אין פון „נאַטשאַלסטוואָ״ איז געווען שטארקער — און זעליגמאַן האָט באַקומען די נייטיקע צאָל חתימות אין גאַווארן דער אַפּיציעלער רב. אַ קורצע צייט נאָך דעם האָט אָבער קהל געמאַכט אַ כתב־רבנות פאַרן אמת׳ן רב פון שטאָט, דעם באַוואוסטן פלונגיאנער רב ר׳ הלל ליבשיץ.

סוף ווינטער בין איך באַשטימט געווארן דורך דעם רב און די דאזאָרעס ווי דער גבאי פון גרויסן בית־ מדרש. פון די ספּעציעלע געלטער, וואָס מען האָט מנדב געווען פּרשה שקלים פאַר בדק־הבית, זיינען געמאַכט געווארן נייע בענק אין בית־מדרש, עס איז פאַררייכט געווארן די פאָדלאָגע, מען האָט צוגעבויט צווייי טויערן ביים אַרייננאַנג צום הויף, וואָס מען האָט צום ערשטן מאָל אויסגעברוקירט, דעם גאַנצן בית־מדרש האָט מען אויסגעפאַרבן פון אינעווייניק און פון דרויסן און מען האָט געמאַכט אַ פלומפּ צו שעפן וואַסער.

תר״מ—1880

די נאַכט פון ט״ו כסלו איז געווען אַ גרויסע גע־ שעעניש פאַר די זיבעציק חברים פון חברה ש״ס. אין דער פרי האָט דער רב געזאָגט דעם סיום. פאַר נאַכט האָט מען באַלויכטן דעם בית־מדרש מיט אַ סך לאָמפן און ליכט און פון דאָרטן איז מען געגאַנגען צו דער סעודה. אויף דער סעודה איז באַשטימט געווארן צו מאַכן אַ פּנקס פאַר דער חברה. די אויפגאַבע איז אַרויפ־

געלייגט געוואָרן אויף מיר. אין אַ וואָך אַרום האָב איך מסדר געווען 41 תקנות. איינע פון די תקנות איז געווען, אַז אַ נייער חבר דאַרף ניט איינצאָלן קיין געלט, נאָר לערנען פריער דריי מסכתות צוזאַמען מיט דער חברה. דער חברה׳שער שבת איז לויט די תקנות באַשטימט געוואָרן אויף פרשה ואתחנן. דער רב האָט מסכים געווען אויף די תקנות און ער האָט צוגעשריבן אַ גרויסע הקדמה. שפּעטער האָט אַ סופר אַריינגעשריבן אין פּנקס די תקנות מיט דער הקדמה און די נעמען פון די חברים. ווען דער פּנקס איז פאַרטיק געוואָרן, האָט מען אויף אַן אסיפה געמאַכט אַ קלפי, מען האָט אויסגעקליבן בוררים, די בוררים האָבן אויסגעקליבן גבאים, און אַזוי איז גע־בליבן דער סדר אויף ווייטער.

תרנ״א—1891

אין חשוון זיינען אין שטאָט אויסגעקליבן געוואָרן נייע דאזארעס: ר׳ מענדל ראָזנטאל, ר׳ משה בארדין און איך. אונדזער ערשטע החלטה איז געווען איינצופירן אַ נייעם סדר אין קהילה־לעבן. קודם כל האָבן מיר בטל געמאַכט דעם אַזוי גערופענעם ׳עטאט״ — אַ יערלעכער געלטשטייער, וואָס פלעגט אַרויפגעלייגט ווערן אויף יעדן לויט אַן אָפּשאַצונג. פון דעם פלעגט מען צאָלן שכירות פאַרן רב, פאַרן חזן, פאַר די דיינים, די שמשים און די איבעריקע קהל׳שע אָנגעשטעלטע. דער „עטאט״ פלעגט אָבער ברענגען צו מחלוקת׳ן אין שטאָט, דעריבער האָבן מיר באַשלאָסן עס אָפּצושאַפן. כדי צו געפינען נייע הכנסה־מקורות, האָבן מיר געפאָדערט פון די שוחטים, אַז זיי זאָלן פאַרגרעסערן די סומע פון 1,100 רובל, וואָס זיי פלעגן געבן צו דער קהל׳שער קאַסע, אויף 1,700 רובל. די שוחטים האָבן צוליב דעם געהעכערט דעם שחיטה־אָפּצאָל. מיר האָבן פאַרדונגען דעם מרחץ צו אַ נייעם בעדער פאַרן אָפּצאָל פון 20 רובל אַ וואָך (דעם אַלטן בעדער האָט געקומט אַ חוב פון 2,700 רובל, זיינען די דאזארעס ארויס אין שטאָט און צוזאַמענגעקליבן 1,700 רובל, און דעם רעשט האָט געגעבן דער נייער בעדער). מיר האָבן אויך אַרויפגעלייגט אַ באַשטימטן אָפּצאָל אויף די קלויזן. אויף אַזאַ אופן האָט די הכנסה געדעקט די הוצאה.

מיר האָבן אויך איבערגענומען די חברה קדישא. דאָס האָט אונדז ווידער אַריינגעבראַכט אַ טייל הכנסה. דאָס אַלץ האָט אונדז מעגלעך געמאַכט, אַז מיר זאָלן קענען לייגן אַ נייעם דאַך אויפן גרויסן בית־מדרש, פאַרריכטן דעם סופיט אין עזרת־נשים, ווי אויך ענדיקן אויסברוקירן דעם גאַנצן שולהויף. אַלץ צוזאַמען האָט באַטראָפן די גרויסע סומע פון 1,700 רובל. דער חשבון פון הוצאה און הכנסה איז געוואָרן אויסגעקלעפּט אויף די ווענט פון אַלע שולן און שטאָט האָט זיך געוואונדערט אויף אַזאַ הצלחה.

נאָך פּסח האָבן די דאזארעס גערופן אַן אסיפה פון בעלי־בתים, וועלכע האָבן גע׳חתמ׳עט אַ כתב צו באַ־שטימען הרב ר׳ משה אַלטמאַן, איידעם פון ר׳ אשר מרגלית, ווי אַ דיין אין שטאָט.

די דאזארעס האָבן געשאַפן אַ יוגנט־חברה, וואָס איר אויפגאַבע איז געווען צונויפצוקלייבן יעדע וואָך אַן ערך 20 רובל, וואָס פלעגן פאַרטיילט ווערן פאַר אָרעמע קינדער אויף רעצעפּטן.

תרנ״ג—1893

היינטיקע ימים־נוראים האָט מען מקצר געווען מיטן זאָגן פּיוטים אין די שולן, ווייל די כאָלערע איז אַרומ־געגאַנגען אין דער מדינה.

מיטוואָך, דעם ערשטן טאָג חנוכה, איז פאָרגעקומען אַ גרויסע אסיפה צו קלייבן נייע דאזארעס. מיר, די אַלטע, האָבן געהאַט באַשלאָסן זיך אָפּצוזאָגן, אָבער אונטערן דרוק פון קהל האָבן מיר מסכים געווען צו פאַר־בלייבן אויף ווייטער.

די צייט האָב איך זיך גענומען איבערצושרייבן דעם פּנקס הקהל, ווייל דער אַלטער איז שוין געווען צעריסן אויף שטיקלעך. דאָס ערשטע האָב איך צונויפגעקליבן אַלע פּנקסים פון חברה ש״ס, חברה משניות, חברה תהלים, חברה תורה, הכנסת־אורחים, גמילות־חסדים, ביקור־חולים, חברה משמורים, עין־יעקב, מנורת־המאור, חברה חייטים, סנדלרים, זובחי־צדק און דעם פּנקס פון תלמוד־תורה והישיבה. פון זיי האָב איך צונויפגעשטעלט דעם נייעם קהל׳שן פּנקס.

אָנהייב זומער האָט מען געשאַפן אַ „לינת־הצדק״. איך האָב אויסגעאַרבעט די תקנות, וואָס זיינען שפּעטער באַשטעטיקט געוואָרן.

ט״ו תמוז זיינען זיך צוזאַמענגעקומען אַן ערך הונדערט חברים פון דער חברה „תלמוד־תורה״. מען האָט געמאַכט אַ קלפי און אויסגעקליבן צוועלף גבאים, פאַר יעדן חודש אַ גבאי. מיך האָט מען אויסגעקליבן פאַרן ראש־החברה.

דעם ווינטער האָט אונדז פאַרלאָזן דער רב ר׳ הלל ליבשיץ, וועלכער האָט אָנגענומען די רבנות אין לובלין. אין שטאָט איז ווידער געוואָרן אַקטועל די פראַגע פון נעמען אַ נייעם רב. מיר האָבן געשריבן צו הרב ר׳ אליעזר שמחה ראַבינאָוויץ פון קאַלוואַריע (וועלכער איז געווען רב אין סואוואַלק פאַר הרב ר׳ הלל ליבשיץ) און אים געבעטן, אַז ער זאָל ווידער אָננעמען די רבנות ביי אונדז, און נאָך פּסח, י׳ אייר, בין איך און ראָזנטאל גע־פאָרן צו אים. לכתחילה האָט ער געגעבען זיין הסכמה, אַ סך בעלי־בתים זיינען געווען זייער צופרידן, מען האָט געקליבן חתימות פאַר אים און מען האָט אים איינגע־לאַדן צו קומען ווינטער תרנ״ד צום סיום הש״ס. ר׳ אליעזר איז טאַקע געקומען און געזאָגט דעם „הדרן״, אָבער שפּעטער זיינען געוואָרן חילוקי־דעות און עס איז ניט געקומען צו קיין גמר וועגן דער רבנות.

כ״א סיון איז פאָרגעקומען אַ גרויסע אסיפה אין קלויז „עין יעקב״ און מען איז געקומען צו אַ הסכם וועגן אויסקלייבן פאַרן רב פון שטאָט דעם ווערזשבע־לאווער רב הרב ר׳ דוד טעבלי קאַצענעלנבויגן. נאָך שבת בין איך מיט ר׳ ישראל זלמן סטאראפאלסקי גע־

פֿאַרן קיין וועזשבעלאווע און פֿאַרבראַכט מיטן רב אין לערנען ביז האַלבער נאַכט און אויף מאָרגן אַ גאַנצן טאָג. מיר האָבן שטאַרק הנאה געהאַט פון זיין שאַרפֿער תורה און חכמה. קומענדיק צוריק האָבן מיר איבערגעגעבן, אַז דער וועזשבעלאווער איז פֿאַסיק צו זיין רב ביי אונדז. דער עולם איז געווען צופֿרידן פון אונדזער באַריכט. די זעלביקע וואָך איז געמאַכט געוואָרן אַ כתב־רבנות, אויף וועלכן עס האָבן זיך געזאַמלט 220 חתומים, און מען האָט עס איבערגעגעבן אין מאַגיסטראַט צו באַשטעטיקונג.

דינסטיק, י״ג אב, זיינען ר׳ מענדל ראַזנטאל און ר׳ מאיר סעריִיסקי געפֿאָרן קיין מאַריאַמפּאָל מקבל פּנים צו זיין דעם אָנקומענדיקן רב פון וועזשבעלאווע. איך בין געבליבן אין שטאָט, כדי איינצוארדענען דעם קבלת־פּנים פֿאַרן נייעם סואוואַלקער רב אין נאָנטן דאָרף שוויצערניע. מיטוואָך בייַ טאָג איז אָנגעקומען אַ טעלע־גראַמע פון מאַריאַמפּאָל, אַז דער רב מיט די באַגליִיטערס זיינען שוין אויפֿן וועג קיין סואוואַלק. עס איז געוואָרן אַ קאַך אין שטאָט. בייַ 400 בעלי־בתים זיינען אויף קאַרעטקעס אַרויסגעפֿאָרן קיין שוויצערניע. דער אויפּגעם אין דאָרף איז געווען זייער פֿייערלעך. דער רב האָט געזאָגט תורה און געהאַלטן אַ דרשה, די גבאים האָבן געטיילט משקה און צובייסן מיט אַ ברייטער האָנט. פֿאַר נאַכט זיינען אַלע עקאָמען צוריק אין שטאָט, דער נייער רב איז מיט גרויס פֿאַראַד אָפּגעפֿירט געוואָרן צו זיין אכסניא, וואו דער עולם האָט נאָך מיט אים פֿאַרבראַכט ביז האַלבער נאַכט.

תרנ״ו—1896

מיטוואָך, כט׳ חשון, זיינען פֿאַרגעקומען וואַלן פֿאַר נייע דאָזאָרעס. פון די נייַ־אויסגעקליבענע זיינען ר׳ ברוך ראַזנבערג און ר׳ גאָטליב קשעמיאנסקי, אַ פירער פון המון.

תרנ״ז—1897

ערב יום־כפּור איז נפטר געוואָרן דער דיין הרב ר׳ נפתלי [פרענדזל]. אויף זיין אָרט איז שפּעטער באַ־שטימט געוואָרן הרב ר׳ בנימין מגנצא.

תרס״ב—1902

אין די לעצטע פֿאָר יאָר זיינען עטלעכע מאָל אויס־געבראַכן מחלוקת׳ן אין שטאָטישע ענינים צווישן קהל אוז די דאָזאָרעס. עס האָבן זיך געשאַפֿן צדדים. כדי צו מאַכן אַ סוף צו די סיכסוכים, האָט מען באַשטימט נייע וואַלן אויף דאָזאָרעס. עס זיינען אויסגעקליבן געוואָרן איך און ר׳ אליהו יערוזאַלימסקי. אַנהייב זומער האָבן מיר רעמאָנ־טירט דעם גרויסן בית־המדרש און באַשטימט זעקס גבאים. דער שמש, וועלכער איז אָנגעשטעלט געוואָרן אין דער צייט פון מחלוקת, איז באַזייטיקט געוואָרן. ער האָט אָבער באַקומען 100 רובל קאָמפּענסאַציע. אין שטאָט־ענינים איז געוואָרן אַ סך רואיקער.

תרס״ה—1905

ערב ראש חודש טבת איז אַוועק פון שטאָט דער אַלטער גובערנאַטאָר. פֿאַר זיין אָפּפֿאָר איז ער געמאַנגען זיך געזעגענען מיט די דאזארעס און נאָך חשוב׳ע בעלי־בתים פון שטאָט מיטן רב בראש. זיי האָבן אים איבער־געגעבן אַ מתנה אַ תנ״ך מיט זילבערנע טאָוועלן.

סוף ווינטער האָבן די קאָמאָנשן־אַרבעטערס געמאַכט יד־אחת צו אַרבעטן נאָר פון 9 פרי ביז 7 אָוונט. עס איז געוואָרן אַ טומל אין דער שוך־בראַנזשע. די סוחרים האָבן זיך קעגנגעשטעלט, אָבער אין אַ וואָך אַרום האָבן זיי געמוזט נאָכגעבן.

תרס״ו—1906

דעם גאַנצן ווינטער זיינען מיר געווען אין שרעק צוליב די שטרייקנדיקע און רעוואָלוציאָנערע אַרבעטערס. עס זיינען פֿאַרגעקומען אַ ריי שטרייקן. עס האָט זיך שטאַרק געטומלט אין שטאָט. שבת פּ׳ וארא זיינען בעת׳ן דאָונען אַריינגעקומען אַרום הונדערט אַרבעטערס, זיי האָבן פֿאַרמאַכט די טירן און אייַנער פון זיי איז אַרויף אויף דער בימה און געהאַלטן אַ רעדע. דאָנער־שטיק ביי נאַכט זיינען פיר פון זייערע מענטשן אַריין צו מיר אין הויז און געפֿאָדערט פון מיר פינף רובל. כאָטש זיי האָבן מיך געשראָקן מיט אַ רעוואָלווער, האָב איך זיך געשטאַרקט און געזאָגט, אַז איך האָב ניט קיין געלט פֿאַר זיי. זיי האָבן מיך געוואָרנט, אַז זיי וועלן קומען נאָך אַ מאָל, אָבער מער האָבן זיי זיך ניט באַווייזן.

די צייט איז בכלל אַן אומרואיקע אין דער גאַנצער מדינה. אין אַ ריי שטעט זיינען אויסגעבראָכן עקסצעסן קעגן יידן, אויך אין וואַרשע און לאָדזש. דעריבער האָט מען זיך אומעטום געשראָקן פֿאַרן מארגעדיקן טאָג. אין שטאָט האָט יונגוואַרג ארגאַניזירט שטילערהייט אַ זעלבסטשוץ.

פאַר אונ צווישן
בוידע וועלט־מלחמות

יחזקאל בערלזאן

די לעצטע 40 יאָר

(איבערבליק)

פון אָנהייב 20סטן יאָרהונדערט ביזן ערשטן וועלט־קריג זיינען קיין אויפטרייסלנדיקע געשעענישן ניט פאָר־געקומען אין געזעלשאַפטלעכן און ווירטשאַפטלעכן לעבן פון די יידן אין סואוואַלק. די פרייהייטס־אידייען האָבן יעמאָלט אָנגעצונדן די הערצער פון פיל יידישע יוגנט־לעכע אין שטאָט — אָבער דער גאַנצער שטייגער־לעבן איז אין תוך געבליבן דער זעלביקער, ווי געווען. ס׳האָט זיך געשאַפן אַ געוויסער יידישער קלאַסן־באַוואוסטזי־ניקער אַרבעטער, ס׳האָט זיך אַנטוויקלט אַ נאַציאָנאַל־באַוואוסטזיניקע יידישע אינטעליגענץ — אָבער דאָס קהל־לעבן איז דורך דעם דאָך ניט רעוואָלוציאניזירט געוואָרן.

יידיש עקאָנאָמיש לעבן

דאָס זעלביקע איז געשען אויך אויפן ווירטשאַפטלעכן געביט. די יידישע עקאָנאָמיק אין שטאָט האָט דורכ־געמאַכט אירע נאָרמאַלע פּראָצעסן, כאָטש די קריסטלעכע קאָנקורענץ האָט אָנגעהויבן צו ווערן וואָס שאַרפער. אין די יאָרן 1909־1911 זיינען אין סואוואַלקער גובערניע אויפגעשטעלט געוואָרן פיל ניט־יידישע ווירטשאַפטס־מוסדות, וואָס האָבן קאָנקורירט סיי מיטן יידישן סוחר, סיי מיטן יידישן בעל־מלאכה. אין 1909 האָבן די פּאָליאקן געעפנט אין סואוואַלק אַ גרויס קאלאניאל־געשעפט און אויך אַ קאָאָפּעראַטיוו פאַר שניידערס און שוסטערס. זיי האָבן אויך געשאַפן דאָרטן אַ מאָדערנע בעקעריי. די יידישע בעקערייען האָבן נאָך געליטן שטאַרק פון אַן אַנדער קאָנקורענץ: אין שטאָט האָבן זיך דעמאָלט באַזעצט עטלעכע טערקישע בעקערס, וועלכע האָבן געוואָרפן די פּרייזן.[1]

אויך די ליטווינער זיינען אין יענע יאָרן געוואָרן ווירטשאַפטלעך אַקטיוו. זיי האָבן געשאַפן פיל קאָאָפּע־ראטיוון אין סואוואַלקער געגנט. מאריאמפּאל איז געוואָרן דער צענטער פון דער ליטווישער קאָאָפּעראַטיוו־געזעל־שאַפט „זשאַגאַרע" ZAGARE, וואָס האָט געהאַט מע־רערע צענדליק אָפּטיילן. וואָס פאַר אַ גרויסן ווירט־שאַפטלעך־קאָנקורירנדיקן כוח די ליטווישע קאָאפּעראַ־טיוון אַליין האָבן פאָרגעשטעלט מיט זיך אין סואוואַלקער געגנט קען מען זען פון דעם, וואָס די „זשאגאַרע" האָט אין 1910—1911 פאַרמאָגט אַ קאַפּיטאַל פון 3½ מיליאָן רובל.[2]

אָבער די נייע אויפקומענדיקע ווירטשאַפט־כוחות זיינען ביז 1914 נאָך ניט געווען ביכולת אויפצוטרייסלען די יידישע עקאָנאָמישע פּאָזיציעס אין סואוואַלק און אומגעגנט. דער וויכטיקסטער עקספּאָרט־אַרטיקל — געהילץ — איז נאָך ווייטער געלעגן אין יידישע הענט, דאָס זעלביקע דער מסחר מיט תבואה, עופות און פערד. אין 1913 האָט דער האָלץ עקספּאָרט פון סואוואַלקער געגנט קיין דייטשלאַנד באַטראָפן 2,212,323 מאַרק — און כמעט אַלץ איז געגאַנגען דורך יידן.[3] יידן האָבן ווייטער באַהערשט די צווישן־שטאָטישע אויטאבוסן־קאָמוניקאַציע.

אַ באַזונדערס שאַרפן אריינבליק אינעם געבוי און פאַרנעם פון דער יידישער עקאָנאָמיק אין סואוואַלק פון 1900 ביז 1914 גיבן אונדז די אנאָנסן פון סואוואַלקער פאַרשיידענע פירמעס, וואָס זיינען אָפּגעדרוקט געוואָרן אין אַ רוסיש־דייטשער בראָשור, ארויסגעגעבן אין סוא־וואַלק גופא אין 1910 (בערך. דאָס שער־בלאט איז אָפּגעריסן). פון די אַנאָנסן איז בולט צו זען, אויף וויפל יידן האָבן דעמאָלט דאמינירט אין ווירטשאַפטלעכן לעבן פון דער גובערניע־שטאָט.

מ. ברינמאן — אַ גרויס געשעפט פון פּאַפּיר, לאָמפּן און פאָטאָגראַפישע אפּאראטן.

ש. טראָצקי — א גאלאנטעריי־געשעפט אויף דער סט. פּעטערסבורגער הויפּטגאַס, געגרינדעט 1877.

מענדל מושקאט — אייזן־געשעפט.

י. ד. בוטקאווסקי — אייזן־געשעפט, געגרינדעט 1876.

מ. א. רובינטשיק — פּאַפּיר־געשעפט און דרוקעריי.

ע. ברוינראט — דרוקעריי, איינבינדעריי און סקלאד פון שרייב־מאַטעריאַלן, געגרינדעט 1870.

ש. ראָזנטאל — סקלאַד פון שרייב־מאַטעריאַלן.

ס. לעווינאווסקי — בוכהאַנדלונג און שרייב־מאַטע־ריאַלן.

נפתלי פרידלענדער און בער רובינשטיין — דאַמפּ־מיל און טאַרטאַק.

שמואל סמאלינסקי ארענדאַטאָר פון גענעראַל גא־נאצקיס וואַסער־און דאַמפמילן.

1. „הד הזמן", ווילנא, 1909, נר׳ 101.

2. "L'état Lituanien et la gouvernment de Suvalkai", Dr. Bartuska, Lausanne, 1918, p. 13.

3. ביי 25% פון דער סואוואַלקער גובערניע אין 1909 זיינען געווען געדיכטע וועלדער.

ש. ראָזנבערג — סקלאד פון אפּטייק־מאַטעריאלן און סאָדע־פאַבריקל.

ל. ראבינאוויטש — סקלאד פון אַפּטייק־און עלעק־טראָטעכנישע מאַטעריאלן און סאָדע־פאַבריקל.

ג. מ. אַראָנאָווסקי — סקלאד פון אפּטייק־זאַכן, פאָטאָגראַפישע אַפּאַראַטן, עלעקטרישע מאַטעריאלן און סאָדע־פאַבריקל.

ס. בענקאָווסקי — „אַפּטייקאַרסקי מאַגאַזין".

ש. קוסנערזשיצקי — אַנגראָ־געשעפט פון אַפּטייק־מאַטעריאלן, פאַיאַנס און סאַמאָוואַרן.

י. ל. לייפּונער — מאַנופאַקטור־געשעפט.

נפתלי מאַרגאָליס — מאַנופאַקטור־געשעפט.

שלמה פערלאָ — מאַנופאַקטור־געשעפט.

מ. קאַפּלאן — גרויסע גאַלאַנטעריי־קראָם.

מ. ווייסבערג — גרעסטע פירמע פון אויטא־קאָמוני־קאַציע.

יוסף שטיין — מעכאַנישע שלאָסעריי.

ע. מ. קאמעניעצקי — גרויסע פירמע פון מוזיקאַ־לישע אינסטרומענטן מיט פיליאַלעס אין וואַרשע, אָדעס, ביאַליסטאָק, לאָדז א"א (אַגענט אין סואוואַלק — ג. ב. ליבערמאַן).

מ. פין — געשעפט פון מוזיקאַלישע אינסטרומענטן.

אברהם פּאלניצקי — גאַלאַנטעריי־געשעפט, אַנגראָ.

מ. קאַפּלאן — גרויס גאַלאַנטעריי־געשעפט.

ב. פּרוזשאַנסקי — אַנגראָ און דעטאַל־געשעפט פון קאָלאָניאַל סחורה, נאַפּט סקלאַד.

מ. ל. ראָכמאַן — גרויס וויין־ און דעליקאַטעסן־געשעפט.

מ. ק. ווין — גרויס וויין געשעפט.

מ. וואַגער — זייגערמאַכער, זייגער־געשעפט.

אליהו ראָזנטאל — אַנגראָ־געשעפט פון אייל, פאַרב, צעמענט און אַלבאַסטער.

ס. גליקשטיין — באַנק־קאַנטאָר.

ריינגעווירץ און אָפּנהיים — מעכאַנישע טריקאָטאַזש־פאַבריק.

אברהם גלאַזהענדלער — פוטער געשעפט, קיר־זשנעריי.

ס. גליקסאָן — עקספּעדיטאָר.

די באַציאונגען צווישן דער יידישער און ניט־יידישער באַפעלקערונג זיינען געווען גאַנץ גוט. פלעגט אַ מאָל פּאַסירן אין אַ מאַרקטאָג אַ געשלעג צווישן אַ יידן און אַ גוי, ס'פלעגט ווערן אַ שטיקל טומל — און מיט דעם פלעגט זיך עס ענדיקן. מען האָט אויך געפונען אַ וועג, ווי דורכצוקומען מיט „נאטשאלסטווא". ס'האָט ניט געהערשט קיין גרויסע אהבת־ישראל, אָבער דאָס פייער פון שנאה צו יידן איז אויך ניט געווען אַזוי פלאַמיק, אַז עס זאָל ניט קענען פון צייט־צו־צייט געלאָשן ווערן מיט מיטלען, וואָס אחינו בני ישראל האָבן געניצט בכל דור ודור.

געזעלשאַפטלעך לעבן

די ציוניסטן פון אַלע פּאַרטייען האָבן זיך שטאַרק אָפּגעגעבן מיט פּראַקטישער אַרבעט פאַרן ישוב אין ארץ־ישראל. געווען אַ ריי עסקנים אין סואוואַלק און אומגעגענט, וועלכע האָבן פיל געטאָן אויפן דאָזיקן געביט. אַן ערך צווישן 1900 און 1914 זיינען אין סואוואַלק געווען אַקטיוו אין זאַמלען געלט פאַר ארץ־ישראל און סתם ציוניסטישער טעטיקייט יהודה לייב ליפּסקי, יצחק הורוויץ, צבי בערנשטיין, דער לערער ווישינסקי, אורי מאריאמפּאלסקי, דער לערער ד. אָפּנ־היים, רייגראדסקי, אליעזר בערמאן, אברהם שמואל ליזעווסקי, גבריאל סמאלינסקי, יעקב וואָראַנאָווסקי, אלחנן סוכאָוואָלסקי, א. לעוויטאַנסקי, שווארצמאן, משה זאב וויינשטיין, אליעזר עפּשטיין, זשילקעוויץ, ראָזנפעלד, יאבלינעווסקי, סידארסקי, חיים רייבמאן, אפרים יעלי־נעווסקי און די פריילנס לוריע, לעליניצקי און אַנדערע. דער מורשה אין דער צייט איז געווען אליהו ר. כהן; אין פיליפּאָווע — מ. ה. ראדזילאווסקי, אין באקלעראווע — משה יצחק זילבערמאן, פּשעראסלע — י. פּעלטין, ה. ראָזנטאַל.[4]

4. „חשבון הנדבות בערים שונות... לקנין אדמה בא"י" (אודיסא, תרס"ח—ע"ב).

די ציוניסטן און אויך דער „בונד" זיינען געווען אַקטיוו אין פאַרשפרייטן זייערע אידייען. אויסער די אייגענע „קרייזלעך" און אויסן־שטאָטישע שפּאַצירן פלעגן אויך פאָרקומען לעבעדיקע און פייערדיקע דיסקוסיע־אָוונטן, וואו יעדע פּאַרטיי האָט אַרויסגעשטעלט איר גענעראַל־רעדנער, כדי צו איבערצייגן דעם עולם דעם אמת פון איר לעבנס־אנשויאונג. ביחוד פלעגט אַ פּאַרטיי זיך פלייסן צו אָרגאַניזירן אַזעלכע וויכוחים, ווען זי פלעגט האָבן אַ באַזוך פון אירס אַ פירנדיקן חבר פון צענטער.

עס האָט עקסיסטירט אַ קרייז צו קעמפן פאַר העב־רעאיש, און ווען אין 1907 איז פאָרגעקומען אַן אַלוועלט־לעכע העברעאיסטן־קאָנפערענץ, איז סואוואַלק דאָרטן געווען פאַרטראָטן דורך איר דעלעגאַט יוסף בערגמאַן.[5]

צו די פאַרשיידענע חינוך־מוסדות אין סואוואַלק איז אַן ערך אין 1908 צוגעקומען גאָר אַ נייער טיפּ פון יידישן דערציאונגס־וועזן — אַ העברעאישע פּריוואַטע גימנאַזיע, געשאַפן פון ד"ר שוואַרצמאַן, לויטן מוסטער פון קאַגאַנס גימנאַזיע אין ווילנע. דאָס איז געווען איינע פון די סאַמע ערשטע העברעאישע העכערע לער־

5. „הקונפרנציה ההאַגית" (קראקא, תרס"ט).

אַנשטאַלטן. די גימנאַזיע, אין וועלכער עס זיינען געווען נאָר די ערשטע 4 קלאַסן, האָט אָבער עקסיסטירט נאָר עטלעכע יאָר.[6]

א צווייטער מאַדערנער יידישער חינוך־מוסד אין סואוואַלק איז געשאַפן געוואָרן אין 1909 — דאָס איז געווען א יידישע פאַלקשול; אירע קינדער־ספּעקטאַקלען האָבן געהאַט א שם אין שטאָט און פלעגן צוציען א גרויסן עולם.[7]

ערשטע וועלט מלחמה

מיטן אויסברוך פון דער ערשטער וועלט־מלחמה האָט זיך אַלץ ראַדיקאַל געביטן. טייל יידן זיינען אַנטלאָפן צוליב דעם זיך דערנענטערנדיקן פראָנט, טייל זיינען מאָביליזירט געוואָרן אין דער רוסישער אַרמיי. די יידישע עקאָנאָמיק איז געבראָכן געוואָרן, אַרעמקייט און נויט האָבן זיך פאַרמערט. דערצו זיינען נאָך צוגעקומען מסּירות, אַז יידן באהאַלטן שפּייז. צוליב אַזא מסירה איז אפילו געקומען צו א קליינעם פּאָגראָם אין סואוואַלק. געווען אויך די געווייגלעכע בלבולים, אַז יידן זיינען שפּיאָנעס. אין 1915 האָט מען פון סואוואַלק אין אומגעגנט צוליב אזעלכע בלבולים אַרויסגעשיקט פיל יידן.

די ערשטע צייט פון דער דייטשער אָקופּאַציע אין סואוואַלק איז געווען שלעכט. א נייער בעל־הבית, מילי־טערישער רעזשים, צוואַנגסאַרבעט. אַז דער פראָנט האָט זיך אָפּגערוקט און ס׳האָט זיך איינגעשטעלט א דייטשע ציווילע אַדמיניסטראַציע אין שטאָט, האָט דאָס לעבן זיך געמומען ביסלעכווייז סטאַביליזירט. די דייטשן פּוז קייזער ווילהעלם זיינען נית געווען די דייטשן פון היטלערן. זיי האָבן נאָר גיך געפונען א עמיינזאַם לשון גראָד מיט דער יידישער באַפעלקערונג. זיי האָבן אויך, אויסער עקספּלאָאַטאַציע, געשאַפן עפּעס קאָנסטרוקטיווס. אין 1916 האָבן די דייטשע מאַכט אַרגאַנען געפּענט אין סואוואַלק א גרויסע עמער־פאַבריק, וואו עס זיינען באַשעפטיקט געוואָרן צענדליקער אַרבעטערס, צווישן זיי נית וויניק יידן. די דייטשע אָקופּאַציע־מאַכט האָט אויך געשאַפן אין סואוואַלק עטלעכע שוועבל־פאַבריקן. אין שטאָט זיינען אויך אין אָט דער צייט געווען טעטיק עטלעכע לעדער־פאַבריקן, וואָס האָבן געגעבן אַרבעט אַן ערך 1,200 מענטשן. די דייטשע מאַכטהאָבערס האָבן געזאָרגט דערפאַר, אַז די דאָזיקע פאַבריקן זאָלן באקומען די רוי־מאַטעריאַלן, ווייל דייטשלאַנד האָט זיך ביטער גענייטיקט אין לעדער.

ווי אין יעדער קריגסצייט זיינען אויך בעת דער ערשטער וועלט־מלחמה געווען פאַרשיידענע מענטשן, וועלכע האָבן זיך עקאָנאָמיש אַרויפגעאַרבעט א דאַנק דער קריגס־קאָניונקטור. אָבער ניט אַלע, נאָטירלעך, האָבן זיך געקענט אַזוי גיך צופּאַסן צו די נייע באַדינגונגען. הונגער און קעלט זיינען געווען ניט קיין זעלטענע גאַסט אין פיל הייזער פון סואוואַלק אין יענער צייט. אחוץ דעם האָבן נאָך געלעבט אין שטאָט פיל יידישע פליטים פון די ארומיקע שטעטלעך, וועלכע זיינען אַהערגעקומען אין די ערשטע שרעקטעג פון דער מלחמה און זיינען שוין דערנאָך דאָרטן פאַרבליבן.

דער סואוואַלקער ועד הקהל האָט דעמאָלט זיך שטאַרק פאַרנומען מיט העלפן די אָנגעלאָפענע יידן אין סתם אַרעמעלייט. ער האָט באַקומען געלטער, שפּייז אין קליידער פון „דזשאָינט״ און עס פונאַנדערגעטיילט צווישן די יידישע נויטבאַדערפטיקע אין סואוואַלק גופא. אויף פאַרטיילן די אמעריקאַנער שטיצע פאר די יידן אין די אַרומיקע שטעטלעך איז געשאַפן געוואָרן א קריייז קאָמיטעט, וואָס זיין פאַרזיצער איז געווען הרב יהודה כאשעסמאן, געווען באקלעראוער רב. דער קריייז־קאָמיטעט האָט געהאַט אין זיין רשות די וויטערדיקע שטעטלעך: ראצק, פיליפּאָוו, וויזשאן, פונסק, ווישטינעץ, פשעראַסלע, יעלינעווע, קראסנעפאלע און א קורצע צייט אויך סאפּאטקין און קאָפּטשעווע.

געווען אויך א צווייטע חברה צו העלפן קריגס־געליטענע יידן אין סואוואַלק און אומגעגנט. דאָס איז די „עזרת אחים״, וואָס האָט געדאַרפט באַשטימען די חלוקה פון די געלטער, וואָס זי האָט באַקומען פון דער סוא־וואַלקער לאַנדסמאַנשפט אין ניו־יאָרק. ווען הרב כאשעס־מאן און הירשל בערנשטיין האָבן איבערגענומען די פירונג פון „עזרת אחים״, האָבן זיי די חברה געמאַכט פאַר א גמילות־חסד, וואָס פלעגט געבן שטיצע נאָר אויף א זשירע (גראַנטיע) פון צוויי מענטשן. דער עדאַנק דערפון איז געווען, אַז יידן זאָלן זיך נית איינגעוואויינען צו שנאָרערייַ. אפילו געלטער פון קרובים צו קרובים פלעגן פאַרטיילט ווערן דורך „עזרת אחים״, ווי א הלוואה: געווען אויך עטלעכע באַזונדע פון דעלעגאַטן, וואָס ניו־יאָרקער לאַנדסמאַנשאַפט האָט געשיקט קיין סואוואַלק און אומגעגנט.[8]

6. „במעגלות החינוך״, אלכסנדר ח. לוין, יוהניסבורג, תשי״ד, ע׳ 112.

7. אין בוך 4 („יידן״) פון דער ייד. ענציקלאפּעדיע זיינען דא בילדער פון איין פאַרשטעלונג (ד׳ 413).

8. זע אויספירלעך וועגן דעם אין קאפּיטל „40 יאָר סואוואַלקער רעליף״.

סואוואַלק אין אומאָפּהענגיקן פּוילן

גלייך נאָכן סוף פון ערשטן וועלטקריג האָבן זיך גענומען אומקערן צו זייערע היימען אַ טייל פון די אַנטלאָפענע אָדער פאַרשיקטע יידישע פליטים פון סוא־וואַלקער געגנט. מיט דער הילף פון אַמעריקאַנער און אַפריקאַנער קרובים און פון אַלוועלטלעכע יידישע אָר־גאַניזאַציעס האָט מען זיך גענומען ביסלעכווייז אָפּבויען ווער אַ קרעמל, ווער אַ ווארשטאַטל, ווער אַן אַנדער מקור חיונה.

קיין רואיקייט און סטאבילקייט איז נאָך אין אָט דער געגנט ניט געווען אפילו נאָכן קריג. פון איין זייט האָט געהויערט די שרעק פון אַ באָלשעוויסטישער אינוואַזיע, פון דער אַנדער זייט האָט ליטע געפאָדערט סואוואַלק פאַר זיך. אַ 6 וואָכן האָט אפילו ליטוויש מיליטער געהאַט באַזעצט סואוואַלק. אין ליטע איז שוין צו יענער צייט געווען אויפגעשטעלט די באַרימטע נאַציאָנאַל־יידישע אויטאָנאָמיע מיט אַ יידישן מיניסטער. קלאָר, אַז אָט דער פאַקט האָט געוואַלדיק געווירקט אויף די שטימונגען פון סואוואַלקער יידן. אָבער גע־שיכטע ווערט דערווייל ניט געפורעמט דורך שטימונגען, נאָר דורך כוח — און כוח האָט פּוילן געהאט מער ווי ליטע.

ווירטשאַפטלעך האָבן זיך די יידן גענומען אַלץ מער פאַרפעסטיקן. אין מסחר, אינדוסטריע און מלאכה האָבן סואוואַלקער יידן געשפּילט אַן ערשט־ראַנגיקע ראָל. די נייע פּוילישע מלוכה איז נאָך געווען יונג און ניט דערפאַרן און זי האָט זיך גענייטיקט אין דער איניציאַ־טיוו, רירעוודיקייט, קאָנטאַקט און נסיון פון יידן אין מסחר. די מלוכה האָט, אמת, שוין גלייך אין אָנהייב גענומען אויסהאָדעווען אַ פּוילישן קלאַס פון סוחרים און האַנטווערקערס און זיי, צוזאַמען מיט די קאָאָפּעראַ־טיוון, וואָס זיינען געשטיצט געוואָרן פון דער רעגירונג, זיינען גיך געוואָרן קאָלאָסאַלע קאָנקורענטן פון די יידן. דורכן גראַבסקי־רעזשים איז דער עקאָנאָמישער קאָנ־קורענץ־כוח פון די פּאָליאַקן נאָך מער אויסגעוואַקסן. אָבער ניט געקוקט אויף דעם, וואָלטן נאָך סואוואַלקער יידן גענוג לאַנג אויפגעהאַלטן זייערע ווירטשאַפטלעכע פּאָזיציעס, ווען עס זאָל ניט האָבן אָנגעשטורעמט דער היטלער־חורבן, וואָס האָט אַלץ אויסגעריסן מיטן וואָרצל.

לשם אילוסטראַציע פאַר דער גרויסער ראָל פון יידן אינעם סואוואַלקער עקאָנאָמישן לעבן אין צייט פון דער פּוילישער אומאָפּהעניגקייט זאָל דאָ געבראַכט ווערן אַ טייל פון די פאַרשיידענע מסחר־אונטערנעמונגען אין שטאָט:

טורעצקי און זון — מאַשינען, אויטאָס, „זינגער" מאַשינען וכו'.

שמחה פעסטמאן — גרויס גאַלאַנטעריי־געשעפט.

בנימין מינץ און זיין איידעם שמואל שאפירא — גרויס מאַנופאַקטור־געשעפט.

מ. ראַבינאָוויטש — אפּטייק־מאַגאַזין.

רייך — מעכאַנישע שלאָסעריי.

משה ראַקאָווסקי און מרדכי ראַקאָווסקי — פּעלץ־געשעפט, קירזשנעריי.

אשר און ישעיה קערשקאָווסקי — עקספּאָרט־אימ־פּאָרט פון פוטערוואַרג.

הענעך גלאזהענדלער — פוטער־געשעפט.

מ. פין — מוזיק־געשעפט.

אכראן־ערדרייך — אַפּטייק.

יהושע שוואַרצמאן — אַפּטייק.

ברוינראָט — דרוקעריי, שרייבגעצייג.

א. י. געניאָ — דרוקעריי.

ספיר — קאָנפעקטן־פאַבריקל.

גאָלדשמידט — קינאָ „מאַרמאר".

אסאוויעצקי — קינא „פילמא", שפּעטער „פּאַן".

לייב קאָווין און זין, אברהם אַלטשולער, פּאָדליאַסקי, קראוטשינסקי, מאַקס לעווין — געשעפטן פון שיך.

אליהו לעווענטין — באוול פאַבריק.

שאַפירא און זון — סוועטער פאַבריק.

זלמן אַלטשולער, לעווינסאָן, דניאל ליפשיץ — לעדער־געשעפט.

שלמה דאבקין — מאַנופאַקטור־גשעפט.

יהודה ווישנעווסקי — מאַנופאַקטור־געשעפט.

אביעזר זשילקעוויטש — עלעקטרישע מכשירים.

טוביה סיטקאָווסקי, זילבערבלאַט — גאַלאַנטעריי־געשעפט, אַנגראָ.

בערל און יעקב זעליגסאן — גאַלאַנטעריי, אַנגראָ.

מאיר יצחק בראָמבערג — גאַלאַנטעריי, אַנגראָ.

קלאָרפיין — מאַנופאַקטור־געשעפט.

שמואל גראַדאָווסקי — פאַרטיקע קליידער.

משה עברי — אייזן־געשעפט.

גאָלדבערג און פּרץ — אייזן־פאַבריק „ראלא".

מענדל מושקאַט, שלמה האָלענדערסקי, לייזער סאָלאָ־ווייטשיק, לייב קרוציניצקי, יהודה בוטקאָווסקי — גרויסע אייזן־געשעפטן.

אַ דריטל פון אַלע סואוואַלקער יידישע סוחרים האָבן געהאַנדלט מיט תבואה. די גרעסטע צווישן די יידישע תבואה־סוחרים זיינען געווען: די ברידער הירשע און לייב פרידמאַן (געזעלשאַפט „עקספּאָרט"), חיים בארא־וויטש, הירש און אריה־לייב רובינשטיין, אלחנן סוכאָ־וואָלסקי, לייב אריאָוויטש. די ברידער פרידמאַן, סוכאָ־וואָלסקי און פינקלשטיין זיינען געווען שותפים אין דער גרויסער קונץ־ביר־ברויעריי. אַ בירברויז האָט אויך גע־האַט יהושע סינענסקי און אַ ביר סקלאַד האָט געהאַט פּרץ סאָלניצקי.

וואלד־און האלץ־סוחרים אַדער אייגנטימערס פון

טאַרטאַקן זיינען געווען: משה געלטשינסקי, נחום אין לייזער ווילענסקי, סינענסקי, נפתלי פרידלענער, בערטשיק רובינשטיין, יוסף לאַזמאַן, משה לאַזמאַן, חיים סקיבעל־סקי אין קינדער, ישראל זאַוואַזניצקי, (איצט אין ניו־יאָרק מיט פאַמיליע).

אויפן געביט פון סוואוואַלקער קרעדיט־ווען זיינען געווען באַקאַנט די באַנק פון בוראַק, די יידישע סוחרים־באַנק (דירעקטאָר — מענדל סאַלאָמיאַנסקי), די פאַלקס־באַנק (דירעקטאָר — משה דוד זשילקעוויטש), די גמילות־חסד קאַסע (סעקרעטאָר — מאַשצעזשניצקי, דירעקטאָר — מיכנאַווסקי).

אַ דאַמפמיל האָט געהאט יוסף אדלסאן, ווינטמילן — גבריאל סמאַלינסקי און שלמה גוטמאן.

די גרעסטע הורטאַווניקעס פון באקאליי זיינען געווען ר׳ חיים מענדל פרידמאן, משה דרויאן און זיין שוואַגער מאריאמפאַלסקי, חיים רייבמאַן און זיין שוואַגער שלמה, מאיר הירש סערערסקי און פאקראיסקי.

צווישן די גרעסטע סוחרים פון מעל איז געווען חנא אַבקעוויטש, פון צוקער — מרדכי ווייסבערג.

די עלטסטע בעקעריי האָט געהערט צו ברוך זילבער־שטיין און זיין זון משה־דוד. די בעקעריי איז אַלט געווען אַ הונדערט יאָר און איז איבערגעגאַנגען פון קינד צו קינד. בעקעררייען האָבן אויך געהאט די פאַמיליע יאַגעל, מרדכי און זיין זון פייוול אויעראן, ליס, שואל קאַ־ווער, לייזער סאַלאָוויטשיק.

גרויסע פאַדריאַדטשיקעס, בעיקר פאַר דער אַרמיי, זיינען געווען: חיים קויפמאן, דיטקאָווסקי, ראַקאָוויצקי (זון פון באַוואסטן מורה־הוראה אין גראַדנע ר׳ יאַסעלע), סאַכאַריצקי, יצחק טעפער.

פון די גרעסטע געפליגל־סוחרים איז געווען יצחק שערמאן, וועלכער האָט אין דייטשלאַנד געהאַט אַ קאַנ־סערוון־פאַבריק.

גרויסע גאָלדגעשעפטן האָבן געהערט צו אלקנה גלאַדשטיין, טראַצקי און ראדזינסקאַנסקי.

די האַטעלן־רעסטאָראַנען פון מראַטשקאָווסקי, קעלער־מאן, ט. פראַנק („קאַמערץ") אין אוקראאינסקי זיינען געווען די גרעסערע אין שטאָט.

אויפן געזעלשאַפטלעך־קולטורעלן געביט האָט סוא־וואַלק געצאַפלט מיט לעבן. פון קולטור־אויפטוען אין שטאָט איז געווען די העברעאישע גימנאַזיע, וואָס איר דירעקטאָר איז געווען אינזשינער בנימין עפראַן. די לערערס זיינע דאָרטן געווען: מילער, סטראַראַזשינסקי, ראַטנבערג, שימאנאָוויטש, שאַפירא, ד״ר פערלמאַן, זון פון האָראַדזייער רב און אייניקל פון מינסקער גדול און אַנדערע.

אויך די מיידלשול „תרבות" האָט זיך גוט אָנטוויקלט. אַ רייי יאָרן איז איר מנהל געווען דובראָווסקי, און אירע לערערס — נח פערסקי, ניסן זאַר, איצט אין יאהאניס־בורג, אפריקע, בעלא סמאַלינסקי, נחמה טילעס־שניי, רבקה סאַלאָמיאַנסקי (ישראל), רחל ווינשטיין־סטראַ־זשינסקי.

ביי דער יוגנט איז געווען אַ גרויסער דראַנג נאָך יידישער טיפער קולטור. מען האָט זיך ניט באַנוגנט מיט די ידיעות, וואָס די יידישע חינוך־מוסדות האָבן געגעבן. פיל, אויב ניט כמעט אַלע, תלמידים פון יידישע און העברעאישע פאַלקשולן און פון דער גימנאַזיע זיינען געווען לייענערס פון די עטלעכע יידישע ביבליאָטעקן אין שטאָט.

די יידישע פאַלקסשול

געווען אויך אַזעלכע יוגנטלעכע, וועלכע זיינען גע־
פֿאָרן קיין ווילנע אויף פֿאַרטיפֿן זייער יידיש וויסן.
עטלעכע סוואואַלקער בחורים זיינען געווען אספּיראַנטן
פון יידישן וויסנשאַפֿטלעכן אינסטיטוט אין ווילנע. אינער
פון זיי, סערגיוס גליקסאן, האָט אין ווילנער „ייוא־
בלעטער" (באַנד א, נר׳ 1־2) פֿאַרעפֿנטלעכט אַן אַרטיקל

„אַרט"־שול

סטאַלעריי־אַפּטיילונג אונטער אַנפירונג פון נפתלי קראַמאַרסקי

שלאָסעריי־אַפּטיילונג פון „אַרט"־שול

אַנגעפירט פון משה רייך.

אונטערן קעפּל „די פּראָווינצער יידישע יוגנט אין ווילנע".* די סוואואַלקער בחורים אליעזר קאַלעצקי און

*8. דער זעלביקער גליקסאַן האָט אויך אַנגעשריבן די בראָשור „דער יידישער פּריזיוו־אַרבעטער אין וואַרשע" (וואַרשע, 1939). דאָס איז די ערשטע סטאַטיסטישע אַרבעט אויפן דאָזיקן געביט.

פּירערס פון „אַרט" אין סוואואַלק:

פון רעכטס צו לינקס, זיצנדיק: יעקב זעליגסאן, ד״ר ל. וויסמאן, אַפּטייקער ראַזנבערג,

אינזש. עפּראָן, ה. שערמאן, ה. מאַצמאַן.

פון רעכטס צו לינקס, שטייענדיק: ה. אדעלסאַן, ה. סלאוואטיצקי, ה. בוטקאָווסקי,

ד״ר פרייסמאן, ה. האָלענדערסקי, אינזש. שוערגאָלד.

ח. גאַרבאָוויטש אין דער באַקלעראָוער י. קאַמינסקי האָבן געזאַמלט יידישע פאָלקלאָר מאַטעריאַלן אין זיי געשיקט קיין ווילנע צו ייוואָ.

אויך די פרומע שיכטן זיינען געווען געזעלשאַפטלעך־פאָליטיש אַקטיוו. זיי האָבן וויכטער געשענקט זייער עיקר־אויפמערקזאַמקייט צו די חדרים, תלמוד־תורה׳ס און ישיבות אין דער געגנט. אַ גרויסער טייל פון זיי האָט זיך אויך באַטייליקט אין בנין הארץ. דער גרעסטער טייל פון די רבנים אין סאוואַלקער געגנט האָבן אַ סך געהאָלפן די טעטיקייטן פאַר ארץ־ישראל סיי דעם פרעסטן יאַרצענדליק פון אונדזער יאַרהונדערט, סיי צווישן ערשטן און צווייטן וועלטקריג.

„אַרט״־שול

פון רעכטס צו לינקס: ר׳ משה רייך, מאַצמאַן, דירעקטאָר, נפתלי קראַמאַרסקי, אינספּעקטאָר.

רבנים אין די אַרומיקע שטעטלעך

אין אָט דער תקופה איז געזעסן אויפן כסא הרבנות אין סיניי הרב הגאון ר׳ חיים פישל ב״ר דוד שלמה עפשטיין, געבאָרן אין יאָר תרל״ד. פון יאָר תרנ״ח איז ער געווען רב אין דעם שטעטל הראזאוע, לעבן סלוצק,אין יאָר תרס״ח (1908) איז ער געוואָרן רב אין סיניי. הרב עפשטיין האָט שפּעטער פאַרנומען דעם כסא־הרבנות אין דארפאט (עסטלאַנד) און ליבאַוע (לעטלאנד). פון דאָרטן איז ער געקומען קיין אמעריקע, וואו ער איז געווען רב אין באיאן, נ. דזש., קליוולאנד, סינסענעטי, ברוקלין און צוועלף יאָר דער רב הכולל פון סט. לואיס, וואו ער איז נפטר געוואָרן אין תש״ג. הרב עפשטיין איז באַרימט געווען ווי אייניער פון די גדולי הרבנים. זיינע ספרים: „תשובה שלמה״ (אויף הלכה, שאלות ותשובות, חלק א׳, פיעטרקוב, תרע״ד, אין שיקאגא, תש״ח. חלק ב׳ (אויף אבן העזר אין חו״מ, סט. לואיס, תש״א), און „מדרש חיים״ (אויף דרוש) זיינען באַרימט אין דער וועלט.

נאָך הרב עפשטיין איז געווען רב אין סיניי הרב הגאון ווייגטרויב און נאָך אים הרב הגאון ר׳ אליהו דוד נחמן קאַלאַדיצקי. נאָך סיניי איז ער געוואָרן רב אין אליטע, ליטע, וואו ער איז אין כ״ג טבת, תרפ״ו, געשטאָרבן אין עלטער פון 45 יאָר. זיין זון הרב הגאון ר׳ יצחק, מחבר פון ספר „מנחת אליהו״ (ירושלים, תשט״ו), איז איצט אַ ראש־ישיבה אין „ישיבת־הדרום״ פון רחובות.

נאָך הרב קאַלאַדיצקי איז געווען רב אין סיניי הרב הגאון ר׳ יצחק רייצער, וועלכער איז פריער געווען רב אין פיליפּאָווע. פון סיניי איז ער אָנגעקומען קיין זשעטל, וווא ער איז אומגעקומען דורך די נאַצים, הי״ד.

דער לעצטער סיניער רב איז געווען הרב הגאון ר׳ מרדכי ראַגאָוו, איידעם פון הרב הגאון ר׳ אליהו גאַרבער, אב״ד האַראַדאָק. הרב ראַגאָוו איז געב׳ אין ליפּנישאָק. פאַר סיניי איז ער געווען רב אין טעלעכאַן (לעבן פינסק). אַנהייב צווייטער וועלט־מלחמה האָט ער זיך געראַטעוועט קיין שאַנכיי. איצט איז הרב ראַגאָוו אינער פון די הויפט ראשי־ישיבה אין „בית המדרש לתורה״ אין שיקאָגע.

אין פיליפּאָווע זיינען געווען די רבנים הרב הגאין רייצער, הרב הגאון ר׳ שלמה־צבי קאָליר, שפּעטער רב אין סוכאָוואָליע, וואו ער איז אומגעקומען דורך די נאצים; הרב הגאון בארוכאוויץ. דער לעצטער פילי־פּאָווער רב איז געווען הרב הגאון ר׳ יוסף ב״ר יו״ט ליפּמאן ווערט, וועלכער איז אומגעקומען אין לובלינער געטא, הי״ד.

אין יעלינעווע זיינען פאַר אָט דער צייט געווען רבנים: הרב הגאון גאָלדענסאן, וועלכער איז שפּעטער געווען רב אין שיקאגע, וואו ער איז נפטר געוואָרן; הרב הגאון וויילענציק, שפּעטער רב אין פארט עליזאבעט, דרום־אפריקע; הרב הגאון ר׳ יהודה יעקב צימערמאן, שפּעטער ר״מ אין סאוואַלקער תלמוד־תורה והישיבה, וועלכער איז צוזאַמען מיט זיין פאַמיליע אומגעקומען אין לובלינער געגנט, הי״ד. דער לעצטער יעלינעווער רב הרב הגאון ר׳ מאיר ליבערמאן איז אַנהייב צווייטער וועלט־מלחמה אַוועק קיין אַמעריקע און איז איצט רב אין ריטשמאנד, ווירדזשיניא.

אין וויזשאן איז פון 1904 ביז 1914 בערך געווען רב הרב הגאון ר׳ משה פנחס מענדל וויזשאנסקי. דער לעצטער רב הרב הגאון ר׳ משה יהודה לעדערמאן איז אומגעקומען מיט זיין משפחה על קידוש השם, הי״ד.

אין פשעראסלע איז אַנהייב יאָרהונדערט (נאָך ר׳ בן־ציון זאַקס) געוואָרן רב הרב הגאון ר׳ אליעזר שלאָסבערג. נאָך אים זיינען דאָרטן געווען רבנים: הרב הגאון ר׳ צבי סענדעראָוויץ, הרב הגאון ר׳ אברהם משה אבאוויטש, הרב הגאון ר׳ יהודה דוב לאסאוסקי, הרב

הגאון ר׳ משה שלמה שאפירא, שפּעטער רב אין באַרא־
פּאַרק, ברוקלין, וואו ער איז נפטר געוואָרן.

דער לעצטער רב אין פּשעראסלע איז געווען הרב
הגאון ר׳ דוב קאוואלסקי, אומגעקומען מיט זיין משפּחה
אויף קידוש השם אין גראדנער געגנט, הי״ד.

די רבנים אין ראַצק אין אָט דער תקופה זיינען
געווען: הרב הגאון קושעלעוויץ, הרב הגאון ר׳ שמחה
זילבערשטיין און הרב הגאון ר׳ אייזיק־לייב סטאליאר.

דער לעצטער צו פּאַרנעמען ראַצקער כסא־הרבנות
איז געווען הרב הגאון ר׳ שמואל סרעבראוויטש, אַ גע־
באַרענער אין טשעכאנאוועץ ביי זיין פּאַטער ר׳ חיים און
מוטער אידל. ער האָט געלערנט אין ראדין, קאָוונע און
גראָדנע און שפּעטער ביים באַרימטן ר׳ חיים העלער
שליט״א אין בערלין. זיין ערשטע רבנות איז געווען אין
אסטראוועץ לעבן ווילנע. אין 1931 איז ער אַנגעקומען
קיין ראַצק, וואו עס זיינען דעמאָלט געווען אַרום 150
יידישע פּאַמיליעס. אָנהייב דער לעצטער מלחמה זיינען
זיך ס׳רוב יידן צעלאָפּן פון שטעטל, בתוכם אויך דער
רב. שפּעטער איז ער צוזאַמען מיט דער רבי׳צין פּאַר־
שיקט געוואָרן טיף אין סיביר. זיי האָבן גענומען זעגן
האָלץ אין די וועלדער ביי אַ פּראָסט פון 55 גראַד.
אַזוי ווי ער האָט ניט געוואָלט עסן קיין טריפה, איז ער
זייער אָפּגעשוואַכט געוואָרן אין געשטאַרבן פון הונגער
שמיני עצרת תש״ב אין דער שטאָט וואלסק. זיין פּרוי
צילע האָט זיך נאָך אַ סך וואַגלענישן דערשלאָגן צוריק
קיין פּוילן און דייטשלאַנד און פון דאָרטן עולה געווען
קיין ישראל.

פון פונסק איז אונדז באקאנט נאָר דער לעצטער רב
הרב הגאון ר׳ חיים נתן ב״ר אריה לובאָווסקי. אליין
אַ געבאָרענער סאוואַלקער, געלערנט אין סלאָבאָדקער
ישיבה. ווען די דייטשן האָבן אַרויסגעטריבן די יידן
פון פונסק, האָט ער זיך געראַטעוועט מיט נאָך פונסקער
יידן קיין קאַלוואַריע, אָבער שפּעטער איז ער מיט זיין
פאַמיליע דאָרטן אומגעקומען דורך די נאַצים, הי״ד.

באַקלעראָווע האָט די לעצטע יאָרן ניט געהאַט קיין
רב, נאָר אַ שוחט — ר׳ יששכר קאַמינסקי, אומגעקומען
על קידוש השם, הי״ד.

אַ בילד פון אַ קלאַס שילערס מיטן מנהל און די לערערס
פון סוואוואַלקער תלמוד־תורה אין 1925.

ערשטע ריי זיצן פון רעכטס צו לינקס: משה לעווענטין, יאָסל יאַקוב, שמעון קאָברינסקי, וועלוול סאַנדאָווסקי, אליהו פּילטאָווסקי, בערל שצופּאַצקי, יאַנקל לעווענשטין.

צווייטע ריי: ברוך אַלבערט, דער מדריך פון קלאַס בערגשטיין, דער מנהל ראַזנבערג, לערערין ליזשעווסקי, לובלינער, בצלאל סטאַלניצקי, הירשל מישקונסקי.

דריטע ריי שטייען: חיים וואַרטעלסקי, אומבאַקאַנט, קאַרמין, משה אָספאָווסקי, קראָווצינסקי, יהודה זאַמעצקי, לייזער שערעשעווסקי, אברהם רובינשטיין, עזרא לינצעווסקי, יעקב לעווענטין, שמחה גוטמאן, שלמה רימאן.

פּינפטע ריי שטייען: אברהם וואַראַבייטשיק, זלמן פּלאָסקאָווסקי, הירש געלבאַרד, אומבאַקאַנט, שטיינבערג.

סואוואלקער תלמוד־תורה

אין סואוואלק גופא האבן די פרומע עסקנים מיט די רבנים בראש געמאכט אלע אנשטרענגונגען אויפצוהאלטן אן אויסצובריטערן די ארטיקע תלמוד תורה והישיבה, „אהל יצחק", געגרינדעט אין יאר תר"ט דורך הגאון ר' יצחק אייזיק חבר זצ"ל, וואס איז געווען די צענטראלע חינוך־אינסטיטוציע פאר יינגלעך אין משך פון צענדליקער יארן, בפרט נאך דער ערשטער וועלט־מלחמה, ווען אלע פריוואטע חדרים האבן שוין מער ניט עקסיסטירט. א רייי ראשי־ישיבות, משגיחים, מנהלים און סתם בעלי־בתים האבן אין דעם שטארק מיטגעהאלפן.

קינדער פון דער תלמוד תורה והישיבה „אהל יצחק" ביים עסן פרישטיק.

אין צענטער שטייען דער שול־דאקטאר נפתלי סטארפאלסקי, מנהל שמואל עברי און די לערערין קוקלינסקי.

פון די ערשטע ראשי־ישיבה און רביים, צוזאמען מיטן הויפט ראש־ישיבה ר' הירשל סלאנימער תחילת היינטיקן יארהונדערט, איז געווען הרב ר' אברהם משה אבאוויטש, וואס איז געווען פריער רב אין פשעראסלע. ער מיט זיין פרוי זיינען געשטארבן פון א טשאד. אויף זיין ארט איז געקומען הרב ר' משה הלוי שטערמאן, געבארן 1864 אין קאברין. ער האט געקראגן סמיכה פון הגאון ר' חיים עזר גרודזענסקי. צו פינף און צוואנציק יאר איז ער געקומען קיין ווערשבעלאווע, וואו ער איז געווען זיבן יאר. עטלעכע יאר איז ער געווען רב אין קיבארט, ליטע. וועו דער געווענער ווערשבעלאווער רב ר' דוד טעבלי קאצענעלנבויגן איז געווען מרא דאתרא פון סואוואלק, האט ער רעקאמענדירט, אז הרב שטערמאן זאל ווערן ראש־ישיבה אין סואוואלקער תלמוד־תורה וישיבה. זיין פארלייג איז אנגענומען געווארן. אין 1906 איז ער געקומען קיין אמעריקע. ער איז תחילת געווען דער הרב המכשיר אין א ניו־יארקער שחיטה־הויז, דערנאך רב אין ישיבה דהארלעם, וואס ער איז געווען איינער פון אירע גרינדערס. שפעטער איז ער געווען ממלא־מקום פון רב אין שול „אוהב צדק", וואו ער איז נפטר געווארן אין מיטן קבלת־שבת, ט"ז כסלו תרצ"ט.

נאך אנדערע ראשי־ישיבה זיינען דארטן געווען:

הרב ר' יהודה ווייל, שפעטער אועק קיין אמעריקע, וואו ער איז געווען במשך פון פיל יארן משגיח אין ישיבת רבנו יצחק אלחנן; הרב הורוויץ, איידעם פון ר' דוד טעבלי קאצענעלנבויגען; הרב ר' אהרן ראובן טשארני (איצט רב אין באיאן, נ. דזש.) אין יאר 1913; הרב ר' שלמה צבי קאליר, אן ערך 5 יאר ביז 1921; הרב ר' חיים קאברינער; הרב ר' יעקב ניימאן ביז 1924, שפעטער ר"מ אין לידע, און איצט ר"מ אין דער ישיבה „אור ישראל" אין פתח־תקוה; הרב ר' הלל, שפעטער רב אין יאלאווקע; הרב ר' יעקב פרוזאנסקי; הרב ר' מאיר פעצינער, שפעטער ר"מ אין גראדנער ישיבה און דערנאך רב אין ארלאוע, וואו ער איז אומגע־קומען דורך די נאציס; הרב ר' אנשל פון וויזנע אין יאר 1928; הרב ר' אהרן קאלטמאן, געבארן אין וולאדאוע, איידעם פון שוסטערשן רבין; הרב ר' יהודה יעקב צימערמאן, געווענער יעלענעווער רב. די לעצטע צוויי

זיינען געווען ראשי־ישיבה ביז דעם לעצטן טאָג, ווען די דייטשן האָבן פאַרמאַכט די ישיבה. זיי זיינען אומגע־קומען אין לובלינער געגנט, הי״ד.

משגיחים אין דער תלמוד תורה והישיבה זיינען געווען: ר׳ חנא אייזיק זשילקעוויטש; ר׳ לוי יצחק געלבאָרט; הרב ר׳ שמעון בערגשטיין, שפּעטער אין אַמרעקע און צום סוף אין ארץ־ישראל, וואו ער איז נפטר געוואָרן; ר׳ חיים לייב בכרך, תרצ״ה אוועק קיין ירושלים, וואו ער איז נפטר געוואָרן טבת תרצ״ז; דער לעצטער משגיח איז געווען ר׳ אברהם קאַטשער, געבאָרן אין מאַלקין, איידעם פון ר׳ בנימין מאגענצא, אומגעקומען מיט פרוי און טאָכטער אין לוקאָוו, לובלינער געגנט.

אין משך פון עטלעכע יאָר איז געווען מנהל פון תלמוד תורה שמואל עברי, געבאָרן אין ביאַליסטאָק, זיך געראַטעוועט דורך שאַנכיי און איצט אין באַלטימאָר. דער לעצטער מנהל איז געווען ר׳ אברהם לעווין, גע־באָרן אין אָלקעניק, געלערנט אין טעלזער ישיבה, אומגע־קומען מיט זיין משפחה אין לובלינער געגנט הי״ד. די לעצטע רביים און לערערס זיינען געווען: ישראל איגעלסקי, יצחק צימערמאן, יעקב לעווין, יעקב דובלמאַן, ווינאָגראַד, קרינסקי, קוקלינסקי און אַנדערע.

די תלמוד תורה האָט זיך שטאַרק צעוואַקסן דורך דער צייט פון דער רבנות פון הגאון ר׳ יוסף יאָסעלע־וויטש זצ״ל, אַ דאַנק זיין אומדערמידלעכער אַרבעט פאַרן דאָזיקן מוסד. די צאָל תלמידים איז געשטיגן אויף אזוי

בית הועד פון תלמוד תורה

פיל, אַז דער אַלטער בנין פון תלמוד־תורה איז געוואָרן ענג. מען האָט געדאַרפט בויען אַ נייעם גרויסן בנין פון צוויי עטאַזש. די ערשטע גרעסטע באַשטייערונג האָט געגעבן דער באוואוסטער שטאָטישער נדיב ר׳ בנימין מינץ. דורך דער איבערגעגעבענער עסקנות פון הרב הגאון ר׳ יוסף יאָסעלעוויטש און דעם גבאי פון בית מדרש הגדול ר׳ יצחק פאַיאַנס איז דער בנין שנעל פאַרטיק געוואָרן. חנוכה תרצ״ד איז מיט גרויס פייער־לעכקייט געפּראַוועט געוואָרן דער חנוכת הבית פון דעם נייעם, פּראַכטפולן בנין, וואָס האָט געעפּנט אַ נייע תקופה אין דעם לעבן פון דער שטאָטישער תלמוד תורה. אין תלמוד־תורה האָבן געלערנט קינדער פון אַלע שטאָטישע שיכטן, אָרעם און רייך. דער דאָזיקער חינוך־מוסד איז געווען באַליבט און באַרימט ניט נאָר אין שטאָט גופא, נאָר אין דער גאַנצער ארומיקער געגנט, פון וואַנען עס זיינען געקומען אַ סך תלמידים.

דער בודזשעט פון תלמוד תורה איז געדעקט געוואָרן דורכן שכר־לימוד פון די רייכערע קינדער, דור אַ יער־לעכער גרעסערער סובסידיע פון ועד הקהלה און דורך אַ העלפט פון די הכנסות פון חברה קדישא. אויסער דעם האָט די תלמוד תורה געהאַט אַ חזקה, אז שבת פרשה במדבר האָט מען אין אַלע שולן דורכגעפירט אן אַפּיל אויף אויסצוהאַלטן די אָרעמע קינדער. ביי יעדער שמחה, חתונה, ברית און בר־מצוה, פלעגן עסקנים אויך קלייבן געלט פאַר דער דאָזיקער באַליבטער חינוך־אינסטיטוציע.

אויף פסח און ראש־השנה פלעגן די סואוואַלקער לאַנדסלייט אין אַמעריקע אַריינשיקן גרעסערע סומעס געלט, וואָס צוזאַמען מיט די נדבות פון אָרטיקע גבירים פלעגן זיי גענוצט ווערן אויף צו באַשוכן און צו באַקליידן די געדריקטע קינדער פון תלמוד־תורה.

אין תרצ״ו (1936) איז דורכן לעצטן סואוואַלקער רב הרב הגאון ר׳ דוד ליפשיץ געשאַפן געוואָרן אַ גרעסערע ישיבה און איר ראש־ישיבה איז געווען הרב ר׳ יעקב סקופּסקי.

די ישיבה האָט זיך געפונען אין ״״חברה מדרש״־קלויז, וואו די תלמידים האָבן געלערנט בהתמדה רבה. די ישיבה איז זיך גיך צעוואקסן, האָט זיך קונה שם געווען און געציגן בחורים פון דער גאַנצער פּראָווינץ ארום ביז דעם לעצטן אילוֹ תרצ״ט. צוליב דער וועלט־מלחמה זיינען זיך די תלמידים צעלאָפן און דער קול תורה איז פאַרשטומט געוואָרן.

*

אין 1931 איז אין סואוואָלק געמאַכט געוואָרן אַ פּרואוו ארויסצוגעבן אַ יידישע צייטונג, געווידמעט בעיקר די פּראָבלעמען פון אַרטיקן יידיש־געזעלשאַפטלעכן לעבן. כ״ד אב פון יענעם יאָר איז אַרויס דער ערשטער נומער פון דער צייטשריפט אונטערן נאָמען ״סואוואָלקער וואָכנבלאַט״ אין 4 זייטן, רעדאַגירט דורך משה גוטקאווסקי. כאָטש דאָס וואָכנבלאַט פּראָקלאַמירט זיין אומפּאַרטייקייט, איז אַבער דאָך קלאָר צו זען זיין ענויגטקייט צום רעוויזיאָניזם.

״סובאַלקער וואָכנבלאַט״ האָט געהאַט גאָר אַ קורצן קיום. מיר האָבן זיך באַטיילט מיט אַרטיקלען, אויסער דעם רעדאַקטאָר, י. יורבארסקי, יחזקאל הענינגזאָן, יהודה זילקויץ, ד״ר נפתלי סטראַפּאַלסקי, א. ב. צימערמאַן.

9. אין ניו־יאָרקער ייוואָ.

№ 1. „SUWAŁKER WOCHNBLATT" פרייז 25 גראשן.

סובאלקער וואכנבלאט

אונטער דער רעדאקציע פון מ. גוסקאווסקי.

Suwałki, Piątek, dn. 7 sierpnia 1931 r. פרייטאג, ס׳ ראה, כ״ד אב תרצ״א. ערשטער יאהרגאנג.

אפאר ווערטער צו אונזערע לעזער.

מיטן ערשיינען פון אונזער צייטונג, הילן מיר אפּמערקזאם אַ גרויסע תקופה איז סובאלקער יידן. גזעזלשאפטלעכן לעבן. עס איז שוין געווען די העכסטע צייט, סובאלקער יידן זאלן האבן אַ איגענע טריבונע, אַ אינגענע פּרעסן, וועלכער זאל שטעלן זיך פאר אַ פּראבלעם, אַ פּראבלעם וואָס אונזערע פּון אונזער קליינעם יידישן קבוץ איז שוין זייער אין אירמערע. זאמטיים, דעם שלעם, וואָס נעמען אזוי פּסיכיש אויף אונז.

ניט ארום, האָט נעפּעלט דער אינסטרומענט, וועלכער זאל אויסדריקן דעם הילן אוּן שטרעבונגען פון דער יידישער עפענטלעכקייט מיינונג, וועלכער זאל דינען די יידן. בשכן ניט אונז אין שטאָדט אוּן אומגעגנט, שלום וועגן־דייטש, אין פּראָבלעם פון גזעזלשאפט־לייכן, עקאָנאָמישן אוּן פּאָליטישן אויפּלעבן זיך. דעם פּסוק פּלעגט אין אונזער בעזעזלשאפט־לייכן לעבן, וועט פּאַרענדערן די ״סובאלקער וואָכנבלאט״.

די טעגליכיים אויף אַלע פּראָבלעמען פון בעזעזלשאפטליכער פּרעגיים וועלט אַלץ שוואָכער; אַ גאנצע רייהע אינסטיטוציעס, פּון נאַציאָנאַלן אוּן עקאָנאָמישן וועלט, פּאַרשלעפּערן פּון טאָג צו טאָג, דעם פּאַרנעמען פּון זייער אַרבייט אוּן שאַפּען פּאָמעלייך אַזאָ, אוּן עס פּאַרעלט זיך אַ שטאַרקער אימפּולס, כדי אלע צו שטאַרק אוּן אויפּהאלטן. דעם אימפּולס וועט נעמן די ״סובאלקער וואָכנבלאט״.

אונזער־אייגער צימטונג, וועט שטרעבן אריינצוּרן מעהר לעבן אין אסטיוויטעט אין דער סאציאָלער אַרבעט בייַ אונז, וועט מערשטאַרקן דעם אינטערעס פון דער ייִד. גזעזלשאפט מאַך אלע זשלאבסטילע־אינסטיטוציעס אוּן וועט צוגלייך, זוכך א שטענדיגער פאנטראל

מיט זעקס יאָר פריער, אין 1926, איז אין סואוואָלק ארויסגעגעבן געוואָרן אַן איין מאָליקע אויסגאַבע ״סובאַלקער שטימע״ אין זעקס זייטן. די שריפט איז אַרויס דעם 15טן אָקטאָבער. דער רעדאַקטאָר איז געווען ל. וויסמאן, אוּן דער אַרויסגעבער — די אַרטיקע ציוניס־טישע ארגאַניזאַציע. מיר האָבן די שריפט ניט געקענט זען, נאָר געפונען זי רעגיסטרירט אין ״קרית ספר״ (שנה ד׳, ע׳ 109).

דער רעזיקער ל. וויסמאן איז געווען במשך פון

יאָרן ראש הקהילה אין סואוואַלק, א באוואוסטער דאָק־טאָר און פאַרזיצער פון דער ציוניסטישער אַרגאַניזאַציע און א ריי יאָרן זייער אַקטיוו אין אַרטיקן געזעלשאַפ־לעכן לעבן.

דאָס פאַרטיי־לעבן אין סואוואַלק איז געווען א קאָכעדיק קעסל, באַזונדערס אין דער דעמאָקראַטישער תקופה פון דעם ניי־אויפגעלעבטן פוילן. די פאַרטיי־קאַמפן בעת וואַלן צו דער קהילה, צום סיים אַדער ציוניסטישן קאָנגרעס זיינען געווען ברויזיק ביז גאָר, ווי אין אַלע שטעט אין שטעטלעך אין פוילן אין יענעם צייטאַפשניט. די דאָזיקע פאַרשיידענע וואַלן זיינען ניט געווען קיין קאַמף פאַר איינהאַלטן „בענקלעך" פון פאָלי־

סואוואַלקער „החלוץ" אין 1920.

ייִדישע פאָלקשול אין סואוואַלק

טיקאָנערס, נאָר אַ קאָמף פאַר פֿשוט׳ע ווירטשאַפֿטלעכע אינטערעסן (קהילה, סיים) אָדער פאַר טיף־אמונה׳דיקע אידייען און וועלט־אנשויאונגען (ציוניסטישע קאָנגרעסן, קהילה). טאָקע דעריבער דער פלאָקער און ברען אין די דאָזיקע וואָלן.

די קאַמפּן ארום דער קהילה זיינען געווען אַזעלכע שארפע, ווייל דורך איר האָט מען געקענט אַנפירן און באַווירקן דאָס גאַנצע יידישע לעבן פון סאוואַלק. למשל, אין יאָר 1925 האָט סאוואַלקער קהילה, בייַ אַ באַפעל־קערונג פון 7,500 יידן, געהאָט אַ בודזשעט פון 165,921 זלאָטעס, אין 1926 — 177,253 זלאָטעס, אין 1927 — 188,022 זלאָטעס.[10]

סאוואַלק האָט פאַרמאָגט אַ פיינע אינטעליגענץ: דאָקטוירים, סטודענטן, לערערס, ווי אויך ישיבה־לייט, וואָס אחוץ תורה זיינען זיי געווען אויך באַהאָוונט אין אַקטואַלע ענינים.

אַ געוואַלדיקן אויפלעב גייסט אין יידישן סאוואַלק האָבן אריינגעבראַכט די הכשרה־קיבוצים אין שטאָט אין ארום איר. זיי זיינען געווען די צענטערס פון דער ארטיקער יוגנט. אין 1923 האָבן סאוואַלקער חלוצים אָפּגעדונגען צווויי געריטענער אין שטאָט, יעדער פון איין

10. „פון יאָר צו יאָר", רעדאַגירט דורך מ. שאַליט, ווארשע, 1926, ז׳ 38; 1928, זז׳ 19, 20; 1929, ז׳ 111.

מאָרג, אויף צו באארבעטן זומער צייט. אין ביידע ערטער האָבן געארבעט 5 חברים אין 16 חברות. שפּעטער איז די צאָל חלוצים אין סאוואַלק געווארן פיל גרעסער. אויף דער דריטער לאַנד־קאָנפערענץ פון „החלוץ" אין פוילן, וואָס איז פאָרגעקומען אין וואַרשע פון 13טן ביזן 17טן יוני 1923, איז דער דעלעגאַט פון סאוואַלק געווען משה אַרלאָווסקי.[11]

צווישן ערשטן און צוויטן וועלטקריג איז געגאַנגען פון סאוואַלק און אומגעגנט ניט קיין קליינע עליה קיין ארץ־ישראל, סיי פון יוגנטלעכע, סיי פון גאַנצע פאַמי־ליעס. צוליבן שווערן עקאָנאָמישן מצב זיינען סאוואַלקער יידן געפאָרן אויך קיין אַמעריקע, אַרגענטינע, אורוגוויי, מעקסיקע און אַ קליינער טייל אויך קיין דרום־אפריקע. די עמיגראַציע קיין צפון־און דרום־אמעריקע ביזן אָנהייב צוואַנציקער יאָרן און די עליה קיין ארץ ישראל האָבן גורם געווען דערצו, אַז די קהילה אין סאוואַלק זאָל קלענער ווערן. בעת אין 1913 האָט סאוואַלקער עדה יידן געציילט אַן ערך 13,000 נפשות, איז זי ערב דעם היטלער־חורבן באַשטאַנען סך־הכל פון צען טויזנט. אַ דאַנק דעם האָבן פיל טויזנטער יידן פון סאוואַלק און אומגעגנט באַצייטנס זיך געראַטעוועט פון די נאַצישע טויטלאָגערן.

11. „החלוץ", נר׳ 2—4, ורשה, תרפ״ג.

שמואל דוד בערנשטיין

אַ שטאָט פון לעבעדיקער נעוועלשאַפֿטלעכקייט

זעקס דורות פון מיין משפחה האָבן געלעבט אין מיין היימשטאָט סוואַלק און געהאַלפֿן דאָרטן בויען אַ קהילה פון איבער 12,000 יידן. אָלע געשעענישן דאָרטן זיינען דעריבער פאַר מיר געבונדן מיט פערזענלעכע און משפחה׳דיקע זכרונות.

לאָמיר נעמען, למשל, אונדזער תלמוד־תורה אויפן נאָמען פון ר׳ יצחק אייזיק חבר. מיין עלטערזיידע ר׳ דוד זייבערג האָט אים געבראַכט פאַר אַ רב אין סוואַלק מיט איבער הונדערט יאָר צורויק. זיי, צוזאַמען מיט נאָך בעלי־בתים, האָבן אויפגעשטעלט דעם בנין פון דער תלמוד־תורה, געבליבן חברים אין לעבן און שכנים אויפן בית־הקברות, וואו אַ נר תמיד האָט געברענט אויפן קבר אַזוי לאַנג, ווי דער יידישער גייסט האָט געשוועבט אי־בער אונדזער הייליקער קהילה.

נאָך דער ערשטער וועלט־מלחמה, ווען די סוואוואַל־קער יידן האָבן דערפילט אַ נויטווענדיקייט אין אַ מאָדער־נער יידישער העכערער שול, איז מיין פעטער ר׳ הירשל בערנשטיין—וואָס האָט זיך שטאַרק מתעסק געווען אויך מיט דער תלמוד־תורה—געווען צווישן די ערשטע אויס־צובויען אַ העברעאישע גימנאַזיע. צוואַנציק יאָר האָבן אַרטיקע יידישע יינגלעך און מיידלעך באַקומען אין דער גימנאַזיע אַ מאָדערנע יידיש־נאַציאָנאַלע דערציאונג, פאַר־שפּאַרט צו פאָרן אין פרעמד־שטעטישע גימנאַזיעס, ווי אויך אויסגעמיטן דאָס מחלל שבת זיין אין דער פוילישער גימנאַזיע. די לערערס אין דער העברעאישער גימנאַזיע בראש מיטן דירעקטאָר בנימין עפראַן זיינען געווען ציוניסטישע עסקנים. פאַר מיר, אַ זעכצן־יאָריקן בחור, איז געווען אַ גרויסער כבוד צו זיין אַ חבר אין וועד פון דער ציוניסטישער אַרגאַניזאַציע אין סוואוואַלק צוזאַמען מיט דעם גימנאַזיע־דירעקטאָר, כאָטש על־פּי דין האָבן תלמידים זיך ניט געטאָרט באַטייליקן אין קיין שום פאָליטישער אַרבעט.

אין דער סוואוואַלקער העברעאישער גימנאַזיע האָב איך זיך באַקענט מיט אברהם שטערן, דעם שפּעטערדיקן

גרינדער פון לח״י (לוחמי חרות ישראל). שטעהן איז צוריקגעקומען פון רוסלאנד אין 1922 און האט ניט גע־ווואוסט קיין יידישן אות. אין אונדזער גימנאזיע האט ער אנגעהויבן לערנען עברית און פון זיינע חברים־גימנא־זיסטן—דעם אלף־בית פון ציוניזם. ער האט ארויסגעווייזן גרויסע פעאיקייטן אין שפראכן, דראמאטיזאציע און דער עיקר אין פירערשאפט און ארגאניזאציע. אין 1926 זיינען די העכערע קלאסן פון אינדזער גימנאזיע זיך צעפאלן, ווייל די פוילישע רעגירונג האט אפגעשטעלט די מלוכה־סובסידיע. דעמאלט איז אברהם שטערן (מיט מנחם ראַ־בינזאן) אוועקגעפארן לערנען אין דער גימנסיה עברית פון ירושלים. שטערן האט שפעטער עטלעכע מאל באזוכט פוילן, אראפקומענדיק, נאטירלעך, אויך צו זיינע עלטערן אין סואוואלק. נאר געציילטע פון אונדז, זיינע יוגנט־חברים, האבן געוואוסט, אז ער איז אייגנער פון די פירערס פון „ארגון צבאי לאומי". אפילו זיינע עלטערן האבן ניט געהאט קיין גרויסע השגה פון דעם. שוין אַ סך יארן שפעטער, אין 1939, ווען איך און אברהם שטערנס על־טערן האבן זיך געטראפן ווי פליטים אין קאונע, האבן זיי נאך וויניק געוואוסט וועגן דער ראל, וואס זייער זון שפילט אין קאמף פאר אַ יידישער מלוכה אין ארץ ישראל.

אין גימנאזיע האבן מיר געשאפן קרייזלעך „רק עברית" אדער „דוברי עברית" און אין משך פון מאנאטן ניט געערעדט קיין אנדער שפראך אויסער העברעאיש. דארטן האבן מיר אנגעהויבן דעם ציוניסטישן פארטיי־אישן קאמף. אין 1926 האט אין סואוואלק עקסיסטירט אַ שטארקער „החלוץ", וואס אייגער פון זיינע פירערס איז דעמאלט געווען פנחס קאזלאווסקי, דער היינטיקער האנדלס־מיניסטער פון לח״י (לוחמי חרות ישראל). שטעהן איז צוריקגעקומען פון רוסלאנד אין 1922 און האט ניט גע־ווואוסט קיין יידישן אות. אין אונדזער גימנאזיע האט ער אנגעהויבן לערנען עברית און פון זיינע חברים־גימנא־זיסטן—דעם אלף־בית פון ציוניזם. ער האט ארויסגעווייזן גרויסע פעאיקייטן אין שפראכן, דראמאטיזאציע און דער עיקר אין פירערשאפט און ארגאניזאציע. אין 1926 זיינען די העכערע קלאסן פון אינדזער גימנאזיע זיך צעפאלן, ווייל די פוילישע רעגירונג האט אפגעשטעלט די מלוכה־סובסידיע. דעמאלט איז אברהם שטערן (מיט מנחם ראַ־בינזאן) אוועקגעפארן לערנען אין דער גימנסיה עברית פון ירושלים. שטערן האט שפעטער עטלעכע מאל באזוכט פוילן, אראפקומענדיק, נאטירלעך, אויך צו זיינע עלטערן אין סואוואלק. נאר געציילטע פון אונדז, זיינע יוגנט־חברים, האבן געוואוסט, אז ער איז אייגנער פון די פירערס פון „ארגון צבאי לאומי". אפילו זיינע עלטערן האבן ניט געהאט קיין גרויסע השגה פון דעם. שוין אַ סך יארן שפעטער, אין 1939, ווען איך און אברהם שטערנס על־טערן האבן זיך געטראפן ווי פליטים אין קאונע, האבן זיי נאך וויניק געוואוסט וועגן דער ראל, וואס זייער זון שפילט אין קאמף פאר אַ יידישער מלוכה אין ארץ ישראל.

אין גימנאזיע האבן מיר געשאפן קרייזלעך „רק עברית" אדער „דוברי עברית" און אין משך פון מאנאטן ניט געערעדט קיין אנדער שפראך אויסער העברעאיש. דארטן האבן מיר אנגעהויבן דעם ציוניסטישן פארטיי־אישן קאמף. אין 1926 האט אין סואוואלק עקסיסטירט אַ שטארקער „החלוץ", וואס אייגער פון זיינע פירערס איז דעמאלט געווען פנחס קאזלאווסקי, דער היינטיקער

ארקעסטער פון סואוואלקער גימנאזיע

ערשטע ריי, פון אונטן, פון רעכטס צו לינקס: הערצל צאפאוואט, ר. ביאלאגורסקי, לייזער שערעשעווסקי.
צווייטע ריי: בערל שיפלישקאווסקי, א. בערמאן, דירעקטאר עפראן, מוזיק־לערער א. גוטמאן, א. רובינשטיין, י. סאלניצקי.
דריטע ריי: יששכר סאלאוויטשיק, דניאל עפראן, בערמאן, אומבאקאנט.
פערטע ריי: יצחק בראון, פאדלאסקי, אומבאקאנט, ישעיה קראוטשינסקי.

האנדלס־מיניסטער פון ישראל פנחס ספיר. אין הויז פון זיין פאטער, אַ למדן אין משכיל, פלעגן מיר פירן הייסע דיסקוסיעס וועגן ציוניזם, סאציאליזם און דער צוקונפט פון יידישן פאלק. אין דעם זעלביקן יאר האבן מיר גע־שאפן אין סואוואלק דעם „החלוץ המרכזי", וואס האט געזאלט זיין אַן אלגעמיין־ציוניסטישע יוגנט־ארגאניזאציע און קעגן־געוויכט צום „החלוץ". פון אט דער גרופע האבן זיך שפעטער אויסגעקריטאליזירט די רעוויזיאניסטישע ארגאניזאציע און „ביתר" פון סואוואלק.

דער „ביתר" און די רעוויזיאניסטישע פארטיי זיינען געווען פון די אקטיוועסטע יידישע ארגאניזאציעס אין שטאט, באזונדערס אין די לעצטע צוויי יאר פון פארן חורבן, ווען אין דער אנפירונג פון דער קהילה־פארוואל־טונג האבן זיך געפונען די רעוויזיאניסטן קוסנערזשיצקי און מילער. די רעוויזיאניסטן האבן אויך אנגעפירט מיט דער „תרבות"־שול און מיט דער העברעאישער ביב־ליאטעק, וואס האט פארמאגט איבער 5000 ביכער.

דעם 14טן מיי 1939 זיינען פארגעקומען וואלן צו

דעם סואוואלקער שטאטראט. דער „דעמאקראטישער בלאק", וואס האט אריינגענומען אלע ציוניסטישע גרופירונגען, אויסער רעוויזיאניסטן, האט אויסגעקליבן דריי ראטמענער: ד"ר ל. וויסמאן, יאסל אדעלסאן און משה גאלדבערג, די רעוויזיאניסטן—צוויי ראטמענער: שמואל דוד בערנשטיין און שאפירא. אבער שוין אויף דער ערשטער זיצונג פון נייי־אויסגעקליבענעם שטאטראט האבן מיר געהאט איין יידישן קלוב פון ראטמענער, וואס איז פארשטענדליך אין קאמף פאר יידישע רעכט, ווי אין דער פראגע פון אריבערטראגן דעם מארק, וועגן באגרענצן די שחיטה־מעגלעכקייטן וכדומה. איך מוז דערביי באמערקן, אז די מערהייט פוילישע ראטמענער און רעגירונגס־באאמטע אין סואוואלק האבן ארויסגעוויזן פאר־שטענדניש פאר די יידישע באדערפענישן. בכלל זיינען די באציאונגען צווישן דער יידישער און פוילישער באפעלקערונג אין סואוואלק ניט געווען אזוי שלעכט ווי אין אנדערע שטעט.

אויסער די פאליטישע פארטייען האבן מיר געהאט

סואוואלקער וואקזאל, קבלת־פנים פאר סענאטאר פון פוילישן סענאט הרב קאוואלסקי

צוזאמען מיט די נכבדים פון שטאט: הרב ר' בנימין מאגענגא דער דיין, ר' אליהו ראזנטאל, ר' חיים מענדל פרידמאן, ר' יוחנן בירגער, ר' בערל זעליגזאן, ר' אלטר גוביאנסקי, הרב אסטרינסקי, מאצמאן און אנדערע.

א זייער גוט־ארגאניזירטן האנטווערקער־פארבאנד, וואס איז א סך יארן אנגעפירט געווארן דורך יאסל אדעלסאן און קלמן מיכנאווסקי—צוויי פראקטישע און פיקחות'דיקע יידן.

די סוחרים האבן געהאט זייער אייגענעם פארבאנד, אנגעפירט דורך שלמה האלענדערסקי, קלמן סעגעלמאן און אנדערע. דער סוחרים־פארבאנד האט געהאט אן אייגענעם קלוב, וואו מען האט ניט נאר געשפילט אין קארטן, נאר מען האט אויך דארטן אויסגעהאלטן די בעסטע און גרעסטע ביבליאטעק אין שטאט מיט די נייסטע יידישע, פוילישע און רוסישע ביכער.

בראש פון „לינת־הצדק" און „ביקור־חולים" איז יארן לאנג געשטאנען מאטע וויינסבערג—א ייד א תקיף, וואס האט אבער אפגעגעבן א סך צייט און טירחה פאר די דאזיקע מוסדות.

דער שטאלץ פון די סואוואלקער וואויילטעטיקע אנ־שטאלטן איז געווען דער יידישער שפיטאל, וואס יידן האבן אויסגעהאלטן מיט זייערע ארעמע גראשנס. ד"ר ל. וויסמאן, ד"ר נ. סטראפאלסקי און אין די לעצטע יארן ד"ר גרובשטיין זיינען געווען ניט נאר גוטע דאק־טוירים, נאר אויך פארדינסטפולע געזעלשאפטלעכע עסקנים.

סואוואלק האט אויך פארמאגט א „ברית־החיל"—א רעוויזיאניסטישער פארבאנד פון געווזענע סאלדאטן אין דער פוילישער ארמיי, מיט הונדערטער מיטגלידער.

געווען אויך אין סואוואלק צווי ארטיסטישע גרופעס —„די דראמאטישע געזעלשאפט" און „דער דראמאטישער ווינקל". „די דראמאטישע געזעלשאפט" האט געהאט א שיינעם כאר, אנגעפירט פון די בלאכאראוויטשעס (פינף פון איין משפחה האבן אדער געזונגען אדער דיריגירט) און אויך א סימפאנישן ארקעסטער, אנגעפירט פון אינ־זשינער טראצקי און אלטער גוטמאן.

אט די אלע מוסדות און ארגאניזאציעס האבן געארבעט מיט געוויסן אין אחריות אין זיך אליין

אויסגעהאַלטן. יעדע אָרגאַניזאַציע האָט געהאַט אירע עסקנים, וועלכע האָבן געפילט, אַז זיי טוען אַ הייליקע אַרבעט — און אויף דעם דאַרף מען ניט קיין רעש און „פּובליסיטי". און ווען אַ רעדנער איז געקומען אין שטאָט, האָט מען ניט געדאַרפט פּויקן און קלאַפּן — דער עולם איז אַליין געלאָפן

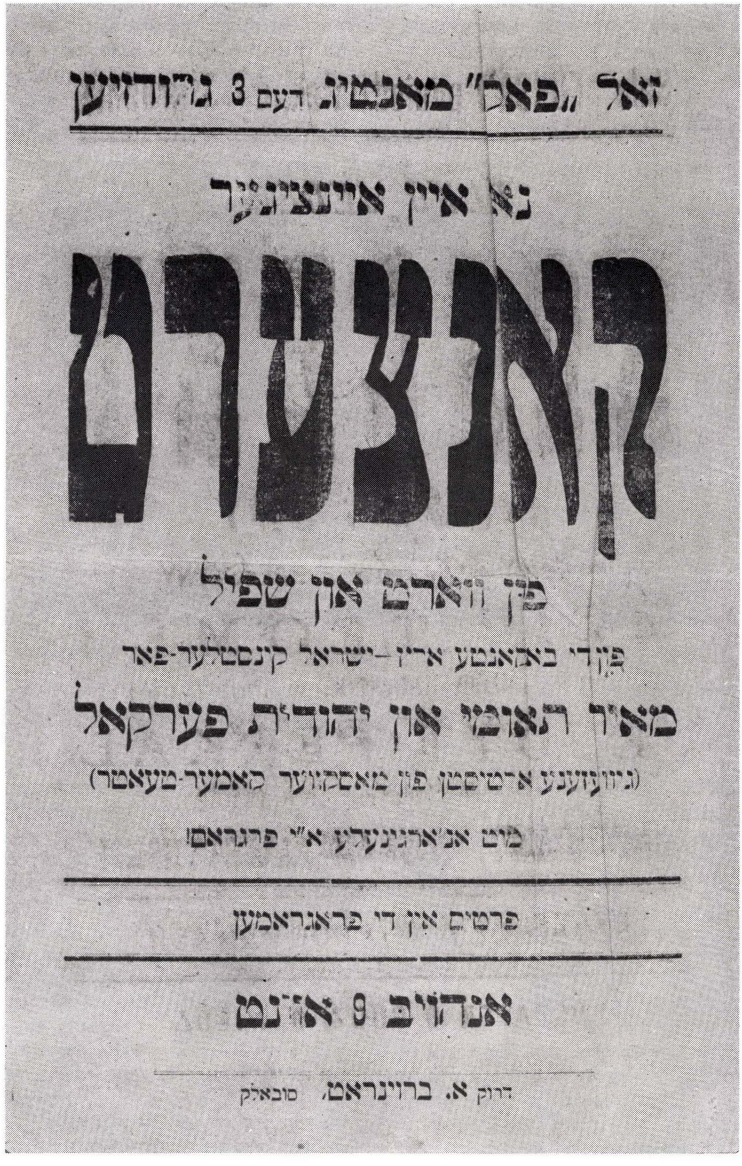

זאל „פאק" מאנטיג דעם 3 גרודזיען

נא איין איינציגער

קאנצערט

פון ווארט און שפיל

פון די באקאנטע אריז-ישראל קינסטלער-פאר

מאיר תאומי און יהודית פערקאל

(גיוועזענע ארטיסטן פון מאסקווער קאמער-טעאטר)

מיט אנ'ארגינעלע א"י פרגראם!

פרטים אין די פראגראמען

אנהויב 9 אזונט

דרוק א. ברוינראט, סובאלק

הערן אַ ניי ווּאַרט. אַ פּראָטעסט־פּאַרזאַמלונג פון סוא־ווּאַלקער יידן אויפן שולהויף—אין קינד אין קייט ענט־פערן דעם רוף. ניט נייטיק קיין אַרטיסטן און קיין „ענ־טערטיינערס"—מען קומט הערן די אייגענע פירערס: דעם רב ר׳ דוד ליפשיץ, באַליבט און געאַכט ביי יעדן אין שטאָט, ד״ר ווייסמאן, ד״ר סטאראפּאָלסקי—יעדער איינער רעדט מאַמע־לשון, יעדער איינער מיט אַ מאמר חז״ל אַדער אַ פסוק. און אַז דער מיטינג איז געענדיקט, לויפט מען ניט אַהיים, נאָר מען שטייט נאָך שעה׳ן און מען דיסקוטירט די רעדעס.

ווי ביטער איז צו טראַכטן, אַז דאָס אַלץ איז שוין אַ פאַרשניטענע וועלט און אַז דער רוצח האָט צעשטערט יעדן זכרון פון אונדזער הייליקער סיוואַלקער קהילה.

א. מ. אלטשולער

אין די יאָרן פון ערשטן וועלטקריג *)

אין אייר תרע״ד איז פּאַרגעקומען אַ גרויסע אסיפה וועגן דער רבנות, וואָס איז געבליבן ליידיק נאָך דער פטירה פון ר׳ משה בצלאל לוריא זצ״ל. פאַר קאַנדידאַטן זיינען באטראכט געוואָרן: דער ווילנער שטאָט־מגיד און די רבנים פון טאווריק, פאנעווועזש, ווילקאמיר, קנישין, סאקאלקע, נאוואַרעדעק, ברסטאוויץ און פלונגיאן. אין סיוון האָט מען געמאַכט אַ כתב־רבנות פאַר הרב ר׳ חיים העלער, אָבער קורץ נאָך דעם איז אויסגעבראָכן די וועלט־מלחמה און עס איז אַלץ בטל געוואָרן.

אין אב איז פראקלאמירט געוואָרן אַן אַלגעמיינע מאָבילייזאַציע. אין שטאָט איז געוואָרן אַ גרויסע מהומה. די בענק האָבן אויפגעהערט אויסצאָלן געלט. די עסן־וואַרג־פּריזן זיינען גלייך געשטיגן. מען האָט אויפגעהערט צו געבן אויף באַרג און דער, וואָס האָט ניט געהאט קיין מזומן געלט, האָט פשוט ניט געהאט וואָס צו עסן.

מען האָט גלייך אָנגעהויבן אַרויספירן פון שטאָט אַלע רעגירונגס־מוסדות. עס זיינען פארמאַכט געוואָרן די געריכטן. די שטאָט איז געשטעלט געוואָרן אונטער באַלאַגערונגס־צושטאַנד. מען האָט ניט געטארט אַרויסגיין פון הויז פון נאָך זעקס אין אָוונט. די הויז־אייגנטימערס האָבן באַקומען באַפעלן צו מאַכן טויערן צו די הויפן און אַוועקשטעלן לעבן זיי נאַכטוועכטערס, ווי אויך גלייך צו באַצאָלן אַלע מלוכה־שטייערן.

אין שטאָט אַריין שטראָמען צענדליקער טויזנטער מיליטער־לייט, צווישן זיי אַ סך טויטע און פאַרוואונדעטע. הונדערטער פאַמיליעס פון די ארומיקע שטעטלעך קומען צולויפן אין שטאָט, אַ סך משפחות, ווידער, אָנטלויפן פון שטאָט טיפער אין דער מדינה. די שרעק ווערט פון טאָג גרעסער.

פרייטיק פרשה עקב האָט דער שטאָט־קאָמענדאַנט באַפוילן, אַז אַלע קראָמען זאָלן זיין אָפן אום שבת, אָבער נאָך אַן אינטערוועניע פון אַ יידישער דעלעגאַציע, אין וועלכער עס זיינען געווען ר׳ אליהו ראָזנטאָל און מיין זון שלמה, איז די גזירה בטל געוואָרן.

שבת פאַר נאַכט איז אָנגעקומען אין שטאָט אַ נייער מיליטער־אָפּטייל, אין וועלכן עס האָבן זיך געפונען אַ סך יידישע סאָלדאַטן, אויסגעמאַטערטע און הונגעריקע. זיי זיינען וואָרעם אויפגענומען געוואָרן דורך די סוא־וואַלקער יידן און מען האָט זיי געגעבן עסן און טרינקען.

מיטוואָך, חודש אלול, איז מיר אָנגעקומען די טרויר־עריקע ידיעה, אַז מיט אַ טאָג פריער איז נפטר געוואָרן אין ווילנע מיין טייערער פרייַנד און גרויסער עסקן ר׳ זלמן ראָזנטאל. ער איז אהין אַנטלאָפן צוליב דער מלחמה. תנצב״ה.

פרייטיק, נייַנצן טעג אין אלול, האָבן זיך פאַרשפּרייט קלאַנגען, אַז די רוסן טרעטן אָפּ. עס איז געוואָרן אַ בהלה אין אַ סך מענטשן האָבן אָנגעהויבן אנטלויפן פון שטאָט. שבת איינס ביי טאָג האָבן די פאַליצייַ און אַלע שטאָט־אָנגעשטעלטע פארלאזן די שטאָט. האַלב פיר איז אריין די דייטשע ארמיי. די סאלדאטן זיינען געווען פריינדלעך און דער עולם האָט זיך אַ ביסל בארואיקט. זונטיק איז אויפן באפעל פון דייטשן קאָמענדאַנט געשאָפן געוואָרן אַ נייער מאַגיסטראָט מיט דער באַטיילקונג פון צוויי יידן.

תרע״ה—1915

דער שטאָט־קאָמענדאַנט האָט ארויסגעגעבן אַ באַפעל, אַז די קראָמען זאָלן זיין אָפן ראש־השנה, ס׳רוב קרעמערס האָבן ניט געפּענט די געשעפטן. כדי די הייזער זאָלן ניט בלייבן אַליין, האָט מען אָפּגעמאַכט, אַז די פרויען זאָלן ניט קומען צום דאַוונען אין די שול. די תפילות האָט מען געענדיקט האַלב עלף אין דער פרי. נאָך האַלבן טאָג האָט מען געמוזט עפענען די קראמען.

*) פראגמענטן פון זיין „ספר הזכרונות", זע זייט 279.

מערקבלאט.

אויסצוג פון דער פאראר דענונג פון אבער בעפעהלסהאבער אסט פון 30 אקטאבער 1916 וועגען דער רעגולירונג פון דעם גרונטבוך־ און היפאטעקען־ענין אין יענע טיילען פון פערוואלטונג־ראיאן אב אסט, וואס האבען געהערט צו די געוועזענע סובאלקער גובערניע.

1. פאר יענע טיילען פון פערוואלטונג־ראיאן אבער אסט, וואס האבען ביז דער בעזעצונג דורך די דייטשען געהערט צו סובאלקער גובערניע, ווערט איינגעארדנעט ביי דעם פרידענסגעריכט אין סובאלק אנ'אלגמיינע גרונטבוך־ און היפאטעקען־אמט, וועלכער הויבט אן זיין טעטיגקייט דעם 1־טען יאנואר. 1916.

2. אלע שתדלנות און בקשות צום גרונט־ און היפאטעקען־בוך און אויך אלע דאקומענטען, פון וועלכע מען דארף אריינטראגען אין גרונט־ און היפאטעקען־בוך, מוזען זיין געשריבען אין דער דייטשער שפראך אדער מען מוז זיי צושטעלען אין איינעם מיט א דייטשע איבערזעצונג, וועלכער איז בעשטעטיגט פון א געריכטליך פארשוואר ענעם דאלמעטשער.

3. מיט אנקלאגעס אויף די החלטות פון דעם גרונטבוך־ און היפאטעקן־אמט איז סובאלק דארף מען זיך ווענדען צום בעצירקסגעריכט אין סובאלק. די אנקלאגע דארף מען מאכען ביי דעם פרידענסגעריכט אדער ביי דעם בעצירקסגעריכט אין סיבאלק שריפטליך דורך אנ'ערקלערונג צום פראטאקאל פון דעם געריכטשרייבער.

הויפטקווארטיר אסט, דעם 5 נאוועמבער 1916

פון אבערבעפעלסהאבער אסט

דער אבערקווארטיערמייעטער

(גע'חתמ'עט) **פ. אייזענהארט.**

פרייטיק זיינען אויסגעקלעפט געווארן מודעות אויף די גאַסן, אז אלע שטאָט־אינוואוינערס מוזן אריינטראָגן א ספּעציעלן אָפּצאָל פון 3,000 רובל מיט א צוגאָב פון 500 רובל באָזונדער אויף די יידן.

יום־כיפור האָט מען אויך געמוזט האַלטן אָפן די געשעפטן. יום־כיפור ביי טאָג האָט מען געהערט, אז די דייטשן זיינען אָפּגעשטויסן געווארן פון גראדנע און אז זיי טרעטן אָפּ אויפן גאַנצן פראָנט. שבת פיר ביי טאָג האָט זיך דערהערט א שרעקלעכער אויפרייס און עס איז אויסגעבראָכן א גרויסע שריפה אין יידישן צענטער, וואָס האָט גיך ארומגענומען א טייל פון שטאָט. אין דער זעלביקער צייט האָבן די דייטשן אָנגעהויבן פאַרלאָזן די שטאָט.

שבת אָוונט זיינען רוסישע סאָלדאָטן שוין געווען אין שטאָט. זיי האָבן באַלאָגערט די קראָמען און געפּאַדערט שפּייז, מלבושים און שיך, — אָלץ זאכן, אין וועלכע עס איז געווען א גרויסער מאַנגל. ניט געפּינענדיק די געפּאַדערטע זאכן אין די קראָמען, האָבן די זעלנערס געוואלט און אַנגישטערט אין פריוואָטע הייזער און אין קעלערן, און דאָס האָט אריסגערופן א טומל אין שטאָט.

זונטיק פרי זיינען שוין געווען א סך צעראַבירטע קראָמען און עס זיינען אויך פאַרגעקומען געוואַלדטאַטן און רויבעריייען. פינצטערע עלעמענטן פון די פאַליאקן האָבן נאָך אונטערגעהעצט די סאָלדאָטן קעגן די יידן. סוכות האָט מען געמוזט דאָונען ביחידות, ווייל די שול און בית־מדרש זיינען געווען באַלאָגערט מיט מחנות סאָלדאָטן און מען האָט מורא געהאַט צו גיין אַהין.

די רויבעריייען זיינען אַזוי אָנגעגאַנגען אין שטאָט, ביז עס איז באַשטימט געווארן א נייער בירגערמייסטער, וועלכער האָט אָנגענומען שטרענגע מיטלען זיי אָפּצושטעלן. די יידן האָבן פרייער אָפּגעאָטעמט, און ווי א צייכן פון דאַנק זיינען זיי ארויס זאַמלען בעסערע שפּייז און זיסוואָרג פאַר די פאַרוואונדעטע סאָלדאָטן. די שיסערייען האָבן זיך נאָך געהערט פון אַלע זייטן. אַרמיי־פאַטרולן האָבן געהיט די גאַסן.

די ערשטע נאַכט סוכות זיינען אויסגעבראָכן גרויסע שריפות, איינע אין מיטן שטאָט אין איינע אויסער דער שטאָט. דורך אַלע טעג פון יום־טוב האָבן זיך געהערט שיסעריייען. אָפּטיילן זעלנערס פלעגן קומען און אַוועקגיין. די קראָמען זיינען חול־המועד געווען אָפן. די סאָלדאָטן האָבן געקויפט וואָס נאָר זיי האָבן באָקומען און געצאָלט גוטע פרייזן. א סך אַנטלאָפענע זיינען צוריקגעקומען אין שטאָט, וואו עס איז געווען א גרויסער מאַנגל אין שפּייז. ברויט האָט מען באָקומען מיט שוועריקייטן. צוקער, פוטער און אייער האָט מען אין גאַנצן ניט געקענט קריגן.

אין חשוון האָבן א סך יידישע פאַמיליעס פאַרלאָזן די שטאָט, ווייל די הארמאטן האָבן געדונערט טאָג און נאַכט פון די פראָנט־פאַזיציעס, וואָס זיינען געווען א פינף קילאָמעטער פון שטאָט. סוף שבט האָט די דייטשע אַרמיי זיך ווידער דערנענטערט צו דער שטאָט. אין דער לעצטער מינוט האָב איך מיט מיין פאַמיליע געקאָפט א באַן, וואָס איז געגאַנגען אויף אראָן־גראדנע. פון דאָרטן זיינען מיר געפאָרן צו ווילנע־מינסק, וואו מיר זיינען פאַרבליבן ביזן סוף פון דער מלחמה.

פאָגראָם אין סאוואַלק אין 1914

פון דער בונדישער בראָשור „דאָקלאָד פּאָ יעווריים־קאָמו וואָפראָסו", יאָנואַר, 1916, א ביסל געקירצט.

ניט געקוקט אויף דעם, וואָס סוף אויגוסט (1914), ד"ה האָרט פאַרן אַריינגיין פון די דייטשן קיין סואוואַלק, האָט די רוסישע מיליטערישע מאַכט פאַרזיכערט, אז דער שונא איז נאָך ווייט פון שטאָט און וועט אזוי גיך ניט קומען, איז א דריי פערטל פון די שטאָט־אינוואוינערס זיך צעלאָפן פון שרעק, וואָס עס האָבן אַרויס־גערופן די ידיעות וועגן דער שלעכטער באַציאונג פון די דייטשן צו דער ציווילער באָפעלקערונג. געבליבן זיינען נאָר די יענקע, וואָס האָבן צוליב אזא אָדער אַנדער סיבה ניט געהאָט די מעגלעכקייט אַרויסצופאָרן.

יידן האָבן פאַרלאָזן די שטאָט אין מאַסן. דאָס דער־

דער מלחמה. די פיינטשאַפט פון די פּאָליאַקן צו די יידן האָט זיך אָפט אַרויסגעוויזן אין קלייניקייטן, אָבער האָט ניט פאָרויסגעזאָגט קיין גוטס. ביי דעם שטאָטישן שפּי־טאָל, וואָס איז אין אַ גרויסער מאָס אויסגעבויט געוואָרן דורך יידיש געלט, האָבן געאַרבעט נאָר אַזעלכע קראַנקנ־שוועסטערס, וועלכע זיינען דורכגעגאַנגען די ספּעציעלע שול ביים שפּיטאָל. בראש פון אָט דער שול איז גע־שטאַנען די אייבער־שוועסטער קראַסאָווסקאַיאַ, וועלכע האָט, מיט דער הילף פון השפּעה׳דיקע פּערזענלעכקייטן, ניט אָנגענומען אין דער שול קיין יידישע קראַנקנשוועס־טערס, אפילו ווען זיי האָבן געהאַט העכערע מעדיצינישע בילדונג. נאָר אַ דאַנק דער פאָדערונג פון דעם אָרטיקן יידישן דאָקטאָר, וועלכער איז געווען אַ מיטאַרבעטער אין שפּיטאָל־קאָמיטעט, זיינען אָנגענומען געוואָרן זעקס יידישע פרויען אין דער שול.

אין די אומרואיקע טעג נאָכן אויסבראך פון (ערשטן) וועלטקריג איז לויט דער איניציאַטיוו פון די פּאָליאַקן גערופן געוואָרן אַן אַלגעמיינע פאַרזאַמלונג מיטן ציל צו גרינדן אַ שטאָטישן בירגער־קאָמיטעט. קיין יידן זיינען צו דער פאַרזאַמלונג ניט איינגעלאַדן געוואָרן. אין קאָ־מיטעט איז נאָמינירט געוואָרן איין ייד אָן זיין וויסן. דער פאַקט, וואָס יידן זיינען כמעט ניט פאַרטראָטן אין דער אָנפירונג פון קאָמיטעט—כאָטש דאָס האָט זיי ניט באַפרייט, נאַטירלעך, פון די אַלע התחייבות׳ן, וואָס זיינען געווען פאַרבונדן מיט זיין אַרבעט—האָט געקענט שאַפן ביי דער רוסישער מאַכט דעם איינדרוק, אַז די יידן אינטערעסירן זיך ניט מיט דעם וואוילשטאַנד פון שטאָט און העלפן ניט דער ציווילער און מיליטערישער מאַכט. פון דעם איז ניט שווער געווען צו מאַכן דעם אויספיר, אַז די יידן ווילן ניט קיין נצחון פון די רוסן און האָפן, אַז די דייטשן וועלן מנצח זיין. ביי אַזעלכע באַדינגונגען האָט יעדער טריט פון אַ יידן געקענט פאַלש אויסגע־טייטשט ווערן און פירן צו זייער ערנסטע רעזולטאַטן.

עטלעכע פאַקטן כאַראַקטעריזירן די באַציאונג פון די פּאָליאַקן צו די יידן אין די ערשטע וואָכן פון קריג.

ווען די רוסישע אַרמיי איז געגאַנגען פאָרויס צו קיניגסבערג און עס איז נאָך ניט געווען קיין געפאַר, אַז די דייטשן וועלן פאַרנעמען סואוואלק—האָט אַן אָרטיקער פּוילישער פאַבריקאַנט געפרעגט דעם יידישן פּראָוויזאָר ערדרייך פאַר די אויגן פון אַ גרויסן עולם: —וואָס, איר וועט זיך אויך באַטייליקן אין דער דעפּו־טאַציע צו קייזער ווילהעלם?

דער אַלטער פרענקל, וועמען די שכנים האָבן אויפ־געהערט צו צאָלן דירה־געלט, האָט געבעטן זיין זון, וועלכער איז געווען אַ דאָקטאָר אין טאָמסק, צו שיקן אים געלט אויף צו לעבן. דער סואוואלקער מיליטערישער צענזאָר דאניעצקי האָט פרענקלען אַרויסגערופן צו זיך, האָט אים לאַנג אויסגעפרעגט צו וואָס ער דאַרף דאָס געלט און צי קלייבט ער זיך ניט עס איבערצושיקן צו די דייטשן...

די דייטשן זיינען אַריין קיין סואוואַלק דעם 30סטן אויגוסט און אַרויס צוריק אין דער נאַכט פון 20סטן סעפּטעמבער. די רוסישע אַרמיי־טיילן האָבן אָנגעהויבן אַריינמאַרשירן אין שטאָט שבת, דעם 20סטן סעפּטעמ־בער, 11 אַ זייגער אין דער פרי.

גלייך פון דער ערשטער באַגעגעניש מיט די צוריק־געקומענע רוסישע סאָלדאַטן האָבן די פּאָליאַקן אָנגע־הויבן פירן צווישן זיי אַ שטאַרקע העצע קעגן יידן. די סאָלדאַטן, אויסגעהונגערטע פון פראָנט, האָבן זיך גלייך געוואָרפן אויף די יידישע קראָמען. זיי זיינען נאָך מער געוואָרן צעיושעט, ווען זיי האָבן געפונען די קראָמען געשלאָסן, ווייל דאָס איז געווען שבת. די יידן האָבן שפּעטער געעפנט אַלע געשעפטן, אָבער עס האָט סיי ווי ניט געהאָלפן, ווייל קיין שפּייז פאַר אַ גאַנצער אַרמיי איז ממילא ניט געווען אין זיי.

די אַגיטאַציע אין דער אַרמיי האָט אָנגענומען אַזעלכע פאָרמען, אַז אויפן צווייטן טאָג האָט איינער פון די אָרטי־קע גלחים געפונען פאַר נייטיק אַרויסצוטרעטן אין קלויס־טער מיט אַ רוף צום עולם אָפּצושטעלן די העצע.

דער פּאָגראָם האָט געדויערט דעם גאַנצן שבת׳־דיקן טאָג. וויפל די חשוב׳סטע יידן פון שטאָט האָבן זיך ניט משתדל געווען, אַז די מאַכט זאָל העלפן אָפּ־שטעלן דעם פּאָגראָם, האָט גאָרניט געהאָלפן. ווען אַ ייד האָט זיך געווענדט צו אַ פאַרבייגייענדיקן אָפיציער נאָך הילף, האָט יענער אים געענטפערט: גיי צו די דייטשן. זונטיק האָט דער גענעראַל מישצענקא אויפגענומען אַ דעלעגאַציע פון אָרטיקע דייטשן און פּאָליאַקן, אָבער דעם רב האָט ער ניט אויפגענומען.

מאָנטיק אין דער פרי זיינען גאַנץ אומדערוואַרט אַרעסטירט געוואָרן ביידע רבנים (מסתמא די מורי־הוראה ר׳ משה אלטמאן און ר׳ בנימין מגנצא—איבער־זעצער). גענעראַל מישצענקא האָט די יידישע דעפּוטאַציע וועגן דעם ניט געוואָלט אויסהערן. ער האָט זיי נאָר געמאָלדן, אַז די יידן פירן זיך ניט אויף פּאַטריאָטיש און ווי אַ ראיה דערצו האָט ער זיי אָנגעוויזן אויף די ווייטערדיקע פאַקטן:

1. די פּויערים פון דאָרף טארטאק האָבן געזען, ווי אַ ייד אויף אַ ווייס פערד איז אַרומגעריטן צווישן די רוסיש־דייטשע פראָנטליניעס און האָט אָנגעוויזן די דייטשן, וואו עס געפינען זיך די רוסישע סאָלדאַטן.

2. די יידן צערייסן די רוסישע טעלעפאָנען (ווי עס איז שפּעטער אויפגעקלערט געוואָרן, האָבן די רוסן חושד געווען אַ יידן, וואָס אויף זיין הויז האָבן זיי איינגעריכט טעלעפאָן־דראָטן, ווען ער איז גאָר אין שטוב ניט געווען —אַז ער איז אַ שפּיאָן און האָט געוואָלט שעדיקן דעם טעלעפאָן. דעם יידן האָט מען באַלד דערשאָסן).

3. די יידן האָבן גאָרניט געוואָלט פאַרקויפן צו די רוסישע סאָלדאַטן, אָבער די דייטשן האָבן זיי שיין אויפ־גענומען און געבאַקן פאַר זיי ברויט.

4. די יידן ווייסן וועגן דער צאָל פון די דייטשע סאָלדאַטן און וואו זיי געפינען זיך, דאָך האָבן זיי דעם רוסישן שטאַב ניט געגעבן צו וויסן וועגן דעם.

די רבנים האָט מען פונדעסטוועגן באַפרייט.

*

ווען די דייטשן זיינען נאָך געווען אין שטאָט, האָבן זיך שוין אַרומגעטראָגן קלאַנגען, אַז די רוסישע סאָל־דאַטן אַרום סואוואלק האָבן געסטראַשעט זיך אָפּצו־רעכענען מיט די יידן. אַזעלכע סטראַשונקעס האָט מען אויך געהערט פון די אָרטיקע פּאָליאַקן. דער דירעקטאָר פון „פּאָטרעביטעלסקע אָבשצעסטוואָ" און בוכהאַלטאָר פון דער „קאַזנאַטשייסטוואָ" מאציעווסקי האָט געסטראַשעט: מיר וועלן זיך אָן אייך, זשידעס, נוקם זיין. ווען איינער פון די צוהערערס האָט אים געפרעגט, צי ער אַליין וועט זיך באַטייליקן אין אַ פּאָגראָם אויף יידן, האָט ער גע־ענטפערט: אויב ניט איך אַליין, וועלן עס אַנדערע טאָן. איך וועל שוין זאָרגן דערפאַר.

דעם 20סטן סעפּטעמבער, ווען די ערשטע רוסישע אַרמיי־אָפּטיילן זיינען אַריין אין שטאָט, זיינען אַ סך יידן אַרויס אויף גראָדנער גאַס זיי צו באַגריסן. די יידן האָבן געגעבן די רוסישע סאָלדאַטן ברויט, הערינג און ציגאַרעטן אָן געלט. די קאָזאַקן, וועלכע זיינען אַריין די ערשטע, האָבן באַדאַנקט און דאָך צוגעגעבן: „מיר ווייסן וועגן אייך", „מיר וועלן אַלע יידן אויסקוילענען, אויב עס וועט ניט זיין קיין ברויט". גלייך האָבן פינ־צטערע עלעמענטן פון די פּאָליאַקן אַרומעגרינגלט די סאָלדאַטן און געהעצט קעגן די יידן. די סאָלדאַטן, אין באַגלייטונג פון פּוילישע שקצים און פרויען פון לייכטער אויפפירונג, האָבן זיך אַרויסגעלאָזן איבער דער שטאָט צו שלאָגן יידן. אַ יידישן מאַנופאַקטור־סוחר ש. פ. האָט מען צעשלאָגן דערפאַר, ווייל ער האָט ניט געוואָלט פאַרקויפן קיין טאַבאַק צו די סאָלדאַטן. אַ צווייטן יידן האָט מען שטאַרק צעשלאָגן דערפאַר, ווייל ער האָט ניט געהאַט אין זיין קראָם קיין צוקער און קאָנפעקטן. אַזעלכע פאַלן זיינען געווען אַ סך אין שטאָט. ברויט האָט מען פאַרקויפט אין אַלע בעקערייען פון שטאָט. דאָס ברויט האָט מען געבאַקן אפילו אום שבת, ווייל די רבנים האָבן אַרויסגעגעבן אַ היתר, אַז פאַר די רוסישע סאָל־דאַטן מעג מען שבת באַקן ברויט.

אין דער נאַכט פון 20סטן אויפן 21סטן סעפּטעמ־בער זיינען פאָרגעקומען אַנטי־יידישע אומרוען אין פאַר־שיידענע טיילן פון שטאָט. מען האָט געראַבירט קראָמען און אויך פּריוואַטע דירות. איך וועל דאָ אָנגעבן עטלעכע פאַקטן, וואָס איך האָב אַליין געהערט פון די געליטענע:

1. אין בוראקס שפּייזקראָם אויפן מאַרקפּלאַץ האָבן סאָלדאַטן און ציווילע מענטשן אויסגעבראָכן די טיר און אויסגעראַבירט. זיי האָבן זיך אַריינגעריסן אויך אין דער דירה. איין קינד איז פאַרפאַלן געוואָרן. די סאָלדאַטן זיינען פאַרהאַלטן געוואָרן דורך די פּאַטרולן. ווען איך בין אַרויס אין גאַס, האָט מיך דער פּאַטרולירנדיקער אָפיציער באַרואיקט, אַז מען האָט נאָר אויסגעליידיקט אַ „זשידאָווסקען מאַגאַזין" און געקוילעט אַ יידיש יינגעלע. דאָס קינד האָט זיך שפּעטער אָפּגעזוכט.

2. ביי פרידן האָט מען אויפגעבראָכן די קראָם אויף באַזאַרנע גאַס. ווען ער האָט געבעטן אַ פּאַטרולירנדיקן אָפיציער צו שטעלן אַ שמירה ביי זיין קראָם, האָט יענער געענטפערט, אַז ער מישט זיך ניט אין דעם.

3. סאָלדאַטן האָבן אויסגעראַבירט גאָלדבערגס קראָם. גאָלדבערגן האָבן זיי שטאַרק צעשלאָגן און זיין ווייב האָבן זיי געשלעפּט פאַר די האָר פון קאָפּ.

4. ביי זעוון האָבן קאָזאַקן מיט רעוואָלווערן אין די הענט צוגענומען 200 מאַרק און 500 רובל מיט אַ גאָל־דענעם זייגער. אַ גאַנצע נאַכט האָבן זיי געבושעוועט אין זיין דירה.

5. דער זעלביקער זעוו האָט אַראָפּגענומען דאָס היטל פאַר אַ דורכגייענדיקן אָפיציער. ווי אַן ענטפער אויף דער באַגריסונג האָט אים דער אָפיציער געגעבן אַ פּאַטש און געזאָגט: „דו ביסט דאָך אַ זשיד".

6. די אַלע צעראַבירטע סחורות און זאַכן זיינען איבערגענומען געוואָרן דורך די פּאָליאַקן, וועלכע זיינען אָנגעקומען פון אַלע טיילן שטאָט מיט זעק און קערב. אַנדערע זיינען אפילו געקומען מיט פורן און אַוועק־געפירט דאָס אָנגעראַבירטע האָב און גוטס. דאָס, וואָס זיי האָבן ניט אַוועקגעפירט, האָט מען חרוב געמאַכט. איך האָב אַליין געזען, ווי אויף דער ערד זיינען געלעגן צעטראָטענע ספרים. דער זיידע פון דערמאַנטן פריד, אַ מאַן פון 90 יאָר, האָט זיך זייער צעוויינט, ווען ער האָט געזען די הייליקע ספרים אויף דער ערד. אַ סאָל־דאַט האָט אים דערפאַר געוואָלט דערשטעכן, נאָר אַ צווייטער סאָלדאַט האָט אים אָפּגעהאַלטן.

7. אויפן צווייטן טאָג, אין סאַמע ברען פון פּאָגראָם, האָט אַ פּוילישע פרוי געזאָגט צו די געליטענע יידן: „דאָס איז נאָך גאָרניט, מיר וועלן נאָך זען זשידאָווסקע בלוט".

ערשט אויפן דריטן טאָג איז באַשטימט געוואָרן אַ מיליטערישער פּאָליציי־שעף, וועלכער האָט אָנגענומען שטרענגע מיטלען קעגן ווייטערדיקע אומרוען.

די ערשטע צייט האָט מען גענומען אויף צוואַנגס־אַרבעט נאָר יידן. די סאָלדאַטן פלעגן אָפּשטעלן אין גאַס און פרעגן: אַ ייד אָדער אַ פּאָליאַק? אַ יידן האָט מען געצוואונגען צו גיין אַרבעטן און אַ פּאָליאַק האָט מען באַפרייט. אין עטלעכע טעג אַרום האָט מען שוין גענומען אַלעמען. די יידן האָט מען געגעבן אַזעלכע אַרבעטן, וואָס זאָלן זיי דערנידעריקן. למשל: אַ גרופּע חשוב'ע מיטגלידער פון דער קהילה בראש מיטן גבאי פון גרויסן בית־מדרש, ראָזנטאַל, האָבן געדאַרפט צונעמען די גע'פּגר'טע פערד פון וועג און זיי באַגראָבן. צווישן די, וועלכע זיינען געצוואונגען געוואָרן צו אַרבעטן איז געווען מיראווסקי, ביי וועמען מען האָט דעם זעלביקן טאָג אויס־געראַבירט זיין קראָם און דירה.

עס איז וויכטיק צו באַטאָנען דעם פאַקט, אַז אויסער די קאָזאַקן האָבן אין פּאָגראָם זיך מערסטנס באַטייליקט די סאָלדאַטן פון קאַווקאַזער פּאָלקן, וואָס 65 פּראָצענט פון זיי זיינען געווען פּאָליאַקן.

אליעזר אַראַנאָווסקי

דייטשן אין תלמוד-תורה

(זכרונות פון ערשטן וועלטקריג)

אין ווייסן פאַרצויגן, איינגעקלאַמערט פון קרעפטיקן פראָסט, האָט געפּערלט די שטאָט סואוואַלק.

די שוואַרצע אַנשע, אַ פאַרפרוירענע, איז געלעגן פאַר־גליווערט, געשמידט אין אייזיקע קייטן.

בלויז דער אַספּעקט, אין דער אַרקאַדיע, האָט אונ־טערן גלאָז געלאָזט בליען און וואַקסן בלומען און פלאַנצן.

צוזאַמען מיטן פראָסט האָבן אויך נויט און הונגער געבאַלעבאַטעוועט אין שטאָט.

די דייטשן האָבן ניט געלאָזט אריינפירן קיין תבואה און עסנוואַרג. זיי האָבן אַלץ קאָנפיסקירט.

המן, אַ הויכער, ברייט־פּלייציקער דייטש, איז געווען באַרימט מיטן אונטערזוכן, ביים אריינגאַנג פון שטאָט, די פּויערטעס, צי זיי פירן ניט, אין פאַרבאַהאַלטענע ערטער, קיין פּוטער און קעזלעך.

טייל אַרבעטסלאָזע האָבן זיך דערנערט מיטן פאַר־קויפן ציגאַרעטן צו די דייטשע סאָלדאַטן. פאַר טאָג האָבן שוואַרצע פלעקן באַדעקט דעם ווייסן שניי איבער די גאַסן, — אַ שפּור פון די הונדערטער מענטשן, וואָס זיינען געשטאַנען אַ גאַנצע נאַכט לעבן די בעקערייען אויף צו קריגן קויפן ראזעווען ברויט, געמישט מיט פּלעוועס און געמאָלענע קאַשטאַנעס.

דאָס בייטן זיך פון די רעזשימען, פון צאַר אויפן קייזער, האָט אויפן רעליגיעזן און גייסטיקן לעבן כמעט ווי זיך ניט אָנגעזען. די שולן, בתי־מדרשים און קלויזן זענען געווען פול מיט מתפללים און לערנערס. אין די חדרים און אין תלמוד־תורה האָט מען געלערנט ווי שטענדיק, אויסער די ערשטע וואָכן פון אָקופּאַציע, ווען עס איז געווען אויסנאַם־צושטאַנד, און מען האָט נאָך אַכט אָוונט זיך ניט געטאָרט ווייזן איבער די גאַסן. דאַן האָבן אַלע זיך פאַרמאַכט הינטער די טויערן, פאַררוקט די ריגלען, און די שטאָט האָט אויסגעזען ווי אַן אויס־געליידיקטע פון מענטשן — אַ טויטע שטאָט.

צו יענער צייט האָבן די תלמידים פון דער תלמוד־תורה אין דעם איינשטאָקיקן, ציגלנעם מויער פאַר־קלונגען מיט זייערע געזאַנגען פון אַלע ניין קלאַסן. יעדע כיתה האָט פאַר זיך, מיט אַ באַזונדערן ניגון, אויס־געזונגען אַ פּסוק חומש. און די אַלע פּישטשענדיקע שטימעלעך, ווי פון פייגל, האָבן זיך געקיילערט אין דער לופט און איינגעהילט דעם ארום מיט כוואַליעס פון געזאַנג, וואָס האָט זיך געטראָגן צו די הימלען...

צוליב דעם וואָס עס האָט אויסגעפּעלט געלט אויף צו קויפן האָלץ, האָט מען אָנגעזאָגט יעדן תלמיד, אַז ער זאָל ברענגען איין מאָל אין וואָך אַ פּאָר שייטלעך האָלץ פון שטוב, און פון דעם האָט זיך אָנגעקליבן גענוג האָלץ אויף צו הייצן טעגלעך די אויוונס פון די חדרים.

אין אָוונט האָבן בלויז געלערנט די העכערע כיתות. קיין נאַפט איז ניט געווען, קיין ליכט אויך נישט.

אין „צווייטן", דאָס הייסט אין לעצטן קלאַס פאַר דער ישיבה, האָט געלערנט דער רבי ווייל — אַ דאַרער, אַ גרויער, אַ קליינגעוויקסיקער, מיט אַ קורץ בערדל, מיט אַ פּאָר שוואַרצע, טיפע אויגן, וואָס האָבן אַרויס־גערופן דרך־ארץ צו זיך. אַ שוואַרצער כאַלאַט האָט איינגעהילט זיין דינעם קערפּער, וואָס האָט זיך געבויגן ווי אַ ריטל און געווען רירעוודיק ווי קוועקזילבער.

ער איז געזעסן אין מיטן, אָנגעשפּאַרט אויף אַ שטענדער, מיט אַן אָפּענער גמרא. אַרום אים, אין פאָרעם פון אַ חית, זיינען געזעסן די תלמידים. האָט זיך איינער פאַרזינדיקט, אַרויסגערעדט אין מיטן פון שיעור צו אַ חבר אַ וואָרט, און רבי ווייל האָט עס באַמערקט, האָט מען מער ניט באַדאַרפט. ער האָט אָפּגעשטעלט אין מיטן דאָס לערנען, זיך אויפגעשטעלט און גענומען טרייסלען דעם שטענדער אויף אַלע זייטן, פון רעכטס צו לינקס, פון־זיך און צו־זיך. זיינע אויגן, וואָס זיינען נאָך דעמאָלט גרעסער געוואָרן, האָט ער אָנגעשטעלט אויף דעם פאַר־זינדיקטן בחור'ל, ווי ער וואָלט אים אַדורכגעלעכערט מיט שפּיזן ביז דער טיפעניש פון דער נשמה. אין אים אַליין האָט געקאָכט אַ שטורעם פון כעס און פאַרביטערונג, וואָס האָט אויפגעטרייסלט זיין גאַנץ וועזן.

אַלע תלמידים זענען דעמאָלט געזעסן טויט־שטום, בלאַס און דערשראָקן, אָבער אויף דעם, אויף וועמען עס זענען געפאַלן די פיילן פון די פייערדיקן בליקן, האָט מען געזען, אַז ווען עס עפנט זיך איצט אויף די ערד אונטער זיינע פיס און פאַרשלינגט אים, וואָלט ער געווען צופרי־דענער, איידער דורכלעבן די חרפּה און בושה, מיט די בליקן־שפּיזן פון דעם רבי'ן.

נאָך אַ מינוט־צוויי פון אַזאַ גייסטיקער פּייניקונג האָבן אַלע זיך געפילט ווי גערייניקטע פון זינד, גע'־טובל'ט אין די פייערדיקע בליקן פון דעם רבי'ן, ביי וועמען ס'האָט ביסלעכווייז זיך איינגעשטילט דער צאָרן, אויסגעלייטערט זיך דאָס פּנים. און די שכינה האָט ווידער ארויסגעשיינט פון אים, ווי פון אַ זון נאָך אַ רעגן, און ער האָט ווייטער ממשיך געווען דעם שיעור.

אין איינעם אַזאַ אָוונט האָט זיך דערהערט אַ קלאַפּ אין טיר.

— אריין! — האָט דער רבי ווייל מיט אַ שטילער און ציטערדיקער שטימע געענטפערט. צוויי הויכע, מגושמ'דיקע דייטשן, מיט רויטע פאַרפרוירענע פּנימ'ער, מיט פאַרריסענע שפּיציקע וואָנצעס, האָבן זיך באַוויזן אין טיר. זיי זיינען געבליבן שטיין ווי געפּלעפטע.

— וואו זיינען זיי דאָ? — האָבן זיי פאַר זיך געטראַכט.

— איז עס וואָר, צי טרוים?

אַ דרייסיק בחורימ׳לעך פון אַ יאָר צען־צוועלף זיינען געזעסן מיט די היטלעך אויף די קעפּ, ביי גרויסע ביכער, גמרא׳ס, און יעדער איינער האָט געהאַלטן אין זיין רעכטער האַנט אַ באַלאָנקע, וואָס האָט באַלויכטן מיט אַ געל ליכט דאס בלאַסע, יינגלשע פּנימ׳ל. אַ דינער רויך האָט זיך געצויגן און איינגעהילט אַלעמען ווי מיט אַ וואָלקן.

דאָ און דאָרט האָט ווער אָפּגעשניצט דעם שפּיץ קויל, וואָס האָט זיך געהאַלטן ביים איינלעשן, און דאָס פייער האָט זיך ווידער פאַרגרעסערט. די שאָטנס האָבן אויפגעטאַנצט אויף די ווענט, ווי אַ געראַנגל פון ליכט מיט פינצטערניש, פון פאָרעמלאָזע מיסטעריעזע פיגווץ.

— וואָס קומט דאָ פאָר? — האָבן זיי געפרעגט דעם אַלטן, דאַרן מאַן מיטן לאַנגן, שוואַרצן כאַלאַט, וועלכער האָט אויסגעזען, אונטער דער באַלייכטונג פון די קינעלעך, ווי אַן אויסטערלישע פיגור.

— גאַנץ איינפאַך — האָט ער זיי געענטפערט, — דאָ לערנען מיר דעם תלמוד. און אזוי ווי קיין נאַפט און קיין ליכט זיינען ניטאָ, ניצן מיר באַלאָנקעס צו באַלייכטן, ווייל אָפּשטעלן דאָס לערנען טאָר מען ניט. די וועלט שטייט אויף לערנען תורה!

זיי האָבן אים יאָ־פאַרשטאַנען, ניט־פאַרשטאַנען, זיך אַנטשולדיקט פאַרן שטערן, פאַרן איבעררייסן אין מיטן, — און פאַרשוואונדן אין דעם פראָסטיקן דרויסן.

— איצט וועל איך אייך דערקלערן דעם זין פון זייער זען, הערן און נישט פאַרשטיין אונדז, — האָט דער רבי ווייל גענומען אויפקלערן דעם ענין.

— איר האָט געזען, דאָ זיינען געווען צוויי דייטשן. מענטשן מיט אויגן, מיט אויערן, מיט אַ קאָפּ, מיט הענט און מיט פיס, מענטשן גלייך ווי אַלע, און דאָך האָבן זיי גאָרניט געזען, גאָרניט געהערט און גאָרניט פאַרשטאַנען.

— פאַרשטייט איר דעם זין פון „פה להם ולא ידברו״.. דאָס איז ניט געמיינט בלויז אויף ליים און אויף שטיין; אויף געטשקעס געמאַכט פון מענטשלעכע הענט, נאָר אויך אויף מענטשן. זיי זענען אויך בבחינה פון ליים און פון שטיין — וואָס זעען ניט און הערן ניט...

— וואָס האָבן זיי געזען? — רויכערדיקע באַלאָנקעס, אַ געלב ליכט, קוילן פון רויך און אָרעמע קינדער, וואָס שטיקן זיך אין אים, ביי גרויסע ביכער מיט פאַר־שמאָלצענע בלעטער.

אויב זיי האָבן מענטשלעכע הערצער, האָבן זיי געקענט בלויז רחמנות האָבן אויף אונדז. און אפשר האָבן זיי געטראַכט, אַז מיר זענען אין גאַנצן ניט נאָרמאַל, ווייל לויט זייער לאָגיק זעט עס אויס אַ שטיק משוגעת: עס איז ווייניק דער טאָג אויף צו לערנען, דאַרף מען נאָך האָבן די נעכט? און אין אַזעלכע אומשטאַנדן?

גיי דערקלער זיי, אַז תורה דאַרף מען לערנען יומם ולילה — טאָג און נאַכט. וועלן זיי עס פאַרשטיין? אַ ביסל ווייטער שלאָגן זיך צוויי גיגאַנטן, די רוסן מיט די דייטשן, — און דאָ ווי גאָרניט וואָלט געשען. ביי די ערגסטע אומשטאַנדן זיצן מיר על התורה ועל העבודה, און אַז ס׳איז ניטאָ קיין ליכט — איז אַ באַלאָנקע אויך גוט. ווייל מיר ווערן באַלויכטן פון אַן אייגענעם פייער... פון אַן אינערלעך ליכט... דאָס ליכט, וואָס אַ יעדער איד טראָגט אין זיך און וואָס ציט זיך צו דעם סנה אינעם מדבר; צו יענעם דאָרן, וואָס משה האָט דערזען אין מדבר, צום געטלעכן ליכט, וואָס ברענט און ברענט און ווערט ניט פאַרברענט...

— ווען מיר זענען פאַרוואָרצלט מיט הארץ און נשמה אין יענעם סנה, איז גענוג פאַר אונז אַ באַלאנקע, אַ שפּענדל, אַ העלצל צו באַלייכטן דעם חומר — דאָס בלאַט מיטן טינט, די גשמיות׳דיקע אויגן זאָלן עס קענען זען, און דעמאָלט קומט דאָס אינעווייניקסטע ליכט — און עפנט פאַר אונדז אויף גייסטיקע וועלטן. און די אותיות מיט די ווערטער צעזינגען זיך אין אונדזערע בלוטן, און מיר פילן זיך ווי געטראָגן אין דעם ים התלמוד, גליק־לעכע, צעלויכטענע, דערהייבענע...

נו, קענען זיי עס פילן?! קענען זיי עס פאַרשטיין?...

דער רבי האָט זיך אַראָפּגעלאָזן אויף זיין שטול. דאָס פּנים, דאָס צעשטראַלטע, פאַרבאַהאַלטן צווישן ביידע הענט, אָנגעשפּאַרט אויף דעם שטענדער לעבן דער גמרא.

אַ שטילער ניגון האָט אַרויסגעזונגען פון דרייסיק געלייטערטע הערצעלעך. דאָס געלבע ליכט פון די בא־לאָנקעס איז נאָך טונקעלער געוואָרן אין דער תלמוד־תורה אין יענער נאַכט פון גרויסן ערשטן וועלטקריג.

שלמה סטוצינסקי
מאַנטעוויידעא

נאָכן ערשטן וועלטקריג

אין 1919 איז געקומען קיין סואוואַלק אַ לערער מיטן נאָמען געלמאן. ער איז געווען זייער געלערנט און אַ גוטער רעדנער, האָט ער געפירט דיסקוסיעס אין דער ציוניסטישער אַרגאַניזאַציע. ער האָט מיט התלהבות אַגיטירט פאַר חלוצים, פאַר דער אידיי פון פאַרן קיין ארץ־ישראל און אַליין בויען דאָס לאַנד.

מיר, יוגנטלעכע, האָבן זיך אַן דעם אַנגעכאַפּט. מיר זיינען געווען פול מיט חלומות און די אידיי פון אַ ניי לעבן אין לאַנד פון אונדזערע אבות האָט אונדז פאַרכאַפּט. עס איז געשאַפען געוואַרען אַ וועד (קאָמיסיע), מען האָט געדונגען אַ פלאָץ און אַנגעהויבן זיך צו לערנען ערדארבעט.

קודם כל האָט מען געדונגען אַ פערד און וואָגן ביי חנא׳קע דעם פורמאנשטשיק אויף צו פירן מיסט. גאַנץ סואוואַלק איז געווען אויף די פיס צו זען, ווי אַזוי די בעלי־בתי׳שע זינדעלעך פירן מיסט. . . אין זעלביקן יאָר איז אויך געשאַפן געוואָרן אַ ספאָרטקלוב „מכבי", אַנגעפירט פון מאָטל עפלבוים. בעיקר האָט „מכבי" זיך אָפּגעגעבן מיט שפּילן פוטבאָל. צו קויפן די ספּעציעלע שיך אין הויזן פאַר פוטבאָל־שפּילערס איז ניט געווען די מעגלעכקייט, האָט מען צוערשטגעמאַכט די ברידערס אַלטע שיך און פון די לאַנגע הויזן געמאַכט קורצע. כאטש די שיך זיינען געווען צו גרויס האָבן מיר דאָך געוואונען א מאטש קעגן דעם 41סטן פּאָלק, וועלכער האָט סטאציאנירט אין סואוואַלק. „נאש פרשעגלאנד", די ווארשעווער ספּאָרט צייטונג, האָט זיך שיין אָפּגערופן וועגן אונדז אין געריכט סואוואַלקער „מכבי". מען האָט אונדז טאָקע גלייך איינגעלאָדן קיין ווארשע, אָבער מיט אונדזערע בגדים האָבן מיר ניט געקענט פאָרן אַהין.

מיטגלידער פון מוזיקאַלישן פאַראיין אין סואוואַלק אין 1923:
מיכנאָוסקי, עפּלבוים, פינקל, פּוروויין, משה ב׳רגער, בלעכאַראָוויטש.

נאָך דער ערשטער וועלט־מלחמה אי׳ז אין סואוואַלק געשאַפן געוואָרן אַ דראַמאַטישע מוזיקאַלישע געזעל־שאַפט. דער דירידזענט איז געווען יעקב ראבעלינסקי. די אָוונטן פון דער דאָזיקער געזעלשאַפט האָבן געהאַט אַ שם אין סואוואַלק און א מגענט.

שטאַרק טעטיק איז אויך געווען דער סואוואַלקער שאַכלוט. יעדן אָוונט פלעגן זיך צוזאַמענקומען אַהין פיל שאַכמאַטיסטן אין פאַרמעסטן די כוחות. די בעסטע שאַכשפּילערס זיינען געווען שלום שפּערלינג און ריינגעווירץ.

מיטגלידער פון סואזואלקער שאבקלוב אין 1924:

אַדלסאָן, עפּלבוים, מיכנאָוסקי, מיכל סמאָלינסקי, טורעצקי, גאָלומביעוסקי, ד״ר סמאָלינסקי, רייגעוויץ.

מ. שלומי־פרידמאן
חיפה

די ליטווישע אקופאַציע־צייט

ס׳איז יאָר 1920. די רויטע אַרמיי האָט דערגרייכט פּראָגע ביי וואַרשע. פּאָליאַקן פּאַרלאָזן סואוואַלק און מען ריכט זיך אויפן אָנקום פון דער ליטווישער אַרמיי.

עס הערשט אַ שרעק פּאַר פּאָגראָמען. די עלטערע יוגנטלעכע פון ״השומר הצעיר״, וואָס איז דעמאָלט געווען די סקאוט־אַרגאַניזאַציע פון דער ציוניסטישער באַוועגונג, קומען זיך צונויף און מען שמועסט וועגן אַ זעלבסטשוץ פון יידן. אויך אין דער קהילה רעדט מען וועגן דעם. די ״שומרים״ שטעלן זיך אין גאַנצן אין רשות פון וועד הקהילה.

ווען די ליטווינער זיינען אריין אין שטאָט, האָט דער ליטווישער קאָמאַנדאַנט געפונען דעם וועד הקהילה, געבעטן הילף אין האַלטן די אָרדענונג אין שטאָט, ביז עס וועט אויפגעשטעלט ווערן אַ בירגערלעכע פּאָליציי. זיין בקשה איז געווען, אַז די יידישע יוגנט זאָל אויך אָנטיילנעמען אין דער פּאָליציי.

אין עטלעכע טעג ארום קומט אַ ליטווישער סאָלדאָט צו מיר אין שטוב און פּאָדערט, אַז איך, דער ״קאָמענדאַנט״ פון די סקאוטן, זאָל גלייך קומען צום קאָמענדאַנט פון שטאָט. באָפעל איז באָפעל און איך האָב געמוזט גיין. איך האָב נאָר געבעטן דעם סעקרעטאַר שמואל באכראך, אַז ער זאָל מיטגיין מיט מיר.

די ליטווישע קאָמענדאַנטור איז געווען אין אַ הויז אויף קאָשטשישקאָ אָנטקעגן דער פּאָסט. מען האָט אונדז אריינגעפירט אין אַ באַזונדער צימער און פון אונדז געפּאָדערט, אַז מיר זאָלן צוגרייטן 50 חברים, וואָס זאָלן העלפן האַלטן אָרדענונג מאָרגן פרי, ווען עס וועלן אָנקומען אַהער דריי ליטווישע מיניסטאָרן, — דער אינערן־מיניסטער, קריגס־מיניסטער און מיניסטער פּאַר יידישע ענינים.

איך האָב אים געזאָגט, אַז דאָס איז אַ פּאָליטישע פראָגע, מיר זיינען אָן אָפּטיילונג פון דער ציוניסטישער אָרגאַניזאַציע און מיר קענען אַליין גאָרניט באַשליסן. מיר דערקלערן אים, אַז די בעסטע אינסטאַנץ פאַר אַזאַ

מין פאָדערונג איז דער וועד הקהילה. איך הייב זיך אויף און וויל אַוועקגיין.

— ניין, זאָגט ער, איר וואַרט דאָ, ביז עס וועט קומען דער ענטפער פון וועד הקהילה. איך האָב געבעטן אַ דערלויבעניש צו שרייבן אַ פּאָר ווערטער דעם פרעזעס פון סואוואַלקער קהילה, נישט זאָגנדיק, אַז דאָס איז געווען מיין פאָטער. ער האָט עס דערלויבט. אויך דער ליטווישער קאָמענדאַנט האָט געשריבן דעם וועד הקהילה און האָט אַוועקגעשיקט די צוויי בריוו דורך אַ סאָלדאַט.

איך האָב שפּעטער געהערט, אַז דער בריוו איז גראַ־אָנגעקומען בעת אַ זיצונג פון וועד הקהילה, און פון מיינע פּאָר ווערטער האָט דער פאָטער זיך דערוואוסט פון מיין פאַרצווייפלטער לאַגע.

די דעבאַטן אין קהילה האָבן זיך פאַרצויגן ביז ניין אין אָוונט. איך מיט באכראכן זיצן ווי אויף שפילקעס. מיר ריידן צווישן זיך העברעאיש, אַז דער „ערל" זאָל נישט פאַרשטיין. די אָפיציערן האָבן זיך געביטן יעדע פּאָר שעה, אָבער אונדז לאָזט מען נישט אַליין.

דער ענטפער פון וועד הקהילה איז געווען, אַז היות עס איז ניטאָ אין שטאָט קיין פּאָליציי, דאַרף דאָס מיליטער האַלטן די אָרדענונג בעת'ן קבלת פּנים, אָבער העלפן דערביי וועלן אויך די „שומרים" (סקאוטן).

אונדז האָט מען אָפּגעלאָזט. אויפן וועג זיינען מיר אריין אין ציוניסטישן קלוב זיך באַראַטן מיט ראָזנבערגן. אין שטוב האָבן מיר געהאט אַ קליינע באַראַטונג מיטן פאָטער. מיר זיינען געלאָפן אויפרופן די עלטערע גרופע פון „השומר הצעיר" אויף מאָרגן אין דער פרי.

40 חברים אין אוניפאָרמעס זיינען געקומען 9 אַ זייגער אין דער פרי צום ראָג פון קאָשטשיושקא און כלאָדנע גאַס. דאָרט איז געווען געבויט אַ טויער מיט גרינס. מיליטערישע פּאָליציי איז שוין געווען אויפן פּלאַץ. דאָס פובליקום איז געווען מערסטן טייל יידן. גויים זיינען געווען אויף אַ רפואה.

עס דערנענטערט זיך אַן אויטאָ מיט די געסט. דער מיליטערישער אָרקעסטער שפּילט דעם ליטווישן הימן. די ליטווישע סאָלדאַטן סאַלוטירן און אויך מיינע שומרים טוען דאָס זעלביקע. איינער פון די געסט, דער קריגס־מיניסטער פולקאָווניק זשוקאס, צוזאַמען מיטן קאָמענ־דאַנט און אַנדערע אָפיציערן גייען דורך די רייען פון די סאָלדאַטן. ווען זיי קומען צו אונדז, שטרעקט ער אויס די האַנט צו מיר און זאָגט אויף רוסיש: „כאָראָשייע רעביאטא"! (גוטע חברה לייט). איך ענטפער, ווי גע־וויינלעך אין אַזעלכע פאַלן, אין רוסיש: „ראדי סטא־ראטסיא" (צופרידן זיך צו מיען).

דער יידישער מיניסטער פון ליטע ד"ר ש. ראָזנ־בוים איז נישט געקומען. איז עס געווען אַ שפּיצל פון קאָמענדאַנט, כדי יידן זאָלן זיך באַטייליקן אין דער מאַניפעסטאַציע, אָדער איז עס געווען אַ צופאַל, ווער ווייס?

איך בין געגאַנגען פון פּאַראַד ווי אַן אָפּגעשמיסענער.

אַ פּאָר וואָכן נאָכן אַריינמאַרש פון די ליטווינער אין סואוואַלק איז ווידער געוואָרן אומרואיק אין שטאָט. עס גייען קלאַנגען, אַז די פּוילישע אַרמיי דערנענטערט זיך ווידער. די ליטווינער גרייטן זיך צו אַנטלויפן. ליטווישע „אָבאָזען" גייען שוין אויפן וועג צו קאַלוואריע. אין שטוב ווערט גלייך אַ „קריגס"־באַראַטונג און מען באַשליסט, אַז איך זאָל גיין צום ליטווישן קאָמענדאַנט און אים בעטן מיך מיטנעמען. איך דערקלער דעם ליטווישן קאָמענדאַנט, אַז ווי דער פירער פון דער יידישער יוגנט אין יענער מאַניפעסטאַציע קען איך דאָ ניט פאַרבלייבן. ער האָט עס פאַרשטאַנען. ער האָט מיך און מיין ברודער זרח געהייסן קומען אויף מאָרגן און האָט אונדז אַריינגעלאָזן אין אַ לאַסטאויטאָ פול מיט סאָלדאַטן, וואָס איז געפאָרן קיין מאריאמפאל.

אַזוי האָבן מיר אָנגעהויבן לעבן ווי פליטים אין מאריאמפאל און שפּעטער אין קאָוונע. אַלע וועגען זיינען געווען פאַר מיר אָפן, אפילו אַן אוידיענץ ביים קריגס־מיניסטער האָב איך באַקומען. איך בין געווען דער איינציקער ייד, וואָס איז אָנגענומען געוואָרן אין רעגי־רונגס־טעכניקום.

שווער צו זיין אַ פליט. קיין געלט האָבן מיר נישט געהאַט, קיין סך זאַכן האָבן מיר אויך נישט מיטגעבראַכט, און אַזוי האָבן מיר שטילערהייט געהונגערט.

די „שומרים", וואָס זיינען געבליבן אין סואוואַלק, האָבן נאָך געהאַט געברענטע צרות. מען האָט זיי געשלעפּט אין פאָליציי און זשאנדארמעריע, געוויזן פאָטאָגראַפיעס און געפרעגט וואוהין איך בין פאַרשוואונדן. דאָס האָב איך זיך דערוואוסט אין אַ יאָר ארום, ווען איך האָב זיך אריינגע'גנב'עט קיין סואוואַלק, וואו איך האָב געוואָלט אַרויסבאַקומען פּאַפּירן אויף אַ פּאַספּאָרט צו פאָרן קיין ארץ ישראל. אַ פּוילישער פּאָליציסט האָט מיך דערקענט און אַרעסטירט און נאָר דורך נסים האָב איך זיך געראַטעוועט פון טויט.

אין יענע צייטן האָט ניט איין ייד באַצאָלט מיטן קאָפּ. די פּאָליאַקן האָבן פיל יידן באַשולדיקט אין שפּיאָנאַזש און אין די קאַלוואַריער און יאַגוסטאָווער וועלדער האָט מען ניט ווייניק פון אַזעלכע „שפּיאָנען" אויפגעהאַנגען. צו מיין פאָטער, ווי צום גבאי פון „חברה קדישא", פלעגט די פּוילישע פּאָליציי שיקן אַ פאָדערונג, אַז מען זאָל ארונטערנעמען די קרבנות פון די תליות.

די וועלדער זיינען געווען פול מיט „סטשעלציעס" (פּאַרטיזאַנישע פּוילישע אָרגאַניזאַציע) און פּוילישע סאָלדאַטן, וואָס האָבן אין יעדן יידן געזען אַ באָלשעוויק. פאַר אַ יידן זיך צו באווייזן אין יענע מקומות איז געווען די גרעסטע געפאַר. דער פאָטער מיט נאָך אַ פּאָר יידן פלעגן פאָרן אין די וועלדער און ברענגען צו קבר ישראל די אויפגעהאַנגענע. נישט איין מאָל זיינען זיי געווען אין טויט־סכנה. נישט איין מאָל האָט מען געכאַפּט דעם פאָטער פאַר דער באָרד און געשריען צו אים:

— „זידזע, מיר וועלן דיך דערשיסן"...

אָבער דאָס צעטל פון פּוילישן מאיאָר, אַז זיי געהערן צו דער חברה קדישא און אַ מאָל אַ ביסל געלט אויך דערצו, האָט זיי געראַטעוועט פון דער תליה.

מרדכי זלאטניצקי־זהבי
ירושלים

דער פאַנדאָם אין 1936

דאָס יאָר 1936 געדענקט זיך מיר זייער גוט. ס׳איז דאָס יאָר, ווען די פאַראַמען אין פשיטעק און בריסק, דאָס יאָר, ווען ערינג איז געקומען צו גאָסט ביי מיניס־טער בעק „אויף יאגד״.

די סואוואָלקער לופט איז אָנגעפילט געוואָרן מיט נאַצישן סם. אויף די גאָסן האָבן אָמעריקאָנער פאַטאָגראַ־פירט אויפשריפטן מיט די ווערטער „בידער מיט די יידן״. נאָך אַ פוטבאָל מאטש פון „מכבי״ מיט אַ פוילישער ספּאָרט מאַנשאַפט פלעגן די יידישע ספּאָרט־לערס פאַרלאָזן דעם פלאַץ אונטער אַ האָגל פון שטיינער.

די ארטיקע אַנטיסעמיטישע כוליגאַנעס האָבן זיך אָבער פאַרמאָסטן אויף גרעסערע מעשים — זיי האָבן געוואָלט אַז אמת׳ פּאָגראָם. געשען איז עס אין אַ וואונדערבאַר־שיינעם טאָג פון מיי. איך און נאָך עטלעכע חברים זיצן אין קלוב פון אַ יידישער ארגאַניזאַציע אויף קאשטשושקא גאַס. פלוצעם הייבט אַן קלינגען די סירענע. מיר האָבן געמיינט, אַז ס׳איז אַ שריפה, נאָר אַרויסגייענדיק אויפן באלקאָן האָבן מיר דערזען פאַר זיך אַן אַנדער סאָרט פייער:

אַ גרויסע כאַלאסטערע פוילישע חברה־לייט מיט דרענגענער אין די הענט ברעכן און שטעכן די פענצטערס פון אַלע יידישע געשעפטן. מיט רציחה יאָגן זיי זיך נאָך יידישע פאַרבייגייערס, און ווען זיי האָבן אונדז דערזען אויפן באלקאָן, האָבן זיי זיך אַ לאָז געטאָן צו אונדז. מיר האָבן גיך פאַרשלאָסן די טיר. מיר זייַנען געווען דריי בחורים — יעקב ווילענסקי, משה ניגניבוצקי, איך און דריי מיידלעך. דאָס איינציקע, וואָס מיר האָבן געקענט ניצן אין קאַמף, זיינען געווען ביליארד־שטעקנס. האָבן מיר זיך געגרייט. די כוליגאַנעס האָבן זיך אָבער פאַרדרייט אין אַן אַנדער ריכטונג און מיר זיינען אָפּגעקומען מיט שטיינער, וואָס זיי האָבן געוואָרפן דורכן פענצטער.

אין אַ ווייַלע אַרום זיינען צוגעקומען צו אונדז נאָך עטלעכע חברים מיט אמת׳ן געווער. זיי האָבן דערציילט, אַז ס׳זיינען שוין דאָ עטלעכע פאַרוואונדעטע און געזאָגט, אַז מען דאַרף אריסגיין אין גאַס באשיצן די יידן.

קאשטשושקא גאַס איז געווען טויט. צעבראָכענע טירן, שטיקער גלאָז און סחורות האָבן זיך געוואָלגערט אויף דער ערד. קיין פאַליציאַנט זעט מען נישט אויף אַ רפואה. די מיידלעך מיט אַ פאָר בחורים האָבן מיר געלאָזן אין קלוב און זאַלבעדריט זיינען מיר אַרויס אויף דער גאַס.

גלייך איז אָנגעלאָפן פוילישע פאַליציי מיט געשרייען: „פרענדקא דאָ דאָמו״ (גיכער אַהיים). מיר האָבן זיך פאַרדרייט אויף יאטקעווע גאַס, אָבער דאָ זיינען ווי פון אונטער דער ערד אויסגעוואַקסן דריי פוילישע יונגען און תיכף זיך „בענומען״ צו אונדז. אין ערשטן מאָמענט האָבן מיר טאַקע באַקומען קלעפּ, אָבער וועַן מיר האָבן געזען, אַז זיי זיינען אַן אַ מחנה, האָבן מיר זיי געבומען באַווייזן, וואָס מיר קענען.

משה ניגניבוצקי האָט אין כוליגאַן אַזוי צעקלאַפּט, אַז מען האָט נאָר געהאָרעט „אַ יעזוס מאריא״. מיר צוויי האָבן זיך געבומען צו די איבעריקע. די צוויי זיינען געווען אין גימנאַזיסטישע אוניפאָרעמס. פעסטע יאַטן. איינער האָט געקראָגן פון מיר אַזוֹ זעץ מיטן קאָפּ אין נאָז, אַז דאָס רויטע האָט אָנגעהויבן צו פליסן און ער האָט געבומען שטעלן פּיס. מיטן דריטן האָט עס געהאַלטן גאָר שמאָל. יצחק ווילענסקי איז געווען אַ סטאַליאר (געשטאַרבן אין רוסלאַנד) מיט אַ פאָר אייזערנע הענט, און ער האָט ניט אַנדערש געוואָלט, ווי אים דערשטיקן. קוים זיך איינגעבעטן ביי ווילענסקין, אַז ער זאָל עס ניט טאָן.

אין אוונט האָט מען געזען נאָר פאַליציי אויף די גאַסן. יידישע חברה האָבן זיך צונויפגעזאַמלט ביי סאנדובסקין אין שענק, אין „מכבי״, אין „ביתר״ אין אין „השומר הצעיר״.

אויף מאָרגן האָבן יידישע ווייבער מורא געהאט אַרויסצוגיין אויף דער גאַס. כאָטש ס׳איז געווען שטיל, איז אָבער יידישע יוגנט געווען גרייט אויף יעדן פאַל. געגרייט האָבן זיך אויך די פוילישע שקצים. און דאָ איז געשען אַ מאָדנע זאַך, וואָס איך וועל דאָס אייביק געדענקען: פאָר נאַכט האָבן זיך אַרויסגעלאָזן די כוליגאַנעס מיט שטעקנס און אייזנס אויף אַ „שפּאַציר״. שפּעטער זיינען אויף אַן אַנדער זייט אַרויסגעקומען יידישע חברה — קצבים מיט העק אונטער די מאַנטלעך, פורמאַנעס, שוסטערס און סתם „עמך״. אַלץ יאַטן מיט בריייטע פלייצעס — און זיי האָבן פאַרפולט די הויפּטגאַס. די פוילישע האָבן ביסלעכווייז געזונמען זיך שאַרן אויף צוריק און אין איין שעה זיינען זיי אין גאַנצן נעלם געוואָרן. די יידן זיינען געוואָרן די בעלי בתים אויף דער גאַס און דאָס איז געווען אַ גרויסער נצחון, אַ באוויין, אַז „זיי״ האָבן מורא...

שמואל סינענסקי־סימן
ישראל

עפּיזאָדן פון מיין יוגנט

ר׳ נפתלי פרידלענדער איז געווען אַ גרויסער תלמיד־חכם, משכיל און בעל־מידות. זיין זון אליה איז געווען מיין חבר און איך פלעג אָפט אַריינקומען צו זיי אין הויז. יעדן שבת פלעגט ר׳ נפתלי זאָגן תורה ביי זיך אין שטוב. שבת פלעגן אויך אריינגיין צו ר׳ נפתלי׳ן זיינע ברידער ר׳ לוי־יצחק און ר׳ משה. גאַנץ אָפט פלעגט אַריינקומען צו אים זיין פלימעניק ד״ר סטאַראָפּאָלסקי. ר׳ נפתלי און זיין שוואָגער ר׳ בערטשיק רובינשטיין האָבן געהאַט אַ טאַרטאַק אויף גומיעני גאַס. כמעט אלע פאַבריקן האָבן זיך געפונען אויף דער זעלביקער גאַס, ווי, למשל, אונדזער ברויז, הירש ראַטשעווסקיס גאַרבאַרניע און ר׳ אשר רובינשטיינס ברויז. נאָך אַיין ברויז האָט זיך געפונען אויף וויגרער גאַס. פאַרן ערשטן קריג האָט עס געהערט צו קונצן. בעת דער פוילישער ממשלה איז קונץ ניט געווען בכוח צו פירן זיין ברויז. בלית ברירה האָט ער געשאַפן אַן אַקציע־געזעלשאַפט, וואָס אירע מערסטע אַקציעס האָבן געהערט צו זיינע יידישע שותפים משה ראָזנטאַל, פינקל־שטיין און אריאָוויטש.

צוויי יידישע סקלאַדן פון ביר און לעמאָנאַדע זיינען געווען אין סואוואַלק. זיי האָבע געהערט צו פרץ סאָלניצקי און רומשינסקי. די גרעסטע צאָל שענקען האָבן זיך געפונען אין יידישע הענט: אוקראַאינסקי, אָפּנהיים, אַריאָוויטש, בערגער, באַראָווסקי, גאָלדרינג, מישקינסקי, סאַנדאָווסקי, פרידנבערג און קאַץ.

סואוואַלק האָט דורכגעמאַכט אַ דריי־שפּראַכן־פּעריאָד. דער ערשטער איז דער רוסישער פּעריאָד. ביז 1914 האָט סואוואַלק געהאַט אַ רוסיש מלוכה׳שע גימנאַזיע. אויך מאַריאַמפּאָלסקיס פּריוואַטע שול, וואָס האָט צוגעגרייט יידישע קינדער צו די ערשטע קלאַסן גימנאַזיע, איז געפירט געוואָרן אין רוסיש.

דער צווייטער פּעריאָד איז דער דייטשער. די יידישע דייטש־ריידנדיקע אינטעליגענטן האָבן געשאַפן אין סואוואַלק אַ דייטש־העברעאישע צוואַנגשול. דער אינס־פּעקטאָר איז געווען אַ דייטשער מאַיאָר מיטן נאָ־מען ווילקי. דער אייבערלערער וואָלף איז געווען אַ דייטשער ייד, וועלכער וואָלט אַלץ אַוועקגעגעבן פאַר זיין דייטשן פאָטערלאַנד. ער איז געוועזן זייער נערוועז און משוגע שטרענג. די תלמידים האָבן פאַר אים געציטערט, ווייל עס פלעגט נישט אַוועק אַ טאָג, וואָס אַ שילער זאָל פון אים ניט געשלאָגן ווערן מיט אַ גראָבן שטעקן. אפילו די לערערס און לערערקעס האָבן מורא געהאַט פאַר אים, ווי פאַר פייער.

איך דערמאָן זיך, ווי איין מאָל האָב איך געדאַרפט זינגען אויף אַ פורימ׳דיקן שילער־קאָנצערט אין קאָפּע הויז הינדענבורג, וואָס האָט זיך געפונען אויף שול גאַס, אָבער איך בין פלוצעם קראַנק געוואָרן אויף אינפלוענציע און נישט געקענט קומען אין טעאַטער. עס האָט לאַנג נישט געדויערט, ווי צוויי פּאָליציסטן זיינען געקומען צו אונדז, אַרויסגעשלעפט מיך פון בעט און געבראַכט אין טעאַטער. קראַנקערהייט האָב איך הינטער די קוליסן געכאַפּט פּעטש פון וואָלפן, ווייל איך האָב „פאולענציע און נישט אינפלו־ענציע״, האָט ער געזאָגט. אפילו אויף די ציוניסטישע פאַרזאַמלונגען, וואו עס פלעגן זיך מתווכח זיין דער ציו־ניסטישער פירער ד״ר ראָבינזאָן מיטן בונדיסטישן פירער גליקסאָן, פלעגט וואָלף ארומלויפן מיט אַ רעוואָלווער אין האַנט און אלעמען צעטרייבן.

אין דער דאָזיקער דייטשער עפאַכע האָבן אונדזערע יונגע אינטעליגענטן גערעדט דייטש ווי מאַמע־לשון.

די דריטע תקופה איז די פוילישע. אין סואוואַלק איז געגרינדעט געוואָרן אַ העברעאיש־פוילישע גימנאַזיע און איר דירעקטאָר איז געווען עפראָן, פון פאַך אַן אינזשי־נער. ער האָט געשפּילט אַ וויכטיקע ראָל אין יידישן לעבן פון סואוואַלק. אַ סך יידישע בחורים און מיידלעך האָבן געענדיקט די גימנאַזיע און שפּעטער געשטודירט אין פאַרשיידענע אוניווערסיטעטן. די גימנאַזיסטן און סטו־דענטן האָבן שטאַרק באַניצט פויליש אין ריידן.

עפראָן איז געווען אַ פירער פון די אלגעמיינע ציו־ניסטן און זיין בר־פלוגתא איז געווען געלמאַן, וועלכער איז געווען זייער אַן אינטעליגענטער מענטש און אַ זעל־טענער אָראַטאָר. געלמאַן איז געווען דער מנהל פון דער העברעאישער פאַלקשול און פירער פון די צעירי־ציון. ער האָט אָנגעפירט מיטן סואוואַלקער „החלוץ״ תחילת די צוואַנציקער יאָרן. ער האָט פאַרמאָגט אַ זעלטן גוט האַרץ, וואָס איז שווער צו געפינען. דער „החלוץ״ האָט אויך אָרגאַניזירט העברעאישע אוונט־קורסן פאַר זיינע אָפּגע־שטאַנענע חברים. די לערערס זיינען געווען: געלמאַן, בערעזאָווסקי און אַרלאָווסקי.

דאָס יידישע סואוואַלק האָט אויך פאַרמאָגט אַן אייגע־נעם גוטן אָרקעסטער, וואָס פלעגט שפּילן אין סוחרים־קלוב. צווישן זיינע בעסטע שפּילערס האָבן זיך גערעכנט: ריכאַרד אָפּנהיים, דווארעצקי, מיין ברודער הלל ע״ה, סמאָלינסקי און אַנדערע יידישע מוזיקאַלישע יונגעלייט, וואָס איך געדענק שוין ניט זייערע נעמען. דער אָרקעס־טער איז אָנגעפירט געוואָרן פון אינזשינער טראָצקי, אַ זון פון טראָצקי דעם יואוועליר. דער יונגער טראָצקי איז געווען דער הויפט־אינזשינער פון דער שטאָטישער עלעק־טרישער סטאַנציע.

אברהם־משה קלימאן
מאָנטעווידעאָ

ראַצק

ראַצק, ווי אַלע יידישע שטעטלעך, האָט זיך געהאַט אירע שיינע בעלי־בתים, וואָס פלעגן אָנפירן מיטן קהל׳שן לעבן, ווי ר׳ יהושע מרגלית, וואָס איז שפּעטער געווען רב אין מיכאלאָווע, ר׳ מנחם מורזשינסקי, ר׳ שמעון התימני, ר׳ הערשל התימני, ר׳ עוזר אויסטערן, ר׳ יצחק לייפּונער, ר׳ פּסח אויסטערן, ר׳ שמואל פרידמאן, ר׳ מאיר אויסטערן, ר׳ אברהם בריגמאַן, ר׳ אברהם לעוו און ר׳ אליעזר שאַפּירא. זיי האָבן געשפּילט די הויפּטראָל אין ראַצקער קהל׳שן לעבן.

פון די אַנדערע ראַצקער בעלי־בתים געדענקען זיך מיר: ר׳ חיים גאָלד, געוועזענער גוטער לערער מיט פּעדאגאָגישע פעאיקייטן, וועלכער האָט איינגעפלאַנצט אין די הערצעלעך פון די דאָרטיקע יידישע קינדער תורה און אמונה; די פאַמיליעס איוואַשקאָווסקי, שטיינ־דאַם, ראָזנפעלד, ריבאק, סטעלמאך, ר׳ מענדל סטאוויס־קאָווסקי, דער ש״ץ ושו״ב גאָלדאָפּ, יעקב מאַריאַנסקי, חיים דונסקי, יעקב צירעלעוויטש, יעקב גאַרפינקל, אריה התימני, מאַגדולין, נוסבוים, פינגעראָווסקי, נטע ראָזנ־פעלד, משה לעוויטינסקי, סטאַוויסקאָווסקי, רובינשטיין, יהודה קרופּינסקי, דוב פרענקל, אורי פרענקל, אליעזר נימצאָווסקי, ברענער, ליס, שמואל לייב ווילענסקי, משה וואַרטעלסקי, זיידל בערדוואַלד, יהושע מרגלית, פריימאן, שואל סטאלאָווסקי, ישראל מרגלית, ראובן כאַלאַסנאָוויטש, ראובן סטאלאָווסקי, מאָטל קאַראַבעלניק.

דער מו״צ אין שטעטל איז געווען הרב ר׳ מאָטל ז״ל. ער האָט זוכה געווען עולה צו זיין קיין ירושלים. ער איז געווען זייער באַשיידן, זיך איינגעלעבט מיטן פאָלקס מענטש און מקרב געווען יידן מעלי־מלאכות און אַנדערע, וועלכע האָבן אים רעספּעקטירט פאַר זיין פּשטות. זיין איידעם, הרב ר׳ דב וויין ז״ל, האָבן די ראַצקער יידן פון ליבשאַפט וועגן גערופן בערטשיק. כאָטש ער האָט געצויגן זיין אָרעמע חיונה פון שטעפּעריי, האָט ער קיין מאָל ניט פאַרלאָזן זיין שיעור קבוע פון גמרא און זיין בלאַט משניות. ער איז אויך געווען אַן עוסק בצרכי ציבור באמונה. זיין זון הרב זאב וויין איז אַ באַ־וואוסטער רב אין שיקאַגע און ר׳ זאב׳ס זון הרב ר׳ דוד וויין איז דער רב פון חולון, ביי תל־אביב.

ראַצק האָט אין מיין צייט געהאַט אַ טייערן חזן, ר׳ עזריאל אהרנסאָן. זיינע האַרציקע תפילות האָבן אזוי דורכגענומען דעם גאַנצן עולם, אַז סיי די יוגנט און סיי די חשוב׳ע און בכבוד׳יקע בעלי־בתים פון „מזרח־וואַנט״ פלעגן מיטזינגען מיט אים. דער חזן איז אויך געווען שוחט און מוהל.

זאָלן דאָ דערמאָנט ווערען די קליינע שכנות׳דיקע קהילות. בראש פון דער באקלעראָווער קהילה זיינען געשטאַנען ר׳ אברהם מיראָווסקי, וואָס צו אים האָט געהערט די וואַסערמיל, יודל מיראָווסקי, חיים קאספּע־ראָוויטש, חיים חייט, אברהם ראַצקאָווסקי. די קהילה האָט אויסגעהאַלטן אַ רעליגיעז־נאַציאָנאַלע שול.

אין פיליפּאָווע איז אין מיין צייט געווען רב ר׳ יוסף ווערט. שו״ב איז געווען ר׳ אברהם זשאלקאָווסקי. די פיליפּאָווער תלמוד־תורה איז געשטאַנען אונטער דער לייטונג פון דעם ספּעציאַליזירטן פּעדאגאָג און למדן ה. דאָקטאָרסקי פון סואוואַלק. פאַר די אַלע דערמאָנטע קהילות האָב איך עטלעכע יאָר דערפילט מיינע פונקציעס ווי אַ ש״ץ ושו״ב. נאָך מיין אַוועקפאָרן האָט די שטעלע פון שו״ב פאַרנומען הרב סענדעראָוויץ, וועלכער איז שפּעטער געקומען מיט זיין פאַמיליע קיין אַרגענטינע און פאַרנומען דעם כסא הרבנות אין מאָזעסוויל. פון דאָרטן איז ער עולה געווען קיין ישראל.

די אַלע קהילות קדושות מיט זייערע רבנים, שיינע בעלי־בתים און פיינע יידן זיינען אַוועק מיטן רויך. און ניטאָ קיין אַנדערע, ניטאָ, וואָס זאָלן זייער אָרט פאַר־נעמען.

לייב שפערלינג, אלבערט קורש

פונסק

געווען איז פונסק אַ שטעטל אַ קליינס, שיין מיט איר בלאָטע און רייך מיט איר דלות. סך־הכל 70 יידישע משפחות האָבן דאָרטן געלעבט, פון דורות צוגעוואוינט צו דער מאָגערער ערד און צום אייגענעם שטילן און האַרציקן שטייגער־לעבן. קיין אויסערגעוויינלעכס ניט פאַרמאָגט און דאָס געוויינלעכע איז דאָך געווען נאָענט און טייער.

באַרימט אויסער די גרענעצן פון פונסק איז נאָר געווען דער שמש. זיין נאָמען איז געווען משה פילי־פאָווסקי. ביי אונדז האָט מען אים אָבער גערופן משה

כ״ק. פֿאַרוואָס אונדזער שמש האָט זוכה געווען צו זיין באַוואוסט אויסער פּונסק, ווייסן מיר ניט, אָבער אין די שטעטלעך ארום, ווען יידן פלעגן זיך צעהיצן אין אַ מחלוקת, פלעגן זיי זאָגן: „איך וועל שיקן נאָך דיר דעם פּונסקער שמש״. אפשר האָבן זיי אין דעם פאַל ניט געהאַט אין זינען זיין שמשות אין שול, ווי אין חברה קדישא...

געווען אין פּונסק אַ פעלדשער האָט ער געקענט די גאַנצע חכמת הדאָקטאָריע. לאַנגע יאָרן איז ער געווען אַ באַוואוסטער בדחן אין מאריאמפּאָל, אין ווי ער איז געקומען פון בדחנות צו פעלדשעריי, איז געבליבן אַ סוד פאַר גאַנץ שטעטל.

דאָס ביסל חיונה האָבן פּונסקער יידן געצויגן בעיקר פון די פיר יאָר־יאָרידן. דערשטוקעווטע האָט מען פון דער לייזונג, וואָס עס האָבן אריינגעבראַכט די ליטווינער ארום און די פּאָליאַקן אין שטעטל.

דאָס גייסטיקע לעבן פון פּונסק איז געגאַנגען אין די פוסטריט פון דורות. פון זיידעס צו טאַטעס און פון טאַטעס צו קינדער איז איבערגענומען געוואָרן דער שטייגער. אַלטקייט, איינגעפונדעוועטקייט, פאַרוואָרצלטקייט. די השכלה האָט פון צייט צו־צייט פאַרטראָגן אַהער ריחות פון אַן אַנדער וועלט, אָבער געפונען דאָ אַ שוואַכע אָחיזה. עפּעס אויפלעב האָט גורם געווען דער יונגער לערער משה סינענסקי פון סואוואָלק. יוגנט האָט זיך אָנגעהויבן לערנען עברית, לייענען ביאליקן און חלומען וועגען אַן אַנדער לעבן, וועגן אַ נייער אומבאקאַנטער וועלט.

איז דער חורבן געקומען און פאַרשניטן די אַלטע מיט די יונגע, די טרוימערס וועגן נייעם און די צו־פרידענע מיטן אַלטן.

שלמה באראוסקי

מיין שטעטל באקלעראוע

באקלעראוע איז געלעגן נאָענט צו דער דייטשער גרענעץ. דאָס שטעטל איז געווען אַרומגערינגלט מיט שיינע בערג, וועלדער און טייכן. זומער צייט פלעגן קומען אַהער זייער אַ סך באַזוכערס פון גאַנץ פוילן.

פאַר דער ערשטער וועלט־מלחמה האָט באקלעראוע פאַרמאָגט אַ שיינעם יידישן ישוב, מיט חשוב׳ע בעלי־בתים, באַוואוסטע רבנים און יידן־לומדים, וואָס זיינען געזעסן יומם ולילה אין בית־המדרש און געלערנט. דער מאַטעריעלער מצב פון ס׳רוב שטעטלשע יידן איז געווען אַ גוטער. די מערסטע יידן האָבן זיך פאַרנומען מיט לאַנד־ווירטשאַפט און אַ טייל מיט מסחר. די יידישע האַנט־ווערקערס, ווי שניידערס, שוסטערס, שמידן און אַנדערע, ווי אויך קאַראַבעלניקעס האָבן געצויגן זייער חיונה פון די אַרומיקע קריסטן.

אין אַלגעמיין זיינען באקלעראוער יידן געווען רעליגיעז, אָבער ניט פאַנאַטיש. די יוגנט האָט געלערנט אין די חדרים ביי ר׳ סענדער בוזשעוויץ, ר׳ משה האַל־פּערין, שעסטאק און אַנדערע און שפּעטער אין די ישיבות פון די גרעסערע שטעט. אַ טייל יוגנט האָט געלערנט אין העברעאישע אָדער פוילישע גימנאַזיעס.

בעת דער ערשטער וועלט־מלחמה איז באקלעראוע שטאַרק רויניירט געוואָרן. אין גרעסטן טייל האָבן געליטן די יידן. אַ טייל פון די אַנטלאָפענע יידן זיינען שוין נאָך דער מלחמה פאַרבליבן אין די אַרומיקע גרעסערע שטעט. די צוריקגעקערטע האָבן געפונען צעראַ־

בירטע הייזער. מען האָט געגומען פון דאָס ניי בויען אַ נייע לעבן. מען האָט זיך ווידער אינגעלעבט מיט די קריסט־לעכע שכנים. אין משך פון אַ קורצער צייט האָבן יידן זיך דערשלאָגן צו דער זעלביקער מדרגה, ווי פאַר דער ערשטער וועלט־מלחמה.

גלייך אין ערשטן טאָג פון צווייטן וועלטקריג איז כמעט גאַנץ באקלעראוע פאַרברענט געוואָרן פון די דייטשע צינדבאָמבעס. די ספרי־תורה האָבן מיר באַווײַזן צו ראַטעווען און עס מיטנעמען קיין סואוואָלק, וואוהין אַ טייל באקלעראוער יידן זיינען אַנטלאָפן, כדי אין דער גרויסער עת צרה צו זיין אין גרעסערן יידישן ישוב. עטלעכע וואָכן האָט באקלעראוע געהערט צום סאָווע־טישן טייל, לויט אַן אָפּמאַך מיט היטלער־דייטשלאַנד. וועגן די סאָוועטן האָבן פאַרלאָזן באקלעראוע, זיינען אַ טייל יידן מיטגענאַנגען מיט זיי. די פאַרבליבענע אין שטעטל האָבן תיכף דערפילט די דייטשע נגישות און פיניקונגען. איך אַליין האָב דורכגעמאַכט דעם גאַנצן קריג אונטער די נאַציס.

נאָך דער באַפרייאונג בין איך סוף 1945 צוריק־געקומען פון נידערשלעזיע קיין באקלעראוע. סיי אין מיין געבוירן־שטעטל, סיי אין די אַרומיקע קליינע שטעטלעך האָט זיך קיין איין ייד ניט געפונען. נאָר אין סואוואָלק האָב איך געטראָפן אַ דרייסיק יידן, אַלע איינצלנע פון זייערע משפחות. אויך די בית־עלמינס זיי־נען געווען צעשטערט. איך בין אַליין געגאַנגען אויף

סואוואַלקער גאַסן, וואָס זיינען געווען אויסגעבראַקירט מיט מצבות, אַ טייל פון זיי אפילו מיט די אותיות אַרויף. אויפן בית־הקברות גופא פון סואוואַלק האָט מען גע־פּאַשעט בהמות. אויפן פּלאַץ פון באקלעראווער שיינעם בית־המדרש זיינען געווען אויסגעבויט קליינע הילצערנע כאַטקעס פון אַרומיקע קריסטן. דעם בית־הקברות האָב איך כמעט ניט דערקענט—די קברים צעגראָבן, די מצבות צעבראָכן, די צוויי שטיבלעך צענומען, די ביימער אַרונטערגעהאַקט. דער נייער פּאַרקאַן, וואָס איז גע־שטעלט געוואָרן פאַר די געלטער פון די באקלעראווער לאַנדסלייט אין אַמעריקע, איז געווען אַרונטערגענומען.

אין איין ווינקל, פון נאָוואָפּאָלער זייט, זיינען על־פּי צופאַל געבליבן דריי מצבות—פון מיין פאָטער ע״ה, פון שעפּסל דעם שוסטער ע״ה און פון שלום סמילינסקיס משפּחה.

איך בין געשטאַנען ביי די דריי מצבות און אויס־געגאָסן מיין ביטער האַרץ אין אַ וויינענדיקן „אל מלא רחמים". אָבער גלייך ביי די ערשטע ווערטער האָבן זיך גענומען שיטן קוילן איבער מיין קאָפּ און קוים אַ לע־בעדיקער בין איך אַנטלאָפן פון דעם אַ מאָל הייליקן און איצט פאַרשוועכטן אָרט און פון מיין היימשטאָט באַק־לעראווע — אויף אייביק.

מרדכי פּיוואָוואַרסקי, משה אָשינסקי

פּיליפּאָווע

פּיליפּאָווע איז קיין מאָל ניט געווען קיין כרך, אָבער אין די לעצטע צוויי־דריי צענדליק יאָר איז זי גאָר אַראָפּ און האָט געציילט סך־הכל ביי 40 יידישע משפּחות.

ווי קליין פּיליפּאָווע איז ניט געווען, אָבער אַ רב האָט זי געהאַט. ביז אַרום אָנהייב ערשטן וועלטקריג איז הרב ר׳ אברהם אריה גראָסבאַרד געזעסן אויפן פּיליפּאָווער כסא־הרבנות. נאָך אים איז געווען רב ר׳ יצחק רייצער. אַפילו די דייטשן האָבן בעת דער מלחמה געהאַט דרך־ארץ פאַר אים. שפּעטער איז גע־וואָרן רב ר׳ שלמה־צבי קאָלער. ער האָט פארמאָגט גרויסע אָראַטאָרישע פעאיקייטן און די יוגנט פלעגט לויפן לויפנדיק צו זיינע דרשות.

אין די צוואַנציקער יאָרן האָבן מיר געהאַט אַ פיינעם חזן, וועלכער איז אויך געווען שוחט און

אַ טייל פון פּיליפּאָווער מאַרק.

מלמד. ער האָט געהייסן געזאָמסקי. געווען אַ למדן אַ ייד. ער פלעגט ליב האָבן צו זאָגן שיינע גלייכ־ווערטלעך, פון וועלכע מיר וועלן אַ פּאָר דערמאָנען. אין פּיליפּאָווע איז געווען אַ ניט־דערבאַקענער בחור,

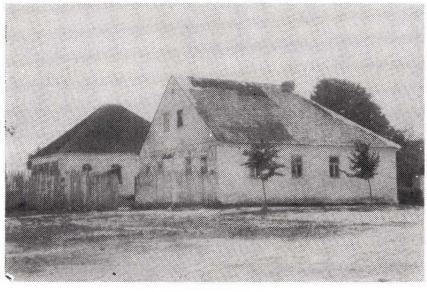

דער אריינגאַנג אין פּיליפּאָווער שול
און בית־מדרש אין 1931.

האָט דער חזן געזאָגט, אַז אים וועט מען שוין אין מיליטער ניט נעמען. מאָטיווירט האָט ער עס מיט אַ פסוק: וכסיל לא „יבין" — אַ נאַר איז ניט קיין יוון... אויף עוף פלעגט ער זאָגן, אַז דאָס איז ניט קיין פלייש, ווייל עס שטייט ביי אברהמ׳ען „והצפּור לא בתר" — אַ פויגל איז ניט קיין בשר...

פּיליפּאָווע איז טאַקע געווען קליין — אָבער אין חדר מוזן אומעטום יידישע קינדער גיין. פון די מלמדים געדענקען זיך דער זאַלודקער קאָברינסקי און

דער יעלינעווער רבי כ״ק. עפשטיינס חדר איז שוין געווען אַ ביסל מאַדערנער, דערויבער האָט מען עפשטיינען שוין גערופן „דער לערער״. דער לערער סטאַראָשינסקי האָט געבראַכט קיין פילִיפאָוע נייע יידישע און העברעאישע לידער. ער האָט מיט די אַרטיקע יוגנטלעכע געשטעלט עטלעכע דראַמעס און בכלל אַריינגעבראַכט פיל לעבן אין אומעטיקן יידישן שטעטל. אַ מאַדערנערן חדר האָבן אויך געהאַט דאָקטאָרסקי (פון סואוואַלק) און אָכומאָווסקי.

אַרום ערשטן וועלטקריג האָט אַ נייַ־געקומענער לעֶרער ציזאַמען מיט די אַרטיקע בראַמסאָן און לייבוש קווינט געשאַפן אין שטעטל אַ ציוניסטישע אַרגאַניזאציע. אין 1920 איז געגרינדעט געוואָרן דער העברעישער קלוב „הרצליה״, וואָס זיינע אַנפירערס זיינען געווען זיסקינד לעוויטוס און לייבוש קווינט. דער קלוב האָט אַרויסגעגעבן 5—6 נומערן פון אַ שאַפיראַגראַפירטער צייטונג מיטן נאָמען „הצעיר״.

דאָס ביסל יידישע יוגנט האָט זיך קאָנצענטרירט אַרום „השומר־הצעיר״, וואָס פייוול זימאַנסקי האָט אָנגעפירט, און „ביתר״, וואָס בראש פון אים זיינען געשטאַנען יוסף לאַנגוס און דער לערער כאַלאַסנאָוויץ.

געווען אַ שטעטל פילִיפאָוע, אַ קליינס אָבער אַ שיינס. שטיל און רואיק האָבן דאָרטן געלעבט דורות יידן, פאַרפלאָנצט תורה, געבויט יידיש לעבן, געיום־טוב׳ט און געוואָכט — ביז דער היטלעריזשער מלאך־המוות איז געקומען און אַלץ אָפגעמעקט פון דער ערד.

טאָ זאָלן דאָ לזכר עולם כאָטש דערמאָנט ווערן יענע אלע יידן, וואָס האָבן די לעצטע יאָרן אין פילִיפאָוע געלעבט און דאָרטן געשטאָרבן אָדער אומגעקומען.

הירשל אָקון, שפּסל אָקון, לייבל אָקונעוויטש, שמערל אַשינסקי, זאָוול בראַדאָווסקי, ישעיה בראַמסאָן, משה בראַמסאָן, גדליה גוטמאָן, שיימי גאַרנאַסטייסקי, מאַריאַשע גראָדזינסקי, העשל וואָלקאָוויסקי, משה אהרן וואָלקאָוויסקי, חיים וויניצקי, מרדכי וויניצקי, פייוול וויניצקי, יאָסל מאָטל זימאָן, אברהם זימאָנסקי, מאָטל זימאָנסקי, נוח טשאַרניסקי, ישעיה יעלין, משה כייטינסקי, יאָנקל לאָנגוס, שבח לאָנגעוויץ, בערל לאָנסקי (בערל דער פאַרבער), משה לאָנסקי (דער מילנער), משה־הערש לאָנסקי, פּרץ לאָנסקי, לייב־הערש לעוויטוס, חנה ביילע מאָטולסקי, יצחק מאָטולעווסקי, משה מאָטולעווסקי, הערצל מאַרגאָלין, לייבל מאַרקאָווסקי, זוסל מאַרשאָק, משה בערל ניעדזשוועצקי, משה דוד סמאָלינסקי, שמואל משה סערוויאַנסקי, יעקב טקופסקי, שלום פאַלניצקי, דוד פיוואָוואַרסקי, משה אהרן פיוואָוואַרסקי, ליבע פשעדמייסקי, יהודה לייזער פינקל־שטיין, מיכל פליישער, חיים זיסל צימערמאָן, יעקב קווינט, לייבל קושינסקי, דוד לייב קרעניצקי, אַדוואָקאַט חיים מאיר ראַדזילאָווסקי, אָלטער ראָזנגאָלד, וועלווע ניסן ראָזנגאָלד, אָלטער ראָטשילד, מרדכי לייב ראָטשילד, אברהם זלמן רובעלסקי, אייזיק רובעלסקי, טאָדרעס שאַרפשטיין, ניסן און זון שלום שידלאַרסקי, איצע לייב שידלאָווסקי, מרדכי לייב שידלאָווסקי.

מוסדות, חברות, פּאַרטייען

משה רזיאלי (ראָזנטאָל)
ירושלים

סואוואַלק אַ נעמט פון תורה

אין מיינע פריסטע קינדער־יאָרן האָב איך אייַנגעזאַפּט אין זיך די ספעציפישע סואוואַלקער בית־מדרש אַטמאָספערע. מיינע ליבסטע שפילן מיט די חברים פלעגן זיין אין אַ „בית־מדרש", אין „חברה ש״ס", אין אַ „סיום". אוּן קיין וואונדער: שעה״ן לאַנג פלעגט מיין פאָטער ז״ל, ווי כמעט יעדער סואוואַלקער יידּ, פאַר־ברענגען יעדן טאָג אין בית־מדרש, ביים דאָוונען אוּן

ר׳ אליהו ראָזנטאָל
פירער אוּן גבאי פון בית־מדרש הגדול אוּן תלמוד־תורה

ביים לערנען — אין דער פרי אַ פרק משניות אוּן בין מנחה למעריב אַ בלאַט גמרא. אוּן וועלכער יינגל פלעגט דאָס ניט מיטגיין מיט טאַטן אין זיין בית־מדרש? איך פיל נאָך איצט יענעם באַוונדערן פאַרגעניגן, וואָס פלעגט מיך אַרומכאַפּן, וועַן איך פלעג שוין ווי אַ דערוואַקסענער אריינגיין אין אונדזער גרויסן בית־מדרש בין מנחה למעריב. אַרום גרויסן טיש פון חברה ש״ס זיצן קאָפּ אויף קאָפּ די שענסטע בעלי־בתים. זיי זיינען זיך מתווכח מיט היץ אוּן ברען אין עפּעס אַ האַרבער סוגיא. די פּנימ׳ער זיינען צעפּלאַמט, די אויגן גלאַנצן, מען איז אויסגעטאָן פון הוויות העולם, פון דאגות פרנסה אוּן אַריינגעטאָן מיט אַלע חושים אין אַן אַנדער וועלט, אין אַ וועלט, וואָס איז געווען זייער היים, זייער קלוב, זייער גאַר־אין־גאַנצן.

אין דער זעלביקער צייט זיינען געזעסן ביי דער מזרח־וואַנט איינצלנע לומדים, ווי אַ שטייגער ר׳ מאָטיע אלטשולער ז״ל, מיין פעטער ר׳ אברהם ראזנטאל ז״ל, אוּן פון דער אַנדער זייט ארון־קודש ר׳ ברוך ראזנבערג ז״ל, אוּן נאָך עטלעכע פון זייער גלייכן אוּן שטיל זיך געשאָקלט איבער אַ שטענדער מיט אַ גמרא. אויך דאָ איז געלערנט געוואָרן מיט ברען, אָבער דאָס איז געווען מער אַן אינערלעך פייער; דאָ האָבן די פונקען געשפּריצט מער פון שאַרפּע מוחות ווי פון היציקע הערצער.

אויב דער „מזרח" פון סואוואַלקער בית־מדרש, די „פנים" פון שטאָט, האָבן געגלאַנצט מיט זייער אַנגעהעריקייט צו חברה־ש״ס, מיט זייער בקיאות אוּן חריפות, איז אָבער דער „מערב" פון בית־מדרש, אונדזער „עמך", דורכויס ניט אָפּגעשטאַנען פון זיי מיט זייער איבערגעגעבנקייט צום לערנען, מיט דער צאָלרייכקייט פון די באַטיליקטע אין עין־יעקב שיעור. פונקט אַנטקעגן דעם טיש פון חברה־ש״ס, ביים צווייטן עק פון בית־מדרש, פלעגן זיין פול געפּאָקט די בענק פון ביידע זייטן פון גרויסן עין יעקב־טיש. דאָ איז אַנגעגאַנגען אַ מין קורס־סיסטעם: אַ רבי פלעגט זאָגן אוּן דער עולם פלעגט זיך צוהערן. אָבער ניט קיין שטומע צוהערערס זיינען דאָס געווען: פיל פלעגן זיך באַטיליקן מיט פראָגעס, מיט אַרויסזאָגן זייערע מיינונגען, אוּן אַנדערע, ווידער, פון די עלטערע פון זיי, פלעגן זיך איינהערן אויסנוויניק אוּן אונטערכאָפּן פאַרויס וואָס ווייטער.

ווי אַ יינגל האָב איך שטאַרק הנאה געהאט זיך צוזוהערן צו דעם עין־יעקב לערנען. עס האָבן מיך שטאַרק געצויגן די וואונדערלעכע עין יעקב־פערל אין דער אינטערפּרעטאַציע פון טאָקער רמז. ער איז געווען אַ טייערער האַרציקער יידּ, וועלכער האָט שפּעטער זוכה געווען עולה צו זיין קיין ארץ־ישראל, וואו ער איז נפטר געוואָרן נאָך אָפּלעבן דאָרטן עטלעכע יאָר.

ניט קיין קלענערן תענוג האָב איך געהאַט זיך אַריינצוכאַפּן אין „חברה־חייטים". דאָרט פלעגט אין מיינע יינגלשע יאָרן „זאָגן" יעדן בין מנחה למעריב ר׳ זעליק ברויזמאַן ז״ל, אַ וואונדערלעכער טיפּ, אַן עלטערער ייד, וואָס האָט באַהערשט ענגליש און פראַנצויזיש און איז שטאַרק געווען באהאַוונט אין דער וועלט־ליטעראַטור. די קלויז פלעגט שטענדיק זיין געפּאַקט, און יידן (ניט דווקא נאָר שנייִדערס) פלעגן מיט אַפּענע מיילער זיך צוהערן צו די פּערל, וואָס פלעגן זיך שיטן פון ר׳ זעליקס מויל, און שטיל פלעגט דעמאָלט זיין אין קלויז, אַז מען פלעגט ממש הערן אַ פליג פליענדיק. די שטילקייט פלעגט נאָר פון צייט צו צייט געשטערט ווערן, ווען דורך דער געפענטער טיר פלעגן זיך דערטראָגן די קולות פון די חברה ש״ס־לערנערס פון בית־מדרש פון איין זייט,

די גרויסע סואוואלקער שול נאָכן הורבן

אַריינגאַנג צום עזרת־נשים פון שולגאָס. מער ווי דער דאַך און די ווענט זיינען נישט געבליבן.

און פון „חברה־תורה", וואָס איז געווען אין זעלביקן הויף, פון דער אַנדער זייט.

דאָ איז כדאי איבערצוגעבן אַן עפּיזאָד אין איינער פון די פיל קלויזן, וואָס אילוסטרירט בולט, ווי ווייט תורה איז געווען טיף איינגעבאַקן אין די הערצער פון די סואוואַלקער יידן.

געשען איז דאָס מיט אַ יאָר זיבעציק צוריק און דערציילט האָט דאָס מיר הרב פרייס, אַ ייד אין די הויכע אַכציקער, וועלכער וואיינט איצט אין ירושלים.

הרב פרייס איז איינגעלאַדן געווארן צו זיין דער רבי אין דער „פורמאַנסקער קלויז". דאָס איז געווען אַ קלויז, וואו די הויפּט־מתפּללים זיינען געווען קאַרעט־ניקעס, וועלכע פלעגן פאָרן אויפן טראַקט סואוואַלק־קאַלווארייע־מאריאמפּאָל־קאָוונע. זיין אריינפאָר־שיעור האָט דער יונגער רבי באשלאָסן צו ווידמען דער פרשת־השבוע. פאָרשטייט זיך, אַז ער האָט זיך צום שיעור גוט צוגעגרייט, און מורא־האָבנדיק, טאָמער זיינען זיינע צוהערערס באהאַוונט אין רש״י און אין בעל־הטורים און אפשר אויך אפילו אין אבן עזרא, האָט ער זיך מכין געווען לויטן אלשי״ך.

בעתן זאָגן זיין שיעור האָט ער באמערקט, אַז פיל פון גרויסן עולם קוקן זיך א־בער און שמייכלען. ער האָט דאָס אָנגענומען ווי אַ גוטן סימן און מיט התלהבות ממשיך געווען זיין שיעור. אַז ער האָט געענדיקט, זיינען עטלעכע קאַרעטניקעס צוגעגאַנגען צו אים און געזאָגט:

— „ווייזט אויס, אַז מיר האָבן מיט אונדזער יונגן רבי׳ן שטאַרק געטראָפן. איר האָט קיין עין־הרע אַ פייערדיקן קאָפּ. איר האָט דאָך איבערגעזאָגט דעם אלשי״ך וואָרט ביי וואָרט״ — .

אָט אַזוינס איז געווען אונדזער סואוואַלק...

שמואל שחריה (שוואַרץ)
ירושלים

סואוואַלק די פּשרה־שטאַט

סואוואַלק — בעצם אַ שטאַט, ווי אַלע יידישע שטעט, און פונדעסטוועגן האָט זי עהאָט עפּעס ספּעציפּישס, וואָס האָט זי געשטעלט «אויסער דער רייַ».

געווינלעך, איז אַ יידישע שטאַט געווען געבענטשט מיט מחלוקת, מיט פּאַרטייען און פּאַרטייעלעך. סואוואַלק איז אפשר אין דעם זין געווען אַן אויסנאַם. די «מחלוקת» אין שטאַט איז נישט געווען אַזאַ, וואָס האָט «געשריבן געשיכטע». ס׳פלעגט אַ מאָל קומען צו אַ ווערטער־גפּעפּכט אין בית המדרש, צו חילוקי דעות מכח קלייבן אַ רב, אַבער צו קיין ערנסטע צוזאַמענשטויסן איז עס נישט דערגאַנגען. סואוואַלק איז געווען אַ שטאָט פון פּשרות, פון מהיכי תיתי: צו גאָט און צו לייטן. אפילו דער מורה הוראה אין סואוואַלק, הרב אַלטמאַן, איז געווען באַקאַנט מיט זיין פּאַרלייגן שטענדיק אַ פּשרה... צו וואָס פּסק׳ענען אַ דין, אַז מ׳קען דורכקומען מיט אַ פּשרה?

ציוניסטן

אויך די ציוניסטן אין סואוואַלק זיינען נישט געווען קעמפּעריש געשטימט. אָט נעמט, למשל, דר. וויסמאַן: שטענדיק רואיק, געלאַסן. — «ציוניזם — פלעגט ער זאָגן—איז אַ זעלבסטפּאַרשטענדלעכע זאַך», אין גיי קעמף פאַר אַ «זעלבסטפּאַרשטענדלעכקייט». און וויִ האָט געוואָגט דער מנהל פון «תרבות», דובראָווסקי (ער איז, אמת, געקומען פון דרויסן, אַבער ער האָט זיך איינגעראַמט אין סואוואַלקער סביבה): «צי איר ווילט, צי איר ווילט נישט, ציוניסטן מוזט איר זיין — און אויב מען מוז, טאָ צו וואָס קעמפן? — עס וועט שוין קומען, פריער אַדער שפּעטער»...

אַדער נעמט, למשל, אַזאַ ציוניסט ווי דר. סטאַראַפּאַלסקי. אַ מזג טוב, אַ בקי אין תנ״ך אין תלמוד. ער האָט געהערט אין שטאָט צו דער גאַלעריע «ציוניסטישע פערזענלעכקייטן». אַבער ווידער אַ מאָל — אויך ער איז געווען אַ מענטש פון פּשרות. עס איז גלייכער צו «פירן» אַ טיש פון «עונג שבת» אין «תרבות»־זאַל, איידער פירן מלחמות... און טאָקע כאָפּן אַ שמועס איבער אַ שוועדער סוגיא, אפילו מיטן רב פון שטאָט, איז אויך פיל ווייכ־טיקער געווען פאַר דר. סטאַראפּאַלסקי, ווי — פירן מלחמות.

אמת, עס איז געווען איינער אַ קעמפער־נאַטור. אַבער ער איז נישט געווען קיין סואוואַלקער ממש, דאָס איז געווען דער דירעקטאָר פון גימנאַזיע, עפּראָן. ער האָט שוין געהערט צו «על המשמר», פון גרינבוימס חסידים, אז ער פלעגט רעידן, פלעגט ער דונערן. ער פלעגט שטענדיק רעידן איבער «דאָס אידישעס פאַלקעס». — אַזוי האָט אים דיקטירט זיין גראַמאַטיק. אַבער גאָרנישט — אויך ער האָט זיך «גלייכגעשאַלטעט». אוירא דסואוואַלק...

בונדיסטן־יידישיסטן

«אויף אַ רפואה» זיינען אין סואוואַלק געווען אויך בונדיסטן און יידישיסטן. מען האָט אפילו געשאָפּן אַ יידישע פאַלקשול, און זי האָט געהאט אַ «פּעריפּעריע». די הויפּט פּראָבלעמען פון דער דאָזיקער שול פלעגן באהאַנדלט ווערן אין קינאָ «מאמוס». דער אייגנטימער פון דעם קינאָ, גאָלדשמידט, האָט זיך גע׳עוסק׳ט מיט דער דאָזיקער שול. שווער אַבער צו זאָגן, אַז די דאָזיקע שול האָט געשאָפּן אַ קעמפּעריש אַטמאָספּער. סואוואַלק האָט עס טאַלירירט. ציוניסטן — אויך: זאָל זיין אַ ביסל קאָלאָריט. צייטנווייז האָט זיך געדאַכט: וועט די יידישיסטן וואָלטן נישט געווען, וואָלט מען זיי געדאַרפט באַשטעלן...

דער וואַרטפּירער פון די אַזוי גערופענע פּראָגרעסיוון איז געווען יאסל אדלסאָן. שווער צו זאָגן, צי ער איז געווען בונדיסט אַדער נישט. בכל אופן איז ער געווען פון די ציוניסטישע קעגנערס. ער האָט זיך גע׳קהל׳ט און האָט פּאַרנומען אַ חשוב אָרט. ער פלעגט זיין בייסיק, איראָניש און פלעגט זיך לוסטיק מאַכן איבער די «שיינע בעלי־בתים».

און אַז מען שמועסט וועגן פּראָגרעסיוון, טאָר נישט פאַרגעסן וועלן «חבר מארטשיק». ער איז געווען אַן איבערצייגטער בונדיסט, דער עיקר האָט ער אַבער גאָזאַרגט פאַר די שכנים, און אַז עפּעס פלעגט נישט זיין אין אָרדענונג, פלעגט ער קעמפן מיט אַן «אויס־געפּראוואוט» געווער: ער פלעגט «מעכב הקריאה זיין»... ער פלעגט קומען אין בית־המדרש און «זאָגן זיין וואָרט», און אַז «חבר מארטשיק» פלעגט קומען אין בית המדרש, האָט מען זיך נישט געבייזערט. די «מזרח־וואָנט» האָט געווואוסט, אַז מען מוז אים לאָזן טאָן זיינס...

חסידים אין סואוואַלק

אויך די חסידים אין סואוואַלק זיינען געווען «נישט קאַלט און נישט וואַרעם». אמת, שמחת תורה פלעגן זיי זיך אַ ביסל צעהיצן. צוויי אַדער אפשר דריי חסידים זיינען געווען: דער מצבה־קריצער און דער משגיח פון תלמוד תורה. דער מצבה־קריצער האָט זיך באַנוגנט מיטן טראָגן דאָס חסידישע היטעלע און מיט נישט לייגן קיין תפילין חול המועד... דאָקעגן דער משגיח פון תלמוד־תורה, ר׳ חיים ליב באַכראַך, איז געווען אַ טעטיקער חסיד, און ער פלעגט טאָקע שמחת־תורה באַלעבן די מתנגד׳ישע שטאָט. ער פלעגט זינגען מיט באַגייסטערונג

עפּעס אַ ליד אין האַלב דייטש: „צו גרונדע זאָלן גיין אַלע אונזערע פיינדע, אַלע אונזערע פיינדע“... און די מתנגדים פלעגן אויך מיטזינגען מיט התלהבות: „צו גרונדע זאָלן גיין אַלע אונזערע פיינדע“... און דאמאָלסט פלעגט אפילו ר׳ חיים מענדל פרידמאן, אייגער פון די רואיקע און זייער חשובע מזרח־וואָנט יידן, געבן אַ שמייכל, — אויך ער האָט מסכים געווען...

סתם פאָלקסיידן

סואוואָלק, ווי אַלע יידישע שיינע שטעט, האָט געהאט אינטערעסאַנטע פאָלקסיידן, וואָס האָבן מוסיף געווען נישט וויניק צום קאָלאָריט פון דער שטאָט. באַזונדערס זיינען עס געווען די טרעגערס און קצבים. בדרך כלל האָבן זיי זיך נישט געמישט אין יידישע כלל־ענינים. אָבער אַז מען האָט געדאַרפט געבן אַ קלאַפּ — און בעיקר אַ גוי אַ רשע — דאַמאָלסט זיינען זיי געווען אויף דער וואַך און פאַרהיט דעם יידישן כבוד.

דאָס „קיילער־געסל“ אין סואוואָלק האָט נישט געקענמפט קעגן „בית־המדרש געסל“. איינס האָט דער־גאַנצט דאָס צווייטע. אַז מען שמועסט: אַ פשרה־שטאָט.

הרב יהואש זאַוואָזניצקי

די תורה־יוגנט אין סואוואָלק

סואוואָלק איז געווען באַוואוסט מיט אירע לומדים און שיינע בעלי־בתים. אין שטאָט זיינען געווען גוט־אָרגאַניזירטע חברות־ש״ס, וואו בעלי־בתים זיינען געזעסן יעדן אָוונט און געלערנט אַ בלאַט גמרא בחברותא. אין די אַלע חברות האָט מען געלערנט די זעלביקע מסכתא. נאָך זיבן יאָר האָט מען געפייערט מיט גרויס פאַראַד דעם „הדרן“, וואָס דער רב פלעגט זאָגן.

סואוואָלקער כסא־הרבנות האָט געהאַט אַ שם אין ליטע־פּוילן. דאָרטן האָבן מכהן געווען ברבנות גרויסע גאונים, און ביי די דערהייבענע מאָמענטן פון סיום הגדול פון ש״ס פלעגן דערשיינען די רבנים אין זייער גאַנצער תורה־פּראַכט. דאָס האָט געווירקט צו שטאַרקן דעם כבוד התורה ביים פאָלק און ביי דער יוגנט, וואָס אַ גרויסער טייל פון איר האָט געלערנט אין סואוואָלקער תלמוד־תורה והישיבה. נאָכן ענדיקן דעם דאָזיקן תורה־אַנשטאַלט פלעגן די תלמידים ממשיך זיין זייער לערנען אין די גרויסע ליטווישע ישיבות.

אַזוי האָט זיך געפירט אין סואוואָלק זינט דורות, נאָר איך וויל דאָ באַשרייבן די סואוואָלקער ישיבה־לייט פון די יאָרן צווישן ביידע וועלט־מלחמות.

אין יאָר תרפ״א (1921) איז געוואָרן רב אין סואוואָלק הרב הגאון ר׳ אהרן באקשט, וועלכער איז געווען פון די גרויסע גאונים פון זיין צייט, ווי אויך אַ גרויסער בעל־מוסר, מרביץ תורה און גרינדער פון ישיבות. ער האָט אין סואוואָלק געגרינדעט אַ ישיבה, וואָס מען האָט געריפן דער „קיבוץ“ און האָט זיך געפונען אין „חברה־מדרש“־קלויז. ר׳ אהרן באקשט איז געווען דער ראש־ישיבה.

אין סואוואָלקער „קיבוץ“ האָבן אָבער געלערנט בעיקר בחורים פון אַנדערע שטעט. די סואוואָלקער בני־תורה זיינען געפאָרן לערנען אין אַנדערע ישיבות, כדי ניט צו האָבן שטערונגען פון דער היים. צוריקקומען אַהיים פלעגן זיי נאָר אויף די ימים־טובים פון פסח און סוכות. זיי פלעגן זיך צונויפקומען אין קלויז „חברה־תורה“, ריידן אין תורה, זיך טיילן מיט מיינונגען אין סוגיות פון תלמוד, ווי אויך אין רעיונות פון מוסר, וואָס יעדער האָט אַנגעזאַפט דורכן „זמן“ אין זיין ישיבה.

דערמאָנענדיק די קלויז „חברה־תורה“, וואו איך פלעג דאָונען, וויל זיך זאָגן עטלעכע „חסד של אמת“־ווערטער וועגן אירע מתפּללים.

„חברה־תורה“ איז געווען אָפן אַ גאַנצן טאָג, פון אין דער פרי ביז שפּעט ביי נאַכט. דאָרט האָבן יידן געלערנט גמרא אין משניות, ווי אויך געזאָגט אַ קאַפּיטל תהילים.

ר׳ לוי יצחק געלבאַרד, לאַנג יעריקער ראש החברה און רבי פון „חברה ש״ס“ אין דער קלויז ביז דער צוויטער וועלט־מלחמה, איז געווען אַ גרויסער למדן און מתמיד אין לערנען. ער האָט אַ סך מאָל דורכגעלערנט ש״ס און געווען אַ בקי.

ר׳ יעקב אייזן, וועלכער איז אָפט געווען ממלא־מקום פון רבי׳ן אין „חברה־ש״ס“, פלעגט אין יעדער פרייער צייט קומען גלייך אין קלויז און לערנען ביחידות. ער איז אויך געווען גבאי אין „חברה־תורה“.

ר׳ שלמה מידלינסקי, שו״ב אין סואוואָלק, איז די לעצטע יאָרן געווען אַ שטענדיקער מתפלל אין קלויז און אַ סך שעה׳ן געזעסן דאָרטן אין געלערנט.

פון די אַנדערע מתפּללים איז כדאי צו דערמאָנען:

ר׳ מענדל באגאן, אַ למדן מיט אַ גרויסער ידיעה אין ש״ס און מפרשים; ר׳ משה קראווצינסקי, לאַנג יעריקער גבאי און ראש פון „חברה ש״ס“ און „חברה משניות“; ר׳ אברהם יעקב הכהן קאָפלאָן, געווען אַ סך יאָרן אַ גמרא־מלמד אין שטאָט; ר׳ אברהם סוכאוואלסקי,

שו״ב אין סואוואַלק; ר׳ עוזר איינהאָרן, ר׳ אבא גאָלד־בלאַט, ר׳ אלקנה גלאַטשטיין, ר׳ אלתר סטאלארסקי, ר׳ רפאל שטייגמאן דער מוכר־ספרים, לערער פון תלמוד־תורה יעקב לעווין, ר׳ משה בערליס, ר׳ ברוך לערנער, ר׳ יוסף זעף, ר׳ יהושע מלאָטעק און אַנדערע.

אַ מתפלל דאָרטן איז אויך געווען מיין אָנקל ר׳ צבי־הירש בהרב ר׳ אברהם משה אבאוויץ, געוועזענער פשעראסלער רב. ער איז אויך געווען אַן עוסק בצרכי ציבור באמונה—פאַר דעם וועד הישיבות, פאַר קופת ר׳ מאיר בעל הנס, פאַרן „כולל סובאלק״ אין ירושלים און פאַר אַנדערע צדקה־אַנשטאַלטן. זיין זון ר׳ אברהם משה האָט אויך אָפּגעגעבן אַ סך צייט פאַר דער שול, געשאַפן אַ חברה „תיקון ספרים״ מיטן ציל צו פאַרגרעסערן דעם אוצר הספרים אין קלויז, האָבנדיק אין זינען די בני הישיבה, וועלכע קומען אַהיים אויף בין־הזמנים.

די אַלע דערמאָנטע שיינע יידן זיינען אומגעקומען אין לוקאָוו צוזאַמען מיט נאָך פיל פון זייערע בני־עיר.

*

די בני הישיבה האָבן געזוכט וועגן פון התחזקות רוחנית אויך אין די צייטן פון בין־הזמנים. פלעגט מען מאַכן אַ שמחת החג און דאָרטן ריידן דברי תורה ומוסר, זינגען ניגונים און זמירות קודש, וואָס פלעגן אַרויסרופן התעוררות הלב אויך ביי די זייטיקע צוקוקערס.

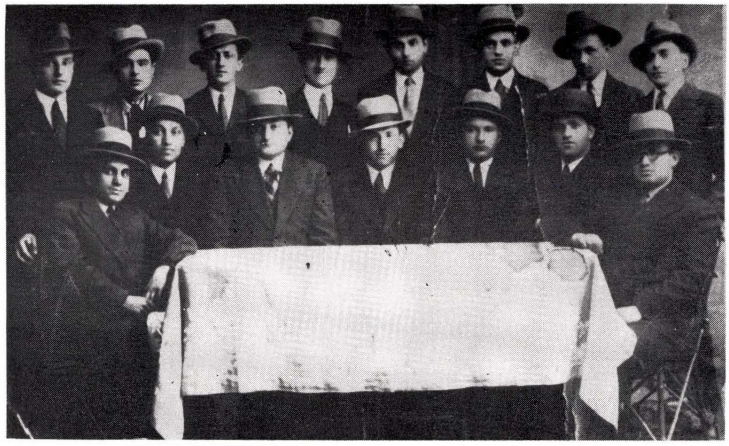

אַ גרופּע סואוואַלקער ישיבה־לייט

זיצן פון רעכטס צו לינקס: הרב יואש זאַוואָזניצקי (ניו־יאָרק), הרב עבר גראַדאָווסקי, הרב אריה לייב קריוואָי, הרב מרדכי איילענדער־אילן (ישראל), הרב ישראל דומבעלסקי, הרב מרדכי גרשון פינקאָוויטש, הרב יהושע קאָבראָנסקי.

שטייען: הרב יצחק פרוזשנעווסקי (שווייץ), ברענער (שיקאגע), הרב משה גראַדאָווסקי, הרב יהודה אָפּנהיים, הרב חיים לערנער, הרב משה פּאַנימונסקי, דוד פעפערמאַן, געלבאָרד.

די בני הישיבות האָבן געהאַט אַ נאַטירלעכע צו־געבונדנקייט צו די שטאָטישע רבנים און מורי־הוראה. אין די ימים־טובים פלעגן זיי אָפּט באַזוכן די דיינים ר׳ בנימין מגנצא און ר׳ משה אלטמאן. אין דער צייט, ווען דער אב״ד דמתא איז געווען הרב הגאון ר׳ יוסף יאָסע־לעוויטש, פלעגן זיי זיין אָפּטע אריינגייערס אין בית הרב, בפרט יום־טוב און שבת, ווען דער רב פלעגט זיי מחזק זיין מיט זיינע חידושי תורה און מוסר.

פאַרן חיזוק התורה האָט אַ סך אויפגעטאָן ר׳ מרדכי מגנצא. צוזאַמען מיט די בני הישיבה האָט ער אַנטוויקלט אַ גרויסע אַקציע פאַר הפצת התורה. מען האָט צוזאַמען דערמוטיקט יונגע בחורים׳לעך, וועלכע האָבן געענדיקט די תלמוד־תורה, אַז זיי זאָלן ממשיך זיין דאָס לערנען אין ישיבות. ר׳ מרדכי מגנצא האָט באַזאָרגט די בחורים׳לעך מיט מאַטעריעלע מיטלען אויף אַרויסצו־פאָרן לערנען אין דער פרעמד.

דער מרכז רוחני פון די בני תורה איז געבליבן אין זעלביקן בית הרב, ווען דער ממלא־מקום פון הרב יוסף יאָסעלעוויטש איז געוואָרן זיין איידעם הרב דוד ליפשיץ.

אין דער אַטמאָספער פון יידיש־געזעלשאַפטלעכן לעבן אין פּוילן צווישן ביידע וועלט־מלחמות, ווען אַ טייל יידישע יוגנט איז געווען פאַרכאַפּט פון פרעמדע אידייען, איז געווען גרויס די געפאַר, אַז יידישע יוגנט־

לעכע, וועלכע לערנען ניט אין ישיבות, זאָלן בכלל דערווייטערט ווערן פון יידישקייט, דעריבער האָבן די סוואוואַלקער בני הישיבה אָנגעהויבן אַ פּאַרצווייגטע טע־טיקייט פאַר חיזוק הדת. זיי האָבן געשאפן אין סוואוואַלק אַ רעליגיעזע יוגנט־אַרגאַניזאַציע „תפארת בחורים", וואו מען האָט געלערנט יעדן אָוונט אַ פּרק משניות, שלחן ערוך און די פּרשת השבוע. מען האָט אויך דאָרט דורכ־געפירט עונג שבתים אין מלוה מלכה׳ס מיט געזאַנגען פון שבת׳דיקע זמירות און ישיבה׳שע ניגונים, ווי אויך רעליגיעזע רעפעראַטן. צו „תפארת בחורים" האָבן בעיקר געהערט יונגע אַרבעטערס און אָנגעשטעלטע.

דער סוואוואַלקער „תפארת בחורים" איז געגרינדעט געווארן לויט דער איניציאַטיוו פון הרב ר׳ יוסף יאָסע־לעוויטש און פאַרבליבן ווייטער אונטער דער אָנפירונג פון זיין איידעם הרב ר׳ דוד ליפשיץ שליט״א.

בית הרב

איינער פון די גרינדערס און טוערס פון „תפארת בחורים" איז געווען הרב ר׳ אברהם עבר גראדאווסקי, תלמיד פון לאָמזשער ישיבה. ער איז אויך געווען אַ גוטער אַרגאַניזאַטאָר און פיינער רעדנער. ער פלעגט אָפט אַרויסטרעטן מיט רעפעראַטן פאַר די סוואוואַלקער בעלי־בתים בייַ פאַרשיידענע געלעגנהייטן.

זיין עלטערער ברודער, ר׳ חיים זלמן גראדאווסקי, איינער פון די גוט־באַקאַנטע פירערס פון סוואוואַלקער יוגנט, איז אויך געווען מיטגרינדער און עסקן אין „תפארת בחורים".

זיין יינגערער ברודער הרב משה גראדאָווסקי איז אויך געווען אַ תלמיד פון לאָמזשער ישיבה. ער האָט זיך אויסגעצייכנט מיט גרויס לומדות און יראת שמים.

די גראַדאָווסקיס זיינען געווען אויראיינקלעך פון באָווסטן לאַזדייער רב הרב הגאון ר׳ אברהם עבר, דעם בעל „מחזה אברהם" און „אבן לב". ר׳ חיים זלמן און ר׳ משה זיינען אומגעקומען אין ליטע.

צו די גייסטיקע פירערס פון „תפארת בחורים" האָבן אויך געהערט הרב ר׳ בצלאל גאָלדבערג, איידעם פון ר׳ משה שמואל אַראַנאָווסקי, אַ תלמיד פון דער ביאַליסטאָקער ישיבה „בית יוסף" און אַליין אַ גרויסער למדן און רעדנער, שפּעטערדיקער רב אין טשערוואָני־בור, לעבן לאָמזשע, און הרב ר׳ אהרן קאַטמאַן, ראש ישיבה אין סוואוואַלקער ישיבה ביי דער תלמוד תורה.

צום סוף וויל איך דערמאָנען הרב ר׳ יהודה יעקב צימערמאַן. ווער האָט עס ניט געקענט אין סוואוואַלק אָט דעם טייערן יידן? ער האָט געלערנט אין כולל ביים „קיבוץ" פון הרב באקשט, שפּעטער איז ער געווארן ר״מ אין סוואוואַלקער ישיבה. ער איז געווען פון די גייסטיקע מנהיגים אין „תפארת בחורים". הרב צימער־מאַן האָט אויך געשאַפן די „חברה ש״ס" אין אראנאָנס קלויז. ער האָט אַראַנזשירט די חברה „מחזיקי הדת" מיטן ציל צו מאַכן רעליגיעזע פראַפאַגאַנדע פאַר שמירת שבת און אַלע יסודי היהדות. הרב צימערמאַן האָט פאַרמאַגט אַ טיילן רעדנערישן טאַלאַנט און האָט גע־האַלטן פאַר דער חברה פייערדיקע דרשות. איינע פון די געבענטשטע טעטיקייטן פון די „מחזיקי הדת" איז געווען דאָס איינאָרדענען עונג־שבתים אין שטאָט. דאָס איז געווען אין סוואוואַלק אַ נייס און עס האָט צוגעצויגן אַ גרויסן עולם אין קלויז „חברה תורה", וואו דאָס פלעגט פאַרקומען. דער עולם האָט געשעפט חיות פון די שבת־זמירות און פון די חסידישע ניגונים, וואָס פלעגן אָפּ־קלינגען איבערן גאַנצן אָרום.

דער סעקרעטאַר פון „מחזיקי הדת" איז געווען אהרן (אַרציקל) פינקאָווסקי, אַן אָריגינעלער טיפּ פון דער סוואוואַלקער רעליגיעזער יוגנט, וועלכער האָט געקראָגן די השפּעה פון זיין רבי׳ן הרב צימערמאַן און געוואָרן אַ תלמיד ביי אים אין „חברה ש״ס" פון אראנאָנס קלויז. אהרן איז געווען אַ שלאָסער־מעכאַניק, אַ טייערער יונגערמאַן, אַ חבר און פריינד פון די בני הישיבות.

דער סוואוואַלקער רב ר׳ דוד ליפשיץ האָט געגרינ־דעט אַ ישיבה אין קלויז „חברה מדרש". די ישיבה האָט עקסיסטירט ביזן חורבן סוואוואַלק. זי האָט אָרויס־געגעבן אַ סך בני תורה, וועלכע זיינען שפּעטער אַוועק לערנען אין די גרויסע ישיבות. דער ראש־ישיבה איז געווען הרב ר׳ יעקב סקופסקי, אַ תלמיד פון גראָדנער און מירער ישיבות און אַ צוגעקומענער איידעם אין פּילי־פּאָווע. הרב סקופסקי איז געבליבן אין קאשעדאר, ליטע, אונטער די דייטשן. לויט דערהאַלטענע ידיעות, איז ער דאָרטן אומגעקומען מיט נאָך סוואוואַלקער פּלי־טים. זיין פאַמיליע איז אומגעקומען אין לוקאָוו.

די בני הישיבה זיינען אויך געווען אַקטיוו אין העלפן באָזארגן די יידישע סאָלדאָטן פון סוואוואַלקער גאַרניזאָן אויף ימים־טובים. די לעצטע יאָרן האָט פונק־צי׳אַנירט אַ גאַנץ יאָר אַ קיך פון מאכל כשר פאַר די יענ׳קע יידישע סאָלדאָטן, וועלכע האָבן ניט געוואָלט עסן פון קאָזאַרמע־קעסל. פאַר זיי פלעגן יעדן טאָג צוגע־שטעלט ווערן כשר׳ע מיטאָגן אין די קאָזאַרמעס. אַ סך געהאָלפן אין דעם האָט ר׳ יצחק קוויאט, דער זון פון פיעסקער רב און איידעם פון הרב משה אלטמאן.

אַזוי האָבן די אַרטיקע ישיבה־לייט פאַרשריבן אַ שיין בלאַט אין דער געשיכטע פון יידישן סוואוואַלק.

מיר ברענגען דאָ וויטער די נעמען פון די בני

הישיבה הקדושים און פון זייער קריין, וואס זיינען נאך פריער ניט דערמאנט געווארן און אויף וויפל מיר גע־דענקען זיי.

הרב אריה קרייוואן, א תלמיד פון ראדינער ישיבה.
זיין פאטער ר׳ יוסף איז געווען שמש אין אראנזאנס קלויז.
אליעזר פיעקארסקי, תלמיד פון ראדינער ישיבה.
הרב חיים בר׳ צבי אבאוויץ, תלמיד פון לאמזשער ישיבה, אומגעקומען אין ווילקאווישק, ליטע.
חיים ברוך לערנער, תלמיד פון די ישיבות אין לאמזשע און קלעצק.
הרב ר׳ ישראל בר׳ חיים הכהן דומבעלסקי, תלמיד פון גראדנער ישיבה.
הרב ר׳ יהודה בר׳ אברהם אפנהיים, תלמיד פון גראדנער ישיבה, אומגעקומען אין קאונער געטא.
הרב ר׳ יהושע בר׳ משה אהרן הכהן קאבראנסקי, תלמיד פון גראדנער ישיבה.
הרב ר׳ מאיר בר׳ אברהם אפנהיים, תלמיד פון לאמזשער ישיבה.
מאיר בר׳ אברהם אפנהיים, תלמיד פון לאמזשער ישיבה.
מאיר בר׳ ברוך לערנער, פון ראדינער ישיבה.
מאיר בר׳ עוזר סערעוויאנסקי, פון מירער ישיבה, געשטארבן מלחמה־צייט אין ווילנע.
משה פאנימונסקי, פון גראדנער ישיבה.
הרב ר׳ שמואל ליבלינג, פון גראדנער ישיבה, א פונסקער איידעם.
די ברידער ר׳ שמואל און הרב ר׳ זלמן בר׳ שמעון בערמאן, פון די ישיבות אין גראדנע און קלעצק.
די ברידער קראסנאפאלסקי, פון לאמזשער ישיבה.
הרב יעקב בר׳ אריה לייב זילבערשטיין, פון די ישיבות באראנאוויטש, מיר און קארעץ.
ר׳ גרשון ב״ר נחמיה פינקאוויץ, געלערנט אין גראדנער ישיבה.
די ברידער יוסף און ראובן קושעל פון פינסק, תלמידים פין לאמזשער ישיבה.
ר׳ פנחס שאפירא.
לאנדוי און קאוואלסקי.
הרב ר׳ דוד פעפערמאן און זיין ברודער ר׳ לייב.
הרב ר׳ אהרן הכהן ווילקאווסקי.
יהודה גוסטמאן און אהרן סאבל, תלמידים פון גראד־נער ישיבה.

חיים זעליגמאן

די רעוואלוציע־יארן

געציגן האט זיך דאס נאך פון די יארן פון דעם רוסיש־אפאנישן קריג. אין יענער צייט פלעגט די סאוואלקער באפעלקערונג אינפארמירט ווערן ווען דער מלחמה־געשעענישן דורך אפיציעלע טעלעגראמעס, געדרוקטע אין דער ארטיקער רעגירונגס־דרוקעריי. יענע טעלעגראמעס פלעגן דערציילן נאר פון נצחונות פון דער צארישער ארמיי אויפן פראנט און פון פיל טויזנטער יאפאנישע סאלדאטן און אפיצערן, וואס ווערן געזומען אין געפאנגענשאפט. קיין גרויס צוטרוי האט די באפעלקערונג צו די טעלעגראפישע ידיעות ניט געהאט, נאר קיין אנדערע קוועלן זיינען ניט געווען. ווי מען האלט מיט דער מלחמה אויפן וויסטן מזרח האט מען ניט געווארט. דער אמת איז פלוצלונג ארויסגעשווימען פון א פאר שורות אין א טעלעגראמע, אין וועלכער עס איז אביזרגעגעבן געווארן, אז א פארט ארטור איז געפאלן און אז די רוסישע ארמיי טרעט אפ.

ווי אונטער דער ערד האבן זיך באלד באוויזן פראקלאמאציעס פונעם „סובאלקער אידישן ארבייטער בונד״, אריינגעשטעקט דורך דער נאכט אין די טירן פון א סך קראמען און הייזער. אין יענע פראקלאמאציעס איז געזאגט געווארן, אז נאך דעם ווי די צארישע ארמיי איז צעשלאגן געווארן פון דעם קלייניעם יאפאנער — איז געקומען די צייט, אז אויך דער ידישער ארבעטער פון סאוואלק זאל זיך פאראייניקן מיטן גאנצן ארבעטער־קלאס פון רוסלאנד, ארונטערווארפן פון זיך די קייטן פון שקלאפערייי און צוזאמען מיטן גאנצן פראלעטאריש פאלק זיך אפרייען פון יאך פון דער צעפוילטער צארישער רעגירונג. געענדיקט האט זיך יענע פראקלאמאציע מיט די ווערטער: „נידער מיט די אידישע אונטערדריקער״! „נידער מיטן קאפיטאליזם״, „נידער מיט די צארישע רעגירונג״ און „נידער מיט ניקאלאי דעם לעצטן״! — „לעבן זאל דער אידישער ארבייטער־בונד פון רוסלאנד, פוילן און ליטע״!...

מיר, חדר־ייגלעך — איבערלייענענדיק אזעלכע ווערטער, ווי „פראלעטאריאט״, „קאפיטאליזם״ און „עס לעבע דער אידישער ארבייטער־בונד״ — האבן שטארק הנאה געהאט פון די נייע געפליגלטע פראזעס און האבן די צונויפגעזאמלטע פראקלאמאציעס פארזיכטיק באגראבן

טיף אין שטאַל און אויפן בוידעם. מיר פלעגן מקנא זיין די גרויסע בחורים, וועלכע פלעגן גיין אָנגעטאָן אין די פאַרשיידענע „בלוזקעס", אַרומגעבונדן מיט קוטאשן פון פאַרשיידענע קאָלירן. שבת פאַר נאַכט פלעגט מען זען אין שטאָטגאָרטן פיל יונגע בחורים און מיידלעך. די, וועלכע זיינען געווען אָנגעטאָן אין בלויע בלוזעס און רויטע קוטאשן, האָבן באלאַנגט צום „בונד". די רויטע בלוזעס זיינען געווען אַ סימן פון אָנגעהעריקייט צו די „עס־ער" („סאָציאַליסטן רעוואָלוציאָנערן"), ברוינע בלוזעס און רויטע קוטאשן — האָבן באַלאַנגט צו די פּועלי ציון און ס. ס.

שבת נאָך מיטאָג פלעגט זיך דער עולם אַרויסלאָזן אויף לאָדקעס ביי פוזשערסקען אויפן טייך, יעדער קאָליר פון די בלוזעס און קוטאשן גרופּירט אויף באַזונדערע לאָדקעס. אויף אייביק האָט זיך איינגעקריצט אין מיין זכרון דאָס בילד פון די קאָלירדיקע פּאַרטייליט אויף די לאָדקעס, וואָס שרייען אַרויסרופערישע ווערטער איינע צו די אַנדערע.

אַחוץ דעם גרויסן „בונד" האָט אין סואוואַלק עקסיסטירט אויך אַן אָרגאַניזאַציע פון „קליינעם בונד", וואָס איז באַשטאַנען פון 12 ביז 15 יאָריקע יינגלעך פון דער אָרעמקייט. דאָס זיינען געווען דאָס רוב לערן־יינגלעך, וועלכע האָבן צוליב זייער עלטער ניט געקענט ווערן מיטגלידער פונעם גרויסן „בונד". די יינגלעך זיינען אָבער געווען גוט אָרגאַניזירט און דערצויגן אין די טראַדיציעס פון קאַמף פאַר פרייהייט און גלייכהייט. זיי, די חברה פון „קליינעם בונד", פלעגן ארומגיין אויף די טראָטואַרן מיט גרויסע שטעקנס אין די הענט און אָנוואַרפן אַ פחד אויף יעדן יינגל. זייער אויפגאַבע איז אויך געווען צו העלפן אויפדעקן צאַרישע שפּיאָנען, קוקן און נאָכזען, צי עס האָבן זיך ניט אריינגעכאַפּט פאַר־דעכטיקע אין דער אָרגאַניזאַציע און אויף די אַלגעמיינע מיטינגען און דיסקוסיעס פון די פאַרטייען.

איין מאָל אַ שבת פאַר נאַכט איז זיך געגאַנגען געמיטלעך אויף זיין שפּאַציר לעבן גאָרטן דער סוא־וואַלקער ראש־הישיבה ר' הירשל מייטשעטער, באקאנט אין שטאָט אונטערן נאָמען „דער סלאָנימער". געגאַנגען איז ער צוזאַמען מיט זיין פריינד ר' אברהם יצחק פּאָלאַטשעק, דעם באַוואוסטן למדן און גמרא־מלמד, וואָס פון זיין חדר פלעגט מען קענען אריינקומען לערנען אין דער ישיבה. ביידע, דער ראש־ישיבה מיטן גרויסן גמרא־מלמד, זיינען געגאַנגען און זיך מפלפל געווען אין אַ שווערן תוספות. אַזוי ווי ר' הירשל מייטשעטער איז געווען זייער אַ קורצזיכטיקער, האָט ער זיך איינגעבויגן און אָנגעשטרענגט די אויגן צו זען, צי די יינגלעך, וואָס דרייען זיך אַרום איבער דער שאָסיי־גאַס, זיינען נישט תלמידים פון זיין ישיבה... די יינגלעך זיינען אָבער געווען די חברה פון „קליינעם בונד". זעענדיק די גרויסע אָנשטרענגונג פונעם ראש־ישיבה זיי גוט צו באַמערקן — האָט די יונגוואַרג פון „קליינעם בונד" באַשלאָסן, אַז די צוויי יידן זיינען נישט אַנדערש ווי צוויי צאַרישע שפּיאָנען. עס איז גלייך ארויסגעגעבן געוואָרן אַ באַפעל, אַז מען זאָל אָנגרייטן די שטעקנס צו דערלאַנגען קלעפּ... צום גליק פון די סואוואַלקער צוויי לומדים האָט זיך פּלוצלונג באַוויזן חנא דער בעקער, אַ מיטגליד פון גרויסן „בונד" אין סואוואַלק. ער האָט תיכף באַמערקט, וואָס די חברה קלייבן זיך טאָן און האָט אָנגעפאַנגען שרייען צו זיי, אַז זיי זאָלן זיך פונאַנדערגיין.

דער שרייבער פון די שורות, שוין זייענדיק דאָ אין אַמעריקע, האָט די גאַנצע געשיכטע קאָנטראָלירט טאַקע ביי דעם זעלביקן חנא דעם בעקער, וועלכער געפינט זיך איצט אין ניו־יאָרק און איז איינער פון די לעצטע מאָהיקאַנער פונעם אַמאָליקן סואוואַלקער „בונד". אַליין שוין אויף די עלטערע יאָרן, אַ קראַנקער מענטש, אָבער דער זכרון דינט ביי חנא'ן אַזוי גוט, אַז ריידנדיק מיטן שרייבער פון די שורות, האָט ער אָפּגעפרישט אַלע פרטים פון יענע העלדישע יאָרן פונעם „בונד" אין סואוואַלק.

חנא איז געווען איינער פון די ערשטע מיטגרינדערס פון דער בונדישער פּאַרטיי אין סואוואַלק. ער דערציילט, אַז אין 1902 זיינען זיך צוזאַמענגעקומען ער, חנא, יאנקל דער סטעלמאַכער, שרה־לאה די שניידערקע, כעמקע קאלווארייסקי, איטשקע ראָזענדאָרף, משה'קע דער סלאָנימער, אברהם־הירשקע גלאטשטיין דער גאַרבער, גרושקין, אהרן שיינמאן דעם באַנקירס זון, פרענקל דעם דעזאָרצעס זון, פאכוצקי דעם סיבירניקס (מחמת זיין פאָטער האָט אנטיילגענומען אינעם פּוילישן אויפ־שטאַנד פון די זעכציקער יאָרן און איז צוליב דעם פאַרשיקט געוואָרן קיין סיביר), פרידמאנס זון פון קאָלאָניאל־געשעפט, משה'קע ריבאצקי, זעליגמאן דעם סואוואַלקער קאַזיאָנער ראַבינערס זון, חנה'קע גאָלוב, רבקה דעם שמידס, איסר'קע דער שניידער, ניסקע „בויעלע", וואָס איז פאַרשיקט געוואָרן קיין סיביר פאַרן דערשטעכן אַ סטראַזניק, און אַנדערע רעוואָלוציאָנערן.

ניסקע דובאָווסקי („בויעלע")

די אַלע אויסגערעכנטע פּיאָנערן פון סואוואַלקער „בונד" האָבן זיך דעמאָלט פאַרזאַמלט אויף אַן אומלעגאַ־

לער קוואַרטיר ביי זרח דעם שוסטער אויפן אייבער־שטיבל. די פארזאמלונג איז אָבער „פארשאָטן" געוואָרן — פּאָליציי האָט געמאַכט אַן אָבלאַווע און אַרעסטירט אַלע אנטייל־נעמערס („פאַרשאָטן" האָט געהייסן אויף זייער שפּראַך — אַרעסטירט).

נאָכן באפרייט ווערן האָט אהרן שיינמאן פאָרגעלייגט פאַר זיינע חברים צו מאַכן זייערע פארזאמלונגען ביי זיין טאַטן אין באַנקהויז שבת נאָך מיטאָג, ווען די באַנק איז געשלאָסן, ווייל דער פּאָליציי וועט קיין מאָל נישט איינפאַלן צו מאַכן דאָרט אַן איבערפאַל. די חברים האָבן אָנגענומען זיין פאָרלייג. און טאַקע דאָרט, ביי שיינמאַנען אין באַנקהויז, איז באַשלאָסן געוואָרן צו אָרגאַניזירן אין סואוואַלק דעם ערשטן שטרייק פון די גאַרבערס און בעקערס.

די פּאָליציי אין סואוואַלק האָט געאַרבעט אויף טיש און בענק אויסצוגעפינען די אָרגאַניזאַטאָרן. דער ערשטער אַרעסטירט צו ווערן איז געווען דער דערמאָנטער חנא. חנא׳ס בעל־הבית, ברוך דער בעקער, איז געווען אַ ליבעראַלער מענטש מיט אַן איידעלן כאַראַקטער און האָט געטאָן אַלץ צו פאַרלייכטערן דעם שיקזאַל פון זיין אַרעסטירטן אַרבעטער. משה־דוד, ברוך דעם בעקערס זון, פלעגט קומען באַזוכן חנא׳ן אין תפיסה. דער אַרעס־טירטער חנא האָט פאַרטרויט משה־דוד׳ן, אַז ער איז אַ גרויסער קעגנער פון יענע חברה, וועלכע גייען ארום מיט רעוואָלווערן אין די קעשענעס און רופן זיך עקספּראָפּריאַטאָרן און וועלכע האַלטן, אַז די „בורזשו־אַזיע" דאַרף מען צווינגען מיט געוואַלד צו געבן ביישטייער פאַר דער פּאַרטיי און פאַר דער רעוואָלוציאָ־נערער זאַך. ער האָט אָבער געראַטן משה־דוד׳ן, אַז זיין טאַטע זאָל זיך ניט קעגנשטעלן די פאָדערונגען פון דעם „באָיעוואָי אָטריאד" (קאַמפס־אָרגאַניזאַציע) וועגן ביי־שטייערן פאַר די שטרייקערס, ווייל פאַר דעם קען מען קריגן אַריינגעשאָסן עטלעכע קוילן בליי. נאָך זיין באַ־פרייט ווערן האָט חנא טאַקע געפונען לעכער פון רע־וואָלווער־שאָסן אין ר׳ ברוכ׳ס בעקעריי.

כדי איינצושרעקן די יידישע בורזשואַזיע זיינען צוויי מיטגלידער פון „בונד" איין שבת געקומען אין דער גרויסער סואוואַלקער שול און האָבן נאָכן לייענען געוואָלט האַלטן אַ דרשה פון רעוואָלוציאָנערן כאַראַקטער. עס איז געוואָרן אַ טומל מצד די מתפללים. כדי עס זאָל ווערן שטיל, האָבן די צוויי חברה־לייט אויסגעשאָסן אין דער הויך פון זייערע רעוואָלווערן. אין שול איז געוואָרן אַ שרעקלעכע פאַניק. יידן אין טליתים האָבן אָנגעהויבן צו לויפן אין גאַס. באַלד איז אָנגעלאָפן פאָליציי, אָבער אין דער געוואַלדיקער סומאַטאָכע זיינען די צוויי בחורימ׳־לעך פאַרשוואונדן געוואָרן.

אין אַזאַ אַטמאָספער האָט זיך געצויגן דאָס לעבן אויף דער יידישער אַרבעטער־גאַס אין סואוואַלק ביזן יאָר 1905. ווען די ערשטע רעוואָלוציע האָט אויס־געבראָכן אין רוסלאַנד, האָבן זיך גענומען באַווייזן אויף די ראָגן פון סואוואַלקער גאַסן פּלאַקאַטן מיט מעלדונגען, אַז דער סואוואַלקער „בונד" רופט אַ פאַרזאַמלונג אין שטאָטגאָרטן. אונטער די דאָזיקע פּלאַקאַטן איז צוגעקלעפּט געוואָרן אַ באַזונדער אויפרוף פון די סואוואַלקער „פועלי ציון", אַז אויך זיי רופן אַ פאַרזאַמלונג אין דער זעלביקער צייט און אינעם זעלביקן אָרט, נאָר אין אַן אַנדער ווינקל פון גאָרטן.

יידישע אויפרופן זיינען פונאַנדערגעקלעפּט געוואָרן אויף די גאַסן, ביים אַריינגאַנג צו דער שול גאַס, אויף יאַטקע גאַס, ביי די טויערן פון שטאָטגאָרטן און אין נאָך עפנטלעכע פּלעצער. פּלאַקאַטן מיט יידישע אותיות אויף די גאַסן, דאָס אַליין איז געווען אַ נייס. אין די אָוונטן האָט דער מוזיקאַלישער אָרקעסטער פון דער סואוואַלקער פייערלעשער קאָמאַנדע, מערסטן פּאָליאַקן און מיטגלידער פון „פּ.פּ.ס" (פּוילישע סאָציאַליסטישע פּאַרטיי) געשפּילט אויף די גאַסן רעוואָלוציאָנערע לידער און זייער הימן „יעשטשע פּאָלסקא ניע זגינעלא" (פּוילן איז נאָך נישט פארפאַלן).

איין טאָג נאָך דעם קייזערלעכן מאַניפעסט פון 17טן אָקטאָבער, 1905, האָט דער סואוואַלקער פּראָלע־טאַריאַט דורכגעפירט מיט גרויס פּאַראַד זיין ערשטע עפנטלעכע דעמאָנסטראַציע.

יוסף כאַצקל זעליגמאן, דעם סואוואַלקער קאזיאָנער ראַבינערס זון, אין זיין מונדיר פון אַן אוניווערסיטעט סטודענט, האָט געפירט די דעמאָנסטראַציע און מאַרשירט פאָרויס. יעדע ווייל האָט ער זיך אומגעקערט און געגעבן די קאָמאַנדע: „טאָוואַרישטשי, האַלט זיך רואיק! מיר מאַרשירן צו דער באַן סטאַנציע אָפּצושטעלן די באַן־באַוועגונג". „דאלאָי ניקאָליי פאָסלעדני"!... און אַנדערע האָבן דערביי אויסגעשריען: — „דאלאָי ווזיא־טאָטשניקאָוו"! (נידער מיט די שוחד־נעמערס).

אַזאַ פּאַראַד האָט נאָך סואוואַלק ביז דעמאָלט קיין מאָל נישט געזען. גאַנץ שאָסיי־גאַס, דורך וועלכער דער פּאַראַד האָט זיך געצויגן, איז געווען באַלויכטן, אַלע האָבן געשפּירט, אַז די לופט איז אָנגעזאַפּט מיט פרייהייט און אַז סוף־כל־סוף וועט זיין אַן עק אויך צו די יידישע צרות.

אָט די פרייד האָט אָנגעהאַלטן גאַנצע דריי טעג. אויפן פערטן טאָג נאָכן מאַניפעסט פון צאַר ניקאָליי איז די רעוואָלוציע דערטרונקען געוואָרן אין בלוט. סאָלדאַטן האָבן זיך אָנגעהויבן באַווייזן אויף די גאַסן פון סואוואַלק. עס זיינען אויסגעקלעפּט געוואָרן באַפעלן פון דער רעגירונג וועגן קריגצושטאַנד. אונטער די דאָזיקע רעגירונגס־אויפרופן איז געווען צוגעשריבן, אַז ווער עס וועט זיי ארונטעררייסן, וועט באַקומען דריי חדשים טורמע.

אַרונטער דער שול־גאַס האָט געוואוינט פינקלשטיין דער קופּערשמיד. זיינע קינדער זיינען אויך געווען פאַרכאַפּט פון דער רעוואָלוציאָנערער באַוועגונג. גייט זיין פערצן־יעריק יינגל און לייענט די פּראָקלאַמאַציע וועגן קריגצושטאַנד, פאַרדריסט אים די מעשה און ניט טראַכטנדיק פיל רייסט ער אַראָפּ די באַפעלן. דאָס האָט באַמערקט איוואנטשוק דער סטראזשניק, וועלכער איז צוגעלאָפען צו אים מיט רציחה און אים אַ כאַפּ געטאָן

פאַרן קאָלנער. עס האָבן נישט געהאָלפן קיין תחנונים און געשרייען. דאָס בחור׳ל איז איינגעזעצט געוואָרן אין טורמע און זיין מאַמע מיט געשוואָלענע אויגן פון וויינען האָט אים יעדן טאָג געטראָגן עסן.

עפּעס ווי פון אונטער דער ערד הייבן זיך אָן טראָגן קלאַנגען, אַז אין סואוואַלק וועט זיין אַ פּאָגראָם אויף יידן, אַזוי ווי אין אַנדערע שטעט. און מען זעט טאַקע באשיימפּערלעך, ווי עס באווייזן זיך עפּעס מאָדנע פּאַרשוינען, קאצאפּעס מיט בערד, יונגע שקצים כולי־גאַנעס און בכלל פאַרדעכטיקע טיפּן. זיי קומען ראַטעווען דעם „באטיושקא צאריא"...

סואוואַלקער יידן ווייסן מיט וואָס אַזאַ זאַך שמעקט. זיי האָבן שוין געהערט פון אַזאַ ראטונעק פון דעם „באַטיושקא צאריא" אין ביאליסטאָק, מינסק, האָמעל, יעליסאוועטגראד און פיל אַנדערע שטעט אין תחום המושב. א פחד האָט אַרומגעכאַפּט די סואוואַלקער יידן, און עס איז באַשלאָסן געוואָרן צו שיקן אַ דעלעגאַציע צום סואוואַלקער גובערנאַטאָר און אים בעטן רחמים, אַז ער זאָל נישט דערלאָזן צו קיין פּאָגראָם אין שטאָט.

די דעלעגאַציע איז באַשטאַנען פון סואוואַלקער רב ר׳ טוביה קאצענעלנבויגן מיט דעם קאזיאָנעם ראַבינער זעליגמאַן. ווען די דעלעגאַציע האָט זיך באַוויזן פאַרן גובערנאַטאָר, האָט ער אַ פרעג געטאָן ביים קאַזיאָנעם ראַבינער אויף ר׳ טעבלי קאַצענעלנבויגן: — „ווער איז דער מאַן"? — „דער מאַן", ענטפערט זעליגמאַן, „איז מיין פּאָמאָטשניק" (געהילף) ... איינפאַך גערעדט הייסט דאָס, אַז הרב הגאון ר׳ טעבלי קאַצענעלנבויגן, דער באַרימטער רב און מחבר פון ספרים, איז אַן אַרויסהעלפער ביי זעליגמאַנען.

דער גובערנאַטאָר האָט צוגעזאָגט צו באַשיצן די יידן. לויט זיין צוזאָג, וועלן די „רעטערס פון צאַר באַטיושקא" מאַרשירן איבער דער שטאָט, אָבער סאָלדאטן וועלן היטן, אַז עס זאָל ניט קומען צו קיין פּאָגראָם. די סואוואַלקער יידן האָבן זיך אַ ביסל באַרואיקט. די סואוואַלקער יידישע אַרבעטערס האָבן אָבער זיך ניט געוואָלט פאַרלאָזן אויף גובערנאַטאָרישע הבטחות און זיי האָבן זיך אָרגאַניזירט אין אַ זעלבסטשוץ. צו דעם זיינען גערופן געוואָרן אויך די אַרבעטערס פון יאַגוס־טאוו, סייני און פון אַנדערע אַרומיקע שטעטלעך. די זעלבסטשוץ־מיטגלידער פון די שטעטלעך זיינען גע־בראַכט געוואָרן קיין סואוואַלק. די אָנגעקומענע יאַגוס־טאַווער יידישע בחורים מיט רעוואָלווערן, פלעשער וויטראָל, גרייט צו פאַרטיידיקן דעם יידישן כבוד, זיינען איינגעקוואַרטירט געוואָרן אין הויז פון די חובבי־ציון. אין אַ צווייטן פּלאַץ זיינען געווען פאַרזאַמלט אַנדערע יונגעלייט פון זעלבסטשוץ. אַזוי האָט מען געוואַרט אויף דעם טאָג, ווען די קאַצאַפּעס און כוליגאַנעס וועלן דורכפירן זייער פּאַראַד.

און דער טאָג איז געקומען. דער גובערנאַטאָר האָט געהאַלטן וואָרט. דורך דער גאַנצער לענג פון מאַרק ביז דער שול־גאַס איז פון ביידע זייטן געווען אויסגעשטעלט דער זעקסטער דראַגונער פּאָלק און אין מיטן האָבן פּאַראַדירט די קאַצאַפּעס, זיי האָבן געטראָגן אַ גרויס בילד פון צאַר ניקאָליי און געשריען דעם גאַנצן וועג: „בעי זשידאָוו — ספאסאי ראָססיו" (שלאָג די יידן — ראַטעווע רוסלאַנד).

זיי האָבען אָבער ניט געהאַט וועמען צו שלאָגן. דער רב האָט געהאַט שטרענג אָנגעזאָגט, אַז אַלע יידן זאָלן זיצן אין די הייזער דורך דער גאַנצער צייט פון זייער פּאַראַד. די גוט־אָרגאַניזירטע יונגעלייט פון יידישן זעלבסטשוץ האָבן נישט געהאַט, וואָס צו טאָן. די קאַצאַפּעס און כוליגאַנעס האָבן נאָך זייער לאַנגן מאַרש איבער די הויפּטגאַסן זיך פאַרקערעוועט צו דער זייט אַראָפּ דער שול־גאַס, פון וואַנען מען קען אריבער־גיין אויף דער שאָסיי־גאַס, — און דערמיט האָבן זיי פאַרענדיקט זייער גרויסן פּאַראַד איבער די גאַסן.

דער פינצטערער פּלאַן פון די כוליגאַנעס וועגען אַ פּאָגראָם אויף די יידן אין סואוואַלק איז מיאוס דורכ־געפאַלן.

*

וואָס איז געוואָרן מיט די אַקטיווע מענטשן פון די אַמאָליקע סואוואַלקער ראַדיקאַלע אָרגאַניזאַציעס? — אויף דער דאָזיקער פראַגע האָט דער דערמאָנטער חנא דער בעקער די ווייטערדיקע אינפאָרמאַציעס:

יאַנקל דער סטעלמאַכער האָט חתונה געהאַט מיט שרה־לאה דער שניידערין און איז אַוועק קיין אמעריקע. דאָ אין לאַנד איז ער געוואָרן אַ געזעלשאַפטלעכער טוער, באקאנט אונטערן נאָמען יעקב מארקסאָן. ער איז געווען יאָרן לאַנג דער סעקרעטאר פון דער „אינדעפּענדענט סובאלקער בענעוואָלענט אַסאָסיאיישאָן", ווי אויך אַ לאַנגע צייט סעקרעטאר פון יאגוסטאווער ברענטש 77 פון אַרבעטער רינג. זיין געטריישאַפט צו זיינע מיטמענטשן איז געווען זייער שטאַרק. כאָטש ער איז ניט געווען קיין רעליגיעזער מענטש, האָט ער אָבער געהאַט גרויס רעס־פּעקט פאַר אַ רב און תלמיד חכם. ווען הרב ר׳ דוד ליפ־שיץ, דער לעצטער סואוואַלקער רב, איז נאָכן חורבן געקו־מען קיין אַמעריקע איז יעקב מאַרקסאָן געווען איינער פון זיינע איבערגעגעבנסטע חסידים. זיין טויט האָט אַרויס־גערופן גרויס טרויער ביי אַלע סואוואַלקער אין ניו־יאָרק.

נחמיה׳קע קאלווארייסקי, וועמען די פאָליטישע זשאנדארמעריע אין צאַרישן רוסלאַנד האָט געזוכט מיט ליכט, איז אַוועק קיין אַמעריקע און איז געוואָרן אַ געשעפטסמאַן אין דער „דריי־גודס ביזנעס" ערגעץ אין פּענסילווייניע. דאָס זעלביקע איז אויך געשען מיט משה ריבאצקי, וועלכער רופט זיך דאָ פישער און איז דער גרינדער פון דער באַוואוסטער דאַמען־קליידער פירמע „פישער־גראָס". וועלוול פאכוצקי איז געוואָרן אין ניו־יאָרק אַ מיטאַרבעטער אין „מאָרגן־זשורנאַל".

רבקה דעם שמידס, אַן אַקטיווע טוערין פון די סואוואַלקער פועלי ציון, האָט חתונה געהאט אין לאָנדאָן מיטן באקאנטן זשורנאַליסט וויליאם צוקערמאן. משה׳קע דער סלאָנימער, כאָטש ער איז געוואָרן אין אַמעריקע אַ דערפאָלגרייכער סוחר, האָט זיך דאָך נישט געקענט

אויסניכטערן פון זיינע רעוואָלוציאָנערע יוגנט־טרוימען און איז געווען אַ געוויסע צייט דער אָפּיציעלער פאָר־שטייער פון די סאָוועטישע ביכער־פאַרלאַגן אין אַמעריקע.

אהרן שיינמאַן, דעם סואוואַלקער באַנקירס זון, איז אַוועק קיין סאָוועטן־רוסלאַנד. ער איז דאָרטן געוואָרן געהילף פון דעם סאָוועטישן פינאַנס־קאָמיסאַר. שיינמאַן איז איין מאָל געשיקט געוואָרן דורך דער סאָוועטנמאַכט קיין אַמעריקע צו פאַרהאַנדלען וועגן א הלוואה פאַר דער באָלשעוויסטישער מלוכה. אהרן שיינמאַן האָט אָבער אין אַמעריקע דערזען אַ פרייע וועלט און האָט פאַרלאָרן דעם חשק זיך צוריקצוקערן קיין סאָוועט־רוסלאַנד. ער איז פון אַמעריקע אַוועק קיין בערלין און דאָרטן זאָל ער האָבן געשטאָרבן. די באָלשעוויקעס האָבן אים אונטער די אויגן פאַר׳משפּט צום טויט.

דוד׳קע דעם גארבערס איז געשטאָרבן אָנהייב 1903. אַזוי ווי דאָס איז אין סואוואַלק געווען דער ערשטער טויטפאַל פון אַן אַקטיוון חבר פון „בונד״, האָט די פאַרטיי געוואָלט אים אָפּגעבן כבוד און אים טראָגן אין דער מיטה צום בית־עלמין אנשטאָט צו פירן. צו טאָן אַזאַ זאַך מוז מען האָבן די הסכמה פון דער סואוואַלקער חברה קדישא. יאַנקל דער סטעלמאַכער האָט וועגן דעם זיך געווענדט צום סואוואַלקער דיין ר׳ בנימין מגנצא.

דער דיין האָט אָבער דערקלערט, אַז דער מת איז ניט געווען קיין גרויסער מענטש און ער דערלויבט אים נישט צו טראָגן. יאַנקל דער סטעלמאַכער האָט דערקלערט דעם דיין, אַז ער איז יאָ געווען אַ גרויסער מענטש און צי ער, ר׳ בנימין מגנצא, דערלויבט אים צו טראָגן אָדער ניט, די „אָרגאַניזאַציע״ האָט באַשלאָסן אַזוי צו טאָן. ר׳ חיים פיוואָוואַרסקי, דער הויפט־גבאי פון דער סואוואַלקער חברא קדישא, האָט אָנגעזאָגט זיינע מענטשן, אַז מען זאָל דעם בר־מינן נישט טאָן זיין רעכט. די סטראַשונקעס און וואָרנונגען פון די בונדיסטן האָבן אָבער סוף־סוף געווירקט און חברה קדישא איז בעסער געוואָרן. אויפן בית־עולם האָבן עטלעכע חברים געהאַלטן רעדעס ביים אָפענעם קבר. און דער פינאַל פון אַלע רעדעס איז געווען:

„דוד׳קע! דו ביסט נישט געשטאָרבן! דו לעבסט — נאָר די עלעקטריע איז אויסגעגאַנגען״...

דערפאַר, ווען יאַנקל סטעלמאַכער האָט געהאַט יאָרצייט און איז געגאַנגען דאַוונען ביים עמוד אין דער שניידערשער קלויז — האָט אים דער דיין ר׳ בנימין מגנצא נישט צוגעלאָזן צום עמוד, זאָגנדיק דערביי, אַז אַזעלכע „שקצים״, וועלכע האָבן נישט קיין נשמות, נאָר „עלעקטריע״, טאָרן נישט דאַוונען פאַרן עמוד.

יעקב אריה טראָפּ

סואוואַלקער אַנשטאַלטן

בקור חולים ולינת הצדק

דער בקור חולים ולינת הצדק, וואָס איז געווען איינע פון די עלטסטע אינסטיטוציעס אין סואוואַלק, איז אין דער צייט פון דער ערשטער וועלט־מלחמה שטאַרק פאַרלאָזן געוואָרן. ערשט נאָכן קריג, ווען פיל סואוואַלקער האָבן זיך צוריקגעקערט אין זייער היימשטאָט פון די פאַרשיידענע אַנטלויף־ערטער, האָט מען זיך ווידער גענומען אויפשטעלן דעם דאָזיקן זייער וויכטיקן מוסד.

די ערשטע אַלגעמיינע פאַרזאַמלונג, וואָס איז גע־רופן געוואָרן צו באַנייען די טעטיקייט פון בקור־חולים, איז פאָרגעקומען אין 1920. אויף דער דאָזיקער פאַר־זאַמלונג זיינען אויסגעקליבן געוואָרן אין דער פאַר־וואַלטונג: ר׳ מרדכי ווייסבערג, פאָרזיצער, משה יוסף גרייווער, וויצע־פאָרזיצער, נפתלי גליקסאָן, קאַסירער, חיים קויפמאַן, צבי לעווענטין, אלקנה גלאַדשטיין, דוב בערמאַן, יוסף איילענדער, לייב זארעמבאָווסקי, צבי פרענאָוויץ, אברהם סטוצינסקי, אליה בערנשטיין, משה ראפלזאָן, אברהם סטאוויסקאָווסקי. סעקרעטאַר איז גע־ווען דוד באַנדישקאָווסקי, ווי אויך דער שרייבער פון די שורות. די מערהייט פון די אַלע אויסגערעכנטע פּערזאָנען זיינען געווען טעטיק ביזן גרויסן חורבן פון 1939.

דער בודזשעט פון בקור־חולים איז געווען ניט קיין קליינער. די לעצטע צייט האָט ער באַטראָפן 7.000 זלאָטעס. דער יסוד פון הכנסה איז געווען דער מאָנאַט־לעכער אָפּצאָל פון די מיטגלידער. היפּשע סכומים האָבן אריינגעבראַכט די נדרים פאַרן בקור־חולים ולינת הצדק, וואָס פלעגן צוגעזאָגט ווערן אין אַלע שולן דעם שבת, וואָס איז ספּעציעל באַשטימט געוואָרן פאַרן דאָזיקן צוועק.

די מיטגלידער פון דער פאַרוואַלטונג פלעגן אויך באַזוכן חתונות, ברית׳ן און פאַרשיידענע אינטערנעמונגען, כדי צו פאַרגרעסערן די הכנסות פון מוסד. אַ גרויסע שטיצע אין העלפן באַלאַנסירן דעם בודזשעט איז גע־קומען מצד די סואוואַלקער לאַנדסלייט פון אַמעריקע.

ניט אַלע מענטשן קענען קומען בעטן הילף, אפילו

אין אַ גרויסער נויט. ס׳זיינען דאָ נצרכים, וואָס שעמען זיך מיט זייער מצב, מאַטערן זיך, אבי ניט אָנצוקומען לידי מתנת בשר ודם. האָבן דעריבער די מיטגלידער פון פארוואַלטונג געמוזט פאַרשן אָועלכע פאַלן. פון 1925 ביז 1939 זיינען אָזעלכע פאַלן געווען ניט ווייניק און דער מתן־בסתר האָט פאַרנומען אַ גאַנץ חשובֿע פאָזיציע אין די הוצאות פונעם אָנשטאַלט.

די אָרטיקע יידישע דאָקטוירים האָבן פיל מיט־געהאָלפן אין דער אַרבעט פון בקור־חולים. אין צייט פון אומאָפהענגיקן פויליז זיינען אין סואוואַלק געווען איבער אַ מנין יידישע דאָקטוירים, וואָס דער גרעסטער טייל פון זיי איז געווען פאַרבונדן מיטן יידישן קראַנקן־הויז. אויף אַ צעטל פון בקור־חולים האָבן די יידישע דאָקטוירים געמוזט פאַר אַ וויזיט נאָר אין דריטל פונעם פרייז. די באַציאונג פון יידישן דאָקטאר צום אָרעמען קראַנקן איז געווען יידישליך־האַרציק.

די פאַרוואַלטונג האָט אויך געהאָט אַן אָפמאַך מיט דער אָפטייק פון ערדרייך־אכראן ארויסצוגעבן מעדיצין צו קראַנקע, וועלכע האָבן אַ באַשטעטיקונג פון בקור־חולים, מיט פערציק פראָצענט ביליקער, ווי פאַר אַלעמען.

די דאָקטוירים, וועלכע האָבן די לעצטע פאָר צענד־ליק יאָר מיטגעארבעט מיטן בקור־חולים, זיינען: ד״ר נאַטאַנסאָן, ד״ר וויסמאן, ד״ר סטראפאלסקי, ד״ר ראָזנטאל, ד״ר גרובשטיין, ד״ר פרייסמאן, ד״ר פיגאווסקא, ד״ר שערמאן און ד״ר סמאלינסקי, וואָס איז דער איינציקער לעבן־געבלי־בענער דאָקטאָר נאָכן היטלער־חורבן.

דער בקור־חולים האָט ניט נאָר פאַרנאָרגט אָרעמע יידישע קראַנקע מיט אומזיסטער אָדער פאַרביליקטער מעדיצין. לויט דער רעקאָמענדאַציע פון אַ דאקטאר, פלעגן ניט־פאַרמעגלעכע קראַנקע געשיקט ווערן אין ספעציעלע ארומיקע סאַנאַטאריעס און וועגן נייטיק — אפילו קיין וואַרשע.

כדאי נאָך צו דערמאָנען, אַז דער בקור־חולים אין סואוואַלק האָט געגעבן הילף אויך צו יידישע קראַנקע פון די ארומיקע שטעטלעך.

דער בקור־חולים איז געווען אָפן 24 שעה אין מעת־לעת פאַר קראַנקע, וואָס נייטיקן זיך ניט נאָר אין אַ דאקטאר, נאָר אָפט אויך אין פארשיידענע אינסטרומענטן, וואָס אין יענע צייטן האָט זיי ניט יעדערער פארמאָגט, ווי: באַנקעס, גומענע פלעשער, טערמאמעטערס, וואַנעס, און אויך שפּייז־פראָדוקטן, ווי אייער, מילך, פוטער, עוף.

לינת־הצדק איז געווען אַ דערגאַנצונג צום בקור־חולים. די דאָזיקע פרעכטיקע אינסטיטוציע האָט גע־שפּילט אַ גרויסע ראָל אין לעבן פון יעדער עדה יידן אין אונדזערע אָמאָליקע היימען — און סואוואַלק איז ניט געווען קיין אויסנאַם. וועגן עס פלעגט פאַסירן אַ פאַל פון אַ שוואַר קראַנקן אין אַ יידישער פאַמיליע, וואָס האָט ניט געהאַט די מעגלעכקייט צו נעמען אַ קראַנק־שוועסטער און די אייגענע משפחה איז שוין געווען אויסגעמאַטערט פון זיין אויף טאָג און נאַכט — דעמאָלט פלעגט דער לינת־הצדק אריינשיקן צוויי מענטשן, וואָס זאָלן באַדינען דעם קראַנקן ביי נאַכט. אויב עס זיינען צופעליק ניט געווען קיין פרייוויליקע מיטגלידער, האָט לינת־הצדק באַצאָלט מענטשן און זיי געשיקט צו פאַר־לייכטערן דער פאַמיליע פון קראַנקן.

א מיטגליד־קאַרטע פון סואוואַלקער האַנטווערקער־פאַראיין

דער בקור־חולים ולינת־הצדק האָט פאַרמאָגט אַן אייגן הויז, וואָס איז געקויפט געוואָרן פון חשובֿ'ן נדבן און תלמיד־חכם ר' חיים שלמה ב"ר יעקב זילבערמאן.

האָנטווערקער־פאַראיין

אין 1919, ווען די ערשטע רעגירונג פון אומאָפּ־העגמיקן פוילן האָט אַרויסגעגעבן געזעצן וועגען האָנט־ווערקערס, איז חנא מארקאָוויץ געוואָרן דער איניציאטאָר פון אַרגאַניזירן אַ פאַראיין פון יידישע בעלי־מלאכות אין סאוואָלק. ער האָט דעמאָלט צו דער אַרגאַניזיר־אַרבעט צוגעצויגן יוסף אַדלסאָן. ווי אַ סעקרעטאר איז אָנגע־שטעלט געוואָרן א. ב. צימערמאן. דער ערשטער לאָקאל איז געדונגען געוואָרן אויף קאשטשושקא.

נאָך אַ געוויסער צוגרייט־אַרבעט האָבן די דער־מאָנטע פערזאָנען פאַררופן אַן אַלגעמיינע פאַרזאַמלונג פון אַלע האָנטווערקערס אין ס'אוואָלק, ווי בעקערס, קצבים, שניידערס, שוסטערס, היטלמאַכערס, בלעכערס, קופערשמידן, שטריק־מאַכערס, מוליארעס, סטאָליארעס, מאלערס, שמידן, רימארעס א"אנד.

אויף דער דאָזיקער פאַרזאַמלונג איז אויסגעקליבן געוואָרן אַ פאַרוואַלטונג פון די וויטערדיקע פערזאָנען: יוסף אַדלסאָן, ערן פאַרזיצער, חנא מארקאָוויץ, פאַרזיצער, שכנא פינקעל, וויצע־פאַרזיצער; אהרן וואראבייציק, סמאָליאן, שוכמאן, סמעצעכאָווסקי, יאגעל, טראָפּ, עפּל־בוים, ראמאנאָווסקי, רייך, צווילינג — זיינען געווען אין דירעקטאָרן־ראַט.

אויסער אַלגעמיינע פאַרזאַמלונגען און אויך פאַרווייל־אָוונטן, איז אין אייגענעם לאָקאל געווען אויך אַ מנין, ביחוד שבת און יום־טוב. געהאַט אפילו צוויי אייגענע חזנים: חזן ראשון וואראבייציק און חזן שני משה רייך.

לינת הצדק און ביקור חולים

פון רעכטס זיצנדיק, ערשטע שורה: מ. קויפמאן, צ. לעווענטין, מ. י. גרייזוער, מ. ווייסבערג, י. טראָפּ, דער אייגעציק לעבן געבליבענער, מ. ראפעלזאן, נ. גליקזאָן.

צווייטע שורה: ד. בערמאן, א. בערנשטיין, א. סטאָוויסקאָווסקי, י. איילענדער, ל. זארעמבאָווסקי, צ. פרענאוויץ, א. סטוצינסקי, ד. באַנדזישקאָווסקי, א. גלאדשטיין.

ווי אַן אָרגאַניזירטע קערפּערשאַפט האָבן די יידישע בעלי־מלאכות אין סואוואַלק געשפּילט אַ ראָל אין אַלגעמיינעם יידישן לעבן. אַזוי, למשל, ווען ס׳איז אויסגעקליבן געוואָרן דער ערשטער ועד־הקהל, זיינען אין אים אריין האַנטווערקער־פאָרשטייערס: יוסף אדלסאָן, חנא מארקאָוויץ, וואראבייציק, שוכמאן, סמעצעכאָווסקי און יאגעל.

דער פאראיין האָט אַקטיוו זיך באטייליקט אויך אין אַלע שטאָטישע אנגעלעגנהייטן.

ביים פאראיין איז אויך געשאַפן געוואָרן אַ ביבלי־אָטעק מיט אַ לייענזאַל.

יעדן אָוונט איז דער לאָקאל געווען פול מיט באַזוכערס.

די פאַרוואַלטונג האָט שטאַרק געזאָרגט וועגן באַשיצן די רעכט פון די יידישע האַנטווערקערס אין שטאָט. ווען ס׳איז ארויס דער באַפעל, אַז יעדער בעל־מלאכה מוז צושטעלן אַ באַשטעטיקונג וועגען זיין פאַך, האָט די פארוואַלטונג די זאַך דערליידיקט אויפן בעסטן אופן.

סואוואַלקער האַנטווערקער־פאראיין האָט אויך מיט דערפאָלג אָרגאַניזירט די האַנטווערקערס פון די ארומיקע שטעטלעך פון סואוואַלק: ראצק, פיליפאווע, באקלעראווע, פּשעראָסלע, וויזשאן, יעלינעווע, פּונסק, סייני. די יידישע בעלי־מלאכות פון די דערמאָנטע שטעטלעך האָבן, נאַטירלעך, אויך געמוזט צושטעלן אַ באַשטעטיקונג, אַז זיי האָבן רעכט זיך צו פאַרנעמען מיט זייער פאַך און דער סואוואַלקער האַנטווערקער־פאראיין האָט זיי געהאָלפן אין דעם.

דער פאראיין פון די האַנטווערקערס האָט עקסיסטירט ביזן אויסבראָך פון דער צווייטער וועלט־מלחמה.

הכנסת־אורחים

דער אַלטער און גוט־פונקציאָנירנדיקער סואוואַלקער הכנסת־אורחים איז אין 1914 פאַרלאָזן געוואָרן צוליבן קריג. דאָס מיליטער האָט צוגענומען דעם גרעסטן טייל בעטן און סתם מכשירים פון מוסד.

סואוואַלקער הכנסת־אורחים האָט פאַרמאָגט אַ שול, וואו מען פלעגט דאַוונען דריי מאָל אַ טאָג, יעדן פאַר־נאַכט פלעגט מען לערנען משניות, און דער רבי איז געווען ר׳ אברהם יצחק פאָלאטשעק ז״ל.

אין צייט פון קריג איז כמעט אלץ אָפּגעשטאָרבן. ר׳ מרדכי מאיר קליימאן און זיין פרוי חנה, שכנים פון הכנסת־אורחים, האָבן געזאָרגט, אַז די שול זאָל זיין אָפן. אין 1921, ווען סואוואַלקער בעלי־בתים האָבן אָנגעהויבן קומען צוריק פון זייערע פאַרוואָגלטע ערטער בעת דער מלחמה, האָט מען גענומען אויפסניי אָרגאַניזירן דעם הכנסת־אורחים.

די ערשטע זיך צו נעמען פאַר דער דאָזיקער וויכ־טיקער זאַך זיינען געווען ר׳ אייזיק קאַלעצקי, ר׳ אריה ביאַלעסטאָצקי, ר׳ צבי פיליפאָווסקי, ר׳ פנחס לעווין. זיי זיינען ארויס אין שטאָט און געשאַפן בעטן און אַנדערע נייטיקע זאַכן.

די זעלביקע פיר פּערזאָנען זיינען שפּעטער אויסגע־קליבן געוואָרן אויף אַן אַלגעמיינער פאַרזאַמלונג אָנצופירן ווייטער מיטן הכנסת־אורחים.

סואוואַלקער הכנסת־אורחים האָט געהאַט אַכצן בעטן. איין צימער מיט צוויי בעטן איז באשטימט געווען נאָר פאַר חשוב׳ע אורחים.

אין 1930 האָט אַן אַלגעמיינע פאַרזאַמלונג אויסגע־קליבן נייע חברים פון דער פאַרוואַלטונג, דהיינו: גבאי ראשון — ר׳ יעקב קאווין, גבאי שני — ר׳ מרדכי סג״ל הלוי, גבאי שלישי — ר׳ פנחס לעווין, קאסירער — יעקב טראָפּ.

דער דאָזיקער צדקה־מוסד איז נאָכן קריג פאַר־שענערט און פאַרבעסערט געוואָרן און איז געוואָרן אַ שם־דבר איבערן גאַנצן אַרום.

אין די וואָכעדיקע טעג האָבן די אורחים זיך אליין געשאַפן דאָס עסן, שבת האָט מען זיי אָבער באַזאָרגט צו עסן ביי די בעלי־בתים. ווען עס זיינען געווען צו פיל אורחים, האָט מען באַשטעלט אַן עקסטרע פלאַץ, און דער רב מיט די גבאים פון הכנסת־אורחים האָבן באַ־צאָלט פאַר דעם.

דער הכנסת אורחים איז אויסגעהאַלטן געוואָרן פון אַ מאָנאַטלעכן אָפּצאָל פון סואוואַלקער בעלי־בתים. איין מאָל אַ יאָר, שבת פרשה וירא, איז געווען אַ יום־טוב. דער מרא דאתרא פון שטאָט הרב הגאון יאָסעלעוויטש זצ״ל און שפּעטער דער לעצטער סואוואַלקער רב ר׳ דוד ליפשיץ שליט״א פלעגן ריידן מענינא דיומא און אויפ־פאָדערן זייער עדה יידן אויפצוהאַלטן די אייביקע יידי־שע טראַדיציע פון הכנסת־אורחים.

כלב כאַנאַוויץ
שטאַקהאָלם

חדרים און שולן

די גרעסטע שול אין סואוואַלק מיט אַ 50 יאָר צוריק איז געווען חייקל מיידאדס, וואָס איז געווען צוזאַמען מיט זיין דירה אויף שול גאַס. חייקל איז געווען אַ פיין־געבילדעטער מענטש, אַ גרויסער ציוניסט. אין זיין שול איז געהאַנגען הערצלס בילד. ער האָט געהאַט די בעסטע לערערס. איינער פון זיי, וויישינסקי, איז שפּעטער געווען אַ העברעאישער לערער און דירעקטאָר פון אַ גימנאַזיע אין וואַרשע. דער צווייטער לערער האָט געהייסן וויינ־שטיין. די קינדער־פאַרשטעלונגען צו די יידישע יום־טובים זיינען געווען באַליבט אין שטאָט. אין חייקלס שול האָבן געלערנט צוזאַמען רייכערע קינדער מיט אָרעמע, וועו אַ שילער איז אַרויס פון זיין האַלב־חדר, האַלב־שול איז ער געווען אַנגעזאָפּט מיט כל־טוב פון יידישקייט.

געלמאנס חדר האָט זיך געפונען אויף וועסאלער גאַס בייַ זרח דעם שוסטער. געלמאן איז געווען אַ פּעסט געבויטער יייד מיט אַ לאַנגער בלאָנדער באָרד. ביים לערנען פלעגט ער קיין מאָל נישט זיצן, נאָר ארומגיין הין און צוריק איבערן חדר. זיין לערנען, זיין פארטייטשן אַ שטיקל חומש איז געווען צו קושן.

פּאַלאַטשאָק חדר איז אויך געווען אויף וועסאלער גאס, אַנטקעגן זילבערשטיינס בעקעריי. ער פלעגט זיך אַוועקזעצן לעבן יעדן קינד אויפן „לאווקע", ארומנעמען דעם תלמיד, געבן אים צו פּאַרשטיין, דאָס גזעזנט אַוועק־געבן פאַר די קינדער, אבי זיי זאָלן קענען...

הורוויצעס חדר פאַר אַנפאַנגערס איז געווען אויף טורמע גאָס. דאָס איז דער חדר, וואו דער מלאך פלעגט אַראָפּוואַרפן גראָשנס פון הימל. הורוויץ פלעגט געבן אַ מאָל אַ פּאַטש אויך; אָבער דאָס איז געווען ליב. זיין חדר איז געווען אויף פיר פענצטערס, אַ ליכטיקער און אַ לופ־טיקער.

געווען שולן נאָר פאַר מיידלעך, ווי וויישיסקיס שול. היינטיקע צייטן דאַרף מען זוכן אַזאַ קענער, אַזאַ תלמודיסט, אַזאַ העברעער, אַזאַ וועלטלעך־באַלייענטן מענטשן. אַ מיידל, וואָס האָט געענדיקט זיין שול, האָט געקענט פערפעקט יידיש און העברעאיש. אַ צווייטע מיידלשע שול האָט אָנגעפירט ווילקאָווויסקי.

יונגווארג האָט נישט נאָר געלערנט, נאָר אויך גע־לייענט. די פיינסטע און די סאַמע מאָדערנע ביכער פלעגט מען ברענגען קיין סואוואַלק. איין בוכגעשעפט האָט געהאט זשילקעוויץ אויף דער שול גאַס. ער האָט פאַרמאָגט אַן אויצר פון ביכער, וואָס ער פלעגט אויך געבן אויף אויסצוואַלן. דער אַנדערער בוכהענדלער איז געווען יעבץ. ער פלעגט שטיין מיט זיינע צעפּראָרענע פינגערס אין דער קאַלטער קראָם, וואו עס האָבן זיך געפונען די בעסטע ביכער אויף יידיש, העברעאיש און אַנדערע שפּראַכן. די ביידע קראָמען זיינען תמיד געווען פול מיט יונגוואַרג.

געוואַלד, געוואַלד, וואו איז דאָס אַלץ געבליבן? עס וועט מער אַזויינס ניט זיין — ניט די מענטשן, ניט די קינדער, ניט די שולן.

חיים זעליגסאָן

חובבי־ציון אין אונדזער שטאָט

צווישן דער ערשטער גרופּע אַנהענגערס פון דעם ציוניסטישן אידעאל אין סואוואַלק אנהייב היינטיקן יאָרהונדערט איז געווען איינער, וועלכער האָט געהייסן דימענט. ער איז געווען אַ רייכער איד, א „פערווי גילדי" סוחר, וועלכער האָט לויטן צאַרישן געזעץ געקענט האָבען געשעפטן אויסערן תחום המושב (וואו יידן האָבן ניט געטארט וואוינען). האָבנדיק אַ פאַבריק פון שלייַעס און אַנדערע לעדער־אויסאַרבעטונגען, האָט דימענט זיך באַזעצט אין מאַסקווע. אָבער זיין הויז אין סואוואַלק,

דערקלערן, ווי אזוי די יידישע מדינה וועט אויסזען צווישן די פעלקער פון דער וועלט. די לעקציעס האָט דער עולם אויפגענומען מיט גרויס באגייסטערונג.

איינער פון די אנפירנדיקע ציוניסטן, חוץ ראָזנטאל, איז געווען דער צאַן־דאָקטאָר מינסקי. ער פלעגט באגייסטערן די מיטגלידער מיט זיינע וואונדערלעכע רעפעראטן, אין וועלכע ער פלעגט אויפקלערן, אז אָט באלד קומט שוין די גאולה.

אַ צווייטער לעקטאָר, הרב ר׳ מרדכי דאָקטאָר, דערמאָנט זיך דער שרייבער פון די שורות, האָט אַ מאָל אָפּגעקילט אַ ביסל די ענטוזיאַסטישע אָנהענגערס פון ד״ר מינסקי, באַנוצנדיק זיך דערביי מיטן פסוק פון תנ״ך «אמר שומר אתא בוקר וגם לילה», עס איז טאָקע אמת, אַז דער ציוניסטישער אידעאל האָט אויפגעשיינט, אָבער צום ציל איז נאָך ווייט. עס איז נאָך אַלץ נאַכט.

פונדעסטוועגן פלעגט דער עולם זיך ניט ערגערן שטאַרק פון אַזאַ פעסימיסטישער אויפקלערונג און פלעגט נאָך מיט מער ענטוזיאזם לייענען די צייטונגען «המליץ», «הצפירה», ווי אויך דעם פּעטערבורגער «פריינד», וואָס דניאל ראָזנטאל איז געווען זייער אַגענט פאַר סואוואַלק.

אויסער די אַלע ציוניסטישע אויפגאַבעס איז דניאל ראָזנטאל געווען אַ לערער אויף רוסיש אין דער תלמוד־תורה, וואו ער פלעגט זיך טיילן מיט די קלאַסן מיט אַ יידן, וועלכער האָט עהייסן סאפעלינסקי. דער לעצטער איז געווען אַ גאַנצער יוצא ונכנס ביים ניקאָלייעווסקן רוסישן דירעקטאָר, וואָס האָט געהאַט צו זאָגן אויף אַלע חדרים אין תלמוד־תורה׳ס אין שטאָט.

וען דניאל ראָזנטאל פלעגט פאַרטיק ווערן מיט זיינע לערן־שעה׳ן אין תלמוד־תורה, פלעגט ער זיך אָפּגעבן מיט דער ביבליאָטעק, וואו עס איז אויך געווען אַ גרויסער לייענזאל. וואָס איז תמיד געווען פול מיט לייענערס.

איין מאָל האָט זיך פלוצעם דערהערט אַ קלאַפּ אין די שויבן פון לייענזאל. שפּעטער זיינען שטיינער אריינגעפאַלן אין צימער. אַזוי האָט זיך דאָס איבערגעזחזר׳ט עטלעכע מאָל. די לייענערס האָבן אָנגעהויבן מורא האָבן צו קומען.

וואָס אַזוינס האָט פאַסירט? האָט זיך אַרויסגעוויזן, אַז אין דער זייטיקער גאַס, וואָס יידן האָבן געוווינט, «וועלוול טשעסלאַרס» גאַס, האָט געוואוינט דימענט דעם נדבן׳ס אַ ברודער. ער איז געווען אַ בעקער און האָט די גאַנצע צייט ניט געקענט פאַרטראָגן, וואָס זיין לייבלעכער ברודער האָט אַזוי «פאַר גאָרנישט» געגומען און אַוועק־געשאַנקען אזא הויז און געגעבן אַן אומזיסטע דירה דניאל ראָזנטאַלן, און ניט אים, וועלכער האָט זיך באַטראַכט פאַר מער באַרעכטיקט אויף דעם. און אַזוי ווי קיין גוטעצלעכע מיטלען קעגן דעם האָט ער ניט געקענט אָננעמען — האָט ער ביי נאַכט געוואַרפן שטיינער. ס׳איז דערגאַנגען דערצו, אַז די ראָזנטאַלס איז נמאס געוואָרן דאָס לעבן דאָרט און זיי האָבן באַשלאָסן זיך אַרויסצוציען פונעם הויז. דאָס הויז איז געשטאַנען ליידיק אַ לאַנגע צייט. קאַזאַק פון יאגוסטאָוע, וועלכע קומען זומערצייט קיין סואוואַלק אויף מאַנעווערס, פלעגן מאָכן זייער צייטווייליקע קאַזאַרמע אין יענעם הויז.

דניאל ראָזנטאל איז געבליבן אַן באַשעפטיקונג. זיין פרוי איז פון עגמת־נפש געשטאָרבן. דעמאָלט איז ער מיט זיינע צוויי קינדער אַוועק קיין אַמעריקע אין 1904. אין 1926 האָט דניאל ראָזנטאַל פאַרלאָזן ניו־יאָרק און זיך באַזעצט אין ירושלים, וואו ער איז געשטאָרבן אין 1936.

די חובבי־ציון, וועלכע זיינען געבליבן טרייַ זייער אַרגאַניזאַציע, האָבן זיך אַריבערגעקליבן דאָוונען שבתים און יום־טובים אין «בית־הועד» פון תלמוד־תורה. זיי האָבן זיך פאַראייניקט מיט דער חברה «תפארת בח רים». די מערהייט פון דער דאָזיקער חברה איז באשטאנען פון יונגעלייט. טייל פון זיי פלעגן דאָוונען ביים עמוד, ווי אויך זיין בעלי קריאה, און אַלע פלעגן לערנען אַ פרשה חומש מיט רש״י. איין מאָל אין חודש פלעגט דער דאָמאַלסטדיקער סואוואַלקער רב, הגאון ר׳ טעבלע קאַצענעלענבויגן, דרשה׳נען פאַר זיי. קיין גרויס אינ־טערעס פאַרן ציוניזם האָבן די מענטשן פון דער פאַר־אייניקטער חברה ניט געהאַט. כמעט אַלע יונגלייט זיינען געווען בעלי־מלאכות, באַשעפטיקט ביי שנייידערייַ, גאַרבערייַ און אַנדערע פאַכן. וועגן די אַרבעטער־באַוועגונג האָט אויך דערגרייכט סואוואַלק, האָבן זיך פיל פון זיי אָנגעשלאָסן אַן «בונד», «פּועלי־ציון», «עס־עס» א״אנד. מיט דער צייט זיינען מערערע פון זיי אַוועק קיין אַמעריקע.

אַזוי איז אונטערגאַנגען די פיינע ציוניסטישע אַרגאַניזאַציע אין סואוואַלק צוליב דעם, וואָס זי האָט אָנגעוואָרן איר אייגענעם לאָקאַל.

פּועלי ציון אין סאוואַלק

פאַר דער ערשטער וועלט־מלחמה ביז 1914 זיינען אין סאוואַלק ניט געווען קיין אַרגאַניזירטע יידישע פאַרטייען, וואָס זאָלן שפּילן אַ וועלכע ניט איז ראָלע אין אַרטיקן יידישן לעבן. מיר געדענקען נאָר די רעוואָלוציאָנערע תקופה פון 1905, וועלן אין סאוואַלק האָט געשטורעמט, ווי אומעטום איבערן גאַנצן שטח פון דער רוסישער אימפּעריע — דעמאָנסטראַציעס, שטרייקן, אימרוען, אפילו עקספראָפּריאַציעס. סאוואַלק האָט געהאַט גענוג יידישע אַרבעטערס, באַוונדערס גאַרבערס אין וואַלקערס, פלעגט מען מאַכן „סטאַטשקעס" (שטרייקן), מען פלעגט אַרגאַניזירן פאַרזאַמלונגען, אָנגעפירטע דורך יחידים בונדיסטן, אָן עס פלעגן פאָרקומען ניט ווייניק אַרעסטן...

אָבער ערשט אין 1916, אונטערן שטיוול פון דער דייטשישער אָקופּאַציע, האָט אויפגעבליט אַן אינטענסיוו יידיש געזעלשאַפטלעך לעבן, אַ דאַנק דער אויסגעוואַקסענער יוגנט אין די סטודענטן, וואָס האָבן מחמת מלחמה נישט געקאָנט צוריקפאָרן קיין רוסלאַנד וווייטער שטודירן. אין יענעם יאָר איז געשאַפן געוואָרן דער יידישער „דראַמאַטישער פאַראיין", וואָס האָט קאָנצענטרירט ארום זיך די בעסטע פון דער סאוואַלקער יידישער יוגנט און אינטעליגענץ. דער „דראַמאַטישער פאַראיין" האָט בשעתו געפירט אַ קולטורעלע אויפקלער־אַרבעט, אין וועלכער ס׳זיינען שוין געווען פאַרבאָרגן די קערנער פון די שפּעטערדיקע יידישע פאַרטיינען „בונד", „פועלי ציון" און יידיש פ.פ.ס.

די זיצונגען און רעפּעטיציעס פלעגט מען מאַכן אין דער דירה פון שניט־סוחר ראָזנצווייג אויף „פּעטער־בורגער פראספּעקט", אַ קעגן שפּאַציר־גאַרטן. געמאַכט האָט מען עס דאַרטן אין זכות פון אַ בילד שיינער בונדיסטקע, וואָס האָט געאַרבעט ביים סוחר. זי האָט איבערגענומען די דירה מיטן געשעפט, וועלן די ראָזנצווייגס אַנטלאָפן נאַכן אויסבראָך פון דער מלחמה. פון די נעמען, וואָס זיינען מיר פאַרבליבן אין זכרון פון יענער תקופה ביז 1918, איז כדאי צו דערמאָנען: אדלסאָן, דער שפּעטערדיקער קהלה־טוער, טשאַרנעס, א פועלי ציוניסט, אַ מענטש מיט טיפן וויסן, אַ באַאמטער אין דייטשן שטאַטאַט, די פועלי ציוניסטן: אינזשינער טראַצקי, (דירעקטאָר פון דער עלעקטרישער סטאַנציע), דער סטודענט משה ריזנבערג, אַ זון פון אַ ציוני־סטישער משפּחה (היינט ערגעץ אין מעקסיקע), זשעניע בראמסאָן, דער לערער ישראל ראובן ברינמאן פון ראצק און זיין ברודער „חיליק" (אומגעקומען אין בית אלפא, ישראל, בעת אַ קאַמף מיט די אַראַבער), פיטלוק, אַ זייגער־מאַכער, ש. וואראַביישטשיק (שמעוני, היינט אַ הויכער מלוכה־באַאמטער אין ישראל), יהודית פינקלשטיין (היינט

ערשטער פאַראיין פון די פועלי־ציון אין 1905, האַלטן „דער וועג" אין האַנט.

דער פערטער אין צווייטער רייע געווענענער סאוואַלקער באַנקיר סאַלאַמיאַנסקי.

פאַריז), עלע אלטשולער מיט איר ברודער, יאבלאנסקי, אַ שניידער (דערמאָרדעט פון די פאָליאקן), הדסה קראס־נאפאָלסקי, מאיר סמעטשעכאווסקי (פאטאגראף), דער יינגערער ווילענסקי, נתן ראבינזאן (היינט פראפעסאר אין חיפה׳ער פאָליטעכניקום), מענדעלע און לייבוש

יידיש־דראַמאַטישער קלוב אין סואוואַלק, 1917

געבילדעט אַ „ליטעראַרישע סעקציע" — און פון דער סעקציע זיינען שפּעטער אויסגעוואַקסן אין סואוואַלק די אַרבעטער־ און ציוניסטישע פּאַרטייען. דער לעבע־דיקער גייסט פון „דראַמאַטישן פאַראיין" איז געווען זבולון ווילענסקי, דער רעזשיסאר און אימפּרעסאריא, דער באַ־ליבטער גוטער ברודער פון אַלע אנטיילנעמערס (היינט אין בוענאָס איירעס).

אין סואוואַלק האָט פונקציאָנירט אַ געזעלשאַפטלעכע ביבליאָטעק ביי דער קהלה (גראדנער גאַס), אָבער ס׳זיינען גלייכצייטיק געווען אומלעגאַלע קליינע ביבליאָ־טעקלעך מיט אומלעגאַלער פּאַרטיי־ליטעראַטור. ס׳איז אויך כדאי צו דערמאָנען די חברה „לינת הצדק", וואָס איז געווען פּאָפּולער אין סואוואַלק. מיר דערמאָנען די „לינת הצדק" דערפאַר, ווייל די יונגע מיטגלידער פון דער „לינת הצדק" האָבן אין 18־1917 געשאַפן אין סואוואַלק די ערשטע האַלב לעגאַלע יידישע „קראַנקן־קאַסע", אָנגעפירט פון בונדיסטן און פועלי ציוניסטן.

די תקופה 18־1914 איז געווען אַ ביטערע און שווערע פאַר די סואוואַלקער יידן. די דייטשע אָקופּאַנטן האָבן צוגענומען די הויפּט־פּרנסות און ס׳רוב יוגנט פאַרנומען אויף כל׳ערליי צוואַנגסאַרבעטן, וואָס זיינען שפּעטער מער נישט געווען קיין צוואַנג: מען איז גע־

סמאָלינסקי, טייבעלע פאלניצקי, אברהם רייך (ישראל) און קאגאן. פון די אַקטיווע בונדיסטן געדענקען זיך די נעמען פון רעמעז (היינט שיקאַגע), פושקאנצער, גליקסאן און נאָך פיל אַנדערע, וואָס איך האָב פאַרגעסן.

פון דעם „דראַמאַטישן פאַראיין" האָט זיך אויס־

גאַנגען פרייוויליק, ווייל ס׳איז פשוט נישט געווען וואָס צו עסן. גרויסע טיילן יוגנט פלעגן אַרבעטן אין די לאַגערן פון פלאטשיצנע ביים האַקן און זעגן וואַלד, אין די פערד־לאַזאַרעטן אויפן קאלווארייער באַרג און סייניער שאָסיי און אין דער פאַספאַבריק פון דייטשן מיליטער. דאָרטן האָבן מיר, סואוואַלקער יוגנטלעכע, געהאט די מעגלעכקייט פון לעבן צוזאַמען, פון דערפילן דעם טעם פון שווערער קנעכטישער פּראַצע אונטער דייטשע נאַגייקעס — דאָרטן האָט זיך אויסגעשמידט אונדזער קלאַסן־באַוואוסטזיין און דאָרטן האָבן מיר ארומ־דיסקוטירט די דרכים און פּרינציפּן פון סאָציאליזם. אַן אַרבעטספּלאַץ, וואו יידישע יוגנט איז צום ערשטן מאָל אריינגעדרונגען, איז געווען די אייזנבאַן. די דייטשן האָבן ניט גע׳פּסל׳ט די יידישע גוטע שלאָסערס און שפּעטערדיקע קאָנדוקטאָרן און ברעמזערס. אַזוי איז מלחמה־צייט אויסגעוואַקסן און אויפגעקומען אַ יידישער אַרבעטער־קלאַס אין סואוואַלק נאָר וואָס פון נאָדל אַרויס, און צוזאַמען מיט די אָרטיקע שניידער־געזעלן, שוסטערס, גאַרבערס, וואלקערס און פריקאזשטשיקעס — האָבן זיי זיכער געציילט אין יענע יאָרן אַ פּאָר טויזנט מאַן.

אין 1917, בעת די דייטשע יונקערמאַכט האָט זיך

אַ טרייסל געטאָן און די דיסציפּלין פון מיליטער איז געוואָרן דערשיטערט, באַזונדערס נאָכן אויסבראָך פון דער רוסישער רעוואָלוציע אין פעברואַר 1917, האָבן מיר גענומען אריבערטראָגן די אויפקלערונג מיט די דעבאַטן פון דעם ליטעראַרישן קרייז ביים „דראַמאַטישן פאַראיין" אויף די דערמאָנטע אַרבעטספּלעצער. די אַרבעטספּלעצער פלעגן שוין שיקן „דעלעגאַטן" אין קרייז און אין דער „קראַנקן־קאַסע". שפּעטער האָבן מיר צוזאַמען מיט פ.פ.ס. געשאַפן דעם אינטערנאַציאָנאַלן פּראָפעסיאָנעלן פאַראיין, וואו די צונויפגעשמידטע גרופּע פועלי ציון האָט געפאָדערט, לויט דער מאָדע פון יענער צייט, „יידישע פּראָפעסיאָנעלע סעקציעס".

ביי דער סואוואַלקער „גמינע" (קהילה) האָט אין 1918 פונקציאָנירט אַ „קאָמיטעט", וואָס האָט באַקומען הילף פון אַמעריקע, פון „פּיפּעלס רעליף קאָמיטעט" און ס'דוכט זיך מיר אויך פון „דזשאָינט". דער „קאָמי־טעט" האָט אויפגעמאַכט אַ „פאָלקסקיך", און די ערשטע בונדיסטן און פועלי ציון האָבן באַשלאָסן צו פאָדערן פאַרטרעטערס, כדי דעם „קאָמיטעט" צו פאַרוואַנדלען אין אַ געזעלשאַפטלעכן אינסטיטוט. אין יענער תקופה האָבן די דייטשע זעלנערס געזאָלט וויילן אַ „סאָלדאַטן־ראַט". פּועלי ציון האָבן זיך פאַרבונדן מיט די דייטשע סאָציאַליסטיש־געשטימטע סאָלדאַטן און גענומען פירן אונטערהאַנדלונגען וועגען שאַפן אַן „אַרבעטער און סאָלדאַטן ראַט" לויטן רוסישן נוסח.

דער בראשית פון „בונד" און „פּועלי ציון", ווי פאַרטייען, האָט זיך אָנגעהויבן, ווי פריער דערמאָנט, אין דער דירה פון מאַנופאַקטוריסט ראָזנצווייג. דער „בונד" האָט פּרובירט פּראָקלאַמירן די „ליטעראַרישע סעקציע" ווי דעם „אַלגעמיינעם יידישן אַרבעטער בונד" אין סואוואַלק. דאָס האָט געבראַכט צו גרויסע רייסערייען. דער סוף איז געווען, אַז די פועלי ציון האָבן פאַרלאָזן די „סעקציע" און מיט 120 חברים פאַרנומען אַ גרויסע פּרעכטיקע דירה און אָפיציעל פּראָקלאַמירט די שאַפונג פון דער פועלי ציון פּאַרטיי אין סואוואַלק (1918).

די ערשטע עפנטלעכע אַרבעט פון פועלי ציון אין סואוואַלק האָט זיך אויסגעדריקט אין שאַפן אַ פאָלקס־אוניווערסיטעט אויפן נאָמען פון נאָר וואָס פאַרשטאָר־בענעם בער באָראָכאָוו, בעת די בונדיסטן האָבן געעפנט אָוונטקורסן. דערוויילע האָבן זיך אָנגערוקט די וואַלן צו דער ערשטער דעמאָקראַטישער קהילה אין סואוואַלק, די וואַל־קאמפּאַניע איז געווען אַ שטורמישע און פאַרבונדן מיטן אָנהייב פון שפּראַכנקאַמף (יידיש־העברעאיש). ס'דערמאָנען זיך די גרויסע פאַרזאַמלונגען אין טעאַטער־זאַל „ארקאדיע". די ציוניסטישע פּאַרטיי האָט אַרויס־געשטעלט ווי איר רעדנער דעם איצט באַרימטן ד"ר יעקב ראבינזאן, דעם זון פון אַ לערער אין אַ סואוואַלקער מלוכה'שער פאָלקשול. ביים „בונד" איז דער ראש המדברים געווען גליקסאָן, און פועלי ציון האָבן געהאט צוגעקראָגן קרעפטן פון וואַרשע, ווי אייזיק פלאַטנער, ברוך ווינאגורא און איינעם אַ ראָזנטאל פון לאָנדאָן.

פון אַן „אַרבעטער־ראַט" אין סואוואַלק איז גאָרנישט געוואָרן, ווייל די דייטשן האָבן עס פאַרווערט. געווען אפילו אַן אַרבעטער־דעמאָנסטראַציע אין יענער צייט אין סואוואַלק, וואָס איז צעטריבן געוואָרן דורך די קוילנוואַרפערס פון די „רעוואָלוציאָנערע" דייטשן, און אני הקטן מיט נאָך אַ פּאָר חברים האָבן צום ערשטן מאָל זוכה געווען צו פאַרזוכן דעם טעם פון טורמע.

אין 1919 גרייט זיך סואוואַלק צו וואַלן צום ערשטן געוויילטן שטאָטראַט. פועלי ציון זיינען געווען די, וואָס האָבן אַרויסגערוקט די פאָדערונג פון „אַלגעמיינע, געהיימע און פּראָפּאָרציאָנעלע וואַלן", בעת פ.פ.ס. און „בונד" זיינען שיעור ניט איינגעגאַנגען, ווי אַ התחלה פון אַ שטאָטראַט, אויף קוריאלע וואַלן. פּועלי ציון האָט יעמאלט צו נישט געמאַכט די „קוריאלע וואַלן", וואָס האָט שטאַרק דערצאָרנט די פּאָליאקן. זיי האָבן גענומען ריידן מיט גענעראַל האַלערס לשון, און פועלי ציון האָבן גענומען שאַפן אין סואוואַלק אַ זעלבסטשוץ־גרופּע מיט הייס געווער.

דער „פּראָפעסיאָנעלער פאראיין" איז געווען פּראָ־פּאָרציאָנעל געבויט, און די פאַרוואַלטונג איז באשטאַנען פון „בונד", פועלי ציון און פ.פ.ס. אין זכות פון דער־מאָנטן פּראָפ' פאראיין איז פּורים 1919 צום ערשטן מאָל אָפיציעל איינגעפירט געוואָרן אין סואוואַלק דער 8־שעה'דיקער אַרבעטסטאָג.

ס'דערמאָנט זיך נאָך אַן אַקציע פון יענער צייט. ווען ס'האָט זיך אָנגעהויבן דער קאַמף צווישן ליטע און פּוילן צוליב סואוואַלק, זיינען ס'רוב יידן געווען פראָ־ליטוויש, בתוכם פועלי ציון. אָבער די פּוילישע געהיימע מיליטערישע אָרגאַניזאַציע „פ.א.וו." („פּאָלסקא אָרגאניזאַציע וואיסקאווא") האָט אַלץ צו נישט געמאַכט. זיי האָבן אויסגענוצט די איבערגאַנגס־צייט און איין טאָג פאַרכאַפּט די מאַכט, קודם כל דעם שטאָטראַט. יענעם טאָג האָבן זיי אויפגעהאַנגען אויפן טורעם פון מאַגיסט־ראַט דעם רויטן שילד מיטן פּוילישן ווייסן מלוכה־אָדלער. מיר, אַ גרופּע פועלי ציוניסטן, האָבן זיך ניט געפוילט און דעם דאָזיקן שילד אַראָפּגעריסן. דער דאָזיקער אַרויסטריט האָט יעמאָלט גענוג איבערגעשראָקן די יידישע באַפעלקערונג.

נאָענט צום יאָר 1920 איז געוואָרן אומרואיק אין דער פועלי ציון אָרגאַניזאַציע, ס'האָבן זיך גענומען אויסקריסטאליזירן 2 ריכטונגען, רעכטע און לינקע, ווארעם פועלי ציון זיינען יעמאָלט געשטאַנען אין פאַרבינדונג מיט צוויי צענטערס: מיט וואַרשע און מינסק, און ביידע פלעגן שיקן ליטעראַטור מיט פּרעסע, און ביידע ריכטונגען, די „לינקע" פון מינסק און „רעכטע" פון וואַרשע, האָבן געשיקט דעלעגאַטן קיין סואוואַלק: פון מינסק — פינטשוק און יודל לעווין, פון וואַרשע — די פריער דערמאָנטע פלאטנער און ווינאגורא. מיר האָבן אויפגענומען ביידע דעלעגאַציעס מיטן זעלביקן כבוד, ווייל ס'האָט אונדז פאַראייניקט דער באראכאוויזם און די טיפע שטרעבונג וואָס גיכער צו קענען פאָרן קיין ארץ ישראל.

פסח 1919 רופן סואוואַלקער פועלי ציון אַ ברייטע

ראיאן־קאנפערענץ. די גרענעצן צווישן ליטע און פוילן זיינען נאָך געווען לויזע און מטושטש־דיקע, און צו דער קאָנפערענץ אין סואוואַלק זיינען געקומען דעלעגאַטן פון גראָדנע, ווילקאווישק (ליטע), פון סיניי, יאגוסטאוו, ראצק און אפילו ביאַליסטאָק און פון נאָך ערטער, וואָס זיינען ארויס פון זכרון. אויף דער קאָנפערענץ האָבן פאַקטיש צווישן זיך דועלירט נאָר די שליחים פון ווַאַרשע און מינסק, זיי האָבן באַוויזן אַריינצוברענגען אַ בלבול המוחות צווישן די פועלי ציון פון סואוואַלק, וואָס האָבן זיך אין אויסערלעך־פאָליטישע ענינים שווער פונאַנדער־געקליבן. פאַר די סואוואַלקער איז בעיקר געשטאַנען פאַר די אויגן די פערספעקטיוו פון אַן אַרבעטער ארץ ישראל, אָבער פאַר גרויסע טיילן האָט די רוסישע רעוואָלוציע טיף געלאָקט. די אויפירונג פון פ.פ.ס. אין פוילן איז אונדז ווי יידן געווען דערווידער, און די פ.פ.ס. האָבן דאָך פאַרקערפערט דעם סאָציאַל־דעמאָקראַטישן גאַנג. די קאָנפערענץ איז געווען אַ שטורמישע, אָבער זי האָט זיך פאַרענדיקט בשלום.

אַ סוף צו די אַלע דיסקוסיעס פון פועלי ציון האָט געמאַכט די צעשטורעמטע צייט פון יענע יאָרן. נאָך דעם ווי פוילן האָט איבערגענומען די מאַכט און זיך פאַר־פעסטיקט אין סואוואַלק, זיינען אַ סך פועלי ציוניסטן אַוועק קיין ליטע, וואו זיי האָבן געהאַלפן אויסבויען די ליטווישע לינקע פועלי ציון פאַרטיי, איר פרעסע און אינסטיטוציעס.

צווּוי בילדער פון ערשטן יידישן ספּאָרט פאַראיין אין סואוואַלק, 1917—1918

די ערשטע תקופה פון פועלי ציון אין סאוואלק ווערט געשלאסן אין 1920.

פון 1920 גייט אויף אין סאוואלק אן אנדער ניט וויניק אינטענסיווער פעריאד פון אקטיווער יידיש־געזעלשאפטלעכער טעטיקייט, און ווי אומעטום אין פוילן האבן מיר אין סאוואלק געהאט אלע יידישע פארטייען פון אלע שאטירונגען, רעכטע און לינקע. ציוניסטישע און אנטי־ציוניסטישע. מיר האבן געהאט פאלקשולן, ספארטפאראיינען, קולטור־ארגאניזאציעס, א פרעכטיקע החלוץ־באוועגונג, און דאס אלץ איז אויפגעגאנגען, אויסגעוואקסן און זיך פונאנדערגעבליט אין זכות פון די „ראשונים", פון די ערשטע פיאנערן, וואס האבן די יסודות פארלייגט אין די ביטערע יארן פון דער ערשטער וועלט־מלחמה.

גדליה שמחוני
חיפה

ציוניסטישע ארבעט

ביים סוף פונעם ערשטן וועלטקריג האט זיך אנגעהויבן אין שטאט א פיבערהאפטע אויפקלער־ארבעט פאר די וואלן צו די יידישע קהלות. דעם וואלקאמף האבן ביחוד געפירט די פירער און עסקנים פון פארשיידענע פארטייען: יעקב ראבינזאן, דער שפעטערדיקער באוסטער סיים־דעפוטאט אין ליטע און לאנגיאריקער יוריסקאנסול פון מדינת ישראל ביי אונא, שוין דאן א הייסער ציוניסטישער טריבון, דר. וויסמאן, דר. סטארא־פאלסקי, שמואל ראזנבערג און זיין זון משה, סוכא־וואלסקי, גוטמאן, האלענדער, רעמבלינקער, די ברידער זעליגסאן, לעווענטין, א. ליפשיץ, ישראל שפירא, ק. אינשטיין, מאצמאן — אלע פון די אלגעמיינע ציוניסטן; מ. פרידמאן, ליזעווסקי און אנדערע פארשטייערס פון „מזרחי"; אברהם גליקסאן, מארטשיק — פון „בונד" און נאך אנדערע פון „פועלי־ציון", „אגודה". זיי אלע האבן זיך פארמאסטן אין ערלעכע, אבער היציקע פארוואל־פארזאמלונגען.

אין אט דער צייט איז כמעט די גאנצע יידישע יוגנט געווען קאנצענטרירט אין דער סקאוטן־ארגאניזאציע. וועג דער ליטווישער קריגס־מיניסטער זשוקאס האט אין 1917 באזוכט סוואלק, האבן אים די יידישע סקאוטן געמאכט א קבלת פנים און די גאנצע שאסיגאס איז געווען פארגאסן מיט יידן. וועג זשוקאס האט אינדז געפרעגט, וואס ער קען טאן פאר אונדז, איז אונדזער ענטפער געווען: גיב אינדז די מעגלעכקייט זיך פריי צו אנטוויקלען.

אין די ערשטע יארן פון סאוואלק אונטער פוילן האט די יידישע סקאוטן־ארגאניזאציע נאך גוט געארבעט. אבער שפעטער האט ביסלעכווייז פארנומען איר פלאץ די חלוצישע באוועגונג. די ערשטע חלוצים פון סאוואלק נאכן ערשטן וועלטקריג זיינען געווען: אויסטערן, פרידמאן, באקשטיין און אנדערע.

די הויפטארבעט פון „החלוץ" האט זיך אנגעהויבן נאך די אומרוען אין יפו און מארד פון י. ח. ברנר אין מיי 1921. די יוגנט האט געשטראמט אין די חלוצישע ריינען, כדי נאך א געהעריקער הכשרה עולה צו זיין קיין ארץ ישראל. אין סאוואלק איז געווען א „מזכירות מחוזית" — א ראיאן־סעקרעטאריאט פון „החלוץ".

אין און ארום סאוואלק האבן זיך געפונען עטלעכע הכשרה־קיבוצים, וואו יוגנטלעכע האבן דורך שוועריקע פיזישער ארבעט זיך געגריים צום ארבעטסלעבן אין ארץ־ישראל. געפרייט האט זיך דאס הארץ, אריינגייענדיק אין קבוץ פון דייטשן מוסטער־פארמער אין „זיעלאנקע" ה' ריייראט, וואו עס האבן דורכגעמאכט זייער הכשרה ביי 12 חלוצים פון אלע עקן לאנד.

זייער געלויבט די ארבעט פון אונדזערע חלוצים האט די שצעברראלשאנקער פריצ'טע, די דעמאלטדיקע אסימילאנטקע און היינטיקע טייערע בירגערין פון ישראל בינשטיין סאלאמעא, ביי וועמען די חלוצים האבן באקומען זייער הכשרה.

צופרידן איז געווען פון דער ארבעט פון אונדזערע חלוצים דער מאסקעווישציזנער גוטבאזיצער, דער גוטער און הארציקער ייד, ה' קירסניאנסקי ז"ל. ער האט אלץ געטאן, אז אייך מיר זאלן צופרידן זיין.

גרויס אינטערעס האבן ארויסגעווייזן פאר דער הכשרה פון אונדזערע יוגנטלעכע די פריצים פון רעשקא, פון די הויפן ארום גראיעווע, לאמזשע, יאגוסטאוו און אנדערע.

א ברען פון וועלן זיך איבערבויען פון דאס ניי האט ארומגענומען די גאנצע יידישע יוגנט אין סאוואלק און אומגעגנט. גלייקלעך איז געווען דער יוגנטלעכער, וועלכער האט אין אויפטראג פון „החלוץ" דאס ערשטע מאל אין זיין לעבן צעזעגט און צעהאקט 2 מעטער האלץ אין א טאג.

שטאלץ זיינען מיר געווען מיט דער דערעפענונג פון אן אייגענער סטאלעריי אין בנין פון מושב־זקנים,

אשרינו שזכינו לכך!

11796

יהודים!

הנה בא היום המאושר שזכינו לו ז אלפים שנה. ארץ־ישראל הוכרה מאת ועידת השלום בתור מס לאומי לעם ישראל.

יהודים! 1850 שנה עברו מהעת שחרות עמנו נגזלה ממנו באכזריות נוראה, ומגורש מארצו זה לעם נודד, מפוזר ומפורד בין כל העמים.

למרות כל הצרות והתלאות, עמל ויגן שעברו עלינו במשך גלותנו המרה והארוכה, לא חדלנו לקוות, בי יבוא יום גאולתנו תזרח לנו שמש־הדרור, ואנו נשיג את ארנו הישנה־חדשה.

ובגורלנו אנו נפל להיות הדור האחרון לגלות והראשון לגאולה.

יחד עם כל היהדות הפולנית חוגגיו אנו בל״ג בעומר זה את היום הגדול, שבו נתמלאו ונתקימו תפלותינו ותקוותינו והננו קוראים **לכל אוכלסי היהודים** שעירנו לחוג את החג הגדול של גאולת עמנו וארצנו בזופן הכתאים לערכו הגדול של היום הזה.

ביום ל״ג בעומר, בשעה 10 בבר תערך בבית הכנסת תפלה חגיגית לכבוד הכרת כותנו על אונו.

במשך כל עת התפלה מן השעה 9 בבר עד השעה 1 אחה״צ תהיינה כל חנויות היהודים סגורות.

בתי היהודים והמרפסות צריכים להית מפוארים ומקושטים כראוי.

במשך כל היום

ממכר־פרחים

לטובת „קרן־הגאולה"

סובלק, י״ז לחדש אייר תר״פ.

ועד הקהלה.

יודען!

דער טאג אויף וועלכען מיר גאבן שוין באלד 2000 יאהר געווארט איז ענדליך געקומען. אויך ישראל איז פון פרידענס־קאנפערענץ אנערקענט געווארען אלס א היים פארן יודישען פאלק.

יודען! 1850 יאהר זיינען צריבער זינד אונזער נאציאן האט זיין זעלבסטשטענדיקייט פערלארען און איז פון זיין היימאט פערטריבען און איבער דער גאנצער וועלט צוזייט און צושפרייט געווארען. פיל צרות און ליידען, ניט און פיין איז אונז אויס־געקומען אויף אונזער לאנגען גלות־הגע אריבערצוטראגען, אבער קיין איין רגע האבן מיר ניט אויפגעהערט צו האפן, אז קומען וועט דער טאג פון אונזער גאולה, ליכטען וועט אויך פאר אונז די זוהן פון פרייהייט און צוריק בעקומען וועלן מיר אונזער אלט־נייע היימאט לאנד. און אויף אנזער גורל איז עס אויסגעפאלען צו זיין דער דור האחרון לגלות הראשון לגאולה.

און צוזאמען מיט דאס גאנצע פוילישע יודענטום פייערן מיר היינטיגן לג׳בעמר די פערווירקלכונג פון אונזערע תפלות און האפנונגען און דופן אויף די **גאנצע יודישע בעפעלקערונג** פון אונזער שטאט צו פייערן דיס גרויסען יום טוב פון גאולת עמנו וארצנו אויף א פאסעדען וופן פאר די גרויסע בעדייטונג פון דעם יום־טוב.

ל״ג בעמר 10 א זייגער אין דערפריה ווערט אבגעריכט אין שוהל א פייערליכער גאטס־דיענסט לכבוד דאס צוריקבעקומען פון ארץ ישראל.

אין דער צייט פון גאטעס־יענסט, ד. ה. פון 9 ביז 1 אזייגער נ. מ. דארפן זיין אלע יודישע געשעפטן געשלאסען.

אלע יודישע הייזער או באלקאנען דארפן זיין געהעריג דעקארירט און בעפוצט.

דעם גאנצען טאג

אבלימל־פערקויף

לטובת „קר־הגאולה"

סובאלק, י״ז אייר.

עד הקהלה.

אויפרוף פון ועד הקהילה צו פייערן דעם טאג פון דער באלפור־דעקלאראציע.

וואו עס האָבן באַקומען זייער הכשרה 8 יוגנטלעכע חלוצים.

דאָ וויל איך דערמאָנען דעם ליכטיקן אָנדענק פון מיין פאָטער ר׳ חיים דוב ז״ל, וועלכער האָט אונדז פיל מיטגעהאָלפן צו באַקומען דעם בנין.

פאַר די, וואָס זיינען געשטאַנען אין שפּיץ פון דער באַוועגונג, איז דער טאָג געווען צו קליין. אָט פאַרט מען אין קיבוץ לייענען אַ פאַרטראָג, אָט דערליידיקט מען אין אַ צווייטן קיבוץ אַרגאַניזאַציאָנעלע ענינים, אָט אַרגאַניזירט מען אַ קורס פון עברית, פון דער געשיכטע פון דער אַרבעטער־באַוועגונג אין ארץ ישראל, פון פאַלעסטינאגראָפיע אאז״וו.

מיר האָבן זיך ניט באַגרענעצט נאָר מיט די ענינים פון „החלוץ״, נאָר זיך איריק באַטייליקט אין אַלע אַלגעמיינע אַרבעטן פון דער ציוניסטישער באַוועגונג. באַזונדערס אָקטויו זיינען מיר געווען אין דער אַרבעט פון קרן־קיימת. מיר האָבן פיל געשאפן פאַרן נאַציאָנאַל־פאָנד. אָבער דער מורשה איז ניט געווען קיין אונדזערייקער. האָט זיך אין אונדז דערוועקט די קנאה: סטייטש, 80%

חנה אלטשולער

זכרונות וועגן סאוואַלקער יידן

יידן פון סאוואַלק זיינען פון תמיד געווען פאַרבונדן מיט בנין הארץ. ניט קיין וואונדער, וואָס דער ציוניזם— אין אַלע זיינע פארמען—האָט באַהערשט כמעט דאָס גאַנצע יידישע לעבן אין סוואוואַלק.

די אַלגעמיינע ציוניסטישע אַרגאַניזאַציע אין סוואוואַלק איז געווען זייער אַקטיוו. איר פאַרזיצער איז געווען דער איבערגעגעבענער ציוניסט און טאַלאַנטפולער רעדנער ד״ר ל. ווייסמאַן. ד״ר נ. סטראָפאַלסקי האָט פאַרנומען אַ בכבוד״ק אָרט אין דער ציוניסטישער אַרגאַניזאַציע אין איז געווען איינער פון די וויכטיקסטע קולטורטורער אין סאוואַלק. צו די אַקטיוסטע חברים פון אונדזער ציוניסטישער אַרגאַניזאַציע האָבן געהערט: ריזנ, בערג און זיין פרוי, אביעזר זשילקעוויטש, משה דוד זשילקעוויטש און זיין פרוי, שלמה גוטמאַן, די ברידער יעקב און בערל זעליגסאַן, חנא סוכאוואלסקי, פרוי עברי, גבריאל איילענדער, חנא מארקאָוויץ און אַ ריי אַנדערע. מיין מאַן אברהם אַלטשולער איז געווען פון די איבער־געגעבנסטע מיטגלידער פון דער סוואוואַלקער ציוניסטישער אַרגאַניזאַציע. מיין מאַן האָט אָנגעפירט מיטן קרן היסוד אין סוואוואַלק ביז זיין פריצייטיקן טויט אין 1928.

צי אַלגעמיינע ציוניסטן, צי ציוניסטן־סאָציאַליסטן—אין סוואוואַלק האָבן זיי כמעט אַלע זיך פאַרנומען מיט מסחר, וואָס איז דאָ געלעגן בעיקר אין יידישע הענט. היות איך האָב געהאָט אַ שוך געשעפט, וועל איז זיך אָפּשטעלען אויף דער לעדער־בראנזשע.

איינער פון די אָמאָליקע לעדער־סוחרים אין סוואוואַלק איז געווען שלמה אַלטשולער, אַ זון פון ר׳ אליעזר מרדכי. ביז דעם ערשטן וועלטקריג האָט ער געהאָט די פאַרטרעטערשאפט פון דער דעמאָלטדיקער באַרימטער פּעטערבורגער פירמע פון קאַלאַשן און גומי־אַרטיקלען „טרעאוגאָלניק״. פון גאָנץ סוואוואַלקער גובערניע און פון גאַנץ ליטע פלעגט מען קומען צו שלמה אַלטשולערן קויפן די „טרעאוגאָלניק״־קאַלאַשן און גומי־אויסאַרבעטונגען. פון די אָמאָליקע גרויסע שוך קראָמען אין סוואוואַלק איז אויך געווען באַקאַנט די פירמע פאדלאסקי.

נאָכן ערשטן וועלטקריג זיינען אין דער סוואוואַלקער לעדער־בראנזשע געווען באַקאַנט: זלמן אַלטשולער, זון פון ר׳ אליעזר מרדכי, אַראָנאָווסקי, מאַרגנשטערן, לעווענטין, פון די שוך געשעפטן—די ברידער קאוויץ, פירמע פאדלאסקי, פירמע אַלטשולער, לעווין, הינטערשטיין, משה קראוואצינסקי און נאָך אַנדערע.

פון די לומד׳ישע יידן געדענק איך די ברידער ר׳ יאָסל און ר׳ לייבציק קרוצענישקי. דער לעצטער האָט געהאָט אַן אייזן געשעפט אויף מאַרקאַס, געווען אַ אַרבעט פון קרן־קיימת פירן מיר אויס, פאַרוואָס זאָל בערל זעליגזאָן, דער פאַרשטייער פון אַלגעמיינע ציוניסטן, זיין דער מורשה? און בערל זעליגזאָן איז געווען אַ בחור אַ גאָלד, איבערגעגעבן בכל לבו ונפשו דעם קרן־קיימת. ס׳טרעפט, דו קומסט צו אים אריין אין געשעפט. פיל קונים אַרום אין קליינעם קרעמל. זאָגסט אים: „בערל, דאַרטן און דאָרטן איז אַ חתונה, איך האָב ניט קיין פאַרטנער, קומט מיט מיר״. לאָזט ער אַלץ און שוין איז ער אויפן וועג צו דער שליחות מצווה. אָבער דאָך ווילן מיר אן „איגענעם״ אויף זיין פלאָץ און מיר מאַכן אַ „רעוואָלוציע״ און נעמען איבער די אַנפּירערשאפט פון קרן־קיימת. דעמאָלט וווייסן מיר שוין גאָרניט פון געגנט. די הכנסות ווערן פאַרטאָפּלט און פאַרדריפּאַכט.

פיל פון יענע אַמאָליקע אידעאַליסטישע חלוצים אין סוואוואַלק און אויך זייערע פאַמיליעס האָבן זיך אייגענעווארצלט אין דער ערד פון ארץ ישראל. נאָך היינט געפינען מיר די חברים איסטערן און פרידמאן אין קיבוץ פון עין חרוד, אליהו יאסעלעוויטש אין עין החורש, עובדיה יאָסעלעוויטש אין רמת הכובש, זשעניע פיגאוסקא אין אשדות יעקב און נאָך און נאָך.

גרויסער סוחר און בעל־צדקה. עס דערמאנט זיך מיר, ווי מיין פעטער אהרן קרוצענישקי, וועלכער האט ניט פארפעלט צו לערנען בין מנחה למעריב אין חברה ש״ס, פלעגט יעדן שמיני עצרת אין דער פרי פאררופן די חברה ש״ס אויף לעקעך און בראנפן.

א זעלטן פיינע און אידעלע פערזענלעכקייט איז געווען ר׳ שמואל סאלאמיאנסקי. א ייד א למדן, א גרויסער בעל־מידות, שטענדיק מיט א שמייכל אויף די ליפן און מיט א גוט וואָרט פאר יעדערן. א מאל האט ער געפירט גרויסע געשעפטן און די אלע, וואס האבן געהאט מיט אים האנדלס־באציאונגען, האבן באוואונדערט זיין אויסערגעווייניליכע ערלעכקייט.

צו די ליכטיקע פערזענלעכקייטן אין סואואלק האט געהערט ר׳ שמואל שאפירא, ר׳ בנימין מינצס איידעם. געווען א גרויסער בעל־צדקה. פון זיין מתן בסתר האבן געוואוסט נאר זיינע נאענטע. צו אים פלעגן זיך וועגן אלע נויטבאדערפטיקע און ער פלעגט אלעמען העלפן מיט א פולער האנט.

געווען א שטאט מיט שיינע און גוטע יידן—וואו איז דאס אלץ אהינגעקומען?

שלמה רימאן

„ביתר״

די רעווויזיאניסטישע יוגנט־ארגאניזאציע „ביתר״ איז אין סואואלק געשאפן געווארן אין יאר 1927. דער ערשטער מפקד־הקן פון סואואלקער „ביתר״ איז געווען דוד שטערן, וועלכער האט די גרעסטע פארדינסטן אין אויסבויען די דאזיקע ארגאניזאציע צו איינער פון די פאפולערטסע יידישע געזעלשאפטן אין שטאט. א דאנק אים זיינען אין „ביתר״ צעלייגען געווארן זייער פיל יוגנטלעכע פון דער סואואלקער העברעאישער גימנאזיע. די גרויסע צאל גימנאזיסטן האט אויך פארליכטערט דעם „ביתר״ צו פירן זיין גאנצע טעטיקייט נאר אויף עברית.

אין 1930 זיינען עולה געווען א ריי אקטיוויסטן חברים און חברות פון סואואלקער „ביתר״ און דאס האט זיך אפגערופן אויף זייער ווייטערדיקער ארבעט.

„נורדיה״־מאנשאפט

(פון לינקס צו רעכטס): מ. סימענסקי (קאפיטאן), ביעדאק, וואראבייטשיק, א. גארדאן, פיליפאווסקי, ב. מאלינסקי, ש. אוויראן, י. יעלינעווסקי, י. ראזנבלום, צאלקאווסקי, ש. קשיווינצקי, ד. שטיינבערג, ח. דומבאווייטש.

אין די ערשטע יאָרן האָט דער „ביתר" געהאַט זייער אַ שטאַרקע פוטבאָל מאַנשאַפט. זיינע ערשטע פוט־באליסטען זיינען געווען: קובע בערנשטיין, א. פּוליטאוו־סקי, יהודה נייערמאן, דוד שטערן, אברהם שיינמאן, יאָסל קאַץ, לייזער באראווסקי, יעקב באראווסקי, וויק־טאר בערמאן, לייזער צאַליקאָווסקי, אַרטשיק פּינקאָווסקי, ישראל סטרעלטוקאווסקי, שלמה האַלפּערין און אַנדערע.

נאָך דער שפּאַלטונג אין דער רעוויזיאָניסטישער וועלט־באַוועגונג האָט זיך אויך אין סואוואַלק געשאַפן אַ גראָסמאַניסטישע פּאַרטיי, צו וועלכער עס זיינען צוגע־שטאַנען אַ סך ביתר׳יסטן. בראש פון דער ניי־געשאַ־פענער פּאַרטיי זיינען געשטאַנען שמואל גראדאווסקיס עלטסטער זון חיים זלמן, וואָס איז אומגעקומען אין אוישוויץ, משה ליזשענסקי, וואָס איז גע׳הרג׳עט געוואָרן בעת אַ מיליטערישער אַעראָפּלאַן־קאַטאַסטראָפע און אליה גאָרדאָן, וואָס איז געפּאַלן אין די ערשטע שלאַכטן פון דער מלחמה צווישן פּוילן און דייטשלאַנד אין 1939.

נאָך עטלעכע יאָרן פון אָפּגעשוואַכטער טעטיקייט האָט זיך דער סואוואַלקער „ביתר" ווידער גענומען פאַר־שטאַרקן אין 1937. דערצו האָט אַ סך צוגעהאָלפן דער פאַקט, וואָס אליה גאָרדאָן, דער פאָרזיצער און גרינדער פון דעם ספּאָרטקלוב „הכדור", האָט אַריבערגעפירט אַ גרויסע צאָל חברים און דאָס גאַנצע אייגנטום צו „ביתר" און געשאַפן איין ספּאָרטקלוב אונטערן נאָמען „נורדיה".

אין די ספּאָרט־סעקציעס פון „נורדיה" האָבן געשפּילט: זעליק ביעדאק, וועלוול פונק, משה סאפערזאָן, אליה גאָרדאָן, אלתר וואָלף, יאָסל צאַליקאָווסקי, ישראל לוב־לינסקי, משה־מאָטע סעמענסקי, יאָסל יעלינעווסקי, דער זון פון יושב־ראש פון סואוואַלקער קהילה קושנערזיצקי, מאָטל באנדישקאָווסקי, קאספערסקי, קיפער, הירש־וועלוול סאנדאווסקי, ראובן שידארסקי, וועלוול פא־פאָווסקי, לאַנאָוויצקי און אַ ריי אַנדערע, וואָס איך געדענק שוין ניט זייערע נעמען.

אַ סך ביתר׳ישע ספּאָרטלערס זיינען אין משך פון דער צייט עולה געווען קיין ארץ־ישראל. ניט ווייניק פון זיי האָבן זיך באַטייליקט אין דער העלדישער באַפריי־אונגס־מלחמה פון ישראל אין 1948.

אליעזר שערער

סואוואַלקער „טאָז"

די געזעלשאַפט „טאָז" אין סואוואַלק איז געווען איינע פון די וויכטיקסטע מוסדות אין אָרטיקן יידישן לעבן. איר אויפגאַבע איז געווען צו היטן דאָס געזונט פון די אָרעמע יידישע קינדער פון שטאָט.

„טאָז" האָט געגעבן די אָרעמע יידישע קינדער אין סואוואַלק פרייע מעדיצינישע הילף אויף אלע געביטן און זיי באַזאָרגט מיט אומזיסטע וואַרעמע מאָלצייטן. זומער צייט האָט „טאָז" אַרויסגענומען די אָרעמע יידישע קינדער פון זייערע פינצטערע און פאַרשטויביקטע היימן און זיי געהאַלטן און אויסגעהאַלטן אין די האַלב־קאָלאָניעס, וואָס ער האָט יעדעס יאָר געשאַפן אויף די פרישע פעלדער פון ארום סואוואַלק.

פון דער הילף פון „טאָז" האָבן גענאָסן יידישע קינדער פון אַלע סאָרטן: יינגלעך פון דער תלמוד־תורה, מיידלעך פון דער „תרבות"־שול און תלמידים פון אַנדערע שולן.

אַ גרופּע פון יונגע סואוואַלקער אימיגראַנטן אין אַמעריקע, ווי אויך קינדער פון עלטערע אימיגראַנטן, האָבן אין 1937 אָרגאַניזירט אין ניו־יאָרק אַ קלוב צו אונטערשטיצן דעם „טאָז" און אַנדערע וויכטיקע אינסטיטוציעס אין סואוואַלק. די פאָרזיצערין איז געווען פרוי מינץ־בעילי. ווי דער גרינדער פון דאָזיקן קלוב קען איך זאָגן, אַז אין די צוויי יאָר פון זיין עקסיס־טענץ האָט ער איבערגעשיקט צום סואוואַלקער „טאָז" הונדערטער דאָלאַרן. דער אויסבראָך פון דער וועלט־מלחמה האָט געמאַכט אַ סוף צו אונדזער אַרבעט, ווייל די יידישע קינדערלעך האָט מען פאַרגאַזט און פאַרברענט.

זאָלן די פּאָר ווערטער זיין אַן אייביקע מצבה צום אָנדענק פון די אומגעקומענע יידישע קינדער, ווי אויך פון מיין ליבער מוטער שרה שערעשעווסקי, וועלכע האָט אויך געהאָלפן אין דער סואוואַלקען „טאָז"־אַרבעט.

סוואלקער „טאז".

עסצימער פון „טאז" פאר סוואלקער ארעמע קינדער.

אויבן בילד זעט מען: ד"ר שערמאן, דענטיסטין פרוי סטוטשינסקי, פרל' פערעץ, חנה מייטקעס.

פֿאַרוואַלטונג פון סואוואַלקער „טאַז".

שטייגן פון רעכטס צו לינקס: דענטיסטין סטוטשינסקי, לאַבאָראַטאָריע־אסיסטענטקע חנה מייטקעס.
זיצן: מיידעלע קרושינסקי, אומבאַקאַנט, ד"ר סטראַראַפֿאַלסקי, ד"ר ראָזנטאָל, ד"ר שערמאַן (פֿאַרזיצער), פרוי פּערעץ, אומבאַקאַנט, פרוי לאָזמאַן.

שלמה רימאן

„מכבי"

צווישן די פיל יידישע אַרגאַניזאַציעס, וואָס האָבן זיך געגרינדעט אין סואוואַלק נאָך דער ערשטער וועלט־מלחמה, איז אויך געווען דער ספּאָרטקלוב „מכבי".

פון 1919 ביז 1924 האָט פאַר „מכבי" עקסיסטירט אין סואוואַלק אַ יידישע פוטבאָל־מאַנשאַפט מיטן נאָמען „אַמאַטאָרן", וואָס איר גרינדער און שטיצער איז געווען ישעיה קערשקאָווסקי. אין דער דאָזיקער פוטבאָל־קאַמאַנדע האָבן געשפּילט: אדלסאָן, וויסאָצקע ניסן, וועראַבייטשיק לייבקע, ליפשיץ מאָטקע, ליפטשאָק מאָט־קע, מאגלענדער, סמאלינסקי מיכאל, ספירסקי, פּינ־קאָווסקי משה הירשל, רייגווירץ גבריאל און אַנדערע.

אין 1924 איז די פוטבאָל־מאַנשאַפט פון די „אַמא־טאָרן" אין גאַנצן אָפּגעשוואַכט געוואָרן און דעמאָלט איז געשאָפן געוואָרן דער ספּאָרטקלוב „מכבי". אויך דער גרינדער פון „מכבי" איז געווען דער דערמאָנטער י. קערשקאָווסקי. אים האָבן געהאָלפן די ברידער שמעון דוד און אברהם'ל פינק, הענדל קלאטשקאווסקי, לייב ליפשיץ, יאָסל סאלניצקי, אברהם קוימאן און אברהם טשארקא.

אין דער ערשטער פוטבאָל־מאַנשאַפט פון „מכבי" האָבן געשפּילט: די דריי דערמאָנטע ברידער פינק, עליע האלענדער, שלמה שטיינבערג, מאָטקע ליפּ־טשאק, חיים קוואס, משה־הירשקע פינקאָווסקי, אברהם קויפמאן, שמואל סקיבעלסקי, דוד רייך, לייב ליפשיץ, דאָדעק שטערן, שולקעס, אברהם שיינמאן, אברהם טשאר־קא, הענדל קלאטשקאווסקי און יאסל סאלניצקי. די לעצטע זעקס זענען געווען תלמידים פון דער העברע־אישער גימנאַזיע.

די פוטבאָל־מאַנשאַפט פון „מכבי" האָט געהאט צו פאַרצייכענען גרויסע נצחונות. די פּויליש צוקוקערס פון אַ מאטש זיינען ניט אַלע מאָל געבליבן גלייכגילטיק, ווען ער האָט זיך געענדיקט מיט אַ זיג פון די יידישע

ספארטלערס. אזוי האט פאסירט נאכן דערפאלגרייכן שפיל פון „מכבי" איבערן מייסטער פון ביאליסטאקער קרייז. די צעוישעטע פאליאקן זיינען באפאלן דעם יידישן עולם און עס איז געקומען צו א גרויס געשלעג, בעת

פארוואלטונג פון סואוואלקער „מכבי" אין 1928.

זיצנדיק פון רעכטס: סטעריסאלער (אינסטרוקטאר), טשארקא אברהם.
שטייענדיק פון רעכטס: ליפשיץ לייבל, קירשקאווסקי ישעיה, קויפמאן אברהם.

די פוטבאל־מאנשאפט פון „מכבי" אין סואוואלק אין 1929.

ערשטע ריי פון רעכטס צו לינקס: מאטל קראוטשינסקי, דוד פינק, יאסל זעליגמאן, אברהם קויפמאן. שמעון אישינסקי.

צווייטע ריי שטייען: ניסן אבראמסקי, דוד רייך, אברהם פינק, ישעיה קערשקאווסקי, שמעון פינק, שלמה שטיינבערג, לייב האלענדער.

וועלכן די יידן זיינען נישט געבליבן הינטערשטעליק. דער שטאַרקסטער יידישער טרעגער האָט דעמאָלט אַרויסגעוויזן אַ געוואַלדיקע גבורה, שלאָגנדיק אַליין אַ גרויסע צאָל פּאָליאַקן.

אין דער ערשטער פאַרוואַלטונג פון „מכבי" זיינען אַריין: ערן־פאָרזיצער ד"ר פרייסמאַן, פאָרזיצער ישעיה קערשקאָווסקי, מיטגלידער פון פאַרוואַלטונג: אברהם קויפמאַן, לייב ליפשיץ, אברהם טשארקא, יאָסל סאָל־ניצקי, הענעך קלאַטשקאָווסקי און ראובן פּעקאַרסקי (געשטאָרבן אין ניו־יאָרק אין דעצעמבער 1949).

„מכבי" האָט זיך גיך אַנטוויקלט. אין די דרייסיקער יאָרן האָט דער קלוב געציילט אַרום 300־400 אַקטיווע און 200 פּאַסיווע מיטגלידער. ער האָט זיך אויס־געהאַלטן פון אייגענע הכנסות. „מכבי" האָט פאַרמאָגט אַ פרעכטיק־שיינעם לאָקאַל מיט אַ שיינעם גרויסן זאַל פאַר פאַרזאַמלונגען און גימנסטיק, מיט אַ סצענע פאַר פאַרשטעלונגען, אייגענעם גרויסן ראַדיאָ, אַ פּיאַנאָ, פאַר־שיידענע טייערע ספּאָרט־מכשירים. אין דעם שיינעם לאָקאַל האָט אַ גאַנץ יאָר געשפּרודלט מיט לעבן, פרייד און אַקטיוויטעט.

אַן ערנסטער קריזיס אין דער אָרגאַניזאַציע איז געקומען אין 1936, ווען דער פאָרזיצער איז געוואָרן ראָטנשטיין. ער האָט איינגעפירט אַ ריי זאַכן, מיט וועלכע ניט אַלע חברים האָבן מסכים געווען, און אַ טייל פון זיי האָבן אפילו פאַרלאָזן „מכבי".

גרויס כבוד און אויך פיינע הכנסה פלעגן ברענגען די גראַנדיעזע גימנאַסטיק יום־טובים, וואָס „מכבי" פלעגט דורכפירן איין מאָל אַ יאָר אין גרויסן שטאָטישן זאַל. דער רוח־החיה פון די דאָזיקע „טורן־פעסטן" איז געווען דער באַגאַבטער ספּאָרט־אינסטרוקטאָר וויסלא. ער איז אין 1930 אַראָפּגעבראַכט געוואָרן פון דעם ניי־געשאַפענעם בונדישן ספּאָרטקלוב „מאָרגנשטערן", וואָס האָט זיך אָבער לאַנג ניט געהאַלטן, און וויסלא איז אריבער צו „מכבי".

אין 1936 איז געשאַפן געוואָרן נאָך אַ יידישער ספּאָרטקלוב, דער „הכדור", אָנגעפירט פון חברים, וועלכע האָבן פאַרלאָזן „מכבי" צוליבן סכסוך מיטן פאָרזיצער ראָטנשטיין, בתוכם אויך דער מחבר פון אָט די שורות. די שפּילערס זיינען ס'רוב באַשטאַנען פון יונגע יינגלעך אין עלטער פון 14 ביז 16 יאָר.

די פאַרוואַלטונג און רעווידיר־קאָמיסיע פון סואוואַלקער „מכבי" אין 39-1938.

שטייען פון רעכטס צו לינקס: אברהם פינק, סיינענסקי, ישעיה קראַוויצינסקי, ישעיה גאַלינסקי, דוד פינק.
צווייטע ריי: סואוואַלסקי, שלמה שטיינבערג, דער אינסטרוקטאָר וויסלא, אברהם מורזשינסקי, פרידמאַן, ווינער (אינסטרוקטאָר).
דריטע ריי: ד"ר אברהם טשאַרקאָ, ישעיה קערשקאָווסקי, ד"ר לעאָן סמאָלינסקי, ראטנשטיין, זעליק סאָלאָווייטשיק.
לעצטע ריי: אשר איגעלסקי, זעליק צווילינג.

דער „הכדור" האָט גאָר גיך אויפגעהאָדעוועט פוטבאָל־שפּילערס טאַקע פאַר „מכבי", אין וועלכן זיי זיינען אריינגעטראָטן נאָך זיין צוויי־יעריקער עקס־סטענץ. ביי „הכדור" זיינען אויסגעוואַקסן די נייע ספּאָרטלערס לייב נייערמאַן, געצע אספּאוואט, חיים־לייב קראַסנאָ־פּאָלסקי, חיים וויסאצעק, שמואל קשיוויצקי און אַ ריי אַנדערע.

„מכבי" האָט אויך פאַרמאָגט אַן אייגענעם קליינעם

ספאָרטפּלאַץ פאַר לייכט־אַטלעטיק, קוישבאָל, נעצבאָל, שווימען וכדומה. די פאַרוואַלטונג פון „מכבי" האָט אָפּ־געדונגען אַ שטיק פעלד אין עס אויסגעבויט אין אַ פיינעם טרעניר־פּלאַץ פאַר זיינע מיטגלידער. אין די זומער־חדשים איז דאָ געווען לעבעדיק און פריילעך.

די פּינג־פּאָנג סעקציע פון „מכבי" איז געווען די בעסטע אין סואוואַלק. מיר אַליין איז פיל יאָרן אויסגע־קומען צו רעפּרעזענטירן דעם קלוב אין פאַרשיידענע פאַרמעסטונגען.

פון די אויסגערעכנטע ספּאָרטלערס געפינען זיך איצט אין קאַנאַדע שמעון און אברהם פינק. חיים קוואס לעבט איצט אין פּוילן. דוד פינק איז עטלעכע טעג פאַר דער באפרייאונג געפאַלן מיט געווער אין די הענט אין אַ שווערן פּאַרטיזאַנער־קאַמף. ווער קען אויסרעכענען די

אַלגעמיין בילד פון סואוואַלקער „מכבי" אין 1929.

ערשטע ריי פון רעכטס צו לינקס: לייב פינקאָווסקי, יעקב בירנהאַלץ, משה גראַבשטיין, זעליק צווילינג, מענדל לעווין, אומבאַקאַנט, איזאַקאָווסקי, פּאָטאָצקי, פּאָטאָצקי, אומבאַקאַנט, קושניערזשיצקי.

צווייטע ריי: אומבאַקאַנט, באַשקיר, אומבאַקאַנט, אומבאַקאַנט, דוואָרעצקי, אומבאַקאַנט, האַלפּערן, לערנער, מיל־קאָווסקי, אומבאַקאַנט, גאַלינסקי, קאָבלינסקי, אומבאַקאַנט, אַלטער קאַלמאַנאָוויץ, אומבאַקאַנט, יאָגעל, אומבאַקאַנט.

דריטע ריי: משה ליזשעווסקי, אומבאַקאַנט, חיים קוואַס, אברהם קויפמאַן, ליובע ליפשיץ, ישעיה קערשקאָווסקי, דירעקטאָר עפראָן, ד"ר ל. ווייסמאַן, ד"ר נ. סטאַראָפּאָלסקי, אַדוואָקאַט ערדרייך, אומבאַקאַנט, אומבאַקאַנט, האָלענדערסקי, פרוי ד"ר סטאַראָפּאָלסקי, אומבאַקאַנט, סמאָלאַן, אומבאַקאַנט.

פערטע ריי: משה פרידמאַן, דוד צווילינג, מאָטל גאַלינסקי, האָרעכווע, אומבאַקאַנט, פּאָנעמונסקי, דוד וורובלעווסקי, איציק לעווינסקי, שלמה דאַנטאָ, דוד פינק, ישראל פּוטשאַנסקי, אומבאַקאַנט, שמעון פינק, אברהם מורזשינסקי, ישעיה גאַלינסקי, לעווינסקי, שלמה שטיינבערג, פּרוסאַק.

פינפטע ריי: ניסן כלאַבאָווסקי, גחום סאַיעט, וועלוול קוזשניערזשיצקי, מאיר קלאַדאָווסקי, משה־הירשל פינקאָווסקי, אליהו גאָרדאָן, משה יעלינעווסקי, אברהם פינק, יאָסל זעליגמאַן, אומבאַקאַנט, יאָסל זאַלקינד, שמעון אָשינסקי, עזרא לינצעווסקי, אומבאַקאַנט, וועלוול כלאַבאָווסקי, יעקב זשינעווסקי, אשר איגעלסקי, אומבאַקאַנטע.

זעקסטע ריי: פּאַיאַנס, זשינעווסקי, מאָטל קרינסקי, טאָבאָלסקי, אומבאַקאַנט, מינץ, אומבאַקאַנט, ל. שטיינבערג, אומבאַקאַנט, אומבאַקאַנט, משה אָספּאָוואַט, דוואָרעצקי, לייבל איילענדער, ניסן אַבראַמסקי, גרימזשאַנסקי, משה פּיליטאָווסקי, יהודה סמאָלאַן, מאַגדולין, אליהו איילענדער, באַנדישקאָווסקי, קאַמענקאָוויטש.

שטייען אין דער שפּיץ: שבתי קאַנאָוויטש, אומבאַקאַנט, דוד רייך, לייזער ראָזנדאָרף.

אונטן זיצן דריי קינדער: ד"ר סטאַראָפּאָלסקיס מיידעלע, דירעקטאָר עפראָנס מיידעלע, אַפּטייקער אָכראָנס יינגל.

אַלע טרייע קעמפערס פֿאַרן יידישן כבוד אין די געטאָס, בונקערס און וועלדער? אינעם „יזכור"־בוך פון אינדזער ליבער שטאָט סאוואָלק זאָלן דאָ פֿאַראייביקט ווערן די נעמען פון די יידישע ספֿארטלערס, וואָס איך געדענק:

די באַקס־מאַנשאַפֿט פון סואוואָלקער „מכבי" אין 1928.

פון רעכטס צו לינקס שטייען: דער פּוילישער אינסטרוקטאָר, אברהם קויפמאן, שלמה שטיינבערג, לייב ליפשיץ, מאיר יאַגעל, יאָסל זעליגמאַן, אברהם מורזשינסקי, דוד רייך, לייב פינקאָווסקי, אין פראָנט: די ברידער אברהם און דוד פינק.

אַשינסקי, שימיאָשקי, ברענהאָלץ יעקב (יאַנטשע), גרימזשאנסקי יוסף (קאבאן), איילענדער עליע, קראס־נאָפאָלסקי חיים לייב, זעליגמאן יאסל, ווייגער יעקב, זשיניעווסקי יעקב, קויפמאן שמואל (א גראָדנער), אב־ראמסקי ניסן, אבראמסקי גרשון, אבראמסקי ברוך, ראָל־סטיטשער, שטיינבערג שלמה, וויסאצקי חיים, אספאוואט געצע, אספאוואט משה, פינקאָווסקי הלל, נייערמאן לייב, פינקאווסקי משה הירש, סמאָלאן יהודה, סעלענסקי אלטערקע, וועלשער יעקב, פֿאַמעראַנץ, פראנק, כלעבאָוו־סקי ניסן, כלעבאָווסקי וועלוול, גרינשטיין חנא הירש, בערנשטיין בערעק, לובלינסקי אברהם, דאנטא שלמה.

אין די לייכט־אַטלעטישע פאַרמעסטונגען, וואָס פלעגן פֿאַרקומען אויפן שטאָטישן סטאַדיום, האָבן אַ ריי „מכבי"־ספֿארטלערס זיך שטאַרק אָנגעוויזן. די דריי ברי־דער פינק האָבן פֿאַרנומען די ערשטע ערטער אין לויף געווען אויף 100 מעטער. אין שטאפעט פון 4 מאָל 100 מעטער האָבן אויסער די ברידער פינק זיך אויסגעצייכנט הענעך קלאַטשקאָווסקי און יאָסל סאָלניצקי. אין וויט־שפּרונג אין שטאַבשפּרונג פלעגן דוד און אברהם פינק פֿאַרנעמען די ערשטע ערטער. אין לויף אויף לאַנגע שטרעקעס פון דריי קילאָמעטער האָבן מיר פֿאַרמאָגט איין אין אייניציקן רעפּרעזענטאַנט, וועלכער האָט אונדז פֿאר אַ סך יאָרן פֿאַרשאַפֿט פיל כבוד, שלאָמע־דיק אַ גרויסע צאָל נישט־יידישע לויפערס. דאָס איז געווען מאיר קלאַ־דאָווסקי. ער איז אין אַלע פֿאַרמעסטונגען אַרויס דער זיגער. ווען אין וואַרשע זיינען פֿאַרגעקומען וווייטלויף־פֿאַרמעסטונגען פון אַלע פּוילישע שטעט, האָט סואוואָלק געשיקט אַהין צווישן אַנדערע אויך מ. קלאַדאָווסקין, ד"ר טשארקא אברהם, אדוו. יאסל סאלניצקי, הענעך קלאטשקאָווסקי זיינען געווען די גייסטיקע פירערס פון סואוואַלקער „מכבי".

אין 1935 איז מיט דער צווייטער „מכביה" אַוועק־געפֿאָרן קיין ארץ ישראל יאָסקע סאלניצקי, וואו ער געפינט זיך ביז היינטיקן טאָג. הענעך קלאטשקאָווסקי, וועלכער איז פֿאַר פיל יאָרן געווען דער סעקרעטאר פון „מכבי", איז אומגעקומען אויף אַ שרעקלעכן אופן דורך די נאַצישע מערדערס. ד"ר אברהם טשארקא איז גע־שטאָרבן אין רוסלאַנד פון פלעקטיפוס.

דער ספֿארטקלוב „מכבי" האָט אַריינגעשריבן אַ קאַפּי־טל געשיכטע אין דעם יידישן לעבן פון סואוואַלק. מיטן אונטערגאַנג פון דער יידישער קהילה אין סואוואַלק איז אויך פֿאַרשוואונדן אויף אייביק אַ שיינע און פרעכטיקע יידישע ספֿארט־משפּחה, וואָס האָט פֿאַרשאַפֿט כבוד די יידן פון אונדזער חרוב'ער היימשטאָט.

טיפן און געשטאַלטן

ר׳ בנימין און ר׳ מרדכי מגנצא

הרב הצדיק ר׳ בנימין מגנצא איז געווען דער סאוואָלקער דיין אין סאוואָלק, וועו אויפן דאָרטיקן כסא־הרבנות זיינען געזעסן אַזעלכע רבנים, ווי ר׳ הלל ליבשיץ, ר׳ דוד טעבלי קאַצענעלנבויגן, ר׳ משה בצלאל לוריא און ר׳ אהרן באקשט. עטלעכע מאָל, וועו דער כסא־הרבנות איז געווארן פריי, האָבן סאוואָלקער בעלי־בתים פאַרגעלייגט ר׳ בנימינ׳ען, אַז ער זאָל ווערן זייער רב, אַבער ער האָט זיי אַלע מאָל אָפגעזאָגט.

ר׳ בנימין האָט ניט געוואָלט נעמען אויף זיך די גרויסע אחריות פון אַ רב, אַבער ער האָט דאָך גע־טראָגן אויף זיך דעם עול פון דער גאָנצער קהילה. ער איז ניט נאָר געווען דער דיין פון שטאָט, נאָר דער פאָר־זאָרגער פון יעדן אין פון אַלעמען. אַלע יידן פון שטאָט, וועלכע זיינען געקומען מיט אים אין באַרירונג, האָבן געזען אין אים זייער טאַטן און פריינד, וועלכער זאָגט מוסר און לערנט זיי, אַבער וואָס גלעט און וואַרעמט. און דאָס אַלץ וועגט געטאָן מיט אַזוי פיל פשטות, אַז מען זעט ניט פאָר זיך דעם צדיק, נאָר דעם קליינעם, דאַרן ר׳ בנימין.

פול מיט האַרציקייט און וואַרעמקייט צום געדריקטן מענטשן, האָט ער ליב געהאַט דעם פראָסטן יידן, דעם שניידער אין שוסטער, דעם וואַסערטרעגער און קוימע־קערער — און די אַלע פאַלקסמענטשן האָבן אים ליב געהאַט.

וועו די שטאָטישע תלמוד־תורה האָט אין 1931 זיך געפונען אין אַ שוועכן מצב און זיך געגייטיקט אין פאָנדן, האָבן די סאוואָלקער יידן—ווי אַן אויסדרוק פון די גע־פילן צו זייער דיין—אָפגעדרוקט עטלעכע טויזנט פא־טאָגראָפיעס פון ר׳ בנימינ׳ען אויף צו פאַרקויפן אין שטאָט און צו לאָנדסלייט אין אַמעריקע און אין אַנדערע לענדער, וואָס זייער הכנסה איז געגאַנגען פאָר דער תלמוד־תורה.

ערב שבת פלעגט ר׳ בנימין זיך באַווייזן אין מאַרק ביי די „דרייצן קרעמלעך״ צו דערמאנען די יידן, אַז דער שבת דערנענטערט זיך. ניט אין מאָל פלעגט ר׳ בנימין אַליין קיקלען אַ פאָס הערינג, כדי צוצוהעלפן דעם קרעמער גיכער צו פאַרמאָכן די קראָם.

ר׳ בנימין איז געווען אַ מסתפק במועט און דער עיקר געזעסן על התורה ועל העבודה. אין די שפעטע שעה׳ן פון אָוונט פלעגט ער האָלטן די פיס אין קאָלט וואַסער, כדי ער זאָל וואָס לענגער קענען לערנען.

ר׳ בנימין איז געווען אַ געוואַלדיקער בקי אין ש״ס און מפרשים. 25 מינוט פאָר זיין טויט, וועו ד״ר נפתלי סטראַפאָלסקי האָט געוואָלט וויסן דעם צושטאַנד פון קראַנקן ר׳ בנימין און האָט אים געפרעגט אַ מאמר אין גמרא, האָט יענער אים געענטפערט: סוטה דף ט׳, עמוד אלף.

ר׳ בנימין איז נפטר געווארן ג׳ אלול תרפ״ה אין עלטער פון 75 יאָר.

ר׳ בנימין האָט געהאַט דריי זין: ר׳ מרדכי ניסן, ר׳ ישראל חיים, איצט אין תל־אביב, און ר׳ אליה משה, וועלכער איז געווען רב אין בועגאס איירעס אין דערנאָך רב־הכולל אין טשילע, וואו ער איז נפטר געווארן אין תשי״ב.

אייגער פון זיינע איידעמס, ר׳ מיכאל סרעברָאוויטש, איז געווען אַ נכבד אין לאָמזשע, אַ צווייטער איידעם— ר׳ אברהם קאַטשער, לערער אין שפעטער משגיח אין

סואוואַלקער תלמוד־תורה, און דער דריטער איידעם—הרב גרשון ברוידע, דער לעצטער דיין אין סואוואַלק.

*

דער עלטסטער זון פון ר׳ בנימין־עזן, ר׳ מרדכי, האָט צו ערשט גלעלערנט ביי זיין פאָטער און דערנאָך אין סלאבאָדקער ישיבה.

ר׳ מרדכי האָט זיך אויסגעצייכנט מיט זיין צדקה און מעשים טובים. פרייטיק צו נאַכט נאָך מעריב פלעגט ער בלייבן דער לעצטער אין בית־המדרש הגדול, כדי מיטצונעמען מיט זיך די ארעמע אורחים, וועלכע זיינען געבליבן אין שול. עטלעכע אורחים פלעגט ער מיטנעמען מיט זיך אהיים און פאָר די איבעריקע האָט ער געהאָט אַ „רעסטאָראַן" ביי מאָטע־מאיר׳ן, וועמען ער פלעגט באַצאָלן פון זיין איגן געלט. אַ סך מאָל פלעגט מען אים טרעפן מיט אכצן־צוואַנציק אורחים, אַ העלפט צום „רעס־טאָראַן" און אַ העלפט צו זיך אהיים.

האָט אַן ארעמאַן געדאַרפט אַ הלוואה, געלט צו מאַכן שבת אדער איוף אַן אנדער נייטיקן צוועק, האָט ער שוין געוואוסט זיך צו וועגדן צו ר׳ מרדכי׳ן. ניט אין מאָל האָט געטראָפן, אַז ר׳ מרדכי איז אַליין געגאַנגן לייען געלט, כדי צו העלפן אַן ארעמאַן.

זיין גוטהאַרציקייט איז געווען אין לשער, און מענטשן האָבן זיך געוואונדערט, פון וואַנען נעמט ר׳ מרדכי אַזוי פיל געלט צו פאָרטיילן צדקה. מען איז געקומען דעריבער צו דער מסקנא, אַז ר׳ מרדכי האָט געוואונען דאָס גרויסע געווינס אויף דער „דאלערוואוקע". דאָס איז אָבער ניט געווען אמת.

ר׳ מרדכי האָט ניט נאָר אַליין געגעבן צדקה, נאָר ער האָט אויך געמאַכט אַנדערע געבן צדקה, גרויסע, פֿשוט אויבערמענטשלעכע מסירת־נפש האָט ער באַווויזן אין זיין ארבעט פאָר דעם „ועד הישיבות". ניט געקוקט אויף דעם, וואָס אין די לעצטע עטלעכע יאָרן איז ער געווען אַ קראַנקער און ליידנדיקער מענטש, האָט ער דאָך געארבעט מיט לייב און לעבן פאָר די ישיבות. צוליב זיין ערלעכקייט און איבערגעגעבנקייט האָט מען זיך קיין מאָל ניט אָפּגעזאָגט אים צו געבן אַ נדבה.

זיין ארבעט איז אָפּגעשאַצט געוואָרן אין דער פולער מאָס פון די גרויסע גאונים און פירערס פון פאָלק, הגאון הצדיק דער חפץ־חיים זצ״ל און הגאון ר׳ חיים עוזר גראדזענסקי זצ״ל, וועלכע זיינען געווען זייער פֿערזענ־לעכע פריינד.

נאָך ר׳ מרדכי׳ס פטירה אין כ״ז ניסן תרצ״ו האָט די הנהלה פון „ועד הישיבות" אין ווילנע פאָרגעפנטלעכט דעם ווייטערדיקן ארטיקל אין ארטאָדאָקסישן וואָכנבלאַט „דאָס וואָרט":

„איינער פון אונדזערע בעסטע, שענסטע, איבערגע־געבנסטע און אפשר טאָקע דער בעסטער, שענסטער און איבערגעגעבנסטער איז פון אונדז אַוועק אויף דעם צוויי און פופציקסטן יאָר פון זיין לעבן. זיין נאָמען איז געווען ר׳ מרדכי מגנצא פון סואוואַלק.

„ווי ווייניק מיר פאָרמאָגן זיי, די שטילע, באַשיידענע און געטרייע. אַ מאָל, לייענען מיר אין אונדזערע אַלטע געשיכטעס, זיינען געווען פיל יידן, וואָס האָבן זייער לעבן, זייער גאַנצן אינטערעס געשטעלט אין דינסט פון לימוד התורה, אָבער אין אונדזערע טעג זיינען זיי דאָ וווייניק.

„אָבער ר׳ מרדכי איז געקומען צו אונדז ווי אַ פריי־ווילליקער. ער האָט זיך אַליין אָנגעשלאָגן איבערצונעמען די ארבעט און האָט אַרויסגעווייזן אין משך פון צען יאָר אַ זעלטענע באַגייסטערונג. ער האָט געטראָגן די לאַסט מיט יענער אינערלעכער שייַנקייט און מיט יענעם באַוואוסטזיין, וואָס איז גאָרניט בנמצא אין אונדזערע טעג, און וואָס האָט שטענדיק דערמאָנט אין דער אמאָלי־קער נדיבות הלב פון די פאָרצייטיקע דורות עסקנים.

„ביז די לעצטע טעג איז ער געשטאַנען אויף זיין פאָסטן. אפילו די פסח־ארבעט פאָרן „ועד הישיבות" האָט ער נאָך אָנגעפירט, און וועז מיר האָבען דאָ מתפלל געווען פאַר זיין געזונט, אויף אַ בריוו פון זיינע פריינד, וועלכע האָבן אונדז אַן זיין וויסן מודיע געווען וועגן דער סכנה, אין וועלכער ער געפינט זיך, איז ער נאָך געשטא־נען ביי זיין ארבעט און נאָך מיט דער גאַנצער איבער־געגעבנקייט געטאָן פאָרן „ועד הישיבות".

ר׳ מרדכי מגנצא׳ס באַגלייטערין אין לעבן, זיין טייערע פרוי שרה, איז שטענדיק געשטאַנען בייַ זיין זייט צו העלפן אין די מעשי הצדקה והחסד. שרה מגנצא הי״ד איז געווען פיין געלערנט. זי האָט שוין אין יענע יאָרן שטודירט אין אויוווערסיטעט. זי האָט גוט געקענט העברעאיש, רוסיש און פויליש. געווען אַ גרויסע מלומדת אין תנ״ך און מפרשים. אין די צייטן פון דער ערשטער וועלט־מלחמה, וועז זי איז פאָרוואָגלט געווארן קיין מינסק, האָט זי געהאָלפן דאָרטן ארגאַניזירן העברעאישע קורסן פאָר לערערס.

שרה האָט געטיילט דעם ביטערן גורל פון אַלע סואוואַלקער יידן. געווען צו ערשט אין ביאַלא־פאדליאסק מיט איר יינגסטן זון ישראל און דערנאָך פאָרשיקט גע־וואָרן קיין סלאָנים, וואו זי איז אומגעקומען מיטן זון אין 1943, הי״ד.

ר׳ מרדכי און שרה׳ס צוויי זין לעבן אין סט. לואיס, אַמעריקע, וואו הרב צבי איז דער ראש־ישיבה פון דער דאָרטיקער ישיבה „זכריה יוסף" און דער יינגערער זון, דער שרייבער פון אָט די שורות, איז רב אין דער דאָר־טיקער קאָנגרעגיישאָן „בית־תפלה".

הרב יהואש זאַוואָזניצקי

פאַרטרעטן פון לומדים, עסקנים און נדיבים

די צוויי ברידער צדיקים ר׳ חיים־שלמה און ר׳ ישראל־מאיר זילבערמאן

אין שטאָט האָט מען ר׳ חיים־שלמה׳ן געדענקט נאָר פון זיינע עלטערע יאָרן, כאָטש סיי ער און סיי זיין פאָטער ר׳ יעקב זיינען געבאָרן געוואָרן אין סואוואַלק. אין דער הקדמה פון זיין ספר „אור יעקב" זאָגט ר׳ חיים־שלמה וועגן זיין פאָטער אַזוי: „איש נבון וחכם אשר כל יגיעו ועבודתו תורת ה׳ בפיו הוא הרב ר׳ יעקב זילבער־מאן מילידי סובאלק ולומד ודורש ברבים". אין שטאָט האָט מען ר׳ חיים־שלמה׳ן גערופן „דער אמעריקאַנער", ווייל ער האָט אַ סך יאָרן געלעבט אין אַמעריקע.

אין הקדמה פון ציטירטן ספר לויבט ער השי״ת, וואָס ער האָט געבענטשט „מיין עלטערן ברודער, דעם טייערן לערנער ר׳ ישראל־מאיר, מיט אַ טייערן זון, — ווי עס איז געווען שטענדיק זיין שטרעבונג. זיין נאָמען איז יצחק, אַ בן חכם ונחמד, וואָס ביי זיין בר־מצוה האָט ער שוין געזאָגט אַליין אַ דרשה. ער איז אַ גוטער דרשן און אַ גוטער מקיים. איך געדענק, אַז ווען ער איז נאָך אַלט געווען פיר יאָר, פלעגט ער אָפהיטן דאָס ענטפערן אָמן. און איצט, ווען ער איז שוין אַלט זיבן־אַכט יאָר, עסט ער ניט אָן אַ ברכה". און ער איז מוסיף: „איך שרייב עס ניט ח״ו צוליב מיין כבוד אָדער צוליבן כבוד פון משפחה, נאָר כדי צו ווייזן, אַז אויך אין אַמעריקע קען מען דערציען די קינדער אויף דעם יידישן וועג, אויב מען וויל נאָר".

ר׳ חיים־שלמה האָט אַרויסגעגעבן פאַרשיידענע ספרים, וואו ער האָט צוזאַמענגענומען מאמרים און דברי־מוסר פון ראשונים און אחרונים און צוגעגעבן אַ סך אייגענע געדאַנקען וועגן יסודות היהדות וחיזוק הדת, סיי בין אדם למקום און סיי בין אדם לחברו. די נעמען פון זיינע ספרים זיינען: 1) ספר מדרש רבה, צוויי כרכים, איבערגעזעצט אויף עברי־טייטש, מיט די פירושים פון די בעסטע מפרשים. געדרוקט אין ס׳ט לואיס, תרע״ט. 2) „אור־יעקב", געדרוקט אין ירושלים, תרנ״ט. 3) „שולחן־שבת" אין דריי חלקים, געדרוקט אין סואוואַלק שנת תרפ״ה, און די קונטרסים „שלחן שבת" אויף חיזוק התורה, „שמירת־הלשון", „בקשת חפץ־חיים", „קדושת שבת", „חשבון מחיי אדם", געדרוקט אין סואוואַלק, שנת תרפ״ו.

כדאי צו באַמערקן דעם אינהאַלט פון „שלחן שבת", ווי עס גיט אָן אַליין דער מחבר אין זיין שער בלאַט: „אין דעם גיט אָן אַליין דער מחבר אין זיין שער בלאַט: „אין דעם ספר וועט דער לעזער געפינען פיל זאַכן וואָס איז נויטיג צו וויסן פאַר יעדן אידן און וועט האָבן גרויס נוטץ אויף ביידע וועלטן און וועט וויסן צו וואָס ער איז געשיקט געוואָרן אויף דער וועלט. דארום האָבן מיר אים געמאַכט אין אַ פאַקעט פאָרמאַט, אַז יעדער זאָל אים קענען האַלטן ביי זיך און וועט וויסן ניט צו פאַרגעסן זיין געוויסן".

ער האָט זיך באַמיט צו שרייבן ספרים אין אַ פאָלקסטימלעכן יידיש, בא׳טעמ׳ט מיט אַ סך משלים פון לעבן, און זיי האָבן געהאַט איין ציל: צו לערנען דאָס פאָלק צו היטן די תורה. אַזעלכע ספרים׳לעך פלעגט ער אַליין אָפט טיילן אין גאַס.

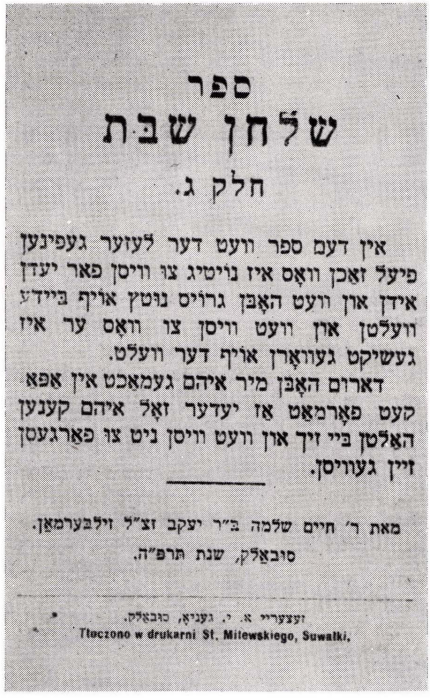
ספר
שלחן שבת
חלק ג.

אין דעם ספר וועט דער לעזער געפינען פיעל זאַכן וואָס איז נויטיג צו וויסן פאַר יעדן אידן און וועט האָבן גרויס נוטץ אויף ביידע וועלטן און וועט וויסן צו וואָס ער איז געשיקט געוואָרן אויף דער וועלט.

דארום האָבן מיר איהם געמאַכט אין אַפאַקעט פאָרמאַט אַז יעדער זאָל איהם קענען האַלטן ביי זיך און וועט וויסן ניט צו פאַרגעסן זיין געוויסן.

מאת ר׳ חיים שלמה ב״ר יעקב זצ״ל זילבערמאַן.
סובאַלק, שנת תרפ״ה.

זעצעריי א. י. געניאָ, סובאַלק.
Tłoczono w drukarni St. Milewskiego, Suwałki.

איך האָב אַ מאָל געזען, ווי אויפן ווינקל פון יאַטקע גאַס און שול גאַס שטייען יידישע סוחרים און בעלי־מלאכות און לייענען קליינע מוסר־ספרים׳לעך. ווי קומען אַהער מוסר־ספרים? דאָס איז ר׳ חיים־שלמה דאָ פאַרביי־געגאַנגען אויף זיין שטענדיקן וועג צו דער שול און געטיילט זיינע ספרים, כדי יידן זאָלן אריינכאַפּן כאָטש אַ פאָר מינוט תורה.

ר׳ חיים־שלמה אַליין פלעגט ניט אָפטרעטן פון געצעלט פון תורה. מיט גרויס התמדה פלעגט ער זיצן און לערנען. ער האָט אויך געלערנט פאַר אַן עולם אין די

קלויזן פון „חברה מדרש", „עין יעקב", און „הכנסת אורחים". אָפט פלעגט ער אויך דינגען רביים פאַר זיין געלט צו לערנען אין די חברות.

נאָך מער נסתר איז ער געווען מיט זיינע גרויסע נדבות, וואָס ער פלעגט פונאַנדערטיילן אין די שוועריע טויזנטער. ביחוד האָט ער זיך אויסגעצייכנט מיט אויפ־בויען און פאַרריכטן מקוואות. ווי מען גיט איבער, האָט אין דעם פרט געווירקט אויף אים דער חפץ־חיים זצ"ל. נאָך דער ערשטער וועלט־מלחמה זיינען חרוב געווארן אַ סך מקוואות, און ר' חיים־שלמה פלעגט ארומפאָרן איבער פאַרשיידענע שטעט און שטעטלעך און העלפן בויען אַדער פאַרריכטן מקוואות, ניט זעלטן דעקנדיק אַליין די אלע הוצאות.

צוליב דעם איז זיין נאָמען באַוואוסט געווען ווייט איבער די גרענעצן פון סואוואַלק. רבנים פון ווייטע געגנטן פלעגן זיך וועגדן צו אים וועגן אַרויסהעלפן זייער שטעטל מיט בויען אַ מקווה. אָט וואַרט אויף אים דאָס גאַנצע שטעטל אַזיאַר (לעבן גראדנע), אַז ער זאָל קומען אַהין און העלפן פינאַנסירן דאָס אויפשטעלן פון אַ מקווה. צוליב דעם דאַרף ער דורכפאָרן גראדנע, — טאָ אין וועלכן האָטעל שטייט איין אָט דער „אַמעריקאַנער"? — טרעפט אים דער שרייבער פון די שורות, ווי ער עסט מיטאָג אין אַ ווינקל פון קיך אין גראדנער ישיבה קטנה, וואו עס פלעגן אויך עסן דורכפאָרנדיקע אַרעמעלייט.

ר' חיים־שלמה האָט געהאַט אַ שטענדיקע חזקה גלייך נאָך שחרית צו באַזוכן נויטבאַדערפטיקע הייזער און אויסטיילן זיי הילף לויט זיין איינזען. וואו עס איז נאָר געווען אַן ענין פון הכנסת כלה, ביקור חולים אַדער סתם צרות פון יידן, פלעגט ער קומען צו הילף. ער פלעגט אויך אונטערשטעלן מענטשן אויסצופאָרשן, ווער עס איז אַ נצרך און שעמט זיך צו דערציילן וועגן זיין נויט. אזא איינעם פלעגט ער געבן הילף בסתר. ער פלעגט באַשטעלן ביי גויים פורן אלץ און זיי הייסן אוועקפירן צו געדירקטע פאַמיליעס, וואָס האָבן אפילו ניט געוואוסט, ווער דאָס האָט געשיקט. אזוי פלעגט ער אויך אריינשיקן בעטגעוואַנט און אַנדערע נייטיקע אַרטיקלען צו אַרעמע קימפעטאַרינס און געדירקטע משפחות.

גאַנץ אפט פלעגט מען אים זען ביי נאַכט, גייענדיק מיט זיינע גרינגע טריט און אראָפגעפאַלאָזטן קאָפּ, טראָגנדיק אויף זיינע פלייצעס שטיקער האַלץ און בעטגעוואַנט צו נויטבאַדערפטיקע הייזער.

ער פלעגט שטיצן אַלע שטאַטישע מוסדות מיט אַ בריטער האַנט. ער האָט געקויפט אַ הויז אויף דער ערשטער מיי־גאַס פאַרן ביקור־חולים און לינת־הצדק. דאָרטן איז געווען אַ דירה פאַרן פאָרוואַלטער דוד באנדיסקאווסקי, ווי אויך אַ גרויסער זאַל פאַר פאַרזאַמלונגען. שפעטער האָט ער אויך געקויפט נאָך אַ הויז (אויף יאטקע גאס), וואָס זיינע הכנסות זיינען געגאַנגען פאַרן לינת־הצדק. אַ קורצע צייט פאַר דער צווייטער וועלט־מלחמה האָט ער געגעבן טויזנט זלאָטעס האַנטגעלט אויף אַ דריט הויז פאַר ביקור־חולים (חארלאַפס הויז אויף יאטקע גאס), אָבער די פוילישע רעגירונג האָט דעם קויף ניט באַשטעטיקט.

פון וואַנען האָט ר' חיים־שלמה געזונמען אַזוי פיל געלט אויף צדקה? — דאָס האָט ער באַקומען פון זיין ברודער אין אַמעריקע ר' ישראל מאיר.

איז זיין ברודער טאַקע געווען אזא גרויסער גביר? — ווייט דערפון! ער איז געווען אַן איינפאַכער, אַרעמער פעדלער, אָבער אַ גרויסער בן־תורה און צדיק, וועלכער האָט געלעבט אַ עגדריקע לעבן, האָט אָפגעריסן פון זיך און געשיקט צו זיין ברודער אין סואוואַלק גרויסע סכומים געלט אויף תורה, צדקה און גמילת־חסדים.

דער סואוואַלקער רב ר' יוסף יאסעלעוויטש פלעגט זיך נוהג זיין, אַז ווען מען פלעגט קומען צו אים בעטן אַ ברכה, פלעגט ער אויך צושיקן צו ר' חיים־שלמה'ן, דעם „גוטן יידן".

ר' חיים־שלמה אליין האָט אָבער געלעבט אַרעם און איינזאַם אויף אַ בוידעם־שטיבל. זייענדיק אַלט און קראַנק — ער האָט גלייטן פון מאַלאריע — פלעגט ער זיך באַגונענען אַנצוואוואַרעמען דעם אויוון מיט שטיקער פאַפּיר. שבתים און יום־טובים פלעגט ער עסן ביים באַוואוסטן שטאַטישן נדיב און זיין נאָמען פרייוד שמואל נח שאפירא.

פון זיין פערזענלעכן לעבן און פאַרגאַנגענהייט איז כדאי דאָ צו דערמאָנען אינטערעסאַנטע פרטים, וועלכע עס האָבן אונז איבערגעגעבן זיינע קרובים פון הייזעלטאן, אַמעריקע.

זיין פאָטער ר' יעקב האָט געהאַט פיר זין אין סואוואַלק, יוסף, ישראל־מאיר, חיים שלמה און שמואל. זיי אַלע זיינען געקומען אין דער יוגנט קיין אַמעריקע. צוויי פון זיי, ר' ישראל־מאיר און ר' חיים־שלמה, האָבן זיך באַזעצט אין הייזעלטאן, פענסילוועניע.

די פרוי פון ר' חיים־שלמה'ן איז געשטאָרבן יונגערהייט, איבערלאָזנדיק צוויי פיצעלעך קינדער. תחילת איצטיקן יאַרהונדערט האָט ער געזונמען מיט זיך די צוויי קינדערלעך און עולה געווען קיין ארץ־ישראל. ער האָט געמוזט אריינגעבן זיינע קינדער אין אַ בית יתומים אין אַליין האָט ער זיך איבערגעגעבן צו לערנען תורה און שרייבן זיינע ספרים, אָבער אויך דאָרטן האָט ער ניט זוכה געווען צו האָבן מנוחה. ער האָט דאָרט באַקומען מאַלאריע און זאַן איוגן קראַנקייט. אין 1913 האָט ער צוזאַמען מיט די קינדער זיך אומגעקערט קיין הייזעלטאן, וואו ער האָט זיך פאַרנומען מיט אָפּגעבן פריוואָטע לעקציעס, בעיקר פאַר מיידלעך, וויבל זיי זיינען דאָך די צוקונפטיקע מוטערס. ער פלעגט ליב האָבן קינדער אהבת נפש, אין מען פלעגט אים אָפט קענען זען אין דער חברה פון קינדער. אויך די קינדערלעך פלעגן אים זייער ליב האָבן, וויבל ער פלעגט זיי פיין לערנען מיט ליבע. ווען זיינע אייגענע קינדער זיינען אויפגעוואַקסן און זיך געפונען וויט פון אים, האָבן די ביידע בריידער צדיקים ר' חיים־שלמה און ר' ישראל מאיר געמאַכט אַ סאַרט שותפות, אַז דער ערשטער זאָל (אין 1922) פאַרן צוריק קיין סואוואַלק, זיך דאָרט איבערגעבן לתורה ועבודה

וחסד, און ר׳ ישראל מאיר זאָל אים צושיקן די געלטער אויף דעם.

ר׳ ישראל־מאיר איז געבאָרן געוואָרן אין סואוואַלק אין יאָר 1853. ער האָט געלערנט אין דער גרויסער וואלאָזשינער ישיבה ביי דעם גאון דעם נצי״ב. ארום 1873 איז ער געקומען קיין אמעריקע. אין עטלעכע יאָר ארום האָט ער חתונה געהאַט מיט חנה בת ר׳ צבי ליטווינאווסקי, וואָס זיין פאָטער ר׳ יעקב האָט ספּעציעל אראָפּגעבראַכט קיין ניו־יאָרק פון סואוואַלק. נאָך דער חתונה האָט דער פאָטער זיך אומגעקערט קיין סואוואַלק. ר׳ ישראל־מאיר׳ס פרנסה איז באַשטאַנען אין דעם, וואָס ער פלעגט ארויס־גיין יעדן טאָג מיט אַ גרויסן פּאַק קאָלדרעס, ליילעכער, טיכלעך און נאָך זאַכן, און וואַנדערן צווישן די דערפער אַרום הייזעלטאן. אַלע קונדן, אפילו קריסטן, האָבן אים זייער געאַכט ווי אַן ערלעכן און פיינעם מענטשן. כמעט די גאַנצע רווחים פלעגט ער אַוועקשיקן אויף צדקה אין ארץ ישראל, אין סואוואַלק און אויך אין אַמעריקע גופא.

פאַר זיך האָט ער ווינציק געדאַרפט, ער פלעגט אַ גאַנצע וואָך שלאָפן אויף דער ערד און עסן בלויז ברויט מיט זאַלץ, נאָר שבת און יום־טוב פלעגט ער שלאָפן אין אַ בעט און צוגרייטן בעסערע עסן פאַר זיך. זיין גאַנץ לעבן איז געווען לשם־שמים. יעדע פרייע מינוט פלעגט ער עוסק זיין בתורה, פלעגט פּראַווען חצות און פלעגט פאַסטן בה״ב. אויסער זיינע אייגענע גרויסע סכומים אויף צדקה, פלעגט ער נאָך פאַרלאָזן זיין פאַמיליע און פאָרן אין גאַנץ ווייטע ערטער צו זאַמלען צדקה ביי אַנדערע. אויף די דאָזיקע נסיעות פלעגט ער צעטיילן בראָשורן וועגן „טהרת המשפחה״ און וועגן די יסודות היהדות.

אין יאָר 1922 האָט ער באַזוכט ארץ ישראל. אויף זיין צוריקוועג איז ער אויך געווען אין זיין היימשטאָט סואוואַלק און ביי דעם חפץ־חיים אין ראדין, וועמען ער פלעגט שיקן גרעסערע סומעס געלט פאַר דער ישיבה. דער חפץ-חיים האָט אַרויסגעוויזן צו אים גרויס רעספּעקט און ליבע.

אַזוי האָט ער אָפּגעלעבט זיין לעבן. ער איז נפטר גע־וואָרן ט׳ אייר תש״ד און נקבר געוואָרן אויף דעם בית־עולם פון ישיבת תפארת־ירושלים אין ניו־יאָרק.

פון ר׳ ישראל מאיר׳ס קינדער איז איצט דאָ אין הייזעלטאן נאָר זיין יינגסטער זון ר׳ אריה, וועלכער האָט געלערנט אין ארץ־ישראל׳דיקע ישיבות. ער האָט חתונה געהאַט מיט זיין פרוי דבורה אין ירושלים. ווען ר׳ ישראל מאיר איז נסתלק געוואָרן, האָט זיין שנור דבורה געשריבן וועגן אים אַן אַרטיקל אין „מאָרגען זשורנאַל״.

די תורה קערט זיך שטענדיק אום צו איר אכסניה, און זייערע דריי קינדער זיינען טייערע לערנערס אין טעלזער ישיבה אין קליוולאַנד.

דאָס לעבן פון ר׳ חיים שלמה׳ן איז אָפּגעשניטן געוואָרן דורך די נאַציס.

ווען די נאַציס זיינען אריין קיין סואוואַלק און יידן האָבן אָנגעהויבן לויפן פון שטאָט, האָט דער סואוואַלקער רב ר׳ דוד ליפשיץ גע׳עצה׳ט ר׳ חיים־שלמה׳ן זיך אריבערצוכאַפּן אויף דער ליטווישער זייט. ר׳ חיים האָט אָבער גע׳טענה׳ט, אַז ער איז צו אַלט און שוואַך דאָס צו אונטערנעמען. איז ער געבליבן זיצן אין סואוואַלק, העלפנדיק נויטבאַדערפטיקע מיט גרעסערע סומעס דאָ־לאַרן, וואָס דאָס האָט פאַרלייכטערט אריבערצוגיין די גרענעץ. ווען די בהלה פון לויפן איז געוואָרן זייער גרויס, האָט ער זיך געלאָזט איבעררייידן און מיט אַ גרופּע יידן אריבער די ליטווישע גרענעץ. ער האָט זיך שפּעטער באַזעצט מיט נאָך פיל פליטים אין שטעטל זאסלע, ליטע, וואו ער האָט ממשיך געווען זיינע מעשים טובים פאַר די פּליטים און נויטבאַדערפטיקע. אַזוי ווי אין סואוואַלק אַזוי האָבן אויך די זאסלער יידן באַוואונדערט זיינע מעשים און צדקות און געקוקט אויף אים ווי אויף אַ פאַרצייטיקן „גוטן ייד״.

אין דעם זומער תש״א — 1941, ווען די היטלעריסטן האָבן חרוב געמאַכט ליטע, איז ער צוזאַמען מיט דער גאַנצער עדה יידן אומגעקומען אויף קידוש השם.

אַ צדיק איז ער געווען ביים לעבן — און אַ קדוש ביי זיין טויט.

הי״ד ויהי זכרו ברוך.

ר׳ חיים מענדל פרידמאן

דער פאר והדר פון סואוואַלקער בעלי־בתים בכלל און פון רעליגיעזע עסקנים בפרט איז אין משך פון צענדליקער יאָרן געווען ר׳ מענדל פרידמאן. צווישן די לומדים פון שטאָט — דער גרעסטער למדן, צווישן די סוחר׳ישע קרייזן — דער פיינער סוחר און נדבן, צווישן די איבערגעגעבענע טוערס אין רעליגיעזע און סאָציאַלע אַנשטאַלטן — דער שענסטער, וויכטיקסטער עסקן. אַ דרשן, פה מפיק מרגליות, אַ גרויסער פיקח און נוח לבריות און דער ראש המדברים אומעטום. אַ לאַנגע צייט געווען דער פרעזעס פון ועד הקהל. דער ראש פון חברה ש״ס, תלמוד־תורה און חברה־קדישא. אַ הייסער חובב ציון און פיל געאַרבעט פאַר ארץ ישראל. גרויסע געסט אין שטאָט האָבן געוואוסט, אַז קודם כל דאַרפן זיי קומען אין קאָנטאַקט מיט ר׳ חיים מענדל פרידמאן, און זיין הויז איז טאַקע געווען אַ בית ועד לחכמים, תורה וגדולה במקום אחד.

אין דער יוגנט האָט ער געלערנט אין דער גרויסער וואלאָזשינער ישיבה, אין דער סאַמע תקופה פון איר גלאַנץ, ווען צווישן אירע לערנערס האָבן זיך געפונען די שפּעטער באַרימט־געוואָרענע גאונים, ווי ר׳ שמעון שקאָפּ, גראדנער ראש הישיבה, ר׳ ברוך בער לייבאוויץ, קאמענעצער ראש הישיבה און אַנדערע.

דער וועלט־באַרימטער גאון ר׳ נפתלי צבי יהודה בערלין האָט אָפּגעדרוקט אין זיין באקאנטן ספר „משיב־דבר״ ח״ב צוויי תשובות צו ר׳ חיים מענדל פרידמאן, וואו ער איז זיך מפלפל מיט אים אין הלכה און טיטולירט אים מיט גרויסע שבחים.

צענדליקער יאָרן האָט ער באַשיינט די שטאָט אויף אַלע געביטן. מיט זיין טיפער לומדות און מעשים טובים האָט ער סימבאָליזירט דעם לומד׳ישן טיפ פון פריערדיקע דורות, ביז סואוואָלק איז פאַר׳יתומ׳ט געוואָרן אויך פון דעם יחיד המיוחד דורך זיין פלוצעמדיקער פטירה, בליל שבת קדש, כ׳ שבט תרצ״ח.

ר׳ חיים מנחם מענדל פרידמאן רעדט אויפן שולחויף

ר׳ נפתלי פרידלענדער

אַ צווייטער פון די סאַמע פני פון סואוואָלק איז געווען ר׳ נפתלי פרידלענדער, וועמען מען האָט טאַקע נאָך דער פטירה פון ר׳ חיים מענדלען באַטראַכט פאַר זיין ממלא־מקום און אים באַשטימט פאַרן ראש פון חברה־ש״ס, ווי אויך פאַרן פירער פון דער תלמוד־תורה. ער האָט אויך געשמ׳ט מיט זיין גרויס לומדות און געווען אַ זעלטענער דרשן ובעל מסביר. אויף דער טראַדיציאָנעלער סעודה פון חברה־ש״ס פלעגט ר׳ נפתלי האָבן די חזקה אין משך פון אַ סך יאָרן צו זאָגן דעם יערלעכן פלפול אויף ש״ס.

ר׳ נפתלי איז געווען אַ גרויסער בעל־מידות, אַ מיושב בדעת און אַ פיקח. פאַר פיל יאָרן איז ער געווען פירנדיקער מיטגליד פון ועד הקהלה און אַקטיווער עסקן אין שטאָט. מיט גרויס דרך ארץ האָט מען זיך צוגעהערט צו זיינע מיינונגען.

ר׳ אליה ראָזנטאָל

אַ הויך־געוויקסיקער יד מיט אַ פירשטלעך גע־שטאַלט. דער כבוד־התורה איז ביי אים געשטאַנען העכער פון אַלץ און ער פלעגט אפט אַרויסטרעטן פאַר דעם מיט שטאָלץ און ענערגיע. וואָס ער פלעגט פאָדערן פון אַנדערע פלעגט ער אליין מקיים זיין. תמיד פינקטלעך אָפגעהיט דעם לימוד התורה ברבים, ווי אויך תפילה בציבור.

געשטאַמט האָט ער פון די מיוחס׳דיקע סואוואָלקער פאַמיליעס ראָזנטאָל, וואָס זיינען געווען מפורסם ווייט אויבער די גרענעצן פון שטאָט. אַ קורצע צייט איז ער געווען דער וויצע־בירגערמייסטער פון שטאָט. אין פאַר־שיידענע צייטן — דער ראש פון חברה־ש״ס, אַ גבאי און עסקן אין אַ ריי שטאָטישע מוסדות. אין משך פון צענ־דליקער יאָרן פלעגן יעדן שבת פאַר נאָכט זיך צונויפ־קומען מענטשן פון לומד׳ישן רנייז אין זיין באַוואוסטן מנין פון מוצאי שבת.

מיט זיין שווערער פאַראַליז־קראַנקייט, אין זיינע לעצטע יאָרן, און שפעטער מיט זיין פטירה אין ווינטער 1932 איז אין אַ גרויסער מאָס אָפגעשוואָכט געוואָרן דער פרעסטיזש פון תורה־טרייַע בעלי בתים אין סואוואָלק.

ר׳ לוי יצחק גלבארד

אין משך פון צענדליקער יאָרן האָט ר׳ לוי יצחק באשיינט „די חברה תורה״ קלויז, וואו ער איז געווען דער ראש החברה און דער רבי פון חברה ש״ס. ער אליין האָט געהאַט אַ גרויסע ידיעה אין ש״ס, וואָס ער האָט מסיים געווען אַ סך מאָל.

ר׳ לוי יצחק איז געווען אַ תלמיד פון וואלאָזשינער ישיבה. אויך זיין פאָטער איז געווען אַ למדן און אַ ירא־שמים און אַ גרויסער זהיר במצוות. וועגן דעם מהות פון זיין פאָטער פלעגט ר׳ לוי יצחק דערציילן די וויטערדיקע געשיכטע:

זייענדיק אַ ייד אַ סוחר פֿלעגט עֹר אַרומפֿאָרן איבער קריסטלעכע ישובים און אַ מאָל אויך מוזן ביי זיי אייַנשטיין. עֹר האָט, נאָטירלעך, געהאַט מיט זיך זיין אייגן עסן, פון דעם גוי פֿלעגט עֹר נאָר בעטן אַ ביסל וואַסער זיך צו וואַשן. האָט אין מאָל געטראָפֿן, אַז אַ גוי האָט בשום אופן אים ניט געוואָלט געבן אַ ביסל וואַסער. דער פֿאָטער האָט אויסגערופן צום גוי, אַז אויב ער וועט ניט קריגן קיין וואַסער, וועט ער מוזן טאָן אַזאַ זאַך, פון וועלכער יענער וועט „צעשפרונגען" ווערן פון פֿאַרדראַס. דער גוי לאָכט זיך אויס פון אים און וויל אַלץ ניט געבן קיין וואַסער. דעמאָלט נעמט דער פֿאָטער אַרויס פון זיין רענצל אַ פֿלאַש גוטן בראַנפן און וואַשט זיך מיט דעם די הענט. דער גוי ווערט טאָקע אויסער זיך פון פֿארדראַס, בייגט זיך אין אונטער זיינע הענט און כאַפט זופן די טראָפנס בראַנפן...

ר׳ לוי יצחק איז אַ קורצע צייט געווען משגיח אין סואוואַלקער תלמוד־תורה און אויך געלערנט גמרא מיט דער העכסטער כיתה. די שפּעטערדיקע יאָרן איז ער געשטיצט געוואָרן פון זיינע קינדער אין אויסלאַנד און האָט זיך אין גאַנצן געווידמעט צום לערנען.

ער האָט ענגומען פֿאַר אַן איידעם אַ גרויסן למדן און בעל־מוסר פון דער נאוואַרדעקער ישיבה אין ביאליס־טאק, וועלכער פלעגט זיצן און לערנען יומם ולילה אין קלויז חברה־תורה. שפּעטער איז דער איידעם אויפגענומען געוואָרן פֿאַר אַ ראש ישיבה אין קריניצק.

אין די טעג פון דער מלחמה־בהלה, ווען ער האָט געהאַלטן ביים אַנטליפן קיין גראדנע, איז ער דעם לעצטן שבת ארויף אויף דער בימה און זיך געזאגט מיט האַרציקע וועכטער און געוויין מיט די מתפּללים פון קלויז.

אין גראדנע איז אים אַפּגעשטאָרבן זיין פרוי. ער איז פֿאַרבליבן עלנט אין צעבראָכן, ביז ער איז אומגעקומען על קידוש השם. הי״ד.

חסידים אין אַ מתנגד׳ישער שטאָט

ביז דער ערשטער וועלט־מלחמה האָט נאָך סואוואַלק פֿאַרמאָגט איין מנין פון חסידים, און דאָס אויך ניט פון סואוואַלקער געבאָרענע. אָבער נאָך דער ערשטער מלחמה איז שוין אין סואוואַלק קיין אינציקער חסיד׳ישער מנין אויך ניט געווען. די פֿאַרבליבענע צוויי פיינע חסיד׳ישע יידן מיט זייער ספּעציפישן לבוש און אויסזען זיינען דערויבער נאָך מער קענטיקער געוואָרן אין שטאָט.

קיין חילוקי־דעות מיט די מתנגד׳ישע יידן האָבן ניט עקסיסטירט. די ביידע חסידים זיינען געווען לומד׳ישע יידן און זיי האָט פֿאַראיניקט איין רצון מיט די לומדים פון שטאָט, ביחוד פון דער חברה־ש״ס: לערנען תורה. זיי האָבן זיך אויך באַטייליקט אין אַלע ענינים, וואָס האָבן געהאט צו טאָן מיט שטאַרקן דת אין סואוואַלק. אָבער אַ ספּעציפישע נאָטקייט האָט די ביידע חסידים דאָך פֿאַרבונדן און אַ ביסל זיי אויסגעטיילט פון גאַנץ קהל.

ר׳ חיים לייב בכרך

איינער פון די אויבן דערמאָנטע חסידים איז געווען ר׳ חיים לייב בכרך. ער האָט געשטאָמט פון דער מיוחס־דיקע משפּחה בכרך, וואָס ווערט דערמאָנט אין ספר היחוס „דעת קדושים", אַן אָפּשטאַם פון באַוואוסטן גאון בכרך, מחבר פון „חוות יאיר".

ר׳ חיים לייב האָט געלערנט אין לאָמזשער ישיבה. ער איז אויך געווען אַ קרוב מיט דער משפּחה פון מייסד פון דער ישיבה, הגה״צ ר׳ אליעזר שולאוויץ. זיין פאָטער ר׳ שאול אלחנן איז געווען דער זון פון גראַיעווער רב.

ר׳ חיים לייב איז דורך אַ שידוך אריבער פון גראַיעווע קיין סואוואַלק. דער שדכן איז געווען זיין פעטער רבי זלמ׳לע בירגער, וועלכער פלעגט ארומפֿאָרן אין סואוואַלקער בעגנט קלייבן פאַר קופת רבי מאיר בעל הנס. אין דאָרף אָלשאַנקע — וואו עס איז דעמאָלט געווען אַ שיינער יידישער ישוב, — האָט ער געהאַט אַ גוט באקאנטן זייער פרומען יידן, ר׳ אפרים זאוואזניצקי. ר׳ אפרים איז געווען אַן אוהב תורה און יעדע פרייַע מינוט אריינגעקוקט אין אַ ספר, געשיקט אַ זון לערנען אין וואלאָזשינער ישיבה און זיין גאַנצע שטרעבונג איז געווען מחנך צו זיין זיינע אַלע קינדער צו תורה ומצוות. אפילו די קריסטן פון דאָרף האָבן אים שטאַרק רעספּעק־טירט און געפרופן „דער הייליקער אפרים". ווען ר׳ זלמ׳לע האָט פֿאַרגעלייגט משדך צו זיין פרומע טאָכטער רייזל מיט אַ בן תורה, איז באלד געוואָרן אַ שידוך.

ר׳ חיים לייב איז געווען אַ מקורב ביי אַלע סואוואַל־קער רבנים פון זיין צייט, ווי הגאון ר׳ דוד קאצענעלן־בויגן, הגאון ר׳ משה בצלאל, הגאון ר׳ אהרון באקשט און הגאון ר׳ יוסף יאסעלעוויטש, ביי וועמען ער איז געווען אַ בן־בית. ער איז געווען אַ גרויסער מהדר במצוות, פלעגט מיט לילות השחר שטענדיק אויפשטיין צום דאוונען און לערנען.

אין שטאָט איז ניט געווען באַוואוסט זיין מנהג צו פאַסטן תעניתים געוויסע טעג אין יאָר, אָבער זיין התלהבות׳דיקע שמחת מצווה מיט זיין חסידי׳שן ברען — איז געווען אַלעמען באקאנט.

אין 1920 איז ער געוואָרן משגיח אין תלמוד־תורה, ביז ער איז אריבער מיט זיין פאַמיליע קיין ארץ ישראל אין 1935. דאָרט האָט ער עטלעכע יאָר זיך אין גאַנצן אָפּגעגעבן מיט תורה ועבודה. ער איז נפטר געוואָרן אין תל־אביב ד׳ שבט תרצ״ז.

זיין פרוי רייזל האָט זיך אויסגעצייכנט מיט איר פרומקייט, גוטסקייט און מעשים טובים און געשטאַרבן בשם טוב אין ישראל, כפר הרואה, חודש מנחם אב תשי״ד.

ר׳ מנחם וואקסלבוים

דער צווייטער געראָר חסיד אין חברה־ש״ס פון בית מדרש איז אין משך פון אַ סך יאָרן געווען ר׳ מנחם

דער מצבה קריצער. ער פלעגט זיין פון די ערשטע צו קומען ביים חברה־ש״ס טיש לערנען, ער פלעגט פשוט באַלעבן דעם טיש מיט זיין מפלפל זיין זיך ברבים אין דברי־תורה.

ער האָט געלעבט מיגיע כפיו. ביים עצם אויסהאַקן די שטיינער אויף די מצבות פלעגן אַרבעטן ביי אים מענטשן, נאָר ער פלעגט זיין דער אויסקריצער פון די אותיות אין לשון קודש און פאַראייביקן אויפן שטיין די נעמען און מעשים טובים פון די נפטרים. זיין הויז איז געווען אין דעם שמאָלן וועסאָלער עסטעלע, פונקט אַנטקעגן דעם הויף פון בית מדרש. יעדערער, וואָס פלעגט קומען דאָונען און לערנען אין גרויסן בית מדרש, צי אין די קלויזן אדום דעם הויף, פלעגט שטענדיק קענען זען פאַר זיך אַ מוסר השכל פון דעם תכלית פון מענטשן... יזכיר לו יום המיתה... אָבער ער אַליין איז געווען אַ פרייליכער זיסער ייד און אַ מעורב בין הבריות.

ער האָט פאַרמאָגט אַ שאַרפן מוח און געהאַט אַ גרויסע השפעה אין שטאָט. צייטנווייז איז ער אויך געווען אַ דרשן ברבים און צו זיין וואָרט האָט מען זיך צוגעהערט.

אָנהייב ווינטער 1937 איז ער קראַנק געוואָרן, מען האָט אים געפירט קיין ווילנע, וואו ער איז געלעגן אַ שטיקל צייט אין שפיטאָל און איז דאָרט נפטר געוואָרן.

ר׳ מרדכי קאָזלאָווסקי

אַ סוחר׳ישער מענטש, צייטנווייז אויך געפירט גרויסע געשעפטן, אָבער געווען אריינגעטאָן אין העכערע וועלטן.

געווען אַ גבאי און אַן עסקן באמונה אין פאַרשיידענע כלל־זאַכן, ווי אין לינת־הצדק און ביקור־חולים, ביי די קרנות פאַר ארץ ישראל, אין דער יידישער קאָאָפעראַטיווער באַנק, אַ מיטגליד אין קהילה־ראַט, געגעבן צדקה

ר׳ מרדכי קאָזלאָווסקי און זיין פרוי

מיט אַ ברייטער האַנט. פיל יאָרן געווען אַ גבאי אין ״חברה־מדרש״־קלויז, וואו ער פלעגט אויך אָפט לערנען פאַרן עולם מדרש, אריסברענגענדיק שיינע געדאַנקען.

אין חברה־ש״ס פון גרויסן בית־מדרש פלעגט ער קומען יעדן אָוונט לערנען.

ר׳ מרדכי האָט איבערגעלעבט גרויסע פאַמיליע־אומגליקן. די מערסטע פון זיינע קינדער זיינען פון אים אַוועקגעריסן געוואָרן יונגערהייט.

ר׳ מרדכי איז געבאָרן געוואָרן אין בריסק דליטע, ביי זיין פאָטער ר׳ שמואל דוד, וועלכער האָט אים געגעבן אַן עכטע תורה־דערציאונג. ער האָט געלערנט אין די ישיבות פון בריסק, טעלז און סלאָבאָדקע.

צו 21 יאָר האָט ער חתונה געהאַט אין סואוואָלק מיט מלכה בת ר׳ יצחק אייזיק הלוי סאָפירשטיין. זי האָט גלייך מיט איר מאַן זיך פיל אָפגעגעבן מיט צדקה־ענינים. זי פלעגט זאָגן: ״איך פאַרדין אויך, דאַרף איך באַזונדער געבן צדקה״. זי איז געווען אַ צנועה און אַ צדקת, קיין מאָל קיין שלעכט וואָרט ניט אַרויסגערעדט אויף עמעצן. די פאַבריקאַנטן, מיט וועמען די קאָזלאָווסקיס האָבן געהאַנדלט, האָבן באַוואונדערט זייער ערלעכקייט.

אין 1937 זיינען זיי געקומען קיין ארץ־ישראל און זיך באַזעצט אין כפר־סבא. זיי האָבן דאָרט געעפנט אַ שפייזקראָם. זיי האָבן געאַרבעט שווער אויף חיונה און דאָך האָבן זיי אויך אין ארץ ישראל געגעבן אַ סך צדקה. אין דער צייט פון קריזיס האָבן זיי דאָרטן געטיילט שפייז פאַר קראַנקע קינדער.

ר׳ מרדכי׳ס לעבן־געבליבענע קינדער האָבן געׄירש׳נט זיין ערלעכע איבערגעגעבנקייט לטובת הכלל, אָבער ער אַליין האָט שוין ניט זוכה געווען צו זען ווי זיין זון, דער שר פנחס ספיר, איז דערהייבן געוואָרן צו זיין מיניסטער פון האַנדל און פאַבריקאַציע אין מדינת־ישראל.

ר׳ מרדכי איז געשטאָרבן אין כפר־סבא צו 73 יאָר, ו׳ אייר תשי״ג (1953). זיין פרוי טויבע איז געשטאָרבן אין עלטער פון 76 יאָר, ראש חודש שבט תשי״ב (1952).

ר׳ אביגדור פאיאנס

אַ ברודער פון ביאליסטאָקער ראב״ד ר׳ דוד פאיאנס. ער איז געווען אַ סוחר, אָבער האָט אָפגעגעבן אויסער־געווייניקעס ענערגיע און כוחות לטובת דער שטאָט און געווען פון די ראשי המדברים בכל מקום. געהאַלפן תמיד דורכפירן געלט־זאַמלונגען פאַר ישיבות, ווי אויך פאַר פאַרשיידענע שטאָטישע זאַכן, ווי האַלץ־אַקציעס פאַר ארעמע לייט, מעות־חטים וכדומה. געווען אַ קלוגער, פראַקטישער מענטש און מען פלעגט אים אויך אַרויסרופן ווי אַ בורר אין קאָמפליצירטע דין־תורות אין אַנדערע שטעט. ער האָט זיך אויסגעצייכנט מיט זיין פיל־זייטיקער עסקנות פאַר אַלע שטאָטישע מוסדות, אָבער באַזונדערס האָט ער זייער אַ סך אויפגעטאָן פאַר דער שטאָטישער תלמוד־תורה, פאַר וועלכער ער האָט געזאָרגט מיט לייב און לעבן. ווען ס׳איז געווען ענג אין אַלטן בנין פון תלמוד תורה, האָט ער ניט גערוט, ביז מען האָט אויפ־געשטעלט אַ נייעם צוויי־שטאָקיקן בנין, וואָס מען האָט מחנך געווען אין חנכה תרצ״ד—1934.

ביי די לעצטע וואלן צו דעם ועד הקהל איז ר׳ אביגדור אויסגעקליבן געווארן אין קהלה־ראט, וואו ער האט נאך מער פארשטארקט זיין טעטיקייט לטובת די שטאט־אנשטאלטן און יחידים בריט־באדערפטיקע. ער איז געווען א לערנער אין חברה־ש״ס און דער לעצטער גבאי פון בית מדרש הגדול, פאר וועלכן ער האט זייער א סך געטאן מיט געוואלדיקער איבערגעבנקייט. איידער די נאצים זיינען אריין קיין סאוואלק, איז ער אנטלאפן מיט זיין פאמיליע קיין גראדנע, וואו ער איז קורץ נאך דעם אין עלנט און פיין אווק פון דער וועלט.

ר׳ זלמן שווארץ

געלערנט אין דער גרויסער וואלאזשינער ישיבה, א מוסמך להוראה, שפעטער זיך פארנומען מיט מסחר. ער פלעגט אפגעבן א סך צייט פאר דער תלמוד־תורה, אפט קומען פארהערן די תלמידים אין לערנען. פון צייט צו צייט פלעגט ער מעורר זיין דעם עולם צו אמונה און חיזוק־התורה. שפעטער האט ער אפגעלאזן דעם מסחר און ארומגעפארן איבערן לאנד לטובת קלעצקער ישיבה.

בעת זיין באזוך אין דרום־אפריקע לטובת דער סואוואלקער ישיבה און תלמוד־תורה איז ער דארטן אויפגענומען געווארן פאר א רב אין איינער פון די דארטיקע קהילות. ער האט דארט געווירקט מיט זיין טלמיד־מפארמעגטפולן גייסט ביז זיין פטירה, עטלעכע יאר נאך דער צווייטער וועלט־מלחמה.

ר׳ אברהם זלאווסקי

נאך א חברה־ש״ס ייד פון בית מדרש הגדול איז געווען ר׳ אברהם זלאווסקי, א בן־תורה און א גרויסער מתמיד. פון פאך איז ער געווען בלויז א בויער פון הילצערנע הייזלעך און א שינדל־דעקער. מיט זיין ענערגישער איניציאטיוו האט ער אנגעהויבן בויען קליינע הילצערנע הייזלעך און זיי פארדונגען, ביז ער איז געווארן א בעל־הבית איבער זיבעציק שכנים, ס׳רוב אין דעם ארמען קווארטאל פון מאלי־ראצעק, אויך דאס שטאטישע שחיטה־שטיבל פון נופות האט געהערט צו אים.

מער צו באוואונדערן איז זיין איניציאטיוו פאר זיין אייגענעם גייסטיקן אויפשטייג. ווי מען גיט איבער, האט ער זיין לומדות דערגרייכט שוין אין די מיטעלע יארן. ער האט אנגעהויבן פון משניות אין מיט זיין גרויסער התמדה, טאג און נאכט, איז ער געווארן א למדן, א חשוב׳ער לערנער אין חברה־ש״ס. אבער אויך דעמאלט האט ער זיך ניט באגינגט מיטן קביעת עתים לתורה, נאר ער פלעגט באגינען און אין די שפעטע נאכט־שעה׳ן זיצן אין גרויסן בית מדרש און לערנען.

זיין זון ר׳ משה מאיר איז געווען אן אפשפיגלונג פון זיין פאטער. א סך יארן פלעגט מען ביידן זען צוזאמען אין גרויסן בית־מדרש פארטיפט אין לערנען. אויך ר׳ משה מאיר איז געווען פארנומען ביי זיין פרנסה, — א שפייזקרעמל אין וויגרער גאס, אבער ער פלעגט זיך זייער פיל אפגעבן מיט תורה. נאכן פאטערס טויט איז זיין פלאץ אין בית־מדרש ניט געבליבן ליידיק, ווייל ר׳ משה מאיר פלעגט דארט אין דעם זעלביקן ווינקל אויך לערנען און דאווענען. ער פלעגט אויך ברענגען מיט זיך זיינע קליינע קינדער אפילו באגינען צום דאווענען, זאגנדיק, אז מען דארף קינדער איינגעוואוינען פון דער פריסטער יוגנט צו גיין דאווענען סיי ווינטער, סיי זומער. זיי פלעגן טאקע שפעטער אליין לויפן שטענדיק אין שול אריין, נאר זיי האבן ניט געקענט ממשיך זיין דעם גוטן וועג פון זייער זיידן און פאטער, ווייל די גאנצע פאמיליע זייערע איז אומ־געקומען אין ליטע, וואוהין זיי זיינען אנטלאפן אין דער צווייטער וועלט־מלחמה.

ר׳ לייזער גארבארסקי

ר׳ לייזער פלעגט זיצן א גאנצן טאג אין בית־מדרש אדער אין שטוב און לערנען. ער איז די לעצטע יארן געווען פריי פון דעם עול הפרנסה און פלעגט נאך שטיצן זיין איניקל משה פאנימונסקי, וואס האט גלעלערנט אין די ישיבות פון מיר אין גראדנע. אויך דער עלטער איז ער געווען מיט א פעלער אויף א פוס און פלעגט גיין אנגעשפאנט אויף א שטעקן, אבער געווען פריש ביים לערנען און דאווענען און ביי זיין עסקנות, ווי א לאנג יארקער גבאי אין דער קלויז. ער איז געווען פאררעכנט צווישן די לומד׳ישע יידן אין שטאט.

נפטר געווארן צו ניינציק יאר.

ר׳ שלמה דאבקין

ער האט געשטאמט פון סלאנים. געלערנט א סך יארן אין סלאבאדקער ישיבה. ווען ר׳ אהרן באקשט האט געשאפן אין סואוואלק זיין ״קיבוץ״, איז ר׳ שלמה דאבקין אויך געקומען דארטן לערנען. שפעטער האט ער חתונה געהאט אין סואוואלק און געעפנט א מאנו־פאקטור־קראם, אבער ער האט אויסגענוצט יעדע פרייע צייט אויף לערנן. וען די געשעפטן פלעגן זיין פאר־מאכט, פלעגט ער זיצן אין קלויז ביי דער גמרא א גאנצן טאג ביז שפעט אין אונט. ער איז געווען פאר־רעכנט פאר איינעם פון די שארפע לומדים אין שטאט און פלעגט זיך שטארק מפלפל זיין מיט די איבעריקע לער־נערס פון חברה ש״ס. פלעגט הלפן אויך צו קלייבן פאר די ישיבות און אויף יעדער דבר שבצדקה. אומגעקומען צוזאמען מיט אלע סואוואלקער קדושים, הי״ד.

ר׳ משה שמואל אראנאווסקי

געהאט א לעדער־געשעפט אויף יאטקע־גאס און אויך א גרויס הויז אויף קאשטשושקע־גאס. אמאליקער תלמיד פון סלאבאדקער ישיבה, געקענט א סך לערנען. לאנג־יעריקער מיטגליד פון חברה־ש״ס. ער פלעגט אויפשטיין באגינען און קומען אפט אין אנדערע פרייע צייטן לערנען אין בית מדרש הגדול און אין חברה

מדרש קלויז. גענומען אַן איידעם אַ מצויין פון נאָוואַ־רעדקער ישיבה אין ביאליסטאָק, אַ בקי בש״ס און טיפער למדן, הרב בצלאל גאלדבערג, וועלכער איז שפּעטער געוואָרן רב אין טשערוואני־באר, לעבן לאָמזשע. זיי זיינען אומגעקומען מיט אַלע קדושים.

ר׳ משה שמואל׳ס איינציקער זון ר׳ טוביה האָט געלערנט אין גראָדנער ישיבה. דערנאָך האָט ער גע־לערנט אין דער ישיבה פון מאנטרע, שווייץ. געפינט זיך איצט אין לאָנדאן, וואו ער פאַרנעמט זיך מיט מסחר.

ר׳ חיים רייבמאן

אַ סוחר׳ישער ייד, געהאַט אַ גרויס אַנגראָ־געשעפט פון שפּייז אין שול־גאס. פון די שיינע סואוואַלקער בעלי־בתים און לומדים אין חברה־ש״ס. געווען אויך אַ ייד אַ משכיל און אַ סך געטאָן פאַר ארץ־ישראל. פאַרמאָגט אַ זעלטן איידעלן כאַראַקטער. געווען אַלע מאָל אַ רודף שלום און דורך דעם זייער אָנגענומען אין שטאָט. לאַנגע יאָרן געווען אַ מיטגליד אין קהילה־ראַט און טעטיק אין אַלע געזעלשאַפטלעכע ענינים. אומגעקומען מיט אַלע קדושים. הי״ד.

ר׳ זיידל כווילאווסקי

אַ ייד מיט אַ שיינעם הדרת־פנים, פון די שטאָטישע לומדים. געלערנט אַ מאָל אין ראַדינער ישיבה. אַ שטענדיקער לערנער אין חברה־ש״ס. ער האָט געהאַט אַ קראָם אין מאַרק גאַס, אָבער מען פלעגט אים אַלע מאָל טרעפן ביז גאָר שפּעט ביים לערנען אין בית מדרש הגדול. דאָס האָבן געוואוסט אפילו זיינע קריסטלעכע קונים און זיי פלעגן פאַר אים האָבן גרויס דרך ארץ און רופן אים „ראַבין״.

ער איז אומגעקומען מיט די קדושים אין לובלינער געגנט, הי״ד.

ר׳ אביעזר זשילקעוויטש

געווען דער אַגענט, ווי אויך דער שטאָטישער קאָרעספּאָנדענט פון דעם וואַרשעווער „היינט״. אַ מעורב עם הבריות. געלערנט טעגלעך אין חברה־ש״ס פון בית מדרש הגדול, וואו ער איז געווען אַן אָפטער בעל־תפלה. געטאָן אַ סך פאַר ארץ־ישראל און געווען אַקטיוו אין שטאָטישע זאַכן. אומגעקומען מיט די קדושים.

ר׳ וועלוול זימאן

פלעגט שטענדיק לערנען אין בית־מדרש. זיינע גאַנצע יאָרן פלעגט ער זיך אָפּגעבן מיט קלייבן פאַר צדקה־באַדערפענישן.

ר׳ בערל בערלין

אַ שטענדיקער קובע עתים לתורה אין גרויסן בית־מדרש. געשטאַמט פון דער מיוחס׳דיקער משפחה פון הגאון רבי נפתלי צבי יהודה בערלין. אַן איידעם פון ר׳ אליה ראָזנטאַל. אומגעקומען מיט אַלע קדושים.

די פאמיליע קרוציניצקי

ביי דעם גרויסן טיש פון חברה־ש״ס אין בית מדרש פלעגט פאַרנעמען אַ חשוב׳ן פּלאַץ די פאַמיליע קרוציניצקי. דער עלטסטער פון דער דאָזיקער פאַמיליע, ר׳ טעוועלע, אַ קליין געוויקסיק יידעלע מיט אַ לאַנגער באָרד, איז במשך פון צענדליקער יאָרן געווען ווי אַ ניט אָפּגעזונדערטער טייל פון בית־המדרש און חברה־ש״ס. זינט דער בית המדרש איז אויסגעבויט געווארן אין זיין צייט, האט ער בלויז איין שבת פארפעלט צו קומען דאוונען. ער האָט זוכה געווען צו ענדיקן ביי דעם טיש פון חברה־ש״ס איבער ניין מאָל ש״ס. געווען עטלעכע יאָר הויפט־גבאי פון בית מדרש. ער איז נפטר געווארן אַ זקן מופלג, אין עלטער פון 86 יאָר, אין 1937.

ר׳ טעוועלעס ברודער, ר׳ תנחום, איז אויך געווען אַ לאנג יאריקער מתפלל אין בית־מדרש און לערנער אין חברה־ש״ס. ער האט געהאַט אַ שפּייזקרעמל אין מארק־גאַס, וואו ער האט געמוזט שטיין כמעט דעם גאנצן טאָג צוליב פרנסה. ער פלעגט ביי יעדער געלעגנהייט זיך אפרייסן פון קרעמל, כדי אפצוהיטן זיין קביעות צו גיין לערנען אין בית מדרש. מיט אים האט געטראפן אַ טראגישע געשיכטע. איין שבת האָט מען אים מכבד געווען מיט אַן עליה, אָבער ווען דער שמש האָט אויס־גערופן: יעמוד ר׳ תנחום... האט ער זיך ניט אויפ־געהויבן. פון עולם באמערקט מען, ווי ער באמיט זיך אויפצושטעלן, אָבער ער קען ניט: ער איז געוואָרן פּלוצלונג פאַראַליזירט. ס׳איז געוואָרן אַ טומל אין בית מדרש, מען האט אים געבראכט אין שטוב און גערופן אַ דאקטאר. ס׳האָט אָבער גאָרניט געהאָלפן: אין עטלעכע טעג ארום איז ער געשטארבן.

די דריי ברידער ר׳ יוסף, ר׳ לייב און ר׳ אהרן קרוציניצקי, וועלכע זיינען געווען קוזינען פון ר׳ טעוועלן און ר׳ תנחום׳ען, זיינען אויך געווען שטענדיקע לערנערס אין חברה־ש״ס. ניט געקוקט אויף דעם, וואָס זיי פלעגן זיין אַ גאנצן טאָג פארנומען אין מסחר, פלעגן זיי אבער אין אוונט געשמאַק לערנען. זיי זיינען געווען בעלי־צדקה און גוט־האַרציקע יידן און פון די אָנערקענטסטע בעלי־בתים אין שטאָט. ר׳ אהרן איז במשך פון יאָרן געווען גבאי אין חברה־ש״ס און ביי אים אין הויז פלעגן פארקומען מסיבות פון דער חברה.

זיי זיינען אומגעקומען אין דער מלחמה מיט אלע קדושים אין לובלינער געגנט, הי״ד.

ר׳ בנימין מינץ

איינער פון די זעלטן שיינע טיפּן אין שטאָט, אַ סינטעז פון גוטסקייט און פרומקייט.

ר׳ בנימין איז געבאָרן געוואָרן אין סואוואַלק ביי זיינע עלטערן ר׳ שלמה לייב און רחל. לויט די מקורות פון זיין פאמיליע, זיינען די מינצעס מיט הונדערטער

יאָרן צוריק געקומען פון דייטשלאנד קיין פוילן. ער איז געבליבן אַ יונגער יתום נאָך זיין פאָטער. אָבער דורך זיינע זעלטענע פעאיקייטן איז ער צוגעקומען צו גרויס עשירות און פאַרמאָגט דאָס גרעסטע מאנופאַקטור גע־שעפט אין שטאָט. אַלע אין שטאָט האָבן אים רעס־פּעקטירט פאַר זיין גוטער נאַטור, מידות טובות און גוטע מעשים.

ר׳ בנימין מינץ

זיין נאָמען איז געווען באַקאַנט אויך אין דער ווייטער אַמעריקע. די מערסטע געלטער, געשיקטע פון אַמעריקאַנער קאָמיטעטן און לאַנדסלייט, זיינען געקומען אויף זיין אַדרעס. ער איז געווען אַ גרויסער חובב תורה און געשטיצט תלמידי־חכמים מיט אַ ברייטער האַנט. געווען איינער פון די גרעסטע נדיבים אין שטאָט. צוויי מאָל אַ יאָר, פאַר פסח און אויף די ימים טובים, פלעגט ער באַקליידן און באַשוכן די אָרעמע קינדער פון תלמוד תורה און בית־יתומים. ווען עס איז געוואָרן ענג דער אַלטער בנין פון תלמוד־תורה, האָט ער געגעבן — אין 1932 — די ערשטע און גרעסטע נדבה אויף צו בויען אַ נייעם בנין פון צוויי עטאַזש.

זיין פרוי חנה האָט געשטאַמט פון מאַריאַמפּאָל, ליטע. זי איז אויך געבליבן אַ יונגע יתומה, איר פאָטער ר׳ יצחק קאַפּלאַן איז אומגעקומען אין פוילישן אויפ־שטאַנד פון 1863, און זי האָט דורכגעמאַכט זייער אַ שווערע קינדהייט. צווישן איר און איר מאַן האָט שטענדיק געהערשט אַן אידילישער שלום־בית. זי האָט זיך געפירט, אַז יעדן ערב שבת און ערב יום טוב פלעגט זי אַריינשיקן עסנוואַרג און בעטצייג אין אַלע וואויל־טעטיקע אינסטיטוציעס, ווי בית־יתומים, מושב־זקנים און שפּיטאָל. זי פלעגט אויך העלפן קראַנקע און געבן פאַר הכנסת־כלה מיט אַ פולער האַנט. זייער גרויס און רייך הויז אויף ראָג קאָסטשושקאָ און מוטקע גאַס איז אַלע מאָל געשטאַנען אָפן פאַר אַלע סאָרטן אורחים, וועלכע פלעגן אויפגענומען ווערן בכבוד און זייער האַרציק.

אָנהייב מלחמה זיינען זיי אַוועק פון סואוואַלק צו זייער טאָכטער אין וואַרשע. פון דאָרטן זיינען זיי שפּעטער אַנטלאָפן קיין סלאָנים, וואו זיי זיינען ביידע אומגעקומען, אין דער סלאָנימער שחיטה, ב׳ שבט תש״ב, אין עלטער פון איבער 80 יאָר. הי״ד.

זיין איידעם ר׳ שמואל נח שפּירא

די באוואוסטע מאַנופאַקטור פירמע „מינץ און פאַמיליע״ האָט זיך געפונען אין דעם סאַמע צענטער קאָסטשושקאָ גאַס. דאָרטן פלעגט מען ר׳ שמואל־נח שאַפּיראן זען אַריינגעטאָן אין געשעפט. אָבער ניט תמיד איז ער געווען פאַרטאָן נאָר מיט מסחר. נאָכן פאַרמאַכן זיין קראָם פלעגט ער אָפט אַריין אין דער פישערשער קלויז און זיך זעצן ביים טיש, וואו עס האָט געלערנט דער באַוואוסטער ר׳ חיים שלמה.

וואָס פאַר אַ בשותפות׳דיקס האָט דער רייכער סוחר מיט דעם רוחניות׳דיקן ר׳ חיים שלמה׳ן?

ר׳ שמואל נח באנוגנט זיך ניט מיט דער צדקה, וואָס די גבאים קומען אין זיין געשעפט נעמען פאַר באַוואוסטע מצוה־זאַכן. ער שטרעבט צו געבן מתן־בסתר, וויל אויסגעפינען באַשיידענע נויטבאַדערפטיקע, מנדב זיין ניט נאָר בעת מען מאָנט ביי אים און מען איז אים מפרסם, — קומט ער דעריבער צו ר׳ חיים שלמה׳ן, דעם ריינעם קוואַל פון צדקה.

זיין פאָטער הרב ר׳ אריה לייב שאַפּירא איז געווען אַ באַוואוסטער גרויסער למדן אין גראָדנע, וואו ער האָט גע׳שמ׳ט מיט זיין לומדות און מעשים טובים. זיין זון ר׳ שמואל האָט טאַקע פון אים גע׳ירש׳נט זיין אהבת תורה און איידעלן כאַראַקטער, ווי אויך זיין מידה פון מדקדק זיין במצוות.

ר׳ שמואל נח איז געווען אַ הויך געבילדעטער מענש, אַ דיפּלאָמירטער אינזשינער פון בערלינער אוניווערסיטעט. זיין געלערנטקייט האָט ער אויסגענוצט, כדי משפיע צו זיין אויף דער שטאָטישער יוגנט און זי צוציען צו יידישקייט.

ר׳ שמואל נח האָט זיך אויך פאַרנומען מיט געזעל־שאַפטלעכע ענינים. געווען אַ מיטגליד פון קהילה־ראַט און געהאַט אַ גרויסע השפעה אין שטאָט. אַ דאַנק זיין השפעה פלעגן אויסגעגליכן ווערן אַ סך קאָמפּליצירטע ענינים.

ער איז אויך געווען אַ גרויסער מכניס אורח. צי דער אורח איז געווען אַ פערזענלעכקייט אָדער סתם אַן אָרעמער וואַנדערער, פלעגט ער און זיינע בני בית אים אויפנעמען בכבוד און זען, אַז דער אורח זאָל זיך שפּירן היימיש אין זיין רייך הויז.

ער איז געווען אַ בן־בית ביי הרב יוסף יאָסעלעוויטש

און שפּעטער ביי זיין איידעם הרב דוד ליפשיץ. וועז הרב ליפשיץ האָט געגרינדעט אין שטאָט אַ העכערע ישיבה, האָט ר׳ שמואל נח שפירא ביז דעם לעצטן טאָג געדאקט אַ העלפט פון איר הוצאה. בעת רבנים פלעגן קומען אין שטאָט דורכצופירן אַן אָקציע פאַר ישיבות, פלעגט ער ניט וואַרטן, ביז זיי וועלן קומען אים באַזוכן, נאָר ער פלעגט אַליין אַוועק צו זיי, זיך דערקוויקן מיט זיערע דרשות און דברי תורה, געבן די גרעסטע נתינה און אויך מיטגיין באַזוכן אַנדערע סוחרים פאַר דעם צוועק.

זיינע צוויי קינדער האָט ער דערצויגן אין דער שטאָטישער תלמוד־תורה והישיבה „אהל יצחק״ און האָט זיי מחנך געווען אין זיין תורה־גייסט.

אָנהייב דער לעצטער מלחמה איז ער און זיין פאַמיליע אַרויסגעפאָרן צו זיינע ברידער אין לידע — ר׳ יעקב אין ר׳ עבער, וועלכע זיינען דאָרטן אויך געווען באַוואוסט ווי גרויסע נדיבים און פון די חשובֿסטע בעלי־בתים אין שטאָט. שפּעטער איז ער דורך דער רוסישער מאַכט געצוואונגען געווארן צו פאַרלאָזן לידע און איז אַוועק מיט זיין פאַמיליע קיין סלאָנים, וואו ער איז אומגעקומען אין דער שחיטה פון יום ג׳, כ״ד אלול תש״א, 16/9 — 1941. זיין פרוי אסתר עטל און זייערע צוויי זין שלמה, 18 יאָר אַלט און דוד, 13 יאָר אַלט, זיינען אומגעקומען אין אַ יאָר אַרום, יום ו׳, י״ג אלול תש״ב, הי״ד.

ר׳ הירשע לעווינזאן

אַ פרומער ייד מיט אַ שיינער, ווייסער בארד, פון די אמאליקע חשוב׳ע בעלי־בתים. אַ שטילער, באַשיי־דענער מענטש, אַ בעל צדקה און אפּגעהיט מיטן ריידן. אין דעם וואַכן פלעגט ער דאָונען אין בית מדרש הגדול, אָבער שבתים און ימים טובים פלעגט ער זיין אין דער אייגענער קלויז, וואָס איז געווען ביי אים אויפן הויף אין מאַרק גאַס. אויפן הויף איז אויך געווען זיין גאָרבאַרניע. זיין איידעם איז געווען דער באַוואוסטער דאָקטאָר און כלל־טוער ל. ווייסמאַן. אומגעקומען מיט די סואוואַלקער קדושים, הי״ד.

ר׳ מרדכי רובינשטיין

אַ טייערער ייד מיט אַ שיינעם הדרת פנים, אַ גרויסער נדבן, מיט אַ זעלטן גוט הארץ, אנטקגגעקומען די קלייבערס בסבר פנים יפות און מיט אַ ברייטער האַנט. אַ גרויסער מדקדק במצות. ער איז געווען אַ שטענדיקער מתפלל אין בית־המדרש הגדול, און וועז ער איז שוין געווען אַלט און שוואַך, פלעגט ער מיט אַ דראַשקע קומען צופאָרן צו זאָגן יום־כּפּור קטן אין בית־מדרש. געשטאַרבן קורץ פאַר דער צווייטער וועלט־מלחמה.

ר׳ נחום שעשופסקי

געווען אַ פיינער סוחר, אַ ייד אַ פּיקח, צו וועמען מ׳פלעגט קומען זיך מיישב זיין אין פאַרשיידענע ענינים, און בכלל אַן אָנגענעמער מענטש. געלערנט אין חברה ש״ס פון בית־מדרש הגדול און געווען פאַררעכנט צווישן די שאַרפע קעפּ אין שטאָט, אומגעקומען מיט די קדושים, הי״ד.

ר׳ הירשע רובינשטיין

אַ לאַנג יעריקער גבאי אין בית מדרש און לערנער אין חברה־ש״ס. פלעגט דאָונען ימים נוראים אין בית־מדרש פאַרן עמוד, געהאַט אַ פיינע שטים און געפיל צו נגינה, און דער עולם אין סואוואַלק פלעגט הנאה האָבן צו הערען זיינע האַרציקע תפילות. די שמחות פון חברה־ש״ס פלעגט ער אויפלעבן מיט זיינע חזנ׳ישע שטיקלעך. חוץ דעם איז ער געווען באַוואוסט מיט זיין גוט הארץ, מיט זיין קלייבן פאַר דברים שבצדקה. מען פלעגט אים אַנטקגענקומען מיט שיינע נדבות.

ער איז נפטר געווארן אין תרצ״ב.

ר׳ בערציק רובינשטיין

ר׳ הירשעס אַ ברודער, אויך אַ לערנער און בעל־מנגן און קלייבער לכל דבר שבצדקה, ביחוד פאַר ישיבות, האַלץ־אַקציעס פאַר ארעמע, מאכל כשר און מעות חטים. ער איז געווען אַ שותף אין טארטאק און באַוואוסט ווי אַ פיינער, ערלעכער סוחר. געווען אַ ייד אַ בעל רחמים, מיט אַן איידעלן כאַראַקטער און זעלטענע מידות טובות און פאַר דעם איז ער באַליבט געווען אין שטאָט. זיין עלטערע טאָכטער גאָלדע איז געווען פאַר־הייראַט צום זון פון ר׳ חיים מענדל־פרידמאַן, קאָפּל.

אומגעקומען אַלע אין דער היטלער־שחיטה. זיין טאָכטער פּסל, וועלכע איז גראָד געקומען האַרט פאַר דער מלחמה פון ארץ ישראל זיך זען מיט דער משפחה, איז אויך אומגעקומען מיט זיי. הי״ד.

ר׳ לוי יצחק פרידלענדער

געהאַט אַ גאַאַנטעריי־קראָם אין יאטקע־גאָס. פלעגט אָפּהיטן דאָס בלאָט גמרא אין חברה־ש״ס. כאָטש זיין געשעפט פלעגט אים פאַרנעמען קאָפּ און צייט, פלעגט מען זען, אז דער מענטש האָט העכערע געפילן. וועז ער האָט זיך צעפונען אין וואַרשע צוליב זיינע מסחר־ענינים, האָבן זיך מיט אים באַקענט פאַרשטייערס פון מירער ישיבה. זיי האָבן אים פאַרגעליגט איסצוניצן זיינע מסחר־פאַרבינדונגען פאַר זייער ישיבה. ר׳ לוי יצחק האָט דורכגעפירט אַ „גאָלדענע קייט״ פון נדיבים, וואו איינער האָט אריינגעצויגן דעם צווייטן פאַר ביישטייערונג — און דאָס האָט געבראַכט צו אַ באַזונדער הצלחה פון דער אקציע. ער האָט פאַרמאַגט געפיל פאַר תפילה און פלעגט זיין אַן אפּטער שליח ציבור אין סואוואַלקער שול. זיין דאָונען האָט זיך אויסגעצייכנט מיט גרויס התלהבות און מתיקות, בכלל איז ער געווען

אַ ייד אַ בעל־רחמנות, און ער פלעגט אפט גיין קלייבן אין שטאָט פאַר צדקה זאכן.

ר׳ לוי־יצחק פרידלענדער איז אומגעקומען מיט זיין גאַנצער משפחה. הי״ד.

ר׳ אליעזר קאגאן

יאָרן לאַנג איז ר׳ לייזער דער שטאָט־חזן געשטאַנען ביים עמוד אין דער גרויסער שול. ער האָט אויך אַנגעפירט מיט אַ גוט־אַרגאַניזירטן כאָר. ער איז געווען אַ תורה־מענטש, פלעגט שעה׳ן לאַנג זיצן ביים בית־מדרש־טיש און לערנען מיט נאָך יידן, בעיקר מיט דעם דערמאָנטן מגנן און למדן ר׳ הירשע רובינשטיין. לערנען און גגינה זיינען געגאַנגען האַנט ביי האַנט. אַ שטיקל צייט איז ער געווען אַ חזן אין דער גראָדנער שטאָטשול. נאָך זיין פאַרלאָזן סואוואַלק איז ער געוואָרן חזן־שוחט אין סוזענציאן.

געשטאָרבן יונגערהייט עטלעכע יאָר פאַר דער צווייטער וועלט־מלחמה.

ר׳ שמואל גראדאווסקי

לאַנגע יאָרן געווען דער בעל־קריאה שבתים און בעל־מוסף ימים נוראים אין בית־מדרש הגדול, וואו ער פלעגט קומען אין די אָוונטן לערנען אַ שיעור גמרא. געווען אַן איידעם פון לאדזייער רב, הרב הגאון יפה זצ״ל, און אַליין פון די חשובי העיר, מיט זעלטענע טייערע מדות, אַ פאַרמאַכט מויל און ערלעכער סוחר. ער האָט געהאַט אַ קליידער־געשעפט אויף קלאַדנע־גאס און איז געווען אַ ייד אַ בעל טובה. מיט זיין התלהבות־דיקן דאָוונען מוספים ימים נוראים האָט ער מיטגעריסן הערצער צו תשובה אין התעוררות. זיין פרוי שרה איז געווען אַן אשה צנועה און באַקאַנט אין שטאָט מיט איר גוטסקייט און הכנסת־אורחים. זיי האָבן געהאַט אויס־געציכנטע קינדער און געשיקט זיי לערנען אין די ישיבות. דער עלטערער זון חיים זלמן איז געווען זייער טעטיק געזעלשאַפטלעך אין שטאָט, באַזונדערס ווי אַ פירער אין פאַרשיידענע יוגנט־אַרגאַניזאַציעס. אין תורה ויראת שמים האָבן זיך ביחוד אויסגעציכנט זייערע צוויי זין ר׳ עבער און ר׳ משה, באַרימטע תלמידים פון לאָמזשער ישיבה. זיי זיינען אַלע אומגעקומען. הי״ד.

ר׳ לייזער זעף

געווען אַ בעל־הבית פון אַ גרויסן מאַאַנטעק אין סואוואַלק, איף ערשטער־מיי־גאַס. געהאַט אויך ביי אים אין שטוב אַ שיינעם מנין, וואו מען פלעגט דאָוונען שבתים און ימים־טובים און מען האָט עס געדופן ר׳ לייזער זעפס קלויז. געווען אַ הייסער ייד. זיין שיין און האַרציק דאָוונען פאַרן עמוד, בפרט ימים נוראים, האָט שטאַרק אויסגענומען. וועג די מלחמה איז אויסגעבראָכן איז ער שוין געווען אַ בן־שמונים. ער איז אָנטלאָפן קיין ווילנע, דאָרטן געלעבט עטלעכע יאָר און דערנאָך אומגעקומען, וועג די נאַציש האָבן פאַרכאַפט די ליטווישע הויפטשטאָט. הי״ד.

ר׳ לייב זארעמבאווסקי

ער האָט זיך פאַרנומען מיט עקספּעדיציע, אָבער געווען אַלע מאָל אַ מתנדב צו אַרבעטן אַ סך פאַר ביקור־חולים און לינת־הצדק. געווען אַ שיינער בעל־תפילה, מיט אַ זיסן קול, אין פלעגט פאַרשאַפן דעם עולם גרויס הנאה מיט זיין דאָוונען פאַרן עמוד אין דער גרויסער שול. אומגעקומען אין דער מלחמה. הי״ד.

דער לעצטער ש״ץ דמתא ר׳ דוב בערמאן

די לעצטע יאָרן פאַר דער צווייטער וועלט־מלחמה איז סואוואַלקער שטאָט־חזן געווען ר׳ דוב בערמאן. זיין התלהבות׳דיק דאָוונען און זיין שיינע שטים פלעגן איבערלאָזן אַ רושם. ער איז אַ סך יאָרן געווען אויך רבי פון „עין־יעקב״ און „חיי־אדם״ אין חברה־מדרש קלויז, נאָך דעם אריבער צו דער חברה־חייטים, וואו ער פלעגט צוציען אַ גרויסן עולם צו זיין לערנען און אינהאַלטס־רייכע דרשות. ער פלעגט גיין קלייבן פאַר נויטבאַדערפטיקע, פאַר הכנסת־כלה און ישיבות, געווען אַ גרויסער עסקן אין ביקור־חולים ולינת־הצדק און פלעגט אפט גיין צו לינות אפילו ביי שוועכע קראַנקע. זיין זון שלמה זלמן האָט ער געשיקט לערנען פריער אין נאָוואַרדעקער ישיבה, שפּעטער אין דער גרויסער לאָמזשער ישיבה. ער מיט זיין פאַמיליע זיינען אומגעקומען אין די גרויזאַמע שחיטות. הי״ד.

די שוחטים אין סואוואַלק

ר׳ חיים שלמה מידלינסקי

ר׳ חיים שלמה מידלינסקי, אַן איידעם פון ר׳ חיים ברוידע דעם שוחט, אַ הדרת־פנים׳דיקער ייד, למדן און ירא שמים, געזעסן פיל שעה׳ן אין קלויז חברה־תורה און געלערנט. זיין דאָוונען איז תמיד געווען בלב ונפש. ער איז געזעסן אין עק שטאָט אין ווינטמיל־גאַס, פלעגט אָבער יעדן טאָג קומען אין חברה־תורה לערנען.

ר׳ צדוק ריימאן

ר׳ צדוק ריימאן, איידעם פון באוואוסטן סואוואַלקער שוחט און בעל תפילה ר׳ משה לייב מייטקעס. זיין הויז האָט זיך אויסגעציכנט מיט הכנסת־אורחים. כמעט יעדער שיינער ייד, וואָס פלעגט קומען צופאַרן אין שטאָט, פלעגט אין זיין הויז עסן און שלאָפן. פלעגט דאָוונען אין בית־המדרש הגדול, וואו ער פלעגט אויך

לערנען פאַר זיך. זיינער אַ זון, שלמה, איז געראַטעוועט געווארן פון די נאַציס, דורכגעמאַכט שווערע ליידן און סוף־סוף אָנגעקומען קיין ניו יאָרק, וואו ער איז איצט דער פינאַנס־סעקרעטאר פון דער סואוואַלקער לאַנדס־מאַנשאַפט.

ר׳ אברהם סוכאוואלסקי

ר׳ אברהם סוכאוואלסקי, אַ זון פון ר׳ שמואל שו״ב, אַ לאַנג־יעריקער מתפלל אין חברה־תורה, אַ שיינער בן תורה און איידעלער, שטילער מענטש. אַ סך יאָרן געווען פון די שטאַט־שוחטים.

ר׳ זלמן קאנטאראוויץ

געווען שוחט אין סואוואַלק און שטאַט־מוהל פאַר די לעצטע פופצן יאָר. געווען אויך אַ מתפלל און בעל־מנגן און אַ שטיקל צייט געדאַוונט אין שטאַט מיטן כאָר.

די אַלע פיר שוחטים זיינען אַ סך יאָרן געווען פאַרבונדן מיט דער שטאַט דורך זייער פאַראַנטוואָרט־לעכקייט פאַר דער כשרות און מיט זייער עסקנות לכל דבר שבקדושה, ביז זיי זיינען אומגעקומען צוזאַמען מיט אַלע קדושים פון סואוואַלק.

*

ר׳ יוסף ב״ר הלל בירגער

די גרויסע שטאַטשול האָט געהאַט אַ גייסטיקן מענטשן פאַר דעם אייבער־שמש, וועמען מען האָט געפרופן ר׳ יוסף דער סופר, ווייל ער איז געווען אַ סופר פון ספרי־תורה׳ס, תפילין און מזוזות. מען האָט געווא־סט, אַז זיינע תפילין זיינען די בעסטע אין שטאַט. אויך זיין פאָטער ר׳ הלל איז געווען כל ימיו אַ סופר. ר׳ יוסף דער סופר איז געווען אַ ייד אַ גרויסער למדן, אַ פּיקח און געהאַט זעלטענע טיעֶרע מדות, און מיט זיין שמשות האָט ער געהייבן דעם כבוד פון שול. ער איז דאָרט געווען אויך דער בעל־קריאה. זיין קריאת־התורה איז געווען באַרימט מיט אַלע הידורים. ער האָט זיך געריכטן פאַרן בעסטן בעל־קריאה אין שטאַט. ער פלעגט שטיין אויף דער בימה שטענדיק מיט אַ ספר און לערנען און זיין מאיעסטעטיש אויסזען האָט געהאַט אַ באַזונדערע ווירקונג אויף אַלע מתפללים.

ר׳ יוסף איז געווען אַ סך יאָרן שמש אין שול. ער פלעגט ליב האָבן צו דערציילן פון דער חשיבות פון דער שטאַטשול אין די אַמאָליקע יאָרן, בעת אין די ערשטע דריי בענק פלעגן שטיין שיינע יידן, אַלע אָנגעטאָן אין צילינדערס, ווי אויך פון יענע צייטן, ווען ביי די ערשטע סליחות פלעגט דער שולהויף זיין פול אַ גאַנצע נאַכט מיט פורן פון די אַרומיקע ישוב׳ניקעס.

ר׳ יוסף איז אויך געווען דער הויפט־שמש פון בית־דין ביי די שטאַטישע רבנים, און אָפט מאָל פלעגט ער משפּיע זיין אויף די בעלי דברים, אַז זיי זאָלן דורכקומען בשלום צווישן זיך.

בעת דעם היטלער־גירוש האָט מען אים אַוועק־געשיקט קראַנקערהייט צוזאַמען מיט סואוואַלקער יידן קיין ביאַלע. זייענדיק שוין אַלט און שוואַך איז ער דאָרט אין אַ קורצער צייט אָרום געשטאָרבן. זיין נאָמען ווערט דערמאָנט ביי אַלע סואוואַלקער מיט כבוד און דרך־ארץ.

ר׳ צבי יואל בכרך (ר׳ הערשל דער שמש)

ער איז געווען דער אונטער־שמש סיי פון בית־מדרש און סיי פון שול. ער האָט זיינע טאָפלטע התחייבות׳ן אויסגעפירט געטריי און ענערגיש במשך פון צענדליקער יאָרן. ער איז אויך געווען דער בית־דין שמש און שליח צו רופן די בעלי־דברים צו אַ דין־תורה אָדער וועגן אַנדערע ענינים צום רב. ער איז געווען אויסגעבונדן מיט אַלעמען אין שטאָט און אויך צוזאַמען מיט אַלעמען אומגעקומען על קידוש השם אין לובלינער גע׳גנט. הי״ד.

ר׳ צבי יואל בכרך

ר׳ משה בער בודוועצקי

מען פלעגט אים שטענק זען איבערגעבויגן אויף דער בימה ביי אַ גמרא ביז שפּעט ביי נאַכט. זיין דאָוונען איז געווען מיט טיפער דביקות. ער האָט געהאַט אַ פאַרמאָגט מויל און איז געווען זייער אָפּגעהיט ניט ארויסצוריידן אויף קיינעם אַ שלעכט וואָרט. אויך אַנדערע פלעגט ער ניט לאָזן רייַדן קיין לשון הרע אָדער רכילות.

פון פאַך איז ער געווען אַ בעקער. 10 יאָר האָט ער גלעלנט אין ארץ ישראל. נאָך זיין צוריקקומען קיין סאוואלק האָט ער פאַרנומען דעם אָמט פון אַן אייבער־שמש אין גרויסן בית־המדרש אין ארויסגעבער פון קוויטלעך צו שעכטן עופות. זיין שטוב איז געווען אָפן פאַר נאָכטלעגער פון אורחים. זיינע צדקות זיינען געווען בסתר און מיט אַ בריטער האַנט. איך געדענק, אַז וועז איך בין געקומען קיין ירושלים, מיט אַ צייט צוריק, האָט מיך געפרעגט דער ראדינער רב, הרב קאפשטיין, — דער גרינדער אין פירער פון באוואוסטן מוסד „עזרת רבנים פֿליטי רוסיה ושאר ארצות" אין ירושלים, — ווער איז עס דער ר' משה בער בודוועצקי פון סאוואלק, ווילכער שיקט אַזויינע שיינע נדבות פאַר עזרת הרבנים? דער קאָמיטעט האָט געמיינט, אַז דאָס איז עפּעס אַ גרויסער גביר. ער איז נפטר געווארן בשם טוב י' אדר תרצ"ז, שוין זייענדיק איבער אַכציק יאָר.

ר' מענדל סטאוויסקאווסקי

אין די דרייסיקער יאָרן איז ער צוריקגעקומען קיין סאוואלק פון דייטשלאַנד, וואו ער איז געווען שוחט. ער איז אויפגענומען געוואָרן דורך דער קהילה פאַר דעם ממלא־מקום פון פריערדיקן שמש ר' משה־בער, ווילכער איז אין יענער צייט נפטר געוואָרן. זיין פאַטער אין פיר בריידער האָבן אויך געלעבט אין סאוואלק. זיי זיינען געווען בעלי־מלאכות, שניידערס פון פאַך, אין פרומע אָפּגעהיטע יידן. עטלעכע פון זיי האָבן פאַרמאַגט אַ חוש פאַר נגינה אין פלעגן אָפט זיין בעלי־תפילה פאַרן עמוד אין בית־מדרש אין אין די קלויזן ארום.

זיי זיינען אַלע אומגעקומען אין פאַרשיידענע ערטער. הי"ד.

חברה משניות

אַנטקעגן טיש פון חברה־ש"ס, אין צווייטן ברעג פון בית־מדרש הגדול, איז געשטאַנען נאָך אַ לאַנגער טיש. דאָרטן פלעגט ס'רוב לערנען די חברה משניות, וואָס איז באַשטאַנען פון האַראָפאַשניקעס, ווילכע פלעגן קומען נאָך אַ שווערן טאָג אַרבעט לערנען יעדן אָוונט בין מנחה למעריב. בפרט איז זייער חברה געווען קענטיק שבת צו נאַכט, נאָך הבדלה, ווען זיי פלעגן זיצן ביז גאַנץ שפּעט און לערנען.

ר' ארציק דער טעפּער

אַ ייד מיט אַ שיין הדרת־פנים'דיק אויסזען, תמיד אַ פאַרהאַרוועטער ביי זיין אַרבעט, פלעגט עך דאָך אָפּרייסן פון זיין צייט, באַגינען און אין אָוונט, אויף צו לערנען משניות, עין יעקב און נאָך ספרים. געווען צווישן די שטענדיקע הויפּטלערנערס אין חברה משניות. געווען אַ מכניס אורח, פלעגט קלייבן פאַר אַרעמעלייט און זיך איינשטעלן פאַר געדריקטע און בא'עול'טע. אומגעקומען מיט די קדושים. הי"ד.

ר' סענדער דער סטאָליער

ביי טאָג פלעגט ער האַרעווען ביי סטאָלעריי און ביי נאַכט פלעגט ער מרביץ תורה זיין, געווען אַ רבי אין פורמאַנסקער קלויז. אַליין געלעבט בדחקות, אָבער געגעבן פיל צדקה.

ר' קלמן טעפּער

אַ שטענדיקער לערנער פון חברה משניות. אַן ערלעכער ייד. ווען ער פעלגט זיך נאָר קענען אָפּרייסן פון זיין שוועכער אַרבעט אין יאטקע פלעגט ער זיך צוכאַפּן צו אַ ספר אין בית־מדרש.

ר' משה רייך דער מעכאניקער

גרעווען ניט קיין דיפלאָמירטער מעכאניקער, אָבער פאַרמאָגט גוטע פעאיקייטן פאַר מעכאנישער ארבעט. דער דירעקטאָר פון גראָדנער אינזשינערן־שול האָט באַזוכט זיין ווערשטאַט און באַוואונדערט זיינע אריגינעלע המצאות. זיינע זין זיינען שוין געווען מאַדערנע מעכאניקערס. ר' משה רייך איז געווען אַן אָפּגעהיטער, ערלעכער ייד, און נאָך אַ שווערן טאָג אַרבעט פלעגט ער זיך איילן צו שליסן זיין ווערשטאַט און לויפן יעדן אָוונט אין בית־מדרש צו דער חברה משניות.

זיי און נאָך אַזעלכע פון זייער חברה זיינען אומגעקומען דורך דעם צורר, הי"ד.

ר' ברוך זילבערשטיין

ווער האָט ניט געקענט ר' ברוך דעם בעקער? דעם טייערן יידן מיט די טייערע יידישע מידות. זיין בעקעריי איריך וועסאלע געסל איז אַנגענאַנגען אין סאוואלק מדור דורות, אָבער קונה שם געווען האָט ער זיך אין שטאָט ניט נאָר מיט דער בעקעריי, נאָר מיט זיינע מעשים טובים און צדקות פאַר אַרעמע און געדריקטע. ער איז געווען באקאנט מיט דער שטאָטישער

ר' ברוך זילבערשטיין

„נאטשאלסטוואָ", פלעגט ער גאָנץ אפט לאָזן זיין אַרבעט און לויפן משתדל זיין זיך פאַר עמעצן ביי דעם גובערנאטאר אדער פאַליציי־מייסטער. דער עולם האָט שוין דאָס גאָנץ גוט געוואוסט און וואו נאָר עפעס אַ צרה, פלעגט מען לויפן צו ר' ברוכ'ן.

שבתים פלעגט ער האָבן ביי זיך אין שטוב אַ רבי'ן מיט אַ חברה מיט וועמען צוזאַמען צו לערנען, אין עס איז שוין געווען זיין חזקה זיי מכבד צו זיין נאָכן לערנען מיט טיי פון בעקערשן אויוון און פיינעם כיבוד. ער איז געווען אַ טייערער אָפּגעהיטער יייד און אַ מקורב צו דעם דאמאלסטדיקן שטאָטישן רב ר' דוד טעבלי קאצענעלענבויגן.

ער איז נפטר געווָארן אַ זקן אין יאָר תרע"ח.

ר' דניאל ליפשיץ

געהאָט אויף מאַרק גאָס הייזער און אַ גרויס געשעפט פון גאָלאָנטעריי און אַנדערע אַרטיקלען. ניט געקוקט אויף זיין פאַרנומענקייט האָט ער געהאָט צייט צו זיין גבאי אין דער חברה־תורה שול און צו קומען אַהין לערנען. ער פלעגט פראָווען ביי זיך אין שטוב די סעודות ביים מסיים זיין ש"ס, ווי אויך מאַכן אין זיין הויז די סעודה פון שמחת־תורה פאַר דעם גאַנצן עולם. ער פלעגט געבן אַ סך צדקה, געשטיצט באַזונדערס די ארץ ישראל ישיבות. ער האָט באַקומען פון ירושלים אַ נזר גבאות, ווייל ער האָט געקויפט אַ שטוב פאַר דער מאה שערים־דיקער ישיבה.

אין דער יוגנט האָט ר' דניאל געלערנט אין גראדנע, בעת דאָרטן האָט געלעבט און געווירקט דער באַוואוסטער צדיק ר' נחום'קע האראדנער. ער איז שטאַרק מושפּע געווָארן פון ר' נחום'קען, וועלכער פלעגט אפט מאָל לערנען מיט די יונגע תלמידים און זאָגן פאַר זיי מוסר.

זיין זון אלתר האָט ער געשיקט לערנען אין דער סלאבאדקער ישיבה. אלתר איז שפּעטער געווען באקאנט אין שטאָט ווי אַ טיכטיקער עסקן פאַר ארץ־ישראל.

ר' דניאל איז נפטר געווָארן בשם טוב אין ניסן תרצ"א.

זיינע אידעמס זיינען געווען די צוויי ברידער ר' משה און ר' יהושע קראווצינסקי, ביידע יידן לומדים. ר' משה האָט געהאט אַ שוכגעשעפט אויף כלאדנער גאס, געדאוונט אין חברה־תורה קלויז, וואו ער איז איך געווען א גבאי ביזן לעצטן טאָג. ר' יהושע, אַ גרויסער ירא שמים, האָט געהאט אַ שפּייזגעשעפט אין די דרייצן קרעמלעך און געהאט אַ גוטן נאָמען פאַר זיין גרויסער ערלעכקייט אין מסחר אפילו צווישן קריסטן. דער דריטער אידעם איז געווען אַ טייערער, שטילער און ערלעכער יידּ, ר' נחמן לאזמאן, וועלכער האָט געאַרבעט גאָנץ שווער ביי דער האָלץ־בראנזשע און יעדן פאַר טאָג אויפשטיין זאָגן תהלים. ר' הערשל פרענאוויטש, דער פערטער איידעם, איז געווען טעטיק אין שטאָטישע זאכן, בעיקר אין ביקור חולים ולינת הצדק, און געווען מיטגלידּ פון לעצטן ועד־הקהל. זיי זיינען אַלע אומגעקומען דורך די נאַצישׂ אין פאַרשיידענע ערטער. הי"ד.

ר' יאסל זעף

ביי יעדער פרייער צייט פלעגט ער זיצן אין חברה־תורה קלויז און לערנען, פיל יארן האָט ער געלערנט מיט דעם גבאי ראשון פון קלויז ר' דניאל ליפשיץ.

ר' יאסל זעף איז געווען אַ סוחר זיינע אַלע יאָרן. געשטאָמט האָט ער פון אַ קליין שטעטל לעבן סואוואלק, לאודזי. ער האָט חתונה געהאָט אין סואוואלק, האָט געפירט אַ גארבערייי־פאַבריק, פלעגט פאַרן געשעפטלעך פון צייט צו צייט קיין אויסלאַנד, נאָר מיט זיינע אַלע גפּילן איז ער געווען צוגעבונדן צום בית מדרש און לערנען. אויך אין זיינע לעצטע יאָרן, וועז די געשעפטן האָבן אַנגעהויבן גיין שלעכט און גלייכצייטיק האָט ער געהאָט פיל אַנדערע צרות, האָט ער זיין לערנען אין קלויז ניט אָפּגעשטעלט. ער איז אויך געווען עטלעכע יאָר דער הויפּט־גבאי פון חברה־תורה קלויז.

אַ קורצע צייט פאַר דער מלחמה איז ער געשטאָרבן אין עלטער פון 74 יאָר. עס האָבן אים מספּיד געווען דער מרא־דאתרא הרב הגאון ר' דוד ליפשיץ שליט"א, ווי אויך דער שטאָטישער מורה הוראה הרב גרשון ברוידא זצ"ל.

ר' ברוך לערנער

אַן אמת'ער ערלעכער יייד און מדקדק במצות. אין זיין יוגנט האָט ער גלעלערנט אין לאמזשער ישיבה. זיינע צוויי זין מאיר און חיים האָט ער געשיקט לערנען אין ישיבות. געווען כל ימיו אַ נחנה מיגיע כפיו, געאַרבעט ביי סמאַלינסקין אין מיל. נאָכן טויט פונעם לאַנג יאָריקן שמש פון חברה קדישא ר' ראובן לייזער האָט ער איבערגענומען זיין קהל'שע שטעלע און געאַרבעט באמונה. ער פלעגט אַ סך טאָג פאַר אורחים און איינאַרדענען זיי מיט עסן און שלאָפן, קלייבן פאַר צדקה און מעורר זיין צו שמירת שבת. ער האָט זיך באזונדערס אויסגעצייכנט מיט זיין שמירת הלשון און פלעגט ווירקן אויף אַנדערע אויך ניט צו ריידן קיין לשון הרע און רכילות. ער פלעגט אָפּהיטן יעדן אָוונט צו קומען לערנען אין חברה־תורה קלויז. אומגעקומען מיט די קדושים. הי"ד.

ר' אלתר סטאליארסקי

פון די שיינע לומדישע יידן אין שטאָט. ער האָט ביז זיין חתונה געלערנט אין טעלזער ישיבה, געווען דאָרטן פון די מצויינים אין לערנען. ער איז געווען אַ מוסמך להוראה, אָבער ער האָט אויסגעקליבן צו זיין אַ תבואה־סוחר. וועז די שטאָטישע רבנים אַדער רבנים, וואָס פלעגן קומען צו גאַסט, פלעגן זאָגן פלפולים פאַרן עולם.

פלעגט מען אַרויסזען, אַז ר׳ אלתר איז נאָך געבליבן מיט זיינע אלע חושים דער אמאליקער טעלזער ישיבה־מאן, ער פלעגט פארויס דורכקוקן די סוגיות, אויף וועלכע די רבנים פלעגן דאַרפן זאָגן, און פלעגט זיך נאָך דעם מיט זיי מפלפל זיין אין זייערע חידושי תורה. ער איז געווען אַ שטענדיקער מתפלל אין קלויז חברה־תורה, וואו ער פלעגט זיצן און לערנען בעמקות.

ביים אויסבראָך פון דער צווייטער וועלט־מלחמה איז ער אַנטלאָפן קיין ליטע, זיך באַזעצט אין דעם שטעטל קאָשעדאָר, און וועו די נאַציס זיינען אַריין אין ליטע, איז ער דאָרט אומגעקומען. הי״ד.

ר׳ אהרן גאָלדשטיין

ער איז געבאָרן אין פונסק. האָט געלערנט אין טעלזער ישיבה און שפעטער חתונה געהאַט אין פילי־פאָווע. נאָכן זיין אין אמעריקע ביי 10 יאָר, האָט ער זיך אומגעקערט קיין סואוואַלק, דאָרטן אָפגעקויפט אַ הויף מיט הייזער אויף וועסאָלע גאַס און פון דעם געלעבט. ער האָט געלערנט אין חברה־ש״ס פון גרויסן בית־מדרש און פון חברה־תורה קלויז. ער איז געווען אַ בן־בית ביי די רבנים הרב ר׳ אהרן באַקשט און נאָך דעם ביי הרב ר׳ יוסף יאָסעלעוויטש און ביי דעם לעצטן רב ר׳ דוד ליפשיץ. וען עס האָט אויסגעבראָכן די מלחמה האָט הרב באַקשט, דעמאָלט רב אין שאָוול, ליטע, זיך געלאָזט קאָסטן געלט, כדי אַרײַנצוברענגען צו אים ר׳ אהרנען אין נאָך צוויי סואוואַלקער בעלי־בתים פון זיינע נאָנטסטע ידידים. דאָס איז אָבער אים ניט געלונגען.

ר׳ אהרן גאָלדשטיין פלעגט ליב האָבן צו פאָר־ברענגען מיט די סואוואַלקער בני־תורה אין לערנען און אין מילי דעלמא. האָט געוואוסט צו דערציילן מיט געפיל וועגן אַ סך גדולים, וועמען ער האָט פערזונלעך געקענט. ער איז איך געווען אַ ייד אַ משכיל, אַ בעל־תנ״ך און געווען זייער איבערגעגעבן פאַר ארץ ישראל. ער, זיין פרוי שרה אישל און זייער געלערנטע טאָכטער רחל זיינען מיט נאָך טויזנטער סואוואַלקער יידן פאָר־טריבן געוואָרן דורך די נאַציס אין לובלינער געגנט, וואו זיי זיינען אומגעקומען. הי״ד. זייער אייניקיקער זון משה צעפינט זיך זייט יאָרן אין תל־אביב, וואו ער פאַרנעמט אַ וויכטיקן פאָסטן אין דער דאָרטיקער עיריה.

ר׳ מאיר גוסטמאן

ער איז אָנגעקומען פון ווישאָן קיין סואוואַלק אין 1934. ער האָט געשאפן אין שטאָט אַ גרויסע „חברה תהילים״, אין יעדן שבת פאָר טאָג סיי זומער, סיי ווינטער פלעגט אָפקלינגען פון גרויסן בית־מדרש דער זיסער ניגון פון תהילים, וואָס איז געזאָגט געוואָרן פון אַ גרויסן עולם. דעם שיינעם ביישפיל האָבן נאָכגעטאָן אויך אַנדערע קלויזן. ר׳ מאיר גוסטמאן איז אָנטלאָפן פון דער נאַצישער ממשלה אין סואוואַלק קיין ליטע, וואו ער איז אומגעקומען. הי״ד.

ר׳ יהודה דעמבאוויטש

ער האָט געהאַט אַ פרוכטגעשעפט אויף יאַטקע־גאַס, אָבער מיט זיין גאַנצן מהות איז ער געווען פאַרטאָן אין תורה. געווען רבי אין דער פורמאנסקער קלויז. וועו מען פלעגט אים פרעגן מיט וואָס ער פאַרנעמט זיך, פלעגט ער זיך אָנגעבן ווי אַ רבי אין אַ קלויז, כאָטש ער האָט פאַר דעם קיין געלט ניט געגומען. זיינע איידעמס ר׳ מרדכי פערצאוואסקי און ר׳ משה סאָראַק־שאָבל זיינען געווען בני־תורה און תלמידי־חכמים און געווען אָקטיוו אין רעליגיעזן לעבן פון סואוואַלק. זיין זון איז געווען אַן איבערגעגעבענער עסקן פאַר ארץ־ישראל. נאָך אַן איידעם זיינער, קאייעם, האָט אויך געהאט אַ פרוכטגעשעפט אויף קאָסטושקע־גאַס, אָבער ער איז געשטאָרבן אין די מיטעלע יאָרן. זיין פרוי אידע מיט אַן איינציקן זון גרָפינען זיך איצט אין רמת־גן, ישראל, וואוהין זיי זיינען געקומען נאָכן דורכמאַכן דעם יסורים־דיקן וועג פון אַ היטלער־פליט.

דער רבי פון שוסטערשער קלויז

אין פאָליש פון גרויסן בית־מדרש זיינען געווען צוויי קלויזן. איינע האָט געהייסן די שוסטערשע קלויז („חברה סנדלרים״). איר רבי איז געווען שיינהויז, אַן עלטערער ייד, אַ גרויסער תלמיד־חכם וירא שמים און אַ תמים באמת, איז דאָרט געזעסן יומם ולילה און געלערנט. יעדן אָוונט האָט ער געלערנט פאָרן עולם חיי־אדם און עין־יעקב און שבתים — חומש. ער פלעגט זייער משפיע זיין אויפן עולם מיט זיינע האָרציקע דרשות. ער איז אומגעקומען מיט אַלע יידן פון סואוואַלק. הי״ד.

דער רבי פון שניידערשער קלויז

ער איז געווען פריער דער יעלינעווער רב. איף דער עלטער האָט ער זיך באַזעצט אין סואוואַלק, וואו ביי טאָג פלעגט ער לערנען פריוואָט גמרא מיט קינדער און אין אָוונט אין „חברה חייטים״, וואָס איז געווען די צוויטע קלויז אין פאָליש פון גרויסן בית־מדרש. ער פלעגט שטענדיק אויפשטיין דאָוונען מיטן נץ החמה און פיל לערנען. יעדן ערב ראש חודש פלעגט ער זיין דער ש״ץ פאַרן עולם. ער האָט זוכה געווען צו זייער אַ טיפער עלטער.

פון דער שניידער קלויז איז געווען באַרימט אין שטאָט דער שניידער ר׳ יעקב איילענדער, וועלכער פלעגט יעדן טאָג נאָכן דאָוונען לערנען משניות און יעדן אָוונט נאָך דער ארבית גיין אין זילעבערבלאָטס קלויז הערן אַ בלאַט גמרא. ער איז געווען אַ שליח פון די האַנטווערקערס אין ועד הקהילה. נאָך אַ קורצער קראַנקייט איז ער געשטאָרבן אין עלטער פון עטלעכע זעכציק יאָר, חודש אדר תר״ץ. דער שטאָט־רב הרב ר׳ יוסף יאסעלעוויטש האָט אים מיט זייער רירנדיקע ווערטער מספיד געווען.

די מולארסקע קלויז

פון חצר פון בית־מדרש פלעגט פירן אַ שמאָל טירל — וואָס מער ווי איין מענטש פלעגט ניט קענען דורכגיין דורך איר — צו דעם הויף פון בעקער ליס. הינטער דעם דאָזיקן טירל האָט זיך געפונען אַ קליין שולכל, די מולארסקע קלויז. יעדן אָוונט אין אַלע שבתים פלעגט דאָרטן לערנען מיט עולם דער רבי קאטשעראָווסקי. עס האָבן דאָרט געדאָוונט איינפאַכע האַרעפאַשניקעס, אַבער שטילע און פרומע יידן. זיי פלעגן זיך האַרציק צוהערן, ווי דער רבי לערנט עין יעקב און דינים.

דער רבי זימאן

דער רבי זימאן האָט אַ סך יאָרן געלערנט אין „חברה מדרש" פאַרן עולם, ניט נעמענדיק פאַר דעם קיין געלט. געוואָן אַ ייד אַ למדן, אַ שיינער דרשן און האָט אַ סך מענטשן צוגעצויגן צום לערנען. ער איז נפטר געוואָרן אין יאָר תרפ"ט.

ר' מאָדרעם

געוואָן פון די זקני תלמידי־חכמים אין שטאָט, פאַר וועמען מען האָט געהאָט גרויס דרך־ארץ. ער פלעגט זיצן אין לערנען ממש טאָג און נאַכט אין „חברה־מדרש" און אין שפּעטער־דיקע יאָרן — אין עין־יעקב־קלויז. אַ גרויסער מהדר במצוות. געוואָן באוואוסט אין שטאָט מיט זיינע מידות טובות און בפרט מיט זיין גמילות־חסדים.

ער האָט זוכה געוואָן צו דער עלטער פון קרוב 90 יאָר. אין מאָל חול־המועד סוכות האָט ער זיך מקדים געוואָן צו דאָוונען מנחה פריער ווי אַלע מאָל. איז אַוועק פון שול אין שטוב און האָלטנדיק דעם אתרוג אין לולב אין האָנט איז ער געפאַלן און געשטאָרבן אויף אַן אָרט.

ר' אברהם יהודה זעליגסאן

געבאָרן אין סאפאטקין, ניט ווייט פון סואוואַלק, אין יאָר 1868, בייַ זיין פאָטער ר' ישראל־יצחק, וועלכער איז געוואָן אַ גרויסער למדן און געלערנט מיטן עולם אַ בלאָט גמרא. אין 1891 האָט ער חתונה געהאט אין סואוואַלק מיט חיה קרוטשעניצקי, דער טאָכטער פון ר' יחזקאל, באַקאַנטן למדן און סוחר אין שטאָט. ער האָט געהאָט אויף מאָרק גאַס אַ קראָם פון גאלאַנטעריי און במשך פון צענדליקער יאָרן געפירט שטיל און ערלעך זיין געשעפט. אַ ייד א פיקח און תלמיד־חכם, פלעגט דאוונען מוספים אין קלויז „חברה־מדרש", געוען אַ זעלטענער בעל־קורא. געטאָן אַ סך פאַר ארץ־ישראל. געהערט צו די חשוב'ע בעלי־בתים און געהאט אַ גוטן נאָמען אין שטאָט.

ו' טבת תרצ"ב איז געשטאָרבן זיין פרוי חיה ע"ה. סוף 1935 איז ר' אברהם־יהודה געקומען צו גאָסט קיין אמעריקע צו זיין עלטסטן זון ר' יחזקאל חיים זעליגסאן, באקאנטן געזעלשאַפטלעכן טוער און פרעזידענט פון סואוואלקער רעליף־קאָמיטעט. נאָכן אָפּזיין עטלעכע יאָר אין ניו־יאָרק טראָכט ער צו פאָרן צוריק אהיים, אָבער צוליב דער צווייטער וועלט־מלחמה איז ער שוין געבליבן בייַ זיין זון. ער איז דעמאָלט דורך הרב בארישאנסקי, האָמלער רב, אויפגענומען געוואָרן ווי אַ משגיח איבער שחיטת עופות. די מלאכת הקודש פלעגט ער אויספירן באמונה. האָט קובע עתים געוען לתורה, פלעגט אויך לערנען בייַ חברה ש"ס אין בית־המדרש פון מאונט־אידן־סענטער, וואו ער פלעגט זיין ימים נוראים דער בעל שחרית, אָפט אויך דער בעל קורא, אָן קיין שום געצאָלט. ער איז דאָ געוען פון די אקטיווע „מזרחי" חברים און געוען באַליבט בייַ אַלעמען.

ר' אברהם יהודה זעליגסאן

ערב שבת פ' תזריע־מצורע, ה' אייר תש"ז, איז ער, ווי געווייַנטלעך, געקומען פאַר נאָכט אין שול אריין מקבל שבת זיין, אָבער ביים זאָגן שיר השירים איז אים פלוצלונג ניט גוט געוואָרן, דער סידור איז אים אַרויס־געפאַלן פון האָנט און ער איז נפטר געוואָרן זיצנדיק אויף זיין אָרט אין שול. תנצב"ה.

זיינע זין יעקב און דוד־בערל זיינען געוען סאָלידע און ערלעכע סוחרים. זיי האָבן געהאָט גאַלאַנטעריי־קראָמען אויף יאַטקע און מאַרק גאָס. געוואָן עסקנים בצרכי ציבור און באַזונדערס פיל געטאָן פאַר דער תלמוד־תורה, זייער איבערגעבענע טוערס פאַר ארץ ישראל און פיל עשׂאָפן פאַר די קרנות. בייַדע זענען זיי געוואָן מנגנים. יעקב פלעגט אפט דאָוונען פאַרן עמוד אין „חברה־תורה"־קלויז און אין „חברה־מדרש", וואו ער פלעגט זיין אַ בעל־מוסף און בעל־קורא.

אַנהייב מלחמה איז דוד־בערל מיט זיין פרוי און צוויי קינדער אַוועק קיין סלאָנים, וואו זיי זיינען אומגעקומען אַ פאַר יאָר שפּעטער בעת דער באקאנטער סלאָנימער שחיטה. יעקב איז נאָך געבליבן אין סואוואַלק ביז דעם נאַצישן גירוש און דעמאָלט אַנטלאָפן דורך דער ליטווישער גענעץ קיין לאזדיי, וואו ער איז זומער 1941 אומגעקומען צוזאַמען מיט זיין פרוי און דריי קינדער. זייער שוועסטער באַשע־פיגל מיט איר מאן

אליה לעווענטין מיט דריי קינדער זיינען שפּעטער אומגעקומען אין קאָוונער געטא. הי״ד.

ר׳ הערשל לעווענטין

אַליין האָט ער געשטאַמט פון ווארשע, וואו ער האָט געהאַט אַ לעדער פאַבריק און אַ וואָלקארניע, דערי־בער האָט מען אים גערופן דער ווארשאווער וואלקער. ער איז געווען פון די געציילטע חסיד׳ישע יידן אין שטאָט, מיט זיין גאַנצער הנהגה, מיט די לאַנגע מלבושים און חסיד׳יש פּוילישן היטעלע, ווי אויך מיטן גאַנצן חסיד׳ישן ברען. געווען אַ קלוגער, אָפּגעהיטער ייד מיט אַ חוש פאַר הומאָר און גלייכווערטל. כל ימיו איז ער געווען פון די הויפּט עסקנים פון דער חברה ביקור־חולים ולינת הצדק. ער פלעגט צושטעלן פאַר אָרעמע קראַנקע די נייטיקע רפואות און גוטע שפּייז. פלעגט אַליין גיין נעכטיקן ביי קראַנקע און זיך זאָרגן דערפאַר, אַז אויך אַנדערע זאָלן מקיים זיין די דאָזיקע מצווה. די אָרעמע פאַמיליעס האָבן דערמאָנט זיין נאָמען מיט ליבע. זיינע פינף זין: נפתלי, אברהם יצחק, אליהו, יעקב און מאָטל האָבן פאַרנומען וויכטיקע פּאָזיציעס אין שטאָטישן לעבן. ספּעציעל האָט זיך אויסגעצייכנט זיין עלטסטער זון ר׳ נפתלי, וועלכער איז געווען אַ כלל טוער, אַ בורר ביי דין־תורות און פון די גרינדערס פון דער חברה ביקור חולים ולינת הצדק און איר וויצע־פאָרזיצער. אין יאָר 1926 איז ער מיט זיין פאַמיליע אַרויסגעפאָרן קיין אַנטווערפּן, בעלגיע, וואו ער האָט געפירט אַ מסחר מיט דימענטן, און אויך דאָרטן געווען פון די חשוב׳ע בא־קאנטע בעלי־בתים. ער איז נפטר געוואָרן שבת בראשית תר״ץ.

רביים און גבאים פון הכנסת־אורחים קלויז

אין הכנסת־אורחים קלויז זיינען געווען צימערן, וואו עס פלעגן נעכטיקן דורכפאָרערס. יעדן שבת פלעגט מען דאָרטן טאַקע זען נייע יידן. וואָס פאַר אַ סאָרט מענטשן די אורחים זיינען געווען, האָט מען, נאַטירלעך, ניט געוואוסט. עס האָט איין מאָל געטראָפן, אַז איין אורח איז מיט זיין באַשיידענעם שטיין הינטער דער בימה און מיטן דאַוונען בדביקות געפעלן געוואָרן דעם מורה־הוראה ר׳ משה אלטמאן, וועלכער האָט יענעם פאַרבעטן צו זיך אויף שבת. דער אורח האָט די איינלאַדונג ניט אָנגע־נומען. אין אַ צייט ארום האָט מען זיך דערוואוסט, אַז דער דאָזיקער „אורח״ איז געווען דער גאון און צדיק ר׳ יצחק בלאַזער, שפּעטערדיקער פּעטערבורגער רב.

דער ראש החברה און גבאי איז דאָרט געווען ר׳ מאטיע מאיר קליימאן, אן איידעם פון דעם מנדב פון הכנסת אורחים. ער איז אַ מאָל געווען אַ בעקער, דער־נאָך האָט ער געהאט ביי זיך אין הויז אַ היימישן רעסטאָראַן. ער פלעגט זייער אַ סך לערנען אין קלויז. געווען אויך דאָרטן אַ בעל־תפילה ימים־נוראים. ער האָט זוכה געווען צו אַ טיפער עלטער פון קרוב צו הונדערט יאָר.

צוזאַמען מיט אים איז דאָרטן אַ ריי יאָרן געווען גבאי ר׳ ליב קאַווין, דער פיינער, איידעלער געשעפטס־מאן פון שוכוואַרג אין מאַרק־גאַס. ער איז אויך געווען אַ האַרציקער בעל־תפילה. ער איז געשטאָרבן שוין אַן עלטערער מענטש, אָבער אין שטאָט איז געווען אַן איבערראַשונג זיין פּלוצלונגדיקער טויט אין ווינטער 1927.

דער מלמד הר״ר אברהם יצחק פאָלאַטשאק, אַ גרויסער למדן, פון די תלמידים פון וואלאָזשינער ישיבה, איז געווען אַ רבי אין דער חברה. ער איז אויך געווען א גמרא־מלמד אין דער העכסטער כיתה פון תלמוד־תורה. זיין הויפּט־פרנסה האָט ער געצויגן פון האַלטן אַ בודקע שניט אויפן מאַרק.

דער אַראַנער רבי בלאַכאַראָוויטש, וועלכער איז אויך געווען מלמד אין תלמוד־תורה, פלעגט צוציען מיט זיין לערנען עין־יעקב און חומש אַ גרויסן עולם. ער פלעגט זיך אָפט צעזינגען מיט זיין שיינער, זיסער שטים און מאַכען אנגענעם און לעבעדיק דאָס לערנען. געווען אויך אַ גוטער בעל־תפילה. צוויי פון זיינע קינדער זיינען איצט באַרימטע חזנים אין אַרגענטינע.

אַ לאַנג יעריקער בעל־קריאה און פון צייט צו צייט אויך אַ רבי ביים טיש איז דאָרטן געווען ר׳ מרדכי סג״ל. מען האָט אים גערופן שבת׳ל דעם חסיד׳ס איידעם, ווייל זיין שווער איז פאַר דער ערשטער וועלט־מלחמה געווען דער ראש פון איינציקן חסידים־שטיבל אין סואוואַלק, וואָס האָט דאָרטן דעמאָלט עקסיסטירט. ער אַליין איז געווען אַ חסיד׳ישער ייד, מיט אַ לאַנגער באָרד און לאַנגע יידישע קליידער, אַ למדן און פיקח. כאָטש ער האָט געהאט צרות אין זיין פּריוואַטן לעבן, איז ער דאָך געווען תמיד פריילעך און פריינדלעך צו אַלעמען. געווען אַ תלמיד פון לאָמזשער ישיבה. ער האָט געוואוינט אויף עק וויגרער גאַס, לעבן דער שטאָט־ישער בוינע, וואו ער איז געווען משגיח און קאַסירער. אומגעקומען מיט די קדושים. הי״ד.

אַ לאַנג יעריקער בעל־מוסף ימים־נוראים אין קלויז איז געווען מיין זיידע ר׳ אפרים זאַוואָזניצקי. וועגן זיין שיינעם און האַרציקן דאַוונען פלעגט מען נאָך איבער־דערציילן אין סואוואַלק שוין אַ סך יאָרן נאָך זיין טויט (כ׳ כסליו תר״פ).

אַ געוויסע צייט איז אין קלויז געווען אַ רבי דער באקאנטער תלמיד־חכם ר׳ קלמן ציצאוויטש, אַ למדן און אַ רעדנער אין שטאָט ביי פאַרשיידענע געלעגנהייטן. ער האָט איינגעפירט דאָרטן צו לערנען און דרש׳נען ווינטער יעדן פרייטאג צו נאַכט, און אַ גרויסער עולם פלעגט טאַקע קומען הערן זיינע שיינע דרשות. ר׳ קלמן ציצאוויטש איז געווען באקאנט אין שטאָט ווי אַ בקי אין חושן־משפט און איז געווען אַ שטענדיקער בורר ביי דין־תורה׳ס.

פרשת „וירא״ פלעגט זיין דער חברה׳שער שבת. צו דער חגיגה פלעגט מען פאַרבעטן דעם רב מיט די דיינים און די פני העיר. דער רב פלעגט דרש׳ענען וועגן דער פרשה פון דער וואָך, וועגן דער גרויסקייט

פון דער מידה פון אברהם אבינו אין קבלת אורחים און מחזק געווען די חברה, אַז מען זאָל ווייטער ממשיך זיין די וויכטיקע מעשים פון אויפנעמען פרעמדע מענטשן.

אַזוי האָט די חברה צענדליקער יאָרן מקיים געווען די גרויסע מצווה פון העלפן יידישע וואַנדערערס, ביז די שטאָט מענטשן אַליין זיינען געוואָרן וואַנדערערס אין האַרטן, שווערן גלות, וואָס האָט זיך געענדיקט מיט זייער אומקום על קידוש השם.

ר׳ משה לייב גראָדזענסקי

אַ פּלימעניק פון באַרימטן גאון ר׳ חיים עוזר גראד־זענסקי זצ״ל פון ווילנע. אין זיין האָטעל „פראנק״ פלעגן מערסטנס איינשטיין רבנים. געווען אַ בכבוד׳יקער ייד און בן־תורה. ער פלעגט אַ סך אַרבעטן פאַרן „ועד הישיבות״ און פאַר פאַרשיידענע צדקה־מוסדות. עטלעכע יאָר פאַרן חורבן איז ער אַרויסגעפאָרן קיין ווילנע, וואו ער האָט זיך אין גאַנצן אָפּגעגעבן מיט ארומפאָרן פאַרן „ועד הישיבות״. ער איז אומגעקומען מיט די קדושים. הי״ד.

ר׳ יהושע גלאס

אַ נעימות׳דיקער ייד, מיט אַ לאַנגער שיינער באָרד. געזעסן פיל און געלערנט. אין זיין יוגנט האָט ער געלערנט אין לאָמזשער ישיבה. פלעגט אַ סך טאָן פאַרן „ועד הישיבות״ און אורחים, וואָס פלעגן דורכפאָרן די שטאָט. אומגעקומען מיט די סואוואַלקער קדושים, הי״ד.

ר׳ יחזקאל העניגזאָן

געשטאַמט פון קאלוואריע. געווען פון די באקאנטע משכילים אין שטאָט. האָט זיך ספּעציעל אויסגעצייכנט מיט זיין בקיאות אין תנ״ך און מאמרי חז״ל. געהאט אַ זעלטענעם זכרון. דרשנים און זאָגערס האָבן זיך געדאַרפט פאַר אים היטן, ער זאָל זיי ניט כאַפּן ביי אַ גרייז אין ברענגען אַ פסוק. ער האָט געהאט אַ געשעפט פון גאלאנטעריי אין מאַרק־גאַס, אָבער ער פלעגט אָפּגעבן פיל צייט פאַר כלל זאַכן, צייטנווייז אויך אַרויסטרעטן מיט רעפעראַטן. אַן ענערגישער טוער פאַרן „ועד הישיבות״ אין שטאָט, פון וועלכן ער איז געווען אַ שטיקל צייט דער סעקרעטאר. קורץ פאַר דער צווייטער וועלט־מלחמה, ממש מיט דער לעצטער שיף, איז ער אָפּגעפאָרן צו זיין משפחה אין אַמעריקע. גע־שטאָרבן כ״ו כסלו, תשי״ח אין ניו־יאָרק.

ר׳ אברהם יעקב הכהן קאפלאן

מען האָט אים גערופן אין שטאָט ר׳ אברהמ׳י דער מלמד, ווייל ער האָט אַ מאָל געלערנט לימודי־קודש מיט די קינדער. שפּעטער האָט ער זיך שוין מיט דעם ניט פאַרנומען, ווייל ער איז אויסגעהאַלטן געוואָרן בכבוד פון זיין שוועסטער אין אַמעריקע. ער האָט געהאט פיל ספרים ביי זיך אין שטוב און פלעגט אַ סך לערנען. געווען אַ מהדר במצוות און פלעגט געבן אַ סך צדקה. ער האָט זיך אויסגעצייכנט מיט זיין עניוות און געווען בכלל אַ שווייגער. ער האָט זיך משתדל געווען צו פאַרהוילן זיינע מעשים טובים. ווען מען האָט אַ מאָל באַמערקט, ווי ער נעמט צונויף אין גאַס שטיקלעך און שערבלעך, איז מען צוגעשטאַנען צו אים, אַז ער זאָל זאָגן פאַרוואָס ער טוט עס. בלית ברירה האָט ער געענטפערט: „כדי די קינדער, וואָס גייען באָרוועס, זאָלן זיך, חלילה, ניט צעשטעכן די פיס״. זיין גאַנצע הנהגה האָט דערוועקט דעם כח הדמיון פון פאָלק צו קלערן אויף אים, אַז ער איז פון די פאַרבאָרגענע צדיקים.

ר׳ יהושע מלאטעק

אַ ספּעציפישער טיפּ פון אַן אַלטן מלמד און אַ רעליגיעזן משכיל איז געווען ר׳ יהושע ב״ר ציון מלאטעק. געלעבט האָט ער פון אָפּגעבן פּריוואַטע „שטונדן״. דאָס האָט אָבער ניט געקלעקט אויף פרנסה, האָט ער זיך ארויסגעהאָלפן מיט אַזאַ „געשעפט״: מיט זיין שיינער האַנטשריפט פלעגט ער אויף אַ פאָסטקאַרטל אָנשרייבן לידער אין העברעאיש און יידיש אויף אַקטו־עלע טעמעס (אַ שמחה אין משפחה, אַ יום טוב וכדומה). די קאַרטלעך פלעגט ער פאַרקויפן. ניט ווייניק פון זיי זיינען אַוועק צו סואוואַלקער קרובים אין אמעריקע. מיט דעם פלעגט ער אַ ביסל צושטוקעווען זיין אָרעמע פרנסה.

ר׳ יהושע האָט געלעבט איינזאַם און פלעגט עסן אין דעם היימישן רעסטאָראַן, וואו מענטשן אָן פאַמיליעס אָדער פרעמדע דורכפאָרערס פלעגן עסן — ביי ר׳ יהושע מעקלער דעם שפּייזקרעמער אין שול־גאַס. ער האָט ניט געהערט צו חברה־ש״ס, אָבער לערנען האָט ער געקענט און פלעגט אָפט זיצן ביי דער גמרא אין „חברה־תורה״ פון בית־מדרש הגדול. ווען חברה־ש״ס האָט גע׳יום־טוב׳ט איר זיבן־יעריקן יובל, האָט ער זיך געפילט ווי אַ גאַנצער מחותן אויף דער תורה־שמחה און פאראיינס שוין צוגעגרייט זיינע גראַמען לכבוד דער געשעעניש: „סליק מסכת נדה ועמה נגמר כל הש״ס/ אשרי מי שזכה ללמוד ולסיימו חדא תרי ותלת״/ הנה ש״ס זה מתחלתו ועד סופו פנינים פנינים / אורך ימים למיימינים / עושר וכבוד למשמיאילים /. איך דערמאָן זיך עטלעכע שורות פון זיינעם אַ געגעראַמטן שיר אויף סוכות. דער רעיון איז וועגן לולב, וואָס דער ייד דרייט אויף אַלע פיר זייטן און סימבאָליזירט דעם גורל פון יידישן פאָלק, וואָס זוכט אַ פלאַץ פאַר זיך אין אַלע זייטן פון דער וועלט און קען ניט געפינען:

„עומד יהודי ונוטל לולבו לארבע הרוחות ונפשו עגומה/ פה איסור תחומים ושם איסור תחומים, ובבית אין להשתכר מאומה/ היה היו ימים טובים מאלה, פתוחים הגבולים והכניסה מותרת/ אם היתה כאן פרנסתי לקויה/ ואסע למדינה אחרת/ עכשיו סוגרו הדרכים...״

אָבער ער ענדיקט מיט אַ טרייסט: „פתאום הישיר היהודי את רגלו ויוליך בלולבו מעלה ומטה / השם בוראי שבשמים הוא זן אותי עד הנה ויזונני גם עתה".

איין סוכות אָבער, אין יאָר ת"ש, האָט מען אָנגעהויבן אין שטאָט טאַקע לויפן אין אַלע עקן, דאָס מאָל זיך פשוט צו ראטעווען פון טויט, — און דאָס איז שוין געווען דער לעצטער סוכות סיי פאַר ר' יהושע מלאָטעק, סיי פאַרן גרעסטן טייל יידן אין סואוואַלק.

ר' טוביה סידקאווסקי

צענדליקער יאָרן האָט ער פיגורירט אין סואוואַלק ווי דער צושטעלער פון אַלע צייטונגען. איידער ראַדיאָ־אַפּאַראַטן האָבן זיך גענומען פאַרשפּרייטן אין שטאָט, איז ער געווען דער מענטש, וואָס האָט דערפילט די וויכטיקע אויפגאַבע פון צושטעלן נייס, יידישע און אַלגעמיינע, בפרט ביי וויכטיקע געשעענישן. עס געדענקט זיך נאָך פון דער פּויליש־באָלשעוויסטישער מלחמה, ווען די צייט־ונגען האָבן זיך פרייטיק פאַרשפּעטיקט, וואָס פאַר אַ באלאגערונג עס איז געווען אויף סידקאווסקיס הויז. א־זעלכע סצענעס פלעגט מען אויך זען, ווען עס פלעגן פאָרקומען גרויסע געשעענישן אין ארץ־ישראל, ווי אין יאָר תרפ"ט, למשל.

ר' טוביה האָט אויך געהאַט אַ קראָם פון טאַבאַק און ציגאַרעטן. ער האָט זיך גערעכנט פון די שיינע בעלי־בתים אין שטאָט, בפרט אין אַראָנסאָנס קלויז, וואו ער איז אַ סך יאָרן געווען אַן איבערגעגעבענער גבאי. ער פלעגט דאָרט אויך זיצן און לערנען בקביעות אַ בלאַט גמרא יעדן טאָג.

אין מסחר האָט ער זיך אויסגעצייכנט מיט זיין איידלקייט און ערלעכקייט. די פּוילישע אַנטיסעמיטן האָבן דערנענטערט זיין סוף דורך זייערע פּיקעטן, וואָס פלעגן אָפּריידן די גוי'אישע קונדן פון צו קויפן ביי יידן. דורך דעם האָבן זיי אַזוי צערואינירט זיינע מסחרים, אַז פון פאַרדראָס איז ער געשטאָרבן אַ קורצע צייט פאַר דער מלחמה.

ר' שלמה פּערלא

געווען פון די חשוב'ע בעלי־בתים אין שטאָט. געבאָרן אין לאָמזשע און געלערנט דאָרטן אין ישיבה און שפּעטער אין די ישיבות פון ביאַליסטאָק און גראדנע. ער איז געקומען קיין סואוואַלק אין יאָר 1890 און איז געווען די ערשטע צייט אַ לערער ללמודי קודש אין דאנינגערס חדר. ער האָט חתונה געהאט מיט הינדע רבקה דער טאָכטער פון ר' שמעון עליאן און פון דער באקאנטער גלאזהענדלער־פאַמיליע. ר' שמעון עליאן, וועלכער האָט געשטאַמט פון ליובאָווע לעבן סואוואַלק, האָט געהאַט אַ ברודער אין שטאָקהאָלם, שוועדן, וואוהין ער האָט אויך עמיגרירט מיט זיין פאַמיליע און גע־האַנדלט דאָרטן מיט גאָלד. עס האָט אָבער דאָרטן אויסגעפעלט אַ היימישע יידישע סביבה און נאָכן אָפּזיין אין שטאָקהאָלם 8 יאָר איז ער צוריק געקומען מיט זיין פאַמיליע קיין סואוואַלק און געעפנט אַ שניטקראָם אויף מאַרק־גאַס.

שלמה פערלא

אויך זיין איידעם ר' שלמה פּערלא האָט זיך נאָך דער חתונה גענומען צו מסחר און צוזאַמען מיט זיין פרוי, וועלכע איז געווען באקאנט מיט איר חכמה און סוחר'ישע פעאיקייטן, האָבן זיי דערוואָרבן אַ פיין מאַנופאקטור־געשעפט און אַ גוטן, ערלעכן נאָמען.

ר' שלמה פּערלא איז געווען אַן איבערגעגעבענער עסקן אין פיל שטאָטישע ענינים און באזונדערס אין דעם „עזרת־אחים קאָמיטעט", וואָס האָט פאַרטיילט אַמעריקאנער שטיצע פאַר געדריקטע. ער פלעגט ארומ־לויפן טאָן מענטשן טובות און לייען גמילות־חסדים צו נויטבאַדערפטיקע. ר' שלמה איז געווען גבאי ראשון אין חברה לינת־הצדק ובקור חולים און אין חברה קדישא. במשך פון יאָרן פלעגט ער קומען שבת פאַרהערן די קינדער פון דער ישיבה און תלמוד תורה, וואו ער איז געווען גבאי. ער איז געווען אַ חבר אין חברה ש"ס, אַ חובב ציון און פיל געטאָן פאַר ארץ ישראל. באזונדערס האָט ער געהאַט אַ שם אין שטאָט מיט זיין מתיקות'דיקן דאַוונען ווי אַ בעל מוסף אין די קלויזן פון זילבערבלאַט און חברה־תורה. אין דער ערשטער וועלט־מלחמה האָבן אים די דייטשן גענומען, ווי אַ חשוב'ן שטאָטישן טוער, פאַר אַן ערוב'ניק און געהאַלטן פאַרשפּאַרט אַ פּאָר וואָכן.

אין יאָר 1923 איז ר' שלמה אַוועק מיט זיין משפחה קיין אַמעריקע, וואו ער האָט צוזאַמען מיט זיינע זין געפירט אַ געשעפט פון מאַנופאקטור אין ניו־יאָרק. ער האָט זיך באַזעצט אין בענסענהוירסט, ברוקלין, און אויך דאָרטן איז ער געווען שטאַרק טעטיק פאַר יידישקייט, געבויט דאָרטן די באקאנטע יאָנג־איזראעל מקוה, געווען פון די גרינדערס פון ישיבת „אהל־משה" אין יענער געגנט און אָנגעהלאַטן ווייטער זיין חזקה צו דאוונען

מוספים אין דער ישיבה דבענסענהוירסט און אין בית־הכנסת תפארת־תורה.

זומער 1935 איז ער פלוצלונג קראַנק געוואָרן און איז געשטאָרבן י״ג מנחם־אב תרצ״ה.

זיין פרוי, האשה החשובה ויראת ד׳ מרת הינדע רבקה, האָט זיך אויסגעצייכנט מיט אירע מידות טובות, קלוגשאפט און גוטסקייט, זי האָט געטאָן פיל פאַר געדריקסט און נויט־באדערפטיקע און איר הויז איז געווען באקאנט מיט הכנסת־אורחים ומעשים טובים. זי איז נפטר געוואָרן בשם טוב פרייטיק ז׳ שבט תשי״ט.

ד״ר נפתלי סטאַראָפאָלסקי

אַ באַרימטע פערזענלעכקייט אין שטאָט, פון די וויכ־טיקסטע פירערס און עסקנים, אַ לאַנג יעריקער מיטגליד פון וועד הקהל, איבערגעגעבענער כלל טוער אין אַ ריי אנשטאלטן און הויך געשעצט אין אַלע קרייזן. אויסער זיין פריוואָטער מדיציניישער פראַקטיק איז ער געווען פאַרנומען אויף שטעלעס ווי אַ שטאָט־דאָקטאָר אין תלמוד תורה און רעגירונגס־דאקטאר אין קראַנקן־קאסע, געהאָט אַ לב טוב, געגעבן אַ סך צדקה און פיל אַרעמע האָט ער געהיילט אומזיסט.

אין זיינע יונגע יאָרן האָט ער מיט גרויס התמדה געלערנט אין לאָמזשער ישיבה און זיך אויסגעצייכנט מיט זיין אויסערגעווינלעכן זכרון. הגאון ר׳ חיים עוזר גראדזענסקי פון ווילנע האָט שטאַרק געריטמט זיין פענא־מענאַל זכרון און זיין גרויסע בקיאות אין תנ״ך, מפרשים און אגדות הש״ס. אַ סך ענינים פון תורה און מדע האָט ער גאַנצע שטיקער נאָכגעזאָגט אויסווייניק, ער איז געווען אַ מתפלל אין בית־המדרש הגדול און חבר אין דער גרויסער חברה־ש״ס, וואו ער פלעגט צייטנווייז קומען לערנען און זיך מפלפל זיין בהלכה. ער איז כל ימיו פאַרבליבן אַ וואַרעמער האַרציקער תורה ייד, איבערגעגעבן געווען זייער פאַר ארץ ישראל און פיל געטאָן פאַר אַלע קרנות. פלעגט אָפט אויך אַרויסטרעטן מיט רעדעס ביי פאַרשיידענע געלעגנהייטן. ער איז געווען פון די הויפט־עסקנים פאַר דער תלמוד־תורה און פלעגט קומען פאַרהערן די תלמידים. ביי די רבנים פון שטאָט איז ער געווען אַ בן בית, ספעציעל ביי די לעצטע, ר׳ יוסף יאסעלעוויטש און זיין איידעם ר׳ דוד ליפשיץ.

אין אָוונט פון פרילינג 1936 זיינען פלוצלונג אויסגעבראכן אנטיסעמיטישע אומרוען אין סואוואלק. מען האָט געכאפט יידן אין די גאַסן און זיי אומ־ברחמנות׳דיק געשלאָגן. ד״ר סטאַראָפאָלסקי איז גראָד יענעם אָוונט גערופן געוואָרן צו אַ חולה און אַרויס־גייענדיק אויף דער גאַס האָבן אים די כוליגאַנעס אָפגעפאַט, מערדערלעך צעשלאָגן און אריינגעשטאָכן אַ מעסער אין קאָפּ. אַנהייב צוויי־טער וועלט־מלחמה איז ער נאָך געווען אין שטאָט און געהאָלפן אַ סך דעם רב אין קהל׳שער אַרבעט, ביז וואַנען ער האָט געמוזט אַנטלויפן קיין לידע, צו זיין פרויס משפחה, וואו ער איז שפעטער דורך די נאַציס אומגעקומען מיט זיין גאַנצער פאַמיליע. הי״ד.

ר׳ מאיר יצחק בראמבערג

פון די אַנערקענטסטע שטאַטפירערס און עסקנים. אַ לענגערע צייט געווען דער פאַרזיצער פון קהילה־ראַט, גבאי אין תלמוד־תורה והישיבה און פירער פון סוחרים־פאראיין. געווען אַ פרומער ייד, געקענט לערנען, אַ בקי אין תנ״ך און אַ משכיל, אַ גרויסער חובב ציון און פיל געטאן פאר ארץ ישראל. ער האָט זיך אויס־געצייכנט מיט זיין קלוגשאפט, פינקטלעכקייט און פראַקטישן צוגאַנג צו אַלע פראַבלעמען, דעריבער האָט מען אין שטאָט זיך שטאַרק גערעכנט מיט זיין מיינונג. ער האָט געהאט אַן אַנגרא־געשעפט פון גאַלאַנטעריי און איז געווען פון די גרעסערע סוחרים. מען פלעגט אים אָפט נוצן ווי אַ בורר אין סוחר׳ישע סכסוכים אין ביי דין־תורות.

אַנהייב מלחמה איז ער אַנטלאָפן קיין ווארשע, וואו ער איז אומגעקומען צוזאַמען מיט זיין פרויס. הי״ד.

ר׳ חנא סוכאוואלסקי

זון פון באַקאַנטן סואוואלקער שוחט ר׳ שמואל, געווען אַ באַליבטער עסקן און טוער אין שטאָט, אַליין אַ משכיל ויודע־ספר, נוח לבריות און איידעלער מענטש מיט אַ ווארעם האַרץ און גרעפיל פאַר יעדן. במשך פון אַ סך יארן — און ביז דעם לעצטן טאָג — געווען אַ פירנדיקער מיטגליד פון ועד־הקהל, צו וועמעס מיינונג און עצה מען האָט זיך אַלע מאָל צוגעהערט בכבוד.

ר׳ חנא סוכאוואלסקי איז געווען אַ ידיד נאמן ובן־בית ביי די שטאַטישע רבנים הגאונים ר׳ אהרן באַקשט, ר׳ יוסף יאַסעלעוויטש און ביים לעצטן רב ר׳ דוד ליפשיץ. ער האָט פיל געטאָן און געווירקט פאַר הרמת כבוד הרבנות. געווען טעטיק אין פיל שטאַטישע אינ־סטיטוציעס און פון די הויפטטוערס פאַר ארץ־ישראל. ער איז געווען אַ שותף אין קונצט ברויז צוזאַמען מיט משה ראָזנטאָל, לייבע אַראָוויטש און פינקלשטיין, ווי אויך אין דער באַקאַנטער „עקספּאַרט״־קאמפאניע.

ווען די נאַציס זיינען אריין קיין סואוואלק, איז ער געווען פון די געציילטע בלב ונפש איבערגעגעבענע עסקנים, וועלכע האָבן מיטגעאַרבעט מיטן רב אין דער שווערער קהל׳שער אַרבעט. ער איז געבליבן שטיין טריי אויף דער וואַך ווי אַ קהילה־פאַרשטייער ביזן לעצטן טאָג, ווען ער צוזאַמען מיט די איבערגעבליבענע יידן זיינען דורך די נאַציס אָוועקגעשיקט צוואַרן אין פאַרמאַכטע וואַגאָנעס אין לובלינער געגנט. שפעטער איז ער אומגעקומען אין ביאלע־פאָדלאַסק צוזאַמען מיט די סואוואַלקער קדושים, הי״ד.

בעליצקי

בעליצקי איז פיל יאָרן געווען דער מנהל פון שטאָטישן בית־יתומים, פאַר וועלכן ער האָט גע־אַרבעט בלב ונפש. ער האָט שטרענג אָפּגעהיט, אַז דער אַנשטאַלט זאָל זיך פירן אין אַ רעליגיעזן גייסט און ניט צולאָזן קיין אַנדערע שטרעמונגען, כאָטש ער האָט געהאַט אויסצושטיין רדיפות צוליב דעם.

בעליצקי איז געווען ווי אַ פאָטער צו די קינדער פון בית־היתומים און איז פון זיי ניט אָפּגעטראָטן אין די קריטישע טעג פון היטלער־אומגליק. צוזאַמען מיט די יתומים איז ער אַוועק אין די פאַרמאַכטע וואַגאָנעס, וואָס האָבן זי געפירט אין לובלינער רעזערוואַט, וואו זיי זיינען אַלע אומגעבראַכט געוואָרן על קידוש השם, הי״ד.

ר׳ אלקנה גלאדשטיין

אַ באַקאַנטער סוחר און כלל־טוער. געהאַט אַ גאָלד־געשעפט און געווען יאָרן לאַנג מיטגליד פון ועד הקהל. איבערגעגעבענער טוער פאַר אַ ריי שטאָטישע מוסדות. געווען כל ימיו אַ הייסער ציוניסט און געאַרבעט אַ סך פאַר די ארץ־ישראלדיקע פאָנדן. אַ צוגעלאָזענער, פאָלקס־טימלעכער מענטש. פאַרמאָגט אַ גוט האַרץ און געטאָן מענטשן טובות.

ער און זיין פרוי מיט זייער אייציקן פאַרהייראַטן זון און פאַמיליע זיינען אומגעקומען דורך די נאַציס, הי״ד.

ר׳ נחום סלאוואטיצקי

לאַנג יאָריקער סעקרעטאַר פון ועד־הקהל, דורך וועמען ס׳פלעגן דורכגיין אַלע פאַרצווייגטע קהל׳שע ענינים. גערעדט ווינציק — אָבער געטאָן אַ סך. אַ שטענדיקער מתפלל אין דער גרויסער שול. אַ ייד אַ פיקח, אַ משכיל ויודע־ספר. זיין נאָמען איז געווען געקניפּט און געבונדן מיט אַלע קהל׳שע מוסדות. ער האָט געפירט טריי און ערלעך זיין שטאָטישע טעטיקייט ביז זיין לעצטער קראַנקייט, עטלעכע יאָר פאַר דער מלחמה. געשטאָרבן איז ער אין גראָדנע, וואו עס האָט געוואוינט זיינע אַ טאָכטער, אָבער מען האָט אים געבראַכט צו קבורה אין זיין באַליבטער שטאָט סואוואַלק, וואו אויך זיין פרוי איז געשטאָרבן אין אַ פאָר טעג ארום.

חנא זילבערשטיין

אַ פעאיקער יונגערמאַן, אַ יודע ספר און זייער אַ טיכטיקער. אַ סך יאָרן פאַרנומען קהל׳שע אַמטן אין פאַרשיידענע שטאָטישע מוסדות. געווען דער לעצטער סעקרעטאַר פון ועד־הקהל. אומעטום האָט ער זיך אויסגעצייכנט מיט זיין טעמפּעראַמענטפולער עסקנות און איבערגעגעבנקייט. געבליבן טריי אויף זיין אַמט אויך אונטער דער גרויזאַמער נאַצישער הערשאַפט, פון וועלכער ער האָט פיל געליטן ווי דער סעקרעטאַר פון ועד הקהל. איין מאָל איז ער מערדערלעך צעשלאָגן געוואָרן פון דער געשטאַפּאַ־פּאָליציי, ווייל ער האָט ניט געוואָלט אַרויסגעבן די נעמען פון פאַרמעגלעכע יידן. צום סוף איז ער אומגעקומען מיט זיין משפחה אין לובלינער רעזערוואַט, וואוהין זיי זיינען פאַרטריבן געוואָרן. הי״ד.

דריי יידישע מיניסטארן פון סואוואלק

יהודה שיינמאן

דער פינאַנץ־מיניסטער אין סאָוועט־רוסלאַנד

ער האָט געשטאַמט פון דער רייכער משפחה שיינמאן, די באַנקירן פון סואוואַלק. ווי באוואוסט, איז די סאָוועטי־שע מטבע געווען ניט סטאַביליזירט און מער ווי אין רוס־לאַנד גופא האָט עס ניט געהאַט קיין ווערט. שיינמאן האָט אַ סך אויפגעטאָן פאַר די פינאַנצן פון סאָוועט־רוסלאַנד, און ווען עס זיינען ארויסגעגעבן געוואָרן די „טשער־וואָנצעס״, וואָס האָבן באַקומען אַן אינטערנאַציאָנאַלן ווערט, איז איינע פון די חתימות אויף זיי געווען „שיינמאן״. זיין אָפּשטאַם פון אַ בורזשואַזער פאַמיליע איז ניט געווען קיין חסרון, ווען מען האָט זיך גענייטיקט אין יידישע פעאיקייטן. אין די דרייסיקער יאָרן, ווען ער איז געווען מיט אַ שליחות אין אמעריקע, האָט אים פּלוצלונג די סאָוועטישע מאַכט אויפגעפאָדערט זיך אומצוקערן צוריק. ער האָט זיך גלייך אָריענטירט און ניט אויסגעפאָלגט דעם באַפעל. אויף אַזאַ אופן האָט ער אויסגעמיטן דעם ביטערן גורל פון אַ סך הויכע פּערזענלעכקייטן אין סאָוועט־רוסלאַנד. שפּעטער איז ער אַוועק קיין בערלין, וואו ער זאָל האָבן באַגאַנגען זעלבסטמאָרד.

משה באַקאַנאָווסקי

מיניסטער אין פראַנקרייך

עס איז אַ וואונדערלעכע געשיכטע פון אַ יידישער משפחה, וועמען עס האָט באַגליקט אין אַ קורצער צייט זיך ארויסצוהייבן פון טיפסטער אָרעמקייט צו די שפּיצן פון מאַטעריעלער און גייסטיקער רייכקייט.

נאָך מיט צוויי דורות צוריק איז די משפחה באַקאַ־נאָווסקי געווען צווישן די אָרעמע שיכטן פון סואוואלק. דער פאָטער פון משה׳ן האָט ניט באַוויזן צו פאַרדינען אויף פרנסה און זיין ווייב האָט אים געהאָלפן, פאָרקוי־פנדיק אויף די קאַפע־טעראַסעס „רבי־ניסלעך״.

אָנהייב היינטיקן יאָרהונדערט האָבן די באַקאַ־נאָווסקיס אויסגעוואַנדערט קיין פראַנקרייך. זייערע קינ־

דער האָט דאָרטן שטאַרק אָפּגעגליקט דורכן שאָפן אין נייעם לאַנד די ערשטע „כל־בו" מאַגאַזינען, וואָס זיינען שפּעטער פֿאַרוואַנדלט געוואָרן אין געשעפטן פון כל־ערליי שניט־סחורות. זיי צעפּינען זיך איצט אין אַלע גרעסערע שטעט פון פראנקרייך, מיט פֿאַריז בראש, אונטערן נאָמען „באקא".

פון אַלע קינדער האָט משה (מאָריס) זיך אויסגע־צייכנט מיט זיין פלינקן קאָפּ און אויסערגעווייגלעכע פּעאיקייטן, און בעת די משפחה באַקאַנאָוסקי האָט זיך אָפּגעגעבן מיט האַנדל און אינדוסטריע, האָט ער זיך געווידמעט דער פֿאָליטיק. ער איז אויסגעקליבן געוואָרן אין פֿאַרלאַמענט, וואו זיין ערשטע רעדע האָט אַלעמען איבערראַשט מיט איר אינהאַלט און פֿאָרעם.

דער באַוואוסטער פראנצויזישער פֿרעמיער פּואַנקאַרע האָט נאָמינירט דעם געוועזענעם אַרעמען סוואוּלקער יינגל פֿאַר אַ מיניסטער אין זיין קאַבינעט. תחילת איז ער געווען מיניסטער פון פלאָט, דערנאָך עטלעכע מאָל האַנדלס־מיניסטער און לסוף אוויאַציע מיניסטער. משה באַקאַנאָוסקי קען באַצייכנט ווערן ווי דער פאָקטישער שאָפער פון פראנצויזישן פלי־וועזן. ער איז טאַקע געווען דער ערשטער מיניסטער פון פראנצויזישן לופט־פלאָט.

ניט געקוקט אויף זיין וואונדערלעכן אויפשטייג, איז ער פאַרבליבן אַ פאָלקסטימלעכער טיפּ און שטאָלץ מיט זיין יידישקייט. ער פלעגט ליב האָבן זיך אוועקצוזעצן אין מיטן פון זיין לוקסוסדיקן סאַלאָן אין פאריזער פֿאַלאַץ און דערציילן זכרונות פון די קינדער־יאָרן אין סוואוּלק.

משה באַקאַנאָוסקי איז אין מאָל געקומען צופליגן קיין שטראַסבורג, כדי צו עפענען אין נאָמען פון דער פראנצויזישער רעגירונג אַן אינטערנאַציאָנאַלן יריד. שוין זייענדיק דאָרטן האָט דער מיניסטער זיך דערוואוסט, אַז דער טאָג איז יום־כיפור. איז ער אוועק אין דער שטראַסבורגער שול און זיך געוועדט צום דאָרטיקן רב מיט די וועָרטער: „זאָלן מיר די יידן מוחל זיין... איך האָט פאַרגעסן, אַז עס איז יום־כיפור, און איך באַדויער דאָס זייער. ווי אַזוי זאָל איך תשובה טאָן, זאָגט מיר?"

אַזוי האָט ער, דער יידישער־פראנצויזישער מיניס־טער, נאָך אַלץ געלעבט מיטן גייסט, וואָס איז איינ־געפלאַנצט געוואָרן אין אים אין די חדרים פון סוואוּלק.

משה באַקאַנאָוסקי איז אומגעקומען אין 1928, ווען זיין פערזענלעכער אַרעאָפּלאַן איז אַראָפּגעפאַלן בעת מאַנעווערס פון לופטפלאָט. דער פראנצויזישער פאָרלאַ־מענט האָט איינגעאָרדנט פאָר אים אַ מלוכה׳שע לוויה, אויף וועלכער דער רב־הכולל האָט געמאַכט דעם „א־ל מלא־רחמים".

אויך מישעל מאָריס באַקאַנאָוסקי, דער מיניסטער אין דע־גאָל׳ס רעגירונג אין פראנקרייך, איז אַן אייניקל פון דער סוואוּלקער עמיגראַנטן־משפחה באַקאַנאָוסקי.

פּנחס ספיר

דער ישראל־מיניסטער

ער איז דער זון פון אויבן דערמאָנטן ר׳ מרדכי קאָזלאָווסקי, פון די נכבדי העיר. יינגלווייז האָט ער געלערנט אין סוואוּלקער תלמוד־תורה. פון זיין פריסטער ייגנט אַן האָט ער זיך אריינגעוואָרפן אין דער חלוצישער באַוועגונג. ער האָט געגרינדעט אין סוואוּלק דעם „החלוץ" אין אַנגלפּירט מיט דעם דאָרטיקן הכשרה־פונקט, ביז וואַנען ער איז עולה געווען קיין ארץ־ישראל. דאָרטן איז ער אויסגעוואקסן ווי איינער פון די פירנדיקע כיחות אין דער מפא״י און זיך אויסגעצייכנט מיט גרויסע אייפּטוען פאַרן לאַנד, ביז ער איז דערנאָנגען צום ראַנג פון האַנדלס־און־אינדוסטריע־מיניסטער אין ישראל.

פּנחס ספיר רעכנט זיך צווישן די יונגע מיניסטאָרן אין ישראל, פאָר וועלכן עס שטייט נאָך פאָר אַ גרויסע צוקונפט. זיין פרויי שושנה איז אויך אַ סוואוּלקער, טאכטער פון ר׳ אלתר גיביאַנסקי, פון די חשוב׳ע שטאָטישע בעלי־בתים. זיי פירן אַ באַשיידן לעבן אין שטילן שטעטל כפר־סבא און זיינען זייער באַליבט אַ דאָנק זייער פּשטות און ערלעכקייט.

הרב אהרן ראובן טשארני
(באיאן, ניו־דזשוירזי)

ר׳ חיים מענדל פרידמאן

ווי אַ ראַצקער תושב פלעג איך אָפט באַזוכן סוואוּלק. יעדעס מאָל, ווען איך האָב געוואָלט האָבן אַ ביסל גייסטיקע אָפּפּרישונג, פלעג איך קומען קיין סוואוּלק.

ס׳איז געווען אַ זכיה צו באַזוכן דעם סוואוּלקער רב, דעם באַוואוסטן גאון ר׳ משה בצלאל לוריא זצ״ל, פון וועמען איך האָב באַקומען סמיכה, און איך האָב געהאַט אַ הנאה רוחנית צו זיין אין סוואוּלק, וואָס איז געווען אַן עיר מלאה חכמים און סופרים. סוואוּלק איז געווען בבחינת אַ מאַמע, צו וועלכער אַלע קליינע שטעטלעך אַרום פלעגן זיך טוליען.

איז געווען אַ שווערע שאלה פון אַ הפסד מרובה פלעגט מען אריינפאָרן צו סוואוּלקער רב;

פלעגט סוואוּלק ברענגען אַ באַרימטן חזן, ווי סירַאַטע

אין אַנדערע, פלעגן יידן פון די אַרומיקע שטעטלעך עולה רגל זיין קיין סאוואָלק הערן דעם חזן;

פלעגט מען וועלן אויפטאָן פֿאַר אַ געוויסן מוסד אין אַ שטעטל, פלעגט מען אַראָפּברענגען דעם סאוואָל־קער שטאָט מגיד, הרב ראָפּאָפּאָרט, וועלכער רופט זיך איצט ביאַליסטאָקער שטאָט־מגיד (וואוינט אין אַמעריקע); האָט מען געוואָלט מאַכן אַ קינד פֿאַר אַ תלמיד־חכם, פלעגט מען אים ערשט שיקן אין דער סאוואָלקער ישיבה אין דער נאָך אין די גרויסע ליטווישע ישיבות.

סאוואָלק האָט פֿאַרמאָגט סוחרים אמת'ע לומדים. איינעם פון זיי האָב איך געהאָט די געלעגנהייט גוט צו קענען, דאָס איז: ר' חיים מענדל פרידמאַן — למדן, חכם און משכיל, עסקן און סוחר. איך בין געווען ביי אים אין הויז אַ שכן און אַ קעסטקינד.

ומעשה שהיה כך היה: נאָך מיין חתונה אין ראצק בין איך געווָאָרן ראש־ישיבה אין סאוואָלקער ישיבה, און ר' חיים מענדל פרידמאַן ז"ל האָט מיר אָנגעבאָטן צו זיין ביי אים איף סטאָנציע מיט עסן.

די חדשים, וואָס איך האָב געוואוינט מיט די פרידּ־מאַנס, לעבן ווי אַ ליכטיקער שטראָל אין מיין זכרון. דאָס הויז פון ר' חיים מענדל פרידמאַן און זיין פרוי דער אשת־חיל און צדקת מערע איז געווען רייך ניט בלויז אין גשמיות, נאָר אויך אין תורה, צדקה און השכלה.

ווען איך האָב אים צום ערשטן מאָל באַזוכט אין זיין גרויס שפיזגעשעפט און געזען ווי ער האָנדלט מיט די קרעמערס אין קרעמערקעס, אָנגעטאָן אין אַ פּעלצל און אין אַ פעלענע היטל, האָט זיך מיר געדוכט, אז פֿאַר מיר שטייט אַ ייד פון אַ גאַנץ יאָר. אָבער אָט איז געווָארן אַ ביסל ליידיקער אין געשעפט און ר' חיים מענדל כאַפּט זיך אַרײַן אין הויז, טוט אויס זיין פוטער, שטעלט זיך אָוועק ביים קאָכלאָוון אייוון, נעמט זיך מפלפל זיין מיט מיר אין לערנען אין די סוגיות, אויף וועלכע איך האָב געזאָגט אַ שיעור. דעמאָלט האָב איך געזען פֿאַר זיך אַ למדן אַ חריף.

איך האָב זיך גאָרניט געקענט פֿארשטעלן, אז דאָס איז דער זעלביקער קרעמער, וועלכן איך האָב געזען מיט אַ שעה צוריק.

איין מאָל איז מען געקומען צולויפן אָנזאָגן, אז די פֿאַליצייַ איז געקומען אַרעסטירן דעם רב. די סיבה פון זיין אַרעסט איז געווען זיין אייגענע טאָבטער. זי איז געווען אַ ציוניסטקע. די פֿאַליצי האָט זיך דערוואוסט וועגן איר טעטיקייט און געמאַכט אַן אָבלאָווע אויף איר טאַטנס הויז, וואו מען האָט טאָקע געפונען שקלים אין אַנדערע ציוניסטישע זאַכן, וואָס דעם רב'ס טאָכטער האָט דאַרטן באַהאַלטן. האָט די פֿאַליצי אַרעסטירט דעם אַלטן רב.

די שטראָף פֿאַר אַזאַ פֿאַרברעכן איז געווען דריי וואָכן טורמע אָדער הונדערט רובל. די פֿאַליצי האָט גע־דענקט, אַז דער רב וועט גלייך באַצאָלן די געלטשטראָף און דערמיט וועט זיך דאָס גלייך ענדיקן. ווי פֿאַרוואונ־דערט זיינען אָבער געווָארן די פֿאַליציאַנטן, ווען זיי האָבן געזען, ווי דער רב טוט אַן זיין פוטער מיטן שטריימל אין ער זאָגט צו זיי: „קומט, לאָמיר גיין".

ווען מיר זיינען געקומען צו דער גאַס, וואו דער רב האָט געוואוינט, איז זי געווען געפֿאָקט מיט מענטשן. ביי אַ סך פון זיי האָבן געראָנגען טרערן פון די אויגן. דעם רב'ס הויז איז געווען פול מיט די „פני" פון סאוואָלק.

דער רב איז געשטאַנען אין פוטער, זיין טלית אין תפילין אונטערן אָרעם און גרייט צום גיין.

זאָגן די בעלי־בתים: „רבי, ווי פֿאַסט עס, אַז סאוואָלקער רב זאָל זיצן אין טורמע?" ענטפֿערט דער רב: „נו, זאָל זיך סאוואָלק שעמען."

דער סוף איז געווען, אַז ר' חיים מענדל מיט די אַנדערע בעלי־בתים האָבן גלייך באַצאָלט די הונדערט רובל שטראָף.

דאָס הויז פון ר' חיים מענדל פרידמאַן איז געווען אַ ביתו של אַברהם אבינו. דער טיש איז שטענדיק געווען גרייט פֿאַר אורחים. אַלע טאָג האָבן געגעסן ישיבה־בחורים, און די בעל הבית'טע מערע פרידמאַן ז"ל, ווי פֿאַרנומען זי זאָל ניט האָבן געווען אין געשעפט, ווען די ישיבה־בחורים פלעגן קומען עסן, פלעגט זי אַריינקומען אין הויז און זיי דערמונטערן: „עסט, קינדערלעך, וועט איר האָבן כוח צו לערנען תורה".

ר' חיים מענדל פרידמאַן מיט זיין ווייב האָבן גע־וואוסט, אז די רייכקייט, וואָס גאָט האָט זיי געגעבן, איז ניט נאָר פֿאַר זיי, נאָר אַז זיי דאַרפן מפרנס זיין אויך די, וועלכע האָבן ניט. סאוואָלק ווי בכלל אַלע פֿארשניטענע שטעטלעך פון מזרח־איראָפּע זיינען רייך געווען מיט אַ סך אָזעלכע ר' חיים מענדלס און מערעס. אָזעלכע יידן האָבן אַ חלק אין אויסבוי פון אַווי פיל שטעט אין שטעט־לעך אין רוסלאַנד, פוילן, ליטע, וואָס זיינען געווען פול מיט תורה, חכמה, צדקה, יראת שמים און אידעאַליזם.

אליעזר פערלשטיין

ר׳ ברוך ראָזנבערג

I

אין מיינע אַלב־יינגלשע און אַלב־בחור׳שע יאָרן האָט זיך ביי מיר פֿאַרמירט אַ נעגאַטיוו באציאונג צו די „פּני״ פון מיין געבוירן־שטאָט סוואוואַלק, — די גבירים, סוחרים, לומדים, וואָס אינער פון זיי איז געווען ר׳ ברוך ראָזנבערג. פֿאַר מיר האָבן אַזעלכע יידן, ווי מרדכי אַלטשולער, ברוך ראָזנבערג, בנימין מינץ געהערט צו אַ וועלט, וואָס איז מיר לחלוטין פֿרעמד.

אין יענע יאָרן איז מיר טאַקע אפילו אין חלום ניט געקומען, אַז דאָס לעבן וועט מיך ווען עס איז צוזאַמען־ברענגען מיט איינעם פון די חשובֿ׳סטע „מזרח״־יידן פון סוואוואַלק, ר׳ ברוך ראָזנבערג, און ווערן אפילו ידידים מיט אים.

ר׳ ברוך איז געווען העכער פון מיטעלער וואוקס; זיין פּנים אַרומגענומען מיט אַ רונדער, היפֿשלעך־עגרויטער באָרד; דורך זיינע דינע שפּאָקולן האָבן אַרויסגעקוקט צוויי קלוגע אויגן. אַ גייסטיקע אַריסטאַקראַטישקייט האָט גלויכטן פון זיין גאַנצן וועזן.

דאָס ערשטע, וואָס האָט געצויגן מיין אויפֿמערק־זאַמקייט אויף ר׳ ברוך ראָזנבערג, איז געווען זיין „ברוגז״ מיט דעם רב, ר׳ דוד טעבלע קאַצענעלנבויגן. ר׳ ברוך פלעגט שטענדיק אריינקומען אין בית־מדרש צו דאָוונען שחרית, סיי שבת און סיי אין מיטן־דער־וואָך, וועו מען פלעגט שוין האַלטן אַ היפש ביסל וויבט פון אַנהייב. זיין „שטאָט״ אין דער מזרח־וואַנט איז געווען אויף דער זעלביקער זייט, וואו דער רב איז געשטאַנען. איז ווי נאָר ר׳ ברוך פלעגט זיך דערנענטערן צום רב׳ס אָרט, פלעגט ער אָוועקדריייען זיין קאָפּ. אַזא באַנעמונג פון אַ תלמיד־חכם צו אַ מרא דאתרא איז געווען פֿאַר מיר ניט פאַרשטענדלעך, און ר׳ ברוך איז געווען פֿאַר מיר עפּעס אַ מיסטעריעזע פערזענלעכקייט.

משונה׳דיק אין מיינע אויגן איז אויך געווען ר׳ ברוך׳ס אויפֿפֿיר נאָכן דאָונען. אין די וואַכעדיקע טעג נאָכן דאָוונען, וועו די מתפּללים האָבן ביים צוזאַמענלייגן טלית ותפֿילין געשמועסט צווישן זיך וועגן מסחר, יאריד, אַדער נייס פון „בלאַט״, פלעגט ר׳ ברוך זיך ניט באַ־טייליקן אין די שמועסן, נאָר פֿאַרשלאָסן אין זיך גיין צו זיך אַהיים. זיכער איז דאָס נישט געווען קיין אָפּט פון גאווה, ווייל עס האָט זיך נישט געמערקט אויף זיינע ליפּן דער כאַראַקטעריסטישער ביטול־שמייכל פון אַ בעל־גאוה. איך האָב געצווייפלט, צי דער ייד איז בכלל פּעאיק צו שמייכלען.

ער איז נישט געווען אַ מעורב עם הבריות, נישט קיין נוח לבריות. איך בין געווען מסופֿק, צי דער ייד האָט עמעצן געגעבן שלום־עליכם, שוין נישט ריידן וועגן טאָן עמעצן א טובה.

אָזא פֿאַרשטעל האָב איך געהאט פון ר׳ ברוך ראָזנבערג אין מיינע האַלב־בחור׳שע יאָרן.

II

וועו מיין טאַטע פלעגט דערמאָנען ר׳ ברוך יהושע שאכנא׳ס, ווי מען פלעגט רופן ר׳ ברוך ראָזנבערג אין שטאָט, איז דער נאָמען תמיד באַגלייט געווארן מיט „דער גרויסער למדן״. די מאַמע פלעגט אים רופן ר׳ ברוך כאשעלעס אין אויך צוגעלייגט „דער גרויסער למדן״.

וועו איך בין עלטער געווארן אין געקומען דאוונען אין לערנען אין בית המדרש, פלעגן די מתפּללים אין לערנערס אויך ריידן וועגן זיין גרויסער לומדות. איך האָב אַבער ניט געוואוסט, מיט וואָס ער האָט זיך פֿאַר־דינט אַזא נאָמען. פון דעם, וואָס אינער קומט אריין לערנען „פֿאַר זיך״ אַ בלאַט גמרא, איז נאָך ניט געדרונגען, אַז ער איז אַ גרויסער למדן. עס זיינען טאַקע געווען גרויסע לומדים, וואָס זייער גרויסקייט איז ביי פֿאַרשיידענע געלעגנהייטן מאַניפעסטירט געווארן. ר׳ מרדכי אלטשולער, למשל, פלעגט זיין אינער פון די פֿאַרבעטענע געסט ביי דער „חברה ש״ס״ צו לערנען מיט זיי אַ בלאַט גמרא. ער פלעגט אויך איינגעלאַדן ווערן צו דער חברה „עין יעקב״, ביים אַנטקעגנדיקן טיש. געווען אַ ר׳ חיים מענדל פרידמאן, אַ וואַלאַזשינער ישיבה־ייד. איך האָב געזען זיין נאָמען באַגלייט מיט אַ גרויס־לומדישן טיטול אין אַ שאלות־ותשובות פון וואַלאַזשינער ראש הישיבה, ר׳ יוסף דוב סאָלאָוויייטשיק זצ״ל. עס איז אויך געווען אין סוואוואַלק נאָך אַ וואַלאַ־זשינער למדן, ר׳ שמואל ליזשעווסקי (ער האָט מיך „פֿאַרהערט״ אין לערנען, צי איך בין ראוי אַנגענומען צו וועלן אין ר׳ הירש סלאָנימערס ישיבה). געשמ׳ט מיט לומדות האָבן די בריידער ר׳ אברהם און אליה ראָזנטאל. ר׳ אברהם האָט אויך געלערנט מיט „חברה ש״ס״. געווען נאָך און נאָך לומדים. אַבער ר׳ ברוך איז שטענדיק געווען אַ נחבא אל הכלים, קיין מאָל ניט אַרויסגעוויזן זיין תורה־קענטשאפט.

ערב פסח 1906 איז קלאָר געווארן פֿאַר מיר, אַז אין עטלעכע חדשים ארום וועל איך פֿאַרלאָזן סוואוואלק אויף שטענדיק. איך בין דעמאָלט געווארן אַ טעגלעכער לערנער אין בית־המדרש, וואו ר׳ ברוך איז געווען דער אינציקיקער ייד, וואָס פלעגט קומען אהין לערנען אַ בלאַט גמרא יעדן טאָג צווישן צוועלף און צוויי אַ זייגער. אין זיין לערנען האָט זיך אויך בולט אַרויסגעוויזן אַנדערש־קייט. מען האָט ניט געהערט פון אים קיין וואַרט און אפילו ניט דעם אַלגעמיין־אַנגענומענעם גמרא־ניגון, נאָר אַ מאַנאָטאָנעם בורטשען אונטער דער נאָז.

זיינע צוויי שעה לערנען האָבן געריכט מיינע אויערן און נאָך מער מיינע נערוון.

כאטש מיר האבן ביידע געלערנט אין זעלביקן בית־מדרש, זיינען אבער אוועק וואכן, אז מיר האבן זיך ניט צוואמענגעטראפן. נאר איין טאג איז פלוצעם ווי אויסגעוואקסן לעבן מיר ר׳ ברוך. ער שטייט ביי מיין שטענדער און א ברייטער, האר׳ציקער שמייכל איז צעלייגט אויף זיין פנים — א שמייכל, וואס איך האב קיין מאל ביי אים ניט באמערקט. ער זעצט זיך צו און שטעלט מיר פאטערלעך־האר׳ציק א פראגע:

— וואלסט געוואלט, אז מיר זאלן פון מארגן אן לערנען צוזאמען?

אויף אזא פראגע האב איך זיך ניט געריכט און איך האב פשוט פארלארן מיין לשון. איך און ר׳ ברוך! מזרח אין מערב! דער גרויסער למדן און א ארעמער ישיבה־בחור!

נאר סוף־סוף בין איך געקומען צו זיך פון מיין גרויסער איבערראשונג אין האב געגעבטפערט:

ר׳ ברוך, ס׳איז א גרויסער כבוד צו זיין אייערס א תלמיד, אבער איך וועל דא נאר זיין ארום צוויי חדשים, דערנאך פאר איך קיין אמעריקע.

— ביז יענער צייט קענען מיר לערנען צוזאמען. דו וועסט ניט זיין מיין תלמיד, נאר א חבר. — ער זאגט מיר, וואס פאר א מסכתא ער לערנט און מיט א שמייכל־דיקן „א גוטן טאג״ דערווייטערט ער זיך פאמעלעך פון מיר.

עס האט ניט גענומען לאנג, ביז איך האב זיך איבערגעצייגט, אז ר׳ ברוך האט כשר פארדינט זיין נאמען „גרויסער למדן״. ער איז געווען א גרויסער בקי און ניט קיין קלענערער חריף, און כאטש מיר האבן געלערנט בחברותא, האב איך אבער קיין מאל ניט פארגעסן די דיסטאנץ צווישן מיר און אים.

איין טאג פארבעט ער מיך צו א מיטיק אין זיין שטוב. צוליב פארשיידענע סיבות האב איך קיין גרויס חשק ניט געהאט צו גיין אהין. נאר ס׳איז מיר שווער געווען צו זאגן „ניין״, האב איך געענטפערט א ניט־באגייסטערטן „יא״.

ווען איך בין געקומען, איז דער טיש שוין געווען גרייט. ער האט אויסגעקוקט שבת־יום־טוב־דיק, עס האבן נאר גפעפלט די בענטשליכט און די שבת־חלות. ביים טיש זיינען שוין געזעסן זייערע קינדער — א זון א סטודענט און א טאכטער, וואס האט שוין געהאט אן אייגענעם דענטיסטיש קאביניט אין סואוואלק.

די נייע סביבה, די מיר ביז נאך וויטע מענטשן, די רחבות פון הויז און די שפע, און ועל כולם אפשר דאס יונגע שיינע מיידל — דאס אלץ האט גורם געווען, אז דער געשמאקער מאלצייט איז מיר ניט באקומען. איך האב פרייער אפגעאטעמט, ווען איך בין שוין געווען אויף יענער זייט טיר און געהאפט, אז מער וועט זיך עס ניט איבער׳חזר׳ן.

אין עטלעכע טעג ארום רופט זיך צו מיר אף ר׳ ברוך:

— „כאשעלע באקלאגט זיך, אז ס׳איז אומעטיק ביים עסן. די קינדער זיינען נישטא — די טאכטער איז אוועקגעפארן צו א דענטיסטן־צוזאמענפאר אין דער זון צו אן עקזאמען. זיי וועלן ערשט פרייטיק קומען אהיים — האט זי דיך פארבעטען צו קומען מיט מיר עסן די פאר טעג ביז פרייטיק״.

איך בין ווידער אין א פארלעגנהייט, זאג אבער ווידער בעל כרחא „יא״.

ביים עסן איז מיר אבער איינגעפאלן, אז עפעס איז די מעשה מיטן אוועקפארן פון זייערע קינדער ניט כשורה. דעם זעלביקן טאג בין מנחה למעריב האב איך טאקע געמאכט וועגן דעם א שטילע אויספארשונג: איך האב זיך אוועקגעשטעלט אנטקעגן טוך געשעפט פון בנימין מינץ, וואס אויף זיין צווייטן עטאזש האט ד״ר ראזנבערג געהאט איר קאביניט. עס איז געווען דארט ליכטיק און איך האב געזען, ווי זי דרעלט א צאן ביי א פאציענט.

ר׳ ברוך און זיין פרוי האבן, משמעות, פארשטאנען, אז מיין ערשטער מאלצייט איז מיר ניט געווען לרצון צוליב דער אנוועזנהייט פון זייערע קינדער, — איז ביי זיי רעכט געווען אוועקצישיקן זייערע קינדער פון טיש צוליב מיר, אן ארעמען ישיבה־בחור. ער האט מן הסתם דערקענט, אז איך בין אויף א „דרכה של תורה״ דיעטע — „פת במלח״... — האט ער מוותר געווען אויף אלע משפחה־באקוועמלעכקייטן, כדי צו העלפן עמעצן.

פון יעמאלט האב איך געניטמען קוקן אויף ר׳ ברוך׳ן גאר מיט אנדערע אויגן.

ווען ס׳איז געקומען דער טאג פון געזעגענען זיך מיט ר׳ ברוך׳ן, האב איך ביי זיין „פאר געזונט״ דערפילט אין מיין האנט א מטבע. איך האב געפענט מיין האנט און דערזען א פינף־רובל־גאלדשטיק. אויף מיין פראטעסט מיטן מאטיוו, אז איך האב גענוג אויף הוצאות הדרך, האט ר׳ ברוך געענטפערט, אז ניט נאר גיט ער מיר ניט דאס גלט, נאר אפילו ער לייט עס מיר ניט, ער ווייל נאר, אז איך זאל זיין שליח און אויבערגעבן עס צו זיין זון אין ניו־יארק. ער גיט מיר אבער, זאגט ער, זיין דערליבענישע צו נוצן דאס גלט אויפן וועג, אויב עס וועט מיר אויספעלן. „מען קען ניט וויסן, וואס עס מאכט זיך אויף אזא ווייטער נסיעה״, זאגט ער.

זיין תירוץ איז געווען פיין און דין. ס׳האט קיינעם ניט באליידיקט, כאטש דער ציל פון „שיקן״ דאס פינפערל איז געווען קלאר. איך האב ווידער א מאל חרטה געקראגן אויף מיין פריערדיקער אומגעראטענער אפשאצונג פון ר׳ ברוך ראזנבערג, וועמעס פערזענלעקייט איך האב דערקענט ערשט דעמאלט, ווען ער איז געווארן מיין פריינד און רבי.

ערשט אין אמעריקע האב איך זיך דערוואוסט עט־לעכע ביאגראפישע פרטים וועגן אים, וואס איך האלט פאר וויכטיק דא צוצוגעבן. ר ברוך האט געענדיקט דעם ראביצער־סעמינאר אין ברעסלוי. ער איז געווען א דיפ־לאמירטער כעמיקער און יוריסט. סמיכה איף רבנות האבן אים געגעבן ר׳ שמואל מהליוואר און ר׳ יצחק אלחנן. זיין פרוי איז געווען אן איניקל פון ר׳ חיים וואלאזשינער.

משה שלומי־פרידמאן
חיפה

מיין משפחה

דער זיידע ר׳ רפאל שלמה פרידמאן

ביי אונדז מתנגדים זיינען דאָך קיין רביים נישטאָ. ביי אונדז זיינען נישטאָ קיין „צדיקים", און „עם קדוש" זיינען מיר אַלע. אָבער דער זיידע, דאָס קליינע יידעלע, וואָס פלעגט גיין מיט זיינע איבער נייניציק יאָר דריי מאָל אַ טאָג דאַוונען, און אויפן וועג פלעגט ער זיך אריינכאַפן אין אַ „טאַנדעטניקס" קראָם (פון פאַרטיקע קליידער) צו נעמען אַ פּאָר הויזן אָדער אַ קאפּאָטע אויפן זונס חשבון און שטילערהייט עס אַוועקטראָגן אויף מאלעראצעק צו אַן אָרעמאַן, — ער איז געווען אַזוי ווי אַ קדוש.

איין מאָל אין אַ ווינטערדיקן טאָג, וועז ס׳איז געווען אַ שרעקלעכער פראָסט, דערזעען מיר, אייניקלעך, דעם זיידן, ווי ער שלעפּט זיך קוים־קוים, ציטערנדיק אין גאַנצן פון קעלט. מיר לויפן אַרויס און העלפן אים אריינגיין אין זיין צימער. ער טוט אויס דעם פוטער און... בלייבט אין די אינטערשטע וועש.

— זיידע, וואָס האָט פאַסירט?

— מיר איז וואַרעמער, ווי „אים", — איך האָב אַ פוטער, אָבער „ער" איז געווען אַזוי אָפּגעריסן, אַן אַ קאפּאָטע אפילו!

„ער" איז דאָס געווען אַ קבצן, אַן אָרעמאַן, האָט ניט קיין מלבוש אויפן לייב, און אַ ייד פון מיין זיידעס שניט קען זיך ניט אָפּשטעלן פון אַוועקגעבן אַזאָ אייגעם אפילו דאָס לעצטע פון זיך.

דער זיידע איז געווען דער איניציאטאָר פון בויען די „חברה מדרש קלויז", וואָס איז געשטאַנען לעבן דער באָד אויפן שולהויף. ער האָט דאָרטן געהאַט אַ שטענדיקן פּלאַץ. יום כפור פלעגט ער שטיין פון „כל נדרי" ביז מוצאי יום כפור. אויף אונדז, זיינע קליינע אייניקלעך, איז געלעגן די פליכט — צו גיין פון בית המדרש, וואו דער פאָטער האָט געדאַוונט, און מיטנעמען דעם זיידן אַהיים. ניט געקוקט אויף 26 שעה שטיין אויף די פיס און אין אַזאָ עלטער, פלעגט ער מקדש זיין די לבנה און טאָקע צוטאַנצן אויך ביי דעם „כשם שאני רוקד".

איך און מיין ברודער זיינען צוזאַמען מיט אים געשלאָפן אין איין צימער. ביז איצט קען איך ניט פאַרגעסן זיין אויפשטיין ביי נאַכט צו „תקון חצות", זיין ווייגען אויפן חורבן ירושלים, זיצנדיק אויף אַ קליין בענקעלע מיט אַ ליכטעלע אין לערנען „זוהר".

דאָס ליכטעלע, וואָס האָט געקאָפּעט אויפן סידור און „זוהר", איז פאַר אונדז געווען ווי אַ פונק, וואָס האָט געשיינט אין אונדזער ווייטערדיקן לעבן. דאָס געווייַן אויפן חורבן פון „רחל מבכה על בניה" האָט אונדז געבראַכט, כמעט אַלע זיינע אייניקלעך, קיין ארץ ישראל.

ער איז געשטאַרבן אין דער צייט פון דער דייטשער אָקופּאַציע אין דער ערשטער וועלט־מלחמה. די מוטער, מערי פרידמאן ז״ל, איז געגאַנגען פון קראָם צו קראָם פון די „טאנדעטניקעס" מיראָווסקי, רייגראדסקי און אַנדערע, פרעגנדיק, וואָס פאַר אַ חובות האָט דער שווער איבערגעלאָזן. — „לאָזט אונדז זיך משתתף זיין אין אַ מצווה פון „מלביש ערומים" — האָבן מערסטע פון זיי געזאָגט.

טיפן פון דעם מין זיינען וויניק פאַרבליבן ביי אונדז.

דער פאטער ר׳ מנחם מענדל פרידמאן

ער איז געווען אַ חבר אין חברה ש״ס. יעדן אָוונט

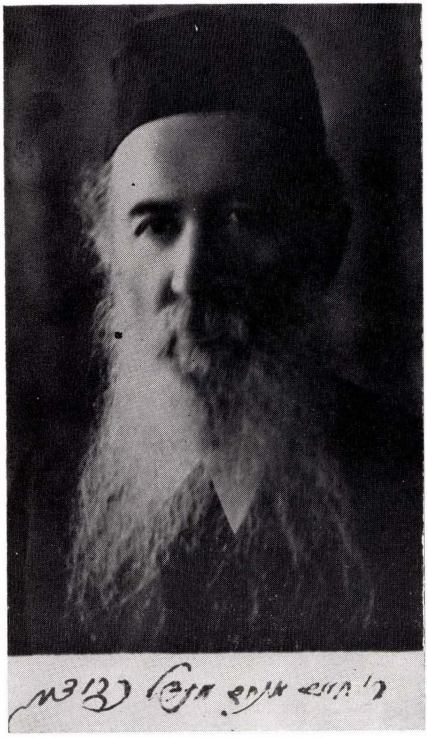

ר׳ מנחם מענדל פרידמאן

איז ער געזעסן אין בית המדרש ביים גרויסן טיש אין געלערנט א בלאט גמרא. א מאל פלעגט ער ווייזן א פלפול פון וואלאזשינער ישיבה, מערסטן טייל האט ער געלערנט פאר זיך.

אבער איין מאל אין יאר האט דער קאלטער מתנגד זיך משמח געווען מיטן גאנצן עולם. דאס איז געווען שמחת תורה בייַ דער סעודת מצווה.

די סעודה פלעגט פארקומען בייַ אונדז אין שטוב. עס פלעגן קומען די אלטע יידן, צווישן זיי דער רב מיט די דיינים, דער חזן און אנדערע. דער רב פלעגט זאגן דברי תורה, יידן פלעגן ווייזן חריפות, דערנאך מאכן „לחיים". די צווייַ איינציקע חסידים אין שטאט, ר' חיים לייב באכראך און ר' מנחם מענדל דער מצבה־מאכער, פלעגן זינגען חסידישע ניגונים אין אלע מתנגדים האבן צוגעהאלפן. אין צווייטן צימער פלעגט מען כאפן א טענצל לכבוד התורה.

ווער האט געקענט זיך פארשטעלן, אז די אלע ערנסטע בעלי בתים, וועלכע זיצן יעדן אוונט אזוי פארטיפט אין די שוועריע סוגיות פון דער גמרא, זאלן פלוצעם ווערן ווי קליינע קינדער און זיך שפילן, זינגען און טאנצן.

דער פאטער איז געווען א גבאי פון חברה קדישא. חנא דער קוימענקערער, וואס איז געווען אן אלטער חבר פון „חברה מתעסקים" אין חברה קדישא, פלעגט קומען שטענדיק זיך דערווייסן, צי עס איז דא א „שטיקל" ארבעט.

פון חנא'ן האט שטענדיק געשמעקט מיט בראנפן. קיין שיכור, חס וחלילה, איז ער ניט געווען. ער האט ליב געהאט, וואס גויים האבן נישט פיינט, אבער פון שיכרות איז עס געווען ווייט.

דער פאטער איז אויך געווען דער פרעזעס פון וועד הקהלה.

איין ווינטערטאג קומט א ייד פון נייעם מארק און דערציילט אים, אז דער פראוואסלאווענער גלח, וואס וואוינט אין גאס דריטער מיי, איז שווער קראנק און אין זיין שטוב איז ניטא קיין שטיקל האלץ צו הייצן.

— „א מענטש איז געבארן געווארן בצלם אלקים" — זאגט דער פאטער און הייסט שיקן א שליטן האלץ צום גלח.

באזונדערס אינגעקריצט אין זכרון איז מיר דער ערב יום כפור אין טאנטס שטוב. אין יענעם טאג פון ערב דעם גרויסן חשבון הנפש פלעגט דער פאטער ארויסנעמען א גרויסן פאק פאפּירן, אנהייבן רעכענען, שרייבן, ציילן געלט. ער פלעגט צורופן איינעם פון זיינע זין און אים געבן געלט אוועקצושיקן קיין ארץ ישראל אויף צו באצאלן די שטייערן, וואס דער וועד פון מושבה חדרה האט ארויפגעלייגט אויף אלע נחלות (דער פאטער האט דארט שוין יארן לאנג געהאט א נחלה צוזאמען מיט בוטקאווסקי און גאלדענבערג).

דאס זוכן חשבונות, דאס שרייבן, דאס ציילן דאס געלט, אלץ איז געטאן געווארן בדחילו ורחימו. די מינוטן פון טאנטס „חשבון ארץ ישראל" ערב יום כפור האבן אונדז געבראכט צו אן אמת'ן צוזאמענבונד מיט ארץ ישראל. געקומען קיין ארץ ישראל, איז מיר נישט פרעמד געווען קיין זאך. וועג איך האב געזען דעם „דיליגאנס", האב איך זיך דערמאנט אן „מס (שטייער) דיליגאנס", וואס מיין פאטער פלעגט צאלן יערלעך פון סאוואלק א שומר מיט א ביקס אין קאלאניע. פון זיידן און פון פאטער האבן מיר געהערט די פלאמיקע אהבת ארץ ישראל און די שטרעבונג צו פארן אהין.

די מוטער מערי

זי האט אויך געהאט א פאר „צדקה־פעלערן". איינער פון זיי איז געווען „הכנסת כלה". אז אן ארעם מיידל האט געדארפט חתונה האבן האט די מוטער זיך ניט בארואיקט, ביז זי האט דאס מיידל געפירט צו דער חופה. אפט מאל פלעגן מיר, קינדער, קומען פון חדר אדער גימנאזיע און נישט דערקענען אונדזער אייגענע שטוב: עס טומלט זיך, עס רודערט זיך, פרעמדע מענטשן קומען, גיין, ברענגען עפעס, שמאיענען ארום — מיט איין ווארט, ס'איז א גרויסע שמחה: די מאמע מאכט חתונה אן ארעם מיידל.

עס פלעגן קומען צו דער מאמען צענדליקער פרויען. מען פלעגט זי נעמען אן א זייט און ריידן שטילערהייט. די פרויען זייענען געווען פארבונדן אין א „געהיימער" ארגאניזאציע פון „מתן בסתר"; וויבער האבן געזוכט און געפארשט פאמיליעס, וואס מען דארף שטיצן, אבער קיינער זאל, חס וחלילה, נישט וויסן פון דעם.

אין אונדזער משפחה איז געווען א פארטיילונג פון די געשעפטלעכע פונקציעס: די מוטער האט זיך בא־שעפטיקט מיט קליינע קראמען, מיט יידענעס פון מארק, און דער פאטער איז געווען דער גרויסער סוחר און האט זיך פארגומען מיט האנדל אויפן גרויסן מאששטאב. דאך פלעגט די מוטער געפינען צייט פארן דאזיקן העכסטן סארט פון צדקה. זי פלעגט פארשוואנדן ווערן אויף עטלעכע שעה פון קראם, ארומגיין איבער די הינטערשטע גיסלעך פארשן אין קליבן „מאטעריאל" פאר דער „גהיימער" ארגאניזאציע.

וועג מען האט זיך דערוואוסט וועגן א פאמיליע, וואס נייטיקט זיך אין „מתן בסתר", האט מען אין דער גרעסטער געהיימניש געשיקט אהין געלט אדער פרא־דוקטן. נישט איין מאל בין איך מיטגעגאנגען מיט א טרעגער, וואס האט געדארפט ברענגען פולע קויש צו א משפחה. מיר פלעגן אנקלאפן אין טיר, דערלאנגען דאס פעקל און גיך פארשווינדן. די מוטער האט אונדז אנגעזאגט: קיינער טאר נישט וויסן, פון וואנען עס שטאמט די „מתנה".

ניט אלע מאל איז מען געגאנגען אין די דרכים פון טאנטע־מאמע. זיי האט עס פארדראסן, אבער ניט מיט רוגזה האבן זיי געפרואוועט אונדז מחזיר למוטב זיין. זיי האבן ענגעוצט אזעלכע מאמעדיקע מעטאדן, וואס האבן טויזנט מאל מער גערירקט, ווי עגשרייען און קולות.

וועג איך בין שוין געווען א בחור־יונג האב איך

געאַרבעט אין טאַרטאַק צוזאַמען מיט שותפים פון פאַטער: פרידלאנד, רובינשטיין, קאליעצקי, רובינטשיק און אַנדערע. מיין אַרבעט איז געווען צו מעסטן דאָס האַלץ, וואָס די גויים האָבן געבראַכט פאַר טאָג אויף די לאַנגע שליטנס. ניין־צען אָ זייגער פלעג איך קומען אַהיים פרישטיקן, אָבער דאָס דאָוונען פלעג איך אָפט „פאַרגעסן". איין מאָל קומט צו מיר די מוטער און זאָגט:

— דיי מיינסט, מיין קינד, אַז דער פאָטער זעט נישט, ווי דו דאָוונסט נישט? ער וועט דיר דאָס נישט זאָגן, אָבער פאַר זיך, הער איך, קרעכצט ער אויף דיינע שלעכטע מעשים. ווילסטו אים דעם צער אָנטאָן?

דער צוגאַנג איז געווען אַזוי פיין, אַזוי מענטשלעך, אַז איך האָב זיך אָנגעהויבן היטן ניט אָנצוטאָן דעם טאַטן קיין עגמת־נפש וועגן דעם.

אליעזר פערלשטיין

ר׳ מרדכי שפּינדלמאן

ר׳ מרדכי, דער שמש פון קלויז „חברה תורה", איז געווען איינער פון די „נישט־באזונדערע העלדן" פון דער סואוואלקער לומדישער וועלט. ר׳ מרדכי האָט געהאַט אָ צונאַמען „שוועבל־מאַכער", דאָס איז אים געקומען פון דעם, וואָס אין זיינע יונגע יאָרן האָט ער אין זיין געבוירן־שטעטל פאנעמון, ביים טייך ניעמאן, געהאַט אָ פאַבריקל פון שוועבעלעך. וועג ער איז אָנגעקומען קיין סואוואלק האָט ער אויך זיין פאבריקל אריבערגעהויבן מיט זיך. צוליב דער פייער־געפאַר פון אָזאָ אונטער־נעמונג האָט זיך זיין פאבריקל געפונען ווייט הינטער דער שטאָט, ארום דעם יאגוסטאָווער וועג. אזוי האָבן דערציילט די עלטערע מענטשן פון סואוואלק.

אליעזר פערלשטיין

מרדכי דער שמש איז געווען אונדזערס אָ שכן, אין לייבל ביאַלאָסטאָצקיס הויף, אויף שאָסיי־גאַס. ער איז שוין דעמאָלט געווען אָ זקן, אָ זיידע פון האַלב־דערוואַקסענע אייניקלעך.

די אינפאַכע שמש׳ישע אַרבעט אין קלויז „חברה תורה" האָט דורכגעפירט ניט ר׳ מרדכי, נאָר זיין געהילף, דער אונטער־שמש ר׳ שלמה. יענער פלעגט אויסרייניקן די לייכטערס, אריינשטעלן נייע ליכט ביים עמוד און אויף די טישן, וואו די בעלי־בתים לערנען אָ בלאַט. צוגרייטן ספרים פאַר זיי וכדומה. אגב, איז די דאָזיקע קלויז געווען די איינציקע, לויט מיין זכרון, וואָס האָט געהאַט אַן אונטער־שמש.

להיפוך צו דער חברה ש״ס אין בית המדרש, וואו די בעלי־בתים פלעגן לערנען בחברותא, האָבן די בעלי־בתים פון „חברה תורה" געלערנט יעדער איינער פאַר זיך. עס פלעגט אָבער ניט זעלטן טרעפן, אַז איין לערנער איז עפּעס קשה געווארן אָ שטיקל תוספות אדער מהרש״א און ער פלעגט גיין זיך „דורכשמועסן" וועגן דעם מיט זיין שכן ביים שטענדער. אָפט האָט אָזאָ דורכשמועסן זיך אין לערנען זיך געענדיקט דערמיט, וואָס ביידע „צדדים" זיינען געקומען צו ר׳ מרדכי דעם שמש, וועלכער פלעגט גאַנצע טעג זיצן און לערנען, און פאַר אים אויסלייגן זייער מחלוקת לשם שמים. אין אָזאָ פאַל פלעגט ר׳ מרדכי זיך פארטראכטן אָ וויילע, אָ גלעט טאָן זיין בארד, און דעמאָלט שטייל אין געלאָסן זאָגן זיין מיינונג. נאָך אָזאָ זאָגן פלעגן די בר־פלוגתא׳ס מיט שיינענדיקע פנימ׳ער צוריקגיין צו זייערע לערן־פלעצער.

איך, וואָס האָב אזעלכע סצענעס צוגעזען נאָך יינגלווייז, האָב שוין דעמאָלט פארשטאַנען, אַז ר׳ מרדכי קען בעסער לערנען פאַר די בעלי־בתים, כאָטש ער איז „ניט מער ווי אָ שמש".

ר׳ מרדכי איז געווען אָ קליין דאַר יידעלע. פון זיין לענגלעך, איינגעשרומפט פנים איז אַרויסגעוואקסן אָ שיטערע ניט צו לאַנגע בארד, וואָס האָט האַרמאָנירט מיט זיין גאַנצער פיזיאָנאָמיע.

אין זיין באציאונג צו מענטשן און אין זיינע מלבושים איז ער געווען די פּשוטת אַליין. ער האָט זיך געהאַלטן, ווי ער וואָלט באשאפן געווארן צו באדינען אַנדערע. ער האָט קיין מאָל ניט — אפילו ניט שבת אָדער יום־טוב — געטראָגן אַ קאפעליוש, וואָס דאָס איז געווען דער אויסערלעכער סימן פון אַ ייד אַ בן־תורה. ער האָט שטענדיק געטראָגן אַ היטל מיט אַ דאַשעק, ווי אַ ייד פון אַ גאַנץ יאָר, דער שינוי לכבוד שבת און יום־טוב איז נאָר געווען דאָס, וואָס עס איז געווען פון אַ בעסערן שטאָף.

ער האָט געהאט אַ באזונדערן חוש זיך צו דערווייסן, וועמען עס פעלט אויף שבת אָדער וועד עס נייטיקט זיך אין אַ ביסל האַלץ אין די פרעסט. ער האָט שוין געזען, אַז די הילף זאָל צו די מענטשן אַנקומען מיט דער קלענסטער מאַס פון מבייש זיין. אויב דאָס פלעגט געשען מיט אַן אלמנה, האָט עס שוין זיין ווייב אסתר עלקע, די אקושערין פון סואוואַלק, באַזאָרגט — אויך מיט „דיפלאָמאַטיע". די מיטלען פאַר אַזאַ „מתן בסתר" פלעגט ער קריגן ביי די יידן פון זיין חברה.

איך בין אין מאָל געווען ביי מיינעם אַ חבר אין שטוב, האָב איך געטראָפן ר׳ מרדכי׳ן שמועסנדיק מיט מיין חבר׳ס טאַטן. ווען זיין טאַטע איז אויף אַ ווייליק אַוועק פון טיש, האָט ר׳ מרדכי ארונטערגעלייגט פאַפּיר־געלט אונטערן טישטעך — און בנעימות׳דיק שטיל פאַרלאָזן דאָס צימער.

איין מאָל אין יאָר פלעגט ר׳ מרדכי ווערן אַן „אַנדער" מענטש — דאָס איז געווען שמחת־תורה ביי טאַג. מען האָט אים דעמאָלט פשוט ניט געקענט דערקענען. ער פלעגט אריפגיין אויפן טיש, וואו ער פלעגט אַ גאַנץ יאָר זיצן און לערנען, און טאַנצן מיט דבקות און זינגען מיט התלהבות: „ברוך אלקינו שבראנו לכבודו — איי, איי, איי"... און אַז ער איז צוגעקומען צו „ונתן לנו תורת אמת" האָט מען ממש געזען, ווי דאָס ביסל חומר־דיקס, וואָס ער טראָגט אויף זיך, צעגייט אין פלאָם פון זיין גרויסער פרייד מיט דער אַמאָל־אַמאָליקער טייערער מתנה אויפן באַרג סיני.

ר׳ מרדכי און זיין פרוי און טאָכטער האָבן פאַרלאָזן סואוואַלק אין 1901 אין געפאַרן צו זייערע צוויי זין, אפרים און יעקב איש־כשור (איבערגעזעצט פון שפּינדעל־מאן) אין לאָנדאָן.

אין 1908 איז ר׳ מרדכי געקומען קיין אמעריקע צוזאַמען מיט זיין פאַמיליע. ער האָט זיך באַזעצט אין נואַרק, נ. דזש. ער האָט אויך אין אַמעריקע ממשיך געווען זיין תורה ומעשים טובים ביז דעם לעצטן טאָג פון זיין לעבן.

יהודה לייב בלעכמאן
תל־אביב

ר׳ חיים קויפמאן

ר׳ חיים קויפמאָן איז געווען זייער באַליבט ביי פּיל הונדערטער יידן אין סואוואַלק און אומגעגנט. סוחרים, קליין־העגדלערס, כלל־טוערס, פרומע קרייזען און אויך קריסטן.

ר׳ חיים איז געווארן אַ גרויסער עושר פון זיינע פאַדריאַדן פאַרן רוסישן מיליטער אין סואוואַלק און אין איר פראָווינץ.

אין 1900 האָט ער איבערגענומען די ערשטע גרעסערע אונטערנעמונג פון פראָוויאַנט־צושטעל פאַר איבער דריי טויזנט בויי־אַרבעטערס, וועלכע זיינען געווען באַשעפטיקט ביי די מיליטעריש קאָמאַנדע אויף סיניער אין יאגוסטאָווער וועגן. מיט דער צייט איז ר׳ חיים געווארן דער הויפּט־צושטעלער פון שפּיז און זאכן פאַרן גאַנצן גאַרניזאָן, וואָס האָט סטאַנציאָנירט אין סואוואַלק. ער איז אויך יאָרן לאַנג געווען דער הויפּט־צושטעלער פאַרן פּוילישן מיליטער אין שטאָט, אַבער מיטן אויפקום פון דער אנטיסעמיטישער כוואַליע אין פּוילן אין 1938 האָט מען צוגענומען אַן „אייגענעם" אויף זיין פלאַץ.

אין יאָר 1909 איז געווען כמעט אַ הונגער אין סואוואַלק און אומגעגנט. עס איז אַזוי ווייט דערגאַנגען, אַז די בהמות האָט מען געמוזט געבן שטרוי פון די דעכער צום עסן. עס זיינען ניט געווען קיין קאַרטאָפל צו זייען, האָט זיך דער גובערנאטאָר בכבודו ובעצמו געווענדט צו ר׳ חיים קויפמאָן, אַז ער זאָל זען צו ראַטעווען די לאַגע. ר׳ חיים האָט אין משך פון זיבן־אַכט וואָכן אַרייַנגעבראַכט 930 וואַגאָנעס קאַרטאָפל און אַנדערע גרינסן און דערמיט געלינדערט דעם שפּייז־קריזיס. די לאָקאַלע רעגירונג האָט אים דערפאַר געגעבן אַן אויסצייכענונג.

אין צייט פון ערשטן וועלטקריג האָט ר׳ חיים געדאַרפט צושטעלן פאַר די רוסישע זעלנערס שפּייז און פראָדוקטן, האָט ער אויסגעפועלט, אַז מען זאָל אים געבן עטלעכע צענדליק יידישע סאָלדאַטן צו פיטערן

די בהמות. זיי האָבן געגעסן ביי אים און ער האָט זיי געהאַלטן, ווי אייגענע קינדער.

— — —

וועד געדענקט ניט די קלויז „חברה מדרש" אויפן שולהויף לעבן באָד? איידער ר' חיים איז געווארן גבאי, איז זי געווען אפגעלאָזן, די וועגט זיינען געווען פאַרשוואַרצט, קליין. ר' חיים האָט זי איבערגעבויט, פאַרגרעסערט און צוגעבויט אַן עזרת־נשים און כמעט 90% איוף זיין רעכענונג. מ'האָט דערציילט, אַז בערך 5000 זלאָטעס האָט ער אַליין מנדב געווען איוף דעם רעמאָנט. ווי אַ רבי'ן אין קלויז האָט ער אַרייַנגענומען דעם מנהל פון סאוואלקער תרבות־שול, א. דובראָווסקי, וועלכער איז געווען אַ גוטער דרשן און גלייכצייטיק איראָפעאיש געבילדעט. נאָך זיין טויט האָט ער אַריַינ־גענומען פאַר אַ רבי'ן אין קלויז אַ באַקאַנטן יונגן גדול בתורה, הרב יעקב סקופסקי פון פילייפאָווע, וועלכער האָט צוגעציגן פיל צוהערערס. ר' חיים איז געווען אַן איבערגעגעבענער טוער פון דער חברה „בקור חולים ולינת־הצדק" און זי געשפיצט מיט אַ ברייטער האַנט.

וועז מען פלעגט אַריינזעצן אַ יידן אין סוואלקער טורמע, פלעגט ר' חיים מקיים זיין די מצווה פון פדיון שבויים. איין מאָל האָט מען קיין סוואלק געבראַכט אין תפיסה זעקס גראָדנער יידן. איז ר' חיים אַוועק צום נאַטשאַלניק (שר"ף) פון טורמע און האָט אויסגעפיעלט, אַז ביי טאָג זאָלן זיי מעגן קומען אין שטאָט און נאָר ביי נאַכט זאָלן זיי גיין נעכטיקן אין טורמע. געהייסן האָט עס, אַז זיי קומען צו אַרבעטן אין שטאָט, אָבער באמת פלעגן זיי אַ גאַנצן טאָג זיין ביי שואל סוכא־וואלסקין אין פרוכטמאַרקט און זיך דאָרט „איבער־אַרבעטן", פאַרזוכנדיק די פיל מינים גרויסארטיקע פירות.

— — —

נאָכן טויט פון ה' גיפשטיין, וועלכער האָט איבער־געלאָזן קליינע קינדערלעך אַן שום עקסיסטענץ־מעג־לעכקייטן, האָט ר' חיימ'ס פרוי קראשל זיך דערבאַרעמט אויף זיי, געשיקט זיי לערנען און זיי אונטערגעשטיצט, ווי אייגענע קינדער. און וועז דער עלטסטער זון יהושע (היינט רב אין ישראל) האָט געענדיקט די סואוואלקער תלמוד־תורה, האָט אים קראשל אַוועקגעשיקט אין ישיבה לערנען און אים מיט אַלץ אויסגעהאַלטן.

אין יאָר 1935, וועז אין סואוואלק איז געגרינדעט געווארן די „ישיבה קטנה", וואָס בראש פון איר איז געשטאַנען הרב יעקב סקופסקי, האָט ר' חיים די ישיבה אַריינגענומען אין קלויז „חברה־מדרש". ביי אים אין הויז פלעגן פיל תלמידים פון ישיבה עסן.

ר' חיים צוזאַמען מיט זיין פרוי קראשל האָבן געשטיצט אַלע צדקה אינסטיטוצי'ס, ישיבות און תורה־מוסדות, ווי אויך געהאָלפן יחידים און נויטבאַדערפטיקע. ער האָט אויך אַ סך מנדב געווען פאַר די ארץ־ישראל־דיקע פאָנדן, ווי קרן־קיימת אין קרן־היסוד.

זיין פרוי קראשל איז געשטאָרבן אין סואוואלק ז' טבת תרצ"ח. ר' חיים האָט געטיילט דעם גורל פון די מיליאָנען יידן אין פוילן. נאָך גרויסע יסורים איז ער כ"ח ניסן תש"א געשטאָרבן פון הונגער אין סלאָנימער געטא. זאָל זייער אָנדענק זיין געבענטשט.

ר' אברהם שמואל ליזשעווסקי

(זכרונות פון אַ געווען תלמיד פון סואוואלקער תלמוד־תורה)

דורך דער גאַנצער צייט פון לערנען אין תלמוד תורה, פון דעם דרדקי מלמד ר' ישראל איגעלסקי ביז דער העכסטער כיתה, איז ר' אברהם שמואל ליזשעווסקי געווען דער אייביקער מחנך. ר' אברהם שמואל איז געווען טעטיק אויף אַנדערע געביטן אויך, — געווען אַ מיטגליד פון ועד הקהל, אַ מיטגליד פון סוחרים־פאַראיין, אין דער קאָאָפעראַטיווער פאָלקסבאַנק, אין דער פאָר־וואַלטונג פון אַ ריי רעליגיעזע און סאָציאַלע אַנשטאַלטן, אָבער פאַר אונדז, תלמידים פון תלמוד־תורה, איז ער געווען און פאַרבליבן נאָר דער דערציער און מורה־דרך, וואָס פלעגט קומען פאַרהערן ביי די בחינות סוף יאָר, ווי אויך האַלטן רעדעס ביי פאַרשיידענע אַנדערע גע־לעגנהייטן. אַרום דער תלמוד־תורה זיינען געווען טעטיק די חשוב'סטע בעלי־בתים פון שטאָט, אָבער ר' אברהם שמואל איז געווען דער רוח־חיים פון איר טעטיקייט. זיין אייגנטלעכע אויפגאַבע איז געווען צו זאָרגן פאַר די פינאַנסן פון תלמוד תורה און פאַר איר אַלגעמיינעם גייסט, אָבער ער פלעגט זיך אפגעבן מיט אַלע איינצל־הייטן פון לערנען און הנהגה פון יעדן תלמיד, — און אַזוי האָבן זיך איינגעווואוינט צו קוקן אויף אים די קינדער פון תלמוד־תורה. עס האָט איין מאָל געטראָפן, אַז עטלעכע יונגע קינדער איז באַזונדערס שווער געווען צו פאַסטן אַ תענית און זיי האָבן וועגן דעם דערציילט ר' אברהם שמואל'ן. האָט ער זיי געענטפערט: עסן זאָלט איר ווי גויים, אָבער לערנען זאָלט איר ווי יידן. אויף קינדער האָט אַזאַ תשובה שטארק געווירקט פסיכאָלאָגיש און פאַרבליבן אויף אייביק אין זכרון.

ר' אברהם שמואל ליזשעווסקי איז געווען אַ מאָל

אליין אַ תלמיד אין דער תלמוד־תורה. זיינע עלטערן זיינען געווען אַרעמע מענטשן, האָט ער געמוזט „עסן טעג" ביי בעלי־בתים אין שטאָט. שפּעטער איז ער געפאָרן לערנען אין וואַלאָזשינער ישיבה, וואו ער האָט זיך אויסגעצייכנט מיט זיין גרויסער התמדה. נאָך דער חתונה האָט ער געהאָט אַ געשעפט פון שפּייז און אַן אייגן הויז. אַזאַ געשעפט נעמט צו אַ גאַנצן טאָג אַרבעט, ער האָט אָבער מיט זיין שטאַרקן ווילן געפונען צייט פאַר אַלץ. ער האָט געזאָרגט פאַר אַרעמעלייט, ווינטער געטיילט פאַר זיין האַלץ און וואַרעמע מלבושים, אַ לאַנגע צייט איז ער געווען אַ גבאי ביים פאַרטיילן שטיצע, וואָס פלעגט אָנקומען פון אמעריקאַנער לאַנדס־לייט. ניט געקוקט אויף זיינע אלע טירדות, פלעגט ער נאָך זאָגן אַ בלאַט גמרא אין זיילבערבלאַט קלויז. מיט זיין אויסערגעווינלעכע גוטער הסברה פלעגט ער צוציען אַ גרויסן עולם מענטשן און שטאַרק פאַראינטערעסירן די צוהערערס מיט זיין ספּעציעלן גאַנג אין לערנען.

דער סואוואַלקער רב ר׳ אהרן באקשט האָט זייער גע־האַלטן פון ר ׳אברהם שמואל׳ס לומדות, און ווען יענער האָט אין מאָל געהאַלטן ביי פאָרן קיין אמעריקע, האָט הרב באקשט געזאָגט מיט התפעלות און באדויערן: „אה! אַ ש״ס פאָרט אַרויס פון דאַנען". ווי אַ למדן און גרויסן מבין האָט די שטאָט אים באַשטימט צוזאַמען מיט ר׳ נפתלי פרידלענדער און ר׳ שלמה גוטמאן צו פאָרן קיין סעמיאטיטש, בכדי אויסצוקלייבן דעם דאָרטיקן רב פאַר אַ מרא דאתרא אין סואוואַלק. אויף זייער מבינות האָט מען טאָקע אויפגענומען פאַר דעם רב אין סואוואַלק הרב הגאון ר׳ יוסף יאָסעלעוויטש פון סעמיאַטיטש.

זיין געפלאַנטע רייזע קיין אמעריקע קורץ פאַר דער מלחמה איז ניט דורכגעפירט געוואָרן, און עס איז אים צוזאַמען מיט זיין פרוי באַשערט געווען אומצוקומען על קידוש־השם צוזאַמען מיט די איבעריקע סואוואַלקער יידן, אין דער שטאָט לוקאָוו, וואוהין זיי זיינען פאַרטריבן געוואָרן דורך די נאַציס, הי״ד.

זיין הויז איז געווען אָפן פאַר אַרעמע און קראַנקע. פאַר יעדערן האָט ער געפונען טרייסט און הילף.

ר׳ אהרן סיינענסקי האָט ניט גערוט, ביז דער לעצטער פון די יידישע סאלדאטן אין סואוואַלקער גארניזאָן איז ניט באפרייט און באזאָרגט געווארן מיט אַ יידישן טיש אויף יום־טוב.

אַרעמע קינדער אין תלמוד תורה האָט ר׳ אהרן באַזאָרגט מיט שיך אין קליידער.

איז געקומען אַן אַרעמע יידענע מיט אַ געווייז, אַז עמעצער איז קראַנק אין דער משפחה, האָט ר׳ אהרן שוין געהאָט צוגעגרייטע צעטעלעך אויף אַן אומזיסטן דאקטאר און אויף פרייער מעדיצין.

זאָרגן פאַר אַרעמע כלות און אלמנות איז געווען אינע פון זיינע הויפט־מצוות. ניט ווייניק יידישע אַרעמע מיידלעך אין סואוואַלק האָבן געהאָט צו פאַרדאַנקען ר׳ אהרנ׳ס „שדכנות".

אַ שיינער ייד געווען ר׳ אהרן סיינענסקי, איינער פון אַ סך אין סואוואַלק. וואו זיינען זיי, וואו?

ל. שמעוני
חיפה

אַמאָל איז נעווען

אַ מאָל איז געווען סואוואָלק אַ שטאָט. געווען איז זי מיט שטעט צו גלייך אין דער ליטע: — אַ לעבעדיקע, אַ צאַפּלדיקע, אַ שטאָט פון פּאָליאקן, רוסן, ליטווינער, דייטשן און יידן אַ פּאָר צענער טויזנט כולו מתנגדים — אייזערנע קעפּ, אייזערנע מוחות, „אַנדערע יאָרן, אַנדערע כוחות“...

אַ שיינע שטאָט, וואָס ליגט צווישן צוויי בערג, דעם אויגוסטאָווער אין קאָלוואריער, ארומגערינגלט מיט געדיכטע וועלדער, פּאַרגאַרטלט מיט אַ טייער יידיש טייכל — די „שווארצע חנה“, און בס״ה אַ פּאָר קילאָ־מעטער אין מזרח — די ריזיקע באַרימטע וויגרער אַזיערע מיטן מיטעלאלטערלעכן קלויסטער, וואו ס׳ליגן מומיעס און באַזאַמירטע גלחים.

סואוואלקער הויפּטגאַס קאַסטשושקאַ
אַמאַליקע שאַסיי־גאַס

היינט געשניטן איז מיין סואוואַלק מיט שיינע גאַסן, וואָס צוויינן זיך פון דער פרעכטיקער פּעטערבורגער גאַס, אַ צווייּ קילאָמעטער לאַנג, פון ביידע זייטן ביימער קאַשטאַנעס, זשוראָווינעס און ווערבעס. אין הארצן פון שטאָט אַ פרעכטיקער פּאַרק, און אַ פּאָר טריט אַן אַ זייט — שולגאַס מיט די אַלטע הונדערט יעריקע בנינים פון דער שול, מיטן בית מדרש, מיט די באַרימטע שניידערשע, שוסטערשע, קצבישע און מוליארסקע קלויזן, וואו מען האָט מער געשמועסט און פּאָליטיקעוועט, ווי געדאַוונט, וואַרעם דאָס איז געווען אַן אייזערנער מתנגדי־שער צענטער, מיט נאָר איין איינציק „שטיבל“, וואו קינדער פלעגן נאָכלויפן ווי נאָך אַ בייז וואונדער אַ יידן מיט פּאות אין אַ חסידיש היטעלע...

ביים מאַגיסטראַט — אַ גרויסער פּלאַץ מיט אַ צערקווע און די גרויסע בנינים פון גימנאַזיע, וואו צאָר ניקאָלייס 6 פּאָלקן פלעגן פּאַראַדירן יעדער יום־טוב, שפּילן מוזיק און זינגען „באַזשע צאַריא כראני“ אוו די אַרבעטערס — „באַזשע צאַריאַ כאַראני“...

טויזנט חן׳ען האָבן געהאַט די איינציקע צוויי קרומע גאַסן פון שטאָט: דער „דאָלגק“, וואָס איז געווען פול געפּיקעוועט מיט בעלי מלאכות און יידישע סוחרים׳לעך אין די וויגדע־גאַס — פון קיילערס, האָלצהעקערס און פוילישע אַרבעטערס.

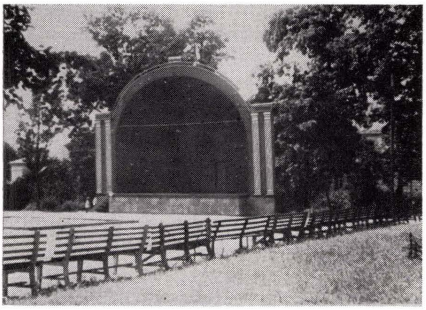

סואוואלקער שטאַטגאַרטן
דער פלאַץ, וואו די מוזיק פלעגט שפּילן

חוץ דעם פּאַרק מיטן ברייטן טראָטואַר, וואו ס׳האָבן שבת שפּאַצירט יידן און זונטיק קריסטן, האָט מיין סואוואַלק פאַרמאָגט די פרעכטיקע „ארקאדיע“ מיט די ביידלעך, וואונדערבארע סעדער; אַן אַזיערע מיט די אינדזעלעך און לאָדקעס; היינט אויגוסטאווער וועלדער ארום אין ארום שטאָט, וואָס פלעגן פרילינג פּאַר׳שיכור׳ן די סביבה מיט גן־עדן־ריחות.

געלעבט האָבן יידן און גויים בשלום, געגאַנגען אייניער צום צווייטן צו גאַסט, געבאַרגט גמילות חסדים, געגאַנגען אויף חתונות אין לוויות, און ע״פ רוב זיך געקענט מיט די נעמען און געוואוסט פון אַלע הייַמישע פרטידן און ליידן. אַ שטאָט, וואָס האָט ביז די לעצטע יאָרן ניט געוואוסט ניט פון פּאָגראָמען, ניט פון קיין אַנדערע ראַסן פּרעענויות — אַ טייערע שטאָט!

ווידער האָט סואוואַלק געהאַט אַ חולשה צו צו־נעמענישן, וואָס די משפחות האָבן געטראָגן ווי זייערע פאַמיליע־הערבן, למשל: פיאָרונעס, סאָלטיסטן, באָל־טריקעס, קרויטניאקעס, „די לערער“, די „הויקערס“ וכדומה.

די צונעמענישן האָבן זיך געקייטלט און געפלאָנטערט

ביז די ווייטסטע גלידער, ווי קלעטער־פלאַנצן, און ס׳איז אסור געווען אַזאַ מענטשן אָנרופן מיטן צונאָמען אין די אויגן כיבע בשעת רתיחה, אַניט פלעגט אַוועקגיין אַ שנאה אויף יאָרן ביז קינדס קינדער, אָבער אונטער די אויגן האָט מען יעדערן אָנגערופן מיטן צונאָמען, ס׳איז געווען באַקוועמער און האַרציקער...

חוץ דעם זענען געווען גאַנצע דינאַסטיעס בעלי מלאכות, וואָס זענען געווען טיף פאַרוואָרצלט אין דער שטאָט ביז די תהומ׳ען פון דור דורות, צווישן וועלכע ס׳זענען באַקאַנט די שלאסערס און מעכאַניקערס, די „צוויילינגס" און „דייכס", צו וועלכע דער מחבר האָט דעם כבוד צו געהערן. דאָס זענען געווען 2 „דינאַסטיעס", געבונדענע דורך שידוכים און שכנות, גרויסע גבירים און גרויסע קבצנים, וואָס האָבן אַליין מיט די האַמערס און טרובשטשאקעס פאַרבויט און פאַרפלאַנצט אַ וועלט, און געטיילט בנים ובני בנים צו אַלע קאָנטינענטן פון דער ערד, אפילו אין ארץ ישראל איז זייער פאַרטרעטונג ניט פון די קליינע.

וואונדערלעכע יידן האָט סואוואַלק געהאַט, ע״פ רוב פון די פשוטע טייערע פאָלקסמענטשן, וואָס זייערע נעמען זענען ניטאָ אין דער „געשיכטע".

לאָמיר נאָכן חורבן פון מיין סואוואַלק פאַרצייכענען אַ פאָר פון יענע טיפן און זאָל זייער זכרון פאַרלענגערט ווערן.

די ניקאָלייעווסקע סאָלדאַטן:

א) סטרעלעצקי, אַ ייד אַ דעמב, אַ ברוסט מיט מעדאַלן, אַ קערנדיקע רוסישע שפּראַך, אַ טאַטע פון ניט חתונה געמאַכטע זין און טעכטער, אַ ייד אַ גביר און ניקאָלייעווסקער פּאַטריאָט, וואָס איז גרייט געווען צו שפּאַלטן יעדער קאָפּ, וואָס האָט עפּעס שלעכטס געטראַכט וועגן זייער מאיעסטעט די ראָמאַנאָווס.

אויסגעזען האָט ער ווי אַ פריץ, גרוי ווי אַ טויב, און פון דער טבע גוט ווי אַ צדיק. אין 1909 איז אין זיין הויז געגרינדעט געוואָרן די ערשטע יידישע גימנאַזיע אין ליטע (פון שוואַרצמאַנען).

געשטאָרבן איז ער אין עלטער פון הונדערט יאָר.

ב) גבריאל סלופּ — אַ גרויסער קבצן, הויך ווי אַ סאָסנע, אַ באָרד פון די שמעקעדיקע פּאקולעס, אין וועלכע מען פּאַקט אתרוגים, אַ קאָנסטרוקטאר פון זייגערס מיט הילצערנע ווערק, אַן אויסגעפינער פון אַ וואונדערלעכן שמעקטאַבאַק, וואָס קיין כעמיקער אין דער וועלט ווייסט ניט זיין פאָרמולע. מיט אָט דעם שמעק־טאַבאק פלעגט ער ארומגיין אַלע יום כפּור פון שול צו שול, פון קלויז צו קלויז און מינטערן פאַר׳חלש׳טע אויסגעדאַוונטע יידן. ער פלעגט טיילן דעם טאַבאַק, אָנגעטאָן אין ווייסן קיטל מיטן טלית איבערן קאָפּ. דער רב רבי טעוועלע קאצענעלנבויגן האָט געזאָגט, „אַז זיין שמעקטאַבאק איז מער אָנגענומען ביים רבונו של עולם, ווי יאָכע דער פּראָצענטניכעס תחינות".

גבריאל סלופּ איז געווען שווער אויף יידיש, אַ פּשיטא אויף עברי. ער האָט געוואוסט, אַז צו קדושה שטייט מען מיליטעריש אויסגעצויגן, מיט פאַרקלאַפּטע פיס, ביים ארויסנעמען די ספרי תורות גיט מען אָפּ „טשעסט" (סאַליוט) און אַנשטאט אָמן ענטפערט מען בקול רם: „כאָראָשאָ", „טשודנאָ", „פריליטשנאָ" און ביים אויפרופן שטייט מען „דום". מיט די מעדאַלן האָט ער זיך קיין מאָל ניט געשיידט, פּונקט ווי מיט זיין גרויסן סענקאטן שטעקן, און ליב האָט ער געהאט מלכות, ווי אַ יידענע איר בן יחיד. געשטאָרבן איז ער, ווי אַ צדיק, יום כפּור צו נעילה אין שול, אַרומגעטראָגן זיך מיטן טייערן שמעקטאַבאק ווי תמיד, אָבער אויסגעגלייכט דעם קיטל, זיך איינגעטוליעט אין טלית, און ביי דער תקיעה גדולה זיך אויפגעשטעלט, אַ דונער געטאָן: „קאָנטשענאָ" — און אַזוי געענדיקט זיינע הונדערט מיט צוויי יאָר, ביים אָפּענעם ארון־קודש אין דער גרויסער סואוואַלקער שול.

אַזעלכע ניקאָלייעווסקע סאָלדאַטן האָבן מיר געהאַט באַלד אַ מנין.

איצט ווייטער:

א) מאָטיע באָק — אַ „יאַפּאָנסקער" סאָלדאַט, פון פאַך אַ שניידער, אַ פּראָפעסיאָנעלער בחור, מיט 3 „געאָרגיעס" אויף דער ברוסט, געלעבט פון צאַרישער פּענסיע און פון ניצעווען בגדים, אַ געוואַלדיקער פּאַטריאָט, געטראָגן אַ סאָלדאַטסקע היטל מיט אַ רויטן אָקאָלישאָק, געפאָרבן די גרויע וואָנצעס מיט דער כוונה אַ מאָל חתונה צו האָבן, און היות ווי זיין פּענסיע פון איין רובל מיט 15 קאָפּיקעס אַ וואָך פלעגט ער באקומען ניט אין סואוואַלק נאָר אין סייני, פלעגט ער דאָרטן אַלע חודש דעם 20סטן גיין צופוס הין און צוריק וואָסערע 80 קילאָמעטער. אין די „גאליופקעס" — דעם קייסערס געבורטסטאָג — פלעגט מען צווינגען דעם חזן מיט די משוררים אין שול צו זינגען „באָזשע צאַריאַ כראַני" פאַר אַלע יידישע שולקינדער און לערערס. יעמאָלט פלעגט מאָטיע באָק אָנטאָן די נייע בגדים מיט די מעדאַלן און צוזאַמען מיט גבריאל סלופן שטיין אויסגעצויגן אין איין שורה מיט די פּאָליציאַנטן — און אָפּגעבען „טשעסט".

כ׳געדענק, ווי אַזוי ער איז אַוועק פון סואוואַלק.

מאָטיע באָק פלעגט עסן נאָר שוואַרצברויט מיט „פאָדסמעטאנקע". עסן פלעגט ער עס מיט טעם, מיט דבקות, „מיט מוזיק", און געהאַט האָט ער אַ טבע אין מיטן עסן איינצושלאָפן, נאַכער זיך אויפכאַפּן און ווייטער עסן. איין מאָל האָבן חברה לצים טאַקע ביי מיין פאָטער אין וואַרשטאַט גענומען זיין לאַבן ברויט און צוגעשלאָגן מיט טשוועקעס צום טיש, נאַכער אים אויפגעוועקט און געהייסן ווייטער עסן. מאָטיע האָט זיך געכאַפּט צום ברויט און שיעור ניט געפאַלן פון שרעק. ס׳ברויט האָט זיך ניט גערירט, נאָר געלעגן צוגעשמידט צום טיש. אַז ער איז דערגאַנגען די סיבה, האָט ער געזאָגט צו סואוואַלק די ווייטערדיקע געזעגן־ווערטער:

„אַזוינס מיט ברויט האָבן ניט געטאָן אפילו פאָניעס קאַצאַפּעס אונטער פּאָרט אַרטור". מאָטיע האָט אָפּגעריסן דאָס ברויט און מיט ציטעריקע הענט עס אָנגעבראָקט אין שיסל „פאָדסמעטאנקע", אויפגעגעסן, ארויפגעטאָן דאס סאָלדאטישע היטל, צונויפגענומען די ברעקלעך, זיי

צונויפגעקנעטן, אויפגעגעסן, אָנגעטאָן די מעדאַלן און אַוועק ביז היינטיקן טאָג, ניט צו וויסן, וואו זיין געביין איז אַהינגעקומען.

ב) רבי פישל דער „פראַנצויז", אַ ייד פון אַ יאָר אַכציק, אַ סוחר פון תבואה, איינער פון די טרייסטע פריינד, וואָס נאַפאָלעאָן האָט געהאַט אויף דער וועלט. זיין פראַנצויזיש האָט געדינט דער גאַנצער שטאָט. רבי פישל איז געווען אין פאַריז אין 1871 — ביזן סוף פון דער פראַנצויזישער רעוואָלוציע. ס'פלעגט אים קיין מאָל ניט מיאוס ווערן צו דערציילן וועגן יענע געהייבענע בלוטיקע טעג אין די גאַסן פון פאַריז, וועגען דער פאַריזער קאָמונע, פון וועלכער ער האָט פערזענלעך געקאנט עטלעכע מענטשן. ס'פלעגט אויך קיין מאָל ניט מיאוס ווערן הונדערט מאָל אויסצוהערן די זעלביקע געשיכטעס ביז דעם ענין מיט די געבראָטענע מייז, וואָס ער אַליין האָט געגעסן, אַניט וואָלט שוין פון פישלען לאַנג קיין זכר ניט געבליבן... די איידעלע יידן פלעגן שוין וויסן דעם מאָמענט, ווען ס'הייבט זיך אָן דער קאפיטל מייז און זיך אָפטראָגן. דערפאַר פלעגט יונגוואַרג זייער נייגעריק אויסהערן די מעשיות, און פישל פלעגט אונדז דערפאַר געבן צוקערלעך און דערלויבן זיך באָדן אָן געלט אין זיינע ביידלעך אויף דער „שוואַרצער חנה".

ג) ביינישׁ דער „פילאָזאָף" — אַ רייכער האָלץ־סוחר, וואָס פלעגט אין מיטן דאַוונען עסן צוקערלעך און לייענען דעם „כוזרי" מיט אַזוי פיל התמדה, ביז ער פלעגט זיך צעזינגען — דערפאַר האָט ער געהייסן „פילאָזאָף".

ד) משה פונסקער דער פעלדשער — אַ ייד, וואָס פלעגט ריידן אונטער דער נאָז, זיך ניט רירן פון אָרט אָן אַ טשעמאדאנטשיק, וואו ס'זיינען געלעגען כלים, ווי באַנקעס, אַ סלאָאיקל פיאַווקעס, טערמאמעטערס, אַ קליס־טיר, ברעטעלעך, ריצינאייל, וואלעריאן, פלאַסטערס. משה פונסקער איז געווען דער באַליבטסטער מענטש אין שטאָט, און לויט דער עדות פון די דאָקטוירים האָט ער געוואוסט אין מעדיצין מער, ווי אַ היינטיקער דאָקטאָר מיט אוניווערסיטעט בילדונג. כ'געדענק אים גוט, ווי ער פלעגט אונדז העלפן אין אַלע קראַנקייטן ניט נאָר מיט מעדיצין — מיט זיינע וואונדערלעכע מעשיות פלעגט ער צווינגען אויסלעפלען די ביטערסטע רפואות און אויסהאַלטן די צענדליקער הייסע באַנקעס. אַזעלכע האַרציקע מענטשן און פאָלקס־מעדיקערס זיינען מער ניטאָ ביי אונדז.

ה) יהודה דער איינבינדער — אַ באַרימטער עסער, וואָס פלעגט צווישן איינבינדן איין בוך און אַ צווייטס זיך אריינכאַפּן שפילן אַ קאָרט און אויפעסן אַ גאַנדז מיט די פיסלעך צוזאַמען, פאַרטרינקען וואָסערע 5־6 קוואָרט ביר, גיין דאַוונען מנחה און צוריקקומען אַהיים טויט הונגעריק.

ו) משה „פידעלע" — אַ ייד פון אַ יאָר זעכציק, אַ קאַרליק, גרויס געווען ווי אַ קינד פון פינף־זעקס יאָר. פלעגט לעבן פון שרייבן בריוו פאַר דינסטמיידלעך, פראָשעניעס אין מאַגיסטראַט און פון כל'ערליי שמחות, וואו ער פלעגט ארויסווייזן מאָדנע קונצן: שרייבן מיט אַ פעדער, וואָס פלעגט שטעקן אין די פינגערס פון די פיס און אויפעסן קאָלאַסאַלע קוואַנטומס שפייז. ער פלעגט זיך פאַרענטפערן אַזוי: אויף יענער וועלט ווערן די מענטשן געבויט גלידערווייז, דאָרטן זענען פאַראַן ריזיקע סקלאַדן הענט, פיס, קעפּ, געדערעם, הערצער, נירן, קישקעס, מאָגנס אאז"וו. אים, משה פידעלען, האָט מען זייער קליין צוזאַמענגעשטעלט און געשיקט נעמען אַ מאָגן. אַז ער איז אריין אין סקלאַד פון די מאָגנס, האָט ער דערזען, ווי אַזעלכע הענגען אויף די ווענט טויזנטער פון כל'ערליי גרייסן. זייענדיק אַ קליינער, האָט ער בלית ברירה געמוזט אַראָפּנעמען דעם לענגסטן מאָגן, ווייל צו די קורצע האָט ער ניט דערגרייכט...

ס'איז געווען ביי אונדז די משפחה פון ר' אייזיק דעם קברן, וואָס האָט געוואוינט אויפן בית עולם, אויף יענער זייט טייך. כאָטש ער אַליין איז געווען דער קברן, האָט מען שוין די גאַנצע משפחה גערופן די „קברנים" ביז די ווייטסטע קינדס קינדער, שניר און איידעמס. ער איז אויך געווען אַ טייערער ייד, מיט אַ שיינער, ווייסער באָרד, גוטמוטיק, אַ בעל רחמים. זיין דירה איז געווען אויפן בית עולם אויף דער צווייטער זייט טהרה־שטיבל, דאָרטן זענען אייביק געווען אָפן די טירן און יעדערער האָט געקענט באַקוקן זיין ווירטשאַפט: דעם קאמאָד, דעם גרויסן זייגער אויף וואָגן מיט הילצערנע ווערק פון גבריאל שלופס קאָנסטרוקציע, די שלאָף באַנק, די סערוואנטקע, וואו אונטערן גלאָז זיינען געשטאַנען די פסח'דיקע בעכערס מיטן אַלטן בשמים שמעקער, די ווענט באַהאַנגען מיט אַמעריקאַנער קרובים — אמתע לאָרדן. צוויי זין זענען אַוועק „אָן־אַ זייט", איינער איז געווען אַ בונדיסט, דער צווייטער אַ קאָמוניסט, פונ־דעסטוועגן האָט מען זיי אויך גערופן די „קברנים", כאָטש זיי זענען געווען האַרציקע, גוטע מענטשן און גוטע שניידערס.

אַז מען רעדט שוין פון קברן, מוז מען דערמאַנען איין באַרימטן חברה קדישא מאַן, דוד פונסקער. ער פלעגט ספּעציעל „אָפּנעמען" טויטע קינדער. גאָר די קליינע עופ'עלעך פלעגט ער אַריינלייגן אין אַ ריזיקער קעשענע פון זיין בורנוס, וואָס ער פלעגט טראָגן זומער און ווינטער. געווען איז ער אַ ייד אַ גבר, אַ ריז, און אַז מיר פלעגן אים טרעפן אויף דער גאַס, פלעגן מיר אָפּטרעטן אָן אַ זייט פון שרעק.

שרה די באָבע זאָל אויך דערמאָנט ווערן צום גוטן, די באַרימטע אקושאָרין, וואָס האָט אָפּגענומען טויזנטער קינדער ניט מיט אינסטרומענטן, נאָר מיט אירע קנאָכיקע הענט און מיט די שענסטע פאָלקס־מעשה'לעך. אַז שרה די באָבע איז געשטאָרבן, זיינען אירע טויזנטער קינדער געגאַנגען אויף דער לוויה מיט אָנגעצונדענע ליכט אין די הענט.

היינט ר' משה דער זייגערמאַכער. ער איז געווען דער, וואָס האָט געוואוסט אויף אויסנווייניק די גאַנצע כראָניק פון דער פוילישער „פאָווסטאניע", אַלע אירע העלדן און אויפטוען. רבי משה דער זייגערמאַכער האָט טאָג און נאַכט גערעדט און דערציילט, ביז ער פלעגט פאַר־

לירן די גרענעץ פון וואָר און פאַנטאַזיע. איין מאָל, מלחמה צייט, איז אַ באָמבע געפאַלן ניט ווייט פון זיין „געשעפט", בעת ער איז געזעסן איבערגעבויגן איבער אַ זייגער מיטן קוקגלאָז אין אויג. בעת די באָמבע איז געפאַלן, האָט ער געהאַלטן אין דערציילן די מעשיות פון באַרימטן יידישן „פּאָווסטאַנעץ" יונה דער פישער, וואָס פלעגט דורך טייכן און אָזיערעס פירן פון פּרייסן געווער. צוליבן אויפרייס פון דער באָמבע איז ר' משה אויפגעשפּרונגען און אָפּגעביסן די שפּיץ צונג, וואָס איז אַראָפּגעפאַלען אויפן טיש אין טעצעלע בענדזין. משה דער זייגערמאַכער פלעגט האָבן אַ ספּעציעלן „פיזיאָלאָ־גישן" צוגאַנג צו זייגערס, למשל: אַז אַ סאָלדאַט פלעגט קויפן אַ זייגער פון דעם „ציבעלע" מין און ער פלעגט קומען אויף מאָרגן מיט אַ געוואַלד: „סטייטש, דער זייגער שטייט", — פלעגט אים משה געלאַסן אָנקוקן און פרעגן: זאָג דעם אמת, האָסט אים געהאַלטן אויף דער קאַלטער לופט? דער יוון פלעגט זיך קראַצן דעם קאָפּ און ענטפערן „טאַק טאָטשנאָ", כ'האָב געהאַלטן! — „ובכן, בהמה דו איינער, דער זייגער האָט זיך פאַרקילט!"

*

קריסטן זיינען געווען אויסגעמישט און אויסגעקאָכט אין יידישן לעבן. כ'מוז דאָ דערמאָנען איינעם פון זיי, וואָס האָט געהייסן אדאם, געווען איז ער אַ לאַטוטניק און געאַרבעט ביי די כאַנאָוויטשעס, די מיליטערישע שניידערס, וועלכע האָבן געהאַט אַ פאַרצווייגטע משפּחה אין פּעטערבורג. אדאם האָט גערעדט גוט יידיש, געמאַכט אַ ברכה אויפן ברויט, געקענט מאַכן קידוש, און פלעגט בענטשן מיט קינדער ציצית. אַז ער פלעגט האָבן סכסוכים מיט יידן, פלעגט ער אויסמיידן דאָס געריכט, נאָר זיך לאָדן ביים רב, „ווי דער רב וועט פאשן (פּסק'ענען), אַזוי זיין גוט"...

די סטראזשניקעס (פּאָליציי) פלעגן גיין אַלע שבת אויף שנאַפּס מיט האָניק־לעקעך צו יידן. איך געדענק, ווי דער סטראזשניק, וואָס פלעגט שטיין אויף פּאַטרול ביי אונזער הויז (ביי דער פּאָסט), פלעגט מיר געבן פּוצן זיין ביקס און לערנען די תורה פון רעוואָלווער, און אַז ער פלעגט כאַפּן אַ דרעמל אין אונדזער קראָם, פלעגן מיר אים פאַרטרעטן און אַכטונג געבן, צי דער פעלדפעבל קומט פון ווייטן...

אַ פילגש פון וויצע־גובערנאַטאָר, די מאַדאַם טאטארטשיקאָווא, האָט געוואוינט ביי אונדז אויפן אייבערשטן שטאָק. זי איז געווען אַזוי אויסגעבונדן מיט יידן, אַז דורך איר פלעגען מיר דערליידיקן אַלע יידישע ענינים אין גובערנאטאָרס קאנצעליאריע און אויך צו־קומען צום „וואָיאינסקע נאטשאלניק" מיט „קאטערינקעס" (הונדערט רובלדיקע) ראַטעווען יידישע קינדער פון פּריזיוו.

די דייטשן האָבן געוואוינט אין אונדזער געגנט אַלע צוזאַמען. זייער קלויסטער איז געווען אַקעגן אונדז, און דער פּאַסטאָר רידל איז געווען מיין לערער פון דייטש לשון. איין מאָל אַ זונטיק, זיך יאָגנדיק נאָך טויבן, האָב איך מיט נאָך אַ תכשיט אריינגעוואָרפן אַ שטיין אין אַ פענצטער פון קלויסטער. דער שטיין איז געפאַלן דעם פּאַסטאָר אויפן סידור. שטעלט אייך פאָר, אַז מיט 52 יאָר צוריק האָט מען אַזאַ ענין דערליידיקט אָן אַ פּאָגראָם אויף יידן, נאָר מיטן איינפאַכסטן „ענדשולדיקן זי, הער פּאַסטאָר"...

פון די מלמדים און לערערס מוז איך דערמאָנען מיין רבי'ן, וואָס האָט געהייסן לערנער, אַ ייד אַ למדן מיט אַן אייזערנעם קאָפּ, וועלכער האָט געקאָנט אַלע לידער פון ביאליקן אויף אויסווייניק. געלערנט תנ"ך, העברעאישע ליטעראַטור און חשבון, דקדוק, אפילו „טבע". נאָכמיטיק האָט אַ ספּעציעלער לערער אַ קריסט געלערנט רוסיש און דייטש.

בורדע האָט געהייסן אַ צווייטער מלמד — אַ גרויסער העברעאישער בעל־דקדוק, וואָס פלעגט פאַר־געסן דאַוונען. ער האָט געהאַט אַ באַהעלפער אַ בחור, געהייסן האָט ער ראובן, וועמען מען האָט אין „5טן יאָר" פאַרטריבן קיין סיביר. אונדז קינדער פלעגט ער פירן אין „ארקאדיע" זיך באָדן און לערנען שרייען „דאָלאָי" און דעם ניגון פון דער מארסעליעזיע, ווייל די ווערטער האָט ער אַליין ניט געוואוסט.

ס'איז געווען אַ „חדר־מתוקן", וואו מען האָט געלערנט „עברית בעברית", אַ יידישע גימנאַזיע, וואָס איז גיך אונטערגעגאַנגען.

ס'זיינען געווען צוויי מלוכה־שולן פאַר יידן. דאָס לערנען איז געווען אויף רוסיש, די לערערס (מאריאמ־פּאָלסקי און ראָבינזאָן) האָבן געטראָגן היטלען מיט קאקארדעס און געהייסן מלוכה־באאמטע. איך האָב באַ־זוכט אַזאַ שול, וועלכע כ'האָב זייער ליב געהאט, ספּעציעל צוליבן לערער, וואָס האָט זייער פיל געלערנט רוסישע ליטעראַטור און פלעגט דערציילן אויף אויסווייניק ריזיקע שטיקער פון די רוסישע קלאַסיקערס. דאָרטן פלעגט מען זינגען אַקאָמפּאַנירט דורך אַ פידל, און אין 1910 האָט מען איינגעפירט 2 שעה אַ טאָג „יידיש", פשוט יידיש לשון און יידיש שרייבן.

היינט די לעדווינאָווסקיס, די משכילים פון שטאָט, איינער אַ בוכהענדלער, דער צווייטער אַ לערער, און אויך מיין לערער. זיין הויז איז געווען אַ היים פאַר יעדער ווידערשפּענסטיקן. ער האָט מיט אונדז געלערנט מאַטעמאַטיק, פראַנצויזיש, פּויליש און דייטש. פאַר יענער מלחמה האָבן מיר אויך געלערנט ליטוויש ביים ליטווישן לערער קובוליוס, וואָס האָט געקענט יידיש בעסער פאַר אַ סך היינטיקע יידישע עסקנים.

ביי די לעדווינאָווסקיס פלעגן זיך צונויפטרעפן די „רויטע", די גימנאזיסטן און גימנאַזיסטקעס, די עקס־טערנס, די אורלויב־סטודענטן. דאָרטן האָט מען גע־שפּונען די פּלענער פון דער צוקינפטיקער באפרייטער וועלט.

סואוואַלק האָט געהאט אַ גאַס, וואָס האָט געהייסן „משה דעם טשעסלערס גאַס", וואו ס'האָט זיך קאָנצענ־טרירט דער אַרבעטער טייל פון שטאָט. אָן אַ זייט פון גאַס דער „מאלי־ראצעק" — אַ גאַנצער קוואַרטאַל

פון גרעסטן יידישן דלות, די פראָפעסיאָנעלע בעטלערס, בעלי עגלות, די אַרעמסטע בעלי מלאכות און די דורכ־גייערס. ניט ווייט פון יענער עגנטע זיינען געלעגן די גרעסערע לעדער פאַבריקן, די אינציקע אינדוסטריע פון דער שטאָט. דאָרטן זיינען אויך געווען די גרויסע וואלקעריין. אַלץ צוזאַמען פלעגט פאַרשפרייטן אַ שלעכטן ריח מיילן ארום, אָבער די יידן פלעגן טענהען — „אַ ריח, וואָס גיט ברויט, שמעקט“...

ווי אין חלום זיינען מיר פאַרבליבן שטיקלעך פון פינפטן יאָר, בעת מיין פאָטער האָט געמוזט עוקר זיין קיין אַמעריקע, און די פעטערס פלעגן ליגן באהאלטן אין אונדזער גרויסן, פאַרצייטיקן קלייד־שראַנק, דעמאָנסטראַציעס, פאַלקלוגן, שיסעריין, הריגות פון זשאנדארן, קאזאקן, רויטע פענער, די מארסעליעזע, און „עקספראָפריאַציע“ (עקספראָפריאַציע), נאָכער דאָס ווילדעווען פונעם מיליטער און דער נאַמען סיביר, וואָס האָט אויסגעפילט מאַסן יידישע הימען.

ביי אונדז אין הויז האָט עוואוינט דער קאָזיאָנער רב זעליגמאן, זייער אַ געבילדעטער וועלטלעכער יידּ, וועמען אַלע האָבן ליב געהאט אין זיך באצויגן צו אים מיטן גרעסטן דרך ארץ. זיין זון יוסף כאצקל, יעמאָלט אַ סטודענט (שפעטער אַ דירעקטאָר פון „ריגער באנק“, אַ דירעקטאָר פון אַ גימנאַזיע און רעדאַקטאָר פון „גאָלאָס ביעלאָסטאָקא“) איז געווען אַ פייערדיקער רעוואָלוציאָנער. אַ פסוק פון זיינער אַ רעדע אין פינפטן יאָר איז מיר ביז היינט פאַרבליבן אין זכרון. ער האָט געדונערט:

„זעט ווי אַזוי די ווילדע כינעזער האָבן געוואוסט צו רעוואָלוטירן קעגן דער אַלטער פאַרשאַלטענער אַרדענונג, בעת אירע, די קולטורעלע רוסן, קענט עס ניט דורכפירן ביז היינט“...

אַזעלכע רייד פלעגן שניידן ווי מיט מעסערס, אַנ־צינדן די עמיטער און טרייבן צו דעמאָנסטראַציעס און באַריקאַדן.

ווי אין אַ גרענעץ שטאָט, איז אין סואוואַלק געווען זייער אַ סך מיליטער. די פאַרפוצטע אָפיצערן מיט זייערע דאָמען, די „פאדריאדשיקעס“ און די גרויסע צאָל באַאַמטע האָבן געגעבן געשמאַק צו לייזן: פון יידנ־האָס האָט מען ווייניק געוואוסט. דערצו דער גרויסער וואָלד מסחר, די נאָענטע גרענעץ, די קאנטראבאנדע, די לעדער־אינדוסטריע, די פישעריין — דאָס אַלץ האָט געטראָגן שפע אין שטאָט, וואָס איז געוואָקסן, זיך פאַרשענערט, פאַרבויט, צעשפרייט אין דער לענג און דער בריים.

און ס׳זיינען אויפגעעפנט געווארן פריוואָטע בענק פון די שיינמאַנס, די גליקשטיינס, די „ריגער־באַנק“, אַ פוילישע קאָמערץ באַנק, ס׳איז צוגעקומען אַ פוילישע גימנאַזיע (די קאמערץ שול), וואָס האָט אַנגעהויבן פראָדוצירן די אַנטיסעמיטישע פעסט אין דער געגנט, אָבער וואָס האָט זיך פאַר קיין פאַל ניט צוגעקלעפט צו דער באַפעלקערונג פאָקטיש ביז דער פוילישער אקופאַציע אין 1919־1920.

ביז 1918 איז דער קולטור צענטער פון שטאָט געווען די ביבליאָטעק, אַ צימער ביי דער קהילה, וואו ס׳פלעגן זיך צונויפקומען אַ סך יונגטלעכע באַרגן יידישע און העברעאישע ביכער, אין בחורים מיט מיידלעך „אינטעליגענטן“ פלעגן שליסן „קאָנטשאָפט“. ס׳איז געווען נאָך אַ מין כמו קולטור צענטער — דאָס צייטונגס געשעפט ניט ווייט פון קלויסטער אויף דער פעטער־בורגער גאַס, וואו מענטשן פלעגן אומגעדולדיק אָפּוואַרטן די באַן מיט די „היינטן“, „מאָמענטן“, „בירזשעוויע וויעדאָמאָסטי“, „רעטש“, „בערלינער טאָגעבלאַט“ און די „פאָסישע“.

די צייטונגען פלעגט מען אַבאָנירן בשותפות, לייענען גרינטלעך און זוכן כוונות אין יעדער וואָרט, אפילו אין די מעלדונגען. אויף די פאָליטישע נייעס זיינען געווען קאָמענטאַטאָרס, ווי רבי איטשע, דער פייערדיקער דייטשישער פאַטריאָט, וואָס זיין פוס האָט קיין מאָל ניט באַטרעטן דייטשלאַנד, כאָטש דאָס לאָנד איז געלעגן אונטער דער נאָז. זיין אפאַנענט איז געווען כאאוויץ דער מיליטעריסישער שניידער, וואָס האָט פארמאָגט די שענסטע טעכטער פון דער גובערניע, וועלכע ער האָט אַלע אויסגעגעבן פאַר פעטערבורג־גער חתנים, יונגען ווי דעמבעס, יידישע „קאַצאַפּעס“, וואָס האָבן חוץ „שמע ישראל“ קיין אות נישט געוואוסט פון יידישקייט.

בעת ס׳פלעגט זיך צעפלאַקערן דער וויכוח צווישן ביידע טיירע יידן, פלעגן זיך צונויפזאַמלען אָרום צענד־ליקער מענטשן, און יעדער פון זיי האָט געהאט באַ־העלפערס. מיין פאָטער ע״ה איז געווען אויפן רוסישן צד, און דער זיידע, זאָל האָבן אַ ליכטיקן גן־עדן, אויפן דייטשישן, ואני הקטן בין געווען „נייטראַל“, אָבער זייער אָנגענומען ביי ביידע צדדים, ווייל בעת אַ צד האָט זיך ענגייטיקט אין הילף פון זכרון אָדער אַ ציטאַטע, פלעגט מען מיך מיט דרך ארץ אריינשטופן אין מיטן, און איך, אני הקטן, פלעג עס זיין דער פירלייענער פון די „פאָסישע“, פון „בערלינער טאָגעבלאַט“, פון „בירזשעוויע וויעדאָמאָסטי“, אָדער אייסשניטן פון „ריעטש“, וואָס מיין פאָטער פלעגט אויסהיטן אין דעם גרויסן ספרים אלמער צוזאַמען מיט די בענד „גיווא“, „בילאָיע אי דומי“, משניות׳ן, כל׳ערליי תנך׳ן, „ראָזסוויעט“, „מענדעלי מוכר ספרים“ און פאַרשיידענע רוסישע, דייטשישע און העב־ראישע ביכער, פון וועלכע סמאָלענסקי און מאָפו זענען געווען די באַליבטסטע.

איך קען זיך נישט שענקען ביז היינט, וואָס איך האָב ביי מיין לעצטן באַזוך אין דער היים אין 1938 נישט מיטגענומען מיט זיך אַ זעלטענעם באַנד לידער פון אליקום צענזור, אַ בוך פון אייזיק מאיר דיק, ווינ־טשעווסקי און מאַריס ראָזענפעלד; מיין פאָטער איז שוין געווען אזוי פאַראַרעמט, אַז חוץ פון זיין טייערע ביכער שראַנק האָט ער מיר גאָרנישט געהאַט וואָס מיטצוגעבן, ס׳האָבן מיר די הענט געברענט, כ׳האָב זיי געוואָלט האָבן, אָבער וויסנדיק, וואָס די ביכער זיינען געווען פאַר מיין היים, האָב איך נישט געוואָגט גאָרנישט צו נעמען, חוץ אַ פאָר בינטלעך „הצפירה“ און „המליץ“.

ס׳דערמאָנען זיך די ערשטע „פועלי ציון" גרופּעס, דער „בונד", די „דראָמאַטישע געזעלשאַפט", ס׳דערמאָנען זיך יענע איבערגעבענע קולטור־טוערס, די טשאר־נעסעס, די ריזנבערגס, טייבעלע פֿאַליצקי, די גליקסאָנס, דער פּייערדיקער ציוניסט ד״ר ווייסמאַן און דער פֿאָלקס־טימלעכער הויזפֿריינד פון יעדער יידישער שטוב ד״ר נאַטאַנזאָן, גאָלדרייך און אַדאָנאָווסקי די אַפּטייקערס, קאַצענעלנסאָן דער צאָן דאָקטאָר, די סמאָלינסקיס, די טראָצקיס. וואו איז אַהינגעקומען זייער געביין?

מיר באַגונענען זיך מיט די פֿאָר נאָטיצן, וואָס זאָלן פֿלעמלען אין פנקס פון מיין אלטער פֿאַרלוירענער געבורטשטאָט — סואוואָלק.

משה שלומי־פרידמאן

מלמדים

די איבערלעבענישן פון אַ יידישער שטוב אין פוילן זיינען אַ־בערלעבענישן פון אַ וועלט, וואָס איז חרוב געוואָרן. אין מיין זכרון וועלן אָבער פֿאַרטרעטן פון אומגעקומענע און בילדער פון מיין פֿאַרטיליקטער היים־שטאָט ווידער לעבעדיק און באַהויכט מיט ליבע און צאָרטקייט.

אָט שטייט פֿאָר מיינע אויגן דער חדר פון גאָטליב. ער איז געווען אַ מלמד דרדקי (א״ב מלמד) אין מיר קינדער פלעגן זיך שרעקן פֿאָר אים פחד מות. ער האָט געהאַט אַ דיקע לינייקע, וואָס די קינדערשע הענטלעך האָבן זי ניט זעלטן דערפילט אויף זיך. פונדעסטוועגן איז ער געווען דאָך אַ „יידישער גזלן"; וען אַ יינגעלע פלעגט פון ווייטיק אַנהייבן וויינען, פלעגט ער אים אַרומנעמען, צוקוועטשן צו זיך, גלעטן און באַרואיקן מיט אַ שמייכל.

דער היפּוך פון אים איז געווען לערנער דער מלמד. ביי אים האָב איך שוין געלערנט חומש. ער איז געווען אַ דאַרער, שוואַרצער ייד, אַ שוואַכער אין געזונט. קיין אויגציקער שמייכל איז נישט געווען אויף זיין פּנים. אָבער ער איז געווען צאָרט און איידל. פֿאָר מיר איז געווען די גרעסטע שטראָף, וען ער פלעגט קוקן אויף מיר מיט אַ בליק פון צער אין זיינע שוואַרצע אויגן. איך האָב דעמאָלט געפילט, אַז איך בין אים מקצר די יאָרן. אָבער דאָס האָט דאָך נישט אָפּגעשטעלט אונדז, „ווילדע

סואוואָלקער גן־ילדים — סוף דריסיקער יאָרן.

שקצים", אַנציפאַלן אין יעדער הפסקה אויף דעם רבינ'ס ציג און זי אַזוי אויסמוטשען, אַז פּאַר שרעק זאָל זי שעה'ן לאַנג קיין מילך נישט געבן — און דער רבי, נעבעך, האָט עס געדאַרפט גאָר נייטיק האָבן.

לערנער האָט געוואויינט אויף שול־גאס. אין זעלביקן הויז פון חדר האָט געוואויינט דער „רוסישער" לערער ראָבינזאָן, וואָס פלעגט קומען דריי מאָל אין וואָך אין חדר לערנען מיט אונדז רוסיש. מיר פלעגן עס פיינט האָבן, נישט צוליב דעם לערער און נישט צוליב דעם רוסיש, נאָר צוליב... דער פינצטערניש. די פּאָר שעה פלעגט אויסקומען אונדז צו גיין אַהיים אין חושך. יעדער אייניקער פון אונדז האָט טאָקע געהאָט אַ לאַמ־טערנע מיט אַ ליכטל, אָבער וואָס טוט מען, אַז אַנדערע קינדער וואַרפן אַריין אַ קולקע שניי אין דער לאַמטערנע און צעברעכן זי?

אַ מאַדערנער חדר איז געווען בערמאַנס. עֶר האָט זיך געפונען אין זעלביקן הויז וואו דער רבי לורינ"ל האָט געלערנט עברית בעברית, העברעאישע ליטעראַטור, דקדוק און תנ"ך. בערמאן איז געווען אַ געלער ייד מיט אַ הייסן טעמפּעראַמענט און שטענדיק פלעגט ער זיין אין כעס. ער איז געווען פשוט פאַרליבט אין תנ"ך און זיין לימוד פון תנ"ך איז געווען פול מתיקות. דער רבי בערמאַן פלעגט אונדז רופן שבת נאָכמיטיק אין חדר, וואו ער פלעגט צוגרייטן פאַר אונדז אַ קינדער־זשורנאַל „בכורים" אַדער „עתון־קטן", וואָס איינער פון אונדז פלעגט פאַרלייענען. כדי מיר זאָלן זיך פילן פריי, פלעגט ער אַרויסגיין פון צימער און קומען נאָר דעמאָלט, ווען עס פלעגט ווערן אַ צפּאָר פון אַ געשלעג.

דער דאָזיקער מלמד איז שוין געווען אַ ביסל אַנ־געשטעקט מיטן גייסט פון דער מאַדערנער פּעדאַגאָגיק.

יהושע באַכראַך
(פּתח־תקוה)

שטריכן און עפּיזאָדן

ר' בנימין מגנצא זצ"ל

ער איז געווען אַ אקליין רירעוודיק יידעלע, וואָס איז תמיד ארומגעלאָפן צו טאָן מצוות. איך געדענק אים פון חדר, וואוהין ער פלעגט אריינלויפן, שמייכלען צו אונדז און גאָרנישט פאַרהערן. נאָר דעם רבי'ן פלעגט ער אָפּ־רופן אין אַ ווינקל און אים אַריינשטופּן אַ פּאָר גילדן אויף שבת. מיט דער זעלביקער שליחות איז ער וווייטער גע־לאָפן צו די אַלע מלמדים, וואָס נייטיקן זיך אין הילף.

ר' בנימין האָט שטאַרק געזאָרגט פאַר אורחים אויף שבת. פרייטיק צונאַכט נאָכן דאָונען האָט מען אים נע־קענט טרעפן וווייט אין טורמע גאָס פירנדיק אן אורח צו אַ בעל־הבית, וואָס איז ניט געווען ביים דאָונען אין גרויסן בית־המדרש.

איין מאָל איז עקאָמען צו אים אַן אָרעמע יידענע מיט אַ שאלה. דאָס הינדל איז גראָד טריף געוואָרן. האָט ער שטיל באַפוילן בריינדלען, זיין טאָכטער, זי זאָל פון אירע אָנגעגרייטע פלייש אויף שבת „אויסבאַרגן" דער יידענע: „זי האָט אפשר אַ קראַנק קינד אין דער הימ", — האָט ער געזאָגט.

אַן אינטערעסאַנטן שטריך וועגן אים האָט מיר איבער־געגעבן אונדזער ליבער משה'ל ראָזנטאָל, וועלכער איז אַ געוויסע צייט געווען נאָענט צו אים בייַ דער ארבעט פון הילפס־קאָמיטעט אין מלחמה צייט:

עס האָט זיך געצויגן אַ דין־תורה צווישן דריי פשע־ראָסלער יידן און בייַ אים האָט מען משליש געווען דאָס גאַנצע געלט פון דער תביעה. אין א געוויסן טאָג כאָפּט זיך אַריין צו אים איינער פון די צדדים און דערציילט אים מיט תמימות: רבי, מיר זיינען שוין דורכגעקומען צווישן זיך און מבטל געווען די דין־תורה.

„אָך אַך — האָט זיך ר' בנימין דערפרייט — ברוך השם, אבי עס זאָל זיין שלום צווישן יידן" — און פון גרויס התפעלות גלייך צוגעלאָפן צו דער שראַנק אין אים דערלאַנגט דאָס גאַנצע איינגעלייגטע געלט.

אויף צו מאָרגנס איז אריינגעפאַלן צו אים דער פשעראָסלער רב, ווי אַ צעטומלטער. אין שטעטל איז אַ מהומה: ווי אַזוי האָט זיך דאָס געלאָזן ר' בנימין אָפּנאַרן? ווי אַזוי גיט מען דאָס אָפּ משולש'דיק געלט איינעם פון די צדדים?

ערשט איצט האָט זיך ר' בנימין געכאָפּט פאַרן קאָפּ און אָנגעהויבן ארומלויפן איבער דער שטוב און ווי גע־שריען צו זיך: רבונו של עולם, מען זאָל שוין אַ יידן נישט קענען גלייבן אויפן וואָרט?...

זיין טויט האָט געמאַכט אַ געוואַלדיקן רושם אויף סאוואָלקער יידן.

ביים אוהל פון ר' משה בצלאל זצ"ל האָט מען אויס־געבויט דעם אוהל פון ר' בנימין מגנצא, ביי וועלכן שוועָרע הערצער האָבן פיל טרערן פאַרגאָסן און געבעטן אין זכות פון צדיק.

ר׳ אהרן באקשט זצ״ל

פאר מיין צייט האבן אין סואוואלק געקיניגט צוויי רבנים. ר׳ אהרן באקשט זצ״ל אין נאך אים ר׳ יוסף יאסעלעוויטש זצ״ל.

ר׳ אהרן באקשט איז געקומען פון ליטע. ער איז טאקע געווען אן אמת׳ער ליטוואק, א גרויסער למדן, אבער מלא התלהבות ווי א חסיד. ר׳ אהרן באקשט איז געווען א תלמיד פון דער באוואוסטער מוסר־ישיבה אין קעלם. אין דער ישיבה׳שער וועלט דארטן האט ער גע־שמ׳ט ווי איינער פון די גרויסע בעלי־מוסר אין דור.

ער האט געווירקט מיט זיינע מוסר־מעשים ניט ווייניקער, ווי דורך זיינע מוסר־דרשות. אט איז איינע פון זיינע מוסטער־טאטן, וואס די ווייבער, וועלכע זיינען געשטאנען מיט הערינג אין מארק, האבן מיט וואונדער און התפעלות דערציילט:

איין פרייטיק איז דער רב געגאנגען צו קבלת שבת און די הערינג־פארקויפערקעס זיינען נאך געשטאנען מיט די פעסער אין דרויסן. האט ער איף זיי ניט גע־שריען, נאר האט זיי גאר געהאלפן ארייננצוקיקלען די פעסלעך הערינג אין די בודקעס...

פארשטייט זיך, אז דעם צווייטן פרייטיק האבן זיי שוין אלע גאר זיך צוגעאיילט און גאנץ פרי פארמאכט די בודקעס, כדי ניט מטריח צו זיין, חלילה, דעם רב...

א סואוואלקער טרעגער האט דערציילט זיינע חברים, אז אין א פשוט׳ן קאלטן מיטוואך האט ער זיך געוואלט ארייננכאפן אין גרויסן בית־המדרש, כדי זיך אנצוווארע־מען ביים אויוון. דער בית־המדרש איז געווען צוגעשלאסן פון אינעווייניק און דארט האט זיך ארומגעשפאצירט דער רב איינער אליין און געזונגען און געלערנט אזוי זיס, אזוי אומעטיק...

גלייבט מיר — האט דער טרעגער דערציילט זיינע חברים — כ׳בין דארט היינטער דער טיר געשטאנען א לאנגע צייט, געציטערט ווי אין א מקום קדוש און ס׳האט זיך מיר געוואלט ווייניגן, כ׳וויס ניט פאר וואס...

ר׳ אהר־טשיק באקשט, דער קעלמער בעל־מוסר, האט אזוי געפראוועט התבודדות אין סואוואלקער גרויסן בית־המדרש.

דער עולם האט פאר אים גהאט גרויס יראת־הכבוד. ער האט זיך אין עמן מאל דערלויבט אריינצוגיין אין דער בוינע און בעמן די קצב׳ישע יונגען, אז זיי זאלן אים ווייזן זייערע ציצית.

ר׳ יוסף יאסעלעוויטש זצ״ל

נאך הרב הגאון ר׳ אהרן באקשט האט סואוואלק אנ־געהויבן זוכן א נייעם רב. ס׳זיינען געווען פיל קאנדידאטן. זיינען זיינען געקומען אויף א באזוך, געזאגט דרשות אין בית־המדרש — און ביי דעם איז עס געבליבן. דער אלטער ר׳ אהרן וואלקין, פינסקער רב, איז גאר שטארק געפעלן געווארן סיי דעם לומד׳ישן עולם, אין סיי „עמך״. ביחוד זיינען שטאל אין אייזן געווען פאר אים די ווייבער, וואס זיינען געווען מלא התפעלות פון זיינע ניגונדיקע דרשות ימים־נוראים צייט.

אבער אזוי ווי עס איז נגזר געווארן, אז אן מחלוקת זאל ניט אנקומען א רב אין א שטאט, איז אפילו דאס שטילע אין געמיטלעכע סואוואלק אריין אין א הייסער מחלוקת. עס איז געווארן א נייער „צד״, וואס האט גע־

הרב הגאון ר׳ יוסף יאסעלעוויץ, אב״ד פון סוא־וואלק (לינקס) און ר׳ יוסף ב״ר הלל בירגער, הויפט־שמש פון בית־דין און פון דער גרויסער שול.

וואלט אויך האבן א דעה וועגן א רב און דווקא קעגן דער מיינונג פון די לומדים. דאס זיינען געווען די קריין פון האנטווערקער פאראיין און זיי האבן אויסגעקליבן פון די קאנדידאטן דעם זשעטלער רב הרב ר׳ זלמן סאראצקין.

דער סוף איז געווען, אז מען האט באשטימט וואלן; אבער היות קיינער האט ניט באקומען קיין אבסאלוטע מערהייט, איז מען ווייטער געבליבן אן א רב.

איז ארויסגעפארן א דעלעגאציע פון די בעלי בתים נכבדים לומדים פון דער קהילה און פארגעלייגט דעם בארימטן סעמיאטיטשער רב ר׳ יוסף יאסעלעוויטש די סואוואלקער רבנות.

צוריקקומענדיק האבן די דעלעגאטן איבערגע־געבן די רעזולטאטן פון זייער שליחות אויף אן אפע־נער ציצונג פון קהילה־ראט. די דעלעגירטע האבן דער־ציילט, אז דער סעמיאטיטשער רב האט געמאכט אויף

זיי זייער אַ גוטן רושם, אַבער ער האָט געשטעלט אַזאַ תנאי, וואָס קיין רב פֿאָר אים האָט זיך עס ניט דערלויבט צו טאָן: ער וועט ניט קומען זיך פֿארשטעלן פֿאָר דער שטאָט און בכלל ניט געבן זיין הסכמה, סיידן סואוואלק זאָל אים ברענגען קיין סעמיאטיטש דעם כתב־רבנות.

ווי עס ווייזט אויס, איז דווקא אָט דער תנאי געפעלן געווען דעם עולם. עס איז געווען דרייסט און קלוג און אַגב אויסגעשטראָפט די שטאָט פֿאָרן הערן אזוי פיל רבנים — און מ'האָט טאָקע באַלד באַשלאָסן אים צו שיקן דעם כתב.

דער טאָג פון קבלת פנים איז געווען אַ יום־טוב. און דער נייער רב האָט טאָקע שטאַרק אויסגענומען בייַ אַלעמען מיט זיין ערשטער דרשה און בכלל מיט זיין רעפֿערזענטאַטיוון דערשיינען.

הרב יאָסעלעוויטש איז געווען אַן אַנערקענטער גאון אין לערנען און פון די פֿירנדיקע רבנים אין אגודת־הרבנים פון פּוילן, אויך באַהאָוונט אין מילי דעלמא, אַ פּיקח און אַ גרויסער רעדנער. ער האָט זיך שטאַרק אָפּגעגעבן מיט תורה־דיקן חינוך. איך געדענק זייַנע שיינע דרשות בייַ געוויסע געלעגנהייטן און זיין באַרימטן הספּד אויף ר' מאיר שמחה פון דווינסק זצ"ל.

דעם הספּד אויפן „חפץ־חיים" זצ"ל האָט ער שוין נישט געקענט זאָגן, ווייל ער איז שוין געווען קראַנק. עס האָט אים אַבער געזאָגט זיין יונגער אייַדעם, הרב ר' דוד ליפשיץ, וועלכער איז זייער באַליבט געווארן אין שטאָט און פיל מיטגעהאָלפן דעם שווער אין זיינע לעצטע יאָרן.

א. סואוואלקער

הרב ר' מרדכי צבי הלוי וויסמאַן

ר' מרדכי וויסמאן האָט מיט זיך פֿאַרגעשטעלט איינעם פון די זעלטנסטע טיפּן אין דער לומדיש־בעלי־בתי־שער וועלט פון דעם פריערדיקן דור. ווי ער אליין דערמאָנט אין זיין צוואה צו זיינע קינדער, איז ער געבוירן אין סואוואלק ר"ח כסלו תר"ה (1845) צו זיין פאָטער הרב ר' יוסף זעליק הלוי. זיין זיידע ר' לייב חנה'לעס איז געווען באַוואוסט אין גאַנץ שטאָט מיט זיין ערלעכן נאָמען, געווען אָפּגעהיט אין זיין ריידן און צייט זיין לעבן ניט געראַטן קיין איבעריק וואָרט. זיינע עלטערן האָבן אויף דער עלטער עמיגרירט קיין אמעריקע. זיין פאָטער איז אַ לענגערע צייט געווען רב אין דער עלדרעס־שול אין ניו־יאָרק און געווען באקאנט מיט זיין לומדות און מעשים טובים, וואָס ער האָט געטאָן פֿאַר עגדריקטע אימיגראַנטן, וועלכע פלעגן אָנקומען פון יענער זייט ים.

פון זיין פריסטער יוגנט האָט ר' מרדכי־צבי זיך קונה שם געווען מיט זייַנע זעלטענע כשרונות און גרויסער התמדה אין לערנען, און דער דאַמאַלסטדיקער סוא־וואַלקער רב ר' שמואל מאַהיליוווער האָט אים זייער מקרב געווען. צו 17 יאָר האָט ער חתונה געהאַט מיט דער טאָכטער פון באַוואוסטן גאון ר' יהושע הכהן בלומענטאָל, וועלכער איז דעמאָלט געווען רב אין לאָודיי. נאָך דער חתונה האָט ער געוואוינט אַ קורצע צייט אין מאריאמפאל און שפּעטער צוריקגעקומען קיין סואוואלק. אין יענער געגנט איז דעמאָלט געווען אַ גרויסער הונגער און ער האָט זיך געמאַטערט מיט זיין פּרנסה. איז ער דעריבער אַוועק אין יאָר 1869 קיין ראַדאָם, וואו דער שטאָט רב איז געווען ר' שמואל מאַהיליוווער, בייַ וועמען ער איז געווען אַ בן־בית אין סואוואלק, ר' שמואל האָט אים זייער ווארעם אייַנגענומען און ער האָט אים רעקאָמענדירט צו לערנען מיט צוויי בחורים פון גביר'ישע עלטערן, וועלכע האָבן געוואַרטן פאַר זיין פרנסה במשך פון עטלעכע יאָר. שפּעטער איז ער דורך דער עצה און הילף פון ר' שמואל מאַהיליוווער אריינ־געצויגן געווארן אין דער מסחר־וועלט און איז געוואָרן אַ פאַרמיטלער בייַ מאַכן היפאטעקן אויף גרעסערע הלוואות. אַ דאַנק זיין ערלעכן נאָמען האָט ער זיך דערווארבן גרויס צוטרוי און האָט פון דעם מסחר געהאַט אַ פיינע פרנסה.

אויסער זיינע מסחר־ענינים האָט ער זיך זיין גאַנץ לעבן אָפּגעגעבן אַ סך מיטן לערנען תורה און איז טאָקע געווען אַנערקענט ווי אַ גרויסער תלמיד־חכם, חריף ובקי, זיין נאָמען אין שטאָט איז דעריבער געווען: „דער מופלג". ער האָט זיך דורכגעשריבן מיט פיל רבנים גאונים אין לערנען און אליין אויך געדרוקט אַ סך חידושים ומאמרים אין תורה־זשורנאַלן: „המאסף" (ירושלים, תרס"ו) „בית מדרש לחכמים" (ווארשא, תרצ"ד) „שערי־תורה" (תרפ"א—תרפ"ו) „הבאר". ער האָט אויך אָפּגעדרוקט אַ זאַמלונג חידושי־תורה און פסקים וועגן דיני שבת אויף אַ שיף, צוזאַמען מיט זיינע הערות „דברי־חכמים" (ווארשא, תרל"ו) אין אויך נאָך

איבערגעלאָזן בכתב־יד אַ גרעסערן חיבור אויף הלכה ואגדה.

ר׳ מרדכי צבי האָט פאַרמאָגט זעלטענע מידות, געהאָט אַ שאַרפן קאָפּ און אַ גוט הארץ און אַ סך געטאָן פאַר יידישקייט. אַ קורצע צייט האָט ער אויך פאַרבראַכט אין אַמעריקע, אין די יאָרן 1909—1910, און ער פלעגט דאָן האַלטן דרשות אין ניו־יאָרק און אין אַנדערע שטעט צו שטאַרק אמת׳ע יידישקייט אין דעם לאַנד.

אין זיין גאָר טיפער עלטער, ווען זיין פרוי האָט שוין ניט געלעבט, איז ער צוריקגעקומען קיין סאוואָלק צו זיין איינציק־פאַרבליבענעם זון, דעם באַוואוסטן דאָקטאר און געזעלשאַפטלעכן עסקן ל. ווייסמאן. ער איז שוין געווען אין די הויכע אַכציקער, דאָך איז ער צוריק באַלד באַליבט געווארן אין שטאָט. דער לומדישער עולם און ספעציעל די יונגע בני־תורה פלעגן ליב האָבן מיט אים זיך מפלפל צו זיין בדברי תורה און צו הערן פון אים פאַרשיידענע געשיכטעס פון דעם אמאָליקן סאוואָלק. ניט געקוקט אויף זיין טיפער עלטער איז ער געווען אַן אָפּטער אריינגייער, צו פאַרברענגען אין לערנען, ביי דעם רב הגאון ר׳ יוסף יאסעלעוויטש און שפּעטער ביי זיין איידעם הרב הגאון ר׳ דוד ליפשיץ, וועלכע האָבן פון אים זייער געהאַלטן, און מען פלעגט אים מכבד זיין צו דרשנ׳ען ביי געוויסע געלעגנהייטן.

ווען ער איז שוין געווארן שוואַך און ניט געקענט ארומגיין, פלעגט ער נאָך צושיקן בכתב זיינע חידושי תורה צום רב, אָן ער זאָל זיי דורכקוקן. אַזוי שטאַרק איז ער געווען אריינגעטאָן אין לערנען ממש ביז זיינע לעצטע טעג. הושענא־רבא ביי טאָג האָט דער רב אים צום לעצטן מאָל מבקר חולה געווען און געבראַכט אים נאָך אַ ספר, וואָס ער האָט געבעטן צו מעיין זיין, און מוצאי שמחת־תורה תרצ״ט, נאָך דעם ווי ער האָט נאָך געהערט הבדלה, איז ער נפטר געווארן זייענדיק אַלט 94 יאָר. תנצב״ה.

ראובן באיארסקי
דעטרויט

סאוואָלקער געשטאַלטן

אין מיטן פון דער ערשטער וועלט־מלחמה בין איך געווארן חזן אין סאוואָלק. איך בין דאָרטן געווען חזן אַכט יאָר און פיל אנגענעמע זכרונות זיינען מיר פאַרבליבן פון יענער צייט.

סאוואָלק איז געווען רייך מיט אַ רייַ אינטערעסאַנטע פערזענלעכקייטן, וואָס האָבן גלייגט זייער שטעמפל אויפן אָרטיקן יידישן לעבן. אַ טייל פון זיי זאָלן דאָ פאַרצייכנט ווערן.

די דיינים בעת מיין זיין אין סאוואָלק זיינען געווען ר׳ בנימין מאגענצא און ר׳ משה אלטמאן. הרב אלטמאן איז געווען אַ ייד אַ חכם און טאָקע דעריבער אַ גרויסער מומחה אין דין־תורות. עס פלעגט אים גלינגען אויס־צוגלייכן סיכסוכים. געווען אַ מעורב עם הבריות און אַ ביסל שוין פון דעם מאָדערנעם טיפ פרומע יידן.

ר׳ בנימין מאגענצא איז געווען אין גאַנצן אַנדערש. אַ ייד, וואָס האָט עגהאַט צו טאָן מער מיטן הימל ווי מיט דער ערד. געווען אַ גרויסער למדן און מתמיד און גאַנצע נעכט גיזעסן אין געלערנט. און דאָך האָט ער געהאט גענוג צייט צו אַרבעטן פאַר דער איינציקער תלמוד־תורה אין שטאָט, וואָס ער האָט פשוט געטראָגן אויף זיינע שוואַכע פלייצעס. ער פלעגט שטענדיק קלייבן געלט סיי פאַר דער תלמוד־תורה, סיי פאַר צדקה־אנשטאַלטן. ער האָט געלעבט חיי צער. די גאַנצע וועלט איז ממש געווען ביי אים אַ פרוזדור לחיי העולם הבא. זייענדיק שפּעטער חזן אין ענגלאַנד, האָב איך פון אים געקראָגן אַ בריוו (דאָס איז שוין געווען קורץ פאַר זיין פטירה), אין וועלכן ער האָט פאַר זיך קיין זאָך נישט פאַרלאַנגט, נאָר געבעטן מיך שטיצן די תלמוד־תורה.

דער משגיח אין דער תלמוד־תורה איז געווען רבי בערגשטיין, וועלכער איז מיט עטלעכע יאָר צוריק נפטר געווארן אין מדינת ישראל. דער קאזיאנער ראבינער איז פאַר מיין צייט געווען הרב ראָזנבערג. מה טיבו של אדם זה — ווייס איך ניט עד היום הזה. ער האָט זיך ווייניק געמישט אין אָרטיקן לעבן און דאָך געהאט פיל קעגנערס. מענטשן האָבן גערעדט, אָז ער איז אַ ייד אַ למדן, ווי אויך אַ קענער פון עטלעכע שפּראָכן. ביחוד איז ער געווען באַהאַוונט אין דער רוסישער ליטעראַטור. סיי דער ראבינער און סיי דער חזן זיינען געווען אנערקענט פון דער שטאָט־פאַרוואַלטונג ווי קהל׳שע באאמטע אין האָבן געקראָגן זייער שכירות פון מאָגיסטראָט.

די קהילה איז געווארן אָנגעפירט פון 3 דאָזאָרס: וואָלף ביאַלאָסטאָצקי, יוסף ראבינאָוויטש און פרענקל. ביאַלאָסטאָצקי איז געווען אַ שטרענגער ייד און געפירט זיין מלוכה ביד חזקה, אָבער אויך מיט אַ סדר. די איבערריקע צוויי זיינען געווען בבחינת געהילפן. עס איז

אויך ווערט צו דערמאָנען די צוויי שטאָט־שמשים: איינער, ר׳ יוסף דער שול־שמש, איז געווען אַ ייד אַ בר־אוריין און אַ משכיל מפואר, געהאַט אַ זעלטענעם זכרון אַן אמת׳ער בור סיד שאינו מאבד טפה. ער איז אויך געווען אַ טייערער סופר. דער שמש פון ביהמ״ד הגדול, ר׳ משה בער בודוועצקי, איז געווען אַ צדיק און אַן איש תמים. ווען נאָר מען איז אַריינגעקומען אין בית המדרש, האָט מען אים תמיד געטראָפן זיך שאָק־לענדיק ביי אַ בלאַט גמרא. דעם „נצור לשונך מרע״ האָט ער אָפּגעהיט אויף אַ חפץ חיים׳שן שטייגער, און זיין מויל איז געווען געשלאָסן אויף זיבן שלעסער.

דאָס דאָזיקע סואוואַלק מיט אַזעלכע טייערע יידן איז צוזאַמען מיט טויזנטער ענלעכע יידישע ישובים אָפּגעמעקט געוואָרן דורך די נאַציס, ימח שמם וזכרם!

בן־ישראל

אויסטערלישע געשעענישן אין סואוואַלק

ר׳ יצחק אייזיק חבר זאָגט צו ישועות

פערזענלעך האָט אים שוין כמעט קיינער אין מיין צייט ניט געדענקט, אָבער אין סואוואַלק האָט מען דערציילט פאַרשיידענע געשיכטעס וועגן דעם גאון און מקובל.

אויפן גרויסן שילד פון סואוואַלקער תלמוד־תורה איז נאָך ביזן לעצטן טאָג געווען אָנגעשריבן: נוסד ע״י הגאון הצדיק רבי יצחק אייזיק חבר זי״ע. אַלטע לייט האָבן איבערגעגעבן וועגן אַ הבטחה פון אַמאָליקן סואוואַלקער רב, אַז כל זמן מען וועט לערנען אין תלמוד־תורה, וועט דער זכות מגין זיין אויף דער שטאָט, בפרט אין צייטן פון מלחמות. אין דער ערשטער וועלט־מלחמה איז טאַקע דאָס לערנען אין תלמוד־תורה כמעט ניט איבערגעריסן געוואָרן. צוליב דעם — האָט מען דערציילט — איז מען ניצול געוואָרן פון טויט, און יידן, וואָס מען האָט מאָביליזירט אין קריג, זיינען געקומען גאַנץ צוריק. בעת דער צווייטער וועלט־מלחמה זיינען טאַקע ארום סואוואַלק ניט פאָרגעקומען קיין קאַמפן, און קיינער האָט ניט געליטן פון לופט־אַטאַקעס, אויך קיין הריגות זיינען אין שטאָט גופא ניט געווען. ווען די נאַציס זיינען אריין קיין סואוואַלק, האָבן זיי גלייך פאַרמאַכט די תלמוד־תורה און באַלד האָבן זיך אָנגעהויבן די גזירות אויף די דאָרטיקע יידן.

דער רבי פון פישערשער קלויז — א בעל־מופת

צום דאזיקן רבי׳ן פלעגט מען גיין נאך ברכות און סגולות. אנדערע האָבן אים גערופן „דער רבי דער בעל־שם״, ווייל אַ סך האבן געהאט צו דערציילן וועגן זיינע וואונדער, וואָס ער פלעגט טאָן. אין אונדזער פאַמיליע האָט געטראפן, אז אַ פיצל קינד איז כסדר געפאלן אין קאנ־וואולסיעס. די דאקטוירים האבן זיך ניט געקענט קיין עצה געבן, איז די מאמע אוועק צום רבי׳ן. ער האט געהייסן נעמען פון פלומפ וואסער אין אַ פלעשל, דעם גאנצן וועג גארניט ריידן און צולייגן דאָס פלעשל ביים קינד צוקאָפּנס. דערביי האָט ער געגעבן אַ ברכה: שרעקט זיך ניט, דאס קינד וועט געזונט ווערן. דאָס קינד איז געווארן נארמאַל, ווי עס וואָלט קיין זאַך ניט געשען.

א טאכטער פון דאזיקן רבי׳ן האט געלעבט אין סואוואלק ביז דער צווייטער וועלט מלחמה. זי איז געווען א געדריקטע אלמנה און געוואוינט אין אן ארעמער דירה ביי ר׳ ארציק דעם מולער, און די שטאָט האָט זי אויס־געהאלטן. אירע קינדער זיינען אלע געווען אומנארמאל. דער „ספר חסידים״ וואָרנט טאַקע, אז מען זאָל זיך ניט באנוצן מיט קבלה מעשית, ווייל עס דראָט אַ סכנה פאַר דעם מענטשן, וואָס באנוצט זיך מיט דעם, אז זיינע קינדער וועלען זיך שמד׳ן אדער משוגע ווערן. דער אויבן דער־מאָנטער בעל־מופת האָט אויך זיכער געוואוסט פון דער סכנה, אבער ווייזט אויס, אז די אהבת ישראל האָט ביי אים איבערגעשטיגן, און ער האט זיך איינגעשטעלט פאר יידן.

די ברכה פון ר׳ משה בצלאל

ר׳ יוסף טורעצקי איז געווען אַ פאַרמעגלעכער ייד, געהאט א געשעפט פון ניימאשינען, מאָטאָציקלען און וועלאָסיפּעדן, צוזאַמען מיט אַ מעכאַנישן וואַרשטאַט. ער איז פריער געווען ווייט פון יידישקייט, אבער שפּעטער איז ער געוואָרן א שטארק פרומער ייד. זיינע צדקות זיינען געווען אַ שם דבר, און אויסער דעם האָבן די גבאי־צדקה געוואוסט פון פיל צדקות, וואס ער פלעגט געבן בסתר. געוואָרן פרום איז ער נאָך דעם, ווי זיינע

א יונגע טאָכטער איז ביי אים געשטארבן. ווען עס איז שפעטער ביי אים קראנק געווארן זיין זון חיים און די דאקטוירים האבן אים אפגעזאגט דאס לעבן, איז ער אוועק מיט א פארביטערט האַרץ צום דאַמאָלסטדיקן רב ר׳ משה בצלאל און אים דערציילט זיין גרויסע צרה. ר׳ משה בצלאל האט אים געגעבן זיין ברכה און געזאגט, אז זיין זון וועט בלייבן לעבן. ר׳ יוסף טורעצקי האט דעם רב געפרעגט, צי נאך אזא מחלה וועט זיין זון, חלילה, בלייבן א קרענקלעכער. ר׳ משה בצלאל האט אויף דעם אזוי געענטפערט: ניין, ער וועט זיין געזונט און וואקסן ווי א בוים. די ברכה איז טאקע מקויים געווארן. חיים איז ניצול געווארן מיט זיין פאמיליע פון די נאציס און געפינט זיך איצט אין דרום־אפריקע.

א שטראף פאר עובר זיין אויף א חרם

אין דער ערשטער וועלט־מלחמה האט די שטאט געליטן פון מאנגל אין שפייז. אנדערע האבן געטריבן ספעקולאציע מיט ארויספירן שפייז פון שטאָט. עס איז געווען א הונגער־געפאר. די רעגירונג האט געפאדערט אנצונעמען שטרענגע מיטלען קעגן דער ספעקולאציע. קיין שטאט־רב איז דעמאלט ניט געווען, האָבען די דיינים אויסגערופן אַ חרם, ווי עס האָט זיך דעמאָלט געפירט, מיט דעם שוואַרצן וואָגן און שוואַרצע ליכט... ניט אַלע האָבן אויסגעהיט דעם איסור, און עס האָט זיך טאַקע אויסגעלאָזט פאַר זיי זייער טראַגיש. פון יענער צייט האָט מען אין סואוואַלק ספּעציעל מורא געהאַט פאַר אַ חרם און איסור.

מען מאָנט דעם כבוד פון נפטרים

אין יאָר 1920 איז דער שמועס פון טאָג אין שטאָט געווען די ווייטערדיקע געשעעניש. אין דער דירה פון אַ יידישער פרוי אויף טורמע־גאַס פלעגט אין מיטן נאַכט אָנהייבן שטאַרק צו פּויקן אין די פענצטערס. מען האָט תחילת פרובירט זאָגען אויף דעם פאַרשיידענע סברות, אָבער מענטשן זיינען געגאַנגען דאָס אליין אָנקוקן און האָבן זיך איבערגעצייגט, אַז פּונקט האַלבע נאַכט הייבט זיך אָן די קלאַפּעריי און זי קומט פון אינעווייניק. אַזוי האָט זיך געצויגן אַ לענגערע צייט. אין שטאָט האָט מען דערציילט, אַז דער דיין רבי בנימין מאַגענצע איז דאָרטן אַוועק מיט אַ מנין יידן און געזאָגט תפילות. צום סוף האָט זיך מיט דעם פאַרנומען דער אַלטיטשקער ר׳ זלמ׳עלע, און ווי מען האָט דעמאָלט גערעדט, האָט ער מיט זיינע סגולות איינגעשטילט דאָס קלאַפּן אין די פענצטערס. די פרוי האָט דערציילט, אַז זי האָט געהאַט אויסגעריסן גראָז פון דעם קבר פון רבי יצחק אייזיק חבר און עס גענוצט ווי אַ סגולה פאַר איר קראַנקן אייניקל. לויט ווי ספרים שרייבן, געפינען נשמות מנוחה און אַ תיקון ארום די גראָזן פון אַ צדיק׳ס קבר. די געשיכטע איז לאַנג פאַרבליבן אין זכרון פון די סואוואַלקער יידן.

מיט אַ סך יאָרן שפּעטער, שוין נאָכן אויפקום פון מדינת ישראל, האָט אַ סואוואַלקער פרוי אין ישראל זיך געקליבן צו פאָרן אויף דעם קבר פון רבי שמעון בר יוחאי אין מירון, כדי מתפלל צו זיין פאַר איר קראַנק קינד. ווען מען האָט איר געזאָגט, אַז מען גיט דאָרט ווי אַ סגולה בוימאייל, וואָס מען רייסט פון די איילבערט ביימער ניט ווייט פון זיין אוהל אין מירון — איז די פרוי אויפגעציטערט געוואָרן און דערציילט מיט שרעק די אַמאָליקע געשיכטע פון דעם האַלבנאַכטיקן קלאַפּן אין די פענצטערס פון אַ פרוי אין סואוואַלק.

אין מירון זיינען פאַקטיש די איילבערטן ניט פון דעם קבר גופא, נאָר פון וועלדער ארום, אָבער די מורא ווייסט ניט קיין גרענעצן.

אַ שטראָף פאַר פוגע בכבוד זיין אַ רב

אַ חשוב׳ער דאזאר פון ועד הקהל, אַ געזונטער מענטש אין די מיטעלע יאָרן, איז געקומען פון אַ זיצונג אין דער קהילה, זיך געלייגט שלאָפן און אין שלאָף געשטאָרבן. די מעשה האָט אויפגעטרייסלט גאַנץ שטאָט. דערביי אָבער האָט מען שטאַרק גערעדט אין שטאָט וועגן דעם פאַקט, וואָס פּונקט אויף יענער קהילה-זיצונג, אויף וועלכער עס האָט זיך געהאַנדלט וועגן אויפנעמען אַ רב פאַר סואוואַלק, איז דער דאזאר אַרויסגעטראָטן קעגן אַ באַוואוסטן רב מיטן מאָטיוו, אַז ער איז צו אַלט פאַר דער שטאָט, אויסרופנדיק מיט פּאַטאָס: „מיר דאַרפן ניט קיין אַלטע רבנים ביי אונדז אויף צו פארלייגן קברים אויפן בית עולם". דער „אַלטער רב" האָט נאָך דעם געלעבט ביי זיך אין שטאָט איבער 15 יאָר און אומגע־קומען דורך די נאַציס.

די עצה פון ר׳ מרדכי׳לע אָשמענער

די סואוואַלקער פאָדריאַד־פירמע פון טשאַסטקאָוו פלעגט צושטעלן מעל און ברויט פאַר דער אַרמיי. מיט די העכערע מיליטער לייט פון שטאָט פלעגן זיי שוין אַרוכ־קומען ווי עס איז... איין מאָל איז אָנגעקומען קיין סואוואַלק אַ גענעראַל פון פּעטערבורג, כדי עקסטרע אַכטונג צו געבן אויפן צושטעלן שפּייז פאַר דער אַרמיי. ער האָט בכבודו ובעצמו באַזוכט די בעקערייען פון דער פאָדריאַד־קאָמפּאַניע און דאָרטן אויסגעפונען, אַז מען איז עובר אויף אַ ריי געזעצן. דער גענעראַל האָט גלייך פאַרמאַכט די פירמע און אָנגעקלאָגט אין געריכט אַלע מיטגלידער. עס האָט זיי אַלעמען געדראָט אַ גרויסע שטראָף.

דער שעף פון דער פירמע טשאַסטקאָוו איז געפאָרן קיין ביאַליסטאָק צו אַ גרויסן אַדוואָקאַט. דער אַדוואָקאַט האָט אים אָבער געזאָגט, אַז מען קען גאָרניט טאָן, ווייל די באַשולדיקונג איז אָפן באַוויזן געוואָרן. טשאַסטקאָוו איז געקומען אַ פאַר׳יאוש׳טער אין האָטעל. אין זיין גרויס פאַרצווייפלונג האָט ער גענומען אַ תהילים און עס געזאָגט מיט גרויס געוויין. אַ חסיד׳ישער ייד אין האָטעל איז צוגעשטאַנען צו טשאַסטקאָוון, אַז ער זאָל אים דערציילן די סיבה פון זיין תהילים זאָגן. ווען ער

איז געוואָר געוואָרן די מעשה, האָט ער אים געראַטן צו פאָרן תיכף צו דעם באַרימטן בעל מופת ר׳ מרדכי׳לע אָשמענער. ווען טשאַסטקאָוו האָט דערציילט ר׳ מרדכי׳לען זיין צער, גיט אים ר׳ מרדכי׳לע אַ פרעג: „דאַוונסטו אַלע טאָג"? ער האָט אָנגעהויבן צו שטאַמלען און זיך צו פאַרענטפערן: „פאַרנומען, רבי, די געשעפטן..." ר׳ מרדכי׳לע ענטפערט אים שטרענג: „עס איז קיין תירוץ ניט" און וויל מער מיט אים ניט ריידן. אָבער נאָך טשאַסטקאָווס תחנונים ווערט ר׳ מרדכי׳לע ווייכער און זאָגט אים: „ביי אַ געשעפט דאַרף מען זיין פאָרזיכטיק, עס האַנדלט זיך דאָך וועגן פרעמדע געלטער, דערונטער אויך פון אלמנות און נדן פון יתומות" און אַ וויילע טראַכטנדיק צוגעגעבן: „דערוויס זיך און שיק מיר צו דעם נאָמען פון גענעראַלס מוטער".

אויף אַ פאַרזאַמלונג פון דער פירמע האָט טשאַסטקאָוו דערציילט די מעשה מיט ר׳ מרדכי׳לען. עס איז געבליבן, אַז היות עס איז שוין ממילא ניטאָ וואָס צו פאַרלירן, זאָל טשאַסטקאָוו זיך אַליין איינשטעלן, אריינגיין צום גענעראַל און אים דערציילן, אַז ער איז געווען אין פעטערבורג און מען האָט אים דאָרטן געגעבן אַ גרוס פון זיין פאַמיליע און זיך מאַכן כאילו ער וויל זיך דערמאָנען דעם נאָמען פון גענעראַלס מוטער. דאָס האָט טאַקע וואונדערלעך זיך איינגעגעבן, דער גענעראַל האָט אַליין אונטערגעכאַפּט: יע, זי הייסט... ס׳איז גלייך אַוועקגעשיקט געוואָרן אַ טעלעגראַמע צו ר׳ מרדכי׳לען און באַלד נאָך דעם איז אָנגעקומען אַ באַפעל פון פעטער־בורג, אַז דער גענעראַל זאָל דאָרט קומען צופאָרן. מער האָט מען שוין דעם גענעראַל ניט געזען און אַלץ האָט זיך אויסגעלאָזט לטובה.

א ישועה דורכן חפץ־חיים

ר׳ משה געלצינסקי איז געווען אַ פיינער, ערלעכער סוחר און אַ בעל־צדקה. איין מאָל האָט אַ פוילישער געהיים־אַגענט צונויפגעשטעלט אַ גאַנצן באַשולדיקונגס־אַקט קעגן אים און די סכנה פון ווערן שווער באַשטראָפט איז געווען גרויס. געלצינסקי איז געפאָרן צום חפץ־חיים זיך שואל עצה זיין. נאָך דעם ווי דער חפץ־חיים האָט זיך מיט אים דורכגערעדט וועגן פאַרשיידענע זאַכן, בין אדם למקום און בין אדם לחברו, האָט ער אים געזאָגט, אַז בעת׳ן משפט זאָל ער האַלטן אַ מזוזה׳לע און טראַכטן וועגן וואָס עס שטייט דאָרט און דעמאָלט וועט דער געהיים־אַגענט צעטומלט ווערן. דער געהיים־אַגענט האָט אָנגעהויבן פאָרלייענען אַ לאַנגן באַשולדיקונגס־אַקט פול מיט מסירות אויף געצינסקין און אין מיטן האָט ער זיך אַליין פאַרפלאָנטערט מיט די רייד און מען האָט אין אים באַמערקט סימנים פון משוגעת. פאַרשטייט זיך, אַז דער משפט איז בטל געוואָרן און סואוואַלקער יידן האָבן אַ לאַנגע צייט גערעדט וועגן דעם.

הרב אברהם מגנצא

דער פאַרבאַהאַלטענער צדיק

אין 1849 האָט געוואוינט אין סואוואַלק אַ ייד אַ גרויסער גביר, אָבער נאָך אַ גרעסערער קמצן. די שטאָט האָט קיין מאָל נישט געקאָנט אַרויסקריגן פון אים די מינדסטע נדבה. עס האָט נישט געהאָלפן דאָס איינ׳־טענה׳ן מיט אים מיט גוטן און מיט בייזן. ער האָט נישט געגעבן און שוין!

האָבן די ראשי העיר געזען, אַז מען וועט שוין פון אים קיין נחת נישט האָבן, האָבן זיי צוזאַמען מיט דער חברה קדישא באַשלאָסן, אַז אזוי ווי ביי זיין לעבן קען מען אים גאָרנישט טאָן, וועט מען זיך דערפאַר אָפּרעכענען מיט אים נאָך זיין טויט און מען וועט אים לייגן ביים פאַרקאן. למען ישמעו וייראו.

אין דער זעלביקער צייט האָט אין סואוואַלק געלעבט אַן אָרעמער שוסטער, וואָס האָט קוים קוים געמאַכט חיונה. אָבער אין קעגנזאַץ צו דעם גרויסן גביר דעם קמצן איז ער געווען אַ גרויסער בעל צדקה. זיין האַנט איז שטענדיק געווען אָפן פאַר יעדן איינעם — פאַר אָרעמע יתומים, אלמנות, פאַר סתם שטאָטישע ענינים. און ער פלעגט געבן מער, ווי די שענסטע בעלי בתים.

און אַזוי האָט זיך עס געצויגן יאָר־איין, יאָר־אויס. דער גרויסער גביר פלעגט נישט וועלען געבן קיין צדקה און דער אָרעמער שוסטער פלעגט שטענדיק געבן מיט דער ברייטער האַנט. ביז — — —

איין טאָג איז דער גביר געשטאָרבן. פאַרשטייט זיך, אַז די חברה קדישא האָט געהאַלטן וואָרט און מען האָט אים מקבר געווען ביים פאַרקאן.

עס זיינען דורך אַ פאָר וואָכן. די שטאָט האָט גע־דאַרפט בויען אַ נייע מקווה. זיינען עטלעכע בעלי־בתים

אַרויס איבער דער שטאָט זאָמלען געלט. וועמען באַזוכט מען צום ערשטן? דעם שוסטער.

זיינען די בעלי־בתים אריין צום שוסטער, אים דערציילט די נייטיקייט פון דער זאַך און אים געבעטן זיין נדבה. ערשט — ער גיט נישט...

האָבן זיך די בעלי־בתים געטראַכט: אפשר האָט ער נישט פונקט איצט. מאָכט זיך אָבער, אַז עטלעכע טעג שפּעטער זיינען אריין צום שוסטער אַנדערע בעלי־בתים וועגן אַן אַנדער וויכטיקן ענין אין — ער גיט ווידער נישט.

איז דאָך געווארן אַ טומל אין שטאָט: סטייטש, אַ ייד האָט אַזוי פיל יאָרן געגעבן די שענסטע נדבות און איצט מיט אַ מאָל אויפגעהערט געבן. וואָס האָט פאַסירט?

זיינען עטלעכע בעלי־בתים אַוועק צום רב אין אים געבעטן רופן דעם שוסטער און אים פרעגן: היתכן?

האָט דער רב גערופן צו זיך דעם שוסטער. דער שוסטער איז שנעל געקומען צו לויפן.

פרעגט אים דער רב:

— זאָגט מיר, ר׳ ייד, איך בעט אייך, וואָס איז מיט אייך געשען? מיר ווייסן, אַז אַלע יאָרן פלעגט איר געבן די שענסטע נדבות, שענער ווי די שענסטע בעלי־בתים פון שטאָט, און איצט, פאַר די לעצטע פאָר וואָכן, האָט איר אין גאַנצן אויפגעהערט געבן. ווי שיקט זיך עס?

— הערט, רבי, האָט דער שוסטער געענטפערט, איך וועל מיר פאַר אייך מודה ומתוודה זיין: די גאַנצע צייט, וואָס איך פלעג געבן די נדבות, האָב איך נישט געגעבן מיינס. איך בין אַ ייד אַ גרויסער אַרעמאַן, איך אַרבעט שווער און ביטער צו פאַרדינען מיין שטיקל ברויט, טאָ ווי קען איך געבן צדקה? נאָר די מעשה איז, אַז דער גרויסער גביר, וואָס די גאַנצע שטאָט האָט אים געהאַלטן פאַר אַ גרויסן קמצן און וועלכן מען האָט מקבר געווען לעבן פאַרקאן — ער פלעגט עס מיר געבן דאָס געלט פונאַנדערצוטיילן אויף צדקה. ער איז געווען אַ גרויסער צדיק, רבי, האָט ער נישט געוואָלט, אַז מענטשן זאָלן וויסן דערפון, האָט ער מיך געמאַכט פאַר אַ שליח. איצט אָבער, אַז ער איז טויט, קען איך אויך נישט געבן מער. און אָט, רבי, איז די צוואה זיינע, וואָס ער האָט מיר געלאָזן מיט אַן אָנזאָג צו עפענען נאָך שלשים.

מיט ציטערעקע הענט האָט דער רב געעפנט די צוואה פון דעם פאַרבאַהאַלטענעם צדיק און געמוען לייענען:

„איך בין מוחל דער חברה קדישא און דער גאַנצער שטאָט פאַר דעם בזיון פון לייגן מיך לעבן פאַרקאַן, ווייל אַזוי איז געווען מיין רצון. איך בין דערביבער גוזר, אַז מען זאָל מיין גוף נישט אריבערטראָגן פון דאָרטן אויף אַ חשוב׳ערן אָרט״.

מיט דער געשיכטע האָט יאָרן לאַנג געקלונגען די גאַנצע געגנט און די סואוואַלקער קהילה האָט עס באשריבן אויספירלעך אין שטאָטישן פנקס פאַר די קומענדיקע דורות. מיטן חורבן פון דער גאַנצער קהילה איז אויך אַוועק מיטן רויך דער פנקס. טאָ זאָלן די אויבן דער־מאָנטע שורות דינען ווי אַ מצבה פאַר דער נשמה פון דעם גרויסן „מתן בסתר׳ניק״.

ר׳ אלי׳ בערנשטיין הי״ד, גבאי דחברה קדישא, האָט געוויזן מיין פאָטער ר׳ מרדכי זצ״ל, אַז אַזוי שטייט געשריבן אין פנקס פון חברה קדישא, און דער טאָטע פלעגט עס ביי יעדער געלעגנהייט איבערדערציילן פאַר מיר מיט די ברידער.

זלמן דוד ראָזנבלום

סואוואַלקער צונעמענישן

סואוואַלק האָט פארמאָגט ניט נאָר לומדים, סוחרים, און אינטעליגענץ, נאָר אויך אַן אומגעהובלטן המון מיט אַן אוצר פון זעלטענע טיפן. אָט די טיפן, וועלכע וועלן דאָ פאַרצייכנט ווערן, וועלן ווערן אָפּגעפרישט אין די זכרונות פון די, וואָס זיינען אין יענער צייט נאָך געווען יונגע קינדער אין סואוואַלק.

טראַכטנדיק מיט פארמאָגט אויגן גייט מיר דורך אין געדאַנק אַזאַ בילד:

איך שטיי אזוי אין אַ דינסטיקדיקן מאַרקטאָג אין יאָטקע גאָס און זע, ווי מרדכי באַלטרוק דינגט אַ וואָגן האַלץ און חיים פון די בולווּעס נישטערט אין אַ צווייטן וואָגן און דינגט זיך מיטן גוי פאַר אַ „טשוואַרטקע״ בול־ווע׳ס. אויף דער אַנדער זייט גאָס גייט פון דער קצב׳ישער קלויז משה טאָפּ מיט מאַניש דעם קצב אין שמועסן וועגן אַ טעליצע, וואָס איז טריף געוואָרען ביים ראַסקער קצב.

וועג איך לויף דורך דוד קאָקלינסקיס פאַרהויז ביי ליסן און גיי מיר מיט מיין תפילין־זעקל אַריין אין פאַליש פון בית־מדרש, שטייט דאָרט חנא אייזיק מיט

צוויי טישן אויסגעלייגט מיט זיינע סחורות: מחזורים, סידורים, לוחות, בינטלעך ציצית, מעשיות צו לייענען און תחינות. אין מיטן דערינען הער איך, ווי אַ שטימע רופט פון דער שניידערשער קלויז „אַ קדושה, נקדש את שמך בעולם". דאָס רופט יאָסל מיט די גאַטקעס טאָן אַ מצווה. אין בית־מדרש שטייען יידן און דאַוונען. צווישן זיי באַמערק איך שאָסטאַקן, וואָס פאַרקויפט קאַלך, ווי ער שטייט איבערגעדעקט מיטן טלית, מעשה רב. ביים אויוון זיצן, ווי תמיד, די דריי שטומאַקעס, „פרייסישע באַנדע" מיט די הויכע כאָליעוועס, אָנגעשמירט מיט געלן טראָן, דער רויטער שטומאַק, וואָס פלעגט קנעטן די וואורשט ביי זלמן יונה דעם קצב און אויך ביי גרשון דעם קצב, און דער דריטער פון דער „טראָיקע" אוקע דער שטומאַק.

נאָכן דאַוונען זעט מען אויך אויף שול גאַס, ווי ביים טויער שטייט מאָטע דער אַרבוליעק מיט אַ טישל זיס־וואַרג, און זיין ווייב, די גראָבע דבורה'קע, זיצט מיט אַ פייער טאָפּ און וואַרעמט זיך. עטלעכע טריט ווייטער שטייט טאַמאַרע פון די באָב מיט אַ קאָשעק וואַרעמע אַרבעס און אַ בלעך פירעשקעס. עס גייט פאַרביי חנא מאָטע־מאיר פון הכנסת אורחים, טעווקע משה שיעס פירט אַ וואָגן ברויט אין בודע, מייטקע דער שוחט לויפט דאַוונען צום לעצטן מנין.

איך גיי מיר צו צום ראָג. לעבן פאָקראָיסקין שטייען עטלעכע גויים מיט העק און זעגן און וואַרטן, אַז מען זאָל זיי רופן צעהאַקן אַ וואָגן האָלץ. עס שטייען אויך פורמאַנעס מיט טרעגערס, צווישן וועלכע איך באַמערק רואווקע לוליעק, גאָלדע־באַשעשע, שאַרקע נאָוואק, אשר'־קע אדזשאַדער, מעטשיק שמחה־טרעדע, מאיר'קע קורעק. אויף דער צווייטער זייט לעבן קאמכען שטייט אַלטער דער טויבער מיט זיין האַנט־וועגעלע. עס שטייען אויך עטלעכע זשוליקעס און טשעפּען זיך מיט דוד'ל דעם תהילים־זאָגער, וואָס פלעגט פומפּן די גאַזע ביי ציפּע עוזר'ס.

אויף דעם אַנדערן ראָג לעבן סאַנדאָווסקיס שענק שטייט חיים לאַנגע־האַלדז און קלייבט זיך אַריינצוגיין צום דריטן מאָל אין שענק אַריין. די גאַס איז פול מיט מענטשן, גויים גייען און פאָרן צום מאַרק צו פאַרקויפן זייערע פּראָדוקטן. איך גיי מיר אויך צום מאַרק. איך קום צו לעבן די פישערס. עס איז אַ רויך, אַ געפילדער. עס שטייט משה זשאַנדאַר, מאיר'קע דער פישער שרייט מיט זיין הייזעריקער שטימע. אַראַנאָוויץ דער טעפּער האָט שוין אַרויסגעשטעלט די רויטע, געברענטע ליימענע טעפּ. בליאכמאנס בודע מיט זיינע באַזאַר־אַרטיקלען איז שוין אויך אָפן.

אַ ביסעלע ווייטער שטייט די הויכע שיינע־עטקע פיארונס און קריגט זיך מיט איר קליינינקן מאַנדעלע און כאַפּט זיך אים שלאָגן, ווייל ער האַנדלט שוין אַזוי לאַנג און האָט נאָך ניט אויסגעלערנט איינצוקויפן אַ וואָגן אוגערקעס און ניט איבערצאָלן. לעבן דער מילכיקערס בודע איז אַ געזעמל מיט מענטשן, וואָס קוקן זיך צו, ווי בריינקע דזשידיכע שרייט און שילט מיט באַנומענע קולות און קיינער ווייסט ניט וואָס און ווען.

ווייטער אויפן מאַרק זעט מען, ווי טאַנדעטניקעס האָבן שוין אויסגעשטעלט זייערע פּאַלאַטקענע געשטעלן. אַזוי שטייען דאָרטן די בויעלעס, ביידע מאַליושקעס, בערקע אביאק, משה'קע אביאק. די רימאַכערס זיינען אויך דאָ. כאצע דער הויכער איז געקומען העלפן זיין שוואָגער, דעם געלן רימער, פאַרקויפן שלייעס. עס שטייען אויך אַלע קירזשנערס, קאסמאן, בראק פון טורמע גאַס. און צווישן דער קליידער־סעקציע דרייט זיך אַרום באַסע מאַנסביל מיט עטלעכע מענערשע זאַכן אויפן אָרעם. משה דער שלייפער שטייט שוין בגילופין'דיק און זינגט ביים שלייפן די מעסערס. זיין זון פּרצ'קע דער „אינ־זשינער" איז שוין אויסגעלאָפן די שטאָט און רעווידירט וואו־ווער עס בויט עפּעס.

חיים ישראל דער סואוואַלקער וואַסער־טרעגער

אויפן וועג צו דער יאַטקע גאַס טרעף איך וועלוול שמארדזש מיט זיין חבר, וועלכע גייען קלייבן פאַר זייער חבר מאָטקע פלאק, וואָס ליגט אין שפּיטאָל, ווייל ער האָט זיך צעווערטלט ביי אַ שנאַפּס מיט מאיר'קע פאצוק.

די יאַטקע גאָס איז אין גאַנצן שוואַרץ פון מענטשן, צווישן זיי פונדע מיטן זאָק אין סאָניע מיט די קעץ מיט אירע צוויי פולע זעק מיט שמאַטעס, אויף וועלכע זי פלעגט שלאָפן יעדע נאַכט הינטער אַ טיר.

אויפן מיטן גאָס זע איך, ווי יונה׳קע צאָץ קריגט זיך מיט יאָסקע קאליאקן, ווייל ער קריכט אים אין וועג און שטייגט אים אַריין דאָס קעלבל ביים גוי, און ישראל׳קע סאפאר קוקט שעלמיש מיט זיינע קאָסאָקע אויגן, וואָס דאָ וועט ווערן.

די יאַטקעס פון כאָסעלע ראַזנבערג זיינען אַנגעפראפט מיט מענטשן. עס שטייען פאלקע דער קצב, ווילקי, משה׳קע סאפאר, אבדזשיר, קוראפאטקע, דוד׳ל קאשליאץ, חיים׳קע פאַניע. אַנטקעגן ליסענס פעקאַרניע, לעבן דזשע־דזשינינעץ, זיינען די יאַטקעס מיט די ברויטשטעלן אין פולן גאַנג. ביי איין טיש שטייט שמואל׳קע בורילע מיט געבעקס, ביי אַ צווייטן טיש איז דאָ משה דוד׳ל סטראפקי. אויף דער אַנדער זייט פאַרקויפט קומס זון די גראכא־וויאק און באַדינט זיינע קונדן: יאשע פון קאנטאר, פעלטע באַיוכע, פאגרודי נאסקע קרוטי, בריצקי קיאק, שמואל׳קע באבעק, ביניאמקע דער רויטער, מאָטקע בול און יאָסל דער זעלנער.

סואוואַלקער המון האָט פאַרמאַגט אויך פאַלקס־שטימלעכע מוזיקאַלישע טאַלאַנטן. אַזעלכע „באַרימט־קייטן״, ווי שימעלע דער קלעזמער, וואָס אַז ער פלעגט אויפשפילן „ראַזלוקאַ טי ראַזלוקאַ״, איז דאָך דאָס געווען ווייט צו זוכן. און ווער קען דען פאַרגעסן אַזאַ קינסטלער, ווי גאַוורילע סלופּ מיטן פייפיאל איז געווען? און וואו איז אַזאַ מוזיקער, ווי לייבקע דער טויבער, וואָס פלעגט אויספייפן אין אַ פלאָש „יאמשציק דאגאניאל לאשאדיי״? און צמח׳קע דימענט, וואָס פלעגט געבן זיינע מוזיקאַלישע קאָנצערטן, בלאָזנדיק דורך שוימפאַפיר אויף אַ קעמל? עס איז דאָך געווען אַ מחיה צו הערן. וואָס דאַרפט איר מער? אפילו אַזאַ באַשיידענער אינסטרומענט, ווי אַ פייקל איז געווען, פלעגט אויך האָבן אַ צוציאונגס־קראַפט, ווייל ווי נאָר דער גוי׳עלע פון קאזשאנע פאלאטע פלעגט ארויסגיין פייקלען דורך דער שטאָט, אַנאַסירנדיק עפּעס אַ פאַראַדענונג פון מאַגיסטראַט, פלעגט גלייך ווערן אַרום אים אַ געזעמל. אפילו די צוויי יידעלעך, וואָס פלעגן זיך שלעפּן מיט אַ בענקל אויף אַלע פיר, פלעגן אויך קומען צו קריכן.

צוזאמען מיט דער גאַנצער סואוואַלקער קהילה זיינען אויך אָט די פאַלקסטיפּן אומגעקומען.

סואוואלקער אין דער וועלט

חיים זעליגסאָן

סואוואַלקער דעליף־קאָמיטעט

אין אָקטאָבער 1914, ווען איך בין פֿאַרבייגעגאַנגען דעם נומער 206 איסט בראָדוויי, איז מיין אויפמערק־זאַמקייט צוגעצויגן געוואָרן צו אַ שילד מיט אַ גרויסער אויפשריפט:

„סואוואַלקער, אויפמערקזאַם!

„דאָ קומט פֿאָר אַ מאַסן־מיטינג פון אַלע סואוואַלקער, כדי צו זען, וואָס מען קען טאָן פֿאַר די יידן פון סואוואַלק און אומגעגנט, וואָס דער דייטש האָט איינגענומען".

ווי אַ מאַגנעט האָט מיך דער שילד צוגעצויגן. אי־ן אַ מינוט אַרום בין איך שוין געווען אין זאַל. דאָ האָב איך זיך דערוואוסט, אַז די פֿאַרזאַמלונג איז געפֿונען געוואָרן פון דער „אינדעפּענדענט סואוואַלקער סאָסייעטי".

חיים זעליגסאָן

דער פֿאָרזיצער האָט פֿאָר די פֿאַרזאַמלטע איבער־געלייענט פון אַן ענגלישער צייטונג די ווייטערדיקע ידיעה:

„געזעראל הינדענבורג האָט אריינגעמאַרשירט מיט זיין אַרמיי קיין סואוואַלק און געמאַכט זיין הויפּט־קוואַרטיר אויף סט. פעטערבורגסקי פראָספעקט נומער 60. דער שטאָט גופא האָט קיין סך נישט געליטן און עס הערשט דאָרט פולע אָרדענונג".

עס האָט זיך אָנגעהויבן אַ דיסקוסיע וועגן דער פֿראָגע, ווי צו העלפן יידן אין סואוואַלק. דער שרייבער פון די שורות האָט דעמאָלט פֿאָרגעלייגט, אַז מען זאָל אַרגאַניזירן אַ הילפס־קאָמיטעט, וואָס זאָל זיך שטעלן אין פֿאַרבינדונג מיט די אַנדערע אָרגאַניזאַציעס פון סואוואַלקער גובערניע, כדי אויסצוארבעטן אַ גרויסן, געמיינזאַמען הילפספֿאָנד פֿאַר די יידן אין אונדזער היימשטאָט און אומגעגנט.

דער פֿאַרלייג איז אינשטימיק אָנגענומען געוואָרן. עס זיינען אויסגעקליבן געוואָרן 15 מיטגלידער מיט דעם פֿאַרלייגער ווי דער סעקרעטאַר פון דער קאָמיסיע. גלייך אויפן אָרט איז דורכגעפירט געוואָרן די ערשטע געלט־זאַמלונג, וואָס האָט געמאַכט 68 דאָלאַר.

דאָס איז געווען דער אָנהייב פון רעליף־קאָמיטעט פֿאַר סואוואַלק און אומגעגנט.

דעם 14טן נאָוועמבער, 1914, האָט דער קאָמיטעט זיך פֿארזאַמלט אין בייראָ פון דעם ווילקאָווישקער דאָקטאָר שאול שייפער, אויף 32 פּייק סטריט, ניו־יאָרק. דאָרטן זיינען אויסגעוויילט געוואָרן די ערשטע באאמטע פֿאַרן סואוואַלקער הילפס־קאָמיטעט: י. סידני — אַ סואוואַלקער אייגנטימער פון אַ גאָלדגעשעפט, פֿאָרזיצער; ה. שייפער — פינאַנס־סעקרעטאַר; אייזיק סאַפּערשטיין, — א קאַלווּאריער קליידער־פֿאַבריקאַנט, קאַסיר; חיים זעליגסאָן — פֿראָטאָקאָל־און קאָרעספּאָנדענץ־סעקרעטאַר.

מען האָט אויך באשלאָסן וואָס גיכער צו רופן דעם געפֿלאָנטן געמיינזאַמען מיטינג פון אַלע סואוואַלקער אָרגאַניזאַציעס. דער דאָזיקער מיטינג איז אין גיכן פֿאָרגעקומען אין דער נייער דירה פון גן ילדים עברי, 35 מאָנטגאָמערי סטריט, נ. י. אין אים האָבן זיך באַ־טייליקט די דעלעגאַטן פון די ווייטערדיקע אָרגאַניזאַציעס:

אינדעפּענדענט סואוואַלקער בענעוואָלענט אסס"ן; סואוואַלקער־ווילקאָווישקער ברענטש 300 א. ר.; סואוואַלק לאָדזש פון אָרדן „ברית אברהם"; סואוואַלקער שול „משכן ישראל"; סואוואַלקער שול „כל ישראל אנשי פוילן מסובאָלק"; די קאַלווּאריער שול „בני ישראל אנשי קאַלווּאריע"; די קראָסנאָפּאָלער חברה; יאגוסטאָווער שול; די ראַצקער און סאָפּאָטקינער „אחי גראָדנע שול"; „יאגוסטאָווער ברענטש 77 ארבעטער רינג". עס זיינען אויך געקומען פֿאַרטרעטערס פון די לאזדייער, יעלינעווער און סערייער חברות.

שבת אָוונט, דעם 27סטן נאָוועמבער, 1914, האָט דער קאָמיטעט געפרוּפן אַ מאַסן־מיטינג אין דער גרויסער סואוואַלקער שול „כל ישראל אנשי פוילן מסובאָלק" אויף 114טער סטריט, נ. י., וואו חזן מייזעל האָט געמאַכט אַ הזכרה און רעזוערעגד ראַבינאָוויטש, וואָס איז צו יענער צייט געווען אייגנער פון די פּאָפּולערסטע רעדנערס, האָט געהאַלטן אַ פייערדיקע דרשה. סך הכל האָט מען געמאַכט די סומע פון 81 דאָלאַר.

דעם 20סטן דעצעמבער, 1914, האָט דער קאָמיטעט באַקומען אַן איינלאָדונג פון ניו־יאָרקער קהילה צו שיקן דעלעגאַטן צו אַ קאָנפערענץ, אויף וועלכער עס וועלן באַטראַכט ווערן פֿלענער, ווי אַזוי צו אָרגאַניזירן די אַרבעט פון די הילפס־קאָמיטעטן אויף אַ נאַציאָנאַלן מאסשטאַב. צו דער קאָנפערענץ זיינען דעלעגירט געוואָרן די סעקרעטאָרן זעליגסאָן און שייפער.

אין יענער צייט זיינען געווען טעטיק אין יידיש־אַמעריקאַנישן לעבן דריי באַזונדערע הויפט־קאַמיטעטן, וועלכע האָבן זיך פאַרנומען מיט שאַפן הילף פאַר באַזונדערע גרופּעס מלחמה־געליטענע יידן אין איראָפּע: 1) די „סענטראַל דזשואיש קאָמיטע" אונטער דער פירערשאַפט פון לעאָן קאַמייקע, אַרויסגעבער פון „אידישען טאָגעבלאַט". דער קאָמיטעט האָט געוואָרגט פאַר דעם אַרמאַדאָקסישן יידנטום און זיינע אינסטיטוציעס וויי ישיבות, חדרים א״אנד. 2) די „פּיפּעלס רעליף קאָמיטע", וואָס זיין אויפגאָבע איז געווען צו שטיצן די אַרבעטער־באַוועגונגען און זייערע אינסטיטוציעס. 3) די „אַמעריקען דזשואיש קאָמיטע", אָנגעפירט דורך די רייכע דייטשע יאַהודים.

כדי צו צענטראַליזירן די גאַנצע הילפסאַרבעט אין אייַן אַפּאַראַט און דורך דעם צו זיכערן אַ בעסערן דערפאָלג, האָט די דערמאָנטע קאָנפערענץ אויסגעאַרבעט אַ פּלאַן צו פאַראייניקן אַלע אייַנצלנע הילפס־קאָמיטעטן אין איין גרויסער אַרגאַניזאַציע אונטערן נאָמען „דזשאָינט דיסטריביושאָן קאָמיטע" (וואָס איז עד היום באַרימט מיטן נאָמען „דזשאָינט"), וואָס זאָל פאַרטיילן די געלטער צו אַלע יידישע ריכטונגען אָן אונטערשייד.

די סואוואַלקער דעלעגאַטן האָבן אָפּגעגעבן אַ באַריכט פאַרן סואוואַלקער רעליף־קאָמיטעט. עס האָט זיך אַנטוויקלט אַ דעבאַטע, צי מען זאָל אָפּגעבן דאָס גע־זאַמלטע געלט צו דעם „דזשאָינט" אָדער ווייטער אַרבעטן באַזונדער פאַר סואוואַלק אין אומגעגנט. עס איז באַשלאָסן געווארן אָנצוגיין ווייטער מיט דער באַזונדערער טעטיקייט לטובת דער היימשטאָט. אין אַ קורצער צייט אַרום האָט דער סואוואַלקער רעליף־קאָמיטעט געהאָט אין זיין קאַסע די סומע פון 400 דאָלאר, וואָס איז צו יענער צייט געווען אַ היפּשע מטבע. צוליב דער מלחמה האָט מען דאָס געלט ניט געקענט אָפּשיקן קיין סואוואַלק.

מיטן אריינטריט פון אַמעריקע אין קריג איז דער יינגערער און אַקטיווערער טייל פון הילפס־קאָמיטעט מאָביליזירט געוואָרן, צוליב דעם איז באַשלאָסן געווארן אָפּצושטעלן צייטווייליק די אַרבעט און דאָס געזאַמלטע געלט, אַרום 500 דאָלאר, אָפּצוגעבן צום „דזשאָינט דיסטריביושאָן קאָמיטע".

אָט אַזוי ענדיקט זיך דער ערשטער קאַפּיטל פון דער איבערגעגעבענער אַרבעט פון די גרינדערס פון דעם ערשטן סואוואַלקער רעליף־קאָמיטעט אין אַמעריקע.

דער ערשטער סואוואַלקער רעליף־קאָמיטעט אין ניו־יאָרק, 1918.

פון רעכטס צו לינקס, זיצן: פ. בלומענטאָל, ס. קאָנטאָר, ל. ליווּאָ, חיים זעליגסאָן, יעקב מאַרקסאָן, מ. לינדענטאָל, אומבאַקאַנט.

צווייטע רייַ, שטייַען: ר׳ אביגדור הכהן, משה דאָנסקי, ל. סילווערמאן, ד״ר מ׳ דוש. קאָץ, נתן סילווערמאן, ל. דאָנסקי, ל. דזשייקאבסאן.

דריטע רייַ: אומבאקאַנט, ד״ר פ. לעווענדער, ש. סאַנדאָווסקי, דוש. לעווין, ל. סיגעל, ברוך הערישאָן, בצלאל גלאדשטיין, מ. בראון, טיקאַצינסקי, ווערבלעווסקי, ב. סאַלינסקי, ו. מאַרקאָוויץ.

לעצטע רייַ: אומבאקאנט, מיטניק, ראַקאָווסקי, גליס, ראָזנטאָל, אומבאַקאַנט.

גלייך נאכן סוף פון ערשטן וועלטקריג איז, לויט דער איניציאַטיוו פון שרייבער פון אָט די שורות, רעאַרגאַניזירט געוואָרן דער סאוואָלקער רעליף־קאָמיטעט, כדי צו העלפן די פאַראַרעמטע יידן אין די חרוב געוואָרענע מוסדות אין סאוואָלק און אומגעגנט. אין אים זיינען אריין ד״ר מ. דזש. קאַץ, א סאוואָלקער איידעם, פרעזידענט; ל. סילווערמאַן — וויצע פרעזידענט; ל. דאנסקי — קאַסירער און חיים זעליגסאַן — סעקרעטאַר. דער קאָמיטעט האָט אויך צוגעצויגן ווי באַראַטונגס־מענער דעם באַרימטן פּאָעט מאַריס ראָזענפעלד — אַליין פון סאוואָלקער געגנט; דעם ריכטער ראָזאלסקי — א ראַצקער לאַנדסמאַן; ווי אויך די סאוואָלקער וו. פּאָבוצקי, מישאַרבעטער פון „מאַרגן־זשורנאַל״; ד״ר ל. פראנק, דירעקטאָר פון בית ישראל שפּיטאָלן; הרב ד״ר חיימסאָן, גייסטיקער פירער פון „אורח חיים״ שול; יחזקאל שרהזאָן, אַרויסגעבער פון „טאָגעבלאַט״.

דער קאָמיטעט האָט זיך געשטעלט פאַר זיין ציל צו שאַפן א פּאָנד פון 25 טויזנט דאָלאַר.

די ערשטע פאַרזאַמלונג איז פאַרגעקומען אין „משכן ישראל אנשי סובאלק״ אויף 38 הענרי סטריט, ניו־יאָרק, אין דעצעמבער, 1919. צוויישן די רעדנערס איז אויך געווען מאַריס ראָזענפעלד, וועלכער האָט אָנגעהויבן זיין רעדע מיט דעם פסוק „כי למחיה שלחני אלקים לפניכם״. אַזוי ווי יוסף בשעתו — האָט דער פּאָעט געזאָגט — אַזוי זיינען מיר דאָ אין אמעריקע באַשטימט געוואָרן צו שפּייזן אונדזערע ברידער אויף יענער זייט ים!״

עס איז דעמאָלט באשלאָסן געוואָרן צו נעמען אַ פּאַר־שטעלונג אין טאַמאשעווסקיס טעאַטער, וואָס האָט אריין־געבראַכט 2.000 דאָלאַר לטובת דעם הילפספאָנד.

עס האָט זיך דעמאָלט גראָד געמאַכט, אַז אַ גראיעווער יונגערמאַן, אליהו וויפּינסקי, אַ פלימעניק פון ר׳ אביגדור הכהן, מיטגליד פון אונדזער קאָמיטעט, האָט זיך געגרייט צו פאָרן קיין גראיעווע. האָט מען דורך אים געשיקט די צווייי טויזנט דאָלאַר אויף איבערצוגעבן אין סאוואָלק דעם דעמאָלטדיקן רב ר׳ מנחם קראקאָווסקי, דיין הרב ר׳ בנימין מגנצא און ר׳ זלמן בירגער דעם מוהל. לויט די אינסטרוקציעס פון ניו־יאָרקער קאָמיטעט, זיינען אין פאַרטיילונגס־קאָמיטעט אין סאוואָלק נאָך צוגעצויגן געוואָרן: מנחם מענדל פרידמאן, שלמה פערלאָ, תנחום קרוטשענישקי, יצחק לעווין, ישראל דאווידזאָן, אברהם־יהודה זעליגסאָן, אהרן חסיד (דעם חזן׳ס זון), גינזבורג (ר׳ זעלמעלעס איידעם), ד״ר חיים וויגדאָרטשיק, משה גלאדשטיין, משה דוד זילבערשטיין, יצחק אבראמייטיס, אברהם שמואל ליזשעווסקי, חיים בער סמעציכאָווסקי, יעקב שלמה פינקאָוויטש, און די פרויען בערטא לעווין, ראָזע גראָדאָווסקי און קאָווין (פון סאוואָלקער פרויען־פאַראיין).

קאָמיטעט פון „עזרת אחים״ אין סאוואָלק:

פון רעכט אויף לינקס, זיצן: משה גלאדשטיין און פרוי, ד״ר וויגדאָרטשיק, שלמה פערלאָ, דז. שפּערלינג, אליעזר ליזשווסקי, הדיין ר׳ בנימין מאגענצא, הרב ר׳ יהודה כאַשעסמאַן, אומבאקאנט, אהרן חסיד. שטייען: יעקב ראַצקאָווסקי, יעקב שלמה פינקאָוויץ, פרוי קאָווין, יעקב גאטליב, ישראל דאווידסאָן, אומבאקאנט, פרוי ראזא גראָדאָווסקי, פרוי שפּערלינג, שלום שפּערלינג, יצחק אבראַמייטיס, משה דוד זילבערשטיין, תנחום קרוטשינסקי, אברהם יהודה זעליגסאָן, גינזבורג (ר׳ זעמעלעס איידעם), חיים בער סמעטשעכאָווסקי, דער רבי פון שניידערשער קלויז, פרוי בערטא לעווין.

אין אַ קורצער צייט אַרום האָט אונדזער קאָמיטעט אַראָנזשירט אַ גרויסן קאָנצערט, דאָס מאָל שוין אין גרויסן קאַרנעגי האַל, מיט דער באַטייליקונג פון דעמאָלט באַוואוסטן חזן יוסף שליסקי און דעם באַרימטן פידל־ווירט אַז עדי בראון. דער קאָנצערט האָט געגעבן אַ ריינע הכנסה פון דריי טויזנט מיט פינף הונדערט דאָלאר.

גלייכצייטיק האָט אונדזער קאָמיטעט אנאָנסירט, אַז מיר וועלן אָננעמען פריוואָטע געלטער פאַר קרובים, מיט דעם באַדינג, אַז דער אַמעריקאַנער קרוב זאָל ביישטייערן 10 פּראָצענט פאַר דעם הילפס־קאָמיטעט. די פּראָצענטן פון אזעלכע געלטשיקונגען האָבן אריינגעבראַכט נאָך 18 הונדערט דאָלאר פאַרן הילפספאָנד. צוליב דער פאַר־גרעסערטער אַרבעט איז אויפגעשטעלט געוואָרן אַ ביורא אויף 124 ריוויינגטאָן גאַס, ניו־יאָרק.

מיט אַ סומע פון אַן ערך זעקס טויזנט דאָלאר האָט דער רעליף־קאָמיטעט אָננעהויבן באַטראַכטן וועגן שיקן אַ שליח מיוחד קיין סואוואָלק, כדי פונאַנדערצוטיילן דאָרט דאָס געלט, ווייל אויף קיין אַנדער וועג האָט מען דעמאָלט קיין געלט נישט געקאָנט שיקן קיין פוילן. די נסיעה האָט אָבער געדאַרפט קאָסטן מינימום אַ טויזנט דאָלאָר. צו באַקומען אַ רייזע־פאַספּאָרט איז אויך געווען שווער, ווייל עס איז דעמאָלט געווען אַן „עפּידעמיע" פון שיקן ספּעציעלע דעלעגאַטן דורך הונדערטער לאַנדסמאַנשאַפטן מיט געלטער צו קרובים אויף יענער זייט ים, און דער סטייט דעפּאַרטמענט האָט דעריבער געמאַכט שווערישקייטן מיט אַן אַרויספאָר־ווייזע.

אָבער דאָ האָט זיך ווידער געמאַכט אַ געלעגנהייט, וואָס אַ סואוואָלקער יונגערמאַן, יוסף שפּערלינג, האָט געהאט אַ פּאַרטיקע וויזע צו פּאַרן קיין סואוואָלק אָפּצונעמען זיינע קרובים, און פאַר בלויז 300 דאָלאר צושטייער האָט ער זיך אונטערגענומען אָפּצוגעבן די געלטער סיי צו די קרובים, סיי צום פאַרטיילונגס־קאָמיטעט אין סואוואָלק. צוזאַמען איז עס געווען אַ סומע פון 23 טויזנט דאָלאר.

דער סואוואָלקער קאָמיטעט, וואָס האָט זיך געראָפן „עזרת אחים", האָט לויט אונדזערע אָנווייזונגען אַרויס־געגעבן קליינע הלוואות צו קליינהענדלערס, פאַרטיילט שטיצע פאַר נויטבאַדערפטיקע, געגעבן פריַיע מעדיצין, איינגעאָרדנט פאָלקסבעדער, זופקיכן, און אָזוי ווייטער, ווי אויך געשיקט שטיצע פאַר די אַרומיקע שטעטלעך: ראצק, באקלעראָווע, פּילישאָווע, יעלינעווע, סיינע, ווישאן, פשעראשלע, פונסק און לובאוווע. אָלע געלטער זיינען פינקטלעך פאַרטיילט געוואָרן.

פון ערשטן באַריכט פון „עזרת אחים" איז צו זען, אַז אין משך פון 9 חדשים (אַפּריל 1920 — יאַנואַר 1921) זיינען פאַרטיילט געוואָרן אונדזערע הילפסגעלטער אויף אַזאַ אופן (לויט דעם קורס פון 83 סענט פאַר 100 מאַרק):

שטיצע פאַר נויטבאַדערפטיקע	657.883 מארק
הלוואות פאַר אַרבעטערס און קליינהענדלערס	164.000
פאַר דאָקטוירים אין מעדיקאַמענטן	20.000
שטיצע פאַר אָרעמע איסוואָנדערערס	12.400
פאַר יידן אין סיינע, וואָס זיינען פאָגראָמירט געוואָרן דורך פּאָליאקן	23.000
קליידער און עסן פאַר תלמוד־תורה קינדער	95.600
מעדיצין פאַר די שטעטלעך ארום סואוואָלק	94.200
קהל׳שע אינסטיטוציעס	84.300
צוזאַמען	1,151.383 מארק

ווען מען נעמט אין באַטראַכט, אַז איבער אַ מיליאָן מאַרק איז פאַרטיילט געוואָרן פון אונדזער הילפס־קאָמיטעט אין משך פון ניין מאָנאַטן, קען מען האָבן אַ באַגריף פון דער גרויסער שטיצע, וואָס אונדזער הילף האָט דעמאָלט באַטייט פאַר די נויט־ליידנדיקע בריידער און שוועסטער אין אונדזער אַלטער היים.

אין אפריל 1921 האָט דער ניו־יאָרקער קאָמיטעט אַרויסגעגעבן אַ זשורנאַל אונטער מיין רעדאַקציע מיטן נאָמען „דער סובאָלקער לעבען", וואו עס ווערט איבער־געגעבן אַ פולער באַריכט פון אונדזער הילפס־טעטיקייט אין סואוואָלק, ווי אויך שילדערונגען פון דער גרויסער נויט, וואָס האָט דאָרט געהערשט.

די גרויסע הכנסות פון סואוואַלקער רעליף־קאָמיטעט האָבן אָבער לאַנג ניט אָנגעהאַלטן. נישט אַלע סואוואַלקער האָבן זיך ווייטער אַזוי וואַרעם אָפּגערופן, ווי גלייך נאָך דער מלחמה. אין זשורנאל „דער סובאלקער לעבען" געפינען מיר וועגן דעם גאָר ביטערע ווערטער פון דעמאָלטדיקן פאָרזיצער ד"ר דזש. קאץ, פון וויליאם פאכוצקי און ל. פערלשטיין, באזונדערס אויפן חשבון פון די אויפגעקומענע סואוואַלקער גבירים אין אַמעריקע. אָבער נאָך פיל אָנשטרענגונגען איז געלונגען אונדזער קאָמיטעט צו שאַפן און אַרויסשיקן קיין סואוואַלק נאָך צוויי טויזנט דאָלאר, אינסטרואירנדיק דעם „עזרת אחים" צו שאַפן פון דעם געלט אַ לייקאָסע. סואוואַלקער בעלי־בתים און אַרבעטערס האָבן זיך אַרויסגעהאָלפן מיט דער לייקאָסע און דאָס האָט זיי געשטעלט אויף די פיס.

דער ערשטער סעקרעטאר פון „עזרת אחים" קאָ־מיטעט איז געווען הירש בערנשטיין הי"ד. נאָך אים איז געווען סעקרעטאר דער געוועזענער באקלעראָווער רב הגאון יהודה כאַשעסמאן שליט"א, שפּעטער רב אין טיקטינער שול אין שיקאַגע.

עס וועט זיין יושר'דיק דאָ צו פאַרצייכענען יענע איבערגעגעבענע מענטשן, וואָס האָבן אַזוי האַרציק געאַרבעט לטובת אונדזערע לאַנדסלייט און וואָס זיינען שוין מער ניטאָ צווישן אונדז:

מ. קאהאן, מ. זאבלודאָווסקי, מ. ראָזנטאל, מ. סעמיאנסקי, בצלאל גלאדשטיין, ברוך העריסאָן, מ. בראון, שמואל סאנדאָווסקי, ל. סילווערמאן, מ. לינדענטאל, ל. דזשייקאָבסאָן, נ. סילווערמאן, דזש. גראָסמאן, וו. מארקעוויטש, מ. ראָזנדאָרף, אביגדור הכהן און דזש. מארקסאָן.

ערשטע ריי: זיצן פון רעכטס צו לינקס: פ. בלומענטאַל, קאַנטער, ל. ליווי, חיים זעליגסאָן, דזש. מאַרקסאָן ע"ה, מאַקס לינדענטאַל ע"ה, אליעזר פערלשטיין ע"ה.
צווייטע שורה: ר' אביגדור הכהן ז"ל, משה דאַנסקי ע"ה, ל. סילווערמאַן ע"ה, ל. דאַנסקי, דזשייקאָבסאָן ע"ה.
דריטע ריי: אומבאַקאַנט, ד"ר לעוואנדער, שמואל סאַנדאָווסקי, ד"ר לעוואַנדער, שמואל סאַנדאָווסקי ע"ה, ד. לעווין, סיגעל ע"ה, ברוך העריסאָן ע"ה, ט. גלאַטשטיין ע"ה, מאיר בראון ע"ה, אייזיק טיקאָטשינסקי, ד. וורובלעווסקי, ב. סאַלינסקי, מאַרקאָוויץ ע"ה.
פערטע ריי: אומבאַקאַנט, ל. מיטניק ע"ה, ראַקאָווסקי, דוד געליס, ראָזנטאַל ע"ה, אומבאַקאַנט.

מיט דער צייט זיינען די זאַמלונגען געוואָרן שוואַכער און די טעטיקייטן פון קאָמיטעט מער באַשרענקט. דער אומדערמידלעכער ד"ר קאץ האָט צוליב די שווערע אומשטאנדן אויפגעגעבן די טעטיקייט און אין 1923 איז דער קאָמיטעט רעאָרגאַניזירט געוואָרן אויף אַ קלענערן מאַסשטאַב. ווי אַ פאָרזיצער איז דעמאָלט אויסגעוויילט געוואָרן חיים זעליגסאָן און סעקרעטאר — פערלשטיין. דער קאָמיטעט איז באשטאַנען בלויז פון פאָרשטייערס

פון דער סוואולקער סאסייעטי אין דעם סוואולקער אַרבעטער רינג ברענטש 300.

אין יענער צייט האָבן אָנגעהויבן אָנקומען טרויעריקע גרוסן וועגן דער יידישער לאַגע אין פוילן: יידן וועלן ארויסגעוואָרפן פון לויפנדיקע באַנען, מען רייסט יידישע בערד און באָיקאָט קעגן יידישע פרנסות רוינירט טויזנטער יידישע משפחות.

ווי אַ רעזולטאַט פון דער אַלגעמיינער שווערער לאַגע זיינען אויך די סוואולקער אינסטיטוציעס, ווי די תלמוד־תורה, פאָלקשול, שפּיטאָל, מושב זקנים, בית יתומים אין אַנדערע שוואַך געטראָפן געוואָרן און מען האָט אָנגעהויבן שטאַרק אָפּצולירן צו אונדז נאָך הילף פאַר זייער וויטערדיקער עקסיסטענץ. דער רעליף־קאָמיטעט האָט געמאַכט פון צייט צו צייט פאַרשיידענע אונטערנעמונגען און די פראָפּיטן איבערגעשיקט צו געזעלשאַפטלעכע מוסדות אין סוואולק, אויסער דעם פּלעגט פאַר פסח און פאַר ראש השנה געשיקט ווערן ספעציעלע שטיצע פאַר דער תלמוד־תורה אויף צו באַקלייַדן די אָרעמע קינדער.

אַזוי האָט זיך עס געצויגן ביז 1935. דער אנטי־סעמיטיזם אין פוילן האָט אָנגענומען אַזעלכע שוועָרע פֿארמען, אַז אין אַ ריי שטעט זיינען פאַרגעקומען אמת׳ע פּאָגראָמען. די אנטיסעמיטישע כוואַליע האָט אויך נישט אויסגעמיטן אונדזער שטאָט סוואולק, וואו ס׳איז אויס־געבראכן אַ פּאָגראָם דעם 9טן יוני, 1935. דער סוא־וואַלקער קאָראָספּאָנדענט פון וואַרשעווער „היינט״, אביעזר זילקעוויטש, האָט אזוי געשילדערט דעם פּאָגראָם:

„זונטאָג, 9 אַ זייגער אין אָוונט, האָט מען געגעבן אַ סיגנאַל פון דער סירענע פון די שטאָטישע פייער־לעשערס. פון אָנפאַנג האָט מען גענייגט, אַז עס ברענט, אָבער פלוצלונג האָבן זיך דערהערט געשרייען פון הונדערטער פערזאָנען, שקצים פון דער אַנטוערקער־שול און האנדלשול. דער דאָזיקער המון האָט זיך אַ לאָז געטאָן איבער די יידישע גאַסן און מיט שטיינער אין אייזנס אויסגעהאַקט די שויבן, באַפאַלן דעם בית־המדרש און די תלמוד־תורה, פאַרוואונדעט אייניקע יידן, צווישן זיי ד״ר סטראָפאַלסקי, וועמען די כוליגאַנעס האָבן געשטאָכן מיט אַ מעסער אין קאָפּ. די „סטרוזשעס״, וועלכע האָבן געלעבט פון יידן, האָבן געהאַקט די שויבן בייַ זייערע יידישע בעלי־בתים און געראָבירט, וואָס נאָר זיי האָבן געקענט. ערשט מאָנטאָג אין דער פרי האָט אַ דעלעגאַציע צוואַמען מיטן סוואולקער רב, הרב ר׳ דוד ליפשיץ און דעם פאַרוואונדעטן דאָקטאָר סטראָס־פאַלסקי, זיך משתדל געווען ביים סטראָסטע פון שטאָט און מיליטערישן קאָמאַנדיר נישט צו דערלאָזן קיין ווייטערדיקע פּאָגראָמען״.

דער ניו־יאָרקער רעליף־קאָמיטעט האָט איבער־געשיקט אַ שטאַרקע פראָטעסט־רעזאָלוציע צום פּוילישן אַמבאַסאַדאָר אין אַמעריקע, ווי אויך צום סטייט־דעפּאַרטמענט אין וואַשינגטאָן מיט אזא אינהאַלט:

„מיר זיינען אינפאָרמירט געוואָרן פון ראַיעלע קוועלן, אַז דעם 9טן יוני, 1935, איז פאָרגעקומען אַ

פּאָגראָם אין סוואולק, אין וועלכן ס׳האָבן זיך באַטייליקט די סטודענטן פון די פּוילישע שולן. עטלעכע יידן זיינען מערדערלעך צעשלאָגן און אויך פאַרוואונדעט געוואָרן. יידיש האָב און גוטס איז צעראָבירט געוואָרן. מיר פראָטעסטירן צום שאַרפסטן קעגן דער פּוילישער מאַכט, וואָס האָט דערלאָזן אַזעלכע אַנטיסעמיטישע אויסברוכן און נישט באשיצט די יידן, וועלכע וואוינען אין שטאָט שוין פאַר הונדערטער יאָרן און האָבן אנטיילגענומען אין איר אויפבוי און וואוקס. ווי אַמעריקאַנער בירגערס בעטן מיר דעם סטייט דעפּאַרטמענט צו פאָדערן פון דער פּוילישער רעגירונג, אַז זי זאָל אויספאָרשן די געשעענישן און באשטראָפן די שולדיקע״.

קאָפּיעס פון דער פּראָטעסט־רעזאָלוציע זיינען געשיקט געוואָרן צו אַלע יידישע און ענגלישע צייטונגען. פון סטייט דעפּאַרטמענט איז אָנגעקומען אַן ענטפער, אַז אונדזער פּראָטעסט וועט אויבערגעשיקט ווערן צו דער פּויליישער רעגירונג.

אָט די שוועָרע לאַגע אין פוילן, וואָס איז אַלץ ערגער געוואָרן פאַר די יידן פון סוואולק, האָט אויף אונדז אַרויפגעלייגט גרעסערע פליכטן פאַר הילף, וועלכע מיר האָבן זיך אָנגעשטרענגט צו דערפילן.

צוליב דעם האָבן מיר ווי אַ צוגאָב־הכנסה באַשטימט אַ יערלעכן ביישטייער פון אין דאָלאָר פאַר יעדן מיטגליד פון דער סוואולקער לאָנדסמאַנשאַפט, וואָס איז, אגב, פאַרבליבן פאַרפליכטנדיק ביז היינטיקן טאָג. די יידישע פרעסע האָט עס דענסטמאָל אַרויסגעשטעלט ווי אַ גוטן מוסטער פאַר אַנדערע לאָנדסמאַנשאַפטן.

קורץ פאַרן גרויסן חורבן האָבן מיר נאָך געהאט אַ געלעגנהייט צו האָבן אונדזערס אַ שליח קיין סוואולק דורך ל. פערלאָ, קאָסירער פון רעליף־קאָמיטעט, וועלכער איז דעלעגירט געוואָרן אהין אויסצופאָרשן די גאַנצע לאָגע, ווי אויך צו טיילן געלטער פאַר מוסדות און יחידים. ער האָט באַזוכט די שטאָטישע אינסטיטוציעס אין בעיקר זיך אינטערעסירט מיט דער תלמוד־תורה, וועלכער עס האָבן זיך דעמאָלט געלערנט אויבער 500 תלמידים.

קומענדיק צוריק קיין ניו־יאָרק האָט ל. פערלאָ אויבערגעגעבן אַ טרויעריקן באריכט פון סוואולק, וואָס לעבט אין שטענדיקער שרעק פון אַנטיסעמיטיזם, ווי אויך פון דער שוועָרער לאַגע פון די אינסטיטוציעס.

נאָכן אויסהערן דעם באריכט האָט דער רעליף־קאָמיטעט אָנגענומען פאַרשיידענע הילפספּלענער לטובת די היימישע אינסטיטוציעס, אָבער דער מלחמה־שטורעם האָט צעשטערט אַלע פּלענער.

*

דעם ערשטן סעפּטעמבער 1939 ברעכט אויס די מלחמה און היטלערס נאַציס מאַרשירן אריין שמחת תורה קיין סוואולק. נאָך עטלעכע וואָכן פון שרעקלעכע גזירות און אונטערדריקונגען איז דערקלערט געוואָרן אַ טאָטאַלער גירוש אויף די יידן פון סוואולק און אומ־געגנט.

די דעפּאָרטאַציע פון די יידן איז פארגעקומען

אונטער שרעקלעכע אומשטאַנדן. מען האָט געכאַפּט יידן אויף די גאַסן און אין די הייזער אין די טויזנטער, אריינגעפּאַקט אין די פראַכטוואַגאָנען און אָפּגעשיקט אין די ווייטע פוילישע שטעטלעך לוקאָוו, פּאַרטשעוו, ביאַלע־פּאָדליאַסק, אין דעם אַזוי גערופענעם לובלינער רעזער־וואַט.

לעצטער בילד פון סואוואַלקער תלמוד־תורה אין 1939.
אין מיטן הרב ליפשיץ און אונדזער שליח לעאן פערלא

עטלעכע טויזנט סואוואַלקער האָבן זיך געראַטעוועט פון פאַרשיקונג דורך אַנטלויפן אין די וועלדער און פעלדער אַרום שטאָט און זיך דאָרטן געוואַלגערט אין „קיינעמס לאַנד". אַ טייל פון זיי איז מיט סכנות נפשות געלונגען זיך אַריינצובאַקומען קיין יאַגוסטאָוו, וואָס האָט זיך דעמאָלט געפונען ביי די רוסן, און דער גרעסטער טייל פון זיי, אַן ערך 2.700, זיינען אריינגעקומען אין די גרענעץ־שטעטלעך פון ליטע: קאַלוואריע, לאַזדיי, ווילקאָ־ווישק, מאַריאַמפּאָל און אַנדערע.

די נויט פון די סואוואַלקער פליטים אין ליטע איז געווען גרויס. די יידן פון די דערמאָנטע שטעטלעך האָבן זייער פיל געהאָלפן, אָבער דאָך זיינען זיי ניט געווען ביכולת אַליין בייצושטייערן די גאַנצע נייטיקע הילף.

אָנהייב 1940 האָט דער ליטוויש־יידישער פאַרבאַנד אין ניו־יאָרק באַקומען אַ דרינגלעכן בריוו פון הרב ר׳ שמעון בענגיס פון קאַלוואריע, וואָס איז געווען דער צענטער פון סואוואַלקער פליטים, וועגן דער אומבאַ־שרייבלעכער נויט פון אונדזערע פאַרטריבענע לאַנדסלייט, בעטנדיק פאַר זיי גיכע הילף.

נאָך אַ באַראַטונג פון ניו־יאָרקער פאַרבאַנד פון די ליטווישע יידן מיט אונדזער רעליף־קאָמיטעט איז פאַררופן געוואָרן אַ קאָנפערענץ פון אַלע אונדזערע אָרגאַניזאַציעס. דאָרטן איז געשאַפן געוואָרן אַ ספּעציעלער אויסגעברייטערטער הילפס־קאָמיטעט, וואָס האָט זיך אָנגעשלאָסן אָן דעם יידיש־ליטווישן פאַרבאַנד אונטער דעם נאָמען „רעטונגס־קאָמיטעט פון סואוואַלקער ראיאָן אין קאַלוואריע און אומגעגנט".

אין קאָמיטעט זיינען אויסגעקליבן געוואָרן: לעאָן שאפיראָ — יוריסקאָנסול, חיים זעליגסאָן — פאָרזיצער, נייטאַן פראַנק — וויצע־פאָרזיצער, לאַזאַר פערלשטיין — סעקרעטאַר, לעאָן פערלאָ — קאַסירער.

דער רעטונגס־קאָמיטעט האָט גיך צונויפגעקליבן אַ סומע פון 600 דאָלאַר און אריבערגעשיקט עס טעלע־גראַפיש צו הרב בענגיס אין קאַלוואריע. כדי צו לינדערן וואָס שנעלער דעם מאַנגל אין קליידער, האָט דער ליטווישער פאַרבאַנד אונדז איבערגעגעבן 700 פונט זאַכן, וואָס מיר האָבן גלייך איבערגעשיקט קיין קאַלוואריע.

הרב בענגיס אין קאַלוואריע איז אויך געבעטן געוואָרן צו שאַפן אויף די ערטער הילפס־קאָמיטעטן, וואָס זאָלן פונאַנדערטיילן די הילפסגעלטער, ווי אויך גרינדן עפנטלעכע קיכן.

דעם 28סטן יאַנואַר, 1940, האָבן מיר גערופן אַ גרויסן מאַסן־מיטינג, אויף וועלכן עס זיינען איבערגעגעבן געוואָרן שוידערלעכע פאַקטן פון דער נאַצישער הער־שאַפט אין סואוואַלק און אין די ארומיקע שטעטלעך. אַ גרויסן יאָמער רופט אַרויס די ידיעה, אַז עטלעכע

סוואוֹאלקער יידן זיינען דערשאָסן געוואָרן לויפנדיק צו דער ליטווישער גרענעץ אין אַ אַנדערע זיינען דערטרונקען געוואָרן שווימענדיק דורכן קאַנאַל ביי יאַגוסטאָוו. גלייך אויפן אָרט איז געשאָפן געוואָרן די סומע פון 3.500 דאָלאר.

דער קאָמיטעט האָט אויך דורכגעפירט אַ קליידער־זאַמלונג, און נאָך אַנגעשטרענגטער אַרבעט, אונטער דער אָנפירונג פון דעם שרייבער פון די שורות, זיינען אָפגעשיקט געוואָרן 5 באלן מיט קליידער אין שיך קיין ליטע. צוליב די מלחמה־אומשטאַנדן האָט דער גאַנצער טראַנספאָרט זיך פאַרהאַלטן אַ לענגערע צייט אין שוועדן.

אונדזער קאָמיטעט האָט זיך דערוואוכט, אַז צווישן די געראַטעוועטע געפינט זיך אויך דער סוואוֹאלקער רב, הרב הגאון ר׳ דוד ליפשיץ מיט זיין פאַמיליע, וועלכע האָט דורכגעמאַכט א שוידערלעכן וועג: לויפנדיק איבער דער גרענעץ קיין קאַלוואריע איז אויפן וועג געווען טעלע־גראָפיש געבעטן, אַז ער זאָל זיך שטעלן בראש פון דער הילפסארבעט און שאפן א קאָמיטעט, אין וועלכ, עס זאָלן זיין פאַרטרעטן פאַרשטייערס פון אַלע שטעטלעך, וואו עס געפינען זיך די פליטים פון סוואוֹאלק און אומגעגנט.

אונטער דער פירערשאפט פון רב איז געשאפן געוואָרן א צענטראַלער קאָמיטעט, וואס אויף זיין נאָמען האָבן מיר אין 1940 עטלעכע מאָל איבערגעשיקט גרעסערע סומעס געלט פאַר אונדזערע פליטים־לאנדסלייט אין ליטע. אויך דער פאראלטענער טראַנס־פּאָרט זאכן אין שוועדן איז זומער צייט אַנגעקומען קיין קאָוונע און איז דורך דעם צענטראלן קאָמיטעט פונאַנדער־געשיילט געוואָרן צווישן די נויט־באַדערפטיקע.

א טיילווייזן איבערבליק וועגן דער טרויעריקער לאַגע פון די פליטים קען מען קריגן פון באריכט פון „דושאינט״, וואס ער האָט אויף אונדזער פאַרלאַנג צוגעשיקט זומער 1940:

„מר. בעקלמאן, אונדזער פאַרטרעטער פון ווילנער בירא, האָט געמאַכט א טור איבער ליטע און האָט אויסגעפונען, אַז אין 12 שטעטלעך געפינען זיך 1646 סוואוֹאלקער. פון דער צאָל ווערן 1533 אונטערשרשיצט דורך דעם פליטים־קאָמיטעט און 113 — פון לאָקאַלע איינוואוינערס. ספעציעל שטעלט זיך מר. בעקלמאן אָפּ אויף דער לאַגע פון די פליטים אין ווילקאָווישק, וואו עס געפינען זיך, לויט זיין באריכט, 290 פליטים. 42 פון זיי ווערן אויסגעהאַלטן פון די לאָקאַלע איינ־וואוינערס און 248 דורך דעם פליטים־קאָמיטעט. דער מאַנאטלעכער בודזשעט פאר ווילקאָווישק איז 1.675 דאָלאר א מאַנאט. די פליטים האָבן געוואוינט אין דירות, וואָס זיינען אויסגעמעבלירט געוואָרן דורך ארטיקע יידן. די קינדער זיינען געגאַנגען אין שולן, און 15 יינגלעך האָבן זיך געלערנט אין דער לאָקאַלער „ארט״־שול.

די היגיענישע באדינגונגען זיינען געווען שלעכט. די זאכן זיינען געווען אַלט און צעריסן. זיי האָבן ניט געהאט קיין שיך אין אונטערוועש. צווישן די פליטים זיינען ניט געווען קיין שוסטערס, צוליב דעם איז אין ווילקאָווישק אויפגעשטעלט געוואָרן אַ שוסטערייַ צו פאַררייכטן אַלטע שיך פאַר די פליטים.

אין אַנדערע ערטער איז די לאַגע געווען נאָך ערגער. קיין שיך אין קיין קליידער זיינען אין גאַנצן ניט געווען און די קינדער זיינען אין חדר נישט געגאַנגען״.

צו דעם „דזשאינט״ באַריכט דאַרף מען צוגעבן, אַז די צאָל פליטים פון סוואוֹאלק און אומגעגנט אין ליטע האָט דערגרייכט אַן ערך 3000, און זיי האָבן זיך געפונען אין מערער ווי 12 שטעטלעך.

כדי די הילפסארבעט זאָל זיין מער עפעקטיוו, האָט אונדזער קאָמיטעט זיך פאַרבונדן מיט דער סוא־וואָלקער לאַנדסמאַנשאפט אין שיקאַגע בראש מיטן כלל־טוער שמואל בערנשטיין. א דאנק זיין טעטיקייט שטיצט דער שיקאַגער סוואוֹאלקער קלוב מיט אַ בריייטער האָנט די פליטים אין ליטע. ש. בערנשטיין האָט אויך אַרגאַניזירט די לאַנדסלייט אין דעטראָיט, און אויך זיי האָבן געשיקט פיל הילף.

אין דער זעלבייקער צייט האָט זיך מיט אינדז פאַרבונדן דער פאַרזיצער פון דעם סוואוֹאלקער פאַראיין אין בוענאָס־איירעס, דוד ראָזנבלום, וועלכער האָט אונדז איבערגעשיקט הילפסמיטלען פון ארגענטינער לאַנדס־לייט פאַר די געליטענע סוואוֹאלקער. דוד ראָזנבלום האָט זיך אויך געשטעלט אין קאָנטאַקט מיט די לאַנדסלייט פון מאַנטעווידעא (אורוגוויי), וואו די הילפט־טעטיקייט איז אָנגעפירט געוואָרן דורך דעם פאַרזיצער שלמה סטוטשינסקי.

לויט דער איניציאַטיוו פון ש. בערנשטיין פון שיקאָגע איז אין יולי 1940 געפרוּפן געוואָרן אין פיטסבורג א לאַנד־צוזאַמענפאַר פון אַלע סוואוֹאלקער ארגאַניזאַציעס אין אַמעריקע. אונדזער דעלעגאַציע צו דער קאָנפערענץ איז באשטאַנען פון ל. פערלשטיין, לעצ פערלא און בערל געשעזן. דאָרטן איז באשלאָסן געוואָרן, אז אַלע ארגאַני־זאַציעס זאָלן זייער הילפסארבעט פירן אין איין קערפער־שאפט אונטערן נאָמען „פעדעריישיעט ארגאַניזיישאַנס אף סוואוֹאלק ענד וויסיניטי״ און אַז דער קומעדיקער צוזאַמענקום זאָל זיין אין קליוולאַנד.

סוף זומער 1940 האָט דער ועד הצלה ביי דער אגודת הרבנים אין אמעריקע געמאָלדן אונדזער רעליף־קאָמיטעט, אַז די אַמעריקאַנער רעגירונג האָט אַריס־געגעבן א צאָל וויזעס פאַר א ריי יידישע פירערס פון איראָפּע, צווישן זיי אויך פאַר דעם סוואוֹאלקער רב, הרב ר׳ דוד ליפשיץ. באַקומענדיק די ידיעה האָבן מיר מיט פרייד זיך אונטערגענומען צו שאפן טיילווייז די מאַטעריעלע מיטלען פאַר זיין קומען קיין אמעריקע. נאָך א לענגערער רייזע פון חדשים איבער פיל לענדער איז דער רב מיט זיין פאַמיליע אַנגעקומען קיין סאַן פראַנציסקא, קאַליפאָרניע, אין יוני 1941. ער האָט באַקומען פון אונדזערע לאַנדסלייט אַן אויטערגעווינלעכן וואַרעמען אויפנעם דורכפאַרנדיק שיקאָגע און שפעטער קומענדיק קיין ניו־יאָרק.

זונטיק, דעם 22סטן יוני, 1941, איז פאַרן רב פאר־
געקומען אַן אַפיציעלער קבלת־פנים אין מאַנהעטן פלאַטא.
ביי אַ פול געפאַקטן זאל האָט ער באריכות דערציילט
וועגן שוידערלעכן חורבן, וואָס היטלער האָט געבראַכט
אויף די 15 טויזנט יידן פון סואוואַלק און אומגעגנט.
זיין רעדע האָט געמאַכט אַזא רושם, אַז דער עולם האָט
ניט אויפגעהערט צו כליפען, זיך דערוויסנדיק וועגן
גורל פון זייערע קרובים און נאָענטסטע. דער רב האָט
אויך איבערגעגעבן פרטים פון דער שווערער לאַגע פון די
„גליקלעכע" 3000 יידן, וועלכע האָבן קוים מיטן לעבן
זיך געראַטעוועט קיין ליטע. אין נאָמען פון דער סו־
וואַלקער „שארית הפליטה" האָט ער אויסגעדריקט די
טיפסטע דאַנק געפילן פאַר דער שטיצע, וואָס אונדזער
קאָמיטעט האָט געגעבן פאַר די אומגליקלעכע אין
אַפעלירט פאַר ווייטערדיקער הילף.

אָבער גאָר גיך, ממש אין דעם זעלביקן טאָג, איז אויך

א קבלת־פנים פאַרן ישראל־מיניסטער פנחס ספיר פון „סואוואַלקער לאַנדסלייט פאַראיין" אין בוענאָס־איירעס.

א טייל פון די אָנוועזנדיקע זיינען: לייב מאשענזיצקי, פרעזידענט, דניאל לעווקאָוויטש, וויצע־פרעזידענט, ז. לעוויטאָס, קאַסירער, הערש רימאַצקי, זלמן דוד ראָזנבלום, לייזער שקאָלניק, חיים בלאָך, בנימין בלאָך, אברהם גליקסאָן, פרוי לעווקאָוויטש, לייזער לובעלסקי, שמחה יאָבלאָנסקי, מ. דישמאָן, מ. לעווין. אין מיטן זיצט מיניסטער ספיר.

ליטע פאַרכאַפט געוואָרן פון דער היטלערישער ארמיי, און ס׳איז נישט געבליבן קיין האָפענונג אַזוי שנעל זיך צוריק צו פאַרבינדן מיט אונדזערע לאַנדסלייט. שווערע כמאַרעס האָבן באַדעקט די גאַנצע פריַיע וועלט און אַ יאוש האָט אַלעמען באַהערשט. פונדעסטוועגן איז די ארבעט ניט אָפגעשטעלט געוואָרן. מיר האָבן געמאַכט פלענער צו זיין גרייט צו ערשטע הילף פאַר די געראַטעוועטע לאַנדסלייט אין יענעם מאָמענט, וועלן די וועלט וועט ווערן וויידער פריי.

דערביבער איז אין יולי, 1941, געגרופן געוואָרן אין קליוולאַנד דער צווייטער לאנד־צוזאמענפאָר פון אַלע סואוואַלקער אַרגאַניזאַציעס, וואָס איז פאַרגעקומען אונטערן פאָרזיץ פון ש. בערנשטיין פון שיקאָגע. די ניו־יאָרקער דעלעגאַציע איז באשטאנען פון ח. זעליגסאָן, ל. פערלשטיין, ל. פערלאָ, ב. גערשען, ס. סאנדאָווסקי און דוש. מארקסאָן.

דעלעגאַציעס זיינען אָנגעקומען אויך פון שיקאָגע, דעטראָיט און פיטסבורג. אויפן צוזאַמענפאָר, וואָס האָט גענדויערט 2 טעג, זיינען אויסגעארבעט געוואָרן פלענער, ווי אזוי צו זיין גרייט מיט באַלדיקער הילף, וועלן די וועלטלאָגע וועט דאָס דערמעגלעכן.

דער צוזאַמענפאָר האָט אויסגעקליבן אַ ספעציעלן

אויספיר־קאָמיטעט: ס. סאנדאָווסקי (נ. י.) — פאָרזיצער; דזש. דאנטע (דעטראָיט) — וו־צע־פאָרזיצער; סעמועל קריגער (שיקאַגע) — פּראָטאָקאָל־סעקרעטאַר; ל. פּערל־שטיין (נ. י.) — פּרעסע־סעקרעטאַר; ש. בערנשטיין (שיקאַגע) — עקזעקוטיוו־סעקרעטאַר; העראָלד גוטקאָווסקי (שיקאַגע) — קאַסירער.

די געסט־דעלעגאַציע פון סואוואַלקער לאַנדסלייט־פאַראיין אין בוענאס איירעס פאָטאָגראַפירט 1955 אין ניו־יאָרק.

פון רעכטס צו לינקס: דניאל לעפקאָוויטש, פרוי לעפקאָוויטש, זיסקא לעוויטאס, פרעז. פון פאַראיין, פאניע בייגראַדסקי, לעאָן מאַשעזניצקי.

20סטן מערץ, 1942, גיבן דער „מאָרגן־זשורנאל" און דער „טאָג" באַריכטן וועגן די אויפטוען פון סואוואַלקער רעליף־קאָמיטעט, ווי אויך אויספירלעכע באַשרייבונגען פון זיינע אָנגעשלאָסענע אָרגאַניזאַציעס, וואָס גרייטן צו פאָנדן פאַר זייערע לאנדסלייט נאָך דער מלחמה.

ניט געקוקט אויפן איבערגעריסענעם קאָנטאַקט מיט אונדזערע לאַנדסלייט, דערגייען צו אונדז פון צייט צו צייט טרויעריקע באַריכטן. אַזוי, למשל, דערוויסן מיר זיך, אַז אין סלאָנים זיינען ארום דריי טויזנט סואוואַלקער אויסגעמאָרדעט געוואָרן דורך די בלוטיקע נאַציס און

די קאָנפערענץ האָט אויסגעאַרבעט אַ קאָנסטיטוציע, ווי אַזוי עס זאָל אָנגעפירט ווערן די הילפסאַרבעט, און באשלאָסן, אַז דער קומעדיקער צוזאַמענפאָר זאָל פאָר־קומען אין ניו־יאָרק.

די אַרבעט פון אונדזער הילפס־קאָמיטעט ווערט וואַרעם אָפּגעשאַצט פון דער יידישער פּרעסע. דעם

אַז דער גרעסטער טייל פון די סואוואַלקער, וועלכע האָבן זיך געראַטעוועט סוף 1939 אין ליטע, זיינען אומגעקומען אין די אַלגעמיינע הריגות, וואָס זיינען פאָרגעקומען אין די שטעטלעך, וואוהין זיי זיינען פאַר־וואָגלט געוואָרן, ווי מאריאמפאָל, קאלווארייע, לאזדיי, ווילקאָווישק, טראָק און אזוי ווייטער. אין די דאָזיקע שחיטות זיינען אומגעקומען אין סלאָנים מיין ברודער דוד בערל מיט זיין משפחה, מיין שוועסטער באשע פייגל מיט איר משפחה אין טראָק און מיין ברודער יעקב מיט זיין משפחה איז אומגעקומען אין לאזדיי, ליטע, הי"ד.

דעם גרויסן בראָך פון אונדזער פאָלק דערוויסן מיר זיך ערשט סוף זומער 1945, ווען עס ענדיקט זיך די בלוט־קע מלחמה מיט היטלערן. דאָס, וואָס מען האָט זיך ניט געקענט פאָרשטעלן, איז געווען דער גרויזאַמער אמת: זעקס מיליאָן יידן זיינען דורך די היטלערישע רוצחים אויסגעמאָרדעט געוואָרן. קוים אַ קליין ביסל האָט זיך געראַטעוועט. מיט קלאַפּעדיקע הערצער האָבן מיר טאָג טעגלעך דערווארט צו באַקומען די ערשטע באַריכטן וועגן דעם גורל פון די יידן אין סואוואַלק און אומגעגנט.

מיר האָבן פאַרשטאַנען, אַז דער שרעקלעכער גורל פון דעם וועלט־יידנטום האָט אויך נישט אויסגעמיטן אונדזערע לאַנדסלייט, דאָך האָט נאָך געטליעט אַ פונק פון האָפענונג, אַז אַ טייל פון די נאָענטסטע און טייערע זאָל זיך פאָרט האָבן געראַטעוועט פון די רוצחישע הענט דורך אויסבאהאלטן זיך אין די וועלדער אָדער ווי פאַרשיקטע קיין סביר. אָבער קיין ידיעות האָבן מיר נישט געהאַט.

דער ערשטער בריוו, וואָס מיר האָבן באקומען, האָט אונדז דערציילט דעם שוידערלעכן אמת, אַז דאָס גרויסע יידישע סואוואַלק, די עיר ואם בישראל, עקסיסטירט שוין נישט מער. בלויז איינצלנע האָבן זיך צוריק־געקערט פון פארשיידענע גיהנום׳ס און אַלע יידישע הייזער און געשעפטן זיינען פאַרנומען פון פּאָליאקן. די נעמען פון די ערשטע שטעטלשע יידן זיינען געווען:

קאָפל לובאָווסקי, די ברידער קראמארסקי, שלמה גאָלדינג, חנא ווינ־צקי, מאיר פרידמאן, מאָטל פאלניצקי, שלמה פאָדרוזשניק, חנה אלטשולער, פרוי אידלסאָן מיטן זון, אינזשינער טראָצקי, כלב כאנאָוויטש, די פאַמיליע סאלניצקי, ישעיה קערשקאָווסקי, מישקינסקי און נאָך עטלעכע.

די געראַטעוועטע האָבן אין בריוו געשילדערט זייער לאַגע און אַלע יסורים, וואָס זיי האָבן דורכגעמאַכט, און געבעטן באַלדיקע הילף.

די געפאָדערטע הילף איז גלייך ארויסגעשיקט געוואָרן דורך אונדזער קאָמיטעט, צוזאַמען מיט האַרציקע אויפמונטערנדיקע בריוו, אַז מיר זיינען גרייט צו טאָן אַלץ, כדי צו לינדערן זייער נויט. מיר האָבן זיי אויך געבעטן, אַז זיי זאָלן צושיקן אויספירלעכע רשימות פון געראַטעוועטע סואוואַלקער און וואו זיי געפינען זיך.

ווי אַן ענטפער אויף אונדזער ווענדונג האָבן אָנגע־הויבן אָנקומען פון וואָך צו וואָך נייע ליסטעס מיט נעמען פון גרופּעס און יחידים.

אָנהייב 1946 איז אויפן סמך פון אַלע באַריכטן און ליסטעס פעסטגעשטעלט געוואָרן, אַז פון דער גאַנצער יידישער באַפעלקערונג פון סואוואַלק און אומגעגנט, וואָס האָט זיך געציילט אַן ערך 17 טויזנט נפשות, זיינען געבליבן קנאַפּע 400. די מערסטע פון די געראַטעוועטע זיינען באשטאנען פון די צוריקגעקומענע פון טיף רוסלאַנד, וואהין זיי זיינען אַנטלאָפן אָדער פאַרשיקט געוואָרן אָנהייב מלחמה, און נאָך דער עטאַבלירונג פון דער פּוילישער רעגירונג האָט מען דערלויבט די אַלע פּוילישע בירגערס זיך אומצוקערן קיין פּוילן. אַ טייל זיינען געווען פּאַרטיזאַנער, וועלכע האָבן געקעמפט קעגן די נאַציס אין די וועלדער, און אַ גאַנץ קליינער טייל זיינען געווען די יעניקע, וועלכע זיינען באפרייט געוואָרן פון די קאָנצענטראַציע־לאַגערן דורך די אליאירטע ארמייען.

כדי צו שאַפן גרעסערע פאָנדן פאַר דער שארית הפליטה, האָבן מיר אויף זונטאג, דעם 20סטן מערץ, 1946, פאַררופן אַ גרויסע מאַסן־פארזאמלונג און הזכרה אין מאַנהעטן סענטער. די פאַרזאַמלונג איז געעפנט געוואָרן דורך ל. פערלשטיין, סעקרעטאר פון רעליף־קאָמיטעט. ח. זעליגסאָן, דער פאָרזיצער פון קאָמיטעט, האָט אָפ־געגעבן אַ באַריכט וועגן דער טעטיקייט פון קאָמיטעט און אויך פאָרגעלייענט אַ געוויסע רשימה מיט נעמען פון אַלע געראַטעוועטע. טייל פארזאמלטע האָבן דורך דעם זיך דערוואוסט פון זייערע לעבן געבליבענע קרובים.

אַ האַרצרייסנדיקן הספד נאָך די געפאַלענע קדושים האָט געמאַכט דער סואוואַלקער רב. נאָך דעם שטאַרקן רוף פון רב צו העלפן דער שארית הפליטה, איז גלייך אויפן אָרט געשאַפן געוואָרן די סומע פון 3.200 דאָלאר.

כדי צו מאַכן עפעקטיווער די הילף פון רעליף־קאָמיטעט, זיינען באַשטימט געוואָרן צוויי סוב־קאָמיסיעס: איינע צו שאַפן און שיקן זאַכן — אונטער דער אָנפירונג פון ד״ר ד. מיראָוו, אַ צווייטע פאַר שיקן שפּייזפּעקלעך, אונטער דער אָנפירונג פון דזש. סיימאָן.

סוף ווינטער זיינען מיר אינפאָרמירט געוואָרן, אַז די צאָל צוריקגעקומענע יידן קיין סואוואַלק איז אַ ביסל פאַרגרעסערט געוואָרן און דערגרייכט ביז ארום 90 נפשות. אויף פסח האָבן מיר אַרויסגעשיקט פאַר זיי מצות און אַלע נייטיקע פּסח׳דיקע שפּייזן, אפילו ראָזשינקעס אויף וויין. דאָס האָט זיי מעגלעך געמאַכט, נאָך אַן איבעררייס פון שרעקלעכע 6 יאָר, צו פּראַווען ווייטער די טראַדיציאָנעלע סדרים אין סואוואַלק. אין טרערן־דורכגעווייקטע בריוו האָבן זיי געשילדערט, ווי אַזוי די דאָזיקע סדרים האָבן אויפגעלעבט פאַר זיי די גאָר נאָענטע פאַרגאַנגענהייט און זיי האָבן זיך ווידער דער־שפּירט, ווי אַ טייל פון יידישן פאָלק.

נאָך פסח איז אויף אונדזער פארלאנג אָרגאניזירט געוואָרן אין סואוואַלק אַ קאָמיטעט פון די ווייטערדיקע פּערזאָנען: שלמה גוטמאן, געוועזענער מיטגליד פון סואוואַלקער ועד הקהל — פאָרזיצער; אינזשינער טראָצ־קי, קאָפל לובאָווסקי, כלב כאנאָוויטש, און חנה אלט־שולער — סעקרעטארין.

אויף דעם נאָמען פון קאָמיטעט האָבן מיר צוגעשיקט אַן ערך 15 הונדערט דאָלאר, פיל גרויסע פּעק זאַכן און שפּייזפּעקלעך.

אין די ערשטע זומערדיקע מאָנאַטן פון 1946 האָט נאָך אַ צאָל סואוואַלקער יידן זיך צוריקגעקערט קיין פּוילן פון רוסלאַנד און זיך באַזעצט, לויט די אינ־סטרוקציעס פון דער פּוילישער רעגירונג, אין געגנט פון נידער־שלעזיע, ווי דזשערזשאנאָוו, ריכבאך, ליגניצע, שטעטין, ווראָצלאוו און אַ ריי אַנדערע. אַ קלענערע צאָל

האָט זיך אויך באַזעצט אין פּראַגע, ביאליסטאָק און לאָדזש.

צוליב אַנטיסעמיטישע פאַרפאָלגונגען און פּאָגראָמען אין געוויסע שטעט אין נאָך מלחמה׳דיקן פּוילן איז געפאַלן אַ מורא אויף דעם ביסל צוריקגעקומענע יידן אין סואוואַלק, — און דער גרעסטער טייל פון זיי האָט דורך דעם זומער אריבערגעוואַנדערט אין דער נידער־שלעזישער געגנט, וואו גרעסערע צאָלן יידן האָבן זיך קאָנצענטרירט. סוף זומער האָט די צאָל סואוואַלקער יידן דאָרטן דערגרייכט שוין איבער 300 נפשות. כדי צו סיסטעמאַטיזירן אונדזער אַרבעט, איז אויף אונדזער פאָרשלאָג געשאַפן געוואָרן אין ריכבאך אַ צענטראַלער הילפס־קאָמיטעט פון פאָרשטייערס פון פאַרשיידענע שטעט אין נידער־שלעזיע, אונטער דער פירערשאַפט פון גדליהו סמעצעכאָווסקי, וועלכער איז מיט אונדז געשטאַנען אין כסדר׳דיקער טעלעגראַפישער און שריפט־לעכער פאַרבינדונג. ער האָט אומדערמידלעך, טריי און ראיעל געאַרבעט און פיל אויפגעטאָן לטובת די דאָרטיקע סואוואַלקער. נאָך דער גרינדונג פון דעם צענטראַלן קאָמיטעט האָבן מיר אונדזער גאַנצע הילף — געלט, שפּייזפּאַקעטן, קליידער און פאַרשיידענע רעליגיעזע אַרטיקלען, ווי תפילין, טליתים, סידורים און מחזורים — געשיקט אויפן נאָמען פון דעם קאָמיטעט. ספּעציעל האָבן מיר זיך באַמיט צו זאַמלען און ארויסשיקן וואָס מער קליידער און שיך. ביים קלייבן און שיקן שפּייז און פּעקלעך האָבן זיך אַקטיוו באַטייליקט: ד״ר ד. מיראָוו, י. סיימאָן, י. טראָפּ, י. סילווערמאַן, ב. סאלינסקי, ח. וולאדקאָווסקי און אַנדערע.

אין איינקלאַנג מיט דעם באַשלוס פון דעם קליוו־לענדער צוזאַמענפאָר, אַז אַלע זאָלן קאָאָפּערירן און זאַמלען פאָנדן לטובת דער שארית הפליטה, האָבן מיר זיך געווענדט צו אַלע סואוואַלקער לאַנדסמאַנשאַפטן אין שיקאַגע, דעטראָיט, לאָס־אַנדזשעלעס, בוענאָס־איירעס, מאָנטעווידעאָ און מעקסיקע און פאָרגעלייגט, אַז זיי זאָלן איצט אויך אָרגאַניזירן זייער הילפסאַרבעט אויף אַ גרעסערן מאַסשטאַב. אונדזער ווענדונג האָט געפונען ביי אַלעמען אַ וואַרעמען אָפּרוף. די שיקאַגער סואוואַלקער,

הזכרה פון סואוואַלקער לאַנדסמאַנשאַפט אין מאָנטעווידעאָ, מיי 26, 1946.

אינספּירירט דורך הרב פינקוס און ש. בערנשטיין, האָבן אָנגעפירט אַ שטאַרקע הילפס־טעטיקייט און איבער־געשיקט צום קאָמיטעט גרעסערע סומעס געלט, שפּייז־פּעקלעך און זאַכן.

די דעטראָיטער סואוואַלקער, בראש מיט פראנק מאַרקסאָן, דזש. דאנטא, פרוי גלאדשטיין און אַלעקס גאָטליב, האָבן געשאַפן גרעסערע הילפסמיטלען און אַקטיוו געאַאַרבעט. אויך אין בוענאָס איירעס, אונטער דער אָנפירונג פון דוד ראָזנבלום, ל. מאשעזניצקי און ז. לעוויטאס, זיינען געשאפן געוואָרן גרעסערע סומעס געלט.

אין מאָנטעווידעאָ, אורוגוויי, זיינען די סואוואַלקער אַקטיוויזירט געוואָרן אַ דאַנק דער טעטיקייט פון שלמה סטוצינסקי און יצחק גאָלומביעווסקי.

אין מעקסיקע האָט אָרגאַניזירט די הילפסאַרבעט הרב ראפאלין, אַ געבאָרענער אין פּונסק, צוזאַמען מיט א. ראָזנפעלד.

זומער 1946 האָט זיך אָרגאַניזירט אין תל־אביב אַ „ועד ליהודי סובאלק והסביבה", אַ דאַנק דער איניציאַטיוו פון די איבערגעגעבענע עסקנים יהודה קויפמאן, משה גאָלדשטיין און שלמה שולקעס, שפונדער און אַנדערע. כאָטש די לאַגע אין ארץ ישראל איז געווען זייער אַ שווערע, פונדעסטוועגן האָט דער ארץ ישראל קאָמיטעט דורכגעפירט עטלעכע געלטזאַמלונגען און אַרויסגעשיקט באַלדיקע הילף פאַר די סואוואַלקער.

דער רעליף־קאָמיטעט האָט אויך אַ חלק אין אַרויס־ראַטעווען נאָכן חורבן עטלעכע קינדער פון שמד. אַזאַ פאַל האָט פּאַסירט אין פּאַריז מיט די קינדער פון חיה גאָלדבערג, טאָכטער פון מרדכי אשר עפשטיין פון סואוואַלק. דער מאַן איז דער'הרג'עט געוואָרן דורך די נאַציס. די קינדער זיינען געווען באהאַלטן ביי קריסטן, וועלכע האָבן זיי ניט געוואָלט אָפּגעבן. אַ דאַנק אַ גרעסערער סומע געלט, וואָס מיר האָבן געשיקט, און די גרויסע באַמיאונגען פון אונדזער סואוואַלקער לאַנדס־מאַן אדלסאָן אין פּאַריז, איז געלונגען די קינדער צוריק־צוברענגען צו זייער מוטער.

אַ צווייטער פאַל האָט געטראָפן מיט דעם מיידעלע פון לייזער און רחל קופערבערג און אייניקל פון שלמה גוטמאן. די עלטערן זיינען געווען אין קאָוונער געטאָ. ווי באקאנט, פלעגן פאָרקומען אין די געטאָס מאָרד־„אַקציעס" אויף קליינע קינדער. ערב אַזאַ סאָרט „אַקציע" אויף קליינע קינדער האָבן די פאַרצווייפלטע עלטערן איבערגעגעבן זייער איין יעריק קינד צו אַ קריסטין עס אויסצובאהאלטן. דורך אַ נס זיינען די עלטערן לעבן געבליבן. ווען זיי האָבן אָנגעהויבן זוכן זייער קינד — האָבן די שפּורן געוויזן, אַז דאָס מיידעלע געפינט זיך אין אַ דאָרף אין פּוילן, ביי אַ קריסטין, וועלכע האָט דאָס קינד נישט געוואָלט אַרויסגעבן. די עלטערן האָבן אַפּעלירט צו אונדז נאָך געלט — און אַ דאַנק דעם האָבן זיי, נאָך גרויסע שווערקייטן, צוריקגעקראָגן דאָס קינד.

סוף ווינטער 1946 זיינען אָנגעקומען פון אייראָפּע קיין ניו־יאָרק די ערשטע געראַטעוועטע סואוואַלקער, צווישן זיי ד"ר לעאָן סמאָלענסקי, וועלכער איז צוזאַמען מיט אונדזער רב געווען אין סואוואַלק ביזן לעצטן מאָמענט און אַ סך מיטגעהאָלפן לטובת הכלל. נאָכן גירוש איז ער קוים אָנגעקומען קיין סלאָנים, וואו ער איז דאָרט פאַרבליבן ביז דער גרויזאַמער שחיטה. ווי דורך אַ נס איז אים געלונגען אין דער לעצטער מינוט צו אַנטלויפן פון דער נאַצישער וואַך אין וואַלד אַריין, וואו ער איז אין פארלויף פון עטלעכע יאָר געווען אַ פּאַרטיזאן. אויפן סמך פון באַריכטן פון פאַרשיידענע ערטער און פון די ניי־געקומענע סואוואַלקער אין אַמעריקע האָבן מיר אין יוני, 1946, פאַרעפנטלעכט אַ בראָשור מיט די נעמען פון 284 געראַטעוועטע.

אַזוי ווי די הילפסאַרבעט איז פאַרצווייגט געוואָרן, איז לויט דער איניציאַטיוו פון אונדזער קאָמיטעט פאַררופן געוואָרן אין ניו־יאָרק אַ לאַנד־צוזאַמענפאָר פון אַלע סואוואַלקער לאנדסלייט אין אַמעריקע, וואָס איז פאָר־געקומען אין די טעג פון 4טן, 5טן און 6טן יולי, 1946, אין פּענסילווייניע האָטעל. די ניו־יאָרקער דעלעגאַציע איז באשטאַנען פון: חיים זעליגסאָן, ל. פּערלשטיין, ל. פּערלאָ, דזש. גלאדשטיין, ב. סאָלינסקי, ד"ר. דוד מיראָוו, ב. גערשען, דוד סילווערמאן, פינקוס סילווערשטיין, ל. שערער, ה. וולאדקאָווסקי, ה. גאָטליב, דזש. יוליוס, א. איינהאָרן און דזש. גליקמאַן. הרב ר' דוד ליפשיץ איז געווען פאָרזיצער פון דער ניו־יאָרקער דעלעגאַציע.

די שיקאַגער דעלעגאַציע איז באשטאנען פון דזש. באוער, איזידאָר פיינגלאס, דוד גיטלסאָן, ה. גוטקאָווסקי, טש. קאהן, דוד ליוויי, ס. ריין, פרוי דיאנא שטיין, א. ביילים, ל. באוער און ש. בערנשטיין — פאָרזיצער פון דער דעלעגאַציע.

פון דעטראָיט: אל. גאָטליב, פרוי ל. גלאַדשטיין, פרוי עקער, דזש. דאנטאָ, ראָזנטאל, קראוסע, פ. מארקסאָן — פאָרזיצער פון דעטראָיטער דעלעגאַציע.

פון פּיטסבורג: דזש. סאול.

אַ דעלעגאַציע איז אויך געווען פאַרטראָטן פון דעם יאַגוסטאָווער אַרבעטער־רינג ברענטש 77: ס. ליינג, ה. לעווין און ל. בוקי.

ביי אַ געפּאַקטן זאל פון הונדערטער לאַנדסלייט איז דער צוזאַמענפאָר געעפנט געוואָרן מיט דער רעדע פון דעם סואוואַלקער רב, וועלכער האָט געשילדערט דעם חורבן פון סואוואַלק און אַפּעלירט פאַר רעטונג פון דער שארית הפליטה.

רעפעראַטן זיינען געהאַלטן געוואָרן פון ח. זעליגסאָן, ל. פּערלשטיין, ניו־יאָרק, ש. בערנשטיין און ד. גיטלסאָן, שיקאַגע. דער נאָר וואָס אַריבערגעקומענער געראַטע־וועטער לאנדסמאן ד"ר לעאָן סמאָלענסקי, וועלכער איז געווען אַ לעבעדיקער עדות פון די נאַצישע מערדערייען. האָט דערשיטערט די פארזאַמלטע מיט זיינע ווערטער, אַז „פאר מיינע אויגן איז מיין פאָטער דערשאָסן געוואָרן. די מאַמע און שוועסטער מיט טויזנטער אַנדערע יידן זיינען לעבעדיקערהייט באַגראָבן געוואָרן. דריי טעג האָט זיך די ערד געשאָקלט פון די לעבעדיק־באַגראָבענע יידן. מענער, פרויען און קינדער האָבן מאַרשירט צו די גאַז־

אויוונס. אוי וויי, ס׳איז שרעקלעך דאָס צו גלייבן — אָבער עס איז אמת״...

דער צוזאמענפאַר האָט באשלאָסן צו שאַפן 40.000 דאָלאר פאַר הילפסצוועקן. צוליב פאַרשיידענע סיבות זיינען אָבער די אויסגעאַרבעטע גרויסע פּלענער ניט פאַרווירקלעכט געוואָרן, און יעדע סוואלקער לאַנדס־מאַנשאַפט האָט זיך וויייטער געפירט איר אַרבעט אויף אַ סעפּאַראַטן אופן.

סוואלקער רעליף־קאָמיטעט אין ניו־יאָרק אין 1959.

ערשטע ריי זיצן (פון רעכטס צו לינקס): לאַזאַר פערלשטיין (סעקרעטאַר), לעאָן פערלאָ (קאַסיר), הרב הגאון ר׳ דוד ליפשיץ (ערן־פרעזידענט), חיים זעליגסאָן (פרעזידענט), דוד סילווערמאן.
צווייטע ריי שטייען: דזש. גלאדסטאון, פּ. סילווערשטיין ע״ה, ב. גערשען, ב. סאָלינעקי, ה. וולאָדקאָווסקי.

ווי עס איז אויבן דערמאָנט געוואָרן, איז נאָכן חורבן פאַרבליבן אין סוואוּאלק אַ קליינע גרופּע יידן. מיר זיינען געשטאַנען אין שטענדיקער פאַרבינדונג מיט זיי. דער רעליף־קאָמיטעט האָט אָבער געמוזט זאָרגן ניט נאָר פאַר דעם ביסל לעבן געבליבענע, נאָר אויך פאַר דעם כבוד פון די פאַרשטאָרבענע.

קאָפּל לובאָווסקי, דער עלטסטער גערעטעוועטער סוואוּאלקער ייד, האָט אונדז מיטגעטיילט, אַז די נאָציס האָבן צעשטערט דעם גאַנצן בית־עולם. זיי האָבן אַרויס־געריסן די מצבות און פיל קברים זיינען געבליבן אָפן. דער פאַרקאָן איז צענומען. אויך דער גרויסער בנין ביים אריינגאַנג פון בית־עולם, וואו עס איז געווען די טהרה־שטוב און בית המדרש, האָבן די נאָצים ארונטער־געריסן. די אוהלים און קברים פון די רבנים ר׳ יצחק־אייזיק חבר, ר׳ יהודה־לייב בכרך, ר׳ משה־בצלאל לוריא און ר׳ יוסף יאָסעלעוויטש זיינען חרוב געוואָרן. כדי דאָס צו פאַררייכטן האָט זיך געפאָדערט אַ גרעסערע סומע געלט, וועלכע מיר האָבן גלייך אַרויסגעשיקט צו קאָפּל לובאָווסקי. ער צוזאַמען מיט נאָך עטלעכע יידן האָבן געמאַכט אַ נייעם פאַרקאָן, פאַרשאָטן די קברים און אויפ־געשטעלט מצבות נאָך עטלעכע רבנים, וואָס דער סוא־וואלקער קאָמיטעט האָט פון ניו־יאָרק צוגעשיקט זייער פריערדיקן נוסח.

חרוב ומוחרב זיינען אויך געוואָרן אַלע שטאָטישע

בתי־מדרשים און קלויזן. די מערסטע פון זיי זיינען אין גאַנצן צעשטערט געוואָרן, אָבער די גרויסע שול איז אַ האַלב רואינירטע געבליבן שטיין, ווי אַן אייביק־לעבעדיקע מצבה נאָך דער אומגעקומענער יידישער באַפעלקערונג.

די עטלעכע פאַרבליבענע יידן האָבן זיך געפילט, ווי זיי לעבן אויף איין גרויסן בית־עולם. ניט אַלע האָבן געקאנט אַריבערטראָגן דעם גרויסן חורבן ארום און פלוצעמדיקער טויט האָט געמאַכט אַ סוף צו זייער טיפן טרויער. אין אַ בריוו צו אונדז קיין ניו־יאָרק האָט מען אונדז געשריבן וועגן אַזאַ פאַל:

אַ יאַגוסטאָווער ייד האָט זיך אומגעקערט פון סיביר אין זיין היימשטאט. זיך דערוויסנדיק פון זיינע גוי׳אישע שכנים, ווי אַזוי זיין פאַמיליע איז ברוטאַל דערמאָרדעט געוואָרן דורך די נאַציס, איז ער פון גרויס אויפרעגונג געפאַלן טויט. אַזוי ווי אין יאַגוסטאָווע איז דעמאָלט אפילו קיין איין ייד נישט געווען, האָבן אים די עטלעכע סואוואַלקער יידן געבראַכט קיין סוא־וואַלק צו קבר ישראל. היות זיי זיינען ניט געווען בכוח צו באַצאָלן פאַר די קבורה־הוצאות, האָבן מיר עס געדעקט, און אַזוי אַרום איז אויסגעקומען דעם רעליף־קאָמיטעט צו מקיים זיין די מצווה פון חסד של אמת.

ווי אַזוי סואוואַלק האָט אויסגעזען אַ יאָר — צוויי נאָך דער מלחמה, קען מען זען פון דער שילדערונג פון אַדוואָקאַט מ. זאַבאָראָווסקי, אַליין אַ יאַגוסטאָווער, וואָס האָט באַזוכט די שטאָט אין 1947. ער איז געווען דער איינציקער לאַנדסמאַן פון אויסלאַנד, וועלכער האָט דעמאָלט באַזוכט סואוואַלק. ער שרייבט צווישן אַנדערע:

„קומענדיק מיט דער באַן פון וואַרשע קיין סואוואַלק, האָט זיך מיר אויסגעדוכט, אַז אַלץ איז ווי געווען. דער זעלביקער וואקזאל, די זעלביקע פעלדער, די זעלביקע גוים ארום. אָבער אריינקומענדיק אין שטאָט — וואָס פאַר אַ חורבן! די גאַסן זיינען די זעלביקע — אָבער וואו זיינען אונדזערע ברידער און שוועסטערס? וואו זיינען די יידישע פנימ׳ער? וואו זיינען די יידישע קינדערלעך? — ניטאָ און ניטאָ! שפּעטער טרעף איך זיך צוזאַמען מיט בלויז עטלעכע סואוואַלקער, וועלכע האָבן זיך על פי נס געראַטעוועט. דער אַלטער קאָפל לובאָווסקי, וועלכער איז געבליבן איינער אַליין פון זיין גרויסער פאַמיליע, די אלמנה חנה אלטשולער, די אלמנה אדלסאָן, די צוויי שוועסטערס סאלניצקי און אינזשינער טראָצקי און נאָך אַ פאָר צענדליק — דאָס איז געבליבן פון דעם אַמאָליקן סואוואַלק, דער עיר ואם בישראל...

אין יאַגוסטאָווע איז אָבער נאָך ערגער געווען, ווייל דאָרטן איז קיין איין יידיש פנים ניט פאַרבליבן. אַזאַ חורבן!"...

*

אַ וויכטיק קאַפּיטל אין אונדזער הילפסאַרבעט האָט פאָרגעשטעלט מיט זיך דאָס אויסזוכן קרובים איבער גאַנץ אַמעריקע און זיי שטעלן אין פאַרבינדונג מיט זייערע עלנטע געראַטעוועטע פריינד. מיר האָבן אויך אַנאָנסירט פיל מאָל אין די צייטונגען, אַז געראַטעוועטע יידן פון סואוואַלק און אומגעגנט זאָלן זיך מעלדן צו אונדז און מיר וועלן זיי העלפן. די אַנאָנסן זיינען פאַר־עפנטלעכט געוואָרן אין יידישע צייטונגען, וואָס זיינען אַרויסגעגעבן געוואָרן דורך די פליטים אין די לאַגערן. אויפן סמך פון די אָנגעקומענע ענטפערס האָבן מיר צונויפגעשטעלט נייע ליסטעס פון געראַטעוועטע סוא־וואַלקער, וועמען מיר האָבן געהאָלפן זיך שטעלן אין קאָנטאַקט מיט זייערע קרובים. די דאָזיקע דערפאָלגרייכע אַרבעט איז אָנגעפירט געוואָרן במשך פון יאָרן דורך אונדזער איבערגעגעבענעם סעקרעטאר לאזאר פערלשטיין.

*

אין די יאָרן 1946—1947 איז די יידישע לאַגע אין פוילן אַלץ ניט געווען קיין זיכערע. עקסצעסן זיינען פאָרגעקומען אין פיל שטעט. דער פאַרקער אויף די באַנען און וועגן איז פאַר יידן געווען באַדראָט.

אַ באזונדער טראַגישער פאַל האָט פאַסירט מיט אונדזער לאַנדסמאַן מ. קושעל פון פונסק, וועלכער איז אויף אַ ברוטאַלן אופן דערמאָרדעט געוואָרן, פאָרנדיק מיט דער באַן פון סואוואַלק קיין וואַרשע. ה׳ יקום דמו.

דאָס האָט אָנגעוואָרפן אַ שרעק אויף די יידן אין פוילן און מען האָט אָנגעהויבן מאַסנווייז אַנטלויפן פון דאָרטן. זיינען אויך געלאָפן די סואוואַלקער. דורך פאַר־שיידענע וועגן און וואָגלענישן איבער די גרענעצן האָבן זיי זיך אריינגעקראָגן ווי פליטים אין לאַגערן פון די אַמעריקאַנער און ענגלישע זאָנעס אין דייטשלאַנד, עסטרייך און איטאַליע. די לאַגע פון די אַריבערגעקומענע אין די לאַגערן איז געווען זייער אַ שווערע, דאָס איינציקע, וואָס האָט זיי מאָראַליש געשטאַרקט, איז געווען די האָפענונג צו עמיגרירן קיין ארץ ישראל, אַמעריקע אָדער אין אַנדערע לענדער.

די עמיגראַציע־באַדינגונגען זיינען אָבער געווען זייער קאָמפּליצירט, דעריבער האָבן זיי געמוזט פאַר־בלייבן אין די דאָרטיקע לאַגערן אַ לענגערע צייט. די סואוואַלקער פליטים האָבן זיך מערסטנס קאָנצענטרירט אין די לאַגערן פון דאָלסהיים, איסערלאָן, ראָזענהיים, ווינדשהיים, לאַנדסבערג, שוואַב־האָל לאגער (דייטשלאנד), עדעלסבערג, האליין (עסטרייך), קרעמאנא, מילאנא, טראני, בארי (איטאַליע). זיי אַלע האָבן אַפּעלירט צו אונדז נאָך הילף און דער רעליף־קאָמיטעט האָט זיך באַמיט די אַלע בקשות צו באפרידיקן און פון צייט צו צייט געשיקט שפּייז, פּעקלעך קליידער און מעדיצין.

אין יענער צייט האָט זיך פאַרשטאַרקט די אומ־לעגאַלע עליה קיין ארץ ישראל. אין אירע רייען האָבן זיך געפונען פיל סואוואַלקער, מיטמאַכנדיק די הערא־אישע קאַפּיטלען פון קאַמף קעגן דער ענגלישער מאַנדאַטאָר־מאַכט, וואָס האָט געהאַלטן די טויערן פון ארץ ישראל געשלאָסן. אַ באַזונדער טראַגישער קאַפּיטל שטעלט מיט זיך פאָר די שיף „עקזאָדוס", אויף וועלכער עס האָבן זיך אויך געפונען עטלעכע סואוואַלקער, צווישן זיי חיים גרינשטיין, דער איצטיקער סעקרעטאר פון סואוואַלקער קאָמיטעט אין תל אביב.

ווי באוואוסט, פלעגט די ענגלישע מאַכט די גע־

כאָפּטע אומלעגאָלע עולים פֿאַרשפּאַרן אין די קאָנ־ צענטראַציע־לאָגערן אויפֿן אינדזל ציפערן. אַזוי ארום האָט זיך אויך דאָרט פֿאַרמערט די צאָל סאוואָלקער, וועלכע האָבן געשמאַכט אין נויט, געלעגן אין לייוונטענע ביידלעך אויפֿן הויל זאַמד און טייל פון זיי זיינען קראַנק געוואָרן.

ווען זייער פֿאַרצווייפלטער רוף איז צו אונדז דער־ גאַנגען, האָבען מיר זיי טעלעגראַפּיש געשיקט געלט, ביז וואָנען זיי זיינען ביסלעכווייז אריינגעקומען קיין ארץ ישראל.

נאָך די אָלע אָנטלויפֿענישן פון פיילן דורך דעם שטעטין און עטלעכע צענדליק אין סאוואָלק גופא. זיי אָלע האָבן ווייטער באַקומען הילף. אָזוי ווי אין פוילן איז ניט געווען צו קריגן קיין אַרטיקלען פֿאַרן רעליגיעזן געברויך, האָט דער סאוואָלקער רב זיי געשיקט פון דאָנען תפילין, טליתים, חומשים, סידורים, מחזורים, ציצית, מזוזות און יארמולקעס. אויף פסח האָבן מיר זיי געשיקט מצות, פסח׳דיקע שפּייזן, ווי אויך הגדות. אויף אָזאָ אופן האָבן אונדזערע לאָנדסלייט געקענט פֿראַווען די סדרים, וואָס זיי האָבן דורכגעפירט צוזאַמען.

גלייך נאָך דער אָנטשטייאונג פון דער יידישער מדינה אין 1948 זיינען אָנגעקומען קיין ישראל פיל סאוואָלקער

געראָטעוועטע יידן פון סאוואָלק און אומגעגנט פֿראַווען דעם סדר אין ליגניצע אין יאָר תש״ז (1947). אויבן אָן זיצט מאיר געלבארט.

ווינטער פון 1946—1947 זיינען נאָך אָלץ פֿאַרבליבן עטלעכע הונדערט סאוואָלקער יידן אין פֿאַרשיידענע שטעט פון לאָנד, ווי ליגניצע, דזשערזשאָוו, ריכבאך,

געראָטעוועטע סאוואָלקער פֿראַווען דעם סדר אין ריכבאָך. אויבן אָן גדליה סמעציכאווסקי.

פּליטים. זיי זיינען אָנגעקומען אָן מיטלען. כדי צו לינדערן זייער נויט, איז דער סאוואָלקער קאָמיטעט אין תל אביב, לויט דער איניציאַטיוו פון די לאָנדסלייט שולקעס, קויפמאַן, גוטקאָווסקי, גרינשטיין און אַנדערע מער אָקטיוויזירט געוואָרן. זיי האָבן דורכגעפירט אַ גרעסערע געלט־אַקציע און אויסגעהאַלפֿן די נייע עולים. די צאָל סאוואָלקער עולים האָט אָבער געהאַלטן אין איין שטייגן. צווישן זיי זיינען געווען זקנים, פרויען און קראַנקע. די פֿליכטן פון קאָמיטעט זיינען געוואָרן גרעסער אין שוועדרער. דער וועד פון תל־אביב האָט דעריבער אָפּגעלירט צו ניו־יאָרק, שיקאָגע און דעטראָיט, אַז מען זאָל זיי קומען צו הילף. די פאָדערונג איז פון אַלעמען דערפילט געוואָרן, און גרעסערע סומעס געלט זיינען אַרויסגעשיקט געוואָרן צום קאָמיטעט און צו אַ סך יחידים באַזונדער.

צוליב די פיל וועגדונגען צו אונדז וועגן קליידער האָבן מיר אָקטיוויזירט אינדזער פריערדיקע קליידער־ קאָמיסיע. די קאָמיסיע האָט דורכגעפירט דערפאָלגרייכע

אָקציעס פאַר קליידער אין פאַרלויף פון עטלעכע יאָר און האָט זייער פיל אויפגעטאָן אויף דעם געביט. אירע מיטגלידער האָבן אַליין געפאָקט און אַוועקגעשיקט טויזנטער פונטן זאָכן קיין ישראל.

כדי די הילף פאַר די נייע עולים אין ישראל זאָל זיין פון מער קאָנסטרוקטיוון כאַראָקטער, האָט דער תל אביבער קאָמיטעט — לויט אונדזער פלאַן — עטאַבלירט אַ גמילות חסדים קאַסע אויף אַרויסצוגעבן גרעסערע הלוואות. דעם ערשטן גרונט־קאַפיטאַל פאַר דער ליי־ קאַסע האָבן געשיקט די רעליף־קאָמיטעטן פון ניו־יאָרק, שיקאָגע, דעטראָיט און לאָס אַנדזשעלעס.

צוליב דער דרינגלעכער גויטוועדיקייט איז די הילפסאַרבעט פון אַלע סאַוואַלקער קאָמיטעטן אין אַמעריקע במשך פון די יאָרן 1949، 1950، 1951 נאָך מער פאַרשטאַרקט געוואָרן.

צו פאַרגרעסערן די הכנסה פון ניו־יאָרקער קאָמיטעט איז דורכגעפירט געוואָרן אַ לאָטעריי, אונטער דער אַקטיווער אָנפירונג פון דוש. גלאדסטאַון, וואָס האָט אַרייַנגעבראַכט 1,300 דאלאר.

אין די יאָרן 1950—1951 וועלט רייף דער געדאַנק ביי פאַרשיידענע לאנדסמאַנשאַפטן צו פאַראייביקן זייערע חרוב׳ע קהילות דורך אַרויסגעבן יזכור־ספרים. אַזאַ

רעדאַקציע־קאָמיסיע פונעם בוך.

פון רעכטס צו לינקס: בערל כהן, הרב הגאון ר׳ דוד ליפשיץ, חיים זעליגסאָן, לאָזאַר פערלשטיין.

באַשלוס וועגן סואוואַלק און אומגעגנט איז אָנגענומען געוואָרן אויך דורך אינדזער קאָמיטעט.

עס איז אויסגעקליבן געוואָרן אַ ספעציעלער בוך־קאָמיטעט, אין וועלכן עס זיינען אַרייַן הרב ר׳ דוד ליפשיץ, חיים זעליגסאָן און לאזאר פערלשטיין.

זומער 1952 האָט הרב דוד ליפשיץ באַזוכט ישראל. אונדזער קאָמיטעט האָט אים אויבערגעגעבן אַ צאָל „סקריפטס״ צו צעטיילן פאַר די סואוואַלקער נויט־באַדערפטיקע. מיר האָבן אים אויך באַפולמעכטיקט אויסצופאָרשן די אָלע פראָבלעמען אין שייכות מיט אינדזער הילפסאַרבעט אין ישראל.

אין צוזאַמענהאַנג מיטן קומען פון הרב דוד ליפשיץ, האָט דער סואוואַלקער קאָמיטעט אין תל אביב גערופן דעם ערשטן יזכור־צוזאַמענפאָר פון אַלע סואוואַלקער אין ארץ ישראל, אין וועלכן עס האָבן זיך באַטייליקט הונדערטער לאָנדסלייט.

די רעדע פון הרב דוד ליפשיץ, אין וועלכער ער האָט געשילדערט דעם שרעקלעכן חורבן פון די יידן פון סואוואַלק אין איר פראָווינץ, האָט עלעקטריזירט די צוזאַמענגעפאָרענע לאָנדסלייט. טרערן האָבן זיך געגאָסן פון די אויגן פון די פאַרזאַמלטע, דערמאָנענדיק זיך די צייט, וועז דער חשוב׳ער רב איז געווען דער פירער פון דער אינטערגעגאַנגענער סואוואַלקער קהילה.

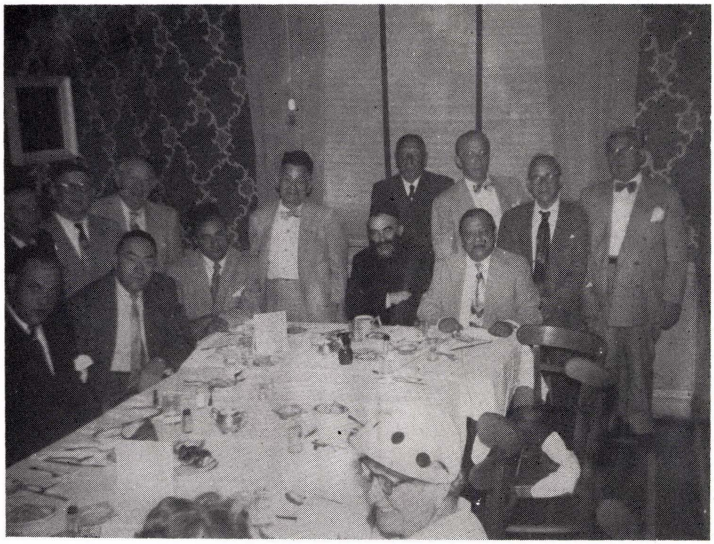

צאתכם־לשלום פאַר הרב הגאון ר׳ דוד ליפשיץ ערב זיין אָפּפאָר קיין ארץ ישראל ט״ו מנחם אב, תשי״ב, 5טן אויגוסט 1952.

זיצנדיק פון רעכטס: ח. זעליגסאָן, הרב הגאון ליפשיץ, ס. סקיבעלסקי, א. קוירש, סקיבעלסקי. שטייַנדיק פון רעכטס: דוש. יוליוס, ל. פערלשטיין, ל. פערלאָ, ב. גוירשען, ד. סילווערמאן, ב. סאָלינסקי, ל. דאָנסקי, מ. מישעל.

אין דעם יזכור־צוזאַמענקום האָט אויך אנטייל־געמומען פרוי ש. גלאַדשטיין־קעניגסבערג, אַקטיוטע פירערין פון סואוואַלקער רעליף־קאָמיטעט אין דעטראָיט, וועלכע איז דעמאָלט געווען אייַך אַ באַזוך אין מדינת ישראל. אויך זי האָט מיטגעבראַכט „סקריפטס״ פאַר די נויטלייַדנדיקע. אין נאָמען פון די סואוואַלקער לאָנדסלייט אין דעטראָיט האָט זי צוגעזאָגט ממשיך צו זיין די הילפסאַרבעט.

דורך די לעצטע פאַר יאָר האָבן אַ טייל סואוואַלקער געראָטעוועט אין ישראל זיך איינגעאָרדנט, אָבער ניט וויניק מוזן נאָך אָלץ אָנקומען צו שטיצע. אויסער דעם מוזן מיר נאָך שיקן פון צייט צו צייט הילף פאַר אונדזערע געראַטעוועטע לאָנדסלייט, וועלכע געפינען זיך אין פאַר־שיידענע לענדער אין אייראָפּע, פאַר אלמנות, אַלטע און קראַנקע.

טריי צו אונדזער לאָנדסמאַנשאַפט־געפיל באַמיין מיר זיך דעריבער אָנצוגיין וווייטער מיט אונדזער הילפסאַרבעט פאַר די אָלע אויסגעווואָרצלטע פון סואוואַלק און אומגעגנט, וועלכע נייטיקן זיך אין אונדזער בריידער־לעכער, וואָרעמער הילף.

זאָל די צוקונפט ברענגען גליק אין זייער וווייטער דיקן לעבן.

חיים זעליגסאָן

די ערשטע סאוואַלקער אין ניו־יאָרק

1

הגם מען קען ניט וויסן גענוי, ווען די סאוואולקער עמיגראַציע קיין אַמעריקע האָט זיך אָנגעהויבן, וועט אָבער זיין נאָענט צום אמת די השערה, אַז די סאוואַלקער זיינען אָנגעקומען אין די זעכציקער יאָרן פון פאָר־גאַנגענעם יאָרהונדערט אין קאָלאָמבוסעס מדינה.

אין יענער צייט האָט געהערשט אַ גרויסער הונגער אין סאוואַלקער ראיאָן. די פאַבריקאַציע און אפילו האַנט־ווערקעריי איז נישט געווען אָנטוויקלט, די יידן זיינען געווען אָנגעווויזן אויפן האַנדל פון דאָרף און דאָס דאָרף איז געווען פאַראַרעמט. האָבן יידן פון סאוואַלקער געגנט גענומען אויסוואָנדערן מעבר לים. די נאָענטקייט צו דער גרענעץ פון פּרייסן האָט די יידן פיל לייכטער געמאַכט די עמיגראַציע, ווי זייערע אָנדערע ברידער אין רוסלאַנד און קיניגרייך פּוילן.

הונדערטער און דערנאָך טויזנטער יידן פון סאוואַלק און פון ארומיקע שטעטלער האָבן אָנגעהויבן קומען קיין אַמעריקע. געפּאָרן קיין אַמעריקע זיינען מענטשן פון אַלערלייי קלאַסן און שיכטן. אַ סך פון די ערשטע עמיגראַנטן האָבן געשריבן בריוו אין דער אַלטער היים, אַז מען קען האָבן פרנסה, ווען מען זאָל קענען פּעדלען אַדער עפענען אַ קליין געשעפט. אָזעלכע בריוו האָבן אָנגעלאָקט בעלי־מלאכות, אַדעמע קרעמערס א"אנד אין סאוואַלק און אין די ארומיקע שטעטלעך, וועלכע האָבן געלעבט אין דחקות און ניט געהאַט קיין אויסקום אויף פרנסה.

איינער פון אָזעלכע קליינע קרעמערס אויף דער יאַטקע גאַס אין סאוואַלק איז געווען דער באַוואוסטער ר' כתריאל־צבי שרהזאָן. אין סאוואַלק האָט ער געהאַט אַ קליין פּאַפּיר־געשעפט מיט אַ ביסל דרוק־מאַטעריאַלן. זיין שוואָגער ר' מרדכי יהלמשטיין, וועלכער איז געווען אַ גרויסער משכיל און אינטעליגענט און פלעגט שרייבן אין דעמאָלטדיקן העברעאישן „המגיד", איז נאָך אין זיין פריער יוגנט שטארק געזונדט געווארן פאר זיין השכלה, וואָס האָט זיך געגרענעצט מיט אפּיקורסות. אין 1861 איז יהלמשטיין אנטלאָפן קיין אַמעריקע.

אינטערעסאַנט איז דאָ צוצוגעבן דעם ווייניק באַקאַנטן פאַקט, אַז מרדכי יהלמשטיין איז אויף זיין וועג קיין אַמעריקע געבליבן שטעקן אין לאָנדאָן, ווייל עס האָט אים געפעלט אויף די ווייטערדיקע הוצאות. ער האָט זיך אין לאָנדאָן געווענדט מיט בקשות צום סעקרעטאַר פון ר' משה מאָנטעפיאָרי, צום לאָנדאָנער רב־הכולל און צו די ראשי הקהל. צוליב זיין זייער שיינער מליצה־שפראַך האָבן זיי אים געגעבן די נייטיקע שטיצע צו פאָרן קיין אַמעריקע.

אין 1865 שרייבט יהלמשטיין פון ניו־יאָרק צו זיין שוואָגער ר' כתריאל צבי שרהזאָן, אַז אין אַמעריקע

וואָלט ער פון אַזאַ געשעפט, וואָס ער האָט אין סאוואַלק, געקענט האָבן פרנסה בכבוד און אפילו ארויסגעבן אַ יידישע צייטונג. האָט שרהזאָן געפאָלגט די עצה פון זיין שוואָגער און געקומען קיין אַמעריקע אין 1866. אפּ־זייענדיק אַ קורצע צייט אין ניו־יאָרק, פאַרבענקט ער זיך צוריק נאָך דער אַלטער היים און קערט זיך אום קיין סאוואַלק. אין 1871 עמיגרירט שוין שרהזאָן מיט זיין גאַנצער פאַמיליע און באַצעצט זיך אין אַמעריקע אויף שטענדיק.

מיט דער צייט זיינען די ביידע סאוואַלקער שוואַ־גערס געווארן די פּיאָנערן פון דער יידישער פּרעסע אין אַמעריקע. שרהזאָנס שוואָגער יהלמשטיין האָט אין 1865 ארויסגעגעבן אַ צייטונג אונטערן נאָמען „ניו־יאָרקער אידישע צייטונג", וואָס איז גיך אונטערגעגאַנגן. ר' כתריאל שרהזאָן האָט זיך געלערנט פון יהלמשטיינס דערפאַרונג און האָט אַליין אָנגעהויבן ארויסגעבן אַ וואָכנבלאַט „די אידישע גאַזעטן" אין זיין דרוקעריי אויף איסט בראָדווי, נישט וויַיט פון יידישן בית עולם אויף טשעטעם סקווער. אין 1885 זיינען די „גאַזעטן" פאַרוואַנדלט געווארן אין „יודישע טאַגעבלאַט". אזוי ווי אין יענער צייט האָבן די סאוואַלקער יידן געהאַלטן, אַז יידיש איז אַ מין „זשאַרגאָן" און דייטש איז שענער, פלעגן זיי אין געזעלשאַפט רעידן האָלבדייטש און די סאָוואוואַלקער ארויסגעבערס האָבן אָנגערופן זייער צייטונג מיטן דייטשן נאָמען „יודישע טאגעבלאט".

אין 1870 האָט זיך געגרינדעט אין ניו־יאָרק די ערשטע סאוואַלקער שול מיטן נאָמען „משכן ישראל־אנשי סובאלק". די שול האָט זיך געפונען אַ לאָגע צייט אויפן ערשטן שטאָק פון 5 איסט בראָדווי. אָזוי ווי ר' כתריאל צבי שרהזאָן פלעגט דאָרטן שטענדיק דאָונען, איז ער געווארן איר פרעזידענט און פירער. זייענדיק תמיד אָן עוסק בצרכי ציבור, האָט ער מיט דער הילף פון די מיטגלידער פון דער שול שפּעטער געגרינדעט די „מחזיקי תלמוד תורה" אויף איסט בראָדווי, וואָס עקסיסטירט נאָך עד היום. דער צווייטער פרעזידענט פון דער דערמאָנטער תלמוד תורה איז געווען פיליפּס, אַ געווענער שמש פון בית המדרש אין סאוואַלק.

שפּעטער האָט שרהזאָן געהאַלפן אויפשטעלן דעם „בית ישראל" שפּיטאָל, כדי אינדזערקע יידן זאָלן ניט דאַרפן אָנקומען צו די קראַנקהייזער, וואָס זיינען דעמאָלט אויסגעהאַלטן געווארן פון די דייטשע יידן, וואו מען איז ניט געווען אָפּגעהיט אין הלכות כשרות, ווייל מאכל טריפות איז געווען אַ געווינלעכע דערשיינונג ביי די דייטשע יידן.

אין יענער צייט האָבן די דייטשע יידן אָנגעפירט מיט אַן אָרגאַניזאַציע „היברו אימיגרענט אייד סאסייעטי", וואָס פלעגט זיך אָפּגעבן מיט העלפן ניי־אָריבער־געקומענע יידן. מזרח־איראָפּעאישע יידן זיינען דורך די

„יאהודים" באהאַנדלט געוואָרן ווי שנאָרערס און בעט־לערס. שרהזאָן האָט זיך דאָס גענומען צום האַרצן און געהאָלפן גרינדן אַ „הכנסת אורחים", לויטן אַלטן סוא־וואַלקער שטייגער, וואו מען האָט אויפגענומען יעדן יידן בסבר פּנים יפות. די „יאהודים" האָבן עס ניט געקענט פאַרטראָגן און האָבן אָנגעווענדט פאַרשיידענע אינטריגעס, ביז עס איז זיי סוף־כל־סוף געלונגען צו פאַראייניקן דעם „הכנסת אורחים" מיט זייער חברה אונטער איין נאָמען, וואָס איז שוין צענדליקער יאָרן באַוואוסט אין דער פאַרקירצטער פאָרעם „האַיאַס".

אָנהייב אַכציקער יאָן הייבט זיך אָן אין רוסלאַנד אַ כוואַליע פון פּאָגראָמען, וואָס האָט אויך דערגרייכט פּוילן. באַזונדערס האָט אָנגעוואָרפן אַ פּחד אויף סוא־וואַלקער יידן דער פּאָגראָם אין וואַרשע, וואָס האָט אָנגעהאַלטן דריי טעג און אין וועלכן עס זיינען אומ־געקומען 12 יידן. די מורא פאַר פּאָגראָמען האָט אַרויסגערופן אַ גרויסע מאַסן־עמיגראַציע פון די רוסיש־פּוילישע יידן, בתוכם אויך פון סואוואַלק, קיין אַמעריקע. צוליב דעם גרויסן אָנשטראָם פון מאַסן סואוואַלקער פון יענער זייט ים, איז די שול „משכן ישראל אנשי סובאלק" געוואָרן ענג און מען האָט גענומען פּלאַנעווען צו בויען אַ גראַנדיעזע שול אויף קריסטי גאַס. די בעלי בתים פון שול האָבן ניט געהאט קיין סך געלט אויף אַזאַ אונטערנעמונג, איז מען אריינגעקראָכן אין גרויסע חובות. כדי צו דעקן די געוויינלעכע הוצאות און די גרויסע חובות, האָבן די פירערס פון דער סואוואַלקער שול אָנגעהויבן טראַכטן וועגען ברענגען אַ באַרימטן חזן, וואָס זיין נאָמען זאָל צוציען אַלע יידן אין שול און דורך דעם זאָל מען פאַרגרעסערן די הכנסה און מען זאָל קענען אָפּצאָלן די אַלע חובות.

אין יענער צייט איז געווען אין סואוואַלק אַ חזן מיטן נאָמען ר' חיים ווינשעל. ער האָט גע'שמ'ט אין סואוואַלק און אין די אַרומיקע שטעט מיט זיין פיינער חזנישער שטימע. ער האָט אַרויסגעגעבן אַ באַנד העברעאישע לידער אונטערן נאָמען „נטעי נעמנים". דעם דאָזיקן ר' חיים ווינשעל האָבן די סואוואַלקער יידן ארונטער־געבראַכט קיין אַמעריקע. זיין דאַוונען אין דער נייער סואוואַלקער שול אין ניו־יאָרק האָט געהאט אַ גרויסן דערפאָלג. די באאמטע פון די איבעריקע שולן האָבן מורא געהאַט, אַז פיל פון זייערע מיטגלידער וועלן אַריבער צו דער סואוואַלקער שול. ביחוד איז געווען אין גרויס שרעק די קאַלוואַריער שול „חברה קדישא בני ישראל אנשי קאַלוואַריע", וואָס האָט אַרונטערגעבראַכט צו זיך דעם באַרימטן חזן ר' ישראל קופּער, ווי אַ קאָנקורענט צום סואוואַלקער נייעם חזן.

אַ דאַנק דעם גרויסן דערפאָלג פון דעם חזן ר' חיים ווינשעל האָט די סואוואַלקער שול אָפּגעצאָלט אירע חובות און איז געוואָרן איינע פון די רייכסטע שולן אין ניו־יאָרק. מען זאָגט, אַז דער באַרימטער אַמעריקאַנער זשורנאַליסט וואָלטער ווינטשעל איז אַ קרוב פון חיים ווינשעל.

אין 1887 איז גערופן געוואָרן אין בית מדרש הגדול פון ניו־יאָרק אַן אסיפה פון אַלע אָרטיקע שולן און בתי מדרשים וועגן אריינברענגען אַ סדר אין די ענינים פון כשרות, איסור והיתר וכדומה. עס איז אויך געשטעלט געוואָרן די פראַגע וועגן אויסקלייבן אַ רב הכולל פאַר ניו־יאָרק, וואָס זאָל זיין דער פּוסק אחרון. צווישן די פאַרשיידענע פאָרלייגן וועגן די גרעסטע רבנים גאונים, וואָס מען האָט געוואָלט ברענגען ווי אַ רב הכולל פון ניו־יאָרק, ווי ר' מאיר ליבוש מלבים אָדער דעם קאָוונער גאון ר' יצחק אלחנן, האָבן די סואוואַלקער, און צווישן זיי דער אַלטער יאגוסטאָווער באַנקיר יארמולאָווסקי, אַרויסגערוקט די קאַנדידאטור פון הרב ר' הלל ליעבשיץ, וואָס איז דעמאָלט געווען רב אין סואוואַלק, הרב ליעבשיץ איז געווען אַ גרויסער גאון און אַ חוץ דעם אַ וועלטלעכער מענטש און קענער פון שפּראַכן, בעיקר פון דייטש. דאָס האָט געזאָלט זיין אַ קעגן־געוויכט קעגן די רעפאָרמירטע ראַבייס, וואָס האָבן געפּרעדיקט אין דייטש און האָבן געהאט אַ נישט צו טיפן באַגריף פון אמת'ער יהדות און פון הלכות איסור והיתר.

דער פאָרלייג וועגן סואוואַלקער רב איז אַלעמען געפעלן געוואָרן. עס איז איינשטימיק אָנגענומען געוואָרן זיך צו ווענדן צו הרב ר' הלל ליעבשיץ, אַז ער זאָל ווערן דער רב הכולל אין ניו־יאָרק. דער גאון ר' הלל ליעבשיץ האָט אָבער דעם פאָרלייג מפני כמה טעמים ניט אָנגענומען — און דער רב־הכולל איז דעמאָלט געוואָרן דער ווילנער שטאָט־מגיד ר' יעקב יוסף.

אין יענער צייט זיינען אָנגעקומען קיין ניו־יאָרק אַ סך סואוואַלקער משכילים און אינטעליגענטן דורך ענגלאַנד. צווישן די ניי־געקומענע איז אויך געווען דער אינטעליגענט און משכיל אפרים שפּינדלמאן, פון דער סואוואַלקער פאַמיליע, וואָס פלעגט פאַבריצירן שוועבעלעך און מען האָט זיי גערופן שוועבל־מאַכערס.

שפּינדלמאן האָט מיטגעאַרבעט אין העברעאישע און יידישע צייטשריפטן. זיין ברודער יעקב איז געווען אַ לאַנגע צייט סעקרעטאַר פון „בני ציון" אָרדן. ער האָט צוזאַמען מיט לואי ליפּסקי אָרגאַניזירט די „דזשודעא לייף אינשורענס קאָמפּאני" און האָט אַרויסגעגעבן מיט העברעאישע אותיות „בר מצוה" פּאַליסיס, „לחיים ולא למות" פּאליסיס אאז"וו. שפּעטער איז די קאָמפּאַניע אָרגאַניזירט געוואָרן ווי די „איסטערן לייף אינשורענס קאָמפּאַני", וואָס פאַרנעמט ביז היינט אַ בכבוד'יקן פּלאַץ צווישן די לעבנס פאַרזיכערונגס־געזעלשאַפטן אין אמעריקע. יעקב שפּינדלמאן איז געווען סעקרעטאר פון דער איינציקער, אמת יידישער „לייף אינשורענס קאָמ־פּאַני" אין אַמעריקע ביזן סוף פון זיינע יאָרן.

אין יענער צייט איז אויך אָנגעקומען קיין אַמעריקע דער באַרימטער סואוואַלקער פּעדאגאָג און למדן גרשון ראָזנצווייג. ער איז געווען אַ שטענדיקער מיטאַרבעטער אין „יודישעס טאגעבלאט" און פלעגט דאָרטן כמעט אַלע טאָג שרייבן (אין העברעאיש) אונטערן קעפּל „מכתמים מיום יום". ראָזנצווייג האָט געהאט אַ רעסטאָראן אויף דער איסט בראָדוויי, וואו די שענסטע יידישע אינטע־

לײגענץ פלעגט זיך פאַרזאַמלען. זיינע „מכתמים" זיינען געווען קורץ און וויציק און אין לייכטן העברעאיש. ער איז אויך דער מחבר פון „מסכת ינקאי".

אין יאָר 1892 קומט אַן קיין ניו־יאָרק דער סאוואַלקער ר׳ בערל לייב פרידמאַן, אַ תלמיד פונעם גאון ר׳ חיים פילי׳פאָוער. פרידמאַן איז מיט דער צייט געוואָרן רב און ראטשעסטער. פריער איז ער געווען אַ העברעאישער לערער, אינער פון די אָקטיווע חובבי־ציון און ניו־יאָרקער קאָרעספאָנדענט פון דער וואַרשעווער „הצפירה".

ר׳ בערל לייב פרידמאַן איז ווי אַ רב פון ראטשעס־טער, נ. י., געווען אַ מקיל אויף פיל דינים, שטיצנדיק זיך אויף זיין גרויסן רבי׳ן. ער האָט געהאַט אויסצושטיין פיל קריטיק. אין עלטער פון 75 יאָר איז ער געשטאָרבן אין אינדיאַנאפאָליס, מינעסאָטא.

אין די 80ער יאָרן קומט קיין אַמעריקע מאָריס ראָזענפעלד, וועלכער האָט זיך יונגערהייט געלערנט שנייידעריי אין סואוואַלק. אין אַמעריקע ווערט ראָזענפעלד אַ פרעסער אין אַ שנייידער־פאַבריק, ווואו ער מאַכט אַליין דורך זיך אַלע צורות אין דעמאָלטדיקע „סוועטשעפער". ער פאַרענדטלעכט זיינע לידער אין „טאָגעבלאַט" און אין „פאָרווערטס" איבער די ביטערע ליידן פון דעם אַרבעטער און ווערט גיך באַרימט, ווי איינער פון די בעסטע יידישע פאָלקסדיכטערס אין דער וועלט.

אַנפאַנג איצטיקן יאָרהונדערט הייבן אַן קומען קיין אַמעריקע סואוואַלקער מלמדים און לערערס. קיין ניו־יאָרק איז געקומען דער סואוואַלקער מלמד דושקין, אַ גוטער תנ״ך־קענער און פיינער העברעער, מיט זיינע צוויי זין. אינער פון זיי, וועלכער האָט שטודירט אין שיקאַגע, ד״ר אלכסנדר דושקין, איז געווען דער פאָר־זיצער פון דער יידישער „באָרד אף עדיוקיישאַן" אין ניו־יאָרק. ער איז געווען פּראָפעסאָר אין העברעאישן אוניווערסיטעט פון ירושלים. דער צווייטער זון, שמואל דושקין, איז געווארן באקאנט ווי אַ פידלער. ער האָט געגעבן קאָנצערטן אין ניו־יאָרקער קאָרנעגי האַל, ווו איך אין פאַריז און אַנדערע באַרימטע צענטערס פון דער וועלט.

אין דער זעלביקער צייט איז געקומען קיין אַמעריקע הרב ר׳ משה שטערמאַן, וועמען מען האָט אין סואוואַלק גערופן „דער ווערזשבאָלאָווער". ער איז געווען אַ גרויסער למדן און בקי בש״ס, דער צווייטער צום ראש ישיבה אין סואוואַלק ר׳ צבי הירש רעזניק, באקאנט אונטערן נאָמען ר׳ הירשל מייטשעטער. אין ניו־יאָרק איז הרב שטערמאַן געווען ראש ישיבה פון „ישיבה ד׳האַרלעם" און איינער פון די היפּט־משגיחים איף ניו־יאָרקער שחיטה־הייזער.

וויס, דער מלמד פון סואוואַלק, אַ גוטער העברעער און משכיל, לערנט אין ניו־יאָרק העברעאיש מיט בחורים פון אַ רייכן יידישן קלאַס און גיט דאָ אַרויס אַ בוך „טלטולי גבר", וואָס שילדערט פאַסירונגען פון סואוואַלק און אַנדערע ערטער.

אין עטלעכע יאָרן אַרום איז אויך געקומען קיין ניו־יאָרק הרב ווייל, וועלכער האָט געהאַט פאַרנומען אין סואוואַלקער תלמוד תורה וישיבה דעם פלאָץ פון הרב שטערמאַן. הרב ווייל איז געווען משגיח אין ישיבת ר׳ יצחק אלחנן.

2

די שול „משכן ישראל אנשי סובאלק", געגרינדעט אין 1870, האָט זיך דערפאַלגרייך אנטוויקלט. דער גרעסטער טייל לאַנדסלייט פון די שטעטלעך ארום סואוואַלק זיינען געווען אירע מיטגלידער, ניט געקוקט אויף דעם, וואָס די שול „חברה קדישא אנשי קאַלוואַרי" איז געשאַפן געוואָרן שוין אין 1862 און האָט געמאַכט אַלע אָנשטרענגונגען אריינצוציען ווי מיטגלידער סוא־וואַלקער לאַנדסלייט. אָבער צווישן די פירערס פון „משכן ישראל" און דער מיטגלידערשאַפט איז אויסגעבראָכן אַ גרויסע מחלוקת, וואָס האָט געפירט צו אַ שפּאַלטונג צווישן אַ טייל סואוואַלקער און לאַנדסלייט פון ארום סואוואַלק. דער רעזולטאַט איז געווען, אַז אַ צאָל סואוואַלקער לאַנדסלייט האָבן זיך אָפּגעריסן פון „משכן ישראל אנשי סובאלק" און געשאַפן אַן אייגענע שול אויף פּאָרסייט סטריט אונטערן נאָמען „כל ישראל אנשי פוילין מסובאלק". מיטן נאָמען האָבן די אָפּגעשפּאַלטענע געווּאָלט באַצייכענען, אַז נישט נאָר יידן פון סואוואַלק, נאָר אויך לאַנדסלייט פון ארום סואוואַלק קענען זיין צווישן די פירערס. דאָרטן איז טאַקע איין מאָל געווען פּרעזידענט אַ פּשעראָסלער, אַ צוויט מאָל — אַ ראַצקער, אַ סיניגער אאז״וו.

נאָך דער שפּאַלטונג האָט „משכן ישראל" וויניק פּראָגרעסירט. אָפּגעשוואַכט איר וואוקס האָט אויך די גרויסע שריפּה אין דער שול סוף ניינציקער יאָרן. נאָך דער שריפּה האָט די חברה אָפּגעקויפט אַן אַלטן רעפאָרעם־טעמפּל אויף 400 הענרי סטריט פּאַר דער סואוואַלקער שול.

דער בית התפילה „כל ישראל אנשי פוילין מ־סובאלק" איז זיך דעמאָלט שטאַרק פונאַנדערגעוואַקסן און גיך געוואָרן אייגע פון די פירנדיקע שולן אין ניו־יאָרק.

אין דער דאָזיקער שול איז 18 יאָר געזעסן אויפן כסא הרבנות דער סואוואַלקער ר׳ מרדכי דאָקטאָר. ער איז געווען אַן איידעם פון דער פאָמיליע קרושעניסקי. געלערנט אין ווילנע אין ראָמיילעס קלויז און געהאַט סמיכה פון די ווילנער רבנים. אָנהייב היינטיקן יאָר־הונדערט איז אין סואוואַלק אויסגעבראָכן די מגפה פון סקארלעטין. ביי ר׳ מרדכי דאָקטאָר זיינען אַלע דרייַ קינדערלעך אויסגעשטאָרבן אין זייער אַ קורצער צייט. נישט קענענדיק אויסהאַלטן דעם גרויסן צער, האָט ר׳ מרדכי באשלאָסן צו פאָרלאָזן סואוואַלק, אַוועקצוגיין קיין אַמעריקע און פּראָווון בויען אַ נייַ לעבן.

ר׳ מרדכי איז תחילת געוואָרן דער סעקרעטאַר פון „כל ישראל אנשי פוילין מסובאלק" אין דערנאָך אויך זייער רב.

הרב ר׳ מרדכי דאָקטאָר האָט פאַרפאַסט אַ ספּר

„דרשות ונאומים" אין צוויי טיילן. דער ספר איז אין יענער צייט געווען דאָס טעקסטבוך פאַר דרשות און דברי־תורה פאַר פיל רבנים און מגידים אין די שולן פון אַמעריקע.

האָבנדיק אַן „אייגענעם" פאַר אַ רב און איינ־געוואוינענדיק זיך מיטן סואוואַלקער דרך אין דרשות, האָבן אַ טייל סואוואַלקער מיטגלידער פון „כל ישראל אנשי פּוילין מסובאלק" זיך אויך פאַרבענקט נאָך אַ היימישן סואוואַלקער בעל־תפילה, וואָס זאָל אָנוואַרעמען די נשמה. האָבן זיי טאַקע אָנגענומען אַ החלטה אַראָפּ־צוברענגען אויף עטלעכע חדשים ר' אשר רובינשטיין, וועלכער איז געווען אַ טייערער „זאָגער". אין 1902 שטייט שוין דער אַלטער ר' אשר רובינשטיין ביים עמוד און מיט זיין מתיקות'דיקן טראַדיציאָנעלן נוסח און קלינגענדיקן קול נעמט ער דורך אַלע מתפללים. די יידן אין שול דענקען, אַז זיי זיצן אין אַמאָליקן בית־מדרש, ווי אין די אַלטע גוטע צייטן.

3

וואָס פאַר אַ סאָרט מענטשן זיינען געווען די בעלי־בתים פון די שולן „משכן ישראל אנשי סובאלק" און פון „כל ישראל אנשי פּוילין מסובאַלק"? איינער פון די מיטגלידער פון „משכן ישראל", וואָס די שול האָט זיך אַזוי גע'יחס'נט מיט אים, איז געווען דער ריכטער ראָזאלסקי, אַ זון פון אַ ראצקער קצב, וועלכער האָט זוכה געווען אין אַמעריקע דערהייבן צו ווערן צו זיין דער ריכטער אין די „דזשענעראל סעשאָנס" (קרימינאל־געריכט) — אַ זאַך, וואָס איז דעמאָלט געווען אַ זעלטנקייט צווישן די יידישע אימיגראַנטן. אַ צווייטער חשוב'ער מיטגליד פון „משכן ישראל" איז געווען דער שוין דערמאָנטער מר. פיליפּס. אין סואוואַלק איז ער געווען אַ שמש אין בית מדרש און אין אַמעריקע איז ער געוואָרן איינער פון די רייכסטע העמדער־פאַבריקאַנטן. זיין פירמע האָט זיך גערופן „פיליפּס דזשאָינט קאָר־פּאָריישאָן". און כאָטש מר. פיליפּס האָט באַשעפטיקט אַרבעטערס פון אַ סך נאַציאָנאַליטעטן, איז זיין פאַבריק געווען שבת געשלאָסן.

די פאַמיליעס ראָזנבערג און גלאַדשטיין זיינען געווען צווישן די הויפּטטוערס פון „משכן ישראל" כמעט ביז דעם אונטערגאַנג פון דער שול.

די מיטגלידער פון „כל ישראל אנשי פּוילין מ־סובאלק" זיינען אין גרעסטן טייל באשטאנען פון בעלי־בתים קרעמערס און קלענערע געשעפטסלייט. ס'זיינען אָבער געווען אויך שטאַרק אויפגעקומענע גבירים. איינער פון זיי איז געווען משה ליוויי. זיין פירמע האָט געטראָגן דעם נאָמען „ליוויי ענד סאָנס". צו טראָגן אַן אנצוג פון זיין געשעפט איז אין יענער צייט געווען אַ גרויסער יחוס, מחמת ניט אַלע האָבן זיך געקענט פאַרגינען צו באַצאָלן אַזאַ הויכן פּרייז.

אַ מיטגליד פון „כל ישראל אנשי פּוילין מסובאלק" שול איז אויך געווען שמאי ראָזנטאַל, וועלכער האָט רעקלאַמירט אויפן שילד פון זיין וויינגעשעפט די אויפ־שריפט „שמאי ראָזנטאל ענד קאָמפּאני פון סואוואַלק". אויך אַנדערע האָבן ניט פאַרגעסן אָנצוגעבן אויפן שילד זייער סואוואַלקער יחוס, ווי: „גאָטליב קרעמער מסובאלק", „יצחק גאָלדבערג מסובאלק" אאז"וו. און טאָמער איז איינער געווען אַ שוחט אָדער מוהל — האָט ער אויפ־געשריבן אויף זיין שילד דעם נאָמען פון זיין היימשטאָט, ווי, צום ביישפּיל, „אביגדור הכהן שוחט ומוהל מ־סובאלק".

וואָס איז געוואָרן פון יענע היסטאָרישע סואוואַלקער שולן?

די „משכן ישראל" שול איז פאַרקויפט געוואָרן. די לעבן געבליבענע בעלי־בתים האָבן געקראָגן אַ חלק פון די אָנגעזאַמלטע געלטער און דאָס איבערגעבליבענע איז אַוועקגעגעבן געוואָרן צו דער „ישיבת ר' יצחק אלחנן". די שול „כל ישראל אנשי פּוילין מסובאלק" איז אויך פאַרקויפט געוואָרן. אַ גריכישער קלויסטער פאַרנעמט איר אָרט עד היום הזה. די חברה פון „אנשי פּוילין מסובאלק" האָט שפּעטער אויפגעבויט אַן אַנדער שול אויף דער 114טער גאַס, וואו די מערסטע מיט־גלידער האָבן זיך באַזעצט אָנהייב צוואַנציקסטן יאָר־הונדערט. זי איז געווען אַ פראַכטפולע שול, אָבער געהאט דעם זעלביקן מזל, ווי די שול אויף פאָרסייט סטריט — זי איז פאַרוואַנדלט געוואָרן אין אַ שוואַרצן קלויסטער, וואָס דער „פאַדהער דיוויין" האָט געמאַכט פאַר זיין ערדישן גן־עדן...

אָט אַזוי ענדיקט זיך די געשיכטע פון די צוויי וויכטיקע גרויסע שולן, וועלכע די סואוואַלקער יידן האָבן אויפגעבויט אין ניו־יאָרק.

*

נאָך דעם רוסיש־יאַפּאַנישן קריג און נאָך די רעוואָלוציע־יאָרן פון 1905 אין רוסלאַנד קומען אָן קיין אַמעריקע זייער פיל יידישע יונגעלייט פון סואוואַלקער געגנט. אַ סך פון די נייע סואוואַלקער זיינען פאַרבליבן אין ניו־יאָרק. די דאָזיקע יונגעלייט האָבן זיך נישט געקאָנט צופּאַסן צו די אַלע יידישע חברות און געזעל־שאַפטן און ביים צוזאַמענטרעפן זיך אין נייעם לאַנד הייבן זיי אָן צו קלערן וועגן שאַפן אַ שטענדיקע אָרגאַניזאַציע, וואו מען זאָל זיך פילן היימיש, און וועלכע זאָל אויך גלייכצייטיק ארויסהעלפן אין צייט פון נויט אָדער אומגליקפאַל.

די איניציאטיוו איז געקומען פון יעקב מארקסאָן, וועמען די סואוואַלקער האָבן גערופן „יאַנקל דער סטעלמאַכער". ער איז געווען אַ מענטש מיט אַ געזעל־שאַפטלעכן חוש, וועלכער האָט נאָך ווי אַ סאָלדאַט אין דער צאַרישער ארמיי אָרגאַניזירט די יידישע סאָלדאַטן פון זיין אָפּטייל אין פּעטערבורג צו קריגן פון דער יידישער קהילה פאַר זיי פּסח'דיקע מאכלים און אַנדערע יידישע הצטרכות'ן.

וויסנדיק ווי וויכטיק עס איז ביי אַזאַ סיטואַציע צו זיין געזעלשאַפטלעך אָרגאַניזירט, האָט יעקב מארקסאָן צוגעצויגן צו זיך נאָך עטלעכע פון די אַלטע און

נייע חברים פון די סאוואלקער אין אין הודש אויגוסט 1905 האָט ער אָרגאַניזירט דעם סאוואלקער פאראיין אונטערן נאָמען „אינדעפענדענט סאוואלקער בענעוואָלענט אסאָסיאיישן". בעת זיין גרינדונג האָט דער פאראיין געציילט 7 מיטגלידער. דער הויפטציל פון דער נייער חברה איז געווען צו געבן שטיצע די מיטגלידער בעת אַ קראַנקייט, לעבנס־פאַרזיכערונג און קרקע לאחר מאה ועשרים שנה.

אַ טייל פון די נייַ־געקומענע סאוואלקער פון 1905־1906 האָבן זיך אין ניו־יאָרק אָרגאַניזירט אין אַ לאַנדסמאַנשאַפט אונטערן נאָמען „סאוואלקער יאָנג־מענס בענעוואָלענט אסאָסיאיישאָן". זייער אויפגאבע איז אין אַנהייב געווען נאָר אַ געזעלשאַפטלעכע. זיי פלעגן איינאַרדענען לעקציעס און דיסקוסיעס אויף זייערע מיטינגען אין מאָכען געזעלשאַפטלעכע פאַרווייַלונגען פאַר די מיטגלידער. אָבער נאָר גיך האָבן זיי אָנגעהויבן צו טראַכטן וועגן קרקע און אָנדערע פאַרזיכערונגען פאַר די מיטגלידער. אַ טייל פון די נייע אימיגראַנטן איז נישט געפעלן געווארן די פראַגראַם פון „יאָנגמענס בענעוואָלענט אסאָסיאיישן". די פלאַנירונג וועגן קרקע און נאָך אָזעלכע מינים אָרבעט האָט זיי אָבסאָלוט ניט צופרידנגעשטעלט. עס האָבן זיך אָנגעהויבן צוליב דעם חלוקי דעות און די אָנגאַווייזונגע אָרגאַניזאַציע האָט זיך אין גיכן אויפגעלייזט. אַ טייל פון די מיטגלידער האָבן זיך אָנגעשלאָסן אַן דער „אינדעפענדענט בענעוואָלענט אסאָסיאיישן פון די סאוואלקער".

צווישן די יונגעלייט, וועלכע זיינען געקומען פון סאוואָלק נאָך דער דורכגעפאַלענער רוסישער רעוואָלוציע, האָבן זיך געפונען אָזעלכע, וואָס האָבן אין דער אַלטער היים אנטיילגענומען אין „בונד", „פועלי ציון", „ס.ס." (סאציאַליסטן־טעריטאריאַליסטן) און אָנדערע ראַדיקאַלע אָרגאַניזאַציעס, וואָס האָבן עקסיסטירט אייך אין סוא־וואלק, אָט די יונגעלייט האָבן זיך נישט געקענט צופאַסן צו קיין איינער פון די דערמאָנטע ניו־יאָרקער אָרגאַניזאַציעס פון די סאוואָלקער, וועלכע האָבן נישט געהאַט קיין אידעאָלאָגישן הינטערגרונט. אָבער וויסנדיק, אַז אין „אינדעפענדענט סאוואָלקער בענעוואָלענט אסאָסיאיישן" געפינען זיך אויך אָזעלכע מיטגלידער, וואָס זיינען בלב ונפש פאַר אַ רעוואָלוציאָנערער גזעזלשאַפטלעכקייט, האָבן זיי זיך געווענדט צו יעקב מארקסאָן וועגן שאַפן אַ נייע אָרגאַניזאַציע. מארקסאָן האָט צוגעזאָגט מיט זיינעם אַ חבר פון ביאַליסטאָק — אַ גרויסן ל. קאָן, וואָס האָט געאַרבעט אין סאוואָלק ווי אַ בלעכער אין איז געווען טעטיק אין „בונד" — דעמאָלט אָרגאַניזירט אין ניו־יאָרק אַ גרופּע סאוואָלקער יונגעלייט פון ארום 50 אין צאָל אין געשאַפן פון זיי אַ צווייג פון אָרבעטער־רינג אינטערן נאָמען „סאוואָלקער פראַגרעסיוו סאָסייעטי ברענטש 302 אָרבעטער־רינג". די דורכשניטלעכע עלטער פון די יונגעלייט איז געווען פון 18 ביז 20 יאָר. אַ טייל פון זיי זיינען קיין מאָל נישט געווען טעטיק אין קיין פאַליטישע פאַרטייען, נאָר צוליב די לאַנדסלייט אין דער זעלביקער עלטער האָבן זיי זיך אָנגעשלאָסן אַן דער אָרגאַניזאַציע. נישט זיינעדיק באַגייסטערט פון דער בונדישער אידעאָלאָגיע, זיינען מערערע מיטגלידער אָפגעפאַלן, אָנדערע, ווידער, וועלכע האָבן געפונען גוטע געשעפט־פאַרבינדונגען און זיינען נתעשר געווארן

קעפּל פון ישורנאל, וואָס עם האָט ארויסגעגעבן סובאָלקער־ווילקאווישקער „אָרבעטער־רינג" ברענטש 300 אין 1941.

עקזעקוטיווע און באַאַמטע פון סואוואַלקער פרויען-פאַראיין אין ניו-יאָרק אין 1955.

זיצן פון רעכטס צו לינקס: סילוויע זעליגסאָן, פראָטאָקאָל-סעקרעטאַר, סילוויע גיורשען, פרעזידענט, איוואַ גלאַדסטאון, פינאַנץ-סעקרעטאר, י. ל. ליווי, קאַסירערין.

שטייען: פרוי קליינבערג, העלען וולאַדקאָווסקי, ס. מישעל, ט. ל. פערלשטיין, גערטרוד סאַלינסקי, ג. שיינפילד.

מיט דער צייט, זיינען בכלל אַוועק. אַ טייל זיינען זיך צעפֿאָרן אין אַנדערע שטעט. אינעם־גאַנצן־בי־בענע רעשטלעך האָבן זיך פֿאַראייניקט מיטן אַרבעטער־רינג־צווייג „ווילקאָווישקער, מאריאמפּאָלער און קאָלוואריער ברענטש 300 אַרבעטער־רינג", וואָס איז באשטאנען פֿון אפֿשטאמיקע פֿון אַנדערע שטעט אין סאוואַלקער גובערניע. דער פֿאַראייניקטער צווייג זיך געפֿונען „סאוואַלקער־ווילקאָווישקער ברענטש 300 אַרבעטער־רינג".

אין 1922 האָבן די פֿרויען אַרגאַניזירט די „סובאל־קער ליידיס עקזילערי". זיי האָבן זיך אָפּגעגעבן מיט שטיצן יידישע אינסטיטוציעס אין סאוואַלק, ווי די תלמוד־תורה, מושב זקנים וכדומה. זיי האָבן אויך גע־האָלפֿן עטלעכע אָנשטאָלטן אין ארץ־ישראל און אין אַמעריקע, ווי אויך יחידים לאַנדסלייט. די ערשטע פֿרע־זידענטין איז געווען פֿרוי ריינשרייבער, נאָך דעם פֿרוי לאָוב און פֿרוי ס. גערשען, די לעצטע פֿרעזידענטין.

כמעט אַלע סאוואַלקער אַרגאַניזאַציעס אין ניו־יאָרק זיינען מיט דער צייט אונטערגעגאַנגען. געבליבן עד היום איז בלויז די איינציקע „אינדפּענדענט סאוואַלקער בענעוואָלענט אָסאָסיאיישאָן" און דער סוא־וואַלקער ברענטש 300.

אברהם קויפמאן
תל אביב

סאוואַלקער לאַנדסמאַנשאַפֿט אין ישראל

אין יאָר 1944 האָבן אַנגעהויבן קומען קיין ארץ ישראל די ערשטע סאוואַלקער פּליטים.

שוין פֿיל פֿריער האָבן מיר געלייענט אין ארץ־ישראל־דיקער פּרעסע שוידערלעכע שילדערונגען וועגן דעם, וואָס די נאַציס טוען מיט אונדזערע ברידער אין פּוילן און אַנדערע לענדער.

אָבער די דערציילונגען, וואָס מיר האָבן געהערט ייִדיקע פון אונדזערע סאוואַלקער, האָבן אַריבער־יִשטיגן יעדע מענטשלעכע פֿאַנטאַזיע מיט זייער גרויל זיין פּיין.

פֿאָר אונדז איז געווען קלאָר, אַז מיר מוזן טאָן עפּעס, כדי צו העלפֿן די סאוואַלקער, וועלכע האָבן זיך דערשלאָגן קיין ארץ ישראל.

עס האָט זיך אַרויסגעשטעלט די נויטוועניקייט צו שאַפֿן אַ צענטראַלן קאָמיטעט פון סאוואַלקער לאַנדס־לייט, כדי מען זאָל אויף אַ בעסערן אופן קענען אַרגאַניזירן די הילף.

צו דעם צוועק האָט דער שרייבער פון די שורות צוזאַמען מיט בערל סימענסקי און רחל זילבערמאַן־רייכמאַן געפֿונען אַן אַלגעמיינע גרינדונגס־פֿאַרזאַמלונג אין גרויסן זאַל פון „אהל־שם" אין תל־אביב.

עס זיינען געווען חלוקי־דעות וועגן גאַנצן ענין.

אַ טייל פון אינדזערע סאוואַלקער זיינען געווען קעגן שאַפֿן לאַנדסמאַנשאַפֿטן. זיי האָבן געזאָגט, אַז מיר דאַרפֿן נישט קיין אַזעלכע ווערטער, ווייל פֿאַר אַלעמען, זיי האָבן אויך מאָטיווירט, אַז דאָס טיילן נדבות וועט נאָר אריינברענגען דעמאָראַליזאַציע אין שנאָרריי צווישן אונדזערע ברידער עולים.

די מערהייט איז אָבער געווען פֿאַרן גרינדן אַ לאַנדסמאַנשאַפֿט, ווייל אויף אַזאַ אופן וועט מען קענען געבן הילף אונדזערע סאוואַלקער פּליטים.

אויף אונדזער ערשטן רוף זיינען געקומען 125 סוא־וואַלקער פון אַלע עקן לאַנד.

דער ערשטער שריט פון קאָמיטעט איז געווען צו פֿאַרבינדן זיך מיט אונדזערע לאַנדסלייט אין אַלע טיילן וועלט, און דער עיקר אין אמעריקע, ווייל פֿאַר אונדז איז קלאָר געווען, אַז אָן דער הילף פון אינדזערע אמעריקאַנער ברידער וועט די געפֿאַנגענע הילפֿסאַרבעט נישט זיין ממשות'דיק. ביחוד איז דאָס נייטיק געווען אין די שפּעטערדיקע יאָרן, וועו עס זיינען געקומען קיין ישראל הונדערטער סאוואַלקער פּליטים.

אַ דאַנק דעם רעליף־קאָמיטעט בראש מיש הרב ר' דוד ליפֿשיץ, ח. זעליגסאָן, ל. פֿערלשטיין, פֿערלאָ אין ניו־יאָרק, שמואל בערנשטיין און הרב פינקוס פון שיקאַגע און פיל אַנדערע האָבן מיר געהאָט די מעגלעכקייט צו העלפֿן סוואַלקער שארית הפּליטה מיט געלט, שפּייז און קליידער.

די מערהייט פון זיי זיינען געקומען אַרעם און נאַקעט, אויסגעשעפּט פיזיש און צעבראָכן גייסטיק. דער עצם פאַקט, אַז עס עקסיסטירט אַ קאָמיטעט פון סאוואַלק און אומגעגנט האָט זיי דערמוטיקט און געשטאַרקט.

אַ טייל פון דעם קאָמיטעט האָט שוין געוואָלט עטלעכע מאָל ליקווידירן דעם סאוואַלקער קאָמיטעט. זייער טענה איז געווען, אַז מיר האָבן געגעבן די נייע עולים די ערשטע הילף און מען טאָר זיי נישט צוגעוואוינען צו לעבן פון שנאָרריי. אָבער דער אמת איז, אַז צוויישן די נייַ־געקומענע סוואוואַלקער זיינען געווען אַלטע, קראַנקע, נערוועזע און אינוואַלידן, וואָס אַן אַ קאָמיטעט פון אייגענע לאַנדסלייט וואָלט זיי דאָס לעבן אין אַ נייַ לאַנד פיל שווערער געווען. דערויבער איז אויך דער קאָמיטעט געבליבן וווייטער עקסיסטירן.

די אויפטוען פון קאָמיטעט זיינען נישקשה'דיק. עס זיינען פֿאַרטיילט געווארן אַ סך הלוואות, שפּייז־פּאַקעטן און קליידער פֿאַר איבער 160 סאוואַלקער פֿאַמיליעס, וועמען איין מאָל און וועמען עטלעכע מאָל. די הילף איז געווען זייער נייטיק און ניצלעך.

צווישן די אַקטיוויע טוערס פון ישראל'דיקן קאָמיטעט זיינען געווען שלמה שולקיס און משה גאָלדשטיין.

החתימות פון סואוואלקער בעלי־בתים אויף א שטר מכירת חמץ אין 1939 —
ערב דעם גרויסן חורבן.

התימות פון סואוואלקער בעלי־בתים אויף א שטר מכירת חמץ אין 1939 —
ערב דעם גרויסן חורבן.

התימות פון סוואוואלקער בעלי־בתים אויף א שטר מכירת חמץ אין 1939 —
ערב דעם גרויסן חורבן.

התימות פון סואוואלקער בעלי־בתים אויף א שטר מכירת חמין אין 1939 —
ערב דעם גרויסן חורבן.

חורבן

קול ברמה נשמע,
נהי בכי תמרורים:
רחל מבכה על בניה,
מאנה להנחם.

(ירמיה ל״א)

יחזקאל בערלזאן

חורבן סואוואַלק

די אָנגעצויגנקייט צווישן פּוילן און דייטשלאַנד איז אין די זומער־חדשים פון 1939 אַלץ מער געוואַקסן, באַשולדיקונגען און קעגן־באַשולדיקונגען זיינען גע־פאַלן יעדן טאָג. די געפאַר פון אַ דייטשן אָנגריף אויף פּוילן איז געוואָרן אַלץ דראָענדיקער. אָבער די יידן אין סואוואַלק — אַ שטאָט, וואָס געפינט זיך האַרט ביי דער דייטשער גרענעץ — האָבן עפּעס דאָך ניט געגלויבט, אַז היטלער וועט וואַגן אָנצוצינדן אַ נייע וועלט־מלחמה. זיי האָבן איבערגעטראַכט, איבערגעקלערט, זיך געשראָקן — און דאָך גע׳ספק׳ט אין דער מעגלעכקייט פון אַ צווייטן וועלטקריג.

די היצן זיינען דעמאָלט געשטאַנען שרעקלעכע, און סואוואַלקער יידן האָבן זיך גע׳חכמה׳ט: די מלחמה איז אויף וואקאציע. ניט ווייניק יידן פון סואוואַלק זיינען טאַקע אין יענע געשפּאַנטע טעג געפאָרן אויף דאַטשע און אפילו אין ווייטערע ערטער.

די סואוואַלקער כלל־טוערס זיינען אין אָט די הרת־עולם׳דיקע חדשים געווען שטאַרק פאַרנומען מיט די אומגליקלעכע יידן פון זבאנשין — די יידן, וואָס היטלער האָט פלוצלונג ארויסגעוואָרפן אין מיטן ווינטער 1939 פון זייערע וואוינערטער, ווייל זיי האָבן ניט געהאַט קיין דייטשע בירגערשאַפט, און זיי האָבן זיך אַ שטיק צייט געוואלגערט אויף „קיינעמס לאַנד״, ווייל אויך פּוילן האָט זיי ניט געוואָלט אריינלאָזן. אין פרילינג 1939 זיינען קיין סואוואַלק אַריבערגעבראַכט געוואָרן עטלעכע צענדליק משפחות פון יענע יידן, און די אָרטיקע עסקנים האָבן זיך פאַרנומען מיט פאַרזאָרגן זיי מיט דירות, שפּייז, מלבושים וכדומה. דער קאָמיטעט פאַר די זבאָנ־שינער פליטים, וואָס איז שוין געווען געשאַפן נאָך אין מיטן ווינטער און געשיקט גרעסערע סומעס געלט צום צענטראַלן קאָמיטעט אין וואַרשע, האָט איצט זיך באַ־שעפטיקט אויך מיט געבן דירעקטע הילף צו די אַרויס־געשיקטע פון דייטשלאַנד, וואָס האָבן זיך געפונען אין שטאָט. בראש פון דעם קאָמיטעט איז געשטאַנען דער לעצטער רב פון סואוואַלק, הרב הגאון ר׳ דוד ליפשיץ. צווישן זיינע מיטגלידער זיינען געווען: יעקב קוסנע־זשיצקי, פאָרזיצער פון דער קהילה, אַדוואקאט דוד בערנשטיין (איצט אין שיקאַגע), דירעקטאָר פון גימנאַזיע אינזשינער בנימין עפראן, ד״ר נפתלי סטאַראָפּאָלסקי, חנא סוכאוואלסקי, חיים רייבמאַן, שכנא פינקל און אַנדערע.

די זבאנשינער קרבנות אין סואוואַלק זיינען געווען אַ לעבעדיקע וואָרענונג, אַז היטלער שטעלט זיך ניט אָפּ פאַר קיין זאַך און אַז מען דאַרף זיך גרייטן אויפן ערגסטן. אָבער דאָך איז דאָס לעבן אין שטאָט אָנגעגאַנגען גאַנץ נאָרמאַל — און די קהל׳שע אַרבעט איז ניט אָפּגעשטעלט געוואָרן. גראד איז אין די זומער־חדשים פון 1939 פאַרענדיקט געוואָרן דער בנין פון אַ שעכטהויז פאַר עופות, און ס׳זיינען דעמאָלט אויך געבויט געוואָרן עטלעכע נייע מאָדערנע מקוואות אין דעם שטאָטישן אידישן מרחץ אויפן שולהויף.

דאָס איז געטאָן געוואָרן ניט געקוקט אויף דעם, וואָס די סואוואַלקער יידן, ווי איינוואוינערס אויף דער פּוילישׁ־דייטשער גרענעץ, האָבן די מלחמה־סכנה געפילט ממשות׳דיק אויף זייער הויט, ווי דאָס איז נאָך געשען, למשל, ערב פּסח פון 1939.

אין סואוואַלק, ווי אַ גרענעץ שטאָט, האָבן סטאצי־אנירט ביי פיר־פינף פּוילישע פּאָלקן, צווישן זיי האָבן זיך תמיד געפונען וואָסערע 500—600 יידישע סאָלדאַטן. די קהילה צוזאַמען מיטן רב האָבן געזאָרגט דערפאַר, אַז די יידישע זעלנערס זאָלן אין גאַנצן באַפרייט ווערן אויף די יידישע ימים־טובים און באזונדערס אויף פּסח, כדי זיי צו באזארגן מיט מאכל כשר. צוויי קאָמיטעטן, פון מענער און פרויען, פלעגן גלייך שוין נאָך פּורי אָנהייבן מאַכן הכנות פאַר אַן אימפּאָזאַנטן סאלדאטן־סדר. די פּאָדריאַדן האָבן אויף דעם געגעבן מצה, קצבים — פלייש, פישערס — פיש אאז״וו. ס׳איז געווען אַ מנהג פון יאָרן, אַז פּסח נאָך מעריב פלעגן דער רב און די שענסטע בעלי־בתים פון שטאָט גיין פון שול גלייך צום גרויסן זאַל, וואָס איז ספּעציעל צוגעגרייט געוואָרן פאַר די יידישע סאָלדאטן, און פּראַווען מיט זיי ביידע סדרים. די דערלויבעניש אויף דעם פלעגט מען באַקומען פון גאַרניזאָן־קאָמענדאַנט. דאָס איז אַלע מאָל אָנגעקומען גאַנץ לייכט, אָבער גאַנץ אַנדערש איז עס געווען דעם לעצטן פּסח. דער קאָמענדאַנט האָט בשום אופן ניט געוואָלט אָפּלאָזן די יידישע זעלנערס פון די קאַזאַרמעס אויף גאַנצע עטלעכע טעג, און ער האָט קוים־קוים זיי באַפרייט אויף עטלעכע שעה צו גיין דאַוונען אין שול און צו עסן אין דער יידישער קיך. זיין מאָטיוו, אַז „מען מוז זיין גרייט״, האָט געשטאַרקט די שוואַרצזעערס אין שטאָט, אָבער ווען עס זיינען אַריבער טעג און וואָכן און ס׳איז גאָרניט געשען, האָט דער יידישער בטחון ווידער גענומען די אייבערהאַנט. מען איז ארומגעגאַנגען מיט פינצטערע מחשבות, אָבער דאָך ניט אָן האָפענונג, אַז ווי ניט איז וועט קומען אין דער וועלט צו אַ בשלום׳דיקן אויסגלייך.

אין אַזאַ שטימונג צווישן שרעק און בטחון איז אָנ־

געקומען דער חודש אלול. דער דרויסן איז פון צייט־צו־צייט געוואָרן כמאַרעדיק, רעגנדיק און ווינטיק, און אין האַרצן — נאָגנדיק אין קלעמענדיק. ראש־השנה דער־נענטערט זיך, און דער חשבון הנפש וועט טיפער און וויייטקדיקער, ווי אַלע יאָר.

גראָד אין חשבון־הנפש־דיקן אלול איז אויסגעבראַכן די גרויסע פּאַניק, אין מיטן דער נאָכט פון מיטוואָך אויף דאָנערשטיק, ט׳ אלול, דעם 24סטן אויגוסט 1939, האָט פּאָליציי אָנגעקלאָפט אין די טירן פון די הייזער, וואו עס האָבן זיך געפונען מיליטער־פליכטיקע און רעזערוויסטן, און זיי געמאָלדן די ארמיי־פּלעצער, וואוהין זיי מוזן גלייך קומען. אין דער פרי זיינען שוין געווען אויס־געהאָנגען מודעות וועגן אַן אַלגעמיינער מאָביליזאַציע. דאָס איז געווען גלייך נאָך דעם טרויעריק־באַרימטן אָפּמאַך צווישן סאָוועט־רוסלאַנד און דייטשלאַנד, דורך זייערע אויסערן־מיניסטאָרן מאָלאָטאָוו און ריבנטראָפּ.

ביי סואוואָלקער יידן האָט זיך געטאָן חושך. פרויען זיינען ארומגעלאָפן און געבראָכן די הענט, טייל פון זיי זיינען געקומען צוליפן צום רב און געבעטן מתפלל זיין, אַז זייערע מענער און קינדער זאָלן זיך צוריקקערן געזונטערהייט. פאַר די אויגן האָבן זיך פונאַנדערגעוויקלט די שרעקלעכע בילדער פון דער ערשטער וועלט־מלחמה. די גרעסערע סוחרים און סתם רייכע בעלי־בתים האָבן אָנגעהויבן ביסלעכווייז פאַרלאָזן די שטאָט. יעדן טאָג איז סואוואָלק אַלץ מער אויסגעליידיקט געוואָרן פון אירע יידן. געבליבן זיינען מערסטנס די יעניקע, וואָס האָבן ניט גהאַט קיין כוח און קיין מיטלען צו לויפן: אַלטע, קראַנקע, אַרעמע און איינפאַכער מיטלקלאַס. געבליבן זיינען אויך אַ טייל פון די רייכע, וועלכע האָבן גע־טענט׳ט, אַז ס׳לוינט ניט צו לויפן, מען וועט נאָר פון דעם בדיל הדל, און מען וואָלגערט זיך ארום אין פרעמדע שטעט אין הונגער און שמוץ, ווי דאָס האָט באַווּיזן די ביטערע פּראַקטיק פון ערשטן וועלטקריג. זייער אַרגו־מענטאַציע איז געווען, אַז סואוואָלק איז ניט קיין סטראַ־טעגיש־וויכטיקער פלאַץ, ממילא וועלן דאָ ניט פאָרקומען קיין שלאַכטן, און אַז אין וויייטערע געגנטן וועט מען אויך ניט אויסמיידן די מלחמה.

אָבער אין אַזעלכע מאָמענטן הערשט ניט די לאָגיק, נאָר שרעק, און די שרעק האָט געיאָגט און געטריבן מאָסן יידן פון סואוואָלק צו אָנטלויפן אין די מער צענטראַלערע שטעט פון פויילן און באַזונדערס נענטער צו די רוסישע גרענעצן. היות צווישן די אָנטלאָפענע האָבן זיך געפונען אַ סך פון די קהילה־מיטגלידער און די נויט פון דער ארמיי באַפעלקערונג איז אויך געוואָרן גרעסער, איז געשאפן געוואָרן אַ ספּעציעלער קליינער קאָמיטעט בראש מיטן רב פאַר דער צייט פון קריזיס.

די געשעענישן זיינען איצט געלאָפן זייער גיך. פרייטיק פרי, י״ז אלול, ערשטן סעפּטעמבער 1939, האָט דער פויילישער פרעזידענט איגנאצי מאשציצקי אָנגע־נומען די קריגס־דערקלערונג פון דייטשלאַנד, און איינס אַ זייגער ביי טאָג האָבן נאַצישע אעראָפּלאַנען שוין באַמבאַרדירט סואוואָלק. די דייטשע ארמיי איז אריבער די פויילישע גרענעץ און יעדע מינוט האָט מען זיך געריכט אויף איר אריינמאַרש אין שטאָט.

שבת, אויפן צווייטן טאָג מלחמה, איז פאַרגעקומען זייער אַ שווערע באָמבאַרדירונג אַרום שטאָט, ספּעציעל אויף די מיליטעריש קאָנצאַרמעס און דעם וואָקזאַל און עס זיינען געווען אַ סך קרבנות. כמעט יעדן טאָג זיינען געפאַלן דייטשע באָמבעס, אָבער קיין דייטשע סאָלדאָטן האָט מען אָלץ ניט געזען. די היטלער־ארמיי האָט זיך שוין געהאָט אַרײַנגעשניטן טיף אין פויילן, אָבער סואוואָלק אין די ארומיקע גרענעץ־גבֿיטן זיינען נאָך וויייטער פריי. וווי דערקלערט מען דאָס? קיינער פון אונדז האָט דעמאָלט ניט געקענט ענטפערן אויף אָט דער פראָגע.

אפילו אין די געפערלעכסטע מינוטן פאָדערט דאָס לעבן זיינס. וועגן די לופט־ס׳רענעס האָבן געפייפט און געוואָרנט פאַר באָמבאַרדירונגען, איז מען געלאָפן טאָקע אין די צוגעגרייטע קעלערס, אָבער פאַר שוואָכע, קראַנקע און אָרעמע האָט מען וויייטער געמוזט זאָרגן. דאָס איז געווען די אויסגאָבע פון דעם ניי־געשאַפענעם קליינעם קאָמיטעט. איינע פון זיינע דאגות איז אויך געווען: וואָס טוט מען מיט די יידן, וואָס זיצן אין טורמע פאַר קלענערע חטאים? ס׳איז אַ פיקוח־נפש זיי צו אָרויס־צונעמען פון דאָרטן, אָבער ס׳איז אויך אַ סכנת־נפשות צוצוקומען אַהין זיך משתדל צו זיין פאַר זיי. דער רב האָט געפֿסק׳נט, אַז מען מוז די אָרעסטירטע יידן ראַטעווען, און ער צוזאַמען מיט ד״ר נפתלי סטאראפאלסקי האָבן זיך אָנגענומען צו גיין צו דעם טורמע־שעף וועגן דעם. ווען זיי זיינען געווען אויפן וועג צו דער תפיסה, זיינען אָנגעפלויגן דייטשע אעראָפּלאַנען. בייידע שליחי־מצוה האָבן זיך אריינגעכאפט אין אַ קעלער, געוואָרט אַ ווייַלע, אריינגעלאָפן אין אַ צווייטער באָהעלטענישן, און אַזוי פון קעלער צו קעלער אָנגעקומען צו זייער ציל. ווען זיי זיינען אָרויס פון ערשטן קעלער אויף זייער אויפֿקומען, האָבנדיק די הבטחה פון תפיסה־שעף זייער בקשה צו באַ־פרידיקן, האָט ד״ר סטאראפאלסקי געזאָגט צום רב:

— רבי, מיר מוזן זיך געזעגענען. איר, ווי דער מנהיג העדה, מוזט דאָך בלייבן מיט אייער קהילה, אָבער איך מוז אַוועק פון דאָנען, אפשר וועלן מיר אַלע וועלן געראָטעוועט און נאָך דעם מלחמה־פייער זיך צוריק טרעפן אין אונדזער סואוואָלק. זייט געזונט! — און ביידע האָבן זיך שרעקלעך צעווויינט.

אין אַזאַ מצב פון צעטומלדיקער אומבאַשטימטקייט און פאַרצווייפלטער שרעק האָט זיך דערנענטערט ראש־השנה. אין שטאָט הערשט נאָך פולשטענדיקע אָרדענונג, וואָס וועלט אויפגאָהאַלטן פונעם פויילישן מיליטער. איצט געפינען זיך אין אָרטיקן גאָרניזאָן ניט נאָר אויסנ־שטאָטישע יידן, נאָך אויך ניט וויניק סואוואָלקער. איז דער רב אַוועק צום פויילישן סאָלדאָטן צום דאָוונען. דער קאָמענדאַנט האָט תחילת ניט געוואָלט אפילו הערן פון דעם, — ס׳איז דאָך מלחמה — האָט ער מאָטיווירט. אויף דעם האָט דער רב אים געענטפערט: טאָקע וויייל

ס׳איז מלחמה, איז בעסער, אַז די יידישע סאָלדאַטן זאָלן אין זייערע הייליקע טעג קענען בעטן צו גאָט — דאָס וועט שטאַרקן זייער מוט און גייסט אין קאַמף קעגן שונא. — דער אַרגומענט פון רב האָט געווירקט.

זעלטן איז אַזוי ימים־נוראים׳דיק געווען אין שול, ווי דעם ראש־השנה. די שרעק פאַרן רבונו־של־עולם און פאַר זיין שטויביקן באַשאַף האָט זיך אויסגעמישט, און די גאַנצע שול איז געוואָרן איין גרויסער „חיל ורעדה". די שרעק האָט נאָך מער פאַרשטאַרקט די אמונה אין אבינו שבשמים, ביי וועמען מען האָט געבעטן אויף אַ געזונט יאָר. אומבאשרייבלעך האַרץ־רייסנדיק זיינען געוויזן די סצענעס, ווען די אקערשט מאָביליזירטע סואוואַלקער יונגעלייט האָבן נאָכן דאַוונען זיך געזעגנט מיט משפחה, קרובים און סתם באַקאַנטע. דאָס געשריי און געוויין האָבן געשניטן הימלען, און ס׳איז באמת געווען „ותעל שועתם אל האלקים". דער געוויינלעכער „לשנה טובה תכתבו" האָט איצט באקומען זיין אמת׳דיקן באטייט, און ביי יעדן האַנטדרוק מיט דער דאָזיקער אַלטער יידישער ברכה האָבן וואַרעמע יידישע טרערן זיך געגאָסן און געגאָסן.

אייגנטלעך, איז בכלל געשטאַנען אונטער אַ פרעג־צייכן, צי מען זאָל עפענען די גרויסע שולן אויף ראש־השנה. ערב יום־טוב זיינען געקומען צום רב בעלי־בתים און זיך אַרויסגעזאָגט, אַז די גרויסע שולן זאָלן אפשר בלייבן געשלאָסן ימים־נוראים, ווייל די היטלערשע לופט־מחבלים קענען דאָך קומען ספּעציעל באָמבאַרדירן אַ מקום קדוש. ס׳איז באמת געווען אַ האַרבע שאלה. אָבער דער רב און אַ טייל קהל־פירערס האָבן געהאַלטן, אַז מען טאָר עס ניט טאָן שוין צוליב דעם אַליין, וואָס דאָס וואָלט נאָך מער פאַרשטאַרקן די פּאַניק. מען האָט נאָר אָנ־געזאָגט, אַז פרויען און קינדער זאָלן וואָס ווייניקער קומען אין שול.

גאָר קריטיש און פאַרצווייפלט איז געוואָרן די לאַגע שבת שובה, וואָס איז דעמאָלט אויסגעפאַלן גלייך נאָך ראש־השנה. אין דער פרי האָט דאָס גאַנצע פּוילישע מיליטער פּלוצעם פאַרלאָזן די שטאָט. ביי טאָג זיינען אויך אַוועק די פּאָליציי און די פּאָסט — און דאָס איז געווען דער בעסטער סימן, אַז פּוילן האָט אויפגעגעבן סואוואַלק.

צוזאַמען דערמיט האָבן פון פאַרשיידענע זייטן זיך גענומען פאַרשפּרייטן ידיעות, אַז די סאָוועטישע אַרמיי איז אַריבער די פּוילישע גרענעץ, אַז זי איז שוין אריין קיין באַראַנאָוויטש, וואָלקאָוויסק, לידע און דערנענטערט זיך צו גראדנע, אויגוסטאָווע, סואוואַלק. מען האָט דער־ציילט, לויט פאַרשיידענע ראַדיא באריכטן, אַז סאָוועט־רוסלאַנד און היטלער־דייטשלאנד האָבן צווישן זיך צע־טיילט פּוילן. וועט סואוואַלק אריינפאַלן אין סאָוועטישן טייל?

דערווייל געפינט זיך אָבער סואוואַלק אָן אַ מאַכט, — די פּאַסיקסטע צייט פאַר כוליגאַניזם און יידן־רויבעריי. עס דערגייען אויך קלאַנגען, אַז בשייכות מיטן סאָוועטישן אריינמאַרש אין די פּוילישע געביטן פאַרשפּרייטן פינצטערע עלעמענטן פאַרשיידענע בלבולים אויף יידן. אין אַנדערע ערטער איז געקומען צו גרעסערע עקסצעסן קעגן יידן. ס׳איז דעריבער געוואָרן דרינגלעך אַקטועל צו אָרגאַניזירן אַ יידישע שמירה אין שטאָט.

פאַר דעם צוועק איז גערופן געוואָרן אַ גרעסערע אסיפה אין הויז פון רב, און דאָס ביסל פאַרבליבענע יידישע יוגנטלעכע און מיטליעריקע זיינען תיכף צו־געטראָטן צו דער וויכטיקער אַרבעט. טייל פון דער שמירה זיינען באַוואָפנט געוואָרן. אירע אָנפירערס זיינען געווען: ב. געניאָ דער דרוקער, גריצהענדלער, קלמן סעגלמאן, אברהם בער צימערמאן, דער סעקרעטאר פון האַנט־ווערקער־פאראיין, כאצקל זילבערשטיין דער בעקער, משה קאלינסקי און אַנדערע.

אויף יום־כפּור איז די שמירה נאָך מער פאַרשטאַרקט געוואָרן. לויט אַ ספּעציעל־צוגעגרייטן פּלאַן, האָבן אַ טייל פון דער שמירה געדאַרפט היטן דעם קוואַרטאל שטאָט ארום דאָלעק, נאָענט צום בית־עולם, אַ טייל — די בתי־מדרשים און די איבעריקע — די יידישע וואוינערטער.

פאַר מוסף האָט דער רב געהאַלטן אַ דרשה פאַר אַ פול געפּאַקטן בית־מדרש און מחזק געווען דעם צעשראקענעם און צעבראָכענעם עולם. אין דער צייט, ווען דער רב האָט צווישן אַנדערע דערציילט וועגן דער יום־כפּור תפילה פון כהן גדול אויף די אנשי השרון „שלא יעשו בתיהם קבריהם", און געבעטן די גאַנצע עדה מתפּלל זיין, אַז אונדזערע הייזער זאָלן ניט ווערן אונדזערע קברים, — אין דער זעלביקער צייט זיינען פארביי געפלויגן פיל אעראָפּלאַנען ניט ווייט פון שולהויף. שטום איז געוואָרן דער עולם און פאַרשטיינערט. אַלע אויגן זיינען געווען געווענדט צו די הימלפּאַסן דורך די פענצטערס. די אעראָפּלאַנען האָבן אָבער דאָס מאָל קיין באָמבעס ניט געוואָרפן.

ביים סוף פון מוסף זיינען געקומען אין בית־מדרש עטלעכע פון די שמירה־אָנפירערס. זיי האָבן איבער־געגעבן דעם רב בסוד אַ ידיעה פון שטאָט בירגער־מייסטער, אַז כוליגאַנעס פון אַנדערשוואו זיינען אויפן וועג פון אויגוסטאווע קיין סואוואַלק צו מאַכן אַ פּאָגראָם אויף יידן. דער רב איז געוואָרן בלייך, ווי קאַלך. וואָס זאָל מען דאָ טאָן? אויסזאָגן דעם עולם דעם סוד? — וועט ווערן אַ פּאַניק, וואָס קען נאָך ברענגען אַן אומגליק. ניט אויסזאָגן? דאַרף מען דאָך נעמען די אחריות פאַר אַזוי פיל יידישע לעבנס, טאָמער פּאַסירט עפּעס, חלילה. אָבער דער רב האָט זיך ניט פאַרלאָרן, און נאָך אַ גרינט־לעכן ישוב־הדעת האָט ער אָנגעזאָגט די שמירה־שליחים, אַז מען זאָל צוציען נאָך אַ גרעסערע צאָל מענטשן צו דער שמירה און ארויסשיקן זיי צו דעם באַדראָטן פלאַץ, דעם אויגוסטאָווער שאָסיי, פון וואַנען די כוליגאַנעס קענען אָנקומען, און צווייטנס, אַז מען זאָל זיך גלייך פאַרבינדן מיט די אָרטיקע באַקאַנטע לאבוזעס און כוליגאַנעס, וועלכע האָבן זיכער אַ קאָנטאַקט מיט זייערע „חברים", וואָס קלייבן זיך אַהער פון דער ווייטנס, און זיי אָנבאָטן אַ גרויסע סומע געלט און אַנדערע אָנ־לאָקנדיקע זאַכן. פאַר דעם זאָלן זיי גאַראַנטירן, אַז זיי וועלן די פרעמדע פּאָגראָמשטשיקעס ניט צולאָזן קומען

קיין סואוואַלק. דער פּלאַן האָט זיך איינגעגעבן און עס האָט געהאָלפן, ווי מען האָט זיך דערוואוסט האַרט צו „נעילה".. פונדעסטוועגן האָט מען זיך ניט געוואָלט פאַרלאָזן נאָר אויף די הבטחות פון די אָרטיקע אונטער־וועלטניקעס, און דער רב האָט אָנגעזאָגט צו ענדיקן תפילת נעילה פריער און אַז אַלע זאָלן גלייך נאָכן דאַוונען גיין גיך אַהיים און זיך גוט פאַרמאַכן און האָפן צום בורא עולם, אַז מען וועט ניצול ווערן פון אַלעם בייז אויפן נייעם יאָר. אַלץ, וואָס האָט געדריקט אויפן האַרצן פון רב די לעצטע עטלעכע שעה פון יום־כפּור, האָט ארויסגעשפּאַרט אין זיין כליפּעדיקן „גוט יאָר" צו די ביידע שמשים ר' הערשל באַכראַך און ר' מענדל סטאַוויסקאָווסקי נאָך דעם, ווי דער גאַנצער עולם איז זיך שוין געווען צעגאַנגען אַהיים מיט קלאַפּעדיקע הערצער.

די נאַכט איז געווען אַ ליל־שימורים. קיינער האָט אַן אויג ניט צוגעמאַכט. די יידישע שמירה איז פאַר־שטאַרקט געוואָרן. אויף די יידישע גאַסן האָבן פּאַטרולירט יוגנטלעכע שומרים, וועלכע זיינען געווען גרייט אויף אַלץ. ספּעציעל זיינען באַוואַכט געווען דער בית־היתומים, מושב־זקנים און דער יידישער שפּיטאָל. מען האָט אויך געהיט די גרויסע שול, די בתי מדרשים און דעם בית־עולם.

די נאַכט, וואָס האָט זיך געצויגן ווי דער יידישער גלות, איז אריבער — און פאַר טאָג האָבן פּלוצלונג אָנגעהויבן קומען די ערשטע אָפּטיילן פון דער רויטער אַרמיי.

אין עטלעכע טעג ארום האָבן צו ביסלעך זיך גענומען צוריקקערן די אַנטלאָפענע סואוואַלקער יידן — אויסגעמוטשעטע, פאַרהונגערטע און צעבראָכענע. זיי אַלעמען האָט געטראָפן דער זעלביקער גורל: וואוהין זיי זיינען ניט געלאָפן, זיינען זיי באָמבאַרדירט געוואָרן דורך די דייטשן. גראָד די מער ווייטערע געגנטן פון גרענעץ און די צענטראַלע גרעסערע שטעט פון פּוילן, וואוהין אַ סך סואוואַלקער זיינען געלאָפן, האָבן מערער געליטן פון מלחמה־פייער, ווי סואוואַלק גופא. דערצו האָבן נאָך פיל געלאָפענע געהאט גרויסע מאַטעריעלע שאָדנס, ווייל אַ סך זאַכן און סחורה זיינען אויסגעראַבירט געוואָרן פון זייערע פאַרקלאַפּטע און פאַרמאַכטע הייזער. ס'האָט געזיגט די שיטה פון ניט לויפן.

קורץ נאָכן אָנקום פון דער רויטער אַרמיי איז דער מצב געוואָרן אַ ביסל סטאַבילער. עס זיינען נאָך געווען גענוג צעריסענע יידישע משפחות, אָבער דאָך האָבן זיך די געמיטער אַ ביסל באַרואיקט. אָבער ניט לאַנג האָט די רעלאַטיווע רואיקייט אָנגעהאַלטן. אין דער לופטן האָבן זיך גענומען טראָגן קלאַנגען וועגן פאַרשיידענע טערי־טאָריעלע גרענעץ־ענדערונגען צווישן דייטשלאַנד און סאָוועט־רוסלאַנד. שבת, דעם ערשטן טאָג חול המועד סוכות, האָבן די סאָוועטישע פירערס גערופן אַן עפנט־לעכע פאַרזאַמלונג אין שטאָטישן גאָרטן, וואו זיי האָבן פאַרזיכערט, אַז סואוואַלק וועט בלייבן אונטער סאָ־וועטישער הערשאַפט. אין אַ פּאָר טעג ארום האָט מען אָנגעהויבן מערקן, אַז די סאָוועטן פאַרלאָזן סואוואַלקער געגנט. אָפּטימיסטן האָבן זיך געטרייסט, אַז סאָוועט־רוסלאַנד וועט איבערגעבן סואוואַלק צו ליטע, ווי זי האָט עס געטאָן מיט ווילנע. אָבער דער דאָזיקער אָפּטימיזם האָט זיך ניט ביי אַלעמען אָנגענומען. די שרעק פאַר אריינפאַלן צו די נאציס איז אַלץ געוואַקסן. וואָס אַ טאָג מערער איז געוואָרן אַ גרעסערע בהלה. הונדערטער יידן האָבן ווידער גענומען האַק און פּאַק און זיך געלאָזן אין וועג אריין צו אויגוסטאָווער זייט. דער גרעסטער טייל יידן זיינען געבליבן זיצן צעטומלט אויפן אָרט. ס'איז הושענא רבה, מען וואַרט אויף דעם גוטן צעטל פון הימל, און דאָ שפּאַלט זיך פשוט דער קאָפּ: וואָס טוט מען און ווי דעצידירט מען זיך? לאָזן זיך לויפן פון שטאָט און זוכן רעטונג אין דער פרעמד? האָט דאָך די צייט ערשט מיט עטלעכע וואָכן צוריק באוויזן, אַז דאָס איז געווען אַן אומזין, די אַנטלאָפענע האָבן דאָס שפּעטער אליין זייער באַדויערט און מקנא געווען זייערע רואיקערע שכנים, וועלכע זיינען געבליבן אויף די ערטער.

און בכלל ווי קענען אַלע לויפן? אין שטאָט זיינען דאָך דאָ טויזנטער יידן, — צווישן זיי אַ סך קראַנקע און אַלטע — וואָס פאַר זיי איז פּשוט אוממעגלעך צו פאַרלאָזן זייערע היימען (די שפּעטערדיקע גרויזאַמקייטן פון די נאַציס זענען דאָך דאַן נאָך ניט געווען באַקאַנט, האָבן פיל יידן דערפאַר געטראַכט, וואָס ס'וועט זיין מיט כל ישראל וועט זיין אויך מיט ר' ישראל).

אין אַזעלכע שטימונגען און האַרץ־קלאַפּענישן איז דורכגעגאַנגען הושענא רבה און שמיני עצרת; מען האָט זיך פאַרזאַמלט מער ווי אַלע מאָל אין די בתי־מדרשים און מתפלל געווען אויף ניצול צו ווערן פון אומגליקן. שמיני עצרת צו הזכרת נשמות ווערט מיט אַ מאָל אַ טומל אין דער גרויסער שול, אַז די דייטשן זיינען שוין דאָ אין שטאָט; ס'ברעכט אויס אַ פּאַניק, מען הערט יללות און בכיות — אָבער אין אַ וויילע אַרום ווערט דער באַריכט ניט באשטעטיקט; עס ווייזט זיך ארויס, אַז עטלעכע מונדירטע דייטשע אָפיצערן זיינען טאַקע צוגעפאָרן צו דעם שטאַב פון די סאָוועטן, אָבער ווער קען וויסן דעם כאַראַקטער פון זייער שליחות? צו דער תפילת גשם ווערט קהל אַ ביסל מונטערער און מיט אַ געמיש פון שרעק און האָפענונג שרייען אַלע אויס פון טיפן האַרצן צו־זאַמען מיטן חזן: לחיים ולא למות — — —

צו הקפות האָט זיך די שטימונג נאָך מער פאַר־בעסערט. פון געהיימע ראדיא־באריכטן האָט מען איבער־געגעבן, אַז סואוואַלקער געגנט ווערט אָנגעשלאָסן צו ליטע. די שמחה איז געוואָרן אַזוי גרויס, אַז די הקפות זיינען געפּראַוועט געוואָרן גאָר אויף אַמאָליקן שטייגער, און פול מיט האָפענונג האָט מען געוואַרט אויף די בעסערע צייטן.

די האָפענונג האָט אָבער לאַנג ניט געדויערט. שמחת תורה אין דער פרי, פּונקט אין מיטן הקפות, איז מען געקומען צו לויפן אין בית־המדרש הגדול אָנזאָגן די טרויעריקע ידיעה, אַז דאָס מאָל זיינען טאַקע אויף אַן

אמת אָנגעקומען אין שטאָט די ערשטע דייטשע סאָל־דאַטן, וועלכע האָבן גלייך איבערגענומען די מאַכט פון די אַוועקגייענדיקע רוסן. אין די שולן האָט זיך אָפּגעטאָן חושך, פאַרלאָשן איז געוואָרן די יידישע האָפענונג. מען האָט אויף גיך געענדיקט דאַוונען, און מיט ציטערדיקע הערצער איז מען זיך צעלאָפן יעדער אין זיין היים, פאַררינגלענדיק זיך הינטער שלאָס און טויער.

אַ פּאָר שעה שפּעטער האָבן זיך אַ שאָט געטאָן פון ראַצקער זייט טויזנטער דייטשע סאָלדאַטן, טאַנקען און מאָטאָריזירטע אַרטילעריע.

אונטער היטלערס ממשלה

דעם ערשטן טאָג האָבן די נאַציס ניט ארויסגעוויזן זייערע נעגל. אחינו בני ישראל זיינען געזעסן פאַר־שפּאַרטע אין די הייזער, געקוקט ציטערדיק דורך די פענצטער־שפּאַלטן. געציילטע יידן, וועלכע האָבן זיך אָנגענומען מיט מוט און אַרויס אויף דער גאַס, האָבן דערציילט, אַז די דייטשע סאָלדאַטן טשעפּען ניט קיינעם.

אויף מאָרגן האָט מען שוין געהערט אַנדערע גרוסן: דער און דער ייד איז דורך נאַצישע זעלנערס צעשלאָגן געוואָרן, דאָ און דאָרטן איז אַ יידיש געשעפט דורך זיי צעראַבירט געוואָרן, ס.ס.־לייט האָבן עפּעס געזוכט אין ארון־קודש פון בית־מדרש אאז״וו.

אויפן דריטן טאָג, זונטיק אָוונט, ווען דער רב איז געגאַנגען אין בית־המדרש דאַוונען מעריב, איז אָנגע־קומען אַ פּוילישער שליח און אים געמאָלדן, אַז ער ווערט תיכף גערופן צו קומען אין געשטאַפּא. דער רב האָט מיטגענומען דעם סעקרעטאַר פון דער קהילה חנא זילבערשטיין, דעם מנהל פון תלמוד־תורה ר׳ יצחק לעווין און לייבע ראָזנטאַל.

שנאה און גיפט האָבן געשפּריצט פון די אויגן פון די געשטאפּא־לייט, וועלכע האָבן אויפגענומען די יידישע פאָרשטייערס. מען האָט ניט געענטפערט אויף זייער „גוטן אַבענד״, מען האָט זיי ניט געבעטן זיך זעצן, נאָר אָן צערעמאָניעס תיכף ארויס מיט דער פאָדערונג:

— ביז 8 אַ זייגער מאָרגן פרי מוז צוגעשטעלט ווערן צו געשטאפּא די רשימה פון אַלע יידן אין סואוואַלק און זייערע אַדרעסן.

די יידישע קהל־פירערס האָבן גענומען טענה׳ן:

— עס איז דאָך ניט מעגלעך צו מאַכן אַזאַ ליסטע אין איין נאַכט. אויסער דעם זיינען דאָך פיל יידן אַנטלאָפן פון שטאָט — און ווער קען וויסן, ווער ס׳איז געבליבן און ווער ניט?

נאָך לאַנגע בעטענישן האָט געשטאפּא מסכים געווען צו וואַרטן אויפן צושטעל פון דער רשימה ביז אויף מאָרגן אָוונט בתנאַי, אַז גלייך אין דער פרי זאָל מען זיי צושטעלען אַ קוואנטום לעדער, קאפע און שאקאלאד.

עטלעכע טעג שפּעטער האָט געשטאַפּא אָנגעהויבן כאַפּן יידן אויף אַרבעט. מען האָט געכאַפּט אויף דער גאַס, ארויסגעשלעפּט פון די הייזער, און די געכאַפּטע אַוועקגעשיקט גראָבן אָקאָפּעס (טראנשייען), ראַמען בתי־כסא׳ס, פאַרשיטן גריבער וכדומה. זיי האָבן מיט אַ כיוון גענומען אויף די שווערע אַרבעטן פיל אַלטע און שוואַכע — דעם רבי׳ן פון דער שוסטערשער קלויז הרב שיינהויז, אַ בן שמונים, דעם אַלטן און שוואַכן לייבע קרוציניצקי, און אַנדערע זקנים. יידישע יונגעלייט, וועלכע האָבן געוואָלט פרייוויליק פאַרבייטן די אַלטע, האָט מען מכבד געווען מיט קלעפּ.

ווען די יידן־כאַפּענישן זיינען געוואָרן אומדער־טרעגלעך, האָט אַ געהיימע אסיפה פון ועד־הקהל באַ־שלאָסן ארויפצולייגן אויף יעדן געזונטן מאַן אַ חוב צו גיין צו דער אַרבעט פון די דייטשן פרייוויליק, כדי דורך דעם אויסצומיידן דאָס כאַפּעניש אויף אַלטע און קראַנקע. אויב איינער וויל פרייוויליק עס ניט טאָן, דעמאָלט דאַרף ער באַצאָלן 10 זלאָטעס אַ טאָג צו דער קהילה, כדי פאַר דעם געלט זאָלן קענען געשיקט ווערן צו דער אַרבעט אַזעלכע אַרבעטס־פעאיקע יידן, וועלכע נייטיקן זיך אין אַ טאָג פאַרדינסט. דורך דעם האָט מען אויך געוואָלט לייזן דאָס שווערע פּראָבלעם פון אַרויסהעלפן נויט־באַדערפטיקע יידן. דאָס אַלץ דורכצופירן האָט געהאָלפן די שווער־אויסגע׳פּועל׳טע הסכמה פון געשטאַפּאָ, אַז יידן אַליין וועלן צושטעלן די געפאָדערטע צאָל אַרבעטערס. דער מאָטיוו איז געווען: די יידן וועלן אויסקלייבן יונגע און פּאַסיקערע פאַכלייט צו דער אַרבעט און דערמיט פאַרמיידן אומזיסטע פּאַניק אין שטאָט. דאָס האָט אריינ־געבראַכט אַ ביסל בארואיקונג אין שטאַט.

עס איז אַרויסגעגעבן געוואָרן אַ שטרענגער באַפעל, אַז אַלע געשעפטן מוזן זיין אָפן. פאַר באַהאַלטענע סחורות האָט געדראָט ביז טויטשטראָף.

מ׳האָט אָנגעהויבן צו ביסלעך אָרגאַניזירן דאָס קהל׳שע לעבן. מען האָט געדאַרפט באַזאָרגן דעם בית־יתומים, מושב זקנים, דעם יידישן שפּיטאָל. אין שטאָט האָבן זיך דעמאָלט געפונען אַ סך אַנטלאָפענע יידן פון די ארומיקע גרענעץ־שטעטלעך, ווי באקלעראווע, סייני, ראַצק, פיליפּאָווע, יעלינעווע, וועמען מען האָט געדאַרפט ארויסהעלפן. ניט געקוקט אויף דער אומנאָרמאַלער לאַגע האָט דער רב צוזאַמען מיט נאָך עטלעכע עסקנים געעפנט צום נייעם „זמן״ די תלמוד־תורה אונטער דער השגחה פון מנהל לעווין, באַשטעלט נייע לערערס אַנשטאט די אַנטלאָפענע און גאַראַנטירט זייער שכירות. ס׳איז אויך צוריק אָרגאַניזירט געוואָרן דורך דער קהילה די מיידל־שול. די אַלע טעטיקייטן האָבן אַ ביסל פאַרזיסט די גרויסע ביטערנעש און פאַרצווייפלונג, וואָס האָבן ארומ־געכאַפּט אַלע יידן אין שטאָט.

די האַלב־רואיקייט איז אָבער געווען גאָר אַ קורצע. אין אַ פּאָר טעג ארום האָט זיך דאָס יידן־כאַפּעניש ווידער

אָנגעהויבן — און עס איז געוואָרן אוממעגלעך ארויסצו־גיין אויף דער גאַס.

אין די טעג איז געקומען אויך דער פאַרבאָט אויף שחיטה. אויף מאָרגן נאָכן פאַרבאָט זיינען געשטאַפּא־לייט אריינגעלאָפן צום רב. אויפן בית־דין טיש איז גראד געלעגן אַ מעסער. מיינענדיק, אַז דאָס איז אַ חלף, האָבן די רוצחים אריינגעשלעפּט דעם רב אין אַ באזונדער צימער, אים צוגעשטעלט דאָס מעסער צום האַלדז און געפאָדערט פון אים אַלע „שלאַכטמעסערס", ווען ניט, האָבן זיי אים מיט אַ סאַרקאַסטישן געלעכטער געזאָגט: שלאַכטן מיר דעם ראבינער אויף „כשר". ווען זיי האָבן דעם רב אָפּגעלאָזן, האָבן זיי פון אים געפאָדערט אַ ליסטע פון יידישע גבירים און פון די יידן, וועלכע האָבן ראַדיאָס. דער רב האָט זיי קאַטעגאָריש געענטפערט, אַז קיין גבירים זיינען אין שטאָט ניט געבליבן, און ווער ס'האָט אַ ראַדיאָ, ווייס ער ניט. ס'האָבן ניט געהאָלפן זייערע דראָאונגען און זיי זיינען אַוועק פון רב אָן קיין שום אינפאָרמאַציע.

מיט אַ טאָג פריער האָט זיך די זעלביקע סצענע אָפּגעשפּילט אין ועד הקהל. חנא זילבערשטיין דער סעקרעטאַר האָט פאַרן אָפּזאָגן די נאַצישע פאָדערונג באַקומען אַזאַ פּאַטש, אַז ער איז געפאַלן אויף דער ערד אַ צעבלוטיקטער.

גאָר ביטער אויפן האַרצן איז געוואָרן, ווען געשטאפא האָט גערופן דעם רב און אים געמאָלדן, אַז די גרויסע שול, אַלע בתי־מדרשים, קלויזן און חדרים מוזן געשלאָסן ווערן. דאָס האָט גאָר געבראָכן דעם מוט פון רב, וועלכער האָט געדאַרפט אויסהאַלטן אויף זיינע פּלייצעס די הויפּט־משא פון די שרעקלעכע געשעענישן אין דער לעצטער צייט. ווען דער רב איז געקומען צוריק אהיים, האָט ער צו די פאַרזאַמלטע קהל־פירערס געזאָגט: „אויב אונ־דזערע הייליקסטע ערטער נעמט מען צו — איז דאָס חס ושלום ניט קיין גוטער סימן".

בעת דער רב האָט איבערגעגעבן די לעצטע איוב־בשורה, זיינען צו אים געקומען די שמשים ר' מענדל סטאוויסקאָווסקי און ר' הערשל באַכראַך און דערציילט,

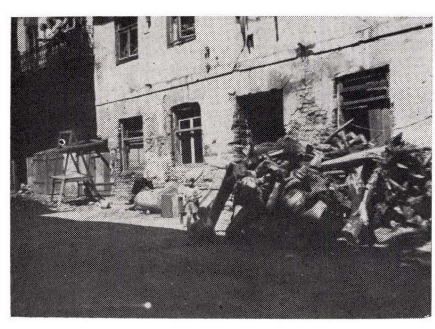

זילבערבלאטס קלויז אויף טורמע גאַס, אין גאַנצן צעשטערט. בילד גענומען דורך גבריאל ריינער אין 1955.

אַז דייטשן זיינען געקומען און צוגענומען די שליסלען פון שול און פון בית־המדרש. שפּעטער זיינען געקומען די שמשים פון די אַנדערע בתי־תפילה און איבערגעגעבן דאָס זעלביקע. דער רב צוזאַמען מיט די סואוואַלקער מנהיגי העדה האָבן שוין גלייך ביים אריינקום פון די נאַצישע חיילות זיך גערעכנט מיט אַ מעגלעכער קאָנ־

די גרויסע שול פון אינעווייניק, דער ארון קדש ארויסגעריסן פון אָרט. אין דער הויך קוים צו באַמערקן די ווערטער „כתר תורה". די פאָדלאָגע צעשטערט.

פיסקאַציע פון די בתי־מדרשים. זיי האָבן דעריבער שוין דעמאָלט אַרויסגענומען דעם גרעסטן טייל פון די ספרי־תורה'ס און עס באַהאַלטן. די איינצלנע ספרי־תורה'ס, וואָס מען האָט געהאַט געלאָזן אין יעדן בית מדרש צום לייענען, האָט מען שוין ניט געקענט ראַטעווען. אויף מאָרגן נאָכן צונעמען די שליסלען פון די שמשים, זיינען דייטשע לאַסטאויטאָס צוגעפאָרן צו אַלע יידישע געשעפטן, אַרויסגענומען אַלע סחורות און עס אַוועקגעפירט אין דער

גרויסער שול, וואָס איז דורך זיי פאַרוואַנדלט געוואָרן אין אַ לאַגער. דאָס אַלץ איז געטאָן געוואָרן דורך גע־כאַפּטע יידן.

חושך און פינצטער איז געוואָרן פאַר סואוואלקער יידן. דאָס הייליקסטע מחלל געווען, האָב־און־גוטס צעראַבירט — וואָס וועט ברענגען דער מאָרגעדיקער טאָג?

די געוואַלדאַקטן, רויבערייען און שלאָגענישן זיינען געוואָרן שרעקלעכער פון טאָג צו טאָג. ס׳האָבן אויך ניט געפעלט קיין בלבולים אויף יידן. אַזוי, למשל, האָט אַ קריסטלעכער פאַריקמאַכער צוליב אַן אַלטן כעס אונטער־געוואָרפן אַ ביקס אין הויף פון זיין געוועזענעם יידישן בעל־הבית און גע׳מסר׳ט עס צו געשטאפּא, וואָס האָט תיכף דעם יידן ארעסטירט. דער ייד איז על־פי נס אָפּגעראַטעוועט געוואָרן פון דער תליה אין דער לעצטער מינוט, ווען די גרוב איז שוין געווען פאַרטיק און ער האָט שוין באקומען דעם באַפעל זיך אויסצוטאָן. די ישועה איז דאָס מאָל געקומען אַ דאַנק דעם פּשעראָסלער בחור אברהם מאַטולסקי, וועלכער האָט געהאַט אַ צוטריט צו איינעם פון די הויפּטמאַכערס פון געשטאפּא, ווייל יענעמס פאָטער און ער האָבן פאַרן קריג געהאַנדלט צוזאַמען. דער דאָזיקער בחור האָט נאָך ביי מערערע אַנדערע געלעגנהייטן געראַטעוועט יידן פון פאַרשיידענע צרות. צום סוף איז ער אַליין אויך דערשאָסן געוואָרן.

אָבער די איינצלנע געלונגענע אינטערווענצן פאַר יידן־יחידים אין געשטאַפּא האָבן ניט געקענט פאַרמינערן דעם גרויסן ים פון צרות און אומגליקן, וואָס האָבן זיך געשאָטן אויף דער יידישער באַפעלקערונג.

די פאַרצווייפלטע און פאַר׳יאוש׳טע יידן האָבן אפילו ניט געהאַט וואו אויסצואוויינען זייער ביטער האַרץ, ווייל, ווי געזאָגט, זיינען די בתי־מדרשים און שולן פאַרמאַכט געוואָרן דורך דער דייטשער מאַכט. זי האָט אויך פאַר־באָטן תפילות אין פּריוואַטע הייזער.

געווען צרות מיט יידישע קראַנקע. די צוויי יידישע אַפּטייקן פון לעאָן אכראן און יהושע שווארצמאן זיינען פאַרמאַכט געוואָרן, און קיין איינציקער יידישער דאקטאר איז אין גאנץ סואוואַלק דעמאָלט ניט געווען. ערשט עטלעכע טעג פאַרן גירוש האָט זיך אומגעקערט קיין סואוואַלק ד״ר לעאָן סמאָלינסקי, וועלכער איז געווען מאָביליזירט אין דער פּוילישער אַרמיי זינט דעם אָנהייב פון קריג.

דער גירוש

אָבער דאָס אַלץ איז נאָר געווען אַ פאָרשפּיל צום חורבן פון סואוואַלקער יידן.

שבת לך־לך, ח׳ חשון ת״ש (21סטער אָקטאָבער 1939), ווען אַ מנין יידן האָבן אין געהיים געענדיקט דאַוונען אין רב׳ס הויז, איז דאָרטן אַריינגעקומען אַ געוועזענער פּוילי־שער באאמטער, וואָס דער רב האָט אים געקענט, און איבערגעגעבן אַ פאַראָרדענונג פון דער דייטשער מאַכט, אַז מאָנטיק פרי מוז דער רב און 2 פאָרשטייערס פון דער קהילה קומען צום דייטשן קרייזאַמט, כדי אויסצוהערן אַ באַפעל וועגן דער יידישער באַפעלקערונג. פאַר נאַכט איז די זעלביקע ידיעה געקומען פון אַ יידישן שניידער אויף קאָשטשושקאָ גאַס, וואָס אַ באַאַמטער פון דייטשן קרייזאַמט האָט אים דערציילט בסוד. און דאָס מאָל איז שוין די אינפאָרמאַציע געווען זייער קלאָר: עס גרייט זיך אַ באַפעל פון ארויסטרייבן אַלע יידן פון סואוואַלק.

דער רושם איז געווען אומבאשרייבלעך. זונטיק האָט דער רב גערופן אַן אסיפה צו באַטראַכטן די מעגלעכקייטן פון אָפּשרייען אָדער לכל־הפחות מילדערן דעם גירוש־באפעל. מען האָט אויך באַשלאָסן, אַז מיטן רב, וואָס די דייטשן האָבן אים גערופן, זאָלן מיטגיין שכנא פינקל און חנא זילבערשטיין.

דער ציווילער דייטש, וועלכער האָט מאָנטיק פרי אויפגענומען די יידישע שליחי־ציבור, האָט תיכף ביי זייער אריינגאַנג אַרויסגעברומט, זיי ניט אָנקוקנדיק אין פנים:

— אין משך פון דריי טעג מוזן אַלע יידן פאַרלאָזן סואוואַלק.

די יידישע דעלעגאַטן האָבן אָנגעהויבן אַפּעלירן, זיך בעטן און וויינען: ווי קען מען דאָס באווייזן, און וואוהין קען מען גיין, ווען סואוואַלק ליגט דאָך אויף גרענעצן?

אויף דעם האָט דער דייטש געענטפערט: — איר קענט גיין אויפן מאַרס, אָבער איר מוזט פאַרשווינדן. און דערביי צוגעגעבן: — אויב ניט, „דאן ווירד שלימער זיין״.

דאָס איינציקע, וואָס זיי האָבן גע׳פועל׳ט, איז געווען, אַז מאָרגן, דינסטיק פרי, וועט אַ פאָרשטייער פון די יידן אָנגעבן צום קרייזאַמט אַ בקשה מיט אַ פּלאַן, ווי אַזוי צו פאַרלייכטערן כאָטש אין דער קלענסטער מאָס די שרעקלעכע גזירה.

צעבראָכענע און פאַר׳יאוש׳טע האָבן די יידישע שליחי־ציבור פאַרלאָזן דעם קרייזאַמט. מחנות יידן האָבן שוין געוואַרט אויף זיי, ניט געקוקט אויפן באַפעל זיך ניט צו פאַרזאַמלען אין גרופּעס. דאָס געסל פון וועסאלע, וואו דער רב האָט געלעבט, איז געווען שוואַרץ פון יידן. פיל פון זיי האָבן אָנגעפּראָפּט דאָס הויז פון רב, וועלכער האָט מיט אַ געבראָכענער שטימע זיי דערקלערט: יידן, מען דאַרף רחמים. אַ גזירה פון גירוש שוועבט איבער אונדזער קאָפּ. אפשר וועט מען נאָך אָפּשרייען די גזירה, אָבער יעדערער דאַרף דערווייל מאַכן אַלע הכנות זיך צו לאָזן אין וועג אריין. מיר לאָזן דאָ איבער, ברידער, די

בתי־מדרשים און דעם בית־עלמין, לאָמיר מתפלל זיין צום רבש״ע, אַז מיר זאָלן זוכה זיין אין גיכן צוריק־צוקומען.

ילדות האבן באַגלייט די ווערטער פונעם מנהיג העדה. פרויען און זקנים זיינען צוגעלאָפן צום רב און געקלאָגט: רבי, וואָס וועט זיין מיט אונדז?

אין וועד־הקהל איז גיך צוזאַמענגערופן געוואָרן אַ

אַלטער אַרײַנגאַנג צום סואוואַלקער בית־עולם.

זיצונג צו באטראַכטן די לאָגע. נאָך 6 שעה באַראַטונגען האָט מען אויסגעאַרבעט אַ פּלאַן פון 16 פונקטן. דער וויכטיקסטער פון זיי איז געווען, אַז מען זאָל בעטן פון דעם דייטשן קרייזאַמט אַ דערלויבעניש צו שיקן צוויי ייִדישע קאָמיסיעס צו די גרענעצן פון ליטע און רוסלאַנד, אפשר וועט מען פּועל׳ן בײַ זיי אַרײַנצולאָזן די אַרויס־געטריבענע ייִדן. מען האָט אויך באַשלאָסן, אַז די פאַר־מעגלעכע ייִדן מוזן אָפּגעבן אין דער קהילה־קאַסע 10% מזומן, כדי מען זאָל עס קענען צעטיילן פאַר די אַרע־מערע, וואָס זאָלן מיטן געלט זוכן וועגן פון קענען זיך אריבערכאַפּן די גרענעצן. אַן אַנדער פונקט פון פּלאַן איז געווען, אַז עס זאָלן מאַביליזירט ווערן אַלע פורמאַנעס מיט זייערע פערד און וועגענער, און אַלע ייִדן, וועלכע האָבן באקאַנטשאַפט מיט די דערפער ארום, זאָלן תיכף אַרויספאָרן אהין און זען צו ברענגען קיין סואוואַלק אייפן דריטן טאָג (אין טאָג פון אַנגעזאָגטן גירוש) וואָס מער פּויערים מיט פורן. מען האָט אויך געדאַפט בעטן די דייטשן צו דערלויבן אַ בהדרגה׳דיקן גירוש דורכן פאַרלאָזן סואוואַלק יעדע וואָך מינימום 100 ייִדן.

איבערצוגעבן דעם פּלאַן די דייטשן זיינען אויף מאָרגן פרי אוועק ד״ר לעאָן סמאַלינסקי און חנא זילבער־שטיין. 6.000 נפשות האָבן געוואָרט אויף זייער צוריקקום מיט קלאַפּעדיקע הערצער. די רעזולטאַטן פון באַזוך זיינען געווען:

א) דער גירוש פון 3 טעג ווערט פאַרלענגערט אויף 14 טעג.

ב) זעקס יידישע פאַרשטייערס וועט געלאָזן ווערן אַ שריפטלעכע דערלויבענגיש צו פאָרן צו די גרענעצן פון ליטע און סאָוועט־רוסלאַנד.

דאָס האָט געבראַכט אַ קענטיקע באַרואיקונג. ווידער האָבן אַנגעהויבן טליען שטיקלעך האָפענונג, אַז אפשר וועט מען דאָך אַנטרונען ווערן פון דער היטלעריסטישער טויט לאָפּע. מען האָט לייכטער אָפּגעאָטעמט: ס׳איז דאָך קריג, ווער ווייסט, וואָס עס קען פּאַסירן אין די צוויי וואָכן?

איין קאָמיסיע איז פרייטיק, י״ד חשון, אָפּגעפאָרן צו דער גרענעץ פון ליטע לעבן קאַלוואַריע. ביי אַ יידישן שאָפער מיטן נאָמען צווילינג האָט מען נאָך געפונען אַן אַלטן אויטא, האָט מען אים מחייב געווען צו פירן די קאָמיסיע, וואָס איז באשטאַנען פון סואוואַלקער רב ר׳ דוד לִיפשיץ, סואוואלסקי (וועלכער האָט גערעדט ליט־ווישׁ), לייבע אריאַוויטש און פון נאָך איינעם.

אַ גאַנצע עדה יידן האָט באַגלייט די דעלעגאַציע מיט אירע טיפסטע תפילות, אַז זי זאָל באַגליקן אין איר שליחות. די שליחי־ציבור גופא האָבן געוואוסט, אַז דער גורל פון אַ קהילה יידן איז איצט אין זייערע הענט: וועלן זיי מצליח זיין — קען זיין רווח והצלה, טאָמער ניט — קען זיין טויט און חורבן. און יעדער איינער פון זיי האָט אין האַרצן מתפלל געווען די אַלטע און טערער־דורכגעווייקטע תפילה: „היה נא מצליח דרכי״.

די נסיעה אין אַזעלכע טעג און ביחוד פאַר יידן איז געווען אַ געפערלעכע. ניט איין מאָל איז דער אויטא אָפּגעשטעלט געוואָרן דורך דייטשער פאָליציי. אָבער די שריפטלעכע דערלויבענגיש פון סואוואַלקער דייטשן קרייז־אָמט האָט אַלע מאָל געהאט איר פעולה. אויפן לעצטן

פונקט האָבן די דייטשע שומרים גוט קאָנטראָלירט די קאָמיסיע־מיטגלידער אין האָבן זיי באַגלייט אַ שטיקל וועג אין דער ריכטונג פון דער ליטווישער גרענעץ־פאָליציי.

די ליטווישע פאָליציי האָט אָבער ניט ציגעלאָזן צו זיך. סואוואָלסקי דער ליטוויש־קענער האָט מיט טרערן איבערגעגעבן די גאַנצע געשיכטע און געזאָגט, אַז די קאָמיסיע וויל נאָר צופֿאַרן קיין קאָווגע, כדי עס איבער־צוגעבן די דאָרטיקע יידישע פירערס. דער ליטווישער אָפיציער האָט אָבער ניט דערלויבט. ער האָט אויך ניט מסכים געווען דורכצולאָזן די דעלעגאַציע צום נאַנטסטן יידישן שטעטל אויף נאָר עטלעכע שעה. וועגן דער בקשה, אַז זיי — אָדער אפילו ער גופא — זאָלן טעלעפאָנירן צום רב אין קאָווואָריע, וואָס ליגט ניט ווייט פון גרענעץ, האָט ער אַליין אָנגעפרעגט ביי זיינע העכערע לייט און באקומען דעם ענטפער: ניין, ס׳איז מלחמה.

די דעלעגאַציע איז געשטאַנען אויף „קיינעמס לאַנד״, אין מיטן וועג צווישן דער דייטשער און ליטווישער גרענעץ־פאָליציי. ווען דער ליטווישער אָפיציער האָט געמוען גיין, האָט דער רב מיט די קאָמיסיע־מיטגלידער זיך געמוען רוקן נאָך אים צו דער ליטווישער זייט און ווייטער געבעטן אים רחמים. ער האָט אָבער שטרענג געוואָרנט:

— נאָך דרײַ טריט — און איך שיס.

אויסגעמוטשעט, פאַראומערט און מרה־שחורה׳דיק זיינען די שליחי־ציבור פון סואוואָלק געפאָרן צוריק.

די קאָמיסיע צו דער סאָוועטישער גרענעץ האָט אויך ניט געבראַכט קיין ישועות. אין אָט דער קאָמיסיע זיינען געווען: ד״ר לעאָן סמאָלינסקי, שכנא פינקל און אברהם בער צימערמאַן — די לעצטע צוויי זיינען געווען פון די אַרבעטערס און האַנטווערקערס. מען האָט עמיינט, אַז אין דעם פאַל וועט דאָס אפשר זיין אַ שטיקל סגולה.

אויף דער סאָוועטישער זייט האָט מען די דעלע־גאַציע יאָ אריבערגעלאָזן די גרענעץ און זי איז געוואָרן אויפגענומען דורך עטלעכע מיליטערישע פירערס. די דע־לעגאַציע האָט אויבערגעגעבן דעם טראָגישן צושטאַנד פון דער יידישער סואוואָלקער באָפעלקערונג און אָפּעלירט, אַז מען זאָל עפענען די גרענעץ אויף אַ פּאָר שעה. דער ענטפער איז געווען, אַז זיי האָבן ניט קיין רעכט צו עפענען די גרענעץ אָן אַ דערלויבעניש פון מאָסקווע. ס׳האָט ניט געהאָלפן די לעצטע בקשה פון דער דעלע־גאַציע, אַז די צעשיידטע פאַמיליעס זאָלן לכל הפחות האָבן די מעגלעכקייט זיך צו פאַראייניקן (הונדערטער משפחות זיינען צעטיילט געוואָרן צוליב דעם, וואָס אַ טייל איז געבליבן אין סואוואָלק און אַ טייל איז אַנטלאָפן נאָך פון פריער קיין אויגוסטאָוו).

איין זאַך איז דערלויבט געוואָרן דער דעלעגאַציע: צוזאַמענשטעלן אַ פּעטיציע צו דער סאָוועטישער רע־גירונג אין מאָסקווע וועגן עפענען די גרענעץ. די דעלעגאַציע האָט באקומען אַ הבטחה צו וועלן אינפאָר־מירט וועגן דער תשובה.

די גרוסן פון ביידע קאָמיסיעס האָבן אריינגעוואָרפן אַלע סואוואָלקער יידן אין טיפסטן יאוש. אַלע גרענעצן זיינען געשלאָסן. קיין רעטונג זעט זיך ניט — און די טעג לויפן. איין וואָך איז שוין אַוועק, און פון שעה וועלט טראָגישער און אימה׳דיקער די פראָגע: „מאַן יבוא עזרי?״ דאָס איינציקע, וואָס מען האָט עקעקנט טאָן, איז געווען צו שיקן דורך גויים געהיימע בריוועלעך צו די רבנים פון די ארומיקע ליטווישע שטעטלעך אין זיי אַלאַרמירן וועגן דער גרויסער סכנה.

שבת, ט״ו חשון, (28סטער אָקטאָבער) האָט אַ קריסט געבראַכט צום סואוואָלקער רב אַ צעטעלע פון איינעם פון די שענסטע יידן אין סיניי, ר׳ משה־ליב לעוו, אַ ייד אַ בן שמונים. דאָרטן איז געווען געשריבן, אַז די אַלע 573 יידן פון סיניי האָט מען דאָנערשטיק אַריסגעטריבן פון שטעטל. זיי גיפינען זיך שוין דעם דריטן טאָג אויף פעלדער, 5 קילאָמעטער פון דער ליטווישער גרענעץ, זיי ליידן פון קעלט און הונגער, ס׳איז שוין דאָ אַ גע־שטאָרבענע פרוי און פיל קראַנקע, און זיי בעטן, אַז סואוואָלק זאָל זיי ראַטעוון. דאָס ברייוול איז געווען פאַר־ענדיקט מיט די ווערטער: „לסדר: ואת מתך קברי״.

מען האָט גלייך אַוועקגעשיקט אהין דורך גויים צוויי פורן מיט ברויט און קליידער. אויף מאָרגן, זונטיק, איז דער רב צוזאַמען מיט די פריערדיקע בעלי־בתים אַוועק קיין סיניי אין זעלביקן אויטא פון צווילינגן. זייער ציל איז געווען זיך צו שטעלן אין קאָנטאַקט מיט די סיניער יידן אין פאַראינס שוין פרואוון מזל דורך יענער זייט צוצוקומען צו דער ליטווישער גרענעץ.

טרויעריק איז געווען דאָס בילד, וואָס די דעלעגאַציע האָט געזען ביים דורכפאָרן סיניי זונטיק פרי. דער מאַרק איז געווען פול מיט פויערים, וועלכע האָבן גאָנץ היימלעך פאַרבראַכט, אָבער די יידישע הייזער און קראָמען זיינען געווען פיסט און אויפגעריסן. ניט געווען מער קיין סימן פון אַ יידיש לעבן, וואָס האָט דאָ פולסירט הונדערטער יאָרן. ביי דער בריק אויסערן שטעטל זיינען די יידישע שלוחים אַרעסטירט געוואָרן דורך דער דייטשער פאָליציי. „יידן! ווי קומען אהער יידן?״ האָבן זיי אויסגעשריען מיט האָס אין רציחה. אָבער דאָס צעטל פון סואוואָלקער קרייזאָמט האָט דאָ אויך געהאָלפן און מען האָט זיי סוף־סוף דורכגעלאָזן.

דורך פאַרשיידענע גלגולים האָבן זיי זיך דערשלאָגן צו די סיניער יידן אויפן פעלד; ס׳איז געווען אַ פראָס־טיקער טאָג, די קעלט איז געווען אַ ביטערע, און אויפן פעלד, ווי אויך ביי די זיצן פון שאָסי זיינען אַרומ־געלאָפן אהין און צוריק צענדליקער יידן, עלטערע און יינגערע, כדי אַ ביסל אָנצוואָוואָרעמען זייערע גלידער. ווען דער אויטא האָט זיך אָפּגעשטעלט און די סואוואָלקער שליחים זיינען פון אים אַרויס, איז געוואָרן אַזאַ געלאַף און געדראַנג, אַז מען האָט פשוט די ערשטע עטלעכע מינוט ניט קענטיק זיך צוזאַמענריידן. זיי, די עלנטע, האָבן קענטיק געמיינט, אַז די סואוואָלקער דעלעגאַציע איז געקומען זיי ראַטעוון, איז דערויבער געוואָרן די ערשטע ווייַלע אַן אומבאַשרייבלעכע שמחה צווישן זיי; נעכטן האָבן זיי דאָך באַקומען ברויט פון סואוואָלק" און

איצט איז געקומען דער רב מיט בעלי בתים ארויסנעמען זיי פון דאָנען, — ווי דען אַנדערש? ווען זיי האָבן אָבער אויסגעהערט, מיט וויפל צרות די סאוואלקער דעלע־גאַציע איז געקומען אַהער, האָבן זיי נאָך מער צוזאַמענ־געבראָכן און מיט ווייגענדיקע שטימעס דערציילט די גאַנצע געשיכטע פון דעם סיניגער גירוש:

דאָנערשטיק פאַר נאַכט, דעם 26סטן אָקטאָבער, איז דאָס גאַנצע שטעטל יידן ארויסגעטריבן געווארן דורך די נאַציס צו דער ליטווישער גרענעץ. היות די ליטווישע פאָליציי האָט זיי ניט דורכגעלאָזט, זיינען זיי געשטאַנען, 573 נפשות, אַ גאַנצע נאַכט אויפן פעלד. די געוואָלדן און געווייגען זיינען געווען ביזן הימל. פרייטיק פרי זענען די ארומיקע פויערים פון דער ליטווישער זייט זיך צו־זאַמענגעקומען זען, וואָס דאָ קומט פאָר. די עגשיכטע איז, משמעות, דערגאַנגען אויך ביז קאָווגע און פון דאָרטן זיינען אַראָפגעקומען זשורנאַליסטן פון אַמעריקאַנער צייטונגען און ענגלאנד בילדער פון די אומגליקלעכע יידן. ווייזט אויס, אַז די דייטשן האָבן דאָס באַמערקט, און ניט וועלנדיק, אַז די וועלט זאָל זיך דערווייסן פון זייערע מעשים, האָבן זיי געטריבן די יידן אויף צוריק, אַ פאָר קילאָמעטער פון גרענעץ, און אַריינגעשפאַרט זיי אין אַ קלין צווישן שטעטל און דער ליטווישער זייט. מען האָט ארויסגעגעבן אַ באַפעל צו די אַלע ארומיקע דערפער, אַז זיי טאָרן ניט אריינגענעמען קיין יד אין זייערע הייזער, אין פאַל פון ניט פאָלגן וועט מען פאַר־ברענען זייער האָב און גוטס. אַזוי ארום האָבן די יידן זיך צעוואָלגערט שוין דרייַ טעג אויף די פעלדער אין קעלט און אין הונגער; שרעקלעך איז געווען זייער אויס־זען, פאַר־חושט, צעבראָכן און פאַרצווייפלט.

אין אַ שטורעם ווינט און ביטערער קעלט האָבן די שליחים אָפגעהאַלטן אַן אסיפה מיט די סיניגער אין מיטן פעלד און זיי ניט געקענט געבן קיין עצה, וואָס צו טאָן: זאָלן זיי פרואוון זיך אריינצובאַקומען קיין סאוואלק אַדער ביי נאַכט זיך אריבערכאַפן די ליטווישע גרענעץ?

אַ שרעקלעך בילד האָט זיך אַנטפלעקט פאַר די סאוואלקער שליחים, ווען די סיניגער האָבן זיי צוגעפירט צו אַ סטאַלע פון אַ פויער אין עק דאָרף, וואו עס איז געלעגן אַ שווער קראַנקער יידישער בחור אין גע־וואַלדיקע יסורים. דער רב האָט גלייך געהייסן, אַז מען זאָל איינפן חשבון פון ועד־הקהל דינגען אַ פור אין אים ברענגען קיין סאוואלק.

פון דאָרטן האָבן די סאוואלקער זיך געלאָזט צו אַ גרענעץ פונקט, וואו עס איז געשטאַנען נאָר אַ ליטווישע וואַך. מען האָט אָבער אייך דאָ גארניט געקענט אויפטאָן און מיט צעבראָכענע הערצער איז מען געפאָרן צוריק פון די גרענעצן צום דרייטן מאָל.

מען האָט אַלץ ניט אויפגעגעבן די האָפענונג זיך דאָך דורכצושלאָגן דורך אַ ליטווישער גרענעץ, דאָס מאָל דורכן שטעטעלע ווייזשאן. עס זיינען ווידער געפאָרן מיטן זעלביקן יידישן אויטאָ הרב ליפשיץ מיט די עטלעכע אייבן דערמאָנטע איבערגעבענע עסקנים, מיטגעמענדיק אין אויטאָ ברויט אין אָנדערע שפייזן פאַר די פאָר־שמאכטע יידן.

די ווייזשאָגער יידן זיך האָבן זיך דעמאָלט שוין אויך געפו־נען אויף אַ פעלד, אין אַהין זיינען געקומען די סאוואלקער שליחים. וועון די ווייזשאָגער האָבן דערזען אַן אויטא, האָבן זיי געמיינט, אַז דאָס זיינען דייטשן און האָבן זיך גענומען רוקן און אָנטלויפן אַלץ ווייטער פון דער מאַשין. וועון זיי האָבן סוף־סוף באַמערקט יידן גיין אַרויס פון אויטא, איז זייער שמחה געווארן אומבאשרייבלעך. די ווייזשאָגער האָבן דערציילט, אַז די יידן פון זייער שטעטל האָט מען אַרויסגעטריבן נאָך פרייטיק ביי טאָג, י״ד חשון (27סטער אָקטאָבער) אין זיי וואלגערן זיך אויפן פעלד שוין 5 טעג. אַ טייל יידן פון ווייזשאן איז געלונגען זיך אריבערצוכאַפן די ליטווישע גרענעץ און געפינען זיך אין ווילקאָווישק.

די סאוואלקער שליחי־צבור האָבן אויך דאָס מאָל ניט געהאט קיין מזל. אויף צוריקוועגס זיינען זיי נאָך אַרעסטירט געווארן דורך דייטשן, וועלכע האָבן זיי געבראָכט קיין ווייזשאן. אין דער צייט, וועון זיי זיינען געווען פאַרהאַלטן אין דער פאָליציי, האָט מען צעבראָכן זייער אויטא. אין מיט גרויסע צרות איז זיי געלונגען צו פּוּעל׳ן, אַז מען זאָל זיי לאָזן פאַררייכן דעם אויטא און פאָרן צוריק קיין סאוואלק.

אַ פינפטער און אַ לעצטער פרואו זיך דורכצורייסן די גרענעץ פון ליטע, כדי איבערצוגעבן די פירערס פון דאָרטיקן ישוב וועגן שרעקלעכן מצב פון די סאוואלקער, איז געמאכט גוועארן מאָנטיק, כ״ד חשון (זעקסטער נאַ־וועמבער). ס׳האָבן זיך דעמאָלט גראָד פאַרשפרייט קלאַ־גען, אַז די יידן פון פונסק איז יאָ געלונגען דורך די נעכט זיך אריינצוכאַפן קיין ליטע. האָט די סאוואלקער דעלעגאַציע אינעם זעלביקן צוזאַמענשטעל זיך געלאָזן צום דאָזיקן שטעטל. קיין יידן האָבן זיי שוין אין פונסק ניט געטראָפן. אין אַ דאָרף ניט ווייט פון גרענעץ האָבן זיי אָנגעטראָפן אַ יידישן בחור, וואָס פלעגט אריבערפירן יידן די גרענעץ. ער האָט די סאוואלקער צוגעפירט צום ריכטיקן אָרט, אָבער מען האָט דאָס מאָל גארניט געקענט מאכן מיט דער ליטווישער פאָליציי.

אַ גאַנצע יידישע קהילה געפינט זיך אין אַ טויט פאַסטקע. אַלע ווייסן, אַז ראָטעווען קען מען זיך נאָר דורך אריבערגיין די גרענעץ, אָבער קיין וועג צו איר איז נאָך אַלץ נישטאָ. אַלע שטעלן די איינציקע פראָגע: וואָס טוט מען? און קיין ענטפער קען קיינער ניט געבן.

אין אָט די טעג, שוין האָרט פאַרן אָפלויף פון צווי־וואכן טערמין, איז געקומען אַ פויער צום סאוואלקער רב און אים איבערגעגעבן אַ בריוועלע פון הרב בענגיס פון קאָלוואריע. אין בריוועלע ווערט געזאָגט, אַז אין ליטע וויסן מען שוין די גאַנצע טראַגישע לאָגע פון סאוואלקער יידן, אויפן אפיציעלן דרך קען מען נאָר־ניט פועל׳ן וועגן עפענען די גרענעצן פאַר די סאוואלקער יידן, אָבער פאַר די אריבערגעלאָפענע יידן וועט מען אפשר באַקומען די שוץ פון דער ליטווישער מלוכה.

דעריבער ע״צה״ט הרב בענגיס, אז מען זאָל אָנהייבן לויפן מיט אַלע מיטלען און דורך אַלע וועגן.

הרב שמעון זאב בענגיס פון קאַלוואַריע אוך לייב ליפשיץ ביים ברענגען ספרים פון סואוואַלק.

הרב ליפשיץ האָט עס תיכף איבערגעגעבן דעם וועד הקהל, וואָס האָט עס בליץ שנעל מודיע געווען אַלע יידן אין שטאָט. די בהלה איז געווען אין לשער: וואיהין זאָל מען לויפן — ליטע אדער רוסלאַנד? ווי זאָל מען לויפן — אינציקווייז אדער אין גרופעס? וואָס טוט מען מיט משפחה, מיט קרובים? אין הייזער, וואו עס זיינען דאָ קראַנקע און שוואַכע — זיי מיטנעמען אדער לאָזן?

נאָר דער חלף איז דאָך שוין געלעגן אויפן האַלדז — האָט מען אָנגעהויבן לויפן, ווער קיין רוסלאַנד, ווער קיין ליטע. אַ טייל איז געלונגען זיך דורכצוריסן, טייל איז געקומען צוריק, און אַנדערע זיינען אומגעקומען. משה גילטשינסקי און פרוי מאריאמפאלסקי־ברוידע זיינען דערטרונקען געווארן אין אויגוסטאָווער קאַנאַל, ביי דער רוסישער גרענעץ.

אין סואוואַלק גופא האָבן זיך פאַרשטאַרקט די כאַפע־נישן אויף אַרבעט אין דאָס שלאָגן יידן. כאַצקל פרידמאן איז דורך די דייטשן דערשאָסן געווארן אויף אַן אַרט, ווייל ער האָט זיך אָנגענומען פאר זיין אַלטן טאַטן ר׳ הירשע, אַ ייד איבער שמונים, וועמען מען האָט געשלעפט צו שווערער ארבעט.

מיטוואָך פרי, כ״ו חשון (8טער נאָוועמבער), האָבן מערערע יידן, בתוכם אויך הרב ליפשיץ, באַקומען צע־טעלעך פון זייערע קרובים פון יענער זייט ליטווישער גרענעץ. די בריוועלעך צום סואוואַלקער רב זיינען געווען געשריבן פון זיינע קרובים די רבנים פון ווישיי, זאָסלע און וועווירע, הרב יחזקאל גאָלדשלאק, הרב משה לעווין און הרב נחמיה פיין הי״ד (שפעטער, אין יאָר תש״א— 1941 אַלע אומגעקומען אין ליטע דורך די נאצים). זיי האָבן געראָטן הרב ליפשיץ, אַז ער אָון די משפחה זאָלן גלייך אַנטלויפן מיט דער זעלביקער פור פון פויער, וואָס האָט געבראַכט דאָס בריוול. דער רב האָט אָבער זיין עדה אין אַזאַ עת צרה ניט געוואָלט פאַרלאָזן און ער האָט אָפגעשיקט אין דאָרף צו דער ליטווישער גרענעץ, צוזאַמען מיט אַ גרעסערער גרופע יידן, נאָר זיין משפחה, — זיין פרוי מיט צוויי קליינע קינדערלעך, איינס פון זיי פינף חדשים אַלט, צוזאַמען מיט דער אַלטער רבי׳צין. ביים אַריבערגיין די גרענעץ האָט דאָס עופ׳עלע, משמעות, אָנגעהויבן צו ווינען, די ליטווישע פאַליציי איז געפאַלן אויף די שפורן, האָט געזומען שיסן און דאָס פיצעלע קינד איז גלייך אין דער פינצטערניש אומגע־קומען. אין גרויסן טומל איז פאַרלאָרן געגאַנגען פון דער מוטער אויך דאָס צוויייטע קינד, וואָס איז אַלט געווען 5 יאָר און איז געפירט געוואָרן דורך אַ פויער פון דאָרף, אין דער גרויסער בהלה פון דער שיסערייַ זיינען אַ סך פון דער גרופע יידן זיך צעלאָפן אין פאַרשיידענע ריכטונגען. אין דער פינצטערניש איז זיי געלונגען דורכ־צוגיין דורכן וואַלד די גרענעץ און זיך אַריבערכאַפן קיין ליטע. אַנדערע זיינען אָבער געכאַפט געוואָרן דורך דער ליטווישער פאַליציי, וואָס האָט זיי אַרעסטירט און גע־שיקט צו דער דייטשער גרענעץ. צווישן זיי איז אויך געווען די רבי׳צין ליפשיץ מיטן טויטן קינד. אומזיסט איז געווען איר בעטן זיך, אַז מען זאָל האָבן מיטגעפיל אין איר גרויסן אומגליק און זי דורכלאָזן די גרענעץ — עס האָט גאָרניט געהאָלפן, און זי איז מיט אַ טויט קינד אויף די העכט צוריקגעשיקט געוואָרן צו דער דייטשער זייט. אין דערף האָט די רבי׳צין זיך געוואָלגערט עטלעכע טעג. מיינצנדיק, אַז איר וועט פאַרט געלינגען אַריבער־צוגיין די גרענעץ, האָט זי ניט געוואָלט קומען צוריק קיין סואוואַלק, כדי דער רב זאָל זיך ניט דערווייסן פון אומגליק. דער גרענעץ פונקט איז אָבער נאָך מער באַ־וואַכט געוואָרן, און אַ קראַנקע און צעבראָכענע האָט זי זיך געמוזט אומקערן קיין סואוואַלק.

זונטיק, ר״ח כסלו, איז געווען די קבורה פון דעם פיצעלע קינד אויפן סואוואַלקער בית־עלמין. פאַר נאָכט איז קוים מיטן לעבן געבראַכט געוואָרן צוריק די אַלטע רבי׳צין, וועלכע איז צוזאַמען מיט נאָך עטלעכע פרויען אַרעסטירט געוואָרן פון דער ליטווישער פאַליציי און צוריקגעשיקט געוואָרן צו דער דייטשער זייט. די פרויען זיינען אויסגעשטאַנען שרעקלעכע צרות דורך די פאַר טעג — זיי זיינען געווען פאַרשפאַרט אין אַ שטאַל אויפן פעלד אין הונגער און קעלט, מען האָט ביי זיי צוגענומען אַלץ, וואָס זיי האָבן מיט זיך געפירט, אפילו די קדושין־רינגלעך, און געשלאָגן מכות־רצח. קוים מיט דער נשמה האָבן זיי זיך דערשלעפט קיין סואוואַלק.

די טראַגעדיע אין רב׳ס פאַמיליע האָט אויפגע־שויערט אַלע יידן אין שטאָט. דער גאַנצער עולם איז שטארק אָנגעשטאַנען אויפן רב, אַז ער מוז איצט תיכף זיך לאָזן גיין זוכן אַ וועג אריבערצוגיין די גרענעץ, כדי אויסצוגעפינען די שפורן פון דעם עלטערן טעכטערל. זייער שווער איז געווען דעם איבערגעגעבענעם מנהיג העדה זיך צו שיידן מיט זיין באַליבטער און חרוב׳ער קהילה. מיט אַ צעבראָכן הארץ און הייסע טרערן, באַגלייט פון די נאָענטסטע בעלי־בתים, וועלכע האָבן געדונגען פאַר אים אַ פור ביז דער גרענעץ, האָט ער צוזאַמען מיט דער רבי׳צין און נאָך צוויי יידן פאַרלאָזן זונטיק ביי נאַכט,

ר״ח כסלו, זיין בית הרב, זיך לאָזנדיק איבער פעלדער און וועלדער.

אין דער שטאָק־פינצטערניש האָבן די צוויי פורן פון רב און פון נאָך עטלעכע יידן זיך צוזאַמענגעטראָפן מיט נאָך אַ פור, וואָס איז געקומען פון דער אַנדער זייט. אין חושך האָט זיך דורכגעטראָגן אַ קול אויף פּויליש פון יענער פור: ווער פאָרט דאָרטן? אפשר דער רב פון סואוואַלק? אַ ציטער איז דורכגעגאַנגען דעם רב — ווער ווייסט, וואָס די אויסטערלישע פראַגע קען באטייטן? און אפשר מיינט עס גאָר אַ ידיעה פון דעם פאַרלאָרענעם טעכטערל אין פעלד? וואַקלדיק האָט ער געענטפערט: „יאָ". דעמאָלט האָט זיך ווידער געהערט דער קול אויף פּויליש: „פאָרט ניט דורכן שאָסיי, וואָס איז באַלאַגערט מיט פּאָליציי, נאָר דורך זייטיקע וועגעלעך..."

ביז היינטיקן טאָג ווייס מען ניט, ווער עס איז געווען יענער פּוילישער אָנזאָגער, וואָס אַ דאַנק אים האָט דער רב און זיינע מיטפאָרערס אויסגעמיטן די גרעסטע גע־פאַרן. אָבער מיט דעם האָט זיך דאָס ניט געענדיקט. צוועלף ביי נאַכט זיינען זיי אָנגעקומען צו דעם סאַמע גרענעץ פּונקט. דאָרטן האָבן זיי במשך פון עטלעכע שעה געמוזט קלעטערן אויף בערג און דורכשניידן טאָלן, כדי ניט באַמערקט צו ווערן פון דער פּאָליציי. ביי יעדן שאָרך האָבן די פירערס געהייסן זיך אויסציען אויף דער ערד. ניט איין מאָל האָט זיך געזען פון ווייטן אַן אָפּשיין פון אַ באטאריי־לעמפּל, קענטיק פון אַ גרענעץ־וועכטער, און דעמאָלט פלעגט מען מיט אַן איינגעהאַלטענעם אָטעם, קריכנדיק אויף אַלע פיר, זיך רוקן פּאַמעלעך צוריק.

פאַר טאָג האָבן זיי זיך געפונען צווישן געדיכטע ביימער פון אַ וואַלד. מען איז שוין געווען אַ שפּאָר עטלעכע מייל אריין אויף דער ליטווישער טעריטאָריע, און עס האָט זיך געדאַכט, אַז די געפאַר איז שוין אריבער. זייערע וועגפירערס האָבן דעריבער באַשלאָסן צו דינ־גען אין דעם נאָענטסטן דאָרף אַ פור צו דעם ליטווישן שטעטל קאלוואריע. אויסגעשעפטע און פאַרמאַטערטע האָבן זיי זיך געזעצט אויף אַ גרויסער פור פון אַ ליט־ווישן פּויער, געשפּאַנט מיט אַ פּאָר שטאַרקע פערד. תחילת איז אַלץ געגאַנגען גוט, פּלוצלונג האָט זיך דער־הערט אַ געשריי אויף ליטוויש: „סטאק!" (בלייב שטיין). דאָס איז געווען אַ באַפעל פון אַ פּאָליציי־אָפּטייל. וויסנ־דיק גאַנץ גוט, אַז פאַרן פירן יידן אומלעגאַל קען מען אים באַשטראָפן מיט צונעמען די פערד און וואָגן, האָט דער פּויער אַ טרייב געטאָן די פערד שטאַרקער. עס האָט זיך דערטראָגן נאָך אַ מאָל אַ קול „סטאק!" און גלייך נאָך דעם האָט די פּאָליציי אָנגעהויבן שיסן אויף די פורן. די פאָרערס האָבן זיך אויסגעצויגן אויף דער פור און דער רב האָט אָנגעהויבן צו זאָגן ווידוי. אַ נס, וואָס גלייך האָט זיך געמאַכט אַ זייטיק וועגעלע אין וואַלד, וואוהין דער פּויער האָט זיך גיך אַריינגעדרייט, און זיי זיינען ניצול געוואָרן.

דער פּויער האָט שוין מער ניט געוואָלט האַלטן אויף זיין פור די אומלעגאַלע „סחורה", די סואוואַלקער יידן, און האָט זיי אַלעמען אַראָפּגעטריבן פון זיין פור. ער האָט זיי נאָר אָנגעוויזן אויף אַ הייזקע אויף אַ באַרג פון דער ווייטנס, וואו זיי וועלן זיך קענען אָפּשטעלן. ניט האָבנדיק קיין אַנדער ברירה, האָט מען זיך געלאָזן צום אָנגע־וויזענעם אָרט. ווי גרויס איז געווען די שמחה, ווען אין יענעם הויז האָט זיי באַגעגנט אַן עלטערע יידישע פרוי, פון אַ יידישער מילך פאַרעם אין דאָרף, וואָס איז ניט ווייט פון קאלוואריע. די בעל־הבית׳טע האָט זייער האַרציק אויפגענומען די געסט, אָבער זי האָט זיי געזאָגט, אַז דאָ איז ניט זיכער צו פאַרבלייבן, ווייל אַהער קומען אָפט אריין די „שיאוליסטן" (פרייוויליקע ליטווישע פּאָליציס־טן), וועלכע אַרעסטירן אַלע ניי־אריינגעקומענע יידן.

וואָס טוט מען דאָ? ווי באַהאַלט מען זיך אויס דערווייל? און ווי קומט מען אָן וואָס פריער אין שטעטל? בעיקר איז געווען די דאגה וועגן רב, ווייל ער וואַרפט זיך דאָך מער אין די אויגן, אַז ער איז ניט פון דאַנען. מעשה גליקלעכן צופאַל איז פּונקט אָנגעפאָרן אַ יידישער יונגערמאַן, וועלכער איז געקומען אָפּנעמען זיינע מילך קאַנען. מען האָט זיך קורץ מיישב געווען און עס איז געבליבן, אַז ער זאָל מיטנעמען דעם רב אויף זיין פור קיין קאלוואריע. מען האָט אויך אָפּגערעדט, אַז פון שטעטל וועט מען תיכף ארויסשיקן אַ פור, כדי אָפּצו־נעמען די איבעריקע.

צופאָרנדיק נאענטער צום שטעטל האָבן זיך באוויזן יידישע יונגעלייט, וועלכע פלעגן אָפּוואַרטן יעדן פרי־מאָרגן די סואוואַלקער פּליטים און אויסבאהאַלטן זיי אין די הייזער. גרויס איז געווען די איבערראַשונג פון די יונגעלייט, ווען דער מילכיקער האָט זיי אַ זאָג געטאָן, וועמען ער פירט אויף דער פור.

שלום עליכם, רבי — האָבן זיי מיט פרייד אויס־גערופן — אייער טעכטערל איז דאָ אין קאלוואריע, די פּרטים וועט איר זיך שפּעטער דערוויסן, דערווייל דאַרפן מיר אייך אויסבאהאַלטן אין אַ יידיש הויז, ווייל די „שיאוליסטן" לויערן דאָ אויף יעדן איינעם.

דער רב האָט זיי געבעטן באַזאָרגן תיכף ומיד אַ פור אויף צו ברענגען די איבעריקע פליטים פון דאָרף, און זיי האָבן דאָס צוגעזאָגט גלייך צו טאָן.

די רבי׳צין, זייענדיק שטאַרק באַזאָרגט וועגן גורל פון איר טעכטערל, האָט ניט געוואָלט מער בלייבן וואַרטן אין מילך פארעם. גלייך נאָכן אַוועקפאָרן פון רב האָט זי זיך געלאָזט גיין אַליין אין שטעטל אריין. ניט ווייט פון בריק איז זי באַמערקט געוואָרן פון די „שיאוליסטן", וועלכע האָבן זי אַרעסטירט. היות דאָס איז אָבער געווען אין שטעטלשן תחום, איז די רבי׳צין אָפּגעפירט געוואָרן אין דער קאַלוואַריער פּאָליציי. איר איז געלונגען איבער־צוגעבן פאַרבייגייענדיקע יידן, ווער זי איז, און יענע האָבן זי באַרואיקט, אַז דאָס קינד געפינט זיך אין שטעטל און וועגן איר גופא וועט מען שוין געפינען אַן עצה.

נאָך אַ שטאַרקער השתדלות אין די „הויכע פענצ־טערס" איז די רבי׳צין גיך באַפרייט געוואָרן, דעם רב׳ס מיידעלע איז געבראַכט געוואָרן צו די עלטערן, און דאָס שטעטל איז געווען פשוט גליקלעך מיטן אויפטו.

אויף מאָרגן האָט דער קאָוונער רב טעלעפאָנירט

צום קאלוואריער מרא דאתרא און זיך נאָכגעפרעגט, צי דער סואוואַלקער רב איז שוין דאָ אין שטעטל, ווייל עס זיינען אָנגעקומען ידיעות פון יענער זייט, אַז די דייטשן זוכן אים ארום לענג אויס דער גרענעץ, כדי צו נעמען אים פאַר אַן ערב׳ניק. שפּעטער האָט זיך דאָס טאַקע באַשטעטיקט. אין אַ בריוול פון דער אַלטער רבי׳צין אין סואוואַלק איז איבערגעגעבן געוואָרן, אַז אויף מאָרגן אין דער פרי, ווען דער רב איז אַוועק פון שטאָט, זיינען געקומען דייטשן אים צונעמען ווי אַ דריטן ערב׳ניק (צו די פריערדיקע צוויי אַפּטייקערס שווארצמאן און ערד־רייך).

מיטן אָנקום פון סואוואַלקער רב קיין קאלוואריע איז פאַרשטאַרקט געוואָרן די אַרבעט פון אריבערברענגען וואָס מער יידן פון דער דייטשער זייט. יעדע נאַכט האָבן זיך אַלץ מער יידן אריבערגע׳גנב׳עט די ליטווישע גרע־נעץ. אַ גרויסער טייל פון זיי האָט זיך אריינבאַקומען קיין קאלוואריע, דער רעשט — קיין ווילקאווישק און לאזדיי. די מידה פון הכנסת־אורחים, וואָס די יידן פון קאלוואריע און פון די אַנדערע שטעטלעך האָבן ארויסגעוויזן צו זייערע אומגליקלעכע ברידער, איז ניט צו באשרייבן. ניט געווען, דאַכט זיך, קיין איין יידיש הויז, וואו מען האָט ניט אָפּגעגעבן אַ צימער פאַר די סואוואַלקער — מיט עסן, מיט קליידער, מיט בעטגעוואַנט.

די קהילה אין קאלוואריע האָט געשאַפן אַ ספעציעלן קאָמיטעט זיך צו פאַרנעמען מיט אַלע ענינים פון די פּליטים. אין אים זיינען געווען אַקטיוו אבא יאַקאָבסאָן (פון דער עלעקטרישער סטאַנציע), דער וויצע בירגער־מייסטער פון שטאָט אבא בלומענזאָן, דער אַדוואָקאַט מלאך, קראָנזאָן, קאגאנסקי, יאנסבורסקי, וויגדעראָ־וויטש און אַנדערע. דער דאָזיקער קאָמיטעט האָט ניט נאָר געזאָרגט פאַר די שוין פאַראַנענע פּליטים, נאָר האָט אויך אָנגענומען שריט, אַז מען זאָל ראַטעווען וואָס מער יידן פון די, וועלכע זיינען נאָך געווען פאַרבליבן אויף דער אַנדער זייט. לשם זה האָט מען געלאָזט באקאנט מאַכן אין די גרענעץ־דערפער, אַז פאַרן ברענגען יידן קיין ליטע וועט דער קאָמיטעט גוט באַצאָלן. וואָסערע דריי־פיר וואָכן זיינען קאלוואריער יונגעלייט יעדע נאַכט געגאַנגען אין די דערפער צו זען, אפשר קען מען העלפן נאָך יידן אריבער־צוגיין די גרענעץ.

בסך הכל האָבן זיך אריבערגעכאפּט די ליטווישע גרענעץ ארום 3000 יידן פון סואוואַלקער געגנט. דער צענטראלער קאָמיטעט אויף העלפן די סואוואלקער פליטים האָט זיך געפונען אין קאָוונע בראש מיט הגאון ר׳ אברהם דובער שאַפּירא, קאָוונער רב זצ״ל. הרה״ג ר׳ שמואל אבא סניעג, וועלכער איז דעמאָלט געווען דער ליטווישער ארמיי־ראַבינער, האָט פיל אויפגעטאָן אין דער הילפסאַרבעט. זייער אַקטיוו זיינען געווען די קאָמיטעט־מיטגלידער ראובן רובינשטיין, רעדאַקטאָר פון קאָוונער „אידישע שטימע״, ראָזאָווסקי, דירעקטאָר פון „האַיאַס״, דוד איצקאָוויטש, י. ידידיה, ד״ר בנימין בערגער, ר. כאסמאן און דער „דזשאָינט״־אָפּטייל פאַר ליטע.

אין אַלע שטעט פון ליטע האָבן די רבנים און עסקנים געשאַפן גרעסערע סומעס געלט פאַר די סוא־וואַלקער.

געלט און קליידער פאַר די פליטים האָט שפּעטער פיל געשיקט אויך דער סואוואַלקער רעליף־קאָמיטעט אין ניו־יאָרק.

אַ טייל געראַטעוועטע פון דער פישערשער קלויז.
אַ ייד האַלט אַ געראַטעוועטע ספר־תורה.

דאָס לויפן קיין ליטע איז ניט אַלע מאָל אַראָפּ גלאַט. געווען אויך ניט ווייניק טראַגעדיעס. אַנדערע זיינען אָפּגעשיקט געוואָרן צוריק, אַנדערע זיינען אומגעקומען.

בלומבערג פון גלאָזקראָם איז געכאַפּט געוואָרן לעבן קאַלוואַריע. אויף זיין צוריקוועג איז ער פאַרזונקען גע־וואָרן אין די טאָרף זומפּן. זיין פרוי און זון זיינען אַריבער בשלום.

ד״ר שטערן, אַ באַקאַנטער דענטיסט פון סואוואַלק, האָט אָפּגעפרוירן די פיס ביים לויפן און אין אַ שווערן צושטאַנד האָט מען אים אָפּגעפירט אין קאָוונער שפּיטאָל, וואו ער איז געשטאָרבן אין גרויסע יסורים. דאָס איז דער פאָטער פון באַוואוסטן אברהם שטערן, דעם געווע־זענעם פירער פון דער לח״י גרופּע אין ארץ ישראל.

קראמארסקין דעם מולער, געוועזענעם שמש פון די מתעסקים ביי דער חברה־קדישא, האָבן זיין טאָכטער און איידעם געמוזט לאָזן ליגן אין אַ זייט פון וועג, ווען ער איז פּלוצעם געפאַלן טויט, און אַליין זיך לאָזן ווייטער איבער דער גרענעץ קיין קאַלוואַריע. דער סוא־וואַלקער רב און די איבעריקע פליטים, דערהערנדיק די טרויעריקע געשעניש, האָבן ניט געהאַט קיין רו:

עס ליגט אַ חלל, א מת־מצווה אויפן פעלד אַליין, מוז מען דאָך אים ברענגען צו קבר ישראל. עס איז פשוט שווער געווען צו קריגן פּויערים, וועלכע זאָלן וועלן אריבערגיין אויף דער דייטשער זייט און דאָרטן זוכן דעם נפטר. סוף־סוף האָבן ספעציעלע געדונגענע שליחים אויפגעזוכט דעם נפטר און געבראַכט אים קיין קאלוואריע.

די לוויה איז באַשטימט געוואָרן אויף זונטיק, כ״א כסלו. אַ גרויסער עולם איז זיך צוזאַמענגעקומען אויפן שולהויף, און הרב ר׳ גרשון ברוידע, איידעם פון הרב ר׳ בנימין מגנצא און דער לעצטער סואוואַלקער דיין, האָט

אים מספיד געווען. אין זייער רירנדיקע ווערטער האָט ער דערמאָנט דעם פסוק פון דער סדרה: „כי גנב גנבתי מארץ העברים וגם פה לא עשיתי מאומה, כי שמו אותי בבור". ער האָט ארומגערעדט די גאַנצע סואוואַלקער טראַגעדיע, די אַלע קרבנות אויפן וועג, און ער האָט פאַרגעשטעלט פאַרן עולם, ווי דער נפטר בעט זיך מיט די וועלט פון חומש: „גר ותושב אנכי עמכם, תנו לי אחוזת קבר עמכם". דערמאָנענדיק די ווערטער פון פסוק, האָט ער צוזאַמענגעבראַכן אין אנידערגעפאַלן אויף דער ערד. מען האָט אים אריינגעטראָגן אין בית־המדרש, אַגעהויבן מינטערן, גיסן מיט וואַסער, אַבער עס האָט גאָרניט געהאָלפן, דער אויסגערופענער דאקטאר האָט דערקלערט, אז ער איז גלייך געפאַלן טויט אויף אַן ארט.

אומבאשרייבלעך איז געווען די טראַגעדיע: דא שטייט אַן ארון מיט אַ נפטר געבראַכט פון פעלד, און דאָ נאָך אַזאַ אומגליק. די בכיות און דער טרויער זיינען געווען גרויס, והעיר קאַלווריע נבוכה.

אויף מאָרגן, מאָנטיק, כ"ב כסלו, איז פאָרגעקומען די לוויה פון אַלטן סואוואַלקער דיין, בייַ דער באַטיילי־קונג פון גאַנץ קאַלווריע. האַרץ־רייסנדיקע הספדים האָבן געמאַכט דער סואוואַלקער רב און הרב ר' גרשון גוטמאַן, מורה־הוראה פון קאָוונע. ווען הרב ליפשיץ האָט וויינענדיק געשילדערט די שרעקלעכע לאַגע פון די איבערגעבליבענע יידן אין סואוואַלק און ער האָט אַלעמען גערופן מתפלל זיין פאַר זיי, האָבן אויסגעבראַכן זועלכע בכיות און יללות אין שול, אז די וועגט האָבן געציטערט.

ניט אַלע יידן פון סואוואַלק האָבן געקאָנט אַנטליפן פון שטאָט. נאָך אַלע ליפענישן זיינען דאָרטן נאָך אַלץ געווען געבליבן אַן ערך 3000 נפשות. עטלעכע וואָכן זיינען געווען רואיקע. די דייטשן האָבן געזען, אז די יידן צעלויפן סיי ווי פון שטאָט, האָבן זיי אַ ביסל נאָכגעלאָזט און זיינען ניט אַרויסגעקומען מיט אַ נייעם באַפעל פון גירוש. מען האָט נאָך דערלויבט דעם יידישן בעקער פייוול אויערן צו באַקן ברויט. יידן האָבן געזען אין דעם אַ בעסערן סימן, און עס האָט זיך פאר־שפרייט אַ השערה, אַז היות ס'איז געבליבן אין שטאָט נאָר אַזאַ קליינע צאָל יידן, וועט אפשר די דייטשע מאַכט זיי צו רו לאָזן און מען וועט שוין קענען בלייבן זיצן אויף יי ערטער.

אַבער די אַרעמקייט איז פון טאָג צו טאָג געשטיגן, עס איז פשוט קיין געלט ניט געווען בייַ דעם עולם. האָט איינער אַ סואוואַלקער שניידער ריזיקירט מיט זיין לעבן, אַריבער די גרענעץ אין גאַבראַכט צום סואוואַלקער רב אין קאַלווריע אַ בריוול פון חנא סיכאוואלסקי, אַ חשוב'ן עסקן פון וועד הקהל, אין וועלכן ער שילדערט דעם גאַנצן מצב און בעט איבערשיקן דרינגלעכע הילף. דער רב האָט ניט געזומט, ביז וואַנען עס איז געשאָפן געווארן אַ גרעסערע סומע געלט, וואָס איז איבערגעשיקט געווארן דורך דעם זעלביקן שניידער.

די רואיקע טעג אין סואוואַלק האָבן זיך אַבער לאַנג ניט געצויגן, שבת, כ' כסלו ת"ש (2טער דעצעמבער 1939), איז פלוצעם אַרויס אַ באַפעל, אַז דריי טעג טאָר קיין ייד ניט אַרויס פון הויז. מאָנטיק פרי איז די שטאָט באַ־לאַגערט געווארן דורך דייטשע פאַליציסטן אין ס. ס.־לייט. די גאַסן זיינען אפגעשלאָסן געווארן, און אַלע יידן זיינען צוזאַמענגעטריבן געווארן אין דער גרויסער שול, אין יידישן שפיטאָל און אין טורמע. מען האָט זיי אַלעמען אונטערזוכט און צעגעניומען בייַ זיי די ווערטפולע זאַכן. בייַ די אַלע זאַמלפונקטן האָבן זיך אפגעשפילט האַרץ־רייסנדיקע סצענעס. פון דאָרטן זיינען אַלע אפגעפירט געווארן צו דער באַן־סטאַנציע, זיינען אריינגעזעצט געווארן אין וואַגאָנעס, וואָס זיינען געווען ארומגעשטעלט מיט גרויסע בייַזיץ הינט. נאָך צווויי מעת־לעת פאַרן דורך אָסט־פרייסן און וואַרשעווער געגנט, האָט מען זיי ארונטערגעלאָזן אין לוקאָוו, ביאלא־פאָדלאסק, פארטשעוו און אין די ארומיקע קליינע שטעטלעך פון דעם אַזוי גערופענעם לובלינער רעזערוואט.

אין דעם זעלביקן פאַטאַלן פרימאָרגן, ווען עס איז פאָרגעקומען אין סואוואַלק דער גירוש, האָבן נאָך פיל משפחות באָווין זיך ארומצודרייען, דורך פארשיידענע געסלעך און זייטיקע הויפן, פון דער דייטשער פאַליציי, און אַנטלאָפן אין די דערפער ארום. זעגדיק שוין קלאָר, אַז ס'איז ממילא ניטאָ ווואָס צו פאַרלירן, האָבן זיי בעסער אויסגעקליבן צו ריזיקירן מיט לויפן צו דער גרענעץ, איידער אריינפאַלן אין די דייטשע הענט. עטלעכע פון זיי זיינען גלייך אויף מאָרגן אַנגעקומען קיין קאַלווריע, צווישן זיי ר' ישראל זאוואַזניצקי (איצט אין ניו־יאָרק) און ר' משה ראפאלזאן, צוויי חשוב'ע בעלי־בתים, וועלכע האָבן גלייך אויבערגעגעבן דעם סואוואַלקער רב די לעצטע טרויעריקע נייס פון סואוואַלק.

פון זיערע שילדערונגען איז געווען אַנצונעמען, אַז הונדערטער סואוואַלקער יידן זיינען אין די לעצטע שעה'ן אַנטלאָפן אין די דערפער, וואו זיי וואַרטן זיכער אויף אַ געלעגנהייט זיך אַריבערצוכאַפן די ליטווישע גרענעץ. עס האָבן זיך תיכף געפאַדערט גרעסערע סומעס געלט, כדי מען זאָל זיי אריבערברענגען קיין ליטע. דער סוא־וואַלקער רב האָט גלייך צונויפגערופן אַ גרויסע אסיפה פון אַלע סואוואַלקער. מען האָט באַשלאָסן גוזר תענית צו זיין און אַז יעדערער זאָל אפגעבן אַ טאָג עסן, כדי צו שאפן אַ התחלה אויף דעם רעטונגספאָנד לטובת זייערע בני עיר. דער סואוואַלקער רב האָט גלייך אלארמירט דעם צענטראַלן פּליטים־קאָמיטעט אין קאָווונע און די ארומיקע שטעט מאַריאַמפאָל, לאַזדיי און ווילקאָווישק. ער האָט געפאָדערט, אַז מען זאָל תיכף אסיגנירן אויף דעם ספעציעלן רעטונגספאָנד לכל הפחות 10 טויזנט ליט (בערך 1700 דאלאר).

דער גאַנצער קאַלווריער פּליטים־קאָמיטעט האָט געארבעט מיט מסירות נפש טאָג און נאַכט. מען האָט תיכף אַרויסגעשיקט שליחים צו דער לידיטווישער גרענעץ און אין אַלע דערפער אַנגעזאָגט, אַז ווער עס וועט העלפן אויסבאַהאַלטן יידן און אריבערברענגען זיי קיין ליטע, וועט גוט באַצאָלט ווערן. אַ דאַנק דעם זיינען אין משך פון אַ וואָך צייט אריבערגעפירט געווארן קיין ליטע נאָך עטלעכע הונדערט יידן, וועלכע האָבן זיך געווארן אַלגערט אין

די וועלדער ביי דער גרענעץ, צווישן זיי אויך די אַלטע רבי׳צין מרת שרה־רבקה יאסעלעוויטש (זי איז שפּעטער אומגעקומען אין דער שחיטה פון שטעטל סימעלישאָק, דעם ערשטן טאָג סוכות תש״א, הי״ד).

ניט אַלע יידן, וועלכע זיינען אַנטלאָפן פון סאוואַלק אין די לעצטע טעג פאַר דער ליקווידאַציע, האָבן דער־ גרייכט זייער ציל. אַ פאָר צענדליק פון זיי זיינען דורך די דייטשן געכאַפּט און צוריקגעבראַכט געווארן קיין סוא־ וואַלק. אין קאַלווארייע איז באַקומען געווארן אַ יידיש צעטעלע, אַז 60 יידן ליגן פאַרשפּאַרט אין דער פישער־ שער קלויז „עין יעקב״ צוזאַמען מיט ציגיינערס, פון וועמען זיי האָבן געברענטע צרות — זיי שלאָגן, הרג׳ענען אין מאָבן אפילו אַ ספּעקטאַקל פון אַרויפלייגן ברעטער מיט טשוועקעס אויף יידן און טאַנצן אויף זיי. צווישן די 60 מאָן האָבן זיך געפונען כאַצקל זילבערשטיין, משה קא־ לינסקי, נחמיה פינקאָוויטש און זייערע פאַמיליעס. די סוואוואַלקער פּליטים אין קאַלווארייע האָבן זיך פאַר־ שטענדיקט מיט אַ יידישן יונגמאַן פון יעזנע, וועלכער האָט געהאַט די מעגלעכקייט צו קריגן פאַרבינדונגען אין סוואוואַלק און געקענט די מלאכה פון דורכפירן ריזיקא־ לישע אונטערנעמונגען. האָט ער זיך פאַרשטעלט פאַר אַ גוי אין מיט עטלעכע פויערים זיך אוועקגעלאָזט דורכפירן דעם אויפטראג פון אריסנעמען און ראָטעוונג די יידן.

מען האָט פאַרשטאַנען, אַז מיט אַ מאָל וועט מען ניט קענען אַלעמען אריסנעמען. האָט מען אָנגעזאָגט דעם יעזנער יידן אריסצופירן קודם־כל קינדער מיט זייערע מאַמעס און די אַלטע לייט.

עס איז געווען אַ גרויסער ספק, צי די „רעטונגס־ עקספּעדיציע״ וועט גלינגען, אָבער עס איז ניט געווען וואָס אָנצואוועקן. די יידן אין סוואוואַלק זיינען געווען אויסגעשטעלט אויף דער גרעסטער געפאַר, האָט מען געמוזט פרובירן טאָן אַלץ, כדי זיי צו ראַטעווען. ווי גרויס איז דערפאַר געווען די איבערראַשונג, ווען אין אַ פאַר טעג ארום האָבן זיך באַווייזן אין קאַלווארייע די אַרויס־ געראַטעוועטע קלייניע יידישע קינדער צוזאַמען מיט עלטערע מענער און פרויען. די קינדער זיינען גלייך באַזאָרגט געווארן דורך באַקאַנטע פאַמיליעס. אַ גרויסער פּריידיקער טאָג איז דעמאָלט געווען אין קאַלוואַריע, אַ טראָפן נחמה אין אַ ים פון טרויער און צעבראָכנקייט.

געשטאַרקט פון זיין הצלחה דאָס ערשטע מאָל, איז דער יעזנער יונגערמאַן נאָך אַ מאָל אַוועק קיין סוואוואַלק מיט עטלעכע פורן. סוף־סוף איז אים געלונגען אַרויסצו־ נעמען אַלע 60 יידן און זיי זו ברענגען קיין קאַלווארייע. די אַריבערגעבראַכטע זילבערשטיין, קאַלינסקי, פינקא־ ווישט און נאָך עטלעכע יינגערע מענער זיינען געווען אַזוי שרעקלעך צעשלאָגן, אַז זיי האָבן געמוזט ליגן אַ לענגערע צייט אין בעט.

אין סוואוואַלק זיינען נאָך געווען פאַרבליבן יידישע הייליקייטן, עטלעכע הונדערט ספר־תורה׳ס, באַהאַלטן אין קעלערן פון שולן און אין פריוואַטע הייזער. קיין קאַלוואַריע זיינען דערגאַנגען קלאָנגען, אַז מען פאַרקויפט פאַרמעטן פון ספרי־תורה׳ס צו שוסטערס. עטלעכע פויע־ רים האָבן געבראַכט גאַנצע און האַלב־צעריסענע יריעות אויפן קאַלוואַריער מאַרק. איז געווארן אַ התעוררות צו ראַטעוונג די היילקע ספרים. באמת איז דער רב נאָך פון פריער געווען שטאַרק באַזאָרגט וועגן דעם, אָבער ס׳איז שווער געווען צו געבן אַן עצה, ווי זיי אריבערצו־ ברענגען אַהער. ס׳רוב פון די ספרי־תורה׳ס זיינען געווארן פאַרמויערט, טאָ ווי קומט מען צו זיי צוּ? אָבער איצט, ווען די גויים האָבן שוין אויסגעפונען פיל באַ־

איין זייט פון דער גרויסער סוואוואַלקער שול נאָכן חורבן, — אַריינגאַנג פון שולהויף.

העלטענישן און מבזה געווען די ספרים, איז ניט געבליבן קיין אַנדער וועג, ווי צו שיקן גוי'אישע שליחים פון קאלוואריע און זיי אָנגעבן די סימנים פון די באהאלטענע ספרים. מען האָט זיי אויך אָנגעזאָגט, אַז זיי זאָלן גיין צו די שוסטערס און אָפּקויפן יריעות און אַלע שטיקלעך פּאַרמעט. דער סואוואַלקער רב האָט געווירקט אויף איינעם פון די בעסטע און איבערגעגעבנסטע עסקנים פון קאלוואריער קאָמיטעט, קאגאנסקי, אַז יענער זאָל אויס־לייגן פאַרן דאָזיקן צוועק דריי הונדערט דאָלאר. קאגאנ־סקיס הויז איז געווען פון די ערשטע הייזער אין שטאָט; אהין פלעגן ווערן געבראַכט אין די נעכט די ארויס־געראַטעוועטע יידן פון די וועלדער. גאַנצע וואָכן האָט קאגאנסקי מיט זיין פאַמיליע אָפּגעגעבן זייערע בעטן און דאָס גאַנצע הויז פאַר די פליטים — און זאָל טאַקע זיין נאָמען דאָ דערמאָנט ווערן לברכה. אין דעם זעלביקן

דער סואוואַלקער רב הרב הגאון ר' דוד ליפשיץ אין קאַלוואַריע מיט די געראַטעוועטע ספרי־תורות.
רעכטס שטייט ה' קאַגאַנסקי פון קאַלוואַריע.

הויז זיינען געבראַכט געוואָרן די צוזאַמענגעקליבענע ספר־תורה'ס פון סואוואַלק, צווישן זיי — פיל צעריסענע און צענעצטע. סך הכל איז געלונגען צו ראַטעווען בערך 60 ספרים. אין קאלוואריער בית־המדרש האָט מען אַוועק־געשטעלט אַ באַזונדער ארון־קודש פאַר די סואוואַלקער ספר־תורה'ס, און מיט אַ גרויסן גאַסן־פּאַראַד האָט מען זיי געפירט פון קאגאנסקיס הויז ביזן בית־המדרש. מיט אַ געמיש פון טרויער און פרייד זיינען אַלע נאָכגעגאַנגען נאָך דער חופה, טרערן האָבן זיך געגאָסן פון אַלעמענס אויגן, און יעדערער האָט געטראַכט: דעם זעלביקן גורל פון די סואוואַלקער יידן האָבן געטיילט זייערע הייליקע ספרים, אַ טייל טאַקע געראַטעוועט, אָבער פיל צעריסענע, פאַרשעמטע.

אַ דאַנק דער השתדלות פון צענטראַלן קאָמיטעט אין קאָוונע איז סוף־סוף געלונגען צו פּועל'ן, אַז די ליטווישע רעגירונג זאָל לעגאַליזירן אַלע אין ליטע אריינגעקומענע סואוואַלקער פליטים. מען האָט זיי דער־לויבט זיך צו באַזעצן אין 16 שטעט און שטעטלעך ארום קאלוואריע, ווי מאריאמפאל, סימנע, פּילווישאָק, ווילקאָווישק, לאַזדיי, אליטע, ניישטאָט־קודירקא (וולאַ־דיסלאוואָווע) און אַנדערע. אויפן צוזאַמענפאָר פון ליטווישע רבנים, וואָס איז פאָרגעקומען טבת ת"ש (1940) אין קאָוונע, האָט דער סואוואַלקער רב הרב ליפשיץ, דערציילנדיק פּרטים פון גירוש סואוואַלק, באַ־דאַנקט ליטע און איר פּרעזידענט אַנטאַנאַס סמעטאָנאַ פאַרן דערלויבן די סואוואַלקער פּליטים צו פאַרבלייבן אין ליטע.

זייער ווייניק סואוואַלקער פּליטים איז געלונגען צו עמיגרירן פון ליטע. נאָך די אַלע פּיינען און יסורים זיינען זיי אין זייער מקום־מקלט אין אַ יאָר אַרום ווידער פאַרכאַפּט געוואָרן פון די נאַציסטישע רוצחים, דאָס מאָל שוין אָן דער מינדסטער מעגלעכקייט זיך צו ראַטעווען. זיי האָבן געטיילט דעם אכזריות'דיקן גורל פון אַלע זייערע ברידער אין ליטע.

די צאָל צוזאַמענגעלאָפענע סואוואַלקער יידן אין אויגוסטאווע איז געווען גרעסער, ווי אין ליטע — ביי 4,500 נפשות. דאָס איז דערפאַר, וואָס אויגוסטאווע איז בעת דער טיילונג פון פּוילן דורך היטלער־סטאַלין אריבער צו סאָוועט־רוסלאַנד. די סואוואַלקער יידן, וועל־כע זיינען אַנטלאָפן די לעצטע פּאָר טעג פאַר דעם אריינ־קום פון די נאַציס, זיינען דאָרטן געבליבן. צו זיי זיינען נאָך צוגעקומען שפּעטער די יידישע פליטים פון אומ־געגנט. די אויגוסטאווער יידן האָבן געעפנט אַ קיך פאַר

די פּליטים, וואָס פּאַר זיי האָבן זיך באזונדערס געזאָרגט הרב עזריאל זעליק קושעלעוויטסקי, רינקעוויטש אין אַנ־ דערע.

די סאָוועטן האָבן דערנאָך אַרויסגעשיקט די טויזנ־ טער סאוואַלקער יידישע פּליטים פון אויגוסטאָוע אין דער געגנט פון באַראַנאָוויטש און סלאָנים, וואו זיי זיינען שפּעטער אומגעקומען מיט די יידן פון יענע קהילות. אין דער באקאנטער גרויליקער „סלאנימער שחיטה" זיינען צוויישן אַנדערע, אומגעקומען ר' בנימין מינץ און זיין איידעם שמואל שפּירא, ר' נפתלי פרידלענדער, שלמה פרידלענדער, גבריאל סמאלינסקי, יוסף גראייעווער מיט זייערע משפחות. אַ קליינע צאָל סוואוואַלקער איז געווען אין לידע, וואו ס'איז געווען דער הרג'עט געוואָרן ד"ר נפתלי סטאַראַפּאָלסקי. אין מייטשעט האָט געפונען זיין קדושים־ טויט ר' הערשל לעווענטין, אַן איבערגעבענער עסקן פון ביקור־חולים און לינת הצדק. אין גראָדנע זיינען געשטאָרבן ר' אבֿיגדור פאיאנס, לאַנגיעריקער גבאי פון בית־המדרש הגדול, ברודער פון ביאליסטאָקער רב ר' דוד, און דער לעצטער פאַרזיצער פון סוואוואַלקער קהילה ר' יעקב קושנעזיצקי.

געווען אַ גרויסע יידישע קהילה אין סוואוואַלק — און ניטאָ מער אויף אייביק.

צעשטערטע מצבות דורך די נאַצים ימח שמם ביי דעם אַריינגאַנג פון דעם סוואוואַלקער בית־עולם.

חנה לעוויטאַן־ריבאַלד

אויפן בלוטיקן וועג

סוף נאָוועמבער, 1939, הייבט זיך אָן דער טראַגישער גורל פון די פאַרבליבענע יידן אין סואוואַלק. די דייטשע מערדערס עוואַקואירן זיי קיין ביאלא־פּאָדלאסק, לוקאווע, מעזריטש און קאָצק, וואו זיי זיינען אין די יאָרן 1941 און 1942 פאַרפּייניקט געוואָרן דורך די נאַציס.

דעם 16טן יולי 1941 האָב איך זיך געפונען אין ביאַליסטאָקער געטאָ. מיין שרעקלעכע עלנטקייט איז פרעמדן געטאָ איז פאַרקלענערט געוואָרן נאָכן באַגעגענען זיך מיט מערערע סואוואַלקער: די פאַמיליע האַלענ־דערסקי, בראנראט, גיביאנסקי, ד״ר אינדורסקי, דירעק־טאָר עפראָן (פון דער העברעאישער גימנאַזיע), זעליק צוויילינג, די שוועסטערס אויסטערן, סוראלסקי, ד״ר האַלפּערן־קאפציאווסקי, שצופּאצקי און אַ סך אַנדערע פון סואוואַלק און אומגעגנט. מיר דערפרייען זיך איינער מיטן אַנדערן, ווי קינדער פון איין משפּחה.

גאַז אויוון אין מיידאַנעק.

צוליב מיין אַרבעט אין קיך פון דער געשטאַפּא האָב איך באַקומען אַ „לעבנסשיין". אַ קורצע צייט איז דאָס אין געטאָ געווען דאָס גרעסטע גליק.

ווען מען האָט געפאָדערט מענער אויף אַרבעט אין געשטאפּא־בנין, האָב איך גע׳פּועל׳ט ביים שעף אריינ־צונעמען אַ נדזער לאַנדסמאַן זעליק צוויילינג. אין פיין

אַריינגאַנג אין מוזעאום פון מיידאַנעק.

און אין שרעק האָבן מיר דורכגעלעבט די ערשטע פּאָר יאָר אין ביאַליסטאָקער געטאָ, ביז עס איז געקומען דער טאָג פון 6טן פעברואַר, 1943, דער שוידערלעכער טאָג פון דער ערשטער „אַקציע", ווען עס זיינען אומגעקומען ביי 12 טויזנט יידן, צווישן זיי פיל סואוואַלקער.

איך מיט צוויילינגען און יורעק סוראלסקי זיינען געבליבן אין געטאָ ביזן 15טן אויגוסט 1943, ווען ביאַליסטאָקער געטאָ איז ליקווידירט געוואָרן. מען האָט אַלע יידישע אַרבעטערס פון געשטאַפּאָ צונויפגעקליבן אויף אַ באַזונדערן פּלאַץ. מען האָט אונדז אריינגעפירט, 140 פּערזאָן, אין איין קליינעם לאַסטאויטא. ס׳איז פשוט ניט געווען קיין לופט צום אָטעמען. צוויי יידן זיינען געשטאָרבן פון אָט דער שרעקלעכער רייזע און צוויי האָבן זיך אַליין פאַר׳סמ׳ט.

נאָך אָט דער שוידערלעכער רייזע קומען מיר אָן אין לאָמזשער טורמע. אין דריי חדשים אַרום האָט מען אונדז געבראַכט קיין שטוטהאָף. דאָ האָט מען אָפּגעטיילט מענער און פרויען. ווער ווייסט, צי איך וועל זיך נאָך זען מיט מיין מאַן, וועלכער טרייסט מיך פאַרן שיידן זיך. אויך צוויילינג שטאַרקט מיין מוט.

דער לאַגער אין שטוטהאָף איז גרויס און די יידישע פּיין און צרות זיינען נאָך גרעסער. איך זע פון דער ווייטנס, ווי די מערדערס פּייניקן די יידישע מענער, צווישן זיי אויך מיין מאַן. מיין בלוט ווערט פאַרגליווערט, אָבער

וואָס קען מען זיך העלפן? עטלעכע מאָל האָב איך אינגעשטעלט מיין לעבן אין אַריבערגעוואַרפן מיינע אָפּגעשפּאַרטע ברויט אויבער די עלעקטרישע דראָטן גלייך צו צווילינגען, דענקענדיק, אַז מיט מיין

אויף די טרעפּ פון חרוב־געוואָרענעם אהל פון סואוואַלקער בית־עולם זיצן: קאָפּל לובאָוסקי (רעכטס), שלמה גוטמאַן (לינקס) האַלט אַ צעריסענע ספר־תורה, וואָס זיי האָבן געפונען ביי גויים.

ברויט וועט זיי אפשר זיין גרינגער אויסצוהאַלטן די שוידערלעכע קלעפּ. אָבער אונדזער האַרציקער, ליבער סואוואַלקער ברודער זעליק צווילינג האָט ניט אויסגע־האַלטן און איז אומגעקומען פון די קלעפּ פון אַ פּאַליאק (אַ געשטאַפּאַ־אַגענט) דעם 10טן יאָנואַר, 1944.

אין שטוטהאָף האָט מען אונדז לאַנג נישט געהאַלטן. מען האָט אונדז אָפּגעפירט קיין אוישוויץ, אין דעם ערגסטן פון אַלע לאַגערן, וואו אַלץ האָט געאָטעמט מיט שרעקלעכע טויטן. צוועלף בעסטע פאַכלייט זיינען פאַר־ בליבן, צווישן זיי אויך מיין מאַן. אין אוישוויץ פירט מען אונדז אריין אין באַדצימער. עס שטייען מענער פאַר דער טיר און פרעגן אויף ייִדיש: פון וואַנען קומען מיר? איך פרעג גלייך, צי עס געפינט זיך דאָ וועָר פון סואוואַלקן? עס רופט זיך גלייך אָפּ אַ סואוואַלקער קול: יעקב פריי־ מארק! ער האָט באַלד געוויזן זיין גוט האַרץ, געבנדיק מיר אַ גרויסן לאַבן ברויט, וואָס איז דעמאָלט מער וועָרט געווען ווי גאָלד און דימאַנטן.

אין די וויטערדיקע טעג און וואָכן בין איך געוואָרן שטאַרק אָפּגעשוואַכט און איך האָב גענפילט, אַז איך גיי אויס פון די כוחות. אָבער אונדזערע סואוואַלקער ברידער מיט די גוטע הערצער לאָזן מיך ניט אויסגיין; אביגדור ווערטשעלינסקי האָט ריזיקירט מיט זיין אייגע־ נעם לעבן און מיר געבראַכט אין פרויען־לאַגער צוקער, ברויט און פוטער; גראדאָווסקיס עלטסטער זון און פייסעלע קראמארסקי גיבן מיר צו וויסן, אַז דאָ מוז מען זיך אַליין שטאַרקן. וועגן עסן זאָל איך ניט זאָרגן, זיי וועלען מיר אַלץ צושטעלן. אויב עס איז מיר באַשערט גענוגן צו בלייבן לעבן, איז עס נאָר אַ דאַנק מיינע סואוואַלקער לאַנדסלייט.

וואָס אָרט, וואו ס׳איז אַ מאָל געשטאַנען דער בית־היתומים אויף וועסאָלע גאַס. פון הינטן זעט זיך דער נייער בנין פון תלמוד־תורה.

אויפן בילד שטייען פון רעכטס אויף לינקס: שלמה גוטמאַן מיטן אייניקל, זיין טאָכטער פרוי קופערבערג, ליב לישטיץ און זיין פרוי, חנה אלטשולער, קאָפּל ליובאָוסקי, פרוי — אומבאַקאַנט, אינזש. טראַצקי, איבעריקע — אומבאַקאַנט.

ד״ר כתריאל אילענדער

סאוואלקער אין סלאבימער געטא

גלייך אין אנהייב פון צווייטן וועלטקריג זיינען אַ סך סאוואלקער צעשפרייט געווארן איבער גאנץ פוילן. אין טייל איז פארוואגלט געווארן קיין מערב־פוילן, וואס איז געווען אקופירט דורך די דייטשן, און דער אנדער טייל — אין רוסיש אקופירטער טעריטאריע. אויף אזא אופן האבן זיך געפונען סאוואלקער אין וואַרשע, לוקאוו, ביאלא פּאדלאסק, מעזריטש, ווי אויך אין ביאליסטאק, גראדנע, סלאנים, באראנאוויטש, מיטשעט, דערעטשין.

אַ גרופּע סאוואלקער בײַ די בײַנער פון קרבנות.

שוין אין דעצעמבער 1939 איז סאוואלק געווארן „יודן־ריין". אונדזערע שווסטער און ברידער זיינען ארויס פון שטוב, מיטנעמענדיק נאר דאס, וואס זיי האבן געקענט טראגן מיט זיך. נישט לייכט איז געווען זיך צוגעוואוינען צו אַ פרישער סביבה. אַ סך פאמיליעס זיינען געווארן פונאנדערגעטיילט. צו ביסלעך אבער האבן אונדזערע סאוואלקער אנגעהויבן זיך צוצופאסן צו די ספע־

ציפישע באדינגונגען אין דעם סאוועט־אקופירטן געביט. מען האט געקראגן וואוינונגען, ארבעט, די קינדער זיינען געגאנגען אין שול, מען האט געמיינט, אז דאס איז נאר אַן איבערגאנגס־צייט און מען וועט נאך אַ מאל קומען קיין סאוואלק צוריק.

די מנוחה האט אבער לאנג נישט גע־דויערט, היטלער־דייטשלאנד איז באפאלן רוסלאנד. שוין אין צוויי טעג ארום זיינען די דייטשן אריין קיין סלאנים (יוני 1941). עס איז אלץ געקומען אזוי גיך, אז עס איז נישט געווען קיין צייט צו אנטלויפן. יידן פון עלטערן דור, וואס האבן נאך געדענקט די דייטשן פון דער ערשטער וועלט־מלחמה, האבן געטרייסט די יוגנט, אז עס וועט נישט זיין אזוי שלעכט און אז מען וועט נאר מוזן ארבעטן פאר זיי. די נאענטסטע טעג האבן געווייזן דעם טראגישן טעות פון אונדז אלעמען. דריי וואכן נאכן פארנעמען סלאנים האבן די דייטשן צוזאמענגענומען 1100 יידישע מענער, כלומר׳שט אויף ארבעט. אין דער אמת׳ן זיינען זיי אויסגעשאסן געווארן אַ פאר קילאמעטער הינטער סלאנים. צווישן די דערשאסענע זיינען געווען אויך מערערע סאוואלקער. איך קען זיך דערמאנען נאר עטלעכע: שאפּיראַ (ר׳ בנימין מינצס איידעם) מיטן עלטסטן זון, גבריאל אייל־ענדער און זון, אברהם בלא־כארסקי (פון דער גארבעריי).

מיר אלע אין סלאנים האבן געטראגן געלע לאטעס. גזירות האבן זיך געשאטן איינע אויף די אַנדערע. איין טאג זיינען די יידן אין סלאנים אויפגעטרייסלט געווארן פון דער ידיעה, אז 60 יונגע מענער, וועלכע זיינען ge־נומען געווארן אין דער פרי צו דער ארבעט, זיינען נישט צוריקגעקומען אהיים. שפעטער האט זיך ארויס־געוויזן, אז די 60 יידן זיינען אויסגעשאסן געווארן נאכן אויסגראבן גריבער נישט וויים פון סלאנים, כדי זיי זאלן נישט קאנען דערציילן די יידן אין סלאנים, וואס די דייטשן גרייטן זיך דאַ צו טאָן. די נאצים האבן נישט געווארט ארויסרופן קיין פאניק. אלץ איז גע־פלאנט און ארגאניזירט געווארן מיט דער דייטשער פינקטלעכקייט.

דעם 14טן נאוועמבער 1941 איז דאס געטא אין סלאנים ארומגערינגלט געווארן פון דייטשן און ליט־ווינער. מען האט געהייסן אלע יידן צוגרייטן עסן אויף 3 טעג. די דייטשן זיינען געגאנגען פון שטוב צו שטוב. די יידן, וועלכע האבן געקענט וויייזן די געלע לעבנשיינען, וואס מען האט מיט אַ געוויסער צייט צ ריק ארויסגעגעבן צו די יידישע האנטווערקערס און ארבעטערס, האט מען געלאזן אין די הייזער צוזאמען מיט זייערע פאמיליעס. אלע אַנדערע יידן האט מען ארויפגעזעצט אויף לאסט־אויטאס און אוועקגע־פירט אין אַ וואלד נישט וויים פון ציפיעלאווע, אַ דאָרף ביי סלאנים, און זיי אלעמען דער־

שאָסן. צווישן די דערמאָרדעטע 10,000 יידן זיינען געווען ביי 2,000 סואוואַלקער.

אַ סך פון די יידן זיינען נאָר פאַרוואונדעט געוואָרן און אַ קליינעם טייל פון זיי איז ביי נאַכט געלונגען זיך אַרויסצו׳גנב׳ענען פון די אָפענע מאַסן־קברים. צווישן זיי איז געווען אַ סואוואַלקער מיידל, וואָס איז געלעגן אין גרוב אין גאַנצן נישט פאַרוואונדעט. דאָס איז געווען כיינקע איילענדער (יאנקל איילענדערס טאָכטער). זי איז צוריקגעקומען אין געטאָ, וואו זי האָט מיר אַלץ דער־ציילט. שפּעטער איז זי אַליין אומגעקומען.

פון די סואוואַלקער, וועלכע זיינען אומגעקומען אין סלאָנים, געדענק איך די ווייטערדיקע נעמען: פאַמיליע דאָבקין, שרה מאַגענצע מיטן יינגסטן זון, קאגאן (פון וויזשאן), פּושקאנצער, ד״ר גרובשטיינס פרוי מיט ביידע קינדער, ר׳ בנימין מינצס טאָכטער, פרוי עטל שאַפּיראָ און זון, בלאַכאַרסקיס פרוי (פון דער גאַרבעריי) און אירע צוויי שוועסטערס, די צוויי שוועגערינס פון בלאַכאַרסקין פון דער גאַרבעריי, קויפמאַן, בערל זעליגסאָן און פאַמיליע.

פון אומגעקומענע סואוואַלקער משפחות אין אַנדערע שטעט זיינען מיר באקאנט: אין ביטען — די גאַנצע משפחה מאַרקסאָן; אין מייטשעט — די פאַמיליעס זכות, וויסאָצעק, אבראמסקי; אין זעלווע — גאָטליב, דאווידסאָן; אין דערעטשין — פאַמיליע פּרענאָוויטש, אהרן גלאַט־שטיין מיט זיין פרוי און צוויי קינדער, אליהו לעווינסקי מיט זיין פרוי, מאיר סימענסקי מיט זיין פאַמיליע, די משפחה גרעמזשאנסקי. די דייטשן האָבן געוואָלט איבער־לאָזן דעם ד״ר ראָזנטאַל אין שטאָטישן שפּיטאָל, אָבער אָן זיין פרוי און אָן זיין יינגסטן זון. ד״ר ראָזנטאַל האָט אָפּגעוואָרפן מיט כעס דעם דייטשן אָנבאָט און אַוועק מיט אַלע יידן צו די מאַסן־גריבער.

פון די דערעטשינער יידן איז אַ קליינער טייל אַנט־לאָפן צו די פּאַרטיזאַנער, צווישן זיי אויך מיינע עלטערן יוסף און שרה, מיין ברודער גרשון און מיין שוועסטער אסתר און די סואוואַלקער באַראַנאָווסקי, דער קצב מיט ביידע זין און ד״ר ראָזנטאַלס מיטעלער זון. אַ באַקאַנטע העלדין פון די פּאַרטיזנער אין דערעטשינער געגנט איז געווען די יונגע סואוואַלקער גיטעלע קאגאן.

איך בין אויסגעווען אין פאַרשיידענע קאָנצענטראַציע־לאַגערן, ווי למשל, אין מאָהילעוו ביים דניעפּער. דאָרטן האָבן זיך געפונען מיט מיר סואוואַלקער פון סלאָנימער געטאָ, וועלכע זיינען שפּעטער אומגעקומען: לייבל גוט־קאָווסקי, משה לאַזמאַן מיטן זון, אהרן גאָלדבערג, יששכר סאָלאָווייטשיק. איך בין באַפרייט געוואָרן דעם 8טן מיי אין נידערשלעזיע.

ד״ר אהרן קרעשקאָווסקי (קער)

אין די לאַגערן פון עסטלאַנד

נאָכן אויסבראך פון דייטש־פּוילישן קריג אין סעפּטעמבער 1939 האָבן זיך עטלעכע סואוואַלקער משפחות פאַרקליבן קיין ווילנע. אין 1941, קורץ פאַרן אָנהייב פון דער סאָוועטיש־דייטשער מלחמה, האָבן דאָרטן געלעבט מיין מוטער ריווע, מיינע ברידער דוד, מרדכי, יצחק קערשקאווסקי און איך (מיין פאָטער האָט זיך דעמאָלט געפונען אין וואַרשעווער געגנט), מיין אָנקל און טאַנטע יצחק און ריווע אייזנבערג מיט זייערע קינדער רייזל און ישעיה, הדסה אייזנבערג, יעקב אייזנבערג, פרוי שערמאַן, שיינע סאלניצקי, די ברידער שלמה און יעקב קראווטשינסקי און רפאל פאלניצקי.

אין די ערשטע פּאָר מאָנאַטן פון דער נאַצישער ממשלה אין ווילנע זיינען די ברידער קראווטשינסקי און רפאל פאלניצקי אומגעקומען.

אין זומער 1943 האָט מען מיין ברודער דוד און מיך, ווי אויך יצחק, דוד, יחיאל און ישעיה אייזנבערג פאַר־שיקט פון ווילנער געטאָ אין די לאַגערן פון עסטלאַנד. די דאָרטיקע לאַגערן האָבן זיך געפונען בעיקר אין וואַלדיקע געגנטן. אין לאַגער וויוויקאניע האָב איך און מיין ברודער דוד געאַרבעט אין קוילנגרובן. די אייזנ־בערגס האָבן געאַרבעט ביים לייגן באַנליניעס. אַ פּאָר חדשים שפּעטער האָט מען יצחק און דוד אייזנבערג מיט אַ גרופּע יידן אַריבערגעשיקט אין אַן אַנדער לאַגער, ערעדא. נאָכן ליקווידירן דעם לאַגער וויוויקאניע אין ווינטער 1943 האָט מען אַלע יידן פון דאָרטן אַריבער־געפירט קיין ערעדא, טרייבנדיק זיי אין אַ צווייטאָגיקן מאַרש אין אַ שרעקלעכן פראָסט.

אין ערעדא איז יצחק אייזנבערג אויסגעגאַנגען פון הונגער און שווערער אַרבעט. מיין ברודער דוד האָט אונטער לעבנס־געפאַר געפּרואווט ראַטעווען יצחק׳ס זון דוד. ניט געקוקט אויף אַלע זיינע אָנשטרענגונגען האָט זיך דאָס אים אָבער ניט איינגעגעבן און דער קליינער דוד איז אין אַ פּאָר וואָכן ארום געשטאָרבן. עטלעכע חדשים שפּעטער איז אומגעקומען יחיאל אייזנבערג. מיין עלטערער ברודער איז אומגעבראַכט געוואָרן אין עסט־לאַנד אין זומער 1944, אַ קורצע צייט פאַרן אַרויסטרייבן די יידן פון די עסטישע לאַגערן קיין דייטשלאַנד. אין לאַגער ריבען, פאמערן, איז געשטאָרבן קורץ פאַר דער באפרייאונג ישעיה אייזנבערג.

ווי איך האָב געהערט נאָכן קריג, זיינען מיין מוטער און מיינע צוויי יינגערע ברידער אומגעקומען אין אויש־וויץ און מיין פאָטער איז אומגעבראַכט געוואָרן אין טראווניקי, וואַרשעווער געגנט.

יעקב פריימאַרק

מיט סאוואַלקער אין טיטלאַנערן

מיט אימבאשרייבלעכער שרעק האָבן די יידן אין סאוואלק געוואָרט אויפן אריינמאַרש פון נאַצישן מיליטער. יידן האָבן געוואוסט, וואָס זיי קענען דערוואַרטן פון היטלערס חיילות. ס׳האָט אַבער פאַסירט אַ נס, אוּן גלייך נאָכן אויסבראָך פון דייטש־פוילישן קריג איז סאוואַלק פאַרנומען געוואָרן פון דער רויטער אַרמיי. ניט צו באשרייבן די שמחה, וואָס האָט אַרומגעכאַפּט די יידישע באַפעלקערונג ביים אָנקום פּוּן סאָוועטישן מיליטער.

לאַנג האָט אָבער די פרייד ניט אָנגעהאַלטן. די סאָוועטישע סאָלדאַטן זיינען געווען אין סאוואַלק נאָר איין וואָך צייט. וועָן ס׳איז באקאַנט געוואָרן, אַז זיי פאַרלאָזן די שטאָט, האָט זיך די סימאַטאַכע אָנגעהויבן פונסניי. פיל סאוואַלקער יידן, אין גרעסטן טייל יוגנט־לעכע, זיינען מיטגעגאַנגען מיט דער רויטער ארמיי. אויך איך האָב אויסגעקליבן דעם דאָזיקן וועג.

נאָך לאַנגע מאַטערנישן זיינען מיר אָנגעקומען קיין יאגוסטאוו. הונדערטער אָנטלאָפענע יידן האָבן זיך באַזעצט אין דער אַרטיקער גרויסער שול. די סאַניטאַרע באַדינגונגען זיינען אָבער געווען שרעקלעכע, עסן איז געווען וווייניק, אויסגעמאַטערט איז מען געווען — האָבן זיך גיך אָנגעהויבן צו פאַרשפּרייטן פארשיידענע קראַנקייטן. דער גרעסטער טייל סאוואַלקער האָט עס ניט געקענט אויסהאַלטן און באַשלאָסן זיך אומצוקערן קיין סאוואַלק, וואו די דייטשן האָבן געהאַט די ממשלה.

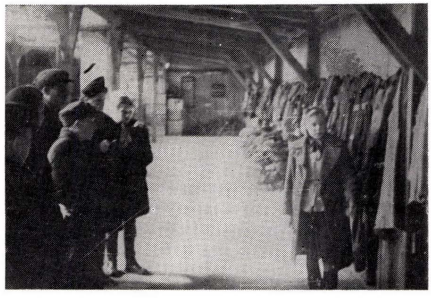

מלבושים פון די קרבנות אין מיידאַנעק.

מיר איז ניט געלונגען צו דערגרייכן סאוואַלק. די דייטשן האָבן מיך געכאַפט אויפן צוריקוועג און אַוועק־געשיקט קיין אָסטפרייסן. פון דאָרטן האָט מען מיך אָפּגעטראַנספּאָרטירט קיין אוישוויץ.

דאָ האָב איך באַגעגנט אַ סאוואַלקער זלמן גראַ־דאָווסקי, שמואל גראדאָווסקיס זון. ער האָט מיך אויף־געקלערט די מעגלעכקייט פון אויפזוכן סאוואַלקער, בכדי זיי צו העלפן. דורך אַ צופאַל האָב איך געטראָפן

אויוון פון מיידאַנעק.

דאָס סאוואַלקער מיידל פּאָלא קראָמארסקי. זיך טרעפן מיט אַ מיידל האָט אין אוישוויץ געדאָרפט מיט טויט. אָבער דער ווילן צו העלפן אַז אייגענעם בן־עיר איז געווען אַזוי גרויס, אַז מען האָט ניט געקוקט אויף קיין געפאָר. זלמן גראדאווסקי האָט מיר צוגעשטעלט עסן און איך האָב עס איבערגעגעבן פּאָלען דורך פארשיידענע וועגן און אומווגן. זי איז געבראַכט געוואָרן אַהער פון מיידאנעק און איז געווען שרעקלעך אָפּגעשוואַכט.

אין אַ קורצער צייט האָבן אָנגעהויבן קומען נאָך טראַנספּאָרטן פון מיידאנעק. צווישן זיי האָב איך געטראָפן ישראל לובלינסקי ז״ל. מיר האָבן מיט גרויס מי זיך באמיט אים צו העלפן, ווייל ער איז געווען געשוואַלן פון הונגער. אָבער עס האָט, צום באַדויערן, ניט געהאָלפן. היות ער האָט ניט געקענט גיין צו דער אַרבעט צוליב אָפּגעשוואַכטקייט, האָט מען אים אַוועקגעשיקט אין קרעמאטאָריע.

זלמן גראדאווסקי, וועלכער איז געווען פון פריער אין אויישוויץ־לאָגער, האָט געפירט אַ טאָגבוך וועגן די שרעקלעכע ליידן אין דאָזיקן גיהנום. דאָס בוך איז פאַר־ניכט געוואָרן צוזאַמען מיט אים, וועָן ער איז אומגע־קומען אין 1944 ביים אָנטיילנעמען אין אויפשטאַנד פון אויפרייסן די קרעמאטאָריע נר. 3.

עס איז ווערט אונטערצושטרייכן, אַז די פאַר סוא־וואַלקער, וועלכע האָבן זיך געטראָפן אין דעם שרעקלעכן לאַגער אוישוויץ, האָבן אין די שווערסטע מאָמענטן, ניט געקוקט אויף די געפאָרן, זיך באַמיט איינער דעם צווייטן צו העלפן.

אברהם לייב וויים

אומגעקומען אין ליטע

לזכר אבי מורי ר׳ טוביה וויים ז״ל.

דאָס איז געשען אין האַרבסט 1939. עטלעכע וואָכן נאָך דעם, ווי דאָס נאַצישע מיליטער האָט אָקופירט סוא־וואַלק, די דייטשן האָבן אַרויסגעלאָזן אַ באַפעל, אַז אין משך פון 14 טעג מוזן אַלע יידן פאַרלאָזן סואוואַלק. מען האָט געזאָגט, אַז מ׳וועט זיי אַריבערפירן קיין לובלין.

איך האָב צו יענער צייט געוואוינט אין קאָוונע. ווי באַקאַנט, איז ליטע אָקופירט געוואָרן פון די דייטשן שפעטער, ביים אָנגריף אויף סאָוועט־רוסלאַנד, דעם 22סטן יוני 1941 — ביז דעמאָלט איז ליטע געווען נייטראַל. דערווייסנדיק זיך פון דער גזירה אין סואוואַלק, בין איך גלייך אָפּגעפאָרן קיין קאַלוואַריע, וואָס איז געווען ניט־וויט פון דער פוילישער גרענעץ. דאָרטן האָב איך זיך דערוואוסט, אַז די ליטווישע גרענעץ וואָך מאַכט שווערריקייטן פאַר די יענינקע, וועלכע ווילן אַריבער־גיין קיין ליטע, און אַז עטלעכע צענדליק יידן, וועלכע האָבן זיך דורכגעריסן די דייטשע וואַך, געפינען זיך אין „קיינעמס לאַנד״ — אַ געווייסער שטח לאַנד אויף די פעלדער צווישן דער פּוילישער און ליטווישער גרענעץ. דאָס וועטער איז געווען שלעכט, ס׳האָט געהאַלטן אין איין רעגענען. מען האָט געדאַרפט זיך דורכשלייכן דעם וועג ביי נאַכט. יידן האָבן זיך געוואָלגערט עטלעכע טעג אין נאַסע גריבער, ביז ס׳האָט זיך זיי איינגעגעבן זיך אריבערצוכאַפּן קיין ליטע.

אין קאַלוואַריע האָב איך זיך דערוואוסט וועגן אַ ליטווישן פּויער ביי דער גרענעץ און דורך אים זיך שריפטלעך פאַרבונדן מיט מיין פאַמיליע. איך האָב זיי געשריבן, אַז זיי זאָלן וואָס גיכער זיך אַרויסראַטעווען קיין ליטע מיט דער הילף פונעם פויער.

אין עטלעכע טעג אַרום — דאָס איז געווען פרייטיק ביי נאַכט — האָט דער פויער געבראַכט אויף זיין וואָגן מיינע צוויי ברידער מיט זייערע פאַמיליעס מיט קליינע פעקלעך פון זייער הויז ווירטשאַפט. דער פאָטער האָט זיך אָפּגעזאָגט צו פאָרן פרייטיק צוליב חלול שבת, און די ברידער האָבן בשום אופן ניט געקאָנט ווירקן אויף אים. אויף זייער טענה, אַז ס׳איז סכנות נפשות אין „פּיקוח נפש דוחה שבת״ — האָט ער געענטפערט: „גאָט וועט העלפן״. ערשט אין אַ פאָר טעג אַרום האָט מען מיט גרויסע שוווריקייטן אריבערגעבראַכט מיין פאָטער קיין קאַלוואַריע. פון דאָרט האָב איך אים אַריבער־געפירט צו זיך אין קאָוונע.

ס׳איז באַשערט געווען מיין פאָטער צו לעבן איבער פיר יאָר אין ליטע, פון דעם מער ווי צוויי יאָר אין קאָוונער געטאָ, ביז די דייטשע רוצחים זיינען באַפאַלן דאָס געטאָ און אַרויסגעפירט אַלע עלטערע יידן פון אַ געהיימען בית־מדרש, וואו ער פלעגט יעדן טאָג דאַוונען און לערנען אַ בלאַט גמרא. צוזאַמען מיטן קאָוונער שטאָט־מגיד הרב מאָסט ז״ל האָט מען אים אַרויסגעפירט און א־מגעבראַכט ג׳ ניסן תש״ד.

שלמה גוטמאן
בת־ים, ישראל

פון אַרבאַנגעלסק און צוריק

דורך באקאנטשאפט מיטן נאַצישן קאָמענדאַנט פון שטאָט האָבן מיר זיך דערוואוסט, אַז די יידן אין סואוואַלק דערוואַרט אַ ביטערער סוף. קלאַנגען וועגן גירוש אויף יידן זיינען צו אונדז דערגאַנגען אויך פון אַרומיקע יידישע שטעטלעך. אונדזער קהילה האָט דעריבער באַ־שלאָסן צו מעלדן, אַז יעדערער זאָל לויפן וואוהין ער קען. פיל זיינען געלאָפן דורך פעלדער אין וועלדער, ווער צו דער ליטווישער גרענעץ אין ווער צו די רוסן. וועמען די דייטשן האָבן געכאַפט, האָבן זיי צעשלאָגן און גע־בראַכט צוריק האַלב טויטע.

מיר מיט מיין גרויסע האָט זיך איינגעגעבן דורכצוגיין די וועלדער און קומען צו די רוסן אין גראָדנע. אין אַ

פֿאַר מאַנאַטן אַרום זיינען געקומען ביי נאַכט רוסישע מיליץ מיט מיליטער, אונדז צונויפגענומען, אריינגעזעצט אין וואַגאַנעס פון בהמות און געפירט קיין טיף רוסלאַנד. פינף וואָכן זיינען מיר געפֿאָרן טאָג און נאַכט, ביז מיר זיינען סוף־סוף געקומען אין די ארכאנגעלסקער וועלדער. מען האָט אונדז איינגעקווארטירט אין בארַאקן און געטריבן נאַקעטע און הונגעריקע אין די וועלדער האַקן האָלץ. די פרעסט זיינען געווען אומדערטרעגלעך — 75 גראד און שניי איבער די קני. יעדן טאָג איז געווען אַן אָנדער קרבן: איינער האָט אָפּגעפֿראָרן אַ האַנט, אַ פוס, די אויערן אָדער נאָז... אַזוי האָבן מיר זיך אָפּגעפֿיניקט פערצן מאָנאַטן.

נאָך דער פֿאַרשטעַנדיקונג מיטן פוילישן געזעראַל סיקאָרסקי האָט מען אונדז באַפרייט און געלאָזן פֿאַרן קיין קאַזאַכסטאַן, אַ געגנט פון האַלב ווילדע מענטשן, וואָס מען פֿאַרשטייט ניט זייער שפּראַך און זיי קענען קיין אָנדער שפּראַך ניט. זיי האָבן אונדז קיין שפּיז ניט געוואָלט פֿאַרקויפן און פֿאַר דער קלענסטער זאַך געבעטן געשווינדע פּרייזן. עס איז אויסגעבראַכן אַ שרעקלעכע עפּידעמיע און פיל זיינען אויסגעשטאָרבן, צווישן זיי מיין פּרוי טאַמאַרא מערעצקי און מיין עלטערער 25־יעריקער זון אלעזר.

סוף־סוף האָט מען אונדז געלאָזן פֿאַרן קיין פוילן. מיט צרות געקומען קיין סואוואַלק. מיר האָבן זיך צונויפגעקליבן ביז 22 מענטשן, איינער אָדער צוויי פון אַ פאַמיליע. מיר האָבן ממש די שטאָט ניט דערקענט. פויערים פון די ארומיקע דערפער האָבן פֿאַרנומען די יידישע הייזער און געשעפטן. די שטאָט סואוואַלק האָט אויסגעזען, ווי אַ גרויס דאָרף. מיר האָבן אָנגעהויבן וואָס ניט איז צו האַנדלען. איך האָב אָפּגעקראָגן מיין מיל און אויך די הייזער, וואָס זיינען געבליבן גאַנץ.

ווען ס׳איז אויסגעבראָכן דער פֿאַגראָם אין קעלץ, האָבן מיר זיך זייער דערשראָקן. קריסטן האָבן גענומען ריידן, אַז דאָ וועלן זיי אויך אַזוי מאַכן, ווי אין קעלץ. איך מיט אינזשינער טראַצקי זיינען אַוועק צום הויפּט־גלח און אים זייער שטאַרק געבעטן צו זאָגן זונטיק אין קלויסטער, אַז מען זאָל ניט באַפֿאַלן קיין יידן. מיך האָט ער דערקענט. ווען דער פוילישער פרעזידענט מאַשציצקי איז געקומען קיין סואוואַלק, בין איך געווען צוזאַמען מיטן גלח אין דער אויפֿנעם־דעלעגאַציע. ער האָט אונדז גענאָגט, אַז מען וועט אונדז גאָרנישט טאָן, ווייל קריסטן שלאָגן ניט קיינעם... פֿאַרשטייט זיך, אַז אַזאַ פֿאַר־זיכערונג איז געווען אַ קנאַפּע זיכערקייט און דאָס ביסל יידן האָט באשלאָסן צו פֿארלאָזן סואוואַלק.

צעבראָכענע און פֿאַרפֿיניקטע האָבן מיר געוואַנדערט אויף אָנצוהייבן אַ לעבן פון דאָס נייַ — מיר די עצמות היבשות פון גרויסע קהילות יידן. צי וועלן מיר האָבן רו?

חנה אַלטשולער

סואוואַלק אין 1957

נאָענט פאַרן אויסבראך פון צווייטן וועלטקריג האָבן שוין סואוואלקער יידן אָנגעהויבן טראַכטן וועגן אַנטלויפן פון סואוואלק. מען האָט געוואוסט, אַז אין יעדער נייער מלחמה וועט סואוואלק, וואָס ליגט ניט ווייט פון דער דייטשער גרענעץ, זיין פון די ערשט־געליטענע. ניט אַלע האָבן פאַרמאָגט גענוג כוח אין זיך צו לאָזן אויף הפקר די אַלע הייזער און געשעפטן, וואָס מען האָט געבויט און געשאַפן אין משך פון דורות. אָבער אַ טייל פון סואוואלקער יידן האָבן די געפאַר באַטראַכט פאַר אַזוי גרויס און נאָענט, אַז זיי האָבן באַשלאָסן וואָס גיכער זיך צו ראַטעווען פון די אָנקומענדיקע היטלע־ריסטן. צו די לעצטע האָבן געהערט די ווייטערדיקע סואוואלקער, וועלכע האָבן פאַרלאָזן די שטאָט דעם 31סטן אויגוסט, 1939, אַ טאָג פאַרן אויסבראָך פון קריג: שמואל שאַפירא מיט דער פאַמיליע, זלמן אַלט־שולער מיט דער פאַמיליע, קאָפל פרידמאַן, די משפחות סאלניצקי, סאלאמיאנסקי, מושקאט, טורעצקי, ברוינראט און נאָך אַנדערע, וואָס איך געדענק ניט זייערע נעמען.

איך און מיינע קינדער זיינען אויך אַוועק פון סוא־וואלק דעם זעלביקן טאָג. מיר זיינען אָנגעקומען קיין וואָלקאָוויסק, וואוהין עס זיינען פריער אוועק אויך די משפחות פון די סואוואלקער יעקב רייגראדסקי, מענדל סאלאמיאנסקי, דידקאווסקי און איגעלסקי.

אַ טייל פון די 13 יידן, וועלכע האָבן זיך געפונען אין סואוואַלק אין זומער 1955

פון רעכטס צו לינקס: פאַלניצקי, סאַלניצקי, גבריאל ריינער (גאַסט פון אמעריקע), דאָבע סאַלניצקי, חנה אלטשולער, סינענסקי, קראַמאַרסקי.

אַ פאָר וואָכן נאָך אונדזער קומען קיין וואָלקאָוויסק איז די געגנט אַרונטערגעפאַלן אונטערן סאָוועטישן רעזשים. אין יוני 1940 האָבן די סאָוועטן אונדז פאַר־שיקט קיין קאָמאַריצי, וואלאגדער גובערניע. אין קאָמאַ־ריצי זיינען געווען די פאַמיליעס פון זלמן אַלטשולער, יעקב רייגראָדסקי און רבקה סאלאמיאנסקי מיט די קינדער. מענדל סאלאמיאנסקי איז גע׳הרג׳עט געוואָרן דורך באַנדיטן אויפן וועג פון זעלווע קיין וואָלקאָוויסק גלייך ווי די רוסן האָבן פאַרנומען ווייסרוסלאַנד. מיר האָבן אַלע געאַרבעט אין די דאָרטיקע געדיכטע וועלדער. אין די גרעסטע פרעסט האָט מען אונדז הונגעריקע און אויסגעמאַטערטע געטריבן אין וואַלד זעגן און האַקן האָלץ.

נאָכן אָפמאַך צווישן סאָוועט־רוסלאַנד און דער פוי־לישער רעגירונג אין לאָנדאָן האָט מען אונדז, ווי פוילישע בירגערס, באַפרייט. מיר זיינען אַוועקגע־פאָרן קיין קאזאכסטאן. צו ערשט האָבן מיר גע־וואוינט אין אַ קאָלכאָז. ניט קענענדיק אויסהאַלטן די אומ־דערטרעגלעכע באַדינגונגען אין קאָלכאָז, זיינען מיר אַרי־בערגעפאָרן אין דער שטאָט דזשאמבול, וואו עס זיינען גע־ווען אַ סך פוילישע יידן. אין דזשאמבול האָבן מיר שוין געלייענט אין די צייטונגען וועגן די היטלעריסטישע מאַסן־שחיטות אויף יידן. מיר האָבן תחילת ניט געוואָלט גלייבן די צייטונגען און געמיינט, אַז די רוסן גיבן איבער פאַלשע ידיעות.

אין 1946 האָט מען אונדז דערלויבט צוריקצופאָרן קיין פוילן. שווער איבערצוגעבן די פיינלעכע געפילן, וואָס איך האָב איבערגעלעבט, ווען איך בין דעם 20סטן מיי 1946 געקומען קיין סואוואלק. די שטאָט האָט ניט שטאַרק געליטן פון קריג. עס שטייען די זעלביקע יידישע הייזער—אָבער קיין יידן זיינען אין זיי ניטאָ. אַלץ האָבן פאַרנומען פרעמדע. „נחלתנו נהפכה לזרים, בתינו לנכרים". אונדזערע ברידער און שוועסטערס זיינען אומגעקומען אין די גאַזקאַמערן און קאָנצענטראַציע־לאַגערן — און בלוטיקע שונאים האָבען פאַרכאַפט זייער האָב־און־גוטס. אין שטאָט איז ניטאָ מער די אַמאָליקע באַוועגונג. ניטאָ מער אויף די גאַסן די יידישע קינדער־לעך מיט זייערע שיינע און ליכטיקע אייגעלעך. ניטאָ מער אויף די גאַסן די יידישע יוגנט. ווען מען גייט פאַרביי די יידישע הייזער, דאַכט זיך, ווי מען הערט אַ שטים, וואָס פאָדערט גערעכטיקייט און רופט נקמה צו נעמען פאַר דעם אומשולדיק פאַרגאָסענעם בלוט.

אין סואוואלק האָבן זיך דעמאָלט געפונען: שלמה גוטמאַן, כלב כאַנאָוויץ, קאָפל לובאווסקי, חנא וויניצקי, סאלניצקי, אליעזר סיינענסקי, אינזשינער טראָצקי מיט דער פאַמיליע, בעלא אַדעלמאַן מיטן זון, קערשקאווסקי, שלמה גאָלדרינג, מישקינסקי, די ברידער קראַמארסקי, מענדל גאָטליב און פאלניצקי.

דעם בית־מדרש האָבן די נאַציס פאַרברענט. די שול איז נאָך אַ לענגערע צייט געשטאַנען. די אַנטי־סעמיטן אין סואוואלקער מאַגיסטראַט האָבן ניט געקענט רוען צוליב דעם. אונטערן תירוץ, אַז דער שול דראָט אַ געפאַר פון איינפאַלן, האָבן זיי פאַרלאַנגט, אַז מען

זאָל זי אַראָפווארפן. דער עיקר האָבן זיי געוואָלט די ציגל פון דער שול און נאָך מער דאָס ווייסע בלעך פון

ביים אריינגאַנג צום עזרת־נשים פון דער גרויסער שול נאָכן חורבן קאָפּל ליובאָווסקי און דאָס אינציקע קינד חיה־לע ליפשיץ, 3 יאָר אַלט (איצט אין ישראל מיט די עלטערן).

איר דאָך, וואָס מען האָט דעמאָלט אין פּוילן אפילו פאָר קיין געלט ניט געקענט קריגן. מיר, די פאַרבליבענע יידן, זיינען עטלעכע מאָל געווען אין מאָגיסטראַט בעטן, אַז מען זאָל די שול פאַרריכטן, כדי זי זאָל בלייבן שטיין, ווי אַ זכרון פאָר די טויזנטער יידן, וואָס האָבן אַ מאָל געלעבט אין סאָוואָלק. אונדזער אינטערוועניע האָט אָבער ניט געהאָלפן און די שול איז סוף כל סוף צעגומען געוואָרן.

דער בית־עולם איז אין זיין גרעסטן טייל צעשטערט געוואָרן דורך די דייטשן. אויך דער פאַרקאָן איז צעגומען געוואָרן דורך זיי. דער לעצטער סאָוואָלקער רב ר׳ דוד ליפשיץ האָט אונדז פון אַמעריקע געשיקט געלט אויף אַ נייעם פאַרקאָן פון בית־הקברות און אויף אויפשטעלן מצבות אויף די קברים פון הרב הגאון ר׳ יוסף יאָסעלעוויטש, הרב ר׳ משה אַלטמאַן און הרב ר׳ בנימין

מאגענצא. אונדזער טירחה איז אָבער געווען אומזיסט: וויפל מיר האָבן ניט פאַררייכט דעם פאַרקאָן—כוליגאַנעס האָבן אים ווידער צעבראָכן און די נייע מצבות איבער־געקערט.

די ערשטע צייט פון מיין קומען איז נאָך ביי מיר אין שטוב געווען אַ מנין. אונדזער שליח־ציבור איז געווען כלב כאנאוויץ, וועלכער איז אַוועק קיין אויסלאַנד נאָכן פאָגראָם אין קעלץ. דעמאָלט האָט פאַרלאָזן סוא־וואלק אויך שלמה גוטמאַן. מיט אַ פאָר יאָר שפּעטער זיינען געשטאָרבן קאָפּל לובאָווסקי, שלמה גאָלדרינג און קערשקאָווסקי — און מער קיין מנין האָבן מיר שוין ניט געהאַט.

אַ שרעקלעכן אינדרוק אויף די עטלעכע געראָטע־ווענע סאָוואָלקער יידן האָט געמאַכט דער טראָגישער טויט פון דעם פונסקער ייד קושעל. דאָס איז געשען גלייך ווי מיר זיינען געקומען פון רוסלאַנד. ער איז געפאָרן פון סאָוואָלק קיין ביאַליסטאָק. אויף אַ סטאַנציע ניט ווייט פון ביאַליסטאָק איז אַריין אין וואָגאָן אַ באַנדע אַנטיסעמיטן. ווען זיי האָבן דערזען דעם יידן, האָבן זיי מיט געוואָלד אים אַרויסגעפירט פון באַן אויפן פעלד און דערשאָסן.

די אינציקע שמחה, וואָס מיר האָבן דעמאָלט געהאַט אין סאָוואָלק, איז געווען, ווען נאָאוס אדעלסאָנס פרוי האָט געבאָרן אַ זון אין צום ערשטן מאָל אין פּופּצן יאָר איז געווען אַ ברית אין סאָוואָלק. אַ מוהל איז געקומען פון וואַרשע.

די 13 קרעמלעך אויפן מאַרק — פאָטאָגראָפירט אין 1955 דורך ג. ריינער.

פון דער אַמאָליקער גרויסער יידישער באָפעלקערונג האָבן אין 1957 געלעבט אין סאָוואָלק 11 צעבראָכענע יידן: פיר פון דער משפּחה סאלניצקי, פיר פון דער משפּחה אדעלמאן, מישקינסקי, גאָטליב און פאלניצקי. מאָקס מושקאָט און וולאַדעק מאַריאַמפאָלסקי, וועלכע האָבען געהאַט פאַרנומען אין קאָמוניסטישן פוילן הויכע שטע־לעס, האָבן מיט אַ צייט פריער עמיגרירט קיין ישראל.

אין 1957 האָב איך פאַרלאָזן מיין אַמאָליקע טייערע און ליבע היימשטאָט—טויט אין חרוב פאָר יידן אויף אייביק.

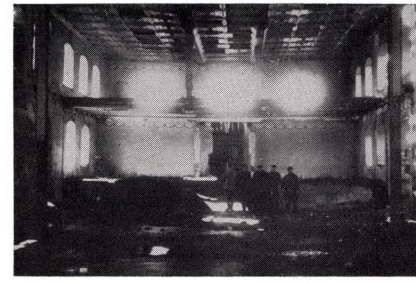

דער אינעווייניקסטער טייל פון דעם חרוב'ן עזרת נשים, וואָס איז באַשטאַנען פון צוויי גאַלעריייען. די מחיצה־וואַנט, וואָס פלעגט אָפטיילן צווישן דער מענערשער שול, איז איינגעבראָכן.

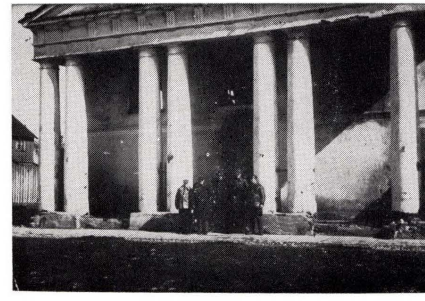

דער אַריינגאַנג צום עזרת־נשים פון דער גרויסער שול פון דער זייט פון שולגאַס.

די נייַ־אויפגעשטעלטע מצבה נאָכן חורבן אויפן קבר פון הרב ר׳ משה אלטמאן ז״ל, סואוואַלקער דיין.

דער סטעמפל פון סואוואַלקער ועד הקהלה.

מרדכי מישעל

חורבן ראַצק

אַ רואיק און געמיטלעך שטעטל איז געווען ראצק. איר יידישער ישוב איז געווען אַן אַלט־איינגעזעסענער. כאָטש מיר ווייסן ניט גענוי, ווען זיינען געקומען די ערשטע יידן קיין ראצק, איז אָבער זיכער, אַז אַ יידישע קהילה האָט דאָרט עקסיסטירט שוין מיט הונדערטער יאָרן צוריק.

געלעבט האָבן יידן אין ראצק, ווי אחינו בני ישראל האָבן געלעבט אין אַלע איבעריקע שטעטלעך ארום. אַ גאַנצע וואָך אין קראָם, אין שפּייכלער אָדער אין וואַר־שטאַט, פאַרטאַראַראמט און פאַרהאַוועט מיט ענינים פון עולם הזה, און שבת — פאַרפּוצט און פאַרקעמט און אויסגעצוואָגן, גיבן זיך אָפּ מיט אַ שבח והודיה צום רבונו־של־עולם, ווער דורך אַ „ברכי נפשי", ווער דורך אַ „פּרקי אבות", ווער טאַקע דורך אַ לומדיש בלאַט גמרא.

אָנזאָגן דעם אָנקום פון שבת קדש פלעגט דער שמש מיט זיין מאָנאָטאָן־אויסגעצויגענעם רוף: „יידן, אין שול אריין"!

אייגנטלעך, איז זיין רופן געווען אַן איבעריקע זאַך, ווייל וועלכע יידענע האָט ניט געוואוסט אַליין די צייט פון ליכטבענטשן און וועלכער ייד האָט ניט געוואוסט די צייט פון דער שקיעה?

ראַצק האָט יאָרן לאַנג געהערט צו אַ פּוילישן גראַף מיטן נאָמען פּאַץ. ניט ווייט פון שטעטל, אויפן וועג צו יאגוסטאוו, האָט ער געלעבט אין זיין הויף דאָווספודא. דאָרטן האָט ער אויסגעבויט אַ ריי פּרעכטיקע בנינים, וואָס זיינען געווען באקאנט אין אומגעגנט אונטערן נאָמען די פּאַץ־פּאַלאַצן. ווען די רוסן האָבן פאַרנומען ראַצק, האָבן זיי דאָס שטעטל געשאָנקען די דאָרטיקע תושבים. דער רוסישער גענעראַל קארצאוו, וועלכער האָט איינ־גענומען ראצק, האָט באקומען במתנה דעם הויף דאָוו־ספודא. גענעראל קארצאוו האָט געהאט אַ שוואכקייט צו שאַך, און פון־צייט־צו־צייט פלעגט ער אַראָפּקומען קיין ראצק צו ר' וועלוול סטאלאווסקי און מיט אים פאַרברענגען אין שאַכשפּיל.

אַזוי האָט זיך געצויגן דורות אויף דורות — אַ שטיל און רואיק לעבן פון פאַרהאָרעוועטע און פאַרפּראַ־צעוועטע יידן אין ראצק, ביז עס איז געקומען דער פינצטערער טאָג פון ערשטן סעפּטעמבער 1939. דער טאָג איז געווען אַ הייסער, די זון האָט גע'שרפ'עט, און דער ראַדיאָ האָט אָנגעזאָגט אַ נייע שריפה:

„מלחמה"!

אַ שווערע כמאַרע פון שטויב באַדעקט דאָס שטעטל. עס פאָרן פורן, אויטאָמאָבילן. דאָס יידישע שטעטל ווערט פול מיט פּיין און אימה. ראצקער יידן פאַרשטייען, וואָס עס דערווארט זיי.

עס איז פרייטיק פאַר נאַכט. נאָך דעם הייסן טומל־דיקן טאָג איז דאָס שטעטל אָפּגעשטאָרבן. די לאָדנס פאַרמאַכט. די לאָמפּן אויסגעלאָשן. די טישן זיינען שוין ניט באַפּוצט מיט חלות און ליכט.

די שול שטייט פאַרפינצטערט. עס ברענען ניט מער קיין עלעקטרישע לאָמפּן. דער בית־המדרש זעט אויס ווי אום תשעה־באָב. עס דאוונט זיך ניט. נאָכן דאוונען לויפט מען ניט אַהיים צום פריילעכן „שלום עליכם מלאכי השרת", ווי אַלע מאָל. נאָר מען קלייבט זיך אין רעדלעך און יעדער איינער פרעגט: — וואָס וועט זיין? וואוהין גייט מען? — די פראַגעס בלייבן הענגען אין דער לופטן.

שבת האָבן זיך באַוויזן די ערשטע אעראָפּלאַנען מיטן שוואַרצן האַקנקרייץ. זיי מאַכן אַ שטאַרק גערויש מיט די מאָטאָרן. די ראצקער פּאָליציי שיסט אויף זיי מיט ביקסן, אָבער די פליערס, משמעות, מאַכן ניט קיין וועזן פון דעם. ערשט ווען עס האָט אָנגעהויבן קנאַלן דער הארמאט פון יאגוסטאווער גאַס, האָט דער אעראָפּלאַן גענומען וואַרפן באָמבעס. דער הארמאט איז גלייך שטום געווארן. דאָס גאַנצע שטעטל האָט אויפ־געציטערט פון שרעקלעכן אויפרייס.

נאַצישע אעראָפּלאַנען פלעגן זיך באַווייזן פון צייט־צו־צייט. יעדן טאָג האָט מען זיך געריכט אויפן דייטש, אָבער ער איז אַלץ ניט געקומען. די אומבאשטימטקייט האָט נאָך מער פאַרגרעסערט די שרעק. טייל יידן זיינען אַנטלאָפן פון שטעטל און טייל פון די אַנטלאָפענע זיינען געקומען צוריק. דאָס שטעטל איז געוואָרן פאַר יידן אַ פּאַסטקע, און מען האָט ניט געוואוסט, וואָס צו טאָן.

אַזוי האָט עס אָנגעהאַלטן, ביז אין שטעטל איז אַריין די נאַצישע אַרמיי און גענומען ווייזן איר יד חזקה. די דייטשן האָבן געצוואונגען די יידן צו ראַמען די גאַסן און טאָן פאַרשיידענע אַנדערע אַרבעטן. יעדן טאָג האָבן זיך געשאָטן נייע גזירות. מען האָט אויסגעזויגן די יידן ביזן לעצטן גראָשן, צעראַבירט זייערע קראָמען און זיי אויסגעמאַטערט ביזן טויט.

אין נאָוועמבער 1939 איז פּלוצעם געקומען דער באַפעל: יידן מוזן אין 8 שעה פאַרלאָזן ראצק. געווען איז עס רעגנדיק און קאַלט און פינצטער. אויסגעמוטשעטע און געיאָגטע איז אַן עדה יידן געגאַנגען איבער בלאָטיקע וועגן, ניט וויסנדיק וואוהין. אַנדערע האָבן געזאָגט ווידוי, און אַנדערע האָבן שוין בכלל קיין כוח ניט געהאַט צו טראַכטן וועגן זייער גורל.

דער ווידוי איז שוין געווען פאַר אַלעמען, פאַר אַלע יידן פון דער אַלטער קהילה ראַצק.

קלמן אבראמאוויץ

ניטאָ מער סאוואַלק

וועז די היטלעריסטישע האַרדעס זיינען באַפאַלן סאוואַלק, בין איך נאָך געווען אַ יונג בחור'ל. מיט מיין יינגלשער תמימות אין ניט־דערפאַרנקייט בין איך אריינ־געוואָרפן געוואָרן אין דעם גרויסן שטורעם פון יסורים אין פיין, וואָס די נאַצישע רוצחים האָבן געבראַכט אויפן יידישן פאָלק אין אייראָפּע. אין מיינע אַלע גיהנום'שע איבערלעבענישן אין געטאָ און קאַצעט האָב איך פאַרלאָרן מיין תמימות, אָבער ניט מיין ליבשאַפט און בענקשאַפט נאָך מיין היימשטאָט. פאַרקערט, די בילדער און פאַר־שטעלונגען פון מיין סאוואַלקער קינדהייט זיינען איצט נאָך קלאָרער און שאַרפער, ווי פריער — בילדער און פאַרשטעלונגען פון אַ וועלט, אַ רייכער, שאַפערישער וועלט, וואָס איז געווען און איז מער נישטאָ.

איך זע אין דמיון קודם כל די גרויסע סאוואַלקער שול, וואָס איז פאַר אונדז, סאוואַלקער חדר־יינגלעך, געווען אַ שטענדיקער פאַרזאַמלאָרט. שבת אָדער יום־טוב, צי אין אַ וואָכעדיקן פאַרנאַכט — וואו טרעפן זיך שטאָטישע יינגלעך, אויב ניט אין דער גרויסער שול? מיר, יינגלעך, כאַפּן אויף גיך אָפּ דאָס דאָוונען, לויפן ארום איינער צום אַנדערן און ציזאַמען שפּאַרט מען זיך נייגיריק צום עמוד אָדער צו דער בימה, כדי בעסער צו זען דעם חזן אָדער בעל־קורא. אַ שטער פאַר אונדזער קינדערשער נייגיריקייט איז תמיד געווען יוסף דער שמש. אין וועלכן ווינקל פון שול מיר האָבן זיך ניט פאַרקליבן, איז ער תמיד אויסגעווואקסן. יוסף דער שמש איז געווען אַ ייד אַ למדן, אָבער אויגן האָט ער געהאַט זייער שטרענגע, און ווי נאָר מיר פלעגן דערפילן זיין בליק, פלעגן מיר תיכף מאַכן אַ ויבערה.

באַזונדערס אומפאַרגעסלעך פאַר מיר איז די שטאָ־טישע תלמוד־תורה, אין וועלכער איך האָב זיך געלערנט. מיין ערשטער לערער דאָרטן איז געווען איגעלסקי (מיר פלעגן אים רופן — מאלושקי), ביי וועמען איך האָב אַנגעהויבן לערנען אלף־בית. איגעלסקי איז געווען אַ גוטער לערער, כאָטש ער האָט ניט פיינט געהאַט צו געבן דעם תלמיד אויך אַ צי פאַרן אויער. עברית האָב איך דאָרטן געלערנט ביים גוטן קענער פון העברעאישן לשון ציבעלמאַן. הרב צימערמאַן איז געווען מיין רבי אויף חומש און גמרא. ער האָט געהאט אַ גרויסן חלק אין דעם, וואָס דער פרעסטיזש פון דער תלמוד־תורה איז געווען אזוי הויך אין די אויגן פון יידן אין סאוואַלק און פון די ארומיקע שטעטלעך.

אַ באַזונדערע שוואכקייט האָבן מיר, חדר־יינגלעך, געהאַט צום ברונעם אין מיטן שטאָט. וואָסער פלעגט מען פומפּען פון ברונעם דורכן צינען אַרויף אין אַראָפּ דאָס לאַנגע אויסגעבויגענע אייזן ביי דער זייט. די גרויסע אייזערנע האָנט האָט געהאט ביים סוף אַזאַ רונדן אייזערנעם באַל, וואָס האָט זיך ממש געבעטן: „קומט, קינדער, זעצט זיך אריף און הוידעט זיך". זיינען טאַקע די קינדער ניט געווען קיין עקשנים, פלעגן אייגנס נאָכן אַנדערן זיך זעצן אויפן „באַל", זיך הוידען און דאָס וואָסער פלעגט רוישיק רינען אין דער וועלט ריין. דאָס פלעגט אַנהאַלטן אַזוי לאַנג, ביז עס פלעגט זיך באוויזן חיים ישראל'ע דער וואָסער־טרעגער — און מיר פלעגן זיך צעלויפן אין אַלע זייטן.

וועז איז דאָס אַלץ געשען?

דער חורבן איז אַזוי גרויס און די ווירקלעכקייט איז אַזוי ביטער, אַז אָפט זעגן אויס די אַלע זכרונות פון דער אקאַראַשטיקער פאַראַנגענהייט, ווי אַ ווייטער, ווייטער חלום: ניט געווען קיין ליבע סאוואַלק, ניט געווען קיין טייערע יידן דאָרטן, ניט געווען קיין שולן און בתי־מדרשים, ניט געווען קיין יידישע קינדער, ניט געווען קיין יידישע טאַטע־מאַמע...

ניין, ניט דער „געווען" איז אַ חלום, נאָר דער „איצט" איז אַ חלום, אַ שרעקלעכער, אוממענטשלעכער קאָש־מאַר —

נישטאָ מער קיין יידיש סאוואַלק, נישטאָ מער קיין יידיש לעבן דאָרטן — נישטאָ און וועט שוין אייביק נישט זיין.

Kennort (Miejsce wystawienia) Biała Podlaska

Kreish. (Starostwo powiat.) Biała Podlaska Distrikt (Okręg) LUBLIN

Kennummer (Numer rozpoznawczy) 12336

Gültig bis (Ważne do) 12. VI. 1946.

Name (Nazwisko) Flejszer

Geburtsname (b. Ehefrau) (Nazwisko panieńskie (u mężatek)) -----

Vorname (Imię) Cyla

Geboren am (Urodzony (a) w dn.) 19.5.1925

Geburtsort (Miejsce urodzenia) Suwałki

Kreish. (Starostwo pow.) Suwałki Distrikt (Okręg)

Land (Kraj) Deutschland

Beruf (Zawód) erlernter (wyuczony) keiner/żaden/ ausgeübter (wykonywany) Arbeiterin/robotnica/

Religion (Wyznanie) mosaisch

Volkszugehörigkeit (Przynależność narodowa) Jüdin

Besondere Kennzeichen (Szczególne znaki rozpoznawcze) -------

Linker Zeigefinger / Palec wskazujący lewej ręki

Linker Zeigefinger / Palec wskazujący lewej ręki

Cyla Flejszer
Unterschrift des Kennkarteninhabers
Podpis posiadacza karty rozpoznawczej

Biała Podlaska, den (dnia) ..... 194...

Dienstsiegel (Pieczęć służbowa)

Ausstellungsbehörde (Władza wystawiająca)

Unterschrift des ausfertigenden Beamten (Podpis sporządzającego urzędnika)

דער „יודען־שיין" פון א סוואלקער מיידל, צילע פליישער, פארברענט אין מיידאנעק.

ZUR BEACHTUNG! UWAGA!

I. **Jeder Inhaber einer Kennkarte hat sich bei Behörden und Körperschaften des öffentlichen Rechts und gegenüber den staatlichen und gemeindlichen Kontrollorganen auf Verlangen mit der Kennkarte auszuweisen.**

Każdy posiadacz karty rozpoznawczej winien się wobec władz i instytucji prawa publicznego oraz państwowych i gminnych organów kontrolnych na żądanie legitymować kartą rozpoznawczą.

II. **Kennkarten, in denen das Lichtbild, die Fingerabdrücke, eine der sonstigen vorgeschriebenen Eintragungen oder die anzubringenden Dienstsiegel fehlen, sind ungültig. Das gleiche gilt, wenn der Zustand des Lichtbildes oder die Fingerabdrücke eine einwandfreie Feststellung des Kennkarteninhabers nicht mehr zulassen oder die sonstigen Eintragungen oder die Stempel unleserlich geworden sind.**

Karty rozpoznawcze, nie posiadające fotografii, odcisków palców, przepisowych wpisów lub pieczęci służbowej, są nieważne. To samo dotyczy wypadków, w których stan fotografii lub odcisków palców nie pozwala na dokładne stwierdzenie tożsamości posiadacza karty rozpoznawczej lub pozostałe wpisy czyli pieczęć stały się nieczytelne.

III. **Treffen die Angaben in einer Kennkarte durch Berufswechsel, Namensänderung usw. auf den Inhaber nicht mehr zu, so hat er die Kennkarte der Antragsbehörde zur Änderung oder Neuausstellung vorzulegen. Wohnungsänderungen bescheinigt die Meldebehörde.**

O ile dane karty rozpoznawczej straciły swą aktualność naskutek zmiany mieszkania, zawodu, nazwiska posiadacza karty i t. d., to winien on kartę rozpoznawczą przedstawić władzy załatwiającej wnioski celem zmiany karty lub wystawienia nowej karty rozpoznawczej. Zmiany zamieszkania potwierdza urząd meldunkowy.

IV. **Der Kennkarteninhaber ist verpflichtet, den Verlust einer gültigen Kennkarte unverzüglich der nächsten Antragsbehörde brieflich oder mündlich unter genauer Angabe seiner Personalien und der näheren Umstände des Verlustes zu melden.**

Posiadacz karty zobowiązany jest zgłosić natychmiast władzy załatwiającej wnioski zagubienia ważnej jeszcze karty rozpoznawczej pisemnie lub ustnie, podając dokładnie swe generalia i bliższe okoliczności zagubienia.

Staatsdruckerei Warschau — Nr. 3751-41.

GENERALGOUVERNEMENT
GENERALNE GUBERNATORSTWO

KENNKARTE
KARTA ROZPOZNAWCZA

J

פאטאגראפיעס פון קדושים פון סוואלק און אומגעגנט, וואס זיינען ארויסגענומען געוואָרן פון די געפונענע „יודען־שיינען" אין מיידאנעק לאגער.

ברוך יאבלאנאווסקי

רחל יאבלאנאווסקי

רחל אקון
פשעראסלע, פילי׳פאוע

גיטל בראדסקי,
געב׳ 1921

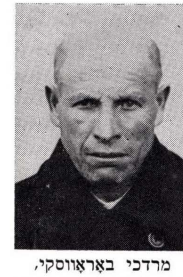

מרדכי בארוווסקי,
געב׳ 1878, לאנדווירט

מרדכי אלפאוויטש

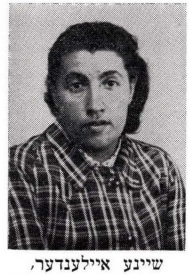

שיינע איילענדער,
געב׳ 1912, שניידערין

פריידע בודוויצקי־סוויט־
קאווסקי, געב׳ 1902

מרים גלישטצינסקי,
געב׳ 1918, שניידערין

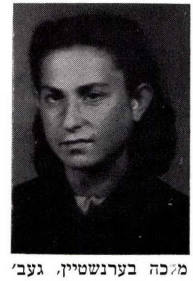

מ׳כה בערנשטיין, געב׳
1922, ביכהאלטארין

רחל דאקטארסקי־
בערנשטיין

שלמה יאסל בערנ־
שטיין, פאטאגראף

ראָזע גאָלדגאַמער

אשר גאָלדגאַמער,
רימער

פייגע גראַנדיטש

גראַנדיטש
דער שניידער

מרדכי דובלמאַן,
זון פון ת״ת־לערער

מרים־לאה חייטינסקי,
געב׳ 1900, פילימאָוע

משה זשאַרגאָווסקי

יאַנקל זשינעווסקי

זעליק וורובלעווסקי,
געב׳ 1902, שניידער

משה טאַפאַלאַנסקי

חנה־פריידע יעלין,
געב׳ 1916, ראַצק

ברוך יאַבלאַנאָווסקי,
געב׳ 1922, שניידער

וואלף כלעבאווסקי,
געב׳ 1914, עלעקטראָ־
טעכניקער

טויבע כלעבאווסקי

חיים לאזאווסקי

אלטר ליפשיץ,
ס חר און עסקן

רישע ליווישין,
פיליפאָווע

לייב לובלינסקי

אברהם לובלינסקי,

שרה לובלינסקי,
פון גלאזקראָם

שרה לעווינזאָן

שיינע מאַרטשיקאַנסקי,
פּונסק

אברהם־הערש מענאַקער
געב׳ 1900

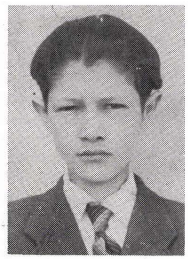

שלום מאַרגנשטערן

הדסה מאַרגנשטערן

שרה סימענסקי, מאיר
דעם פישערס טאַכטער

משה מאַטל סימענסקי,
מאיר דעם פישערס זון

מינע סטשעלעצקי

שיינע סטשעלעצקי

יוסף ספּיר,
פון די צוקערקעס

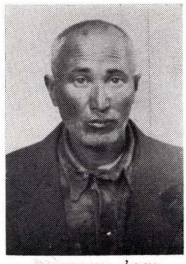

יאָסל סאַפּערסאָן,
געב׳ 1896, שוסטער

חיה סאַפּערסאָן,
געב׳ 1898, שניידערין

ביילע סיטקאָווסקי,
געב׳ 1924

זלמן סיטקאָווסקי
געב׳ 1895, שניידער

עטל סראַגאָווסקי,
געב׳ 1902

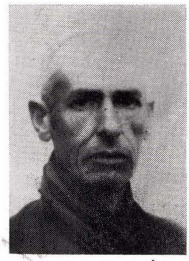

אלקנה סראַגאָווסקי,
געב׳ 1893, פישער

פאניע סאנדאוווסקי,
אייזיקס פרוי

וואלף ב״ר אייזיק
סאנדאוווסקי

משה ב״ר אייזיק
סאנדאוווסקי

פרומע סאלאוויטשיק־
בערנשטיין, געב׳ 1900

זבולון ב״ר צבי הירש
סטאוויסקאווסקי,
שניידער

ראניע סטאוויסקאווסקי

זבולון ב״ר אברהם נטע
סטאוויסקאווסקי

ראיע סטאוויסקאווסקי־
גרינשטיין, געב׳ 1918,
ראצק

לאה עפלבוים

העניע עפלבוים

טויבע עפלבוים

אברהם פאפאוווסקי,
געב׳ 1914

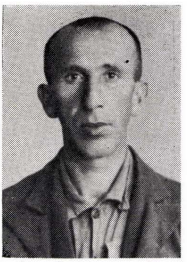

לייב ב״ר פֿלטיאל
פֿאוולאוווסקי

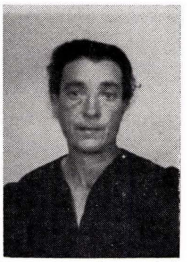

לאה פֿאוולאוווסקי, דניאל
ליפשיצעס טאכטער

אליהו פֿילימאוווסקי

גיטל פֿילימאוווסקי

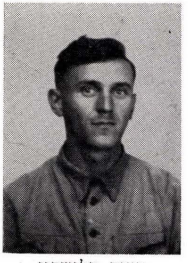

מאיר פֿלישקין

משה פֿערלינג,
געב׳ 1908, שניידער

פרידע פֿורמאַנסקי,
געב׳ 1926, סיני

יצחק פליישער

שרה פליישער

פיגע פליישער,
געב׳ 1923

שיינע פליישער,
געב׳ 1927

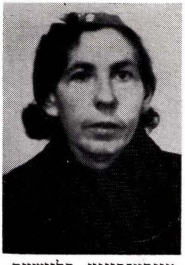

טויבע־פיגע פליישער,
געב׳ 1900, קראַסנאַפֿאַלע

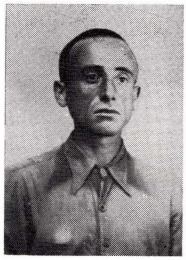

משה פינקאָווסקי,
פון תפארת בחורים

ראָזע פרידמאַן

שיינע צימערמאַן,
געב׳ 1909

לייב קאַמינקאָוויטש
פאַריקמאַכער

מאַשע קאַמינקאָוויטש

מרים קאַמינקאָוויטש

מרדכי קאַמינקאָוויטש,
פאַריקמאַכער

פרידע קאַמינקאָוויטש,
געב׳ 1908

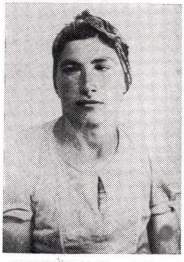

הינדע קאַמינקאָוויטש,
געב׳ 1912

שרה קאַספּעראָוויטש

אברהם קאַספּעראָוויטש

בראָניע קריוויאַנסקי

פרומע קראַמאַרסקי

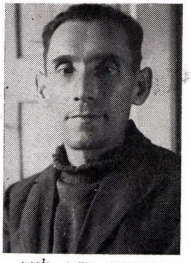

בן־ציון ב״ר לייב
קאַשינסקי, פילי־פאַווע
שמיד

לאה שקלאַרמאַן

לייזער קאַטשערינסקי,
געב׳ 1901, אַרבעטער

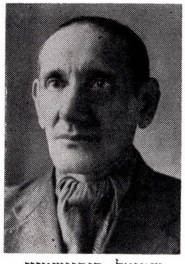

שמואל רובינשטיין,
פון טאַרטאַק

ר׳ חיים קויפמאַן

חנה מינץ, פרוי פון ר׳ בנימין מינץ

א גרופּע פּיליפּאָווער קדושים.

רישקע מאַטלס, דוד פּיוואָוואַרסקיס דריי טעכטער, מיכלע־ליבע משה׳ס, שבח לאַנגעוויטש, חיה־שרה אָקונעוויטש און אנדערע.

א גרופּע פּיליפּאָווער קדושים, וועמענס נעמען זיינען נישט אַנגעגעבן געוואָרען.

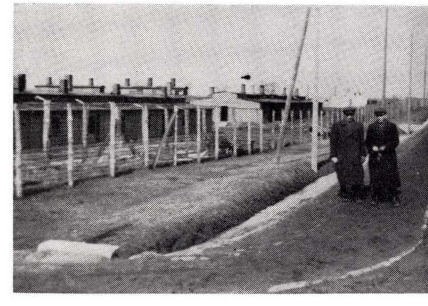

א בראָק אין מיידאַנעק.

אריינגאַנג אין גאַזקאַמער.

חיים זעליגסאן

אויפן פרישן קבר פון פריינט לאַואַר פערלשטיין

צום ענדע פון ארויסגעבן דעם יזכור־ספר, שטייען מיר אַלע טיף ערשיטערט איבער דעם גרויסן פאַרלוסט וואָס האָט אונז אַלעמען געטראָפן, דורך דעם וואָס פריינט פּערלשטיין איז אַוועקגעריסן געוואָרן פון אונז.

לאַזאַר פּערלשטיין איז געבאָרן געוואָרן אין סוא־וואַלק, אין 1886, ביי נישט פאַרמעגלעכע עלטערן. זיין פאַטער האָט אים געוואָלט מאַכן פאַר אַ רב. נאָכדעם ווי לאַזאַר האָט געענדיקט די סואוואַלקער ישיבה, האָט זיין פאַטער אים געשיקט לערנען אין דער סלאָבאָדקער ישיבה ביי הגאון ר׳ משה מרדכי עפשטיין זצ״ל.

ווי עס ווייזט אויס האָט אונזער לאַזאַר קיין רב נישט געוואָלט זיין אין האָט זיך בעסער געוואָלט לערנען אַ מלאכה, און ער איז געוואָרן אַ שוחט. ער האָט געקראָגן קבלה פון דעם סיניער אַן שפעטער סואוואַלקער רב הגאון ר׳ משה בצלאל לוריא זצ״ל.

אליעזר פערלשטיין

האָבענדיק אַ יאָר צייט פראָקטיק אין שחיטת גסות אין סואוואַלק, קומט ער קיין ניו יאָרק אין 1906, מיט דער האָפענונג צו קריגן אַ שטעלע פאַר אַ שוחט. אָבער אין יענער צייט, האָט מען אויף דעם געדאַרפט האָבען גרויסע פּראָטעקציע. אַזוי ווי ער האָט נישט געהאַט קיין קרובים אין אַמעריקא, איז כּס אים נישט געלונגען. האָט ער אויפגעגעבן דעם געדאַנק וועגן שחיטה, און באַשלאָסן זיך צו לערנען אַ פּראָסטע מלאכה, פון וועלכער ער זאָל באַלד קענען מאַכען אַ לעבן.

נאָך עטלעכע יאָר אָפּארבעטענדיק ביי פרויען קליידער ווערט ער קראַנק אויפן הארץ און דאָקטוירים פאַרבאָטן אים צו ארבעטן פיזיש.

זיין בענקשאָפט נאָך די יונגע יאָרן אין סואוואַלק ברענגט אים אין נאָנטן קאָנטאַקט מיט זיינע לאנדסלייט, אַבגעבענדיק זיך מיט אַ סך ענערגיע פאַר אַלע לאַנדס־לייט אַרגאַניזאַציעס. צום ערשטן ווערט ער דער קאָסירער און פירער פון דעם סובאַלקער־ווילקאָווישקער ברענטש 300 ארבייטער רינג, און נאָך דער ערשטער וועלט־מלחמה שליסט ער זיך אָן ווי אַ מיטגליד פון דער סובאַלקער בענעוואָלענט אסס׳ן, און נאָכדעם ווי אַ אָקטיווער מיטגליד אין סעקרעטאַר אין דער סובאַלקער און אומ־גענגט רעליף קאָמיטע.

דורך דער צייט פון דער צווייטער וועלט־מלחמה שטייט ער אויפן פאָסטן צו זיין גרייט פאַר דער צייט וען דער מאָמענט ווערט קומען און מען וועט דאַרפן ראָטעווען די, וואָס זיינען אַרויסגעקומען לעבעדיקע פון היטלער׳ס ימ״ש גיהנום: שיקענדיק טרייסט בריוו מיט שטיצע צו יעדן מיט וועלכן מען האָט גערעכנט קומען אין פאַרבינדונג; אויפזוכענדיק קרובים דורך די צייטונ־גען און אנדערע; פירנדיק אַ רעכענונג פון די לאַנדסלייט אין אַמעריקא וועלכע זיינען געווען די שטיצערס און ארויסהעלפערס פון די גערואָטעווטע.

וועגן דער רעליף קאָמיטעט האָט באַשלאָסען אַרויס־צוגיבן אַ יזכור ספר כדי צו פאַראייביקן די קדושים פון סואוואַלק און אומגעגנט, וואָרפט ער זיך אַריין מיט לייב און לעבן אין דער אַרבעט, קאָרעספּאָנדירנדיק מיט אַלע לאַנדסלייט איבער דער גאַנצער וועלט און איבערגעבן זיי דעם געדאַנק פון דעם יזכור בוך.

אין חודש אַפּריל 1960 וועָן ער איז געזעסען ביז פאַרטאָג מיט דעם שרייבער פון די שורות, צוגרייטענדיג די אָנאָנסען און אָנדערע אַרבעטן פאַרן בוך, באַקלאָגט ער זיך פלוצעם, אַז זיין קאָפּ שווינדעלט אים, און ער האָט אַ שטאַרקן קאָפּ וויי־טאָק, פון יענעם מאָמענט איז שוין לאַזאַר פערלשטיין נישט געקומען צו זיך.

קראַנקהייט, פלעגט ער נאָך וועלן עפּעס טאָן פאַר די וואָס וואָלגערן זיך אין די ישראל מעברות: מיט אַ בריוו, אַ טרייסט וואָרט פאַר בעסערע צייטן, מיט פאַרבינדן קרובים, אָבער זיינע כוחות האָבן שוין אים פאַרלאָזן, און ב׳ מנחם אב תש״ך (26טן יולי 1960) איז ער אין שפּיטאָל אויסגעגאַנגן אין גרויסע יסורים וועָן זיין לעבענס־באַגלייטערן מרס. טילי פערלשטיין איז געשטאַנען ביי זיין בעט.

זאָלן זיינע מעשים טובים זיין אַן אייביקער אַנדענק פאַר זיין געטרייע לעבענס־באַגלייטערן וועלכע האָט אים ארויסגעהאָלפן אין זיין ארבייט און האָט אַזוי אונער־מידלעך אים געדינט ביזן סוף פון זיין לעבן.

די גאַנצע סואוואַלקער און אומגעגנט לאַנדסמאַנשאַפט אין אַלע לענדער וואו זיי געפינען זיך, וועלן ביטער באַווויינען די גרויסע אָבידה וואָס מיר אַלע האָבן פאַר־לאָרן אין מיר ענדיקן מיט דעם טראַדיציאָנאַלן תהא נשמתו צרורה בצרור החיים.

הנאהבים והנעימים בחייהם ובמותם לא נפרדו

מיר ווארפן אהער
א זודיקע טרער
אויף פארלוסטן וואס מיר
האבן געליטן —

אויף לעבנס נישט דערלעבטע
אויף טרוימען נישט דערוועבטע
וואס דער גרויזאמער דייטש
האט פארניטן.

ל. פ.

נעמען פון פארשטארבענע מיטגלידער פון
די פאמיליעס פון אונדזערע סובסקריבערס,
טייל פון זיי געפאלענע קרבנות על קדוש השם,
אומגעקומען דורך דער דיטשער בעסטיאליטעט,
תנצב"ה — ה"י"ד.

למזכרת נצח

על ידי ילידי סובאלק והסביבה

בארצנו הקדושה

אַמאָל איז געווען...

פון לאַזאַר פערעלשטיין

„אַמאָל איז געווען" — מיט אָט־די ווערטער
פלעגען אונזערע מאַמעס דערציילען ביים וויגעל —
פון פאַלאַצן געבויטע מיט גאָלדענע ציגעל,
פון בני־מלך, בת־מלכה'ס, פון עקזאָטישע ערטער.

„אַמאָל איז געווען" — ווי זיס אָט־דער קלאַנג
פלעגט זיין פאַר אונזערע קינדערשע אויערן:
שמייכלענדיג חלומ'ען פון אָפענע טויערן,
פון וואַנען ס'דערגרייכט אַ מלאכים־געזאַנג.

*
* *

„אַמאָל איז געווען" — דער טאָן פון „איכה"
באַגלייט יעדע זילבע, דרינגט דורך יעדעס וואָרט.
איכה און אַיכה? — וואו ביסטו, דאָס אָרט,
וואָס אַמאָל איז געווען — און איז איצט מער
נישטאָ?

וואו ביסטו, סואוואַלק, מיט די ישובים אַרום,
וואָס האָבען פאָרמירט איין גרויס מעטראָפּאָליע
וואו זיינען די מענשען וואָס האָבען געשפּילט אַזאַ
ראָלע
אין ספערן וואָס האָבען פאַרדינט לויב און רום

איצט זאָגען מיר יזכור נאָך אייך, ליבע קדושים,
מיר הייליקען דעם אָנדענק פון אייערע נשמות.
ביז די נקמה וועט קומען פון דעם א־ל נקמות,
וועט נישט זיין ביי אונז קיין פּעריאָדע „נאָך
שלושים".

*
* *

„אַמאָל איז געווען" — מיט'ן קול פון „איכה"
ווערען די ווערטער פון אונז היינט געזאָגט.
מיט צער־פולער בענקשאַפט אונזער געמיט איז
געפּלאָגט
נאָך דעם וואָס געווען — און איז איצט מער
נישטאָ...

למזכרת עולם

מיר, דער „אינדעפענדענט סובאלקער פאראיין", באַטראַכטן
זיך ווי די נאטירלעכע יורשים פון דער אומגעקומענער
קהילה קדושה פון אונדזערע היימ־שטעט סואוואלק
און פון אומגעגענט, וואָס מיר האָבן טיילווייז
אויפגעהאלטן זייערע אינסטיטוצייעס, ווי
די תלמוד תורה, שפיטאָל, מושב
זקנים, און אנדערע.

זאָל די פארצייכענונג דינען ווי אַן אייביקער אָנדענק פאר
די בריידער און שוועסטער אונדזערע, וועלכע זיינען געפאלן
פון רוצחישע הענט על קידוש השם. — ה' ינקום דמם!

יהא זכרם ברוך.

אינדעפענדענט סובאלקער
בענעוואָלענט פאראיין

חיים זעליגסאן, פרעזידענט — שלמה רימאן, סעקרעטאר

מי יתן ראשי מים ועיני מקור דמעה
ואבכה יומם ולילה את חללי בת עמי (ירמי׳ ח׳־כ״ג)

— — — אנשי עירי קהלת קדש סואוואלק והסביבה, שנספו ונהרגו על קידוש השם בימי השואה והמלחמה ת״ש—תש״ה, ה׳ יקום דמם.

אלון בכות ומצבת זכרון

לנשמות קדושים וטהורים

אבינו עטרת ראשנו פאר ישראל

הגאון ר׳ יוסף ב״ר ישראל ארי׳ יוסלביץ זצ״ל

הגאב״ד דסואוואלק, נפטר ביום י״ט שבט תרצ״ה.

אמנו הרבנית הצדקנית

שרה רבקה הי״ד בת הגאון ר׳ חיים אברהם שס זצ״ל

לפי השמועה, נהרגה על קידוש השם סמוך להעירה סעמעלישאק בליטא
ביום א׳ דחג הסכות תש״א.

בתנו הילדה **אביבית־רשל** הי״ד

נספית באישון ליל ואפילה כ״ח מרחשון ת״ש, בשדות הגבול,
והובאה לקבורה בסואוואלק ביום א׳ דר״ח כסלו.

את אלה נזכרה ונהמיה, — ונפשנו עלינו תשתוחח.

דוד ליפשיץ אב״ד דסואוואלק
והרבנית צפורה חוה

ליידיס אָקזיליערי פון אינדעפּענדענט סוואוואלקער בענעוואָלענט פאראיין

צוזאמען מיט אלע סוואוואלקער היילִיקן מיר דעם אָנדענק

אונדזערע מארטירערס

די קרבנות פון די היטלעריסטישע רוצחים, הי״ד

סילוויע גוירשען, פּרעזידענט
איוואַ גלאדסטאַן, פינאנס־סעקרעטארין
סילוויע זעליגסאן, פּראָטאָקאָל־סעקרעטארין
מרס. ליווי, קאסירערין

סוואוואלק קלוב
פון לאָס אנדזשעלעס

אין היילִיקן אָנדענק פון די
גענפאלענע קרבנות

פון אונדזערע נאָענטע און טייערע
סוואוואלק און אומגענענט

יוסף ה. באואר, פּרעזידענט
פ. קאווין, סעקרעטאר

סוואוואלקער־ווילקאווישקער
ברענטש 300, ארבעטער־רינג

מיר היילִיקן דעם אָנדענק פון די
גענפאלענע קרבנות

פון אידישן פאָלק בכלל
און די קרבנות
פון אונדזער אומגענענט בפרט.

ה. זעליגסאן, עקז. טשערמאן
סיידי גאטליב, סעקרעטאר

יאָרצייט פון מיינע עלטערן.

אברהם יהודה ב״ר ישראל יצחק זעליגסאן

נפטר ה׳ אייר תש״ז, יום ו׳ עש״ק תזריע־מצורע (אפריל 25, 1947),
אין שול פון מאונט אידען סענטער אין ניו־יאָרק.

חיה בת ר׳ יחזקאל

נפטרה י׳ טבת תרצ״ג (דעצעמבער 16, 1931), אין סואוואלק.

מיין טאַנטע **מלכה דאקטאר**
בת ר׳ יחזקאל, ע״ה

אברהם יהודה און חיה זעליגסאָן

גענומען צו גאַסט פון אמעריקע אין סואוואלק,
אומגעקומען אין ביאלע פּאָדלאַסק אין 1942, הי״ד.

אליהו לעוועלטין און בתיה פּיגל און זיערע קינדער אומגעקומען אין קאָוונער געטאָ

תנצב״ה — הי״ד

יחזקאל חיים זעליגסאן

על אלה אני בוכיה ! עיני עיני יורדה מים !

ווי דער אינציקער איבערגעבליבענער פון א גרויסער פאַרצווייגטער משפחה וועלכער האָט געהאט דאָס גליק צו פארלאָזן אין מיינע קינדער יאָרן די פארשאָלטענע פוילישע ערד, פארציכן איך מיט אַ צעבראָכן הארץ און מיט אַ הייליקן ציטער מיינע אומגעקומענע ברידער און שוועסטער מיט זייערע פאמיליעס:

יעקב זעליגסאן מיט זיין פאמיליע
דוד בערל זעליגסאן מיט זיין פאמיליע
בתיה פייגל לעווענטין מיט איר פאמיליע

יעקב און פערל זעליגסאָן און זייערע קינדער מינע און שאול

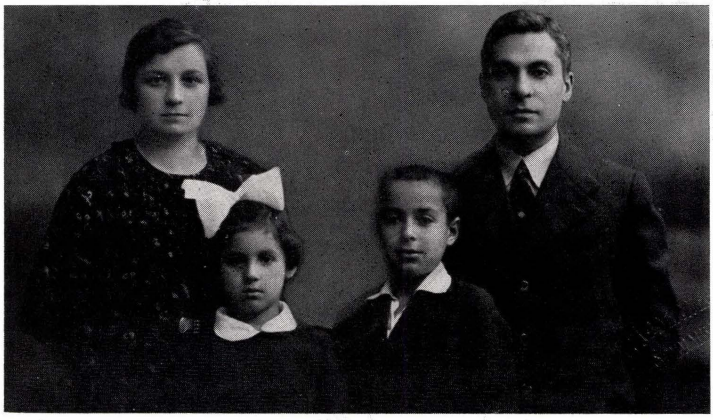

דוד בערל און צילע זעליגסאָן און זייערע קינדער לייבוש און רבקה אומגעקומען אין סלאָנים

און אלע מיינע אָנקלס, טאנטעס, קוזינס, מיט זייערע פאמיליעס
וועלכע זיינען אומגעקומען פון מערדערלעכע, אוממענטשלעכע בעסטיעס דורך פארשידענע מיתות משונות, טבחו ולא חמלו, אין יאָר 1942.
ה' יקום דמם. יהא זכרם ברוך לעולם.

יחזקאל חיים זעליגסאן

אין אייביקן אַנדענק

פאָטער ר׳ וועלוול דאוויזאן

מוטער שינה רחל

ברודער יחיאל ראובן דאוויזאן

ברודער לייזער דאוויזאן

ברודער בצלאל דאוויזאן

ברודער יעקב דאוויזאן

שוועסטער שרה רבקה שערעשעווסקי

(געבאָרן דאוויזאן)

מוטער שרה פייגל גערשען

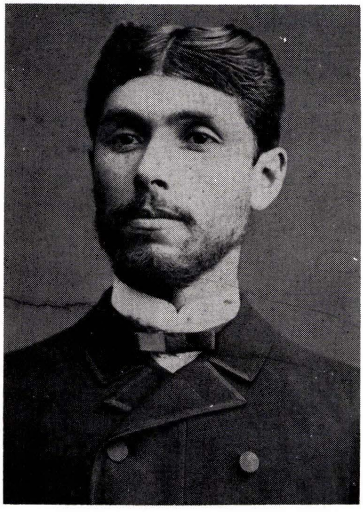

פאָטער יהודה מענדל גערשען

שוועסטער מערי זעלדע

ת. נ. צ. ב. ה.

צוויי ברידער און א שוועסטער פארלאָרן געגאנגען.

ת. נ. צ. ב. ה.

מר. און מרס. בערנארד גערשען

לזכר עולם

פאר דער פאמיליע זעליגסאן פון סאפאטקין

ר׳ יוסף לייב און בלומע זעליגסאן, ע״ה

די עלטערן —

יוסף לייב און בלומע

זייערע קינדער —

שרה און איר מאן קלמן און קינדער

קונע און איר מאן חיקל און קינדער

שינע או איר מאן יהודה און קינדער

ישראל און זיין פרוי עלקע

אומגעקומען על קידוש השם, יהא זכרם ברוך

יעקב זעליגסאן און בריידער

אקלאהאמא סיטי, אקלא.

ר׳ צדוק רימאן און זיין פאמיליע

יזכור

הקדושים והטהורים

את אבי

ר׳ צדוק השוחט רימאן

ז״ל ומשפחתו

את אמי מורתי **דבורה, ע״ה**

ואחי **מנדל, מרדכי־בצלאל,**

משה לייב ובנימין ואחותי **לאה**

שנהרגו על קידוש השם במחנות

ההשמדה בלוקאוו ובברית המועצות

ה׳ יקום דמם ויצרור את נפשם בצרור החיים

שלמה ריימאן

ומשפחתו

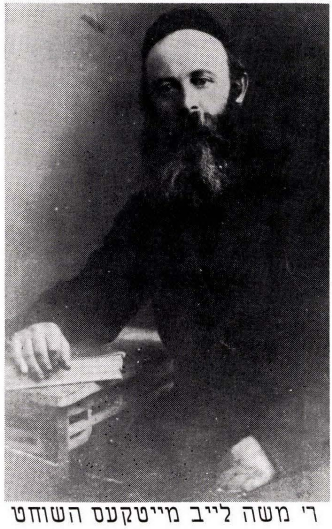

ר׳ משה לייב מייטקעס השוחט

יזכור

הקדושות והטהורות

את אמנו

ברוינה מייטקעס (אבקוביץ)

ודודתנו

מאשע אבקוביץ

זכרונן לברכה

שנהרגו על קידוש השם

במחנות המות ב׳לוקוב.

פייגל וחנה מייטקעס

צום ליכטיקן אָנדענק פון אונדזער ליבן פאָטער

ר׳ שלמה ב״ר ישראל אביגדור פערלא, ז״ל

געווען גבאי ראשון פון חברה קדישא אין סואוואלק;

גבאי ראשון אין חברה לינת הצדק אין סואוואלק;

גבאי ראשון פון חברה קדישא אין „אינדעפענדענט סובאָלקער פאראיין״ אין ניו־יאָרק.

נפטר י״ג מנחם אב תרצ״ח.

צום ליכטיקן אָנדענק פון אונדזער ליבע מוטער

הינדע רבקה בת ר׳ שמעון, ע״ה

נפטרה ז׳ שבט תשי״ט.

ת. נ. צ. ב. ה.

די פאמיליע פערלא

צום אייביקן אַנדענק פון מיין אַנקל

אלקנה גלאדסטאון און זיין פרוי הינדע לאה
מיט זיין זון אהרן און זיינע קינדער

א. ג. גלאדסטאון

אין אייביקן אָנדענק

פון אונדזער ברודער
אלקנה גלאדשטיין, זיין פרוי **הינדע לאה**
זייער זון **אהרן** אן זייערע קינדער.

פון אונדזער שוועסטער
רחל און איר מאן **יודעל קאוואלעווסקי**
און זייערע טעכטער.

וועלכע זיינען געפאלן קרבנות על קידוש השם פון די מערדערישע נאצישׂ.

דזש. גלאדסטאון און זיין פרוי
איווא גלאדסטאון און איר פאמיליע
עטל שטיינבערג און איר פאמיליע
פעני גלאדסטאון און איר פאמיליע

צום אָנדענק פון אונדזער פאָטער און מוטער

משה און **רבקה גלאדשטיין**

און אונדזער עלטער־פאָטער **אהרן סיינענסקי**

צום אָנדענק

פון מיין פאָטער
אברהם יצחק בן אהרן **סיינענסקי**
מוטער **ליבע ריינע גלאדסטאון**

ברודער **אלקנה סיינענסקי** (קאָהען)
ברודער **יחזקאל סיינענסקי** (קאָהען)
שוועסטער **רחל סיינענסקי**

יוסף און איווא גלאדסטאון

צום אייביקן אַנדענק פון דער פאמיליע קרינסקי פון סואוואלק

מרדכי קרינסקי

פאַטער **חיים לייב קרינסקי** ז״ל
מוטער **צביה קרינסקי** ע״ה
אומגעקומען על קידוש השם אין חודש תשרי, יאָר 1941,
בייַ דער ליקווידאציע פון דעם קליין געטאָ אין קאָוונע,
ליטע, אויפן 9טן פאַרט

שוועסטער **רבקה קרינסקי** ע״ה
געבאָרן אין סואוואלק, אומגעקומען אין יאָר 1944
בייַם ארויסגיין פון צאַם פון קאָוונער געטאָ

ברודער **מרדכי** (מאקס) **קרינסקי** ז״ל
געבאָרן אין סואוואלק, אומגעקומען אין יאָר 1944,
אנטלויפנדיק פון טראַנספאָרט בעת דער ליקווידאציע
פון קאָוונער געטאָ

שוועסטער **שולמית קרינסקי** ע״ה
געבאָרן אין סואוואלק, אומגעקומען אין יאָר 1942,
אין סלאָנים

שוועסטער **טעמא נערצוג** ע״ה
(מיידלשער נאָמען קרינסקי), געבאָרן אין סואוואלק

איר מאן **יעקב נערצוג** ז״ל
געבאָרן אין אסטראָלענקי

זייער קינד **פסח נערצוג** ז״ל, געבאָרן אין סואוואלק

אלע זיינען אומגעקומען אין סלאָנים אין יאָר 1942.

איידעם און שוואָגער **מאָריס אבראמאוויץ**, ניו־יאָרק
זון און זיין פרוי הערי און שרה (סאניע) **קרינסקי**, לאָס אנדושעלעס
טאָכטער און מאן **חנה** און **מאקס ראטשילד**, ניו־יאָרק

מיין שיקזאל

פון קלמן (קובא) אבראמאָוויץ

I

וואו זייט איר, ליכטיק־
שיינענדיקע שטערן,
וואו זייט איר פערל
פונעם הימל־פאַס ?
וואו זייט איר בלומן,
הייסע טרערן,
פון אַ יידיש פאַלק,
אַ יידיש גאַס ?

עס האָבן דורות אייך
פאַרזויפט, פאַרפלאָנצט,
אויף גלות־ערד
צום טיפסטן שלאָף —
און ס׳פרעגט אַ פאַלק,
פון צער באַזיגט,
פאַר וועלכע זינד
די האַרבע שטראָף ?

צי האָט איר נישט
אויף וועגן שטילע
דער גאָרער וועלט
געצייגט דאָס ליכט

II

און אַליין שפּעטער
פאַרבויגן זיך
אין טיפער תפילה
צום הויכגעריכט ?

צי האָט איר נישט
מיט שווייס און בלוט
דאָס ברויט פאַרדינט
אין פרעמדן לאַנד
אין גרעסטער נויט
און דאַן אַליין
געשענקט יעדער
געשטרעקטער האַנט ?

און האָט איר נישט
מיין יידיש פאַלק
געפירט צום טויט,
ווי בלינדע שאָף,
מיט בליקן צער
פול און צאָרן
אין לעצטע שעה'ן
פון זייער סוף ?

I

איך בליק צוריק
און זע די וועלט,
וואָס דורכגעגאַנגען.
זי האָט מיין גייסט
מיט פיינען פול
אין אייביקייט געפאַנגען.

איך בליק פאַרויס
און זע אַ צוקונפט
נאָך אין גרוי געהילט.
ווי לאַנג, איך פרעג,
וועט נאָך מיין טרויס
בליבן אומדערפילט ?

עס נעמט קיין סוף
צום ראַנגלען זיך.
דערצו נאָך זע איך
יעדן טאָג, ווי
ס׳פאַלן טיילן
פון מיין איך.
נאָך ווייניק וואָס
פאַרקריפּלט מיין געזיכט —
אייביק זיין צעהעלט.

II

זאָל איך פאַרלירן
איצט נאָך פון
דאָס ליכט ?
מיין טייער אויג

דו ליב אויג מיינס,
האָסט אין פריידן
און אין ליידן
מיט ליכטיקייט מיך באַזעלט.

דורך דיך האָב איך
צוערשט דערזען מיין
מאַמעס געשטאַלט,
וואָס מיט ליבשאַפט
און צאָרטקייט
מיין לעבן באַשטראָלט.

און אפילו אין
מיין בלינדער וועלט
פון מיין מאַמעס
וועט מיין האַרץ נאָך
ליבער צאָרטקייט
זיין צעהעלט.

צום אייביקן אָנדענק

פון מיין ליבער פרוי **סאניע אבראמאוויץ**

א טאַכטער פון קרינסקי פאמיליע, געבאָרן אין סואוואלק

פון מיין ליבן זון **שלמה ידידיה**

9 יאָר אַלט, געבאָרן אין סואוואלק

אימגעקומען על קידוש־השם אין שטוטהאף ביי דאנציג,
אין יאָר 1944.

קלמן אבראמאָוויץ **נאָך דעם** קאָנצענטראַציע־לאַגער

מיין קינד **קובא** איז געווען אַ טאלאנטפולער פיאַנאָ־שפילער און קאָמפאָזיטאָר, וויּ אויך אַ באַגאַבטער מאָלער. זיינע בילדער זיינען באוואונדערט געווארן פון גרויסע קינסטלערס. זיין שפילן איז געווען זיין טרייסט אין זיינע פיל גייסטיקע און קערפערלעכע ליידן.

מארים אבראמאוויץ

קלמן אבראמאָוויץ **פאר דעם** קאָנצענטראַציע־לאַגער

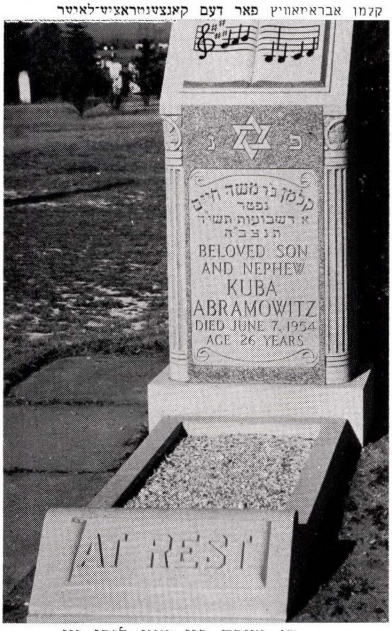

די מצבה פון מיין ליבן זון
קלמן — KUBA

געשטאָרבן אין ניו־יאָרק, **דעם** 7טן יוני, 1954.

באַערדיקט אויף **דעם בית הקברות** פון
Ind. Suwalker Ben. Assn., New York, U. S. A.

צום אייביקן אָנדענק פון אונדזערע נאָענטע און ליבע

מיין מוטער **חיה העניע** בת ר׳ ארי׳, ע״ה
אשת **ר׳ צבי גרינשטיין**, ע״ה
נפטרה י״ט תשרי, תש״י

מיין שוועסטער **שאשע איידלין**, ע״ה
געשטאָרבן אין עסטרייך

חיה העניע גרינשטיין

מוטער׳ס מצבה

ביי דער מצבה שטייט מיין שוועסטער
שרה ליבע, וואוינט אין שטעטין, פוילן

שאשע איידלין

ד״ר און מרס. יוסף גרינשטיין

צום אייביקן אָנדענק פון אונדזערע

ליבע און טייערע

ר׳ יעקב קאספערסקי און זיין פרוי שרה רייזל ע״ה. צווישן שוועסטער פון מרס. גרינשטיין, פייגע רחל און אסנה ע״ה

חיה איטע בת ר׳ יעקב, און איר מאן אומגעקומען

חיים שלמה בן ר׳ יעקב קאספערסקי און זיין פאמיליע — אומגעקומען

ה״ד

אהרן לייב און אסנה בת ר׳ יעקב פאטאשינסקי — אומגעקומען

דוד בן ר׳ יעקב קאספערסקי — אומגעקומען

ד״ר און מרס. יוסף גרינשטיין

צום אייביקן אָנדענק פון מיינע
אומגעקומענע און געשטאָרבענע

ברודער **יעקב מרדכי**, זיין פרוי **לאה צביה**
און פאמיליע; **שעפסל מיכל גרינשטיין**
און גאנצע פאמיליע; **סאשע אידלינ׳ס**
קינדער פון סיני; איטצע יהודה׳ס פרוי
איטע לאה און קינדער פון סיני.

יצחק יהודה בן יעקב מרדכי **גרינשטיין**
אומגעקומען, הי״ד

ד״ר און מרס. יוסף גרינשטיין

מיר הויליקן דעם אָנדענק פון אונדזערע

קדושים־מארטירער

פון אונדזער היים־שטאט סואוואלק

די **בריידער בערגער**

אייניקלאך פון ר׳ זעלמעלע דעם מוהל

אין אייביקן אַנדענק
איזידאר און סיידי בירגער

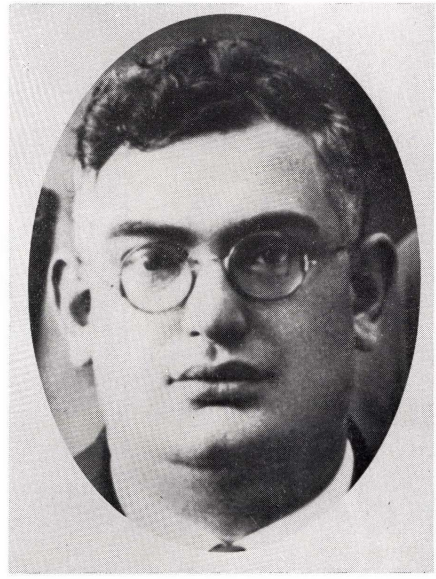

יוחנן בירגער און זיין פרוי גיטל

ר׳ יוחנן בירגער און משפחה, הי״ד

דייוויד סילווערמאן

צום ליכטיקן אָנדענק פון אונדזערע עלטערן און זיידע און באבע

שמואל סאנדאוווסקי, ע״ה

געווען לאָנגיאָריקער פּרעזידענט פון „אינד. סובאלקער פּאָראיין״
ביז דעם לעצטן טאָג פון זיין לעבן.

און ראשע עטל סאנדאוווסקי, ע״ה

די פאמיליע סאנדאָוווסקי

שמואל סאנדאָוווסקי, ע״ה

(געשטאָרבן דעם 19טן נאָוועמבער, 1943)

געשריבן צו שלושים נאָך זיין פטירה, פון ל. **פערלשטיין**

שמואל סאנדאָוווסקי איז מיט אונדז מער ניטאָ,
מער וועט ער אין אונדזער באראטונג ניט זיין.
וואָס מיינען די ווערטער פאַר אונדז היינט אָט־דאָ,
אין דער איצטיקער צייט, אונדזער גורל׳דיקער שעה, —
לעבנדיק אין דערוואַרטונג פון סוף פון וועלט׳ס פּיין?
ס׳מיינט — און אונדזער טרויער זאָגט עדות —
אז מיר שאַצן אָפּ טיף אונדזער גרויסן פאַרלוסט.
נאָס זיינען די אויגן פון יונגע און זיידעס,
די זיפצן דערציילן, ס׳ווערן שוואַך די יסודות,
און וועג דער הויפּט יסוד פעלט, דער אינהאַלט ווערט פּוסט.
וועט פעלן זיין לאָגיק, זיין קלאָרער פּארשטאַנד,
ס׳וועט אונדז אויך פעלן זיין פירענדע האַנט.
קיין סואוואלקער וועט ניט פאַרגעסן דעם מענטשן,
יעדער איינער וועט זיין אָנדענק ערן און בענטשן.

IN MEMORY OF

my beloved Father and Mother

JUDEL WISNIEWSKI

יהודה בן נתן ווישניעווסקי, ע״ה הי״ד

טויבע ווישניעווסקי, ע״ה

נפטרה בשנת תרצ״ו, בסואוואלק.

IN LOVING MEMORY OF

האשה רייזל לעוויט בת יהודה ווישניעווסקי, ע״ה

נפטרה בשנת תרצ״ח (1938), בניו יארק.

IN LOVING MEMORY OF

my Brother and Family

SHABSAI FINKELSTEIN

שבתי פינקעלשטיין, ע״ה

IN LOVING MEMORY

O F

BORIS ZYLBERBLAT

ברוך זילבערבלאט, ע״ה

לאודיי, ליטע

מר. און מרס. גבריאל ריינער

IN MEMORY OF

our beloved Wife and Mother

לזכר עולם

אסנה־לאה ריינער, ע״ה

בת ר׳ יהודה ווישניעווסקי, הי״ד

נפטרה י״ח אלול תשי״ט, בעיר ניו־יורק

September 21, 1959.

לעולם לא נשכחך!

ת. נ. צ. ב. ה.

בעלה גבריאל ריינער

ובנה שכנא

לזכר עולם

אבי מורי הנכבד ר' **מאיר צבי** ב"ר דניאל ז"ל. שבק חיים לכל חי ד' שבט תרפ"ט.

אמי מורתי הצנועה **מרת קונע** בת ר' מאיר ז"ל. שבקה חיים לכל חי י"ב אייר תש"ד.

אחינו היקר ר' **איסר** ב"ר מאיר צבי ז"ל. נהרג על קידוש השם כ"ח מרחשון תש"ג בטרעבלינקע, הי"ד.

אבי זקני ר' **דניאל** ב"ר יחזקאל ז"ל.
שבק חיים לכל חי כ"ה אייר תר"ך.

אבי זקני ר' **מאיר** ב"ר שרגא ז"ל.
שבק חיים לכל חי י"ד אלול תרס"ו.

אמי זקנתי מרת **דינה** בת ר' מאיר צבי ז"ל.
שבקה חיים לכל חי ז' אייר תרע"ו.

אמי זקנתי מרת **אסתר** בת ר' יעקב ז"ל.
שבקה חיים לכל חי כ"א שבט תרנ"ג.

דודתי מרת **לאה** בת ר' מאיר ז"ל.
שבקה חיים לכל חי י"ב אייר תרמ"ב.

מרת **מינה** בת ר' מאיר ז"ל.
שבקה חיים לכל חי א' טבת תרפ"ו.

מרת **פייגל** בת ר' מאיר ז"ל.
נהרגה על קידוש השם, הי"ד.

גדול כים שבר לבבי על חללי כל משפחתי שנהרגו מידי הצורר היטלער וסיעתו, ימ"ש.

יעקב טראפ

לזכרון נצח

אשתי ואמנו היקרה והצדיקת עטרת ראשנו

חיה שרה זאוואזניצקי ע"ה, מסובלק

בת הרה"ג הצ' ר' **יהואש אבא** ז"ל **וואַרשאווסקי**

נפטרה בניוייארק, כ"ג כסלו תש"ך. (דעצעמבער 23, 1959)

ת. נ. צ. ב. ה.

בעלה ר' **ישראל זאוואזניצקי**,

בניה הרב ר' **יהואש, שמעון** ואליהו **משה**

לזכרון נשמות קדושים וטהורים קרובינו

שנהרגו על ידי הזדים במקומות שונים

ר' **משה** ב"ר אפרים זבוזניצקי ורעיתו **חיה**

ר' **צבי** בהרב ר' אברהם משה אבאוויץ ורעיתו **רחל לאה** בת ר' אפרים

ובניהם ר' **אברהם משה** והרב ר' **חיים**

ר' **דוב־בער** ב"ר אפרים ורעיתו **גוטל**

ר' **שאול אלחנן** ב"ר חיים אריה בכרך ורעיתו **חיה**

בתם הבכירה **קילא** והשניה **סימא פיגל**

ה' ינקום דמם, ותחי נפשם צרורה בצרור החיים.

משפחת זאוואזניצקי

לזכרון נצח

להורי היקרים

מוטער

ריבה

פאָטער

אשר

ואחי

דוד

מרדכי

יצחק

קרשקובסקי

שנהרגו על קידוש השם באיירופה בשנות תש"א—תש"ה (1941—1945)

תנצב"ה — הי"ד

ד"ר ארנאלד קעהר

(אהרן קרשקובסקי)

צום אָנדענק

פון אונדזערע ליבן מאַן און פאָטער

אברהם משה ראקאווסקי

געשטאָרבן אין רוסלאנד, ט"ו אייר תש"ד

מרדכי, הערש, רחל לאה, צירל, דאבע,

שיינע אסתר, חיים יצחק ראקאווסקי

אלע אומגעקומען אין איראָפע

אין דער צייט פון 1941—1945

הי"ד

פייגל ראקאווסקי

דאָרא קאלינס

ליזא ראָטשטיין

צום אָנדענק

פון אונדזערע פאמיליע מיטגלידער

פערל קרשקובסקי

יצחק, ריבה, דוד, משה אייזענבערג

גרשון, גיטל, דוד, אברהם קאלניצקי

אלע אומגעקומען אין איראָפע

אין דער צייט פון 1941—1945

ישעיהו קרשקובסקי

געשטאָרבן אין סואוואלק אין יאָר 1952

פייגל ראקאווסקי

דאָרא קאלינס

ליזא ראָטשטיין

ארנאָלד קערר

צום הויליקן אַנדענק פון מיין פאַטער
הרב ר׳ משה ב״ר אברהם יצחק הלוי, ז״ל

נפטר י״ז כסלו, תרצ״ט

און פון מיין מוטער הרבנית נחמה, ע״ה
נפטרה ט׳ טבת, תש״ז

אהרן יוסף שטערמאן און בריידער

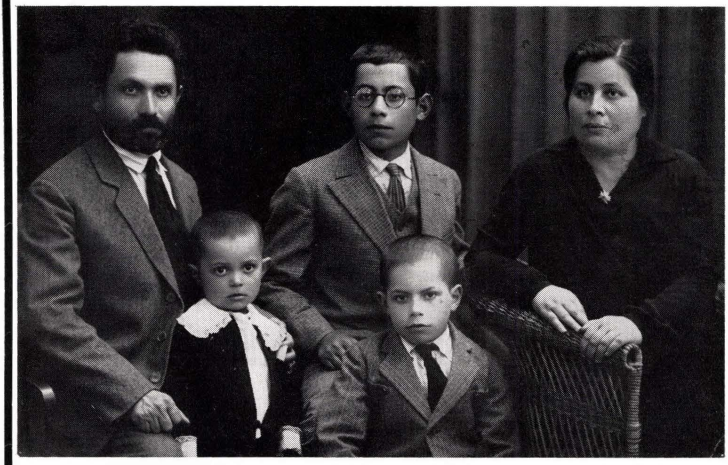

פאמיליע
ר׳ מרדכי
מגנצא ע״ה

פון לינקס צו רעכטס : ר׳ מרדכי מגנצא ע״ה; זיין זון, הרב צבי שליט״א, ראש ישיבה זכרון יוסף, סט. לואיס; זיין פרוי שרה, הי״ד; לעבן טאַטן שטייט דער יינגסטער זון ישראל, הי״ד.

ר׳ מרדכי — באַרימטער נדבן און גוטהאַרציקער מענטש צו יעדן נויטבאַדערפטיקן, אומדערמידלעכער עסקן פאַר ועד הישיבות און בני תורה. — נפטר געוואָרן כ״ז ניסן תרצ״ה, אין סוואולק.
זיין פרוי **שרה**, הי״ד — אינטעליגענטע פרוי, קולטורעלער מענטש, גרויסע מכנסת אורחים, אַרויסהעלפערן אין איר מאַנס מעשי צדקה. — אומגעקומען אין סלאָנים, 1943.
דער אינגסטער זון, **ישראל** — אומגעקומען אין עלטער פון 17 יאָר אין סלאָנים, 1943, דורך די נאצים, הי״ד.

ירב אברהם מגנצא, גייסטיקער פירער פון בית תפילה קאַנגרעגיישאַן, סט. לואיס, מיזורי, אַמעריקע.

למזכרת עולם

צום ליכטיקן אַנדענק פון אונדזערע ליבע עלטערן

דניאל און עלקע ראזענטאהל ע״ה

פאַטער געשטאָרבן כ״ט כסלו תרצ״ו (1935) אין ירושלים.

געבאָרן אין קראסנעפאָליע, חתונה געהאַט אין סוואולק. אָנגעפירט אַ שול פאַר מיידלעך, געווען לערער פון רוסיש און גרויסער העברעער. אַן אַקטיוויסט אין קאָרעספאָנדענט פון „המליץ". אויסגעוואַנדערט פון סוואולק אין 1904
קיין ניו יאָרק. עולה געווען אין 1926 קיין ארץ ישראל.

ת. נ. צ. ב. ה.

די קינדער,

הערשל־שלמה און פעשע
לאָם אנזשעלעס, קאל.

צום אייביקן אַנדענק פון מיין פאַטער
ר׳ צבי אריה ב״ר יעקב הלוי, זצ״ל

מאקס העריס

אין אייביקן אַנדענק

פון מיין ליבער פרוי גיטל סאלינסקי

גיטל סאלינסקי, ע״ה
געשטאָרבן י״ג תשרי,
תשי״ט.

פאַטער משה צבי ב״ר אהרן דוב סאלינסקי
מוטער חנה בת ר׳ ישראל
ברודער ישראל לייב ב״ר משה צבי
שוועסטער פעסיע אשת ר׳ דוד איינשטיין
שוועסטער באשע עטל אשת ר׳ וואלף זימאן
און קינד שרה באַשע
שוועסטער פייגל אשת ר׳ אברהם ליזשעווסקי

ה׳ יקום דמם

בען סאלינסקי און פאמיליע

צום אייביקן אַנדענק פון מיינע ליבע עלטערן

ר׳ אברהם שמואל און בת שבע פייגע (סאלינסקי) ליזשעווסקי

שוועסטער אסתר און איר מאן שמואל קליבאנאוו, זייער קינד פריידע
ברודער משה, געשטאָרבן כ״ז סיון, תש״ה

אהרן אלעזר לעוויט

אין אייביקן אָנדענק פון אונדזער

פּאָטער **אברהם יעקב** ב״ר שמעון אליהו **מיראווסקי**
מוטער **רייזל** בת ר׳ דוד איסר
ברודער **לייבל** און זיין פרוי, אומגעקומען אין פּאריז, 1944
שוועסטער **זלאטע** און איר מאן **דוד גרינער** און צוויי קינדער,
געוואוינט אין גראָדנע
שוועסטער **רישעל** און מאן **אברהם לאמפערט** און איין קינד,
געוואוינט אין סקידעל
3 יונגע שוועסטער מיידלעך, **אסתר, רבקה, טייבל**
געוואוינט מיט די עלטערן

זיי זיינען אומגעקומען אין 1941 דורך די נאַציס, הי״ד.

זין און בריידער,

ד״ר דוד איסר מיראוו, ניו יאָרק
נחמיה, ברוקלין
חיים הירש, סאמערוויל, מאסס.

אין אייביקן אָנדענק

פון די

הייליקע קרבנות

וואָס זיינען געפאלן על קידוש השם פון די נאצישע רוצחים

יצחק בראָמבערג

למזכרת נצח

למשפחתי היקרה לעוויטאן

אבי מאיר, אמי ביילע

אחי יעקב, אחותי ליבע לאה

שנפלו על קדוש השם על ידי

הרוצחים הנאצים בליטא ובפוילין

ה"ד

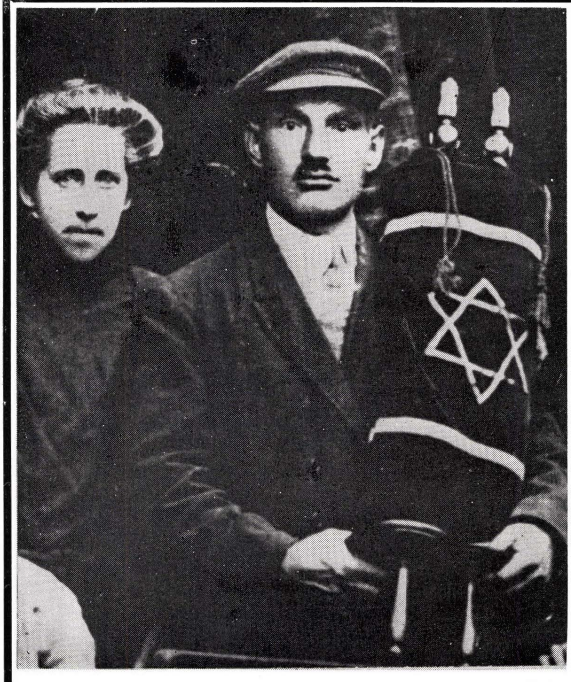

מיין פאטער ר' מאיר לעוויטאן
און מוטער ביילע האלטען די
ספר תורה וואס זיי האבען אַ־
ריינגעגעבן אין הכנסת אורחים
קלויז.

מיין שוועסטער ליבע לאה, ע"ה

טאכטער חנה מיטן מאן

ישראל ריבאלד

אין אייבקן אַנדענק פון מיינע

עלטערן

און די

קדושים־מארטירער

אלפרעד ספיער

פראווידענס, ראוד איילאנד

צום ליכטיקן אָנדענק פון אונדזערע נאָענטע און טייערע

וואָס זיינען אומגעקומען על קידוש השם

פאָטער **ר׳ חיים** ב״ר ישראל משה **פינק**

מוטער **עשעל** בת ר׳ שמאי **פינק** (פון הויז מאניסעוויץ)

ברודער **דוד** ב״ר חיים **פינק**

שוועסטער **רבקה** בת ר׳ חיים פינק־גאלדפעדער

ה י ״ ד .

שמעון און אברהם פינק

מאנטרעאל, קאנאדע

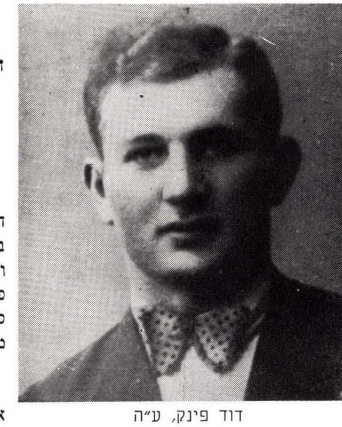

דוד פינק, ע״ה

דער סימבאָל פון יידישער גבורה,

מוט און קאַמף.

— — —

דוד פינק איז געווען איינער פון די העלדישע, יידישע יונגעלייט אין אונדזער ליבער שטאָט סואוואלק, פאַר דער צווייטער וועלט־מלחמה. ביי זיין לעבן האָט ער אויף פאַרשידענע אופנים פאַרטיידיגט דעם כבוד פון סואוואלקער יידן, איינשטעלענדיק נישט איין מאָל זיין לעבן אין געפאַר.

געווען אַ גרויסער העלד ביים לעבן און אויך אַ גרויסער העלד ביי זיין טויט, קעמפענדיק אין ביאליסטאָקער קרייז מיט די פאַרטיזאַנער אין די וועלדער קעגן די מערדערישע דייטשן. צום אומגליק איז ער געפאַלן ערב דער באַפרייאונג מיט געווער אין די הענט.

אַזוי איז אויסגעלאָשן געווארן אויף אייביק זיין יונג לעבן.

כבוד זיין אָנדענק און אַ טרייסט צו זיינע צוויי לעבן־געבליבענע ברידער

שמעון און אברהם פינק

צום הויליקן אַנדענק פון אונדזערע

ליבע עלטערן

זלמן און פּאיע פישער

בריידער פישער

צום הויליקן אַנדענק פון אונדזערע

קדושים־מארטירער

פיליפ סיערס

(געווען סעריסקי)

אין אייביקן אַנדענק פון אונדזער

ליבן מאַן און פאַטער

נייטען סאלוועז, ע״ה

אייניקל פון דיין ר׳ נפתלי פרענדזל זצ״ל פון סואוואלק

די פאמיליע

לזכר נשמות

רחל קלארפיין (פון דער חיים אבראמסקי)

און הרבני ר' **יצחק קלארפיין**

אומגעקומען אין ביאלע־פאדלאסק

אין יאר תש"ג

ח' יקום דמם.

טאכטער **לוסיע** און איידעם **יוסף כהן**

סואוואלקער פון שיקאגא

לזכרת נצח

לנשמות הורי האהובים

ר' **יוסף** ב"ר אלקנה **ושרה**

אחי **אברהם גרשון**

ואחותי **אסתר** היקרים

אבי־אמי ר' **בן־ציון** ב"ר גרשון

בלאכארסקי, נפ' ג' דחוה"מ פסח, ת"ש

וסבתי **איגע** בת ר' מאנעם

שנספו על קידוש השם בימי השואה והמלחמה

השם ינקום דמם.

דר. כתריאל אייזענדער

לזכרת עולם

מיין פאטער

ר' **שרגא פייוול** ב"ר מרדכי **אויעראן**

מיין מוטער **פרומע** בת ר' אברהם

מיין ברודער **משה**

און מיין שוועסטער **אסתר**

אומגעקומען על קידוש השם

אין ביאלא־פאדלאסק

בשנת תש"ב (1942)

ה"ד

שמואל דוד אויעראן

אין אייביקן אָנדענק פון מיינע ליבע עלטערן

וואלף און אַנאַ לעווין

געשטאָרבן אין סואוואלק

און לובא ראזענדארף, סעמועל ראזענדארף

און אַנאַ ראזענדארף

אומגעקומען אין די גאז־קאַמערן

דורך די נאצים, הי"ד

לואיס לעווין

אין אייביקן אָנדענק

פון

א. פ. לובעל

די פאמיליע

צום אייביקן אָנדענק

אליה ב״ר יצחק **שפילבערג**, ע״ה
טויבע בת ר׳ יהודה **שפילבערג**
ראובן ב״ר זלמן **ערבשטיין**
מערע בת ר׳ אליה **ערבשטיין**
שרה בת ר׳ ראובן **ערבשטיין**
לאה בת ר׳ ראובן **ערבשטיין**
חיים ב״ר ראובן **ערבשטיין**
בלומע שפילבערג
חיים שפילבערג ואשתו **ליבע**
עם בתם **ראשע**
עזריאל שפילבערג
רויזע, רחל, בנימין שפילבערג
משה וואלקאוויסקי
שרה, גדליה, אידא ליובע וואלקאוויסקי
הי״ד

זעלדע טראפ

אין אייביקן אָנדענק

מוטער **חנה לאה קריסנאנסקי**, ע״ה

שוועסטער **גיטל קושעל**, ע״ה

שוואָגער **אלטער קושעל** און קינדער, ע״ה

אומגעקומען אין ליטע

און אלע אומגעקומענע פונסקער לאנדסלייט

תנצב״ה — הי״ד.

אלבערט קוירש

צום אייביקן אָנדענק

חיים דב סמעציוכאווסקי, סואוואלק
רחל לאה סמעציוכאווסקי, סואוואלק
שרה, אהרן, ראובן, שולמית
ליכטנשטיין, סואוואלק
פעשל, שמחה, שמואל
פיליפאווסקי, סואוואלק
חנה, בערל, יצחק
קאפלאנסקי, אוגוסטאוו
מאיר, דבורה
סמעציוכאווסקי, קאוונא
אלטער, פאאולינא, מינה
גליקסאן, סואוואלק
אברהם, שפרה
גליקסאן, סואוואלק
אשר גליקסאן, סואוואלק

מיין ברודער **הערר**י **גאטליעב**
געשטאָרבן אין ניו־יארק.
הי״ד

חיפה, ישראל גדליה שמחוני

לזכר עולם

צום אָנדענק פון אונדזערע ליבע עלטערן

פאָטער **ר׳ ישראל עברי**, ע״ה

נפטר ח׳ תמוז תשי״ג
June 27, 1953

מוטער **רבקה עברי**, ע״ה

נפטרה ט׳ שבת תש״ז
December 31, 1947

די פאַמיליע

עברי

צום הייליקן אָנדענק

גרשון אליהו ב"ר מאיר, מזרע רבנים וגאונים, **בערענשטיין**, הי"ד

לאנגיאריגער ראש פון חברה קדישא, פארזיצער פון בעלי־בתים פאראיין, אונערמידלעכער עסקן בצרכי ציבור באמונה אין סאוואלק. פארשיקט אין ביאלא פאדלאסקא, וואו ער האט אנגעפירט מיט דער הילפס־ארבעט ביז צום לעצטן טאג פון זיין הייליקן לעבן.

זיין פרוי **מרים ראשל**

געשטאָרבן אין סאוואלק ז' ניסן, תר"פ

זיין ברודער **צבי זאב** ב"ר מאיר

גרינדער פון דער תלמוד תורה אויפן נאָמען פון ר' יצחק אייזיק חבר, גרינדער פון דער העברעאישער גימנאזיע אין סאוואלק

געשטאָרבן ערב פסח תש"א, 1941

אין ביאלא פאָדלאסקא

ה י "ד

פאַרבליבענע טאָכטער **און איידים**, ניוטא **און** סימאן גאלד, **ניו יאָרק**; זון, שמואל דוד בערן; שנור, רחל בערן; **אייניקעל**, מרים ראשל שענקער, **איר** מאן שלמה שענקער, **שיקאגע.**

צום אייביקן אָנדענק

יצחק ב"ר יהושע הכהן, **און**

חיה דינה גוטקאווסקי, הי"ד

צוזאמען מיטן ברודער און שוועסטער

אומגעקומען אין ווארשאווער געטא,

פסח--תש"ד

ה י "ד

פאַרבליבענע **קינדער**, רחל **און** שמואל דוד בערן, **שיקאגע**; **אייניקל**, מרים ראשל שענקער; שיינע מיראוו **און איר מאן** יוסף מיראוו, **ניו־קעסל, פא.**; **אייניקלעך**, דינה **און** אינא פיי מיראוו, **ניו־קעסל, פא.**; יהודית מענדלסאן **און** פאול מענדלסאן, **מאנסי, פא.**

וואו איז אחינגעקומען זייער געבין, זייער זכר?

— — —

זאָלן די געציילטע נאָטיצן זיך פלעמלעך אין פינצטערן פנקס פון דער אויף איביק פארלוירע־נער ליכטיקער געבוירן־שטאָט — סאוואלק. די קדושים פון מיין משפחה דערמאָרדעט 15 טעג אין אלול 1942 אין די וועלדער ביי סלאָבאָדקע

אהרן, פרומה, דוד, עלטשע,
פעשעלע וואראבייטשיק
ישראל, רחל לאה קליוטשניק
יעקב ניסן, רבקה בארקאָווסקי
אומגעבראכט אין פוילן
אשר, אסתר, דוד, ישראל, חוה,
מערע, יצחק, לאה, שיינה מיט
די קינדער פון דער משפחה
צווילינג
געשטאָרבן אין סיביר
מאָטל צווילינג
ונשמותיהם הזכות והטהורות תהיינה צרורות בצרור החיים.
ה י "ד

ש. שמעוני
ישראל

לזכרון עולם

אבי מורי יקירי

אביגדור זאב ב"ר אברהם הכהן, ע"ה

שוחט ומוהל מסובלק

נפטר בערב יום כיפור שנת תרפ"ו
September 27, 1925

אמי מורתי

העניע מרים בת ר' אריה ליב, ע"ה

נפטרה י"א אייר תר"ץ
May 9, 1930

ת. נ. צ. ב. ה.

אהרן און רבקה קאהן
זון און שנור

צום אייביקן אָנדענק

מיין פאָטער
אברהם ב״ר שלמה **אלטשולער**
געשטאָרבן אין סואוואלק ט״ז שבט, 1928

מיין עלטער זיידע
ר׳ אליעזר מרדכי אלטשולער

מיין זיידע
שלמה ב״ר אליעזר מרדכי **אלטשולער**
געשטאָרבן אין סואוואלק י״ב תמוז, 1935

מיין באבע
חנה צירל אלטשולער
געשטאָרבן אין סואוואלק כ״ה אייר, 1927

מיין זיידע
יעקב ב״ר אליעזר הכהן **מירקעם**
געשטאָרבן אין לאזדיי י״ח כסלו, 1937

מיין באבע
שרה פרומע מירקעם
געשטאָרבן אין לאזדיי כ״ב כסלו, תרע״ב

ת. נ. צ. ב. ה.

שרה מאנדעלבוים
(געווען אלטשולער)

לזכרון עולם

טייערע ליבע מוטער

שרה בת ר׳ זאב הלוי **שערעשעווסקי** ע״ה

אומגעקומען יונג אַלס אַ מלחמה־קרבן,
כ״ז מרחשון תש״ג, אין סאמארקאנד.

ליבער פאָטער

מרדכי ב״ר אהרן **שערעשעווסקי** ע״ה

נפטר ערב פסח תשי״ז, אין ניו־יארק.

יהא זכרם ברוך.

איינציגער זון **אליעזר**, שנור **פייגעל**
און אייניקלאך דוד און שרה.
LESLIE, FAY, DAVID, SUSAN SHERER

צום אייביקן אָנדענק

פון אונדזערע סיניער ברידער און שוועסטער
יעקב גלעזער מיט זיין פרוי **רחל** און פאמיליע
חיים גלעזער מיט זיין פרוי **כאבע** און פאמיליע
סימע מיט איר מאַן **ביאליגורסקי** און פאמיליע
אהרן און **רובין גלעזער**
אומגעקומען על קידוש השם
זייער ברודער און שוועגערן

רויזע און פיליפ גלעזער

צום אייביקן אָנדענק

פון אונדזערע פונסקער ברידער און שוועסטער
יוסף קאנאוויץ און זיין פרוי **לאה** און פאמיליע
אידא מיט איר מאַן **וואלינסקי** און פאמיליע
אונדזערע אָנקלם און טאַנטעס
אשר קאנאוויטש און זיין פאמיליע
מאשע וולאדיסלאוואוסקי און פאמיליע
אלטע קאנאוויטש און פאמיליע
מנוחה קאנאוויטש און פאמיליע
אלע אומגעקומען על קידוש השם.

די שוועסטערס און פלימעניצעס

רויזע און פיליפ גלעזער,
שרה לאה שער

צום אייביקן אָנדענק

פון אונדזער ליבער מוטער

חנה
בת ר׳ יואל, ע״ה

נפטרה י״ח אייר, ל״ג בעומר שנת תרס״ז

די שוועסטער,

שאפירא און פעלטין

חברה „לינת הצדק ובקור חולים" בסובאלק

סובאלק יום ה' ארבעה ועשרים יום לחודש ניסן שנת לינת הצדק בקור חולים „תדפון"

לכבוד סגן ראש החברה „לינת הצדק ובקור חולים" בסובאלק מר נפתלי לעווענטין

מכתב תודה וברכה

ולנפתלי אמר: נפתלי שבע רצון ומלא ברכת ה' {דברים לג כג}

חבר נכבד מאד נעלה!

אנחנו חברי ועד של „לינת הצדק ובקור חולים" בהתאספנו היום לברך אותך בברכת הפרידה, לרגלי נסיעתך מאתנו, מתכבדים להביע בזה את רגשותינו, רגשות תודה ותהלה לך חברנו הנכבד, בעד מפעלך הכביר לטובת החולים העניים דעירנו, המיחלים לעזרת החברה שלנו, אשר אתה היית הראש והראשון ממיסדיה, ומיום הוסדה ועד עתה, היית אתה החבר היותר מפעלי בהועד. לא חסת על עתך ועל עמלך, לא עיפת ולא יגעת בעבודתך הפוריה והמסורה בלב ונפש להושיע את כל דכאי רוח, יכאילה שלוחה, נפתלי, היית מהיר וזריז לעזור לכל נשברי לב וכל חולי עני אתה סעדתו על ערשו, ערש דוי, וכל משכבו הפכת בחליו ודאגת להמציא לו עזר ותעלה ברופאים, בסמי מרפא, במזון מבריא וגם בכסף מזומן, בלי שום גוזמא נוכל לרשום בעונג רב, כי נפשות רבות הצלת ממות והרבה עולמות קימת במשך ימי עבודתך בהועד. פרי מעשיך אלה השאירו רושם עמוק בלבותינו פנימה, ובכל לב ונפש נתאמץ ללמוד ממך ולעשות כמעשיך. זה הוא לפי דעתנו, תשלום גמול היותר נעים אשר אנחנו יכולים לגמול לך, חברנו הנכבד, ומה נבקש שישלם הוא פעלך ותהי משכורתך שלמה מעם ה' א הגמולות!

מאד מאד קשה עלינו פרידתך חברנו הנכבד, ועוד יותר קשה תהיה פרידתך על החולים העניים, אשר אתה היית להם כאב רחמן!

בלב מלא תודה וברכה הננו מברכים יהי רצון שתהיה צאתך לשלום ובואך למחוז חפצך לשלום, ויקוים בך ובבני ביתך הברכה אשר ברך משה איש האלקים את נפתלי ככתוב בראש מכתבנו זה,

ואנחנו תפלה: יהא רעוא קדם מרן די בשמיא דיוריך לך ולאינש ביתך חיין בטיבותא ולהוא אנת פקידא לטב, לחיין ולשלם אמן!

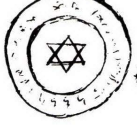

נעם הפשחת נעטר.

אויסדרוק פון אנערקענונג און ברכה פון סואוואלקער „חברה ביקור חולים ולינת הצדק", געגעבן צו איינעם פון אירע ערשטע גרינדער און פירער, ר' נפתלי ברוך ב"ר צבי הירש לעווענטין, אין טאג פון זיין אוועקפארען פון סואוואלק קיין אמעריקע, בעלגיע.

ב"ה

לזכר עולם

צום אָנדענק פון אונדזערע
זיידעס און באבעס, אָנקלס און קוזינס,
וואָס זיינען אומגעקומען על קידוש השם

ר' צבי הירש וזוגתו מלכה לאה לעוועלטין
ר' נפתלי ברוך וזוגתו מרים
ר' אברהם יצחק וזוגתו וילדיהם
ר' יחיאל וזוגתו וילדיהם
ר' יעקב וזוגתו וילדיהם

ר' מרדכי וזוגתו וילדיהם
ר' דוד וזוגתו וילדיהם
ר' אליהו וזוגתו וילדיהם
אסתר ביילע, בעלה וילדיהם

ה י " ד

תהיינה נשמותיהם צרורות בצרור החיים.

משפחת נפתלי ברוך לעוועלטין
משפחת אברהם יצחק לעוועלטין

FACSIMILE OF HONOR SCROLL

presented in 1926 by "THE LINAT HAZEDEK VBIKUR CHOLIM SOCIETY IN SUWALKI to MR. NAFTALI LEVENTIN, founder and Vice-President of said Society in recognition of his devoted and generous efforts in behalf of the poor and sick in Suwalki.

"Mr. Leventin, through his unselfish sacrifice of time, energy and money not only succeedd to bring relief to the needy but actually was able to save many lives, thereby serving as an example to the community".

Among the signers on the scroll are:

Mordchai Weisberg	Gershon E. Bernstein	Joseph Moinester
Naftali Glickson	Itzchak Jelinewski	Aaron D. Kahanovitz
Moshe Joseph Grajower	Moshe Rafaelson	Elkune Glatstein
		Nathan Hacohen

Presented by Mr. Naftali Leventin's children:

EVA LEVENTIN-LIEBLICH
BELLA LEVENTIN-SOKOLIK
ENIA LEVENTIN-SOKOLIK
JACK LEVENTIN
LANA LEVENTIN-BRAUN

יזכור...

צום אייביקן אַנדענק פון אונדזער ליבן מאַן און פאַטער

גדליה ב"ר יהושע אריה (געדופן: אלטר) גלאַדסטאַן

(פון דערהיים געדופן: גלאדשטיין)

וועלכער איז אַוועקגענומען געוואָרן פון אונדז פלוצלונג און פריצייטיק,
ז' טבת תש"י (דעם 27סטן דעצעמבער 1949) אין עלטער פון 44 יאָר.

ער איז געבאָרן אין סואוואַלק, גאָר יונג געקומען קיין אַמעריקע, און
געלעבט אין דעטרויט במשך פון 29 יאָר. געווען אַ שטילער
בעשיידענער מענטש, פאַרמאָגט אַן איידעלן כאַראַקטער,
געטאָן פיל גוטעס און דערפאָר זוכה געווען לשם טוב.

שיינדל און אנעט גלאדסטאַן

In blessed memory of our dear Husband and Father
LEO GLADSTONE
sadly missed by his *WIFE and DAUGHTER*

IN MEMORY OF

ALTER GLADSTONE — ABE GLADSTONE

JUDITH GLADSTONE — MEYER GLADSTEIN

LEE GLADSTONE — FAY GLADSTEIN

IRVING GLADSTONE — YETTA (GLADSTEIN) SMITH

JACOB SMITH

MRS. LEE GLADSTEIN
Detroit, Mich.

אין אייביקן אָנדענק פון מיין אומפארגעסלעכער פאמיליע

פאָטער ד"ר **חיים** בן צבי **וויגדארטשיק**, ע"ה

געשטאָרבן ג' תשרי אין ווארשע, באערדיקט אין סואוואלק אין 1927

מוטער **מרים וויגדארטשיק**, ע"ה (געב. עדלשטיין)

אומגעקומען אין מאידאנעק אין 1943

שוועסטער **אסתר כארין**, ע"ה (געב. וויגדארטשיק)

אומגעקומען אין מאידאנעק אין 1943

תנצב"ה — הי"ד

ה. דארסי

קיטשענער, אנטאריא, קאנאדע

IN DEAR MEMORY

of my dear Uncle

OZER EINHORN

and my Aunt

TZIPPA

his Son MOSHA, his Daughter RIVKA
and his twin Daughters

AARON EINHORN

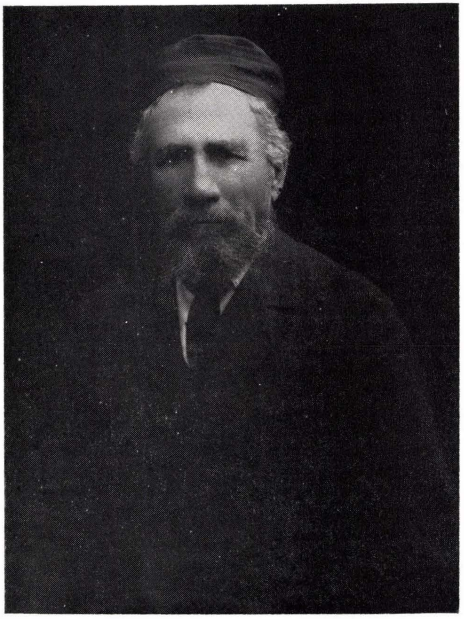

אין אייביקן אָנדענק פון מיין טייערער פרוי

חנה עטי ע"ה

נפטרה י"ד מרחשון, תשט"ו

תהא נשמתה צרורה בצרור החיים

לואי דאנסקי און פאמיליע

אין אייביקן אָנדענק

תנחום זאב וועלוול, חנה און יעקב סאפאטשקינסקי

אומגעקומען אויף קידוש השם אין מאריאמפאל (ליטע),
ט' מרחשון, ה'תש"ב

יעקב

חנה

תנחום זאב וועלוול

תנצב"ה — הי"ד

רעוו. משה חיים, מאָנטרעאל קאנאדע

צום אייביקן אָנדענק

פון אונדזער ליבער שוויגער און באבע הצדקנית

רבקה זילבערבלאט, ע"ה

געשטאָרבן אין סואוואלק, אין יאָר 1931

אונדזער ליבן מאָן און פאָטער

ר' ברוך זילבערבלאט, ע"ה

אומגעקומען על קדוש השם ד'רך די דייטשע מערדער ימח שמם וזכרם.

תהא נשמתם צרורה בצרור החיים.

רחל און ריטא זילבערבלאט

אין אייביקן אָנדענק

פון מיין ליבן מאן **אריה לייב** ב"ר משה דוב **מארין** (מאריאנסקי)

געשטאָרבן 29-טן מאי 1957, אין עלטער פון 62 יאָר.

געבאָרן אין סואוואלק.

ת. נ. צ. ב. ה.

רבקה מארין

לזכר עולם

פאָטער **אברהם נתן קאלינסקי**, ע״ה
מוטער **שיינע אסתר** בת ר׳ נחום, ע״ה
געשטאָרבן ח׳ תשרי, 1935
ברודער **נחום** ב״ר אברהם נתן, אומגעקומען
אברהם משה ראקאווסקי, ע״ה
אָנקל **משה קאלינסקי** און מאנטע **באדאנע**
קינדער, **ברוך** און **פאניע** — אומגעקומען
אָנקל **צבי זאב** און פאמיליע, אומגעקומען
און די אלע אומגעקומענע פון
אונדזער פאמיליע — ה׳ י״ד.

מאָרים קאלינס און פאָמיליע

שיקאגא, אילינאיס

אין אייביקן אָנדענק

פאָטער **אברהם זעליק** ב״ר מאיר, ע״ה
מוטער **אסתר רחל** בת ר׳ נחום, ע״ה
שוועסטער **סענדל** בת ר׳ זעליק
שוועסטער **כאשל** בת ר׳ זעליק
וועלוול ב״ר נחום
צירל בת ר׳ נחום
יוסף ב״ר וואלף
לאה בת ר׳ אברהם
נחום ב״ר אברהם
משה יצחק ב״ר אברהם זעליק
בצלאל לייב ב״ר אברהם זעליק
חיה דבורה בת ר׳ אברהם זעליק
גיטל בת ר׳ אברהם זעליק
תנצב״ה

בערטע בלום

צום אייביקן אָנדענק

פון מיין ליבן פאָטער

ר׳ כתריאל זאב שוסטער, ע״ה

געווען באוואוסט אלס דער באקלעראווער
גמרא מלמד אין תלמוד תורה

געשטאָרבן ב׳ חשון, 1922

מיין ליבע מוטער

שרה בריינע, ע״ה

געשטאָרבן י״ח ניסן, 1940

פעני געווירצמאן

אין הייליקן אָנדענק

פון מיין פאָטער

זעליק פסח גאלומביעווסקי, ע״ה

אומגעקומען אין לוקאוו, פוילן

(אין יאָר 1941)

אין עלטער פון 76-77 יאָר

ה׳ י״ד

העלען גאלאמב

אין אייביקן אָנדענק

פון

ראוז יוליוס ע״ה

די פאַמיליע

צום אייביקן אָנדענק

פון מיין פארשטאָרבענע פאמיליע

און אלע אומגעקומענע קדושים

ה״ד

לואיס דערען

(לאַזאַר דערעטשינסקי)

צום אייביקן אָנדענק

יצחק אייזיק ב״ר יהושע העשל **קאלעצקי**
נחמה רייזל בת ר׳ אברהם **קאלעצקי**
דבורה בת ר׳ אברהם **קאלעצקי**
חינדע חיה בת ר׳ אברהם **קאלעצקי**
דוב ב״ר צבי **אלטשולער**
פייגה בת ר׳ יצחק אייזיק **אלטשולער**
מרדכי ב״ר דוב **אלטשולער**
פריידל בת ר׳ יעקב **ראבי**
משה ב״ר מרדכי אריה **ראבי**
ליובע בת ר׳ מרדכי אריה **ראבי**
אברהם ב״ר מרדכי אריה **ראבי**
אליעזר ב״ר מרדכי אריה **ראבי**
אסתר בת ר׳ מרדכי אריה **ראבי**

תנצב״ה

פאמיליע קאַלעט

צום אייביקן אָנדענק

מיין פאַטער

אברהם יעקב וויסמאן, ע״ה

געשטאָרבן כ״ה ניסן, 3טן מאי 1940

תנצב״ה

מר. און מרס. טשארלס וויסמאן

לזכר עולם

אבי **ר׳ ראובן** בן הרב ר׳ שאול **חריף**, ע״ה

נפטר כ״ח אדר ראשון שנת תרס״ח בניו־יורק

אמי **חנה** בת ר׳ דוד, ע״ה

נפטרה ב׳ דר״ח תמוז שנת תרמ״ב בסובלק

רעוו. הערמאן שאפירא

תנצב״ה

צום אייביקן אָנדענק

מיינע שוועסטער

קיילע ראָטנבערג־שפערלינג

מיט איר טאָכטער, מאן און קינד

שרה אסתר שפערלינג

מיט איר מאן און קינדער

מיין ברודער **שלום שפערלינג**

ע״ה

יוסף שפערלינג

צום אייביקן אָנדענק

פון אונדזערע

קדושים־מארטירערס

קרבנות פון נאציזם

ה י ״ ד

אברהם מענדלסאן

לזכר עולם

פאָטער **הרב ר׳ ברוך ראזענבערג**, ע״ה

נפטר אויגוסט 1915

מוטער **באשע**, ע״ה

נפטרה אפריל 1938

תנצב״ה

נייטען ראָזענבערג

אין אייביקן אָנדענק

יוסף סיימאן ע״ה

פרוי און קינדער

צום אייביקן אָנדענק

פון די פאמיליעס

סמאלינסקי און סודארסקי

ד״ר לעאן סמאל

צום אייביקן אָנדענק

פון מיין פאָטער משה פיליפאוויסקי, ע״ה
מיין שוועסטער חנה פיליפאוויסקי־כאנאוויץ,
געשטאָרבן אין סואוואלק, 1939
איר מאַן לעאָן, טאָכטער ענינע און פאמיליע,
אומגעקומען אין קאָנצענטראציע לאגער
אין מינסק, 1941
מיין שוועסטער חיה גיטל פיליפאוויסקי־
רייגראדסקי, קינדער און אייניקלאך,
אומגעקומען אין לובלין און אנדערע
ערטער, אין די יאָרן 1939-41
ה. י. ד

מרס. ל. אבעדין

צום אייביקן אָנדענק

פון מיין פאָטער

ר׳ יהודה ארי׳ ב״ר יוסף שלום חסיד, ע״ה
חזן דסובאלק פאר 26 יאָר
נפטר י״א אלול, תרס״ח
מיין מוטער פרומע בת ר׳ יונה צבי, ע״ה
נפטרה י״ד תשרי, תרפ״ד
מיין שוועסטער שרה מירל, ע״ה
נפטרה ח׳ כסלו, תרנ״ט
ת. נ. צ. ב. ה.

טויבע קאפלאן

באלטימאָר, מעריילאנד

צום אייביקן אָנדענק

אונדזערע ליבע עלטערן
ישראל מרדכי הכהן
און אסתר פיגעל סלוצקי

חיים שאול ב״ר ארי׳
און פרומע פערלשטיין

אלעזר און טילי פערלשטיין

אין אייביקן אָנדענק

פון מיינע אומגעקומענע

פיר ברידער און דריי שוועסטער

ע״ה

סעמועל שווארצמאן

צום אייביקן אָנדענק

פון אונדזער ליבן פאָטער
ר׳ יצחק קלארפיין, ע״ה

אונדזער ליבע מוטער
רחל לאה (ראזענטאל) קלארפיין, ע״ה

אונדזערע ליבע זיידע און באבע
ר׳ דוד און שפרה ראזענטאל, ע״ה

רעזו. מייראן לעוויק קלארפיין, חזן
אנא אייבראמס

אין אייביקן אָנדענק

פון מיין פאָטער
משה אהרן ב״ר אברהם גאלינסקי, ע״ה

מיין מוטער
חוה בת ר׳ גבריאל, ע״ה

און ברודער און שוועסטער, ע״ה

איזידאר גאלין

צום אייביקן אָנדענק

מיין זיידע

מענדל צדוק ע״ה

מיינע ליבע שכנים וואָס א טייל פון זיי זיינען אומגעקומען על קידוש השם

ר׳ ברוך זילבערשטיינ׳ס פאַמיליע

ר׳ נחום שעשופסקי׳ס פאַמיליע

די קאַלינסקי פאַמיליע

און די דאַלאַוויטשעס

תנצב״ה — הי״ד.

אייניקל און שכן,

ה. צ. בענעט

וויטשיטא, קענז.

צום ליכטיקן אָנדענק

מיין ליבע מוטער

שרה פינקעלשטיין

מיין ברודער **צבי הורש**

מיין שוועסטער **גיטעל**

מיין שוואָגער און שוועסטער און קינד

יצחק און **אסתר ביאַלאָבערצקי.**

תנצב״ה — הי״ד.

זון, ברודער און שוואָגער,

ישראל פינקעלשטיין

ניו יאָרק

צום אייביקן אָנדענק

בערל און שרה לאה וורובלעווסקי

אונזערע ליבע עלטערן

בערל און **שרה לאה וורובלעווסקי** ע״ה

און ברודער —

אומגעקומען אין מיידאַנעק. הי״ד.

אונזער ליבער ברודער **יעקב רובלעווסקי** געשטאָרבן אין לאָס אנדזשעלעס, אין 1960.

ת. נ. צ. ב. ה.

די קינדער, זון און ברודער

לייב־ראובן און **אברהם רובין**

ניו יאָרק

לזכרון נצח

הנני מכבה את מותו הפתאומי
של גיסי היקר איש אמת וישר,
שנקטף בלא עת, אבידה שאינה חוזרת,

גדליה גלדסטון ז״ל

יהי זכרו ברוך.

יוסף קאללער, דטרויט מיש.

אין אָנדענק
פון מיינע ליבע עלטערן
איזידאר פאכטשארסקי

אין אָנדענק
פון מיינע טייערע עלטערן
דזשארדזש גרין

אין אייביקן אָנדענק
פון מיינע ליבע עלטערן
סאל ליפסקי

אין אייביקן אָנדענק
פון מיינע טייערע עלטערן
ארטור ווילענסקי

אין אייביקן אָנדענק
פון אונדזערע ליבע עלטערן
היימאן און העלען וולאדקאוסקי

אין הייליקן אָנדענק
פון אונדזערע ליבע עלטערן
מאקס און סילוויע מישעל

אין הייליקן אָנדענק
מיין ליבן ברודער **יעקב מארקסאן**, ע"ה
פרענק מארקסאן
דעטרויט, מיש.

אין אָנדענק פון מיינע גרויס־עלטערן
אלעזר יהודה און **לאה רישע** ע"ה
מיינע עלטערן
משה און **חיה פעשע** ע"ה
א. מילער, ס סואוואלקער

אין ליכטיקן אָנדענק
פון אונדזער ליבן פאָטער
פנחס סילווערשטיין ע"ה
די קינדער

אין אָנדענק
פון מיינע ליבע עלטערן
מרס. ב. שיינפעלד

אין אָנדענק
פון מיינע ליבע עלטערן
הערי קאהן

אין אייביקן אָנדענק
פון מיינע ליבע עלטערן
טשארלס קאווין

צום אייביקן אָנדענק
פון אונדזערע ליבע עלטערן
שארלאט און בערטא קאַץ

אין אייביקן אָנדענק
פון מיינע ליבע עלטערן
עטל שטיינבערג

אין אָנדענק פון מיינע עלטערן
יוסף דוד און **בעסי שיין**
יוליוס שיין

אין אָנדענק
פון מיינע טייערע עלטערן
מרס. מ. שאפירא
ריטשמאנד, וואַ.

לזכר עולם

מיינע טייערע עלטערן

ר׳ **אברהם יצחק** ב״ר יוסף **פאניעמונסקי**

בת־שבע בת ר׳ **אליעזר**

אומגעקומען אין ביאַלע־פּאָדלאַסק.

מיין ברודער הרב **משה** (תלמיד ישיבת גרודנה)

אומגעקומען אין ווילנע.

מיין שוועסטער **שרה** — אומגעקומען אין ביאליסטאק.

ה׳ יקום דמם.

פרץ פאניעמונסקי־בוירגער

אין אנדענק

פון אונדזערע טייערע עלטערן

ר׳ **משה** ב״ר שבתי **דאנסקי** ע״ה

נפטר כ״ט אדר, תשי״ז (מאַרטש, 1957)

מאשע בת ר׳ דוד **דאנסקי** ע״ה

נפטרה ז׳ כסלו, תש״י (נאָוועמבער 28, 1949)

די קינדער: שמואל, אהרן יוסף, דוד,
טילי, מערי, ראָזע, סילוויע

אין אָנדענק פון אונדזער אונפארגעסליכע

שרה דאנסקי ע״ה

נפטרה י״ג טבת, תשי״ט (דעצעמבער 24, 1958)

מאַן שמואל דאנסקי און קינדער

לזכר עולם

אבינו הרב הגאון

ר׳ יהודה וויל זצ״ל

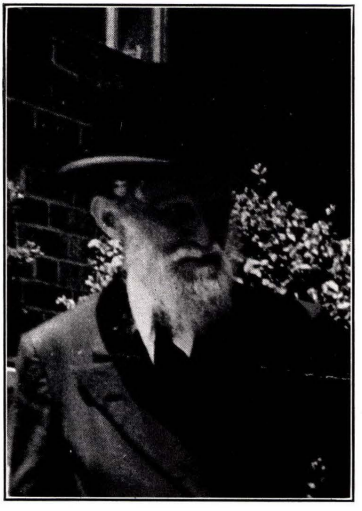

נפטר ז׳ חשון, תש״ח (24טן אָקטאָבער, 1944)

געווען פאַר פילע יאָרן ראש הישיבה אין סאוואַלקער תלמוד תורה והישיבה אוהל יצחק.
קומענדיג אין ניו־יאָרק געווען רב אין קאַלוואַריער שוהל. נאָכדעם געווען משגיח
רוחני אין ישיבת רבנו יצחק אלחנן ביז דעם לעצטן טאָג פון זיין פטירה.
געווען איינער פון די גרינדער פון ישיבת ר׳ משה סולוביטשיק.

ת נ צ ב ״ ה

די קינדער

אליהו און זיין פרוי חנה רייזל
אברהם און זיין פרוי ראוז
אוירווינג
חנה און לאה

צום אייבּיקן אָנדענק פון פּילּיפּאָווער

צום אָנדענק

פון מיין טייערע מאַמע **ענינ,**
מיינע ברידער **יוסף, ברוך** און **שלמה'קע,**
מיינע שוועסטער **נעכע, מאַשע־ליבע, רבקה**
און נעכעם קינדער.

זייער זון און ברודער,
לייב לאַנגענס

אין ליכטיקן אָנדענק

פון מיין טייערן טאַטן **שמערל,**
מיין ברודער **אברהם־חלל,**
מיינע שוועסטער **דאָבע, רבקה, שרה**
פון באַקלעראַווע.

זייער זון און ברודער,
חיים יצחק קאַספּעראָוויטש

צום אָנדענק

פון שוואָגער **שמואל** וואָלקאָוויסקי
און זיין פרוי **רבקה**
מיט זייערע קינדער **שינע, חיים, מאַטל,**
פון פּילּיפּאָווע.

זייער שוואָגער,
חיים יצחק קאַספּעראָוויטש

אין הייליקן אָנדענק

פון די אומגעקומענע
אהרן אָקון,
זיין פרוי און פאַמיליע.

זייער פּלימעניצע,
קונע האמבורג

א׳ן אָנדענק

פון די אומגעקומענע
מוטער **גיטל,**
זון **בן־ציון,**
און שוועסטער **עלקע קושינסקי.**

פאַמיליע פּיינסאַן

לזכר עולם

פון רעכטס צו לינקס: 3 שוועסטער פון פרענקל דעם בעקער פון ראַצק, מוטער יהודית און ברודערל אפרים אָקונעוויטש. די לעצטע איז רחל פרידלענדער פון סואוואַלק.

פון מיין פאַטער **לייב** און מוטער **יהודית,**
שוועסטער **חיה־שרה, שיינדל,** ברודער **אפרים.**
אומגעקומען אין מיידאַנעק, הי״ד.
ליבער זון און ברודער,
יחזקאל אקונעוויטש

לזכר עולם

אונדזערע טייערע ענקל און טאַנטע
פון סואוואַלק
חיים־שלמה און **דבורה וורובלעווסקי**
מיט זייערע זין **וועלוול** און **יהודה.**
אומגעקומען דורך די נאַצים, הי״ד.
זייערע פּלימעניקעס,
לייבל און משה אָשינסקי

לזכר עולם

מיין ברודער **משה־אבא פּיוואָוואַרסקי**
מיט זיין פאַמיליע,
מיינע שוועסטער **שרה־מינע, לאה** און **רחל**
מיט זייערע פאַמיליעס.
אומגעקומען דורך די נאַצים, הי״ד.
זייער ברודער, מרדכי פּיוואָוואַרסקי

אין אָנדענק פון אונדזער

ליבן שוואָגער און ענקל
שכנא מאַטולסקי און פאַמיליע
פון סואוואַלק.
פון זייער שוועגערין און פּלימעניקעס,
חנה־ביילע, אברהם מאיר
און מאַטל מאירסאן

אינדעקס

נעמען פון מענטשן

א

אַבאָויץ אברהם משה, הרב 304, 307, 367
אַבאָויץ חיים 371
אַבאָויץ צבי הירש 367
אבקעוויטש חנא 299
אבראַמאָוויץ דובער, הרב 193
אַבראַמזאָן (פון שאַקי) 244
אַבראַמזאָן צבי הירש 105, 240
אַבראַמייטיס יצחק 536
אבראמס משה ליפּע 47
אַבראַמסקי (משפחה) 636
אַבראַמסקי ברוך 419
אַבראַמסקי גרשון 419
אַבראַמסקי ניסן 413, 418, 419
אַבראַמסקי משה ליפּע 49
אביגדור אברהם שמואל 172
אביגדור משה יצחק, הרב 125, 162, 171, 172, 173, 184
אביגדור שיינע אסתר 172
אבנר יהושע זאב 82, 85, 89, 90
אבנר ישעיה צבי 193
אבעלסאן יהודה, הרב 143
אברהם אבלי פּאַסוואַלער, הרב 192
אברהם אבעלע בר׳ ברוך, הרב 124, 160
אברהם אבעלע בר׳ מרדכי, הרב 123, 124, 160
אַדלמאַן בעלאַ 644
אדלסאן 411
אדלסאן, פרוי 551, 559
אדלסאן [יוסף ?] 555
אדלסאן ה. 302
אדלסאן נחום 646
אדלסאן יאַקאָב 35, 36
אדלסאן יוסף 299, 319, 340, 364, 383, 384, 385, 392
אַדלער 243
אהרנזון אהרן 104
אהרנזון זרח 53
אהרנזון חיה שרה 53
אהרנזון יוסף משה, מו״צ 32, 182, 183
אהרנזון ל. 252
אהרנזון לאה נחמה 32
אהרנזאָן מאיר 122
אהרנזון מרדכי 105
אהרנזון משה אהרן 49
אהרנזון עזריאל 348
אהרנזאן פ. 106
אהרנזאָנס קלויז 370, 371, 467
אוזאַרקאָווסקי יוסף 92
אוטינסקי דוד 57
אויסטערן (שוועסטערס) 629
אויסטערן 399, 404
אויסטערן מאיר 347
אויסטערן עזור 347
אויסטערן פסח 347
אויעראן מרדכי 299
אויעראן פייוול 299, 621
אויעראָן ש. 405
אונטערבערג ס. 49
אוקראַאינסקי אלחנן 32, 33, 300, 345
אחד העם 90
אחרון יוסף 244
אטלאס דושעני 243
אַטלאַס מאיר, הרב 160
איגעלסקי (משפחה) 643
איגעלסקי אשר 415, 418
איגעלסקי ישראל 310, 489, 651
איגר עקיבא, הרב 221
איוואַשקאָווסקי 347
איזאַקאָווסקי 418
איזאקס צבי, הרב 192
איזאַקסאָן ישראל, הרב 193
איידלס 46
ר׳ אייזיל חריף, הרב 164
אייזיקס ראובן 47
אייזיקס שמואל הלוי 47
איזיון יעקב 366
אייזנבערג דוב בער 67
אייזנבערג דוד 51
אייזנבערג דוד 635, 636
אייזנבערג הדסה 635
אייזנבערג יחיאל 636
אייזנבערג יעקב 635
אייזנבערג יצחק 635, 636
אייזנבערג ישעיה 635, 636
אייזנבערג פייגע 51
אייזנבערג רייוע 635
אייזנבערג רייזל 635
אייזנדאָרף אברהם דובער 58
אייזנשטאט חוה 106
אייזנשטאַט צבי־הירש 61
אייזנשטיין י. ד. 241
אייבערג מאיר 132, 133, 175
אייזענדער אליהו 418, 419
אייזענדער אסתר 636
אייזענדער גבריאל 403, 634
אייזענדער גרשון 636
אייזענדער יוסף 379, 384, 636
אייזענדער יעקב 152, 460, 635
אייזענדער כיינקע 635
אייזענדער לייב 418
אייזענדער מרדכי 367
אייזענדער שרה 636
איינהאָרן א. 556
איינהאָרן עוזר 367
איינהאָרן שמעון 243, 246
אינשטיין ק. 399
אימעריטינסקי, פירשט 119
אינדורסקי, ד״ר 629
איצעלע סיניער, הרב 169
איצקאָוויטש דוד 619
איש כישור — זע : שפּינדלמאַן
אַכומאָווסקי 353
אכראן לעאָן 298, 381, 418, 608
אלבערט ברוך 306
אלטמאן חיים משה, מו״צ 65, 149, 162, 283, 363, 367, 370, 463, 511, 645, 647
אַלטשול אליקום בעצל 181, 182
אַלטשול זאב וואָלף 181, 182
אַלטשולער אברהם 298, 403
אַלטשולער אליעזר מרדכי 36, 49, 51, 76, 77, 78, 79, 80, 81, 82, 83, 84, 85, 86, 122, 202, 360, 404, 477, 478
אַלטשולער זלמן 86, 279, 298, 404, 643
אַלטשולער חנה 551, 552, 559, 627, 643
אַלטשולער משה עקיבא 119
אַלטשולער עלע 393
אַלטשולער צבי הירש 86
אַלטשולער רחל 86
אַלטשולער שלמה 86, 324, 404
אַלטשולער־דיקהייזער רחל 86
אליקום בעציל מאיר, הרב 194
אלכסנדראוויץ 76
אלעקסאַנדער דער צווייטער, צאר 131
אַלפּערשטיין אברהם אליעזר, הרב 193
אַלשוואַנגער אליהו 218
אַלשוואַנגער עמנואל, ד״ר 218
אַסאָוויעצקי 298
אסטרוך אריסטיד 207

די רשימות מיט הונדערטער נעמען אויף די זייטן 115—117, 252—262 און 581—588 גייען אין אינדעקס ניט אריין.

מיר האָבן זיך געסטאַרעט צו אידענטיפיצירן פּערזאָנען, וועלכע האָבן ניט די ערשטע נעמען, ווי אויך אַזעלכע נעמען, וועלכע זיינען ניט תמיד אויסגעלייגט געווארן אויפן זעלביקן אופן. ניט אַלעמאָל איז עס אונדז געלונגען.

אַסטרינסקי 320
אַספאַוואַט געצל 419
אַספאַוואַט הערצל 318
אַספאַוואַט משה 306, 418, 419
אַפּלבוים מאיר 209
אַפּנהיים 294
אַפּנהיים 345
אַפּנהיים אליעזר צבי 194
אַפּנהיים ד, לערער 293
אַפּנהיים יהודה 368, 371
אַפּנהיים מאיר 371
אַפּנהיים משה דוד (מאַריס ריינהאַרט) 218
אַפּנהיים קלאַרע 194
אַפּנהיים ריכאַרד 346
אפרתי (משפחה) 130, 170, 195
אפרתי אברהם 195
אפרתי אליעזר בר׳ בן־ציון 161, 195
אפרתי אליעזר בר׳ מנחם מענדל 195
אפרתי בן־ציון 195
אפרתי דוד טעבלי 195, 196
אפרתי ישראל יצחק 196, 235
אפרתי מנחם מענדל 195
אפרתי שרה פערל 195
אפרתי־ביאַלאַסטאַצקי יענטע 195
אָקון הירשל 354
אָקון שעפסל 354
אָקונעוויטש לייבל 354
אַראַגער ס. 49
אַראַנאַוויסקי ג. מ. 293, 504
אַראַנאַוויסקי טוביה 445
אַראַנאַוויסקי משה שמואל 369, 404, 444, 445
אַראַוויטש לייב 298, 345, 470, 610, 612, 613, 614
אַראַלאַוויסקי משה 316, 320
אש אברהם יוסף, הרב 183
אַשינסקי שמעון 414, 418, 419
אַשינסקי שמערל 354
אשכנזי דובער, הרב 163
אַשרי אפרים, הרב 125, 160

ב

באגאן מענדל 366
באוער דוש. 556
באוער ל. 556
באטאַראַ סטעפאַן 18
באַכראַך (משפחה) 130, 440
באַכראַך אליעזר משה 170
באַכראַך חיים לייב 157, 309, 364, 440, 483
באַכראַך חנוך הענוך 170
באַכראַך טוביה 169
באַכראַך יהודה, הרב 43, 123, 169, 170, 171, 192, 212, 558
באַכראַך יהושע העשל 170
באַכראַך יעקב 212
באַכראַך יצחק אייזיק, הרב 170
באַכראַך משה 212
באַכראַך צבי יואל 454, 601, 605
באַכראַך רייזל 169, 440
באַכראַך שאול אלחנן 440
באַכראַך שמואל 340, 341
באמבערג א. 221
באַנדזיסקאַווסקי דוד 380, 384, 418
באַנדזיסקאַווסקי מאַטל 408
באַנקאַווסקי אפרים לייב 239
באַנקאַווסקי מאַריס 55
באַנקאַווסקי משה (מישעל) 55, 472—474
באַנקלאַנאַוו 118
באַקשט אהרן, הרב 146, 149, 160, 365, 370, 425, 440, 444, 459, 470, 492, 507
באַקשטיין 399
בארוויטש חיים 298
באַראַווסקי 345
באַראַווסקי יעקב 407
באַראַווסקי לייזער 407
באַראַכאַוו בער 395
באַראַכאַוויץ עקיבא, הרב 188, 304
באַראַנאַוויסקי 636
בארדין אליהו, הרב 190
בארדין משה 62, 122, 283
באַריט יעקב 138
באריט־לימאן זבולון לייב, הרב 67, 79, 185, 240
באריאַנסקי, הרב 462
באַרלען ס. 49
באַרשטש יהודה לייב 156
באַשקיר 418
בודווצקי משה בער 454, 455, 513, 514
בוושעוויץ סענדער 349
בוט יוסף 172
בוטקאַווסקי ה. 302
בוטקאַווסקי יהודה דוד 87, 90, 240, 292, 296, 483
בוטקאַווסקי נחמן שלמה 90, 91
בוטקאַווסקי צבי נחמיה 90, 94, 95
בוטקאַווסקי־וואַלף רחל 95
בוטקאַווסקי־שאַפּירא גיטל 90
בוטקוס־בוטקעוויטשיוס 217
בוכמיל יהושע 93
בוקי ל. 556
בוראַק אידא 106
בוראַק מינע 75
בוראַק יהושע דוב 109, 119, 148, 299
בוראַק מענדל 83, 84
בוראַקס קלויז 104
בוראַקס קראַם 331
בורדע 500
בזשאַסטאַווסקי 251
ביאַלאַגאַרסקי 318
ביאַלאַגאַרסקי יוסף 51
ביאַלאַגאַרסקי מאַניע 51
ביאַלאַסטאַצקי אריה 195, 386, 485
ביאַלאַסטאַצקי ב. 64
ביאַלאַסטאַצקי וואַלף 512
ביאַלאַסטאַצקי יצחק 105, 107
ביאַלאַסטאַצקי מ. 87
ביאַליק ח. נ. 214, 350, 500
ביילים א. 556
בינדער א. פ. 50, 51
בינשטיין סאַלאַמעא 400
ביעדאַק זעליק 405, 408
בירגער הלל 453, 508
בירגער זעלמעלע 104, 440, 515, 536
בירגער יוחנן 320
בירגער יוסף 453, 454, 651
בירגער משה 338
בירזונסקי ס. 49
בירנהאַלץ יעקב 417, 419
בישקאַ הלל 181
בישקאַוויץ שמואל נטע 231
בלאַזער יצחק, הרב 463
בלאַך בנימין 548
בלאַך חיים 548
בלאַכאַראַוויטש (משפחה) 320
בלאַכאַראַוויטש 338
בלאַכאַראַוויטש אברהם 242, 243, 464
בלאַכאַרסקי, פרוי 635
בלאַכאַרסקי אברהם 634
בלומבערג 620
בלומענטאַל יהושע, הרב 509
בלומענטאַל פ. 534, 540
בעליצקי 471
בענגיס שמעון, הרב 543, 544, 614, 615, 619
בענקאַווסקי ס. 293
בעק, מיניסטער 343
בעקמאַן, גובערנאַטאָר 145
בעקעלמאַן 545
בער אשר 53, 217, 218
בערגמאַן יוסף 294
בערגער 345
בערגער בנימין, ד״ר 619
בערגשטיין (באַרגשטיין) צבי אריה 49, 57
בערגשטיין שמעון 306, 309, 512
בערוואַלד זיידל 347
בערוואַלד נחום 121
בערלין בערל 445, 446
בערלין ישראל יוסף, הרב 193
בערלין נפתלי צבי יהודה, הרב 189, 203, 435, 436, 446
בערלינסקי 104
בערלינער (?) ישראל 169
בערליס משה 367
בערמאַן 318
בערמאַן (רבי) 506
בערמאַן א. 318
בערמאַן אליעזר 293
בערמאַן דוב (שוחט) 379, 384, 452
בערמאַן וויקטאָר 407
בערמאַן זלמן שלמה 372, 452
בערמאַן זעליק לייב, הרב 179
בערמאַן צ. 49
בערמאַן שמואל 372
בערקמאַן צבי הירש 52
בערנשטיין אליהו 37, 158, 240, 379, 384, 520
בערנשטיין בערל 420
בערנשטיין הירש 540
בערנשטיין חלונא 56, 73, 240
בערנשטיין חנה 64
בערנשטיין יעקב 74
בערנשטיין יצחק 74
בערנשטיין צבי הירש 293, 296, 316
בערנשטיין צבי הירש, שרייבער 234, 235

בערנשטיין קובע 407
בערנשטיין ר. 33
בערנשטיין שמואל 319, 546, 548, 549, 555, 556, 580, 595
בערעביטשעס י. 218
בערעזאָווסקי 346
בערקאָווסקי אלחנן 180
בערקאָווסקי ב. 49
בערקמאַן 208, 232
בערקמאַן שלמה 73
בערקמאַן שרגא 62
ר׳ בצלאל בר׳ שלמה מקאָבערין, הרב 166
בראָדא ס. 49
בראָדאָווסקי זאָוול 354
בראָמבערג מאיר יצחק 152, 298, 470
בראָממאַן אלכסנדר 44, 45
בראָממאַן ברוך 122
בראָממאַן וואולף 44, 45
בראָממאַן זשעניע 392
בראָממאַן ישעיה 354
בראָממאַן מנחם מענדל 44, 45
בראָממאַן משה 353, 354
בראָממאַן פעליקס 106
בראָממאַן שיינע לאה 44
ברוידע אהרן, הרב 21
ברוידע גרשון, מו״צ 428, 452, 620, 621
ברוידע חיים 451
ברוידעס יצחק 77
ברויזמאַן זעליק 361, 362
ברוין יצחק 53, 104, 106, 120
ברוין יצחק (גימנאַזיע־תלמיד) 318
ברוין מאיר 534, 540
ברוין עדי 537
ברוין פסח 56
ברוינראָס (משפחה) 629, 643
ברוינראָס אסתר 75, 240
ברוינראָס ע. 292, 298
ברוינראָס ב., ד״ר 39
ברוצקוס ב., ד״ר 39
בריגמאן אברהם 347
בריל יוסף („אויב״) 200
ברייניז ראובן 64
ברימאן יהושע זאב 79
ברימאן יצחק דוב 65, 67, 79, 81, 82, 83, 86
ברימאן מ. 292
ברימאן ראובן 392
בריסק אשר לייב 78
ברענער 347
ברענער 367
ברענער י. ח. 214, 400
ברעסלער נוח זאב, מו״צ 165

ג

גאָטלאָבער א. ב. 200
גאָטליב (משפחה) 646
גאָטליב 503
גאָטליב אַלעקס 555, 556
גאָטליב ה. 556
גאָטליב יעקב 536
גאָטליב מאיר, ד״ר 218
גאָטליב מענדל 644
גאָלאָנטי חיים שלמה 122
גאָלד חיים 347
גאָלדאָפּ 347
גאָלדבלאָט אבא 367
גאָלדבלאָט יעקב 74
גאָלדבערג 332
גאָלדבערג אהרן 636
גאָלדבערג בצלאל, הרב 369, 445
גאָלדבערג דובער 232
גאָלדבער חיה 555
גאָלדבערג יעקב טוביה, הרב 71, 162, 191, 194
גאָלדבערג יצחק 574
גאָלדבערג משה 298, 319
גאָלדבערג נחמן 221
גאָלדמאַן יעקב 80, 86, 189
גאָלדמאַן־מאָטולסקי לאה 54
גאָלדנבערג אליעזר 91
גאָלדנבערג חיים 91
גאָלדנבערג יחזקאל 91, 483
גאָלדנבערג משה 91
גאָלדנבערג ראובן 88, 91
גאָלדנבערג־נישקאָווסקי חוה־שרה 91
גאָלדנאַן, הרב 191, 304
גאָלדרייך 504
גאָלדרינג שלמה 345, 551, 646
גאָלדשטיין אהרן 459
גאָלדשטיין משה 580
גאָלדשטיין רחל 459
גאָלדשטיין שרה איטל 459
גאָלדשלאָק יחזקאל, הרב 615
גאָלדשמידט 298, 364
גאָלדשמידט א. י. 44
גאָלוב חנה 374
גאָלומביעווסקי יצחק 340, 555
גאָלינסקי ישעיה 416, 418
גאָלינסקי מאָטל 418
גאָנאָצקי, געניראַל 250, 292
גאָרבאָוויטש ח. 303
גאָרבאָרסקי לייזער 444
גאָרבער אליהו, הרב 303
גאָרדאָן אליהו 406, 407, 408, 418
גאָרדאָן דוד 77, 90, 211, 239
גאָרדאָן יהודה לייב, הרב 160
גאָרדאָן יהודה לייב, פּאָעט 202, 205, 206, 235
גאָרדאָן יצחק 120, 240
גאָרדאָן שלמה, הרב 190, 191, 192
גאָרנאָסטייסקי שיימי 354
גאָרסאָן משה ישראל 212
גאָרסאָן משה מרדכי 212
גאָרסאָן־ראָזאָלסקי שרה 212
גארפינקל יעקב 347
גודזיאָנסקי (אַדוואָקאַט) 109
גודינסקא (לערער) 66
גודינסקא בעלא (אַרטיסטין) 243
גוט זיגמונט 252
גוטמאַן אלעזר 641
גוטמאַן אלתר 318, 320
גוטמאַן גדליה 354
גוטמאַן גרשון, מו״צ 621
גוטמאַן שלמה 151, 152, 299, 399, 403, 492, 552, 555, 628, 631, 644, 646
גוטמאַן שמחה 306
גוטמאַן־מערעצקי טאַמאַרע 641
גוטקאָווסקי 158
גוטקאָווסקי הערשל 549, 556
גוטקאָווסקי לייבל 636
גוטקאָווסקי משה 312, 562
גוטשטיין ברוך 120
גולקאָווסקי, גענעראַל 145
גומבינער י. 49
גוסטמאַן יהודה 372
גוסטמאַן מאיר 459
גיביאַנסקי (משפחה) 629
גיביאַנסקי אלתר 320, 474
גיביאַנסקי ח״ץ הכהן 73, 240
גיטלזאָן מאיר 122
גיטלסאָן דוד 556
גילטשינסקי משה 299, 518, 615
גינזבורג 536
גינצבורג, באַראָן 138
גינצבורג יהודה לייב, הרב 183, 184
גיפשטיין 490
גיפשטיין יהושע, הרב 490
גלאָבוס שלמה זלמן 61
גלאָדסטאון איוואַ 577
גלאָזהענדלער (משפחה) 467
גלאָזהענדלער אברהם 294
גלאָזהענדלער הענעך 298
גלאָטשטיין (משפחה) 573
גלאָטשטיין אברהם הירש 374
גלאָטשטיין אהרן 636
גלאָטשטיין אלקנה 152, 252, 300, 367, 379, 384, 471
גלאָטשטיין בצלאל 534, 540
גלאָטשטיין דוש. 556, 557, 564
גלאָטשטיין ט. 540
גלאָטשטיין משה 536
גלאָטשטיין־קנעגסבערג ל., פרוי 555, 556, 565
גלאָם יהושע 465
גליקמאַן דוש. 556
גליקסאַן אברהם 548
גליקסאַן משה 129
גליקסאַן נפתלי 379, 384
גליקסאַן ס. 294
גליקסאַן סערגיוס 301, 302, 346, 394, 395, 399, 503
גליקסמאַן אברהם 99
גליקשטיין ס. 148, 294, 501
געזאַמסקי 352
געילינג בערנארד 244
געלבארד הירש 306
געלבארד לוי יצחק 309, 366, 368, 438, 439
געלבארט מאיר 562
געליס דוד 534, 540
געלמאַן 337, 346, 387
גענאָ א. י. 298
גענאָ ב. 600
געראוע ג. 107
גערינג הערמאַן 343
גערשאַטער ח. 50

געשען בערל 546, 548, 556, 557, 566
געשען סילוויע 577, 580
גראַבסקי 297
גראַבשטיין משה 418
גראַדאָווסקי אברהם בער 367, 369, 451
גראַדאָווסקי חיים זלמן 158, 369, 407, 451, 632, 637, 638
גראַדאָווסקי משה 368, 369, 451
גראַדאָווסקי ראָזע 536
גראַדאָווסקי שמואל 298, 407, 451, 638
גראַדאָווסקי שרה 451
גראַדזינסקי מאַריאַשע 354
גראַדזינסקי חיים עזור, הרב 145, 307, 429, 465, 469
גראַדזינסקי משה לייב 465
גראַזיוער אברהם 170
גראַזיוער יוסף 158, 627
גראַזיוער משה יצחק 379, 384
גראַסבאַרד אברהם אריה, הרב 186, 351
גראַסבאַרד ברוך, הרב 186
גראַסמאַן דוד. 540
גרובשטיין, פרוי 635
גרובשטיין, ד״ר 320, 381
גרודזינסקי 49
גרודזינסקי י. 18
גרושקין 374
גרושקין רפאל 96
גרידינסקי ס. 49
גרינבוים יצחק 363
גרינשטיין חיים 560, 562
גרינשטיין חנא הירש 420
גריצהענדלער 242, 600
גרעמושאַנסקי (משפחה) 636
גרעמושאַנסקי יוסף 418, 419
ר׳ גרשון, אב״ד ראַצק 177, 178
גרשוני צבי 235

ד

דאבלאַצקי (פּאַליאַק) 328
דאַבקין (משפחה) 635
דאַבקין שלמה 157, 298, 444
דאַוידזון ישראל 536
דאלאַוויטש חיה ביילע 194
דאַליצקי מ. מ. 212
דאַנצא דוש. 549, 555, 556
דאַנצא שלמה 418, 420
דאַנציגער זאב 65, 66, 75, 76, 80, 88, 240, 467
דאַניגער מ. 49
דאַנילעוויטש 68
דאַניעצקי 329
דאַנסקי ל. 534, 535, 540
דאַנסקי משה 534, 540
דאַקטאַר מלכה 193
דאַקטאַר מרדכי, הרב 193, 389, 572, 573
דאַקטאַרסקי 348, 353
דובאוסקי ניסן 374
דובליאַנסקי אברהם צבי 53
דובלמאַן יעקב 310
דובנאָוו ש. 41
דובראָוו, מאַיאַר 250
דובראָווסקי א. 300, 363, 489
דוואַרעצקי 418
דוואַרעצקי עליע 346, 418
דומבאָוויטש ח. 406
דומבאַלסקי ישראל 367, 371
דונסקי חיים 347
דושניצקי מאיר לייב 122
דושקין א., ד״ר 216, 571
דושקין שמואל 216, 571
דושקיי־קאבסאן ל. 534, 540
דיסקאָווסקי (משפחה) 643
דיסקאָווסקי 299
דייטש הערש 181
דיינאַרד אפרים 82, 85, 201
דימענט 67, 387, 388, 389
דימענט צמח 524
דינסקי לייב 215
דיסקין בנימין 67
דיסקין יהושע לייב, הרב 82, 89
דיקהייזער יעקב 48
דירעקטעראָוויץ אריה לייב 48
דישמאַן 548
דע גאָל, נענעראַל 55
דעמבאָוויטש אידע 460
דעמבאָוויטש יהודה 460
דעמביצער ח. נ. 169
דרויאַן משה 299
דרויאַנאָוו א. 77

ה

האַדושעס זע : חדש
האַלידיצקי חיים, הרב 193
האַלענדער 399
האַלענדער אליהו 412
האַלענדער לייב 413
האַלענדערסקי (משפחה) 629
האַלענדערסקי 418
האַלענדערסקי דוד 62
האַלענדערסקי ה. 302
האַלענדערסקי לעאָן 53, 54
האַלענדערסקי ניסן 122, 136
האַלענדערסקי שלמה 152, 298, 319
האַלער, נענעראַל 396
האַלפערין משה 349
האַלפערין שלמה 407, 418
האַלפערן־קאַפּצאָווסקי, ד״ר 629
האַלשע 20
האַפּמאַן נ. ד. 50
האַרעכוע 418
הורוויץ 387, 388
הורוויץ, ר״מ 308
הורוויץ אלעזר, הרב 183
הורוויץ יעקב, הרב 180
הורוויץ יצחק 293
היטלער א. 33, 96, 295, 297, 316, 471, 547, 551, 595, 598, 599, 637
הינדענבורג, נעזנעראַל 531
הינטערשטיין 404
הירש שמשון רפאל, הרב 183
הירשבערג ג. 49
הירשהארן 63
הירשפעלד יצחק 51
הירשפעלד מאיר 51
העלער אברהם, הרב 130, 132
העלער אהרן 130
העלער חיים, הרב 146, 305, 323
העלער יהושע, הרב 132, 160
העלער יום טוב (תוספות יו״ט) 130, 169
העלער יחיאל, הרב 128, 129, 130, 131, 132, 133, 160, 239, 240, 282
העלער ישראל 132
העלער לייב 132
העלער מאיר 132
העלער רבקה 130
העלער־לעווינזאן פּעסע 130
הענינגזאן יחזקאל 311, 465
העריסאן ברוך 534, 540
הערצבערג, ד״ר 238
הערצל טעאַדאָר 93, 238, 387
השכל (?) זלמן 145

ו

וואַגער מ. 294
וואַזבוצקי, ר״ש 63
וואַלאַווסקי ב. 49
וואַלאַווסקי צ. 49
וואַלינסקי אברהם דוד 53
וואַלסקי 17
וואַלף, לעהרער 345, 346
וואַלף אהרן, מו״צ 181
וואַלף אלתר 408
וואַלף הלל 180
וואַלף יהודה 62
וואַלצינסקי ברוך מאיר 57
וואַלק יהודה 63
וואַלקאָוויסקי העשל 354
וואַלקאָוויסקי משה אהרן 354
וואַלקין אהרן, הרב 507, 508
וואַסערצוג חיים, הרב 47, 121, 123, 136, 184, 185, 208, 571
וואקסלבוים מנחם 157, 440, 441, 483
וואַראַבייטשיק אברהם 306
וואַראַבייטשיק אהרן 152, 384, 385
וואַראַבייטשיק לייב 406, 411
וואַראַבייטשיק ש. (שמעונ) 392
וואַראַנאָווסקי יעקב 293
וואַרטעלסקי חיים 306
וואַרטעלסקי משה 347
וואַרשאָווסקי אליהו 170
וואשוטינסקי 20, 27, 28
וויגדאַרטשיק חיים, ד״ר 536
וויגדעראָוויטש 619
וויזשאַנסקי משה פנחס מענדל, הרב 304
וויטאָווט דער גרויסער 14
וויילי יהודה, ר״מ 308, 334—336, 572
וויין דוב 347, 348
וויין דוד, הרב 348
וויין חיה ראָזע 191
וויין חיים זאב, הרב 194, 348
וויין שמואל צבי, הרב 191
וויינטרויב, הרב 303
וויינער יעקב 419
וויינריב דוב, ד״ר 205
וויינשטיין משה זאב 293
וויינשטיין־סטאַראָשינסקי רחל 300

ווייינשעל חיים 241, 242
ווייס (משפחה) 639, 640
ווייס י. ש. (יהושם הלבני) 44, 50, 65, 66, 67, 72, 88, 215, 216, 239, 571
ווייס צ. 50
ווייסבערג י. 205
ווייסבערג מ. 40, 293
ווייסבערג מרדכי 299, 319, 378, 384
ווייסמאַן יוסף זעליק 165, 509
ווייסמאַן לייב 509
ווייסמאַן לעאָ, ד״ר 151, 302, 312, 319, 320, 323, 363, 381, 399, 403, 418, 449, 503, 511
ווייסמאַן מרדכי צבי 165, 509—512
ווילדמאַן יצחק אייזיק 126, 127
ווילנער גאון 61, 95, 170, 184
ווילנער שמואל 106
ווילענסקי זבולון 393
ווילענסקי יעקב 343, 344
ווילענסקי לייזער 299
ווילענסקי נחום 299
ווילענסקי שלום יעקב 240
ווילענסקי שמואל לייב 347
ווילענציק, הרב 304
ווילקאָוויסקי 388
ווילקאָווסקי אהרן 372
ווילקי, מאַיאַר 345
ווין [וויין ?] מ. ק. 294
ווינאַגורא ברוך 395, 396
ווינאַגראַד 310
ווינטשעווסקי מאָריס 502
ווינטשעל וואָלטער 569
וויניצקי (פּאָליאַק) 328
וויניצקי חיים 354
וויניצקי חנא 551, 644
וויניצקי מרדכי 354
וויניצקי פייוול 354
ווינער, ספּאָרט־אינסטרוקטאָר 416
ווינשעל חיים 569
וויסאָצעק (משפחה) 636
וויסאָצעק חיים 416, 419
וויסאָצעק ניסן 411
וויסאָצקי קלמן זאב 87
וויסטינעצקי אליהו 37, 239
וויסטינעצקי חיים 121
וויסטינעצקי מ. 49
וויסטינעצקי יהודה 35, 63, 211, 212, 239
וויסלאָ 416
וויסלאָווסקי צבי 214
וויפּינסקי אליהו 536
ווירא̇נסקי ס. 49
ווישייסקי שמעון 75, 76, 388
ווישינסקי יעקב אליעזר 65, 75, 293, 387
ווישניאַק 61
ווישנעווסקי יהודה 298
ווישנעווסקי יאַן 19
ווישנעוועצקי, פירשט 19
וולאַדיסלאַוו דער פערטער 18
וולאַדקאָווסקי העלען 554, 556, 557, 577
וועגמאַן צ. 49
וועלער אליעזר שלמה, הרב 129
וועלשער יעקב 419
ווערבאַלסקי יהודה לייב 121
ווערזבאַלאָווסקי חיה 205
ווערזבאַלאָווסקי יחיאל מיכל 172, 129
ווערזבאַלאָווסקי מאיר 128, 129
ווערזבאַלאָווסקי מרים, זע: מאַרקעל־מאָזעסזאָן
ווערזבאַלאָווסקי שמעון 53, 205
ווערט יוסף, הרב 304, 348
ווערטשעלינסקי אביגדור 632
ווורובלעווסקי ד. 534, 540
ווורובלעווסקי דוד 418

ז

זאַבאָראָווסקי מ. 559
זאַבלודאָווסקי ירוחם פישל, הרב 186
זאַבלודאָווסקי מ. 540
זאַוואָזניצקי אפרים 440, 464
זאַוואָזניצקי יהואש 367
זאַוואָזניצקי ישראל 299, 622
זאַוואָזניצקי רייזל 440
זאַלקינד יאָסל 418
זאַמעצקי יהודה 306
זאַנגוויל ישראל 205
זאַקהיים חנוך זונדל 242
זאַקהיים יוסף 178
זאקס בן־ציון, הרב 189, 304
זאַקס משה, הרב 185, 186, 189
זאַר ניסן 300
זאַרעמבאָווסקי לייב 319, 384, 452
זולצער 241
זוקאָווסקי, ח״ד (?) 121
זיבענבערגער יצחק 52, 201, 202
זיגמונט דער צווייטער 16
זייבערג דוד 315
זילבערבלאַט 104, 298, 460, 605,468
זילבערטאַל ישראל 78
זילבערמאַן אברהם הלל 122
זילבערמאַן אריה 435
זילבערמאַן חיים שלמה 383, 431—436, 448
זילבערמאַן יוסף 434
זילבערמאַן יעקב 431, 434, 435
זילבערמאַן יצחק 431
זילבערמאַן ישראל מאיר 431, 434, 435
זילבערמאַן משה יצחק 293
זילבערמאַן שמואל 434
זילבערמאַן־רייכמאַן רחל 579
זילבערשטיין ברוך 299, 387, 456, 457
זילבערשטיין חנא 472, 603, 605, 607, 609
זילבערשטיין יעקב 372
זילבערשטיין כאַצקל 600, 623, 624
זילבערשטיין משה דוד 299, 536
זילבערשטיין שמחה, הרב 305
זימאַן (משפחה) 44, 46
זימאַן 461
זימאַן אברהם 44
זימאַן זאב 44, 94, 445
זימאַן יאָסל מאָטל 354
זימאַן יוסף 94
זימאַן שבח 44
זימאַן־פראַנק ליבע פריידע 94
זימאַנסקי 353
זימאַנסקי אברהם 354
זימאַנסקי מאָטל 354
זיסענוויין — זע: אבנר, יהושע זאב
זכות (משפחה) 635
זכות משה 214
זלאָווסקי אברהם 443, 444
זלאָווסקי משה מאיר 443, 444
זעליגמאַן יוסף כאַצקל 374, 376, 414, 418, 419, 501
זעליגמאַן שלמה צבי 65, 119, 143, 144, 148, 282, 377, 501
זעליגסאָן אברהם יהודה 461, 462, 536
זעליגסאָן חיים 531, 532, 534, 535, 540, 544, 548, 552, 556, 557, 564, 565, 580
זעליגסאָן־לעווענטין באַשע פייגל 462, 463, 550
זעליגסאָן דוד בערל 298, 320, 399, 403, 404, 462, 550, 635
זעליגסאָן יחזקאל חיים 461
זעליגסאָן יעקב 298, 302, 399, 403, 462, 550
זעליגסאָן ישראל יצחק 461
זעליגסאָן סילוויע 577
זעף 332
זעף יוסף 367, 458
זעף לייזער 103, 452
זשאַבאָטינסקי זאב 96
זשאַווערקאָווסקי זשאַן 55
זשאַלקאָווסקי אברהם 348
זשוקאַס, גענעראַל 341, 399
זשוראַקאָווסקי 107
זשידאָווסקי א. 49
זשיטלאָווסקי חיים, ד״ר 196
זשילקעוויטש 388
זשילקעוויטש אביעזר 293, 298, 403, 445, 541
זשילקעוויטש חנא אייזיק 309
זשילקעוויטש יהודה 311
זשילקעוויטש משה דוד 299, 404
זשינעווסקי 418
זשינעווסקי יעקב 418, 419

ח

חבר (משפחה) 127, 130
חבר חיה 129, 130
חבר חיים (פון צפת) 127
חבר יוסף, הרב 119, 127, 129, 162
חבר יעקב 126
חבר יצחק (פון צפת) 127
חבר יצחק אייזיק, הרב 67, 119, 123, 124, 125, 126, 127, 128, 129, 130, 133, 160, 162, 184, 198, 307, 315, 513, 515, 558
חבר שפרינצע 126
חדש 50
חייט חיים 348
ר׳ חיים וואָלאָזשינער 189, 480
ר׳ חיים פיליפּאָווער — זע : וואסערצוג חיים
ר׳ חיים ראַצקער — זע : סעגאַל חיים
חיימזאָן משה חיים, הרב 56, 192, 535
חסיד אהרן 536
חסיד יהודה לייב 119, 144, 242

חפץ חיים 140, 141, 145, 149, 429, 433, 435, 510, 518

ט

טאבאלאוסקי שלמה 120, 134
טאבאלסקי 418
טאבערישקוסקי שבתי 48
טאוויס חיים 49
טאוויס ס. 49
טאטארטשיקאוא 499
טאלסטאי, גראף 84
טאמאשעוסקי 243
טובקין חיים 87
טויבער דובער, מו"צ 189, 190
טורעצקי (משפחה) 643
טורעצקי 340
טורעצקי יוסף 297, 514, 515
טילעס־שניי נחמה 300
טיקטשינסקי אייזיק 534, 540
טעפער יצחק 299
טראפ יעקב אריה 380, 384, 386, 554
טראצקי (משפחה) 504
טראצקי, אינוזש' 320, 346, 392, 551, 552, 559, 628, 642, 644
טראצקי ש. 292, 300
טשאסטקאוו מ. 87, 516, 517
טשארני אהרן ראובן, הרב 194, 307
טשארניסקי נוח 354
טשארנעס 392, 503
טשארקא אברהם, ד"ר 412, 415, 420
טשיבולסקי 68
טשינסקי יאן 54
טשעריקאוער אליהו 41
טשערמישאו, קאפיטאן 250
טשערניכאוסקי שאול 214

י

יאבלאנסקי 393
יאבלאנסקי שמחה 548
יאבלינעוסקי 293
יאגער יצחק 152, 299, 384, 385
יאגער מאיר 418, 419
יאזוראראוסקי אסנע ביילע 209
יאזערקאוסקי 55
יאטוויסקי יעקב 129
יאן קאזימיר 15
יאנסבורסקי 619
יאסעלעוויטש יוסף, הרב 149, 150, 151, 152, 154, 155, 156, 160, 309, 310, 367, 368, 369, 386, 434, 440, 448, 459, 460, 469, 470, 492, 507—510, 512, 558, 645
יאסעלעוויטש ישראל אריה 149
יאסעלעוויטש צפורה לאה 149
יאסעלעוויטש שרה רבקה, הרבנית 150, 156, 616, 618, 623
יאסעלעוויטש־פורת אליהו דוד 156, 404
יאסעלעוויטש־פורת עובדיה 156, 404
יאקאבי יאהאן 35
יאקאבסאן אבא 619
יאקוב יאסל 306
יארמילאוסקי 570
ידידיה י. 619
יהלמשטיין מרדכי 62, 231, 232, 233, 234, 235, 567, 568
יוליום דוש. 556, 566
יוסיפון יוסף 252
יוסף יעקב, הרב 570
יורבארסקי י. 311
ימיני צבי הירש, הרב 193
יסו"ד יהודה 195
יעבץ (פאמיליע) 229
יעבץ 388
יעבץ אליהו 222, 223, 224
יעבץ יהודה לייב 224
יעוארקאוסקי (משפחה) 209
יעלין דוד 91
יעלין ישעיה 354
יעלינעוסקי אפרים 104, 293
יעלינעוסקי יאסל 405, 408
יעלינעוסקי משה 418
יעפרעימאוויטש משה 22
יערוזאלימסקי אברהם דוב 120, 135, 136
יערוזאלימסקי אליהו 286
יערוזאלימסקי שמואל יוסף 195
יערמינסקי י. 49
יערמינסקי מ. 49
יפה בן־ציון, הרב 129
יפה זונדל 61
יפה ישראל 222, 232, 239, 240, 241, 242
יפה לוי 138
יפה משה 61
יפה עבר, הרב 451
ישראל סאלאנטער, הרב 89, 95, 133, 143, 174, 175, 186, 203

כ

כהן אביגדור 534, 536, 540, 574
כהן אליהו 293
כהן בן־ציון 176
כהן בערל 563
כהן יונה 78
הכהן מאיר אריה 232
הכהן מאיר שמחה, הרב 510
הכהן, מרדכי בן הלל 59
כהן צבי 78
כהן (?) קאפל 230
כהן־קאפלאן הלל 90
כהן־קאפלאן חנה 90
כהן־קאפלאן יחזקאל 90
כהן־קאפלאן ישראל 90
כהן־קאפלאן שמואל 90
כהנא אברהם יצחק 122
כהנא דוד 52
כהנא משה אריה 89
כהנא משה מאיר 33, 62, 240
כ"ץ (מלמד) 353
כץ אביגדור 240
כץ יהודה 129
כץ לייבוש 129
כץ שמואל 120
כאלאסנאויטש (לערער אין פילימאוע) 353
כאלאסנאויטש ראובן 347
כאנאוויטש כלב 499, 502, 551, 552, 644, 646
כאנקין יהושע 88
כאסמאן ראובן 619
כארלאפ 433
כארלאפ אברהם דובער 242
כארלאפ יחזקאל אליהו 95, 96
כארלאפ־בלאוס חנה פייגע 95
כאשעסמאן יהודה, הרב 23, 122, 186, 190, 296, 536, 540
כייטינסקי משה 354
כיינאוסקי דוד מרדכי 242
כווילאוסקי זיידל 445
כלעבאוסקי וועלוול 418, 420
כלעבאוסקי ניסן 418, 420
כלעווינסקי 17

ל

לאוב, פרוי 580
לאזארוס מ. 47
לאזמאן, פרוי 412
לאזמאן יוסף 299
לאזמאן משה 299, 636
לאזמאן נחום 457
לאכאוער פישל 198
לאנגוס יאנקל 354
לאנגוס יוסף 353
לאנגעוויץ שבח 354
לאנדאן נחום טוביה 236
לאנדוי 372
לאנדוי אלחנן דוב 131, 222
לאנדוי יצחק אליהו 221, 222
לאנדינסקי נחמן, הרב 149
לאנסקי בערל 354
לאנסקי בשה (דער מילנער) 354
לאנסקי משה הערש 354
לאנסקי פרץ 354
לאסאוסקי יהודה דוב 304
לאסקי יעקב 62
לאפינדאר יהודה 122
לבונטין ז. ד. 36, 49, 76, 79
לובאוסקי חיים נתן, הרב 306
לובאוסקי קאפל 551, 552, 557, 558, 559, 628, 631, 644, 645 646
לובלינסקי אברהם 420
לובלינסקי ישראל 408, 638
לובלינער 306
לובעלסקי ברוך יצחק 165, 166
לובעלסקי לייזער 548
הלוי יוסף אלחנן, הרב 170, 187, 203
לוי מאיר צבי, הרב 194
לוקסעמבורג יעקב 106
לוריע, פרל' 293
לוריע 506
לוריע חנוך זונדל, הרב 177
לוריע יוסף 92
לוריע משה בצלאל, הרב 123, 133, 146, 160, 164, 174, 175, 176, 177, 178, 323, 425, 440, 473, 506, 514, 515, 558
לוריע צבי אריה 240
לוריע צבי אריה, הרב 177
לוריע־איילבערג צערנע מרים 175

ליאנס שלמה זלמן 47
ליבלינג שמואל 372
ליבערמאַן אהרן שמואל 35, 63, 64, 65, 211
ליבערמאַן אליעזר דב 35, 97, 210, 211, 239, 240
ליבערמאַן ג. ב. 293
ליבערמאַן חיים (פון קייפטאַון) 50, 51
ליבערמאַן חיים, הרב 110, 241
ליבערמאַן י. 49
ליבערמאַן מאיר, הרב 304
ליבערמאַן צבי הירש 210
ליבערמאַן רחל 64
ליבשיץ אליעזר 142
ליבשיץ דובער, הרב 142
ליבשיץ הלל 140, 141, 142, 143, 160, 190, 239, 282, 284, 425, 570
ליבשיץ יחזקאל, הרב 142, 239
ליבשיץ יחיאל אידל 142
ליבשיץ יעקב, הרב 142
ליוואַנאָוסקי ס. 49
ליווי דוד 556
ליווי ל. 533, 540, 577
ליווי משה 573
ליזשעווסקי, לערערין 306
ליזשעווסקי אברהם שמואל 151, 293, 399, 478, 489—492, 536
ליזשעווסקי אהרן 536
ליזשענסקי משה 407, 418
ליטווינאָוסקי־זילבערמאַן חנה 435
ליטוייער־בישקא יצחק אייזיק 121, 122, 131
ליטינסקי 232
לייבאָוויץ ברוך בער, ר״מ 436
לייבזאָן טוביה 52
לייבמאן לייב 134
לייזער פרוזינער, הרב 195
ליינג ס. 556
לייפונער אריה לייב 122, 293
לייפונער יצחק 347
לייפונער שמואל גרונעם 62
ליכטנשטיין אפרים 122
ליכטנשטיין דוד 64, 115
ליכטנשטיין יחזקאל לייב 62, 108
לילינבלום משה לייב 75, 110, 202
לינדענטאַל מ. 534, 540
לינצעווסקי עזרא 306, 418
ליס 461, 520
ליס 347
ליפטשאָק מאַטל 411, 412
ליפמאַן אליעזר, הרב 180
ליפמאַן יום־טוב 93
ליפמאַן נחום 56, 192
ליפמאַן־באַריס — זע: באַריס
ליפנאצקי ניסן 120
ליפסקי (משפחה) 37
ליפסקי ג. 74
ליפסקי דוד 62
ליפסקי חיים — זע : ליפסקי יחזקאל
ליפסקי יהודה לייב 293
ליפסקי יחזקאל 41, 43, 122, 125, 131
ליפסקי ישעיה 64, 106, 109 (?), 115, 122
ליפסקי לואיס 570
ליפסקי מרדכי 41, 62
ליפקין ישראל — זע : ישראל סאַלאַנטער
ליפשיץ אלתר 399, 457, 628
ליפשיץ ברוך 73
ליפשיץ דוד, הרב 124, 152, 155, 156, 157, 158, 159, 160, 310, 323, 368, 369, 370, 378, 386, 436, 449, 458, 459, 469, 470, 510, 512, 541, 544, 545, 546, 547, 548, 551, 556, 557, 563, 564, 565, 566, 580, 595, 598, 599, 600, 601, 603, 604, 605, 606, 607, 608, 609, 610, 612, 613, 614, 615, 617, 618, 619, 620, 621, 622, 624, 625, 626, 645
ליפשיץ דוד טעבלי 196
ליפשיץ דניאל 298, 457, 458
ליפשיץ חיהלע 104, 645
ליפשיץ יעקב אריה 156
ליפשיץ ישעיה 105
ליפשיץ ל. 49
ליפשיץ ליובע 418
ליפשיץ לייב 412, 413, 415, 419
ליפשיץ מאַטל 411
ליפשיץ שלמה זלמן, הרב 156
ליפשיץ־באַרשטש איטע 156
ליפשיץ־יאַסעלעוויטש צפורה חווה, הרבנית 156, 157, 616, 618
לעבענזאָן אדם הכהן 204
לעדוינאָוסקי 500
לעדערמאַן משה יהודה, הרב 304
לעוו אברהם 347
לעוו משה לייב 612
לעוואַנדאָ ל. 82
לעוואַנדער ס., ד״ר 534, 540
לעווי ערמאַנד 207
לעוויט בנימין זרח 242
לעוויט י. 49
לעוויט יעקב 235
לעוויטאַנסקי א. 293
לעוויטאַס זיסקינד 353, 548, 550, 555
לעוויטאַס לייב הערש 354
לעוויטינסקי משה 347
לעווין אברהם 310
לעווין בערטע 536
לעווין דוש. 534, 540
לעווין ה. 556
לעווין יודל 396
לעווין יעקב 310, 367
לעווין יצחק 536
לעווין מ. 548
לעווין מאַקס 298, 404
לעווין מנחם מאַניש 57
לעווין מענדל 418
לעווין משה, הרב 615
לעווין פנחס 386
לעווין שרה 57
לעווינאָוסקי ס. 292
לעווינבוק ראובן, הרב 129
לעווינזאן אליהו בער 130
לעווינזאָן הירש 104, 449
לעווינזאָן מ. 240
לעווינטאַל אליהו 240
לעווינסאָן 298
לעווינסקי 418
לעווינסקי איציק 418
לעווינסקי אליהו 636
לעווינסקי לייב בער 55
לעווינשטיין לעאָפאָלד, ד״ר 166
לעווינשטיין יאַנקל 306
לעוועזנטין אברהם יצחק 463
לעוועזנטין אליהו 298, 463
לעוועזנטין יעקב 463
לעוועזנטין יעקב (שילער) 306
לעוועזנטין מאַטל 463
לעוועזנטין משה 306
לעוועזנטין נפתלי 463
לעוועזנטין צבי 379, 384, 399, 404, 463, 628
לעליניצקי, פרל׳ 293
לעפקאָוויטש, פרוי 548, 550
לעפקאָוויטש דניאל 548, 550
לערנער 500, 504, 505
לערנער 418
לערנער ברוך 458
לערנער חיים [ניט חיים ברוך] 367, 371
לערנער י. 110
לערנער מאיר 372
לערנער משה, הרב 194
לעשצינסקי יעקב 27, 39

מ

מאַגדולין 347, 418
מאַגולסקא 243
מאַגלענדער 411
מאַגנעס יהודה ליב 94
מאַגענצע אברהם, הרב 430
מאַגענצע אליהו משה 426
מאַגענצע בנימין, מו״צ 72, 149, 161, 162, 178, 285, 309, 320, 367, 379, 380, 425, 426, 505, 506, 511, 512, 536, 620, 645
מאַגענצע ישראל חיים 426, 430
מאַגענצע מרדכי ניסן 367, 368, 426, 429, 430, 520
מאַגענצע צבי, ר״מ 430
מאַגענצע שרה 430, 635
מאַהליוער יוסף 93
מאַהליוער שמואל, הרב 62, 82, 105, 107, 115, 123, 133—138, 160, 165, 221, 279, 480, 509, 510
מאַזעסאָן יואל דוד, הרב 151
מאַטוליער שמואל 48
מאַטולסקי אברהם 607
מאַטולסקי חנה־ביילע 354
מאַטולסקי יעקב 55
מאַטולעווסקי יצחק 354
מאַטולעווסקי משה 354
מאַלאָטאָוו ו. 597
מאַלינסקי ב. 406
מאַנדלשטאַם לעאָן 131
מאַנטעפיאָרע משה 71, 87, 89, 161, 567
מאַנסאָון משה 87
מאַסט 640
מאַפו אברהם 63, 205, 206, 211

מאַציעווסקי 331
מאַצמאַן ה. 302, 304, 320, 399
מאַרגאָלין הערצל 354
מאַרגנשטערן 404
מאַרי־אַמפּאָלסקי אורי 293, 345, 500
מאַרי־אַמפּאָלסקי וולאַדעק 646
מאַרי־אַמפּאָלסקי שמואל יוסף 118, 299
מאַרי־אַמפּאָלסקי־ברוידע, פרוי 615
מאַרי־אַנסקי יעקב 347
מאַרי־אַנסקי נ. 148
מאַרציעווסקי 217
מאַרקאָוויטש וו. 534, 540
מאַרקאָוויטש חנא 383, 384, 385, 403
מאַרקאָוויטש ישראל 58, 240
מאַרקאָווסקי לייבל 354
מארקון יצחק 143
מארקון שמואל יהודה 49, 87, 240
מאַרקסאָן 635
מאַרקסאָן אבעלע 52, 75, 115, 219, 220, 221, 222, 231
מאַרקסאָן אַרנאָלד 241
מאַרקסאָן יעקב 374, 378, 379, 380, 533, 540, 548, 574
מאַרקסאָן פראַנק 555, 556
מאַרקעל אנשיל 205, 206
מאַרקעל־מאָזעסזאָן מרים 63, 199, 205, 206, 240
מאַרשאַל זוסל 354
מאָשעזניצקי 299
מאָשעזניצקי לייב 548, 550, 555
מאָשציצקי איגנאַצי 597, 647
מאָשקאָוויטש 243
מהריח יחיאל 161, 203, 204
מוישינסקי 250
מוספיא בנימין 200
מוראַוויאָוו 118
מורזשינסקי אברהם 416, 418, 419
מורזשינסקי מנחם 347
מושקאַט (משפחה) 643
מושקאַט מאַקס 646
מושקאַט מענדל 292, 298
מידד חייקל 66, 76, 240, 387
מידד י. צ. 240
מידלינסקי שלמה 366, 451
מיטניק 534, 540
מייזילש דובעריש 203
מייזעל 532
מייטקעס חנה 410
מייטקעס משה לייב 452
מייער מאָריס 214
מיכאַלאָוויץ 244
מיכאַלאָווסקי ישראל 54, 243
מיכנאָווסקי 338, 340
מיכנאָווסקי קלמן 299, 319
מילער 300, 318
מילקאָווסקי 418
מינזבערג אפרים צבי, הרב 194
מינסטער יוסף 152
מינסקי 389
מינץ 418
מינץ, פראָפ׳ 214
מינץ בנימין 297, 309, 406, 446—448, 477, 480, 627, 634, 635
מינץ מאַטיס 42
מינץ רחל 446
מינץ שלמה לייב 62, 446
מינץ שמואל 52
מינץ־בעילי חנה 408, 447, 448
מיראָוו ד., ד״ר 552, 554, 556
מיראָווסקי אברהם 122, 348
מיראָווסקי יודל 348
מיראָווסקי יוסף 158, 332, 482
מירקאָווסקי יצחק דוב 52
מירקאָווסקי לייב 52
מישעל ס. 577
מישצענקאָ, גענעראַל 330
מישקאָווסקי חיה 57
מישקינסקי (משפחה) 646
מישקינסקי 345, 551, 644
מישקינסקי הירשל 306
מלאָטעק יהושע 367, 466, 467
מלאך, אַדוואָקאַט 619
מלאכי א. ר. 236, 238
מלבים מאיר ליבוש, הרב 203, 570
מלמד שמואל משה 218
מעלינעק שמואל קלמן 193
מעלצער מרדכי, הרב 125, 136, 160, 162, 236
מעלצערזאן אצב״ע 63, 105, 118, 240
מענדל שקלאָווער 125
מענדלסאָן משה 61, 62, 208
מענכין זאב 53
מענכין רפאל מענדל 53
מעקלער יהושע 466
מראַטשקאָווסקי 300
מרגלית, ד״ר 109
מרגלית אברהם־אבעלע 121
מרגלית אברהם, הרב 182
מרגלית אליהו, הרב 188, 189
מרגלית אלעקסאַנדער 102
מרגלית אשר 62, 115, 208, 232, 239, 293
מרגלית אשר, הרב 188
מרגלית יהודה לייב, הרב 124
מרגלית יהושע, הרב 347
מרגלית יעקב, מו״צ 161, 203
מרגלית יצחק, הרב 188
מרגלית ישראל 347
מרגלית מרדכי, מו״צ 188
מרגלית משה (משומד) 216, 217
מרגלית משה זבולון, הרב 182
מרגלית נפתלי 293
מרגלית שלמה שמריה, הרב 190
מרדכי ב״ר יהודה הכהן 125, 127, 129, 150, 163, 229, 230
מרדכי סלאָנימער (אָשמענער) 516, 517
מרמר ק. 64

נ

נאַוואָשעלסקי אברהם 54
נאָווינסק ב. 49
נאַטאַנזאָן א., ד״ר 106, 109, 381, 504
נאַטאַנזאָן יוסף שאול, הרב 183
נאַטעלזאָן שמעון זאב 58
נאַמיאָט דוב משה, הרב 185
נאַרבוט ב. 250
נאָרמאַן יהודה 204
נוסבוים 347
נוסבוים יעקב 78
נחומאָווסקי מנחם מענדל 91
נחימסקי צבי־הירש 48
נחמן ב״ר שלמה נפתלי, הרב 165, 166
ניגניבוצקי משה 343, 344
נייווידל ברוך נתנאל, הרב 132
ניימאן יעקב, ר״מ 149, 308
ניימאַרק אברהם 65, 240
נייערמאן יהודה לייב 407, 416, 419
נייפילד דניאל 200
נימצאָווסקי אליעזר 347
ניסנבוים יצחק 145
ניעדזשוועצקי משה בערל 354
ניקאָליי דער ערשטער, צאַר 89, 163
ניקאָליי דער צווייטער, צאַר 148, 180
נענאַדקעוויטש 68

ס

סאָבל אהרן 372
סאול דזש. 556
סאַיעט 418
סאַכאַריצקי 299
סאָלאָווייטשיק זעליק 416
סאָלאָווייטשיק חיים, הרב 145
סאָלאָווייטשיק יוסף דוב, הרב 478
סאָלאָווייטשיק יששכר 318, 636
סאָלאָווייטשיק לייזער 298, 299
סאָלאָווייטשיק משה 120
סאָלאָמיאַנסקי (משפחה) 643
סאָלאָמיאַנסקי 391
סאָלאָמיאַנסקי מענדל 299, 643, 644
סאָלאָמיאַנסקי רבקה 300, 644
סאָלאָמיאַנסקי שמואל 405, 406
סאָלינסקי ב. 534, 540, 554, 556, 557, 566
סאַלניצקי (משפחה) 551, 643, 646
סאלניצקי 643, 644
סאַלניצקי (שוועסטערס) 559
סאַלינסקי גערטרוד 577
סאלניצקי דאָבע 643
סאָלניצקי יאָסל 318, 412, 415, 420
סאָלניצקי פרץ 298, 345
סאָלניצקי שיינע 635
סאַנדאָווסקי 344, 345, 521
סאַנדאָווסקי הירשע־וועלוול 306, 408
סאַנדאָווסקי שמואל 534, 540, 548, 549
סאַנדראָוויץ אברהם יעקב צבי, הרב 189, 304
סאַפּירשטיין אייזיק 532
סאַפּירשטיין־קאזלאווסקי מלכה 442
סאַפּעלינסקי 389
סאַפּערזאָן משה 408
סאָקאָלאָוו נחום 93, 186
סאָקאָלאָווסקי דוב, ר״מ 149
סאָקאָלסקי חיים 47
סאָראָצקין זלמן, הרב 508
סאַראַקשאַבל משה 460
סאַרנאָ יחזקאל, הרב 173, 174
סאַרנאָ שרגא פייוול, הרב 173, 174
סואוואָלסקי 415, 610, 611—614
סוכאָוואָלסקי אברהם 366, 453

סוכאָוואָלסקי חנא 152, 293, 399, 403, 470, 595, 621
סוכאָוואָלסקי שואל 490
סוכאָוואָלסקי שמואל 453, 470
סולטאַנאָוויטסקי א. 65
סופר משה, הרב 207
סופר שבתי, הרב 193
סוראָלסקי 629
סטאַוויסקאָוויטסקי 347
סטאַוויסקאָוויטסקי אברהם 380, 384
סטאַוויסקאָוויטסקי מענדל 347, 455, 601, 605
סטאָלאָוויטסקי וועלוול 649
סטאָלאָוויטסקי מאיר 122
סטאָלאָוויטסקי ראובן 347
סטאָלאָוויטסקי שואל 347
סטאָלאָרוושעוויטסקי א. 49
סטאָלאָרסקי אלתר 367, 458, 459
סטאָליאר איזיזיק לייב, הרב 130, 179, 305
סטאָליאר טויבע 180
סטאָלניצקי בצלאל 306
סטאָראָשישינסקי 300, 353
סטאָראָפאָלסקי, פרוי ד"ר 418
סטאָראָפאָלסקי ישראל זלמן 71, 138, 191, 198, 204, 239, 284
סטאָראָפאָלסקי נפתלי, ד"ר 151, 307, 311, 320, 323, 345, 363, 381, 399, 403, 411, 418, 426, 469, 470, 541, 595, 598, 628
סטוטשינסקי, צאַן־דאָקטאָרין 410
סטוטשינסקי אברהם 379, 384
סטוטשינסקי שלמה 546, 555
סטעלמאַך 347
סטעריסאָלער 413
סטרעלטוקאָוויטסקי ישראל 407
סטרעלעצקי 495
סיגעל ל. 534, 540
סידארסקי, שול־אינספעקטאָר 68
סידני י. 532
סידקאָוויטסקי טוביה 298, 467
סיימאן דוש. 552, 554
סילווערמאַן דוד 556, 557, 566
סילווערמאן י. 554
סילווערמאַן ל. 534, 535, 540
סילווערמאַן נתן 534, 540
סילווערשטיין פ. 556, 557
סימאָן אברהם 26
סימעונסקי בערל 579
סימענסקי מאיר 636
סימענסקי משה־מאָטע 405, 408
סינענסקי 415
סינענסקי אהרן 299, 491, 492
סינענסקי אליעזר 643, 644
סינענסקי הלל 346
סינענסקי יהושע 298
סינענסקי משה 350
סיקאָרסקי, געזעראל 641
סירעטע גרשון 474
סלאוויטיצקי ה. 302
סלאָוויאָטיצקי ישראל לייב 78, 82
סלאָוויאָטיצקי נחום 152, 472
סלאָוויצקי י. 49
סלאָוויער־אוטינסקי רחל 57
סלאָנימסקי ח. ז. 202
סלושץ נחום, ד"ר 60
סמאָליאָן 384
סמאָליאָן יהודה 418, 419
סמאלינסקי (משפחה) 504
סמאָלינסקי 346
סמאָלינסקי בעלאָ 300
סמאָלינסקי גבריאל 293, 299, 627
סמאָלינסקי לייבוש 394
סמאָלינסקי לעאָן, ד"ר 340, 381, 416, 556, 608, 609, 611
סמאָלינסקי מיכל 340, 411
סמאָלינסקי מענדל 393
סמאָלינסקי משה דוד 354
סמאָלינסקי שלום 352
סמאָלינסקי שמואל 292
סמאָלענסקי ע. ב. 67
סמאָלענסקין פרץ 202
סמעטאָנא אָנטאָנאָס 626
סמעצעכאָוסקי גדליה 553, 561
סמעצעכאָוסקי חיים בער 152, 536
סמעצעכאָוסקי מאיר 384, 385, 393
סנדלר אברהם אליהו 66, 68, 77, 85
סנדלר יחזקאל 78
סנדלר מאיר אברהם 78
סניעג שמואל אבא 619
סעגאָל אברהם 179
סעגאָל חיים, הרב 179
סעגאָל משה לייב 132
סעגאָל מרדכי 386, 464
סעגאָל־רובין מירל 207
סעגלמאן קלמן 319, 600
סעלענסקי אלתר 419
סעמיאָנסקי מ. 540
סענדאק אריה לייב 129
סענדעראָוויץ, הרב 348
סעניער אברהם אבא 215
סעניער יהודה לייב 215
סערעוויאָנסקי מאיר 372
סערעוויאָנסקי שמואל משה 354
סעריסקי ב. 75
סעריסקי יהושע זאב 239
סעריסקי ישראל יהודה 87, 119
סעריסקי מאיר צבי 65, 285
סערעסקי מאיר הירש 299
ספיר 298
ספיר יוסף 93
ספירסקי 411
ספעקטאָר יצחק אלחנן, הרב 125, 198, 480 570
ספראָצא באָנא, קיניגין 17
סקופסקי יעקב 354
סקופסקי יעקב, ר"מ 157, 310, 370, 489, 490
סקוראָנסקי חנניה 117
סקיבעלסקי חיים 299
סקיבעלסקי ס. 565
סקיבעלסקי שמואל 412
סרעבראָוויטש איידל 305
סרעבראָוויטש חיים 305, 306
סרעבראָוויטש מיכל 426
סרעבראָוויטש שמואל, הרב 305

ע

עברי, פרוי 403
עברי משה 104, 158, 298
עברי שמואל 308, 310
עדלמאן שמחה ראובן (השר העדלמי) 142
עדלשטיין יצחק, ר"מ 149
עזריהו יוסף — זע: אוזאַרקאָוסקי
עטינגער יצחק 195
עטלזאָן שמואל יצחק 233
עטלסאָן נחמן בער 47, 233
עליאן שמעון 467
עליאן־פערלא הינדע רבקה 467, 469
עליאַסאָן בן־ציון שמעון, הרב 95, 139, 174, 175
עליאַסאָן שרה צירל 174
עליאַשבערג מרדכי 140
ענדלמאַן משה 61
עסקין אברהם 240
עפלבוים יעקב אריה 152, 384
עפלבוים מרדכי 338, 340
עפשטיין (מלמד אין פילפאָוע) 353
עפשטיין א. 49
עפשטיין אליעזר 293
עפשטיין אליעזר אהרן 129
עפשטיין ברוך, הרב 204
עפשטיין חיים פישל, הרב 303
עפשטיין ישראל 33
עפשטיין מרדכי אשר 555
עפשטיין מרדכי יצחק, הרב 194
עפשטיין משה 32, 43, 122
עפראָן בנימין 300, 302, 316, 318, 346, 363, 418, 595, 629
עפראָן דניאל 318
עקער, פרוי 556
ערדרייך, אַדוואָקאַט 418
ערדרייך, אַפּטייקער 298, 329, 381, 619
ערדרייך יוסף 62
ערדרייך נתן 33
ערדרייך שלום 62

פ

פאבעדאָנאָסצעוו 56
פאבראָביניק משה יהושע 194
פאדליאסקי 298, 404
פאדליאסקי (תלמיד) 318
פאדרוזשניק שלמה 551
פאוולאָוויסקי 120
פאזנאנסקי 38
פאזנער זלמן 43
פאטאצקי 418
פאכוצקי אברהם 106, 133
פאכוצקי וויליאם 133, 212, 213, 374, 378, 535, 539
פאלאשטשק אברהם יצחק 373, 385, 387, 464
פאלאנטער נחמן 240
פאלטעראָוויטש יהודה לייב 177
פאלינעוויטש אבא 26
פאלניצקי (משפחה) 646

פאַלניצקי אברהם צבי 72, 240, 293
פאַלניצקי טייבע 394, 503
פאַלניצקי מאַטל 551, 643, 644
פאַלניצקי רפאל 635
פאַלניצקי שלום 354
פאַמעראַנץ 419
פאַנימונסקי 418
פאַנימונסקי משה 367, 372, 444
פאַסטאָוועלסקי אהרן יהודה 240
פאַסטאָוועלסקי יהושע 240
פאַסקעוויטש, פירשט 40
פאַפאָוסקי וועלוול 408
פאַפאָוסקי ס. 49
פאַפירנא א. י. 131
פאַפע משה לייב, הרב 149
פאַץ מיכאַאיל 18, 649
פאַץ סטעפאַן 21
פאַקראַיסקי 299, 521
פאַראַיסטאַל אהרן 200
פאַראַיסטאַל יהודה לייב 52, 62, 199, 200, 201, 206, 240
פראַנקאַרע 55, 473
פרושערסקי 373
פרושאַנסקי ישראל 418
פוליטאָוסקי א. 407
פונדיק אהרן 129
פורוין 338
פושקאַנצער 394, 635
פיאלאנדצער יעקב זאב 48
פיוואָוארסקי דוד 69, 354
פיוואָוארסקי חיים 380
פיוואָוארסקי משה אהרן 354
פיטלוק 392
פינטשוק 396
פינסקער לעא, ד״ר 205
פינעס יחיאל מיכל 76, 80, 81, 82, 84, 85, 91
פינקוס, הרב 555, 580
פינקראַרסקי אליעזר 371
פלאַטנער אייזיק 395, 396
פעדרא, בראַזיליאנישער אימפעראַטאָר 207
פעטען, מאַרשאַל 55
פעטשינער מאיר, הרב 149
פעלטין י. 293
פעלטין יצחק 33
פעניאקאָוו וולאַדימיר 122
פעצינער מאיר, הרב 308
פערלא לעא 542, 544, 546, 548, 556, 557, 566, 580
פערלא צבי הירש 62, 240
פערלא שלמה 293, 298, 467, 468, 469, 536
פערלאָוויץ ש. ז. 62
פערלמאן, ד״ר 300
פערלשטיין אליעזר 539, 540, 544, 546, 548, 549, 552, 556, 557, 560, 564, 565, 580
פערלשטיין ט. ל. 577
פערסקי נוח 300
פערעץ, סוחר 298
פערעץ, פרוי 412
פערעץ, פרל׳ 410
פערצאָווסקי מרדכי 460
פרושאנסקי ב. 294
פרושאנסקי יעקב, ר״מ 308
פרושנעווסקי יצחק 367
פרוסאַק 418
פרייס, הרב 361
פרייס ישראל 218
פרייסמאַן, ד״ר 302, 381, 415
פרענאָוויטש (משפחה) 636
פרענאָוויטש צבי 379, 384, 457, 458
פשעדמייסקי 104
פשעדמייסקי ליבע 354

פ

פאַיאַנס 418
פאַיאַנס אביגדור 158, 442, 443, 628
פאַיאַנס דוד, מו״צ 442, 628
פאַיאַנס יצחק 309
פיגאָווסקא, ד״ר 381
פיגאָווסקי זשענינ 403
פיגין הענע 106
פייוואושעוויטש איזאַק 22
פייזאל (קיניג) 93
פיין נחמיה, הרב 615
פיינבערג שמואל 120
פיינבערג שמעון 63, 120
פיינבערג שמשון [גיכער שמעון פון ז׳ 63, 120] זאב 52
פיינגלאַס איזידאָר 556
פיליטאָווסקי אליהו 306
פיליטאָווסקי משה 418
פיליפאָווסקי 406
פיליפאָווסקי משה 348
פיליפאָווסקי צבי 386
פיליפס 568, 573
פין מ. 293, 298
פין משה 73
פין ש. י. 198, 202
פינגערמאָווסקי 347
פינק (בריידער) 420
פינק אברהם 412, 413, 415, 418, 419, 420
פינק דוד 416, 418, 419, 420
פינק וועלוול 408
פינק שמעון דוד 412, 414, 418
פינקאָוויטש יעקב שלמה 103, 536
פינקאָוויטש מרדכי גרשון 368, 372
פינקאָוויטש נחמיה 623, 624
פינקאָווסקי אהרן 370, 407
פינקאָווסקי הלל 419
פינקאָווסקי לייב 417, 419
פינקאָווסקי משה הירשל 411, 412, 418, 419
פינקל 338
פינקל אשר 63, 121
פינקל משה אליהו 240
פינקל שכנא 384, 595, 607, 611
פינקלשטיין 376
פינקלשטיין 298, 345, 470
פינקלשטיין (אין אונגארן) 51
פינקלשטיין א. 49
פינקלשטיין יהודה לייזער 354
פינקלשטיין יהודית 393
פינקלשטיין יוסף 202
פינקלשטיין מ. 49
פינקלשטיין שמואל זונדל 74
פינקנשטיין (פינקלשטיין?) אַפאַלאַן 204, 205
פינשטיין א. 49
פישמאַן יהודה לייב, הרב 133
פלאַסקאָווסקי זלמן 306
פליישער מיכל 354
פעסטמאַן שמחה 297
פעפערמאַן דוד 368, 372
פעפערמאַן לייב 372
פראַנק (משפחה) 46
פראַנק 419
פראַנק גרשון 48
פראַנק דוב 240
פראַנק ט. 300
פראַנק ל., ד״ר 535
פראַנק נ. 544
פריד 46
פריד 331, 332
פריד, פרל׳ 75
פריד משה דוב 195
פרידבערג ח. ד. 126
פרידלאַנד 485
פרידלענדער אליהו 345
פרידלענדער לוי יצחק 345, 450, 451
פרידלענדער משה 345
פרידלענדער נפתלי 151, 157, 292, 299, 345, 437, 492, 627
פרידלענדער שלמה 627
פרידמאן 416
פרידמאן א. 49
פרידמאן א. א. 174
פרידמאן דוב אריה 77, 204, 214, 215, 235, 571
פרידמאן דוד אריה 214, 215
פרידמאן הירש 298, 615
פרידמאן זרח 342
פרידמאן חיים מענדל 87, 151, 157, 214, 299, 320, 341, 342, 365, 436—438, 450, 471—476, 478, 487, 482—486, 536
פרידמאן יצחק לייב 240
פרידמאן כאצקל 615
פרידמאן לייב 298
פרידמאן מ. 399, 404
פרידמאן מאיר (סואוואלק) 551
פרידמאן מאיר (קראסנעפאלע) 240
פרידמאן מערע 475, 476, 482, 484—486
פרידמאן משה 418
פרידמאן פיליפ, ד״ר 27
פרידמאן קאפל 450, 643
פרידמאן רפאל שלמה 481
פרידמאן שמואל 347
פריידנבערג 345
פריידקאָווסקי שלמה 34
פריימאן 347
פריימארק יעקב 632
פרענזל נפתלי 65, 120, 161, 285
פרענק ע. נ. 29, 39, 40
פרענקל 329

פרענקל אהרן צבי 206
פרענקל אורי 347
פרענקל דוב 347
פרענקל מיכל 62, 512

צ

צאַלקאָווסקי יאָסל 408
צאַלקאָווסקי לייזער 406, 407
צאַרנאָווסקי דוד 51
צוויליגג (משפחה) 495
צוויליגג 103
צוויליגג 610
צוויליגג 384
צוויליגג דוד 418
צוויליגג זעליק 415, 418, 529, 530, 631, 632
צוזמער יעקב 241
צונזער אליקום 502
צונץ אריה לייב, הרב 192
צוקערזיס שאול דוד 33
צוקערמאַן אליעזר 97
צוקערמאַן וויליאם 378
צוקערמאַן רבקה 374, 378
ציבעלמאַן 652
ציטראָן ש. ל. 64, 65, 66, 67, 205, 216, 218, 239
צייטליס ש. פ. 67
צימערמאַן אברהם 240
צימערמאַן אברהם בער 311, 383, 600, 611
צימערמאַן חיים זיסל 354
צימערמאַן יהודה יעקב, הרב 149, 304, 308, 309, 370
צימערמאַן יצחק 310, 652
ציצאָוויטש קלמן 464
צירעלעוויטש יעקב 347

ק

קאָבלינסקי 418
קאָברינסקי 352
קאָברינסקי יהושע 368, 371
קאָברינסקי שמעון 306
קאַגאַן 394
קאַגאַן (פון וויזשאַן) 635
קאַגאַן אליעזר 451
קאַגאַן גיטעלע 636
קאַגאַנסקי 619, 623, 625
קאַהאַן מ. 540
קאהן טש. 556
קאָוואַלסקי 372
קאָוואַלסקי, סענאַטאָר 320
קאָוואַלסקי דוב, הרב 305
קאָווין, ברידער 404
קאָווין, פרוי 536
קאווין יעקב 386
קאווין לייב 298, 464
קאָווער שואל 299
קאָזלאָווסקי טויבע 441, 442
קאָזלאָווסקי מרדכי 441, 442, 474
קאָזלאָווסקי שמואל דוד 442
קאָזלאָווסקי־גיביאַנסקי שושנה 474
קאָזלאָווסקי־ספיר פנחס 318, 474, 548
קאָטלער־נחימאָווסקי חיה רחל 92
קאָטשער אברהם 309, 426
קאָטשעראָווסקי 461
קאייעם 460
קאָלאָדיצקי אליהו דוד נחמן, הרב 303
קאָלאָדיצקי יצחק, הרב 303
קאָלוואַריסקי 87
קאָלוואַריסקי נחמיה 374, 378
קאָלוואַריסקי־מרגלית חיים 93, 94
קאָלוואַריסקי־מרגלית יהודה ליב 87, 240
קאָלטמאַן אהרן, ר״מ 149, 308, 309, 370
קאָלינסקי משה 600, 623, 624
קאליר שלמה צבי, הרב 304, 308, 351
קאָלישער צבי הירש, הרב 79, 185
קאָלמאַנאָוויץ אלתר 418
קאָלעצקי אייזיק 386, 485
קאָלעצקי אליעזר 302
קאָלעצקי־לעווינסקי צירל 55
קאָמיאָנסקי משה 97
קאָמיי אברהם צבי, הרב 149
קאָמייקא יהודה לייב 233, 533
קאָמינסקי י. 303
קאָמינסקי יששכר 306
קאָמיסאַרסקי יוסף, הרב 193, 240
קאָמעניעצקי ע. מ. 37, 293
קאָמענקאָוויטש 418
קאָן ל. 576
קאָנאָוויטש שבתי 418
קאָנהיים 47
קאָנטאָר ס. 534, 540
קאָנטאָראָוויץ זלמן 453
קאָסעל מ. 49
קאָספּעראָוויטש חיים 348
קאָספּערסקי 408
קאָפּלאַן אברהם יעקב 366, 465, 466
קאָפּלאַן יצחק 447
קאָפּלאַן מ., סוחר 293
קאָפּלאַן משה, שוחט 164
קאָפּלאַן נחום אריה 240
קאָפּעלאָוויץ יונה 104, 240
קאפּשטיין, הרב 455
קאָץ 345
קאָץ יאָסל 407
קאָץ מ. דוש. ד״ר 534, 535, 539
קאָצענעלנבויגן כיענע 143
קאָצענעלנבויגן משה, הרב 143
קאָצענעלנבויגן נפתלי הערץ 143
קאָצענעלנבויגן צבי שמעון, הרב 143
קאָצענעלנבויגן דוד טעבלי, הרב 72, 102, 119, 123, 143, 144, 145, 146, 148, 160, 284, 307, 377, 390, 425, 440, 457, 477, 495
קאָצענעלסאָן, צאָן־ד״ר 504
קאָצענעלסאָן י. ל., ד״ר 214
קאָראַבעלניק מאָטל 347
קאָרזאָן 21
קאָרמין 306
קארצאוו, גענעראַל 649
קאָרקעוויטש משה 240
קובוליוס 500
קוואַס חיים 412, 418
קוויאט יצחק 158, 370
קווינט יעקב 354
קווינט לייבוש 353
קווינט משה דב 163
קויפמאַן 635
קויפמאַן אברהם 412, 414, 415, 418, 419
קויפמאַן חיים 299, 379, 487—490
קויפמאַן יהודה 555, 562
קויפמאַן מ. 384
קויפמאַן מאיר 215
קויפמאַן קראַשל 490
קויפמאַן שמואל 419
קוירש א. 566
קולר אברהם משה 95
קונץ 298, 345, 470
קוסנערזשיצקי וועלוול 418
קוסנערזשיצקי חייקל 87
קוסנערזשיצקי יעקב 595, 628
קוסנערזשיצקי ש. 293, 318, 408
קופּער ישראל 569
קופּערבערג לייזער 555
קופּערבערג רחל 555, 628
קוקלינסקי, לערער 310
קוקלינסקי, לערערין 309
קוקלינסקי דוד 520
קורליאַנדטשיק 74
קושינסקי לייבל 354
קושעל 646
קושעל יוסף 372
קושעל מ. 560
קושעל ראובן 372
קושעלעוויץ, הרב 305
קושעלעוויסקי עזריאל, דיין 149, 627
קיזניצקי יוסף 129
קיפער 408
קירסניאַנסקי 400
קלאַדאָווסקי מאיר 418, 420
קלאַטשקאָווסקי הענעך 412, 415, 420
קלאַצקין יעקב, ד״ר 160
קלאָרפיין 298
קלוגער שלמה, הרב 136, 183
קלויזמאַן צמח 240
קלומאָרציסקי ל. 49
קליימאַן אברהם מאיר 386, 463
קליימאַן חנה 385
קליין אריה לייב 51
קליינבערג, פרוי 577
קליינערמאַן 74
קליינערמאַן מיכל 62
קליינערסקי ס. 49
קלינקאָוושטיין, אַדוואָקאַט 109
קלינקאָוושטיין אריה־לייב 57
קלינקאָוושטיין יצחק 122
קלייף דוד 164
קלעצקי יהודה ישראל 63
קעלערמאַן 300
קעסלער 243
קערשקאָווסקי 644, 646
קערשקאָווסקי אשר 298
קערשקאָווסקי דוד 635
קערשקאָווסקי יצחק 635
קערשקאָווסקי ישעיה 298, 411, 414, 415, 418, 551
קערשקאָווסקי מרדכי 635

קערשקאָווסקי ריווע 635
קראַווטשינסקי יהושע 457,, 458
קראַווטשינסקי יעקב 635
קראַווטשינסקי ישעיה 306, 318, 416
קראַווטשינסקי מאָטל 413
קראַווטשינסקי משה 298, 366, 404, 457, 458
קראַווטשינסקי שלמה 635
קראוסע 556
קראַמאַרסקי 643
קראַמאַרסקי 620
קראַמאַרסקי (ברידער) 551, 644
קראַמאַרסקי נפתלי 301, 304
קראַמאַרסקי פּאָלאַ 638
קראַמאַרסקי פּייסע 632
קראָנזאָן 619
קראַסאָווסקאַיאַ 329
קראַסנאָפּאָלסקי (ברידער) 372
קראַסנאָפּאָלסקי הדסה 393
קראַסנאָפּאָלסקי חיים־לייב 416, 419
קראַקאָווסקי י. 105
קראַקאָווסקי מנחם 536
קראַקאָווסקי עזריאל אריה ליב, הרב 124
קראַקאָווסקי שמואל משה 107, 122, 136, 197
קרוגמאן שמעון 122
קרונסקי אליעזר 129
קרופּינסקי יהודה 447
קרוציניצקי (משפחה) 572
קרוציניצקי אהרן 158, 405, 446
קרוציניצקי טוביה 157, 446
קרוציניצקי יוסף 404, 446
קרוציניצקי יחזקאל 461
קרוציניצקי לייבע 298, 404, 446, 604
קרוציניצקי תנחום 157, 446, 536
קרוציניצקי־זעליגסאן חיה 461
קרושינסקי (מיידעלע) 411
קריגער שמואל 549
קריוואַי אריה לייב 368
קריוויצקי זכריה 99
קרייוואן אריה 371
קרייוואן יוסף 371
קריינזאָן דניאל 121
קרימער מרדכי, הרב 194
קרינסקי 310
קרינסקי מאָטל 418
קרעמיע אַדאָלף 34
קרעמער גאָטליב 574
קרעניץ בן־ציון זאב 189
קרענציצקי דוד לייב 354
קשיוויצקי שמואל 406, 416
קשעמיאַנסקי גאָטליב 285

ר

ראַבינאָוויץ (משפחה) 127
ראַבינאָוויץ 532
ראַבינאָוויץ אברהם משה, הרב 135
ראַבינאָוויץ אייזיק 129
ראַבינאָוויץ אליעזר שמחה, הרב 120, 138, 139, 140, 160, 190, 198, 281, 282, 284
ראַבינאָוויץ בנימין 129
ראַבינאָוויץ יוסף 129, 512
ראַבינאָוויץ יצחק אייזיק, הרב 125
ראַבינאָוויץ יעקב, הרב 139
ראַבינאָוויץ ל. 129, 293
ראַבינאָוויץ מ. 298
ראַבינאָוויץ משה, הרב 129
ראַבינאָוויץ עקיבא, הרב 149
ראַבינזאָן 500, 505
ראַבינזאָן יחזקאל 94
ראַבינזאָן יעקב, ד״ר 169, 218, 346, 395, 399
ראַבינזאָן מנחם 317
ראַבינזאָן נתן, פראָפ׳ 393
ראבעלינסקי יעקב 337
ראָגאָוו מרדכי, הרב 303, 304
ראגאלסקי שלמה יעקב 176
ראַדזילאָווסקי חיים מאיר 354
ראַדזילאָווסקי מ. ה. 293
ראַדזינסקאַנסקי 300
ראָזאָווסקי י. 619
ראָזאַלסקי 535, 573
ראָזין יוסף, הרב 150
ראָזין שרגא 121
ראָזנבוים שמשון, ד״ר 341
ראָזנבלום זלמן דוד 546, 548, 555
ראָזנבלום י. 405
ראָזנבלום יצחק 63
ראָזנבלום מאיר 121
ראָזנבערג (משפחה) 573
ראָזנבערג, שול־דירעקטאָר 306
ראָזנבערג, אַפּטייקער 302
ראָזנבערג, פרוי ד״ר 479, 480
ראָזנבערג ברוך 83, 118, 285, 341, 360, 477—480, 512
ראָזנבערג יהודה 230, 231
ראָזנבערג יצחק לייב 49
ראָזנבערג כאַסע 479
ראָזנבערג כאַסע 523
ראָזנבערג משה 392, 399
ראָזנבערג נחום 120
ראָזנבערג שמואל 293, 399
ראָזנגאָלד אלתר 354
ראָזנגאָלד וועלווע ניסן 354
ראָזנגאָלד יהודה לייב 176
ראָזנדאָרף איציק 374
ראָזנדאָרף לייזער 418
ראָזנדאָרף מ. 540
ראָזנטאַל (משפחה) 37, 52, 104, 121, 122
ראָזנטאַל 556
ראָזנטאַל (פון לאָנדאָן) 395
ראָזנטאַל, ד״ר 381, 412, 636
ראָזנטאַל אברהם 43, 74, 108, 120, 122, 125, 131
ראָזנטאַל אברהם 360, 478
ראָזנטאַל אברהם, ד״ר 212
ראָזנטאַל אליהו 104, 148, 294, 320, 324, 332, 359, 437, 438, 446, 478
ראָזנטאַל אליעזר אפרים 62, 74
ראָזנטאַל אַנאַ 122
ראָזנטאַל אסתר 74
ראָזנטאַל גיטל 106
ראָזנטאַל דניאל 49, 240, 388, 389, 390
ראָזנטאַל ה. 293
ראָזנטאַל זלמן 65, 67, 74, 139, 240, 324
ראָזנטאַל חיים 92
ראָזנטאַל יהודה לייב 119, 200
ראָזנטאַל יוסף 67, 81, 122, 208, 209, 210, 239, 241, 282
ראָזנטאַל לייבע 603
ראָזנטאַל מ. 534, 540
ראָזנטאַל מנוחה 74
ראָזנטאַל מנחם מענדל 65, 122 283, 284, 285
ראָזנטאַל מרדכי 107, 122, 136
ראָזנטאַל משה (ב״ר אברהם) 119, 345, 470
ראָזנטאַל משה׳ל 505
ראָזנטאַל ש. 292
ראָזנטאַל שאול 120, 280
ראָזנטאַל שלמה 62, 119
ראָזנטאַל שמאי 573, 574
ראָזנטאַל שמואל 134, 208
ראָזנפעלד 293
ראָזנפעלד (פון ראַצק) 347
ראָזנפעלד א. 555
ראָזנפעלד זעליק 63
ראָזנפעלד מאָריס 55, 208, 209, 213, 234, 502, 535, 571
ראָזנפעלד נטע 347
ראָזנצווייג 391, 392, 395
ראָזנצווייג גרשון 66, 67, 235, 236, 240, 570, 571
ראָזנצווייג צבי 105
ראָזנצווייג שבתי 107
ראָזען פ. 117
ראָט סעסיל 237
ראָטנבערג 300
ראָטנבערג נוח יהושע 240
ראָטנשטיין 416
ראָטראָזן, ד״ר 109
ראָטשילד אלתר 354
ראָטשילד יעקב 252
ראָטשילד מרדכי לייב 354
ראָטשילד עדמונד 93
ראטשעווסקי הירש 345
ראָכמאַן מ. ל. 294
ראָלסטייטשער 419
ראָמאַנאָוו (קייזערלעכע משפחה) 495
ראָמאַנאָווסקי 384
ראָמאַנאָווסקי אהרן צבי 213, 214
ראַנין אליעזר, מו״צ 194
ראַפּאָפּאָרט 475
ראַפּאַלין דוד שלמה, הרב 194, 555
ראַפּלזאָן משה 380, 384, 622
ראַצעווסקי אליעזר צבי 120
ראַצקאָווסקי אברהם 348
ראַצקאָווסקי יעקב 536
ראַצקעוויטש 18
ראַצקער אברהם 47
ראַצקער לייב 47
ראַצקער משה חיים, מו״צ 194
ראַצקער צבי הירש, הרב 192
ראַקאָווסקי 534, 540
ראַקאָווסקי מרדכי 298
ראַקאָווסקי משה 297
ראַקאָוויצקי (ב״ר יוסף) 299

ראָקאָוויצקי יוסף, מו״צ 299
רובאָוויץ יהודה לייב 89
רובאָוויץ כינענע 89
רובאָוויץ משה 61, 89
רובין יצחק 176
רובין סאַלאָמאָן 207, 208
רובינטשיק משה איסר 152, 292, 485
רובינשטיין (פון ראַצק) 347
רובינשטיין אברהם 56
רובינשטיין אברהם 306, 318
רובינשטיין אריה לייב 298
רובינשטיין אשר 67, 121, 240, 242, 345, 573
רובינשטיין בער 158, 292, 299, 345, 450
רובינשטיין הירש 298, 450, 451
רובינשטיין וואָלף 106
רובינשטיין י. 49
רובינשטיין מרדכי 449, 485
רובינשטיין פּעסל 450
רובינשטיין ראובן 619
רובינשטיין שמעון, הרב 210
רובינשטיין־פרידמאן גאָלדע 450
רובעלסקי אברהם זלמן 354
רובעלסקי אייזיק 354
רויזנגאָלד שלום 120
רויט (דאָקטאָר) צבי הירש 193
רומשינסקי 345
ריבאָלאָוו מנחם 236
ריבאַקי־פישער משה 374, 378
ריבאק 347
ריבלין (משפחה) 127
ריבלין בנימין נטע 120
ריבנטראָפּ 597
רידל 499, 500
ריווקינד חיה רחל 90
ריזיקאָוו מנחם, הרב 164
ריזנבערג 403, 503
רייבמאַן חיים 151, 157, 293, 299, 445, 595
רייבמאַן שלמה 299
רייגראָדסקי 293, 482
רייגראָדסקי יעקב 643, 644
רייגראָדסקי מאיר 53
רייגראָדסקי פאַניע 550
רייך אברהם 394
רייך דוד 412, 413, 418, 419
רייך משה 298, 304, 384, 456
רייכאַן צדוק 452, 453
רייכאַן שלמה 306, 453
ריין ס. 556
ריינגעווירץ 294, 338, 340
ריינגעווירץ גבריאל 411
ריינהערץ ברוך יצחק 49
ריינער גבריאל 643
ריינשרייבער, פרוי 580
רייצער יצחק, הרב 303, 304, 351
ריירעט 400
ריימאַצקי הערש 548
רינקעוויטש 627
רמז דוד 95
רעזניק צבי הירש, הרב (ר׳ הירשל מייט־שטעטער) 194, 242, 307, 373, 478, 571
רעזניקאָוו צבי יוסף, מ״מ 164
רעמבלינקער 399
רעמעז 360, 394
רעמאַטא צעציליא 18

ש

שאַדאָווער מענדל 42
שאַפּירא 300
שאַפּירא, שטאַטראַטמאַן 319
שאַפּירא אברהם דובער, הרב 619
שאַפּירא אליעזר 347
שאפירא אסתר עטל 449
שאפירא אריה לייב 448
שאפירא דוד 449
שאפירא טוביה פסח (ט״ף) 72, 73, 186, 202, 203, 213, 239
שאפירא יעקב (פון לידע) 447
שאפירא יעקב (פון סיניי) 122
שאפירא ישראל 399
שאפירא ישראל, ד״ר 202, 213, 240
שאפירא לייבעלע, הרב 174, 184
שאַפּירא לעאָן 544
שאפירא מאיר 202
שאפירא משה 73
שאפירא משה שלמה, הרב 305
שאפירא עבר 449
שאפירא עטל 635
שאפירא פנחס 372
שאפירא ר. 49
שאפירא שאול, הרב 192
שאפירא שלמה 449
שאפירא שמואל נוח 98, 297, 406, 434, 448, 449, 627, 634, 643
שאצקי יעקב, ד״ר 40, 41, 200, 201
שאצקי קדש 129
שארפשטיין טאָדרעס 354
שוארץ זלמן, הרב 443
שוארצמאן 495
שוארצמאן, ד״ר 294
שוארצמאן יהושע 293, 298, 608, 619
שוערגאָלד, אינוש׳ 302
שוכמאן 152, 384, 385
שולאָוויץ אליעזר, הרב 440
שולמאן קלמן 211
שולמאן שמואל, ד״ר 48
שולקיס 412
שולקיס שלמה 555, 562, 580
שומסקי אייזיק 55
שור זאב 234
שטאַרקמאן מ. 235
שטיגמאן רפאל 367
שטיין דינאע 556
שטיין יוסף 293
שטיינבערג 104
שטיינבערג ד. 406
שטיינבערג ל. 418
שטיינבערג שלמה 306, 412, 413, 415, 418, 419
שטיינדאם 347
שטיניץ 208
שטעטער 194, 242, 307, 373, 478, 571
רעזניקאָוו צבי יוסף, מ״מ 164
רעמבלינקער 399
רעמעז 360, 394
רעמאַטא צעציליא 18

ש

שאַדאָווער מענדל 42
שאַפּירא 300
שאַפּירא, שטאַטראַטמאַן 319
שאַפּירא אברהם דובער, הרב 619
שאַפּירא אליעזר 347
שאפירא אסתר עטל 449
שאפירא אריה לייב 448
שאפירא דוד 449
שאפירא טוביה פסח (ט״ף) 72, 73, 186, 202, 203, 213, 239
שאפירא יעקב (פון לידע) 447
שאפירא יעקב (פון סיניי) 122
שאפירא ישראל 399
שאפירא ישראל, ד״ר 202, 213, 240
שאפירא לייבעלע, הרב 174, 184
שאַפּירא לעאָן 544
שאפירא מאיר 202
שאפירא משה 73
שאפירא משה שלמה, הרב 305
שאפירא עבר 449
שאפירא עטל 635
שאפירא פנחס 372
שאפירא ר. 49
שאפירא שאול, הרב 192
שאפירא שלמה 449
שאפירא שמואל נוח 98, 297, 406, 434, 448, 449, 627, 634, 643
שאצקי יעקב, ד״ר 40, 41, 200, 201
שאצקי קדש 129
שארפשטיין טאָדרעס 354
שוארץ זלמן, הרב 443
שוארצמאן 495
שוארצמאן, ד״ר 294
שוארצמאן יהושע 293, 298, 608, 619
שוערגאָלד, אינוש׳ 302
שוכמאן 152, 384, 385
שולאָוויץ אליעזר, הרב 440
שולמאן קלמן 211
שולמאן שמואל, ד״ר 48
שולקיס 412
שולקיס שלמה 555, 562, 580
שומסקי אייזיק 55
שור זאב 234
שטאַרקמאן מ. 235
שטיגמאן רפאל 367
שטיין דינאע 556
שטיין יוסף 293
שטיינבערג 104
שטיינבערג ד. 406
שטיינבערג ל. 418
שטיינבערג שלמה 306, 412, 413, 415, 418, 419
שטיינדאם 347
שטיניץ 208
שטערלינג אשר 121
שטערמאן משה, הרב 194, 307, 308, 571, 572
שטערן, דענטיסט 620
שטערן אברהם (יאיר) 96, 97, 316, 317, 318, 620
שטערן אברהם נתן, מו״צ 161, 203
שטערן דוד 405, 407, 412
שטערן ה. 62
שטערן יג״ר 240
שטערן לאה 96
שטערן מרדכי 96
שטערן פייוול 54
שטשיקאָלאָווסקי מ. 49
שידאָרסקי מאיר 107, 293
שידאָרסקי ניסן 354
שידאָרסקי ראובן 408
שידאָרסקי שלום 354
שידלאָווסקי איצע לייב 354
שידלאָווסקי מרדכי לייב 354
שייטליס שרגא פייוול 62, 105, 240
שיימאן יהודה 122
שיינהאַק בנימין דוב 197
שיינהאַק זבולון אריה 199
שיינהאַק יוסף 62, 67, 197, 198, 199, 201
שיינהאַק שמואל 199
שיינהאַק שרה רחל 197
שיינהויז 460, 603
שיינמאַן 119, 148, 501
שיינמאן אברהם 407, 412
שיינמאַן אהרן 374, 375, 379
שיינמאַן יהודה 471, 472
שיינמאַן יעקב צבי 175
שיינפילד ג. 577
שייפער ה. 532
שייפער שאול, ד״ר 532
שימאַנאָוויטש 300
שימיאַשקי 419
שיפלישקאָווסקי בערל 318
שיפער י., ד״ר 27, 28
שלאַבעצקי מרים 55
שלאַבעצרג אליעזר, הרב 304
שלום גרשון 126
שלום עליכם 205, 206
שלופער יוסף, הרב 164
שליסקי יוסף 537
שלעזינגער שמואל 57
שמואל ב״ר אליעזר מקאלוואריץ 21
שמואלאָוויץ ישראל שלום 172
שמחה פינסקער, ר״מ 162
שמחוני חיים דוב 403
שניאור זלמן פון ליאַדי 241
שניצער צבי הירש 121
ש״ס חיים אברהם, הרב 150
שעסטאָק 349
שעפּף יהונתן 162, 194
שער שמואל, הרב 162
שערמאַן, ד״ר 381, 410, 412
שערמאַן, פרוי 635
שערמאַן ה. 302
שערמאַן יצחק 152, 300
שערער ל. 556

שערעשעווסקי לייזער 306, 318
שערעשעווסקי שמערל 195
שערעשעווסקי שרה 408
שעשווסקי נחום 449, 450
שפונדער 555
שפינדלמאַן אסתר עלע 487
שפינדלמאַן אפרים 77, 237, 238, 488, 570
שפינדלמאַן יעקב 488, 570

א

אַבעל 150
אַבעלניק (הויף) 44
אַדעלסק 179
אַדעס 35, 53, 293
אויגוסטאָוע 13, 14, 27, 28, 29, 30, 31, 39, 40, 42, 45, 51, 66, 92, 118, 149, 342, 377, 390, 397, 400, 543, 544, 559, 570, 611, 626, 627, 637
אוישוויץ 252, 407, 632, 636
אַזיאַר 433
איוויץ 149
אייבערגען 182
אילת השחר 93
אינדיאַנאַפאָליס 204, 571
איסערלאַן (לאַגער) 560
אכזן 34
אַלבערטא 208
אַלטונע 53
אַליטע 129, 303, 626
אליקסט 188
אַלקעניק 310
אַלשאַנקע (דאָרף) 440
אַמדור 126, 170
אַנטווערפּן 463
אַסטראָוע 174
אַסטראָוער 305
אַסטרע 192
אפטע 124
אַראַן 242
ארכאַנגעלסק 639, 640
אַרלאָוע 149, 308
אשדות יעקב 403

ב

באיאן, נ. דוש. 194, 303, 308
באַבאַראַך 169
באַלבירישאַק 186
באַלטימאָר 310
באַן 91
באַסטאַן 49, 182
באַקלעראָוע 18, 23, 35, 47, 49, 51, 53, 87, 95, 116, 117, 121, 122, 186, 190, 211, 250, 293, 303, 306, 348—352, 385, 538, 604
באַקשא (דאָרף) 208
באראנאָוויטש 372, 627, 633
בארי 560
בוזאַנאָו 124
בויסק 140, 142
בועגאַס איירעס 243, 293, 424, 426, 545, 548, 554, 555
בופאַלא 211
בוקארעשט 203
ביאַליסטאַק 63, 91, 122, 123, 136, 174, 186, 194, 210, 293, 310, 369, 377, 397, 413, 437, 442, 445, 467, 475, 516, 553, 630, 633, 646
ביאַלע־פּאָדלאַסק 193, 430, 454, 470, 544, 622, 629, 633
ביטען 635
בייסעגאָלע 149
ביכאָוו 177
ביעלסק 215
בירזש 178
בית וגן 93
בערלין 53, 74, 122, 212, 213, 214, 230, 231, 241, 305, 379, 472
בראַד 196
בריסק 81, 118, 171, 195, 196, 282, 343, 442
ברעזניק 189
ברעסטאָוויץ 323
ברעסלוי 74, 231, 480

ג

גאָוורע 186
גאַטנבערג (שוועדן) 52
גבע 95
גובי (דאָרף) 57, 213
גייטסעד 149
געטינגען 120
גראַדנע 11, 22, 122, 125, 126, 149, 156, 157, 170, 216, 299, 305, 308, 327, 370, 371, 372, 397, 433, 437, 443, 445, 448, 451, 457, 467, 472, 489, 628, 633, 640
גראַיעוע 206, 400, 440, 536

ד

דאַלהיים (לאַגער) 560
דאַרפּאַט 303
דגניה 93
דובראָוע 21, 236
דווינסק 17, 92, 150, 192, 510
דושאַמבול 644
דעטראָיט 546, 548, 549, 554, 556, 562, 563, 565
דערעטשין 129, 181, 633, 636
דרוזגענינק 188, 190, 210

ה

האָנפּוט 132
האַלבערשטאַט 231
האליין (לאַגער) 560
האַמבורג 53
האַמעל 377, 462
האַראַדאַק 122, 173, 174, 195, 303
האַראַדזיי 300
האַראַדישץ 190
הייזעלטאון 434, 435
הלוסק 130, 181
העלסינגפאָרס 145
הראזאָוע 303

ו

וואַבאַלניק 189
וואודבין, נ. דוש. 208
וואוסטער 204
וואַלאָשין 92, 171, 435, 436, 440, 443, 477
וואלסק 306
וואַלקאָוויסק 122, 125, 130, 643, 644
וואַרשע 11, 26, 27, 41, 52, 53, 55, 61, 77, 92, 104, 120, 122, 129, 153, 197, 198, 199, 200, 201, 202, 204, 208, 219, 231, 242, 244, 281, 286, 293, 302, 316, 338, 339, 387, 395, 396, 420, 448, 450, 463, 470, 559, 560, 569, 595, 633, 646
וואשילישאַק 171
וואַשינגטאַן 213, 541
וויגרי 15, 19
וויזו 186
וויטויקאניץ (לאַגער) 635, 636
ויזנע 308
וויזשאַן 18, 22, 23, 48, 49, 52, 53, 191, 296, 304, 385, 538, 613, 614
וויזשון 22
וויטעבסק 192, 196
וויויוערי 68
ווילאַן 175, 193
ווילנע 11, 74, 118, 122, 129, 132, 138, 143, 145, 150, 153, 173, 186, 187, 189, 192, 205, 214, 217, 294, 302, 303, 305, 323, 324, 372, 441, 452, 465, 469, 572, 602, 632
ווילקאָוויש 13, 21, 23, 29, 46, 61, 62, 124, 145, 169, 195, 202, 206, 232, 233, 236, 371, 397, 531, 543, 545, 546, 550, 619, 622, 626
ווילקאַמיר 96, 323
ווילקי 174
ווין 126, 183, 206, 214, 241, 242
ווינדשהיים (לאַגער) 560
ויניפּעג 208
וויסאָקי־מאַזאָוויעצק 129
ווירצבורג 183
ווישטינעץ 48, 54, 182, 184, 185, 296
שרהזאן יחזקאל 233, 234, 235, 535
שרהזאן כתריאל צבי 209, 231, 232, 233, 234, 235, 236, 567, 568, 569

ת

תוספאה שמואל אביגדור, הרב 198, 203
התימני אריה 347
התימני הערשל 347
התימני שמעון 347

נעמען פון שטעט

ווישיי 188, 615
ווישנעוּעץ (ליטע) 177
ווישקעם 193
וולאַדיסלאַוואָוע (ניישטאַט־שאַקי) 13, 46, 58, 145, 194, 205, 234, 626
וולאַצלאַוועק 202
וועוויע 615
ווערשבאַלאָוע (ווירבאַלן) 48, 66, 68, 143, 145, 284, 285, 307
ווראַצלאַוו 552

ז

זאַבלודאָוע 170
זאַלודאַק 177
זאַסלע 150, 436, 615
זאַקראַצין 202
זבאַנשין 595
זיים 194
זעזמער 174
זעלוע 149, 182, 636, 644
זשעטל 129, 303, 508

ח

חברון 174
חדרה 88, 90, 91, 92, 94
חולון 348
חיפה 92, 393

ט

טאַבאַלאָוו (דאָרף) 120
טאַוריק 132, 143, 189, 323
טאַמסק 212, 329
טאַראַנטע 194
טאַרטאַק (דאָרף) 330
טבריה 82
טולע 149
טילזיט 33
טיקטין 125, 197
טעלז 132, 182, 205, 213, 310, 442, 458, 459
טעלעכאַן 303
טראָוניקי 636
טראָי, נ״י 204
טראָני 560
טראַק 132, 550
טרעבלינקע 252
טרעסטינע 150, 159
טשעכאַוועצע 305
טשענסטעכאָוו 182
טשערוואני באר 370, 445

י

יאַגוסטאָוו — זע : אויגוסטאָוע
יאַהאַנעסבורג 192, 300
יאַלאָוקע 308
יאַנאָוו 242
יאַניסאַק 132
יאַנעוע (ליטע) 174, 179
יבנאל 91, 94
יורבורג 36, 142
יסוד המעלה 89
יעדוואבנע 41, 129
יעזנע 623, 624
יעלינעוע 19, 25, 95, 118, 190, 191, 292, 304, 308, 353, 385, 460, 538, 604
יעליסאָוועטגראַד 377
יפו 88, 93, 400
ירושלים 52, 78, 82, 89, 90, 91, 94, 96, 98, 117, 149, 164, 165, 173, 189, 213, 217, 218, 223, 233, 238, 309, 317, 347, 361, 390, 435, 455, 457, 481, 571

כ

כנרת 93
כפר גלעדי 93
כפר סבא 442, 474
כפר תבור 93
כלודנע 232

ל

לאָדוש 38, 53, 122, 202, 286, 293, 553
לאָזדיי 44, 81, 86, 118, 195, 243, 250, 451, 458, 462, 509, 543, 550, 619, 622
לאָמזע 13, 20, 26, 66, 78, 129, 139, 149, 164, 203, 360, 369, 370, 371, 372, 400, 426, 440, 451, 452, 458, 465, 467, 469, 630
לאָנדאָן 55, 56, 77, 192, 193, 209, 214, 216, 237, 238, 241, 378, 395, 445, 488, 567, 644
לאָנדסבערג (לאָנגער) 560
לאָס אנדזשעלעס 554, 563
לאָסעוויטש (הויף) 44, 45
לובאָוע 467, 538
לובטש 149
לובלין 142, 284, 304, 309, 310, 639
לודוויגאָוע 48
לונע 210
לוצין 181
לוקאָוו 309, 370, 492, 544, 622, 629, 633
ליאָדי 241
ליבאָוע 131, 132, 303
לינגיצע 552, 562
לידע 149, 308, 449, 470, 628
לייפון 89
ליסע 196
ליפנישאָק 303
ליפסק 194
ליק 33, 90

מ

מאַדריד 207
מאַהילעוו 636
מאַזעסוויל 348
מאַסיטשלאָוו 193
מאַטעל (דאָרף) 250
מאַלקין 309
מאַנטעוויידעאָ 546, 554, 555
מאַנטרע (שוויץ) 445
מאַנפאַליע 93
מאַסקוע 35, 61, 67, 110, 122, 212, 214, 242, 389, 611
מאַרבורג 74
מאַריאַמפאָל 13, 29, 46, 48, 66, 68, 81, 86, 124, 145, 202, 285, 342, 349, 448, 509, 543, 550, 622, 626
מאַרסעל 61, 89, 207
מיטאָוע 189
מיכאַלאָוע 347
מיידאַנעק 629, 630, 637, 638
מייטשטעט 628, 633, 635
מיכאַלישאָק 164
מילאָן 560
מילינאָפּל 242
מינניאַפּאָליס, מינ. 208
מינסק 74, 132, 156, 157, 172, 241, 244, 300, 377, 396, 430
מיר 149, 157, 182, 370, 372, 450
מירון 516
מישינעץ 164
מישקאָלץ 202
מנחמיה 93
מעזריטש 81, 89, 629
מעמל 33
מעמפסי, טענעסי 200
מעקסיקע 554, 555
מערעטש 188, 195

נ

נאָוואַראַדאָק 149, 193, 323, 452
גוארק, נ. דוש. 488
ניו־יאָרק 47, 48, 49, 73, 121, 141, 149, 151, 160, 162, 164, 165, 172, 180, 182, 183, 188, 191, 192, 193, 195, 203, 209, 216, 231, 232, 233, 234, 235, 236, 238, 241, 242, 296, 299, 303, 305, 307, 367, 374, 378, 390, 408, 415, 435, 453, 462, 465, 468, 480, 509, 511, 537, 542, 543, 546, 550, 555, 556, 562, 563, 564, 567, 568, 569, 570, 571, 572, 573, 574, 575, 576, 579, 580, 620, 622
ניזאָאַטקע 189
ניי־סוענציאן 192
ניישטאַט (ליטע) 35
ניישטאַט־שאַקי — זע : וולאַדיסלאָוואָוע
נעמאַקשט 186, 189

ס

סאַלאַנט 174, 182
סאַלוועסבארג (שוועדן) 52
סאַלטין 142
סאַמאַראַ 177
סט. לואיס 303, 30
סאַן פראַנציסקאָ 546
סאסמאקין 192
סאָפּאָטקין 149, 169, 192, 296, 461
סאָקאָלקע 174, 323
סוואַלאָק — איבערן גרעסטן טייל זייטן
סובאַטש 162
סוענציאן 174, 192, 451
סוכאָוואָליע 175, 304
סטאָוויסק 197, 198
סטוצין 129, 164
סיני 13, 19, 20, 24, 26, 29, 32, 36, 40, 43, 49, 51, 52, 56, 57, 59, 63, 72, 73, 75, 87, 89, 107, 117, 118, 121, 122, 123, 125, 139, 140, 146, 162, 165, 166, 169, 171, 172, 173, 174, 175, 176, 184, 187, 194, 202, 204, 205, 208, 212, 213, 215, 217, 218, 231, 239, 240, 243, 250, 303, 377, 385, 397, 538, 612, 613

סימנע 626
סימעלישאק 623
סינסינעטי 303
סלאבאדקע 149, 194, 210, 306, 442, 443, 444, 457
סלאוויטע 171
סלאנים 163, 171, 196, 430, 443, 448, 449, 462, 490, 549, 550, 556, 627, 633—636
סלוצק 282, 303
סעליב 149
סעמיאטיטש 151, 492, 508
סעריי 61, 102, 169, 170, 187
סקידל 188
סרעדניק 132, 176

ע

עדינבורג 139
עדעלסבערג (לאגער) 560
עין החורש 404
עין חרוד 403
ערעדא (לאגער) 636

פ

פאלאנגע 132
פאלטאווע 149
פאנאמישאק־זשידקאמיס (דארף) 46
פאנעדעל 181
פאנעוועזש 323
פאנעמון 238, 485
פאפאלניע 174
פאפעליאן 135
פאקעסנע (הויף) 44
פאראזאוע 125
פארט ארטור 371
פארט אמבאי, ג. דוש. 212
פארט עליזאבעט, דרום אפריקע 304
פארטשעוו 544, 622
פאריז 53, 54, 55, 91, 191, 204, 207, 208, 215, 217, 231, 232, 252, 393, 473, 555, 571
פונסק 18, 25, 191, 194, 296, 306, 347—350, 372, 385, 459, 497, 498, 538, 555, 560, 614, 646
פיטסבורג 546, 548, 556
פייזער 164, 231
פילוויישאק 210, 626
פינסק 304, 507
פיעסק 370
פלאצק 142, 178, 192, 202
פלוגניאן 130, 140, 142, 185, 239, 282, 323
פלונסק 184
פעטערבורג 35, 53, 72, 74, 96, 122, 123, 138, 145, 146, 161, 172, 176, 200, 499, 516—518, 574
פעטריקאוו 60
פראג 143
פראנע 553
פרדס חנה 95
פרוזינע 126
פרען 21, 164, 189
פרעסבורג 207
פשיטעק 343
פשעראסלע 18, 25, 49, 57, 87, 93, 116, 121, 188, 189, 208, 211, 216, 231, 232, 239, 250, 293, 296, 304, 305, 307, 367, 385, 506, 538, 607
פתח תקוה 90, 94, 149, 180, 308

פ

פיליפאוע 17, 23, 24, 47, 49, 52, 63, 67, 68, 69, 74, 79, 87, 94, 115, 118, 120, 121, 123, 157, 183, 184, 185, 186, 187, 189, 193, 202, 240, 250, 293, 296, 303, 304, 348, 351—354, 370, 385, 459, 489, 538, 604
פלארענץ 96
פראנקפורט ביים מיין 124, 194, 231

צ

צארנזין (סטאלינגראד) 149
ציפעלאוע (דארף) 634
צירין 91
צפת 127

ק

קאברין 193, 307, 308
קאונע 11, 81, 91, 92, 94, 138, 171, 172, 180, 188, 194, 195, 206, 241, 244, 305, 318, 342, 367, 463, 545, 555, 611, 618, 619, 620, 621, 622, 626, 639, 640
קאלגערי 208
קאלוואריע 13, 21, 22, 29, 46, 47, 48, 67, 73, 81, 89, 120, 125, 136, 139, 162, 169, 170, 181, 188, 195, 203, 205, 208, 216, 234, 236, 252, 284, 306, 342, 465, 532, 543, 544, 545, 550, 610, 611, 614, 615, 617, 618, 619, 620, 621, 622, 623, 624, 625, 626, 639, 640
קאליש 30, 142, 241
קאלנע 57, 224
קאלעטי (דארף) 40
קאמאריצי 643
קאמענץ דליטא 143
קאפטשעוע 177, 296
קאצק 629
קארלין 198, 203
קארץ 194, 372
קארלשטאט 51
קאשטוקאוויץ 132
קאשעדאר 370, 459
קוזניצע 180
קוידענעוו 130, 132
קיבארט 145, 194, 307
קיידאן 57, 181, 191
קייפטאן 50
קימבערלי 50
קיניגסבערג 22, 34, 35, 49, 230
קירסנע (הויף) 44
קלוויזנבורג 51
קליוולאנד 303, 347, 435
קלעצק 371, 372, 443
קנישין 323
קעלם 95, 149, 507
קעלץ 642, 646
קערטש 242
קראז 174, 185
קראטאשין 236
קראיאוע (וואלאכיע) 51
קראסנעפאלע 18, 24, 25, 87, 118, 187, 188, 240, 244, 251, 296
קרינעק 437
קרעוועע 190
קרעטינגע 130
קרעמאנע 560
קרעמענטשוג 79

ר

ראגאטשעוו 150
ראגעווע 138
ראדאם 136, 165, 510
ראדווילישאק 139
ראדין 188, 192, 305, 371, 372, 435, 445, 455
ראזינאי 125, 169
ראזענהיים (לאגער) 560
ראטשעסטער 571
ראסיין 142, 191
ראצק 18, 24, 25, 32, 47, 48, 51, 62, 78, 87, 116, 118, 121, 122, 123, 177, 178, 179, 180, 181, 182, 192, 194, 211, 212, 230, 232, 240, 242, 250, 296, 305, 347, 348, 385, 392, 397, 475, 520, 535, 538, 573, 604, 649, 650
ראקישאק 188
ראש פנה 93
רחובות 303
ריבען (לאגער) 636
ריגע 53, 243
ריטשמאנד, וו. 47, 304
רייגראד 184, 187
ריכבאך 552, 553, 561
רמת גן 460
רמת הכובש 404

ש

שאדעוע 138, 149
שאוול 125, 132, 149, 163, 195, 459
שאנכיי 304, 310
שאקי 29, 47, 58, 129, 133, 145, 174, 175, 179, 190, 233, 244
שוואבהאל (לאגער) 560
שוועקשנע 189
שטאבין 251
שטאקהאלם 51, 467
שטוטהאף 630, 632
שטעטין 552, 562
שטראסבורג 115, 213, 473
שיקאגע 23, 47, 49, 122, 143, 160, 165, 183, 186, 190, 193, 194, 200, 215, 233, 238, 304, 348, 368, 394, 540, 546, 548, 549, 554, 556, 562, 563, 595
שירווינט 186
שיעפעלד 194
שעמבעלעוא (דארף) 17
שקלאוו 171

ת

תל אביב 92, 97, 151, 215, 348, 426, 440, 459, 555, 560, 562, 563
תל־חי 93

of Suwalk. By 1862, after a series of unsuccessful Polish revolts and the stimulus of an increase in persecution, widespread emigration commenced. Suwalk Jews emigrated to the four corners of the world. Their destinations were such far away strange places as New York, Johannesburg, the Argentine, Hungary, London, Montevideo and the Holy Land. Zionist Suwalk, it can be noted, was the first community to actually send envoys to Palestine to purchase land. It should also be remembered that the immigrants from Suwalk were in the forefront in the migration from Eastern Europe and that it was as a result of their influence and aid that the orientation of the Jews in the New World changed from a German and Sephardic influence to one of East European domination.

The sons of Suwalk helped start a Jewish press in New York, aided in the formation of the Hias, underwrote and founded New York's Beth El Hospital and Suwalker Schules and were responsible for countless other civic and community projects such as the establishment of a Suwalk Relief Committe of New York, now in existence for more than 40 years, which continues to be dedicated to the proposition of aiding Suwalk Jews caught in the whirl of history.

And so, this chronicle of events is written, not as a replacement for the millions of burned books, but as a pledge to those who have gone before us that their suffering, their ideals and their martyrdom will not be forgotten. It is written as a guide to us, the present, to be wary with regard to our rights and liberties as free men in a free land — lest we be once more snared by the destiny of history. And, finally, it is written to serve as a reminder to all of us. That no matter what the future may have in store for us, we are certain of one thing; there will always be Jews and therefore there will always be someone who will remember.

This Yizkor book is written then, both as a memorial to our dead and as a symbol of our rebirth. It is written to show the world the spirit of the Jew. As important as mere personal survival is to each and every one of us, the survival of an idea, of a faith, of a religion, of the right to be different is more important than even life itself.

Each time we take this Book in hand we reconfirm our faith that we as Jews can not be obliterated from this earth. For, no matter how many of us are gassed, or how many of us are cremated, so long as one of us survives, or so long as one of our books remains or one of our ideas endures, we survive and our culture, our heritage, our tradition is transmitted, as if by a lit candle, from one generation to the next.

And so, the story of Suwalk is written to acquaint the living with the tragic events of the past. It is written so that we may take pride in our heritage, courage in our actions and reinforce our faith in our ultimate survival and rebirth.

* * * *

In reporting the history of Suwalk we do not concern ourselves with the story of individual Jews but are primarily concerned with the inner life of the Jews of Suwalk as a whole; their culture, their institutions, their religion — all as expressed by an organized articulate self conscious community of Jews who show their sense of togetherness, or as some call it, their sense of distinctiveness in a concrete manner, whether it be in the political, social, philanthropic or cultural sphere and whether it be in Suwalk itself or in the lands to which these Suwalk Jews emigrated.

Because of the surrounding forests, the Lithuanians thought that the area would make a perfect place for a penal colony, and so, late in the Dark Ages, Suwalk was founded. In 1336 Poland assumed dominion over Suwalk as the result of the marital union of Polish and Lithuanian royalty. In 1795 Prussia became Lord and Master of Suwalk and the Prussians ruled until 1807 when Suwalk took on a French flavor under Napoleons' rule. It is under the enlightened reign of Napoleon that the first Jews, forty-four in all, were permitted to settle in Suwalk itself. That was in 1808 and the Suwalk vicinity, one imagines, must have appeared as a great cosmopolitan area to those Jews; for the Prussian influence was still greatly felt, Suwalk itself was under the control of the worldly French; Scottish rebels had made a settlement in the adjoining town; the countryside was Polish and the Latvians and Lithuanians were only a short distance away.

Although Suwalk itself was not opened to Jewish settlement until Napoleon's time, there is considerable evidence to support the view that Jews were permitted to settle in the surrounding countryside for centuries There already was a Synagogue in the adjacent town of Wilkowishk as early as 1623. In 1815 Suwalk became a part of the Tzar's empire and remained Russian until the end of World War I when Suwalk once again reverted to Poland.

There was an increase in both Jewish population and agitation under the Tzar. In an ironic sense, it was the tyranny of Russian rule that spread the fame and influence

FOREWORD

By Aaron Seligson

This Yizkor book is an attempt at group biography. The history of its subject, the Jewish community of the Suwalk vicinity, is traced from the time of its founding through to its catastrophic destruction.

More than twenty years have now elapsed since the outbreak of the second world war and the ensuing almost complete annihilation of the Jewish Community in The Suwalk vicinity. Time enough for us to view the events in their proper perspective. Suwalk was the first city with any sizeable Jewish community to be conquered and occupied by the Nazi horde. It, no doubt, owes this prominence to its strategic location in the triangular area formed by the borders of Poland, Prussia and the Baltic States. The course of events affecting Suwalk Jewry, the stages of humiliation and annihilation at the hands of both the German Nazis and the violently Anti-Semitic Polish, Latvian and Lithuanian peasants, was to be paralleled in the history of the treatment given and the attitudes shown to other Jewish communities unfortunate enough to find themselves under the dreadful yoke of Nazi domination.

This volume is a memorial book dedicated not only to those who lived in the Suwalk vicinity, or those who grew up there, or studied there, or served their military duty there, or migrated from there or even perished there, or the descendants of all the foregoing, but it is a book dedicated to World Jewry, not only of this generation but of all generations past.

It is a book written with a very familiar theme and a recurring history. The story is as old as the Bible itself. The settlement of Jews in a stange land; how they prospered and how they multiplied through the years — remaining nevertheless always strangers in a strange land no matter how long their tenure or how great the contribution to their society. Then, a time of stress and of crisis, and finally of social disorganization with its accompanying stages of humiliation, degradation and annihilation. The story varies only in degree. So was it in Egypt, so was it in Persia, so was it in Spain, so was it in Germany and so it was in Suwalk. Fortunately the familiar theme and the recurring history do not end at this point. For, no matter how great the persecution, no matter how great the violence perpetuated upon the Jewish community there was and will always be a survival and a rebirth. So be it.

SUWALK & VICINITY RELIEF COMMITTEE OF NEW YORK

Rabbi David Lifshitz
Honorary Chairman

Hyman Seligson
Chairman

David Silverman
Vice-Chairman

L. Pearlstein (*Deceased*)
Secretary

Leon Perlo
Treasurer

M. Mishel
Secretary

Dr. David I. Mirow

L. Dansky

B. Gershen

J. Gladstone

L. Levy

S. Rayman

L. Sherer

B. Solinsky

J. Trop

H. Wladkofsky

J. Simon (*Deceased*)

BOOK COMMITTEE

Rabbi David Lifshitz, *Honorary Chairman*

Hyman Seligson, *Chairman*

Lazar Pearlstein, *Secretary* (*Deceased*)

Dr. David Mirow, *Treasurer*

To obtain additional volumes of this Yizkor Book, contact

HYMAN SELIGSON
1505 Morris Avenue
Bronx 57, N. Y.

Printed By Twersky Brothers — 1555 Macombs Road., New York 52, N. Y.

YIZKOR-BOOK

SUWALK

AND THE VICINITY :

Baklerowe, Wizshan, Yelinewe, Saini, Punsk,

Psherosle, Filipowe, Krasnopole, Ratzk.

Edited By

BERL KAHAN

Issued By

THE SUWALK & VICINITY RELIEF COMMITTEE

OF NEW YORK

New York, 1961